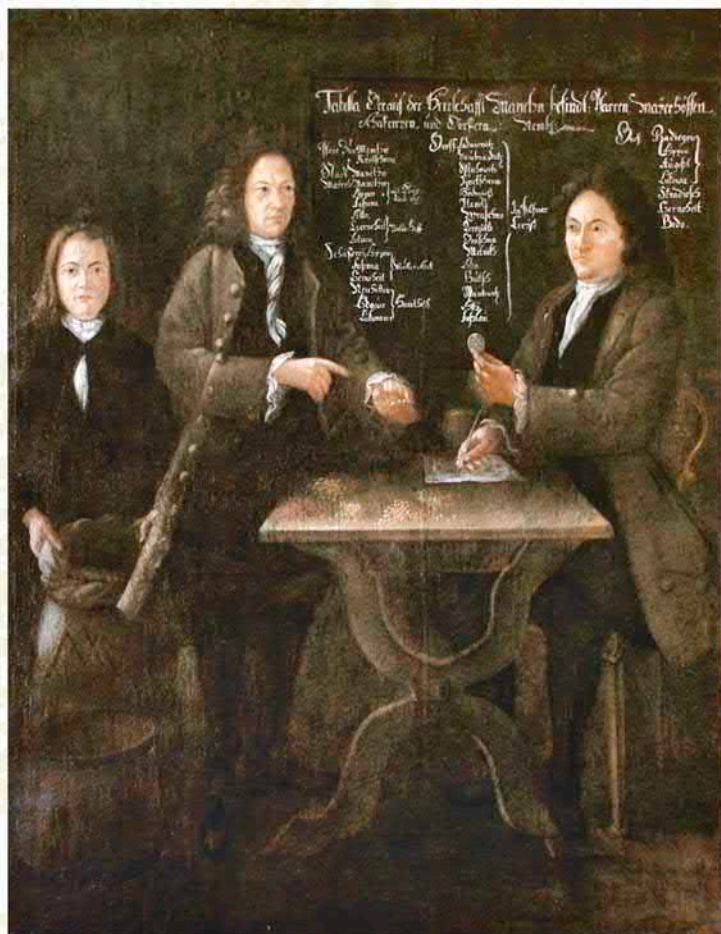

Alice Velková
**Krutá vrchnost,
ubozí poddaní?**

**Historický ústav
Praha 2009**

**PRÁCE HISTORICKÉHO ÚSTAVU AV ČR, v. v. i.
OPERA INSTITUTI HISTORICI PRAGAE**

Řada A – Monographia

Svazek 27

Alice Velková

KRUTÁ VRCHNOST, UBOZÍ PODDANÍ?

**Proměny venkovské rodiny a společnosti
v 18. a první polovině 19. století
na příkladu západočeského panství Štáhlavy**

Historický ústav

Praha 2009

Lektorovali

PhDr. Jan Horský, Ph.D.

prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.

ISBN 978–80–7286–151–4

© Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2009

© Alice Velková, 2009

OBSAH

I. Úvod	9
1.1 Výzkum historické rodiny.....	12
1.2 Prameny, metody, otázky.....	29
1.3 Proměny sociální stratifikace venkovské společnosti v 18. a 1. polovině 19. století.....	42
1.4 Panství Štáhlavy.....	46
1.4.1 Územní vývoj panství a jeho držitelé	46
1.4.2 Vývoj počtu obyvatel.....	51
1.4.3 Sociální kategorie obyvatel.....	57
1.4.4 Proměna sociální stratifikace na panství.....	60
1.4.5 Zdroje obživy obyvatel Štáhlavska	70
1.5 Rodina a domácnost, jejich struktura a funkce ve venkovské společnosti	73
1.5.1 Typy domácností a jejich skladba na Štáhlavsku.....	76
1.5.2 Zastoupení čeledi v jednotlivých typech domácností.....	82
II. Poddanské usedlosti a jejich držitelé	86
2.1 Způsoby získání usedlosti na panství Štáhlavy	88
2.2 Majetkový transfer	99
2.2.1 Role vrchnosti při obsazování usedlostí	100
2.2.2 Staroplzenecký boj.....	109
2.2.3 Změna hospodáře na panství Štáhlavy	124
2.2.4 Věk hospodářů při transferu usedlostí	134
2.2.5 Délka hospodaření	144
2.3 Transfery usedlostí v rámci rodiny	149
2.3.1 Vývoj poddanského dědického práva od poloviny 18. do pol. 19. století	150
2.3.2 Dědické systémy	155
2.3.3 Majetek – zdroj sociálních vztahů i konfliktů v rodině	174
2.3.4 Příbuzenské převody na panství Štáhlavy.....	190
2.3.4.1 Převody usedlostí mezi rodiči a dětmi.....	190
2.3.4.2 Výběr dědice	192
2.3.4.3 Věk hospodářů při transferu otcovské usedlosti	212
2.3.4.4 Nástup na usedlost a sňatek dědice.....	220
2.3.4.5 Rodinná strategie	232
2.3.4.6 Převody usedlostí v rámci širší rodiny.....	243
2.4 Držba poddanské nemovitosti ženou	247
2.5 Institut prozatímního hospodáře	259
2.6 Výměnek	274
2.6.1. Vznik a vývoj výměnku.....	276
2.6.2 Výměnek v pozemkových knihách vesnice Lhůty	278

2.6.2.1 Výměnkáři	280
2.6.2.2 Obsah výměnku.....	292
III. Životní cyklus a sociální mobilita	304
3.1 Kohorta narozených v letech 1691–1700	306
3.1.1 Otcové.....	307
3.1.2 Děti.....	309
3.2 Kohorta narozených v letech 1741–1750	311
3.2.1 Otcové.....	312
3.2.2 Děti.....	319
3.3 Kohorta narozených v letech 1791–1800	323
3.3.1 Otcové.....	325
3.3.2 Děti.....	332
3.4 Předmanželská početí a nemanželské děti.....	335
3.4.1 Nemanželské děti.....	341
3.4.2 Předmanželská početí	347
3.4.3 Matky nemanželských dětí	348
3.5 Životní cyklus	362
3.5.1 Čelední služba.....	362
3.5.2 Sňatek.....	371
3.5.2.1 Sňatek ve farnosti Starý Plzenec	375
3.5.2.2 Sňatek lidí narozených v jednotlivých generacích.....	381
3.5.3 Období ekonomické aktivity a migrace.....	403
3.5.4 Stáří a smrt.....	428
IV. Závěr	442
Cruel Landlords, Poor Subjects? Transformations of the Rural Family and Society in the 18 th and in the First Half of the 19 th Centuries – Summary	457
Seznam míst zmíněných v textu	475
Seznam tabulek, grafů a vyobrazení	477
Seznam pramenů	490
Seznam literatury	493
Seznam zkratk	544
Seznam příloh	546
Přílohy	547
Jmenný rejstřík	571

Poděkování

Tato práce shrnuje výsledky výzkumu, který má své počátky v době před patnácti lety, kdy jsem hledala vhodné téma ke zpracování seminární práce. Při tomto výběru mi byl nápomocen prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc., jenž mě upozornil na pozůstalost dr. Václava Černého, která mj. obsahovala i opisy pozemkových knih vesnice Lhůty u Štáhlav. Profesoru Hlavačkovi tak vděčím nejen za nalezení látky vhodné pro seminární a později i diplomovou práci, které obě pod jeho vedením vznikly, ale i za uvedení do problematiky studia venkovské poddanské rodiny. V jeho semináři jsem se mohla seznámit s novými přístupy zahraničních historiků a díky tomu absolvovat v letech 1994 a 1995 dva týdenní kurzy *Historisch-anthropologische Familienforschung*, které pořádalo Internationales Forum für Kulturwissenschaft ve Vídni. Na těchto kurzech jsem poznala i skupinu historiků pracujících na projektu *Soziale Strukturen in Böhmen, 16.–19. Jahrhundert*, jenž probíhal v letech 1992–1996. Po ukončení magisterského studia jsem se zapojila do druhé fáze tohoto projektu, která se uskutečnila za finanční podpory *Volkswagen-Stiftung Hannover* v letech 1997–1999.

Účast na projektu velmi významně ovlivnila moji disertační práci, kterou jsem v té době zároveň začala zpracovávat pod vedením prof. PhDr. Eduarda Maura, CSc., jenž byl hlavním představitelem českých účastníků projektu. Diskuse, účast na workshopech i zahraniční stáže, které jsem mohla absolvovat (v roce 1997 při *Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Universität Wien* a v roce 1999 při *Faculty of Economics and Politics University of Cambridge* a *Cambridge Group for History and Population and Social Structure*) mi přinesly řadu podnětů, jež jsem mohla zúročit ve své práci. Za ně děkuji i všem členům a spolupracovníkům projektu, jmenovitě Univ. Prof. Dr. Markusi Cermanovi, MSc; Mag. Dr. Daně Cerman-Štefanové; PhDr. Josefu Grulichovi, Ph.D.; PhDr. Lence Matušíkové; prof. Sheilagh C. Ogilvie; PhDr. Aleně Pazderové; Mag. Dr. Hermannu Zeitlhoferovi, jemuž děkuji dále i za pomoc při práci s databázovým programem SPSS, a v neposlední řadě i vedoucímu projektu Univ. Prof. Dr. Michaelu Mitterauerovi. Prof. Maurovi děkuji navíc za dlouholeté vedení mé práce, kterou obohatil svými připomínkami a radami, i za jeho vstřícnost a ochotu, s nimiž se mi vždy věnoval.

Při mé práci mi velmi pomohla i podpora fondu *Research Support Scheme of the Open Society Support Foundation*, jenž mi v roce 1999 udělil dvouletý grant nazvaný *Family Structures and Social Migration in Western Bohemia*. V rámci tohoto grantu jsem mohla v závěru roku 1999 uskutečnit další dvouměsíční pobyt na vídeňské univerzitě.

Ve výzkumu poddanské venkovské rodiny jsem pokračovala i poté, co jsem v roce 2004 disertační práci nazvanou *Vývoj sociálních a demografických struktur české vesnice v 18. a první polovině 19. století* obhájila na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Zaměřila jsem se na některá další témata, která již do disertace

zahrnuta být nemohla (např. majetkoprávní postavení žen, svatební a další smlouvy uzavírané ve venkovském prostředí). Zároveň jsem se snažila reagovat i na podněty, které jsem získala dalším studiem nejnovější zahraniční literatury. V tomto směru byla pro mě velmi důležitá stáž na *Max-Planck-Institut für Geschichte* v Göttingen, který mi v roce 2006 udělil měsíční stipendium. Do Göttingenu jsem se mohla znovu vrátit v červenci 2007. Oba tyto pobyty mi poskytly nejen možnost studovat v tamní skvěle vybavené knihovně, ale přinesly mi i nové impulsy k mojí práci, o níž jsem měla příležitost diskutovat s Dr. Norbertem Winnigem, s Dr. Benignou von Krusentsjern a především s prof. Jürgenem Schlumbohmem. Zvláště prof. Schlumbohmovi bych chtěla poděkovat za cenné rady a zájem, který o moji práci projevoval i v dalších letech.

Při utváření konečné podoby této práce mi byli velmi nápomocni i další kolegové, kterým bych alespoň touto cestou chtěla vyjádřit svůj dík. Velmi si cením pomoci doc. RNDr. Ludmily Fialové, CSc. která se mi vždy věnovala s mimořádnou vstřícností a laskavostí. Poděkovat bych jí chtěla i za ochotu, s níž svolila přečíst si tuto práci, ke které mi poskytla cenné rady a připomínky. Důležité postřehy k mé práci jsem mohla čerpat i od PhDr. Jana Horského, Ph.D., s technickým zpracováním mapové přílohy mi velmi pomohla Mgr. Eva Chodějovská.

Ráda bych rovněž poděkovala všem těm, kteří mi byli nápomocni s vyhledáním vhodné obrazové přílohy. Jmenovitě jde o manžele Dvořákovy ze Štáhlav, paní Kristinu Holanovou z Křeliny u Jičína, kolegyni PhDr. Hanu Hrachovou, Ph.D., ředitelku Státního okresního archivu v Rokycanech, paní Janu Kepkovou, pracovníci matričního oddělení obecního úřadu ve Štáhlavech, pana Josefa Lásku ze Zdemyslic, manžele Lodlovi ze Lhůty. Velmi si cením kolegiálního přístupu vedoucích pracovníků všech odborných institucí, které mi poskytly práva k reprodukci archiválií či dalších sbírkových předmětů, které spravují. Jedná se o následující instituce: Archiv města Plzně, Muzeum jižního Plzeňska v Blovicích, Národní archiv v Praze, Národní památkový ústav – pracoviště v Liberci a Plzni, Státní oblastní archiv v Plzni, Státní oblastní archiv v Praze, Státní okresní archiv Plzeň-jih se sídlem v Blovicích, Zeměměřický úřad v Praze. V neposlední řadě mi velmi pomohla PhDr. Irena Bukačová, ředitelka Muzea a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici. Rovněž bych ráda poděkovala pracovníkům Archivu města Plzně, Národního archivu v Praze, Státního archivu v Plzni a Státního okresního archivu Plzeň-jih se sídlem v Blovicích za jejich vstřícnost, s níž mi umožnili studium pramenného materiálu, jmenovitě pak především PhDr. Vladimíře Hradecké, Mgr. Janě Kopečkové, Mgr. Petře Martínkové, PhDr. Štěpánce Pfliegerové a PhDr. Karlu Waskovi.

Největší dík patří mé rodině, především manželovi Lubošovi za vytvoření podmínek k napsání práce, dětem Terezce a Vojtíškovy za trpělivost a v neposlední řadě mým rodičům i rodičům mého manžela za dlouholetou všestrannou podporu.

Praha, červen 2009.

I. Úvod

Když jsem před lety začala zpracovávat svou první vysokoškolskou seminární práci o výměnku ve Lhůtě u Štáhlav, neměla jsem zdaleka tušení, co s sebou volba takového tématu přináší. I o historické demografii jsem měla pouze mlhavé povědomí, neboť nešlo o obor, jenž by byl mezi studenty historie zrovna populární. Vysedávání v archivu nad stránkami matrik a dalších pramenů, z nichž bylo třeba vypsát stovky či tisíce údajů, nikoho příliš nelákalo. Skepse vůči historické demografii, s níž jsem se setkávala i v průběhu dalších let, však nepramenila pouze z namáhavé a pro řadu lidí i nezáživné heuristické fáze. Mnoho kolegů mělo za to, že historičtí demografové redukují lidské osudy na čísla či dokonce na zlomky a že se z takového výzkumu vytrácí příběh, jenž historik svojí prací (re)konstruuje.

Historickou demografii však nemůžeme omezit na pouhé počítání četností, průměrů apod. V dobách, kdy se historická demografie jako obor konstitovala, se její pozornost přirozeně soustředila na popsání dlouhodobých trendů vývoje obyvatelstva (zkoumaly se otázky týkající se vývoje počtu obyvatelstva či jeho přirozené měny). Postupně však docházelo k zužování geografického záběru jednotlivých studií, což s sebou naopak neslo možnost rozšířit soubor zkoumaných pramenů a aplikovat na výzkum vybraného teritoria i další přístupy. Řada historiků, kteří se historickou demografií zabývají, si uvědomuje, že lidé v minulosti nežili ve vzduchoprázdnu a že při výzkumu obyvatelstva je třeba zabývat se rovněž prostředím, které na životní podmínky lidí působilo. Proto se historickodemografický přístup v posledních letech kombinuje s metodami historické antropologie, mikrohistorie či dějin každodennosti. Domnívám se, že není správné pohlížet s despektem na získané kvantifikační údaje. I ony mají svou významnou výpovědní hodnotu, neboť v případech, kdy chybí prameny, v nichž lidé zanechali přímá svědectví o svém jednání a jeho motivech, nám umožňují odhalit, jak častý byl určitý model chování. Venkovské obyvatelstvo bylo složkou společnosti, která nám nezanechala mnoho egodokumentů a dalších dokladů, na jejichž základě by bylo možné nahlédnout do myšlenkového světa jednotlivých osob, a proto v tomto případě hrají tzv. prameny hromadné povahy tak důležitou roli.

Při své práci jsem se o tyto typy pramenů rovněž opírala, staly se jejím základním kamenem. Zároveň jsem se však snažila, aby moje záliba v matematice, která v dětství patřila k mým oblíbeným školním předmětům, nepřesáhla únosnou mez. Doufám, že se mi podařilo dosáhnout toho, aby číselné hodnoty nebyly v práci uváděny samoúčelně, jen kvůli výpočtům samotným, ale aby měly širší vypovídací hodnotu. Mojí snahou bylo, aby uvedené tabulky a grafy dokládaly určité procesy a směry vývoje, které se ve své práci snažím přiblížit a vysvětlit. Tyto obecné trendy jsem se zároveň pokusila demonstrovat na případech konkrétních lidí. Chtěla jsem ukázat, že ani práce takového typu nemusí rezignovat na příběhy, byť se mohou zdát obyčejné a všední. Tato kniha vypráví o lidech a jejich rodinách. Rodinná drama či osudy jednotlivců obvykle neovlivňovaly a ani dnes neovlivňují významněj-

ším způsobem běh dějin. Byly a jsou však zásadní pro každého z nás, kdo se stal součástí tohoto příběhu.¹

Hlavním tématem práce je poddanská venkovská rodina, její utváření, struktura, funkce, strategie i podmínky a možnosti jejích členů dosáhnout určité sociální pozice. Svou prací jsem se snažila především odpovědět na otázku, zda mohl jedinec v průběhu svého života změnit své sociální zařazení, které získal narozením, a za jakých podmínek. Vycházela jsem přitom z hypotézy, podle které dítě v zásadě kopírovalo sociální pozici svého otce, často přebíralo jeho profesi či si hledalo životního partnera v odpovídajícím sociálním okruhu. „Přestup“ do jiné skupiny byl možný, většinou se tento pohyb ovšem odehrával častěji směrem z vyšší sociální vrstvy do nižší, změna opačným směrem byla méně častá.

Na zařazení jedince do určité sociální skupiny mělo v průběhu jeho života vliv několik rozhodujících životních okamžiků.² Tím nejdůležitějším bylo již samotné narození. Sociální pozice rodičů se stala výchozím bodem i pro jejich děti. Také v dalších letech to byli rodiče (především otec, ale mnohdy i matka-vdova, která spolu s poručníkem dětí přijímala důležitá rozhodnutí), kteří mohli budoucí postavení svých dětí nejvíce ovlivnit, neboť určovali rodinnou strategii. Pokud drželi nemovitost, popřípadě hospodářství, rozhodovali o tom, které z dětí bude mít výsadní postavení a stane se dědicem, což znamenalo určité privilegium a základní sociální jistotu. I když při výběru dědice hrála důležitou roli dědická pravidla – ať již psaná, nebo nepsaná – mohli rodiče tyto zásady významně korigovat a od konce 18. století bylo jejich rozhodnutí při volbě dědice tím nejdůležitějším faktorem. Rodiče mohli ovšem předurčit i osudy dětí, které žádnou usedlost nedědily. Rozhodovali o tom, zda a kdy děti odejdou do služby, které dítě se dá na řemeslo či studie, jak velké budou dědické podíly jednotlivých dětí, popřípadě kdo bude moci zůstat v otcovském domě i v dospělosti.³

Dalším klíčovým okamžikem pro budoucí sociální pozici byl výběr životního partnera. I zde byla důležitá role rodičů, kteří se na výběru budoucího zetě či snachy podíleli významnou měrou. Jejich role byla nezastupitelná především tehdy, pokud bylo dítě, které vstupovalo do manželství, nezletilé. V těchto případech se vyžadoval otcovský souhlas (tato podmínka přetrvala i v 19. století). Rozhodování o vhodnosti budoucího sňatku se více dotýkalo dcer, ovšem ani syn si nemohl dovolit postupovat při výběru své nevěsty proti otcovské vůli, aniž by riskoval ztrátu dědického podílu.

---

¹ Pro dokreslení těchto konkrétních situací používám citaci z pramenů, obvykle z pozemkových knih. Tyto citáty, které jsou od ostatního textu odlišeny kurzívou, jsem z hlediska interpunkce a psaní předložkových a předponových s- a z- přizpůsobila dnešní pravopisné normě. Ponechala jsem však určité odlišnosti, které jsou typické pro dobovou normu (koncovka -ej apod.). K tomu viz I. ŠTOVÍČEK, *Zásady vydávání*.

² M. MITTERAUER, „*Mit sechzig Jahr...*“.

³ Nesmíme opomínat rovněž vliv vrchnosti, která k vyučení se řemeslu či k vandru poskytovala souhlas a také si nárokovala službu některých dětí (především sirotků).

V každém případě právě sňatkem jedinec obvykle potvrzoval svůj původní sociální status, popřípadě ho měnil. Sňatkem zakládal svou rodinu a přejímal odpovědnost za postavení svých budoucích dětí.

Léta po vstupu do manželství byla vůbec nejdůležitější z hlediska definitivního zařazení do určité sociální skupiny. Jestliže muž neměl před sňatkem svoji pozici ještě vybudovanou, očekávalo se, že se tak stane v nejbližších letech po uzavření manželství. Důležité v českých podmínkách bylo především založení své vlastní domácnosti, které předpokládalo, že nový manželský pár získá nějaké stabilní místo, kde by mohl vychovávat své děti. V době vstupu do manželství neměly zdaleka všechny páry možnost vybudovat si domácnost ve svém vlastním domě. Nicméně řada nových rodin si nakonec ke svému domku po letech dopomohla – buď ho vystavěla, nebo ušetřila takové prostředky, které umožnily jeho koupi. Šťastnější a úspěšnější páry si mohly svou pozici průběžně vylepšovat, když po určité době původní usedlost prodaly či vyměnily za nemovitost či hospodářství větší a výnosnější. Neobvyklá ovšem nebyla ani situace opačná. Dědic, který vstupoval do manželství se zajištěnou pozicí, se mohl během let zadlužit a přivést tak svoji rodinu k sociálnímu úpadku. Ke změně sociální pozice mohl přispět i případný druhý sňatek, respektive věno, které s sebou nová manželka přinesla.

Produktivní období je z hlediska sledování sociální pozice a jejích změn určitě nejzajímavější. Ovšem i poslední léta života s sebou mohla přinést změnu sociálního statutu. V některých případech si muž či žena udrželi ekonomickou aktivitu až do smrti, a zemřeli tak v té pozici, kterou zastávali většinu svého života. Pokud ovšem stáří či nemoc znemožnily další práci či pokud se rodiče rozhodli uvolnit místo mladší generaci, odcházeli na výměnek, což s sebou mohlo přinášet i určitou sociální degradaci.

Předchozí odstavce nastínily nejdůležitější momenty, jejichž význam pro budování sociální pozice jednotlivce jsem se rozhodla ověřit při výzkumu konkrétního vzorku obyvatel. Vybrala jsem si čtyři lokality ležící na území západočeského panství Šťáhlavy, jejichž proměnu jsem sledovala v průběhu dvou století (od roku 1651 do roku 1850).

Hlavní těžiště mé práce spočívá především ve 2. polovině 18. a v 1. polovině 19. století. Volba tohoto období nebyla náhodná. Vycházela jednak z pramenné základny a dále i z hlavního záměru této práce, jímž byl výzkum sociální problematiky venkova na pozadí společenských změn, které s sebou konec 18. století přinesl. Tyto změny vyplývaly z pomalu se měnící pozice státu, jenž se poprvé výrazněji a univerzálněji snažil vytvořit nová a obecně platná pravidla, v nichž se poddaní a později občané státu měli napříště pohybovat.⁴ Dopady těchto státních zásahů se nevyhnuly ani soukromé sféře, za kterou bychom mohli rodinu považovat. Naopak významně ovlivnily život prakticky každého jedince. Na druhou stranu se změny, které se díky státním zásahům odehrály, neprojevíly ze dne na den, nýbrž šlo o dlouhodobý pro-

---

⁴ Srv. J. MIKULEC, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, s. 52.

ces. Proto bylo nutné zvolit dostatečně dlouhé období, v němž by bylo možné zachytit míru a projevy těchto změn. Z tohoto důvodu jsem do svého výzkumu zahrnula i první polovinu 19. století. Volbu roku 1850 jako konce analýzy jsem považovala za logický krok, neboť právě v této době procesy nastartované na konci 18. století našly svoje vyústění a nejen venkovská společnost se v dalším období dostala do nové fáze.

Velmi důležité místo mají v mé práci transfery poddanských nemovitostí, na nichž jsem zkoumala konkrétní dopady josefínských reforem. V centru mé pozornosti stál patent o změně dědického práva z 3. dubna 1787, který významně zasáhl do struktury i strategie venkovské rodiny. V řadě dílčích analýz proto používám rok 1787 jako mezník, jenž rozděluje zkoumané období na dvě etapy, v nichž zkoumám proměny venkovského sociálního spektra i rodiny samotné.

1.1 Výzkum historické rodiny

Rodina je zásadním fenoménem v lidském bytí, a tak nepřekvapí, že se stala předmětem zájmu řady oborů, jejichž spektrum se v průběhu času stále více rozšiřovalo a rozšiřuje. Nejstarší výzkumy prováděli archeologové a etnografové, v současnosti se rodinou zabývá i právo, psychologie, sociologie, antropologie, demografie či gender studies a vytvářejí se i interdisciplinární projekty. Ani v případě historických věd nemohla rodina zůstat stranou zájmu. V průběhu uplynulých desetiletí vzniklo hned několik specializací, směrů či metod, které se snaží prohloubit poznání historické rodiny. Následující exkurz do dějin bádání o rodině nemá v žádném případě ambice být vyčerpávajícím přehledem o přínosu historiografie na tomto poli. Chce spíše ukázat základní směry, jimiž se historický výzkum v posledních padesáti letech ubíral a ubírá.

V průběhu druhé poloviny 20. století se vykryštovaly dva základní přístupy, které se pokoušely uchopit bádání o rodině. První z nich využíval statistické metody, a zaměřoval se tak na kvantitu jevů, druhý se spíše tázal po kvalitě vztahů, když se snažil proniknout do mentality lidí a pochopit a popsat způsoby jejich jednání, rozhodování a chování. Do prvního oboru je možné řadit vědy, které se zabývají studiem populací – především historickou demografií a statistiku. Druhý směr je souborem vícera odvětví, pro něž se vžila pojmenování jako dějiny mentalit, dějiny každodennosti, mikrohistorie či historická antropologie. V průběhu posledního čtvrtstoletí si našel své místo i třetí proud, který je do určité míry spojením obou výše uvedených přístupů. Využívá sice pramenů hromadné povahy, které mu slouží jako odrazový můstek pro další analýzu, zároveň se však snaží postihnout dlouhodobější trendy, které na rodinu i domácnost působily a zároveň ji ovlivňovaly a proměňovaly. Podívejme se nyní na tyto směry konkrétněji, i když si uvědomuji, že i v jejich rámci vznikly a vznikají rozdílné metodické přístupy, které zachytit v jejich komplexnosti je velice nesnadné.

Historickodemografické bádání by se nemohlo obejít bez použití statistických metod. Statistika se jako vědní obor začala konstituovat již v 17. století, nicméně z našeho pohledu je zajímavý konec 18. a 1. polovina 19. století, kdy vznikly první topografické popisy českých zemí, jež jsou pro nás dodnes velmi cenným pramenem.⁵ Na novou úroveň se statistika dostává v roce 1857, kdy byl vyhlášen zákon o sčítání lidu, na jehož základě od této doby začala pravidelná sčítání. Došlo k tomu mimochodem 103 let poté, co vznikl z rozhodnutí Marie Terezie vůbec první soupis obyvatelstva českých a rakouských zemí.⁶

My se však přenesme o další století vpřed, kdy vznikají metody, jež se staly stěžejní pro historickodemografický výzkum, a kdy se jako obor konstituuje i sama historická demografie.⁷ Zásluhy na tom měl především zakladatel francouzské historické demografie Louis Henry, jenž působil na *Institute national des études démographiques*. Louis Henry vyvinul v 50. letech 20. století metodu rekonstrukce rodin založenou na excerpci zápisů z farních matrik.⁸ Původní ambicí historické demografie bylo především studium plodnosti a částečně i sňatečnosti. Rekonstrukce rodin však umožnila i detailnější výzkum úmrtnosti a následně i odhady počtu obyvatelstva.⁹ Komplexněji představil tuto metodu Louis Henry spolu s Michelem Fleuryem v roce 1956.¹⁰ Příručka, kterou v roce 1967 vydal již pouze Louis Henry,¹¹ přinesla vedle popisu metody i informace o pramenech využitelných pro historickodemografická studia.¹² Nutno říci, že tato metoda je velice pracná a časově náročná, přílišné usnadnění nepřinesla ani moderní výpočetní technika, kterou je sice možné využít při následném vyhodnocení dat, nicméně samotnou excerpci pramenů neulehčuje. Druhá její nevýhoda spočívá v tom, že je možné ji aplikovat pouze tehdy, pokud zkoumáme relativně uzavřenou populaci, kde nedocházelo k příliš velkým migracím. To samo o sobě již znamená i časové omezení použití této metody, která se hodí jen pro období tzv. starého demografického režimu. Na

---

⁵ J. A. RIEGGER, *Kurzverfasste Beschreibung*; J. SCHALLER, *Topografie des Königsreichs Böhmen*; J. SCHWOY, *Topografie vom Markgrafthum Mähren*; J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*; F. PALACKÝ, *Popis království českého*. Souhrnně viz P. BĚLINA, *K počátkům statistiky*.

⁶ *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 136–141; K vývoji české (československé) statistiky viz J. PODZIMEK, *Vývoj československé statistiky*. Viz též J. HAVRÁNEK – J. PETRÁŇ, *Základy statistické metody pro historiky*.

⁷ D. S. REHER – R. SCHOFIELD (ed.), *Old and new methods*.

⁸ L. HENRY, *Une richesse*; P. GOUBERT, *Une richesse*.

⁹ Blíže viz P. HORSKÁ, *Evropská rodina se mění*.

¹⁰ L. HENRY – M. FLEURY, *Des registres*.

¹¹ L. HENRY, *Manuel de démographie historique*.

¹² L. HENRY, *Manuel de démographie historique*. Druhé vydání vyšlo v Ženevě a Paříži v roce 1970. Informace o této příručce podává E. MAUR, *Na okraj*.

druhou stranu lze konstatovat, že použití této metody umožňuje získat relativně přesná a statisticky velmi málo zkreslená data (např. sňatkový a úmrtní věk), jež se mohou stát základem další analýzy.

V 60. letech 20. století přispěla k rozvoji historické demografie výraznou měrou *Cambridge Group for the History of Population and Social Struktur* (1964). Jejím zakladatelem a velmi výrazným členem se stal Peter Laslett, jenž v polovině 60. let vydal práci nazvanou *The World We Have Lost*,¹³ která vzbudila mimořádný zájem. Kniha bořila mýtus o tradiční velké rodině, neboť v ní P. Laslett prezentoval názor, že se moderní nukleární rodina nezrodila až vlivem procesu industrializace, nýbrž že se v Anglii a i u dalších národů vyskytovala jako převládající uskupení již několik staletí předtím. Mezi industriální a předindustriální rodinou našel Laslett mnohem více kontinuity než diskontinuity. Tato práce, kterou Laslett vydal jako padesátiletý, měla být ovšem teprve počátkem obsáhlého zdroje inspirace, kterou v Laslettových pracích neshledávali pouze odborníci zabývající se historickou rodinou, ale též širší veřejnost. Dílo, které vyvolalo nejvíce diskusí a stalo se základem bezpočtu dalších prací, mělo svůj počátek na cambridžské konferenci konané v roce 1969.¹⁴ Laslett zde navázal na svůj předchozí výzkum a vyvrátil teorii, která předpokládala, že historická domácnost byla velmi početná a komplikovaná svou strukturou a že historický vývoj byl ve znamení ústupu od velkých komplexních domácností k malým a jednoduchým.¹⁵ Zároveň navrhl typologii, která umožňovala srovnatelné výzkumy na toto téma a jejímž kritériem se staly různé konstelace ve spojení příbuzných a nepříbuzných osob.¹⁶

Nutno uvést, že toto Laslettovo dílo se nezrodilo na zelené louce. Naopak, Laslett mohl navázat na své předchůdce, kteří se rovněž zabývali typologií rodin a strukturou domácnosti. Jedním z prvních byl již ve 2. polovině 19. století francouzský ekonom Frédéric Le Play, jehož systém vychází z kombinace rodinné struktury s geografickým principem.¹⁷ Klíčovým kritériem pro zařazení domácnosti do určitého typu byla pro Le Playe míra autority, kterou požívala hlava domácnosti. Novodobá diskuse na toto téma započala v roce 1965, kdy byl uveřejněn článek anglického statistika Johna Hajnala *European Marriage Patterns in Perspective*.¹⁸ Autor v něm vytyčil pomyslnou linii vedoucí od Petrohradu do Terstu, která oddělovala dvě oblasti s rozdílným sňatkovým modelem a způsobem vytváření rodiny. Ukázalo se, že pro výzkum historické rodiny je klíčové, jakým způsobem rodina vznikala, což samo-

---

¹³ P. LASLETT, *The World*.

¹⁴ Výsledky této konference pak byly zpracovány do sborníku vydaného v roce 1972: P. LASLETT – R. WALL (ed.), *Household and Family*. Zde viz úvodní stať: P. LASLETT, *Introduction*.

¹⁵ Viz též P. LASLETT, *The Comparative History*.

¹⁶ Pozdější zpřesnění teorie bylo publikováno in: P. LASLETT, *Family and household*.

¹⁷ F. LE PLAY, *Les ouvriers des deux mondes*; TÝŽ, *L'organisation de la famille*.

¹⁸ J. HAJNAL, *European Marriage*.

zřejmě vyvolávalo otázky vztahující se k dědickému právu na jedné a k funkcím a struktuře rodiny a domácnosti na druhé straně. O téměř dvacet let později Hajnal svoji teorii doplnil o systém domácností, ve kterém odlišuje severozápadní část Evropy od zbylých evropských regionů.¹⁹ Učinil tak na stránkách sborníku, který se v roce 1983 stal výsledkem diskusí o rodině a domácnosti.²⁰ V tomto sborníku publikoval svůj příspěvek i P. Laslett, jenž rozšířil počet evropských oblastí, které se odlišovaly způsobem utváření rodiny a domácnosti. Kromě severozápadního vytyčil ještě středoevropský, středozezemní a východoevropský region.²¹

Laslettova typologie byla ovšem velmi záhy podrobena kritice. Hlavní námitky vycházely ze skutečnosti, že struktura zkoumaných domácností postihuje pouze momentální stav, je proměnlivá pod vlivem změn v životních fázích jednotlivých rodinných příslušníků,²² na což již v roce 1958 poukázali britští sociální antropologové.²³ Kritici proto navrhovali klasifikovat domácnosti spíše podle procesů či cyklů než podle struktury.²⁴ O problémech s využitím Laslettovy klasifikace se přesvědčili i čeští historici, pokud ji chtěli aplikovat na české prameny. Při tomto kroku je totiž nutné vyrovnat se s evidencí čeledi i podruhů, kteří bývali často počítáni do rodiny.²⁵ Laslettova klasifikace je však přes všechnu její kritiku dodnes využívána k určení převládajícího typu domácnosti a rodiny na určitém území,²⁶ její přínos se ukazuje především při porovnávání různých kulturních prostředí. Svědčí o tom i konference, která se na půdě cambridžské skupiny uskutečnila v květnu 2008 právě na počest sborníku, jenž byl k problematice rodinných forem vydán v roce 1983. Jejím cílem byla bilance výzkumu, jenž byl v rámci tohoto tématu realizován v uplynulých 25 letech.²⁷

V rámci cambridžské skupiny spatřila světlo světa i tzv. agregativní metoda, jejíž podstatou je převod zápisů z matrik na měsíční a roční úhrny a sledování jejich změn v dlouhých řadách.²⁸ Je to jakýsi protipól metody rekonstrukce rodin, neboť

---

¹⁹ J. HAJNAL, *Two kinds*.

²⁰ R. WALL – J. ROBIN – P. LASLETT (ed.), *Family Forms*.

²¹ P. LASLETT, *Family and household*.

²² E. A. HAMMEL, *The Zadruga as Process*; L. K. BERKNER, *The Stem Family*. K další kritice Laslettovy typologie viz např. M. MITTERAUER, *Familiengröße*; H. ROSENBAUM, *Zur neueren Entwicklung*; D. I. KERTZER, *Future Directions*.

²³ J. GOODY (ed.), *The Developmental Cycle*.

²⁴ R. WHEATON, *Family and Kinship*.

²⁵ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, s. 52–58.

²⁶ Např. B. MORING, *Family Strategies*.

²⁷ Viz <http://www.hpss.geog.cam.ac.uk/events/familyforms/> - citováno k 5. 1. 2009. I příspěvky přednesené na této konferenci by měly být publikovány ve sborníku.

²⁸ P. LASLETT (ed.), *An Introduction to English Historical Demography*.

v centru jejího zájmu nestojí životní data konkrétních lidí, ale pouze sumární statistické hodnoty. Za nejvýraznější výsledek této metody, která byla uplatněna při analýze anglických matričních zápisů, lze považovat rozsáhlou práci z roku 1981, jejímiž autory jsou Edward Anthony Wrigley, muž, který stál u zrodu cambridžské skupiny, a Roger S. Schofield. Tato práce se stala základním kamenem nejen pro britskou demografii.²⁹ Wrigley a Schofield v ní zpracovali měsíční počty narozených, oddaných a zemřelých ze 404 anglických farností a tento rozsáhlý vzorek se jim stal východiskem pro zobecnění výsledků a jejich analýzu v celoanglickém měřítku.

K výzkumu rodinných struktur lze řadit i tzv. teorii ekotypů. S jejím konceptem přišel v roce 1977 David Gaunt a jeho podnět byl rozvíjen dále, především Michaelem Mitterauerem.³⁰ Později se touto teorií, hlavně z hlediska její aplikace na východní Evropu, zabýval Karl Kaser.³¹ Podstatou této koncepce se stala myšlenka, že strukturu rodiny a domácnosti významně ovlivňovala dělba práce, která se odvíjela od základního způsobu obživy. Jiné nároky na pracovní sílu kladl např. chov dobytka, který předpokládal celoroční nasazení, jiné zase regiony s převládajícím pěstováním obilí či vinařstvím, jež byly závislé na sezónní práci. Ekotypy podle této teorie měly vliv nejen na utváření domácností, ale např. i na dědické právo či na šanci vdov uzavřít nový sňatek.

Vedle historickodemografického proudu se především ve francouzské historiografii rozvíjel již od 30. let 20. století směr, jenž chápal studium dějin a lidského dění více jako vyprávění příběhu. Důležitý byl důraz na sociální a hospodářské dějiny, na studium mentalit i dalších vlivů, které na člověka i společnost působily. Tato tzv. Škola Annales se v průběhu doby rozčlenila na řadu proudů, které zde samozřejmě není možné postihnout.³² Z Francie se toto nové pojetí dějin šířilo i dále – brzy se ho ujala německá historiografie, následovaly výzkumy anglických a amerických sociálních historiků a sociologů. Můžeme tak hovořit o konceptu „nových sociálních dějin“, jenž vznikl v 50. letech. Na rozdíl od dřívější koncentrace zájmu na sociální hnutí a organizace obrátili sociální historici pozornost na život a životní podmínky nejrozličnějších sociálních vrstev.³³ Do popředí zájmu se dostaly otázky zkou-

---

²⁹ E. A. WRIGLEY – R. S. SCHOFIELD, *The Population History*.

³⁰ D. GAUNT, *Pre-Industrial Economy*; TÝŽ, *Household Typology*; J. EHMER – M. MITTERAUER (ed.), *Familienstruktur und Arbeitsorganisation*. Zde viz. hl. studii M. MITTERAUERA, *Formen ländlicher*; TÝŽ, *Peasant and Non-Peasant*.

³¹ K. KASER, *Macht und Erbe*, především s. 236–269.

³² Blíže viz I. HOLZBACHOVÁ, *Škola Annales*; J. MAREK – F. ŠMAHEL, *Škola Annales*; G. G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*, hl. s. 51–63; P. BURKE, *The French Historical Revolution*; TÝŽ, *Francouzská revoluce v dějepisectví*.

³³ W. CONZE, *Sozialgeschichte der Familie*.

mající pracovní vztahy, protesty, konflikty, urbanizaci, migraci či sociální mobilitu a stranou nezůstal ani výzkum historické rodiny.³⁴

Jako jedno z prvních děl, kterým dal vzniknout nový směr, se v roce 1960 objevila práce francouzského historika Philippe Ariès, *L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*. Ariès v ní nastínil koncept moderní rodiny, ve které podle jeho názoru rodinné vztahy, zvláště vztahy rodičů k dětem, poprvé v historii začaly hrát důležitější roli. O historické rodině Ariès soudil, že byla natolik nucena plnit socializační a veřejné funkce, že v ní prakticky neexistoval prostor pro city a soukromí. Přestože se později ukázalo, že Arièsova teorie o absenci citových vazeb v předmoderní rodině byla mylná³⁵ a sám Ariès své názory korigoval,³⁶ inspiroval svým dílem řadu historiků.³⁷

Výzkum historické rodiny se v 70. a 80. letech 20. století začal v souladu s obecným příklonem historie k dějinám každodennosti³⁸ zaobírat životními cykly, sledováním vývoje domácností v dlouhodobější perspektivě a s tím spojenou problematikou rodinných strategií.³⁹ Problémem, se kterým se historici potýkali, byla otázka, jak definovat počátek a konec určité domácnosti. Lze říci, že domácnost vzniká sňatkem manželského páru a končí smrtí jednoho z nich či uzavřením nového sňatku zbylého partnera?⁴⁰ Při studiu těchto otázek se stále více ukazovalo, že domácnost není jakousi statickou, neměnnou jednotkou, ale že má svůj vlastní dynamický vývoj. Do centra zájmu se tak dostávaly úlohy, které historická domácnost a rodina měly plnit: jedním z jejích cílů bylo zachovat rodinný majetek pro další generace, popřípadě jej ještě rozmnožit, druhým základním úkolem bylo zabezpečit co nejlepší životní podmínky svým členům ve všech etapách jejich životního cyklu.⁴¹ Při uplatňování těchto zájmů bylo rozhodování jednotlivých členů rodiny (neboli rodinná strategie) určováno nejrůznějšími demografickými, společenskými či ekonomickými aspekty. Pozornost historiků se proto zaměřila i na to, jak vnější faktory

---

³⁴ J. KOČKA, *Gesellschaftsgeschichte*; T. K. HAREVEN, *Familienforschung und Geschichtswissenschaft*; H.-U. WEHLER (ed.), *Moderne Deutsche Sozialgeschichte*.

³⁵ Např. L. POLLOCK, *Forgotten Children*.

³⁶ P. ARIÈS, *The Dead*.

³⁷ J. DEMOS, *A Little Commonwealth*; L. STONE, *The Family, Sex, and Marriage*; E. SHORTER, *The Making*.

³⁸ Nejvýznamnější souhrnné práce vyšly pak na počátku 90. let: R. van DÜLMEN, *Kultur und Alltag in der frühen Neuzeit I-III*; Paul MÜNCH, *Lebensformen*.

³⁹ Viz např. J. CUISENIER – M. SEGALÉN (ed.), *The Family Life*; M. MITTERAUER, *Die Entwicklung*; T. K. HAREVEN, *Transitions*; M. MITTERAUER – R. SIEDER (ed.), *Historische Familienforschung*.

⁴⁰ R. WALL, *Introduction*, s. 4.

⁴¹ R. L. RUDOLF, *Major Issues*, s. 11.

ovlivňovaly rodinnou strategii a jak se naopak uplatňování rodinné strategie promítlo do formování domácnosti.

Jedním z komponentů, které se podílely na utváření domácností, bylo dědické právo. I dědické systémy, podobně jako typy domácností, se geograficky odlišovaly, i když nelze říci, že by konkrétní aplikace dědického práva byla vázána pouze na jeden určitý typ domácnosti, respektive naopak, že by se formování domácnosti odvíjelo pouze od platného dědického úzu. Určitou vazbu lze pozorovat i mezi dědickým právem a druhem ekotypu.⁴² Druhy dědického práva a jejich uplatňování na různých území se staly dalším závažným tématem ve výzkumu dějin rodiny.⁴³

V dalším období se zájem badatelů v této oblasti soustředil ještě více přímo na osoby, které žily v jednotlivých typech domácností. Domácnost či rodina se při tomto studiu staly pouze místem, ve kterém konkrétní lidé uskutečňovali svá rozhodnutí a prožívali své osudy.⁴⁴ Klíčovou se stala otázka načasování (timing), tedy např.: V jakém věku opouštěly děti otcovský dům? Bylo nutné odkládat sňatek do doby získání svébytného postavení? Jak dlouho trvalo manželství, vdovství, doba aktivní činnosti či odpočinku?⁴⁵

Požadavku zasadit výzkum rodiny do společensko-ekonomických souvislostí se pokusil vyhovět Jack Goody svou monografií *The Development of the Family and Marriage in Europe*.⁴⁶ Goody se v ní zabýval vlivem církve a religiozity na vznik a fungování manželství i uplatňováním církevní politiky v oblasti manželství a rodiny či určitou kontroverzí mezi církevními zásadami a skutečnými zájmy a potřebami lidí. I další práce se snažily přinášet nové impulsy ke studiu dějin rodiny.⁴⁷ Postupně se utvářela další centra bádání, která spoluurčovala směry dalšího výzkumu – např. Univerzita v Bielefeldu,⁴⁸ ve Vídni,⁴⁹ či Max-Planck-Institut für Geschichte

---

⁴² Tamtéž, s. 12.

⁴³ J. GOODY – J. THIRSK – E. P. THOMPSON, *Family and Inheritance*; C. HOWELL, *Land, Family*. Viz též práci K. KASERA, *Macht und Erbe*, která vyčerpávajícím způsobem přináší informace o různých dědických systémech, jež se uplatňovaly ve východní části Evropy. Nejnověji se této problematice věnuje: K. KASER, *Patriarchy after Patriarchy*. Viz též S. BRAKENSIEK (ed.), *Generationengerechtigkeit?*

⁴⁴ T. K. HAREVEN, *Family Time*; D. I. KERTZER, *Future Directions*.

⁴⁵ W. FREITAG, *Haushalt und Familie*.

⁴⁶ J. GOODY, *The Development*.

⁴⁷ R. J. EVANS – W. R. LEE, *The German Family*; N. BULST – J. GOY – J. HOOCK (ed.), *Familie zwischen*; W. HUBBART, *Familiengeschichte*.

⁴⁸ J. KOCKA – K. DITT – J. MOOSER – H. REIF – R. SCHÜREN (ed.), *Familie und soziale Platzierung*; H. REIF (ed.), *Die Familie*.

⁴⁹ M. MITTERAUER – R. SIEDER (ed.), *Historische Familienforschung*; J. EHMER – M. MITTERAUER, *Familienstrukturen und Arbeitsorganisation*; M. MITTERAUER, *Sozialgeschichte der*

v Göttingen.⁵⁰ Právě göttingenská škola se chopila dalšího tématu, které dodnes mezi historiky dějin rodiny rezonuje, protoindustrializace.⁵¹

Teorie protoindustrializace vznikla ovšem již na počátku 70. let, kdy tento termín poprvé publikovali Charles a Richard Tilly a dále jej rozvinul Franklin Mendels.⁵² Podle této teorie exportně orientovaná domácí výroba měla destruktivní vliv na městské instituce řídící manufakturní výrobu a vesnické instituce regulující demografické chování. To vedlo k populační explozi, která se obrátila v další protoindustrialní expanzi, čímž vznikla spirála, která zakládala nabídku práce, kapitálu, zemědělské produkce a zahraničních trhů, což byly záležitosti, které vyžadoval tovární průmysl. Také Petr Kriedte, Hans Medick a Jürgen Schlumbohm ve své práci z roku 1981 tvrdí, že protoindustrializace pomohla narušit tradiční feudální společnost.⁵³ Všechny teorie se shodovaly v tom, že protoindustrializace výrazně změnila lidské chování. Nejvýraznější byl její dopad v demografické oblasti, neboť umožnila vstoupit do manželství i lidem, kteří dříve na sňatek pomýšlet nemohli, snížila sňatkový věk a zároveň tak odstartovala populační explozi. V 80. letech byly tyto teorie podrobeny kritice,⁵⁴ v 90. letech pak nastoupilo období bilancování výzkumu.⁵⁵ Asi nejobširněji se ve druhé polovině 90. let touto tematikou zabývala Sheilagh Ogilvie, která ve své práci o protoindustrializaci na Württembersku ukázala, že protoindustrializace sama o sobě nemohla změnit silně zakořeněné vazby a instituce a že není možné mluvit o jejím univerzálním dopadu bez výzkumu konkrétních místních podmínek.⁵⁶

Tématem 90. let byl institucionální rámec, ve kterém lidé uskutečňovali svá rozhodnutí a strategie. Předmětem výzkumu se stalo panství jakožto model, který v sobě zahrnoval několik sociálních rovin a ve kterém se prolínaly zájmy různých společenství – od státu a církve přes majitele panství, obec až po jednotlivé osoby pocházející z různých sociálních vrstev. Byla to především skupina *Ostelbische Gutsherrschaft als sozialhistorisches Phänomen*, kterou kolem sebe soustředil Jan Peters, jež zkoumala napětí, dichotomie, konflikty ale i spolužití těchto různorodých společenských skupin a věnovala se rovněž vymezení rozdílů dvou odlišných

---

Jugend; R. SIEDER, *Sozialgeschichte der Familie*; M. MITTERAUER, *Historisch-anthropologische Familienforschung*.

⁵⁰ G. A. RITTER – R. VIERHAUS (ed.): *Aspekte*; H. MEDICK – D. SABEAN (ed.), *Emotionen*; P. KRIEDTE, *Eine Stadt*.

⁵¹ V dubnu 2007 byl göttingenský Max-Planck-Institut für Geschichte přetransformován v Max-Planck-Institut zur Erforschung multireligiöser und multiethnischer Gesellschaften.

⁵² C. TILLY – R. TILLY, *Agenda*; F. F. MENDELS, *Proto-industrialization*.

⁵³ P. KRIEDTE. – H. MEDICK – J. SCHLUMBOHM, *Industrialisierung*.

⁵⁴ D. COLEMAN, *Proto-industrialization*; H. LINDE, *Proto-Industrialisierung*.

⁵⁵ M. CERMAN – S. C. OGILVIE, *Proto-Industrialisierung*.

⁵⁶ S. C. OGILVIE, *State Corporatism*.

systémů, jež představovaly západoevropský Grundherrschaft a východoevropský Gutsherrschaft.⁵⁷ Další oblastí, které byla v této době rovněž věnována pozornost, se staly vztahy a rozdíly mezi vesnickým a městským prostředím.⁵⁸

Devadesátá léta dala ovšem vzniknout i rozsáhlým pracím encyklopedického charakteru, které se snažily shrnout dosavadní poznání a ukázat rozdíly v utváření rodiny, ve vývoji obyvatelstva či v postavení žen v různých geografických oblastech.⁵⁹ Zároveň byly vydávány monografie, které se mikrohistorickým způsobem na malém teritoriu pokoušely proniknout do světa venkovské rodiny a podat ho v co možná největší úplnosti, tedy ukázat životní cyklus lidí, způsoby jejich rozhodování i ekonomické nebo společenské aspekty, které jejich životy ovlivňovaly.⁶⁰

Počátek 21. století přinesl nový impuls ve studiu podmínek, které byly nutné k uzavření manželství. Revize tzv. sňatkového vzorce, s nímž v polovině 60. let 20. století vystoupil J. Hajnal, upozornila, že makrohistorická hypotéza nemůže postihnout všechny nuance lidského chování. Jako nosný se v tomto směru ukazuje naopak mikrohistorický přístup, kdy je na danou problematiku nahlíženo optikou konkrétních jednajících aktérů. Teprve výzkumy uskutečněné na mikrohistorické rovině mohou totiž ověřit, zda určité mechanismy skutečně v praxi fungovaly tak, jak předpokládají obecné modely.⁶¹ Zároveň mohou upozornit na značnou rozmanitost, která v lidském chování a rozhodování existovala a která se v obecných vzorcích a teoriích někdy ztrácí.

Rozmanitost je charakteristická i pro současné studium historické rodiny. Teprve čas ukáže, zda i 21. století přinese v tomto směru významné impulsy, z nichž bude historický výzkum těžit řadu let či desetiletí. Témata, na něž se zaměřuje pozornost, i vědecké metody se neustále rozšiřují, zajímavé výsledky může přinést i interdisciplinární přístup.⁶²

*

---

⁵⁷ J. PETERS (ed.), *Gutsherrschaft als soziales Modell*; TÝŽ (ed.), *Konflikt und Kontrolle*; TÝŽ (ed.), *Gutsherrschaftsgesellschaften*. Shrnutí těchto výzkumů viz TÝŽ, *Gutsherrschaft. Ein Jahrzehnt Postdamer Forschungserfahrungen*. Viz též S. C. OGILVIE, *Communities and the „second serfdom“*; TÁŽ, *Village Community*.

⁵⁸ P. BLICKLE (ed.), *Landgemeinde*.

⁵⁹ P. ARIÈS – G. DUBY, *Histoire de la vie privée. I.–V.*; G. DUBY – M. PERROT, *Histoire des femmes I.–V.*; J.-P. BARDET – J. DUPÂQUIER, *Histoire des populations I.–III.*; A. BURGUIÈRE (ed.), *Geschichte der Familie. I.–IV.*; G. LEVI (ed.), *Geschichte der Jugend. I.–II.*

⁶⁰ R. BECK, *Unterfinning*; J. SCHLUMBOHM, *Lebensläufe*; H. MEDICK, *Weben und Überleben*.

⁶¹ C. DUHAMELLE – J. SCHLUMBOHM (ed.), *Eheschließungen im Europa*; T. ENGELEN – A. P. WOLF (ed.), *Marriage and the family*.

⁶² Poslední roky přinesly – v českém prostředí poněkud se zpožděním – i zájem o genderové aspekty, které studium rodiny bezpochyby odkrývá.

Obratme nyní pozornost na to, jak se impulsy evropského bádání o historické rodině odrazily v české historiografii.⁶³ Lze konstatovat, že výzkum zaměřený přímo na historickou rodinu se u nás rozeběhl soustavněji až v posledních třiceti letech.⁶⁴ V předchozím období se historici rodinné problematiky dotýkali pouze okrajově, především v rámci populačních studií, více se této tématice věnovali etnografové.⁶⁵ Studie shrnující národopisný materiál k rodinnému životu se objevují již od 19. století. Nejsou ovšem primárně zaměřené na historickou rodinu, dokumentují spíše zvyklosti tehdejších současníků, popřípadě popisují kořeny těchto obyčejů. Takto laděné jsou například práce Františka Bartoše; naší tematiky se dotýkají především dvě jeho díla.⁶⁶ První z nich nazvané *Lid a národ* přináší popis lidové stravy, krojů, národních obyčejů, písní, průběhu křtu, svatby i pohřbu.⁶⁷ V další práci, která je zaměřená na děti, shrnuje Bartoš poznatky o zvyklostech doprovázejících narození dítěte a jeho výchovu, zaznamenává také dětské hry, básničky a říkadla, všimá si i role dětí v době nejrůznějších svátků, jako byly například Vánoce, Velikonoce, svátek Tří králů nebo letnice.⁶⁸

Jinou podobně zaměřenou prací je dílo F. J. Čečetky *Od kolébky do hrobu*, kde autor shromáždil svědectví o rodinných a společenských obyčejových formách projevujících se v průběhu celého lidského života. Zachycuje tak zvyklosti od narození dítěte, přes dětské hry, námluvy, svatbu až po pohřeb. Dále si všimá jídelníčku, domácího hospodaření, svátků i různých legend.⁶⁹

Při výčtu etnograficky zaměřených studií bychom neměli zapomenout ani na Zikmunda Wintra, z jehož mnoha prací by zde našlo své místo dílo nazvané *Z rodiny a domácnosti staročeské*.⁷⁰ V drobných studiích, které byly původně otištěny v různých českých časopisech (např. Světobor, Zlatá Praha, Květy, Zvon), se můžeme

---

⁶³ Viz též A. VELKOVÁ, *Metodické přístupy v českém historikodemografickém výzkumu*.

⁶⁴ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*; E. ČAŇOVÁ, *Studium historické rodiny*; P. HORSKÁ, *K historickému modelu*; TÁŽ, *Rodinná skupina*; P. HORSKÁ – M. KUČERA – E. MAUR – M. STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří*; J. HORSKÝ, *Příspěvek ke studiu*; J. MATĚJČEK, *K metodice a obsahu*; M. SELIGOVÁ, *Příspěvek ke studiu*. Rodinných struktur se dotýkal i projekt *Soziale Strukturen in Böhmen, 16.-19. Jahrhundert*, v jehož rámci vznikla řada studií. Blíže viz M. CERMAN – L. MATUŠÍKOVÁ – H. ZEITLHOFER, *Rozbor pramenů*; též M. CERMAN, *Das Projekt*.

⁶⁵ Přehled historiografie zaměřené na výzkum rodiny přináší J. HORSKÝ – E. MAUR, *Die Familie*. Další informace viz též J. MIKULEC, *Dějiny venkovského poddaného lidu*; J. HORSKÝ, *Historická antropologie*.

⁶⁶ Z dalších jeho studií viz např. F. BARTOŠ, *Příspěvky*.

⁶⁷ F. BARTOŠ, *Lid a národ*.

⁶⁸ F. BARTOŠ, *Naše děti*.

⁶⁹ F. J. ČEČETKA, *Od kolébky*.

⁷⁰ Z. WINTER, *Z rodiny*.

dočíst o svatbě, manželství, dětech, o vybavení domácnosti nebo nahlédnout do ukázek kšaftů.

Zachycení lidových zvyklostí a folklóru se stalo přímo programovým cílem lidovědného oboru archeologické komise. Zaslouhou J. Kvíčaly a Č. Zíbrta byl vypracován návrh odborných publikací, které měly v celkem 18 oblastech zdokumentovat životní styl a obyčejové formy lidu. Naplánovány tak byly monografie věnované obydlí, stravě, krojům, obřadům, písním, vzdělanostním poměrům i společenským a rodinným stykům.⁷¹ Jako první výsledek tohoto projektu byla vydána práce K. V. Adámka, jejíž struktura a způsob zpracování se původním záměrům poněkud vymykaly.⁷² Přesto i zde nalezneme kapitoly nazvané např. Byt, Narození, Děťství, Mládež, Chasa, Svatba, Rodina a sousedstvo, Hospodářství, Nemoci, Smrt nebo Život pohrobní a vybájený. Karel Václav Adámek se hlineckému lidu věnoval soustavněji. Již dříve, než vydal *Lid na Hlinecku*, napsal studii založenou na archivních výzkumech (bádal především ve vrchnostenském rychmburském archivu), kde se zaměřuje na povinnosti, dávky a roboty poddaných a velkou pozornost věnuje také nepokojům a vzpourám na Hlinecku.⁷³ Tuto práci by bylo možné také označit za předchůdkyni známějších *Dějin selského stavu* Kamila Krofty, které se svým obsahem a strukturou Adámkově studii podobají, i když jejich záběr i rozsah je mnohem širší.

Asi za nejzajímavější práci z hlediska našeho tématu je možné označit knihu z přelomu 19. a 20. století, jejímž autorem byl profesor náboženství Eduard Domlupil, který se v ní zabýval událostmi z běžného života venkovanů, ale rovněž i dědickým právem.⁷⁴ Nejvíce etnografických studií je shromážděno v časopise *Český lid*, který byl založen již roku 1891 a který se kromě popisu rodinných rituálů a obyčejů⁷⁵ soustřeďoval již od svého vzniku i na další témata, jako např. na postavení poddaných.⁷⁶ Ve druhé polovině 20. století se zde vedle článků přibližující sociální postavení různých skupin venkovského obyvatelstva začaly objevovat i stati, které se již přímo dotýkají historické rodiny a výzkumu jejích forem.⁷⁷ Prostor pro prezentaci

---

⁷¹ Informace o tomto projektu je možné nalézt v „Proslovu k soupisu lidových památek v království českém“, který je zařazen jako předmluva k práci K. V. ADÁMKA, *Lid na Hlinecku*. Viz též *Český lid*.

⁷² K. V. ADÁMEK, *Lid na Hlinecku*.

⁷³ K. V. ADÁMEK, *Příspěvky k dějinám selského lidu*.

⁷⁴ E. DOMLUVIL, *Obrazy ze života*.

⁷⁵ F. KOŠÁK, *Nemoc, smrt a pohřeb*; J. PÍSECKÝ, *Zvyky při křtinách*. Z novějších článků viz např. K. FOJTÍK, *Svatba na střední a západní Moravě*; I. HEROLDOVÁ, *Uzavírání sňatků*.

⁷⁶ O. G. PAROUBEK, *O lidu poddaném*; A. BLAŽEK, *Poddanství*; B. PROFELD, *Poddanské poměry*.

⁷⁷ V. PROCHÁZKA, *Výbava a výměnek*; H. HYNKOVÁ, *Pozůstalostní inventáře*; J. KŘIVKA, *Mzdové poměry*; J. ŠTASTNÁ, *Výměnek*; I. HEROLDOVÁ, *Vesnická poddanská rodina*; V. HRUŠ-

studií zabývajících se rodinným životem dávaly i další časopisy, toto téma se rozvíjelo i na Slovensku.⁷⁸ Kromě časopiseckých studií vznikala i rozsáhlejší díla, která se pokusila shrnout poznatky o lidové kultuře. Mezi rozsáhleji koncipované projekty je možné zařadit například *Československou vlastivědu* – zvláště její svazky *Národopis a Lidová kultura* nebo novější *Dějiny hmotné kultury*.⁷⁹ Z poslední doby je pak možné jmenovat *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska*.⁸⁰

I když nové trendy evropské historiografie byly v posledním dvacetiletí zaznamenány i u českých etnografů, je nutné podotknout, že stále převládají spíše teoreticko-informativní úvahy nad využitím těchto přístupů při výzkumu historické rodiny.⁸¹ Etnografie se stále ještě bohužel zabývá především přiblížením rituálů, zvyklostí a tradicí, méně však už odhaluje funkce a podstatu lidové kultury, kterou byly tyto obyčeje součástí.⁸²

Vedle etnografů se od konce 19. století zabývali rodinou, resp. rodinným právem také právní historici. Vývoji různých druhů práva, mimo jiné např. manželského práva majetkového či právních otázek spojených s péčí o sirotky, se věnoval Jan Kapras,⁸³ Anděla Kozáková se zase soustředila na postavení ženy v minulosti.⁸⁴ Manželské právo a pravidla a okolnosti bránící uzavírání sňatků studoval v 60. letech rovněž Jiří Klabouch.⁸⁵ Další autoři se zabývali právními konsekvencemi poddan-

---

KOVÁ, *Přeměna*; S. ŠVECOVÁ, *Slovenská a česká rodina*; TÁŽ, *Dva typy*; V. SUKOVÁ, *Společenské a hospodářské poměry*.

⁷⁸ K. FOJTÍK, *Společnost a rodina*; Z. APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ, *Príspevok*; S. ŠVECOVÁ, *Právomoc*; J. KANDERT, *Skutečný a ideální obraz*; TÝŽ, *K výzkumu rodiny*; TÝŽ, *Struktura rodiny*; B. PITRONOVÁ, *Problémy vývoje*.

⁷⁹ *Československá vlastivěda*. Řada II. *Národopis*; *Československá vlastivěda*. Díl III. *Lidová kultura*; *Dějiny hmotné kultury*.

⁸⁰ Z. MARTÍNEK (ed.), *Řemeslná, domácí a manufakturní výroba*; R. JEŘÁBEK – E. MAUR – J. ŠTIKA – J. VAŘEKA (ed.), *Etnografický a etnický obraz*; I. EBELOVÁ – M. ŘEZNÍČEK – K. WOITSCHOVÁ – J. WOITSCH, *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska V*.

⁸¹ Např. L. PETRÁŇOVÁ, *Nové historickoantropologické proudy*. Z poslední doby viz diskuse v 91. ročníku časopisu *Český lid*, kterou vyvolal článek Z. R. NEŠPORA a M. JAKOUBKA, *Co je a co není kulturní/sociální antropologie*, a diskuse v č. 3 a 4/2004; TITÍŽ, *Co je a co není kulturní/sociální antropologie po dvou letech*. Dále viz např. V. HUBINGER, *Přemítání vysloužilého ovocnáře*; J. VAŘEKA, *Národopis/etnografie/etnologie*.

⁸² Je to patrné i v nedávno vydané práci: A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*. Srov. F. LOUX, *Frauen, Männer und Tod*.

⁸³ J. KAPRAS, *Manželské právo*; TÝŽ, *O zletilosti*; TÝŽ, *K dějinám českého zástavního práva*; TÝŽ, *Poručenství nad sirotky*. K péči o sirotky viz také F. NOSEK, *Předkové naši*.

⁸⁴ A. KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy*.

⁸⁵ J. KLABOUC, *Politický konsens*; TÝŽ, *Manželství a rodina*.

ské otázky,⁸⁶ či rodinným nedílem.⁸⁷ Studium právní problematiky spojené nejen s venkovskou rodinou také velmi usnadnila edice nejruznějších dekretů, patentů i vrchnostenských nařízení vztahujících se k selským usedlostem, kterou vydal na počátku 20. století Josef Kalousek.⁸⁸ Dosavadní poznatky vztahující se nejen k právnímu postavení poddaných shrnul v roce 1949 Kamil Krofta.⁸⁹

Důležitou oblastí, která nebyla badatelskou výsadou pouze právních historiků, se stalo dědické právo a jeho uplatnění v praxi, toto téma je ostatně aktuální dodnes.⁹⁰ V této souvislosti je třeba se zmínit i o stále mimořádně cenné monografii Vladimíra Procházky, jenž při svém rozboru pozemkových knih ze 16. a 17. století provedl i analýzu dispozičního, majetkového a dědického práva.⁹¹ Padesátá a šedesátá léta 20. století dala vzniknout i dalším velmi kvalitním dílům, která se věnují populačním otázkám i postavení poddaných.⁹²

Dalším oborem, ve kterém hraje historická rodina významné místo, je historická demografie. V polovině 60. let 20. století vzniklo zásluhou Ludmily Kárníkové první souhrnné zpracování populačního vývoje českých zemí pro léta 1754–1914.⁹³ V této oblasti dokázali čeští historici navíc poměrně rychle reagovat na zahraniční podněty. V roce 1967 začala právě založená Komise pro historickou demografii vydávat sborník nazvaný *Historická demografie*, který se stal jedním z prvních podobně zaměřených periodik v Evropě.⁹⁴ Česká historická demografie dokázala velice rychle vsříbat francouzské výzkumné metody na poli rekonstrukce rodiny – o novém vydání příručky Louise Henryho z roku 1967 podrobně informoval již o rok později ve 2. ročníku *Historické demografie* Eduard Maur.⁹⁵

---

⁸⁶ A. PODLAHA, *Poddanství*; J. MRÁČEK, *Úprava poměrů poddanských*.

⁸⁷ K. KADLEC, *Rodinný nedíl čili záduhu*; TÝŽ, *Rodinný nedíl ve světle dat*; J. PEISKER, *Slovo o záduhu*; J. PEKAŘ, *K sporu o záduhu*; A. TOMÍČEK, *Rodinný nedíl v dědickém právu*.

⁸⁸ J. KALOUSEK, *Řády selské a instrukce hospodářské*.

⁸⁹ K. KROFTA, *Dějiny selského stavu*. Nejnověji k právnímu vztahu mezi poddanými a vrchností v předbělohorském období viz T. KNOZ, *Poddaný v právních normativních pramenech*.

⁹⁰ F. FIEDLER, *Zemědělská politika*; J. SALABA, *Příspěvek k dějinám*; A. CERMAN, *Vývoj soukromého práva*; R. RAUSCHER, *O zvolené poslušnosti*; J. SEDLÁČEK, *Právo výměnky*; TÝŽ, *Vývoj právních předpisů*; A. HAAS, *Omezení odúmrti*; J. LANGER, *Vývoj dědického práva*; J. GRULICH, *Poddanská nemovitost*; E. MAUR, *Das bäuerliche Erbrecht*; D. ŠTEFANOVÁ, *Die Erbschaftspraxis*; A. KLÁŠTERSKÁ-VELKOVÁ, *Zásahy státu*.

⁹¹ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*.

⁹² O. PLACHT, *Lidnatost*; J. PETRÁŇ, *Poddaný lid*.

⁹³ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*.

⁹⁴ Dvacátý ročník *Historické demografie* přinesl kompletní dosavadní bibliografii zde vyšlých článků v letech 1967–1996.

⁹⁵ E. MAUR, *Na okraj*. Viz též E. MAUR, *Metoda rekonstrukce rodin*; P. HORSKÁ, *Sociální dějiny*; P. HORSKÁ, *Metody současné historické demografie*.

K rozvoji demografického bádání přispěla i kvalitní pramenná základna, především ve srovnání s jinými evropskými zeměmi ojedinělé soupisy obyvatelstva a poddanské seznamy.⁹⁶ Pramenem mimořádného významu se v tomto směru stal především soupis poddaných podle víry z roku 1651. Vzhledem k tomu, že tento pramen pokrývá asi polovinu českých panství, přináší jeho analýza cenný srovnávací materiál, který umožňuje vedle problematiky rekatolizace odhalit i věkové či profesní složení obyvatelstva a rodinnou strukturu v různých geografických oblastech. Čeští historici upřeli svoji pozornost na tento pramen již v 1. polovině 20. století, úroveň jejich zpracování však většinou neobstojí před dnešními kritérii.⁹⁷ První rozsáhlejší analýzu tohoto seznamu, zaměřenou na demografickou strukturu, provedl až v roce 1971 Eduard Maur,⁹⁸ jenž k ní využil do té doby vzniklé studie,⁹⁹ které doplnil vlastním archivním výzkumem. Studium tohoto pramene pokračovalo i v letech osmdesátých a devadesátých, nesoustředilo se však již pouze na demografickou analýzu,¹⁰⁰ nýbrž řešilo i otázky postavení podruhů, čeledí¹⁰¹ či strukturu domácností.¹⁰²

Česká historická demografie se v 70. a 80. letech 20. století zaměřila především na studium vývoje početnosti populace a její struktury¹⁰³ i přirozené měny obyvatelstva. Nezůstalo pouze u sond do populačního vývoje jednotlivých obcí nebo farností. Výsledkem dlouhodobého systematického výzkumu bylo několik syntetizujících prací, které zpracovávaly údaje pro větší územní celky. Jako první byl v roce 1981 publikován výzkum mortality pro 16 farností v letech 1632–1850, který shrnuli Eduard Maur a Pavla Horská.¹⁰⁴ Oba tyto autoři stáli u zrodu i rozsáhlejšího zpracování historickodemografických poznatků, které získalo v roce 1990 knižní podobu pod názvem *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*.¹⁰⁵ Tato kniha si získala poměrně široký okruh čtenářů, lze říci, že to byl první pokus, jak danou problematiku

---

⁹⁶ Na význam poddanským seznamům poukázal již J. KRIVKA, *Význam poddanských seznamů*.

⁹⁷ Např. A. BLASCHKA, *Das Trautenauer Untertanenverzeichnis*; TÝŽ, *Die Bevölkerung*; A. FILÁČEK, *Soupis obyvatelstva*; F. KROUPA, *Tábor v době pobělohorské*.

⁹⁸ E. MAUR, *Problémy demografické struktury*.

⁹⁹ 60. a 70. léta dala vzniknout následujícím článkům: Z. HÁZA, *Počty obyvatel*; M. BĚLOHLÁVEK, *Obyvatelstvo Rokycan*; TÝŽ, *Liblínské panství*; R. ANDĚL, *Demografické poměry*.

¹⁰⁰ M. CERMAN, *Bohemia after Thirty Years' War*; M. SELIGOVÁ, *Obyvatelstvo děčinského panství*; I. SEDLÁČKOVÁ, *Struktura obyvatelstva*.

¹⁰¹ S. C. OGILVIE – M. CERMAN, *The Bohemian Census*; E. MAUR, *Čeďed' a tovaryši*.

¹⁰² E. ČAŇOVÁ – P. HORSKÁ – E. MAUR, *Les listes nominatives*; E. ČAŇOVÁ, *Soupis poddaných*; E. ČAŇOVÁ, *Složení domácností*; M. SELIGOVÁ, *Příspěvek ke studiu*.

¹⁰³ E. MAUR, *Problémy demografické struktury*; P. JANČÁREK, *Populační vývoj*; V. SRB, *1000 let obyvatelstva*.

¹⁰⁴ E. MAUR – P. HORSKÁ (ed.), *Dlouhodobé populační trendy*.

¹⁰⁵ P. HORSKÁ – M. KUČERA – E. MAUR – M. STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří*.

představit popularizační formou. Práce má úctyhodný rozsah, pokrývá období od pravěku do 20. století. Její význam spočívá především v komparativním pohledu na danou problematiku, neboť se nezabývá primárně pouze českými zeměmi, ale vysvětluje, jak vypadala rodina napříč Evropou. Autoři při této příležitosti zároveň představili jak metody historickodemografického bádání, tak jejich nejvýznamnější představitele i badatelská centra, v nichž tyto metody spatřily světlo světa či se dál vyvíjely.

V 90. letech 20. století zájem o problematiku přirozené měny obyvatelstva v 17. a 18. století nejen vyvrcholil, ale rovněž našel vyústění v podobě dalších syntetizujících prací. Hlavní osobností těchto výzkumů se stala Ludmila Fialová, jež stanula v čele dvou významných projektů, které se touto problematikou zabývaly v letech 1991–1993 a znovu v letech 1996–1999. V prvním případě byl výzkum založen na excerpce matrik ze 43 českých a moravskoslezských farností,¹⁰⁶ ve druhém případě byla pramenná základna rozšířena na 190 farností z Čech, Moravy i Slezska.¹⁰⁷ Díky tomuto projektu, na kterém se podílela řada spolupracovníků a badatelů, mohly být zpřesněny a prohloubeny naše znalosti týkající se populačního vývoje našeho státu.

Poznatky, které byly získány na základě těchto rozsáhlých výzkumů, byly zúročeny nejen publikací nejdůležitějších výsledků a závěrů. Staly se podkladem i pro první ucelené zpracování dějin obyvatelstva českých zemí. Na rozdíl od dřívějších prací, které se rovněž zabývaly podobným tématem, pokrývá monografie vydaná v roce 1996 celou lidskou historii – začíná pravěkem a je dovedena až do roku 1995.¹⁰⁸ Nezabývá se pouze vývojem počtu obyvatelstva, jeho demografické skladby či přirozené měny, pozornost věnuje i otázkám sociální struktury obyvatelstva, okolnostem zrodu moderní rodiny či vzniku sídelní struktury a jejím změnám za urbanizace.¹⁰⁹

Právě urbanizace českých zemí byla dalším tématem, jemuž se v posledních letech dostalo souhrnného zpracování.¹¹⁰ Autory této syntézy byli Eduard Maur, Pavla Horská a Jiří Musil, kteří spolu s Ludmilou Fialovou a Milanem Kučerou stáli i u zrodu výše zmíněných *Dějin obyvatelstva českých zemí*. Monografie *Zrod velkoměsta* je konkrétním dokladem toho, jak lze poznatků získaných prostřednictvím historické demografie využít i v dalších příbuzných oborech a odvětvích. Lze říci, že právě spolupráce s dalšími obory je hlavní charakteristikou směru, jímž se histo-

---

¹⁰⁶ L. FIALOVÁ, *K vývoji obyvatelstva*.

¹⁰⁷ L. DOKOUPIL – L. FIALOVÁ – E. MAUR – L. NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna*.

¹⁰⁸ *Dějiny obyvatelstva českých zemí*.

¹⁰⁹ Problematikou sociální struktury venkovského obyvatelstva se zabývají i další práce: též M. CERMAN – E. MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur*; A. VELKOVÁ, *Proměny venkovské společnosti*.

¹¹⁰ P. HORSKÁ – E. MAUR – J. MUSIL, *Zrod velkoměsta*.

rická demografie ubírá od začátku 90. let.¹¹¹ Historická demografie má totiž díky předmětu svého studia, jímž je obyvatelstvo, zcela přirozeně blízko k dalším oborům, které se zabývají životními podmínkami obyvatel, jako jsou především sociální dějiny, etnografie, antropologie, sociologie či právní historie.

Zájem o využití možností interdisciplinárního studia byl patrný hlavně na počátku 90. let, kdy se čeští historici poprvé začali podrobněji seznamovat s přístupy, které historická věda na západ od našich hranic využívala již dlouhou dobu. Šlo především o metody, které s sebou přinášela historická antropologie, mikrohistorie a tzv. dějiny každodennosti. Např. v roce 1995 publikoval na stránkách Historické demografie Jan Horský studii nazvanou *Historická demografie a nové metodické pohledy na sociální dějiny*.¹¹² Studie, které informovaly o nových metodologických trendech a přístupech nepřestaly vycházet ani po roce 2000.¹¹³

Inspiraci pro české prostředí představovala již zmíněná Laslettova typologie domácností.¹¹⁴ Tímto směrem se české historickodemografické bádání rozeběhlo koncem 80. let.¹¹⁵ Byl tak odstartován proces, v němž se historická demografie začala více přibližovat sociálním dějinám, když se snažila využívat poznatků i dalších disciplín (sociologie, kulturní antropologie, etnologie, právní historie).¹¹⁶ V rámci českého historickodemografického bádání přibývají od poloviny 90. let studie, v nichž se autoři snaží o širší záběr pomocí kombinace různých typů pramenů – jde především o jakési „znovuobjevení“ pozemkových knih. Pozemkovým knihám byla větší pozornost věnována již v 60. letech – hlavně výše zmíněnou rozsáhlou analýzou Vladimíra Procházky. Určité možnosti a směry ve využití pozemkových knih naznačili i Josef Hanzal a Miloslav Volf,¹¹⁷ přesto tento výzkum nebyl dál rozvíjen. Využití pozemkových knih se omezilo prakticky pouze na studium cen nemovitostí a gruntů.¹¹⁸

---

¹¹¹ P. HORSKÁ, *Česká historická demografie*.

¹¹² J. HORSKÝ, *Historická demografie*.

¹¹³ J. GRULICH, *Historická demografie*; A. VELKOVÁ, *Venkovské ženy*; TÁŽ, *Metodické přístupy v českém historickodemografickém výzkumu*.

¹¹⁴ M. SELIGOVÁ, *Příspěvek ke studiu*; J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*.

¹¹⁵ Např. P. HORSKÁ, *K historickému modelu*; P. HORSKÁ, *Historical Models*; E. ČAŇOVÁ – P. HORSKÁ, *Existuje středoevropský model*; J. HORSKÝ, *Ältere Diskussion*; J. HORSKÝ – E. MAUR, *Die Familie*; J. GRULICH – H. ZEITLHOFER, *Lebensformen und soziale Muster*. Srovnej též českou verzi TITÍŽ, *Struktura jihočeských venkovských a městských domácností*.

¹¹⁶ Velmi přehledně a podrobně tento proces popsal J. GRULICH, *Historická demografie*. Dále viz J. HORSKÝ, *Historická demografie*; A. ŠIMŮNKOVÁ, *Ke vztahu historiografie a antropologie*; Z. R. NEŠPOR, *Dvojí život*.

¹¹⁷ J. HANZAL, *Současný stav*; M. VOLF, *Výsledky soupisu*.

¹¹⁸ J. VANIŠ, *Příspěvek k dějinám cen*; J. NOVOTNÝ, *Prameny k dějinám cen*; J. PETRÁŇ (ed.), *Problémy cen, mezd a materiálních podmínek života od 16. do poloviny 19. století*; TÝŽ (ed.), *Problémy cen, mezd a materiálních podmínek života lidu v Čechách*; E. MAUR, *K způsobu tvoření*.

V posledním dvacetiletí se tato situace mění, pozemkové knihy i další prameny (matriky, soupisy obyvatel aj.) již neslouží jen jako základna pro vyhodnocení kvantitativních údajů, nýbrž vznikají studie, které staví demografické jevy do souvislostí s ekonomicko-sociálním i právním postavením poddaných.¹¹⁹ Tento směr by bylo možno zjednodušeně charakterizovat jako přechod od zjišťování kvantity rysů venkovské společnosti k zamyšlení se nad kvalitou vztahů, které se v tomto prostředí utvářely. A to nejen vztahů mezilidských (partnerských, rodinných), ale i vztahů institucionálních (snaha nově definovat vztahy stát – vrchnost – obec – poddaný).¹²⁰

Poslední dvacetiletí s sebou přineslo i zájem o otázky spojené přímo s historickou rodinou a s jejím utvářením. Zkoumány byly životní cykly,¹²¹ ale též problematika týkající se majetkového práva. Kromě toho se objevily též příspěvky věnované proměnám sociální struktury, různým právním aspektům, případně genderové problematice.¹²² Stranou nezůstal ani výzkum, jenž se věnoval sociálním, hospodářským i národnostním specifikám života různých složek obyvatelstva.¹²³ Velký zájem vzbudily otázky spojené s migrací obyvatelstva. I toto téma bylo ve větší míře otevřeno až v 90. letech, nicméně od té doby je zkoumáno velmi intenzivně, o čemž svědčí i seminář, jenž byl v Praze v říjnu 2005 věnován právě *Dějinnám migrací v českých zemích v novověku*. Ohlas tohoto semináře vedl k vydání zvláštního supplementa *Historické demografie* o rok později.¹²⁴ Zájem setkávat se a debatovat o otázkách spojených s historickou demografií vyústil v další seminář, který se konal v říjnu 2007, tentokrát již s mezinárodní účastí, a byl věnován *Rodině a domácnosti od 16. do 20. století*.¹²⁵

Zahraniční spolupráce a koordinace bádání je další směr, jímž se český výzkum rodiny v posledních letech ubírá a bude doufejme ubírat i nadále. Orientace na francouzské prostředí, která v tomto oboru u nás dominovala v 70. a 80. letech,

---

¹¹⁹ Viz např. B. CHOCHOLÁČ, *O studiu*; J. GRULICH, *Poddanská nemovitost*; D. ŠTEFANOVA, *K aspektům role*; B. CHOCHOLÁČ, *Selské peníze*; A. VELKOVÁ, *Výzkum sociální mobility*; J. GRULICH, *Okolnosti změn*.

¹²⁰ A. KLÁŠTERSKÁ-VELKOVÁ, *Zásahy státu*; P. HIML, *Die 'armen Leüte'*; E. MAUR, *Staat und (lokale) Gutsherrschaft*; S. C. OGILVIE, *Staat und Untertanen*; TÁŽ, *Vesnická obec*; D. ŠTEFANOVA, *Dorfgemeinde*.

¹²¹ J. GRULICH, *Lebensläufe von Untertanen*; A. VELKOVÁ, *Migrace a životní cyklus*.

¹²² J. GRULICH, *Venkovská žena*; J. HORSKÝ, *Tematika ženy*; K. ČADKOVÁ – M. LENDEKOVÁ – J. STRÁNIKOVÁ (ed.), *Dějiny ženy*; A. VELKOVÁ, *Sebevědomé nebo zoufalé?*

¹²³ M. JEMELKA, *Populace Šalomounské hornické kolonie*; J. JUROK (ed.), *Královská a poddanská města*; J. MACHAČOVÁ – J. MATĚJČEK (ed.), *Otázky sociálního vývoje*; M. MYŠKA, *Proto-industriální železářství*; TÝŽ, *Protoindustrializace*; M. MYŠKA – A. ZÁŘICKÝ (ed.), *Člověk v Ostravě v XIX. století*; L. NESLÁDKOVÁ, *Reprodukce kulturně odlišných skupin*.

¹²⁴ E. MAUR – J. GRULICH (ed.), *Dějiny migrací*.

¹²⁵ Příspěvky přednesené na této konferenci vyjdou ve sborníku E. MAUR – A. VELKOVÁ (ed.), *Rodina a domácnost od 16. do 20. století*.

byla již zmíněna.¹²⁶ Ještě před listopadem 1989 – v červenci téhož roku – se podařilo Československé demografické společnosti uspořádat konferenci o stáří, které se účastnili mj. Peter Laslett a Jacques Dupâquier a jejíž příspěvky byly otištěny ve 14. ročníku *Historické demografie*, který vyšel v roce 1990. O tři roky později, v březnu 1992, se konal francouzsko-český dialog o rodině za účasti opět Jacquese Dupâquiera a Antoinetty Fauve-Chamoux.¹²⁷ Největším podnikem 90. let bylo zapojení českých historiků do mezinárodního projektu *Soziale Strukturen in Böhmen*, který mohl být realizován díky podpoře Volkswagen Stiftung (jeho přípravné fáze probíhaly v letech 1992–1994 a 1994–1996, vlastní výzkum byl potom zakončen v letech 1996–1999). Tento projekt nesl podtitul *Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert* a byl založen na excerpci široké pramenné základny, která zahrnovala katastry, pozemkové knihy, urbáře, ale též soupisy poddaných a matriky.¹²⁸ Historická demografie se v tomto výzkumu stala jakýmsi základním stavebním kamenem, díky němuž bylo možné zdokumentovat dlouhodobý sociální vývoj venkovské společnosti. Výsledkem projektu byly tři sborníky prací, z nichž jeden vyšel jako 20. ročník časopisu *Historická demografie* v roce 1996, další v roce 2002 ve Vídni a poslední v roce 2005 v Mnichově.¹²⁹

1.2 Prameny, metody, otázky

Předkládanou práci je možné označit za sondu zaměřenou na studium historické rodiny. Rodina je útvar velmi starý, který znají téměř všechny kultury bez ohledu na to, jak velké jsou mezi nimi rozdíly. Každé společenství však pojmem rodina rozumělo něco trochu jiného, měnil se a vyvíjel i obsah samotného pojmu, a tak tedy zřejmě nikdy nebudeme schopni sestavit jedny univerzální dějiny rodiny, které by v plné šíři postihovaly tuto různorodost. Celé dosavadní bádání v tomto oboru je více či méně souhrnem sond do různých prostředí. Na základě těchto sond se historici rodiny snaží odhalit, zda a jakého druhu existovaly zákonitosti v utváření a struktuře rodin. Pokoušejí se definovat typy rodin i jejich zastoupení v jednotlivých

---

¹²⁶ P. HORSKÁ, *Česká a francouzská historická demografie roku 1999*.

¹²⁷ Viz *Francouzsko-český dialog o rodině*.

¹²⁸ V rámci projektu *Soziale Strukturen in Böhmen, 16.-19. Jahrhundert* vznikly i rozsáhlé disertační práce, které se zabývají českými panstvími: D. ŠTEFANOVÁ, *Erbschaftspraxis und Handlungsspielräume*; H. ZEITLHOFER, *Besitztransfer und sozialer Wandel*; J. GRULICH, *Sociální a demografický vývoj* – práce vyšla po úpravě i v knižní podobě: J. GRULICH, *Populační vývoj*. Mezi tyto monografie je možné počítat i tuto práci, která vznikla z původní disertace: A. VELKOVÁ, *Vývoj sociálních a demografických struktur*.

¹²⁹ *Historická demografie* 20, 1996; M. CERMAN – H. ZEITLHOFER (ed.), *Soziale Strukturen in Böhmen*; M. CERMAN – R. LUFT (ed.), *Untertanen, Herrschaft und Staat*.

regionech. Každá taková sonda má tedy smysl, neboť její komparace s dosavadními výsledky může přinést obohacení našeho poznání. Metoda sondy je vhodná i v dnešní době, kdy je možné využít výpočetní techniku, která pro historika zkoumajícího rodinu přináší značné ulehčení práce, neboť podobný výzkum lze provádět jen na poměrně úzce vymezeném teritoriu.

Hlavní výhoda metody sondy spočívá v tom, že nevelké teritorium a omezený počet zkoumaných osob umožňují lépe poznat vazby, které se ve sledovaném prostředí utvářely. Historikovi v tomto směru napomáhá i tehdejší mentalita, neboť většinou lidí vymezovala životní prostor rodná vesnice, popřípadě blízké okolí. Tento předpoklad ovšem platí jen do určité doby. Nejpozději v průběhu 1. poloviny 19. století dochází ke změně, vesnické obyvatelstvo zajímají i jiné možnosti uplatnění, než jim dosud nabízel domov jejich předků. Lidé začínají ke svému životu přistupovat aktivněji, což lze pozorovat na zvýšené migraci.

Dalším důvodem pro volbu takovéto metody je soubor pramenů, o který se historik zkoumající (raně)novověkou rodinu může opřít. V tzv. předstatistickém období nemáme většinou k dispozici žádné skutečně úplné prameny, které by zachycovaly všechno obyvatelstvo žijící na určitém území, neboť stát v této době ještě neměl zájem na centrální evidenci svého obyvatelstva. Tato administrativa ležela plně v kompetencích jednotlivých vrchností, které vykonávaly nejnižší stupeň správy země. Možnosti zkoumání populace jsou tedy závislé na míře pečlivosti či byrokracie, s níž ta která vrchnost ke správě svého panství přistupovala. Vzhledem k tomu, že různí vrchnostenští úředníci vykonávali správu různým způsobem, není ani dost dobře možné soustředit tyto různé soupisy obyvatelstva a vytvořit z nich jeden pramen, ze kterého by se následně prováděl výzkum celkové populace. Osudy jednotlivců lze tedy sledovat pouze tehdy, pokud se pohybovali v uzavřeném prostředí, které patřilo k jedné správní jednotce. Jakmile ovšem některý jedinec toto vymezené území opustil, z evidence se ztrácí, neboť je téměř nemožné, a hlavně nesmírně pracné, dohledat jeho další osudy v pramenech jiné provenience.

Pouze na populaci žijící ve víceméně uzavřeném prostředí má rovněž smysl aplikovat metodu, kterou představuje rekonstrukce rodin.¹³⁰ Tato metoda je sice velmi pracná a časově náročná, její použití však může přinést odpověď na otázky, v nichž se dotýkáme životního cyklu jednotlivých osob. Metoda předpokládá excerpci matričních údajů o narození, úmrtí a sňatku jednotlivých osob v dlouhých souvislých řadách a jejich následné přiřazení k jednotlivým rodinám. U takto rekonstruovaných rodin lze kromě struktury a typologie rodin zkoumat i různé demografické jevy, jakými jsou úroveň plodnosti, délka trvání manželství, ale samozřejmě i otázky spojené se sňatkovým a úmrtním věkem. Rekonstrukce životních dat jednotlivých osob samozřejmě umožňuje odpovědět i na řadu dalších otázek, v nichž se dotýkáme životního cyklu lidí: kdy děti odcházely z rodičovského domu, v jakém věku lidé opouštěli čelední službu, v kolika letech se hospodáři ujímali svých usedlostí, kdy naopak pře-

---

¹³⁰ Blíže k této metodě viz E. MAUR, *Metoda rekonstrukce*.

dávali hospodaření svému nástupci a odcházeli na výměnek. Díky tomu je možné i typizovat životní dráhy příslušníků různých sociálních skupin.

Zde předložená práce je založena na výzkumu podobně uzavřeného prostředí, které v tomto konkrétním případě představují čtyři lokality, které příslušely k západočeskému panství Štáhlavy, situovanému jihovýchodně od Plzně.¹³¹ Jednotlivé obce byly zvoleny tak, aby bylo možné postihnout jak typické stránky vývoje panství, tak i jeho určitá specifika. Důležitým kritériem výběru byla skutečnost, že všechny čtyři lokality patřily k jedné farnosti, která měla své sídlo ve Starém Plzenci.¹³² Do zkoumaného souboru byl předně zařazen Starý Plzenec, který byl jediným městečkem panství.¹³³ Vznikl již v 10. století jako osada pod královským hradem Plzeň.¹³⁴ Ve 13. století, po vysazení tzv. Nové Plzně, však jeho význam poklesl. Druhou vybranou lokalitou se staly Štáhlavy, administrativní centrum panství. Zbývající dvě vesnice, Sedlec a Lhůta, ležely v těsné blízkosti míst s protoindustriální výrobou železa.

Pro zkoumané čtyři lokality jsem excerpcí matričních údajů za více než 200 let vytvořila databázi čítající téměř 15400 osob.¹³⁵ Matriky se ukázaly jako důležitý pramen nejen pro získání životních dat, zároveň je možné využít je od určité doby i jako pomocný pramen při stanovování sociálního zařazení jednotlivých osob, neboť kromě sociální pozice, kterou daný jedinec zastával při svém úmrtí, se z nich můžeme dozvědět i zaměstnání otce v době narození jeho dětí.¹³⁶

Pro poznání sociálního složení obyvatelstva zkoumaných lokalit se ale nejdůležitějším pramenem ukázaly být pozemkové knihy, neboť jsou, pomineme-li matriky, jediným pramenem, do něhož bylo na Štáhlavsku zapisováno dlouhodobě a konti-

---

¹³¹ Štáhlavské panství bylo dosud zkoumáno je torzovitě: viz J. BATĚK, *Z dějin Štáhlav*; TÝŽ, *Hospodaření na štáhlavském velkostatku*.

¹³² Štáhlavské panství bylo rozčleněno mezi několik farností. Farnost Starý Plzenec tvořily kromě zkoumaných lokalit ještě další vesnice, které ale ke štáhlavskému panství nenáležely. V roce 1814 se od farnosti Starý Plzenec oddělily Štáhlavy, které spolu s vesnicí Štáhlavice vytvořily novou farnost.

¹³³ V dalším textu používám v souladu s prameny rovněž zkrácený název Plzenec.

¹³⁴ K historii Starého Plzence viz např. V. VOJTÍŠEK, *Z nejstarších právních dějin*; J. STRNAD, *O starobylosti*; B. PITER, *Krátká kronika*.

¹³⁵ Excerpce probíhala vždy od nejstarší matriky (tj. v případě matriky narozených od roku 1651, oddaných od roku 1661 a zemřelých od roku 1708) a ukončena byla v případě narozených na konci roku 1834, oddaných roku 1850 a u zemřelých byly příslušné údaje dohledávány až do doby, kterou umožňovaly matriky převzaté v archivu – nejmladší matriky byly k dispozici u vesnice Lhůty, a to až do roku 1938. Vzhledem k možnosti dohledat úmrtí i ve 20. století jsem excerpci narozených v případě Lhůty ukončila až v roce 1850. Naproti tomu u ostatních lokalit končily matriky zemřelých již dříve – pro Starý Plzenec v roce 1895, pro Sedlec v roce 1893 a pro Štáhlavy dokonce v roce 1877. SOA Plzeň, římskokatolická fara Starý Plzenec, sign. 1–9, 12, 15–18, 21, 23, 25, 26, 31, 34, 35; Tamtéž, římskokatolická fara Štáhlavy, sign. 1–6.

¹³⁶ K vývoji farních matrik a matričního zápisu viz E. MAUR, *Farní matriky*; TÝŽ, *Vývoj matričního zápisu*.

nuálně po celé sledované období. Na panství Štáhlavy se k evidenci majetkových transakcí přistoupilo poměrně pozdě,¹³⁷ první pozemkové knihy vznikly na přelomu let 1694 a 1695.¹³⁸ Pozemkové knihy prošly samozřejmě do roku 1850, k němuž jsem ukončila analýzu zápisů, značnými změnami. V době svého vzniku nebyla vytvořena pozemková kniha zvlášť pro každou obec, nýbrž byly založeny pouze dvě knihy, které se vztahovaly ke sledovaným lokalitám – tzv. pozemková kniha č. 233,¹³⁹ jež obsahovala zápisy týkající se Starého Plzece a Sedlce, a č. 268, která zahrnovala Štáhlavy a Lhůtu. Do těchto knih se zapisovalo do 40. let 18. století. Pak následovalo asi patnáctileté období, kdy se změny v držbě usedlostí vůbec neevidovaly. K obnovení evidence došlo až v letech 1755–1757, kdy byly, pravděpodobně v souvislosti s tzv. staroplzeneckým bojem,¹⁴⁰ založeny nové pozemkové knihy, v nichž již nebyly zápisy několika vesnic pohromadě, nýbrž pro každou vesnici byla vytvořena minimálně jedna pozemková kniha (pro Sedlec č. 273, pro Lhůtu č. 274),¹⁴¹ popřípadě i několik knih, které se odlišovaly podle typů usedlostí, které evidovaly (č. 134 pro domkářské, č. 135 pro selské a č. 136 pro chalupnické usedlosti ve Starém Plzenci a č. 270 pro selské, č. 275 pro chalupnické a č. 276 pro domkářské usedlosti ve Štáhlavech). Navíc vznikla ještě pozemková kniha č. 161, v níž byly evidovány změny držitelů dominikálních usedlostí (nejčastěji hospody a mlýny), druhá kniha tohoto typu pak byla založena ještě v roce 1818 (č. 168).

První zápisy v pozemkových knihách z konce 17. století mají jednotnou formu. Jde vlastně o záznamy zákupů usedlostí od vrchnosti. Sumu stanovenou vrchností hospodáři spláceli v dalším období. Pokud se rozhodli z usedlosti odejít dříve, než složili celou zákupní částku, musel ji doplatit další držitel usedlosti. Tyto zápisy jsou zvláštní také v tom, že neuvádějí, kdy a za jakých okolností hospodář usedlost nabyl. Ve většině případů byl hospodář držitelem usedlosti již před rokem 1695, v tomto roce mu byla pouze stanovena zákupní suma.

Do 30. let 18. století mají zápisy spíše stručnou, méně přehlednou formu. Někdy v průběhu 20. let zřejmě došlo ke změně úředníka, jenž byl zapisováním do pozemkových knih pověřen. Usuzovat na tuto změnu lze i z toho, že do této doby v pozemkových knihách nalézáme pouze zápisy v německém jazyce, od poloviny 20. let se začíná stále více uplatňovat čeština, která se od 30. let stala prakticky vý-

---

¹³⁷ Samozřejmě nelze zcela vyloučit možnost dřívějšího založení pozemkových knih, které se v důsledku rozrušení zákupní držby přestaly používat. Při eventuelním obnovením zá kupu mohly být následně založeny nové pozemkové knihy.

¹³⁸ V pozemkových knihách se vyskytují dva ojedinělé zápisy, z nichž jeden nese dataci z roku 1686 a druhý z roku 1691. SOA Praha, PK Blovice č. 133–139, 161, 168; SOA Praha, PK Plzeň č. 134–136; SOA Praha, PK Rokycany, č. 233, 268, 270, 273–276.

¹³⁹ Jde o číslování novodobé, pod nímž je pozemková kniha doplněná přívlastkem Rokycany, Blovice nebo Plzeň (podle příslušnosti k soudnímu okresu po roce 1850) uložena v SOA Praha.

¹⁴⁰ Viz dále s. 109–124.

¹⁴¹ Jde o novodobé, nikoli původní číslování.

lučným jazykem.¹⁴² Zápisy rovněž začínají dostávat přehlednější, dalo by se říci, formulářovou podobu, kdy v úvodu bývá specifikována majetková transakce i důvody, které k ní vedly, následně se uvádí odhad (čili tzv. šacunk) nemovitosti, při němž bývají rozepsány jednotlivé významnější položky (cena nemovitostí, dobytka, náradí). Následuje výčet povinností, které měl držitel gruntu vůči vrchnosti nebo k záduší, a dále jsou v zápise vypočítány závazky nastupujícího hospodáře – tj. dluhy, které převzal za odstupujícího hospodáře, včetně případných dosud nevyplacených dědic-
kých podílů, i dědické podíly nové, které nastupující hospodář, pokud přebíral usedlost od otce, musel vyplatit svým sourozencům. Uvedeny bývají i další případné povinnosti, k nimž se nový hospodář zavázal (např. vybytí svatby sourozencům, výměnek odstupujícímu hospodáři). Do roku 1794 se za vlastní zápisy připojovaly rovněž záznamy o splácení dědických podílů (vejruňků) a dlužných částek. Tyto splátky se až do roku 1768 zapisovaly každoročně, po tomto roce docházelo zřejmě k jednorázovým revizím stavu splátek a k jejich odpisu na základě předložených kvitancí. Tyto revize je možné sledovat v letech 1777, 1782–1785, 1792–1794. Na konci 18. století došlo zřejmě k založení zvláštní knihy, která sloužila právě k evidenci závazků, dluhů a břemen, jež na usedlosti vázly.¹⁴³ Patřily k nim též sirotčí podíly a pojištění věna manželky hospodáře. V 19. století je možné zadlužení usedlostí sledovat jen sporadicky, v pozemkové knize se pouze výjimečně objevují konkrétní dlužné částky, nejčastěji jako připomínka dřívějších, dosud nesplacených břemen.

V 19. století se zápisy v pozemkových knihách stávají podrobnějšími, obsahují detailnější rozdělení dědických podílů (včetně např. rozdělení nábytku a oblečení) a širší charakteristiku výměnků. Zvláštní podobu mají zápisy, do nichž byla zahrnuta svatební smlouva nastupujícího hospodáře. Poprvé se objevují roku 1805 a kladou daleko větší důraz na celkové majetkové uspořádání. Bývá zde ustanovení o věnu, které přináší jedna strana jako protihodnotu k usedlosti, se kterou obvykle do manželství vstupuje strana druhá. Součástí těchto smluv bývá též stanovení postupu v případě, že se sňatek neuskuteční nebo jeden z nastávajících manželů zemře do roka od sňatku a manželství zůstane bezdětné. V 19. století se u větších usedlostí objevují i zvláštní zápisy nazvané „Ošacování“. Šlo vlastně o podrobný přehled aktiv a pasiv, které byly s konkrétním statkem spojeny. Hospodář si nechával svůj grunt ošacovat většinou tehdy, pokud ho chtěl prodat nebo pokud chtěl specifikovat jeho hodnotu například při jednání o věnu či obvěnění svých dětí a jejich budoucích partnerů.

Další prameny prohlubující pohled na sociální rozvrstvení sledované společnosti vznikly až na počátku 19. století. Prvním z nich je soupis poddaných (respektive

---

¹⁴² Ojedinělé německé zápisy lze v pozemkových knihách nalézt po celé období. Použití určitého jazyka zřejmě záleželo na úředníkovi, který zápis vyhovotoval.

¹⁴³ Na její existenci se dá soudit z četných odkazů v zápisech, byla zřejmě vedena ve šňáhavské kanceláři pod označením tom. VIII. Nedochovala se, zřejmě byla skartována. K rozšíření speciálních obligačních knih došlo zvláště po vydání patentu o zrušení nevolnictví, který přinesl uvolnění úvěrů pro rustikál. Viz M. VOLF, *Výsledky soupisu*.

soupisy),¹⁴⁴ který šťáhlavská vrchnost vedla s dvou až čtyřletými odstupy v letech 1802(3)–1817. Tento soupis přináší údaje o aktuálním pobytu poddaných příslušejících do jednotlivých obcí. Nalezneme zde informace o místu služby, popřípadě záznamy o vandru či vojenské službě. Poddaní jsou v tomto soupisu rozděleni do pěti kategorií: sedláci, chalupníci, podruzi s chalupami, podruzi bez chalup a vdovy a sirotci. Pro zařazení do určité kategorie byl určujícím rodinný status jednotlivce. Ženatí muži či vdovci byli do jednotlivých kategorií rozděleni podle toho, zda a jakou usedlost drželi. Svobodné muže nalezneme ovšem zapsané jako sirotky, a to bez ohledu na jejich věk či sociální postavení (tedy zda byli dědici usedlosti či zda ji dokonce nedoručili). Podobně i vdovy, byť byly samostatnými hospodyněmi, byly vždy evidovány v poslední kategorii. Ze soupisů se nedozvíme nic o osobně svobodných (tj. nikoli poddaných) lidech, kteří v jednotlivých lokalitách žili, případně o lidech, kteří zde vykonávali čelední službu či pracovali jako podruzi, ale pocházeli odjinud. V soupise nalezneme údaj o věku jednotlivých osob a dále specifikaci sociálního postavení hlavy domácnosti, k níž byly přiřazeny manželka a děti. Pokud děti sloužily nebo byly odvedeny k vojsku, býval tento údaj v soupisech rovněž zaznamenán.

Na výše uvedený soupis navazuje seznam obyvatelstva vyhotovený za účelem rozpisu daně z hlavy, který byl veden s dvouletými odstupy v letech 1816–1824. Tento soupis má tu výhodu, že zahrnuje veškeré – tj. i nepoddané obyvatelstvo.¹⁴⁵ Také on přináší informace o momentálním výskytu obyvatelstva. Jeho zvláštností je, že zachycuje nejen nepřítomné obyvatelstvo příslušející do určitého místa, ale také jedince, kteří se zde zdržovali přechodně (byli ve službě). Tím dochází ovšem ke zdvojení v evidenci těch osob, které sloužily buď ve stejné lokalitě, ze které pocházely, či v jiné mnou sledované obci – jsou vedeny jak v místě původu (např. v domě rodičů), tak v místě služby. Při analýze tohoto pramene jsem se musela vyrovnat i s dalšími úskalími. Zjistila jsem, že ne všechny zápisy jsou stejně kvalitní. Pro podrobnější analýzu se ukázal využitelný pouze soupis z roku 1820, který eviduje skutečně všechno obyvatelstvo, tedy i nově narozené děti či staré osoby. U soupisů z ostatních let je evidence neúplná, rovněž v nich často chybí sociální pozice evidovaných osob či označení místa jejich výskytu. Výhodou tohoto soupisu je, že je sestaven podle domů, v nichž jsou rozlišovány i jednotlivé domácnosti. Naopak jeho nevýhodou je, že s výjimkou uvedeného soupisu z roku 1820, který přináší rok narození u dětí mladších 15 let, zde chybí jakékoli údaje o věku jednotlivých osob.

Pro doplnění celkového obrazu sociální mobility je možné použít také třetí soupis, tzv. status animarum z roku 1838, který rovněž velmi dobře zachycuje strukturu domácností i sociální pozici jednotlivých osob.¹⁴⁶ Tento soupis je církevní pro-

---

¹⁴⁴ SOA Praha, VS Šťáhlavy, Soupis poddaných, i. č. 43–49, 1802–1817.

¹⁴⁵ SOA Praha, VS Šťáhlavy, Seznamy obyvatelstva k předpisu daně z hlavy, i. č. 201–204, 1816–1824.

¹⁴⁶ SOkA Plzeň-jih se sídlem v Blovicích, Archiv fary Starý Plzenec, i. č. 3a, Stav duší, r. 1838.

venience a byl bohužel vyhotoven pouze pro farnost Starý Plzenec, takže ze zkoumaných lokalit eviduje pouze Starý Plzenec, Sedlec a Lhůtu; pro Šťáhlavy, které spolu se Šťáhlavicemi vytvořily roku 1814 novou farnost, podobný seznam není. Výhodou tohoto seznamu je, že byl sestavován po domech, v nichž jsou odlišovány jednotlivé domácnosti, a že obsahuje všechno přítomné obyvatelstvo. I zde je u každé hlavy domácnosti uvedena její pozice a dále jsou k ní přiřazeni rodinní příslušníci i v domácnosti se vyskytující čeleď. U všech evidovaných osob je uveden věk, u příchozí čeledi bohužel nenalezneme údaj o místě původu, zrovna tak chybí obyvatelstvo dočasně nepřítomné, což vyplývá z povahy pramene.¹⁴⁷

Při své práci jsem se mohla opřít i o další prameny, které jsem využívala spíše jako doplňkové. Jde o tzv. soupis obyvatelstva podle víry z roku 1651,¹⁴⁸ jenž sice přináší zajímavé informace o věku a sociálním postavení evidovaného obyvatelstva, přeci jen však pochází z doby starší, než bylo těžiště mého výzkumu. Další druh pramene představují katastry, jejichž hlavní funkcí bylo evidovat berní způsobilost a rozvrhnout berní podíly na jednotlivé usedlosti. Při své práci jsem je ovšem využívala hlavně pro zjištění pozemkové výměry jednotlivých usedlostí a pro porovnání s údaji, které o výměře přinášely pozemkové knihy. Pomohly mi rovněž při identifikaci jednotlivých usedlostí. Nejstarším zemským katastrem se stala berní rula z roku 1654.¹⁴⁹ Již nedlouho po jejím vzniku se však ukázala potřeba její revize. I když byla provedena revizitace a následně vznikl v letech 1683–1684 elaborát hraběte Františka Oldřicha Kinského, potřeba vypracování nového rozvržení kontribuce byla pociťována i nadále. Na začátku 18. století se tedy přistoupilo k vyhotovování nových majetkových příznání, z nichž byl následně v polovině 18. století sestaven tzv. tereziánský katastr.¹⁵⁰ Práce s katastry nebyla zcela bez problémů, neboť je známo, že údaje, které katastry přinášejí, nemusejí být zcela přesné. Vrchnost totiž ve snaze snížit berní zatížení mohla záměrně uvádět nepravdivé údaje.¹⁵¹

Jiným, katastrům zčásti podobným, pramenem, který byl pro panství Šťáhlavy k dispozici, je urbář z roku 1719.¹⁵² Urbáře vznikaly pro potřeby vrchnosti, nikoli státu, i když se do nich rovněž zapisovala výměra statků a množství chovaného dobytka. Jejich hlavním účelem však byl soupis všech platů, dávek a povinností (včetně robot), které měli poddaní vůči své vrchnosti. Urbář rovněž přináší popisy jednotlivých vsí, včetně informací o vrchnostenských provozovnách (panské dvory,

---

¹⁴⁷ K problematice církevních soupisů viz E. MAUR, *Církevní soupisy*.

¹⁴⁸ NA Praha, Soupis poddaných podle víry 1651, sign. SM R 109/45, P–K 86.

¹⁴⁹ NA Praha, Berní rula, Plzeňsko, i. č. 18, fol. 576–583, r. 1654.

¹⁵⁰ NA, TK, Plzeňsko 61, Šťáhlavy a Nebílovy panství, rustikální fase, i. č. 2252, č. k. 684, rok 1719; TK, Kraj Plzeňský (P–S), Šťáhlavy a Nebílovy panství i. č. 27, fol. 238–257, r. 1748; TK, Kraj Plzeňský (R–S), Šťáhlavy a Nebílovy panství, i. č. 90, fol. 44–86, r. 1757.

¹⁵¹ Historii prvních českých katastrů zachycuje J. PEKAŘ, *České katastry*.

¹⁵² SOA Praha, VS Šťáhlavy, Urbář panství Šťáhlavy-Nebílovy, i. č. 6, r. 1719.

mlýny, hospody apod.). Konečně jsem při analýze využívala i jiných pramenů, které mohly přiblížit zkoumané lokality i obyvatele v nich žijící. Jedná se např. o knihu žádostí poddaných¹⁵³ nebo o tzv. protokol soudních dní¹⁵⁴ a konskripci obyvatel Starého Plzece z roku 1775.¹⁵⁵

Všechny popsané prameny mi přispěly k sestavení co možná nejúplnějšího obrazu o sociálním rozvrstvení obyvatelstva ve sledovaných lokalitách. Poznání sociálního zázemí jednotlivých osob bylo důležité právě při výzkumu sociální mobility jednotlivců a umožnilo zkoumat např. problematiku výběru partnera, změny sociální pozice jednotlivých osob během jejich života i celkové uplatňování rodinné strategie. Výše zmíněná rekonstrukce rodin byla mj. důležitá i při výzkumu dědického práva a jeho uplatnění v praxi, neboť pořadí dětí narozených v manželství významně ovlivňovalo výběr dědice.

Přesná data narození, sňatků a úmrtí mi rovněž umožnila zabývat se různými demografickými jevy, a dojít tak k co možná nejpřesnějším závěrům. Bez provedení rekonstrukce rodin by mohla být interpretace výsledků v některých případech mylná, neboť na údaje z matrik se nelze úplně spolehnout. Jak bude ukázáno při srovnání skutečného a matrikového věku, odchylky jsou v jednotlivých případech dost výrazné (i přes deset let) a většinou se zvyšují spolu se stářím evidovaného jedince. Běžnou praxí bylo rovněž zaokrouhlování na čísla končící nulou nebo pětkou. Samozřejmě se mi nepodařilo rekonstruovat všechna životní data u všech osob v databázi. Nicméně ani v těch případech, kdy jsem nezjistila datum narození, jsem nepřejímala mechanicky údaje o věku zaznamenané v matrikách, nýbrž jsem použila tzv. rekonstruovaný věk, kdy jsem přibližný rok narození vypočítávala na základě co nejvíce dostupných údajů: sňatkového a úmrtního věku z matrik i stáří uvedeného v soupisech.¹⁵⁶ K určení data narození mi pomohly i další okolnosti – např. pokud jsem znala datum narození sourozenců osoby, jejíž narození z nějakého důvodu v matrikách chybělo, mohla jsem na základě meziporodních intervalů poměrně přesně určit rok narození.

Na základě matričních záznamů jsem vytvořila databázi, která obsahuje celkem 15376 osob. Do této databáze jsem zaznamenala 10497 údajů o narozeních, 8491 o úmrtích a 3835 o sňatcích (z toho 3273 o prvních, 518 o druhých a 45 o třetích

---

¹⁵³ Tamtéž, *Knihy žádostí*, i. č. 50, 1796–1805.

¹⁵⁴ Tamtéž, *Protokol soudních dní*, i. č. 223, 1782–1786.

¹⁵⁵ Tamtéž, *Konskripcie obyvatel Starého Plzece*, i. č. 169, r. 1775.

¹⁵⁶ Obvykle tak pracuji s průměrným věkem, jenž je složen jak z věku známého z přesného data narození, tak z tohoto rekonstruovaného věku. V některých případech uvádím vedle průměrného věku i medián, jenž ukazuje střední hodnotu takto složeného věku a je vypočítán pomocí programu SPSS.

a dalších).¹⁵⁷ Z toho vyplývá, že asi třetina lidí, kterou obsahuje databáze, do uvedených lokalit přišla v průběhu svého života a následně zde uzavřela sňatek nebo zemřela. Asi pro polovinu lidí narozených ve sledovaných lokalitách bylo možné sestavit úplnou rekonstrukci (tj. shromáždit všechna jejich data). Úspěšnost této úplné rekonstrukce byla značně závislá na době narození. Nejvyšší byla u lidí narozených v letech 1731–1810; pro toto období se zdařila rekonstrukce všech životních dat u téměř dvou třetin osob narozených ve sledovaných lokalitách. Naopak u osob narozených v 17. století jsem byla většinou úspěšná méně než z 15 %, neboť matriky zemřelých byly založeny až v roce 1708. Menší počet rekonstruovaných údajů po roce 1810 (kolem 40 %) způsobila jednak zvýšená migrace, která se začínala na Štáhlavsku projevovat především ve 2. polovině 19. století, jednak i způsob excerpce. Údaje o narozených byly vypisovány jen do konce roku 1834, neboť vzhledem k ukončení výzkumu k roku 1850 nebyly osoby, které do tohoto roku nedosáhly 15 let, pro výzkum důležité. Excerpce sňatků byla prováděna až do konce roku 1850, úmrtí osob zachycených v databázi byla dohledávána i po roce 1850, i když i zde jsem narazila na omezení.¹⁵⁸

Z 10497 osob narozených ve sledovaných lokalitách zemřelo celkem 3713 (35 %) do 15 let věku. Jde o podhodnocený údaj, obvyklý podíl dětí zemřelých do 15 let se pohyboval mezi 40–45 %. V tomto konkrétním případě způsobilo toto podhodnocení pozdní založení matriky zemřelých. V letech 1711–1830, kdy byly excerpovány údaje ze všech tří typů matrik, zemřelo 43 % narozených dříve, než dosáhlo 15. roku života. Z 6784 osob, které se dožily vyššího věku, se podařilo zjistit všechny tři údaje (datum narození, sňatku a úmrtí) u 1179 osob (11 % ze všech narozených). Pouze datum narození a úmrtí jsem zaznamenala u dalších 641 osob (6 %). Někteří z těchto lidí skutečně zemřeli ve svobodném stavu, minimálně 251 lidí však sňatek uzavřelo v jiné farnosti. Další skupina lidí (795, tj. 8 %) v místě svého narození sice sňatek uzavřela, pak však tyto lokality opustila a zemřela někde jinde. U téměř 40 % (4169 osob) narozených ve sledovaných lokalitách se mi podařilo zjistit jen přesné datum narození. To však neznamená, že bych u všech těchto lidí znala pouze tento údaj. I když jsem např. nebyla schopná určit přesné datum sňatku, mohla jsem rok svatby odvodit z narození prvního dítěte, rovněž přibližný rok úmrtí jsem mohla v určitých případech odhadnout z jiných pramenů.

Poměrně nízký počet údajů o sňatcích je způsoben častým konáním svatby v jiné farnosti, což bylo obvyklé, pokud nevěsta nepocházela z analyzovaných lokalit. Druhý důvod neúplnosti sňatkové evidence spočívá v ukončení excerpce sňatkových matrik v roce 1850, což znamená, že sňatky osob narozených po roce 1810 nejsou

---

¹⁵⁷ Nejedná se o počet sňatků, neboť v případech, kdy se oba snoubenci v databázi vyskytují, je zde údaj o jejich sňatku zaznamenán dvakrát.

¹⁵⁸ Srov. pozn. č. 135.

Tabulka I.1 Přehled o úspěšnosti rekonstrukce údajů na základě matričních zápisů

Datum narození	Počet narozených	Známo jen narození (%)	Známo narození a úmrtí (%)		Známo narození a sňatek (%)	Známo narození, 1. či další sňatek a úmrtí (%)
			osoby zemřelé nad 15 let	osoby zemřelé do 15 let věku		
1651–1660	238	81,1	1,7	–	10,5	6,7
1661–1670	297	79,5	4,7	–	8,1	7,7
1671–1680	272	74,3	4,4	–	8,5	12,9
1681–1690	364	73,9	5,2	–	6,9	14,0
1691–1700	424	72,3	4,5	1,7	5,9	15,6
1701–1710	439	58,5	5,0	19,6	7,1	9,8
1711–1720	554	38,1	5,2	40,4	5,6	10,6
1721–1730	562	37,0	6,0	38,1	5,5	13,3
1731–1740	526	31,1	4,9	47,5	4,8	11,6
1741–1750	551	26,9	7,1	45,7	6,5	13,8
1751–1760	628	27,5	6,5	48,2	6,7	11,0
1761–1770	573	20,9	4,2	53,9	7,0	14,0
1771–1780	530	24,5	4,9	47,7	6,2	16,6
1781–1790	627	27,4	5,7	41,5	8,6	16,7
1791–1800	701	21,5	5,7	46,8	9,8	16,1
1801–1810	803	25,2	7,6	46,3	8,8	12,1
1811–1820	919	36,8	6,0	35,5	13,1	8,7
1821–1830	931	43,5	8,2	35,2	9,3	3,7
1831–1840	449	53,2	9,1	36,7	0,4	0,4
1841–1849	109	42,2	20,2	31,2	0,9	5,5
Dohromady	10497	4169	641	3713	795	1179
1651–1849 (%)	100,0	39,7	6,1	35,4	7,6	11,2
1710–1830 (%)	100,0	30,6	6,2	43,3	8,1	11,9

Poznámka: V období 1710–1830 byla excerpce prováděna ze všech typů matrik a pro všechny sledované lokality.

v databázi podchyceny v té míře, jaká by byla možná. K tomuto kroku jsem přistoupila z důvodu časové náročnosti excerpce a především proto, že mě rodiny vzniklé po roce 1850 již nezajímaly.

Do databáze byly však přidány i osoby (celkem jde o 4879 záznamů), které se buď narodily jinde, ale část či zbytek svého život strávily ve sledovaných loka-

litách, či osoby, jejichž narození nebylo v excerpovaných matrikách podchyceno, neboť jejich matka rodila jinde než v místě svého stálého bydliště či došlo k chybě v evidenci. U největší části těchto osob (44,4 %) jsem byla schopna zjistit pouze úmrtí. Mezi těmito osobami bylo 373 dětí mladších 15 let, 1742 lidí, kteří se dožili alespoň 15 let, a 49 osob, jejichž věk v době úmrtí nebyl uveden. Datum úmrtí i sňatku bylo známo celkem u 797 osob (16,3 %). Pouze sňatek jsem zaevidovala u 694 osob (14,2 %). U zbylých 1224 osob (25,1 %) mi nebylo známo žádné z přesných životných dat, tito lidé v databázi figurovali proto, že si buď vzali osobu, jejíž osud se ke sledovaným lokalitám vázal, nebo se stali rodiči dětí, které se ve sledovaných lokalitách narodily nebo v nich žily v dospělosti.

Do databáze, kterou jsem vytvořila na základě matričních zápisů, jsem doplňovala další údaje získané z jiných pramenů, především z pozemkových knih. Postupovala jsem tak, že jsem sledovala okolnosti zápisů, tedy především, kdy skutečně k převodu usedlosti došlo, v jakém vztahu byl nový hospodář ke starému a zda nastupující hospodář přebíral svou usedlost za života předchozího hospodáře, nebo až po jeho smrti. Databázi sestavenou na základě zápisů v pozemkových knihách jsem pak propojila s původní databází vytvořenou z matričních údajů. Díky tomu jsem mohla zjistit údaje jako např. věk hospodáře v době nástupu na usedlost i v době odchodu z usedlosti (např. na výměnek), popřípadě analyzovat způsob uplatnění dědického práva. Pro zodpovězení otázky, které dítě vybral hospodář za svého dědice, nestačilo znát pouze data narození zmíněných dětí. Mohlo se totiž stát, že nejmladší děti, které bych pro období před rokem 1788 považovala za oprávněné dědice, zemřely v dětském věku, a tak se dědictví přesunulo na děti starší. Pokud bych nevěděla, že mladší děti zemřely, mohla bych se mylně domnívat, že se dědické právo v těchto případech nerespektovalo.

Vytvoření této široké databáze mi umožnilo věnovat se v další fázi práce již konkrétní analýze. Problematiku, kterou jsem v ní zkoumala, lze rozdělit do dvou základních okruhů. První skupina otázek, které jsem si položila, byla spojena s poddanskými usedlostmi a jejich transfery. Zjišťovala jsem, jakými způsoby se poddaný mohl stát držitelem nemovitosti. Při výzkumu majetkových převodů jsem kladla největší důraz na poznání rozdílů okolností doprovázejících na jedné straně převod usedlostí mezi příbuznými a na druhé straně prodej nemovitosti cizímu (nepříbuznému) kupci. Zajímala mě již sama míra výskytu obou typů převodů i to, zda v průběhu sledovaného období docházelo ke změně poměru výskytu obou typů zápisů. Rovněž jsem si všimla dalších faktorů provázejících změnu hospodáře, kterými byly věk odstupujícího a nastupujícího držitele a délka hospodaření. Zabývala jsem se také formální stránkou transferu – především mírou angažovanosti vrchnosti.

Největší důraz jsem kladla na transfery usedlostí v rámci rodiny, jimž jsem se věnovala podrobněji. Důležité bylo poznání formálního rámce, v němž tyto převody probíhaly a který vytvářelo dědické právo. V průběhu sledovaného období dochází v této oblasti k významné změně, která souvisí s již popsaným změněným postojem státu. Do poloviny 18. století neexistovala při výběru dědice poddanských usedlostí

žádná jednotná závazná pravidla. Dědické právo se do značné míry řídilo právem zvykovým, které se v různých částech českých zemí mohlo lišit. Ve 2. polovině 18. století bylo z popudu Marie Terezie vypracováno několik návrhů obecného dědického řádu, ale až patent z 3. dubna 1787 se stal v tomto směru skutečným mezníkem. Na základě tohoto patentu se měl napříště stát dědicem poddanské usedlosti nejstarší syn, pokud hospodář ve svém testamentu nestanovil jinak.¹⁵⁹

Vzhledem k tomu, že na zkoumaném panství Štáhlavy se do vydání patentu uplatňovalo dědické právo nejmladšího syna, znamenala tato změna výrazný zásah do funkcí a struktury rodiny. Mezi nejmladším a nejstarším synem totiž mohl být i dvacetiletý rozdíl, což by znamenalo, že po roce 1787 dědic dospíval dříve a otec by se měl tedy rovněž dříve vzdát hospodaření. Jak však skutečně na tuto změnu reagovali lidé žijící na území štáhlavského panství? Za jak dlouho ji akceptovali a chovali se podle ní? Přinesla tato změna opravdu to, že hospodáři odcházeli z aktivního života v mladším věku? Jak tyto nové podmínky ovlivnily životní dráhy ostatních členů hospodářovy rodiny? Abych mohla na všechny tyto otázky odpovědět, sledovala jsem, jakým způsobem probíhal výběr dědice před rokem 1788 a k jakým změnám došlo po vydání zmíněného patentu a dále v průběhu 1. poloviny 19. století.

Vedle problematiky týkající se výběru dědice považuji za důležitý vztah mezi okamžikem nástupu dědice na usedlost a dobou, kdy nový hospodář uzavíral sňatek. Chtěla jsem ověřit či vyvrátit starší teorie, podle nichž byl pro založení rodiny nezbytný zisk stabilní samostatné pozice, což by znamenalo, že by se budoucí hospodář mohl oženit až po nástupu na usedlost. Sňatek dědice byl klíčový pro celou hospodářovu rodinu. Do značné míry na něm závisely i budoucí osudy dědicových sourozenců. Jaké měli tito sourozenci podmínky pro vstup do manželství? Lišily se okolnosti, za nichž uzavíral sňatek dědic a jeho sourozenci (tj. průměrný sňatkový věk, sociální původ partnera) a jak?

Při výzkumu transferu poddanských usedlostí jsem nemohla pominout dva významné faktory, které jsou s touto problematikou spojené, totiž institut prozatímního hospodáře a výměnek. První z nich měl velký význam především v situaci, kdy byl budoucí dědic usedlosti v době otcovy smrti nezletilý a tedy neschopný ihned se svého dědictví ujmout. Diskontinuita v hospodaření, kterou obvykle doprovázely ekonomické problémy, měla být pokud možno zmírněna právě dosazením prozatímního hospodáře. Lze předpokládat, že změna dědického práva zasáhla do poddanského hospodaření i na tomto poli. Zajímalo mě, zda po roce 1787 skutečně došlo k poklesu počtu případů, v nichž usedlost dědil nezletilý potomek zemřelého hospodáře, a zda se tedy po roce 1787 institut prozatímního hospodáře uplatňoval méně často než v předchozím období.

Rovněž o výměnku, který sloužil především k zabezpečení hospodáře, jenž usedlost předával svému nástupci, se lze domnívat, že byl změnou dědického práva ovlivněn. Nešlo ani tak o obsah výměnku, i když i v této oblasti jsem sledovala pří-

---

¹⁵⁹ Blíže v kapitole věnované dědickému právu.

padné proměny v průběhu analyzovaného období. Jestliže před rokem 1787 musel otec kvůli mládí svého dědice často hospodařit až do své smrti, využívala výměnku zákonitě především vdova po tomto hospodáři. Lze předpokládat, že díky změně dědického práva se více hospodářů dožilo okamžiku převodu usedlosti na potomka a tedy i odchodu na výměnek. Jak se k této záležitosti stavěli hospodáři v situaci, kdy měli možnost volby? Dávali přednost delšímu hospodaření, nebo raději odcházeli na výměnek?

Druhý okruh otázek je spojen s problematikou sociální stratifikace a sociální mobility. Jde o témata, která stále zůstávají v české historiografii poněkud opomíjená.¹⁶⁰ Většinou se musíme spokojit s pracemi staršího data, které se ovšem zpravidla zabývají jen určitými aspekty této problematiky,¹⁶¹ neboť novější monografie sledující vývoj českých zemí v delších časových úsecích se tomuto tématu věnují jen velice okrajově.¹⁶²

Na stratifikaci venkovské společnosti je možné pohlížet ze dvou perspektiv. V rámci celé české společnosti by venkovské obyvatelstvo patřilo z velké většiny k dolní, maximálně střední vrstvě.¹⁶³ Každá teritoriálně uzavřená společnost, jakými bezesporu vesnice, městečka či města byla, si však vytvářela vlastní kritéria, hierarchie a elity, které by sice již třeba neobstály ve společnosti sousedního většího města, nicméně proto ještě neměly menší význam. Sociální přesuny v rámci tohoto malého společenství značně ovlivňovaly životy jedinců, kterých se dotýkaly, i když z hlediska celé společnosti se např. posun domkáře do pozice chalupníka může zdát malicherný nebo nedůležitý.

Při výzkumu sociální stratifikace a mobility jsem se soustředila na tři hlavní problémy. Nejdříve jsem se zabývala sociální i majetkovou diferenciací zkoumaných lokalit. Zajímalo mě, k jakým proměnám během sledovaných 150 let docházelo, jak se měnilo zastoupení jednotlivých sociálních skupin.¹⁶⁴ Za druhé jsem se pokusila ověřit, do jaké míry byly jednotlivé sociální vrstvy uzavřené nebo prostupné a zda i v této oblasti nastaly nějaké změny. Snažila jsem se zjistit, zda a v jaké době bylo možné, aby se jedinec narozený v neusedlé rodině dostal mezi hospodáře. Sociální uzavřenost jsem zkoumala i v dalších oblastech, např. při výběru partnera. Zde mě

---

¹⁶⁰ V zásadě jedinými autory, kteří této problematice věnují soustavnější pozornost, jsou Jana Machačová a Jiří Matějček, kteří se zaměřují na 19. století: J. MACHAČOVÁ – J. MATĚJČEK, *Výsledky výzkumu*; TITÍŽ, *Chudé (dolní) vrstvy*; TITÍŽ, *Sociální stratifikace a mobilita*; TITÍŽ, *Stav výzkumu horních vrstev*. Dále viz J. ŠTAIF, *Obezřetná elita*. Vývoj sociálních struktur na venkově zachycují práce M. CERMAN – E. MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur*; A. VELKOVÁ, *Proměny venkovské společnosti*.

¹⁶¹ J. PEKAŘ, *Kniha o Kosti*; K. KROFTA, *Dějiny selského stavu*; A. KLÍMA, *Manufakturní období*; O. PLACHT, *Lidnatost*; L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*.

¹⁶² J. LNĚNIČKOVÁ, *České země*; P. BĚLINA – J. KAŠE – J. P. KUČERA, *Velké dějiny X*.

¹⁶³ J. MACHAČOVÁ – J. MATĚJČEK, *Sociální stratifikace a mobilita*.

¹⁶⁴ Proměnám sociální diferenciaci zkoumaných lokalit se podrobně věnuji v následující kapitole.

zajímala především míra homogamních sňatků. Třetí okruh otázek byl spojen s výzkumem sociální mobility osob pocházejících z různých prostředí. Soustředila jsem se v první řadě na analýzu toho, jak dalece sociální původ ovlivňoval budoucí osud jedince. Zjišťovala jsem, zda pro jednotlivé sociální vrstvy existovaly „typické kariéry“. Konečně jsem se zaměřila i na souvislosti mezi sociální mobilitou a životním cyklem – zajímalo mě, v jakých životních fázích k sociálním změnám v postavení jednotlivců nejčastěji docházelo.¹⁶⁵

Vlastní výzkum sociální mobility jsem uskutečnila pomocí sondy, pro niž jsem vybrala tři generace osob narozených v padesátiletých odstupech (tj. v letech 1691–1700, 1741–1750, 1791–1800). Porovnávala jsem jejich životní dráhy a analyzovala jsem změny, k nimž v průběhu sledovaného období v oblasti sociální stratifikace a mobility došlo.

1.3 Proměny sociální stratifikace venkovské společnosti v 18. a 1. polovině 19. století

V průběhu 18. století se výrazně proměnilo sociální spektrum české venkovské společnosti a tento trend pokračoval i ve století devatenáctém. Souhrnný pohled české historiografie, který by zachycoval tento vývoj, zatím bohužel chybí.¹⁶⁶ Existující starší práce, které reflektují toto období, se spíše zaměřují jiným směrem – postihují především právní či populační vývoj,¹⁶⁷ popř. se zabývají zatížením poddaných a celkovou hospodářskou situací.¹⁶⁸ K sociální diferencii venkovského obyvatelstva existuje jen nemnoho studií, které jsou již většinou staršího data.¹⁶⁹ Nověji se sociální stratifikací a typologií jednotlivých vrstev obyvatelstva zabývají Jana Machačová a Jiří Matějček, kteří rovněž konstatují, že naše poznatky ohledně

---

¹⁶⁵ K životnímu cyklu viz např. T. K. HAREVEN, *The family cycle in historical perspective*.

¹⁶⁶ Přehled stavu bádání o venkově podávají J. MIKULEC, *Dějiny venkovského poddaného lidu*; J. HORSKÝ – E. MAUR, *Die Familie*; J. MACHAČOVÁ – J. MATĚJČEK, *Výsledky výzkumu*; TITÍŽ, *Sociální historiografie*; J. GRULICH, *Zkoumání „maličkostí“*; TÝŽ, *Historická demografie*.

¹⁶⁷ K. KROFTA, *Dějiny selského stavu*; V. URFUS, *Právní postavení*; L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva; Příspěvky k historické demografii Čech*; E. ČAŇOVÁ, *Populační vývoj*; L. DOKOUPIL – L. NESLÁDKOVÁ, *K základním tendencím*; L. FIALOVÁ, *K vývoji obyvatelstva; Dějiny obyvatelstva českých zemí*; L. DOKOUPIL – L. FIALOVÁ – E. MAUR – L. NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna. K vývoji populačního myšlení viz nejnověji A. ŠUBRTOVÁ, Dějiny populačního myšlení*.

¹⁶⁸ A. KLÍMA, *Manufakturní období*; TÝŽ, *Čechy v období temna*; J. PEKAŘ, *Knihy o Kosti, I.–II.*; TÝŽ, *České katastry; Problémy cen, mezd a materiálních podmínek života od 16. do poloviny 19. století; Problémy cen, mezd a materiálních podmínek života lidu*.

¹⁶⁹ F. KUTNAR, *Dějinný pohled*; J. SVOBODA, *Ke studiu sociálního rozvrstvení*. Viz též A. VELKOVÁ, *Sociální stratifikace venkova*.

venkovského obyvatelstva jsou značně omezené.¹⁷⁰ Jako jakýsi odrazový můstek pro zpracování proměn společenského venkovského spektra v 18. a v první polovině 19. století lze využít studii Markuse Cermana a Eduarda Maura z roku 2000,¹⁷¹ která se opírá o výsledky mezinárodního projektu *Soziale Strukturen in Böhmen*, jenž se zaměřil na analýzu ekonomického a sociálně strukturního vývoje vybraných českých panství v letech 1650–1750.¹⁷² Autoři v ní na základě údajů ze soupisu poddaných podle víry, berní ruly a okulární vizitace tereziánského katastru podávají vývoj zastoupení jednotlivých hospodářských kategorií na vybraných panstvích v letech 1650–1730.¹⁷³

Nejdůležitějším sociálním procesem, který na venkově nabírá v průběhu 18. století intenzity, je bezpochyby posílení neselských vrstev.¹⁷⁴ Jde o obecný trend, který je možné zaznamenat v řadě evropských regionů.¹⁷⁵ Podle Diedricha Saalfelda vzrostl podíl drobných hospodářů a bezzemků v Dolním Sasku z 39 % v roce 1680 na 55 % v roce 1800. Obdobné zastoupení těchto vrstev pak Saalfeld uvádí pro Německo jako celek (53 %), zatímco pro Evropu kolem roku 1800 ho odhaduje na 45 %.¹⁷⁶ Výzkum saského venkovského obyvatelstva v dlouhodobé perspektivě provedl Volkmar Weiss. Podle jeho údajů žilo na venkově na konci 16. století 79 % sedláků a 9 % chalupníků. Do poloviny 18. století se ze sedláků však stává menšinová vrstva, kolem roku 1840 mělo v Sasku hospodařit 27 % sedláků a 12 % chalupníků.¹⁷⁷ Příčin tohoto jevu je více – nejčastěji bývají zmiňovány demografické faktory. Rychlost a intenzita této proměny však byla závislá i na dalších regionálních specifikách, které nejvýstižněji shrnuje již zmíněná studie M. Cermana a E. Maura: „typ agrární ekonomiky (možnosti tržní produkce), vybavení půdou, rolnické vlast-

---

¹⁷⁰ Srov. např. J. MACHAČOVÁ – J. MATĚJČEK, *Sociální a hospodářský vývoj*; TITÍŽ, *Chudé (dolní) vrstvy*; TITÍŽ, *Vzory chování v dolních*; TITÍŽ, *Sociální stratifikace a mobilita*. Shrnující formou pak TITÍŽ, *Nástin sociálního vývoje českých zemí*.

¹⁷¹ M. CERMAN – E. MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur*. M. Cerman se věnoval i středověkému vývoji této tematiky: M. CERMAN, *Unterbäuerliche Schichten*.

¹⁷² K projektu viz podrobněji úvod, s.7 a 29.

¹⁷³ Další vývoj venkovské společnosti ukazuje studie: A. VELKOVÁ, *Proměny venkovské společnosti*.

¹⁷⁴ Obecně W. ACHILLES, *Landwirtschaft in der frühen Neuzeit*.

¹⁷⁵ F.-W. HENNING, *Bauernwirtschaft*; J. KOCKA – K. DITT – J. MOSER – H. REIF – R. SCHÜREN, *Familie und soziale Platzierung*; J. KOCKA, *Weder Stand*; A. MAISCH, *Notdürftiger Unterhalt*; W. von HIPPEL, *Armut, Unterschichten*; M. CERMAN – H. ZEITLHOFER (ed.), *Soziale Strukturen in Böhmen*.

¹⁷⁶ D. SAALFELD, *Stellung und Differenzierung*, s. 232.

¹⁷⁷ V. WEISS, *Bevölkerung und soziale Mobilität*, s. 104.

nické právo a dědická praxe, demografický vývoj a struktura rodiny, jakož i neagrární možnosti výdělků vázané na přírodní podmínky“.¹⁷⁸

Bohužel nelze dost dobře vytvořit skutečný komparativní obraz tohoto jevu. Problematický často bývá již jen výklad obsahu jednotlivých sociálních kategorií, které jsou zachyceny v pramenech. Pod stejnými názvy se totiž často může skrývat diametrálně odlišný obraz.¹⁷⁹ Ukazuje se to např. na termínu chalupník – někdy je tento pojem užíván pro menšího držitele půdy, než byl sedlák (v tomto smyslu se rovněž vyskytuje i ve šňáhlavských pramenech), zároveň – především ve starších pramenech – jím může být myšlen držitel chalupy bez jakýchkoli dalších pozemků. Rovněž hranice mezi jednotlivými sociálními kategoriemi není možné zcela jednoznačně určit – v tomto směru musí být respektována regionální specifika, popř. i bonita půdy. Zatímco v jednom regionu převažují v selské vrstvě hospodáři obdělávající několik desítek hektarů, jinde (k těmto oblastem patří i Šňáhlavsko) hospodáři největší sedláci na stěží 20 ha půdy. Díky tomu dochází i k posunu hranice mezi sociálními vrstvami – v jednom regionu mohou být držitelé 10 ha počítáni již mezi drobnější hospodáře, zatímco ve druhém patří mezi větší sedláky.

Další omezení pro přesnější určení sociální stratifikace venkovské společnosti přináší často již prvotní účel pramene. Soupisy, které vznikly za účelem evidence majetku podléhajícího určité dani, popřípadě dalším povinnostem, již ze své podstaty nezachycují vrstvu nejchudšího obyvatelstva, která byla od těchto dávek osvobozena. Často tedy lze nanejvýš konstatovat posun sociální struktury v souboru držitelů nemovitostí, nicméně kompletní obraz venkovské společnosti takový výzkum neposkytne. Z nárůstu domkářské vrstvy lze usuzovat na rozšíření neselských vrstev na úkor podílu sedláků, nicméně tato skutečnost ještě automaticky neznamená, že se musí zároveň ve stejnou dobu zvětšovat skupina podruhů.

Posílení neselských vrstev, které od konce 17. století nabírá na intenzitě, zachycuje i starší česká historiografie. Podle výpočtů Otto Plachta vycházejících z berní ruly a tereziánského katastru žilo na venkově v polovině 17. století nejvíce sedláků (56 %), dále pak byli zastoupeni chalupníci (30 %) a zahradníci (prakticky bezzemci) představovali 14 %. O sto let později, na základě počtu robotníků, ukazuje O. Placht jiný obraz: 54 % představovali bezzemci, 9 % menší chalupníci a podíl větších držitelů půdy klesl na 37 %. Tyto údaje ovšem nejsou zcela přesné, ve skutečnosti byl podíl nejnižších vrstev ještě vyšší, neboť katastry tyto sociální skupiny nezachycují v úplnosti. Hlavní důvod ve změně sociálního obrazu českého venkova vidí O. Placht v přibývajícím počtu obyvatelstva a v hladu po půdě.¹⁸⁰

---

¹⁷⁸ M. CERMAN – E. MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur*, s. 737.

¹⁷⁹ K tomu viz též J. SVOBODA, *Ke studiu*, s. 453; M. CERMAN – E. MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur*, s. 759–760.

¹⁸⁰ O. PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba*, viz IV. kapitolu, s. 119–155, zde s. 122–123.

J. Svoboda zjistil na základě zpracovaných urbaniálních smluv z roku 1789 z poměrně širokého počtu panství rozkládajících se především na území Hradeckého a Prácheňského kraje, že podíl bezzemků dosahoval 46–69 %.¹⁸¹ Zvýšený podíl domkářské vrstvy v polovině 18. století zaznamenává Aleš Chalupa, který ho situuje především do horských oblastí. Tamní obyvatelstvo mohlo klučením lesů získat nové pozemky, na nichž si pak postavilo drobné chalupy. Obživu nacházelo především v textilní výrobě a ve dřevařství. Naproti tomu v úrodných oblastech středních Čech růst počtu obyvatel podle Chalupy posiloval především vrstvu podruhů a čeledí, kteří tak rozšiřovali řady bezzemků, nikoli domkářskou vrstvu.¹⁸²

Mimo jiné i sociálním složením Moravy od poloviny 17. do poloviny 19. století se nejnověji zabývá práce Ludmily Nesládkové.¹⁸³ Ukazuje, že v roce 1716 patřila k větším držitelům půdy (držícím alespoň čtvrt lánu) nadpoloviční většina venkovského obyvatelstva (51 %), zatímco domkářů bylo 31 %. Ve 40. letech 19. století však vypadá tento obraz již jinak: domkáři jsou s 62 % nejsilnější sociální vrstvou, podíl větších sedláků se naproti tomu redukoval na 35 %.¹⁸⁴ Za příčinu tohoto vývoje považuje L. Nesládková především tlak na dělení půdy, i když připouští, že se stát od 2. poloviny 18. století snaží tomuto trendu zabránit.

Pro 19. století bohužel nemáme téměř žádné srovnávací studie, na nichž by bylo možné dokumentovat další vývoj sociální struktury českého venkova. Okrajově se této problematice dotkl Emanuel Janoušek, který provedl výzkum vesnice Suchdol u Kutné Hory v letech 1800–1828.¹⁸⁵ Podle něj lze od druhé poloviny 18. století sledovat, že se vesnice proměňují „z obcí čistě zemědělských na obce, které bychom mohli nazvat obcemi zemědělsko-domkářskými“.¹⁸⁶

Proměnu sociální struktury, k níž v průběhu 18. století došlo, potvrdila i analýza unikátního pramene, popisu státních statků z roku 1802.¹⁸⁷ Údaje shromážděné v tomto prameni ukazují, že na začátku 19. století sedláci a chalupníci již zdaleka nebyli nejsilnější sociální skupinou. Zároveň je zřejmé, že sociální strukturu výrazně ovlivňoval i regionální ekotyp a z něj vyplývající způsob obživy.¹⁸⁸ Nejpočetnější

---

¹⁸¹ J. SVOBODA, *Ke studiu*, s. 452.

¹⁸² A. CHALUPA, *Venkovské obyvatelstvo*, s. 246–248.

¹⁸³ L. NESLÁDKOVÁ, *Reprodukce kulturně odlišných skupin*.

¹⁸⁴ *Tamtéž*, s. 64–66, 87–88.

¹⁸⁵ E. JANOUŠEK, *Několik demografických dat*.

¹⁸⁶ *Tamtéž*, s. 68.

¹⁸⁷ A. VELKOVÁ, *Proměny venkovské společnosti*, s. 817–820. K tomuto prameni viz také D. CULKOVÁ, *Dotazník o stavu poddaných*; dále též A. VELKOVÁ, *Skladba obyvatelstva podle náboženství*, hl. s. 109–112; A. VELKOVÁ – L. VELEK, *Vnímání národnostní identity*.

¹⁸⁸ D. GAUNT, *Pre-industrial Economy*; M. MITTERAUER, *Formen ländlicher Familienwirtschaft*; M. MITTERAUER, *Peasant and Non-Peasant Family Forms*; M. CERMAN – E. MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur*, s. 760–768.

zastoupení měli sedláci a chalupníci v zemědělsky úrodných krajích, v nichž ležely např. Podbořany. Naopak v horských oblastech, kde se uchytila protoindustriální výroba, se rychle rozšiřovaly neselské vrstvy (panství Horní Hrad, Český Dub a Frýdštejn, Vesec a především Žacléř, kde domácká textilní výroba zaměstnávala 76 % živitelů rodin). Zdá se však, že v těchto regionech domácká výroba posilovala především vrstvu domkářů, nikoli podruhů, což potvrzuje výše zmíněné závěry A. Chalupy. Poměrně silné zastoupení nádeníků a podruhů pak nalézáme v zemědělsky méně úrodných oblastech (panství Brložec, Toužim, Větrný Jeníkov).

1.4 Panství Štáhlavy

1.4.1 Územní vývoj panství a jeho držitelé

První zmínky o štáhlavském panství se váží ke 14. století, kdy jeho vlastníky byli Beneda a Mareš.¹⁸⁹ V 15. století se ve Štáhlavech usadili Doupovci z Doupova, kteří zde postavili tvrz a nějaký čas se psali Štáhlavští. Předposlední vlastník z tohoto rodu, Bohuslav, zemřel zřejmě v roce 1524. Zůstalo po něm pět synů, kteří v roce 1539 prodali tvrz, dvůr a ves Štáhlavy, pustý hrad Lopatu a vesnice Štáhlavice, Neznavětice, Sedlec, Lhůtu, Nezvěstice, Rakovou, Nevid a pusté Neslívy s okolními lesy Adamovi Jiříkovi Kokořovci z Kokořova a na Všerubech za 6600 kop grošů míšeňských.¹⁹⁰

Adam Jiřík z Kokořova přikoupil v roce 1561 od Zdeňka ze Šternberka Radyni a Starý Plzenec, začal zakládat panské dvory a nechal zalesnit pusté vesnice, čímž vytvořil rozsáhlý lesní komplex. Po jeho smrti v roce 1584 zdědil panství jeho syn Karel. Ten nechal postavit ve Štáhlavech novou tvrz, která byla později rozšířena na zámek. Do této doby je snad možné klást také první pokusy o výrobu železa na štáhlavském panství.¹⁹¹ V roce 1587 koupil Karel Kokořovec z Kokořova Poříčí a zároveň se dohodl se svým bratrem Petrem z Kokořova, který vlastnil žlutické panství, na spojení obou komplexů. Tento stav trval do roku 1619, kdy Karlovi synové, Jiří Petr a Kryštof Karel, kteří zdědili po matce Nebílovy, štáhlavské panství oddělili. V roce 1624 si mezi sebou toto dědictví rozdělili tak, že Jiří Petr obdržel větší část štáhlavského panství a navíc později zdědil i panství žlutické. Na jeho postavení ukazuje i to, že byl majestátem ze 14. února 1637 povýšen do panského stavu starožitných rodů. Synem Jiřího Petra byl Adam Václav, který vlastnil Štáhlavy a část žlutického panství v letech 1650–1674 a který je také zapsán jako majitel panství

---

¹⁸⁹ A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze*, díl 13, s. 77.

¹⁹⁰ J. BATĚK, *Z dějin Štáhlav*, s. 8.

¹⁹¹ V. ČEPELÁK, *Waldsteinské železářny*, s. 147–169.

Štáhlavy v berní rule. Podle ní obsahovalo tehdejší štáhlavského panství městečko Starý Plzenec a sedm vesnic.¹⁹²

Jeho syn Jan Jindřich byl roku 1680 povýšen do hraběcího stavu. V roce 1685 přikoupil sousední panství Nebílovy, nedlouho poté se však dostal do svízelné finanční situace. V roce 1705 byl donucen odprodat Nebílovy a statek Netunice, jejichž majitelem se tak stal Adam Jindřich ze Steinau. Avšak ani tento krok trvale finanční těžkosti nevyřešil, a tak v roce 1710 Jan Jindřich z Kokořova odprodává i zbývající část štáhlavského panství Františku Antonínovi Černínovi z Chudenic.¹⁹³ Černínové zároveň v tomtéž roce připojili k panství nově zakoupený statek Veselá a v roce 1716 odkoupili od Antonie z Wrtby, dcery Adama Jindřicha ze Steinau, Netunice a Nebílovy, které se tak opět navrátily k panství Štáhlavy.¹⁹⁴ Celý tento komplex mělo v této době obývat 4400 lidí.¹⁹⁵ Když v roce 1739 František Antonín umíral, mělo panství Štáhlavy se statkem Veselá a panstvím Nebílovy hodnotu 451 508 zl., ale zároveň dluhy dosahovaly výše 167 846 zl.¹⁹⁶

Rozvoj vrchnostenského podnikání nastal ve 2. polovině 17. století, kdy Kokořovci zakládali nové panské dvory, ve Štáhlavech zřídili chmelnici a pivovar a někdy v 17. století započali i s těžbou železné rudy. V 90. letech 17. století existovala minimálně dvě kutiště v lesích nad Rakovou a Plzencem, v Sedlci stála vysoká pec s dvěma hamry. Další pec postavili již Černínové z Chudenic, kteří vyráběli ročně celkem 4000 centnýřů surového železa, za které tržili čistý zisk 4500 zlatých. S těmito aktivitami souvisel i pozvolný nárůst roboty, přesto před třicetiletou válkou robotovali největší sedláci na panství maximálně 13 dní v roce.¹⁹⁷ Třicetiletá válka zasáhla i okolí Plzně, kterou roku 1620 obléhalo Mansfeldovo vojsko, postihla tedy i panství Štáhlavy. Některé vesnice byly z části vypáleny, Starý Plzenec zpustl. Právě obyvatel Starého Plzence se následná poválečná obnova dotkla nejvíce. Na rozdíl od jiných poddaných Plzenečtí před třicetiletou válkou nerobotovali, nicméně Kokořovci od nich začali ve 2. polovině 17. století robotu vyžadovat s tím, že půjde jen o dočasné opatření.¹⁹⁸ Plzenečtí, kteří bývají přirovnáváni k Chodům,¹⁹⁹ se s tímto stavem nechtěli smířit, a v roce 1723 se pustili se svou vrchností do neúspěšného

---

¹⁹² Šlo o vesnice Lhůta, Štáhlavy, Štáhlavice, Nezavětice, Sedlec, Nevid, Raková.

¹⁹³ Ve skutečnosti panství za Františka Antonína, jenž se narodil rovněž v roce 1710, koupila jeho matka Antonie Josefa.

¹⁹⁴ Od této doby obě dominia tvořila jeden celek, jehož název zněl panství Štáhlavy-Nebílovy.

¹⁹⁵ SOA Praha, VS Štáhlavy, Urbář, i. č. 6, rok 1719, s. 404.

¹⁹⁶ J. BATĚK, *Hospodaření na štáhlavském velkostatku*, s. 56.

¹⁹⁷ V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*.

¹⁹⁸ Podobným způsobem zasáhli v 2. polovině 17. století Kokořovci na nečtinském panství, kde nečtěnickým upírali právo na pivovar, navíc prý vyžadovali odúmrtí. Viz. V. ČEPELÁK, *Povstání nevolníků*, s. 10–11.

¹⁹⁹ V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 5; F. VONDRUŠKA, *O vzpouře*, s. 27.

sporu, který se s přestávkami táhl až do roku 1781.²⁰⁰ Kvůli tomuto sporu přišel Starý Plzenec v 18. století o status městečka, stal se pouhou vsí a na městečko byl znovu povýšen až v roce 1845.²⁰¹ Robotníků využívala vrchnost i v hutích – podle urbáře z roku 1719 v nich pracovalo padesát domkářů a chalupníků ze Sedlce, Plzence, Lhůty a Rakové.²⁰²

V tereziánském katastru vystupuje jako držitel panství Heřman Jakub Černín z Chudenic (1706–1784), který ho v roce 1764 rozšířil o statek Chocenice, a tak je od této doby panství nazýváno souhrnně jako Štáhlavy, Nebílovy a Chocenice.²⁰³ Jeho syn Jan Vojtěch, který byl nejvyšším lovčím Království českého, nechal v letech 1784–1789 na svém panství postavit lovecký zámek zvaný Waldschloß či Jagdschloß, pro který se nakonec ujal český název Kozel. Když Jan Vojtěch Černín z Chudenic v roce 1816 jako bezdětný umíral, odkázal své statky vnukovi své sestry, Kristianu hraběti Waldstein-Wartenbergovi (1794–1858), mimo jiné pozdějšímu prezidentovi Musea Království českého. Zároveň byly od štáhlavského panství odděleny Chocenice, které připadly Josefině Marii Schwarzenbergové, dceři Josefa Vratislava z Mitrovic. K panství Štáhlavy-Nebílovy se znovu vrátily v roce 1840,²⁰⁴ ovšem k plnému administrativnímu spojení obou částí došlo až v roce 1906. V roce 1850 byly obce náležející do bývalého štáhlavského panství rozděleny mezi tři soudní okresy, jejichž sídla byla v Rokycanech, Plzni a Blovicích.²⁰⁵

Také Kristian Waldstein podporoval železářské podnikání v Sedlci. Éru vzestupu prožívaly železárny pod vedením šichtmistra Antonína Mayera, který těžbu rozšířil a v roce 1825 vyrobil spolu s měchařem Karlem Křesadlem jeden z prvních parních strojů v Čechách. Výroba v 1. polovině 19. století neustále stoupala, sedlecké železárny nacházely odbyt v Plzni, Českých Budějovicích, Praze, ale také v Bavorsku.

---

²⁰⁰ Vývoj sporu nejlépe popisuje V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*. Spor je podrobně popsán dále – viz s. 109–124.

²⁰¹ V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 73.

²⁰² SOA Praha, VS Štáhlavy, urbář, i. č. 6, roku 1719.

²⁰³ Jeho rozsah byl následující: Štáhlavy, Starý Plzenec, Sedlec, Lhůta, Štáhlavice, Nezvěstice, Nezbavětice, Raková, Veselá, Nevid, Nebílovy, Předenice, Netunice, Střížovice, Želčany, Olešná, Nebílovský Borek, Losiná, Chválenice, Žákava, Zdemyslice, Milínov, Mešno, Kornatice, Jarov, Chocenice, Bzí, Zhůř, Kotousov, Drahkov, Chocenický Újezd, Únětice, Chocenická Lhota, Komorno. In: Tereziánský katastr český, sv. 2, s. 204–206.

²⁰⁴ Celé panství pak tvořil celek téměř padesáti vsí a dvorů: Štáhlavy, Štáhlavice, Nezbavětice, Chválenice, Nezvěstice, Olešná, Želčany, Prusiny, Netunice, Nebílovy, Nebílovský Borek, Losiná, Radyně, Starý Plzenec, Sedlec, Raková, Veselá, Lhůta, Kamýky, Nevid, Mešno, Kornatice, Milínov, Hájek, Pohodnice, Chalupy, mlýn Peklo, Nový mlýn, Střížovice, Zdemyslice, Chocenice, Jarov, cihelna, Zhůř, Bzí, Vusý, Drahkov, V chalupech, Dolní mlýn, Újezd, Chalupy Hegerovy, Únětice, Hluboká, Kotousov, Komorna, Velehrad (zrušená sklárna), Předenice. J. BATĚK, *Z dějin Štáhlav*, s. 15.

²⁰⁵ To se odráží i na označení pozemkových knih v SOA Praha.

Obrázek 1 Kristian Waldstein ve vyobrazení *Památní knihy pro městys Starý Plzenec* Martina Hrušky

V roce 1846 byly sedlecké železárně s roční výrobou 81 000 víd. centů na šestém místě ze 48 českých železáren.²⁰⁶ V roce 1859 byla z iniciativy bratrů Belaniů zřízena v Plzni pobočka sedleckého závodu, která svým významem přerostla původní mateřský podnik.²⁰⁷ Dne 9. června 1869 prodal Ernst Anton Waldstein, který byl majitelem velkostatku od roku 1858, plzeňskou strojírnu za 167652 zl. svému vrchnímu inženýru Emilu Škodovi.²⁰⁸ Po smrti Ernsta Antona byli majiteli velkostatku jeho synové, nejdříve Ernst Karl a po něm od roku 1913 Adolf (1868–1930). Ernst Karl zemřel totiž bez mužských potomků, jediným jeho dítětem byla dcera Josefina, provdaná von Lam-

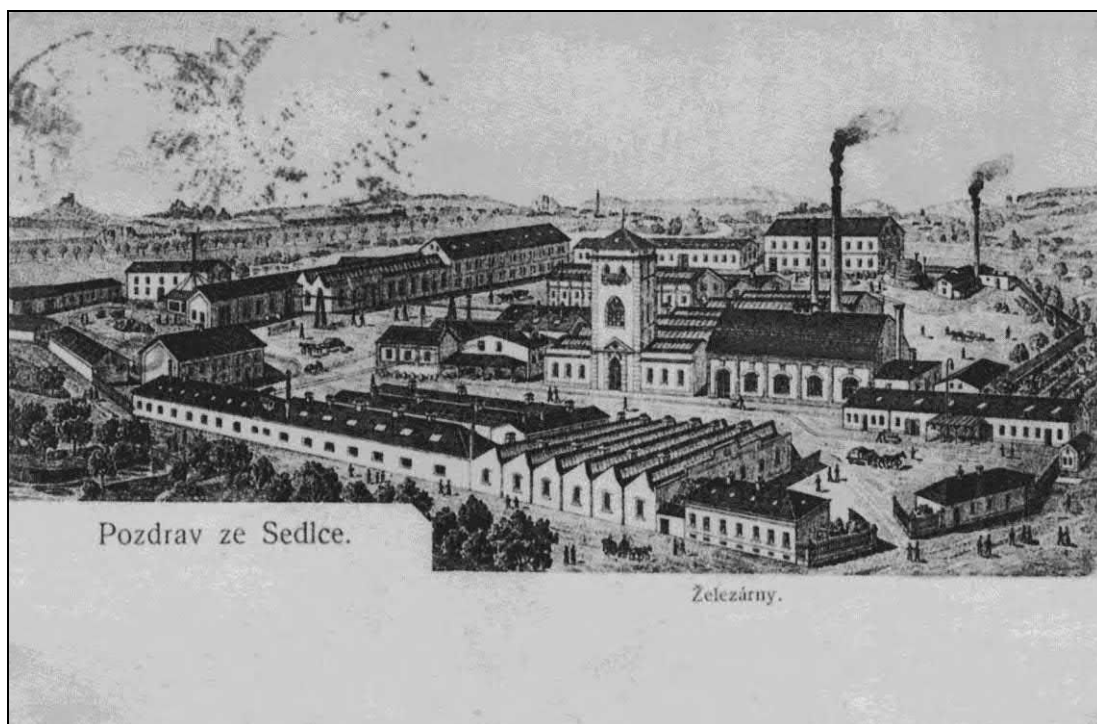
berg-Greifenfels, která byla majitelkou šťáhlavských železáren, a to až do roku 1920, kdy je prodala Plzeňské bance. Po roce 1918 zůstali Waldsteinové majiteli velkostatku, ke kterému patřilo zhruba 100 ha orné půdy.

Pokud jde o správu panství, lze říci, že po každé vlastnické změně nastalo určité období, kdy se noví majitelé snažili s panstvím se blíže obeznámit a zavést pořádek do administrativy. Černínové z Chudenic tak vypracovali v roce 1719 urbář, jenž jim dával přehled o všech poddanských povinnostech. Poslední majitel z rodu Černínů, Jan Vojtěch, se ke konci života osobně věnoval správě svého panství čím dál méně. Jeho návštěvy na panství začaly řídnout a omezovaly se především na letní

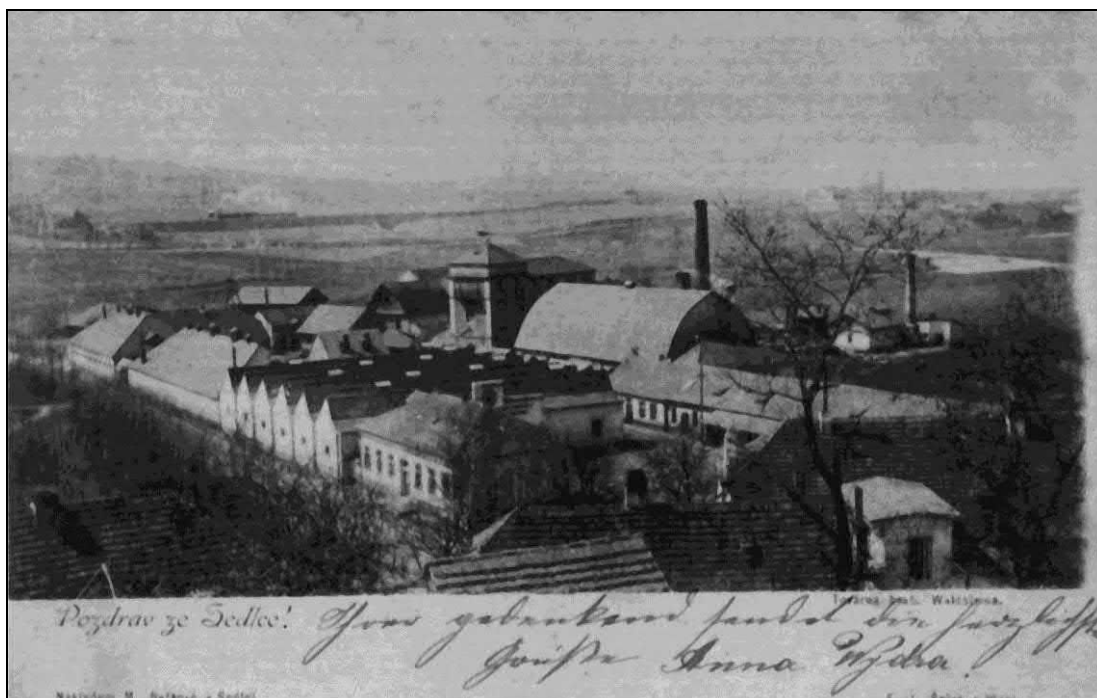
²⁰⁶ V. ČEPELÁK, *Waldsteinské železárně*.

²⁰⁷ E. MAUR, *Waldsteinská strojírna*, s. 146–147.

²⁰⁸ E. MAUR, *Waldsteinská strojírna*, s. 154.

Obrázek 2 Sedlečské železářny na dobové rytině z roku 1910
(v pozadí zřícenina hradu Radyně)

Obrázek 3 Sedlečské železářny v roce 1900

měsíce, které Jan Vojtěch trávil na Kozlu. Z knihy žádostí lze pozorovat, že většinu administrativy vyřizoval prostřednictvím svých úředníků, zatímco sám pobýval jinde, především v Pasově.²⁰⁹ Nový majitel panství, dvaadvacetiletý Kristian Waldstein-Wartenberg, se snažil správu panství oživit. Vydal například vrchnostenské instrukce, ve kterých specifikoval kompetence jednotlivých úředníků, od nichž si nechával vypracovávat měsíční hlášení o hospodářském stavu panství.²¹⁰ Kristian Waldstein rovněž nařídil vypracovat novou evidenci poddaných, a tak byl hned v roce 1816 sepsán seznam obyvatelstva k předpisu daně z hlavy.²¹¹ Naopak po roce 1817 již dále nepokračoval v dříve vedených soupisech poddaných.²¹²

1.4.2. Vývoj počtu obyvatel

Charakterizovat vývoj počtu obyvatel ve sledovaných lokalitách není snadné, neboť, pomineme-li soupis poddaných podle víry, jenž neevidoval děti předzповědního věku, pochází první soupis obyvatel až z roku 1803. Přesto jsem se pokusila o odhad, jenž by naznačil základní tendence ve vývoji obyvatel. Využila jsem k tomu dat, která jsem získala excerpací z matrik, i počtu domů, které jsem určila na základě pozemkových knih.

Tabulka I.2 Odhad počtu obyvatel na základě počtu domů 1650–1800

Obec	1650			1700		1750		1800	
	D	O1	O2	D	O	D	O	D	O
Starý Plzenec	38	134	200	52	312–364	74	444–518	109	654–763
Štáhlavy	31	177	265	58	348–406	69	414–483	88	528–616
Sedlec	8	33	50	11	66–77	19	114–133	35	210–245
Lhůta	8	19	28	15	90–105	22	132–154	35	210–245
Celkem	85	363	543	136	816–952	184	1104–1288	267	1602–1849

D – počet domů

O – počet obyvatel

O1 – počet obyvatel v soupise poddaných podle víry bez dětí předzповědního věku

O2 – odhad počtu obyvatel včetně dětské složky

Poznámka: Počty obyvatel za léta 1700–1800 jsou odhadnuty na základě pozdějšího vývoje a pomocí koeficientu 6–7 osob na dům, jenž jsem odvodila z analýzy seznamu z roku 1820. Jde však zřejmě o maximální počty, průměrný počet obyvatel v domě byl na Štáhlavsku v této době spíše nižší.

²⁰⁹ SOA Praha, VS Štáhlavy, Kniha žádostí, i. č. 50, r. 1796–1805.

²¹⁰ SOA Praha, VS Štáhlavy, i. č. 32, r. 1816–1823.

²¹¹ SOA Praha, VS Štáhlavy, Seznamy obyvatelstva k předpisu daně z hlavy, i. č. 201–204, r. 1816, 1820, 1822, 1824.

²¹² SOA Praha, VS Štáhlavy, Soupis poddaných, i. č. 43–49, r. 1802–1817.

V polovině 17. století žilo ve zkoumaných čtyřech lokalitách asi 550 obyvatel, přičemž téměř polovina z tohoto počtu obývala centrum panství Štáhlavy. O něco méně obyvatel sídlilo ve Starém Plzenci, dvě zbývající vesnice měly dohromady maximálně 80 lidí. V těchto čtyřech lokalitách žily asi dvě třetiny obyvatelstva celého panství – zbylých pět vesnic, které ve druhé polovině 17. století k panství Štáhlavy patřily, obývalo kolem 200 obyvatel.

**Tabulka I.3 Počty narozených, zemřelých a oddaných 1651–1850
(Starý Plzenec, Štáhlavy, Sedlec a Lhůta)**

Doba narození	Počet narozených	Počet zemřelých	Počet sňatků
1651–1660	238	–	–
1661–1670	297	–	45
1671–1680	272	–	51
1681–1690	364	–	76
1691–1700	424	–	66
1701–1710	439	112	90
1711–1720	554	450	104
1721–1730	562	403	99
1731–1740	526	469	108
1741–1750	551	555	128
1751–1760	628	521	115
1761–1770	573	566	99
1771–1780	530	572	108
1781–1790	627	429	146
1791–1800	701	549	152
1801–1810	803	591	161
1811–1820	919	654	185
1821–1830	931	592	149
1831–1834	369	241	90
Celkem 1711–1834	8278	6592	1636

Poznámka: Počty zemřelých zahrnují i úmrtí, o nichž chybí záznam v matrice zemřelých, datum úmrtí však bylo známo z jiných zdrojů (matrika narozených, pozemková kniha). Počet zemřelých uvedených v tabulce pro roky 1701–1710 se vztahuje pouze k rokům 1708–1710, neboť matrika zemřelých vznikla až v roce 1708.

Ve druhé polovině 17. století se panství Štáhlavy, podobně jako jiné oblasti v českých zemích, vyrovnávaly s demografickými ztrátami způsobenými třicetiletou válkou. Ve farnosti Starý Plzenec lze od 80. let 17. století až do 20. let 18. století pozorovat výrazný růst počtu narozených. Zvýšená porodnost způsobila, že se počet

obyvatel v jednotlivých obcích do začátku 18. století téměř zdvojnásobil, takže celkově v této době žilo ve všech čtyřech lokalitách asi 900 obyvatel. Zároveň se začíná zrychlovat rozvoj Starého Plzně, který růstem počtu domů i obyvatel v 1. polovině 18. století předstihuje Štáhlavy.

Ve druhé a třetí čtvrtině 18. století počet obyvatel spíše stagnoval, což bylo způsobeno mortalitními krizemi. Ve třicátých letech došlo k úbytku absolutního počtu narozených a v letech čtyřicátých pak počet zemřelých, sice nevýrazně, ale přeci, překonal počet narozených. Tento stav zřejmě souvisel s hladomorem v letech 1736–1737, na zvýšeném počtu zemřelých se nejspíše odrazily i přesuny vojsk v době války o rakouské dědictví na počátku 40. let 18. století. V 50. a částečně i v 60. letech se přirozený přírůstek opět zvýšil, ovšem počátkem 70. let byl růst přerušen největší mortalitní krizí 18. století.

V letech 1770–1772 zemřelo ve čtyřech sledovaných lokalitách panství Štáhlavy celkem 351 osob, což představovalo asi čtvrtinu obyvatelstva. V 70. letech 18. století tak ve sledovaných čtyřech lokalitách žilo asi 1300–1400 osob. Mortalitní krize s sebou po svém odeznění přinesla, stejně jako na konci 40. let, vzestup sňatečnosti, který vedl k následnému zvýšení počtu narozených dětí.²¹³ Již od 80. let 18. století se počet obyvatel výrazně zvyšoval a tento trend pokračoval i dále. Do začátku 19. století vzrostl počet obyvatel asi o 500 osob, ve dvacátých letech 19. století již překročil dvoutisícovou hranici. V polovině 19. století mohlo ve sledovaných čtyřech lokalitách žít asi 2700 lidí. Po tisícovce obyvatel měla obě největší střediska, přičemž Starý Plzenec si nad Štáhlavami stále udržoval mírný náskok. Ve druhé polovině 19. století dochází k dynamickému rozvoji Starého Plzně, jemuž byl v roce 1845 znovu přiznán statut městečka, o nějž přišel v průběhu bojů s vrchností v 18. století. Do konce 19. století se počet jeho obyvatel zdvojnásobil, zatímco ve Štáhlavech se počet obyvatel ve stejném období zvýšil jen o pětinu. Vývoj obyvatel v Sedlci souvisel s rozvojem tamních železáren, které prožívaly hlavní konjunkturu ve 20.–50. letech 19. století. Poté, co se na konci 50. let začala hlavní výroba přesouvat do Plzně, význam Sedlce upadl, což se projevilo i poklesem počtu obyvatel na konci 19. století. Lhůta, která byla ještě začátkem 19. století co do počtu domů i obyvatel se Sedlcem srovnatelná, rozvoj Sedlce nekopírovala. Růst počtu obyvatel zde byl mnohem pozvolnější, nicméně kontinuální, takže i ona během 19. století zdvojnásobila počet svých obyvatel.

---

²¹³ Viz též M. BĚLOHLÁVEK, *Plzeňské vesnice*.

Tabulka I.4 Vývoj počtu obyvatel v letech 1820–1900

Obec	1820		1830		1840		1850	1869		1900	
	D	O	D	O	D	O	O	D	O	D	O
Starý Plzenec	116	738	119	931	120	1027	1086	163	1326	195	2010
Šťáhlavy	91	712	92	810	92	797	920	105	1000	136	1183
Sedlec	39	253	39	285	40	401	461	52	571	65	534
Lhůta	35	209	36	248	36	289	328	42	340	57	412
Celkem	281	1912	286	2274	288	2514	2795	356	3237	450	4139

D – počet domů

O – počet obyvatel

Zdroje dat: Údaj pro rok 1820 vychází ze seznamu obyvatelstva k předpisu daně z hlavy; data pro rok jsou převzata 1830 z J. G. Sommer, *Das Königreich Böhmen, Pilsner Kreis*, s. 82–84, pro rok 1840 z František Palacký, *Popis království českého*, s. 390–391, pro roky 1850–1900 z *Retrospektivní lexikon obcí*, I. díl, s. 392–395.

Počet obyvatel v jednotlivých lokalitách závisel samozřejmě na počtu domů. Pro zjednodušení byl při odhadu počtu obyvatel zvolen jednotný koeficient vyjadřující obvyklý počet obyvatel venkovského domu,²¹⁴ nicméně skutečný počet obyvatel v domě mohl kolísat, rozdílný mohl být i počet domácností obývajících jeden dům. Jak v tomto směru vypadala situace na Šťáhlavsku, můžeme poodhalit díky seznamu obyvatelstva k předpisu daně z hlavy z roku 1820. Je sice pravděpodobné, že závěry vyplývající z tohoto pramene nelze zcela identicky aplikovat na dřívější období, nicméně analýza přináší bezpochyby zajímavé informace.²¹⁵ Z pramene vyplývá, že v roce 1820 stálo ve čtyřech sledovaných lokalitách celkem 281 domů, v nichž žilo dohromady 1912 lidí v 476 domácnostech.

Tabulka I.5 Počet obyvatel, domů a domácností v roce 1820

Obec	Muži	Ženy	Celkem	Domy	Domácnosti	Osob/dům	Osob/domácnost
Lhůta	98	111	209	35	51	6,0	4,1
Starý Plzenec	351	387	738	116	187	6,4	3,9
Sedlec	129	124	253	39	69	6,5	3,7
Šťáhlavy	365	347	712	91	169	7,8	4,2
Celkem	943	969	1912	281	476	6,8	4,0

²¹⁴ Šlo o koeficient 7 osob na dům (viz pozn. pod tabulkou I.2). G. HOFMANN, *Populace Čech*, uvádí průměrný počet obyvatel vesnického domu dokonce 8,99.

²¹⁵ SOA Praha, VS Šťáhlavy, Seznam obyvatelstva k předpisu daně z hlavy, i. č. 202, r. 1820.

Z hlediska velikosti a počtu obyvatel je možné rozdělit čtyři analyzované lokality na dvě skupiny. První zahrnuje Lhůtu a Sedlec, v nichž stálo 35, resp. 39 domů s 209 a 250 obyvateli. Naopak výrazně více lidí žilo ve zbývajících dvou lokalitách, které byly asi třikrát větší: ve Starém Plzenci a Štáhlavech. Ve Starém Plzenci bylo v roce 1820 evidováno 116 domů se 738 obyvateli,²¹⁶ ve Štáhlavech nalézáme 91 domů se 712 obyvateli. Průměrně žilo v jednom domě 6–7 osob, ve Štáhlavech dosahuje tento průměr 8 osob na dům, což je způsobeno velkou koncentrací lidí na zámku (29 osob) a na panském dvoře (41 osob). Pro srovnání, v roce 1838 žilo ve Starém Plzenci v jednom domě průměrně 7,2 osob.²¹⁷ Maximální počet osob v jednom domě činil 12 ve Lhůtě, 17 v Plzenci, 16 v sedleckém dvoře a 41 v již zmíněném štáhlavském dvoře.

Největší část domů (44–50 %) obsahovala jen jednu domácnost, ve Lhůtě stálo domů s jednou domácností dokonce 63 %. Ve Lhůtě existovaly domy maximálně se třemi domácnostmi, v Sedlci a Plzenci s pěti domácnostmi a ve Štáhlavech byl evidován jeden dům se šesti a jeden s osmi domácnostmi. Domů se dvěma domácnostmi stálo nejvíce ve Starém Plzenci (45 %) a v Sedlci (37 %), kde jich bylo o téměř 4 procentní body více než domů o jedné domácnosti. Ve Štáhlavech a Lhůtě se jejich podíl pohyboval kolem 30 %. Poměrně velký počet domů se třemi domácnostmi měly Sedlec (15 %) a Štáhlavy (12 %). Zastoupení domů se čtyřmi a více domácnostmi nepřesáhlo nikde 3 %. Průměrný počet osob v jedné domácnosti se pohyboval kolem čtyř, ve Štáhlavech žilo v domech o jedné domácnosti průměrně šest osob. Největší počet osob v jedné domácnosti byl 15 v domácnosti štáhlavského šafáře, 10 ve Starém Plzenci, 9 ve Lhůtě a 7 v Sedlci. Nejvíce obyvatel žilo většinou v domech, které měly jen jednu domácnost – ve Lhůtě (48 %), ve Starém Plzenci (45 %) a ve Štáhlavech (36 %), v Sedlci bylo nejvíce obyvatel v domech se dvěma domácnostmi (39 %).

Průměrný počet osob v domácnosti byl poměrně malý – zvláště v Sedlci (3,6 osob), což bylo zřejmě ovlivněno sociálním složením obyvatelstva. Obecně lze říci, že průměrná domácnost byla v této době dosti malá, čítala 4–5 osob a tento počet byl poměrně konstantní a přetrval i v pozdějším období.²¹⁸ Mýtus o předindustriál-

---

²¹⁶ M. BĚLOHLÁVEK, který zjišťoval počet domů a obyvatel ze soupisu duší staroplzenecké fary z roku 1838, uvádí, že ve Starém Plzenci stálo podle soupisu 119 domů, ve kterých žilo 899 osob, podle stabilního katastru z roku 1839 bylo ve Starém Plzenci již 124 domů. (Viz *Příspěvek k poznání.*)

²¹⁷ *Tamtéž*, s. 70.

²¹⁸ R. WALL, *Leaving home*, s. 80, 82 uvádí průměrný počet osob v domácnosti v Anglii v letech 1750–1850 mezi 4,7–4,8; rovněž J. SCHLUMBOHM, *Familie, Verwandtschaft*, s. 145 stanovuje průměrný počet osob v domácnosti na 4,75 s tím, že tato hodnota byla v německé farnosti Belm konstantní od poloviny 17. do počátku 19. století.

ních velkorodinách neodpovídá realitě, jak bylo ostatně již dokázáno v řadě studií.²¹⁹ Složení domácnosti se totiž neustále měnilo a vyvíjelo. I v případě, že manželský pár přivedl na svět v průběhu trvání manželství více než tři děti, stávalo se jen výjimečně, aby celá rodina žila v domácnosti pohromadě ve stejný okamžik. Bylo to způsobeno jednak vysokou dětskou úmrtností (dříve, než se narodilo nejmladší dítě, někteří jeho sourozenci již mezitím zemřeli), jednak i odchodem dětí do čelední služby (nejstarší děti byly v době narození nejmladších dětí již ve službě). Velké domácnosti byly, odhlédneme-li od vrchnostenských provozoven, výsadou velkých sedláků, kteří byli nuceni zaměstnávat další pracovní síly – čeled' a podruhy. Těch však ve sledovaných lokalitách, především v Sedlci a Lhůtě, nebylo příliš. V Sedlci byla poměrně velká část obyvatel zaměstnána ve vrchnostenských železárnách a zdá se, že se zde projevovala tzv. modernizace rodiny, která v 19. století vedla ke zmenšení domácností.²²⁰ Nemáme bohužel k dispozici příliš mnoho srovnávacích studií. Většina publikovaných analýz, které se zabývají strukturou domácností, využívá soupisu obyvatel podle víry z roku 1651²²¹ či jiných soupisů z tohoto či staršího období.²²² K podobným závěrům, jaké vyplývají z analýzy šňáhlavského seznamu obyvatelstva z roku 1820, došla pro 18. století Marie Tošnerová, která zkoumala obyvatelstvo města Berouna. I zde žilo v roce 1784 v jednom domě průměrně 6–7 osob, počet obyvatel v jedné domácnosti se pohyboval kolem 4 osob.²²³

Počet domácností byl samozřejmě ovlivněn způsobem, jakým byl v roce 1820 seznam sestaven. Za novou domácnost byl automaticky považován ženatý muž s rodinou (kromě jednoho případu, kdy byl muž evidován jako čeledín v jiné domácnosti a jeho manželka s dětmi se ve sledovaných lokalitách vůbec nevyskytovala). To znamená, že v seznamu se vůbec nenacházejí multiplicitní domácnosti (Laslettův typ č. 5). V pramenu rovněž nenalezneme ani označení podruh, kromě domácnosti majitele jsou všechny ostatní poddomácnosti – jak skutečně podružské domácnosti, tak např. domácnost rodičů na výměnku – řazeny na stejnou úroveň. Rodiče byli evidováni jako členové domácnosti svého dítěte jen tehdy, pokud byli ovdovělí. Přitom i vdovci či osoby svobodné tvořili v určitých případech samostatnou domácnost. Je těžké říci, zda takto registrované domácnosti byly takovými domácnostmi, jaké pod tímto označením rozumíme my – tedy jednotky, jejichž členové se společně stra-

---

²¹⁹ P. LASLETT, *The Comparative History*, s. 93; J. SCHLUMBOHM, *Lebensläufe*, s. 197; P. HORSKÁ – M. KUČERA – E. MAUR – M. STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří*; M. MITTERAUER – R. SIEDER, *Vom Patriarchat*, s. 38–63.

²²⁰ J. SCHLUMBOHM, *Lebensläufe*, s. 197.

²²¹ E. ČAŇOVÁ, *Složení domácností*.

²²² J. GRULICH – H. ZEITLHOFER, *Lebensformen und soziale Muster*.

²²³ M. TOŠNEROVÁ, *Obyvatelstvo města Berouna*, s. 69.

vovali a podíleli se na práci.²²⁴ Zdá se, že tomu tak mohlo být, jinak by nebyl důvod k tomu, aby byl ovdovělý rodič v jednom případě evidován v domácnosti dítěte a v jiném jako hlava samostatné domácnosti nebo aby svobodná matka byla zapsána jednou v domácnosti rodičů, podruhé však samostatně. Ovšem to, že by oba žijící rodiče tvořili ve všech případech oddělenou domácnost, se nezdá být pravděpodobné.

1.4.3 Sociální kategorie obyvatel

Sociální status obyvatel hraje v tomto výzkumu velmi významnou roli, a to ze dvou hledisek. Předně jsem usilovala o zmapování tzv. sociální mobility, tedy toho, zda a v jaké fázi životního cyklu měnili lidé své sociální postavení. Sociální příslušnost k určité vrstvě však byla klíčová i pro analýzu jednotlivých jevů, kdy jsem sledovala, jak se odlišoval životní styl, rytmus i cyklus osob z různých sociálních skupin. Považuji tedy za nezbytné definovat sociální kategorie, s nimiž dále pracuji, neboť jsem používanou terminologii přizpůsobila místním specifickým. Snažila jsem se při tom vycházet z pramenů, i když i to se ukázalo jako obtížné.

K nejstarším pramenům, které přinášejí sociální stratifikaci obyvatelstva, patří katastry. Jejich nevýhoda spočívá v tom, že evidují pouze usedlé vrstvy, tedy ty, které držely nějakou nemovitost. Kategorie, do nichž jsou jednotliví hospodáři řazeni, jsou navíc často vytvořené uměle. Konkrétně v případě panství Štáhlavy rozdělují berní rula usedlé obyvatelstvo na sedláky (resp. ve Starém Plzenci na hospodáře), chalupníky a zahradníky (viz tab. I.6 na s. 61).²²⁵ Mezi sedláky byli zapsáni hospodáři, kteří většinou drželi více než 20 strychů polí (existovaly čtyři výjimky). Do kategorie chalupníků byli řazeni hospodáři s 6–14 str. polí, zahradníci drželi od 3 do 7 strychů. Podobnou strukturu sociálních kategorií jako berní rula zachovává i urbář panství Štáhlavy z roku 1719.²²⁶ Mezi sedláky řadí hospodáře s více než 27 strychy půdy. Poněkud nejasně je vymezena nejnižší kategorie – zahradníci neboli trifthäusler. S výjimkou hospodářů usedlých ve Štáhlavech nevlastnila tato skupina žádnou půdu.²²⁷ Ve Štáhlavech urbář rozlišoval mezi zahradníky-podruhy, kteří nedrželi žádné pozemky, a zahradníky s polnostmi, kteří obhospodařovali 1–8 str. půdy.

---

²²⁴ Ke koncepci domácností existuje bohatá literatura – viz např. W. FREITAG, *Haushalt und Familie*; E. van IMHOFF – A. KUIJSTEN – P. HOOIMEIJER – L. van WISSEN, *Household Demography*; E. A. HAMMEL – P. LASLETT, *Comparing household structure*; R. L. RUDOLF, *The European Peasant Family*; I. RICHARZ (ed.), *Haushalten in Geschichte*.

²²⁵ NA, Berní rula, Plzeňsko, i. č. 18, fol. 576–583, r. 1654.

²²⁶ SOA Praha, VS Štáhlavy, i.č. 6, r. 1719.

²²⁷ Pro zjednodušení používám v dalším textu pro popis majetkového vztahu poddaného k nemovitostem kromě termínu držba/držitel i vlastník/vlastnictví, i když si uvědomuji, že skutečnými vlastníky poddanských nemovitostí byla vrchnost (k tomu viz dále).

Ti se ve Štáhlavech částečně překrývali s kategorií chalupníků, kteří drželi od 4 do 19 str. půdy.

Asi nejbližší terminologii skutečně používané v praxi stojí pozemkové knihy.²²⁸ Z analýzy jejich zápisů vyplývá, že nějaké jednoznačné pojmenování jednotlivých skupin hospodářů nejspíš ani neexistovalo. Pro jednu kategorii bylo užíváno více pojmů, některé termíny mohly mít zároveň různý obsah. Nejbohatší hospodáři byli držitelé gruntu či dvora (též selské živnosti). Velikost statku se většinou rozlišovala již v názvu – v pozemkových knihách se mluví o celém, tříčtvrtečním, polovičním či čtvrtěním dvoru, který často míval ještě přívlastek potažnický či kontribuční. K celému dvoru patřilo obvykle kolem 60 str. půdy, v pozemkových knihách nalezneme ovšem i celý dvůr pouze se 42 strychy.

Menší hospodáři byli držitelé chalupnické živnosti, ke které většinou patřilo méně než 20 str. půdy. Taková nemovitost s polnostmi bývala nazývána jako chalupa robotní či kontribuční. Oproti tomu chalupa návesní, obecní či podružská byla obvykle bez pozemků, i když i zde existovaly výjimky. Pro nemovitost bez polností se také používalo jednoduché označení domek. Termín „zahradník“ se v pozemkových knihách nepoužíval vůbec.

Jako další pramen vhodný k určení sociální příslušnosti jednotlivých osob se nabízejí matriky. Na Štáhlavsku však lze matriky tímto způsobem více využít až od 80. let 18. století, kdy byl nařízen a zaveden jednotný formulář.²²⁹ Do té doby nebývá ve staroplzeňské farnosti uvádění sociální příslušnosti pravidelné, spíše se zdá, že tento údaj býval poznamenáván u lidí, kteří nebyli v obvodu této farnosti usazeni příliš dlouho a o nichž nebylo sociální zařazení všeobecně známo. Pro držitele polností se v matrikách používaly běžně termíny hospodář, sedlák, chalupník. V prvním čtvrtletí 18. století se můžeme pro plzeňské hospodáře setkat rovněž s termínem soused, začátkem 19. století se pak objevují výrazy půlsedlák a emfiteut, k nimž v druhé polovině 19. století přibyl i rolník. Lidé držící pouze domek byli až do konce 18. století označováni podle způsobu obživy, tedy druhem řemesla, případně jako podruzi. Termín domkář se v matrikách objevuje poprvé až v samém závěru 18. století, v 19. století je již používán běžně. Výraz podruh se vyskytoval do poloviny 19. století, během první čtvrtiny 19. století se rozšířil termín nádeník, dělník se pak objevuje až v poslední čtvrtině 19. století. Pro nejchudší vrstvy bylo v 18. století užíváno označení špitálník/špitálnice, od konce 18. století se setkáváme s termínem žebračka, oproti tomu žebrák se používal až od 20. let 19. století.

Na základě těchto pramenů jsem vytvořila vlastní typologii, kterou používám pro analýzu sociální stratifikace. Zahrnuje šest základních sociálních kategorií: sedlák, chalupník, domkář, úředník, řemeslník, podruh. Držitele nemovitosti, tedy první tři skupiny, zároveň sjednocuji pod termínem „hospodář“. I když si uvědomuji, že

---

²²⁸ SOA Praha, PK Blovice, Plzeň a Rokycany.

²²⁹ E. MAUR, *Farní matriky*; E. MAUR, *Vývoj matričního zápisu*.

obvyklý obsah tohoto výrazu plně neodpovídá výše nastíněnému významu, pocítovala jsem silnou potřebu mít k dispozici označení, které by zahrnovalo držitele všech poddanských nemovitostí, tedy i domkáře, kteří neobhospodařovali žádnou půdu. V případech, kdy zařazení domkářů výsledky rozboru zkresluje, analyzuji zvláště skutečné držitele pozemků. U kategorie hospodářů držících půdu, tedy u sedláků a chalupníků, jsem se při jejich zařazování do jednotlivých sociálních skupin řídila z velké části označením těchto lidí v pramenech. Hranice mezi jednotlivými skupinami nejsou však v pramenem vymezeny nijak exaktně. Nelze říci, že pokud člověk držel hospodářství o určité rozloze, byl automaticky řazen do určité kategorie. Sociální statut byl spíše tradován a přenášen z generace na generaci, výměra polností byla jen pomocným ukazatelem.

Přesto jsem na základě pramenné analýzy určitou hranici mezi kategoriemi sedláků a chalupníků stanovila. Stala se jí výměra dvaceti strychů. Pokud jsem to považovala za vhodné a z hlediska početního zastoupení případů i za možné (např. při analýze sňatků a výběru partnera), rozdělovala jsem tyto dvě základní skupiny ještě dále, a to na větší sedláky hospodařící na více než 40 str. polí, menší sedláky, u nichž se výměra hospodářství pohybovala od 20 do 40 str., větší chalupníky držící od 10 do 20 str. polí a menší chalupníky mající výměru do 10 str.²³⁰ Domkáři jsou v každém případě lidé vlastníci pouze domek se zahrádkou. U domkářů v určitých případech odlišuji ještě domkáře živící se řemeslem (domkáře-řemeslníky) a ostatní vlastníky domků, kteří pracovali jako nádeníci, hutníci apod., neboť životní styl i cyklus těchto dvou podskupin se zpravidla lišil.

Čtvrtou sociální skupinu jsem označila jako úředníky. Řadím sem výše postavený správní aparát panství, tedy osoby, které byly často i osobně svobodné (hejtman), a dále jsem do této skupiny přiřadila i mlynáře a hospodské, kteří rovněž tvořili vesnickou elitu.²³¹ U neusedlého obyvatelstva rozlišuji pátou kategorii řemeslníky, kteří vlastní domek nedorželi, a šestou skupinu podruhy, mezi něž zahrnuji nejen podruhy ve vlastním slova smyslu, ale také nižší služební personál na zámku, ovčáky a hutníky. Při určitých typech analýz pak přidávám ještě další dvě skupiny, a to výměnkáře, kteří jsou jinak těžko zařaditelní, a žebráky, kteří se pohybovali na nejnížší sociální příčce.²³²

---

²³⁰ Srv. J. PETRÁŇ, *Poddaný lid*, s. 53

²³¹ Při analýzách, kdy nezkoumám celé venkovské spektrum, nýbrž se zabývám pouze držiteli nemovitostí (např. při transferu usedlosti), řadím hospodské a mlynáře, kteří obvykle rovněž drželi více než 20 str. polí, mezi sedláky.

²³² Srovnej J. MACHAČOVÁ – J. MATĚJČEK, *Dolní vrstvy*.

1.4.4 Proměna sociální stratifikace na panství

Na panství Štáhlavy dochází v letech 1650–1850 k výrazné proměně sociální struktury, kterou chci přiblížit na příkladu čtyř výše specifikovaných lokalit. Nejprve se budu věnovat proměnám v zastoupení jednotlivých typů nemovitostí. Budu sledovat, jaká byla v jednotlivých lokalitách struktura gruntů – zda převládali spíše drobnější hospodáři nebo naopak velcí sedláci – a jak tento obraz změnila domkářská výstavba, která od počátku 18. století nabrala na intenzitě. Následně se pokusím o komplexní pohled na venkovského společenství, budu se tedy zabývat i neusedlým obyvatelstvem (podruhy, řemeslníky).

Třicetiletá válka zanechala na panství následky, které se podobně jako jinde nejviditelněji projeví v počtu pustých usedlostí. Berní rula zaznamenává na celém panství, jež tehdy tvořilo kromě městečka Starého Plzeňce sedm vesnic, 25 pustých hospodářství (18,5 %),²³³ dalších osm gruntů (6 %) bylo nově osazeno již v letech 1653–1654.²³⁴ Celkem 75 % pustých gruntů mělo rozlohu 20–39 strychů, šlo tedy o hospodářství, která za normálních podmínek patřila k těm nejlukrativnějším. Celkem nebyla tedy obsazena více než čtvrtina statků patřících do této sociální kategorie, což ukazuje na nedostatek hospodářů a na to, že po třicetileté válce bylo poměrně snadné získat volnou usedlost.²³⁵

Pomineme-li pusté usedlosti, žilo na panství celkem 110 hospodářů (na čtyři sledované lokality jich připadalo celkem 68), z nichž dvě třetiny byly zařazeny do kategorie sedlák. Z tohoto faktu bychom mohli usuzovat, že na panství Štáhlavy převládali hospodáři s velkými grunty. Ve skutečnosti tomu tak nebylo. Největší statek měl rozlohu 63 strychů, hospodářů s minimálně 40 str. polí bylo pouze 18 %. Pro panství byly charakteristické spíše střední a menší grunty, neboť 40 % hospodářů vlastnilo usedlost o rozloze půdy menší než 20 str., dalších více než 42 % pak hospodařilo na 20–39 str. polí. V průměru držel sedlák 33 str. a mezi sedláky nalezneme i čtyři hospodáře, k jejichž statkům patřilo méně než 20 strychů. Chalupníci hospodařili v průměru na 10 str., zahradníci na 5 str.

Ze čtyř zkoumaných lokalit leželo v polovině 17. století nejvíce gruntů (38, z toho 9 pustých, tedy téměř čtvrtina) ve Starém Plzenci. V Plzenci byly zároveň největší statky – více než pětina z nich měla výměru nad 40 strychů; ve Lhůtě a Sedlci takto velký grunt nenalezneme ani jeden. Naopak v Plzenci chyběla hospodářství do 5 strychů. Méně než 10 strychů obhospodařovalo pouze 13 % hospodářů, nejméně ze všech čtyř obcí. Zcela opačnou strukturu měly Štáhlavy, které se Plzenci počtem gruntů blížily (31 gruntů, z toho 4 pusté). Zde žijící hospodáři drželi v průměru nejmenší

---

²³³ NA, Berní rula 18.

²³⁴ Plzeňský kraj byl vizitován v roce 1655 jako poslední. Viz Berní rula 23.

²³⁵ H. ZEITLHOFER, *Land, Family*, s. 528

Tabulka I.6 Kategorie hospodářů podle berní ruly (1654)

Lokality	Sedláci		Chalupníci		Zahradníci		Počet všech usedlostí	Počet pustých usedlostí
	celkem	pustí	celkem	pustí	celkem	pustí		
	počet	%	počet	%	počet	%		
Starý Plzenec	26	26,9	6	–	6	33,3	38	9
%	68,4	–	15,8	–	15,8	–	100,0	23,7
Šťáhlavy	13	15,4	2	–	16	12,5	31	4
%	42,0	–	6,5	–	51,6	–	100,0	12,9
Sedlec	5	20,0	1	–	2	–	8	1
%	62,5	–	12,5	–	25,0	–	100,0	12,5
Lhůta	3	33,3	5	40,0	–	–	8	3
%	37,5	–	62,5	–	–	–	100,0	37,5
Ostatní 4 obce	43	18,6	6	–	1	–	50	8
%	86,0	–	12,0	–	2,0	–	100,0	16,0
Celé panství	90	21,1	20	10,0	25	16,0	135	25
%	66,7	–	14,8	–	18,5	–	100,0	18,5

Tabulka I.7 Hospodářství podle výměry k roku 1654

Lokality	Nad 40 str.		20–39 str.		10–19 str.		0,1–9 str.		Výměra neurčena	Celkem
	celkem	pustí	celkem	pustí	celkem	pustí	celkem	pustí	pustí	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	
Starý Plzenec	8	12,5	17	35,3	6	–	5	–	2	38
%	21,1	–	44,7	–	15,8	–	13,2	–	5,2	100,0
Šťáhlavy	2	–	9	11,1	4	25,0	14	–	2	31
%	6,5	–	29,0	–	12,9	–	45,2	–	6,5	100,0
Sedlec	0	–	5	20,0	1	–	2	–	–	8
%	0,0	–	62,5	–	12,5	–	25,0	–	–	100,0
Lhůta	0	–	3	33,3	2	–	3	66,7	–	8
%	0,0	–	37,5	–	25,0	–	37,5	–	–	100,0
Celkem	10	10,0	34	26,5	13	7,7	24	8,3	4	85
%	11,8	–	40,0	–	15,3	–	28,2	–	4,7	100,0

množství půdy (15,6 str., průměr celého panství byl 24,2 str.), 45 % z nich hospodařilo na méně než 10 str. Velkých sedláků bylo pouze 7 %.

Tento stav je možné porovnat se situací, kterou zachytil o sto let později tereziánský katastr (tab. I.8).²³⁶ Vzhledem k tomu, že se panství podstatně rozrostlo, vzrostl i počet hospodářů, a to celkem čtyřikrát, když dosáhl čísla 471. Nárůst byl tedy způsoben zvětšením rozlohy panství, počet hospodářů v jednotlivých vesnicích zůstal konstantní. V lokalitách, které k panství patřily již v roce 1654, se počet hospodářů držel na čísle 131, což odpovídá stavu v berní rule. Poněkud se ovšem změnila struktura jednotlivých gruntů, když došlo k posílení skupiny největších sedláků. Hospodáře je možné rozdělit na tři přibližně stejné skupiny, z nichž první vlastnila do 20 strychů polí, druhá 20–39 a třetí nad 40 strychů. Průměrná rozloha gruntu na panství byla 31 strychů, k největšímu statku patřilo 91 strychů polí, většinou však velcí sedláci drželi 40–59 strychů, hospodářů s více než 60 strychy bylo pouze 5 %. Odlišnou strukturu si nadále ponechávaly Štáhlavy, které jako administrativní centrum panství nepatřily k lokalitě s typickým zemědělským obyvatelstvem. Převažovaly zde usedlosti s malou výměrou (44 % od 5 do 15 strychů), oproti stavu v polovině 17. století se ale i zde zvýšil podíl největších sedláků, když asi třetina hospodářů držela více než 40 str. půdy.

I když zůstal konstantní počet hospodářů s polnostmi, vzhled jednotlivých lokalit změnila rostoucí výstavba domků, kterou zachycuje i tereziánský katastr, ovšem v mnohem menším rozsahu, než by odpovídalo skutečnosti. Ukazuje se to především na případu Sedlce, kde podle tereziánského katastru nestál ještě žádný domek. Naopak u Lhůty stav evidovaný v katastru odpovídá realitě. Hlavní fáze výstavby domků spadá do první třetiny 18. století. Jestliže na konci 17. století na štáhlavském panství převažovala hospodářství s polnostmi (některé lokality se skládaly výhradně z nich), pak za prvních třicet let 18. století nemovitosti bez půdy jejich podíl vyrovnaly. Výstavba domků, i když v poněkud pomalejším tempu, pokračovala nadále. Zdá se, že po prvním stavebním rozmachu se vrchnost, která měla obavy z toho, že se v hustě zastavěných vesnicích zvětší nebezpečí požáru, snažila výstavbu regulovat a brzdit.²³⁷ Nový rozvoj výstavby nemovitostí začal poté, co se majitelem panství stal v roce 1784 Jan Vojtěch Černín z Chudenic, který začal zároveň dbát na to, aby se nové domky stavěly již z kamene.²³⁸ Po nástupu nové vrchnosti, kterou byl od roku 1816 rod Waldstein-Wartenberg, se výstavba nových domků do poloviny 19. století prakticky zastavila. K tomu zřejmě přispěla i okolnost, že poddaní již nespojovali svou budoucnost výhradně s venkovským prostředím, nýbrž stále více odcházeli do měst, především do blízké Plzně.

---

²³⁶ NA, TK, i. č. 2252, i. č. 27, i. č. 90. Viz též *Tereziánský katastr český*, sv. 2, s. 205–207 a *Tereziánský katastr český*, sv. 3, s. 345–346.

²³⁷ SOA Praha, VS Štáhlavy, Protokol soudních dní, i. č. 223.

²³⁸ SOA Praha, VS Štáhlavy, Kniha žádostí, i. č. 50.

Tabulka I.8 Výměra usedlostí podle tereziánského katastru (1757)

Výměra (strychy)	Plzenec		Štáhlavy		Sedlec		Lhůta		Ostatních 6 obcí		Celé panství	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
0	5	10,4	8	22,2	–	–	9	60,0	15	16,7	37	19,0
0,1–5	–	–	–	–	–	–	–	–	4	4,4	4	2,1
5,1–15	4	8,4	16	44,4	1	16,7	1	6,7	12	13,3	34	17,4
15,1–30	17	35,4	1	2,8	2	33,3	2	13,3	14	15,5	36	18,5
30,1–60	16	33,3	8	22,2	3	50,0	3	20,0	39	43,4	69	35,4
Nad 60	6	12,5	3	8,4	–	–	–	–	6	6,7	15	7,7
Celkem	48	100	36	100	6	100	15	100	90	100	195	100

Tabulka I.9 Výměra poddanských hospodářství na základě pozemkových knih 1691–1820

Lokalita	Výměra (strychy)						Celkem
	0	0,1–9,9	10–19,9	20–39,9	40–59,9	nad 60	
1691–1720							
Starý Plzenec	14	9+1	12	11	5	–	52
Štáhlavy	11	16+2	2	6	2	1	40 (+18)
Sedlec	5	1	2	2	1	–	11
Lhůta	7	1+2	2	3	–	–	15
1750–1770							
Starý Plzenec	37	1+1	9	13	6	7	74
Štáhlavy	20	12+4	3	4	2	4	49 (+20)
Sedlec	13	1	2	2	1	–	19
Lhůta	13	0+2	1	4	1	1	22
1800–1820							
Starý Plzenec	69	0+1	7+1	15	7+1	8	109
Štáhlavy	33	8+3	8+1	5	5	3	66 (+22)
Sedlec	29	1	2	1	2	–	35
Lhůta	23	0+3	1+1	6	–	1	35

Poznámka: Čísla za znaménkem „+“ zachycují počet dominikálních usedlostí, jejichž držitelé byli zapsáni do pozemkových knih. Celkové součty zahrnují i budovy, které pozemkové knihy vůbec nezachycují, jako byly například zámek, panský dvůr, škola, obecní domy a další domy, kde sídlili panští služebníci a úředníci.

Tempem a rozsahem výstavby se však jednotlivé lokality vzájemně výrazně lišily. Nejrychlejší a nejdynamičtější výstavba probíhala v Sedlci, což nepochybně souviselo s uplatněním, které místní obyvatelé nalézali v místních železárnách. Vzhledem k tomu, že v Sedlci existovalo podobně jako ve Lhůtě na přelomu 17. a 18. století pouze šest gruntů, přesáhl počet domků zbylá hospodářství již ve druhé čtvrtině 18. století. Ve třetí čtvrtině 18. století dosahoval podíl domků v Sedlci již téměř 70 %, zdaleka nejvíc ze všech lokalit. Výstavba zde pokračovala intenzivně i v 19. století, kdy v ostatních obcích dochází již k jejímu útlumu. Vypovídá o tom fakt, že na konci 18. století a začátkem 19. století bylo v Sedlci postaveno více domů, než ve stejném období vzniklo ve větších Štáhlavech. V Sedlci zůstalo v 19. století pouze šest hospodářů obdělávajících pole, tedy stejný počet, jaký zde hospodařil již v 17. století. Proto není divu, že do poloviny 19. století podíl domků ze všech nemovitostí narostl až na 85 %.

Naprosto rozdílným způsobem se vyvíjely Štáhlavy. Byly správním centrem panství, z čehož vyplývala některá specifika. Kromě obvyklých poddanských hospodářství, o nichž jsou majetkové transakce zachyceny v pozemkových knihách, zde stálo mnoho budov, v nichž žili vrchnostenská sloužící a úředníci. Těchto budov byly asi dvě desítky a většina z nich pravděpodobně existovala již na počátku 18. století. Vedle zámku k nim patřil např. štáhlavský dvůr, masné krámy, ovčárny a další nejen vrchnostenské, ale též obecní provozovny. Výstavba poddanských nemovitostí se nerozvíjela zdaleka tak rychle jako ve zbylých obcích. Na počátku 18. století byly poddanské nemovitosti bez pozemků zastoupeny 27 %, což byl podíl srovnatelný se Starým Plzencem. Zatímco však v Plzenci se počet domů vyrovnal s počtem hospodářství již po polovině 18. století, Štáhlavy podobného podílu dosáhly až v první čtvrtině 19. století. V této době představovaly domky ve Starém Plzenci, ale též ve Lhůtě, již asi 65 % všech nemovitostí.

Budeme-li chtít sledovat, jak se v průběhu sledované doby proměňovala struktura hospodářství s pozemky, ukazují se jako nejvhodnější pozemkové knihy. Ty na rozdíl od katastrů evidují jednotlivé grunty kontinuálně od konce 17. století a kromě toho se v nich nemění rozměr plošné jednotky, v níž je výměra uváděna.²³⁹ Z analýzy pozemkových knih vyplývá, že si všechny sledované obce udržely v zásadě stejnou strukturu jednotlivých typů hospodářství. K menším posunům docházelo tím, jak si hospodáři přikupovali některá pole, případně když se rozhodli rozdělit svůj velký grunt na dvě poloviny nebo z něj část polí odstoupit. Starý Plzenec zůstal po celou dobu lokalitou s největšími statky; v letech 1750–1850 hospodařilo 35–40 % hospodářů na více než 40 str. Naopak ve Štáhlavech převažovaly malé chalupnické usedlosti, k nimž obvykle patřilo méně než 10 strychů. Více než 40 str. obdělávala asi pětina hospodářů. Sedlec i Lhůta měly jen málo hospodářských usedlostí – jejich

---

²³⁹ Od konce začátku 19. století je výměra v pozemkových knihách uváděna v jitrech a sáhách. Převod je nicméně jasný a jednoduchý (1 j. = 2 str.).

velikost byla ve Lhůtě většinou od 20 do 40 strychů, u Sedlce nelze říci, že by některý typ usedlostí výrazně převládal nad jinými.

Analýza pozemkových knih dokresluje výrazný růst domkářské vrstvy, která se do konce 18. století stává nejpočetnější sociální skupinou, nemůže však odhalit vzestup dalších neselských vrstev, jakými byli řemeslníci, nádeníci a podruzi. Důležité je také to, jak velký podíl z obyvatelstva sledovaných lokalit držitelé jednotlivých druhů nemovitostí představovali. Tato celková sociální stratifikace se ovšem nezjišťuje snadno, zvláště pokud chybí prameny, které by evidovaly veškeré obyvatelstvo. Pro panství Štáhlavy jsou takové seznamy, pomineme-li soupis poddaných podle víry, dochovány až z počátku 19. století. Z tohoto důvodu bylo nutné použít metodu, která by tento nedostatek alespoň z části kompenzovala. Tato metoda spočívala ve sledování životních drah příslušníků tří kohort (tj. generací) narozených. Vybrány byly generace narozené v letech 1691–1700, 1741–1750 a 1791–1800.²⁴⁰ Záměrem výzkumu bylo zjistit, k jakým sociálním vrstvám patřily jak děti narozené v jednotlivých generacích, tak rodiny, z nichž tyto děti pocházely.

Tato metoda v sobě samozřejmě skrývá několik úskalí. Předně hrozí, že zastoupení rodin, do nichž se během vybraného období narodily děti, nemuselo zcela odpovídat celkovému sociálnímu složení dané lokality, neboť zdaleka ne všem rodinám se dítě v této době narodilo (rodiny nově založené na konci sledovaného období, bezdětné páry a rodiny s odrostlejšími dětmi z této analýzy vypadávají).²⁴¹ Kromě toho termín rodina a domácnost není identický, jak bude ukázáno v příští kapitole, takže do této analýzy se nedostanou ani nerodinné domácnosti, v nichž část obyvatelstva žila. Pro dobu do začátku 19. století nejsou rovněž dochovány žádné prameny, z nichž by bylo možné získat představu o zastoupení čeledi, která rovněž tvořila určitou zvláštní kategorii.²⁴² Zastoupení jednotlivých sociálních skupin mohla také ovlivnit migrace. Usedlé rodiny neměly příliš důvodů ke stěhování, proto se jim během jedné kohorty mohlo narodit více dětí než třeba podružským rodinám, které místo svého pobytu měnily častěji. Přesto se domnívám, že vzhledem k nedostatku jiných typů pramenů je tato metoda alespoň pro zachycení určitého trendu dostačující.

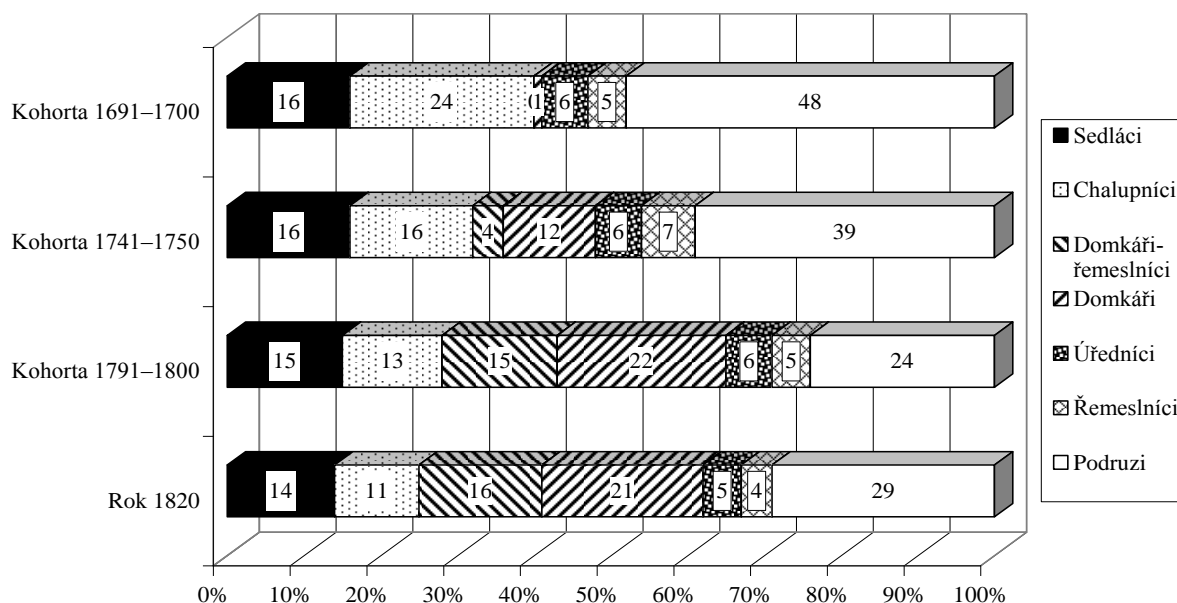
---

²⁴⁰ Podrobněji viz III. oddíl týkající se analýzy kohort narozených.

²⁴¹ K největšímu zkreslení došlo v Sedlci, kde se v letech 1691–1700 narodily děti pouze čtyřem otcům, kteří se živili jako sedláci nebo chalupníci. Ve druhé kohortě patřil do těchto sociálních vrstev dokonce pouze jeden otec. Toto zkreslení bylo způsobeno malými počty hospodářů – v následujících grafech je vyrovnáváno odhadem učiněným na základě dalšího vývoje.

²⁴² Pro účely této analýzy není čeleď považována za součást rodiny, tu tvoří pouze osoby, mezi nimiž byl příbuzenský nebo manželský vztah. Čeleď z části sloužila i v nerodinných domácnostech. Její podíl ve sledovaných lokalitách lze stanovit pouze k roku 1820, kdy dosahoval celkově 8 %, v jednotlivých lokalitách se však výrazně lišil: nejvíce čeledi sloužilo ve Štáhlavech, kde představovala 13 % obyvatelstva. Méně ji nacházíme ve Starém Plzenci a Sedlci (5,5 %, resp. 4,2 %). Čeleď se téměř nevyskytovala ve Lhůtě, bylo jí zde méně než 1 % obyvatel.

Graf I.1 Proměna sociální struktury sledovaných lokalit v letech 1691–1820 na základě kohort narozených a údajů ze seznamu obyvatelstva z roku 1820

Největší proměna, k níž v průběhu 18. století na Štáhlavsku došlo, spočívala ve vytvoření a následujícím posilování domkářské vrstvy.²⁴³ Až do konce 17. století se jednotlivé lokality skládaly až na výjimky pouze z chalupnických a selských hospodářství, domy bez pozemků se zde nevyskytovaly, alespoň ne jako samostatné daňové jednotky. Nicméně přesto se domnívám, že určité budovy, které nesloužily jako poddanská hospodářství, v jednotlivých obcích stály. Dá se na to usuzovat z poměrně velkého zastoupení podružské vrstvy, k níž náležela asi polovina obyvatel.²⁴⁴ Nejen podruzi bydleli v cizích domech, obydlí pro sebe a své rodiny museli nalézt i lidé z dalších vrstev – řemeslníci a vrchnostenští úředníci. Není pravděpodobné, že by všichni tito lidé žili u chalupníků nebo sedláků. Část podruhů bydlela ve vrchnostenských provozovnách a budovách (ve Štáhlavech na zámku, ve štáhlavském nebo sedleckém dvoře, v ovčárnách, hospodách, masných krámech), ale též i v obecních budovách. Je rovněž možné, že na jednotlivých gruntech stála stavení určená původně jako výměnkářské chalupy, která sloužila i jako obydlí podruhů, případně z nich později vznikly samostatné domky.

Kapacita všech těchto nemovitostí však byla omezená. Rychlý růst počtu obyvatel ve 2. polovině 17. století si poté, co byly obsazeny všechny usedlosti opuštěné

²⁴³ Srov. M. CERMAN – E. MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur*; A. VELKOVÁ, *Proměny venkovské společnosti*.

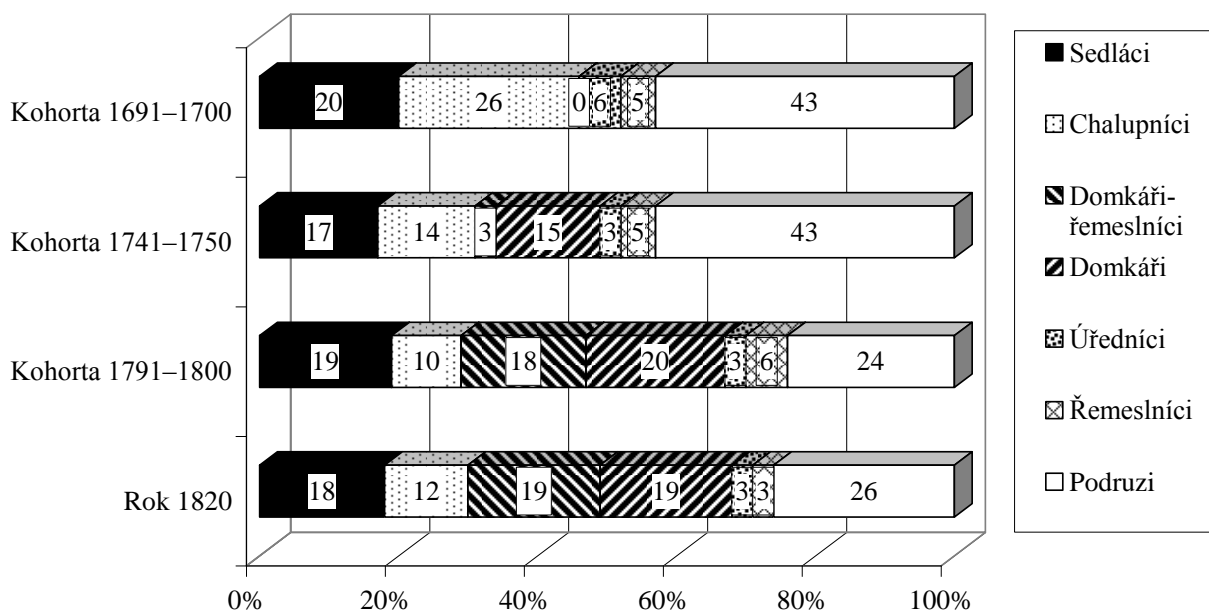
²⁴⁴ Je možné, že tento podíl je poněkud nadhodnocen. Nedostatek relevantních pramenů přesnější analýzu sociální stratifikace pro tuto dobu neumožňuje. Zcela určitě část lidí počítaných mezi podruhy patřila k řemeslníkům.

následkem třicetileté války, vyžádal nové řešení. Vytvoření dalších chalupnických či selských hospodářství až na výjimky možné nebylo – alespoň na Štáhlavsku k žádnému většímu přesunu půdy z dominikálu na rustikál nedochází. Jako optimální východisko z této situace se ukázala výstavba nových domů, k nimž patřily pouze malé pozemky, které jejich držitelé mohli využít jako zahrádku.

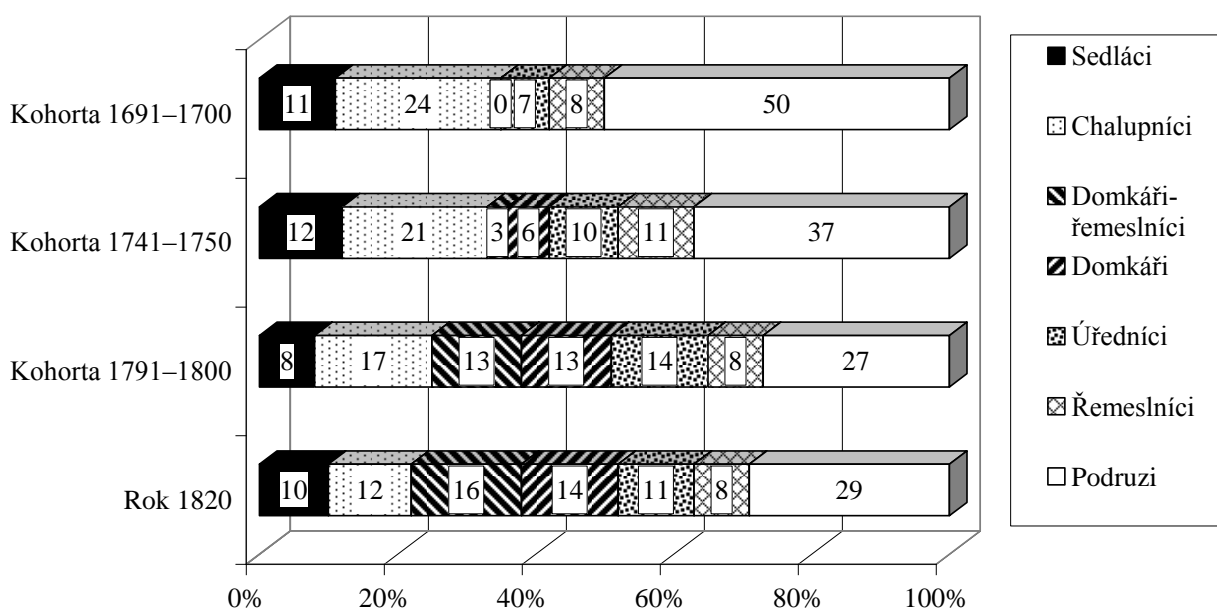
V první polovině 18. století nastává období poměrně rychlé výstavby, díky níž se během padesáti let počet domků vyrovnal s počtem hospodářství. Rychlý růst počtu obyvatel, který na Štáhlavsku pokračoval až do 30. let, způsobil, že před polovinou 18. století bydlela v cizích nemovitostech asi polovina obyvatel. Ke zlepšení této situace došlo koncem 18. století, kdy již dvě třetiny lidí žily v nemovitosti, která patřila buď přímo jim, nebo jejich rodinám. Tento příznivý vývoj způsobil, že se dále nerozšiřovala podružská vrstva – její podíl naopak klesal. Nesnížil se sice absolutní počet osob příslušejících k této sociální kategorii, nebyl však již tolik navyšován o děti pocházející původně z rodin chalupníků a sedláků. Právě ty se velmi často stávaly držiteli domkářských usedlostí. V 19. století pak počty podruhů začala příznivě ovlivňovat i migrace, neboť lidé, kteří neměli v rodných obcích naději na zlepšení své sociální pozice, z nich odcházeli. Vzhledem k dalšímu růstu počtu obyvatel, který byl v 19. století provázen výrazným poklesem další výstavby, se však zdá, že ve druhé čtvrtině 19. století se podružská vrstva opětovně rozšiřuje. Naznačuje to i analýza seznamu obyvatel k soupisu daně z hlavy z roku 1820. Pokud pomíneme čeled', jejíž podíl výzkum kohort nemohl zohlednit, patřilo v roce 1820 k podruhům již 29 % obyvatel (na přelomu 18. a 19. století to bylo jen 24 %).

Přes některé společné rysy existovaly ve vývoji sociální struktury jednotlivých míst značné rozdíly. Lokalitou s největším podílem hospodářské vrstvy byl na přelomu 17. a 18. století Starý Plzenec, k chalupníkům a sedlákům mohlo patřit až 50 % obyvatel. Vznik domkářské vrstvy tento obraz poněkud pozměnil, nicméně v první čtvrtině 19. století si sedláci a chalupníci ve Starém Plzenci udržovali stále asi třetinnové zastoupení, tedy nejvíce ze všech sledovaných lokalit. Díky poměrně velkému počtu chalupníků a sedláků se přes intenzivní výstavbu domkářská vrstva nerozšířila tak jako například u Sedlce a Lhůty, kde byl výchozí počet hospodářských usedlostí poměrně nízký. Doufat v zisk domku mohli především řemeslníci, pokud řemeslník žil v podruží, šlo spíš o dočasnou a přechodnou fázi. Řada řemeslníků totiž potřebovala pro provozování svého řemesla nějaké místo či dílnu. Ve Starém Plzenci se na konci 18. století a v 1. čtvrtině 19. století řemeslem zabývala asi čtvrtina živi-
telů rodin. V předchozím období bylo řemeslníků zřejmě méně, i když je možné, že zčásti je tento nižší podíl ovlivněn nedostatečnou evidencí této vrstvy a faktem, že v 1. polovině 18. století se sociální charakteristika jednotlivých osob v matrikách neuváděla v takovém rozsahu, jako tomu bylo v pozdějším období. K charakteristikám Starého Plzence patřilo rovněž to, že si podobně jako Štáhlavy udržoval poměrně stabilní podružskou vrstvu, která nebyla tak početná jako u jiných lokalit. Odečteme-li u prvních dvou kohort pravděpodobné řemeslníky, lze odhadnout, že

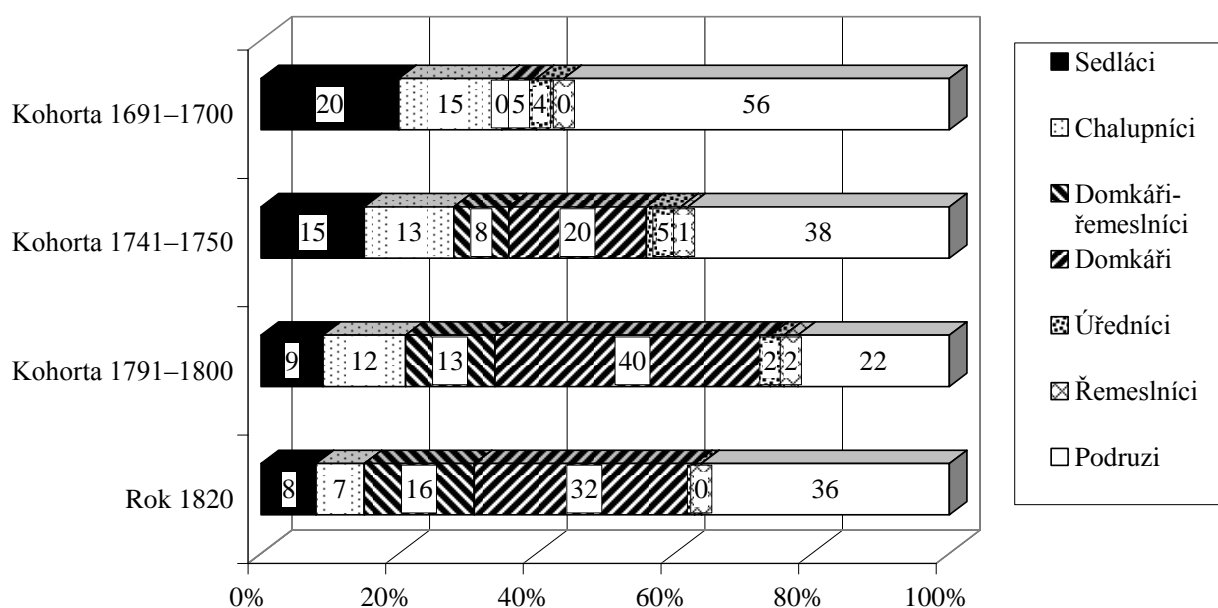
**Graf I.2 Proměna sociální struktury Starého Plzně v letech 1691–1820
na základě kohort narozených údajů ze seznamu obyvatelstva z roku 1820**

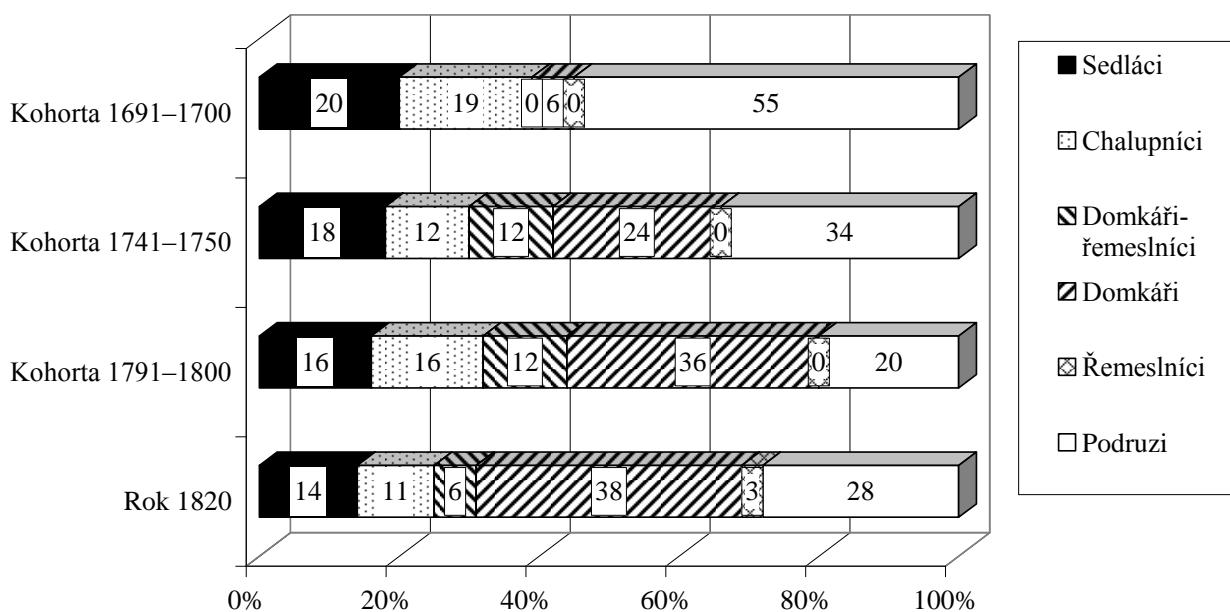
**Graf I.3 Proměna sociální struktury Št'áhlav v letech 1691–1820
na základě kohort narozených a seznamu obyvatelstva z roku 1820**

**Graf I.4 Proměna sociální struktury Sedlce v letech 1691–1820
na základě kohort narozených a seznamu obyvatelstva z roku 1820**

**Graf I.5 Proměna sociální struktury Lhůty v letech 1691–1820
na základě kohort narozených a seznamu obyvatelstva z roku 1820**

mezi podruhy patřila v 18. století asi třetina obyvatelstva, tento podíl se pak koncem 18. století a v 1. čtvrtině 19. století snížil asi na čtvrtinu.

Sociální struktura Štáhlav byla ovlivněna tím, že zde bylo administrativní centrum panství. Kolem 10 % obyvatel patřilo k tzv. úřednické vrstvě, tedy k lidem, kteří se podíleli na zajištění chodu panství. Poměrně silná byla i řemeslnická vrstva, jejíž podíl byl podobný situaci ve Starém Plzenci. Zdá se však, že ve srovnání se Starým Plzencem žilo ve Štáhlavech méně řemeslníků ve vlastních domech. I tato skutečnost však byla zřejmě ovlivněna specifickým charakterem Štáhlav, kde třetina řemeslníků nevlastnících nemovitost žila ve vrchnostenských budovách, a tedy pracovala nejspíš právě pro vrchnost. Počet osob, které svůj život spojily s prací pro vrchnost, byl ve Štáhlavech značný. Podíl rodin bydlících ve vlastním domě nepřekročil po celé sledované období 40–50 %, v ostatních lokalitách se však pohyboval kolem dvou třetin. Díky možnosti uvedeného typu obživy nebyl ve Štáhlavech zřejmě tak velký tlak na stavbu nových domků. Podíl domkářské vrstvy dosahoval začátkem 19. století pouze asi jedné čtvrtiny, ve zbývajících lokalitách však již převyšoval 40 % či dokonce i 50 %. Vzhledem k této specifické situaci nebyla domkářská kategorie ve Štáhlavech o mnoho početnější než vrstva hospodářů obdělávajících pozemky.

Vývoj stratifikace zbylých dvou vesnic, Sedlce a Lhůty, byl podobný. Šlo o lokality, v nichž na počátku 18. století stálo velmi málo gruntů. Proto není divu, že výstavbou domků byl jejich počet velmi brzy překonán a domkářská vrstva se stala nejsilnější sociální skupinou. Od konce 18. století dosahoval podíl domkářů ve Lhůtě téměř 50 %, v Sedlci k nim patřila již nadpoloviční většina všech obyvatel. Naopak podíl hospodářů obdělávajících pole se výrazně zmenšoval, především v Sedlci, kde v první čtvrtině 19. století patřilo k sedlákům a chalupníkům pouze 15 % obyvatel, tedy nejméně ze všech lokalit. Řemeslnická vrstva nebyla v Sedlci ani ve Lhůtě zdaleka tak početná jako v obou větších lokalitách – v Sedlci k ní náleželo asi 15 %, ve Lhůtě jen kolem 10 % obyvatel. Zároveň nebylo obvyklé, aby řemeslníci svou živnost provozovali někde jinde než ve vlastním domě. Pokud jde o podruhy, zdá se, že v Sedlci žilo nejvíce podruhů ze všech čtyř sledovaných lokalit. Bezpochyby to souviselo s pracovní příležitostí, kterou nabízely místní železárny. Koncem 18. století sice došlo k dočasnému snížení podílu podruhů, a to zřejmě v souvislosti s posílením domkářské vrstvy, od začátku 19. století však tato skupina obyvatel opět výrazně posiluje. Růst podružské vrstvy ovlivnila i konjunktura výroby železa, kterou v Sedlci můžeme zaznamenat od 20. let 19. století.

1.4.5 Zdroje obživy obyvatel Štáhlavska

Panství Štáhlavy si po celé sledované období udržovalo převážně zemědělský charakter. Jak jsme mohli vidět na proměně sociálního spektra, vrstva lidí, kteří obdělávali „vlastní půdu“ – tj. půdu, kterou drželi buď sami, nebo jejich rodina, se ne-

ustále zmenšovala. Nicméně pro zemědělskou výrobu samozřejmě pracovali i další lidé – ať už byli ve službách sedláků nebo ve vrchnostenských provozovnách. Samozřejmě existovaly skupiny obyvatelstva, které nacházely obživu z jiných zdrojů. První takovou skupinu představovali, podobně jako na jiných panstvích, řemeslníci.

Na štáhlavském panství se setkáváme s běžnými druhy řemesel, jejichž hlavní funkcí bylo zabezpečit potřeby ostatních poddaných; jednalo se hlavně o řezníky, pekaře, krejčí, ševce, tkalce, koželuhy, kováře, hrnčíře. Tito řemeslníci byli usedlí především v městečku Starý Plzenec a dále ve Štáhlavech, v ostatních vesnicích nalézáme řemeslníky pouze sporadicky. Podle berní ruly žilo v polovině 17. století na panství 11 řemeslníků (z toho mělo 5 působit ve Starém Plzenci a 6 ve Štáhlavech), což je ovšem zcela určitě podhodnocený počet.²⁴⁵ Byli to totiž jenom ti poddaní, kteří zároveň drželi i určité, i když omezené, množství půdy. Lidé, kteří měli řemeslo jako svůj jediný zdroj obživy, tu zachyceni nejsou. K odhalení skutečné struktury řemesel na panství je tak vhodnější ze stejné doby pocházející soupis obyvatel podle víry, který zahrnuje i poddané nadržící žádnou půdu.²⁴⁶ Podle něj vykonávalo na panství činnost 35 řemeslníků provozujících celkem 11 druhů řemesel.²⁴⁷ Nejvíce jich působilo v centru panství – ve Štáhlavech (16) a v jediném městečku, ve Starém Plzenci (14). Nejčastěji jsou zde zastoupeni hrnčíři (5), tkalci (4), kováři (3), krejčí (3), pekaři (3) a krčmáři (3).

V tereziánském katastru nalézáme 7 řemeslníků ve Starém Plzenci a 9 ve Štáhlavech, dalších 10 řemeslníků působilo ve zbylých 30 lokalitách, které rovněž patřily v této době k panství.²⁴⁸ I v tomto případě byl počet řemeslníků nejspíš podhodnocený. Od druhé poloviny 18. století je možné na Štáhlavsku totiž pozorovat rozšíření venkovského řemesla nejen jako dodatečného, ale často i jako hlavního zdroje příjmu. Podle údajů J. G. Sommera zaměstnávalo v roce 1836 řemeslo na štáhlavském panství celkem 236 lidí (včetně tovaryšů a učedníků).²⁴⁹ Nejvíce bylo kovářů (20) a krejčích (19), následují hostinští (15), ševci a hrnčíři (9). Již v menším počtu jsou zastoupena další odvětví (koláři, zámečníci, bednáři, sedláři, truhláři, pokrývači aj.) V nárůstu lidí živících se řemeslem se projevuje proces, jenž souvisí se zhoršující se dostupností volných selských, popř. větších chalupnických usedlostí, které by hospodářově rodině poskytovaly záruku dostatečné obživy.

---

²⁴⁵ Berní rula 24, Kraj Plzeňský II, s. 625–630.

²⁴⁶ NA Praha, Soupis poddaných podle víry 1651, sign. SM R 109/45, P–K 86. Viz též edice Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Plzeňsko-Klatovsko 2, s. 552–564.

²⁴⁷ Ve čtyřech blíže analyzovaných lokalitách působilo celkem 31 z 35 uvedených řemeslníků.

²⁴⁸ Do těchto třiceti lokalit nejsou zahrnuty Sedlec a Lhůta, kde podle tereziánského katastru nebyl žádný řemeslník.

²⁴⁹ J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, 6. Band, s. 81.

Na tento trend upozorňuje J. Kocka, jenž odhaduje, že kolem roku 1800 polovina samostatných řemeslníků žila a pracovala na venkově,²⁵⁰ což naznačuje, že koncentrace řemeslníků do měst nebyla již tak výrazná a že ve městech nacházela prostor především specializovaná řemesla. Konkrétní situace se ovšem region od regionu lišila a byla závislá především na odbytu výrobků jednotlivých řemesel.²⁵¹ Důležitá byla v tomto směru i rozšiřující se protoindustriální textilní domácí výroba. Ukazuje se, že právě v těch regionech, kde domácí textilní výroba nalézala odbytiště přesahující lokálně orientovaný trh, se místní sociální struktura výrazně měnila, neboť se velmi rychle rozrůstala vrstva bezzemků. Helga Schultz v této souvislosti uvádí, že ve vestfálském Tecklenburgu, v němž byla rozšířena exportně orientovaná domácí výroba, byl poměr mezi sedláky a bezzemky 1:15, zatímco ve východních zemědělských oblastech naopak sedláci nad bezzemky převažovali (2:1).²⁵²

Štáhlavsko sice nebylo regionem, kde by se rozvíjela protoindustriální textilní výroba, nicméně zde bylo zastoupeno jiné protoindustriální odvětví, a to již zmíněná výroba železa. S tímto typem podnikání začala vrchnost ve 2. polovině 17. století a z počátku se snažila využít práce robotníků. Podle urbáře z roku 1719 muselo padesát domkářů a chalupníků ze Sedlce a okolí pracovat v hamrech a dolech či vozit potřebné uhlí a rudu.²⁵³ V 18. století byly na panství již tři hamry a tři vysoké pece. Práce v železárnách přinášela obživu stále většímu počtu lidí, na konci 18. století prý železářství zaměstnávalo 423 lidí v kraji.²⁵⁴ K velkému rozkvětu tohoto podnikání došlo v první polovině 19. století, kdy tamní výroba dosáhla vrcholu. V roce 1859 daly sedlecké železárny vzniknout pobočce v Plzni, která pod jménem Škodovy závody dosáhla většího významu než původní mateřský podnik. Z pramenů, které jsem měla k dispozici, se dá podíl lidí, které železářství trvale zaměstnávalo, odhadnout jen nepřesně. Na základě seznamu obyvatel z roku 1820 jsem s jistotou určila, že v železárnách pracovalo 65 představitelů domácností zkoumaných lokalit, tedy asi 14 %. Téměř polovina z nich však žila v Sedlci, kde tak železárny zaměstnávaly asi 40 % živitelů rodin.

Další část obyvatel panství nacházela obživu v panské službě. Především ve Štáhlavech se jednalo o úředníky a další personál, který sloužil přímo na zámku (jak ve Štáhlavech, tak na Kozlu), v dalších vesnicích působili šafáři a myslivci.²⁵⁵

---

²⁵⁰ J. KOCKA, *Weder Stand*, s. 93. Viz též W. ABEL (ed.), *Handwerksgeschichte*.

²⁵¹ Kaufhold ukazuje, že více řemeslníků žijících na vesnicích než ve městech se vyskytovalo především na jihu a jihozápadě Německa, zatímco na východě a na severu, působily až 3/4 řemeslníků ve městech. Viz K. H. KAUFHOLD, *Umfang und Gliederung*, zde hlavně s. 50–57.

²⁵² H. SCHULTZ, *Landhandwerk und ländliche Sozialstruktur*, s. 43.

²⁵³ SOA Praha, VS Štáhlavy, Urbář, i. č. 6, r. 1719.

²⁵⁴ V. ČEPELÁK, *Waldsteinské železárny*. Naproti tomu J. G. Sommer uvádí, že železárny zaměstnávaly 170 lidí. Viz J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, 6. Band, s. 81.

²⁵⁵ *Tamtéž*.

Na panství se samozřejmě nacházely i dominikální mlýny a hospody, které stejně jako panské dvory zaměstnávaly další pracovní síly.²⁵⁶ K obyvatelům panství patřili i ovčáci, ať již se jednalo o panské či o obecní, se službou v obci býval spojen kantor či ponocný.

Obrázek 4 Bývalý mlýn čp. 70 ve Štáhlavech (dnešní stav)

1.5 Rodina a domácnost, jejich struktura a funkce ve venkovské společnosti

Problematiku rodiny nezkoumají zdaleka jen historikové, toto téma je v centru pozornosti mnoha jiných oborů. Atraktivita studia rodiny vyplývá mimo jiné i z toho, že prostřednictvím jejího výzkumu lze porovnávat jednotlivé kultury.²⁵⁷ Rodina se na první pohled může zdát bezproblémovou kategorií, neboť v určité formě s ní má zkušenost každý člověk.²⁵⁸ Přesto však, dříve než budeme zkoumat způsoby utvá-

---

²⁵⁶ Podle urbáře z roku 1719 bylo ve štáhlavském dvoře drženo 6 volů, 8 kusů hovězího dobytka, 50 krav, které byly chovány pro mléko a sýr, 120 vepřů, 7 hus, 9 kachen, 31 slepic. Vedle toho zde bylo ustájeno i 8–10 koní, jichž bylo využíváno nejen na loukách pro svoz sena, ale též v železárnách pro dovoz uhlí. SOA Praha, VS Štáhlavy, Urbář, i. č. 6, r. 1719, s. 8–9.

²⁵⁷ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, s. 7.

²⁵⁸ K výzkumu rodiny existuje bohatá literatura. Velmi dobrý přehled i o vývoji české historiografie přináší J. O. BROWN – M. CERMAN, *The Social History*. Obsáhlou analýzu společenských, práv-

ření, strukturu a funkce předindustriální rodiny, je nutné položit si otázku, kdo vlastně rodinu v 17.–19. století utvářel.²⁵⁹

V dnešní době se běžná rodina vnímá nejčastěji jako společenství tvořené manželským párem a dětmi, popřípadě v rozšířené variantě dalšími nejbližšími příbuznými, jakými jsou prarodiče, vnuci a sourozenci.²⁶⁰ Toto poměrně úzké pojetí se však začalo uplatňovat až v době osvícenství. Ve Velké francouzské encyklopedii se pod heslem rodina uvádí, že je to „společnost, jež tvoří základní výbavu a přirozený stav člověka. ... Rodina se zakládá manželstvím a je to příroda sama, jež vtaňuje člověka do tohoto svazku; z něho jsou pak rozeny děti, jež prodlužují život rodiny, udržují lidskou společnost při životě a nahrazují ztráty, jež v ní způsobuje smrt každý den“.²⁶¹ Právě v 18. století se pojmu rodina začíná užívat v dnešním významu.²⁶²

V předindustriální společnosti se však uplatňovalo širší hledisko, které, zjednodušeně řečeno, ztotožňovalo rodinu s domácností, do níž patřily i pokrevně nepříbuzné osoby, jako byla např. čeleď.²⁶³ Právě latinský pojem „familia“ lze přeložit i jako čeleď, domácnost, dům. Ve stejném smyslu užívá pojmu rodina i římské právo a bible – do rodiny jsou počítány všechny osoby v domě.²⁶⁴ Hospodář měl vůči čeledi většinou takové postavení, které bývá přirovnáváno ke vztahu otce a dětí.²⁶⁵ V zásadě šlo o společenství, které v polovině 20. století Otto Brunner označil termínem „das ganze Haus“.²⁶⁶ I když jeho pojetí bylo následně podrobena kritice,²⁶⁷ přeci jenom je „das ganze Haus“ pojmem, s nímž pracují i další historici.²⁶⁸

Zároveň ovšem přirovnání rodiny k domácnosti není bez problémů. Musíme se opět ptát, co bylo hlavním znakem příslušnosti členů k určité domácnosti. Obvykle bývá za toto kritérium považováno společné stravování a dělba práce.²⁶⁹ Budeme-li

---

ních i hospodářských mantinelů, v nichž se venkovští poddaní pohybovali, provedl M. CERMAN, *Venkovské společnosti*. Též viz J. O. BROWN – M. CERMAN, *Forschungen zur Sozialgeschichte*.

²⁵⁹ R. SIEDER, *Strukturprobleme*.

²⁶⁰ F. NEIDHARDT, *Die Familie in Deutschland*, s. 15 an.

²⁶¹ Cit. podle I. MOŽNÝ, *Moderní rodina*, s. 17.

²⁶² M. MITTERAUER, *Familie und Arbeitsteilung*, s. 156–160; J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, s. 17–19.

²⁶³ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, s. 18–21.

²⁶⁴ I. MOŽNÝ, *Moderní rodina*, s. 17–18.

²⁶⁵ Na problematičnost tohoto vztahu ukazuje R. DÜRR, *Mägde*, hl. s. 107.

²⁶⁶ O. BRUNNER, *Das „ganze Haus“*.

²⁶⁷ Z novějších prací W. SCHULZE, *Deutsche Geschichtswissenschaft*.

²⁶⁸ R. DÜRR, *Mägde*; R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život*.

²⁶⁹ J. HAJNAL, *Two kinds*, s. 99.

podle tohoto kritéria skutečně postupovat, zjistíme, že často žilo v jednom domě několik oddělených domácností, jejichž členové ovšem mohli být příbuzní (například jednu domácnost tvořila rodina hospodáře, druhou jeho rodiče žijící na výměnku a třetí hospodářův v podruží žijící ženatý sourozenec). Aby nedošlo při následující analýze ke zmatení pojmů, zdá se mi jednodušší používat pojem rodina v dnešním smyslu slova, tedy jako společenství příbuzných osob manželského páru, resp. rodičů s dětmi. Při výzkumu rodiny se hodlám zabývat strategií, kterou jednotliví členové v rámci rodiny uplatňovali. Vedle toho budu ovšem zkoumat i domácnosti, především jejich složení a podíl příbuzných a nepříbuzných osob.

Jaké byly funkce rodiny? I v této oblasti se dnešní rodina od té minulé poněkud liší. Podle dnešní definice je rodina „obecně původní a nejdůležitější společenská skupina, která je základním článkem sociální struktury a ekonomickou jednotkou a jejíž hlavní funkcí je reprodukce trvání biologického druhu a výchova, resp. socializace potomstva, jakož i přenos kulturních vzorů a zachování kontinuity kulturního vývoje“.²⁷⁰ Jak jsme mohli vidět výše, plození potomstva považovali za důležité i francouzští osvícenci. Minimálně do konce 18. století však rodina plnila ještě další, především sociální funkce, které od 19. století začíná na sebe postupně přebírat stát. Lze říci, že v rodině nalézali útočiště lidé nemocní, postižení, chudí nebo staří.²⁷¹ V tomto směru vytvářela rodina záchranou síť, která však nebyla zdaleka všemocná. Někdy nebylo v silách rodiny postarat se o všechny své členy adekvátní způsobem. Důležitou roli hrála v této oblasti širší rodina, do níž bychom mohli počítat i příšvagřené osoby nebo kmotry. O výchově dětí již byla řeč, v minulosti probíhalo v rámci rodiny často i vzdělávání – to se ovšem týkalo především rodin s dostatečným společenským a ekonomickým potencionálem. Péče o členy rodiny se projevovala i ve snaze připravit svým potomkům co nejlepší výchozí podmínky a zabezpečit jim co možná nejlepší budoucí postavení. Ani to však nebylo v možnostech zdaleka všech rodin. Příslušnost k rodině s sebou nesla i povinnosti – každý člen rodiny měl přesně vymezené místo, v rámci něhož se podílel na výrobním procesu.²⁷² Práce v rodině byla rozdělena i podle pohlaví.²⁷³

Podoba i funkce rodiny se začaly výrazněji proměňovat v 19. století, především v průběhu jeho druhé poloviny. Tento proces je možné pozorovat nejdříve u rodin měšťanského typu. Výstižně ho charakterizovala Alena Šimůnková, podle níž se v těchto rodinách „v 18. a 19. století se vytvářely kulturní předpoklady pro odlišné chápání manželských a rodinných vztahů. ... Původní, na práci založený duch rodinného společenství se vytrácel a musel být nahrazen novou kvalitou vztahů, jež by

---

²⁷⁰ *Demografie nejen pro demografy*, s. 43.

²⁷¹ Ch. FERTIG, *Hofübergabe*, s. 75 an.

²⁷² H. ROSENBAUM (ed.), *Familie und Gesellschaftsstruktur*. Přepřacováno a doplněno: *Seminar: Familie und Gesellschaftsstruktur*.

²⁷³ M. MITTERAUER, *Familie und Arbeitsteilung*.

udržovaly rodinnou pospolitost neméně pevně než tradiční vazby a zodpovědnost členů rodiny k majetku. Měšťanská kultura si tak vytvořila vlastní rodinnou ideologii, v níž podtrhla prvořadý význam emotivně založených cituplných vztahů v rámci rodiny. Reorganizace sociálního prostoru vynesla rovněž do popředí měšťanské kultury nový pojem – soukromí. V kontextu měnících se společenských vztahů začala být domácnost chápána jako výlučně privátní místo, vyhrazené v první řadě životu členů rodiny. Intimní charakter tohoto prostoru byl postaven do protikladu ke kvalitám veřejné sféry a společenského života.²⁷⁴ Na venkově se tradiční hodnoty a způsoby života rozkládaly pomaleji, nicméně celospolečenské změny, které 19. století přinášelo, se odrážely i v tomto prostředí.

1.5.1 Typy domácností a jejich skladba na Štáhlavsku

Složení domácností je tématem, kterým se historici zkoumající dějiny rodiny zabývají již poměrně dlouhou dobu (viz úvod).²⁷⁵ Při výzkumu složení domácností se dodnes používá nejčastěji typologie, kterou na přelomu šedesátých a sedmdesátých let vytvořil anglický historik Peter Laslett,²⁷⁶ i když jeho klasifikace byla později podrobena kritice. Problematický je fakt, že složení domácností je, vzhledem k jeho závislosti na narozeních, úmrtích i sňatcích jednotlivých členů, značně proměnlivé. Jedna domácnost tak může být v různých okamžicích klasifikována naprosto odlišně.²⁷⁷ Naopak největší výhodou této typologie je to, že umožňuje porovnání rodinných systémů napříč společnostmi s různými kulturními, právními a dalšími zvyklostmi.

Výzkumy odhalily značnou rozmanitost v utváření rodiny, která se ukázala být geograficky podmíněna a která vycházela především z výskytu rozšířených a multiplicitních rodinných domácností v jednotlivých regionech. Lze konstatovat, že naše území se vyznačuje převahou tzv. jednoduchých rodinných domácností, které v některých lokalitách představovaly i více než 90 % z celkového počtu domácností.²⁷⁸ V těchto jednoduchých rodinných domácnostech pak byly nejčastěji zastoupeny manželské páry s dětmi, tedy rodina v dnešním slova smyslu.

Strukturu domácností a zastoupení jednotlivých typů jsem nemohla pominout ani při svém výzkumu. Při tomto druhu analýzy jsem se ale musela potýkat s pra-

---

²⁷⁴ A. ŠIMŮNKOVÁ, *Statut, odpovědnost a láska*, s. 59–60.

²⁷⁵ W. FREITAG, *Haushalt und Familie*; M. SZOŁTYSEK – K. RZEMIENIECKI, *Between „Traditional“ Collectivity*.

²⁷⁶ P. LASLETT – R. WALL (ed.), *Household and Family*. Zde viz úvodní stať P. LASLETTA, *Introduction*; P. LASLETT, *Family and household*.

²⁷⁷ *Tamtéž*, s. 259.

²⁷⁸ Srovnej *Historická demografie 20*, 1996, především: J. HORSKÝ – I. SEDLÁČKOVÁ – M. SELIGOVÁ, *Ein einheitliches „altes demographisches Regime“*.

menným omezením, neboť na panství Štáhlavy se dochovaly pouze tři soupisy, které by bylo možné k výzkumu typologie domácností použít. Nejstarším pramenem byl tzv. soupis poddaných podle víry z roku 1651. Tento pramen má jeden zásadní nedostatek, neboť nezachycuje děti tzv. předzповědního věku, což analýzu domácností prakticky znemožňuje. V seznamu totiž dochází k redukci mladých rodin, kdy manželé měli děti ještě příliš malé na to, aby byly do soupisu zapsány. Rovněž zachycený počet domácností tvořených vdovou (vdovcem) s dětmi je oproti skutečnosti nižší. Na základě tohoto pramene lze tedy pouze konstatovat, že ani složení domácností na štáhlavském panství se v polovině 17. století nevymykalo stavu, který byl v té době v Čechách obvyklý, když zde převládaly jednoduché rodinné domácnosti. Tyto domácnosti pak bývaly doplněny ještě o čeled' či případné podruhy. Tato složka bývala součástí asi poloviny štáhlavských domácností. Vzhledem k tomu, že velká většina podruhů a čeledi byla do seznamu zapisována pouze křestním jménem, nikoli též příjmením, není možné ani odhadnout, do jaké míry patřili tito lidé rovněž k rodině.

Druhým použitelným pramenem je seznam obyvatelstva k předpisu daně z hlavy. Také v tomto případě není evidence dětí úplná, výjimku však představuje rok 1820, kdy byly do registru zahrnuty i nejmenší, právě narozené děti. Posledním pramenem podobného typu je status animarum z roku 1838. Jeho hlavní nevýhodou je, že do něj nejsou zařazeny Štáhlavy, které se v roce 1814 od farnosti Starý Plzeň oddělily.

Pro podrobnější analýzu typologie domácností jsem tedy zvolila rok 1820 zachycený v seznamu obyvatelstva k předpisu daně z hlavy. Ani zde jsem se však nevyhnula určitým komplikacím. Registr totiž neobsahuje údaje o stáří jednotlivých osob (kromě roku narození u dětí do 15 let), a tak bylo nutné porovnat tento seznam s databází rekonstruovaných rodin, která vznikla na základě matričních záznamů.

Z analýzy celkové sociální struktury sledovaných obcí vyplývá, že asi 45 % domácností nežilo ve vlastním domě, nýbrž tvořilo další poddomácnost u držitelů domu. K vyšší sociální vrstvě bychom mohli počítat maximálně čtvrtinu obyvatelstva (tedy sedláky, chalupníky a úředníky), ani u všech chalupníků ovšem nelze předpokládat, že byli zcela zbaveni existenčních starostí. Mezi střední vrstvou, do níž řadím domkáře a řemeslníky, patřilo asi 33–40 % domácností, dalších asi 35 % lidí náleželo k domácnostem, jejichž členové byli závislí na námezdní, často příležitostné práci či na žebrání.²⁷⁹

Ke sledování struktury domácností jsem použila Laslettovu klasifikaci,²⁸⁰ kterou jsem poněkud zjednodušila. Rozlišuji tedy čtyři základní typy domácností:

---

²⁷⁹ Srovnej A. VELKOVÁ, *Stáří venkovských obyvatel*.

²⁸⁰ Termíny v českém jazyce jsem převzala z práce E. MAURA, *Základy historické demografie*.

Tabulka I.10 Skladba domácností složených z přítomných osob roku 1820 podle Laslettovy typologie

Sociální kategorie	Celkem		Typ domácností											
			1 – nerodinná jednotlivce		2 – nerodinná vícečlenná		3 – jednoduchá rodinná						4 – rozšířená rodinná	
	manželé						vdovci a svobodné s dětmi							
	bez dětí		s dětmi											
P	%	P	%	P	%	P	%	P	%	P	%	P	%	
Sedláci	44	9,2	–	–	–	–	3	6,8	37	84,1	2	4,5	2	4,5
Chalupníci	40	8,4	1	2,5	–	–	4	10,0	24	60,0	3	7,5	8	20,0
Úředníci	25	5,3	1	4,0	5	20,0	3	12,0	13	52,0	1	4,0	2	8,0
Domkáři-řemeslníci	61	12,8	–	–	–	–	12	19,7	41	67,2	2	3,3	6	9,8
Domkáři	94	19,7	3	3,2	4	4,3	11	11,7	58	61,7	15	16,0	3	3,2
<i>Evidovaní domkáři</i>	95	19,8	2	2,1	3	3,2	9	9,5	60	63,2	17	17,9	4	4,2
Řemeslníci	26	5,5	1	3,8	–	–	11	42,3	13	50,0	–	–	1	3,8
Podruzi	135	28,4	15	11,1	5	3,7	17	12,6	70	51,9	22	16,3	6	4,4
<i>Evidovaní podruzi</i>	137	28,5	9	6,6	2	1,5	12	8,8	78	56,9	29	21,2	7	5,1
Výměnkáři	20	4,2	4	20,0	–	–	9	45,0	4	20,0	2	10,0	1	5,0
Žebráci	31	6,5	15	48,3	2 ^a	6,5	2	6,5	3	9,7	8	25,8	1	3,2
<i>Evidovaní žebráci</i>	33	6,9	9	27,3	2	6,1	2	6,1	3	9,1	16	48,5	1	3,0
Celkem	476	100	40	8,4	16	3,4	74	15,5	261	54,8	55	11,6	30	6,3
<i>Evidovaní Celkem</i>	<i>481</i>	<i>100</i>	<i>27</i>	<i>5,6</i>	<i>12</i>	<i>2,5</i>	<i>61</i>	<i>12,7</i>	<i>276</i>	<i>57,4</i>	<i>72</i>	<i>15,0</i>	<i>33</i>	<i>6,9</i>

P – počet

a – jedná se o obyvatele špitálu

Poznámka: V tabulce je zároveň kurzívou uvedeno i zastoupení domácností u domkářů, podruhů a žebřáků po započtení všech (tj. i nepřítomných) osob. Do jednotlivých rodin není zahrnuta čeleď.

tzv. nerodinné domácnosti jednotlivce, dále domácnosti nerodinné vícečlenné, jednoduché rodinné a rozšířené rodinné domácnosti. Pátá Laslettova kategorie – tzv. multiplicitní domácnosti – se zde nevyskytovala. Jednoduché rodinné domácnosti dělím dále na tři skupiny podle toho, zda se jednalo o manželský pár s dětmi či bezdětné manžele nebo o ovdovělého rodiče s dětmi. V této základní typologii nerozhoduje, zda do domácnosti patřila ještě čeleď či jiné osoby ve služebném poměru k hlavě domácnosti. Jejich přítomnost se mohla částečně projevit u druhého typu (nerodinných vícečlenných domácností), kde byly struktura domácnosti i vztahy jednotlivých osob

často nejasné, většinou se jednalo o případy, kdy byly v jedné domácnosti evidováni různí úředníci (důchodní a písař) či farář a kaplan, popřípadě kdy bylo v téže domácnosti zapsáno několik podruhů. V rámci tohoto typu domácností lze ovšem pozorovat i soužití příbuzných osob (nejčastěji svobodný domkář s ovdovělou matkou).²⁸¹

Ve sledovaných lokalitách tvořily nadpoloviční většinu domácností složených z přítomných osob domácnosti tvořené rodiči s dětmi, což je tradiční a v českých zemích obecně rozšířená skutečnost, která potvrzuje příslušnost Čech k západoevropskému modelu rodiny.²⁸² Při uplatnění přístupu, kdy při rozdělení domácností mezi jednotlivé typy nebyla brána do úvahy čeleď, se zastoupení domácností rodičů s dětmi pohybovalo v jednotlivých sociálních skupinách od 50 do 60 %.²⁸³ Z tohoto obrazu se vymykala pouze kategorie domkářů-řemeslníků, kde podíl úplných rodin s dětmi činil 67 %, a sedláků, u nichž byli rodiče s dětmi zastoupeni dokonce 84 %. Děti byly součástí dalších 12 % domácností, v nichž žily pouze s jedním, zpravidla ovdovělým, rodičem. Často byly přítomné i v rozšířených rodinných domácnostech, které byly zastoupeny 6 %. Poměrně velkou skupinu představovali bezdětní manželé (15,5 %). Do tohoto souboru patřili jak mladí manželé, kteří ještě žádné děti neměli, tak naopak i manželské páry, jejichž děti již odrostly a z domova odešly. Část manželských dvojic zůstávala bezdětná trvale. Součástí těchto domácností bývala často čeleď, jak bude ukázáno dále. Samostatně žijící jednotlivci tvořili asi 8 % domácností, většinou se jednalo o vdovy a vdovce, kteří buď žili na výměnku, nebo v podruží, popřípadě žebřali. Nejmenší zastoupení měly nerodinné vícečetné domácnosti, tvořené vyššími a nižšími úředníky, jak bylo uvedeno výše.

Pokud bychom analyzovali vzorek všech evidovaných (tedy nejen přítomných) osob, zvýšil by se asi o 3 % podíl domácností, které tvořil manželský pár s dětmi, na úkor domácností složených z manželů bez dětí. Podobně by vzrostl o 3 % i podíl vdovců s dětmi na úkor tzv. nerodinných domácností jednotlivce. Tento rozdíl způsobují domácnosti, ve kterých všechny děti sloužily.

---

²⁸¹ K typologii domácností viz J. HORSKÝ – E. MAUR, *Die Familie*.

²⁸² J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, především s. 52–55; E. MAUR, *Das Gesinde*; M. CERMAN, Central Europe. Naproti tomu se J. GRULICH domnívá, že jižní Čechy představovaly již přechodné pásmo mezi západo- a východoevropským rodinným typem – viz *Populační vývoj*, s. 263.

²⁸³ Pro předindustriální dobu bývá čeleď obvykle považována za součást hospodářovy rodiny (k tomu viz J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*). Domnívám se však, že 19. století je již dobou, kdy se tradiční sepětí rodinných a pracovních svazků začíná rozvolňovat a že poměr hospodáře k čeledi má již v této době blíže k poměru zaměstnavatele a zaměstnance než rodiče a dítěte. Proto do základní analýzy typologii domácností (tabulka I.10) čeleď nezahrnuji, i v ní používám Laslettovu klasifikaci, v níž se obvykle s čeledí počítalo. Podle mého názoru je totiž Laslettova typologie k zjištění četnosti výskytu jednotlivých typů rodin velmi vhodná, její použití navíc umožňuje komparaci s dalšími podobnými analýzami. Zastoupení čeledi v jednotlivých typech domácností pak analyzuji zvlášť (viz tabulka I.11).

Podívejme se nyní na strukturu domácností podle jednotlivých sociálních kategorií (tab. I.9). Již bylo uvedeno, že domácnosti sedláků tvořili nejčastěji rodiče s dětmi (ať už s čeledí či bez ní). Velmi malé bylo u této sociální skupiny zastoupení vdovců (vdov) s dětmi, ve srovnání s ostatními kategoriemi byl menší i podíl bezdětných manželů. Tato struktura byla ovlivněna životním cyklem příslušníků selských rodin. Selští hospodáři se, jak bude ukázáno dále, ujímali statku většinou již jako ženatí s dětmi, popřípadě se ženili velmi brzy po tomto kroku.²⁸⁴ Rovněž ovdovělí hospodáři, někdy i hospodyně, obvykle rychle znovu uzavřeli sňatek, často měli děti i v tomto dalším manželství, takže se stávalo, že když umírali, byly jejich nejmladší děti ještě nedospělé. Pokud hospodářovy děti odrostly a byly tzv. vybyté, předal starý hospodář usedlost svému nástupci a odešel na výměnek, který byl většinou oddělen od domácnosti hospodáře. Případy, kdy by hospodařili staří manželé, jejichž všechny děti si již vybudovaly samostatné postavení, nastávaly jen velmi zřídka.

U chalupníků nalézáme trochu odlišný model. I u nich převažovaly úplné rodiny s dětmi, které představovaly 60 % domácností. Na rozdíl od sedláků zde bylo více bezdětných párů a podstatnou skupinu (20 %) představovaly rozšířené rodinné domácnosti, kdy s rodinou bydlel i ovdovělý rodič hospodáře nebo hospodyně. Tito vdovci nebo vdovy méně často než sedláci vytvářeli vlastní výměnkářskou domácnost, což bylo zřejmě způsobeno tím, že měli společnou stravu s hospodářovou rodinou. U chalupníků, na rozdíl od sedláků, se vyskytla i jedna nerodinná domácnost jednotlivce. Šlo o pětadvacetiletého Jana Herejka, jediného syna a zároveň nejmladší dítě sedmdesátiletých rodičů, kteří byli evidováni jako výměnkáři v oddělené domácnosti.

Zvláštní kategorii představovali úředníci. Byli to lidé, u nichž bylo nejobtížnější provést rekonstrukci rodin, neboť většinou nepocházeli ze sledovaných lokalit panství, nýbrž sem přišli na žádost majitele panství. Často to byli lidé osobně svobodní, jejichž rodina je na místo služby nemusela doprovázet. V jejich domácnosti nalézáme nejvíce nerodinných příslušníků, většinou šlo o nižší služebný personál, proto je také u této sociální vrstvy nejvyšší zastoupení tzv. nerodinných vícečlenných domácností (20 %). I u úředníků převládaly domácnosti rodičů s dětmi (52 %).

Domkáři, kteří se živili řemeslem, se strukturou svých domácností nejvíce podobali sedlákům. Měli druhý nejvyšší podíl úplných rodin s dětmi (67 %). Stejně jako u sedláků nebyly ani u domkářů zastoupeny nerodinné domácnosti. Nejvýraznější rozdíl mezi oběma kategoriemi nalézáme v četnosti manželských párů bez dětí; u domkářů jich bylo třikrát více než u sedláků. Tato skutečnost byla ovlivněna ekonomickými podmínkami. Řemeslníci byli nuceni vykonávat své řemeslo, dokud jim na to stačily fyzické síly. Pokud měli dospělé syny, kteří se často vyučili stejnému řemeslu jako otec, nebylo vždy třeba, aby jim předali domek. Budoucí dědic, který mohl mít již svou vlastní rodinu, žil u otce a vykonával řemeslo spolu s ním. Funkční mohl být i obrácený model, kdy ovdovělý otec žil v jedné domácnosti se ženatým synem a oba společně vykonávali řemeslo, což potvrzuje i vysoký podíl rozšířených

---

²⁸⁴ Srov. rovněž A. KLÁŠTERSKÁ-VELKOVÁ, *Zásahy státu*, s. 64–66.

domácností – s 10 % byl vůbec nejvyšší ze všech sociálních kategorií. Ekonomické chování této profesní skupiny dokreslují i řemeslníci-nedomkáři. U nich se vyskytovaly prakticky pouze dva početně vyrovnané typy domácností – buď manželský pár bez dětí, nebo s dětmi. Lze říci, že sociální postavení těchto řemeslníků nebylo většinou konečné, bývalo jen otázkou času, než si tyto rodiny dopomohly k vlastnímu domku. Podstatnou roli v tom hrála již zmíněná generační výměna, při které otec uvolnil místo synovi. To, že ženatí synové museli určitou dobu čekat, než zaujali samostatné postavení po svých otcích, dokazuje i skutečnost, že více než polovinu řemeslnických domácností složených z manželského páru představovali mladí manželé, kteří uzavřeli sňatek v letech 1818–1819 a kterým se ještě nenarodily děti, popřípadě jim vzápětí po narození zemřely.

Domkáři, kteří se neživilí řemeslem, měli odlišnou strukturu domácností, která se naopak velmi blížila složení domácností podružských. I to je dobře vysvětlitelné, neboť tyto dvě skupiny se živily stejným způsobem, rozdíl mezi nimi byl pouze v tom, že jedni bydleli ve vlastním domku, kdežto druzí museli žít v domě, který patřil někomu jinému. U obou sociálních kategorií lze nalézt osoby, které sem „spadly“ z původně vyšší sociální skupiny. Mohlo se jednat o bývalé hospodáře nebo o ovdovělé ženy s malými dětmi, kterým často nic jiného než život v podruží nezbývalo. Právě skupina vdov a vdovců s dětmi byla u těchto dvou sociálních vrstev nejsilnější – představovala 16 %. Domkáři byli rovněž vrstvou, ze které poměrně často odcházely děti do služby. To se projevilo i na struktuře domácností, neboť zastoupení jednotlivých typů domácností se změní, pokud do výzkumu zahrneme všechny evidované osoby. Tehdy roste podíl ovdovělých rodičů s dětmi, neboť právě těmto rodinám nezbývalo často nic jiného, než poslat sloužit všechny své děti. K podobným výsledkům dojdeme i u podruhů, jejichž děti odcházely do služby vůbec nejčastěji. Následkem toho dochází u této skupiny k nejvýraznější změně ve struktuře domácností. Zahrneme-li do domácností i nepřítomné děti, vzroste podíl ovdovělých rodičů s dětmi o celých 30 procentních bodů. Naopak se adekvátně zmenší počet nerodinných domácností, kam byli jinak samotní vdovci zařazeni. Podobně roste na úkor samotných manželských párů i podíl úplných rodin s dětmi.

Zbývají ještě dvě sociální kategorie, totiž výměnkáři a žebráci. Tyto dvě sociální skupiny nepatřily k ekonomicky činné vrstvě. Lidé, kteří byli evidováni jako výměnkáři či žebráci, se do těchto kategorií zařadili většinou až na konci života, kdy už nebyli schopni aktivně pracovat. Přes tento společný rys se obě tyto vrstvy ovšem podstatně liší. Zatímco žebráci tvořili tu nejnižší příčku sociálního žebříčku, ekonomické zajištění i společenská prestiž některých selských výměnkářů byly značně vysoké, i když samozřejmě i mezi výměnkáři se našli lidé, kteří mohli žít na hranici chudoby.²⁸⁵ Na výměnku žily většinou manželské páry (65 %), u třetiny

---

²⁸⁵ Na panství Štáhlavy je doložen případ, kdy bývalý hospodář pobíral dávky z několika výměnků najednou. Viz A. KLÁŠTERSKÁ, *Forma*. Naproti tomu D. Štefanová se domnívá, že výměnek s sebou přinášel pokles společenské prestiže. Viz D. ŠTEFANOVÁ, *Soziale Schichtung*.

z nich jsou evidovány i jejich děti. Ve 30 % případů užívala výměnku ovdovělá osoba, se kterou opět v jedné třetině domácností žily děti. V jednom případě byla ve výměnkářské domácnosti zapsána ovdovělá selka spolu se svou svobodnou dcerou a jejím nemanželským synem. Mezi žebračky byl nejvíce zastoupen typ nerodinné domácnosti jednotlivce (48 %), v níž nalézáme nejčastěji vdovy. Z patnácti případů byly čtyři domácnosti tvořeny svobodnými muži, jedna vdovcem, jedna svobodnou ženou a zbylých devět vdovami. Rovněž ve skupině ovdovělých osob s dětmi nalézáme samé ženy. Počet domácností v této skupině se zvýší na dvojnásobek, zařadíme-li do této kategorie evidované, ale nepřítomné děti. Z toho je patrné obtížné postavení starších ovdovělých žen, u kterých nebylo výjimkou, že nemohly uživit ani sebe, ani své děti. Samy byly často odkázány na milodary, starší děti musely odejít do služby, mladší často žebrały spolu s matkou.

1.5.2 Zastoupení čeledi v jednotlivých typech domácností

Cílem tohoto výzkumu bylo zjistit, jak dalece se v míře najímání čeledi lišily jednotlivé sociální kategorie, především zda existovaly větší rozdíly i mezi oběma hlavními hospodářskými kategoriemi – mezi sedláky a chalupníky. Při najímání čeledi hrály důležitou roli dvě okolnosti, které spolu souvisely. Šlo jednak o potřebu pracovní síly a dále o velikost a složení hospodářovy rodiny. Pokud na statku hospodařil mladý bezdětný manželský pár, u něhož žili pouze staří rodiče, bez čeledi se neobešel. Naopak, pokud měl hospodář dost dětí ve vhodném věku a jeho hospodářství nebylo příliš rozsáhlé, mohla být všechna práce zvládnuta rodinnými příslušníky.

Nejvíce čeledi nalezneme v domácnostech úředníků; čeledína, děvečku či další služebnou osobu měly čtyři domácnosti z pěti. V nadpoloviční většině případů (60 %) najímali čeled' i sedláci. Tam, kde hlavní domácnost tvořil pouze hospodář se svou ženou, žila čeled' ve dvou třetinách domácností, v ostatních případech s prací pomáhaly další osoby, které na statku žily v podružské domácnosti a které mohly, ale také nemusely mít příbuzenský vztah s hospodářem. S čeledí se setkáváme i u chalupníků, i když v menší míře, tedy zhruba u čtvrtiny domácností. U chalupníků se výrazněji projevila poptávka po čelední práci v závislosti na složení hospodářovy rodiny. V polovině chalupnických domácností, které byly tvořeny pouze manželským párem, se čeled' vyskytovala. Oproti tomu další pracovní sílu najímal pouze každý pátý chalupník, který měl vlastní děti.

Čeled' nalézáme i u nižších sociálních skupin, i když zde již velmi zřídka. Nejčastější jsou již zmíněné případy, kdy si řemeslník vzal někoho do učení, k tomu došlo zhruba v každé sedmé domácnosti, opět častěji, pokud řemeslník neměl vlastní děti. Zajímavé je, že mnohem méně často přijímali mladé lidi do služby řemeslo konající domkáři, pouze v každé dvanácté domácnosti. U podruhů se pak čeled' vyskytovala pouze v každé dvacáté domácnosti. Ve většině případů se jednalo o domácnosti ovčáků, které do této skupiny rovněž řadím, jak bylo uvedeno výše.

Tabulka I.11 Domácnosti s čeledí na Štáhlavsku roku 1820

Sociální kategorie	Počet domácností s čeledí		Laslettův typ domácnosti									
			nerodinná vícečlenná		jednoduchá rodinná						rozšířená rodinná	
					manželé				vdovci a svobodné s dětmi			
					bez dětí		s dětmi					
počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	
Sedláci	26	59,1	–	–	2	66,7	22	59,5	–	–	2	100,0
Chalupníci	11	27,5	–	–	2	50,0	5	20,8	1	33,3	3	37,5
Úředníci	20	80,0	3	60,0	3	100,0	11	84,6	1	100,0	2	100,0
Domkáři-řemeslníci	5	8,2	–	–	1	8,3	3	7,3	–	–	1	16,7
Domkáři	3	3,2	–	–	1	8,3	1	1,8	1	6,7	–	–
Řemeslníci	4	15,4	–	–	2	18,2	1	7,7	–	–	1	100,0
Podruzi	7	5,2	–	–	1	5,9	5	7,1	–	–	1	16,7
Celkem	76	15,8	3	18,8	12	16,2	48	18,4	3	5,5	10	33,3

Poznámka: Procentuální údaj vychází z celkového počtu domácností v příslušné kategorii.

Nyní se podívejme blíže na rodiny s dětmi. Abych mohla na základě seznamu z roku 1820 zkoumat počet dětí v rodině, bylo nutné ověřit, do jaké míry je registr v evidenci dětí spolehlivým pramenem. Vybrala jsem každou desátou evidovanou rodinu, u které jsem porovnávala počet registrovaných dětí s výsledky rekonstrukce rodin. Na základě srovnání lze říci, že seznam je pramenem velmi spolehlivým. V 75 % se oba údaje shodovaly, ve 20 % zachycoval seznam více dětí než rekonstrukce rodin (rekonstrukce často nepodchytila děti, které se narodily příchodím rodičům v jiné lokalitě), pouze v 5 % (u dvou případů) bylo v seznamu evidováno méně dětí, než kolik by v rodinách na základě rekonstrukce mělo být. Ovšem i tento údaj nemusí znamenat chybu seznamu, neboť mohlo jít o děti, které zemřely či uzavřely manželství, aniž by tento údaj zachytily excerpované místní matriky.

Nejvíce domácností s dětmi i nejvíce dětí v jedné rodině nalzáme u sedláků. Zde je ovšem nutné poznamenat, že následující rozbor počtu dětí vychází pouze ze souboru dětí evidovaných v seznamu. Nevypovídá tedy nic o celkovém počtu dětí v rodinách, neboť seznam nezachycuje ty děti, které v minulosti zemřely nebo vstoupily do manželství. Děti se vyskytovaly v 96 % selských domácností, v průměru byly v jedné rodině tři děti. Maximální počet evidovaných dětí v selské rodině činil osm, více než pět dětí mělo celkem 10 % sedláků. Tento závěr odpovídá již popsanému rodinnému cyklu na selských usedlostech. Druhý nejvyšší podíl domácností s dětmi měli chalupníci (88 %), kolem 82–83 % domácností s dětmi nalezneme i u kategorie domkářů-řemeslníků, domkářů a podruhů. V počtu dětí na rodinu jsou však mezi těmito skupinami rozdíly. U chalupníků existovala silná skupina domácností (55 %),

kteře měly 3–5 dětí. V domácnostech domkářů (jak řemeslníků, tak neřemeslníků) se vyskytovalo 3–5 dětí zhruba ve 43–44 %. Podruzi však měli nejčastěji jedno nebo dvě děti, 3–5 dětí nalézáme pouze u 29 % domácností.

Tabulka I.12 – Domácnosti na Štáhlavsku podle počtu dětí evidovaných v roce 1820

Kategorie	Celkový počet domácností	Podíl domácností s uvedeným počtem evidovaných dětí (%)										PD		ND
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	C	DS	%	
Sedláci	44	4,5	27,3	13,6	18,2	13,6	11,4	6,8	2,3	2,3	2,95	3,10	1,5	
Chalupníci	40	12,5	22,5	7,5	17,5	22,5	15,0	2,5	–	–	2,70	3,09	2,8	
Domkáři-řemeslníci	61	16,4	21,3	18,0	11,5	13,1	14,8	3,3	1,6	–	2,49	2,98	7,9	
Úředníci	25	36,0	28,0	12,0	–	12,0	8,0	–	–	4,0	1,72	2,69	11,6	
Řemeslníci	26	46,2	11,5	23,8	3,8	–	3,8	3,8	7,7	–	1,65	3,07	14,0	
Domkáři	95	16,8	18,9	21,1	20,0	9,5	11,6	0,0	2,1	–	2,32	2,78	15,5	
Podruzi	137	18,2	25,5	22,6	16,1	8,0	5,8	2,2	1,5	–	2,04	2,49	23,7	
Výměnkáři	20	65,0	25,0	5,0	–	5,0	–	–	–	–	0,55	1,57	9,1	
Žebráci	33	42,4	36,4	9,1	9,1	3,0	–	–	–	–	0,94	1,63	48,4	
Celkem (počet)	481	106	114	84	67	48	42	10	8	2	2,11	2,71	14,1	
% celkem	100,0	22,0	23,7	17,5	13,9	10,0	8,7	2,1	1,7	0,4	–	–	–	
% s dětmi	100,0	–	30,4	22,4	17,9	12,8	11,2	2,7	2,1	0,5	–	–	–	

C – celkem

DS – domácnosti s dětmi

PD – průměrný počet dětí v domácnosti

ND – nepřítomné děti

Zbývající sociální kategorie charakterizuje vysoký podíl bezdětných domácností. U úředníků (36 % bezdětných domácností) je tato skutečnost dána charakterem jejich zaměstnání. Jak již bylo uvedeno, někteří úředníci mohli ve Štáhlavech působit bez svých rodin. Pokud úředníci u sebe rodinu měli, bylo v ní přítomno nejčastěji jen jedno dítě (28 %), 12 % bylo zastoupeno rodinou se dvěma a čtyřmi dětmi. Poněkud zvláštní skupinu tvořili řemeslníci, u kterých podíl bezdětných domácností přesahoval 46 %. U zbylých domácností byl počet evidovaných dětí poměrně vysoký, v průměru znamenal tři děti na rodinu, v tomto ohledu se tedy vyrovnával s počtem evidovaných dětí v selských nebo chalupnických rodinách. I u řemeslníků byl rozhodující způsob obživy. Jak bylo ukázáno výše, byli v těchto domácnostech evidováni zpravidla mladé páry či jedinci, kteří čekali, až jim otec přepustí svoje místo, a mezitím mu ve výkonu většinou stejného řemesla pomáhali. Další možností je, že do této skupiny patřili naopak rodiče mladého řemeslníka, kteří již odešli na

výměnek, na němž mohli synovi ve výkonu řemesla pomáhat. Rovněž v domácnostech lidí, kteří byli výslovně charakterizováni jako výměnkáři, nelze očekávat častou přítomnost dětí. Ty žily pouze ve 35 % výměnkářských domácností, v naprosté většině případů sdílelo s rodiči výměnek pouze jedno dítě. Podobné to bylo u kategorie žebráků, u kterých v polovině případů následovaly děti osud svých rodičů. I zde převládaly domácnosti pouze s jedním dítětem.

Lze tedy shrnout, že analýza domácností na panství Štáhlavy potvrdila příslušnost tohoto území k západoevropskému typu rodiny, ve kterém převládaly jednoduché rodinné domácnosti složené z rodičů s dětmi. Ačkoli domácnost, jak bylo uvedeno výše, není a nebyla stabilní jednotkou,²⁸⁶ převaha tohoto typu domácnosti byla poměrně ustálená. Při uplatnění přístupu, kdy byly za členy domácnosti počítány i nepřítomné osoby, vzrostl podíl manželských párů i ovdovělých osob s dětmi. Tento nárůst nebyl ovšem nijak dramatický a nepostihl rovnoměrně všechny sociální skupiny. Nejvíce nepřítomných osob bylo evidováno v nižších sociálních kategoriích, u kterých byla rozšířeným fenoménem čelední služba. Největšími najímateli čeledinů a děveček byli především sedláci, u chalupníků byl výskyt čeledi v porovnání se sedláky poloviční. Konkrétní počet sloužících v jednotlivých domácnostech závisel ovšem do značné míry na velikosti hospodářství a na složení hospodářovy rodiny, které určovalo potřebu další pracovní síly.

---

²⁸⁶ R. WALL, *Introduction*, s. 4.

II. Poddanské usedlosti a jejich držitelé

V českých zemích se můžeme v 18. století a z části i ve století 19. setkat se dvěma základními typy poddanských nemovitostí, a to s nemovitostmi zakoupenými a nezakoupenými.²⁸⁷ Právním konsekvencím těchto dvou druhů poddanských usedlostí se věnovali již historici 19. století.²⁸⁸ Oba typy držby měly společné to, že skutečným vlastníkem nemovitostí byl majitel panství, tedy vrchnost. Poddaní totiž usedlosti nevlastnili, měli je pouze v držbě. Zakoupením, které v praxi znamenalo, že poddaný složil vrchnosti jednorázovou sumu peněz, však držitelé k usedlostem získávali rozsáhlá dispoziční práva. Mohli je prodávat, eventuelně převést na někoho z rodiny, na dědice. Formálně sice i k těmto právním aktům poddaní potřebovali souhlas vrchnosti, většinou se však nemuseli obávat, že by jej nedostali. Vrchnost se mezi tyto záležitosti, o nichž si rozhodovali sami poddaní, vměšovala jen tehdy, pokud by hrozilo, že dojde k poškození jejího ekonomického zájmu, případně že bude snížena vrchnostenská autorita a moc. Pokud však hospodář nějakým zásadním způsobem porušil sám poddanský princip – např. se své vrchnosti protivil a vystupoval proti ní odbojně, mohl být držby usedlosti zbaven. Na Štáhlavsku byla však praxe taková, že se vrchnost obvykle snažila, aby dopady na hospodářovu rodinu nebyly příliš veliké, nový hospodář byl často vybírán z okruhu příbuzných.²⁸⁹

Postavení nezakoupených držitelů usedlostí by bylo možné přirovnat k nájemcům. Neměli zaručeno, že na usedlosti, kterou spravují, zůstanou až do své smrti, případně že ji budou moci předat svým potomkům.²⁹⁰ Vrchnost mohla hospodáře na nezakoupené usedlosti kdykoli vyměnit. Zároveň však musela pečovat o dobrý stav nemovitosti. Zatímco zakoupený hospodář musel veškeré potřebné opravy provést na vlastní náklady, údržba nezakoupené nemovitosti šla na vrub vrchnostenské pokladny.

Vznik a původ obou typů poddanské držby zůstává nevyjasněný. Na počátku 20. století vykrytalizovaly dvě protichůdné teorie.²⁹¹ Na jedné straně se domníval Josef Pekař, že tyto druhy usedlostí mají své kořeny v tzv. českém a německém středověkém právu.²⁹² I Vladimír Procházka o 60 let později považoval zakoupenou

---

²⁸⁷ Podle J. Tlapáka dosahoval počet nezakoupených usedlostí celozemsky počátkem 70. let 18. století 10–15 %. (J. TLAPÁK, *K některým otázkám*, s. 197.)

²⁸⁸ K. GRÜNBERG, *Die Bauernbefreiung II; Drobné spisy Bohuše sv. pána Riegra I.*

²⁸⁹ Tato praxe je podrobněji popsána v kapitole Staroplzenecký boj.

²⁹⁰ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 116 an. Procházka dodává, že „od nezakoupené nemovitosti není někdy dosti možno přesně odlišit pacht“. (*Tamtéž*, s. 73); J. SVOBODA, *Feudální závislost*, s. 92–93.

²⁹¹ Nejlépe je shrnuje J. TLAPÁK, *K některým otázkám*, s. 178–179.

²⁹² J. PEKAŘ, *K českým dějinám agrárním*, s. 361; TÝŽ, *Knih o Kosti*, s. 334–335. Totéž pro Slezsko tvrdí J. KAPRAS, *Právní dějiny zemí koruny České*, s. 378; TÝŽ, *Opolskoratibořské robotní řády*, s. 5.

nemovitost za mladší článek „dlouhého vývojového řetězu, jehož jádro je v době kolonizační a počátky v době předkolonizační“.²⁹³ Na druhé straně stálo tvrzení Josefa Kalouska, že nezakoupená držba vznikla až následkem neutěšených hospodářských poměrů po třicetileté válce.²⁹⁴ Většina historiků se shodovala v tom, že zakoupená forma převažovala nad nezakoupenou,²⁹⁵ a to ve střední Evropě obecně.²⁹⁶ Opačný názor zastával v zásadě jen Karl Grünberg, který ho vysvětloval odporem poddaným k zakupování.²⁹⁷

Největší posun ve výzkumu zákupní a nezákupní držby přinesly práce Josefa Tlapáka, který na základě pramenů dokázal, že zakupování, k němuž dochází od 2. poloviny 17. století, jen vlastně obnovuje stav platný již v předbělohorském období, jenž byl narušen v důsledku poválečného rozvratu.²⁹⁸ I když Tlapák tvrdí, že „přes velmi podrobná šetření nebyl zjištěn ani nejmenší náznak nějaké kontinuity nezákupní držby, či dokonce její totožnosti s předhusitskými držiteli půdy podle tzv. „českého“ či „slovanského“ práva“,²⁹⁹ přiznává na druhou stranu, že existovaly zásadní rozdíly mezi teritorií, která obývalo české a německé etnikum. Tlapák uvádí, že „zevrubný průzkum pramenů neprokázal pro Čechy ani jediný evidentní případ nezákupní držby na německém jazykovém území, v některých českých krajích se dokonce jazyková hranice zřetelně kryje s ohraničením emfyteutické a nezákupní, lasitské, pozemkové držby“.³⁰⁰ Mezi jazykově českými a německými oblastmi existovaly ještě další rozdíly, které se projevovaly především v míře vesnické samosprávy.³⁰¹ To by nasvědčovalo tomu, že i když v 17. a 18. století neexistovala žádná vazba mezi zakupováním usedlostí a původním středověkým právem, přeci jenom kdysi mohlo kolonizační právo rozšíření určitého typu držby ovlivnit, resp. lze citovat Tlapáková slova, „že se snad emfyteuse neadaptovala v českém jazykovém prostředí beze zbytku se všemi svými atributy“.³⁰²

---

²⁹³ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 66.

²⁹⁴ Tento závěr Kalousek vyslovil v přednáškách pro středoškolské učitele, které shrnují J. BOŽEK, *Čeští sedláci*; O. JOSEK, *Kalouskův přehledný výklad*.

²⁹⁵ J. PEKAŘ, *Knih o Kosti*, s. 334; V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 72, 118. A. TOMÍČEK, *Otázka zákupe*, s. 133; F. VACEK, *Selský stav*; E. MAUR, *Das bäuerliche Erbrecht*, s. 97–98.

²⁹⁶ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 66, 121.

²⁹⁷ K. GRÜNBERG, *Bauernbefreiung I*, s. 68–69.

²⁹⁸ J. TLAPÁK, *K některým otázkám*. Viz též E. MAUR, *Příspěvek k vývoji*, s. 55–58.

²⁹⁹ J. TLAPÁK, *K některým otázkám*, s. 190.

³⁰⁰ *Tamtéž*, s. 199; K vesnické samosprávě viz S. OGILVIE, *Vesnická obec a tzv. „druhé nevolnictví“*.

³⁰¹ J. TLAPÁK, *K některým otázkám*, s. 199–200.

³⁰² *Tamtéž*, s. 200. Srovnej K. KROFTA, *Dějiny selského stavu*, s. 42–45.

V každém případě lze shrnout, že hlavní rozdíl mezi oběma typy nemovitostí spočíval v tom, že k nezakoupeným usedlostem neměl jejich držitel dispoziční právo a mohl být vrchností kdykoli z hospodaření odvolán. V praxi však nebylo výjimečné, že nezakoupený hospodář držel usedlost nerušeně až do své smrti, zvláště v období po třicetileté válce, kdy bylo hospodářů nedostatek,³⁰³ popřípadě že byl nový držitel usedlosti vybrán z dětí bývalého hospodáře. Vrchnost převodu usedlosti z otce na syna v zásadě neměla důvod bránit.³⁰⁴ Většina poddanských usedlostí byla zakoupena již v předbělohorské době,³⁰⁵ a přestože ve 2. polovině 17. století dochází k částečnému rozrušení systému zakoupených usedlostí, celkově v 18. století převládaly zakoupené usedlosti, i když existovaly i oblasti s vysokým výskytem nezakoupených usedlostí.³⁰⁶

Z dostupných informací se zdá pravděpodobné, že štáhlavské panství bylo právě jednou z oblastí, kde po třicetileté válce k rozrušení zákupní držby došlo. V. Černý uvádí, že selské statky na panství Štáhlavy v první polovině 17. století již zakoupeny byly. Když však některé z těchto usedlostí zpustly, dosazovali na ně po třicetileté válce Kokořovci nové hospodáře z nečtinského a žlutického panství, které v letech 1633–1651 štáhlavská větev Kokořovců držela.³⁰⁷ Na těchto nově obsazovaných usedlostech měla vrchnost právo vybrat zákup znovu, což také činila.³⁰⁸ Na celém panství se nový zákup prováděl až koncem 80. a v 90. letech 17. století, kdy byly zároveň založeny i pozemkové knihy.³⁰⁹ Je možné, že vrchnost přistoupila k zákupu také proto, že chtěla posílit zájem poddaných o hospodářství a zároveň i vylepšit své ekonomické příjmy. V období, na něž je upřena naše pozornost, se na štáhlavském panství nezakoupené usedlosti nevyskytovaly. To znamená, že poddaní měli usedlosti, na nichž hospodařili, v dědičné držbě.

2.1 Způsoby získání usedlosti na panství Štáhlavy

Způsobů, jakými se poddaní mohli stát držiteli usedlosti, bylo hned několik. Některé cesty ke získání usedlosti byly snazší než jiné, ne všechny se samozřejmě využívaly stejně často, naopak v průběhu sledovaného období docházelo v tomto

---

³⁰³ E. MAUR, *Das bäuerliche Erbrecht*, s. 97.

³⁰⁴ M. ŠMERDA, *Postavení poddaných*.

³⁰⁵ J. PETRÁŇ, *Poddaný lid*, s. 43. E. MAUR, *Příspěvek k vývoji*.

³⁰⁶ K nezakoupeným usedlostem viz i další studie J. TLAPÁKA, *K otázce rozšíření nezakoupených rustikálních usedlostí*; TÝŽ, *K otázce rozšíření nezakoupených hospodářství*; TÝŽ, *Vývoj poddanského purkrechtu*.

³⁰⁷ Viz konkrétní případ Kryštofa Lenka na s. 232–233.

³⁰⁸ V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 16.

³⁰⁹ *Tamtéž*, s. 39.

směru ke změnám. Poddaným se nabízely celkem čtyři základních alternativy. Nejjednodušší způsob nabytí usedlosti představoval převod od rodičů, kteří ze svých dětí vybrali jednoho dědice. Méně často se stávalo, že by hospodář usedlost získal od někoho z širšího příbuzenstva. Zbylé dvě eventuality pak nebyly zdaleka otevřeny pro každého, neboť předpokládaly alespoň základní kapitál. Šlo o koupi usedlosti nebo o její výstavbu.

Budeme-li se na způsob zisku usedlostí dívat z mužské perspektivy, nabízí se i další možná cesta, kterou představoval sňatek s dědičkou usedlosti. Na tuto eventualitu by bylo možné nahlížet rovněž jako na jakousi podskupinu transferů mezi rodiči a dětmi. Nicméně nejen sňatek s dcerou hospodáře otevíral muži, který dosud žádnou nemovitost nevlastnil, cestu k jejímu zisku. Jako druhá alternativa se nabízel sňatek s vdovou po bývalém hospodáři, i když je nutné poznamenat, že těchto případů bylo relativně málo. Jen výjimečně totiž vdova získala po smrti svého manžela dispoziční právo k usedlosti, mnohem častěji jí, případně i jejímu eventuelnímu novému manželovi, bývala správa usedlosti svěřena jen prozatímně, do doby, než dospěje dědic usedlosti. V takových případech se nabízela poslední, nejméně perspektivní možnost nabytí usedlosti. Prozatímní správa usedlosti přinášela hospodáři pouze dočasnou držbu nemovitosti. Nicméně tato situace umožňovala úspěšným a podnikavým jedincům nashromáždit v průběhu hospodaření dostatečné finanční prostředky, aby si po uplynutí jim vyměřeného času mohli koupit svou vlastní usedlost. Prozatímní hospodáři představovali velmi pestrú skupinu osob – mohli se jimi stát druzí manželé ovdovělých hospodyň, vdovy, které se již znovu neprovdaly, ale též dědicovi sourozenci či další příbuzné osoby.

V průběhu sledovaného období se četnost jednotlivých cest vedoucích ke získání nemovitosti proměnila (viz grafy IV.1 a IV.2 v příloze). Tyto změny nejlépe postihuje srovnání majetkových transferů uskutečněných v letech 1741–1787, tedy v období, kdy hospodáři nejčastěji vybírali svého nástupce mezi příbuznými, s lety 1821–1850, kdy se naopak zvyšuje podíl nepřibuzných kupců. Strategie při volbě nástupce se však lišila v závislosti na sociální příslušnosti hospodářů. Způsob nabytí usedlosti se odvíjel také od toho, zda si budoucí držitel pořizoval svou první nemovitost, či zda již dříve někde hospodařil. Tato druhá eventualita však nenastávala příliš často.³¹⁰ Pro většinu lidí znamenal zisk jediné usedlosti konečnou stanicí v jejich snažení o další sociální vzestup a tato většinová skupina se postupem doby stále více rozrůstala. Jestliže v letech 1691–1787 drželo více než 11 % hospodářů během svého života minimálně dvě usedlosti, v letech 1788–1850 jich bylo jen necelých 9 %.

Lidé, kteří ještě žádnou usedlost nevlastnili, měli v letech 1741–1787 velmi malou šanci, že nemovitost budou moci koupit od nepřibuzného držitele, zvláště pokud si chtěli pořídit selský nebo chalupnický grunt. Touto cestou získalo usedlost

---

³¹⁰ Podrobnější analýzu držitelů více usedlostí jsem provedla ve IV. oddíle své disertace: A. VELKOVÁ, *Vývoj sociálních a demografických struktur*.

totiž pouze 3,5 % chalupníků a 7,5 % sedláků. Naproti tomu u domkářů, kde nebyla pořizovací cena domku tak vysoká a kde ještě v tomto období nevzniklo pouto k rodové usedlosti (vrstva domkářů se konstitovala teprve ve 2. čtvrtině 18. století), nemovitost koupila pětina hospodářů. Přesto i u domkářů lze pozorovat, že v tomto období hrál důležitou roli převod na osoby z širšího příbuzenstva – týkal se téměř 10 % majetkových transakcí. Ještě vyšší byl tento typ převodu u sedláků (více než 12 %), naopak u chalupníků nedosahoval ani 7 %. Narozdíl od hospodářů s pozemky se zájemcům o domek nabízela relativně dostupná cesta, kterou byla výstavba usedlosti. Této možnosti využilo v letech 1741–1787, tedy v době velkého stavebního rozmachu, více než 16 % domkářů.

V letech 1741–1787 dominovaly zcela jasně převody usedlosti od nejbližších příbuzných. Syn získal usedlost od rodičů v případě chalupníků a sedláků v 59 % majetkových transakcí. Naproti tomu u domkářů, kteří často drželi svoji nemovitost teprve v první generaci, dosahoval tento podíl 36 %. Dceru jako dědičku vybralo v tomto období v jednotlivých sociálních kategoriích 12–17 % hospodářů. U sedláků byl však ve všech 12 % případech jako držitel usedlosti zapsán manžel dědičky, u chalupníků se samostatnou držitelkou stala dcera v 7 % (v dalších 10 % byla usedlost zapsána na jejího manžela), u domkářů pak v téměř 5 % (manželé drželi dalších téměř 8 % usedlostí). Menší roli než dcera hrála manželka bývalého hospodáře. Bylo tomu tak proto, že do této analýzy jsou zařazeny pouze případy, v nichž hospodářova manželka (případně její nový manžel) získala k usedlosti plné dispoziční právo. Hlavní role vdovy po bývalém hospodáři však spočívala v prozatímní správě usedlosti. Samostatně se manželka bývalého hospodáře ujala usedlosti v 5 % případech, u sedláků byl tento podíl poloviční. Sňatkem s vdovou po bývalém hospodáři mohli muži získat nejčastěji chalupnickou usedlost – šlo o 9 % transferů, u sedláků dosahoval tento podíl 5 %, u domkářů byl zanedbatelný (1 %).

Změna, kterou lze pozorovat u majetkových transferů v letech 1821–1850, spočívala především v nárůstu případů, v nichž si držitel svou první usedlost koupil. Opět nejvíce dostupná byla tato cesta domkářům – podíl nepřibuzných kupců zde dosahoval 29 %. Méně často se takto k usedlosti dostali chalupníci (19 %) a sedláci (13 %), nicméně i v těchto hospodářských kategoriích šlo o výrazný vzestup ve srovnání s 2. polovinou 18. století. Ukazuje se, že v 19. století už lidé tolik nelpěli na zachování otcovské usedlosti v držbě rodiny. Pokud se domnívali, že jim prodej nemovitosti přinese prospěch, neváhali ho uskutečnit. Díky tomu se více rozhýbal trh s nemovitostmi, takže lidé, kteří měli peníze na to, aby mohli svou první usedlost koupit, tak mohli učinit snáz. Naopak méně často mohl hospodář získat první usedlost koupí nebo převodem od vzdálenějších příbuzných – u domkářů a sedláků se takto ujalo usedlosti 4–5 % hospodářů, pouze u chalupníků se podíl těchto typů transakcí udržel na 7 %. Oproti dřívějšímu období se zcela marginální stala výstavba domků – tímto způsobem si v letech 1821–1850 k nemovitosti dopomohla jen 2 % domkářů.

Až na chalupnickou kategorii posílily významně převody z rodičů na syna. Tímto způsobem získalo usedlost 69 % sedláků, z čehož vyplývá, že zájemce o selský

statek, jenž neměl naději, že grunt zdědí od rodičů, měl velmi omezené možnosti. I u domkářů se zvýšil podíl těchto typů převodů, a to na 48 %. Nicméně se ukazuje, že domkáři zůstali tou vrstvou, která příliš nelpěla na udržení nemovitosti v rodině. Bezpochyby proto, že domek nepředstavoval tak velký majetek. Jeho prodejem domkáři příliš neriskovali; pokud by se jim nepodařilo odchodem na jiné místo svoji pozici vylepšit, bylo poměrně snadné znovu si nějaký domek koupit, a obnovit tak původní sociální postavení. Kromě toho mohli žít i v nájmu. U chalupníků se podíl převodů z rodičů na syna snížil na 54 %, což naznačuje, že i v této vrstvě se zvýšila mobilita, když řada chalupníků rodovou usedlost prodala, neboť se domnívala, že jinde se jim povede lépe.

V letech 1821–1850 získalo usedlost sňatkem stejně domkářů a chalupníků jako v předchozím období, u sedláků se naopak tato cesta značně omezuje.³¹¹ Rovněž se redukuje možnost vyženit usedlost sňatkem s vdovou po bývalém hospodáři. Čím dál více žen, především v selské vrstvě, se totiž po svém ovdovění rozhodlo již se znovu neprovdát a raději preferovalo samostatné hospodaření, což ukazuje na posilování sebevědomí majetnějších žen.

Lidé, kteří během svého života drželi více usedlostí, je většinou získali postupně. Změna usedlosti mohla sice znamenat hospodářův sociální vzestup, poměrně často však byla důvodem vlastnických změn špatná ekonomická situace, která hospodáře donutila vyměnit svou dosavadní pozici za jinou, sociálně méně výhodnou a slabší. Zároveň existovala i taková, i když početně omezená, skupina hospodářů, která si mohla dovolit držet více usedlostí najednou, a to i přestože právní předpisy takový postup teoreticky neumožňovaly.³¹²

Druhou a další nemovitost hospodáři získali nejčastěji tak, že si ji koupili. Tento způsob navíc v průběhu doby stále posiloval. Sedláci ho v letech 1741–1787 využili v 35 % případů, v letech 1821–1850 pak již v 75 %, u domkářů rovněž došlo k nárůstu těchto případů, a to z 30 % na 65 %. Bylo tomu tak, neboť domkářům se téměř uzavřela možnost dostat se k nemovitosti její výstavbou. Tuto cestu volilo v letech 1741–1787 celkem 42 % nových držitelů domku, po roce 1820 se však týkala pouze 4 % domkářských držitelů více usedlostí.³¹³ Do určité míry významné byly v prvním období převody z rodičů na syna, obvyklé byly rovněž transfery od ostatních příbuzných, které si v případě domkářů udržely svůj význam i po roce 1820. Ostatní možnosti byly spíše okrajové, neboť celkové počty zápisů, v nichž držitelé získali druhou a další usedlost, byly malé, takže šlo pouze o jednotlivé případy.

Jaké tedy byly osudy lidí, kteří během svého života drželi minimálně dvě usedlosti? Lze říci že v letech 1691–1787 zastávali hospodáři po získání své první

---

³¹¹ Pokud byli oba manželé spolumajiteli usedlosti, byly tyto případy zahrnuty do sňatků s dědičkou.

³¹² Zákaz držby více usedlostí najednou upravoval dvorský dekret z 16. května 1788, který byl později doplněn patenty z 29. října 1790 a 26. května 1793.

³¹³ Je nutné si uvědomit, že držba domku jako druhé či další usedlosti automaticky neznamená, že jeho držitel byl pouze domkářem, zároveň totiž mohl hospodařit na gruntu.

usedlosti z velké části sociální postavení, které odpovídalo jejich původu – celkem se na stejné pozici udrželo 77 % z příslušníků usedlých vrstev.³¹⁴ Nejčastěji se s tímto jevem setkáváme u domkářů (89 %), dále u sedláků (76 %) a chalupníků (71 %). Pokud svoje sociální postavení lidé pocházející z usedlých rodin změnili, došlo spíše k jeho zhoršení (20 %) než ke zlepšení (3 %). Nicméně, toto první období přeci jen skýtalo určité možnosti sociálního vzestupu. Minimálně 12 % z hospodářů, kteří získali usedlost, pocházelo původně z rodin, které nedržely žádnou nemovitost. Zajímavé je, že tito lidé si nepomohli pouze k domku, jak bychom předpokládali. Z deseti hospodářů získali čtyři chalupnický a další čtyři dokonce selský grunt. Je pravděpodobné, že podíl hospodářů, kteří vzešli původně z neusedlých vrstev, byl ve skutečnosti ještě větší, protože celkem u 24 % hospodářů se jejich sociální původ nepodařilo zjistit. Tito muži se v téměř polovině případů usadili v domku, další polovina rovným dílem získala chalupnickou i selskou usedlost.

Jak se sociální pozice těchto lidí vyvíjela dále? Zlepšit si svoji pozici oproti situaci, v níž se nacházeli při držbě první usedlosti, dokázalo 38 % hospodářů³¹⁵ – zvláštní je, že se tak stalo nejčastěji u těch, kteří původně pocházeli z neusedlých vrstev (60 %) či u nichž sociální původ není znám (43 %). Lidé ze selských rodin si své postavení vylepšili ve 33 % případů, z chalupnických ve 29 % a z domkářských ve 33 %. Naopak zhoršení situace v souvislosti s přechodem na druhou usedlost nastalo překvapivě nejčastěji u sedláků (45 %), potom u chalupníků (43 %) a neusedlých (30 %) a ze 24 % u lidí, jejichž původ se nepodařilo určit. Žádný domkář si svou pozici v tomto období nepohoršil. Celkově si hospodáři změnou usedlosti spíše polepšili (38 %) než pohoršili (33 %).

Změny v struktuře hospodářů, kteří drželi více usedlostí po roce 1787, ukazují, že u majetkových transakcí figurovali čím dál víc lidé pocházející z usedlých rodin. V tomto období k nim patřilo již minimálně 80 % (u 13 % hospodářů byl jejich sociální původ neznámý), zatímco v předchozím období se v usedlých rodinách narodilo minimálně 64 % hospodářů (24 % mělo neznámý původ). Lidé pocházející z neusedlých rodin se držiteli další usedlosti stávali jen výjimečně, navíc pokud nějakou získali, jednalo se až na jedinou výjimku pouze o domek. Také první usedlost mužů, kteří pocházeli z domkářských rodin, byla v 93 % případů opět domek. V 19. století již zřejmě nebyly tak časté případy, kdy by docházelo k nějakému příliš výraznému posunu sociálního postavení hospodářů, a to ať směrem dolů nebo nahoru. Téměř polovina lidí si držbou druhé usedlosti pouze upevnila své stávající postavení, zlepšení se dočkalo 36 % hospodářů, zhoršení 26 %.

---

³¹⁴ Kategorie sedlák, chalupník jsou užívány pro zjednodušení, i když je zřejmé, že i uvnitř těchto skupin existovaly významné sociální rozdíly.

³¹⁵ V tomto případě se u sedláků i chalupníků rozlišují dvě podskupiny, za zlepšení je považováno i získání větší selské (analogicky chalupnické) usedlosti.

1) Získání usedlosti od rodičů

Získání usedlosti převodem od rodičů jistě představovalo nejsnazší cestu, která však byla zároveň vyhrazena jen omezenému okruhu osob.³¹⁶ Až na výjimky, které se na Štáhlavsku vyskytují většinou až v 19. století, nebylo možné usedlost rozdělit, což znamenalo, že jejím dědicem se mohlo stát pouze jedno dítě – většinou syn (pokud dědila dcera, býval až do konce 18. století držitelem usedlosti její manžel). Rozdělit usedlost mohli buď domkáři, nebo naopak velcí sedláci. Domkáři tak například dělili místnosti v domku mezi dvě děti (popřípadě oddělenou polovinu prodali). Při tomto řešení bylo důležité, zda dělený domek měl jeden, nebo dva komíny. Pouze v případě existence dvou komínů bylo možné vytvořit dvě od sebe oddělené kuchyně a následnou přestavbou pak z původního domku mohly vzniknout dvě oddělené nemovitosti.

Léta Páně 1777 dne 30. 12. po smrti Martina Burdy žádala pozůstalá vdova, by tato chalupa, která dva komíny a dvě sednice v sobě obsahuje, dvoum jejím po neboštíkovi Martinu Burdovi pozůstalým synům, totiž Josefovi a Janovi, tím rozdílem rozdělena byla, by totiž Josef, mladší, z těch dvou k tejto chalupě patřících zahrádek tu větší, Jan ale tu menší užíval, což milostivě povoleno bylo, a chalupa, jež dle předešlého zápisu v 50 zl. šacovaná byla, nyní v polovic téhož šacunku se rozdělila a Janovi Burdovi s tou menší zahrádkou se připisuje za 25 zl.³¹⁷

Pokud se ovšem dělil domek pouze s jedním komínem, došlo vlastně pouze k právnímu rozdělení nemovitosti. I když domek takto získal dva držitele, mezi něž byly rovněž rozděleny povinnosti vůči panovníkovi i vrchnosti, v zásadě šlo stále o jednu nemovitost. Užívání jednotlivých částí bývalo jasně vymezeno a s oběma polovinami bylo možné nakládat stejně jako s jakoukoli jinou nemovitostí – bylo možné je prodat či odkázat dětem.

Prodal Tomáš Kašpar polovic jeho domku ve Lhůtě pod N. C. 8, totiž velkou sednici, vejstupek, velkej chlív, ½ zahrady, pak ½ kuchyně a ½ sklepu a ½ domu, polovic půdy, Jan a Marie Bařkovským manželům za oboustranně vyjednanou cenu 450 zl. a pak za 2 str. žita a 1 str. ječmene... Kupující s prodávajícím ustanovili, že se o sklep, kuchyni a půdu rozdělí, a pak kdyby jeden neb druhý jeho ½ chalupy odprodati chtěl, že společná strana práv přednosti v koupi za to, co jinej dává, má. Bude každá strana povinna polovic auroku 7 kr., pak polovic činže k lhůtecké obci 15 kr. z jejího dílu platiti a ½ roboty každý 13 dní od sv. Jana až do sv. Václava každéj tejdén 1 den vykonávati.³¹⁸

---

³¹⁶ Zdá se, že na přelomu 18. a 19. století ubylo dětí žijících po uzavření manželství v otcovském domě. Přesná data pro zdejší prostředí nejsou sice zatím zpracována, lze srovnávat například s údaji R. Walla, který uvádí, že pouze asi 5% dětí zůstalo trvale v domě rodičů – viz R. WALL, *Relationships*, především s. 70–76.

³¹⁷ SOA Praha, PK Plzeň č. 134, fol. 186, r. 1777.

³¹⁸ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 819, r. 1821.

Obrázek 5 Domek ve Lhůtě čp. 8 (dnešní stav)

Dělení selských usedlostí bylo problematictější. Marie Terezie ve snaze podpořit růst počtu obyvatelstva, jenž byl důležitý z vojenských a berních důvodů, vydala v roce 1753 dvorský dekret umožňující dělit statky v případech, že poddaný chtěl založit rodinu a bez rozdělení statku by ji nedokázal uživit.³¹⁹ To však vedlo k takovému drobení statků, že bylo v roce 1771 dělení usedlostí opět znesnadněno.³²⁰ Dvorské dekrety z roku 1786 a 1787 a patent z roku 1791 nakonec dovolily sedlákům oddělit od své usedlosti pole a předat je dítěti, jež si pak na odstoupených pozemcích postavilo novou usedlost.³²¹ Nutným předpokladem pro takovou transakci bylo, že původní usedlost měla rozlohu alespoň 80 měřic; obě nově vzniklé části musely totiž zachovat minimální rozlohu 40 měřic.³²² Tohoto ustanovení využívali hospodařící otcové buď k tomu, aby podělili půdou více dětí, nebo aby svému sy-

---

³¹⁹ K. KROFTA, *Dějiny selského stavu*, s. 380–381.

³²⁰ *Tamtéž*, s. 381.

³²¹ Dvorské dekrety z 18. 5. 1786 a 16. 8. 1787, též nařízení z 18. 4. 1788 a 14. 8. 1789 a dekret dvorské kanceláře z 2. 6. 1807. In: J. SEDLÁČEK, *Vývoj*, s. 128; Znění patentu O právé dědicím na selských statcích v Čechách ze dne 26. 5. 1791 viz J. KROPATSCHEK (ed.), *Handbuch* vol. XVII, s. 35–37 (Též J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 25, s. 307–309).

³²² Toto ustanovení upravoval dvorský dekret z 18. května 1786, pro Čechy publikovaný dne 6. 6. 1786. Viz J. KROPATSCHEK (ed.), *Handbuch*, vol. X, s. 52–54. Rozloha 40 měřic představovala 7,67 ha (= 26,67 strychů = 13,33 jiter). In: M. BĚLOHLÁVEK, *Staré míry, váhy*.

novi umožnili samostatné hospodaření bez toho, že by sami odešli na výměnek. Šlo například o případy, kdy se dědici naskytl výhodný sňatek a rodiče nevěsty se zdráhali provdat dceru, pokud nezíská postavení samostatné hospodyně. Tehdy hospodář svůj statek rozdělil, sám si ponechal část se stavením a na zbylých pozemcích buď pomohl synovi vystavět stavení nové, nebo si je novomanželé vystavěli sami. Tímto krokem býval dědic většinou „vybyt“, otcův díl připadl později jinému dítěti, jak ukazuje následující případ.

František Císař, odstupující otec, uzavřel s Josefem Pechem z Čižic, sedlákem, ... v zastoupení prvnějšího syna jménem Franc Císař a jeho nastávající manželky, resp. dcery Anny Pechové:

1) Poněvadž František Císař ... 7. 4. 1835 povolení obdržel jeho ... NC 15 ... na dvě stejný polovice ... rozdělit, tak on ... polovici NC 15 ... se všemi staveními, ... chlívy, maštali, s polovicí stodoly, pole 8 kusů 21 j. 1400 1/12 s., louky 3 kusy 1 j. 291 5/12 s., s 1 vozem, plouhem, branou s párem volů ... k ruce nastupujícím manželům Franci Císaři a Anně Pechové za 1000 zl. c.m. – z toho 880 na zaplacení dluhů, zbytek 120 do rukou Františka Císaře.

2) Poněvadž Anna Pechová, nevěsta, spoluvlastnost ... polovičky ... NC 15 nabývá, tak její otec Josef Pech přijímá zaplacení hořejší trhové ceny.

Vejmínek pro otce a manželku Kateřinu do obou smrti:

3 str. pšenice, 6 str. žita, 1 str. ječmene, 1 str. ovsa, 1 v hrachu, 6 str. brambor, 30 žejdlíků másla, 24 žejdlíky soli, 10 zl. c.m, obydlí malou sedničku s teplem a světlem a nad ní poneby.³²³

Na zbylé polovině plzeneckého gruntu vystavěl František Císař st. (1784–1861) domek, který v roce 1840 předal svému nejstaršímu synovi Václavovi (*1809, oženil se v roce 1832), pole si ovšem stále ponechal ve svém držení.³²⁴ Ještě předtím v roce 1839 přikoupil jiný domek, k němuž pole, která mu zbyla z původního gruntu, nechal přičlenit. Tuto zbylou část svého majetku předal nakonec v roce 1843 nejmladšímu synovi Janovi (1819–1862, v době majetkového transferu byl vojákem, oženil se až v roce 1848), který byl o čtyři roky mladší než jeho výše zmíněný bratr František (1815–1869).³²⁵ Františkovi Císaři st. se tak nakonec podařilo zabezpečit všechny své syny, i když nejstarší Václav obdržel pouze domek bez polí a musel se živit jako bednář. V selské sociální vrstvě se udržela i Anna Marie (*1821), jediná Františkova dcera, která přežila dětský věk. V roce 1849 se provdala za sedláka z Čižic.

Dědictví usedlosti po rodičích znamenalo většinou rovněž finančně nejméně náročný způsob získání usedlosti. Zde záleželo na tom, kolik sourozenců dědic usedlosti měl. Pokud byl jediným dítětem v rodině nebo pokud byly ostatní děti již vy-

---

³²³ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 345–346, r. 1838.

³²⁴ SOA Praha, PK Plzeň č. 134, fol. 325, r. 1840.

³²⁵ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 322–324, r. 1843.

byté (tj. vyplacené), mohl usedlost dostat zcela zadarmo, tedy nezáplatně. Jedinou povinností dědice vůči jeho rodičům bývaly v těchto případech výměnkářské dávky. Ovšem i za situace, kdy dědic musel po získání usedlosti vyplatit své sourozence, byly nástupní podmínky pro něj většinou výhodné. Požadovanou sumu totiž nemusel složit ihned, naopak ji zpravidla splácel po malých částkách velmi dlouhou dobu.³²⁶ Navíc se od této sumy odečítal i dědicův vlastní dědický podíl, o němž se tedy výsledná suma zmenšovala. Převzetí usedlosti po rodičích bylo nevýhodné či finančně náročné jedině tehdy, pokud byla rodičovská usedlost ve špatném stavu nebo silně zadlužená. Dědic totiž spolu s usedlostí přebíral i veškeré závazky minulého hospodáře, které mohly být někdy tak vysoké, že překračovaly vlastní hodnotu usedlosti, a prakticky dědici znemožnily dosáhnout ekonomické prosperity statku.

Převody nemovitosti z rodičů na děti byly postupně stále rozšířenější, což ukazuje na stabilizaci rodového majetku v průběhu 18. století. Tato situace ovšem zároveň znamenala, že ostatní možnosti zisku usedlosti se stávaly méně dostupné. V letech 1691–1787 získalo 45 % všech hospodářů usedlost prostřednictvím rodičů (případně rodičů manželky), v letech 1788–1850 již více než 58 %. Zároveň se podíl osob patřících do vrstvy držitelů nějaké nemovitosti neustál zmenšoval, neboť s růstem počtu obyvatelstva přibývalo podruhů.

2) Výstavba usedlostí

K zabezpečení více než jednoho dítěte využívali hospodáři ještě další cestu. Mohli totiž od své usedlosti oddělit stavební pozemek, na němž si potomek postavil domek, a tak si zajistil alespoň to základní pro založení rodiny – střechu nad hlavou. Někdy nemusela být domkářská usedlost ani nově vystavěná, na některých gruntech totiž mohl domek již stát – v tom případě býval využíván nejčastěji jako obydlí výměnkářů. Taková nemovitost se často vracela zpátky ke gruntu, a to v případech, kdy sloužila jen jako doživotní útočiště pro dítě, popř. i další osoby, nebo pokud již nežili potomci původního držitele a hrozilo, že by nemovitost přešla do cizích rukou.

*Vynachází se při tom gruntě 1 chaloupka s dvouma chlívy, a s 2 komorama, v kterej byt až do smrti Bartoloměj Bastl, bratr Josefa, též Kateřina po neb. Kryštofovi Bastlovi míti budou, však takovou svým nákladem a stálej správě spravovati povinni jsou.*³²⁷

*

Poněvadž na tom gruntě při tej živnosti 1 chaloupka se vynachází, kterou Anna Vavrová posediruje, a takovou jejího manžela otec z tej živnosti za svůj podíl dostal, kdyby ale dnes neb zejtra nadpravená Anna Vávrová z tohoto světa se měla

---

³²⁶ Podrobně je způsob, jakým musel nově nastupující hospodář vyplatit své sourozence, popsán v kapitole Dědické systémy.

³²⁷ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 315, r. 1772.

*odebrat, tehdy ta chaloupka zase naproti složením 50 zl. k tej živnosti za dědičnou přejít, a těch 50 zl. k záduší kostelu farnímu Panny Marie poručené odevzdáno býti má.*³²⁸

V některých případech nejdřív otec na svém pozemku nemovitost vystavěl – ovšem „na náklady“ dítěte – a teprve potom ji svému potomkovi předal. Někteří otcové se tímto krokem dokonce snažili zabezpečit více dětí najednou. Domek vybudovali větší, aby ho mohli rozdělit mezi dvě děti.

Jeden takový případ zaznamenává sedlecká pozemková kniha. Matěj Bláha (1750–1813) byl v Sedlci držitelem domku, na jehož zahradě vystavěl v roce 1803 *na autraty syna Kryštofa a dcery Doroty ... domek s 2 sednicemi, s 2 kuchyněmi a 2 síněmi, kterou chalupu on jeho synu Kryštofovi Bláhovi a dceři Dorotě provdaný Pekárkový na ten způsob postupuje:*

1) *Má Kryštof Bláha, od tý chalupy ten dům, kuchyni a sednici a chlív a kus zahrádky obdržet a ... tu zahrádku tak, jak ji zahrazenou má nalevo, když se do chalupy vchází.*

2) *Dorota provdaná Pekárková ten ostatní díl, napravo pozůstávající domu, kuchyni, sednici a kousek zahrádky obdrží, a oba ty jim postoupené reality na věčné časy posedirovati mají.*

3) *Budou oni držitelové povinni ty jejich díly rozdělující společný komín a kus střechy mezi jednou krokvi z obou stran komína na společný náklad spravovati. Ostatní ale každé svůj díl na jeho vlastní náklad spravovati má.*³²⁹

Matěji Bláhovi se tímto krokem podařilo zajistit tři z pěti svých dětí, které se dožily dospělosti – starší dceru Dorotu (1776–1811, od roku 1801 provdaná), nejstaršího syna Kryštofa (1782–1820, od roku 1804 ženatý) a prostředního syna Františka (1786–1839, žení se roku 1812), jenž zdědil po otcově smrti jeho původní domek. Podobného zabezpečení se však již nedočkaly nejmladší děti – dcera Marie (1791–1849), která se roku 1811 provdala za vysloužilého vojáka z Nebílovského Borku, a syn Jan (1796–1860), jenž se musel živit jako přidavač u pece.

Výstavba usedlosti byla tedy druhým způsobem, jakým bylo možné dopomoci si k usedlosti. Ve sledovaných lokalitách lze pozorovat dvě větší stavební vlny. První přišla na začátku 18. století, kdy se postupně vyrovnaly populační ztráty způsobené třicetiletou válkou a začínal být pocíťován nedostatek volných usedlostí, který byl řešen výstavbou nových domků. Ve druhé polovině 18. století pokračovala výstavba domků v pomalejším tempu. Nový rozvoj výstavby nemovitostí začal na konci 18. století. Poté, co panství Štáhlavy přešlo do vlastnictví Kristiana Waldsteina, se výstavba nových domků do poloviny 19. století prakticky zastavila. Na základě analýzy zápisů z pozemkových knih lze říci, že v prvním sledovaném období (do roku 1788) získalo usedlost prostřednictvím její výstavby celkem 87 (11 %)

---

³²⁸ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 413, r. 1755.

³²⁹ SOA Praha, PK Rokycany č. 273, fol. 596, r. 1808.

hospodářů, v letech 1788–1850 celkem 57 (7 %). Na stále ještě poměrně vysokém podílu výstavby se v tomto druhém období odráží zvýšené stavební tempo na přelomu 18. a 19. století. Plných 51 domků bylo totiž postaveno v letech 1788–1820, takže díky tomu získalo nemovitost téměř 12 % držitelů usedlostí. Naproti tomu v letech 1821–1850 si prostřednictvím výstavby k domku dopomohlo jen 6 mužů (1,4 %). Stavební činnost se neomezovala pouze na parcely odstoupené od selských usedlostí, ve většině případů se stavělo na obecních pozemcích. Tento způsob zisku usedlosti již však vyžadoval určitý kapitál, který byl nutný k odkoupení pozemku i vlastního stavebního materiálu. Přesto však šlo o cestu pro mnoho lidí dostupnější než třetí způsob nabytí usedlosti, jímž byla její koupě.

3) Koupě usedlosti

Pro většinu mladých lidí, kteří se chystali založit rodinu, bylo shromáždění sumy potřebné ke koupi usedlosti vlastními silami jen velice obtížné. I když si mohli našetřit určitý obnos během čelední služby, přesto rozhodující položku představoval dědický podíl, který mladí lidé dostávali od svých rodičů.³³⁰ Vzhledem k tomu, že pro jednotlivce byla investice do nemovitosti příliš nákladná, mohla si většina lidí dovolit koupit či vystavět usedlost až po svatbě, resp. po uzavření svaatební smlouvy, kdy bylo možné spojit finanční prostředky obou partnerů. Institut prodeje a koupě hospodáři využívali i při získávání dalších usedlostí, tedy pokud se rozhodli odejít ze své stávající usedlosti a místo toho se usadit někde jinde. V těchto případech přicházela v úvahu rovněž výměna usedlostí. Od 19. století se trh s usedlostmi, které byly nabízeny k prodeji, stále více otevírá. V letech 1691–1787 získalo usedlost koupí 20 % hospodářů, v období 1788–1850 již 27,4 %.

4) Získání usedlosti od příbuzných

Posledním způsobem, kterým bylo možné získat usedlost, byl převod od příbuzných. Byla to vlastně rovněž svého druhu koupě, jako zvláštní druh ho uvádím proto, že zde přeci jenom často existovaly odlišné podmínky od případů, v nichž kupec a prodávající nebyli příbuzní. V první řadě k takovým převodům mohlo docházet, pokud hospodář neměl vlastní děti, kterým by usedlost odkázal. Tehdy si většinou ještě za svého života vybral svého nástupce, jímž býval zpravidla sourozenec hospodáře či jeho manželky, popřípadě děti těchto sourozenců. Podmínky, za nichž docházelo k převodu na příbuzné, se často podobaly způsobu, jakým usedlost na své děti převáděli rodiče. Vzhledem k tomu, že zde nebyl jiný než vybraný dědic, probíhal tento převod často nezáplatně.

...po smrti Ondřeje Stiebra nepozůstal žádný jiný dědic, jediné manželka jeho, na kteroužto chalupa tato [přechází]..., poněvadž ale ona věkem velmi sešla a nedostatečná jest chalupu tuto zpustlou držeti a náklad ku správě obstarati, pročž

---

³³⁰ R. WALL, *Beyond the Household*.

*postoupila právo své dědičné chalupy této strejcovi [synovci – A.V.] svému nadjmenovanému Františku Rochovi, kterýžto svým vlastním nákladem takovou chalupu nově vystavěl ... za 30 zl. Tetě svý ovdovělej Stiebrovej z ohledu jemu přepuštěného práva dědičného: byt svobodný a teplý v chalupě, jakož i tak stravu při jeho stole s ním užití až do její smrti.*³³¹

I když cena stanovena byla, neznamenalo to, že ji odstupující příbuzný vždy vyžadoval zaplatit. Navíc se nastupující hospodář většinou po smrti svého příbuzného stával i dědicem jeho pozůstalosti. Ovšem ani případy, kdy hospodář odstupoval z jiných, např. ekonomických, důvodů, nebyly zcela totožné s prodejem cizímu kupci. Zásadní rozdíl představovala totiž cena, která u příbuzenských transakcí bývala nižší než u běžného prodeje. Například v roce 1804 koupil František Šolar domek ve Starém Plzenci, který mu za 550 zl. prodala jeho sestra, jež se po svém ovdovění znovu vdala a odstěhovala se ke svému novému manželovi.³³² František Šolar, který již jednu nemovitost držel, tento domek za tři měsíce prodal, utržil za něj ovšem již 1200 zl., tedy více než dvojnásobek.³³³

Nebylo rovněž neobvyklé, že nastupující příbuzný hospodář míval na usedlosti nějaké pohledávky (např. pokud byl věřitelem předchozího hospodáře či pokud na usedlosti vázl ještě nevyplacený dědický podíl, na nějž měl on či jeho manželka nárok), čímž se pro něj cena usedlosti ještě snižovala. Majetkové transfery od příbuzných hrály důležitou roli především v 18. století, od začátku 19. století se začal jejich výskyt snižovat. V letech 1691–1787 takto získalo usedlost více než 12 % hospodářů, po roce 1787 již jen 8 %.

2.2 Majetkový transfer

Převod či prodej usedlosti byl okamžikem, který měl svůj široký sociální dopad. Dotýkal se nejenom rodin starého a nového hospodáře, změna sociálního statutu se odrážela i na složení obce. Lze říci, že to, jakým způsobem ke změně docházelo, z jakých důvodů se k ní přistupovalo i jaká byla frekvence těchto změn, může vypovídat o sociálním složení daných lokalit. Vzhledem k tomu, že poddaní měli ke svým zakoupeným usedlostem pouze dispoziční (i když dědická), nikoli však vlastnická práva (vrchním vlastníkem zůstávala vrchnost, která mohla do situace na statku kdykoli zasáhnout), ukazují změny hospodáře i na to, zda a jakým způsobem vrchnost skutečně uplatňovala nejrůznější mocenské prostředky, aby prosadila svoji vůli. Jinými slovy se můžeme ptát, do jaké míry bylo rozhodování hospodářů výrazem jejich svobodné vůle a určité autonomie a do jaké míry podléhali nátlaku zvenčí.

---

³³¹ SOA Praha, PK Rokycany č. 273, fol. 750, r. 1788.

³³² SOA Praha, PK Plzeň č. 134, fol. 159, r. 1804.

³³³ Tamtéž, fol. 550, r. 1790 a r. 1803.

Změnu hospodáře neovlivňovaly pouze zásahy vrchnosti či přání jednotlivých lidí, změna byla často nutností danou přirozeným během světa a životním cyklem člověka. V určitých případech mohla vrchnost či sám hospodář změnu načasovat na pro ně nejvýhodnější okamžik. Pokud však hospodář zemřel, musela být vzniklá situace řešena bez ohledu na to, zda na změnu byla doba příznivá, či nikoli.³³⁴ Mohlo by se zdát, že tehdejší lidem nezbývalo než se s touto situací vyrovnat. To však neplatilo beze zbytku. Josefínské reformy poddaným značně rozšířily jejich manévrovací prostor. Na jedné straně se panovník snažil dostat pod kontrolu státu co největší díl z tehdejší vrchnostenské správy, na druhou stranu reformy přinášely poddaným spolu s větší svobodou i větší míru odpovědnosti za svůj osud.

2.2.1 Role vrchnosti při obsazování usedlostí

Ke změně držitele usedlosti mohlo dojít za dvou základních okolností. První již byla naznačena, vyvolala ji smrt hospodáře. Druhý případ nastal, pokud se hospodář sám rozhodl vzdát se vedení usedlosti. Také zde je možné vypočítat několik důvodů, které hospodáře vedly k jeho rozhodnutí.

Jednou z nejdůležitějších příčin hospodářova odchodu byl jeho věk a zdravotní stav. Šlo o okolnosti, které hospodář nemohl nijak změnit či ovlivnit, proto musel buď usedlost předat dědici, který by měl dost sil, aby zastal všechny nutné povinnosti, nebo statek prodat. Naproti tomu hospodářské těžkosti či případné dluhy často závisely na způsobu hospodaření a na schopnosti správně se rozhodovat.³³⁵ Pokud se hospodář dostal do finančních obtíží, mohl se pokusit je překonat. V případech, kdy si obtíže hospodář nezavinil sám (jeho statek například vyhořel), byla často nápomocná i vrchnost, která hospodáři dočasně slevila či odpustila určité povinnosti a dluhy, jak to je možné pozorovat i v zápisech štáhlavských pozemkových knih. Předání usedlosti z důvodu hospodářských obtíží bývalo většinou buď výrazem rezignace či nechuti, nebo byl hospodářský stav usedlosti skutečně tak špatný, že ho bez nějakého vnějšího zásahu nebylo možné změnit. V těchto případech ovšem mohlo být problematické najít kupce či příbuzného, který by byl ochoten takto zadlužený statek převzít. Ani u synů, u kterých by se dala předpokládat nejsilnější vazba k usedlosti a větší ochota ujmout se hospodářství, se otec nemusel vždy setkat s pochopením. Navíc převod na syna obvykle neřešil otcovy finanční obtíže – syn většinou vlastními prostředky nedisponoval, maximálně mohl použít

---

³³⁴ Srv. J. GRULICH, *Okolnosti změn vlastnických poměrů*.

³³⁵ Finanční hospodaření držitelů usedlostí podrobně přibližuje B. CHOCHOLÁČ, *Poddaní na venkově*.

věno případné manželky. A právě tehdy se otevíral asi největší prostor pro zásahy vrchnosti.³³⁶

Vrchnost mohla samozřejmě zasáhnout ještě předtím, než se sedlák sám odhodlal vzdát se hospodaření. Pokud se jí zdálo, že držitel usedlosti svým špatným hospodařením poškozují její zájmy, mohla ho z usedlosti „sehnat“, tedy mu usedlost odebrat. To samozřejmě ale obvykle zavdalo podnět ke sporům, které se vlekly i řadu let. O jednom takovém případě informuje protokol, do něhož se neshody poddaných zapisovaly.

Roku 1782 dne 31. Augusti předstoupila na kancelář při veřejném řízení Voršila Petrová, nyní Hrušková, a stížně přednesla. Takto:

1) Poněvadž její první manžel Josef právní dědic té živnosti byl, po kterém ona taky s 4 dětma osiřela, a z nich dosavade syna a dceru na živě má, jakož taky

2) když se za nadjmenovaného Josefa Petra vdala a hospodářství od manžellovo matky přijala, dostala jen 4 koně ve 20 zl. šacovaný, hovězí dobytek žádný, tehdy musela jak hovězí dobytek přivést, tak taky celý dvůr s potravou od masopustu až do žní z jejího otcovského platiti, což 300 zl. vynáší. Nato ale

3) když 5 let s manželem hospodařila, navedli bratři jeho matku, by hospodářství vzala a z nich některému dala, což se i taky stalo, když falešné svědectví proti nám vydávali a nejstarší bratr zápis sobě na živnost bez našeho zavolání vzal, naposledy nevím z jakého poručení, když můj manžel ani já jsme doma nebyli, nás kvalitě vyházel, však ale jen truhlu, postel a kolíbkou, ostatní všechny hospodářské věci tam zůstali, a od té doby již 25 let hospodaří.

*Pročež ponížene žádá, by se jí ta živnost zase nazpátek propůjčila.*³³⁷

Josef Petr (1730–1768) byl nejmladší ze tří synů sedláka Ondřeje Petra, a tak byl po otcově smrti v roce 1745 určen za dědice statku čp. 38 ve Starém Plzenci. V době otcovy smrti mu bylo teprve 15 let, přesto zřejmě nebyl stanoven prozatímní hospodář, a Josef se postupně ujímal hospodaření. Oženil se v roce 1749, když mu ještě nebylo 19 let. Za manželku si vzal rovněž velmi mladou Voršilu Nolcovou ze Štáhlavic. Je možné, že právě jejich mládí a nezkušenost byly příčinami špatného hospodaření. Podle informací pozemkové knihy Josef Petr *do tak zlého hospodářství se spustil, dluhů na všechny strany nadělal. Své povinnosti nevybejval, a ostatně všeliké hospodářské věci, jak předně dobytek koňský a hovězí, tak také vozy, pluhy i jiné k hospodářství potřebný nářadí rozprodal, role nezaseté a statek pustej zanechal, z kteréhož nadpravený Josef Petr dle nařízení milostivé vrchnosti svržený, a na místě něj jeho druhý bratr Matěj Petr dosazený jsouc.*³³⁸

---

³³⁶ K předávání problematičtých gruntů P. O. CHRISTIANSEN, *Die vertrackte Hofübernahme*, především s. 146–147.

³³⁷ SOA Praha, Protokol soudních dní, i. č. 223, zápis ze dne 31. 8. 1782.

³³⁸ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 162, r. 1755. Zápis byl zřejmě vyhotoven dodatečně, k sehnání nejspíš došlo již v roce 1754.

Poté, co hospodářství převzal v roce 1754 nejstarší bratr Matěj (* asi 1719–1784), si Josef Petr vystavěl na obecním pozemku domek a až do konce života se musel živit jako nádeník. V roce 1771, tři roky po jeho smrti, se čtyřicetiletá Voršila Petrová znovu provdala, a to za Jana Hrušku (* asi 1747), syna sedláka ze Starého Plzece, jenž se živil jako tesař. Není jasné, proč Voršila se svojí stížností otálela až do roku 1782. Je možné, že impulsem pro ni bylo až rozhodnutí Matěje Petra předat grunt svému synovi – možná doufala, že Matějovo hospodaření je provizorní a že se držení gruntu vrátí do rukou jejich dětí. V každém případě se rozeběhlo vyšetřování celého případu, do něhož se zapojila řada svědků.

Předvolán Matěj Petr na žalobu Voršily, jeho švagrový, přeslychán odpovídá, že když on před 27 let v Štáhlavech na Kecovském dvoře hospodařil, toho času po smrti jeho otce Ondřeje bratr jeho se oženil a 5 let bez zápisu tak zle hospodařil, že ničehož ve dvoře nebylo, tu tehdy milostivá vrchnost, když ani matka hospodařiti nemohla, jeho na ten dvůr kvaltovně dosadila, v kterým žádného potahu ani vozu, ani plouhu se nevynacházelo a pole neosité byly ... co se týče těch 300 zl., jest jemu povědomé, že něco, neví ale jak mnoho, svého otcovského podílu dostala, to ale, poněvadž jeho bratr zlým hospodářem byl, utratili, a jemu nic jiného než dvůr v starým šacunku za 55 kop odevzdán byl.

Načež ona, Voršila švagrová, odporuje a svědkama dokazuje. Totiž Matouš Kudlič z Plzece svědčí, že zaseto bylo a při gruntě 1 valach, 1 volík a jedno dvouletý hříbě se vynacházelo, též jí svědectví dává Tomáš Kesl, že vůz a plouh byl.

Z druhé strany pak dosvědčuje Josef Fros, že jemu jeho dobrým svědomím povědomo jest, že zaseto na zimu nebylo, poněvadž jeho pole při gruntu Petrovo ležejí.

Druhý svědek je Matěj Skála, vypovídá, že když téhož času u Matěje Petra při gruntě Kecovským v Štáhlavech sloužil, on, jeho bývalý hospodář, ten grunt přimouti od milostivé vrchnosti nucen byl, a tak dva dvory skrze 2 léta a dvě roboty měli. Tu, že jeho hospodář do Plzece vorat a pracovat odesílal, že ve dvoře vůz nebyl, ani do Štáhlav, co ze Petrovo dvora přivéztí viděl, krom nějakého zmořeného říbátka, který vždy na stání leželo a jemu dědičný říkaly, pakli chcíplo, neb ne, to že nepamatuje, zaseto ale že nebylo, až z jara že sít museli.³³⁹

Matěj Petr byl vrchností vybrán zřejmě proto, že měl již s vedením selského statku zkušenosti, a tak bylo pravděpodobné, že se mu podaří zlepšit stav otcovského gruntu. V roce 1742 se totiž oženil s Ludmilou (* kolem 1713–1786), vdovou po Vítu Kecovi, jenž byl sedlákem ve Štáhlavech. Stal se tak prozatímním hospodářem za tříletou Ludmilu (1739–1810), která byla jediným dítětem Víta Kece. Zpočátku musel Matěj Petr zvládnout hospodaření na obou gruntech, jak to popisuje Matěj Skála. Nicméně jeho prozatímní hospodaření se chýlilo ke konci – nevlastní dcera Ludmila dospěla a začátkem roku 1756 se provdala za Matěje Zítka z Chválenic,

---

³³⁹ SOA Praha, Protokol soudních dní, i. č. 223, zápis ze dne 31. 8. 1782.

jenž se stal na šňáhlavském statku řádným hospodářem.³⁴⁰ Při výběru nového hospodáře po neúspěšném Josefovi Petrovi dala vrchnost přednost Matěji i před jeho mladším bratrem Vavřincem Petrem (1725–1772), jenž byl teoreticky jako druhý nejmladší syn v hospodaření na řadě a v roce 1754 ještě žádnou usedlost nadržel. Až v dalších letech si na pozemku, jenž mu z otcovského gruntu postoupil bratr Matěj, vystavěl domek, v němž žil se svou rodinou až do smrti.³⁴¹

Voršile Hruškové vrchnost samozřejmě v její žádosti nevyhověla. Neměla nejmenší důvod měnit hospodáře, který si vedl více než úspěšně. Matěj Petr se navíc k Voršile zachoval poměrně velkoryse. V roce 1766 se jí uvolil poskytovat jako výměnek 4 str. žita, 2 v. pšenice, 1 str. ječmene, 2 v. hrachu, který Voršila pobírala do doby, než se znovu vdala.³⁴² Je možné, že v roce 1766 došlo k nějakému úrazu či nemoci jejího manžela Josefa Petra, který dále nebyl schopen rodinu živit a počátkem roku 1768, kdy mu nebylo ještě ani 38 let, zemřel.

Obrázek 6 Statek ve Starém Plzenci čp. 38 (dnešní stav)

Tyto případy nebyly asi zcela výjimečné. Ve stejné době došlo ve Starém Plzenci k podobné situaci. V roce 1742, po smrti Šimona Faifra, připadla chalupnická usedlost o výměře 16 str. na nejmladšího syna Jana (1726–1793), jemuž bylo

---

³⁴⁰ SOA Praha, PK Rokycany č. 270, fol. 291, r. 1756.

³⁴¹ SOA Praha, PK Plzeň č. 134, fol. 789, r. 1765 a 1798.

³⁴² K tomu viz s. 156.

necelých 17 let. Vdova po Šimonovi Faifrovi, nevlastní Janova matka Scholastika (*1719), se půl roku po smrti svého prvního manžela provdala a odešla do Spáleného Poříčí. Jan se tedy hospodaření ujal, ovšem zřejmě kvůli svému mládí *na tej chalupě několik let bez zápisu zle hospodařil, všechno promrhal, skrze což od milostivej vrchnosti na vojnu za recrouta daný byl.*³⁴³ Na usedlost byl dosazen Janův starší bratr Karel (1722–1760). Jan, který kvůli svému špatnému hospodaření neměl nárok ani na dědický podíl, poté, co se z vojny vrátil, žil jako podruh. Dvakrát se oženil a zemřel v roce 1793 jako „invalida“ v obecním domku.

Nutno podotknout, že v některých případech špatný hospodář ani nehledal možná východiska, ani nechtěl čekat na zásah vrchnosti a z usedlosti prostě zběhl. Odstranění špatného hospodáře představoval ovšem pouze první krok, druhým, který musel nutně následovat, bylo nalezení vhodné osoby, která by byla nejen ochotná se „zkažené“ usedlosti ujmout, ale i schopná změnit daný stav k lepšímu. Pokud byl stav hospodářství opravdu velmi neutěšený, mohlo být hledání nového hospodáře obtížné, což platilo i tehdy, když se původní hospodář usedlosti vzdal z vlastní vůle, neboť už dále hospodařit nechtěl či nebyl schopen. Přesto se však zdá, že v 18. století se lidé spíše než v pozdější době cítili být odpovědni za vlastnictví svých předků, a tak se některý z příbuzných přeci jen uvolil převzít hospodářství, o něž by za běžných okolností nestál.

Podobný případ se stal v roce 1772. Na štáhlavské chalupnické usedlosti čp. 25, k níž patřilo 7,5 str. polí, hospodařil osmapadesátiletý Tomáš Fremr (1714–1782). Chalupnickou živnost držel tehdy již 17 let, převzal ji v roce 1755 od svého otce Jiřího Fremra (* kolem 1690–1760). Už tehdy zřejmě nebylo hospodářství v příliš dobrém stavu, ohodnoceno bylo na pouhých 10 kop míšeňských (neboli 11 zl. 40 krejcarů), což byla cena pouze za chalupu a polnosti, dobytek ani nářadí do šacunku zahrnuty nebyly, pravděpodobně ani nebyly součástí jejího vybavení.³⁴⁴ Výnos chalupy asi jen stěží stačil na uživení hospodářovy rodiny – Jiří Fremr přivedl se svými třemi manželkami na svět celkem 14 dětí, jeho syn Tomáš měl dětí jedenáct. Již v roce 1762 byla do pozemkové knihy vložena první poznámka o chudobě Tomáše Fremra, který nebyl pro tento rok schopen vyplatit podíl své nevlastní sestře. Situace se nezlepšila ani v následujících letech, spíše naopak. V roce 1772 Tomáš Fremr onemocněl a byl čtyři měsíce upoután na lůžko, takže nemohl vykonávat ani hrnčířské řemeslo, které mu sloužilo jako další zdroj příjmů, ani se starat o hospodářství.³⁴⁵ Podle zápisu v pozemkové knize z téhož roku 1772 *nemohl Tomáš Fremr ty k tejto chalupě patřící kontribuční pole dále vzdělávati a z nich jak kontribuci, tak jiné daně vypláceti, tak takovou dobrovolně nadjmenovanému Tomáši Šlezingerovi, poněvadž od předkův jeho Tomáše pocházela, by do cizích rukouch nepřišla, odevzdal,*

---

³⁴³ SOA Praha, PK Plzeň č. 136, fol. 356, r. 1755.

³⁴⁴ SOA Praha, PK Rokycany č. 275, fol. 405, r. 1755.

³⁴⁵ SOA Praha, VS Štáhlavy, Protokol soudních dní, i. č. 223, zápis ze dne 6. 7. 1782.

žádajíc u milostivé vrchnosti v tom povolení, což za potřebné býti milostivě uznáno bylo.³⁴⁶ V pozemkové knize se dále konstatuje, že vše je zpustlé a kromě chalupy a polí, které byly ohodnoceny stejnou cenou jako v roce 1755, nic k šacování není.³⁴⁷

Tomáš Fremr měl sice vedle dalších dětí i tři dospělé syny, na něž by chalupu mohl převést, nicméně to by situaci nevyřešilo, neboť synové neměli prostředky k uhrazení dluhů. Pohledávky, které na chalupě vážly, dosahovaly v roce 1772 celkem 21 zl., to znamená, že téměř dvojnásobně převyšovaly hodnotu chalupy. Za této situace bylo vůbec s podivem, že se podařilo najít hospodáře, který byl ochoten nemovitost v takovém stavu převzít. Nový hospodář Tomáš Šlezinger se nejen uvolil zaplatit všechny dluhy, ale kromě toho dal navrch odstupujícím Tomáši Fremrovi ještě 14 zlatých a také *pro obživení z lásky přátelské daroval dva strychy žita*.

Obrázek 7 Chalupnická usedlost č. 25 ve Štáhlavech (dnešní stav)

Tomáš Šlezinger (1716–1787) nebyl přímým příbuzným Tomáše Fremra, ale byl spřízněn s původními majiteli chalupy. Jiří Fremr, otec Tomáše, získal totiž chalupu jako druhý manžel Kateřiny roz. Kačerovské (1677– asi 1731), na níž chalupa přešla po smrti původního držitele, jímž byl její první manžel Jakub Šlezinger (1681–1713). Tomáš Šlezinger, kterému bylo v roce 1772 již 56 let, byl synovcem

³⁴⁶ SOA Praha, PK Rokycany č. 275, fol. 406, r. 1772.

³⁴⁷ Tamtéž.

tohoto Jakuba Šlezingera, neboť byl nejstarším synem jeho bratra Adama (1691–1757).

Na tomto případě je zajímavá především snaha zachovat původní rodové vazby. Povědomí o těchto vazbách se navíc nevytratilo ani po 60 letech, které uplynuly od smrti Jakuba Šlezingera! Mezi příbuznými původního držitele se nový hospodář hledal zřejmě proto, že sám Tomáš Fremr nenašel ve své užší či širší rodině nikoho, na nějž by mohl nemovitost převést. Tomáš Šlezinger se nakonec uvolil koupit chalupu Tomáše Fremra, přestože nemohl být ke koupi této usedlosti nucen. Sám byl totiž již od roku 1744 držitelem domku (čp. 37), jehož dědičku si vzal za manželku.³⁴⁸ Souběh držby dvou poddanských nemovitostí, který byl zakázán, i když v praxi poměrně často porušován, byl v tomto případě vyřešen tak, že Tomáš Šlezinger svůj původní domek prodal v roce 1773 štáhlavské obci, která v něm zřídila obecní kovárnu.³⁴⁹

Obrázek 8 Obecní kovárna ve Štáhlavech čp. 37 v roce 1918

Tomáš Fremr se však zřejmě nedokázal smířit s tím, jak jeho hospodaření skončilo. V roce 1782, tři měsíce před svou smrtí, se dostavil na štáhlavskou kancelář a žádal navrácení své někdejší usedlosti. Tvrdil, že nebylo jeho záměrem hos-

---

³⁴⁸ SOA Praha, SOA Praha, PK Rokycany č. 276, fol. 61, r. 1744.

³⁴⁹ SOA Praha, SOA Praha, PK Rokycany č. 275, fol. 406, r. 1772; SOA Praha, PK Rokycany č. 276, fol. 61, r. 1773.

podářství předat Šlezingerovi, ale že se tehdy domluvili s krejčím Vítem Pirnerem (1726–1796), jenž byl držitelem šťáhlavského domku, na výměně svých usedlostí, přičemž Pirner měl Fremrovi dát navrch ještě 10 zl. Šlezinger prý vrchnost nepravdivě informoval, když ji přesvědčil, že Tomáš Fremr už dál nechce hospodařit a že má být hospodářství předáno jemu. Zároveň nepřímo osočil Tomáše Šlezingera z vypočítavosti za to, že Fremrovu chalupnickou živnost převzal jen za 35 zl., svůj domek však následně měl obci prodat za 100 zl.³⁵⁰

Je skutečně možné, že vrchnost po zvážení situace, kdy hospodářství bylo zanedbané a kontribuce a další závazky se neplatily, shledala vhodnějším hospodářem Šlezingera než Pirnera. Jak vyplývá ze zápisu z roku 1782, hlavní roli v tomto rozhodnutí sehrála skutečnost, že usedlost kdysi patřila Šlezingerovým předkům. V zápise se přímo uvádí, že vrchnost tak učinila, aby chalupa v cizí ruce nepřišla, zároveň se nejspíš domnívala, že hospodář, který má k usedlosti rodovou vazbu, bude mít větší snahu zlepšit hospodářský stav živnosti.³⁵¹ Žádost Tomáše Fremra byla tedy zamítnuta a Tomáš Šlezinger zůstal na chalupnické usedlosti až do své smrti.

Jestliže ale nebylo možné vybrat nějakého vhodného adeptu z okruhu rodiny bývalého hospodáře, nabízelo se několik jiných způsobů, jak usedlost obsadit. Vrchnost se zřejmě nejdříve snažila najít nějakého dobrovolného zájemce ochotného statek převzít. Aby toho dosáhla, přistupovala k nejrůznějším formám úlev, které měly novému hospodáři alespoň z části ulehčit jeho nesnadný úkol.³⁵² Těmito úlevami mohlo být například snížení ceny či odpuštění části dluhů nebo zbavení povinností vůči vrchnosti na určitou dobu.

Pokud zástupci vrchnosti nenalezli budoucího hospodáře přímo nebo bylo-li uchazečů více, mohla být vyhlášena tzv. veřejná licitace, tedy jakási dražba, ve které se případní zájemci o uprázdněnou usedlost ucházeli. Jestliže všechny tyto možnosti selhaly, zbýval již krok poslední – kandidáta na vhodného hospodáře prostě k převzetí usedlosti donutit.³⁵³ To, jak často se k tomuto opatření přistupovalo a jakou mělo formu, nelze přesně zjistit. Jisté je, že na neobsazené usedlosti neměla vrchnost zájem. Na druhou stranu vystupovat z pozice síly by se jí nemuselo vyplatit. Pokud by byl nový hospodář na usedlost dosazen opravdu z donucení, hrozilo, že se bude opakovat předešlý scénář o špatném hospodáři či o útěku z usedlosti. Vrchnost se tedy spíše snažila využít v plné šíři svých pravomocí a možností. Mohla například udělat „nábor“ i ve vzdálenějších vesnicích svého panství, kde by se o uprázdněném gruntu jinak nedozvěděli. Zřejmě nejčastěji měl vrchnostenský tlak formu jakéhosi přemlouvání či slibování výhod.

---

³⁵⁰ SOA Praha, VS Šťáhlavy, Protokol soudních dní, i. č. 223, zápis ze dne 6. 7. 1782.

³⁵¹ Tamtéž.

³⁵² Srov. J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 279.

³⁵³ J. GRULICH, *Převody poddanských nemovitostí*, s. 129.

Ideální z hlediska vrchnosti bylo, pokud se nový hospodář sňatkem spojil s rodinou hospodáře předchozího. Jednak se tím řešila případná existenční nouze rodiny bývalého hospodáře, především si však vrchnost od tohoto kroku slibovala větší připoutání nového hospodáře k usedlosti a tím i jeho větší zájem na dobrém hospodaření. Takto vzniklá manželství mohla být ale značně problematická, zvláště pokud vznikla z donucení a pokud nový hospodář z nějakého důvodu o grunt přišel.³⁵⁴

Obecně zřejmě platilo, že vrchnost se snažila řešit situaci kolem uprázdněné usedlosti na principu dobrovolnosti. Nicméně přesto existovaly i případy, ve kterých přišly ke slovu mocenské prostředky. O určitém stupni nátlaku vrchnosti vypovídali na štáhlavské kanceláři dva hospodáři, kteří spolu vedli při o grunt. Žalobcem zde byl Matěj Levý, který, jak vypověděl, byl v roce 1755 dosazen jako pacholek na statek ve Zdemyslicích, kde po smrti Jana Řapka zůstala vdova s pěti dětmi. Po čase žádal, aby byl propuštěn na panství Hradiště. Jeho žádosti nebylo vyhověno, naopak byl podle svých slov přinucen oženit se s dotyčnou vdovou a statek převzít. Matěj Levý však nebyl dobrým hospodářem, proto byl vrchností hospodaření zbaven a odveden na vojnu. Na statek byl dosazen Jan Šimek. Ten se však se špatným stavem usedlosti nedokázal vyrovnat a, jak vypověděl Vojtěch Trykar, bývalý rychtář a zároveň strana žalovaná, po deseti měsících *v noci, žádnéj o tom nevědouc, z toho gruntu zase utekl, a tak dvůr pustý zůstal. Na to já, že lichvu s obilím páchám, obžalován, do arestu na 14 dní vzatý jsem byl, pod tím způsobem, abych jen ten dvůr ujal, že propuštěn budu, čemuž jsem uvolil tím více, poněvadž se mně od správčího Demuta hrozilo, jestli dvůr nepřijmu, tak že mně syna na vojnu vezme, tak já o něj se neucházel, nýbrž přinuceně tu pustotinu nastoupil.*³⁵⁵ Nicméně po čase se Trykarovi přeci jenom podařilo dostat hospodářství z nejhoršího, a právě tehdy vystoupil se svou žalobou Matěj Levý, který se po návratu z vojny dožadoval vrácení statku. Vrchnost v tomto sporu dala za pravdu nárokům Vojtěcha Trykara, jenž se hospodářství nechtěl vzdát.

Výše uvedený zápis velmi dobře ilustruje různé typy nátlaků, pomoci nichž se vrchnost snažila obsadit uprázdněnou usedlost. Vrchnost zbavovala hospodáře jejich usedlostí i z dalších důvodů, kterými byly neposlušnost, odboj a rebelie. Na panství Štáhlavy je v 18. století doložen téměř šedesát let se táhnoucí tzv. staroplzeňský boj za práva.³⁵⁶

---

³⁵⁴ Viz příklad Václava Štěpána popsany na s. 181–182.

³⁵⁵ SOA Praha, VS Štáhlavy, Protokol soudních dní, i. č. 223, zápis ze dne 23. 7. 1782.

³⁵⁶ Podrobně celý spor popisuje V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*. Viz též F. VONDRUŠKA, *O vzpouře plzeňské*; F. MACHÁČEK, *Plzeňská rebelie*.

2.2.2 Staroplzenecký boj

Roku 1649 byli Plzenečtí přinuceni rezignovat na svá starší privilegia, která je osvobozovala od robot. Povinnosti robotovat zbavil obyvatele poddanského komorního městečka v roce 1361 Karel IV., a to za roční výkupní činži 28 kop grošů. Plzenečtí byli osvobozeni i od dalších platů, zůstala jim pouze povinnost platit zemskou berni. Toto privilegium potvrdili i další panovníci – v roce 1454 Ladislav Pohrobek a po něm i Vladislav Jagellonský. O listiny těchto obou panovníků však Plzenečtí již začátkem 16. století přišli. Vyžádali si tedy v roce 1522 nové privilegium od Ludvíka Jagellonského, které v roce 1532 konfirmoval Ferdinand I. a v roce 1567 i Maxmilián II. Pravděpodobně během třicetileté války se ztratilo i původní privilegium Karla IV., takže ve 2. polovině 17. století Plzenečtí disponovali třemi privilegii z 16. století. Komorním poddanským městečkem zůstal Starý Plzenec, jenž byl již od 14. století hojně zastavován, do roku 1536. Tehdy ho Ferdinand I. spolu s dalšími statky prodal Adamovi ze Šternberka, čímž Starý Plzenec po právní stránce o svá privilegia přišel. Noví držitelé však zřejmě robotu nevymáhali a Plzenečtí se roku 1567 znovu obrátili na panovníka, aby jim jejich výsady potvrdil. Královská kancelář tak skutečně – zřejmě omylem – udělala a vzhledem k tomu, že vrchnost, kterou byli již od roku 1561 Kokořovci z Kokořova, se proti tomu neohradila, žili Plzenečtí nadále s domněnkou o platnosti svých privilegií.³⁵⁷

Během třicetileté války Starý Plzenec značně zpustl, takže Plzenečtí zřejmě původně příliš neprotestovali proti robotě, která měla být pouze dočasná, aby se napravily nejhorší škody, a která se ustálila na jednom dni v týdnu. Když po uplynutí dohodnutých dvou let Jiří Petr z Kokořova o opětovném zrušení roboty nechtěl nic slyšet, obrátili se Plzenečtí v roce 1651 na Ferdinanda III. s žádostí, aby jim potvrdil jejich stará privilegia. Kromě toho si také stěžovali, že nedostali od vrchnosti dovoleno obnovit svůj pivovar, který byl zničen za třicetileté války. Ferdinand III. se spokojil s tím, že poručil vyslechnout šťáhlavskou vrchnost, takže se na daném stavu nic nezměnilo.

Plzenečtí se snažili domoci se svých práv znovu roku 1710 u Antonie Josefy hraběnky Černínové z Chudenic, která šťáhlavské panství koupila od Jana Jindřicha z Kokořova. Hraběnka je však s poukazem na to, že v odhadu sepsaném u příležitosti prodeje byl Starý Plzenec zapsán jako poddanská část panství, odmítla.³⁵⁸ Povinnost robotovat byla včleněna i do nového urbáře sepsaného roku 1719, čímž byli Plzenečtí ve věci roboty definitivně postaveni na roveň s ostatními obyvateli panství.³⁵⁹

---

³⁵⁷ Podrobně celou historii sporu popisuje V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 5–18. Viz též J. STRNAD, *O starobylosti*; R. STRAKA, *O staré Plzni*.

³⁵⁸ V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 23–24.

³⁵⁹ Podle urbáře museli robotovat sedláci potahem 3 dny v týdnu, v létě pak celotýdenně, navíc museli vykonávat pěší robotu – 3 dny v týdnu od sv. Havla do sv. Jana, po zbytek roku celotý-

Boj za svá práva zahájili Plzenečtí v roce 1723, kdy se císař Karel VI. nechal v Praze korunovat na českého krále. U příležitosti korunovace měl totiž panovník potvrzovat i stará privilegia... V průběhu dvou let se do „boje“, jenž se odehrával v rovině žádostí panovníkovi, zapojila většina plzeneckých hospodářů.³⁶⁰ Když se situace nezměnila ani po nástupu nové panovnice Marie Terezie, začali někteří plzenečtí hospodáři odmítat robotovat. Toto zesílení odboje Plzeneckých ve 40. letech může souviset i s právě probíhající válkou o dědictví rakouské, především s tzv. „osvobozovacím patentem“ Karla Albrechta z roku 1742, který měl podnítit české poddané k vystoupení proti habsburské panovnici.³⁶¹ Marie Terezie vydala své rozhodnutí ve věci Starého Plzeňce začátkem roku 1749 – žádosti Plzeneckých byly jasně zamítnuty. Poté, co je s rozhodnutím panovnice seznámili krajští hejtmané, odmítli Plzenečtí robotovat coby poddaní a k Marii Terezii poslali nové poselstvo.³⁶² Krajský úřad se snažil donutit neposlušné hospodáře k holdování vrchnosti pomocí vězení. Plzenečtí se na čas podvolili a robotovat začali. Vzhledem k tomu, že vrchnost trvala na zaplacení dluhů, které Plzenečtí vůči ní během svého odboje vytvořili, začaly v roce 1753 nepokoje znovu. Na štáhlavské panství byl proto vrchností pozván hrabě z Klenové, plzeňský krajský hejtman, aby pomohl zlomit odpor Plzeneckých. Ti se však naopak ozbrojili a krajského hejtmana odmítli pustit do města. Až čtyři setniny vojska poslaného z Plzně dokázaly zjednat pořádek.³⁶³ Opět následovalo vězení, u kterého ale nezůstalo. Nejaktivnější odpůrci vrchnosti byli sehnáni ze svých gruntů. Tím však snaha Plzeneckých o obnovení starých privilegií neskončila, novou žádost panovnici podali v roce 1766. Vrchnostenský zásah kupodivu nepomohl zmenšit ani rozsah odporu – až na devět mužů se všichni ostatní hospodáři domáhali nadále svých práv. V říjnu 1767 bylo jedenáct vzbuřenců zatčeno a posláno do Prahy na čtvrt roku do vězení.³⁶⁴ Poslední neúspěšný pokus o zvrácení panovnického rozhodnutí podnikla část Plzeneckých ještě v letech 1780–1781.

V souvislosti se staroplzeneckým bojem došlo k sesazení celkem šesti hospodářů. Jako první byl již v roce 1751 *skrze nešlechtné chování od milostivej vrchnosti s této chalupy shozen a z panství vypovězen chalupník Matěj Šuchman*.³⁶⁵ Jako druhý v pořadí byl v roce 1755 do pozemkových knih učiněn zápis o sesazení Jana Burdy: [Mariana Burdová – dřívější hospodyně] ... *tu chalupu Janovi Burdovi jejímu*

---

denně. Chalupníci robotovali po celý rok tři dny v týdnu, domkáři jeden den týdně. SOA Praha, VS Štáhlavy, Urbář, i. č. 6, r. 1719.

³⁶⁰ Zmocnění k jednání s úřady podepsalo 41 sousedů – viz V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 27.

³⁶¹ K tomu blíže E. MAUR, *Geneze „osvobozovacího patentu“*.

³⁶² V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 59–60.

³⁶³ *Ottův slovník naučný*, 19. díl, heslo Plzenec Starý, s. 976.

³⁶⁴ V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 71–72.

³⁶⁵ SOA Praha, PK Rokycany č. 233, s. 769–772, r. 1751. Tento zápis byl obnoven v PK Plzeň č. 136, fol. 62, r. 1751.

strejci [synovci – A. V.] za 100 zl. přepustila, kteréžto peníze na fundati za její duši na mše svaté odkázala, hospodařice Jan Burda na tejto chalupě několik let bez zápisu, z těch 100 zl. ani jedinkého krejcaru nezaplatil, a nýbrž přes 100 tolarů dluhův rozličných přidělal, pak protivíce se milostivej vrchnosti posledně z panství zběhl...³⁶⁶

Sehnání zbývajících čtyř hospodářů bylo do pozemkových knih zapsáno v jediný den – 18. února 1757. Pasáž týkající se protivení vrchnosti byla u tří sedláků (Diviše Haškana, Václava Šolara a Jana Páva) téměř identická: *Vůbec, obzvláště pak tu, kdyby toho zapotřebí bylo, s tímto se známost činí. Že když obec staroplzeňská v roku 1710 proti její dědičné vrchnosti in puncto vymyšlené svobody právně souditi se počala³⁶⁷ a jim na jejich tenkrát udanou žalobu, skrze v tom času panující slavnou místrodržičnost per Decreta k odpovědi dáno bylo, aby oni jakožto dědičný a od královských desk zemských přiřacovaný tělesně poddaný svej dědičnej vrchnosti poslušni a jejich povinnou robotu podle pošlých patentův až do vyjití počatého soudu vybejvali, oni však hned pravenou robotu jen až do roku 1741, to dost špatně a nedbandlivě vybejvali, nic pak meněj když napotom v tom roku 1741 nepřátelské vojsko do země české přitáhlo, oni ne jenom proti vejš praveným Decretum se protivili, anýbrž i také tu po všecky časy povinovanou robotu až do roku 1753, ačkoliv jim po vyjití ze země vojska nepřátelského roku 1743, 44 a 45 od vysoce pravený místodržičnosti poněkolikrátě občerstvělé nařízení – a napomenutí skrze slavný auřad krajský dost bedlivě publicirované byly, přece dokonce zanedbali a toho nejmenšího nic vybejvati nechtěli, nýbrž raděj z nich někteří svůj statek, zemi i dítky opustili, a tudy aby pod žádným poslušenstvím nebyli, ostati nesměli, se panství a země ustranili, taky ačkoliv se jim všecká milost připovídala, dosavade nenavrátili, kterážto zanedbalá robota podle šacunkův desk zemských pro rata temporis od jednoho každého dvouspřežního sedláka 886 zl. 40 kr. a od chalupníka 221 zl. 40 kr. zajisto na penězích vynášela. Mimo toho ještě opovažuje se, když jim, od slavného královského auřadu královského, skrze (titl.) vysoce urozeného pana hraběte z Klenova, ta spravedlivě zasloužilá st. řím. císařská a královská sentenze v roku 1753 in loco quaestionis publicirovaná býti měla, že jsou proti auřadu krajskému se zbrani vyšli, se protivili, a ty největší nabudíci, které již tenkrát v poutech a železech zaopatření byli, mocně sami propustili, až na potom ony renitenti manu Militari skrze 4 compagně od slavného regimentu neuberského zkrocený, některé z nich do czucht-hausu pražského odeslané, a tam podle svévolného zasloužení, co náleží, potrestaní byli. Skrze kterežto neposlušný zběhy některé hospodářství tak hluboko hynulo, že by praestanda publica z nich se dokonce dalejíc vybejvati byly nemohly, i rozvažující to vše milostivá vrchnost, že by čím déle, tím více passio-dluhův na takových opustilých gruntech přibejvalo, tak že by po čase žádný práv z nich býti nemohl, pročez*

---

³⁶⁶ SOA Praha, PK Plzeň č. 136, fol. 105, r. 1755.

³⁶⁷ Jde asi o narážku na protest proti odhadu – viz V.ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 23–24.

*aby jak královská contribuce, tak i jinší zemský daně a povinnosti svůj pořádný běh míti mohly, usazuje na takový jeden opuštěný potažnický dvůr po zběhlém...*³⁶⁸

Zápis o sehnání posledního hospodáře, Josefa Šolara, pochází rovněž z 18. 2. 1757, je však stručnější: *L. P. 1757 dne 18. 2. poněvadž Josef Sollar od slavné c.k. representace a komory, též od vysoce v královských daních authorisovaný comisy, jakož i jako od královského krajského auřadu, též od milostivej vrchnosti prošlým nařízením připustiti a takové nějakž zachovati nechtěl, nýbrž ze své chalupy jest zběhl, a tak skrze kolikeré sem a tam dlouho potulování vejše opáčené královské nařízení nejenom nezachovati jest myslil, ale i také skrze to své hospodářství zanedbávati počal, takže k obávání bylo, by podotknutý grunt do pustotiny nepřišel, a tak následovně nejenom královské, ale i také vrchnostenské povinnosti a daně zpátkem nezůstaly, a poněvadž tíž nejenom nejvyššího zemského, ale i také vrchnostenského interesse se tejká, aby v těch a takových případnostech až do nemožnosti jeho jakožto zběhlého hospodáře se nečekalo, nýbrž při nepřítomnosti jeho ta pod královskými daněmi pozůstávající chalupa jiným, a to dostatečným hospodářem dosazena byla; aby tehdy obecně nejenom, ale i také vrchnostenské přijíti mohoucí škodě se předešlo, milostivá vrchnost za spravedlivé uznati jest ráčila, opáčenou chalupu skrze rychtáře staroplzeneckého Dominika Kesla, rychtáře šťáhlavského Martina Pokornýho, též rychtáře šťáhlavického Františka Nolce pořádně prořacovati dáti...*³⁶⁹

Podívejme se blíže na okolnosti těchto sehnání. Sesazeno bylo celkem šest hospodářů – tři sedláci a tři chalupníci. Největším hospodářem byl Diviš Haškan (čp. 80), který obdělával téměř 80 str. polí, Václav Šolar (čp. 58) držel usedlost o výměře 71 str. a ke statku Jana Páva (čp. 60) patřilo 60 str. polí. Z chalupníků hospodařil Jan Burda (čp. 63) na 32 str. polí, Josef Šolar (čp. 31) držel 23 str. polí a nejmenší hospodářem byl Matěj Šuchman (čp. 62, 20 str. polí). K roku 1755, kdy došlo k většině sehnání,³⁷⁰ bylo těmto hospodářům mezi dvaatřiceti a jednašedesáti lety.

Nejmladší byl dvaatřicetiletý Diviš Haškan (1723–1756). Na statku však hospodařil poměrně dlouho – 14 let. Přebíral ho jako osmnáctiletý v souvislosti se svým sňatkem. V roce 1755 na něm žil se svojí manželkou a čtyřmi dětmi – dcerou a třemi syny ve věku od 3 do 10 let. V době, kdy byl oficiálně vyhotoven zápis o jeho sesazení z hospodářství, byl Diviš Haškan již mrtev. Mladým hospodářem byl také čtyřiatřicetiletý Václav Šolar (*1721), jenž hospodařil nejkratší dobu. Hospodářem se stal poté, co se v srpnu 1752 přiženil ke stejné staré ovdovělé Apoleně Ambrožové. V manželství se jim narodil jeden syn, který však v roce 1755 zemřel. Na statku žily ještě čtyři děti z manželství Apoleny a Václava Ambrože – dva synové a dvě dcery ve věku od 3 do 9 let. Další hospodář – Jan Páv – se narodil kolem roku 1715 (možná

---

³⁶⁸ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 1, r. 1757.

³⁶⁹ SOA Praha, PK Plzeň č. 136, fol. 1, r. 1757.

³⁷⁰ Podle V. Černého vrchnost s některými zápisy čekala do doby, než bude oficiálně potvrzeno zamítnutí žádosti, kterou Plzenečtí podali Marii Terezii. V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 64.

i později), takže mu v době sehnání bylo asi do čtyřiceti let. Všechny jeho děti, které se narodily v manželství s Johanou Čechurovou (* kolem 1730–1760) a jejichž narození eviduje plzeňská matrika, zemřely ve stáří několika měsíců. Z pozemkových knih vyplývá, že Jan Páv měl zřejmě ještě další děti, jejichž narození zdejší matriky nezaznamenaly. Na statku Jan Páv hospodařil od smrti svého otce v roce 1744. V době jeho sehnání žila ještě Janova matka Kateřina (1678–1762). Nejméně informací se mi podařilo zjistit o Janovi Burdovi, jenž svoji usedlost získal v roce 1743 od vdovy po svém strýci Matěji Burdovi. Bohužel pozemková kniha neuvádí žádné další údaje, podle nichž by bylo možné Jana Burdu blíže identifikovat. Matěj Burda (* kolem 1660–1742) měl totiž celkem čtyři bratry, kteří se dožili dospělosti. Minimálně dva z nich měli syny jménem Jan, kteří navíc byli téměř stejně staří (narodili se roku 1703 a 1705). V pozemkové knize se nemluví ani o žádné manželce či dětech sehnáního hospodáře, ani z matrik není zřejmé, že by některý ze dvou výše uvedených Janů Burdů uzavřel sňatek. Zbylí dva hospodáři patřili spíše ke starším mužům: jedenašedesátiletý Josef Šolar (*1694) obdržel svou usedlost od otce v roce 1731. V té době byl již asi deset let ženatý. Pokud se některé z dětí Josefa Šolara dožilo dospělosti, mohli to být pouze synové Jan (*1722) a Antonín (*1730).³⁷¹ Nejstarší z šestice sehnáních hospodářů byl Matěj Šuchman (*1691). Z hospodářství byl sesazen již v roce 1751, kdy mu bylo šedesát let. Držitelem otcovské usedlosti se Šuchman stal v roce 1722, kdy byl již asi deset let ženatý. Jeho přesné rodinné poměry se mi zjistit nepodařilo. Pozemková kniha hovoří o 10 zl., které mají být dány *na děti Matěje Šuchmana do sirotčí kasy*.³⁷² Jediným dítětem, které mohlo být podle zdejších matrik v roce 1751 na živu, byl dvaatřicetiletý syn Matěj (*1719), pro nějž by se podíl do sirotčí kasy však nejspíš neukládal.

Po třech sehnáních hospodářích se gruntů ujali jejich příbuzní. Novým hospodářem po Matěji Šuchmanovi se stal jeho o sedm let mladší bratr Václav (1698–1753), jenž dosud žádnou usedlost nevlastnil. Václav, který se oženil až v roce 1741, již v roce 1753 zemřel, a až do zletilosti dědice Dominika (1750–1809) měla hospodařit vdova Apolena (* kolem 1715–1797), která se v roce 1757 znovu provdala. Matěj Šuchman odešel z panství do Koterova – vedlejší vesnice, která však již patřila městu Plzni. Jeho manželce Ludmile (†1755), která ho nenásledovala, byl na usedlosti *dle poručení milostivej vrchnosti*³⁷³ vyměřen doživotní výměnek: 1 str. pšenice, 5 str. žita, 1 str. ječmene, 2 v. hrachu. Kromě toho obdržela téměř 11 zl. a, jak již bylo uvedeno výše, také jejím a Matějovým dětem bylo uloženo 10 zl. do sirotčí kasy.³⁷⁴

---

³⁷¹ Jejich úmrtí místní matriky nezaznamenávají, kromě data narození však žádné další údaje o nich známy nejsou.

³⁷² SOA Praha, PK Rokycany č. 233, s. 772, r. 1751.

³⁷³ Tamtéž, s. 770.

³⁷⁴ Tamtéž, s. 769–770.

Rovněž po Janu Pávovi získal statek mladší bratr Vojtěch (1708–1771), jenž do té doby užíval domek stojící na bratrově gruntě. Pravděpodobně stejnou chalupu Vojtěch sehnanému bratrovi Janovi *na místě vejminku dobrovolně jak pro jeho ženu a dítky za dědičnou k užívání zanechává.*³⁷⁵ Zdá se, že Jan Páv této možnosti příliš dlouho nevyužíval, pokud vůbec. To, že zkoumané matriky nezaznamenaly jeho úmrtí, nasvědčuje jeho odchodu ze Starého Plzeňce a nejspíš i z panství. Rozhodnutím císařského dekretu z 6. 12. 1758 měli totiž všichni sehnaní dostat peníze, které zbyly z odhadů jejich statků, a dále měli být zhostnými listy zdarma propuštěni z poddanství.³⁷⁶ Zajímavá je dohra případu Jana Páva. Nově dosazený hospodář Vojtěch Páv asi dva měsíce před svou smrtí (1771) *nemohl ... pro chudobu jeho dálejc hospodařiti, takže pole nezorané a semen žádných k sytí se vynabylo, tudy vydouc svou nemožnost, grunt tento dobrovolně bratranci svému Josefovi Cinkovi, kováři popustil.*³⁷⁷ Josef Cink (1720–1772) byl však hospodářem pouhý půlrok, poté náhle zemřel. Vzhledem k tomu, že zřejmě žádné z Cinkových dětí neprojevalo o statek zájem, *pozůstalá vdova se toho zbavila,*³⁷⁸ a tak se o grunt přihlásil Dominik (* kolem 1745–1778), jenž byl podle pozemkové knihy synem sehnaného Jana Páva. Tento nový zápis se v souvislosti s Janem Pávem zmiňuje pouze o tom, že byl bývalým hospodářem, *který na svobodu propuštěn a ... z toho gruntu hotově vyplacen byl.*³⁷⁹ Propuštění z poddanství se vztahovalo i na syna Dominika, jenž musel, pokud se chtěl bývalého otcovského gruntu ujmout, *do poddanosti v milosti přijatej* být, což skutečně *rukou dáním i s manželkou a dcerou na kanceláři* slíbil.³⁸⁰ Rebelie byla v tomto případě v tichosti zapomenuta...

Nového hospodáře na místo sehnaného Václava Šolara vrchnost rovněž vybrala z okruhu příbuzných, i když zde byla příbuzenská vazba mnohem slabší. Vzhledem k tomu, že ani Václav Šolar, ani jeho žena Apolena roz. Knedlíčková neměli žádné bratry, mohla vrchnost, pokud chtěla udržet grunt v rodině, vybírat jen mezi manželky sester sehnaného páru. Zřejmě vzhledem k tomu, že grunt kdysi patřil Apolenině otci, byl za hospodáře zvolen Apolenin bývalý švagr Matěj Šmolík (1714–1790). Šmolíkova první manželka Anna (1713–1743) se jako jediný Apolenin sourozenec dožila dospělosti. V době, kdy došlo k sehnání Václava Šolara, byla však Anna Šmolíková již více než deset let mrtvá. Vzhledem k tomu, že děti, které se jí v manželství s Matějem Šmolíkem narodily, nakonec grunt nedědily – Matěj Šmolík dal při výběru dědice přednost dětem z druhého manželství – dostal se statek po letech stejně do cizích rukou.

---

³⁷⁵ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 110, r. 1757.

³⁷⁶ V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 66.

³⁷⁷ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 113, r. 1771.

³⁷⁸ Tamtéž.

³⁷⁹ Tamtéž.

³⁸⁰ Tamtéž.

Osoba Matěje Šmolíka nebyla zřejmě mezi plzeňskými hospodáři příliš oblíbená. Předně Šmolík nepocházel ze Starého Plzně, nýbrž ze Sedlce – byl starším synem sedláka hospodařícího na 40 str. (Ve Starém Plzni žil Matěj Šmolík již od své svatby v roce 1734, není vyloučeno, že alespoň nějaký čas s manželkou přebývali na gruntě jejího otce.) Pro své plzeňské sousedy, kteří se považovali za obyvatele „privilegovaného městečka“, byl Šmolík jen „venkovským poddaným“. Šmolík, kterého asi plzeňská rebelie do té doby příliš nezajímala, po svém dosazení na grunt projevoval jasnou loajalitu vrchnosti, jež ho ustanovila i plzeňským rychtářem. Ve svém úřadu se Šmolík snažil plzeňskou obec připravit o finanční prostředky, které Plzeňští využívali k financování své pře. Tak např. poručil obecnímu nájemci Dominiku Keslovi, aby nájemné neplatil obci, ale rovnou vrchnosti. Kromě toho Šmolík údajně hrozil plzeňským sousedům vězením, když se i v 60. letech dál tajně scházeli.³⁸¹

Vraťme se nyní k rodině sehnaného hospodáře. Odebráním gruntu nejvíc utrpěly děti Václava Ambrože, jejichž matku si Šolar vzal, neboť právě ony kvůli svému otčímovi přišly o možnost stát se dědici gruntu. V zápise se ohledně zabezpečení dětí Apoleny Ambrožové-Šolarové dočteme, že nový hospodář Matěj Šmolík má *Apoleně Šolarovej a jejím 4 dětem následující vejsevek, kterej roku 1753 při tom gruntě vysitej byl, ve 3 letech na zrně vynahraditi: pšenice 3 str., žita 11 str. 1v., ječmen 4 str., hrachu 1 str. 2v., ovsa 19 str. 3v. Nápodobně zanechává Matěj Šmolík, nynější hospodář, dobrovolně a beze všeho šacunku tu 1 chaloupku s werkstattem, která na tomž gruntě stojí (avšak ale by od gruntu zahrazena byla) jí Apoleně a jejím dětem, namíste jinšihó vejminku, k dědičnému užívání... Ohledně sumy, která po zaplacení pohledávek zbyla z ceny gruntu, bylo v zápise uvedeno, že ...kterážto suma trhová milostivej vrchnosti, z ohledu že zběhlý Václav Šolar 886 zl. 40 kr. za zameškanou robotu dlužen pozůstává, by byla celým právem patřila, nic však méně přece se milostivá a dědičná vrchnost tak milostivě nad jeho zanechalýma čtyřma dítky rozpomenula a daruje jim, beze všeho jejich nejmenšího zasloužení, jestli se však ony dálejc dobře chovati budou, takovou sumu, to jest 98 zl. 28 kr. 2d. na rovné díly do casi sirotčí, panské milosti, s tím dalším milostivým nařčením, aby ty vypadající roční vejrunky pod obyčejnej interesse do jistého místa a až do zrostu pravených 4 dítek dobře zaopatřeny byly, načěž auřad hospodářský obzvláštní dohled míti má.³⁸² Jak se vyvíjely osudy této rodiny dále, není známo, neboť Václav Šolar, Apolena i její děti z Plzně brzy odešli. Václav Šolar ani poté nepřestával bojovat za plzeňská práva. Prakticky natrvalo přesídlil do Vídně, kde ho najdeme jak u další žádosti Plzeňských podané roku 1767 Josefovi II., tak mezi posly, kteří do Vídně přijeli roku 1780.³⁸³*

---

³⁸¹ V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 69–70.

³⁸² SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 56–57, r. 1757.

³⁸³ V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 66–70.

Za ostatní hospodáře byly dosazeny nepříbuzné osoby. V případě Diviše Haškana vlastně žádní příbuzní z okruhu nejbližší rodiny, kteří by statek mohli převzít, neexistovali. Pomineme-li Haškanovu vlastní rodinu, do níž patřily čtyři malé děti, nabízel by se tak jako v předchozích případech někdo z jeho sourozenců. Žádný Divišův sourozenec se však dospělosti nedožil, a tak byl za nového hospodáře vybrán Jan Císař (1717–1765), jenž dosud držel pouze domek, který zdědil po svém strýci.

I k rodině původního hospodáře Diviše Haškana se vrchnost zachovala slušně. Vdově Kateřině a jejím čtyřem dětem byl dán do užívání Císařův domek, jenž byl oceněn na 100 zl. Jan Císař musel, podobně jako Matěj Šmolík, *vdově Kateřině Haškanovej a jejím dětem ... vejsevek, kterej roku 1753 přitom dvoře vysitej byl, ve 3 letech na zrně vynahraditi ... Nápodobně povinen bude on naddotkuntej Jan Císař až do její smrti k jejímu vychování s dětma neb obživení každoročně vejminek následující obilí na zrně a to hned po žních odvážeti: pšenice 1 str., žita 4 str., ječmena 1 str., hrachu 2v, sena na jednu krávu 1/2 fůry, a otavy 1/2 fůry.*³⁸⁴ Podobně jako pro Ambrožovy děti ponechala vrchnost výnos z koupě statku dětem Diviše Haškana, který rovněž dlužil 886 zl. 40 kr. za zameškanou robotu. Haškanovy děti dopadly lépe než Ambrožovy – zbylo na ně 257 zl. 40 kr., což představovalo podíl 64,5 zl. na dítě. Ani Kateřina Haškanová s dětmi však ve Starém Plzenci nezůstala. V říjnu 1757 se provdala za Jana Herinka, v roce 1758 se jim zde ještě narodil syn, který vzápětí zemřel. Zřejmě nedlouho poté celá rodina Starý Plzenec definitivně opustila.

Za sehnaného Josefa Šolara byl dosazen teprve sedmadvacetiletý Vojtěch Vuch (1729–1772), jenž byl pět let ženatý. Vojtěch Vuch pocházel ze Štáhlav, byl nejstarším synem tamního domkáře. Sourozenci Josefa Šolara zřejmě jako noví hospodáři nepřicházeli v úvahu. O jeho bratřích jsou poslední zprávy z roku 1731. Pokud byli tedy vůbec ještě naživu, byl bratr Jakub (*1690) bílinským farářem a bratr Václav (*1695) byl usazen v Kasejovicích na blízkém panství Lnáře. O dalších osudech Josefa Šolara a jeho rodiny se nepodařilo zjistit nic konkrétního. Určitě odešli z Plzeňce – matriky nezaznamenávají úmrtí nikoho z této rodiny. Vojtěch Vuch měl povinnost vyplatit Josefovi Šolarovi 200 zl. a navíc předal jeho manželce i nábytek, dobytek a obilí.³⁸⁵

Nejméně informací je k případu Jana Burdy. Jak již bylo uvedeno výše, nepodařilo se s jistotou tohoto sehnaného hospodáře identifikovat. Vzhledem k tomu, že ani o původu nového hospodáře, kterým se po Burdovi stal Jan Kurzendorfer (* kolem 1700), se mi nic bližšího zjistit nepodařilo, nelze jednoznačně určit, zda mezi oběma muži byl, či nebyl nějaký příbuzenský vztah. O Janovi Burdovi uvádí Václav Černý, že se odstěhoval na štěnovický statek, odkud nadále působil na své

---

³⁸⁴ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 2, r. 1757.

³⁸⁵ SOA Praha, PK Plzeň č. 136, fol. 1, r. 1757.

bývalé plzeňské sousedy a „živili jejich nespokojenost“.³⁸⁶ Ze svého bývalého gruntu měl nárok jen na 53 zl. za obilí.

Bojem za svá práva žila po desetiletí celá plzeňská obec. Musíme se tedy ptát, proč vrchnost vybrala k trestu sehnání z usedlosti právě tyto muže. Za klíčové považují dva důvody, které spolu úzce souvisí: 1) míra angažovanosti ve sporu, 2) příslušnost k starousedlým rodinám. Příjmení totožná se jmény sehnanych hospodářů můžeme nalézt již v berní rule.³⁸⁷ Na základě matrik lze pak vysledovat, že přímí předkové sehnanych hospodářů se v Plzenci vyskytovali nejpozději od 70. let 17. století, spíše však dříve.³⁸⁸ Sehnání hospodáři představovali již nejméně třetí generaci usedlou v Plzenci, u Jana Burdy se podařilo dohledat i jeho praděda Jiřího, kterému se v roce 1651 – tedy tentýž rok, kdy byla založena matrika narozených – v Plzenci narodilo dítě. Lze předpokládat, že rodiny těchto hospodářů udržovaly silné povědomí ohledně bezpráví, které na nich spáchala vrchnost bezprostředně po skončení třicetileté války. Na druhou stranu nejspíš i lidé, kteří do Starého Plzně přišli až v průběhu stabilizace poválečných poměrů, poměrně snadno a rychle ztotožnili svoji identitu s plzeňskou obcí a vzali její křivdu za svou – jistě i proto, že jim v případě úspěšného završení sporu mohl z celé záležitosti kynout prospěch.

Je zcela přirozené, že se ve sporu angažovaly rody, které patřily ke starousedlíkům a které s největší pravděpodobností zažily snížení statutu Starého Plzně v roce 1649. Nešlo ostatně jen o tyto sehnané hospodáře, do sporu s vrchností zasáhli dříve i jejich otcové či další příbuzní – Matěj Haškan (1684–1737), otec Diviše, byl od začátku vůdčí osobností celého boje, nalzáme ho v prvním poselstvu k císaři Karlu VI. v roce 1723; Divišův bratranec Vít Haškan (1701–1754), chalupník, který byl ve 40. letech v Plzenci rychtářem, vedl například poselstvo do Vídně v roce 1747. Oba sehnání Šolarové byli rovněž příbuzní, bratřenci, ve sporu se angažovali již jejich otcové a strýc – otec Václava Šolara Karel (1668–1734), otec Josefa Šolara Václav (* kolem 1660–1743) i jejich bratr Tomáš (1674–1744). Právě Tomáš Šolar patřil spolu s bratrem Václavem ve 20. letech k nejaktivnějším představitelům „boje“. Burdové využívali dokonce podpory i širšího příbuzenstva. Plzeňským velmi významně pomáhal Petr Burda, krejčí a hradní strážce v Praze. Pocházel rovněž z Plzně, jeho otec byl bratrem děda sehnaného Jana Burdy. Příbuzný byl i s dalším vůdcem 20. let – Kryštofem Kilbergrem (1683–1754), jenž byl jeho bratranec. Příbuzenský vztah měl mít Petr Burda údajně i s Matějem Haškánem. Petr Burda poskytoval

---

³⁸⁶ V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 66.

³⁸⁷ Vzhledem k neustálosti příjmení některá jména kolísala – např. Turek-Páv, Faifr-Císař, Špina-Knedlíček.

³⁸⁸ Vzhledem k tomu, že matriky narozených a sňatků byly založeny až po polovině 17. století, nelze dohledat narození osob, které se ženily v 60. a 70. letech 17. století.

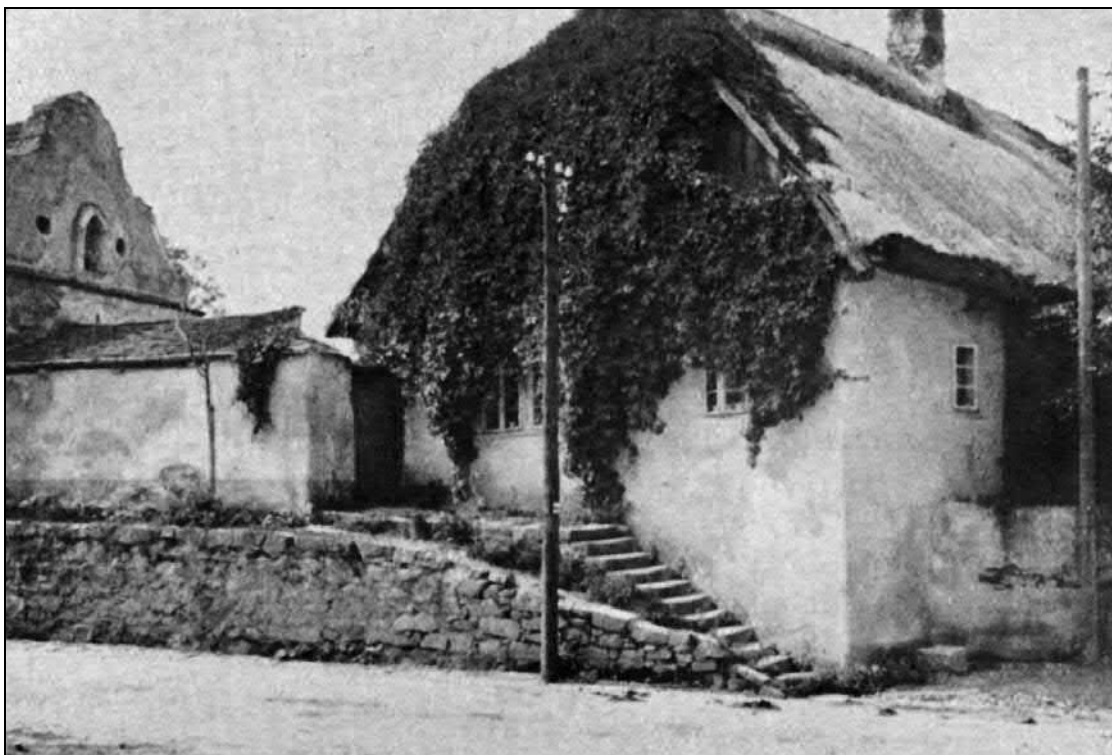
Obrázek 9 Statek Diviše Haškana čp. 80 ve Starém Plzenci

Obrázek 10 Dvůr statku čp. 80 ve Starém Plzenci

Obrázek 11 Statek Václava Šolara čp. 58 ve Starém Plzenci

Obrázek 12 Chalupa Josefa Šolara čp. 31 ve Starém Plzenci

Plzeňským ubytování, pokud byli v Praze, v letech 1723–1740 také ochraňoval jejich důležité doklady.³⁸⁹

Pro vrchnost muselo být velmi obtížné čelit tomuto příbuzenskému klanu, který vystupoval velmi sveřepě – neoslabila ho ani úmrtí jednotlivých vůdců, jejich místa okamžitě přebírali synové či další příbuzní. Zdolat jejich odhodlání nepomohly ani výhrůžky, tělesné tresty nebo vězení. Např. Kryštofu Kilbergerovi nechal v roce 1726 štáhlavský hejtman Žáček vysázet 50 ran holí a držel jej osm týdnů ve vězení za to, že mu Kilberger odmítl vydat obecní pokladnu.³⁹⁰ V roce 1728 pak zemřel v pražském vězení po jednom a čtvrt roce jistý Thomayer, který, ač pocházel z Falce, byl Plzeňskými bez souhlasu vrchnosti přijat za spoluměšťana a ve sporu se velmi angažoval.³⁹¹ V roce 1753 nechal krajský hejtman dokonce na čtrnáct dní uvěznit manželky Diviše Haškana, Václava Šolara a dalších, kteří odešli do Vídně se stížností na vrchnost.³⁹² Podle krajského hejtmana Plzeňští v roce 1753 prohlásili, že „se raději dají uvězniti, než by vrchnost odprosili na znamení, že se poddávají“.³⁹³

Domnívám se, že sesazením z gruntů nechtěla vrchnost pouze potrestat nejobojnější hospodáře. Daleko spíše jí zřejmě šlo o rozbití plzeňské soudružnosti a o to, aby už v Plzenci jednou pro vždy nastal klid. Sesazení muži byli totiž štáhlavskou vrchností propuštěni z poddanství, čímž se vrchnost elegantně zbavila nepohodlných buřičů. Ulomila tak celému boji ostré hroty, neboť zde šlo i o ekonomickou stránku věci. Sesazení sedláci – D. Haškan, V. Šolar a J. Páv drželi tři největší plzeňské grunty. Nebylo náhodou, že právě Haškan a Šolar patřili k nejaktivnějším vůdcům – jejich statky jim poskytovaly finanční zázemí potřebné pro jejich odboj vůči vrchnosti. Navíc na tak velkých gruntech pracovala především čeled', hospodář spíše rozděloval práci, takže jeho nepřítomností hospodářství tolik netrpělo.

Důležitou roli hrála i exemplárnost trestů, které měly sloužit jako případná výhrůžka, pokud by Plzeňští svůj boj vedli dále – zřejmě proto byli sehnáni i tři nejaktivnější chalupníci. Je možné že tato exemplárnost hrála nejdůležitější roli při sesazení Jana Páva, jenž se zřejmě aktivněji do plzeňských akcí nezapojoval, pouze stejně jako ostatní v poslední fázi odmítal robotovat. Jan Páv držel třetí největší grunt v Plzenci a není vyloučeno, že ho vrchnost potřebovala pouze „do počtu“, jelikož se rozhodla sesadit tři sedláky a tři chalupníky. Určité exemplárnosti by nasvědčovala i „technická“ stránka věci. Předtím, než vrchnost přistoupila k vytvoření zápisů o sehnání, založila tři úplně nové pozemkové knihy – na rozdíl od dřívější jednotné plzeňské knihy se nyní zápisy o změnách hospodářů měly vést zvlášť pro

---

³⁸⁹ V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 28, 51.

³⁹⁰ V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 44–45.

³⁹¹ *Tamtéž*, s. 38.

³⁹² *Tamtéž*, s. 63

³⁹³ *Tamtéž*.

sedláky, chalupníky i domkáře.³⁹⁴ „Selská“ a „chalupnická“ pozemková kniha Starého Plzeňce začínala právě zápisy o sehnaných hospodářích a to i přesto, že za nimi následovaly zápisy, které nesly o něco dřívější dataci.³⁹⁵ Je možné, že vrchnost počítala s určitým psychologickým momentem – kdykoli znovu se tyto pozemkové knihy otevřely, objevila se výstraha v podobě zápisů o sesazených hospodářích.

Podívejme se na vlastní důvody sesazení – kromě toho, že se hospodář protivil vrchnosti, se v každém zápise zdůrazňuje, že i zběhl, což bylo jasné provinění, které vrchnosti dávalo právo zasáhnout tímto způsobem (zběhlé osoby ztrácely např. nárok i na své dědické podíly). To, že zde nešlo o klasický případ, kdy zběhlá osoba opouštěla bez povolení panství s trvalým úmyslem, vrchnosti nevadilo. Plzeňští hospodáři – a nejen tato šestice – samozřejmě cestovali v zájmu své „věci“, především se žádostmi a peticemi na příslušné úřady. Ještě jedna zajímavá okolnost se v zápisech objevuje. Ani jeden ze sehnaných sedláků, a k tomu ani chalupník Burda, neměl držbu svých usedlostí před svým sehnutím vůbec zapsanou v pozemkových knihách. Všichni tito hospodáři přebírali své usedlosti ve 40. letech. Je otázkou, zda oni sami nechtěli, či ani nemohli, v již vyhocené konfliktní situaci žádat vrchnost o potvrzení své držby. Je ovšem rovněž možné, že toto opominutí mělo čistě technický ráz – zdá se, že od 40. let až do začátku let padesátých do pozemkových knih přestalo zapisovat obecně.

Na základě dostupných informací se zdá, že vrchnosti šlo při řešení celé situace především o uhájení prestiže a moci, o nezpochybnění celého systému než o mstu a potrestání konkrétních osob. Svou roli hrálo možná i to, že Plzeňští se mohli cítit být v právu a že domnělé bezpráví na nich spáchali předchozí majitelé panství (Jiří Petr z Kokořova a jeho syn Adam Václav).³⁹⁶ Plzeňští se dokonce ze začátku snažili zachovávat ke své nové vrchnosti loajalitu – v roce 1723, při své cestě do Prahy za císařem Karlem VI., se plzeňští poslové nejdříve stavili u Antonie Josefy hraběnky Černínové z Chudenic, která spravovala panství místo svého syna Františka Antonína (1710–1739), aby ji o svém úmyslu informovali. Hraběnka údajně proti jejich kroku původně nic nenamítala, proti se postavil až šňáhlavský hejtman Würckner.³⁹⁷ Postupně se ovšem konflikt dostal na jinou rovinu – to, když si Plzeňští začali stěžovat i na stávající vrchnost a následně odmítli robotovat, čímž porušili slib poddanské poslušnosti a navíc vrchnosti způsobili i ekonomické škody.

---

³⁹⁴ Nové pozemkové knihy byly založeny i pro další obce.

³⁹⁵ V těchto pozemkových knihách byl každé usedlosti vyhrazen určitý počet stran, tak aby bylo v budoucnu možné zapisovat změny v držení této usedlosti za sebou.

³⁹⁶ V právu mohli teoreticky být v letech 1649–1680, pokud pomineme, že původní privilegia byla vydána komornímu městečku. Poté byla robotním patentem zrušena všechna poddanská privilegia, která vrchnosti znovu nepotvrdily – to opakoval i robotní patent v roce 1717. Jan Jindřich, poslední majitel z rodu Kokořovců, měl plzeňským v roce 1680 údajně ústně slíbit potvrzení jejich privilegií.

³⁹⁷ V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 25.

Přesto se další majitel štáhlavského panství Heřman Jakub Černín z Chude-
nic (1706–1784) při sesazování hospodářů zachoval poměrně „milostivě“. Alespoň
v některých případech dosadil na grunty příbuzné – na statek Jana Páva, jenž se ve
sporu angažoval nejméně – se po 25 letech dokonce mohl vrátit jeho syn. Kromě
toho se vrchnost snažila zajistit rodiny sehnanych hospodářů, zvláště v případech,
v nichž figurovaly malé děti. Proto například vybírala za náhradní hospodáře ty osoby,
které disponovaly domkem, který mohl být sehnané rodině na oplátku odstoupen.
Náhradní domky dostaly rodiny Diviše Haškana, Václava Šolara, Jana Páva, man-
želce Matěje Šuchmana byl na jejím bývalém gruntě zaručen doživotní výměnek.
Děti zemřelých hospodářů Václava Ambrože a Diviše Haškana měly v sirotčích
kasách uloženy poměrně slušné podíly. Josefu Šolarovi měl nový hospodář vyplatit
200 zl., pouze Jan Burda se musel spokojit jen s 53 zl. za obilí. Jan Burda byl ovšem,
vedle toho, nebo možná právě proto, že se angažoval v plzeňském boji, velmi špat-
ným hospodářem. Nejenže nesložil 100 zl. na mše za svoji tetu, jak slíbil, ale na-
dělal značné další dluhy.

Zdá se, že vrchnost se, alespoň v případě chalupníků, při rozhodování koho
sesadit, řídila i tím, kdo byl jak úspěšným hospodářem. Také Matěj Šuchman, po-
dobně jako Jan Burda, své hospodářství zanedbával, navíc zřejmě postupně ztrácel
důvěru svých plzeňských sousedů, protože úkoly, jimiž ho pověřovali, využíval
k toulání se a žití na jejich úkor. Podle Václava Černého „jeho shození z chalupy
nevzbudilo většího ohlasu“.³⁹⁸ Na špatném stavu hospodářství těchto chalupníků se
zřejmě podílela i jejich dlouhodobější nepřítomnost. Jestliže na velkém statku mohla
být osoba hospodáře do určité míry nahrazena, na chalupnické usedlosti, která si
často nemohla čeled' dovolit, byla zapotřebí práce všech členů rodiny. Je možné, že
právě špatný ekonomický stav usedlostí byl důvodem toho, proč na usedlost Jana
Burdy nebyl dosazen nikdo z rodiny. Buď to mohla být forma přísnějšího trestu –
v tomto případě by ovšem vrchnost zřejmě postupovala stejně i u Matěje Šuchmana,
za něhož dosadila bratra – nebo nikdo z příbuzných neměl prostě o hospodaření za
těchto podmínek zájem. Při výběru nových nepřibuzných hospodářů se vrchnost
snažila nalézt někoho mimo Starý Plzeň. Jednak proto, že lojalitou hospodáře
pocházejícího zvenčí si mohla být spíš jistá, jednak i proto, že v samotném Starém
Plzenci bylo obtížné nalézt někoho, koho se spor netýkal. Pouze na grunt po Divišovi
Haškanovi byl dosazen místní rodák – Jan Císař, syn plzeňského sedláka hospoda-
řícího na 50 str. Největší statek v Plzenci vrchnost asi nechtěla obsadit někým
zvenčí – jak jsme viděli výše, nepřilíš příznivá reakce Plzeňských provázela dosa-
zení Matěje Šmolíka ze Sedlce, který coby švagr bývalé hospodyně získal druhý
největší plzeňský grunt. Rodina Jana Císaře, zdá se, se ve sporu do té doby nijak
významně neangažovala. Je ironií, že Janův o třicet let mladší bratr Vojtěch (1748–

---

³⁹⁸ *Tamtéž*, s. 64.

1823) se poté, co dospěl, aktivně přidal na stranu Plzeňských, a tak si v roce 1780 vysloužil čtyřtýdenní vězení.³⁹⁹

Shrňme-li zásahy vrchnosti v oblasti transferu usedlostí, lze říci, že vrchnost nepřímo figurovala u každého majetkového převodu, neboť nový hospodář se mohl usedlosti ujmout jen s jejím souhlasem, a to i přesto, že hospodáři měli ke svým zakoupeným usedlostem dispoziční a dědická práva. Obě strany majetkové transakce se musely dostavit do vrchnostenské kanceláře, kde byl v případě uděleného souhlasu učiněn zápis do pozemkové knihy. O tom, že k majetkové transakci potřebují souhlas vrchnosti, poddaní velmi dobře věděli a někdy se snažili tohoto faktu i zneužít, jak ukazuje následující případ.

V roce 1782 přednesl na štáhlavské kanceláři stížnost Jan Šlezinger, podruh ze Lhůty, která se týkala největšího gruntu ve vesnici, jenž v té době vlastnil Šebastian Šmolík. Tento statek patřil kdysi Janovu otci Josefu Šlezingerovi, jenž se ho ujal v roce 1730, kdy byl grunt již ve velmi špatném stavu.⁴⁰⁰ Protože se situace výrazně nezlepšila ani po 25 letech a Josef Šlezinger už dál hospodařit nechtěl, prodal v roce 1755 statek za pouhých 80 zl., z nichž ale šlo 60 zl. na úhradu dluhů, a za výměnek pro svoji osobu zmíněnému Šebastianovi Šmolíkovi. O této majetkové transakci byl do pozemkových knih učiněn řádný zápis. Přesto si Jan Šlezinger po téměř třiceti letech stěžoval na neplatnost tohoto prodeje a s odůvodněním, že k němu došlo bez vědomí vrchnosti, žádal grunt zpět. Vrchnost ho však odmítla, naopak poukázala na to, že k převodu usedlosti došlo z dobrovolného rozhodnutí Josefa Šlezingera.⁴⁰¹

I z tohoto případu je patrné, že hlavní rozhodovací pravomoc ohledně majetkových transakcí ležela v rukou hospodářů. Vrchnost většinou nijak nebránila tomu, aby si hospodáři uspořádali rodinnou a majetkovou situaci po svém, tedy aby si dědici či kupce sami zvolili. Je samozřejmě možné, že povaha pozemkových knih, do nichž se převody nemovitostí zapisovaly až po jejich schválení, nedovoluje odhalit případy, v nichž se vrchnost k hospodářově záměru vyjádřila negativně. Případná zamítnutí majetkových transakcí zřejmě nebyla nikde evidována. Přesto však lze předpokládat, že pro vrchnost byla nejdůležitějším faktorem ekonomická stabilita usedlosti, a z tohoto hlediska byl převod mezi živými osobami nejprůhlednějším a nejjistějším způsobem jak zajistit kontinuitu v hospodaření a v odvádění vrchnostenských a dalších dávek. Vrchnosti šlo především o to, aby o změnách, které v držení usedlostí nastaly, byla informována a aby o nich měla přehled. Iniciativně vystupovat začala až v momentě, kdy byly nějak ohroženy její ekonomické zájmy, kdy se domnívala, že hospodář neposkytuje dostatečnou záruku toho, že bude plnit všechny závazky a povinnosti. Tato situace mohla nastat u nedbalého hospodáře nebo v dobách nepokojů poddaných. Tehdy bylo odnětí usedlosti vzbouřenému poddanému

---

³⁹⁹ *Tamtéž*, s. 72.

⁴⁰⁰ K tomu viz též s. 286, 296.

⁴⁰¹ SOA Praha, VS Štáhlavy, Protokol soudních dní, i. č. 223, zápis ze dne 12. 4. 1782.

i výrazem demonstrace vrchnostenské autority. I v těchto krajních případech se zdá, že vrchnost postupovala spíše pragmaticky a nesnažila se o nějakou pomstu za každou cenu nebo o ekonomickou zkázu rodiny sehnaného hospodáře.

Mé výzkumy však odhalily ještě jeden aspekt vztahů mezi poddanými a jejich vrchností. Vrchnost totiž bývala svými poddanými de facto nucena vstupovat do jejich vztahů.⁴⁰² Šlo o různé spory o dědictví či majetek, kdy se poddaní sami dovolávali vrchnostenskému rozhodnutí. Tím se vlastně sami delegovali do závislého postavení, neboť rozhodování o rodinných záležitostech, které měli obvykle ve své kompetenci, přenášeli na vrchnost.⁴⁰³ Vedle toho se ovšem poddaní obraceli na svou vrchnost s nejrůznějšími žádostmi, ve kterých doufali a předpokládali, že jim vrchnost pomůže vyřešit svízelné životní situace.⁴⁰⁴ Lze tedy říci, že vrchnost nepředstavovala pouze autoritu či mocenskou hrozbu, ale i jakousi poslední instanci v kladném slova smyslu.

2.2.3 Změna hospodáře na panství Št'áhlavy

Sledování aspektů, které provázely změnu hospodáře poddanské usedlosti, nemá význam jenom proto, abychom zjistili vztahy mezi odcházejícím a nastupujícím hospodářem, popř. jak dlouhou dobu ten či onen sedlák, chalupník nebo domkář držel svou usedlost. Viděny v širších souvislostech, mohou tyto údaje napovědět i o celkové společenské, sociální a ekonomické situaci zkoumaného regionu.

Majetkové převody usedlostí ve čtyřech zkoumaných lokalitách panství Št'áhlavy před rokem 1850 jsou zapsány v dvanácti pozemkových knihách.⁴⁰⁵ Celkem bylo získáno 1714 zápisů, z nichž 856 vzniklo v období 1691(86)–1787 a 858 v letech 1788–1850.⁴⁰⁶ Při vytváření databáze majetkových převodů nebyla mechanicky přebírána datace zápisů, nýbrž jsem se na základě kritiky pramene snažila zjistit co možná nejpresnější datum, kdy skutečně k transferu usedlosti došlo. Čistě mechanická datace by totiž přinášela do analýzy značné zkreslení. Jednak se změna držby nezřídka zapisovala až po několika letech, jednak v polovině 18. století št'áhlavská

---

⁴⁰² Srov. též S. C. OGILVIE, *Vesnická obec*.

⁴⁰³ Ke konfliktům spojeným s dědickým a majetkovým právem viz např. M. HOHKAMP, *Herrschaft in der Herrschaft*, s.157–215.

⁴⁰⁴ V knize žádosti (SOA Praha, VS Št'áhlavy, i. č. 50) můžeme nalézt např. zápisy, kdy *vdova Marie po Janu Suchým ze Lhoty žádá o milostivou almužnu* [zápis č. 28 z roku 1796], popřípadě kdy *Matěj Šmolík, sedlák z Plzence, žádá, by jemu dříví na stavení poněvadž pohořel, v levnějším penězi přepuštěno bylo* [zápis č. 7 z roku 1796]. Blíže viz kapitola Stáří a smrt ve III. oddíle.

⁴⁰⁵ Viz úvod.

⁴⁰⁶ Zápisů získaných přímo z pozemkových knih bylo ve skutečnosti méně. Tento celkový počet zahrnuje i transfery usedlostí, které v pozemkových knihách chyběly, nicméně se daly rekonstruovat na základě dalších zápisů.

kancelář přestala zápisy evidovat a k obnovení agendy došlo až po patnácti letech, kdy byly založeny nové pozemkové knihy. Při pátrání po skutečném okamžiku změny držby jsem využívala především údajů z rekonstrukce rodin založené na matričních zápisech. Tak například za okamžik převodu držby jsem považovala datum úmrtí hospodáře, přitom jsem rozlišovala, zda došlo k plynulé výměně hospodářů, či zda byl například dědic nezletilý a usedlost mezitím spravoval prozatímní hospodář.

Jako hlavní mezník pro výzkum dané problematiky jsem vybrala roky 1786/87, kdy poddaní získali testamentární právo ke svým usedlostem a následně došlo i ke změně dědického práva ve prospěch nejstaršího syna. Abych mohla sledovat uvedení této změny do praxe, rozdělila jsem období 1788–1850 na dvě přibližně stejně dlouhé etapy (1788–1820; 1821–1850). Pokud jsem prováděla podrobnější analýzu, rozdělovala jsem i období předcházející, pro něž jsem zvolila za mezník rok 1740.

Relativně pozdní založení pozemkových knih na panství Štáhlavy bohužel nedovoluje pozorovat, jak následky třicetileté války a následné poválečné období ovlivnily transfery poddanských usedlostí. I přesto se můžeme pokusit zjistit, jaký trend při změnách hospodářů převládal. Ve zkoumaných obcích Štáhlavska zůstala po třicetileté válce pustá více než čtvrtina gruntů. Vrchnost se snažila tyto grunty co nejrychleji obnovit – dvě ze šesti pustých selských usedlostí ve Štáhlavech se jí podařilo obsadit již v roce 1653.⁴⁰⁷ Na obnově pustých usedlostí se podíleli i poddaní z jiných panství.⁴⁰⁸ Situace nových vlastníků ani hospodářů na méně postižených gruntech nebyla jednoduchá. Obyvatelé panství Štáhlavy se mj. potýkali i s četnými požáry – např. ve Starém Plzenci hořelo v letech 1664–1695 celkem šestkrát – v roce 1692 vyhořela téměř třetina obsazených selských gruntů, v Sedlci lehla v roce 1690 popelem polovina usedlostí.⁴⁰⁹ Případné ekonomické problémy spolu s volnými usedlostmi tak vytvářely ve druhé polovině 17. století situaci, která přispívala k častějšímu střídání hospodářů.⁴¹⁰ Výjimkou nebylo ani zbíhání poddaných z gruntů.⁴¹¹

---

⁴⁰⁷ NA, Berní rula, Plzeňsko, i. č. 18, fol. 576–583, r. 1654; Tamtéž, TK, Plzeňsko 61, Štáhlavy a Nebílovy panství, rustikální fase, i. č. 2252, č. k. 684, r. 1719; A. VELKOVÁ, *Die Herrschaft Štáhlavy*, s. 32–33.

⁴⁰⁸ E. MAUR, *Populační vývoj*, s. 72–73.

⁴⁰⁹ NA Praha, TK, Plzeňsko 61, Štáhlavy a Nebílovy panství, rustikální fase, i. č. 2252, č. k. 684, r. 1719. Požáry pokračovaly i v 18. století. Nejničivějšími byly v roce 1719, kdy vyhořelo 16 (asi čtvrtina) usedlostí ve Štáhlavech, a v roce 1725, kdy oheň zničil asi polovinu plzeňských nemovitostí. O tomto požáru máme zprávu v žádosti plzeňských Karlu VI. z roku 1726: „... manželka hraběcího služebníka při vaření přehřátým omastkem z neopatrnosti zapálila dům, v němž bydlela, a oheň ve dvou hodinách obrátil v popel 31 měšťanských domů a 16 stodol“ (Převzato z: V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 31).

⁴¹⁰ Časté střídání hospodářů bylo typické i během předchozích sta let. J. PETRÁŇ, *Poddaný lid*, s. 64.

⁴¹¹ To ukazuje J. GRULICH na příkladu Chýnovska: *Populační vývoj*, s. 278. Viz též E. MAUR, *K některým formám protifeudálního odporu*.

Zdaleka však nešlo o výhradně negativní jev. Neobsazené usedlosti poskytovaly poddaným širší manévrovací prostor. Stávajícím hospodářům umožňovaly změnit (vylepšit) svoji pozici odchodem na jiné místo,⁴¹² neusedlým vrstvám obyvatel přinášely příležitost k sociálnímu vzestupu.⁴¹³ Díky snadnějšímu přístupu k usedlostem mohli lidé i dříve zakládat rodiny.⁴¹⁴

Osmnácté století bylo na rozdíl od předbělohorského období dobou, kdy došlo k větší stabilizaci rodové držby usedlosti.⁴¹⁵ Příčiny bychom asi neměli hledat pouze v opatřeních vrchnosti, která omezovala stěhování z panství,⁴¹⁶ takže fluktuace usedlého obyvatelstva byla v této době mnohem nižší, než tomu bylo v průběhu století před koncem třicetileté války.⁴¹⁷ Po roce 1650 se snad všechna panství musela vyrovnávat s následky třicetileté války, které znamenaly především úbytek obyvatelstva a zvýšení počtu pustých hospodářství. Pro zájemce o zakoupení usedlosti tedy nebylo příliš obtížné získat volnou usedlost v rámci panství, ke kterému jako poddaný příslušel. Je možné pozorovat i často neúspěšnou snahu vrchnosti obsadit pustou usedlost za každou cenu, tedy i při použití mocenských či donucovacích prostředků.⁴¹⁸ Vrchnostenským zájmem bylo obnovit válkou rozvrácená hospodářství a získat pro ně stále hospodáře. Na druhou stranu, pro podporu tohoto úsilí začala vrchnost vytvářet výhodné podmínky pro ty, kteří se rozhodli takovou rodovou základnu vybudovat. Umožňovala jim za poměrně výhodnou cenu získat široká dispoziční práva, která hospodářům i jejich potomkům poskytovala významnou sociální jistotu. Druhá polovina 17. století byla zároveň obdobím, kdy řada vrchností obnovovala zákupy, k jejichž rozvratu v souvislosti s válečným konfliktem došlo.⁴¹⁹ Na základě pozemkových knih štáhlavského panství lze říci, že částky, za které se poddaní mohli na gruntech zakupovat, nebyly příliš vysoké⁴²⁰ a že vrchnost se k jejich splácení, stejně tak jako k odvádění dalších dávek, stavěla poměrně benevolentně. Pokud šlo o jinak schopného hospodáře, který si svůj momentální úpadek nezavinil

---

⁴¹² J. GRULICH, *Převody poddanských nemovitostí*, s. 118.

⁴¹³ J. GRULICH, *Sociální a demografický vývoj*, s. 307.

⁴¹⁴ M. CERMAN – E. MAUR – H. ZEITLHOFER, *Wirtschaft, Sozialstruktur*, s. 268.

⁴¹⁵ M. VOLF, *Výsledky*, s. 105. Rovněž Z. Kalista se na základě svého výběru pramenů vyslovuje v tom smyslu, že rod hraje v barokní době velmi důležitou úlohu (u šlechty je vnímán i jako morální závazek). U venkovského obyvatelstva Kalista soudí, že rodový princip byl posilován i zvenčí, a to snahou vrchnosti připoutat sedláka pevněji ke gruntu (Z. KALISTA, *Česká barokní gotika*, s. 69–78; TÝŽ, *Tvář baroka*, s. 63–65).

⁴¹⁶ K. KROFTA, *Dějiny selského stavu*, s. 196–198.

⁴¹⁷ J. PETRÁŇ, *Poddaný lid*, s. 248–251. K. KROFTA, *Dějiny selského stavu*, s. 160–161.

⁴¹⁸ E. MAUR, *Die böhmische Gesellschaft*, s. 198.

⁴¹⁹ J. TLAPÁK, *K některým otázkám*, hl. s. 190–197.

⁴²⁰ Zjednodušeně se dá říci, že za 1 str. se počítalo asi 1–1,5 kopy grošů míšeňských (tedy cca 1,5 zl.), takže většinu usedlostí bylo možné pořídit do 50 zl.

(například vyhořel), vrchnost své pohledávky, které by byly stejně nedobytné, prostě odepsala. Přeci jenom však byl nákup nezanedbatelnou finanční investicí, která navíc v některých případech nebyla ani splacena za života jednoho hospodáře a ve svém důsledku vedla ke stabilizaci držby a ke zvýšení převodů v rámci rodiny.

Jistou zárukou nerušenosti držby vytvářela i sama praxe, kdy vrchnost do majetkových rozhodnutí svých poddaných téměř nezasahovala.⁴²¹ Sami poddaní pak začínají mít zájem o udržení usedlosti v rodině, neboť růst počtu obyvatel i vrstvy bezzemků vedl k zvýšené poptávce po volných usedlostech, jichž se začíná nedostávat.⁴²² Lze tedy říci, že na přelomu 17. a 18. století se vytvářejí příhodné podmínky k usazení rodin, což vede ke vzniku rodového majetku, který je předáván z pokolení na pokolení.⁴²³ Vytváří se tak majetková kontinuita.⁴²⁴ Usedlé rodiny pak měly malý důvod k nějakému pohybu, pokud statek přeci jenom prodaly a rozhodly se koupit jiný, činily tak v okruhu několika sousedních vesnic, hranice panství překračovaly pouze výjimečně. Za těchto okolností, kdy se rovněž výběr partnera nejčastěji omezoval na blízké sousedství,⁴²⁵ se pak jako první možní kupci nabízeli nedaleko usedlí příbuzní.

Na druhou stranu, pokud by byla situace posuzována pouze z hlediska finanční výhodnosti, bylo by zřejmě pro hospodáře lepší prodat statek nepřibuznému zájemci – v tomto případě totiž nebylo nutné brát na kupce nějaké ohledy a uměle snižovat cenu; k některým prodejům a koupím docházelo čistě ze spekulativních důvodů.⁴²⁶ Rozhodujícím faktorem zde zřejmě byla rodinná konstelace a osud odstupujících hospodářů. Pokud usedlost prodávali, protože se jim nabízela lepší existence někde jinde, nebo pokud naopak potřebovali splatit na usedlosti vážnoucí dluhy, byl zřejmě cizí kupec výhodnější. Pokud ovšem hospodář a jeho manželka chtěli odejít na výměnek s tím, že na prodané usedlosti zůstanou, hrála zde významnou roli obava z chování budoucího hospodáře. I když ani příbuzný nebyl zárukou dobrých vztahů, přeci jenom odstupující hospodář preferoval soužití s člověkem, kterého znal a jehož jednání mohl odhadnout, než s někým, kdo byl pro něj velkou neznámou.

---

⁴²¹ H. ZEITLHOFER, *Land, Family*, s. 530.

⁴²² E. MAUR, *Die böhmische Gesellschaft*, hl. s. 201, 204–205.

⁴²³ M. CERMAN – E. MAUR – H. ZEITLHOFER, *Wirtschaft, Sozialstruktur*, s. 283.

⁴²⁴ Podobnou kontinuitu potvrzuje pro osnabrúcký Belm i J. SCHLUMBOHM, *Lebensläufe*, s. 506–508. Kontinuitu rodové držby, která v některých případech mohla trvat i několik staletí, ukazuje i F. LE PLAY, *Les ouvriers des deux mondes*. Bd. 3, s. 134, 140.

⁴²⁵ J. GRULICH – H. ZEITLHOFER, *Migrace jihočeského obyvatelstva*. Autoři zde ukázali, že pro venkovské obyvatelstvo byla typická migrace do vzdálenosti 20 km od místa narození. Podobná byla situace i na Šťáhlavsku – viz dále s. 402–403.

⁴²⁶ Ke snížení ceny mohlo ovšem dojít i u prodeje nepřibuzným kupcům, například pokud byla usedlost zatížena výměnkem. Srovnej H. REBEL, *Peasant Stem Families*, s. 268–270.

Tuto obavu je možné vyčíst i z řádků pozemkových knih – v roce 1837 uzavřeli manželé František (*1798) a Marie (* asi 1801–1844) Frosovi s nepřibuzným kupcem smlouvu o prodeji svého plzeneckého domku. Měli již jeden domek v Sedlci a ten plzenecký, který František Fros zdědil po smrti svého bratra, nepotřebovali. Navíc domek prodat museli, neboť na něm vázly tak velké dluhy, že hrozila exekuce. V domku však žili Františkovi staří rodiče, kteří se obávali, že jim, když domek do cizích rukou přijde, nyní zle se povede.⁴²⁷ Tlačili tedy na syna, aby domek raději prodal Matěji Lenkovi, jenž byl jejich zetěm. Původní kupec se však porušení dohod bránil a vymohl si, aby mu byl domek skutečně prodán.

Preference příbuzného coby nového hospodáře měla i další důvody. Dobré zacházení ze strany příbuzného bylo nejspíš více „kontrolováno“ ze strany vesnické společnosti, která by případné prohřešky proti obvyklé morálce přísněji odsoudila. Pokud hospodář převedl nemovitost na dítě, mohl navíc zabezpečit jak tohoto potomka, tak částečně i jeho sourozence, kterým nový hospodář musel vyplatit dědické podíly.

Všechny tyto důvody pro posilování převodů usedlostí v rámci rodiny se uplatňovaly i na Štáhlavsku. I když pro 17. století nemáme k dispozici zápisy o změně hospodářů, lze na častější fluktuaci majitelů usedlostí ve srovnání s 18. stoletím usuzovat z analýzy berní ruly a vizitačního nálezu rustikální fáse tereziánského katastru zhotoveného v roce 1719.⁴²⁸ Srovnání jmen osob hospodařících na stejné usedlosti v odstupe 65 let může napovědět, kolik rodin se ve sledovaných lokalitách ve 2. polovině 17. století trvale usadilo. Nejde samozřejmě o přesnou metodu – příjmení byla v tomto období ještě neustálená, lidé byli často označováni podle vlastností, typu povolání, nebo gruntu – k dokumentování určitého trendu je však, myslím, dostačující.⁴²⁹ Na základě srovnání lze konstatovat, že pravděpodobnou rodinnou kontinuitu vykazovala minimálně třetina gruntů ve Lhůtě a Sedlci, 22 % ve Starém Plzenci a pouze jediná štáhlavská usedlost (4 %).

Podobnou metodu jsem aplikovala i na pozemkové knihy. Srovnávala jsem jména hospodářů, kteří přebírali usedlost ve 20. letech 18. století, se jmény osob, které hospodařily v posledním desetiletí 18. století. Rodovou kontinuitu bylo možné na základě příjmení potvrdit u 43–44 % procent usedlostí ve Starém Plzenci, Sedlci i Štáhlavech, ve Lhůtě dosahovala dokonce 60 %. Dalších 23–29 % hospodářů (ve Lhůtě pouze 6 %) držících usedlost na konci 18. století mělo k původním majitelům přes rozdílná příjmení velmi silnou rodinnou vazbu – hospodář odlišného příjmení se na usedlost dostal sňatkem s dcerou, sestrou či vdovou některého z předcházejí-

---

⁴²⁷ SOA Praha, PK Blovice č. 139, fol. 104, r. 1838.

⁴²⁸ NA, Berní rula, Plzeňsko, i. č. 18, fol. 576–583, r. 1654; NA, TK, Plzeňsko 61, Štáhlavy a Nebílovy panství, rustikální fáse, i. č. 2252, č. k. 684, r. 1719.

⁴²⁹ P. BURDOVÁ, *Narižení o užívání příjmení*.

cích hospodářů.⁴³⁰ I když je možné předpokládat, že podobné vazby existovaly i mezi hospodáři vyskytujícími se na seznamu berní ruly a tereziánského katastru, přeci jenom je mezi oběma obdobími patrný jasný rozdíl. Shodná příjmení vykazovalo celkem 17 % hospodářů držící usedlost v období 1654–1719, v období 1720–1800 byla jmenná shoda zaznamenána u téměř trojnásobku rodin (45 %) a u dalších 22 % hospodářů existovala významná vazba na rodinu hospodáře držícího usedlost ve 20. letech 18. století.

Doznívání období, kdy se častěji střídali nepřibuzní hospodáři, je možné pozorovat i na zápisech ve šňáhlavských pozemkových knihách z počátku 18. století. Vztahy mezi odstupujícím a nastupujícím hospodářem jsem byla schopná objasnit díky rekonstrukci rodin provedené na základě matričních zápisů. Při změně hospodáře učiněné před rokem 1741 se nepřibuzný kupec vyskytoval téměř u čtvrtiny případů. Podíváme-li se ovšem na toto období blíže, je možné pozorovat jeho významnou dynamiku, která názorně ukazuje rostoucí význam rodiny z hlediska transferu usedlostí. U zápisů pořízených před rokem 1721 dosahuje podíl nepřibuzných kupců 37,5 %, naopak na zápisech z let 1721–1740 se nepřibuzné osoby podílely pouze 16,3 %.⁴³¹ Celý zbytek 18. století jasně dominovaly transfery usedlostí ve prospěch příbuzných osob.

Tuto skutečnost potvrzují i další výzkumy zabývající se touto tematikou. Josef Grulich, který zkoumal majetkové převody uskutečněné v letech 1625–1710 na jihočeském panství Chýnov, došel k závěru, že v tomto období neexistoval příbuzenský vztah mezi odcházejícím a nastupujícím hospodářem až u 81 % transakcí. V následujícím období 1711–1795 však podíl nepřibuzenských převodů poklesl na 31 %.⁴³² Podobně vysoký podíl nepřibuzných kupců při transferech usedlostí před rokem 1750 ukazují výsledky výzkumu Dany Štefanové uskutečněného pro severočeské panství Frýdlant (pro léta 1558–1648 uvádí jejich podíl 73,4 %, pro období 1651–1750 pak stále 68,1 %).⁴³³ Tyto údaje však mohou být poněkud zkreslené, neboť autorka nevycházela z rekonstrukce rodin, ale pouze z příbuzenských vazeb zaznamenaných v pozemkových knihách. Ty však příbuzenské vztahy nemusely vždy zachytit, zvláště pokud měl nový hospodář od starého držitele odlišné příjmení. Rovněž Hermann Zeithofer, který svůj výzkum uskutečnil v jihočeské farnosti Kapličky, uvádí pro období 1651–1720 podíl nepřibuzenských transferů 31 %, pro

---

⁴³⁰ Pokud k podobné situaci došlo v rámci jedné usedlosti vícekrát, byly tyto případy řazeny do kategorie nepřibuzných osob.

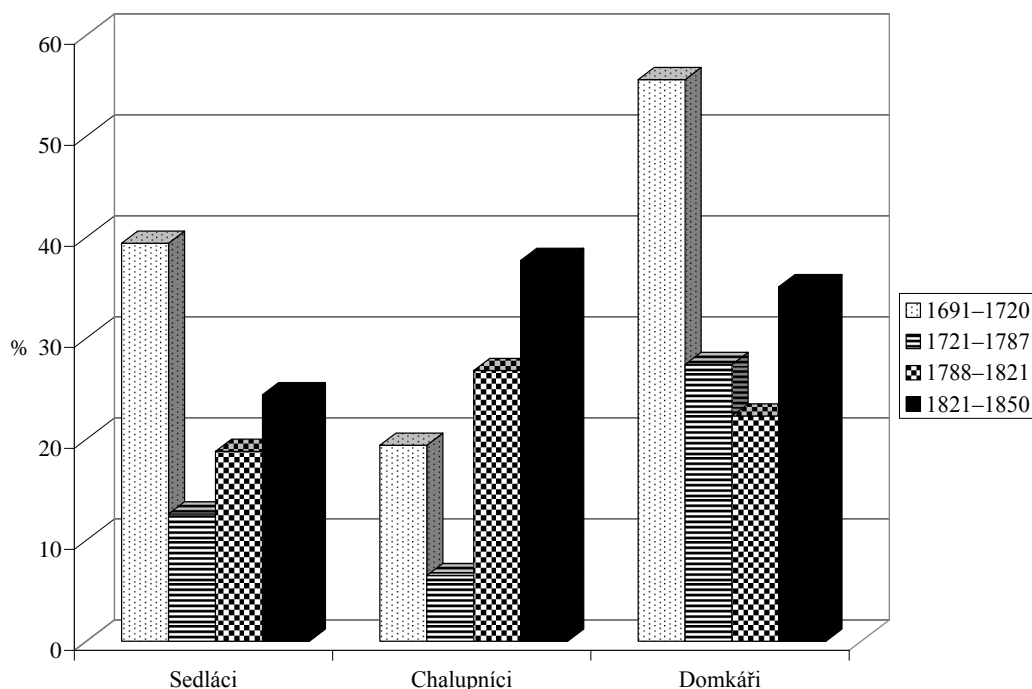
⁴³¹ Podobně jako v tabulce II.1 je tento podíl počítán z celkového počtu zápisů, od kterého byly odečteny případy zakoupení, výstavby usedlosti a dále zápisy, v nichž nebyl vztah nastupujícího a odstupujícího hospodáře znám nebo kdy se usedlosti ujímal prozatímní hospodář.

⁴³² J. GRULICH, *Populační vývoj*.

⁴³³ D. ŠTEFANOVÁ, *K aspektům role příbuzenských vztahů*, s. 126, 131, 136–138.

období 1721–1840 již jen 13 %.⁴³⁴ H. Zeitlhofer však bohužel pojímá období 1721–1840 jako celek, takže není možné stanovit, zda lze v případě Kapliček pozorovat nějakou změnu v průběhu první poloviny 19. století.

Graf II.1 Podíl převodů ve prospěch nepřibuzného kupce, Štáhlavsko 1691–1850

Tato změna je však patrná právě z analýzy štáhlavských pozemkových knih. U skupiny zápisů pořízených v letech 1821–1850 dosáhl podíl nepřibuzných kupců téměř třetiny. Důvodem tohoto stavu nebyl nárůst volných usedlostí nebo pokles poptávky po nich. Naopak, trvale ztížená a spíše zhoršující se šance na získání usedlosti vedla obyvatelstvo ke změně chování. Lidé přestali svazovat své životní perspektivy pouze s jednou vesnicí, farností nebo panstvím. Zvyšovala se migrace i usedlých vrstev obyvatelstva.

Nejdynamičtější skupinou se v tomto směru na Štáhlavsku ukazují být chalupníci, kteří po roce 1820 prodávali své usedlosti nepřibuzným kupcům vůbec nejčastěji (v 38 %). To, že se jednalo nejspíš skutečně o případy, v nichž měli hospodáři zájem o změnu své pozice, ukazuje i skutečnost, že prodej usedlosti uskutečňovali tito muži na úkor svých dětí, kterým předávali usedlost pouze v polovině případů. Nelze samozřejmě říci, že by tito lidé neměli zájem o udržení rodinného majetku, právě naopak. I oni s největší pravděpodobností nakonec usedlost dítěti, popřípadě jinému příbuznému, předali. Pouze se pokusili si změnou své pozice své postavení ještě vylepšit. Jestliže jsme v 18. století mohli pozorovat snahu vybudovat rodovou usedlost, která by se předávala z pokolení na pokolení, v průběhu 19. století se

⁴³⁴ H. ZEITLHOFER, *Headship Succession*, s. 79.

alespoň část z hospodářů, kteří se rovněž snažili zvětšit rodinný majetek, nostalgických pout k otcovské usedlosti zbavovala. To, že byl tento vývoj nejsilnější u chalupníků, je přirozené. Jejich majetek byl dost velký na to, aby se jeho prodejem dal získat potřebný kapitál, nebyl však tak veliký, aby svazoval ruce při rozhodování. Oproti tomu sedláci případným přesunem na jiné místo riskovali mnohem více, neboť bylo otázkou, zda si svou pozici mohli jinde významněji zlepšit. Navíc se odchodem na jiné místo zbavovali i určitého postavení v rámci obce, kde patřili k nejmávanějším členům – i proto, že jejich rodiny zde bývaly usedlé třeba i dvě staletí. Tato společenská stránka jistě nebyla bez významu a hospodáři ji při svém rozhodování určitě brali v potaz. V každém případě sedláci prodávali usedlost nepřibuznému kupci nejméně často (v 25 %). Uprostřed mezi chalupníky a sedláky nalézáme z hlediska prodeje usedlosti nepřibuznému kupci domkáře (35 %). Lze předpokládat, že domkáři byli tou skupinou, která se prodejem usedlosti snažila nejradikálněji změnit způsob svého života – například právě odchodem do měst.

Celkově lze říci, že nárůst případů prodeje usedlosti nepřibuznému kupci se uskutečnil v první řadě na úkor převodů ve prospěch vzdálenějších příbuzných. Tam, kde došlo ke strmějšímu vzrůstu prodejů – tedy u chalupníků – se tak dělo i na úkor vlastních dětí. Znovu je však třeba podotknout, že snížení podílu příbuzenských převodů může být jen zdánlivé. Nový způsob života s větší migrací přinášel spekulativní koupě a vůbec zvýšení počtu transakcí. Nelze tedy říci, že by hospodáři začali opomíjet vlastní příbuzné, pouze se v průběhu svého života chovali aktivněji a třeba i vícekrát za život změnili držbu usedlosti. Tím samozřejmě vzrůstal celkový počet transakcí, což s sebou neslo relativní zmenšení podílu příbuzenských převodů. V kategoriích sedláků a chalupníků, jejichž počty se významněji neměnily, došlo v letech 1801–1850 k zvýšení počtu zápisů oproti období 1751–1800 o 15 procentních bodů. U domkářů byl tento nárůst ještě větší (40 procentních bodů), z velké části byl ovšem způsoben zvýšením počtu domkářských usedlostí.

Převody ve prospěch dětí, zvláště synů, hrály po celé sledované období nejdůležitější roli. Významné je rovněž to, že na konci 18. století vzrůstá počet zápisů učiněných ve prospěch dcer.⁴³⁵ Do 90. let 18. století byl v případě, kdy hospodářovu usedlost dědila dcera, obvykle do pozemkových knih jako majitel usedlosti zapisován hospodářův zeť.⁴³⁶ Tento princip byl důležitý hlavně u selských a chalupnických usedlostí, které pro svůj chod vyžadovaly mužského hospodáře, a proto se vrchnost bránila přenechat usedlost v ruku neprovdané ženy, u domkářů nebylo toto pravidlo dodržováno tak striktně. Od konce 18. století se ženy začínají v zápisech objevovat vedle svých mužů jako spoluvlastnice, popřípadě jako výhradní majitelky

---

⁴³⁵ K podílu žen na vedení domácností viz S. C. OGILVIE – J. EDWARDS, *Ženy a „druhé nevolnictví“*; J. HUMPHREYS, *Female-Headed Households*.

⁴³⁶ K faktickému zrovnoprávnění žen a mužů došlo patentem O právě dědickém na selských statcích v Čechách vydaným 26. 5. 1791. In: J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 25, s. 307–309.

Tabulka II.1 Četnost zápisů podle vztahu nastupujícího hospodáře k odstupujícímu v letech 1691–1850

Vztah nastupujícího k odstupujícímu	Doba nástupu na usedlost								
	1691–1787			1788–1821			1821–1850		
	počet	%	% a	počet	%	%a	počet	%	%a
Syn	138	16,1	28,0	115	26,1	34,2	107	25,6	28,0
Syn a snacha	–	–	–	9	2,0	2,7	30	7,2	7,9
Hospodář usedlost koupil pro syna	1	0,1	0,2	1	0,2	0,3	6	1,4	1,6
Hospodář usedlost koupil pro syna a snachu	–	–	–	–	–	–	1	0,2	0,3
Dědic převzal od prozatím. hospodáře	90	10,5	18,3	37	8,4	11,0	33	7,9	8,6
Dědička převzala od prozatím. hospodáře	7	0,8	1,4	2	0,5	0,6	5	1,2	1,3
Manžel dědičky převzal od prozatímního hospodáře	19	2,2	3,9	1	0,2	0,3	–	–	–
Dědička s manželem od prozatímního hospodáře	1	0,1	0,2	2	0,5	0,6	1	0,2	0,3
Otec koupil a předal dceři	–	–	–	–	–	–	1	0,2	0,3
Dcera	5	0,6	1,0	11	2,5	3,3	10	2,4	2,6
Dcera a zeť	3	0,4	0,6	23	5,2	6,8	24	5,8	6,3
Zeť	26	3,0	5,3	6	1,4	1,8	1	0,2	0,3
Schovanec	1	0,1	0,2	1	0,2	0,3	–	–	–
Vdova	23	2,7	4,7	7	1,6	2,1	7	1,7	1,8
Vdova, která se znovu vdala	5	0,6	1,0	11	2,5	3,3	6	1,4	1,6
Manžel vdovy	10	1,2	2,0	2	0,5	0,6	–	–	–
Postoupené dědické právo od bratra	10	1,2	2,0	–	–	–	–	–	–
Bratr	26	3,0	5,3	6	1,4	1,8	7	1,7	1,8
Sestra	2	0,2	0,4	6	1,4	1,8	–	–	–
Švagr	9	1,1	1,8	6	1,4	1,8	5	1,2	1,3
Švagrová	2	0,2	0,4	1	0,2	0,3	–	–	–
Strýc	1	0,1	0,2	–	–	–	–	–	–
Synovec	3	0,4	0,6	5	1,1	1,5	1	0,2	0,3
Neteř	–	–	–	–	–	–	1	0,2	0,3
Manžel neteře	1	0,1	0,2	–	–	–	1	0,2	0,3
Bratranec	2	0,2	0,4	2	0,5	0,6	1	0,2	0,3

Vztah nastupujícího k odstupujícímu	Doba nástupu na usedlost								
	1691–1787			1788–1821			1821–1850		
	počet	%	% a	počet	%	%a	počet	%	%a
Vnuk	–	–	–	1	0,2	0,3	1	0,2	0,3
Manžel vnučky	1	0,1	0,2	–	–	–	–	–	–
Otec	1	0,1	0,2	–	–	–	2	0,5	0,5
Matka	–	–	–	1	0,2	0,3	–	–	–
Otčím	–	–	–	1	0,2	0,3	1	0,2	0,3
Tchán	–	–	–	1	0,2	0,3	–	–	–
Manžel	2	0,2	0,4	3	0,7	0,9	2	0,5	0,5
Manželka	–	–	–	–	–	–	1	0,2	0,3
Vzdálený příbuzný	3	0,4	0,6	–	–	–	1	0,2	0,3
Kmotr	–	–	–	–	–	–	1	0,2	0,3
Kmotr dětí	–	–	–	1	0,2	0,3	–	–	–
Pachter	–	–	–	–	–	–	2	0,5	0,5
Nepříbuzný kupec	84	9,8	17,0	71	16,1	21,1	111	26,6	29,1
Výměna usedlostí s nepříbuznou osobou	17	2,0	3,4	3	0,7	0,9	12	2,9	3,1
Prozatímní hospodář	153	17,9	–	46	10,5	–	29	6,9	–
Výstavba usedlostí	87	10,2	–	51	11,6	–	6	1,4	–
Zakoupení od vrchnosti	108	12,6	–	6	1,4	–	–	–	–
Neznámý	15	1,8	–	1	0,2	–	1	0,2	–
Celkem	856	100,0	100,0	440	100,0	100,0	418	100,0	100,0

a – bez případů zakoupení od vrchnosti, výstavby usedlostí a prozatímních hospodářů

usedlostí. Pokud se tedy ve zkoumaných lokalitách stala před rokem 1788 dědičkou hospodářova dcera, byl jako držitel do pozemkových knih zapsán její manžel v 74 % případů, po roce 1787 byl zeť bývalého hospodářem výlučným vlastníkem pouze v 9 % případů. Po roce 1787 se zvýšil i počet zápisů, v nichž dcera bývalého hospodáře figurovala jako výlučná majitelka usedlosti, a to z 20 % před rokem 1788 na 33 % po roce 1787. Nejvýrazněji lze změnu postavení žen pozorovat na institutu spoluvlastnictví. Ten byl před rokem 1788 uplatňován u pouhých 6 % případů, kdy usedlost dědila žena. Ani jednou se v tomto období nestala spolumajitelkou manželka dědice usedlosti. Naproti tomu po roce 1787 bylo 58 % usedlostí, které zdědila dcera bývalého hospodáře, zapsáno na oba manžele. Rovněž manželka dědice se v této době začíná objevovat jako spolumajitelka usedlosti, a to v 15 % zápisů. Obecně závisela ustanovení spoluvlastnictví pro nastávající hospodyně vždy na dohodě rodičů, na věnu nevěsty a vůbec na svatební smlouvě. Na rozdíl od dnešní doby, společné vlastnictví manželů sňatkem automaticky nevznikalo. Po roce 1820 však téměř vy-

mizely případy, kdy by odstupující hospodář předával usedlost pouze svému zeti a dceru jako spoluvlastníci opominul.

Spoluvlastnictví je možné chápat jako výraz společné investice manželů do jejich budoucího postavení. I když pouze jeden z manželů byl dědicem usedlosti, druhý vložil do manželství finanční přínos, který umožnil vyplatit dědické podíly. Za to mu mohlo být přiznáno spoluvlastnictví usedlosti.

Vojtěch a Anna Páníkovi, manželé z Plzece, s jejich zletilým synem Francem Páníkem a s Marií, ovdovělou Raizerovou, matkou, a s Vavřincem Kunciterem, poručníkem nezletilý Barbory Raizerové, v zastoupení poslední nastávající manželky France Páníka

1) *Odstoupili Vojtěch a Anna Páníkovi ... NC 72 ... za 480 zl. c.m... Mimo kupecké ceny musejí držitelé gruntu dceři odstupujících Kateřině Páník 1 krávu při provdání neb zletilosti [dát].*

2) *Poněvadž nezletilá Barbora Raizerová spoluvlastnost toho gruntu nabyla, věnuje její poručenstvo jejímu manželci Franci Páníkovi oněch 200 zl. c.m. a 2 krávy, který podíl Barbora Raizerová ... na gruntě NC 32 za nezletilým bratrem Matějem Raizrem k pohledávání má a který při nastoupení gruntu od Matěje Raizra vydaný být má na splacení gruntu. Matka nevěsty Marie, ovdovělá Raizerová, vydá z vlastního jmění prodávajícím hned po kopulaci proti quitunku 120 zl., prodávající ostatek kupecké ceny 80 zl. podle jejich potřeby od držitelů gruntu požádat můžou. Pak dá matka Marie Raizerová zeťovi z vlastního jmění 1 krávu a 4 ovce mimo slušného svatebního vejbytu...*⁴³⁷

2.2.4 Věk hospodářů při transferu usedlostí

Sledování věku, který byl obvyklý pro nástup i odchod hospodáře, je důležité, neboť tento faktor odhaluje nejen rodinnou strategii, ale též spojitost s dědickým právem a vůbec kulturním prostředím sledované oblasti. Bohužel i při tomto typu analýzy je třeba vyrovnat se s určitými těžkostmi. Přesný věk při nástupu na usedlost není totiž vždy lehké zjistit. Až do konce 18. století odrážely zápisy v pozemkových knihách na Štáhlavsku skutečný stav držby se značným zpožděním. Zvláště u příbuzenských převodů a u situací, kdy usedlost připadla na nezletilého dědice, nebývá skutečný okamžik změny držitele v pozemkových knihách většinou zachycen. Např. mezi otcovou smrtí a zápisem ve prospěch jeho syna uplynulo v průměru patnáct let. Teprve v 19. století je možné pozorovat větší zájem hospodářů o uspořádání majetkových záležitostí, resp. větší snahu vrchnosti zavést do evidence držitelů usedlostí pořádek, takže po smrti otce se syn svého dědictví po formální stránce

---

⁴³⁷ SOA Praha, PK Plzeň č. 136, fol. 782, r. 1840. K usedlosti patřilo 13 str. polí.

ujímá během jednoho až dvou let.⁴³⁸ Přesnější analýzu nástupního věku tak lze získat pouze u nepříbuzných kupců, kteří si změnu nechávali do pozemkových knih zapsat většinou bezprostředně po uskutečnění transakci. I mezi nimi se však našly výjimky, které o potvrzení majetkové transakce nijak zvlášť neusilovaly.

Např. v prosinci 1837 se dostavil do štáhlavské kanceláře Václav Suchý, aby si zde nechal vyhotovit zápis o převzetí domku čp. 41 ve Štáhlavech, který zdědil po svém otci, jenž zemřel o tři měsíce dříve. Při té příležitosti vyšlo najevo, že Václav Suchý st. neměl držbu domku v pozemkové knize vůbec zapsanou, ačkoli měl nemovitost koupit již před 14 lety.⁴³⁹ Vdova po Václavovi Suchým st. musela pak poměrně složitě dokazovat nejen to, že domek s manželem koupila, ale i to, že kupní cena byla již zcela uhrazena, neboť v knihách stále figurovala jako nesplacená.⁴⁴⁰

Obrázek 13 Domek ve Štáhlavech čp. 41

Obecně lze říci, že nástup na usedlost byl nejčastěji svázán s životní fází, v níž se budoucí hospodář ženil a zakládal rodinu. I když samozřejmě zdaleka ne všichni muži, kteří vstupovali do manželství, mohli svou rodinu přivést do vlastního domu, přeci jen byl zisk nemovitosti cílem či alespoň snem většiny párů. Období, kdy lidé

---

⁴³⁸ V 19. století se vyhotovují zápisy přímo ve prospěch nezletilého dědice, nikoli prozatímního hospodáře, jak tomu bylo dříve. V zápisech je pouze poznamenáno, kdo bude prozatímní hospodařit do doby, než dědic dospěje.

⁴³⁹ SOA Praha, PK Rokycany č. 276, fol. 64, r. 1837.

⁴⁴⁰ SOA Praha, PK Blovice č. 139, fol. 153, r. 1838.

uzavírali sňatek, zároveň přinášelo největší příležitost získat usedlost. První možností bylo, že jeden z budoucích manželů byl dědicem usedlosti. Jako druhá možnost se nabízelo spojit dědické podíly (věno) a úspory obou partnerů a usedlost koupit. Je zřejmé, že největší úspory měli lidé bez vlastní usedlosti v okamžiku, kdy opouštěli čelední službu – ovšem za předpokladu, že mohli využít zároveň i svých případných dědických podílů.

Skutečně lze pozorovat, že věk hospodářů při nástupu na první usedlost se postupně stále více přibližuje průměrnému sňatkovému věku, tedy že se hospodáři ujímali svých usedlostí v stále mladším věku. I tento výsledek může být ovšem ovlivněn zkreslením způsobeným pozdějším zápisem změn v 18. století, a to přesto, že jsem se snažila určit opravdový okamžik převzetí usedlosti. Skutečnost, že se v 19. století transfer usedlostí do pozemkových knih zapisoval nedlouho po jeho uskutečnění, mohla uměle snížit věk při nástupu na usedlost.

Tabulka II.2 Mužští hospodáři nastupující na první usedlost 1691–1850 podle věku

Věk při nástupu na usedlost	1691–1740		1741–1787		1788–1820		1821–1850	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
15–19	4	3,0	13	5,9	23	9,7	22	9,4
20–24	18	13,6	37	16,9	64	27,1	68	28,9
25–29	31	23,5	57	26,0	55	23,3	61	26,0
30–34	21	15,9	42	19,2	30	12,7	43	18,3
35–39	21	15,9	38	17,4	35	14,8	18	7,7
40–49	27	20,5	22	10,0	22	9,3	20	8,5
50–59	8	6,1	9	4,1	6	2,5	2	0,9
Nad 60 let	2	1,5	1	0,5	1	0,4	1	0,4
Celkem	132	100,0	219	100,0	236	100,0	235	100,0
Průměrný věk	34,7		31,8		29,8		28,8	
Medián	32,0		30,0		26,5		26,0	

Je však zřejmé, že nejčastěji se muži stávali hospodářem mezi 20.–34. rokem života. Tento trend měl v průběhu doby tendenci posilovat. V letech 1691–1740 se v tomto věku ujímalo usedlosti 59 % hospodářů, po roce 1820 již 68 % mužů. Zároveň po změně dědického práva v roce 1787 velmi posílila skupina mužů, kteří začali hospodařit již mezi 20–24 lety – bylo jich téměř 28 %, tedy téměř dvakrát více než v předchozím období. Tento nárůst se týkal především sedláků a chalupníků, u nichž po roce 1787 nastupovalo na usedlost ve věku 20–24 let více než 40 % hospodářů, ve věku 20–29 let byly hospodářem již dvě třetiny mužů (před rokem 1788 asi polovina hospodářů). Zajímavé je, že většinou nešlo o situaci, kdy by se synové stávali hospodáři tak mladí, protože otec zemřel a dědic se musel ujmout hospodářství. Naopak, 71 % těchto dědiců přebíralo usedlost ještě v době, kdy jejich otec žil.

Tabulka II.3 Mužští hospodáři nastupující na první usedlost 1691–1787 podle věku a typu usedlosti

Věk při nástupu na usedlost	Sedláci		Chalupníci		Domkáři		Celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
15–19	4	3,7	3	3,6	10	6,3	17	4,8
20–24	20	18,7	21	25,0	14	8,8	55	15,7
25–29	35	32,7	20	23,8	33	20,6	88	25,1
30–34	20	18,7	13	15,5	30	18,8	63	17,9
35–39	14	13,1	15	17,9	30	18,8	59	16,8
40–49	12	11,2	9	10,7	28	17,5	49	14,0
50–59	2	1,9	2	2,4	13	8,1	17	4,8
Nad 60 let	–	–	1	1,2	2	1,3	3	0,9
Celkem	107	100,0	84	100,0	160	100,0	351	100,0
Průměrný věk	31,1		31,2		34,9		32,9	
Medián	28,0		29,0		34,0		31,0	

U selských a chalupnických hospodářů je rovněž nejzřetelnější, že po roce 1787 hospodáři nastupovali na své usedlosti nejčastěji ve spojitosti se svým sňatkem. Interval mezi oběma událostmi byl v tomto období kratší než dva roky, v předchozím období je dělily čtyři roky. Těsnější spojitost mezi majetkovým transferem a vstupem do manželství je patrná i u domkářů. Z toho zároveň vyplývá, že pokud muž nenastoupil na usedlost v souvislosti se sňatkem, bylo pro něj čím dál více obtížnější dopomoci si k usedlosti v pozdějším věku. Před roku 1788 získalo 65 % domkářů domek do vlastnictví až poté, co překročili třicítku. Více než čtvrtina mužů se domkářem stala dokonce až po dovršení 40. roku života. Po roce 1787 se však více než polovina domkářů stala držitelem ještě před dosažením 30 let, domkářů čtyřicátníků a starších bylo pouze 13,5 %.

Roli samozřejmě hrálo i to, kolikáté usedlosti se hospodář ujímal. Pokud ze své první nemovitosti odešel, nastupoval na druhou nejčastěji kolem čtyřicítky. Třetí, popřípadě další usedlosti přebírali její držitelé většinou až po dosažení padesáti let. Na věku v době nástupu se ovšem odráželo i to, zda hospodář svou usedlost koupil, či zda ji převzal od příbuzných. V prvním případě se muži stávali hospodáři asi o šest až osm let později než muži z druhé skupiny – v průměru až mezi 34–38 lety, tzn. až poté, co byli schopni shromáždit částku k zakoupení domku potřebnou. Muži přebírající usedlost od příbuzných tak v průměru činili mezi 27–31 lety. U obou skupin lze pozorovat přibližování nástupu na usedlost době, v níž se muži ženili. U mužů, kteří svoji první usedlost koupili, se v letech 1691–1820 zkrátil interval mezi uzavřením sňatku a nástupem na usedlost z více než deseti na šest let. U transferů mezi příbuznými byla doba, která uplynula mezi sňatkem budoucího hospodáře a jeho nástupem na usedlost, ještě výrazně kratší. I zde docházelo k postupnému

snížení z průměrných čtyř let v období 1691–1740 na dva roky v letech 1741–1787 a po roce 1787 nastupovali tito muži na usedlost v průměru již za rok a půl po uzavření sňatku.

Tabulka II.4 Mužští hospodáři nastupující na první usedlost podle věku a typu usedlosti v letech 1788–1850

Věk při nástupu na usedlost	Sedláci		Chalupníci		Domkáři		Celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
15–19	15	13,3	10	15,9	20	6,8	45	9,6
20–24	46	40,7	28	44,4	58	19,7	132	28,0
25–29	28	24,8	15	23,8	73	24,7	116	24,6
30–34	12	10,6	3	4,8	58	19,7	73	15,5
35–39	6	5,3	1	1,6	46	15,6	53	11,3
40–49	5	4,4	5	7,9	32	10,8	42	8,9
50–59	1	0,9	1	1,6	6	2,0	8	1,7
Nad 60 let	–	–	–	–	2	0,7	2	0,4
Celkem	113	100,0	63	100,0	295	100,0	471	100,0
Průměrný věk	26,3		25,9		31,3		29,3	
Medián	24,0		24,0		29,0		26,0	

Tabulka II.5 Průměrný věk mužů při nástupu na usedlost podle způsobu zisku usedlosti v letech 1691–1850

	Doba nástupu na usedlost							
	1691–1740		1741–1787		1788–1820		1821–1850	
	počet	prům. věk	počet	prům. věk	počet	prům. věk	počet	prům. věk
Všichni hospodáři	157	36,4	277	33,6	291	32,7	291	31,3
Hospodáři nastupující na první usedlost	132	34,7	219	31,8	236	29,8	235	28,8
– kupující usedlost od nepřibuzného kupce	15	38,0	20	34,0	12	35,7	34	34,7
Jejich věk při 1. sňatku	15	27,5	20	26,3	12	29,9	34	27,9
– přebírající usedlost od příbuzných	71	31,3	141	29,2	154	26,6	128	27,6
Jejich věk při 1. sňatku	71	27,4	141	27,0	154	25,0	128	25,9

V žádném případě tedy nelze tvrdit to, že by muž mohl uzavřít sňatek až poté, co se stal samostatným hospodářem, jak soudili dříve někteří autoři.⁴⁴¹ Nadpoloviční většina držitelů usedlosti vstupovala do manželství dříve, než si vybudovala samostatnou pozici. Na druhou stranu nelze říci ani to, že ke snížení věku při nástupu na usedlost docházelo proto, že by pro mladé muže bylo v 19. století snazší získat vlastní usedlost. Výše zmíněný trend spíše souvisí s uzavíráním sociálních skupin v průběhu 19. století. Vzhledem k tomu, že počet selských a chalupnických gruntů zůstával prakticky neměnný a ani stavba domkářských usedlostí nepokračovala již takovým tempem jako v 18. století, bylo stále obtížnější dostat se k volné usedlosti. V zásadě lze konstatovat, že stát se hospodářem měly naději pouze děti z usedlých rodin, a to zdaleka ne všechny. „Přebyteční“ sourozenci dědiců naopak rozmnožovali řady bezzemků.⁴⁴² Pro muže bylo stále obtížnější, resp. bylo téměř vyloučeno, aby si vlastními silami našetřil sumu nutnou pro zakoupení usedlosti. Při růstu cen nemovitostí, který lze v 19. století ve šťáhlavských pozemkových knihách pozorovat, bylo možné koupit usedlost většinou pouze tehdy, pokud budoucí manželský pár využil pomoci obou svých rodin, resp. použil své dědické podíly. Koupit usedlost si v 19. století mohli dovolit zpravidla pouze lidé pocházející z usedlých rodin. I pro ně bylo nejvýhodnějším okamžikem pro tuto transakci období po uzavření sňatku, kdy oba mladí manželé mohli spojit své finanční prostředky. Doba, která od sňatku do zakoupení usedlosti uplynula, byla závislá na konkrétní rodinné situaci – zda manželé obdrželi své dědické podíly hned při svatbě, popřípadě ještě před ní, či zda museli čekat, až je otec nebo dědic otcovské usedlosti vyplatí.

Také u příbuzenských transferů bylo sblížování sňatkového věku s věkem nástupu na usedlost přirozené. Po změně dědického práva se z velké části eliminovaly problémy spojené s nezletilostí dědice. Rodinnou situaci a rozdělení dědických podílů mohli rodiče většinou vyřešit v průběhu svého života a jako nejvýhodnější okamžik se nabízel právě dědicův sňatek. V 19. století lze v pozemkových knihách nalézt řadu zápisů, v nichž je majetkový transfer spojen se svatební smlouvou – jsou zde specifikovány jak podmínky sňatku, tak dědické podíly sourozenců novomanželů i podmínky jejich splácení.

Vojtěch Říha, který svého 21 let starého syna Martina Říhu z otcovské moci propustil, s tím synem a s Francem Ottys z Předenic ... v zastoupení dcery Barbory:

1) Poněvadž Martin Říha sobě Barboru Ottys za manželku vzít míní, tak Vojtěch Říha Martin a Barboře Říhovým, manželům, ten ... NC 54 ... za 1400 zl. c.m.

---

⁴⁴¹ G. IPSEN, *Agrarische Bevölkerung*; J. HAJNAL, *European Marriage Patterns*, s. 133; J. DUPÂQUIER, *L'autorégulation de la population française*. K tomu více ve sborníku C. DUHAMELLE – J. SCHLUMBOHM (ed.), *Eheschließungen*.

⁴⁴² T. IIDA, *Wiederheiraten*, s. 125. Srov. též E. Le ROY LADURIE, *Family structures*.

Srážka: dluhy ...,⁴⁴³ podíly: dceři odstupujícího Marii 100 zl., Terezii 20 zl., synovi Francovi 100 zl., dcerám na požádání, synovi při zletilosti. Ostatek 264 zl. 28 4/5 kr. c.m. patří nastupujícím manželům a držitelům gruntu ...

4) Poněvadž spoluvlastnice Barbora Ottys grunt s manželem nabyła, zavázal se její otec Franc Ottys jménem věna tej dceři ... 720 zl. c.m. ... na zaplacení dluhů ... Mimo toho věna odevzdá otec zeťovi 2 krávy, 10 ovcí a 1 vola pak slušný vejbyt, jak na nevěstu patří.⁴⁴⁴

Převody od příbuzných, kteří nebyli rodiči budoucího hospodáře, mohly být dvojího druhu. Buď šlo o rozhodnutí ze strany předávajícího nečekané, vyvolané nějakou krizovou situací, a pak samozřejmě nelze hledat nějakou strategii ohledně zvoleného okamžiku převodu usedlosti a souvislost se sňatkem budoucího hospodáře. Nastat mohly ovšem i případy, kdy si příbuzný svého nástupce vybral dlouho dopředu a budoucí hospodář o tomto úmyslu věděl. Potom se samozřejmě vytvářela situace podobná modelu, v němž figurovali rodiče a děti. Zvolený nástupce mohl u svého příbuzného vyrůstat, popřípadě vykonávat čelední službu nebo se jinak podílet na chodu hospodářství, aby ho stávající hospodář mohl zaučit a přesvědčit se, že vybral skutečně dobře a že toto soužití bude fungovat. Za těchto podmínek se budoucí hospodář mohl oženit i řadu let předtím, než se stal skutečným držitelem usedlosti.

I doba odchodu z usedlosti byla ovlivněna řadou faktorů. Především bylo důležité, o jaký druh odchodu šlo – zda se hospodář rozhodl ukončit svůj ekonomicky aktivní život, nebo zda pouze měnil svoji pozici a v hospodaření pokračoval někde jinde. V případě prodeje usedlosti a koupě jiné mohl být věk hospodáře velmi různorodý, i když se dá předpokládat, že do podobných do určité míry riskantních kroků se nepouštěli stárnoucí muži. Do roku 1788 se průměrný věk hospodářů prodávajících usedlost pohyboval kolem 52 let, hospodáři předávající usedlost příbuzným tak činili v téměř stejném věku – pouze asi o rok dříve. Po roce 1787 se průměrný věk mužů prodávajících usedlost pohyboval kolem 42–45 let, průměrný věk hospodářů předávajících svoji usedlost příbuzným dosahoval naproti tomu 55 let. Tento výrazný rozdíl ukazuje, že v 19. století skutečně došlo k zásadní proměně – hospodáři častěji než dříve prodávají usedlost nepřibuznému kupci ještě v produktivním věku, a snaží se tak změnit svoji současnou situaci.

I z těchto dat je zřejmá změna motivace hospodářů k odchodu z usedlosti po roce 1787. Před rokem 1788 prodávali hospodáři svoji usedlost nepřibuznému kupci častěji tehdy, když sami z nějakého důvodu hospodařit nemohli – většinou kvůli ekonomickým nebo zdravotním příčinám. Prodej usedlosti byl tedy většinou motivován snahou dostat se z komplikované situace a zajistit si pokud možno klidné stáří. Šlo tedy o podobný model jako u převodu na příbuzné, kdy odstupující hospodáři nejčastěji odcházeli na výměnek. Oproti tomu po roce 1787 roste počet prodejů

---

⁴⁴³ Specifikovány dluhy v celkové výši 915 zl. 31,5 kr. c.m.

⁴⁴⁴ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, s. 472–474, r. 1839.

Tabulka II.6 Průměrný věk hospodářů při odchodu z jejich poslední usedlosti v letech 1691–1850 (muži)

	Doba odchodu z usedlosti							
	1691–1740		1741–1787		1788–1820		1821–1850	
	počet	prům. věk	počet	prům. věk	počet	prům. věk	počet	prům. věk
Všichni hospodáři	73	48,7	181	50,2	207	52,7	214	51,4
Vlastníci jen jedné usedlosti	60	50,5	139	51,2	160	53,2	167	52,7
– prodávající usedlost nepřibuznému kupci	9	51,5	15	52,7	24	42,3	50	45,6
– předávající usedlost příbuzným	51	50,4	120	51,3	136	55,1	115	55,8
– hospodařící až do smrti	46	53,3	85	52,6	76	52,4	58	53,5
– předávající usedlost za svého života	14	41,3	54	49,1	80	53,8	104	52,5

Poznámka: Celkový počet vlastníků jedné usedlosti neodpovídá součtu níže uvedených kategorií, neboť zde nejsou uvedeny případy sehnaných hospodářů či mužů, kteří si hospodaření ponechali do své libosti

Tabulka II.7 Úmrtní věk mužských hospodářů odstupujících z usedlosti v letech 1691–1850

	Doba odchodu z usedlosti							
	1691–1740		1741–1787		1788–1820		1821–1850	
	počet	prům. věk	počet	prům. věk	počet	prům. věk	počet	prům. věk
Všichni hospodáři	69	56,5	160	57,6	186	62,6	157	63,7
Vlastníci jedné usedlosti	57	55,2	119	56,9	145	61,8	119	62,9
– prodávající usedlost nepřibuz. kupci	7	62,8	8	68,0	17	61,2	15	72,9
– předávající usedlost příbuzným	48	54,2	107	56,1	128	61,9	101	61,7
– hospodařící až do smrti	46	53,3	85	52,6	76	52,4	58	53,5
– předávající usedlost za svého života	9	65,4	33	67,3	64	72,0	57	72,3

Poznámka: Celkový počet vlastníků jedné usedlosti neodpovídá součtu níže uvedených kategorií, neboť zde nejsou uvedeny případy sehnaných hospodářů či mužů, kteří si hospodaření ponechali do své libosti

motivovaných snahou změnit, resp. vylepšit svoji stávající pozici. Tento aktivní přístup ke svému životu uplatňovali přirozeně spíše mladší hospodáři. Průměrný

věk při odchodu z usedlosti se u mužů prodávajících svou usedlost nepřibuznému rapidně snížil až o deset let, naproti tomu u hospodářů předávajících usedlost příbuzným se naopak asi o 4 roky zvýšil.

Tabulka II.8 Věk hospodářů při předávání usedlosti příbuzným v letech 1691–1850 (muži)

Věk při odchodu z usedlosti	1691–1740		1741–1787		1788–1820		1821–1850	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
15–19	2	3,9	1	0,8	1	0,7	–	–
20–24	1	2,0	2	1,7	2	1,5	3	2,6
25–29	–	–	12	10,0	6	4,4	4	3,5
30–34	2	3,9	8	6,7	9	6,6	2	1,7
35–39	7	13,7	8	6,7	7	5,1	4	3,5
40–44	5	9,8	10	8,3	10	7,4	9	7,8
45–49	7	13,7	17	14,2	7	5,1	13	11,3
50–54	9	17,7	12	10,0	17	12,5	11	9,6
55–59	6	11,8	6	5,0	19	14,0	20	17,4
60–64	2	3,9	14	11,7	21	15,5	20	17,4
65–69	7	13,7	16	13,3	13	9,6	19	16,6
70–74	2	3,9	9	7,5	18	13,2	5	4,3
75–79	1	2,0	4	3,3	4	2,9	5	4,3
80+	–	–	1	0,8	2	1,5	–	–
Celkem	51	100,0	120	100,0	136	100,0	115	100,0
Průměr	50,4		51,3		55,1		55,8	
Medián	51,0		50,5		57,0		58,0	

Důležité byly samozřejmě i biologické mantinely – například nečekaná nemoc či předčasná smrt. Obecně lze říci, že hospodáři, kteří si usedlost ponechali až do své smrti, umírali po celé sledované období v průměru v 53–54 letech. Hospodáři, kteří se pro odchod z usedlosti rozhodli dobrovolně, tak činili v letech 1691–1787 dříve, ještě před dosažením padesáti let. V následujícím období se však jejich věk při odchodu zvyšuje a je téměř shodný s úmrtním věkem mužů hospodařících do smrti.

Lze říci, že hospodáře předávající usedlost za svého života k jejich kroku přiměla nejčastěji rodinná situace, popřípadě ekonomické problémy. Špatný zdravotní stav byl zřejmě až na třetím místě, neboť tito muži žili v průměru ještě dvacet let poté, co se držby své usedlosti vzdali.

V jakém věku se tedy nejčastěji vzdávali hospodaření muži, kteří předali svoji usedlost příbuzným? Před rokem 1788 bylo možné pozorovat poměrně početnou skupinu hospodářů, která ze své usedlosti odešla před dovršením 50. roku života –

byla jich téměř polovina. Čtvrtina hospodářů tak učinila dokonce ještě před 40. rokem. Právě zde se projevují případy špatné volby hospodářova nástupce – resp. nemožnost svobodné volby, neboť dědicem se téměř automaticky stával nejmladší syn. Dědici usedlosti, kteří svou roli nezvládli, se poměrně brzy hospodaření vzdali. Patří sem i případy převodu dědického práva, které se vyskytovaly pouze před rokem 1788 (dědic usedlosti neměl o nástup na usedlost zájem a dědické právo přenechal bratrovi). Po roce 1787 se podíl hospodářů, kteří usedlost opustili před 50. rokem, snižuje na 30 %, u věkové skupiny do 40 let dochází k výraznějšímu snížení ještě po roce 1820, kdy je tato věková skupina zastoupena již jen 11 %. Naopak po roce 1787 jsou častější převody usedlosti uskutečněné až poté, co hospodář dosáhl 55. roku života. Zatímco v letech 1691–1740 hospodařila ve stáří nad 55 let pouze třetina mužů, po roce 1820 jich bylo celých 60 %. Nejobvyklejší věk, v němž hospodáři své usedlosti po roce 1820 opouštěli, se pohyboval mezi 55–69 lety. Týkal se více než poloviny mužů. I v tom je možné pozorovat změnu oproti období před rokem 1820, kdy v tomto věku odcházelo jen 30 % hospodářů. Odchod z usedlosti nebyl totiž natolik koncentrován do jedné věkové skupiny. Ve větší míře než po roce 1820 se muži vzdávali hospodaření ve starším, ale též i výrazně mladším věku.

Tabulka II.9 Způsob odchodu z usedlostí, které jejich hospodáři získali koupí nebo dědictvím po rodičích

Období	Způsob odchodu u koupených usedlostí						Způsob odchodu u otcovských usedlostí					
	prodej		předání dítěti		jiný (příbuzní)		prodej		předání dítěti		jiný (příbuzní)	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Nástup na usedlost												
1691–1740	7	18,9	23	62,2	7	18,9	7	7,5	68	73,1	18	19,4
1741–1787	18	28,1	38	59,4	8	12,5	31	15,0	122	59,2	53	25,7
1788–1820	27	36,5	40	54,1	7	9,5	60	33,3	99	55,0	21	11,7
1821–1850	29	39,7	39	53,4	5	6,8	39	47,0	25	30,1	19	22,9
Odchod z usedlosti												
1691–1740	7	29,2	13	54,2	4	16,7	4	9,5	22	52,4	16	38,1
1741–1787	13	28,9	29	64,4	3	6,7	21	14,5	80	55,2	44	30,3
1788–1820	23	32,4	40	56,3	8	11,3	28	17,7	105	66,5	25	15,8
1821–1850	38	36,9	58	56,3	7	6,8	84	38,5	108	49,5	26	11,9

Poznámka: Do způsobu odchodu nejsou brány v úvahu zápisy učiněné ve prospěch prozatímního hospodáře. Nezletilí dědici jsou zahrnuti do sloupce „předání dítěti“, i když se hospodaření ujali až později, nikoli ihned po smrti otce.

2.2.5 Délka hospodaření

Délka hospodaření je dalším z faktorů, podle něhož lze usuzovat na stabilitu vlastnických vztahů. To, jak dlouho hospodář usedlost držel, ovlivňovala celá řada okolností. Důležité bylo, v kolika letech se nemovitosti ujímal a v kolika letech z hospodaření odstoupal. Doba odchodu z usedlosti byla však závislá i na biologických faktorech, především na úmrtním věku. Do délky hospodaření se mohl promítnout i způsob zisku usedlosti či okolnosti, za nichž hospodář z usedlosti odcházel, resp. komu svou nemovitost předal. Rozdíly v hospodaření mohly vyplynout i z typu a velikosti usedlosti.

Tabulka II.10 Průměrná doba hospodaření (v letech) mužských držitelů usedlostí na Štáhlavsku (1691–1850) podle data nástupu na usedlost

Typ hospodářů	Nástup na usedlost							
	1691–1740		1741–1787		1788–1820		1821–1850	
	počet	průměr	počet	průměr	počet	průměr	počet	průměr
Všichni hospodáři	130	20,8	271	21,9	267	20,3	199	14,0
Hospodáři, kteří usedlost získali koupí nebo výměnou	31	16,5	58	18,2	72	14,0	86	12,5
Hospodáři, kteří usedlost získali od rodičů svých nebo manželky	77	22,5	167	24,1	170	23,3	99	16,4
Hospodáři, kteří usedlost předali dítěti nebo zeti	142	22,3	248	23,1	194	22,3	74	13,8
Hospodáři, kteří usedlost prodali	20	14,4	54	12,3	96	14,1	63	6,9

Poznámka: Aby nedošlo ke zkreslení, nejsou do prvního období zahrnuty zápisy, v nichž si hospodáři zakupovali usedlost od vrchnosti, neboť tímto okamžikem se usedlosti neujímali, ale většinou ji drželi již předtím – skutečnou délku hospodaření nelze v těchto případech zjistit. Převody usedlostí po roce 1820 jsou v tabulce uvedeny pouze pro úplnost, údaje, které obsahují, jsou však velmi zkreslené, neboť vzhledem k ukončení sledování v roce 1850 reflektují především krátkodobé držby. Do tabulky nejsou zahrnuti prozatímní hospodáři ani ti, kteří si usedlost vystavěli nebo zakoupili od vrchnosti.

Podívejme se tedy, jaká byla obvyklá délka hospodaření na Štáhlavsku. Na první pohled se zdá, že doba držby usedlosti byla celkem konstantní a pohybovala se v průměru kolem 18–19 let bez ohledu na typ nemovitosti. Nicméně bližší rozbor přeci jenom určité rozdíly odhalil. Ukazuje se, že největší vliv na to, jak dlouho si hospodář usedlost ponechal v držení, měly okolnosti jeho nástupu a odchodu – tedy zda hospodář získal usedlost koupí, nebo od příbuzných a zda ji zase naopak prodal,

nebo předal dítěti. Ti, kdo na usedlost nastoupili po příbuzných, měli větší tendenci ji opět příbuzným – především vlastním dětem – předat. Zároveň na ní hospodařili déle než ti, kdo ji koupili.

Tabulka II.11 Podíl mužů hospodařících do 5 let a nad 20 let podle doby nástupu na usedlost (v %)

Typ hospodářů	Nástup na usedlost					
	1691–1740		1741–1787		1788–1820	
	doba hospodaření		doba hospodaření		doba hospodaření	
	do 5 let	nad 20 let	do 5 let	nad 20 let	do 5 let	nad 20 let
Všichni hospodáři	10,8	49,2	13,7	53,5	16,5	47,9
Hospodáři, kteří usedlost získali koupí nebo výměnou	9,7	25,8	20,7	39,7	29,2	26,4
Hospodáři, kteří usedlost získali od rodičů svých nebo manželky	10,4	55,8	10,2	61,1	10,0	57,1
Hospodáři, kteří usedlost předali dítěti nebo zeti	4,9	52,8	9,2	57,3	11,3	55,2
Hospodáři, kteří usedlost prodali	20,0	30,0	24,1	31,5	26,0	29,2

Poznámka: Do tabulky nejsou zahrnuti hospodáři prozatímní a ti, kteří si usedlost postavili nebo ji zakoupili od vrchnosti.

I na způsobu odchodu z usedlosti je patrné, že v 18. století byli hospodáři přesvědčeni, že rodová usedlost by se měla udržet v rodině a neprodávat se. K prodeji se přistupovalo až v krajních situacích. Hospodáři, kteří svou usedlost v 18. století zdědili, vybrali při odchodu za svého nástupce čím dál častěji své dítě – v letech 1788–1820 tak učinily již dvě třetiny hospodářů. Zároveň pokud hospodáři před rokem 1787 nemohli z nějakého důvodu předat nemovitost dítěti, velmi často volili své příbuzné – podíl takových transakcí překračoval 30 %. Naproti tomu až do roku 1820 nehrál důležitější roli prodej nepřibuznému kupci. O to víc je patrná změna, která v chování hospodářů nastala po roce 1820 – podíl prodejů vzrostl více než dvojnásobně a dosahoval 38,5 %. Mohlo by se zdát, že tak hospodáři činili na úkor svých dětí, které v tomto posledním období nepřebíraly usedlost ani v polovině případů, spíše však šlo o již popsanou situaci, že čím dál více otců učinilo během svého života více transakcí a dítěti předalo až svou poslední usedlost. Po roce 1787 se rovněž omezuje podíl převodů na jiné příbuzné. Lze konstatovat, že pokud hospodář nemohl otcovskou usedlost převést na dítě, spíše se rozhodl prodat ji nepřibuznému kupci než členu širší rodiny.

U usedlostí, které si hospodáři koupili, lze vidět dvě strategie. Začátek 18. století byl dobou, kdy řada rodin teprve budovala svůj rodový majetek, jenž měl být

předáván na další generace. Nejvíce hospodářů, kteří si usedlost kupovali s tímto záměrem, bylo právě v první polovině 18. století. Tito lidé se svého hospodaření následně vzdávali v letech 1741–1787 a téměř z 65 % ji převedli na dítě, tedy častěji než držitelé otcovské usedlosti. Držitelé koupených nemovitostí však necítili k svému majetku takový rodový závazek jako dědici otcovských usedlostí. Z tohoto důvodu u nich po celé sledované období nehrály větší roli převody na členy širší rodiny. Naopak opětovný prodej nepřibuznému kupci zde byl mnohem vyšší než u držitelů zděděných usedlostí, zvláště v 18. století, kdy se pohyboval kolem 30 %. Je ovšem možné, že i někteří hospodáři, kteří své koupené usedlosti znovu prodali, zamýšleli původně zachovat usedlost v rodině. Mohlo se však stát, že přecenili své síly, usedlost zadlužili nebo se nevyrovnali s obtížemi hospodaření, zvláště pokud nevyrostali v rodině, která držela hospodářství. Východiskem byl potom prodej usedlosti, který neúspěšné hospodáře zbavil dluhů a který jim umožnil případný výnos z prodeje použít na zabezpečení rodiny. V tomto případě byl výhodnější nepřibuzný kupec.

Tabulka II.12 Délka hospodaření sedláků podle doby nástupu na usedlost v letech 1691–1820

Délka hospodaření (roky)	Nástup na usedlost								
	1691–1720			1721–1787			1788–1820		
	počet	%	k. %	počet	%	k. %	počet	%	k. %
Do 1 roku	2	3,9	3,9	5	5,7	5,7	4	5,6	5,6
1–2	1	2,0	5,9	54	4,6	10,3	2	2,8	8,5
2–3	–	–	5,9	2	2,3	12,6	3	4,2	12,7
3–4	–	–	5,9	2	2,3	14,9	2	2,8	15,5
4–5	–	–	5,9	–	–	14,9	3	4,2	19,7
5–9	10	19,6	25,5	11	12,6	27,6	7	9,9	29,6
10–14	4	7,8	33,3	9	10,3	37,9	5	7,0	36,6
15–19	10	19,6	52,9	8	9,2	47,1	10	14,1	50,7
20–24	5	9,8	62,7	9	10,3	57,5	9	12,7	63,4
25–29	4	7,8	70,6	13	14,9	72,4	3	4,2	67,6
30–34	7	13,7	84,3	8	9,2	81,6	9	12,7	80,3
35–39	3	5,9	90,2	5	5,7	87,4	7	9,9	90,1
40–44	2	3,9	94,1	9	10,3	97,7	2	2,8	93,0
45 a více let	3	5,9	100,0	2	2,3	100,0	5	7,0	100,0
Celkem	51	100,0	100,0	87	100,0	100,0	71	100,0	100,0
Průměr	21,3			21,2			20,9		
Medián	19,1			20,1			19,3		

k. % = kumulativní procenta

Druhou strategií, která vedla hospodáře ke koupě usedlosti, však byl zisk, který jim měl přinést opětovný prodej jejich nemovitosti. Tento typ spekulativních transakcí vzrůstá od začátku 19. století, což se odráží i na růstu podílu opětovně prodaných usedlostí. Zároveň tento typ chování způsobil i růst podílu krátkodobých držeb usedlostí. Nejvýrazněji se to ukazuje u selských statků, tedy u nejbohatších usedlostí. Jejich nákup mohl být investicí pro bohaté jedince, zároveň se jednalo o velký majetek, jehož prodej mohl přinést základní kapitál, pokud se hospodář rozhodl prodat otcovskou usedlost a zkusit štěstí někde jinde. I s tímto typem chování se od 19. století můžeme setkat, a to nejen u sedláků, ale též u chalupníků a domkářů.

Tabulka II.13 Délka hospodaření chalupníků podle doby nástupu na usedlost v letech 1691–1820

Délka hospodaření (roky)	Nástup na usedlost								
	1691–1720			1721–1787			1788–1820		
	počet	%	k. %	počet	%	k. %	počet	%	k. %
Do 1 roku	4	8,2	8,2	1	2,1	2,1	3	6,1	6,1
1–2	1	2,0	10,2	2	4,2	6,3	1	2,0	8,1
2–3	–	–	10,2	1	2,1	8,4	2	4,1	12,2
3–4	1	2,0	12,2	–	–	8,4	–	–	12,2
4–5	2	4,1	16,3	1	2,1	10,5	1	2,0	14,2
5–9	5	10,2	26,5	7	14,6	25,1	5	10,2	24,4
10–14	7	14,3	40,8	3	6,3	31,4	5	10,2	34,6
15–19	6	12,3	53,1	5	10,3	41,7	5	10,2	44,8
20–24	8	16,3	69,4	4	8,3	50,0	11	22,4	67,2
25–29	6	12,2	81,6	2	4,2	54,2	5	10,2	77,4
30–34	2	4,1	85,7	6	12,5	66,7	2	4,1	81,5
35–39	5	10,2	95,9	9	18,8	85,5	6	12,2	93,8
40–45	2	4,1	100,0	4	8,3	93,8	–	–	93,8
45 a více	–	–	100,0	3	6,3	100,0	3	6,1	100,0
Celkem	49	100,0	100,0	48	100,0	100,0	49	100,0	100,0
Průměr	18,8			24,1			20,7		
Medián	16,8			26,0			21,1		

k. % = kumulativní procenta

Délka hospodaření byla tedy závislá na motivech, s jakými hospodář na usedlost nastupoval a s jakými ji opouštěl. Hospodáři, kteří usedlost získali koupí nebo výměnou, hospodařili v průměru 14–18 let, zatímco hospodáři, kteří usedlost zdědili, ji drželi průměrně 22–24 let. Podobně hospodařili déle lidé, kteří usedlost předali

dítěti (v průměru 22–23 let), než ti, kteří ji nakonec prodali (průměrně 12–14 let). Nelze však automaticky říci, že lidé, kteří usedlost koupili, počítali s tím, že si ji ponechají kratší dobu a potom ji zase prodají. Jak jsme mohli vidět výše, podíl koupených usedlostí, které jejich hospodáři nakonec převedli na dítě, se příliš nelišil od situace u zděděných nemovitostí. Šlo zde spíše o odlišný životní cyklus.

Tabulka II.14 Délka hospodaření domkářů podle doby nástupu na usedlost v letech 1691–1820

Délka hospodaření (roky)	Nástup na usedlost								
	1691–1720			1721–1787			1788–1820		
	počet	%	k. %	počet	%	k. %	počet	%	k. %
Do 1 roku	1	3,3	3,3	3	2,2	2,2	7	4,8	4,8
1–2	1	3,3	6,7	6	4,4	6,6	5	3,4	8,2
2–3	–	–	6,7	3	2,2	8,8	4	2,7	10,9
3–4	–	–	6,7	3	2,2	11,0	3	2,0	12,9
4–5	1	3,3	10,0	4	3,0	14,0	4	2,7	15,6
5–9	3	10,0	20,0	18	13,2	27,2	21	14,3	29,9
10–14	4	13,3	33,3	14	10,3	37,5	24	16,4	46,3
15–19	3	10,0	43,3	14	10,3	47,8	13	8,8	55,1
20–24	3	10,0	53,3	15	11,0	58,8	11	7,5	62,6
25–29	4	13,3	66,7	10	7,4	66,2	15	10,2	72,8
30–34	3	10,0	76,7	16	11,8	78,0	14	9,5	82,3
35–39	3	10,0	86,7	16	11,8	89,8	11	7,5	89,8
40–45	3	10,0	96,7	10	7,4	97,2	9	6,1	95,1
45–49	1	3,3	100,0	5	3,8	100,0	6	4,1	100,0
Celkem	30	100,0	100,0	136	100,0	100,0	147	100,0	100,0
Průměr	23,2			21,5			19,9		
Medián	22,8			20,5			17,1		

k. % = kumulativní procenta

Dědici usedlostí měli cestu k získání nemovitosti jednoduchou. Hospodáři se stávali obvykle nedlouho poté, co dospěli, většinou před 30. rokem života. Muži, kteří usedlost kupovali, však zpravidla museli počkat, až shromáždí kapitál potřebný ke koupi. To znamená, že byli již většinou starší než dědici – v průměru o 6–7 let. Kromě toho do této skupiny hospodářů patří i muži, kteří koupí získali svou druhou či další usedlost. A i ti byli také již starší. To se odrazilo v délce jejich hospodaření, kterou ovlivňoval věk, jehož se muži v tomto období dožívali. Stejně tak muži, kteří

nakonec usedlost prodali, tak mohli učinit pod ekonomickým nátlakem, kdy už dále nedokázali hospodaření zvládat. Z usedlosti tedy odešli dříve, než by sami předpokládali i chtěli. Naopak u transferů mezi rodiči a dětmi odpovídala délka hospodaření generační výměně. Postupem doby neustále přibývalo krátkodobých hospodaření u usedlostí, které jejich držitelé získali koupí. Zatímco v letech 1691–1740 hospodařilo méně než 5 let pouze 9,7 % držitelů koupených usedlostí, po roce 1787 to již bylo 29,2 %.

Podívejme se ještě, jak se délka hospodaření lišila v závislosti na typu usedlosti. U sedláků neustále rostl podíl hospodářů, kteří usedlost drželi méně než 5 let. Zatímco před rokem 1741 bylo takových hospodářů jen 6 % – tedy nejméně ze všech sociálních kategorií – po roce 1787 se jejich podíl více než zdvojnásobil a dosahoval 15,5 %, tedy stejného podílu, jaký v tomto období měli domkáři. U chalupníků je možné pozorovat vývoj přesně opačný: zatímco v letech 1691–1740 hospodařilo méně než 5 let 16,3 % hospodářů, v následujících obdobích se podíl krátkodobých hospodaření snížil.

Více než 20 let hospodařila po celé sledované období asi polovina mužů. Zajímavé je, že i když u sedláků neustále rostl podíl usedlostí držených do 5 let, podíl mužů hospodařících déle než 20 let neklesal. Naopak se neustále snižoval podíl domkářů, kteří svou nemovitost drželi déle než 20 let. Více než 30 let zůstalo hospodářem 27–33 % sedláků a domkářů, chalupníků bylo méně, zvláště v prvním a posledním období – jen kolem 18–23 %.

2.3 Transfery usedlostí v rámci rodiny

Při výzkumu sociálních struktur venkova se dříve či později objeví otázka dědického práva. Studium dědického práva je důležité především proto, že dědická praxe významným způsobem ovlivňovala strategii a strukturu venkovské rodiny.⁴⁴⁵ Majetkový transfer, který z dědické praxe vycházel, byl svázán s celou řadou dalších aspektů, jakými byly např. složení domácností a způsob jejich vzniku, rodinná organizace práce, životní cyklus či příbuzenská soudržnost.⁴⁴⁶ Rozhodnutí, zda a kdy dojde k dědickému vypořádání, záviselo i na kulturních tradicích či ekonomických podmínkách a ovlivňovalo osudy jednotlivých rodinných příslušníků.

V průběhu 18. století spojovalo stále více hospodářů svůj osud i osud své rodiny s jednou konkrétní usedlostí, která se stala jakousi rodovou a rodinnou základnou pro případný ekonomický růst. Tito lidé se snažili co možná nejvíce rozmnožit svůj majetek, aby ho pak následně předali svým potomkům. Čím dál častěji je možné v tomto období v držbě konkrétních usedlostí pozorovat zvyšující se počet hospodářů

---

⁴⁴⁵ K dědickým systémům a jejich dopadům na strukturu venkovské rodiny viz např. J. GOODY – J. THIRSK – E. P. THOMPSON (ed.), *Family and inheritance*.

⁴⁴⁶ Srovnej K. KASER, *Macht und Erbe*; J. GOODY, *Inheritance*, s. 13–14.

pocházející z jedné rodiny. S růstem kontinuity rodové držby se potom přirozeně zvyšoval i význam dědického práva, neboť převod hospodaření z rodičů na dítě se stává nejčastějším způsobem, jakým na usedlostech dochází k výměně hospodáře.

Na kontinuitě rodové držby měly přirozený zájem i vrchnost a stát, pro něž byla hospodářská stabilita poddanských usedlostí důležitá z hlediska fiskálních příjmů. Není jistě náhodou, že právě ve druhé polovině 18. století se stát problematikou dědického práva poddanských usedlostí stále více zabývá a snaží se dát dosud rozmanité a na vrchnostenských nařízeních závislé dědické praxi jednotný rámeček. Toto úsilí souvisí s celkovým směrem tereziánských a josefínských reforem, v jejichž rámci lze pozorovat na jedné straně narůstající byrokratizaci, na straně druhé snahu o vytvoření co možná nejkompaktnější říše s pevně danými pravidly. Stát se tak v této době snaží odebrat část kontroly nad poddanými vrchnostenské správě a navíc začíná přebírat i určité sociální role, jež byly dosud soukromou doménou, případně církevní či obecní sférou (povinná školní docházka, zdravotní a sociální péče).⁴⁴⁷ Je samozřejmé, že v důsledku těchto zásahů se začíná proměňovat i sama rodina. K dovršení této změny pak přispěla nastupující industrializace, která venkovskému obyvatelstvu nabídla více možností z hlediska pracovního uplatnění a navíc s sebou přinášela i nový životní styl, v němž dochází k oddělení privátního a pracovního procesu, což je základním znakem rodiny moderního typu.⁴⁴⁸

2.3.1 Vývoj poddanského dědického práva od poloviny 18. do poloviny 19. století

První právní předpisy vzešlé z iniciativy státu, které se týkaly dědění poddanských statků, se začínají objevovat až v době tereziánských a josefínských reforem.⁴⁴⁹ Do této doby platila pouze všeobecná ustanovení tak, jak byla zakotvena ve sbírkách městského práva či v Obnoveném zřízení zemském. Poměr poddaného k půdě a k nemovitostem nebyl tedy upraven obecnými věcně-právními předpisy, nýbrž byl určován vrchností, které poddaný podléhal. Z právního hlediska uzavírala vrchnost s poddanými obligační smlouvu.⁴⁵⁰ Podle této smlouvy byl poddaný povinen na jemu svěřené půdě řádně hospodařit a odvádět příslušné naturální a peněžní dávky a naproti tomu se vrchnost zavazovala poddaného „ochraňovati, zastupovati a podporovati“.⁴⁵¹

---

⁴⁴⁷ M. MARTÍNEK, *Rakouské zákonodárství v oblasti chudinství*; J. WIMMER, *Gesundheit, Krankheit*.

⁴⁴⁸ R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život I*, s. 20–21 a 237–245; M. LENDEROVÁ, *K hříchu*; A. ŠIMŮNKOVÁ, *Statut, odpovědnost a láska*, s. 59–60.

⁴⁴⁹ Důležité články vrchnostenské provenience týkající se dědického poddanského práva shrnuje E. MAUR, *Das bäuerliche Erbrecht*, s. 101.

⁴⁵⁰ J. SEDLÁČEK, *Vývoj právních předpisů*, s. 127.

⁴⁵¹ *Tamtéž*, s. 128.

První pokus o vytvoření obecného řádu dědění statků, který by byl závazný pro celé Čechy, se váže k roku 1749. Vyšel z popudu Marie Terezie, která vydala dne 2. dubna 1749 nařízení, aby byl vypracován řád dědění statků, kterým by se zabránilo vrchnostem svévolně rozšiřovat odúmrtní právo. Vypracování návrhu se ujal *Judicium delegatum in causis subditorum*, což byl zvláštní soud zřízený v Praze v roce 1749. Měl sloužit jako druhá instance pro poddané, kteří chtěli přednést stížnost na svou vrchnost. Tento soud vypracoval tzv. *Dobré zdání k řádu dědění statků poddanských v Čechách*, které zaslal Marii Terezií dne 17. září 1749.⁴⁵² Ač tento návrh nebyl panovnící potvrzen a nevešel tedy v platnost, umožňuje přesto nahlédnout do tehdejší právní praxe, protože vycházel ze zvyklostí v této době v dědickém právu uplatňovaných.

Až do konce 80. let 18. století se dědické právo poddanských statků řídilo pravidlem, že usedlost dědí nejmladší syn.⁴⁵³ Pokud by ho vrchnost shledala nezpůsobilým či nevhodným, mohla statek předat některému z jeho starších bratrů. V případě, že by po hospodáři zůstaly naživu pouze dcery, mohla dědit pouze ta z nich, která byla provdána, aby byl zajištěn řádný mužský hospodář. Pokud byly všechny dcery svobodné či nezletilé, hospodařila až do jejich provdání matka či třetí osoba určená vrchností. Pokud by se žádná z dcer neprovdala nebo by se jejich manžel zdál vrchnosti pro hospodářství nevhodný, statek se prodal a kupní cena se následně rozdělila mezi dcery.

Další návrh vážící se k dědickému právu vznikl někdy mezi lety 1756–1762.⁴⁵⁴ Nesl název *Osnova zákona o dědickém řádu poddaných v Čechách*. O jeho původci není nic známo, snad měl sloužit jako předloha k jednání na českém sněmu. Vycházel ze sbírky třiceti pravidel o dědickém právu poddaných na komorních panstvích z druhé poloviny 17. století.⁴⁵⁵ Tato pravidla byla převzata téměř doslova, často pouze s vypuštěním adjektiva komorní. Avšak ani tento pokus nepřekročil rámec pouhého návrhu.

První právní úpravou vztahující se k dědickému právu poddanských statků, která skutečně vstoupila v platnost, se stalo nejvyšší rozhodnutí z 20. prosince 1770, kterým se *zákonné dědické právo na zakoupených statcích poddanských a při movitém majetku poddaným rozšiřuje do desátého stupně příbuzenstva, s některými*

---

⁴⁵² J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 24, s. 272–283.

⁴⁵³ K vývoji dědického práva viz W. BRAUNEDER, *Die Entwicklung*, s. 55–67.

⁴⁵⁴ Tuto dataci provedl J. KALOUSEK, který návrh dědického řádu vydal v Archivu českém, sv. 24, s. 325–333. Uvádí, že našel rukopis v archivu pražské kapituly s přípisem od jejího děkana Jana Ondřeje Kneisla. Tento přípis vznikl zároveň s rukopisem, a protože byl Jan Ondřej Kneisl děkanem pražské kapituly právě v letech 1756–1762, určil J. Kalousek toto časové období jako dobu vzniku návrhu.

⁴⁵⁵ J. Kalousek tato pravidla datuje do let 1651–1700. E. Maur tuto dataci zpřesnil a na základě urbáře panství Králův Dvůr uvádí rok 1659. Viz E. Maur, *Das bäuerliche Erbrecht*, pozn. 21 na s. 101.

ohradami,⁴⁵⁶ jak to bylo již obvyklé v městském právu. Toto nařízení bylo téhož dne oznámeno formou dvorského dekretu českému guberniu a ostatním úřadům.⁴⁵⁷

V tomto dvorském dekretu je ještě ponecháno vrchnosti právo vybírat hospodáře v případě, kdy existuje více dědiců v tomtéž příbuzenském stupni. Tehdy má usedlost připadnout tomu hospodáři, *welchen das Dominium für den besten und tüchtigsten Wirthen befinden würde*,⁴⁵⁸ s tím, že ten je povinen ostatním dědicům vyplatit jejich dědické podíly (tzv. vejruňky).

Platnost tohoto dědického řádu byla výslovně potvrzena i po zrušení nevolnictví, a to dvorským dekretem z 26. května 1786.⁴⁵⁹ Ten obsahoval i další důležité ustanovení, které přiznávalo poddaným na zakoupených statecích právo pořizovat o těchto usedlostech testamenty. Do této doby totiž platila zásada, že poddaný nemůže svobodně kšaftovati, pokud jeho rod nebo obec nevlastní pro tento účel zvláštní privilegium.⁴⁶⁰ V ostatních případech ztrácel takový testament platnost, pokud nebyl vrchností zvlášť schválen a potvrzen.⁴⁶¹ Tento dekret tak definitivně přepouštěl rozhodování o výběru dědice hospodářům, kteří svého nástupce mohli vybrat bez ohledu na uplatňovanou dědickou praxi či zákonný předpis.

Zásadní předěl v dědickém právu poddaných znamenal patent vydaný dne 3. dubna 1787. Jak se uvádí přímo v patentu, byla důvodem pro jeho vydání skutečnost, *dass Bauerngut dem jüngsten, meistens unmündigen Sohne übergeben worden; und weil die Kuratelen minderjähriger Bauernkinder fast immer dem zweiten Manne des zurückbleibenden Eheweibs, mithin dem Stiefvater der Kinder, anvertraut waren, in fremde Verwaltung gekommen ist*.⁴⁶² Nutnost svěřit hospodářství prozatímnímu držiteli ohrožovala plynulou výměnu hospodářů, což se odráželo i na hospodářském stavu usedlosti. Patent tedy určoval, že napříště se dědicem usedlosti stane nejstarší hospodářův syn. Hospodář mohl ovšem svou usedlost odkázat v testamentu i jinému dítěti. Význam patentu z roku 1787 se tak vztahoval především na případy, kdy otec zemřel bez posledního porřízení. Těchto případů nebylo na přelomu 18. a 19. století málo, protože trvalo určitou dobu, než se testamentární praxe vžila. Zároveň

---

⁴⁵⁶ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 24, s. 426–427.

⁴⁵⁷ Ve všeobecnou platnost pro Čechy vešel tento dědický řád dvorským dekretem z 11. ledna 1771, bývá citován s oběma daty. Následně byl rozšířen i na Moravu a Slezsko, a to dvorským dekretem z 20. října 1783.

⁴⁵⁸ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 24, s. 426.

⁴⁵⁹ J. KROPATSCHEK (ed.), *Handbuch*, vol. X, s. 89–92.

⁴⁶⁰ Viz též E. MAUR, *Das bäuerliche Erbrecht*, s. 105.

⁴⁶¹ Na důležitost dekretu poukazuje K. GRÜNBERG, *Die Bauernbefreiung II*, s. 410–411.

⁴⁶² J. KROPATSCHEK (ed.), *Handbuch*, vol. XIII, s. 98; viz též J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 25, s. 158–159, kde je rovněž publikován v německém originále.

většina z otců, kteří poslední vůli sepsali, se řídila stávajícími dědickými zvyklostmi.⁴⁶³

Patent stanovoval, že dědicem usedlosti bude napříště nejstarší syn zůstavitele; kdyby hospodář syna neměl, měla dědit analogicky nejstarší dcera. Pokud by byl dědic statku nezletilý, měl být stanoven poručník – nejčastěji matka, většinou s dalším mužským příbuzným. Případní otčimové (druzí manželé matky) byli ale z poručnictví vyloučeni – to náleželo pouze příbuzným osobám dědice. V případě jakýchkoli námitek ze strany vrchnosti měl rozhodující slovo krajský úřad.⁴⁶⁴

I když patent odkazoval v dalších podrobnostech na městská práva, vyskytly se nejasnosti a dotazy, na které odpovídalo jednak nařízení českého gubernia ze dne 31. března 1788⁴⁶⁵ a dále dvorský dekret ze dne 19. května 1788.⁴⁶⁶

První právní úprava se týkala problému, komu má připadnout statek, který měli oba manželé ve spoluvlastnictví, po smrti jednoho z nich. Vyskytla se totiž otázka, zda pozůstalý manžel může na této usedlosti nadále hospodařit, když by měl předat polovinu statku jako dědický podíl po zemřelém manželovi, což ovšem zakazovala ustanovení o nedělitelnosti selských usedlostí.⁴⁶⁷ Guberniální nařízení stanovovalo, že pokud manžel přežije svou manželku, může hospodařit i nadále na celém statku. Ten pak případně dědici celý teprve po otcově smrti. Manželka ovšem sama hospodařit nemůže a je povinna ihned celý statek předat novému hospodáři.

Dvorský dekret podrobněji vysvětloval jednotlivé nejasnosti ohledně dědického práva. Nejdůležitější částí byla odpověď na dotaz, zda nejstarší syn dědí usedlost i v tom případě, kdy již sám hospodaří na jiném statku. Poddanému bylo totiž zakázáno mít zároveň více usedlostí.⁴⁶⁸ Tato právní úprava ponechávala nejstaršímu synovi právo rozhodnout se, na kterém statku chce nadále hospodařit, druhý statek mohl komukoli prodat. Další dotaz se týkal problému, zda by neměla mít přednost v dědickém právu k usedlosti před nejstarším, ale nezletilým synem, který musí mít do dosažení zletilosti určeného poručníka, vdaná dcera, jejíž manžel by byl schopen na statku hospodařit ihned jako jeho definitivní vlastník. To však tento dekret zamítá.

---

⁴⁶³ Některé ze zde uváděných josefínských reforem rozebírá i K. GUTKAS, *Probleme der Landwirtschaft*; R. ROSDOLSKY, *Untertan und Staat*.

⁴⁶⁴ Po smrti Josefa II. byl tento patent sice zrušen, nicméně základní princip, totiž že usedlost dědí nejstarší syn, pokud otec poslední vůlí nerozhodne jinak, zůstal zachován i v patentu Leopolda II. *O právě dědickém na selských statcích v Čechách* ze dne 26. 5. 1791. Blíže k těmto okolnostem K. KROFTA, *Dějiny selského stavu*, s. 372–375.

⁴⁶⁵ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 25, s. 168–169.

⁴⁶⁶ *Tamtéž*, s. 169–173.

⁴⁶⁷ K tomu blíže dvorský dekret z 18. května 1786, pro Čechy vydaný 6. června a dále dvorský dekret ze 16. srpna 1786 a dekret dvorské kanceláře z 2. června 1807.

⁴⁶⁸ Tento zákaz upravoval dvorský dekret z 16. května 1788, který byl později doplněn patenty z 29. října 1790 a 26. května 1793. Viz J. KROPATSCHEK (ed.), *Handbuch*, vol. XV, s. 116 an.; TÝŽ (ed.), *Sammlung der Gesetze... des Kaisers Leopold*, vol. II, s. 165–180.

Dne 26. května 1791 byl vydán patent *O právě dědickém na selských statcích v Čechách*.⁴⁶⁹ Tento patent uváděl v platnost i pro Čechy *Všeobecný řád o dědické posloupnosti* vyhlášený patentem z 11. května 1786 a zároveň ho doplňoval. Stanovoval, že pokud zemře zůstavitel bez posledního pořízení,⁴⁷⁰ připadá majetek jeho nejbližším dědicům. V první linii dědí hospodářovy děti nebo jejich děti, v druhé linii hospodářovi rodiče nebo jejich potomci, v třetí linii prarodiče a jejich potomci, což platilo až do šesté linie. Pokud by se nenašli žádní příbuzní, nastupoval dědický nárok pozůstalého manžela. Když i ten byl již mrtev, připadla pozůstalost jako odumřelá na státní pokladnu nebo na toho, kdo by měl právo odúmrti.

Všichni příbuzní téhož stupně měli dědit vždy rovným dílem a nezáleželo na tom, zda šlo o muže či ženy. Protože tento patent potvrzoval již dříve zakotvenou nedělitelnost usedlosti,⁴⁷¹ určoval rovněž způsob, jakým mají být dědické podíly rozděleny. Bylo tedy stanoveno, že se celá pozůstalost ocení a její hodnota se rozpočítá na jednotlivé ideální peněžní podíly podle počtu dědiců. Nově nastupující hospodář, který získal celý statek, byl pak povinen ostatní dědice vyplatit.

Patent zároveň měnil dřívější ustanovení ohledně spoluvlastnictví manželů. Nyní bylo stanoveno, že ten manžel, který druhého přežije (a bylo jedno, zda šlo o muže či ženu), má právo i nadále hospodařit na celé usedlosti. Pouze v případě, že by výměra statku překročila 80 měřic, mohla být usedlost rozdělena na dvě části, z nichž jednu obdržel dědic. Poprvé se tak držitelkou usedlosti mohla stát i žena, nikoli pouze její manžel; vdova po zemřelém hospodáři, která byla spoluvlastnicí usedlosti, mohla tedy sama zvážit, zda si usedlost ponechá i po manželově smrti, či zda ji předá dospělému synovi zemřelého hospodáře.

Patentem ze dne 1. června 1811 byl vyhlášen *Všeobecný občanský zákoník* (ABGB), který zůstal v platnosti (s následnými úpravami a doplňky) nejen po celou zbylou dobu existence habsburské monarchie, ale přežil i její zánik. Dědické právo upravuje II. díl, 8. kapitola zákoníku – *O právu dědickém* (§§ 531–551). Zákoník uznává troje právo dědické – první je založeno na poslední vůli zemřelého (II. díl, 9. kapitola – *O pronešení poslední vůle vůbec a o testamentech zvláště*, §§ 552–603), druhé vychází z dědické smlouvy (§ 602) a třetí se uplatňuje automaticky, pokud poslední vůle či dědická smlouva chybí nebo pokud existuje část pozůstalosti, na kterou v odkazech nebylo pamatováno (II. díl, 13. kapitola – *O posloupnosti dědické ze zákona*, §§ 727–761).

Občanský zákoník znovu opakoval šest dědických linií, jak byly uvedeny již v patentu z roku 1786. Zároveň v §§ 757–759 stanovoval, že manželovi připadá ze zákona stejný podíl jako dětem oprávněným dědit, pokud žijí alespoň tři děti. Měl-li

---

⁴⁶⁹ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 25, s. 307–309.

⁴⁷⁰ Poslední vůle měla před těmito zákonnými úpravami přednost. Hospodář mohl své děti „vybýt“ už za svého života; v takovém případě děti už žádný dědický podíl po smrti svého otce neobdržely.

⁴⁷¹ Zároveň bylo povoleno rozdělit usedlosti s velkou výměrou tak, aby každé z nich zůstalo více než 40 měřic polností.

zůstavitel jedno nebo dvě děti, získával pozůstalý manžel čtvrtinu dědictví. Tyto své podíly mohl ale užívat pouze pro svou osobu, po jeho smrti připadly dětem. Pokud existovali jiní dědicové než děti, dědil manžel též čtvrtinu, s tou však mohl libovolně disponovat a též ji dále odkázat. Pokud neexistovali jiní dědici, připadlo vše pozůstalému manželovi.⁴⁷²

V § 761 bylo stanoveno, že pro selské statky platí zároveň omezení z těchto všeobecných předpisů, která podrobněji upravovaly politické zákony jednotlivých zemí. Šlo o již dříve platná pravidla, podle nichž dědil statek nejstarší syn, jenž měl povinnost ostatní dědice vyplatit. Zároveň ale i nadále byla dávána přednost pozůstalému manželovi, který mohl na statku hospodařit až do své smrti. Rovněž nedělitelnost statků zůstala v právním systému zakotvena, a to až do roku 1869.⁴⁷³

2.3.2 Dědické systémy

Na území českých zemí neexistovala až do konce 18. století žádná jednotná praxe dědického řádu poddanských usedlostí.⁴⁷⁴ Jednotlivé systémy uplatňované na našem území byly ovlivněny především městským a zvykovým právem a dále vrchnostenskými nařízeními;⁴⁷⁵ situaci navíc komplikovala existence zakoupených a nezakoupených usedlostí.

I přes tuto různorodost je však v jednotlivých u nás uplatňovaných dědických systémech možné pozorovat určité společné rysy, které dokládají příslušnost českého území k západoevropskému modelu. Je však nutné upozornit, že rovněž v rámci západní či lépe severozápadní Evropy se v dědické praxi vyskytovaly značné rozdíly.⁴⁷⁶ Za zásadní společný princip je možné považovat systém nedělitelnosti used-

---

⁴⁷² Zákon z dědictví vylučoval manžela rozvedeného vlastní vinou.

⁴⁷³ Zrušena byla zemským zákonem ze dne 20. prosince 1869 čís. 152 zem. zák. platným pro Království české.

⁴⁷⁴ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 453.

⁴⁷⁵ Český zemský sněm se o vypracování zákoníku městského práva usnesl již v roce 1523. Realizaci usnesení se ujal Brikcí z Licska (Kouřimský). Jeho *Práva městská* však nebyla oficiální kodifikací, tou se stala až *Práva městská Království českého* vycházející z práva Starého Města pražského. Autorem zákoníku, který se po vydání tiskem v roce 1579 stal závazným i pro apelační soud, byl Pavel Kristián z Koldína (1530–1589). V roce 1697 byla jeho platnost rozšířena i na moravská města. Zákoník platil i v 18. století, poslední část byla zrušena až *Všeobecným občanským zákoníkem* z r. 1811. Viz K. MALÝ – F. SIVÁK, *Dějiny státu a práva*, s. 179–181; P. K. z KOLDÍNA, *Práva městská království českého*.

⁴⁷⁶ Například ve Vestfálsku se v 19. století v jedné oblasti uplatňovala zásada primogenitury, v jiné naopak ultimogenitury. Viz Ch. FERTIG – V. LÜNNEMANN – G. FERTIG, *Inheritance, succession, and familial transfer*.

losti,⁴⁷⁷ který s sebou přinášel i existenci jednoho hlavního dědice,⁴⁷⁸ jenž se stával hospodářem přebírajícím celou usedlost. Někdy bylo možné dočasně od usedlosti oddělit část polností, které si odstupující hospodář vyhradil buď pro sebe, nebo pro své další dítě, většinou se však tyto polnosti vracely po smrti svého dočasného uživatele zpátky k usedlosti:

... *Posledně odkazuje před svědkama Dominikem Keslem a Matějem Šmolíkem z lásky k svej švagrovej Voršile, prv pozůstalej vdově po jeho bratrovi Josefovi Petrovi, a též po něm pozůstalému synu Augustinovi Petrovi až do jeho Augustina smrti k jejich lehčímu vyživení kus pole pod 4 str. 3 v. k užívání, též ročně do jejich smrti, když seno voda nepobere, 4 cn. sena k udělování. Z toho vyplývající contribuci užívající k rukoum gruntu držitele platiti povinna jest.*⁴⁷⁹

Ostatní dědici byli vyplaceni prostřednictvím podílů, které mohly zahrnovat jak peněžní obnos, tak kusy dobytka, nábytek, oblečení či nárok na uspořádání svatby a věno.⁴⁸⁰ Na českém území existovaly v zásadě tři hlavní systémy z hlediska nároku na podíly.

První způsob nazývá V. Procházka tzv. českým systémem rovných dílů a uplatňován byl rovněž na panství Štáhlavy.⁴⁸¹ V něm měly nárok na stejný podíl jak děti bez ohledu na pohlaví, tak případná vdova po bývalém hospodáři – to se však vztahovalo pouze na jednu generaci; děti dětí dostávaly podíly podle zásady dělení in stirpes (tzn. dělily si rovným dílem zbytek z podílu svého rodiče). Menší odchylky ve velikosti podílů vznikaly ve výši výbavy, kterou jednotlivé děti mohly obdržet různou, peněžité podíly však byly totožné, pokud nebylo některé dítě vyplaceno ještě dříve, než došlo k celkovému dělení majetku. Ke zmenšení podílu mohlo dojít i tzv. prodejem gruntovních peněz, kdy dědic, který nechtěl čekat na často zdlouhavé postupné splácení svého podílu, souhlasil s okamžitým vyplacením podstatně nižší částky. Stejně tak se mohl dohodnout i s třetí osobou a nárok na svůj podíl jí za tuto nižší sumu prodat.⁴⁸²

Ve druhém dědickém systému byla zvýhodňována vdova – jedná se o tzv. severočeský systém vdovské třetiny.⁴⁸³ Vdova obdržela celou třetinu pozůstalosti,

---

⁴⁷⁷ Z tohoto systému se vymykají některé západní oblasti – např. ve Velké Británii, v Bretani, Normandii či severozápadní Itálii (viz K. KASER, *Macht und Erbe*, s. 53–55.).

⁴⁷⁸ V. Procházka tohoto dědice-hospodáře označuje za „předního dědice“ (V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 453), německy psané prameny používají termínu Anerbe, resp. Anerberecht.

⁴⁷⁹ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 164, r. 1784. K tomu viz s. 101–103.

⁴⁸⁰ P. BOURDIEU, *Boden und Heiratsstrategien*, s. 264–287; A. COLLOMP, *Spannung, Konflikt und Bruch*, s. 217.

⁴⁸¹ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 479–483.

⁴⁸² *Tamtéž*, s. 352–354; B. CHOCHOLÁČ, *Selské peníze*, s. 125–128.

⁴⁸³ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 483–488.

mezi děti se pak rovným dílem rozdělily zbylé dvě třetiny. Po matčině smrti si děti její třetinu (resp. celou její pozůstalost) dělily také rovnými díly. Tento způsob byl rozšířen především mezi německým obyvatelstvem severočeské oblasti a částečně v oblastech magdeburského městského práva.

Konečně třetí systém nazývá Procházka jako západočeský systém preferování mužských potomků.⁴⁸⁴ Tato dědická praxe byla velice různorodá, její podstata tkví v tom, že synové obdrželi vyšší podíly než dcery. Neexistovalo však jednotné pravidlo v tom, jak mají být muži zvýhodňováni oproti svým sestrám, v některých oblastech dostávali dvojnásobný podíl, jinde mohlo jít o poměr odlišný, či dokonce se lišily i podíly synů z jedné rodiny. Rozdílná mohla být i pozice matky (vdovy), která byla kladena buď na roveň s dcerami, nebo i se syny. Podle Procházky mohl tento systém vzniknout pod vlivem lenní soustavy, která se uplatňovala právě v oblastech Chebska a Loketska.⁴⁸⁵

Vraťme se nyní ke způsobu vyplácení dědických podílů. Zde je na místě zmínit se ještě o jednom problému. Dědické právo a jeho praxe ve venkovské poddanské společnosti má totiž v zásadě dva různé významy. V prvním, užším vymezení, by bylo možné o dědickém právu hovořit pouze v případech, kdy se rozděluje pozůstalost po zemřelé osobě.⁴⁸⁶ Tak problematice dědictví rozumějí většinou i právní předpisy. V rámci převodu poddanských usedlostí se však velmi často uplatňoval i systém dědického převodu mezi živými osobami (inter vivos) – tzn. otec ještě za svého života rozhodl o rozdělení svého majetku a o výši jednotlivých dědických podílů pro své děti. Lze říci, že právě mezigenerační transfer majetku, který byl uskutečněn ještě za života rodičů, má při studiu venkovské rodiny prvořadý význam.⁴⁸⁷ Nejde při něm pouze o výběr dědice či způsob rozdělení dědických podílů. Důležité rovněž bylo již samo načasování okamžiku převodu, které často odráželo širší společenské zvyklosti a souvislosti – např. zda bylo zvykem, že dědic zakládal rodinu až tehdy, kdy fakticky svůj majetek převzal, či zda bylo naopak obvyklé soužití dospělého ženatého syna s hospodařícími rodiči. Při tomto transferu majetku hrály důležitou roli i rozdílné zájmy obou generací a jejich vzájemné vztahy. Doba a povaha převodu usedlosti tak může nepřímo vypovídat o struktuře rodiny, míře otcovské autority a formách rodinné strategie.⁴⁸⁸

Předání usedlosti synovi bylo momentem, který měl rovněž široký sociální dopad. Také výše dědických podílů mohla být totiž odrazem ekonomického postavení hospodáře, a mohla tak ovlivňovat jeho sociální prestiž.⁴⁸⁹ Při předání usedlosti

---

⁴⁸⁴ *Tamtéž*, s. 489–492.

⁴⁸⁵ *Tamtéž*, s. 492.

⁴⁸⁶ Srovnej K. KASER, *Macht und Erbe*, s. 12–13.

⁴⁸⁷ L. BONFIELD, *Developments in European Family Law*, především s. 113–120.

⁴⁸⁸ *Tamtéž*, s. 114; J.-L. FLANDRIN, *Families in Former Times*.

⁴⁸⁹ D. ŠTEFANOVÁ, *Erbschaftspraxis und Handlungsspielräume*, s. 62.

se zároveň měnil sociálního statutu obou účastníků převodu. Zatímco nastupujícímu hospodáři přinášela tato změna obvykle samostatné postavení a optimistické vyhlídky do budoucna, pro otce se de facto uzavírala kapitola jeho aktivního života, což s sebou mohlo nést i jistou sociální degradaci. C. Horáček dokonce přirovnává otce odkázaného na výměnek k jakémusi lepšímu almužníkovi, který pozbyl politických i veřejných práv, kdy „jeho rada i hlas v záležitostech obecních ztrácí dřívější váhy, on stává se zbytečným a bývá mladým pokolením přezírán“.⁴⁹⁰ Snad právě proto se původně ujala praxe předávat usedlost nejmladšímu synovi. Tento systém totiž umožňoval otcovi hospodařit déle bez toho, že by musel čelit tlaku ze strany dospělého dědice, který by se rád stal samostatným hospodářem. Podle K. Schmidta, jenž také výstižně shrnuje důvody, které otce k předání usedlosti vedly, byly konkrétní okolnosti a průběh majetkové transakce závislé na nalezení určité rovnováhy mezi autoritou otce na jedné a požadavky syna na druhé straně.⁴⁹¹

Budeme-li tedy do dědické praxe zahrnovat i transfer majetku ve prospěch dítěte, který učinili rodiče ještě za svého života, můžeme mluvit o třech různých způsobech určování dědického podílu.

1) Prvním z nich je právě převod mezi živými osobami (inter vivos).⁴⁹² K němu se otec uchyloval většinou tehdy, pokud již sám nebyl schopen hospodařit ani hospodářství po formální stránce nechtěl dále vést (někdy mohl být otec ovšem k tomuto rozhodnutí dotlačen dětmi, které již dále nechtěly být na otcovi ekonomicky závislé – v těchto případech rozhodovala především míra otcovy autority). Jeho krok mohl mít nejrůznější důvody – k nejčastějším patřil špatný zdravotní stav a nedostatek fyzických sil odstupujícího hospodáře:

*...nemohouce Šimon Říha pro starost a sešlost věku svého na tejto živnosti délej hospodařit, i proupouští takovou, s vůlí a vědomím milostivé vrchnosti synu svému Vítu Říhovi...*⁴⁹³

K předání usedlosti mohla vést i konkrétní rodinná situace. V jejím rámci se nabízejí tři nejčastější konstelace. Mohlo jít o případ, kdy se hospodáři podařilo dojednat výhodný sňatek pro syna dědicího usedlost. Za této situace bylo vhodné uspořádat v rámci vyjednávání svatební smlouvy i dědické poměry na usedlosti. Někdy mohli k tomuto dědickému vyrovnání dát popud rodiče nevěsty, kteří podmínili sňatek tím, že se novomanželé stanou držiteli usedlosti. Můžeme se ovšem, především od začátku 19. století, setkat i s řešením, že otec na svého syna, popřípadě na oba novomanžele, usedlost přepsal pouze formálně, vymínil si však hospodaření na

---

⁴⁹⁰ C. HORÁČEK, *Výminek*, s. 49. Srovnej M. MITTERAUER, *Lebensformen*, s. 318 an.

⁴⁹¹ K. SCHMIDT, *Gutsübergabe und Ausgedinge*, především s. 66–72, 81.

⁴⁹² J. GRULICH, *Sociální a demografický vývoj*; J. GRULICH – A. KLÁŠTERSKÁ, „*Týkaje se mé mohovitosti*“.

⁴⁹³ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 467, r. 1755.

určitou dobu, popř. i do své libosti nebo do smrti. Většinou se ovšem zároveň zavazoval ekonomicky zajistit rodinu svého syna-dědice:

[Odstupují] ... *Václav a Kateřina Tolarovi, manželé, onu ... chalupu gruntovní ... s poli 8 j. 724 1/6 s. ... svému synu Václavu Tolarovi a jeho nastávající manželce Marii Petrové ... za 800 zl. c.m. ... Odstupující rodiče Václav a Kateřina Tolarovi si hospodaření a užívání na odstoupené usedlosti NC 51 v Plzenci a svatoblažejských gruntů až do své smrti neb libosti zachovávají a vyhrazují, za čas kterého hospodaření odstupující rodiče nastávající manžele Václava a Marii Tolarovi i jejich budoucí dítky při jejich stole živit se zavazují, naproti čemuž poslední nápomocni budou. Mimo nadepsaného stravení [tj. stravování – A.V.] nastávající manželé ještě za čas hospodaření rodičů teplý a pokojný byt v malé sednici užívat budou a nápodobně 1 krávu na obroce rodičů chovat si právo mají, pro kterou krávu jim plac v chlívě patřiti má. V oněm při této odstoupené usedlosti se vynacházejícím kovářským werkstatu má odstupující otec jakožto i nastupující syn právo své kovářské řemeslo každý k své ruce svobodně provozovat. Při odstoupení hospodaření odstupující rodiče nastávajícím manželům bezplatně přenechají: 2 voly, 1 krávu, 1 vůz se vším příslušenstvím, pluh, bránu, ... zaseté obilí a píci a slámu, všechno kovářský nářadí. Následovalo ujednání o výměnku, který měl syn rodičům po jejich odstoupení poskytovat.⁴⁹⁴*

Druhou skupinu otců vedla k převodu usedlosti na syna snaha uspořádat dědické záležitosti ještě za svého života. Za jejich rozhodnutím mohl být i zájem přesvědčit se, zda vybraný dědic bude skutečně dobrým hospodářem. Zároveň mohla svou roli hrát i okolnost, že v těchto případech se nejlépe zachovávala kontinuita hospodaření na statku. Otec mohl pomoci radou, fyzickou prací či i jinak – mohl např. v případě potřeby využít své autority ke sjednání finanční či materiální pomoci od sousedů. K předání usedlosti mohlo dojít také v případech, kdy hospodář měl pouze jedno dítě, popřípadě kdy se mu již ostatní děti podařilo „vybýt“. Rozhodnutí předat usedlost ještě za svého života bylo výhodné zvláště pro hospodáře na velkých statcích. Při svém odchodu z usedlosti si totiž tyto muži většinou zajišťovali výměnek, jehož rozsah býval značný a zabezpečoval jim velice slušnou životní úroveň, která mohla v méně úrodných letech být i vyšší než životní standard hospodáře a jeho rodiny. Bývalý hospodář si mohl navíc uchovat i alespoň částečný vliv na vedení usedlosti – zde opět záleželo především na jeho autoritě.

K předání usedlosti mohla hospodáře vést také další okolnost, kterou byla nejčastěji potřeba stanovit dědicem jiné dítě než to, které by usedlost dědilo při uplatnění zákonné dědické posloupnosti v případě otcovy smrti. Nejčastěji se jednalo o případy, kdy byl oprávněný dědic k hospodaření neschopný a nezpůsobilý. To bylo většinou tehdy, pokud byl nějak fyzicky či mentálně handicapovaný. Nezpůsobilostí k hospodaření mohl být jednoduše i nízký dědicův věk – to tehdy, kdy bylo nutné řešit situaci na usedlosti bezprostředně a nebylo možné čekat, až řádný

---

⁴⁹⁴ SOA Praha, PK Plzeň, č. 136, fol. 564–565, r. 1848

dědic dospěje. Většinou se jednalo o případy, kdy otec kvůli nemoci nebo nedostačným fyzickým silám dále hospodařit nemohl nebo kdy nezvládal ekonomickou situaci silně zadlužené usedlosti. Za těchto okolností se „náhradní dědic“, kterým mohl být starší bratr nebo i švagr původního dědice, stával plnoprávným držitelem otcovské usedlosti. Šlo tedy o rozdílnou situaci oproti stavu, kdy otec zemřel dříve, než dědic dosáhl zletilosti. Tehdy byl sice také na místo nezpůsobilého dítěte stanoven jiný hospodář, jeho hospodaření mělo však pouze prozatímní a dočasnou podobu – bylo limitováno dosažením dědicovy zletilosti. K opominutí „zákonného dědice“ však mohla otce vést i zcela vědomá snaha vyloučit toto dítě z dědictví kvůli vzájemným neshodám či kvůli nerespektování otcovské autority. Nemůžeme ovšem zapomenout ani na případy, kdy původní dědic sám neměl o hospodaření zájem – zběhl, nebo dal přednost jinému zajištění. Konečně důvodem k převodu usedlosti na jiné dítě mohlo být i to, že se otci podařilo zabezpečit původního dědice jiným způsobem – např. mu koupil jinou usedlost nebo mu dojednal sňatek s dědičkou usedlosti.

Převody *inter vivos* se zvláště za situace, kdy docházelo k porušování dědic-
kých zvyklostí či posloupnosti dané zákonem, mohly stát živnou půdou pro nejrůz-
nější rodinné konflikty.⁴⁹⁵ Ty samozřejmě neustaly ani poté, co držitelé poddanských
usedlostí získali v roce 1786 právo vybrat si dědice podle své vůle, bez ohledu na
zákonnou posloupnost či místní zvyklosti.⁴⁹⁶

Převod mezi živými osobami mohl probíhat odlišně od klasického dědického
řízení, i pokud jde o stanovení ceny nemovitosti a výše dědických podílů. Často
odpadávalo obvyklé „ošacování“ nemovitosti, tedy stanovení ceny, které prováděli
představitelé obce.⁴⁹⁷ Bylo to i proto, že za ocenění nemovitosti se muselo platit od-
hadné.⁴⁹⁸ Zápisy o takovýchto převodech mohly být velmi jednoduché, zvláště pokud
důvodem převodu byla ekonomická neschopnost odstupujícího hospodáře. V těchto
případech, stejně jako za situace, kdy dědic byl jediným dítětem odstupujícího hospo-
dáře, nebyly výjimkami bezzáplatné převody, jejichž protiváhou byl pouze výměnek
pro odstupující rodiče:

*Poněvadž chalupa Václava Hrdličky v Štáhlavech pod NC 34 tak zpusťla, že
dálejí státi nemohla, tedy jí v roce 1788 Václav Hrdlička svému synu Františkovi
naproti tomu postoupil, aby on jej do smrti vyživil a tu chalupu vystavěl. Poněvadž*

---

⁴⁹⁵ Některé z nich jsou popsány v kapitole věnované zásahům vrchnosti – viz s. 100–108.

⁴⁹⁶ Ke konfliktům spojeným s dědickým a majetkovým právem viz např. M. HOHKAMP, *Herrschaft in der Herrschaft*, s.157–215. D. W. SABEAN, *Property, production*.

⁴⁹⁷ Tzv. „šacuňk hleděl k orné půdě, lukám, k ostatní půdě (pastvina, rybník, les), k hospodářským a obytným budovám, k výši výměnku, k výši robot, naturálních a peněžních dávek, k rozsahu pří-
davků (inventáře)“ – viz M. VOLF, *Výsledky soupisu*, s. 106.

⁴⁹⁸ V. PROCHÁZKA, *Trhová smlouva*, s. 103.

to obojí František Hrdlička vyplnil a tu chalupu z gruntu vystavěl, tak se jemu ... zapisuje.⁴⁹⁹

Také výši dědických podílů pro jednotlivé děti určoval otec podle své vůle, i když samozřejmě většinou s přihlédnutím k tomu, aby byla zachována rovnost podílů:

...jsouce Matěj Petr věkem sešlý, žádal v poníženosti, by grunt tento svému jedinému synu, nadjmenovanému Ondřejovi, jakožto pravému dědici zápisně odevzdán, a ta jeho k níž postavená poslední vůle vyplněna byla, načez ... stavení s poli,⁵⁰⁰ ... 64 zl. 10 kr., ...4 koně, 3 krávy, 1 svini, 2 vozy, 2 plouhy, 2 brány a ostatní náradí, nábytek ... otec Matěj svému synu Ondřejovi ... bez šacunku odevzdává s přičiněním, by je, staré rodiče, se všemi možnými potřebami do smrti vychoval...

...z toho Anně dceři za Matěje Kesla vdanej, poněvadž mimo svatby od rodičů jen 1 krávu v 15 zl. obdržela, ještě 1 krávu v 15 zl. a k tej ještě 43 zl. mimo dolejšího podílu odevzdal, a to sice z příčiny tý, by s dcerou Alžbětou, za Vavřince Milbacha vdanou, vyrovnaná byla, kterež od rodičů mimo jí dolejší vyměřeného podílu, svatby vybytí a jí 2 voly v 30 zl., 1 roční volík v 7 zl., 1 kráva v 15 zl. a 2 telata v 6 zl. a 15 zl. na vejhost udělené byly...

...odstupující hospodář zanechává pro sebe a manželku, dceři Anně za Kesla vdanej, Alžbětě ... ve Volduších vdanej, Ondřejovi po 16 zl. 2 kr. 3 d., k tomu k vyrovnání Anny s Alžbětou odkazuje otec Anně z toho vpředu psaného nešacovaného dobytku 1 krávu 15 zl., hotově 43 zl...⁵⁰¹

Pokud se převod usedlosti konal v souvislosti s dědicovou svatbou, mívával zápis formu svatební smlouvy, v níž bylo často pamatováno i na podíly pro sourozence obou snoubenců:

Jan Šedivec, sedlák ze Sedlce, s jeho 22 let starým synem Janem Šedivcem, kterýho z otcovský moci propustil, pak z Josefem Zítkem v zastoupení jeho dcery Anny...

...2) Odstupuje Jan Šedivec synovi a nevěstě ... NC 25 s 1 krávou a 6 ovci s 1 vozem a se vším náradím ... [za] 480 zl. c.m. ... odstupující otec již obdržel na hotovosti od Josefa Zítka 240 zl. c.m, dceři odstupujícího Marii Raizerovej na doplacení jejího podílu 40 zl., ostatních 200 zl. držitelům tý živnosti ostanou a oni držitelé zavázání jsou tu poslední částku 200 zl. c.m. dceři odstupujícího Kateřině, provdanej za Jana Kuglera ve Lhotě, na její podíl za půl léta zaplatit, následovně držitelům gruntu nic z tý odstupujni částky neostane.

3) Děti odstupujícího, Barbora, provdaná Kozlíková v Tymákově, je již od otce vypořídovaná, což ona s podpisem stvrzuje, nápodobně dcera Marie Raizerová

---

⁴⁹⁹ SOA Praha, PK Rokycany č. 276, fol. 177, r. 1812.

⁵⁰⁰ K tomuto statku patřilo 68 strychů polí.

⁵⁰¹ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 163–164, r. 1784. K tomuto případu viz s. 101–103.

mimo nahoře řečených 40 zl. c.m. nic k pohledávání nemá, což nápodobně s podpisem stvrzuje, dcera Kateřina Kuglerová nemá jen toliko nahoře psaných 200 zl. c.m. k pohledávání.

4) *Vyjímá sobě odstupující otec Jan Šedivec hospodaření až do jeho libosti, kdyby ale hospodaření časem svým odstupovat chtěl, tak sobě výměnek vyměří, v pádu jeho zemření v času hospodaření obdrží jeho manželka Barbora následující každoroční vejminek: 3 str. žita, 1,5 str. pšenice, 1,5 str. ječmene, 1 v. hrachu, potom 8,5 str. brambor, soli měřici, vyživení 1 krávy mezi hovězím dobyt看em, pak teplý a pokojný byt až do smrti.*

5) *Naproti tomu, že Anna Zítková společnou vlastnost řečené živnosti se vším ... nabyla, věnuje její otec Josef Zítek jeho zeťovi Janovi Šedivcovi 480 zl. c.m, na kterou částku ten samý odstupujícímu Janovi Šedivcovi otci, jak nahoře řečeno bylo, 240 zl. c.m. již zaplatil a dále povinen jest dceři odstupujícího Marii Raizerovej těch jí vysázených 40 zl. c.m. a Kateřině Kuglerovej 200 zl. c.m. obou za půl léta zaplatit, mimo toho obdrží Anna Zítková 1 krávu a 6 ovcí, skrze což ona od otce Josefa Zítka celistvě vypořádovaná jest a od dědice gruntu NC 47 v Štáhlavech víc nic k pohledávání nemá.⁵⁰²*

2) Druhý způsob převodu usedlosti z otce na dítě se již uplatňoval po otcově smrti. Je ovšem do určité míry variantou převodu mezi živými osobami, neboť i v tomto případě otec mohl dědice vybrat podle své vůle, bez ohledu na dědické zvyklosti. Činil tak prostřednictvím testamentu, který mohl mít jak písemnou, tak ústní podobu.⁵⁰³ Zde je však nutné podotknout, že testamentární praxe se na venkově začala více rozvíjet až od konce 18. století, poté, co bylo roku 1786 poddaným právo kšaftovati obecně přiznáno. Zhotovování písemné poslední vůle nebylo obvyklé ani na začátku 19. století, spíše se můžeme setkat s ústními odkazy, které byly dodatečně zapsány do zvláštních knih zachycujících smlouvy a ujednání poddaných. Lidé ve venkovském prostředí se k projevení své poslední vůle uchýlovali především tehdy, pokud jejím prostřednictvím zajišťovali další osoby, případně pokud chtěli vybrat za svého dědice jinou osobu, než která by dědila podle zákona.⁵⁰⁴

Právě tento motiv se ukazuje být velmi silný na Štáhlavsku na přelomu 18. a 19. století. I když došlo v roce 1787 ke změně dědického práva, následující léta nastalo určité přechodné období trvající jednu generaci, kdy řada otců dávala přednost tomu, že si při výběru svého dědice počínala v souladu s dřívější zvyklostí,

---

⁵⁰² SOA Praha, PK Rokycany č. 273, fol. 109, r. 1828. Šlo o statek s 32 strychy polí.

⁵⁰³ Testamenty ve venkovském prostředí byly dosud zkoumány pouze ojedinele – viz A. NAVRÁTILOVÁ, *Poslední pořízení*; A. VELKOVÁ, „*Kdyby mi pánbůh...*“ Více se historiografie věnovala testamentům měšťanským, většinou ovšem k období 16. století – např.: M. HRUBÁ, *Možnosti studia*; PETRA HOFFMANNOVÁ, *Rodina v 16. století*; M. HRUBÁ, „*Nedávej statku žádnému...*“; J. RATAJOVÁ, *Pražské testamenty*; M. ŠTAJNEROVÁ, *Testamenty litoměřických měšťanů*.

⁵⁰⁴ D. SAUERMAN, *Hofidee und bäuerliche Familienverträge*.

podle níž dědil nejmladší syn. Aby však byla jejich vůle respektována i po jejich smrti, museli ji projevít prostřednictvím testamentu. Rozbor šťáhlavských knih listin, kam byly poslední vůle zapisovány, ukázal, že o vyhotovení testamentu měli v letech 1794–1816 skutečně zájem především ti lidé, kteří jeho prostřednictvím odkazovali nějakou nemovitost. Naopak po roce 1830, kdy byla změna dědického práva z roku 1787 již plně akceptována, využívali kšaftů ze dvou třetin lidé, kteří jimi chtěli především rozdělit peníze. Před rokem 1817 hrál tento typ odkazu pouze omezenou roli (6 %).⁵⁰⁵

Z testamentů, které vznikly na Šťáhlavsku na přelomu 18. a 19. století, se zdá, že lidé se myšlenkami na smrt zabývali spíše neradi a svou poslední vůli vyjevovali opravdu v jen nezbytných případech, často až těsně před smrtí. Plná polovina posledních vůlí, které byly v letech 1794–1816 zapsány do šťáhlavských knih listin, byla vyhotovena maximálně pět dnů před smrtí zůstavitele. Výjimečné nebyly ani závěti, které vznikly přímo v den smrti (představovaly osminu případů). Maximálně 14 dní před smrtí bylo vyhotoveno více než 80 % kšaftů zapsaných v knihách listin. V intervalu větším než měsíc před smrtí projevili testátor svoji vůli pouze v 15 % případů. Zároveň v tomto období převažovaly ústní odkazy, kdy testátor, který již cítil, že brzy zemře, nechal do svého příbytku povolát svědky, před nimiž dal najevo svou vůli. Tato praxe se mění od druhé čtvrtiny 19. století, kdy s tím, jak se testamenty stávaly více rozšířené, začaly převládat písemné odkazy.

Pokud testament vznikl ústně, byla mu později dána písemná forma, která mohla mít následující podobu:

Jest zanešení austního kšaftu Tomáše Vovsa, domkáře z Lhoty, od k tomu povolaných svědkův Matěje Šmolíka a Vojtěcha Kuglera.

Předvolaní svědkové dosvědčili:

Dne 23. Aprilis 1816 povolal nás nám dobře známý Tomáš Voves, takže ani podvod, ani omyl se v jeho osobě státi nemohl, do jeho příbytku, a když jsme se tam všichni 2 najednou dostavili, tak při zdravým rozumu následující poslední vůli učinil a nás za svědky, a abychom ji ku právu zanesli, dožádal:

1) Domek jeho v Lhotě NC 25 se zahrádkou odkázal svému synu Václavovi Vovsovi za 200 zl., o kterou sumu se jeho všechny děti stejným dílem rozdělití mají.

2) O šaty jeho se mají jeho dva syni Matěj a Václav rozdělit.

3) Ostatní nábytek a nářadí odkázal i s krávou svéj manželce Kateřině a pak do smrti byt v tej chalupě a zavázal ji, aby tu chalupu spravovala, mimo toho jí odkázal jeho setý obilí.

4) Odkázal každému synu 2 tolary, Rosarii Vovsovej ale 3 tolary a Marii 2 tolary a korále s jedním půlkronem a nařídil, aby se jim ty peníze zachovaly.

5) Pak řekl, že neví, co má dělat, jestli má také dědic Václav ty dluhy a podíly na chalupě platiti, že by to na něj uvalil, kdyby to auřad uznal, pak řekl, jestli by se jeho syni srovnali, tak aby Matěj místo podílu hořejšího 50 zl. z chalupy v ní do

---

⁵⁰⁵ Podrobněji viz A. VELKOVÁ, „Kdyby mi pánbůh...“.

smrti byt měl, kdyby se ale nesrovnali, tak má ten podíl dostati a z chalupy se vystěhovati.

6) Když se švestky uvedou, tak má dědic Václav 1/4 str., a jestli míň, jen 1/8 str., švestek svej pastorní mateři Kateřině až do smrti dáti, jestli se nepodaří, tak nic jí nedá.

*Po přečtení, když nic více k připamatování neměli a vejpověď s přísahou potvrditi volní byli, se podepsali.*⁵⁰⁶

Jestliže poslední vůlí došlo k převodu usedlosti, býval na jejím základě vyhotoven zápis do pozemkové knihy, který ustanovení testamentu respektoval.⁵⁰⁷

Někdy otec závětí projevil svou vůli ohledně rozdělení majetku pouze v hrubých rysech, takže dědici mezi sebou ještě dodatečně uzavřeli smlouvu, na jejímž základě se následně vypořádali. Tak tomu bylo např. v následujícím případě, kdy otec učinil ústní pořízení:

[Matěj Kurzendorfer] *1) jeho chalupu v Plzenci NC 21 ... svému synu Václavovi a dceři Barboře za 200 zl. k jejímu rozdělení odkázal.*

2) Nařídil, kdyby syn Václav na vojnu přišel a tam zahynout měl, tak ten jemu odkázaný půl chalupy sestra Anna děditi má.

3) Mají dědici chalupy synu Antonínovi do smrti byt v tej chalupě přátí.

4) Ta cena ... patřiti má rovným dílem Antonínovi, Anně, Kateřině a Františce, dcera Marie Němečková⁵⁰⁸ již od otce za živobytí odbytá a syn Václav a dcera Barbora namísto podílu každej půl chalupy...

*5) Manželce Uršule Kurzendorferovej odkázal všecken dobytek a náradí a užívání chalupy až do smrti.*⁵⁰⁹

Tuto ústní poslední vůlí Matěj Kurzendorfer projevil dne 9. 3. 1814 a o šest dní později zemřel. Do knihy listin byl tento testament vtělen 1. 4. 1814 a zápis v pozemkové knize vznikl následně 12. 12. 1814. V té době byl již výše uvedený syn Antonín (*1796) mrtev, zemřel 4. 6. 1814. Je možné, že byl nějak postižen, což by vysvětlovalo jeho doživotní byt v otcovském domě i to, že byl coby nejstarší syn opominut jako dědic usedlosti. Kromě zmíněné dcery Marie (*1789), od roku 1805 vdané, byly ostatní Kurzendorferovy děti nezletilé: nejstarší Barboře (*1798) bylo 16 let, následovala třináctiletá Anna (*1800), jedenáctiletý Václav (*1803), osmiletá Kateřina (*1806) a šestiletá Františka (*1808). Zápis v pozemkové knize rozdělil dědické podíly tak, že z oné otcem určené částky 200 zl. byly odečteny náklady na pohřeb a právní poplatky, které zaplatila matka Voršila a které činily dohromady 16 zl. 40 kr. Zbýlých 183 zl. 20 kr. mělo být stejným dílem rozděleno mezi čtyři usedlost

---

⁵⁰⁶ SOA Praha, PK Blovice č. 134, s. 5–6, r. 1816.

⁵⁰⁷ Ve výše zmíněném případě vznikl zápis o půl roku později: SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 106, r. 1816.

⁵⁰⁸ Správně má být Mariana Němcová.

⁵⁰⁹ SOA Praha, PK Blovice č. 133, fol. 341–342, r. 1814.

nedědící děti, a to po 45 zl. 50 kr. Vzhledem k tomu, že mezitím zemřel syn Antonín, byl jeho podíl rozdělen mezi všechny oprávněné dědice – stejnou částku (3 zl. 49 a 1/6 kr.) obdrželi tedy i Václav, Barbora a již „vybytá“ Marie, matce Voršile pak připadla plná polovina Antonínova podílu, tedy 22 zl. 55 kr. Matka byla také povinna domek až do zletilosti dětí spravovat a děti živit.⁵¹⁰ Podrobnou dohodu o rozdělení dědického podílu uzavřeli sourozenci až v roce 1827, kdy již byli všichni dospělí. Tato dohoda určovala nejen to, jakým způsobem mají být dědické podíly vyplaceny, ale i to, jak bude domek mezi oba hlavní dědice rozdělen:

Dle protokolu od 3. 8. 1827 bylo mezi Václavem Kurzendorferem a sestrou Barborou, provdanou Zikmundovou, stranou rozdělení oného jim ... vtěleného dědického přířknutí patřícího domku NC 21 v Plzenci následující přátelský narovnání učiněno:

1) Václav Kurzendorfer obdrží přední sednici, od které okna k kostelu jdou, kuchyni celou, síň, 2 komory vedle stavení proti domovním dveřím, sklípek za zahrádkou ve vršku, který ale na obecním místě jest, a následovně obci svobodno stojí takový netrpět, 1/2 dvorečka každý naproti svému dílu, pak půdu každý nad jeho sednicí a nad jeho dílem. Naproti tomu musí ale Václav Kurzendorfer vyplatiti

a) matce Voršile Kurzendorferovej polovic od ní zaplacených funerálních autrat, právních tax a podílů po zemřelém Antonínovi Kurzendorferovi ... 19 zl. 47,5 kr. w.w.

b) sestře Anně, provdanej Peroutkovej, 1/2 otcovského podílu 24 zl. 49,5 kr., sestře Kateřině Kurzendorferovej 1/2 otcovského podílu 24 zl. 49,5 kr., Františce, provdanej Hofmanovej, 1/2 otcovského podílu 24 zl. 49,5 kr., sestře Marii, provdanej Němečkovéj, polovic podílu po bratrovi Antonínovi 1 zl. 54,5 kr.,

dohromady 96 zl. 10,5 kr. w.w.

Pak musí 1/2 ruční roboty vybejvat...

2) Barbora, provdaná Zikmundová, která jejího manžela Josefa Zikmunda do společný vlastnosti přijímá, obdrží zadní sednici, která okna do dvora má, celý chlívk za tou sednicí, stodůlku a půl zahrady se sklípkem a jest povinna společně s manželem :

a) matce Voršile Kurzendorferovej polovic od ní zaplacených funerálních autrat, právních tax a podílů po zemřelém Antonínovi Kurzendorferovi ... 19 zl. 47,5 kr. w.w.

b) sestře Anně, provdanej Peroutkovej, 1/2 otcovského podílu 24 zl. 49,5 kr., sestře Kateřině Kurzendorferovej 1/2 otcovského podílu 24 zl. 49,5 kr., Františce, provdanej Hofmanovej, 1/2 otcovského podílu 24 zl. 49,5 kr., sestře Marii, provdanej Němečkovéj, polovic podílu po bratrovi Antonínovi 1 zl. 54,5 kr.,

dohromady 96 zl. 10,5 kr. w.w.

Pak musí 1/2 ruční roboty vybejvat...

---

⁵¹⁰ SOA Praha, PK Plzeň č. 134, fol. 2–3, r. 1814.

3) *Matka má v tom domku byt až do její smrti, ona následovně 1 rok u syna a 2. rok u dcery právo bydlet má a může u toho bydlet začít, kde se jí líbit bude.*⁵¹¹

V některých případech se mohlo stát, že přestože otec projevil svou vůli, jak má být s jeho majetkem nakládáno, dědici se po jeho smrti dohodli jinak. Tato situace nastala např. v roce 1846 na největším statku ve Lhůtě čp. 19. V říjnu 1845 zde zemřel hospodář Kryštof Šmolík (1787–1845), jenž po sobě zanechal vdovu Kateřinu roz. Zikmundovou (1796–1862), čtyři syny a čtyři dcery. Jak konstatuje zápis v pozemkové knize, v době otcovy smrti byly vybyté dvě nejstarší děti: dcera Marie (*1820), která se v roce 1839 provdala za Jana Staška, syna sedláka z Mokrouš, a syn Jan (1817–1887).⁵¹² Jana jeho otec zaopatřil již v roce 1833, kdy mu koupil lhůtec-kou hospodu, k níž patřily i dominikální pole o výměře 27 strychů.⁵¹³ Tato hospoda byla zároveň rodným domem Janovy matky, po smrti Janova dědečka v roce 1800 se však dostala do cizích rukou. Jan se hospodaření neujal zcela určitě ihned, v roce 1833 mu bylo teprve 16 let. Dá se předpokládat, že se tak stalo v souvislosti s jeho sňatkem s Annou Rausovou, dcerou sedláka z Losiné, jenž se konal v květnu 1845.⁵¹⁴

Ohledně svého statku se Kryštof Šmolík rozhodl, že ho rozdělí mezi druhého syna Martina (1822–1889) a třetího Josefa (1825–1906). Své přání vyjádřil zřejmě v ústním odkazu učiněném těsně před smrtí – alespoň tak to vyplývá ze zápisu v pozemkové knize.⁵¹⁵ Není úplně jasné, proč Kryštof Šmolík chtěl svůj statek, k němuž patřilo 65 str. polí, rozdělit. Nejasný zůstává i způsob, jakým vybral své dědice. Martin Šmolík se měl stát držitelem poloviny gruntu přesto, že mu otec již v roce 1843 koupil ve Lhůtě domek i s pronajatým dominikálním polem. Zaplatil za něj 500 zl. c.m., tedy stejnou částku, která byla určena jako podíl všem dětem, včetně Martina, kromě Jana a Marie.⁵¹⁶ Martin tak v závěti Kryštofa Šmolíka dostal přednost před nejmladším Matějem (*1838), jehož jako jediného otec žádnou usedlostí zajistit nestihl. Martin se s bratrem Josefem nakonec dohodl tak, že odkázanou polovinu gruntu nebude požadovat. Za to si vymínil doživotní užívání několik polí o celkové výměře asi 4 str. Za nezletilého Josefa měla až do roku 1851 hospodařit jeho matka. Je však pravděpodobné, že Josef hospodářství převzal již dříve – v roce 1848 se oženil s teprve šestnáctiletou Kateřinou Herejkovou, dcerou plzeňského sedláka.

3) Pokud se otec rozhodl ponechat si usedlost až do své smrti a zároveň neučinil žádné poslední pořízení, postupovalo se při rozdělování dědických podílů do doby, než byly kodifikovány obecně platné právní normy, podle některého z výše nastíněných dědickým systémů. O rozdělení podílů byl vyhotoven zápis v pozemkové knize:

---

⁵¹¹ SOA Praha, PK Blovice č. 135, fol. 206–207, r. 1827.

⁵¹² SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 53–54, r. 1846

⁵¹³ SOA Praha, PK Blovice č. 161, fol. 178, r. 1833.

⁵¹⁴ SOA Praha, PK Blovice č. 136, fol. 293–294, r. 1845.

⁵¹⁵ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 53–54, r. 1846. Znění testamentu se nezachovalo.

⁵¹⁶ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 505, r. 1843.

Obrázek 14 Marie Tycarová roz. Šmolíková (1863–1941),
dcera Josefa Šmolíka ze Lhůty čp. 19

Léta Páně 1738 dne 18. Novembris, sejdouce z tohoto světa jak Petr Kugler, tak taky Rozina, manželka jeho, připadla chalupa tato dědičným právem se všemi poli a lukami od starodávna k ní patřícími na Václava, syna nejmladšího, v následujícím šacuňku, totiž: chalupa s poli a lukami beze všech dluhů 80 zl., 2 voly – 20 zl. ... 100 zl.

Přídavkové při tej chalupě pozůstávají: vůz, plouh, brány, řetězy a jinší hospodářské nářadí mimo šacuňku... S kterýmžto způsobem se Václavu Kuglerovi manželce a budoucím jeho tento dědičný zápis činí... Ta suma trhová, kterou každoročním kladením po 3 kopách ztenčovati má, patřiti bude, totiž: Kateřině, v Nevidě za Nekolu vdané, ... 25 zl., neboštíkovi Bartoloměji a po něm vdově Marianě 8 zl. 20 kr., sirotkům Kateřině a Vojtěchovi po 8 zl. 20 kr., Václavovi hospodáři 25 zl., Barboře, v Netonicích za Jiříka Hejla vdaný, 25 zl.⁵¹⁷

---

⁵¹⁷ SOA Praha, PK Štáhlavy č. 268, s. 20–21, r. 1738. K usedlosti patřilo asi 8 str. polí.

Podobným způsobem se postupovalo i v 19. století, i když v této době již způsob vypořádání dědické pozůstalosti upravovaly obecně závazné právní normy:

Dle dědičný pořádnosti od 9. Juli 1830 ... na pozůstalost dne 28. Januarii 1830 bez kšaftu zemřelého Václava Kurzendorfra, chalupníka z Plzence, obdrží nejstarší syn nezletilý Jan Kurzendorfer onou ... dle fol. 108 ... NC 63 ... za 628 zl. c.m., inventář za 139 zl. 6 kr., celkem 767 zl. 6 kr. c.m.

... dluh do štáhlavské sirotčí kasy 17 zl. 32, 5 kr. c.m., podíl Štěpánovi Kurzendorferovi 100 zl., Karlovi 30 zl., dluhy 56 zl. 48 kr....

... vdova Marie, rozená Petrová, liquidiruje jménem přínosu 344 zl. c.m., 2 krávy a 1 jalovici, poněvadž ale jen toliko peněžitý přínos 80 zl. a 2 krávy po 20 zl. c.m. a 1 jalovici za 10 zl. c.m. dokázala, tak se vysazuje 50 zl., z ohledu toho víc žádajícího přínosu 264 zl. c.m. se vdova poukazuje právní důkazy zanést.

Právní taxy 15 zl. 1 kr.

Jménem podílu: bratrovi Josefovi, Matějovi, Václavovi, Kateřině, Marii, dědic Jan po 51 zl. 31 kr....

*Vdova Marie má na tom gruntě až do zletilosti dědice proti živení a cvičení dětí bez aučtu hospodařiti, ... po odevzdání se tej samej slušný výměnek vyměří ...*⁵¹⁸

Předchozí zápisy ukazují základní principy, podle nichž bylo jednáno v případě, že hospodář zemřel bez učinění poslední vůle. V první řadě bylo nutné ohodnotit jeho pozůstalost, aby mohla být následně rozdělena mezi oprávněné dědice. Jak již bylo uvedeno výše, cenový odhad prováděli představitelé obce. Vedle movitých věcí (nábytku, šactva, ale i na usedlosti uloženého obilí a hotových peněz) se oceňovalo celé hospodářství.⁵¹⁹ Ve štáhlavských pozemkových knihách se cena usedlosti skládala ze tří hlavních částí. Na prvním místě stálo vlastní stavení spolu se všemi polnostmi. Tato složka bývala nejstabilnější, neměnila se i několik generací, pokud nedošlo k celkovým cenovým výkyvům. Dále zde byly vypočteny a ohodnoceny jednotlivé kusy dobytka a na závěr byl podán inventář, který tvořily např. vůz, pluh, brány a další nářadí.⁵²⁰ Hodnota těchto dvou položek byla pohyblivá, protože závisela na momentálním vybavení hospodářství. Dá se říci, že měla rostoucí tendenci. Takto rozčleněna bývala cena pouze u sedláků a chalupníků, k jejichž hospodářství všechny uvedené složky většinou patřily.

Od celkové hodnoty pozůstalosti se následně odečetla všechna pasiva – většinou dluhy bývalého hospodáře, popřípadě dosud nevyplacené podíly. Zbylá suma

---

⁵¹⁸ SOA Praha, PK Plzeň č. 136, fol. 109–110, r. 1830. Ke gruntu patřilo asi 29 str. polí.

⁵¹⁹ J. HANZAL, *Poznámky ke studiu*, s. 42, uvádí čtyři složky ceny nemovitosti: půdu, budovy, hospodářský inventář, závazky a povinnosti na usedlosti. E. MAUR, *K způsobu tvoření*, s. 74, na základě rozboru točnických pozemkových knih vypočítává také čtyři části ceny: stavení s dvoříštěm, pole a louky, potah, nářadí.

⁵²⁰ Množství dobytka uváděné v zápisech ovšem nemuselo odpovídat skutečnému stavu. M. VOLF, *Výsledky soupisu*, s. 105, soudí, že „data o stavu inventáře, uváděná v kupních smlouvách, nejsou nikterak průkazná pro jeho skutečný stav“.

se potom rozdělila mezi oprávněné dědice, k nimž zpravidla patřila pozůstalá manželka (manžel) a ty děti, které dosud žádný podíl neobdržely. U dětí, které již byly vybyty, se ovšem nezkoumala výše obdrženého podílu ani se tento podíl nedorovnával ostatním dětem. Zásadně se dodržovala rovnost pohlaví a v případě otcovské pozůstalosti se nerozlišovalo ani, zda jsou všechny děti narozené v jednom manželství (odlišnou výši podílu dostávaly děti z různých manželství jen v případě, kdy se zároveň s otcovskou projednávala i pozůstalost poslední jeho manželky, na mateřský podíl pak měly přirozeně nárok pouze děti narozené v tomto posledním manželství). Manželka obdržela obvykle stejný podíl jako hospodářovy děti. Pouze pokud byla již za manželství spoluvlastnicí usedlosti, mohla se po roce 1791 rozhodnout, zda si celou usedlost ponechá i po manželově smrti, nebo zda ji předá dospělému synovi zemřelého hospodáře.⁵²¹ Jestliže dala přednost tomu, aby usedlost převzalo některé z hospodářových dětí, mohla si nárokovat polovinu hodnoty usedlosti, případně i další podíl, jenž jí připadl při rozdělení manželovy pozůstalosti. Často se ovšem stávalo, že matka na svém dítěti takový podíl nevyžadovala, naopak se spokojila pouze s výměnkem:

V protokolu od 2. 8. 1839 ... na pozůstalost dne 24. 7. 1839 s austním kšaftem zemřelého Vojtěcha Fabery, chalupníka z Plzence, bylo mezi poručenstvem a vdovou Marií Faberovou následující dědičné narovnání uzavřeno:

1) *Prohlásila se vdova Marie Faberová, že ona se spoluvlastnosti chalupnické živnosti NC 67 k ruce ... dědice Josefa Fabery odřiká, v následku tohož obdrží ten samý ... NC 67 za 782 zl. 18 kr. c.m, pak náradí, 10 ovcí, 6 jehňat, celkem 150 zl. 12 kr. c.m, pak všechny dobírky za Matějem Faberou 80 zl.*

2) *Musí zaplatit dluhy...,⁵²² ...jménem podílu sestře Kateřině a sestře Anně po 100 zl. a 1 krávě při nastoupení hospodářství, matka Marie Faberová vyjímá sobě za odstoupení spoluvlastnosti 100 zl. při nastoupení na požádání ... suma 604 zl.*

3) *Poněvadž kšaftovník myslel, že ustanovený dědic Josef Fabera, který při dělání kšaftu těžce nemocen byl, v tej nemoci zemře, na který pád on dceru Kateřinu na místo něj v dědictví substituoval, tak bylo vyjednáno, že kdyby ten dědic Josef Fabera před jeho oženěním zemřel, že tehdy sestra Kateřina to dědictví na místě něj obdrží, v kterým pádu by sestra Anna mimo jejího podílu i také podíl sestry Kateřiny obdržela.*

4) *Až do zletilosti dědice má matka Marie na tej chalupě proti vychování dětí bez aučtu hospodařit ... po odevzdání chalupy teplý a pokojný byt, ve vejstupku pro schránění jejích věcí, komoru přes dům, vyživení 1 krávy mezi hospodářovo dobyt-kem, plac na mlíko a brambory ve sklepě, pak 4 str. žita, 2 str. pšenice, 2 str. ječmene a 1 str. ovsa a 6 str. brambor ročně 2 zl. c.m. na přilepšenou a 3. díl ovoce z celé zahrady.*

---

⁵²¹ K tomu viz nařízení českého gubernia ze dne 31. 3. 1788 (in: J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 25, s. 168–169) změněné již zmíněným patentem z 26. 5. 1791.

⁵²² Jejich celková hodnota byla 304 zl.

5) *Otec kšaftovníka Mates Fabera má podle vyrovnání od 30. Juli 1821 následující každoroční vejminek od vdovy obdržovat: žita 2,5 str., pšenice 1 str., ječmene 2 str., užívání půlku [pole] a 4 fůry hnoje na něj, peněz 5 zl. w.w., louku za hutí, užívání kousku zahrádky podle strany, teplý a pokojný byt a chlív pro krávu, pak poneby nad tím chlívem a jednu kopu slámy...*⁵²³

Také pokud se dědici dohodli sami, resp. jestliže nový hospodář dokázal, že ostatní dědici obdrželi své podíly již dříve, nemuselo k ocenění pozůstalosti vůbec dojít, a nový hospodář tak mohl otcovskou usedlost získat bezzáplatně:

*Dle ... učiněné dědické pořádnosti na pozůstalost Petra a Barbory Štěpánových ... připadla živnost chalupnická v Štáhlavech NC 22 ... Josefovi Štěpánovi. Poněvadž on Josef Štěpán se vykázal, že ostatní jeho spoludědicové s jejich podíly spokojeni jsou, a to sice že obdržela: Barbora Dobromyslová 105 zl. 39 kr., Markéta Šimanová 17 zl. 39 kr., Marie Fialová 108 zl. 39 kr., Terezie Štěpánová 135 zl. 39 kr., Jan Štěpán 123 zl. 39 kr., Václav Štěpán 47 zl. 47 kr., který podíly z té příčiny dle pořádnosti ... nastejně vypadly, poněvadž již některý ze spoludědiců nějaké pomoci za živobytí obdržel, nástupu na jeho žádost de 30. 1. 1807 na živnost i s tím na něj vypadajícím a na tej živnosti ležícím podílem 135 zl. 38,5 kr. se vším právem a povinnostmi ... k vlastnímu vládnutí dodává...*⁵²⁴

Popsaný způsob převodu usedlostí, při kterém se určovala cena usedlosti, resp. pozůstalosti, vede část historiků zabývajících se transferem poddanských usedlostí k tvrzení, že změna majitele usedlosti probíhala i uvnitř rodiny formou prodeje a koupě.⁵²⁵ S tím by bylo možné souhlasit do té míry, že po formální stránce vypadaly zápisy v pozemkových knihách často jako kupní smlouvy. Byla zde uvedena osoba odstupujícího (prodávajícího) a nabyvatele (kupujícího), částka, za kterou k transferu nemovitosti došlo, i další podmínky převodu. Rozhodně však nelze jednoznačně tvrdit, „že se usedlosti nedědily, ale kupovaly“.⁵²⁶ Názor, že děti hospodářů nepřebíraly usedlosti formou koupě a prodeje, nýbrž že do se transferu promítaly rodinné vazby založené na sňatku a dědictví, které byly navíc ovlivňovány vrchnostenskými pravidly, zastává např. J. Schlumbohm.⁵²⁷ V. Procházka uvádí, že „převod statku se provádí buď formou prodeje, nebo nezáplatně“.⁵²⁸ Vzhledem k tomu, že proti prodeji hovoří některé chybějící důležité znaky, přikláním se k názoru, že v rámci rodiny hospodáře šlo o dědický převod.

---

⁵²³ SOA Praha, PK Plzeň č. 136, fol. 790–791, r. 1839. K usedlosti patřilo 19 str. polí.

⁵²⁴ SOA Praha, PK Štáhlavy č. 275, fol. 57, r. 1807. K této chalupnické usedlosti patřilo asi 9 str. polí.

⁵²⁵ D. ŠTEFANOVÁ, *K aspektům role*, s. 120 nn.; H. ZEITLHOFER, *Besitztransfer und sozialer Wandel*, s. 124.

⁵²⁶ D. ŠTEFANOVÁ, *K aspektům role*, s. 126.

⁵²⁷ J. SCHLUMBOHM, *Lebensläufe*, s. 379.

⁵²⁸ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 459.

Za nejdůležitější považují ten argument, že při skutečném prodeji nebyl prodejce většinou nijak omezován při výběru kupce. Vrchnost měla sice hypotetické právo nedat k transferu usedlosti souhlas, v praxi však do dispozičního práva podaných většinou nezasahovala. Při převodu z rodičů na dítě se však předání usedlosti řídilo pravidly, která vycházela z dědického práva, a to bez ohledu na to, zda k převodu docházelo inter vivos, nebo až po smrti hospodařícího otce. Ve většině případů, kdy se otec držel dědických zvyklostí, tak bylo o budoucím „kupci“ vlastně rozhodnuto předem. Pokud dědic o usedlost neměl zájem, mohl ji odstoupit jinému sourozenci. V tomto případě obdržel původní dědic finanční narovnání, které však v žádném případě nedosahovalo hodnoty usedlosti, pohybovalo se řádově kolem 10–20 zl. Místo peněžního obnosu mohl dědic požadovat uhrazení nákladů na vyučení se řemeslu či uspořádání svatby, někdy si také vyhradil doživotní právo bytu na usedlosti.

Druhým důvodem, proč nelze převod na syna považovat za obvyklý prodej, je cena. To, že dědic musel po převodu složit peníze, neznamená, že si usedlost kupoval. Hlavní funkcí tohoto peněžního obnosu bylo zaplacení případných dluhů minulého hospodáře a především vyplacení dalších hospodářových dětí. I hlavní dědic usedlosti měl nárok na stejný dědický podíl jako jeho sourozenci, a ten mu byl od „ceny“ odečten. Odstupující hospodář si pro sebe vyhrazoval určitou částku především v případě, že neměl jiné zajištění – např. výměnek. Naproti tomu, pokud hospodář svou usedlost prodal, náležela mu celá kupní suma a on sám rozhodoval o jejím použití – zda z ní zaplatí dluhy, zabezpečí děti, nebo si ji nechá pro svou potřebu. Navíc při prodeji usedlosti mohla hrát právě cena rozhodující roli při výběru kupce. Hospodář se mohl rozhodnout prodat usedlost tomu kupci, který nabídne nejvyšší cenu. U převodu na dítě ovšem nebyla cena rozhodujícím aspektem a neovlivňovala výběr konkrétního dítěte za dědice. Kromě toho bývalo zvykem, že kupec složil ihned při prodeji dohodnutou částku buď celou, nebo alespoň její podstatnou část ve formě závdavku. Naproti tomu dědic splácel podíly svým sourozencům po malých částkách velmi dlouho – i dvacet let. Závdavek většinou neskládal žádný, pomíneme-li zaplacení případných právních tax a výdajů za pohřeb bývalého hospodáře. Navíc dědické podíly mohly být pouze fiktivní. Jejich uvedení v pozemkové knize bylo důležité z hlediska uplatnění nároku. Ve skutečnosti nemusely být nikdy vyplaceny oprávněné osobě, nýbrž tuto pohledávku mohli dědicovi sourozenci využít jako protihodnotu k nárokům, které vůči nim vznesl někdo třetí – např. rodiče či sourozenci jejich partnerů. Spletitá příbuzenská síť tak mohla vést k situaci, že se tyto finanční nároky přesunovaly pouze na papíře, nikoli ve skutečnosti, a někdy mohlo dojít i k tomu, že se vzájemné pohledávky nakonec vyrušily.⁵²⁹

Konečně se u dědických převodů vyskytují poměrně často případy tzv. nezáplatného převodu. Nejčastěji se k nim přistupovalo, pokud byl dědic jediným dítětem v rodině či pokud otec již starší sourozence sám zabezpečil. Ekvivalentem k tomuto nezáplatnému převodu býval téměř vždy výměnek pro rodiče.

---

⁵²⁹ D. W. SABEAN, „*Junge Immen im leeren Korb*“, s. 233.

Vraťme se nyní ke způsobu vyplácení dědických podílů.⁵³⁰ Jak již bylo uvedeno výše, uplatňovala se na šťáhlavském panství zásada rovných dílů. To znamená, že každé hospodářovo dítě, dědice usedlosti nevyjímaje, mělo v zásadě nárok na stejný dědický podíl. Vzhledem k tomu, že zároveň platilo pravidlo o nedělitelnosti usedlosti, mohl se hospodářem stát pouze jeden dědic, na kterého pak přecházela povinnost vyplatit ostatní sourozence. Sám si mohl od ceny usedlosti strhnout pouze svůj podíl. Dědic však nebyl většinou vázán žádným termínem, do kterého měl podíly splatit. V lepším případě byla stanovena výše roční splátky, která ale nebyla v případě hospodářových ekonomických těžkostí závazná. Problémem z hlediska hospodářových sourozenců byl i postup, podle kterého se obvykle nejdříve splácely dluhy po zemřelém otci, a teprve po jejich splacení došlo na tzv. gruntovní peníze, tedy podíly. Také u nich měli přednostní nárok již dřívější podílníci a až po nich přicházeli na řadu noví dědicové. Přednostní právo na výplatu podílů mohla mít i vdova či ta dcera, která se dříve provdala.

Při splácení pohledávek – ať už dluhů nebo dědických podílů – měl dědic užívat jednoho ze tří následujících systémů. V prvním z nich byly splátky rovnoměrně rozděleny mezi všechny věřitele. Roční částka, která v tomto případě připadla jedné osobě, byla obvykle velice malá. Ve druhém způsobu se osoby, kterým byl dluh splácen, střídaly po rocích. Mohlo docházet i ke kombinaci s prvním způsobem, to znamená, že první splátka byla např. rozdělena mezi tři osoby, druhá mezi další tři věřitele atd. Podstatou třetího systému bylo, že všechny splátky šly vždy ve prospěch jednoho podílníka, a to až do doby, kdy byl jeho nárok plně uspokojen. Mohlo se tak stát hned v prvním roce splátky, nebo vyplacení podílu trvalo i několik let.⁵³¹

V praxi se splácelo tak, jak to vyžadovala momentální situace – na jedné straně záleželo na tom, kolik hospodář mohl na splátky vynaložit, na straně druhé i na osobě podílníka – již dospělý sourozenec dostal podíl obvykle dříve než ten, kdo byl nezletilý. Christine Fertig v této souvislosti uvádí, že sourozenci mohli žádat vyplacení svých podílů od dědice usedlosti až po dosažení zletilosti. V případě, že stále hospodařili rodiče, se však svobodné, i když zletilé, děti podobného podílu dožadovat nemohly, ten obdržely obvykle až při své svatbě.⁵³² U sirotků mohla někdy vrchnost vyžadovat složení jejich podílů do sirotčí kasy co nejdříve.⁵³³ Na Šťáhlavsku se nejčastěji uplatňoval ten systém, že se osoby, kterým byly podíly vypláceny, střídaly po určitých, často nepravidelných obdobích, někdy se vyplácelo více podílníkům najednou. U dluhů převládala snaha rozdělit částku, kterou měl hospodář k dispozici, mezi co nejvíce věřitelů, aby každý z nich byl alespoň částečně uspokojen.

---

⁵³⁰ B. CHOCHOLÁČ, *Selské peníze*.

⁵³¹ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 320–321.

⁵³² Ch. FERTIG, *Hofübergabe im Westfalen*, s. 83.

⁵³³ K sirotčím penězům a jejich splacení viz B. CHOCHOLÁČ, *Poddaní na venkově*, s. 322–328.

Na rychlost splátek mohly mít paradoxně vliv i špatné vztahy mezi dlužníkem a věřitelem. V takovém případě dělal hospodář vše možné proto, aby nepříjemného věřitele vyplatil. Toto chování ilustruje i následující případ.⁵³⁴ V roce 1784 převzal Josef Hadl (1758–1832) poté, co dosáhl dospělosti, lhůtecký statek, který dosud spravoval jako poručník Jakub Voves (* kolem 1745–1813), druhý manžel švagrové Josefa Hadla. Jako odstupné měl Jakub Voves obdržet 76 zl. 4 kr., tedy poměrně velkou částku, kterou Josef Hadl sám zřejmě zaplatit nemohl. Zvolil tedy velice neobvyklý postup, který napovídá o tom, jak moc se Josef Hadl tohoto nepříjemného závazku toužil zbavit. Josef Hadl byl tehdy krátce, něco přes rok, ženatý, a tak využil pomoci své manželky. Podle zápisu v pozemkové knize vyplatila necelé dva měsíce po převzetí usedlosti Hadlova žena Barbora roz. Steinerová (1761–1799) Jakobovi Vovsovi z vlastního jmění 62 zl. 15 kr. A ještě týž den zapůjčil Matouš Kinský, jenž Barboru Steinerovou vychoval,⁵³⁵ *Josefovi Hadlovi, by Josefa [sic!] Vovsa vyplatiti mohl* zbylou částku, která činila 13 zl. 49 kr.⁵³⁶ Zároveň byl učiněn zápis, podle kterého nyní dlužil Josef Hadl oněch 13 zl. 49 kr. Matouši Kinskému. O splacení této částky se však v pozemkové knize nedozvíme nic, přitom k roku 1792 se váže poznámka, že všechny pohledávky jsou vyrovnány. Zdá se tedy, že šlo spíše o nevratnou půjčku. Kinský, jenž neměl vlastní děti, se nejspíš jen pojistil, aby v případě nějakých neshod mohl dlužnou částku na Hadlovi vymáhat.

Celkově se dá říci, že se více dbalo na úhradu dluhů, gruntovní peníze se splácely jen velmi liknavě. Zbavit se dluhů bylo zcela přirozenou snahou nového hospodáře. Proto se jeho síly napínaly právě tímto směrem. Na základě sondy, kterou jsem uskutečnila u čtyřiceti zápisů dokumentujících majetkový transfer ve Lhůtě od založení pozemkových knih v roce 1695 do 70. let 18. století, mohu říci, že rozhodujících z hlediska úhrady dluhů bylo prvních pět let po změně vlastníka usedlosti; v tomto období bylo splaceno v průměru asi 75 % dlužných částek. Přitom ihned při přebírání usedlosti splatil nový vlastník průměrně 30 % dluhů a během dalšího roku se k tomuto podílu přidávalo dalších 10 %. Pokud tedy věřitelé nebyli vyplaceni v tomto období, museli počítat s tím, že se splacení jejich pohledávek velmi protáhne. Po deseti letech zůstávalo nevyplaceno ještě 16,5 % dluhů a v okamžiku, kdy se usedlosti ujímal nový hospodář,⁵³⁷ přecházely na něj nevyplacené dluhy v průměrné výši 11,5 %. Všechny dluhy, na rozdíl od podílů, byly ale nakonec splaceny. Průměrná doba jejich úhrady byla 6,2 roku; pokud nebudeme počítat dluhy zaplacené v hotovosti, prodlouží se splátka na 9,3 roku.

---

⁵³⁴ SOA Praha, PK Rokycany č. 275, fol. 101–103, r. 1784.

⁵³⁵ Podrobněji viz dále s. 268–274.

⁵³⁶ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 103, r. 1784.

⁵³⁷ Nejdéle po 21 letech.

U dědických podílů probíhalo splácení dlužných částek odlišným tempem.⁵³⁸ Na hotovosti bylo vyplaceno pouze 13 % gruntovních peněz. Tento podíl zůstal téměř neměnný na další tři léta, teprve po této době, během níž se soustředili na splácení dluhů, začínají hospodáři s pravidelnějšími splátkami, výrazněji ale podíl splacených dědických podílů rostl až mezi pátým a desátým rokem – tedy v době, kdy dluhy již byly zpravidla zaplacené. Po pěti letech bylo tak zaplaceno v průměru pouze 30 % dědických podílů a do deseti let od převzetí usedlosti splatili hospodáři 52 % vejrůnků. Na rozdíl od dluhů plynuly poměrně velké částky na úhradu podílů i po této době. Zatímco u dluhů spláceli původní hospodáři po deseti letech již pouze 5 % z celkové částky, u podílů zaplatili držitelé usedlostí v průměru ještě 20 % do doby, než hospodaření předali svému nástupci.⁵³⁹ Novému hospodáři byl pak předáván závazek zaplatit zbývající podíly v průměrné výši 30 %. Ve skutečnosti však nebyla poměrně velká část (17 % gruntovních peněz) nikdy vyplacena. Nový hospodář, ač by měl brát přednostní ohled na staré podíly, obvykle vyplácel peníze spíše svým sourozencům, kteří je potřebovali naléhavěji. Velkou část nevyplacených podílů neměli hospodáři ani komu vyplatit – jejich příjemci byli totiž například dlouhá léta nezvěstní vojáci, jejichž nárok však zůstával v pozemkových knihách nevymazán.⁵⁴⁰ Další podílníci se svých nároků dobrovolně vzdali, někteří ihned při změně vlastníka usedlosti, další v době, kdy byla naděje na splacení podílů již velmi malá – například po patnácti letech – tehdy odpustili buď celý podíl, nebo alespoň jeho část. Z celkového počtu 87 podílů nedostalo 17 dědiců (20 %) vyplaceno vůbec nic, další čtyři osoby svůj podíl v plné výši odpustily. Pouze zčásti obdrželi své gruntovní peníze čtyři podílníci, další dva zbytek nevyplacených podílů prominuli. Úplně splaceno tak bylo ve sledovaném období 60 vejrůnků (70 %) – průměrně za 12,6 roku.⁵⁴¹

Průměrná výše ročních splátek se pohybovala kolem 3 zl. 36 kr. Dvakrát více se vynakládalo na dluhy (5 zl. 24 kr.) než na podíly (2 zl. 18 kr.). Větší částky i rychlejší tempo ve splácení lze pozorovat u těch usedlostí, na kterých vázly dluhy i podíly zároveň. Zde činila průměrná roční výše splátek celkově 4 zl. 18 kr., u dluhů 6 zl. 36 kr. a u podílů 2 zl. 6 kr.

2.3.3 Majetek – zdroj sociálních vztahů i konfliktů v rodině

Na základě předchozích odstavců by se mohlo zdát, že výběr dědice byla záležitost do značné míry předem daná. Přestože i před zavedením josefínských reforem

---

⁵³⁸ K splácení vejrůnků viz B. CHOCHOLÁČ, *Selské peníze*, s. 104–108.

⁵³⁹ Nejdéle po 27 letech. Do 20 let je vyplaceno 69 % podílů.

⁵⁴⁰ Podíly, které náležely zběhlým osobám, byl hospodář povinen uhradit vrchnosti.

⁵⁴¹ Po odečtení podílů zaplacených v hotovosti se tato doba prodlužuje na 13,4 roku.

existovaly rámcové obecné zvyklosti, na jejichž základě dědický transfer probíhal, byl to obvykle hospodář, jenž na základě konkrétní rodinné i ekonomické konstelace o výběru dědice rozhodoval. Vrchnost, která měla zájem především na stabilní ekonomické situaci poddanských usedlostí, neměla většinou důvod hospodářovo rozhodnutí zpochybňovat – k zásahu se uchýlovala pouze tehdy, pokud by toto rozhodnutí nějak ohrožovalo její zájmy či pokud došlo k dědickým sporům, jejichž aktéři se obrátili na vrchnostenskou kancelář se žádostí o rozhodnutí.

Majetek a způsob jeho rozdělení významnou měrou ovlivňovaly rodinné vztahy a naopak emoce se projevovaly na rodinném uspořádání a strategii.⁵⁴² Hans Medick a David Sabean nahlízejí na majetek v selské vrstvě jako na centrum rodinných vztahů, tyto vztahy chápou jako mnohvrstevnou sociální výměnu.⁵⁴³ Majetek na jedné straně přispíval k budování rozvětvené příbuzenské i vztahové sítě (např. vůči sousedům)⁵⁴⁴ – podle J. Goodyho je člověk bez majetku rovněž člověkem bez sociálních vztahů⁵⁴⁵ – na druhé straně byl ovšem zdrojem sporů a konfliktů. Podle J. Davise s sebou majetek obecně vnášel do vztahů mezi jednotlivými osobami i systém závislostí a nejrůznějších povinností.⁵⁴⁶

Dědický systém, v rámci kterého se uplatňovala nedělitelnost nemovitého majetku, znamenal zvýhodnění jediného hospodářova dítěte, a to i přestože formálně měly všechny děti obdržet stejnou hodnotu dědického podílu.⁵⁴⁷ Hlavní dědic nezískal svou výhodu proto, že by si ji nějak zasloužil, jeho výběr určoval v zásadě neovlivnitelný faktor, jímž bylo pohlaví dítěte a pořadí jeho narození.⁵⁴⁸ S trochou nadsázky se dá říci, že o dědici bylo rozhodnuto ještě před jeho narozením. Zajímavá je v této souvislosti zásada, která se uplatňovala v Osnabrücku. Výhodu z pořadí narození zde požíval pouze nejmladší narozený syn. Ten se podle dědických pravidel stával dědicem usedlosti. Pokud zemřel, dědické právo nepřecházelo na nejmladšího žijícího syna, nýbrž se dědicem usedlosti mohl stát kdokoli, koho hospodář vybral, tedy i dcera.⁵⁴⁹ Na druhou stranu se objevují názory, že v určitých případech byli na tom lépe dědicovi sourozenci. V případě dostatečně velkého dědického podílu se mohli rozhodnout pro jakoukoli budoucnost bez nutnosti uvázat se na otcovské usedlosti.

---

⁵⁴² H. MEDICK – D. SABEAN, *Emotionen und materielle Interessen*; J. GOODY, *Introduction*, s. 3.

⁵⁴³ H. MEDICK – D. SABEAN, *Emotionen und materielle Interessen*, s. 34.

⁵⁴⁴ D. W. SABEAN, *Aspects of kinship behaviour*, s. 98; D. W. SABEAN – S. TEUSCHER – J. MATHIEU (ed.), *Kinship in Europe*.

⁵⁴⁵ J. GOODY, *Death, Property*.

⁵⁴⁶ J. DAVIS, *Land and Family*, s. 73.

⁵⁴⁷ *Československá vlastivěda III.*, s. 226.

⁵⁴⁸ H. ZEITELHOFER, *Besitztransfer*, s. 160–161; W. TROßBACH, *Bauern*, s. 97.

⁵⁴⁹ J. SCHLUMBOHM, *Lebensläufe*, s. 387–388.

Podle Ch. Fertig mohl tento aspekt vést dokonce k tomu, že dědic usedlost převzít odmítl.⁵⁵⁰ Já se však domnívám, že atraktivita ostatních možných cest byla ve srovnání s převzetím selského statku ještě v první polovině 19. století minimálně sporná. Alespoň na Štáhlavsku jsem se nesetkala s tím, že by dědic odmítl převzít usedlost proto, že by ho více lákala finanční hotovost. Neochota převzít hospodaření se zde vyskytovala výhradně v případech, kdy byl statek ve špatném stavu, resp. kdy byl silně zadlužený.

Otázkou je, jak na náhodě založený systém výběru dědice, kdy děti z jedné rodiny vstupovaly do života s rozdílnými vyhlídkami, ovlivňoval vztahy uvnitř rodiny. V tomto případě je třeba na rodinu nahlížet v psychosociálních souvislostech.⁵⁵¹ Je třeba si uvědomit, že všechny děti narozené v hospodářově rodině byly „potencionálními čekateli na dědictví“,⁵⁵² neboť vysoká úroveň dětské úmrtnosti mohla velice snadno způsobit, že hlavním dědicem se nakonec stalo jiné dítě, než by přebíralo usedlost v případě, kdyby všichni hospodářovi potomci přežili dětský věk. Více nevraživosti mohl do rodinných vztahů vnést zřejmě systém, v němž bylo zvykem předávat usedlost nejmladšímu synovi. Dokud byla možnost, že hospodářící otec bude mít další potomky, nemohl si být dosavadní nejmladší syn jistý, že to bude právě on, kdo bude moci uplatnit dědický nárok na usedlost. Pokud se hospodářovy děti rodily v obvyklých 2–3letých intervalech, nemusel tento systém přinášet tak velké problémy – dosavadní nejmladší syn byl příliš malý na to, aby si uvědomil, že mu narození mladšího bratra přináší potencionální sociální ztrátu. Obtížnější situace nastala, pokud se ovdovělý hospodář s již odrostlými dětmi rozhodl znovu oženit, čímž došlo k ohrožení dědických nároků dětí pocházejících z předchozího manželství. Běžné konflikty mezi nevlastními sourozenci na jedné straně či mezi dětmi z dřívějšího manželství a nevlastní matkou na druhé straně se mohly kvůli majetku značně vyostřit.

Při posuzování vztahů mezi sourozenci se tak objevuje problém, když univerzální hodnocení těchto vztahů není možné učinit, neboť situace v každé rodině mohla být poněkud odlišná. V každém případě zde narážíme na dichotomii sourozeneckých vztahů. Na jedné straně existovala široká příbuzenská síť se sociálně záchrannou funkcí a vzájemnou solidaritou, která vycházela i ze sourozeneckých vazeb. Starší sourozenci v ní často přejímali roli rodičů, včetně dohlížecí, ochranné a rozhodovací funkce.⁵⁵³ Na druhé straně se můžeme setkat se sourozeneckou rivalitou, která v systému, kdy jeden ze sourozenců byl hlavním dědicem, přirozeně vznikala. Hlavní dědic měl totiž mimořádné postavení. V případech, kdy byl vybírán na základě primogenitury, disponoval vůči svým mladším sourozencům i určitými

---

⁵⁵⁰ Ch. FERTIG, *Hofübergabe*, s. 83.

⁵⁵¹ J. L. FLANDRIN, *Familien*; P. ARIÈS, *Geschichte der Kindheit*.

⁵⁵² M. SEGALÉN, „*Sein Teil haben*“, s. 183.

⁵⁵³ M. MITTERAUER, *Sozialgeschichte der Jugend*, s. 104–106.

právy a povinnostmi.⁵⁵⁴ To vše mohlo být samozřejmě zdrojem konfliktů, které mohly nabýt až tak vyhoceného rázu, že si někteří jedinci přáli i smrt svých sourozenců, pokud jim mohla přinést prospěch.⁵⁵⁵

Vlastníkem usedlosti se pouze výjimečně bylo možné stát ze dne na den a naprosto nečekaně. K tomu docházelo například tehdy, pokud zemřel hospodařící dosud svobodný bratr či jiný příbuzný. Většinou však byla dědicova pozice určena mnoho měsíců či let dopředu. I v případech, kdy se otec rozhodl nerespektovat místní zvyklost, podle níž se dědicem stával nejmladší syn, a např. vzhledem ke své nemoci či ekonomickým potížím předal statek některému ze starších synů, vyplynulo toto rozhodnutí z dlouhodobého stavu rodinných či ekonomických poměrů. Díky tomu se dědic mohl na svou roli dostatečně připravit. Bylo obvyklé, že dědic usedlosti zůstával až do převzetí dědictví v rodičovském domě. Než se stal samostatným hospodářem, učil se znát chod hospodářství tím, že pomáhal svému otci.⁵⁵⁶ Toto soužití s sebou mohlo také přinášet řadu konfliktů, neboť na dědice byly kladeny značné povinnosti, často větší než na ostatní děti, bez toho, že by mu byla přepuštěna alespoň částečná rozhodovací pravomoc. Rodiče to pokládali za přirozené, neboť určený dědic přeci jednou všechno zdědí a potom si bude moci rozhodovat podle libosti.⁵⁵⁷

Zdrojem konfliktu býval fakt, že otec otálel s předáním svého majetku, a určený dědic tak musel i dlouhou dobu po dosažení dospělosti setrvávat pod jeho autoritou. V takovém případě nehrála významnější roli ani dědicova svatba. I když byla sepsána svatební smlouva, ve které se otec zřikal formálního vlastnictví usedlosti ve prospěch svého syna, zůstávaly rozhodující pravomoci často v rukou otce, jenž měl právo vymínit si hospodaření do své libosti, popřípadě až do smrti. Až otcova (v některých případech i matčina) smrt tak bývala okamžikem, který synovi-dědici otevíral přístup k dispozici s majetkem a k samostatnému rozhodování.⁵⁵⁸ Přesto, jak bude ukázáno dále, zdaleka neplatilo, že by se dědic ženil až po nástupu na usedlost.

Systém, kdy pouze jedno dítě přebíralo otcovskou usedlost, znamenal tedy nerovnost sourozenců z hlediska jejich budoucího sociálního postavení. I když hodnota dědických podílů všech hospodářových dětí měla být stejná, vzhledem ke způsobu, jakým jednotlivé děti tyto podíly dostaly, jejich osudy stejné nebyly a ani nemohly být. Hlavní rozdíl mezi dědicem otcovské usedlosti a jeho sourozenci spočíval v tom, že dědic díky své zajištěné budoucnosti neměl problémy s uživením rodiny. Pokud usedlost přebíral ještě před sňatkem, byla situace jednodušší. O zajištění své rodiny se nemusel však bát ani tehdy, když se ženil ještě předtím, než se

---

⁵⁵⁴ R. SIEDER, *Sozialgeschichte der Familie*, s. 44.

⁵⁵⁵ M. SEGALÉN, „*Sein Teil haben*“, s. 194–196.

⁵⁵⁶ M. MITTERAUER, *Sozialgeschichte der Jugend*, s. 99.

⁵⁵⁷ Srovnej P. BOURDIEU, *Marriage Strategies*, s. 131.

⁵⁵⁸ A. COLLOMP, *Spannung, Konflikt und Bruch*, s. 208.

stal samostatným hospodářem. Ekonomické ohrožení neznamenal ani případné dluhy a dědické nároky, které spolu s usedlostí její dědic přijímal. Oproti svým sourozencům měl hlavní dědic značnou výhodu. Systém, v němž se dědické podíly a dluhy splácely teprve po převzetí usedlosti, navíc postupně a často i značně pomalu, umožňoval dědici otcovské usedlosti získat majetek bez toho, že by musel nejdříve shromáždit částku odpovídající hodnotě usedlosti, kterou přejímal. Naproti tomu ostatní hospodářovy děti musely mít nejprve potřebnou částku či její zásadní díl k dispozici – tzn. využívaly dědického podílu svého i partnerova, popřípadě musely zbylou část došetřit – aby si potom mohly rovněž pořídit nemovitost, která většinou neměla takovou hodnotu jako ta otcovská. Bylo to proto, že tyto děti odcházely do života vybavené často pouze nárokem na podíl rovnající se zlomku hodnoty otcovské usedlosti, jehož výše závisela na počtu jejich sourozenců. Pokud bylo například v rodině pět dětí, připadla na jedno dítě v případě, že se rodiče vzdali jakéhokoli podílu, jedna pětina z hodnoty usedlosti. Jestliže by takové dítě chtělo dosáhnout stejného sociálního postavení, jakým disponoval dědic usedlosti, muselo by došetřit 80 % hodnoty otcovské usedlosti.⁵⁵⁹ Dědicovi sourozenci tak museli většinou volit jednu ze dvou nevýhodných cest – buď se spokojit s horším sociálním postavením, nebo odložit, a to i významně, založení vlastní rodiny.

Okolnosti vstupu do manželství byly druhou oblastí, která vedle nerovného přístupu k majetku odlišovala postavení dědice otcovské usedlosti od jeho sourozenců. Výběr partnera byl totiž se sociálním postavením jedince úzce svázán. Hospodářovy děti, které otcovskou usedlost nedědily, byly tak handicapovány ve dvou rovinách. Za prvé měly mnohem menší šanci uzavřít sňatek v tomtéž věku, v jakém se ženil dědic usedlosti, a za druhé si častěji musely volit partnera, jenž pocházel z nižší sociální vrstvy než ony samy.

Následující příklady ukazují konkrétně na vybraných rodinách, jaké osudy mohly potkat děti, jejichž sociální postavení bylo původně shodné, i to, jak sociální původ ovlivňoval budoucí sociální zařazení jednotlivce. Vybráno bylo celkem šest rodin z různého sociálního prostředí. Šlo o rodiny, jichž se týkal dále provedený kohortní výzkum (viz III. oddíl), z každé kohorty byly zvoleny dvě rodiny patřící do různých sociálních vrstev.

Rodina menšího sedláka Bartoloměje Bláhy ze Sedlce – přelom 17. a 18. století

Bartoloměj Bláha (1663–1714) byl hospodářem v Sedlci, kde před rokem 1695 zdědil po otci grunt o výměře 28 str.⁵⁶⁰ Bartoloměj se oženil někdy roku 1688 s Kateřinou (* kolem 1665–1727) a v manželství se mu do roku 1708 narodilo

---

⁵⁵⁹ Pětinový dědický podíl ovšem většinou zdaleka neodpovídal hodnotě pětiny usedlosti. Podíl býval totiž snížen o případné dluhy a navíc mohla být suma, za níž rodiče usedlost dědici předávali, oproti „tržní“ hodnotě uměle snížena.

⁵⁶⁰ Jeho držba zapsána při nákupu: SOA Praha, PK Rokycany č. 233, s. 667–668, r. 1695.

celkem dvanáct dětí, z nichž se šest s určitostí dožilo dospělosti. Sám Bartoloměj Bláha zemřel jako padesátiletý v roce 1714.

Prvorozeným dítětem byl syn **Havel** (1689–1759), jenž se v roce 1712 oženil s Magdalenou Zikmundovou (1687–1765) z Plzence, dcerou chalupníka hospodařícího na 20 str. polí. Právě Havel se po otcově smrti stal dědicem usedlosti, neboť byl v daném okamžiku jediný zletilý (nejmladšímu Bartolomějovu synovi Matějovi bylo teprve sedm let). Musel se však zavázat, že se postará nejen o svou matku Kateřinu, ale i o své sourozence. Havel držel grunt až do své smrti,⁵⁶¹ jeho manželka ho přežila o šest let.

Dalším Bartolomějovým dítětem, které se dožilo dospělosti, byl syn **Bartoloměj** (1693–1747), jenž si v roce 1716 vzal o sedm let starší Magdalenu Smolařovou, dceru sedleckého pastýře, s níž měl sedm dětí. Zbylé dvě děti se Bartolomějovi narodily ve druhém manželství, které uzavřel v roce 1743 s Kateřinou Runtovou ze Štáhlavic. Bartoloměj zůstal celý život v Sedlci. Nikdy nevlastnil žádnou nemovitost, snad pracoval v sedleckých železárnách, neboť kmotry jeho dětí se pravidelně stávali sedlečtí šichtmistrové.

Třetím synem Bartoloměje Bláhy byl **Ondřej** (1696–1723), jenž zemřel jako svobodný v šestadvaceti letech. Následoval **Vít** (1701–1743), který se někdy kolem roku 1725 oženil s blíže neurčenou Marianou (* kolem 1702–1772). Vít si v Sedlci vystavěl domek, v němž žil až do své smrti.⁵⁶² Živil se nádenickou prací nebo pracoval v železárnách.

Nejmladší Bartolomějův syn **Matěj** (1707–1757) se jako pětadvacetiletý v roce 1732 oženil s Dorotou Šimanovou (* kolem 1710–1759), dcerou štáhlavského chalupníka hospodařícího na 11 str. polí. Ani Matějovi však nebylo dáno stát se hospodářem. Živil se jako zedník a podobně jako jeho bratr Vít si vystavěl v Sedlci domek, v němž žil až do své smrti.⁵⁶³

Jedinou dcerou Bartoloměje Bláhy, která se dožila dospělosti, byla **Kateřina** (*1708). Také ona prožila celý svůj život v Sedlci. Zůstala svobodná a zemřela jako sedmačtyřicetiletá v roce 1756.

Rodina řemeslníka Ondřeje Šlezingera ze Lhůty – přelom 17. a 18. století

Ondřej Šlezinger (* kolem 1655–1713) se ve Lhůtě usadil díky sňatku s Dorotou Chlandovou (1658–1727), dcerou lhůteckého sedláka. V manželství, které bylo uzavřeno v roce 1680, se narodilo celkem osm dětí (první pouhé tři měsíce po svatbě), z nichž pět se s určitostí dožilo dospělosti. Ondřej Šlezinger žil se svojí manželkou, která ho o čtrnáct let přežila, v podruží a živil se jako kolář.

---

⁵⁶¹ SOA Praha, PK Rokycany č. 273, fol. 1–4, r. 1715; 1755 a 1760.

⁵⁶² V pozemkové knize je až zápis o prodeji této nově vystavené nemovitosti Marianou, vdovou po Vítu Bláhovi, z roku 1764. SOA Praha, PK Rokycany č. 273, fol. 820, r. 1764.

⁵⁶³ SOA Praha, PK Rokycany č. 273, fol. 435–436, r. 1755 a r. 1762.

Prvorozeným dítětem byl syn **Jakub** (1681–1713), který se v roce 1705 oženil s o tři roky starší Kateřinou Kačerovskou (*1677) a tímto sňatkem získal i malou chalupnickou usedlost ve Štáhlavech, k níž patřilo 6 str. polí. Jakub však zemřel necelý měsíc po svém otci, když mu bylo teprve 32 let. Jeho manželka se vzápětí znovu provdala a se svým druhým manželem se odstěhovala do Milínova.

Jako druhorozený se narodil syn **Jan** (1683–1743). Ten se oženil v roce 1710 s Annou Parýzkovou (1685–1736), dcerou punčocháře z Plzně. Jan se zřejmě živil jako podruh nebo řemeslník a svoji manželku přežil o sedm let.

Dcera **Anna** (1686–1714) se provdala v roce 1707 za Davida Kesla, který se živil jako horník v Sedlci. Toto manželství však trvalo jen krátce, Anna zemřela již sedm let po svatbě, zřejmě v souvislosti s porodem svého třetího dítěte. Její manžel se znovu oženil a žil ještě dalších 38 let.

Syn **Adam** (1691–1757) si v roce 1713 vzal Dorotu Kaislerovou z Rokycan (* kolem 1690–1768). Po svatbě si Adam ve Lhůtě vystavěl domek, který v roce 1732 prodal za 100 zl.⁵⁶⁴ Zároveň koupil lhůteckou hospodu, k níž patřilo 6 str. polí, a to za 144 zl. Tuto hospodu si ponechal dvacet let, v roce 1752 ji odstoupil synovi a spolu s manželkou odešel na výměnek.⁵⁶⁵

Posledním dítětem, které se dožilo dospělosti, byla dcera **Mariana** (1697–1750). V roce 1724 se provdala za Ondřeje Kuglera (1694–1757), dědice lhůtecké chalupnické usedlosti o výměře 15 str. Ondřej Kugler převzal usedlost po smrti matky v roce 1733, i když ve skutečnosti jistě hospodařil již dříve (otec mu zemřel v roce 1713). Hospodářem byl do roku 1752, kdy usedlost předal svému zeti.⁵⁶⁶ V té době byla Mariana již dva roky po smrti, její manžel ji přežil o sedm let.

Rodina většího chalupníka Václava Štěpána ze Sedlce – polovina 18. století

Václav Štěpán (1701–1766) byl nejmladším synem a tedy dědicem sedleckého chalupníka, který hospodařil na gruntu o velikosti 18 str. Svého dědictví se ujal poté, co v červenci 1731 zemřel druhý manžel jeho matky, který byl po smrti Václavova otce stanoven za prozatímního hospodáře.⁵⁶⁷ V září 1731 se Václav Štěpán oženil s Barborou Šmolíkovou (* kolem 1710–1760), nejstarší dcerou štáhlavského sedláka hospodařícího na 30 str. polí. V manželství se jim narodilo celkem devět dětí, z nichž se šest dožilo dospělosti. V roce 1760, kdy Barbora zemřela, bylo třem nejmladším dětem od 7 do 13 let, takže není divu, že se Václav Štěpán po dvou měsících znovu oženil. Vzal si Barboru Novou z Milínova (* kolem 1720–1784), která byla sice o dvacet let mladší než její manžel, nicméně vzhledem k tomu, že jí bylo v době svatby kolem 40 let, svému manželovi již žádné děti neprodila.

---

⁵⁶⁴ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 631, r. 1724 a r. 1732.

⁵⁶⁵ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 655–665, r. 1732 a r. 1752.

⁵⁶⁶ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 603–605, r. 1734 a r. 1752.

⁵⁶⁷ SOA Praha, PK Rokycany č. 273, fol. 147, r. 1731. Šlo o Tomáše Chumlíka.

Nejstarším dítětem Václava Štěpána, které přežilo dětská léta, byla dcera **Marie** (1736–1775). V roce 1758 se vdala za Matěje Koutského z Čížkova, který zřejmě padl jako voják.⁵⁶⁸ Marie se poté vrátila do rodného Sedlce, kde zůstala do své smrti, která ji zastihla ještě před dosažením 40 let.

Nešťastný osud měl syn **Matěj** (1742–1769), který byl zřejmě tělesně postižený. Jeho otec ho proto jako *nedostatečného*⁵⁶⁹ zaopatřil doživotní možností bydlet v otcovském domě. Matěj však svého otce přežil o pouhé tři roky.

Další syn **Václav** (1744–1805) byl po otcově smrti v roce 1766 určen prozatímním hospodářem na místo nejmladšího bratra Jana. Grunt vedl do roku 1777, kdy jeho bratr Jan dosáhl dospělosti. Mezitím si přestavěl na gruntě stojící domek, do kterého se po odevzdání dědictví nastěhoval.⁵⁷⁰ Ještě v tomtéž roce se oženil s Annou Molačkovou (1733–1792), která byla ovšem o jedenáct let starší. Třiatřicetiletý Václav si tehdy již čtyřiačtyřicetiletou Annu vzal, neboť se domníval, že s ní vyženi grunt o výměře 32 str. Anna byla nejmladším ze 13 dětí Vavřince Molačka (1690–1737) a v roce 1777 byla zároveň jediným jeho potomkem, který byl ještě naživu. Z tohoto pohledu by se mohlo zdát, že se skutečně měla stát dědičkou otcovského statku. Situace byla ovšem mnohem komplikovanější.

Jediným sourozencem Anny, který uzavřel sňatek, byl bratr Martin (1727–1760), jenž byl po otcově smrti určen dědicem otcovského gruntu a skutečně pak několik let před smrtí bez zápisu na usedlosti hospodařil. Poté, co v roce 1760 zemřel, zůstali po něm dva synové a vdova Kateřina (* kolem 1730–1771), která se vzápětí znovu vdala za Štěpána Řapka (* kolem 1730–1793), jenž se stal prozatímním hospodářem do dospělosti dědice. Oba synové Martina Molačka však zemřeli v polovině 60. let. Dědičkou statku se stala jejich matka, která však zanedlouho také zemřela. Vzhledem k tomu, že Kateřina porodila Štěpánovi Řapkovi celkem pět dětí, z nichž tři byly v době její smrti stále naživu, přešlo dědictví usedlosti na jejího syna Františka Řapka (1761–1822). Anně Molačkové nezbylo než přihlížet po celou dobu tomu, jak se otcovský grunt dostává do úplně cizích rukou. Ihned po smrti své bývalé švagrové se tedy o otcovskou usedlost přihlásila. Při své žádosti Anna poněkud pozapomněla uvést, že po švagrové zůstaly naživu děti, které porodila Štěpánovi Řapkovi. Proto vrchnost jejím nárokům vyhověla a statek jí předala. Toto rozhodnutí se ovšem nelíbilo Štěpánovi Řapkovi, který proti němu protestoval. Po vyšetření celé záležitosti Anna musela Řapkovi usedlost zase vrátit.⁵⁷¹ S tímto řešením se ovšem nesmířila. Zřejmě v ní narůstal pocit nespravedlnosti, neboť se domnívala, že její dědické nároky byly opominuty. Její úvahy nezůstaly utajeny ani Václavovi Štěpánovi, který o Annu do té doby, dokud byl sám hospodářem, nejevila zájem. Když

---

⁵⁶⁸ Marie je při svém úmrtí označována v matrice jako vdova po císařském vojákovi.

⁵⁶⁹ SOA Praha, PK Rokycany č. 273, fol. 149, r. 1768.

⁵⁷⁰ SOA Praha, PK Rokycany č. 273, fol. 148–150, r. 1768 a r. 1777; Tamtéž, fol. 834, r. 1777.

⁵⁷¹ SOA Praha, PK Rokycany č. 273, fol. 100–105, r. 1760, 1767 a 1778.

však musel z chalupnické usedlosti odejít, nechal se zřejmě Annou přesvědčit, že budou mít šanci selský statek získat, pokud se stane jejím manželem. Tak se však nestalo. A nešťastná Anna se po pěti letech v roce 1782 objevuje ve vrchnostenské kanceláři znovu a znovu neúspěšně žádá o vydání hospodářství, *wegen welcher sie der Mann geheiratet [hat]*. O tom, že mezi manželi nevládly zrovna idylické vztahy, svědčí Annina výpověď, že kvůli stávající situaci *vielles leiden müße*.⁵⁷² Její žádost však úspěšná nebyla. Bezdětné manželství Anny a Václava Štěpánových vydrželo ještě dalších 10 let. V roce 1793 si Václav Štěpán, poté co ovdověl, vzal o 25 let mladší Marianu Divišovou (* kolem 1769–1832), dceru podruha z Nebílovského Borku. V roce 1804, těsně před svou smrtí, se Václavovi podařilo přikoupit ke svému domku od vrchnosti louku a 10 str. polí.⁵⁷³ Jeho manželka se čtyři roky po jeho smrti znovu provdala za Václava Petra (* kolem 1775–1859) a společně žili v domku Václava Štěpána.

Druhá Štěpánova dcera **Magdalena** (1747– asi 1803) se ve svých dvaadvaceti letech stala matkou nemanželského syna Martina (1769–1835), za jehož otce byl zapsán Ignác Cink (1743–1772), nejstarší syn plzeneckého kováře a domkáře. Z nejasných důvodů si Magdalenu nevzal, neoženil se ale ani s jinou ženou, zemřel, když jeho synovi byly tři roky. Deset let po porodu svého prvního nemanželského dítěte byla Magdalena těhotná znovu. Dceru Terezii porodila v červnu 1780 a je možné, že jejím otcem byl Josef Libeš (* kolem 1755–1814), syn podruha z Rakové, jenž se s Magdalenou oženil v lednu 1782. Na otcovství Josefa Libeše se dá soudit i z toho, že Terezie v dospělosti používala příjmení Libešová a kromě toho jí byl v roce 1814 z domku, který Josef Libeš před rokem 1789 v Sedlci vystavěl, vyměřen stejně velký dědický podíl jako ostatním třem dětem Magdaleny a Josefa. Naproti tomu Magdalenin a Cinkův syn Martin, který v dospělosti rovněž používal příjmení Libeš, žádný takový podíl nedostal.⁵⁷⁴ Magdalena zemřela pravděpodobně v roce 1803, její manžel, který se znovu oženil, v roce 1814.⁵⁷⁵

Předposledním Štěpánovým dítětem byl syn **Jakub** (*1749). Jedinou zprávou o tom, že se dožil dospělosti, je zápis v pozemkové knize z roku 1768, který Jakubovi vyměřuje dědický podíl po smrti jeho otce.⁵⁷⁶ Podle pozemkové knihy byl tento podíl Jakubovi vyplacen v roce 1785.⁵⁷⁷

---

⁵⁷² SOA Praha, VS Štáhlavy, Protokol soudních dní, i. č. 223, zápis ze dne 27. 4. 1782.

⁵⁷³ SOA Praha, PK Rokycany č. 273, fol. 834, r. 1804.

⁵⁷⁴ SOA Praha, PK Rokycany č. 273, fol. 848, r. 1789 a r. 1814.

⁵⁷⁵ K tomuto případu viz též s. 353–354.

⁵⁷⁶ SOA Praha, PK Rokycany č. 273, fol. 149, r. 1768.

⁵⁷⁷ Tamtéž, fol. 150, r. 1785.

Nejmladší syn **Jan** (* kolem 1753–1784) se stal v roce 1777, kdy dosáhl zletilosti, dědicem otcovské usedlosti.⁵⁷⁸ Zároveň se oženil s Magdalenou Palečkovou (* kolem 1758–1788) z Chocenic. Jan však zemřel již po šesti letech a zbývá jen dodat, že Magdalena, která ho přežila jen o čtyři roky, se po jeho smrti provdala za Františka Řapka, držitele onoho gruntu, kvůli němuž si Janův bratr Václav vzal Annu Molačkovou.

Rodina domkáře Josefa Hurta ze Lhůty – polovina 18. století

Josef Hurt (1703–1764) zdědil po smrti svého otce v roce 1732 domek ve Lhůtě,⁵⁷⁹ živil se však jako nádeník. V roce 1729 se oženil s Ludmilou Batěkovou (*1708), nejmladší dcerou šťáhlavského sedláka hospodařícího na 33 str. polí. Společně měli celkem devět dětí, šest z nich přežilo dětský věk. Josef Hurt se dožil jednašedesáti let, jeho manželka ho minimálně o dvacet let přežila.

O prvorozeném synovi **Ondřej** (1730–1757) bylo možné zjistit pouze to, že zemřel již jako šestadvacetiletý.

Neznámé jsou také osudy dcery **Kateřiny** (1733–1800). Víme jen, že se nikdy neprovdala a že podle zápisu v pozemkové knize z roku 1784 měla spolu se svou matkou zajištěný byt v otcovském domě.⁵⁸⁰ Určitě neměla snadný život, při úmrtí byla v matrice označena jako žebračka.

Také o další dceři **Barboře** jsou k dispozici jen kusé zprávy. Neznámé je dokonce i přesné datum jejího narození. Narodila se nejspíše v roce 1738. Nikdy se neprovdala, zemřela svobodná již v roce 1765.

Dalším Josefovým dítětem byl syn **Jan** (1741–1811), který se zřejmě někdy v roce 1772 oženil s Ludmilou Libešovou (* kolem 1744–1798), jejíž sociální původ není znám. Po svatbě si pár vystavěl svůj vlastní domek (čp. 26) na pozemku, který patřil k domku po otci (čp. 10), jenž v té době vlastnil Janův mladší bratr Vojtěch. Jan, který se živil jako nádeník, tento domek držel do roku 1810, kdy ho odstoupil synovi a sám se svou druhou ženou Ludmilou Synkovou (* kolem 1745–1833), kterou si vzal v roce 1798, odešel na výměnek,⁵⁸¹ na kterém během půl roku zemřel. Ani pro jeho manželku nebylo snadné se po manželově smrti uživit, i ona byla v době, kdy bezdětná umírala, žebračkou.

Dalším dítětem byla **Magdalena** (*1743), která se vdávala až jako téměř čtyřicetiletá, když si v roce 1782 vzala ovdovělého plzeneckého podruha Matěje Páva. Manželům se v Plzenci narodila ještě dcera Anna, která zemřela v roce 1786. Nedlouho poté Magdalena se svým manželem Starý Plzenec opustila a další zprávy o ní nejsou k dispozici.

---

⁵⁷⁸ Tamtéž, fol. 149–150, r. 1777.

⁵⁷⁹ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 660–661, r. 1734.

⁵⁸⁰ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 337, r. 1784.

⁵⁸¹ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 905, r. 1783 a r. 1810.

Obrázek 15 Dnešní stav domků čp. 10 a 26 ve Lhůtě

Dědicem domku se po Josefovi Hurtovi stal jeho nejmladší syn **Vojtěch** (*1746), který se někdy kolem roku 1772 oženil s Evou Víchovou (* kolem 1751), o jejímž původu se mi nic dalšího nepodařilo zjistit. Zdá se, že první léta žila rodina v lhůteckém domku, který patřil Vojtěchu Rybářovi (* kolem 1744–1808), jenž měl za manželku Ludmilu roz. Víchovou (* kolem 1747–1816), pravděpodobně Evinu sestru. Teprve v roce 1784 se Vojtěch Hurt s rodinou přestěhoval do otcovského domku, který mu dvaasedmdesátiletá matka, spravující domek již dvacet let, předala. Vojtěch Hurt si držbu otcovského domku ponechal do roku 1821, kdy jej rozdělil mezi syna a dceru a spolu s manželkou si zajistil výměnek.⁵⁸² Jako pravděpodobné se zdá, že oba manželé odešli do Doubravky, kam se měsíc po této transakci prodala za ševcovského mistra jejich nejmladší dcera. Ani u jednoho z nich totiž neznáme datum úmrtí.

Rodina velkého sedláka Antonína Hrušky ze Starého Plzeňce – přelom 18. a 19. století

Antonín Hruška (1757–1845) se dva měsíce poté, co se v lednu 1785 oženil s Annou Keslovou (1759–1829), dcerou plzeneckého chalupníka, ujal otcovského selského statku čp. 33 o rozloze 66 str.⁵⁸³ Se svou manželkou Annou Keslovou (1759–1829) měl celkem sedm dětí, dospělého věku se dožili čtyři synové a jedna

⁵⁸² SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 337–339, r. 1784 a r. 1821.

⁵⁸³ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 614–616, r. 1785.

dcera. V červnu 1810 odstoupil Antonín Hruška od svého statku téměř 22 str. svému nejstaršímu synovi **Martinovi** (1785–1874) za to, že se bude jednou třetinou podílet na otcově výměnku a za 500 zl. v bankocetlích, které měl Martin dát sestře Anně.⁵⁸⁴ Martin byl vyučený sklenářem, v roce 1803 odešel na vandr, ze kterého se nejpozději roku 1809 vrátil zpět do Plzně, kde si v následujícím roce koupil domek čp. 28, k němuž připojil pole, která dostal od otce. Martin si v roce 1812 vzal Kateřinu Hoblovou (*1795), dceru velkého šňáhlavského sedláka. Stal se velmi významným představitelem obce, v letech 1817–1858 působil jako konšel a v 50. letech byl i purkmistrem.⁵⁸⁵ Zemřel v Plzni, kam se přestěhoval k synovi Martinovi, jenž byl městským archivářem a kronikářem.⁵⁸⁶ Také Martin Hruška starší se stal autorem *Památní knihy pro městys Starý Plzenec*, kterou o své obci začal psát v roce 1850. Poté, co ji v roce 1865 dokončil, pokračoval ve II. díle, jenž nese název *Rozličné pamětihodné záležitosti obce plzeňské*.

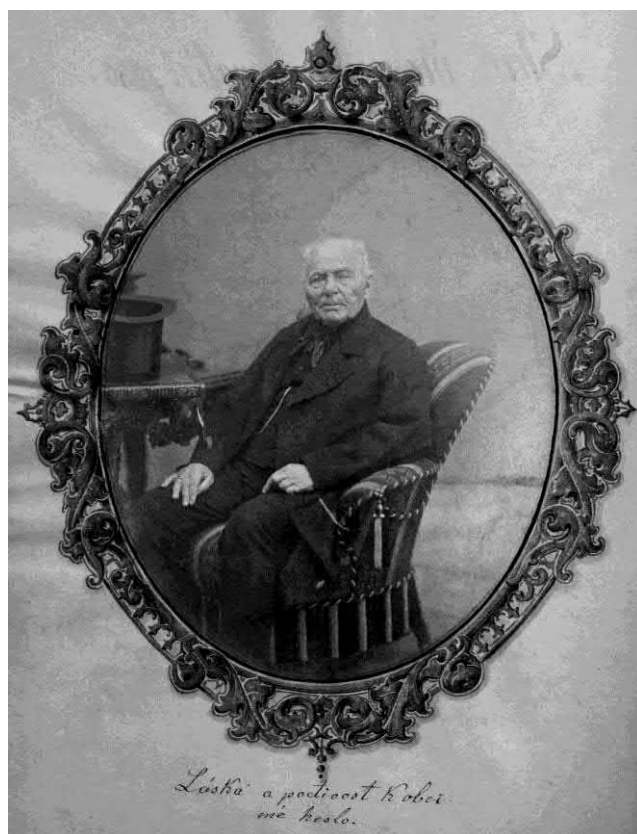
Obrázek 16 Selský statek čp. 33 ve Starém Plzenci (dnešní stav)

---

⁵⁸⁴ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 616–617, r. 1810.

⁵⁸⁵ Archiv města Plzně, Rukopis, i. č. 947, sign. 6a11, Martin Hruška, Památná kniha pro městys Starý Plzenec.

⁵⁸⁶ Citováno na základě informací od paní Heleny Matasové ze Starého Plzně: <http://www.ad1.cz/kultura-umeni/read.asp?id=2218> (stav ke dni 18. 5. 2009)

Obrázek 17 Martin Hruška v jeho *Památní knize pro městys Starý Plzenec*

Druhý Antonínův syn Štěpán (*1788) zemřel čtrnáct dní po svém narození. Další syn **Dominik** (*1789) byl nejpozději v roce 1817 odveden na vojnu, kde zřejmě zemřel (naposledy je zmiňován v roce 1821, kdy mu byl v pozemkové knize určen dědický podíl 300 zl. a 1 kráva, *když z vojny přijde*).⁵⁸⁷ Čtvrtým dítětem byla jediná dcera **Anna** (1792–1870). Anna zůstala v domě svých rodičů až do června 1812, kdy se vdala za ovdovělého plzeneckého hospodáře Jana Šuchmana (1790–1850), který je v pramenech označován jen jako chalupník, i když hospodařil na více než 26 str. půdy. Podle svatební smlouvy však Anna svému manželovi přinesla věnem místo výše zmíněných 500 zl. v bankocetlích 200 zl. w.w. (80 zl. c.m), které dostala od bratra Martina a dalších 50 zl. w.w. (20 zl. c.m), které jí ke svatbě vyplatil otec.⁵⁸⁸ Anna zemřela po dvacetiletém vdovství v roce 1870 v otcovském domě, a to i přesto, že měla na usedlosti, kterou vlastnila se svým manželem, zajištěný doživotní výměnek a útočiště mohla hledat i u některého ze svých dětí (minimálně dvě se usadily v Plzenci). Z manželovy usedlosti, kterou v roce 1848 převzal její syn Josef (*1813), zřejmě odešla po synově smrti (†1866).

Jako pátý v pořadí se v roce 1795 narodil **František**. Až do roku 1813 byl podle pramenů evidován doma, nejpozději v roce 1817 však byl odveden na vojnu, kde

⁵⁸⁷ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 626, r. 1821.

⁵⁸⁸ SOA Praha, PK Blovice č. 133, fol. 235, r. 1812.

zřejmě zemřel (v roce 1821 již zmiňován není). Nejmladším dítětem Antonína Hrušky byl **Václav** (1798–1877), protože další syn Jan zemřel bezprostředně po svém narození v roce 1803. Ani Václav nestrávil své mládí ve službě, až do svého sňatku zůstal v otcovském domě. Nevíme přesně, kdy se Václav oženil, pravděpodobně v roce 1819. Vzal si stejně starou Marii Korandovou (* kolem 1798–1885), dceru sedláka z Tymákova, se kterou měl minimálně osm dětí. V dubnu 1821 převzal Václav od svého třiašedesátiletého otce statek, u kterého po odstoupení polí bratru Martinovi zbylo 44 str. Otec Antonín si zároveň zajistil výměnek,⁵⁸⁹ na kterém zůstal až do roku 1845, kdy po šestnáctiletém vdovství zemřel. Václav spojil celý svůj dlouhý život s otcovským gruntem, jeho manželka ho ještě o osm let přežila.

Rodina podruha Jana Molačka ze Štáhlav – přelom 18. a 19. století

Jan Molaček (1747–1825) se narodil ve Štáhlavech jako syn domkáře. Jeho otec však zemřel již v roce 1756. Jan nakonec zůstal v otcovském domě, jehož majitelem se stal jeho mladší bratr Štěpán, až do své smrti v roce 1825, a to i přesto, že v roce 1784, kdy byl zápis o převzetí usedlosti Štěpánem vyhotoven, si Jan vymínil byt v domku pouze na šest let (kromě toho dostal jako dědický podíl 6 zl.).⁵⁹⁰ Jeho manželka Dorota Kabelová z Chválenic (* kolem 1750–1832) po jeho smrti ze Štáhlav odešla a zemřela o sedm let později ve Starém Plzenci jako žebračka a vdova po podruhovi. V manželství, uzavřeném zřejmě v roce 1775 nebo 1776, se narodilo celkem dvanáct dětí, z nichž čtyři zemřely v dětském věku.

Prvorozeným byl syn **Karel** (*1776), o jehož osudu se mi nic nepodařilo zjistit. Druhorozený syn **Josef** (*1779) vystupuje v pramenech pouze v letech 1803–1817, kdy byl charakterizován jako voják. Dalším dítětem byla dcera **Kateřina** (1780–1861), která nejpozději od roku 1803 sloužila u plzeneckého sedláka Václava Císaře. V roce 1810 se vdala za Vojtěcha Šilhánka (* kolem 1770–1835) z Losiné, vysloužilého vojáka a podruha. Usadili se v Plzenci, kde žili v podruží. Kateřina se dožila více než osmdesáti let, posledních 25 let ale prožila jako vdova.

Další dcera **Mariana** (*1783) byla sice jen o necelé tři roky mladší než její sestra Kateřina, vdávala se ovšem o více než 26 let později. I ona nejpozději od roku 1803 sloužila, když vystřídal různá místa jak ve Štáhlavech, tak ve Starém Plzenci (mimo jiné i faru). V roce 1817 se Mariana vrátila k rodičům, zřejmě proto, aby se o ně starala. Vdala se až jako třiapadesátiletá v roce 1836, čtyři roky po matčině smrti, za dvojnásobného sedmdesátiletého vdovce Matěje Faberu (1766–1843), který do roku 1821 držel ve Starém Plzenci chalupnický grunt s 18 str. V tomtéž roce svou usedlost, na níž si zajistil výměnek, předal synovi.⁵⁹¹ Zdá se však, že tento výměnek

---

⁵⁸⁹ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 626, r. 1821.

⁵⁹⁰ SOA Praha, PK Plzeň č. 134, fol. 546, r. 1784.

⁵⁹¹ SOA Praha, PK Plzeň č. 136, fol. 791, r. 1839.

se vztahoval pouze na jeho osobu, jeho třetí manželka na něj po jeho smrti neměla nárok a ze Starého Plzně odešla neznámo kam.

Pátým dítětem Jana Molačka byl syn **Václav** (*1785). I Václava nalézáme v roce 1803 v čelední službě. Nejdříve sloužil u plzeňského sedláka Matěje Zikmunda, v letech 1805–1811 vykonával službu v plzeňském dvoře. V roce 1811 byl odveden na vojnu, kde zřejmě zemřel. Po Michalovi (*1787), jenž zemřel jako dvouletý, se narodila dcera **Anna** (1790–1872). Také Anna v roce 1809 odešla do čelední služby – k plzeňskému sedlákovi Dominiku Císaři. V roce 1811 byla podle soupisu opět doma a v lednu 1813 se provdala za Josefa Zikmunda (* kolem 1783–1846), nemanželského syna Mariany Zikmundové z Chválenic. Novomanželé se usadili ve Starém Plzenci, kde do roku 1815 bydleli u Anniných rodičů (tedy v domě jejího strýce). Poté žili v podruží na různých místech, přičemž se Josef Zikmund živil jako havíř. Anna svého manžela přežila o 26 let.

Obrázek 18 Statek Matěje Zikmunda čp. 88 ve Starém Plzenci (dnešní stav)

Také osmé Molačkovu dítě, syn **Karel** (1792–1858), si mládí prožil v čelední službě. Nejdříve sloužil v letech 1809–1811 u plzeňského sedláka Václava Pražáka, od roku 1813 až do své svatby v roce 1820 byl čeledínem v plzeňském dvoře. Karel se oženil s Barborou Vokounovou (* kolem 1795–1865), dcerou domkáře z Losiné, která mu zřejmě přinesla i slušné věno, neboť Karel v roce 1823 koupil za

260 zl. c.m. v Plzenci domek.⁵⁹² Živil se jako nádeník a havíř. Držbu domku si Karel ponechal do roku 1840, kdy ho za 100 zl. c.m. předal dceři Barboře (*1820) a jejímu nastávajícímu manželovi Josefovi Šilhánkovi (* kolem 1816), horníkovi z Veselé. V domku si pro sebe a svou manželku zajistil byt ve společné světnici a místo pro krávu ve společném chlívě.⁵⁹³ Nakonec však Karel Molaček ani jeho manželka v tomto domku až do své smrti nezůstali. V roce 1846 koupili v Plzenci další domek, za nějž zaplatili celkem 580 zl. c.m. (200 složili hotově, zbytek měli zaplatit za půl roku). Tento domek předali synovi Josefovi (*1827) v roce 1856.⁵⁹⁴ Karel zemřel již dva roky poté, údajně jako špitálník. Jeho manželka zřejmě zůstala u syna a zemřela sedm let po manželovi.

Dalším synem Jana Molačka byl **Jakub** (*1793), který se před rokem 1811 vyučil ševcem. V roce 1817 byl však odveden na vojnu a od té doby o něm nejsou v pramenech žádné zprávy. Zbývající tři Molačkovy děti narozené v letech 1797–1800 nepřežily druhý rok svého života.

*

Na základě uvedených biogramů lze konstatovat, že zpravidla pouze bohatší rodiny mohly zajistit všem svým dětem stejné sociální postavení, jako měli rodiče. U ostatních sociálních kategorií měl jistou pozici v zásadě jen dědic usedlosti. To, jaké budou osudy jeho sourozenců, záleželo na tom, jak velké dědické podíly jim mohl jejich otec poskytnout. Důležitý byl především sňatek. Pokud se muži podařilo uzavřít sňatek s dívkou pocházející z usedlé rodiny, která navíc obdržela slušné věno, novomanželé si zpravidla nedlouho po svatbě koupili nebo vystavěli vlastní domek. Pokud však ani jeden ze snoubenců příliš velké podíly od svých rodičů neobdržel, musel vidinu vlastní nemovitosti o několik let odsunout, či na ni zcela rezignovat.

V průběhu 18. století se navíc šance na významnější sociální vzestup čím dál víc vzdalovala. Na příkladě rodiny řemeslníka Ondřeje Šlezingera z Lhůty je vidět, že děti narozené na konci 17. století v neusedlých rodinách měly poměrně dobré vyhlídky ve srovnání s lidmi narozenými o sto let později. Generace narozená na konci 18. století byla navíc postižena poměrně hojnými vojenskými odvody způsobenými probíhajícím válečným konfliktem. Vojenská služba se nevyhnula ani synům z usedlých rodin. Na situaci, v níž bylo stále těžší získat vlastní usedlost, reagovala většina otců na konci 18. století tím, že nechala své syny vyučit řemeslu. Od začátku 19. století se tímto způsobem snaží získat výhodnější pozici příslušníci téměř všech sociálních vrstev.⁵⁹⁵ Řemeslo přeci jenom nabízelo mnohem lepší perspektivu než

---

⁵⁹² SOA Praha, PK Plzeň č. 134, fol. 599, r. 1826.

⁵⁹³ SOA Praha, PK Plzeň 134, fol. 599, r. 1840.

⁵⁹⁴ SOA Praha, PK Plzeň č. 134, fol. 88, r. 1846.

⁵⁹⁵ Srov. J. KOCKA, *Weder Stand noch Klasse*, s. 93. Viz též W. ABEL (ed.), *Handwerksgeschichte*. Rozšíření řemesel na venkově bylo samozřejmě závislé především na odbytišti, které jednotlivá řemesla nacházela – k tomu viz K. H. KAUFHOLD, *Umfang und Gliederung*, hl. s. 50–57.

případná podružská a nádenická práce. Vandrování pak přinášelo šanci, že někde daleko od domova bude mít vandrující muž větší příležitost vybudovat si určitou solidní pozici, popřípadě že zde uzavře výhodný sňatek. Možnost, že by se významnější sociální posun podařil shodou nějakých šťastných okolností muži, jenž pocházel z neusedlé rodiny a rozhodl se spojit svůj příští život s rodnou obcí, byla v 19. století již mizivá.

2.3.4 Příbuzenské převody na panství Štáhlavy

Roli příbuzných při majetkových transakcích nebývá vždy lehké objasnit, neboť bez rekonstrukce rodiny není vždy možné plně odhalit veškeré příbuzenské vztahy mezi odstupujícím a novým hospodářem. Pozemkové knihy je totiž neuvádějí vždy a usuzovat na příbuznost jen na základě stejného příjmení není spolehlivé ani přesné.⁵⁹⁶ Výsledky studií zabývajících se tímto problémem nemusí být tedy úplně srovnatelné, i když o důležitosti příbuzenských vazeb u majetkových převodů mohou dosti napovědět.⁵⁹⁷

2.3.4.1 Převody usedlostí mezi rodiči a dětmi

Transfery usedlostí v rámci rodiny hrály na Štáhlavsku významnou roli (viz tab. II.1). Zcela zvláštní místo mezi nimi měly majetkové převody mezi rodiči a dětmi. Po celé sledované období odstupoval hospodář usedlost ve prospěch svého dítěte v 57–62 % případů. Tento stav významněji neovlivnila ani změna dědického práva, k níž na Štáhlavsku pod vlivem patentu z roku 1787 došlo. Vzhledem k tomu, že patent měnil dosavadní pravidla při výběru dědice, je možné ho považovat za určitý mezník v dědickém právu poddanských usedlostí a to přesto, že zároveň ponechával hospodářům široký manévrovací prostor v rozhodování. Během 19. století se i u převodů *inter vivos* volba nejstaršího syna natolik stabilizovala, že zcela zmizelo povědomí o dřívějším dědickém právu syna nejmladšího.

Změna dědického systému se však neudála ze dne na den. Vyhlášení nových pravidel nemohlo jednoduše anulovat zvyklosti, které byly ve venkovském prostředí zakořeněné po desetiletí, někdy i déle. Lze tedy očekávat, že až další generace narozená již za změněné situace přijímala nová pravidla vstřícněji a ochotněji. Je to pochopitelné, uvědomíme-li si, že zásah do dědického práva změnil i postavení jednotlivých členů rodiny. Dříve bylo předem dané, že se dědicem stane nejmladší syn, z čehož vyplývala i potřeba zajistit jeho starší sourozence. Vzhledem k těmto okolnostem nebylo ani možné odejmout nejmladšímu synovi, který byl na roli dědice

---

⁵⁹⁶ G. LEVI, *Das immaterielle Erbe*.

⁵⁹⁷ D. ŠTEFANOVÁ, *K aspektům role*.

dlouhá léta připravován, jeho právo a předat ho synovi nejstaršímu – ten byl totiž již často vázán existenčně někde jinde. Teprve rodiny založené až po vydání patentu mohly změněné situaci přizpůsobit i svou strategií.

Zjistit zda a jak rychle venkovské rodiny změnu dědického práva akceptovaly, je možné pouze mikrohistorickým výzkumem,⁵⁹⁸ který je schopen odkrýt životní souvislosti nezachytitelné makroanalýzou.⁵⁹⁹ Mikrohistorický výzkum využívá skutečnosti, že na malém, ohraničeném území je možné snáze rekonstruovat nejrůznější roviny, které s sebou nesl život minulých věků. Každý člověk byl součástí mnoha struktur, do nichž se řadil díky své příslušnosti k určité rodině, profesi, místu, které obýval, ale rovněž svým vzděláním, náboženstvím, národností, názory, vztahem k jiným lidem a dalšími aspekty. Tento určitý strukturní celek se však v důsledku vznikajících a zanikajících vztahů a vlivů neustále dynamicky proměňoval.⁶⁰⁰ Postihnout tyto mnohovrstevnaté vztahy se historikové snaží tím, že se o objektu svého zájmu – a může jím být jak jednotlivec, tak např. vesnice či větší území – snaží shromáždit z pramenů co nejvíce informací. I při mikrohistorickém přístupu je však nutné pracovat s makrohistorickým poznáním, neboť každý člověk byl ovlivňován obecnými životními podmínkami.⁶⁰¹ Za mikroanalýzu ovšem není možné považovat regionální dějepisectví,⁶⁰² ani mechanický popis událostí bez závěrů reflektujících makrohistorické poznání.⁶⁰³

Transfer usedlostí mezi rodiči a dětmi je velmi vhodnou rovinou, na níž lze ověřit souvislost mezi makrohistorickou skutečností a mikrohistorickou praxí.⁶⁰⁴ Mikrohistorický výzkum majetkových transferů uskutečněný na čtyřech obcích pan-

---

⁵⁹⁸ K uplatnění mikrohistorického přístupu viz např. N. ELIAS, *Zum Begriff des Alltags*; C. GINZBURG – C. PONI, *Was ist Mikrogeschichte?*; P. BORSCHIED, *Alltagsgeschichte*; W. SCHULZE, *Mikrohistorie versus Makrohistorie?*; C. MEIER, *Notizen zum Verhältnis*; C. GINZBURG, *Mikro-Historie*; H. MEDICK (ed.), *Mikro-Historie*; W. SCHULZE (ed.) *Sozialgeschichte*; A. LÜDTKE, *Alltagsgeschichte, Mikro-Historie, historische Anthropologie*; H. MEDICK, *Quo vadis*; J. GRULICH, *Zkoumání „maličkostí“*.

⁵⁹⁹ H. MEDICK, *Missionaries in the Row Boat*.

⁶⁰⁰ Otázkám strukturalismu a jeho uplatnění v historiografii se věnoval především F. KUTNAR – viz např. *Tvář české vesnice*; TÝŽ, *Sociálně myšlenková tvářnost*. Srov. rovněž TÝŽ, *Obrozený nacionalismus*; TÝŽ, *K otázce struktury*. K použití strukturalismu v díle F. Kutnara viz K. ŠTEFEK, *K problematice strukturalismu*.

⁶⁰¹ J. SCHLUMBOHM (ed.), *Mikrogeschichte – Makrogeschichte*; TÝŽ, *Micro-history*.

⁶⁰² Takovou prací je např. T. ANTL – J. PEKAŘ, *Kojákovice*. K tomu J. ČECHURA, *Mikrohistorie konfliktu*, s. 94.

⁶⁰³ Např. J. ČECHURA – J. ČECHUROVÁ, *Mobilita v jedné české pobělohorské vsi*. Zde autoři rezignovali na jakékoli zobecnění.

⁶⁰⁴ V české historiografii není bohužel mikrohistorický přístup příliš uplatňován, zvláště ne v souvislosti s makrohistorickými východiský – odmítavé stanovisko k „mikrohistorii v plném slova smyslu“ vyjádřil J. ČECHURA, *Selské rebelie*, s. 23.

ství Štáhlavy by bylo možné rozdělit do čtyř částí. První okruh problémů je spojen s výběrem dědice, jemuž byl předáván nemovitý majetek. Druhá část se týká způsobu převodu usedlosti z rodičů – nejčastěji byl odstupující osobou otec – na dědice – zpravidla na syna. Zde mohly nastat dvě základní situace – buď otec předal usedlost synovi ještě za svého života, nebo se syn stával hospodářem až po otcově smrti. Ve druhém případě pak záleželo na tom, zda byl syn v době otcovy smrti již dospělý, a tedy schopný sám hospodařit, či zda musel být ustanoven prozatímní hospodář. Proto byl zjišťován věk dědice jak v době otcovy smrti, tak v okamžiku nástupu na usedlost; dále byl sledován i věk otce při odchodu z usedlosti a v okamžiku jeho smrti.

Třetí okruh problémů je spojen se sňatkem dědice. Nabízí se otázka, zda se dědic ženil až poté, co se stal hospodářem, či zda k jeho sňatku mohlo dojít již dříve. Zároveň bylo důležité, zda se svatba dědice konala ještě za otcova života, či až po jeho smrti, což souvisí s otázkou, nakolik významnými byly v souvislosti s dědicovým sňatkem otcův vliv, jeho vůle i autorita. Stranou nemůže zůstat ani výzkum, zda v souvislosti se změnou dědického práva došlo k nějakým posunům sňatkového věku dědiců.

Čtvrtá zkoumaná oblast se týká celkové proměny rodiny: Jaký dopad měla změna dědického práva na rodinnou strategii v zabezpečení všech hospodářových potomků? Umožnila změna dědice lepší životní start i jeho sourozencům, či naopak zhoršila jejich vyhlídky na brzké vyplacení jejich dědického podílu? Jak se změnila situace hospodářovy manželky v případě jejího ovdovění – zůstala i po změně dědického práva hlavní osobou, která zajišťovala chod hospodářství v případě nezletilého dědice? Jaké byly její vyhlídky na uzavření dalšího manželství? Dávaly tyto vdovy přednost hospodaření, či raději odcházely na výměnek?

2.3.4.2 Výběr dědice

O výběru dědice by bylo přesnější hovořit pouze v případech, kdy otec svého nástupce skutečně volil, tedy pokud usedlost předával dítěti ještě za svého života. Hospodář mohl svého dědice označit také v poslední vůli, popřípadě mohl své přání vyjavit i ústně nebo rozhodnutí delegovat na svoji manželku – to se stávalo především tehdy, kdy manželka byla spoluvlastnicí usedlosti, jak ukazuje následující případ.

V potahu na vyjednávací protokol 15. Novembris 1843 po v Plzenci dne 9. Februarii 1843 s zanecháním poslední vůle zemřelým Josefem Císařem ona do té pozůstalosti patřící spoluvlastnost selského gruntu NC 60 v Plzenci ... na základě dědičného urovnání pozůstalý vdově Josefě Císařové do pravé vlastnosti [případně.] ...Pozůstalá vdova Josefa Císařova selský grunt NC 60 budoucně a dle její libosti jednomu z pozůstalých třech synů..., a sice onému z nich do vlastnosti proti vypořádání zákonnému druhých dítek a proti vyměření vejminku k její ruce, kdyby

*ten grunt ještě při jejím živobytí jednomu neb druhému odevzdala, přenechala, kterého ona a auřad za schopného uzná...*⁶⁰⁵

Konečný výběr dědice mohla ovlivnit i vrchnost, a to především tehdy, pokud by respektování zvyklostí, popř. právních norem mohlo ohrozit ekonomický stav gruntu.⁶⁰⁶ To se mohlo stát, jestliže měl po smrti hospodáře nepříliš prosperující statek připadnout nejmladšímu, ještě nezletilému synovi, případně pokud byl nejmladší syn kvůli svému mládí vrchností shledám nezkušeným a nezpůsobilým.⁶⁰⁷ Ustanovení prozatímního hospodáře mohlo v tomto případě celou situaci ještě zhoršit a tím i ohrozit plnění poddanských povinností. Za této situace vrchnost porušení dědického práva schválila – pokud ho přímo neiniciovala.

*...jakož jest Řehoř Kudlič skrze časnou smrt z tohoto světa sešel a po něm pozůstalý nejmladší syn Diviš skrze mladost věku i také jsouce na ruce porušený, k hospodaření neschopný jest, z té tehdy příčiny, by z té živnosti královské platy zaplacené býti mohly, robota se vykonávala, tato živnost, dle poslední vůle Řehoře Kudliče, synu Matoušovi...*⁶⁰⁸

Někdy mohla vrchnost dokonce rozhodnout o tom, že usedlost dědici nebude předána, nýbrž že se prodá. Šlo o situace podobné případu, jenž se stal ve Lhůtě. V roce 1772 zde zemřel držitel domku Matěj Šlezinger (* kolem 1740). Toto úmrtí lze nepochybně dát do souvislosti s končícím hladomorem, který Šlezingerovu rodinu zasáhl velmi krutě. Matěj Šlezinger, o němž nevíme, odkud pocházel, koupil lhůtecký domek v dubnu roku 1770. Usadil se zde s celou svou rodinou, k níž tehdy patřilo pět dětí mladších sedmi let. Již v listopadu 1770 zemřel čtyřletý syn Tomáš. Největší úder zasáhl Šlezingerovu rodinu začátkem roku 1772 – nejdříve umírá koncem ledna dvouletá Anna, v polovině února ji během týdne následovali osmiletý Matěj, šestiletá Kateřina a nakonec i třicetiletý Šlezinger. Vzhledem k tomu, že byl v úmrtní matrice označen jako vdovec, lze předpokládat, že během hladomoru zemřela i jeho manželka. Z celé rodiny tak zůstal naživu pouze devítiletý syn Jakub, jenž se zároveň stal dědicem domku. Je samozřejmé, že Jakub sám v domku nezůstal, buď se ho jako sirotka ujali příbuzní, nebo musel odejít do služby. Téměř s jistotou se dá předpokládat, že jako sirotek nastoupil do vrchnostenské služby. Po čtyřech letech vrchnost rozhodla, že se Šlezingerův domek prodá nepříbuznému kupci, neboť *po smrti Matouše Šlezingerova zůstala tato chalupa prázdná, poněvadž dědic po nadjmenovaným Matouši Šlezingerovi jménem Jakub nezletilý jest, by pak chalupa zcela nezpustla a povinnosti z takový vybejvaný byly...*⁶⁰⁹ Domek byl prodán za 30 zl.,

---

⁶⁰⁵ SOA Praha, PK Blovice č. 136, fol. 181–182, r. 1843. Ke gruntu patřilo 73 str. polí.

⁶⁰⁶ Srv. J. SCHLUMBOHM, *Lebensläufe*, s. 381.

⁶⁰⁷ To, že mladí hospodáři měli s vedením gruntů často problémy, bylo ukázáno výše – viz s. 101–104.

⁶⁰⁸ SOA Praha, PK Rokycany č. 233, s. 231, r. 1752.

⁶⁰⁹ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 897, r. 1776.

z nichž si vrchnost 3 zl. 55 kr. strhla za blíže nespecifikovaný dluh – zřejmě za vrchnostenské platy, které se od smrti Matěje Šlezingera neplatily. Zbytek byl Jakubovi uložen do sirotčí pokladny. Jakub zřejmě zůstal ve vrchnostenských službách i v dospělosti, neboť soupisy poddaných ho v roce 1803 evidují ve Lhůtě jako již ženatého poklasného, o dva roky později působil jako poklasný ve Veselé.

Vrchnost odnímalala dědické právo i osobám zběhlým, které se ostatně o svůj majetek ani nesnažily přihlásit, jako to dokumentuje případ Václava Haškana ze Starého Plzece: *...chalupa tato na nejmladšího syna Václava připadnouti měla, poněvadž ale on (nepochybně proto, že Vít žádného řemesla neumí) na krejčovský řemeslo od rodičů danej byl, od kterýho řemesla živ bejti mohl, již na 5. rok bez vzatýho z kanceláře povolení vandruje a na kolikery citirování, a vystavení termínu se do-staviti nechtěl, z těch příčin tehdy se Vít za hospodáře ustanovuje...*⁶¹⁰

V některých případech se vrchnost zasazovala o to, aby dědic, který se svého majetku nechtěl ujmout, tak přeci jenom učinil a zachoval usedlost v držení rodiny. Takový případ se vyskytl v roce 1768 na malé chalupnické usedlosti ve Štáhlavech, k níž patřilo 5 str. polí. Tuto chalupu držel původně Martin Raus (* kolem 1700), jenž v roce 1755 zemřel a zanechal po sobě manželku Salomenu (* kolem 1703–1759), čtyři dcery – Dorotu (* kolem 1728–1805), od roku 1748 vdanou za lhůteckého chalupníka Bartoloměje Tycara, Annu (1735–1806), Kateřinu (1742–1805) a Ludmilu (1744–1814) – a dva syny – sedmnáctiletého Jana (*1738) a šestiletého dědice Josefa (1749–1834). Vdova neměla o hospodaření sama zájem, a tak byl jako prozatímní hospodář za nezletilého Josefa ustanoven čtyřiařadvacetiletý Jan Hřebík (1731–1764) ze Starého Plzece, jenž se oženil s dědicovou sestrou Annou tři měsíce po smrti jejího otce. Po jeho předčasné smrti na chalupě hospodařila ovdovělá a bezdětná, ještě ne třicetiletá, vdova Anna, která se již znovu nevdala. Po čtyřech letech však *... nemohla pozůstalá vdova Anna dalejc hospodařiti, dobrovolně takovou popustila, jsouce tu ale pravý dědic Josef Raus, své právo i také popustiti chtěl, načež milostivá vrchnost, spatříc na nedospělost věku a rozumu nadjmenovaného Josefa, tímto zápisem Vojtěcha Tycara do dokonalého vzrostu pravého dědice, na 10 roků na tuto chalupu usaditi poručila...*⁶¹¹ Proč byla vrchnost přesvědčena, že devatenáctiletý Josef nakonec vospěje a rozhodne se své dědictví nastoupit, se již nedozvíme. Za prozatímního hospodáře byl stanoven Josefův o rok mladší ! synovec Vojtěch Tycar (*1750), syn Bartoloměje Tycara a Doroty Rausové. Za devět let, v roce 1777, se Josef, kterému bylo již osmadvacet let, nakonec otcovské usedlosti přeci jenom ujal. K jeho rozhodnutí možná přispěl i sňatek s Annou Tycarovou uzavřený pravděpodobně na přelomu let 1776/77. Zda existoval příbuzenský poměr mezi Annou Tycarovou a Bartolomějem Tycarem, se mi s jistotou zjistit nepodařilo. Nelze ovšem vyloučit, že Anna byla Bartolomějovou o dvacet let mladší nevlastní sestrou.

---

⁶¹⁰ SOA Praha, PK Rokycany, č. 233, s. 461, r. 1729.

⁶¹¹ SOA Praha, PK Rokycany č. 275, fol. 110, r. 1768.

Jaká tedy byla obvyklá praxe při transferu otcovské usedlosti? Předával otec usedlost dětem zpravidla ještě za svého života, nebo docházelo k převodu usedlosti až po jeho smrti? Více než 81 % převodů otcovských usedlostí se před rokem 1788 na Štáhlavsku uskutečnilo až po hospodářově smrti. Jak ukáže dále rozbor věku dědice v době otcovy smrti, platila i ve sledovaných obcích situace popisovaná v patentu o změně dědického práva z roku 1787 – dědic usedlosti byl v době otcovy smrti většinou nezletilý a tedy neschopný ujmout se hospodaření.⁶¹² Právě zvyklost předávat usedlost nejmladšímu synovi byla příčinou toho, že otec většinou nemohl usedlost na syna převést ještě za svého života – dědic byl totiž ještě příliš mlád. Po vydání patentu o změně dědického práva se nepříznivá situace začíná pomalu zlepšovat s tím, jak stále více otců nové ustanovení akceptovalo. Celkově přebíralo otcovskou usedlost v letech 1788–1850 stále ještě více synů až po otcově smrti (56 %), po roce 1821 však převody inter vivos již převládaly (v poměru 53 % : 47 %). V 19. století se v převodu otcovských usedlostí začíná vyskytovat ještě jeden prvek, a to formální převod ve prospěch syna. Dědici jím bylo přiznáno držení usedlosti, vedení hospodářství si však na libovolnou dobu, někdy až do smrti ponechal v rukou otec.⁶¹³

Tabulka II.15 Struktura převodů usedlostí podle doby převodu (hospodáři předávající nemovitý majetek jen jednomu dítěti), 1691–1850

Okamžik převodu	1691–1740		1741–1787		1788–1821		1821–1850	
Otec předává usedlost za života	16	13,7	32	19,8	57	35,6	87	53,0
Dědic přebírá usedlost po smrti otce	101	86,3	130	80,2	103	74,4	77	47,0
Neznámo	–	–	–	–	10	–	6	–
Celkem	117	100,0	162	100,0	170	100,0	170	100,0

Z analýzy jednotlivých hospodářských kategorií vyplývá, že nejvíce převodů až po otcově smrti se uskutečnilo u domkářů. V období do roku 1741 hospodařilo až do smrti téměř 93 % z nich – stejný podíl nalézáme i u sedláků. V dalších obdobích se tento podíl u domkářů začíná postupně snižovat, ovšem výrazně pomaleji než u sedláků a chalupníků. Po roce 1787 tak u domkářů stále ještě převládaly převody po otcově smrti (57 %), zatímco u chalupníků a sedláků otec již častěji předával usedlost synovi za svého života (54–55 %). Příčinu tohoto stavu ovšem nelze hledat v tom, že by domkáři setrvali nejdéle u modelu, kdy byl za dědice usedlosti stanovován nejmladší syn. Naopak, jak ukáží dále, domkáři změnu ve prospěch nejstaršího syna uvedli do praxe nejrychleji ze všech tří kategorií. Daleko spíše se na

⁶¹² Na jasnou konsekvenci mezi stářím dědice a preferencí nejstaršího a nejmladšího syna ukazuje G. FERTIG, *Heirat*, s. 107.

⁶¹³ Podrobněji viz s. 159. V tabulce II.15 jsou tyto případy řazeny do rubriky „neznámo“, neboť doba skutečného převodu se již potom do pozemkových knih nezapisovala.

tomto stavu podepisoval způsob života této sociální skupiny. Pouhé vlastnictví domku nemohlo držitelé a jeho rodině zajistit obživu. Domkáři se proto většinou živilí řemeslem nebo námezdní prací. Vzhledem k tomu, že domkáři na rozdíl od chalupníků a sedláků nezískávali „sypaný“ neboli „sutý“ výměnek (naturální dávky), museli většinou pracovat až do smrti, aby se uživilí. Odchod na výměnek pro ně nemohl být lákavou alternativou. Jestliže se k němu odhodlali, pak většinou asi proto, aby vyřešili rodinnou situaci (ustoupili tlaku dědice, umožnili mu uzavřít sňatek apod.). Vlastnictví usedlosti jim naopak poskytovalo alespoň základní jistotu ve stáří – že budou mít kde složit hlavu. V situaci, kdy domkáři zároveň nejčastěji ze všech tří kategorií předávali usedlost dceři – a tedy potenciálně cizímu držitelé – nebyla tato okolnost bez významu.

Skutečnost, že před rokem 1788 hospodařil otec ve více než čtyřech z pěti případů až do své smrti, samozřejmě ovlivňovala i výběr dědice. O dědici se tak často rozhodovalo až po hospodářově smrti. To však mělo také své pozitivní stránky, neboť odložením výběru dědice se zamezilo problémům, které mohly nastat, pokud se převod na dědice uskutečnil příliš brzy. Pokud otec již jednou rozhodnutí ohledně budoucího hospodáře oficiálně učinil, šlo ho vzít zpátky jen za určitých podmínek. Rozvaha byla tedy v tomto směru určitě na místě. Oddálením rozhodnutí se hospodář mohl vyhnout i takové situaci, která nastala např. na gruntě Matěje Císaře (1680–1758) z Plzně, který v roce 1748 statek předal svému šestadvacetiletému, půl roku ženatému synovi, jenž ovšem čtyři měsíce poté zemřel. Za takovýto okolností připadal většinou statek vdově a dítěti. Díky tomu, že Císařův syn neměl držbu statku ještě zapsanou v pozemkových knihách, podařilo se Matěji Císaři stát se znovu hospodářem.⁶¹⁴ Situace se ovšem mohla vyvinout v neprospěch celé Císařovy rodiny – novým sňatkem ovdovělé hospodyně by se statek dostal do úplně cizích rukou. Oproti tomu, pokud syn, kterého se otec rozhodl ustanovit dědicem své usedlosti, zemřel ještě předtím, než se dědictví ujal, nebyl problém vybrat za dědice jiné dítě, a udržet tak usedlost v rodině.

Kdo se tedy stával dědicem otcovských usedlostí?⁶¹⁵ Jak již bylo výše uvedeno, platila před rokem 1788 na většině českého území zásada, že usedlost přebírá nejmladší hospodářův syn. Analýza majetkových transferů ukázala, že toto pravidlo se uplatňovalo i na Štáhlavsku a k jeho porušení docházelo pouze za zvláštních okolností, například když byl nejmladší syn postižený či o hospodaření neměl zájem nebo byl hospodářský stav usedlosti tak špatný, že otec, který sám nehodlal dál hospodařit, nechtěl čekat, až nejmladší syn dospěje, a raději předal usedlost jinému dědici.

Tak například v roce 1752 se lhůtecké usedlosti čp. 6 s 21 str. polí ujímal třicetiletý, čtyři roky ženatý Bartoloměj Tycar (1722–1788), prostřední syn Jiřího Tycara, jenž zemřel v roce 1747. Po jeho smrti formálně hospodařila pět let

---

⁶¹⁴ SOA Praha, PK Rokycany č. 233, s. 201, r. 1749.

⁶¹⁵ Srovnej studie k odlišným dědickým systémům: H. FEIGL, *Bäuerliches Erbrecht*; B. MORING, *Family Strategies*; D. SIDDLE, *Inheritance strategies*; H. REBEL, *Peasant Stem Families*.

Bartolomějova macecha Markéta (* kolem 1710–1763), jejíž syn Matouš (1738–1757) měl být správně jako nejmladší syn dědicem usedlosti. V zápise z roku 1752 se však můžeme dočíst, že *nejmladší syn Matouš, jsouce s padoucí nemocí obtížený a šlakem poražený, kterémuž by tato živnost sice patřila, k hospodaření neschopný je, takže grunt připadl Bartoloměji s tou podmínkou, aby obzvláště ale svého nejmladšího nemotorného bratra Matouše do jeho smrti s vychováním a šacením zao-patřil...*⁶¹⁶ Matouš však kvůli svému postižení nežil dlouho, zemřel jako osmnáctiletý o pět let později. Bartoloměj byl tak v zásadě jediným synem Jiřího Tycara, který byl schopen usedlost převzít. Jeho starší bratr Jakub (1718–1767) byl odveden na vojnu, na níž setrval ještě po roce 1752. Po návratu z vojny zůstal do své smrti ve Lhůtě – možná na gruntu svého bratra. Nikdy se neoženil.

Obrázek 19 Chalupnická usedlost čp. 6 ve Lhůtě (vlevo) a domek čp. 28, patřící rodině Tycarů (stav ve 20. letech 20. století)

Shodou okolností ani Bartoloměj Tycar při výběru svého dědice v roce 1785 nerespektoval „pravidlo nejmladšího syna“, i když z jiného důvodu: *...když Bartoloměj Tycar skrze všeliké nedostatky a velikou chudobu na tejto chalupě dálejc hospodařiti nemohl a rozličné dluhy vzdělal, nemoha tehdy dále sobě pomoci, odprodal ... tuto chalupu ... synu svému Tomášovi...*⁶¹⁷

⁶¹⁶ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 623–624, r. 1752.

⁶¹⁷ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 194, r. 1785.

Bartoloměj Tycar měl celkem šest synů, kteří přežili dětský věk: Vojtěcha (*1750), Tomáše (1752–1833), Jana (1759–1815), Martina (*1763), Matěje (1773–1834), Matouše (1775–1805), a jedinou dceru Marianu (1754–1845). Dědiců měl tedy na výběr dost. I když to v pozemkové knize není uvedeno přímo, je zřejmé, že nejmladšímu synovi Bartoloměj Tycar grunt předat nemohl, neboť Matoušovi bylo v roce 1785, kdy otec dědice vybíral, teprve deset let. Přesto jeho právo nebylo úplně ignorováno. Zatímco ostatní sourozenci dostali jako dědický podíl 5 zl., Matouš obdržel *za podíl a za právo dědičné* celkem 50 zl. Zvýšený podíl dostal ještě jeho bratr Matěj, a to 25 zl. *z ohledu jeho mladosti*.⁶¹⁸ Otec zde zohlednil to, že ostatní dospělé děti již určité podíly dostaly, popř. jim otec uspořádal svatbu. Jak Bartoloměj Tycar svého dědice vybíral? Nejstarší syn Vojtěch, jenž se v roce 1770 oženil, se usadil nejdříve ve Štáhlavech, kde se stal v letech 1768–1777 prozatímním hospodářem za strýce Josefa Rause,⁶¹⁹ načež se vrátil na otcovský statek, kde zůstal určitě do roku 1782. Poté zřejmě Lhůtu opustil a odešel neznámo kam. Třetí nejstarší syn Jan se oženil v roce 1783 s Magdalenou Hachovou (* kolem 1761–1826), dcerou zemřelého lhůteckého domkáře. Po sňatku si novomanželé vystavěli ve Lhůtě domek. Jako dědic připadal v roce 1785 v úvahu teoreticky ještě syn Martin, který byl však odveden na vojnu. V seznamech poddaných byl jako voják veden ještě v roce 1817, pravděpodobněji však je, že na vojně mnohem dřív zemřel. Třiatřicetiletý Tomáš Tycar se tak nakonec jako druhý nejstarší syn ujal usedlosti svého otce. V době, kdy usedlost přebíral, byl Tomáš Tycar již ženatý a pravděpodobně žil spolu s manželkou Marií Bendovou (* kolem 1752–1825) u jejich rodičů.⁶²⁰ Jak dopadli nejmladší Bartolomějovi synové, kteří měli za normálních okolností na usedlost přednostní právo? Starší Matěj byl rovněž odveden na vojnu, z níž byl propuštěn v roce 1811. Ještě předtím se roku 1802 jako devětadvacetiletý oženil s dvaadvacetiletou Marianou Šteflovou (* kolem 1780). Zbytek života strávil ve Lhůtě, kde zemřel v jednašedesáti letech jako podruh a žebrák. Nejmladší Matouš se pravděpodobně v roce 1799 oženil s blíže neurčenou devatenáctiletou Annou, která však zemřela při porodu prvorozeného dítěte v lednu 1800. Již za měsíc stál čtyřadvacetiletý Matouš opět u oltáře, tentokrát s o rok mladší Kateřinou Hurtovou (1776–1817), dcerou lhůteckého domkáře. Také Matouš zůstal až do smrti podruhem – zemřel již v roce 1805, když se nedožil ani třiceti let.

Tyto dva případy jsou odlišné nejen příčinou, proč otec nevybral za dědice nejmladšího syna, ale i kvůli další okolnosti. Nemoc Bartolomějova bratra Matouše, pokud nebyla vrozená, byla zřejmě dlouhodobějšího rázu. Proto bylo o Bartolomějovi coby dědici usedlosti rozhodnuto pravděpodobně již dlouho předtím, než se

---

⁶¹⁸ Tamtéž.

⁶¹⁹ K tomu viz s. 194.

⁶²⁰ Narození jejich prvorozeného syna Josefa někdy v první polovině 80. let excerpované matriky nezaznamenaly. V matrikách je uveden až druhý syn Jan narozený v únoru 1786.

svého dědictví ujal – nejspíš ještě za života jeho otce. To, že se nestal hospodářem okamžitě po otcově smrti, bylo zřejmě ovlivněno vdovou Markétou, která měla kromě syna Matouše, jemuž bylo v době otcovy smrti 8 let, ještě tři dcery ve věku 3–11 let. Pětatřicetiletá Markéta se pravděpodobně ještě nechtěla stát vdovou na výměnku na gruntě nevlastního syna. Navíc uživit čtyři malé děti z nevelkého výměnku (2 v. pšenice, 4 str. žita, 2 v. ječmene, 3 kopky sena a 3 kopky otavy)⁶²¹ nebylo nic snadného. Pětiletý odklad přinášel pro Markétu, která se již znovu nevdala, jistotu, že dvě starší dcery během této doby dorostou do věku, kdy budou moci v případě nutnosti odejít do čelední služby. Hospodaření Markéty Tycarové mohlo být ale také jenom formální, skutečným hospodářem mohl být Bartoloměj, který se již tři měsíce po otcově smrti oženil.

Po třiatřiceti letech však Bartoloměj Tycar odevzdával grunt dědici v jiné situaci. Bylo mu dvašedesát let, což byl sice věk, kdy hospodáři sice již odcházeli na výměnek, zároveň nebylo neobvyklé, že statek vedl i sedmdesátník. K odchodu ho však nevedlo stáří ani vážné zdravotní problémy – po odstoupení z usedlosti žil Bartoloměj ještě déle než tři roky – ale ekonomická situace. Je otázkou, zda se jednalo o dlouhodobý stav, nebo zda šlo např. o následek špatné úrody. Zdá se však, že Bartoloměj Tycar se do poslední chvíle snažil se s nepříznivým stavem vyrovnat. Pravděpodobně chtěl ještě několik let hospodařit, možná se dokonce domníval, že bude moci grunt předat řádnému dědici – tj. nejmladšímu synovi. Volba na syna Tomáše padla zřejmě až v momentě, kdy se Bartoloměj definitivně rozhodl z vedení gruntu odejít. Pokud by byl totiž Tomáš určeným dědicem, bylo by nepravděpodobné, aby se svou rodinou žil někde jinde než na gruntě, který měl v budoucnu převzít.

Obecně lze o výběru dědice říci, že pokud pomineme případy, kdy dědic byl zároveň jediným synem v rodině, kdy se pořadí dědice nepodařilo určit a kdy hospodář mohl svého nástupce vybírat pouze mezi dcerami, resp. jejich manžely,⁶²² stával se nejmladší syn před rokem 1788 dědicem v 73 % případů. Nejčastěji byl dědicem ustanovován nejmladší syn v rodinách sedláků (77 %), u sedláků držících nad 40 str. polí dokonce v 82 % případů. U ostatních sociálních kategorií byl podíl nejmladších synů o něco nižší (68 % u chalupníků a 74 % u domkářů). Zdá se, že začátkem 18. století se na dodržování pravidla, že dědí nejmladší syn, nehledělo tak přísně. Popřípadě je možné, že nebylo zcela zažité – je totiž otázkou, kdy se tato zvyklost začala na panství Štáhlavy uplatňovat. V pozemkových knihách se začátkem 18. století nevěnuje problematice dědického práva téměř žádná pozornost – na rozdíl od pozdějších let zde není patrná žádná snaha vysvětlit okolnost, proč se nejmladší syn nemohl stát hospodářem. Zápisy rovněž často necharakterizují příbuzenský

---

⁶²¹ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 624, r. 1752

⁶²² Pořadí dětí v rodině bylo určováno vždy ke dni, kdy došlo ke změně hospodáře. Znamená to tedy, že byly brány v úvahu pouze tehdy žijící děti. Z tohoto důvodu je poměrně vysoký podíl jediných synů.

vztah mezi nastupujícím a odstupujícím hospodářem, takže by bez rekonstrukce rodiny nebylo možné odhalit příbuznost osob odlišného příjmení (např. tchána a zetě). Tento stav však může být způsoben i tím, že šlo o nově založené knihy, které neměly ještě ustálený způsob zápisu, popřípadě i osobou zapisovatele – ta se pravděpodobně změnila někdy v polovině dvacátých let, do té doby byly totiž zápisy psány výhradně německy, poté již česky. V období 1741–1787 se nejmladší syn stával dědicem častěji než v předchozích letech – celkem v 77 % případů (před rokem 1741 jen u 60 % transferů); u převodů uskutečněných po otcově smrti dokonce v 82 %, jestliže otec odevzdal usedlost za svého života, volil nejmladšího syna v 65 % případů.

Tabulka II.16 Skladba dědiců otců, kteří předali dítěti jen jednu usedlost, 1691–1850

Dědic	Doba odchodu otce z usedlosti							
	1691–1740		1741–1787		1788–1820		1821–1850	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Jediný syn	27	22,7	51	30,4	36	21,7	44	24,9
Nejmladší syn	44	37,0	69	41,1	47	28,3	27	15,3
Druhý nejmladší syn	2	1,7	2	1,2	3	1,8	2	1,1
Nejstarší syn	9	7,6	6	3,6	31	18,7	47	26,6
Druhý nejstarší syn	–	–	2	1,2	3	1,8	8	4,5
Ostatní synové	2	1,7	–	–	6	3,6	3	1,7
Dcera (otec měl syna)	9	7,6	9	5,4	11	6,6	18	10,2
Dcera (otec neměl syna)	18	15,1	27	16,1	25	15,1	17	9,6
Neurčeno	8	6,7	2	1,2	4	2,4	11	6,2
Celkem	119	100,0	168	100,0	166	100,0	177	100,0

Více se „pravidlo nejmladšího syna“ respektovalo, jestliže k převodu usedlosti došlo až po smrti hospodáře. Bylo tomu tak proto, že naprostá většina otců hospodařila před rokem 1788 až do své smrti – z části proto, že nechtěla odejít dříve, především však proto, že jejich nejmladší syn nebyl ještě na převzetí usedlosti připraven. Otcové, kteří se rozhodli odejít na výměnek, tak v tomto období činili často pod tlakem okolností – byli staří, nemocní, popřípadě měli ekonomické těžkosti. Potřebovali tedy vyřešit krizovou situaci, která jim většinou nedovolovala čekat na dospělost nejmladšího syna. Proto museli ve více než polovině případů sáhnout k náhradnímu opatření, což znamenalo sebrat nejmladšímu synovi jeho dědické právo. Pokud otcové nechtěli svého nejmladšího syna v jeho právu zkrátit, zbývalo jim jediné řešení – ponechat si vedení usedlosti formálně až do smrti ve svých rukou a neoficiálně ho svěřit některému z dospělých synů. Nejmladší syn mohl mezitím buď dospět, nebo za něj byl v případě otcovy smrti ustanoven prozatímní hospodář.

Jestliže hospodář zemřel, byla situace v rodině až na případy, kdy se dědic sám vzdal hospodaření, zběhl, byl odveden na vojnu nebo nebyl schopný hospodařit ze zdravotních důvodů, rozhodována ve prospěch nejmladšího syna (celkem v 79 % případů). Jestliže tomuto synovi bránilo v převzetí dědictví jeho mládí, byl stanoven prozatímní hospodář, což byl institut, který byl využíván výhradně po hospodářově smrti. Pouze jediný otec předal oficiálně usedlost svému synovi, aby dočasně hospodařil na místo svého mladšího bratra, a tím byl více než sedmdesátiletý Josef Pražák (* kolem 1685–1765), jenž *pro sešlost svého věku dýlejc hospodařiti*⁶²³ nemohl a svůj plzeňský statek o výměře 32 str. předal roku 1764 Josefovi (1725–1772), druhému nejmladšímu ze svých čtyř synů. Ten však měl hospodařit pouze do doby, než se nejmladší syn Isidor (1731–1793) vrátí z vojny. Isidor se skutečně během dvou let svého hospodářství ujal – jeho otec byl v této době ještě naživu, a tak mohl dohlédnout na to, aby se oba bratři řádně srovnali.⁶²⁴

V případech, kdy se před rokem 1788 nejmladší syn nemohl stát hospodářem z jiných důvodů než kvůli své nezletilosti, postupoval otec často tak, že za dědice vybral toho syna, který byl „na radě“ podle dědického práva – tedy druhého nejmladšího.

*Nemohouce pro starost Jan Bláha na své živnosti dýlejc hospodařiti, propouští takovou synu svému staršímu Josefovi Bláhovi, ač ... by mladšímu Janovi patřiti měla, poněvadž ale on Jan již v Plzenci chalupou zaopatřený jest, nic není jemu nastupující hospodář mimo jinčího podílu za to právo dědictví po jednom strychu zeleného žita v teplém potoku daruje...*⁶²⁵

Zajímavé jsou ty zápisy, v nichž dal hospodář přednost dceři, resp. jejímu manželovi, přestože měl i syna. V období do roku 1788 se tak stalo ve 21 % případů, kdy otec převáděl usedlost za svého života. Tento podíl se zdá být velký, ve skutečnosti se vzhledem k malému počtu transakcí uskutečněných za otcova života týkal pouze pěti případů. Ve čtyřech zápisech pocházejících z doby před rokem 1725 se důvod otcova rozhodnutí neuvádí. U pátého případu je uvedeno toto vysvětlení: *...nemínice Mates Kesl dále hospodařiti, tuto živnost (poněvadž jeho nejmladší syn Josef, kterému by dle práva hospodářství patřila, na vojně jest) svému zeti Jiřímu Škodovi....*⁶²⁶

To, že byl jediný syn a dědic usedlosti daný na vojnu, bylo neobvyklé. Nejspíše se tak stalo jako trest z příkazu vrchnosti – buď se něčím provinil on sám, nebo byl odveden kvůli svému otci – Matěj Kesl se poměrně aktivně účastnil staroplzeňského boje, byl i několikrát zatčen a v roce 1743 vězněn v Praze. Zbývá ještě spíše nepravděpodobná možnost, že Josef Kesl o hospodaření na gruntu, k němuž patřilo přes 30 str. polí, prostě nestál a raději se dal naverbovat dobrovolně.

---

⁶²³ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 950, r. 1764.

⁶²⁴ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 950–52, r. 1762 a r. 1764.

⁶²⁵ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 127, r. 1728.

⁶²⁶ SOA Praha, PK Rokycany č. 233, s. 92, r. 1752.

Dědicem usedlostí se ovšem nestávali pouze synové, ale rovněž dcery. Role žen jako dědiček, resp. hospodyň a hlav domácností ve venkovském prostředí bývá podceňována.⁶²⁷ V jakých případech dostala přednost před svým bratrem dcera zemřelého hospodáře?⁶²⁸ Většinou šlo o podobné situace, které byly důvodem toho, že se dědicem stával jiný než nejmladší hospodářův syn. Opět tu hraje důležitou roli odvod syna na vojnu, který byl asi v době válečných konfliktů ve 40. a 50. letech 18. století častější. Někdy se zřejmě syn otcovské usedlosti ujmout nechtěl a dal raději přednost „prodeji“ svého dědického práva – např. v roce 1736 získal Antonín Baumgartl (*1693), za dědické právo k otcovskému statku, k němuž patřilo přes 50 str. polí, od svého švagra 80 zl.⁶²⁹ Tato částka byla dost velická, aby Antonínovi umožnila vybudovat si existenci někde jinde.

Tabulka II.17 Skladba dědiců podle doby a okolností jejich nástupu na usedlost, 1791–1850 (v %)

Dědic	Doba odchodu otce z usedlosti								
	1691–1787			1788–1819			1820–1850		
	celkem	A	B	celkem	A	B	celkem	A	B
Nejmladší syn	73,4	48,2	78,7	46,5	60,5	38,1	25,7	25,9	25,5
Nejstarší syn	9,7	14,8	8,7	30,7	18,4	38,1	44,8	38,9	51,0
Ostatní synové	5,2	14,8	3,1	11,9	10,5	12,7	12,4	13,0	11,8
Dcera	11,7	22,2	9,4	10,9	10,5	11,1	17,1	22,2	11,8
Celkem	100,0	17,5	82,5	100,0	37,6	62,4	100,0	51,4	48,6
Počet	154	27	127	101	38	63	105	54	51

A – hospodář odevzdává usedlost za svého života

B – dědic přebírá usedlost po smrti hospodáře

Poznámka: Do tabulky nebyly zařazeny případy neurčeného pořadí dítěte a dále ty, ve kterých byl dědic jediným synem nebo ve kterých hospodář syna neměl (tj. žádný z případně narozených synů se nedožil okamžiku převodu usedlosti). Vzhledem k malému počtu převodů uskutečněných za otcova života je období 1691–1787 bráno jako jeden celek.

Po změně dědického práva začalo již před koncem 18. století přibývat dědiců – nejstarších synů (jejich podíl dosáhl téměř 31 %, nejmladší synové byli zastoupeni již pouze 47 %), od druhého desetiletí 19. století pak byla již jasně dávána přednost nejstaršímu synovi (45 %) před synem nejmladším (26 %), i když poměrně často byli za dědice ustanovováni i jiní hospodářovi synové (12 %) – dva až třikrát

⁶²⁷ A. FAUVE-CHAMOUX, *Besitzweitergabe*, s. 181–182. K ženám v čele hospodářství viz více na s. 247–259.

⁶²⁸ Na flexibilitu v dědických převodech poukazuje rovněž Ch. FERTIG, *Hofübergabe*, s. 73.

⁶²⁹ SOA Praha, PK Rokycany č. 233, s. 163, r. 1736.

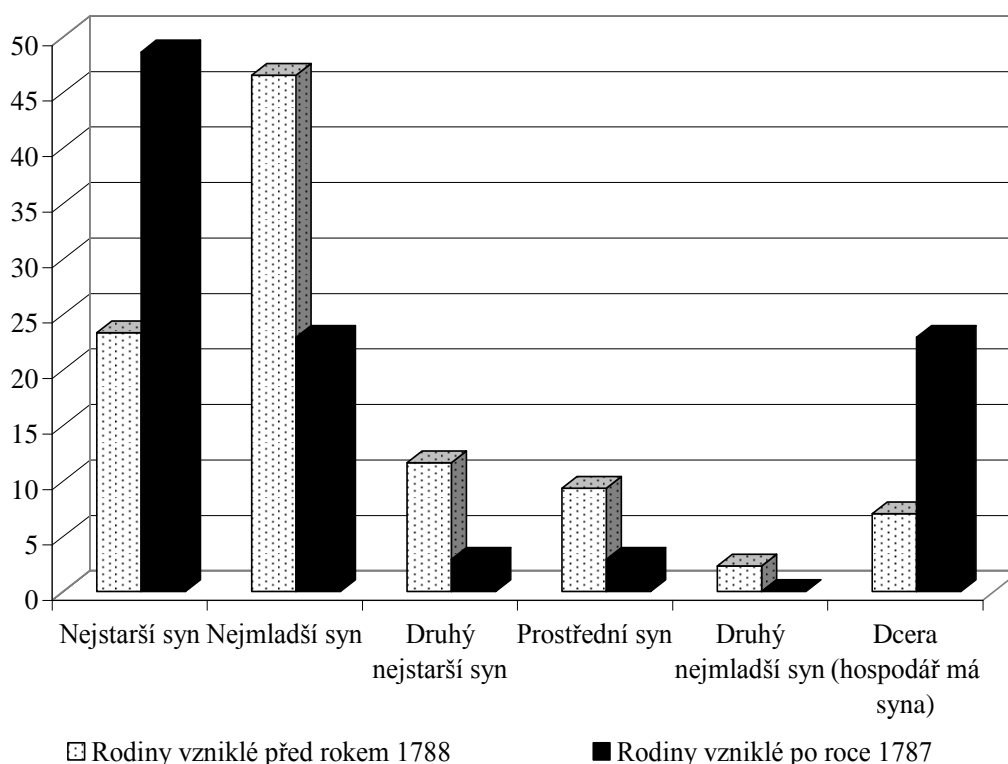
častěji než před rokem 1788. Na zvýšení počtu zápisů ve prospěch nejstarších synů mají do určité míry vliv převody uskutečněné až po otcově smrti. Pokud totiž otec nezanechal poslední vůli – ať již písemnou, nebo ústní – postupovalo se po roce 1787 podle platné právní normy, a dědicem se tedy stal nejstarší syn. Sami otcové se ke změně dědických zvyklostí přikláněli jen pomalu – zvláště pokud vlastnili nemovitost s pozemky. V letech 1788–1820 nezvolil ani jeden sedlák nebo chalupník, jenž se rozhodl převést usedlost na svého potomka ještě za svého života, za dědice nejstaršího syna nebo dceru. Ve 20 % případů se stal dědicem druhý nejmladší (resp. prostřední) syn, v ostatních případech dostal přednost vždy syn nejmladší. Ochotněji změnu akceptovali domkáři – z těch, kteří svůj domek odevzdali synovi za svého života, vybralo 30 % za dědice nejstaršího syna a 48 % setrvalo u syna nejmladšího.

Tento rozdíl vyplýval především z odlišného způsobu obživy obou sociálních skupin. Domkáři se svým způsobem života blížili podruhům – obživu jim poskytovalo buď řemeslo, nebo nádenická práce. Tito lidé museli většinou pracovat, dokud jim to fyzické síly dovolovaly, často až do smrti. Jestliže se živili řemeslem, které provozovali v domku, který drželi, bylo přirozené, že s jeho převodem na syna nespěchali. Držba domku pro ně představovala většinou i jedinou sociální jistotu, odchod na výměnek naopak potřebné zajištění zpravidla neposkytoval. Domkářští synové zřejmě také nevyvíjeli tak velký tlak na převzetí nemovitosti, jak to činili selští dědici. Převzetí domku pro ně nebylo zpravidla spojeno s vymaněním se z otcovské autority, jak to mohli naopak pociťovat synové sedláků a chalupníků. Všechny tyto okolnosti vedly k tomu, že se domkáři narozdíl od sedláků a chalupníků snažili podržet si svoji nemovitost až do smrti (v letech 1788–1820 tak učinilo 70 % otců, v letech 1821–1850 pak 57 % otců, naproti tomu sedláci a chalupníci hospodařili až do smrti v letech 1788–1820 v 45 % případů, v dalším období v 41 %). Vedle těchto důvodů působila jistě i určitá konzervativnost selského prostředí i již zmíněný dlouhodobý charakter rodinné strategie sedláků a chalupníků. Výzkum ukázal, že ochota přizpůsobit se novým pravidlům byla silně ovlivněna dobou, kdy byla rodina založena. Rodiny, které vznikly před rokem 1787, měly mnohem větší tendenci chovat se podle starého modelu než rodiny, které byly založeny až po přijetí reformy.

Důsledky reformy se tak mohly ve větší míře projevit právě až po generační výměně, tedy zhruba po 30 letech. To potvrdila analýza majetkových transferů v letech 1821–1850. V tomto období již sedláci tolik na nejmladším synovi jakožto dědici svého gruntu nelpěli. Jestliže předávali usedlost inter vivos, rozhodovali se podle konkrétní rodinné situace, takže ve 47 % případů vybrali za dědice nejstaršího syna, ve 27 % syna nejmladšího a ve zbylých 26 % jiné syny. Podobně domkáři již v tomto období preferovali nejstaršího syna před nejmladším (46 % : 23 %). Jestliže se dědic ujal usedlosti až po otcově smrti, byl nejstarší syn za dědice určen ještě častěji. Celkově se tedy v letech 1821–1850 stal nejstarší syn dědicem v 48 % případů, nejmladší v 23 %, v 16 % byli upřednostněni další synové a v 13 % dcera.

Je tedy patrné, že rodinná strategie byla záležitostí dlouhodobého charakteru.⁶³⁰ Tam, kde musel být dědic k převzetí hospodářství vychováván, nebylo možné, resp. nebylo zřejmě otcem považováno ani za potřebné či účelné, aby se najednou z ničeho nic měnily rodinné plány. Otec se přirozeně snažil zabezpečit co nejlépe všechny své děti.⁶³¹ Pokud jim nemohl dopomoci k vlastnictví usedlosti koupí, pokusil se alespoň vyjednat výhodný sňatek s dědičkou (dědicem) jiné usedlosti, případně mohl dát syny vyučit řemeslu. Většinu těchto kroků bylo obtížné brát zpět a otcové k tomu zřejmě neviděli ani důvod. Pokud měli dost sil, aby hospodařili sami, nevadilo jim, že nejmladší syn je zatím malý, alespoň je netlačil k odchodu na výměnek. Proto se změna dědického práva uplatnila především tam, kde byla zapotřebí – tedy v případech, kdy hospodář po své smrti zanechal nejmladšího syna nedospělého. Nová generace hospodářů, která se narodila až po vydání patentu z roku 1787, již ke změně přistupovala mnohem vstřícněji, neboť měla čas se na ni připravit a poznat její výhody a nevýhody.

Graf II.2 Výběr dědice v rodinách, v nichž se v letech 1791–1800 narodilo alespoň jedno dítě, podle doby vzniku rodiny

Ani po roce 1787 však úplně nevymizely případy, kdy hospodáři určili poslední vůlí za dědice nejmladšího syna i přesto, že ten byl v době jejich smrti nezletilý.

⁶³⁰ L. FONTAINE – J. SCHLUMBOHM (ed.), *Household strategies*.

⁶³¹ Ch. FERTIG, *Hofübergabe*, s. 78.

Těchto typů převodů bylo však poměrně málo (v letech 1788–1820 šlo o sedm případů, v období 1821–1850 již jen o tři), a tak lze říci, že po roce 1787, a ještě spíše po roce 1820, se výrazně zvýšila pravděpodobnost hospodářské kontinuity i tehdy, pokud otec hospodařil až do své smrti. Zatímco v letech 1691–1787 za 42 % dědiců převzal usedlost dočasný hospodář, v letech 1788–1820 se tento podíl snižuje na 22 % a v období 1821–1850 dokonce na 13 %. Je tedy zřejmé, že akceptování změny dědického práva významně zjednodušilo vztahy uvnitř hospodářovy rodiny. Případy, v nichž byl nutný zásah prozatímního hospodáře, se až na výjimky eliminovaly na situace, kdy otec zemřel nečekaně mlád, takže žádné z jeho dětí nebylo dospělé. Kontinuita hospodaření s sebou kromě záruk plnění povinností vůči státu a vrchnosti přinášela i transparentnost rodinných vztahů. Podobně jako u převodů *inter vivos* mohlo bezprostředně po otcově smrti dojít k vypořádání všech dědiců po zemřelém hospodáři. V ideálním případě začal nastupující hospodář ihned s vyplácením dědicových podílů svým sourozencům, kteří tak mohli vykročit do budoucnosti za lepších podmínek. Vzhledem k tomu, že byli ve většině případů mladší než dědic, věkový rozdíl mohl být i dvacet let, vznikala novému hospodáři větší prostor k tomu, aby mohl nashromáždit podstatnou část sumy potřebné pro výplatu svých sourozencům dříve, než oni dorostou a budou své podíly potřebovat. Naopak mladším sourozencům nevadilo, že podíl, na nějž měli z otcovské usedlosti nárok, jim nebude vyplacen ihned. Hospodáři, kteří poměrně brzy dokázali vyplatit své sourozence, se pak mohli snáz soustředit na zabezpečení svých dětí, na které navíc nepřenášeli staré podíly a dluhy.

Okamžitým nástupem dědice se rovněž předcházelo různým komplikacím, které mohly po otcově smrti nastat – např. pokud určený dědic zemřel dříve, než dospěl, nebo pokud mezi hospodářovými dětmi propukly spory.⁶³² Smrt otce, jenž po sobě zanechal nezletilé děti, mohla vést i k omylům ohledně toho, kdo má na usedlost nárok, popř. některé z hospodářových starších dětí mohlo situace využít a snažit se neoprávněně získat vlastnictví usedlosti.

Podobný případ se odehrál v roce 1759. Koncem roku 1758 zemřel plzeňský sedlák Matěj Císař (*1680), který kromě statku s 51 str. polí držel také domek. Matěj Císař byl celkem třikrát ženatý, v prvních dvou manželstvích se mu dohromady narodilo jedenáct dětí, třetí manželství zůstalo bezdětné. V době jeho smrti byli s jistotou naživu synové z prvního manželství Konstantin (1715–1771) a Jan (1717–1765) a z druhého manželství dcera Zuzana (1743–1774) a synové Jan (1745–1798) a Vojtěch (1748–1823). Císařův statek zdědil nejmladší Vojtěch, do roku 1770 ho však spravovali prozatímní hospodáři, kterými byli v letech 1759–1762 Vojtěchův nevlastní bratr Jan, v letech 1762–1770 Janův syn Bartoloměj (* kolem 1737–1794).⁶³³

---

⁶³² R. DEROSAS – M. ORIS (ed.), *When Dad Died*.

⁶³³ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 211–216, r. 1759, r. 1762 a r. 1770.

Druhá usedlost Matěje Císaře, domek, připadla podle zápisu v pozemkové knize Vojtěchovi Přibáňovi, jenž se v lednu 1759 oženil s teprve patnáctiletou Zuzanou Císařovou. Na tento domek měly nárok pouze Císařovy děti z druhého manželství, neboť ho Matěj Císař vystavěl na pozemku, který své dceři Anně (1707–1757), druhé Císařově manželce, odstoupil roku 1739 plzeňský chalupník Pavel Šlauf. Kdo stál za sňatkem Přibáně pocházejícího z lukavického panství, jenž si vzal Zuzanu právě kvůli dědictví domku, se již nedovíme. Jak vyšlo najevo o dvacet let později, Zuzanin manžel získal domek zřejmě jen díky tomu, že zamlčel existenci dvou mladších bratrů své manželky. Dokud Zuzana žila, její bratři proti tomuto stavu nic nepodnikli. V roce 1776, dva roky po Zuzanině smrti, však začali uplatňovat své nároky, neboť se nechtěli smířit s tím, že domek patřící jejich rodičům má připadnout cizím lidem. Po Zuzaně zůstaly sice naživu dvě dcery, nicméně Vojtěch Přibán se znovu oženil a v roce 1776 se mu z druhého manželství narodil syn. Tento syn, popřípadě některý z jeho eventuálních mladších bratrů, mohl při výběru dědice dostat před svými nevlastními sestrami přednost. Vrchnost uznala, že *ona Zuzana omylně za pravou dědičku zaznamenána byla*,⁶³⁴ a vlastníkem usedlosti stanovila Vojtěcha Císaře, jenž ji *vzápětí z lásky a dobrovolně*⁶³⁵ předal svému bratrovi Janovi.⁶³⁶

Jestliže v sobě situace, kdy otec zemřel a určený dědic kvůli své nezletilosti nebyl schopen usedlosti se ujmout, skrývala možné problémy, komplikace a spory, musíme se v této souvislosti ptát, proč a za jakých okolností byli i po roce 1787 po otcově smrti vybírání za dědice nezletilí nejmladší synové. Abychom mohli na tuto otázku odpovědět, musíme znát především druh usedlosti, která byla předmětem dědictví. Pokud se jednalo pouze o domek, nebylo tak důležité, zda se ho dědic ujal ihned, nebo až po určité době. Prodlení zde nepřinášelo nějaké ekonomické ohrožení usedlosti, nepříjemné bylo pouze pro dědicovy sourozence, pro něž znamenalo odklad ve vyplácení jejich podílů. Problematictější situace mohla nastat na chalupnických a selských usedlostech. Těch, které v letech 1788–1850 dědil nejmladší syn, bylo ve zkoumaných lokalitách pouze šest. Podívejme se tedy, jaké okolnosti doprovázely převody některých selských gruntů.

V roce 1837 zemřel po pětatřicetiletém hospodaření plzeňský sedlák František Škoda (1780–1837). Zanechal po sobě pětapadesátiletou manželku Marii (1781–1847), s níž měl osm dětí. Všechny pravděpodobně přežily dětský věk – poslední zprávy o synovi Blažejovi (*1814) se však váží k roku 1820, syn František (1811–1834) zemřel jako dvaadvacetiletý tři roky před otcovou smrtí. V roce 1837 tedy byli s jistotou naživu dvě dcery – Kateřina (1806–1886, od roku 1832 vdaná) a Marie Barbora (*1822, vdává se roku 1848) – a čtyři synové – třiatřicetiletý Matěj (*1803), osmadvacetiletý Dominik (1809–1881), devatenáctiletý Josef (*1818) a šestnáctiletý

---

⁶³⁴ SOA Praha, PK Plzeň č. 134, fol. 666, r. 1776.

⁶³⁵ Tamtéž.

⁶³⁶ Tamtéž, r. 1757, r. 1759 a r. 1776.

Václav (*1820). Dědicem statku o výměře 35 str. se na základě otcovy závěti stal nejmladší Václav, vdova Marie měla ovšem právo na usedlosti hospodařit až do své smrti.

Při prvním pohledu na rodinnou konstelaci nám může připadat podivné, že hospodář vybral za dědice jediného nedospělého syna, když mohl volit mezi dospělými muži. Při bližším posouzení situace se ovšem volba Františka Škody jeví jako přirozená a logická. O nejstarším synovi Matějovi se v pozemkové knize můžeme dočíst, že byl v době otcovy smrti stejně jako Dominik již vybyt. V roce 1826 koupil Matěj domek v Plzenci. Po pěti letech ho prostřednictvím svého otce prodal bratru Dominikovi – za stejnou cenu, za niž ho koupil (200 zl. c.m.) a kterou mu místo Dominika vyplatil otec.⁶³⁷ Důvodem prodeje byl zřejmě Matějův sňatek s Annou Minaříkovou z Radnic. Matěj se za svou nevěstou přestěhoval, v roce 1832 působil v Radnicích jako hrnčíř. Dominik, jenž se živil jako švec, si plzeňský domek ponechal. V roce 1834 se oženil s Veronikou Pražákovou (1814–1887), dcerou menšího plzeňského sedláka. Zbýval syn Josef, který byl však v době otcovy smrti rovněž nezletilý. Jako hospodář zřejmě nepřicházel v úvahu především proto, že byl *chromý*. Kromě dědického podílu ve výši 20 zl. c.m. měl Josef na otcovské usedlosti zajištěný doživotní výměnek: *...po matčině smrti mimo společného bytu v svobodném stavu ... každoročně na vyživení 1/2 str. žita, 1/2 str. pšenice, 1 str. ječmene s dodatkem, že kdyby se ale ženíl, tak byt odpadne.*⁶³⁸ Josef, jenž se vyučil krejčím, se skutečně roku 1846 oženil s Annou Kurzendorferovou (1819–1866), dcerou menšího plzeňského sedláka. Rok po svatbě koupil spolu s manželkou v Plzenci domek za 590 zl. c.m.⁶³⁹

Stanovení nejmladšího syna Václava za dědice gruntu bylo z hlediska Františka Škody jedinou možností, pokud měl být v rozdělení dědických podílů spravedlivý. I z tohoto případu je možné vidět, že otec rozhodnutí ohledně dědice učinil již dlouho před svou smrtí – pravděpodobně v polovině 20. let, kdy vyplatil nejstaršího syna Matěje. V té době bylo Františkovi Škodovi teprve 46 let a toto řešení se jevílo bezpochyby jako nejlepší – vybytí starších synů umožňovalo otci nerušené hospodaření. František Škoda jistě netušil, že zemře již za 11 let, nicméně ani jeho poměrně časná smrt nepředstavovala pro statek tragédií. Dědic usedlosti nebyl již žádným dítětem, ale téměř sedmnáctiletým mužem, na statku vypomáhali i čeledíni – např. v roce 1838 šestnáctiletý pacholek Josef Štěpán.⁶⁴⁰

Výběr dědice mohly ovšem ovlivňovat i další faktory, např. i mezilidské vztahy, jak ilustruje následující případ. Václav Císař (1756–1820) hospodařil od roku 1778 na největším plzeňském statku. Ve stejné době se oženil s Kateřinou Zikmundovou z Rakové (* kolem 1760–1835), která mu v letech 1779–1805 poro-

---

⁶³⁷ SOA Praha, PK Plzeň č. 134, fol. 337–338, r. 1826 a r. 1831.

⁶³⁸ SOA Praha, PK Plzeň č. 136, fol. 150–152, r. 1837.

⁶³⁹ SOA Praha, PK Plzeň č. 134, fol. 493–494, r. 1847.

⁶⁴⁰ SOka Plzeň jih – v Blovicích, FA Starý Plzenec, Stav duší (status animarum), i. č. 2a, r. 1838.

díla celkem třináct dětí. Dospělosti se však dožilo pouze pět z nich: dcera Barbora (1786–1860), která se již jako šestnáctiletá v roce 1803 provdala, a synové Martin (*1789), Josef (1795–1843), Jan (1799–1872) a Vojtěch (1805–1861). Nejstarší syn Martin odešel někdy mezi roky 1805–1809 studovat do Prahy teologii – v roce 1820 byl již knězem. Třetí syn Jan se v roce 1816, ještě před svými sedmnáctými narozeninami, oženil s Marianou Kuglerovou (1795–1859), o téměř čtyři roky starší dcerou plzeňského sedláka. Mariin otec Jan Kugler (1769–1839) dal při té příležitosti na novomanžele přepsat za 7000 zl. svůj grunt o výměře 22 str., vyhradil si však hospodaření dle libosti.⁶⁴¹ V této souvislosti je zajímavé, že Jan Kugler dal při výběru svého dědice přednost nejstarší dceři před synem Dominikem (*1801). Důvodem byl zřejmě Dominikův nezáměr o hospodaření – nejpozději od roku 1817 se učil sládkem v Radnicích.

Také Václav Císař se rozhodl vyřešit otázku svého nástupce u příležitosti sňatku svého syna. Vybraným dědicem byl druhý nejstarší syn Josef, jenž se koncem roku 1819 nebo počátkem roku 1820, oženil s Josefou Štaifovou (* kolem 1800–1874), dcerou sedláka v Lobzích. V lednu 1820, zřejmě několik dní či týdnů po svatbě, která se konala v bydlišti nevěsty, však Václav Císař své plány přehodnotil. Soužití novomanželů s původním hospodářem a jeho manželkou se zřejmě natolik vyhrotilo, že Václav Císař změnil původní ústně uzavřenou svatební smlouvu v tom duchu, že syn Josef dostane místo statku pouze 1000 zl. otcovského podílu a dále 1 krávu a 1 vola. Nevěsta Josefa Štaifová měla do manželství přinést namísto 3500 zl. pouze 3000 zl. a k tomu původně dohodnutý dobytek: 2 krávy, 10 ovcí a 10 jehňat. Navíc se otec nevěsty Matěj Štaif zavázal, že nechá novomanžele po svatbě u sebe bydlet a bude je spolu s jejich dětmi živit, za což mu novomanželé budou pomáhat. Nejpozději do tří let měl Matěj Štaif Josefu Císaři a jeho manželce za oněch celkem 4000 zl. obstarat nějaké hospodářství.⁶⁴²

Půl roku po svatbě Josefa a Josefy se situace opět změnila. V červnu 1820 Václav Císař zemřel a Josef se spolu se svou matkou stal prozatímním hospodářem za svého nejmladšího bratra Vojtěcha (*1805), jenž byl vybrán za dědice na místo Josefa.⁶⁴³ Josef se tedy znovu musel vrátit na otcovský grunt. Je otázkou, zda Josef Císař na otcovské usedlosti skutečně bydlel i s celou svou rodinou, pokud bylo již dříve soužití značně problematické (pravděpodobně šlo o nesoulad mezi Josefovou manželkou a matkou). Bylo by rovněž možné, že Josef byl prozatímním hospodářem stanoven formálně a ve skutečnosti hospodařila Josefova matka s dorůstajícím synem. Josefovi se totiž za celou dobu jeho více než šestiletého prozatímního hospodaření ve Starém Plzenci nenarodilo ani jedno dítě. To by nasvědčovalo tomu, že Josef Císař ve skutečnosti bydlel s manželkou u tchána. Této úvaze ovšem odporuje

---

⁶⁴¹ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 761, r. 1816.

⁶⁴² SOA Praha, PK Blovice č. 134, fol. 284, r. 1820.

⁶⁴³ SOA Praha, PK Plzeň 135, fol. 9–10, r. 1820.

fakt, že v pozdějších pramenech nevystupují žádné Josefovy děti kromě těch narozených po roce 1827 ve Starém Plzenci. Buď tedy případné děti narozené v Lobzích zemřely před rokem 1826, nebo se nabízí ještě možnost, že až do roku 1826 žili manželé Císařovi odděleně. Tuto teorii podporuje i seznam obyvatelstva k předpisu daně z hlavy, který v letech 1820–1822 eviduje na plzeneckém statku pouze Josefa Císaře, nikoli jeho ženu. K roku 1824 je pak přímo v registru uvedeno, že Josefova žena žije v Lobzích.⁶⁴⁴ Možná i tato neudržitelná situace způsobila to, že dědic Vojtěch byl uznán za zletilého již v listopadu 1826 a tím o více než dva roky zkrátil původně určené Josefovo hospodaření.⁶⁴⁵ Josef si během tří měsíců v rodném Plzenci koupil za 2600 zl. c.m. statek, k němuž patřilo 73 str. polí.⁶⁴⁶ Na tento statek za ním přišla i jeho žena, která mu za devět měsíců porodila první dítě. Na statku Josef hospodařil až do své smrti v roce 1843. Josefa, která se brzy po jeho smrti znovu vdala, ho přežila o 31 let.

Na předchozích dvou případech jsme mohli vidět, že život někdy přinášel nečekané a komplikované situace, v nichž nebylo možné podřídit rodinnou strategii tomu, co bylo nejvýhodnější z hlediska ekonomické prosperity. Bylo třeba nalézt modus vivendi, jenž by byl nejlepší pro rodinu jako celek. V něčem složitější a v něčem naopak jednodušší rozhodování čekalo na otce, kteří vlastnili více usedlostí, které hodlali předat svým dětem.⁶⁴⁷ Tito otcové se mohli snadněji postarat o zajištění svých dětí. Mohli se buď rozhodnout, že umožní více dětem získat vlastní nemovitost, nebo že druhou, resp. další svou usedlost raději prodají a získané peníze použijí na vyplacení dědického podílu jednoho či více dětí. Další možností bylo předat jednu z usedlostí dítěti a druhou si prozatím ponechat. V tomto případě bylo rozhodující hospodářovo stáří a zdravotní stav – pokud otec chtěl nadále aktivně hospodařit, obvykle předával dříve menší usedlost, jestliže o hospodaření neměl dále zájem a zároveň nechtěl zůstat v pozici výměnkáře, odstěhoval se do menší nemovitosti (domku) a grunt předal dítěti.⁶⁴⁸ Hospodář mohl samozřejmě přenechat obě usedlosti svým dětem najednou, popř. si je všechny ponechat v držení až do své smrti (přestože právní předpisy souběh držby poddanských usedlostí zakazovaly, v praxi tato situace výjimečná nebyla). Strategie při výběru dědice se od otců, kteří vlastnili během svého života jen jednu usedlost, lišila. Pokud otcové držící více usedlostí převedli první z nich na nejstaršího syna, neznamenal to, že by nerespektovali „pravidlo nejmladšího syna“. Pouze si byli vědomi toho, že nejdříve je třeba zajistit toho syna, který dospěl jako první. Nejmladší syn nebyl o své dědické právo

---

⁶⁴⁴ SOA Praha, VS Štáhlavy, Seznamy obyvatelstva k předpisu daně z hlavy, i. č. 202–204, r. 1820, 1822, 1824.

⁶⁴⁵ SOA Praha, PK Blovice, č. 135, fol. 186–187, r. 1826.

⁶⁴⁶ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 119, r. 1827.

⁶⁴⁷ Viz případ Josefa Trefného na s. 210–211.

⁶⁴⁸ Viz případ Pavla Šuchmana popsáný na s. 350.

zkrácen – většinou na něj bylo pamatováno tou „hlavní“ – rodovou usedlostí, a to i z toho důvodu, že otec měl obvykle zájem hospodařit na větší usedlosti co nejdéle, což mu převod na nejmladšího syna umožňoval.

Jaké strategie využívali bohatí otcové, aby co nejlépe zabezpečili své děti, ukazuje následující případ.

Josef Trefný (1728–1809) pocházel ze selské rodiny. Jeho otec držel ve Štáhlavech statek s 36 str. polí. Josef byl nejstarším synem, neměl tedy na převzetí otcovské usedlosti nárok, neboť ta připadla jeho mladšímu nevlastnímu bratrovi Petrovi (1744–1808). Z otcovské usedlosti obdržel podle pozemkových knih jako dědický podíl necelých 12 zl.⁶⁴⁹ Josef Trefný se ženil jako téměř třicetiletý, nejspíš někdy začátkem roku 1757. O jeho manželce Marii Příbíkové (* kolem 1738–1812) nemáme bližších zpráv, zřejmě však pocházela rovněž ze selské vrstvy a Josefovi přinesla odpovídající věno, neboť Josef Trefný v únoru 1757, tedy přibližně v době sňatku, zakoupil za 253 zl. ve Štáhlavech statek čp. 58, k němuž patřilo 54 str. polí.⁶⁵⁰ Hospodařil na něm až do roku 1784, kdy se dohodl se švagrem Vojtěchem Hoblem (1731–1785) na výměně usedlostí.⁶⁵¹ K nově získanému statku (čp. 52), který ležel rovněž v Štáhlavech, patřilo celkem 65 str. polí a Trefný za něj Hoblovi doplatil 400 zl. Zde je nutné ještě uvést, že Josef Trefný, kromě toho že byl bohatým sedlákem, zastával v této době i úřad štáhlavského rychtáře. Jako rychtář vystupuje v pramenech již od začátku 60. let a zřejmě jím zůstal až do své smrti.

Mezitím se rodina Josefa Trefného velmi rozrostla. Jeho manželka Marie přivedla v letech 1758–1782 na svět celkem 14 dětí, z nichž se však pouze šest dočkalo dospělosti. Nedlouho poté, co se Trefný přestěhoval na novou usedlost, se musel začít starat o jejich vybytí. Jako první se roku 1787 vdávala dcera Marie (*1767), která si vzala Josefa Laštovku, asi pětáctyřicetiletého štáhlavského důchodního. Po deseti letech trvání tohoto manželství se Josef Trefný rozhodl odstoupit dceři Marii třetinu svého statku, která obnášela 40 povolených měr – tedy 27 str. Kromě těchto polí jí předal i domek, který jí zřejmě předtím vystavěl.⁶⁵² V roce 1788 se oženil nejstarší Josefův syn Vavřinec (1765–1840), jenž si vzal Marianu Hoblovou (1767–1841), dceru sedláka ze Štáhlav, dědičku statku s 56 str. polí.⁶⁵³ V roce 1792 Josef Trefný provdal dceru Kateřinu (*1773) za Šimona Šebka, triadvacetiletého sedláka ze Štáhlavic. O tři roky později se vdala i poslední Trefného dcera Anna (1775–1837), a to za o rok mladšího Josefa Zítka (1776–1851), dědice štáhlavského statku s 62 str. polí.

---

⁶⁴⁹ SOA Praha, PK Rokycany č. 270, fol. 433–435, r. 1766.

⁶⁵⁰ SOA Praha, PK Rokycany č. 270, fol. 387–389, r. 1757.

⁶⁵¹ Tamtéž, fol. 7–12, r. 1784.

⁶⁵² SOA Praha, PK Rokycany č. 270, fol. 39–40, r. 1803.

⁶⁵³ Se zmíněným Vojtěchem Hoblem nebyla tato Mariana příbuzná.

Zbývající dva synové se oženili přibližně za dalších 10 let. Nejdříve se zřejmě uskutečnila svatba nejmladšího Josefova syna Jana (1782–1810), který byl ustanoven dědicem otcovského statku. Bohužel datum sňatku neznáme, zdá se však, že k němu došlo nedlouho poté, co Jan otcovský statek převzal. Toto převzetí se uskutečnilo v roce 1804, když bylo Josefovi Trefnému již 76 let. Při postoupení usedlosti si zajistil pro sebe a manželku následující výměnek: *aby on s jeho manželkou až do smrti při stole v bytku teplým a pokojným dochoval a šatem zaopatřil, za který by ale on, postupující otec, s jeho manželkou se stolem spokojen býti nechtěl, tak Jan Trefný povinen bude až do obou smrti následující vejminek dávat: 5 str. pšenice, 10 str. žita, 2 str. ječmene, 1 str. hrachu, 2 str. ovsa, 4 pytle brambor, švestek 1 strych sirovejch, 50 zl. ročně na přilepšenou, 1 krávu mezi dobyt看em hospodářovo vyživiti.*⁶⁵⁴ Mimo to byl Jan navíc povinen dávat svému bratrovi Václavovi až do jeho smrti 1 str. pšenice a 3 str. žita. Václav (1776–1816) se totiž jako jediné Josefovo dítě musel vyrovnat s poklesem sociálního statutu. Jeho otec mu sice v roce 1806 u příležitosti svatby s dvacetiletou Barborou Přibíkovou (* kolem 1785–1861), dcerou bývalého chválenického rychtáře, zadarmo odstoupil domkářskou usedlost, kterou v roce 1801 za 540 zl. koupil, zajistit udržení v selské vrstvě mu však nedokázal.⁶⁵⁵

*

Dělení více usedlostí mezi hospodářovy děti s sebou neslo i potencionální zdroj konfliktu. Jestliže bylo obvyklé, že otcovská usedlost může přejít pouze na jedno dítě, které vyplatí sourozence, vnášel model s více dědici do hospodářovy rodiny určitou nerovnost, a to i v případě, že usedlost nedědicí děti obdržely peněžité podíly z obou usedlostí. Výběr dědice otcovské usedlosti se obvykle řídil předem danými a jasnými pravidly, s nimiž byly ostatní děti většinou smířené. Další otcem předávaná usedlost mohla vyvolávat otázky, proč se otec rozhodl zvýhodnit mezi původními „nedědici“ další dítě.

Případy, kdy hospodář vlastnil více usedlostí, které později předal dětem, nebyly však až tak časté. Otcové, kteří převedli na své děti více nemovitostí, se na celkovém počtu otců předávajících usedlost dětem podíleli 5–6 %, a to jak před rokem 1788, tak i po něm. Samozřejmě, ne všichni hospodáři, kteří vlastnili více usedlostí, vybrali za nástupce všech usedlostí své dítě. Častěji alespoň jednu ze svých usedlostí prodali, popř. převedli na jinou příbuznou osobu – nejčastěji sourozence. Jindy tito muži hospodařili na jedné z usedlostí pouze prozatímně. Alespoň dvě usedlosti předalo dítěti před rokem 1788 jenom 17 % vlastníků více usedlostí, po roce 1787 již 31 %.

---

⁶⁵⁴ SOA Praha, PK Rokycany č. 270, fol. 12, r. 1804.

⁶⁵⁵ SOA Praha, PK Rokycany č. 276, fol. 512–513, r. 1801; Tamtéž, fol. 513, r. 1806.

2.3.4.3 Věk hospodářů při transferu otcovské usedlosti

Při výběru dědice hrál velmi důležitou roli jak věk nastupujícího hospodáře, tak i odstupujícího otce.⁶⁵⁶ V prvním sledovaném období vytvářelo dědické právo nejmladšího syna poměrně častý model, v němž se dědicův hospodář narodil již stárnoucímu muži. Téměř třetina hospodářů odcházejících z usedlosti před rokem 1788 byla v době narození svého dědice starší než 40 let. Více než padesátiletých bylo 11 % hospodářů. Naproti tomu po roce 1820, kdy došlo k plnému prosazení změny dědického práva, se věkový rozdíl mezi otcem a jeho dědicem snižuje. Více než čtyřicetiletý rozdíl nalézáme u čtvrtiny případů, mužů starších padesáti let byla v době narození jejich dědice již jen necelá 2 %. Tito hospodáři, pokud chtěli dodržet dědické právo nejmladšího syna, se vlastně ani nemohli svobodně rozhodnout, že již nebudou dále hospodařit a raději odejdou na výměnek. Jestliže měl otec svého nejmladšího syna později než ve čtyřiceti letech, zvyšovala se pravděpodobnost, že bude muset hospodařit až do své smrti bez ohledu na své fyzické síly nebo zdravotní stav. Mužům, kterým pro hospodaření již opravdu nezbyvalo dost sil, zbývala jediná možnost – vybrat za dědice jiné dítě než nejmladšího syna, což se před rokem 1788 stalo u více než poloviny případů usedlostí předávaných inter vivos.

Jaký byl tedy konkrétně věk hospodářů v době jejich odchodu z usedlosti? Hospodáři předávající svou usedlost synovi za svého života tak v letech 1691–1787 činili nejčastěji až v 70–74 letech (41 %). I tento výsledek potvrzuje nutnost otců hospodařit co nejdéle, aby mohli usedlost předat zletilému dědici. Stejně početná byla i skupina otců, která se hospodářství vzdala mezi 60–69 lety. Mladších šedesáti let odcházelo pouze 12 % otců. Oproti tomu po roce 1787 se věk odcházejících otců výrazně snížil – v průměru činil tento pokles pět let. Nejobvyklejší věk při odchodu z usedlosti se pohyboval mezi 55–70 lety, přičemž nejvíce otců (28 %) odevzdalo usedlost mezi 60–64 lety, tedy o deset let dříve než otcové hospodařící před rokem 1788. Výrazně narostl i počet otců, kteří ze svého hospodářství odcházeli před dosažením šedesáti let – na 36 %, tedy trojnásobně.

Změna dědického práva způsobila, že po roce 1787 předávali otcové usedlost synovi v mladším věku než dříve a zároveň se i více otců dožilo dědicovy dospělosti. Tento příznivý vývoj byl ovlivněn i zvýšením průměrného úmrtního věku bývalých hospodářů, jež bylo pravděpodobně způsobené nižším výskytem mortalitních krizí. Možné je však i to, že tento stav byl ovlivněn i tím, že otcové po roce 1787 nemuseli již hospodařit déle, než by jim jejich věk nebo zdravotní stav dovoloval, protože jejich dědic nyní dospíval dříve. Hospodáři tak měli po roce 1787 větší naději, že si užijí svého výměnku. Na druhou stranu delší výměnek zvyšoval zatížení usedlosti a mohl vést k nevraživosti synů vůči jejich rodičům, jak to ukazují romány

---

⁶⁵⁶ Syn mohl usedlost přebírat i od své matky. Tyto případy se vyskytují hojněji od 19. století, nejsou však tak časté, aby z nich mělo smysl počítat věkové průměry.

a povídky líčící život v 19. století.⁶⁵⁷ Průměrný úmrtní věk hospodářů předávajících svoji usedlost dítěti byl před rokem 1788 šestapadesát let, v období 1788–1820 vzrostl o více než šest let a po roce 1820 dosahoval již 65 let. Díky zvýšení průměrného úmrtního věku se omezily případy, v nichž otec zemřel předčasně, a tak celkový průměrný věk odcházejících hospodářů vzrostl z 56 let před rokem 1788 na 60 let po roce 1820.⁶⁵⁸

**Tabulka II.18 Věk otce při odevzdání usedlosti v letech 1691–1850
(otcové předávající usedlost jednomu dítěti)**

Věk otce při odchodu z usedlosti	Doba odchodu otce z usedlosti							
	1691–1787				1788–1850			
	celkem		jen inter vivos		celkem		jen inter vivos	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
20–24	1	0,6	–	–	–	–	–	–
25–29	2	1,2	–	–	4	1,8	–	–
30–34	6	3,8	–	–	5	2,2	–	–
35–39	12	7,7	–	–	9	4,0	–	–
40–44	12	7,7	1	5,8	12	5,3	2	2,1
45–49	25	15,9	–	–	18	7,8	8	8,3
50–54	21	13,4	–	–	14	6,2	6	6,3
55–59	12	7,7	1	5,8	39	17,2	18	18,8
60–64	20	12,7	3	17,7	53	23,3	27	28,1
65–69	24	15,3	4	23,6	34	15,0	18	18,8
70–74	12	7,7	7	41,3	25	11,0	13	13,5
75–79	9	5,7	1	5,8	10	4,4	3	3,1
80–84	1	0,6	–	–	4	1,8	1	1,0
Celkem	157	100,0	17	100,0	227	100,0	96	100,0
Průměr	55,6		67,2		59,4		62,2	
Medián	54,0		69,0		61,0		62,0	

U hospodářů, kteří si svou usedlost nechtěli ponechat až do své smrti, lze naopak pozorovat snížení věku, v němž se vedení usedlosti vzdávali. Průměrný věk otce odcházejícího před rokem 1788 na výměnek činil téměř 67 let, což nasvědčuje předpokladu, že otec musel hospodářství vést do doby, než jeho dědic dospěl. Po

⁶⁵⁷ K. V. RAIS, *Povídky*; Srovnej též V. HÁLEK, *Na vejminku*; K. V. RAIS, *Výminkáři*.

⁶⁵⁸ Od konce 18. století dochází v českých zemích k obecnému zlepšování úmrtnostních poměrů. Viz *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 175–191.

změně dědického práva přestali být otcové nuceni hospodařit dlouho jen proto, že jejich dědic byl nezletilý. Postupně se tak jejich věk při odchodu z usedlosti snižoval: v letech 1788–1820 činil 64 let, po roce 1820 klesl ještě výrazněji – na 60 let. Lze tedy shrnout, že hospodařící otcové zřejmě přivítali změnu dědického práva, neboť jim umožnila odejít na výměnek tehdy, kdy si to sami přáli.

Tabulka II.19 Průměrný věk otce při odevzdání usedlosti a jeho průměrný úmrtní věk v letech 1691–1850 (otcové předávající usedlost jednomu dítěti)

	Doba odchodu otce z usedlosti								
	1691–1787			1788–1820			1821–1850		
	celkem	A	B	celkem	A	B	celkem	A	B
Věk otce při odchodu z usedlosti	55,6	67,2	54,2	59,2	64,5	55,8	59,6	60,2	59,1
Počet	157	17	140	115	45	70	112	51	61
Úmrtní věk otce	56,2	72,6	54,2	62,8	73,6	55,8	65,0	72,0	59,1
Počet	157	17	140	115	45	70	112	51	61

A – otec odevzdává usedlost za svého života

B – syn přebírá usedlost po smrti otce

V poklesu otcova věku, v němž odevzdával usedlost synovi, však lze vidět ještě jednu příčinu. V případech, kdy otec za svého dědice vybral nejstaršího syna, se mohlo stát, že dospělý syn vyvíjel na otce tlak, aby se svého hospodaření vzdal dříve, než by to on sám chtěl a zamýšlel. Někdy mohl být otcův odchod z usedlosti podmínkou pro dědicův sňatek. Domnívám se však, že změna dědického práva měla pozitivní dopad i v této oblasti. Otcům, kteří chtěli hospodařit co nejdéle, třeba až do své smrti, ani po roce 1787 v zásadě nic nebránilo v jejich rozhodnutí. Záleželo pouze na jejich otcovské autoritě, zda se dokáží vypořádat se synovým tlakem. Někteří otcové tuto situaci řešili způsobem, který do jisté míry přinášel výhody oběma stranám – převedli usedlost na syna, jenž se stal po právní stránce vlastníkem, vyměnili si však hospodaření na tak dlouho, jak sami budou chtít, případně tedy až do smrti.

Uvedené změny ovlivnily samozřejmě i soužití bývalého a nového hospodáře. Před rokem 1788 měli otcové, kteří se dožili předání usedlosti dítěti, před sebou v průměru jen několik let života. Téměř polovina otců zemřela během pěti let po odchodu z usedlosti, alespoň 10 let žila „na vejminku“ pouze třetina otců. Po roce 1820, kdy se již prosadila změna dědického práva, předávali otcové zřejmě častěji svou usedlost dědici ještě plni síly a svěžesti. Tak lze alespoň usuzovat z faktu, že do pěti let po odchodu z hospodářství zemřela jen čtvrtina otců, více než polovina jich žila ještě alespoň 10 let po předání usedlosti a téměř pětina bývalých hospodářů zůstala na výměnku více než 20 let. Tento obraz však neplatil beze zbytku pro všechny hospodářské kategorie. Mezi držiteli usedlostí s polnostmi na jedné straně a domků na straně druhé byly významné rozdíly. Jak již bylo uvedeno výše, měli

domkáři vzhledem ke způsobu svého života a zdrojům obživy větší tendenci ponechávat si držbu usedlosti až do své smrti. Toto rozhodnutí lze spíše chápat jako určitou strategii než jako nezbytnost. Mohli bychom říci, že před rokem 1788 větší část sedláků a chalupníků o hospodaření až do své smrti neusilovala plánovaně, šlo spíše o důsledek předčasných úmrtí některých mužů (40 % zemřelo před dosažením padesáti let). Podobná situace panovala i po roce 1787, domkáři, kteří usedlost předávali inter vivos, hospodařili déle než sedláci a chalupníci. Ti přenechávali své statky a chalupy svým dětem v průměru v šedesáti letech a umírali v průměru až po dalších 13–14 letech. Naproti tomu domkáři odcházeli ze svých usedlostí zhruba o dva roky později. Umírali však v průměru o dva až tři roky dříve, takže doba, kterou mohli strávit na výměnku, nedosahovala v průměru ani deset let.

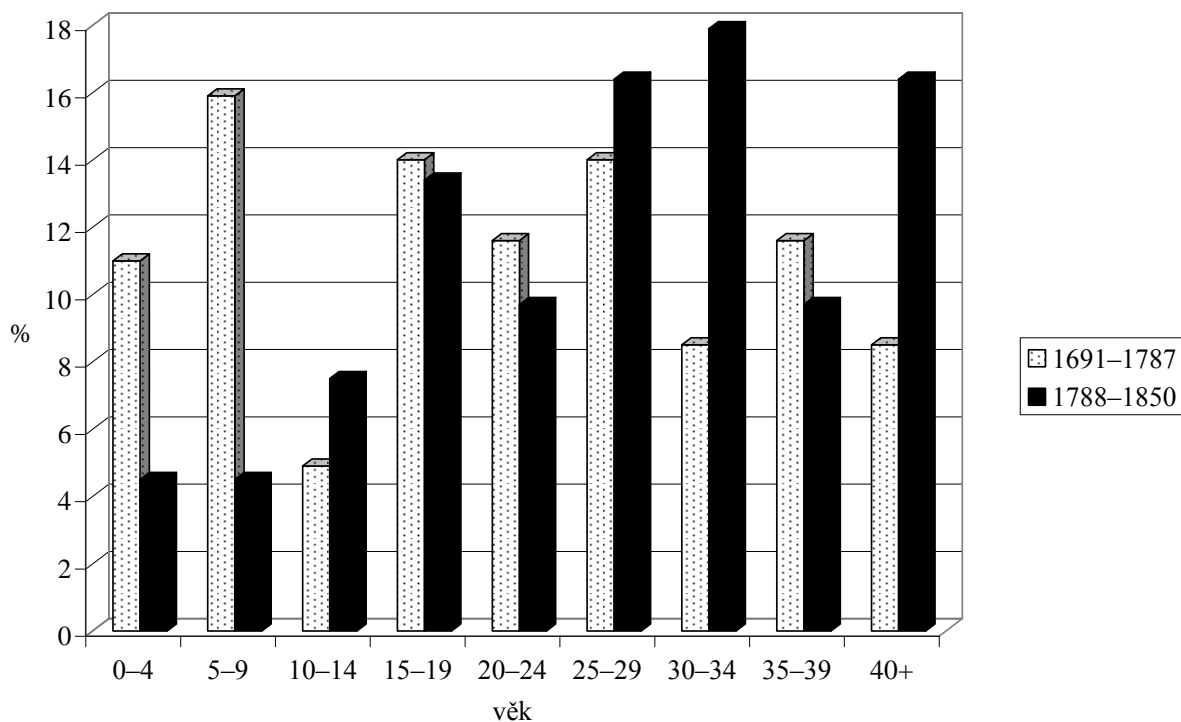
Tabulka II.20 Otcové podle délky života od předání usedlosti dítěti do smrti

Počet let od odchodu z usedlosti do hospodářovy smrti	Doba odchodu otce z usedlosti							
	1691–1740		1741–1787		1788–1820		1821–1850	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
méně než 2 roky	3	23,1	6	22,2	11	15,9	2	2,4
2–4	2	15,4	7	25,9	10	14,5	17	21,3
5–9	3	23,1	6	22,2	15	21,7	17	21,3
10–14	3	23,1	4	14,8	9	13,0	17	21,3
15–19	1	7,7	2	7,4	14	20,3	12	15,0
20–29	1	7,7	1	3,7	10	14,5	11	13,7
30–39	–	–	1	3,7	–	–	4	5,0
Celkem	13	100,0	27	100,0	69	100,0	80	100,0
Průměr	8,4		7,9		10,2		11,9	
Medián	9,0		5,0		9,0		11,0	

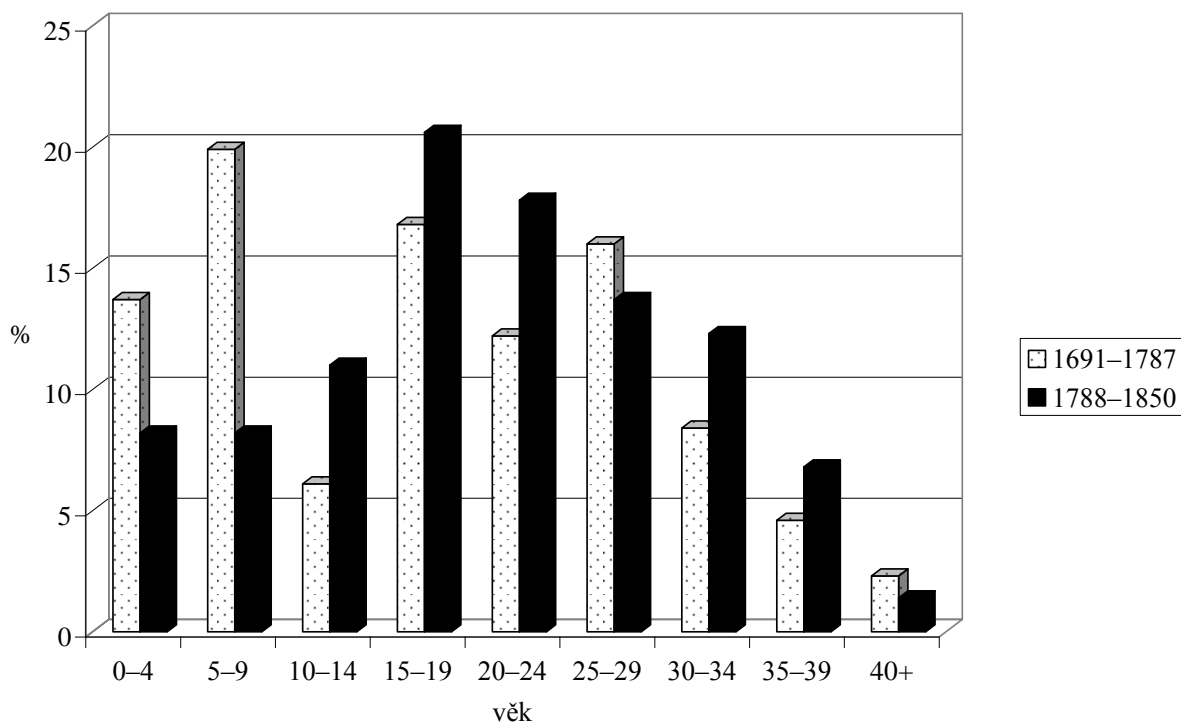
Patent z roku 1787 byl vydán především proto, aby se omezily případy, v nichž byl dědic v době, kdy otec zemřel, ještě nedospělý. K tomu skutečně před rokem 1788 docházelo velice často. Průměrný věk dědice v době otcovy smrti byl sice 21 let, u dědiců hospodářů, kteří hospodařili až do své smrti, činil v průměru již jen necelých 18 let. Problematický byl především velký počet příliš mladých dědiců. Před rokem 1788 bylo 35 % dědiců, kteří usedlost přebírali až po otcově smrti, mladších deseti let. To znamenalo, že došlo k diskontinuitě hospodaření, neboť bylo nutné na poměrně dlouhou dobu na usedlost dosadit prozatímního hospodáře. Celkem bylo v tomto období 58 % dědiců v okamžiku, kdy mělo dojít k transferu usedlosti z důvodu smrti předchozího hospodáře, mladších dvaceti let. Po roce 1820, kdy změnu dědického práva akceptovala již většina hospodářů, byla situace v tomto směru příz-

**Graf II.3 Dědicové podle věku v době otcovy smrti podle doby předání usedlosti
(jen případy, kdy otcové předávali dítěti jen jednu usedlost)**

**Graf II.4 Dědicové podle věku v době otcovy smrti podle doby předání usedlosti
(jen případy, kdy otcové hospodařili až do smrti a předávali dítěti jen jednu usedlost)**

nivější. Mladších deseti let bylo pouze 16 % dědic, dědiců do dvaceti let pak bylo celkem 48 %, tedy opět méně než v prvním období.

Na rozdíl od stáří dědice v době otcovy smrti nelze věk dědice v době, kdy se ujímal hospodaření, určit zcela přesně. Zvláště problematické je stanovení okamžiku převzetí usedlosti u synů, kteří byli v době otcovy smrti nezletilí.⁶⁵⁹ Formálně se mohl dědic o hospodářství přihlásit okamžitě, jakmile zletilosti dosáhl. Ve skutečnosti záleželo do značné míry na situaci, která se na statku vytvořila. Pokud se syn v době otcovy smrti dospělému věku blížil a vdova po předchozím hospodáři se znovu nevdala, je pravděpodobné, že dědic převzal své povinnosti ihned po otcově smrti, tedy ještě před dosažením zletilosti. Jestliže se ovšem naopak dohledu nad usedlostí ujal prozatímní hospodář, často nový manžel vdovy po hospodáři předešlém, mohlo se čekací období pro dědice protáhnout. Prozatímní hospodaření bylo sice formálně omezeno dědicovou dospělostí, přesto však okamžik převzetí usedlosti dědicem záležel na pozici prozatímního hospodáře a na celkových poměrech v rodině (žila-li ještě dědicova matka, měl-li prozatímní hospodář děti, byl-li dědic usedlosti již ženatý).

Tabulka II.21 Průměrný věk dědiců při převzetí usedlosti v letech 1691–1850

	Doba odchodu otce z usedlosti								
	1691–1787			1788–1820			1821–1850		
	celkem	A	B	celkem	A	B	celkem	A	B
Věk dědice v době otcovy smrti									
Všichni synové	22,4	37,1	18,4	25,9	36,5	18,9	28,0	36,4	20,6
Počet	173	37	136	143	57	86	149	70	79
Synové otců předávajících dětem jen jednu usedlost	21,8	37,3	17,9	25,1	36,4	18,4	27,0	35,3	20,1
Počet	164	33	131	129	48	81	134	61	73
Věk dědice při nástupu na usedlost									
Všichni synové	28,6	30,5	28,1	26,5	26,2	26,8	26,1	26,4	26,3
Počet	186	39	147	144	69	75	147	84	63
Synové otců předávajících dětem jen jednu usedlost	28,4	31,2	27,8	26,5	26,6	26,4	26,0	26,2	25,7
Počet	170	30	140	126	57	69	131	73	58

A – otec odevzdává usedlost za svého života

B – syn přebírá usedlost po smrti otce

⁶⁵⁹ Zletilostí rozumím stáří 24 let. Tuto věkovou hranici uzákoňoval až Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 v díle I., kapitole první, § 21.

Snadněji se okamžik převodu určí, pokud k němu došlo *inter vivos*. Podívejme se tedy nejdříve na stáří obou aktérů majetkové transakce. Jak již bylo uvedeno výše, stáří otců odstupujících svou usedlost synovi před rokem 1788 se pohybovalo v průměru kolem 67 let. Synové se svého dědictví ujímali průměrně ve třiceti letech. Tyto poměrně vysoké hodnoty mohou naznačovat, že při majetkových transferech vystupovali na jedné straně otcové, kteří se nechtěli hospodaření vzdát, i když byl jejich dědic dospělý, na druhé straně sem náleželi i otcové, kteří dospělého dědice neměli. Ti potom hledali náhradní řešení v předání usedlosti jinému, staršímu synovi (připomeňme si, že před rokem 1788 předávali otcové usedlosti v 52 % případů *inter vivos* jinému než nejmladšímu synovi). Pro objasnění vysokého průměrného věku obou aktérů majetkové transakce se nabízí ještě jedno vysvětlení. A to, že vyhotovení zápisu bylo pouze formalitou, která odrážela již delší dobu trvající realitu.

Osmnácté století bylo stále ještě dobou, kdy písemná právní pořízení nehrála v životě venkovských obyvatel tak velkou roli jako například již ve století následujícím.⁶⁶⁰ Na vyhotovení zápisu o převodu usedlosti měla zájem především vrchnost, která si tak zajišťovala informovanost o těchto změnách a jistotu, že se hospodářem nestane nevhodná osoba, kterou by neschválila. Hospodáři sami však k zápisu přistupovali hlavně tehdy, pokud cítili potřebu si usedlost nějak pojistit, například pokud usedlost koupili nebo pokud se držitelem usedlosti stal zeť bývalého hospodáře a chtěl se zajistit před případnými nároky svých švagrů. Při převodu v rámci rodiny nebýval zápis až tak důležitý, výjimkou nebylo ani to, že se hospodář k zápisu, za jehož vyhotovení musel zaplatit, během svého života vůbec nedostavil, a tak se o změně držitele dozvíme až ze zápisu následujícího. Pokud hospodář zemřel a zanechal po sobě nezletilého dědice, odkládal se formální převod usedlosti až na dobu dědicovy dospělosti.

Otálet se zápisem mohli ovšem i otcové, kteří se rozhodli usedlost synovi předat. Tím, že změna nebyla písemně stvrzena, mohli si tito otcové zachovávat vliv na hospodaření a zároveň tím ponechávali syna v nejistotě, zda to bude skutečně on, na koho bude statek připsán. Odklad zápisu tu mohl znamenat jakousi zkušební dobu, ve které otcové chtěli zjistit, zda se syn ve vedení hospodářství osvědčí a zda bude dodržovat ustanovení o výměnku.

V 19. století dochází v právním povědomí venkovských obyvatel ke změnám, na jejichž začátku možná stál důsledný dohled úředníků nové štáhlavské vrchnosti nad evidencí všech změn. Jednou z těchto změn je vyhotovování písemných závětí, ve kterých hospodář určil, komu připadne jeho movitý i nemovitý majetek. Ovšem i v případech, že hospodář zemřel bez posledního pořízení, proběhlo dědické řízení, které končilo zápisem ve prospěch dědice. Celý tento proces netrval obvykle déle než rok či dva. Zápis byl vyhotoven i tehdy, pokud byl dědic nezletilý – v tomto případě byli určeni poručníci (obvykle matka a některý mužský příbuzný), kteří měli dědicův majetek spravovat.

---

⁶⁶⁰ Více viz A. VELKOVÁ, „*Kdyby mi pánbůh...*“.

Lze tedy shrnout, že zápis znamenal spíše dodatečné formální potvrzení již uskutečněné změny. Toto je nutné při analýze dat z 18. století mít neustále na paměti. Naopak údaje pro 19. století je možné považovat za poměrně spolehlivé, i když zde naopak docházelo k druhému extrému, totiž že otec formálně usedlost na syna přepsal, přesto si hospodářství ponechal.

Vraťme se nyní k analýze věku, v němž se dědic ujímal usedlosti. Nejčastější věk, v němž synové nastupovali na otcovská hospodářství, se před rokem 1788 pohyboval mezi 25–29 lety (30 % synů). Běžné byly i převody ve prospěch synů, kterým bylo 20–24, resp. 30–34 let (po 23 %). V tomto starším období se neobjevují rozdíly mezi tím, jak velkou usedlost dědic přebíral – tedy zda šlo o syna sedláka, chalupníka nebo domkáře. Je však možné, že setření rozdílů mezi jednotlivými sociálními kategoriemi je důsledek prodlevy mezi skutečným převzetím usedlosti a jeho zformalizováním. Po roce 1787 se rozdíly mezi příslušníky jednotlivých sociálních skupin přeci jenom projevují. Celkový průměrný věk, v němž se dědici otcovských usedlostí stávali hospodáři, se pohyboval kolem 27 let. Nejvíce transferů se uskutečnilo ve prospěch dědiců starých 20–24 let (34 %). Ve věkové skupině 25–29 nalézáme 27 % převodů, dědiců, kteří usedlost přebírali mezi 30–34 lety bylo již jen 15 %. Výrazně vyšší věk, v němž se ujímali usedlosti, je možné pozorovat u synů domkářů. Ten se po celou dobu (tj. v letech 1691–1850) u převodů *inter vivos* pohyboval v průměru mezi 28,5–30 lety, což opět ukazuje na snahu otců ponechat si držení domku co nejdéle. Důvodem pozdějšího nástupu na usedlost mohla být u domkářů i skutečnost, že dědici domkářských usedlostí často odcházeli do čelední služby nebo na vandr, popřípadě byli odvedeni na vojnu, a tak na rozdíl od dědiců chalupnických a selských usedlostí nezůstávali do převzetí usedlosti vždy doma. Naproti tomu synové chalupníků a sedláků přejímali po roce 1787 hospodářství od žijícího otce v průměrném věku 24–26 let. Tato skutečnost byla částečně ovlivněna již zmíněnými formálními převody ve prospěch syna, kdy si otec hospodaření nadále zachovával. Převodů tohoto typu bylo po roce 1787 celkem 12 %, přičemž ve dvou třetinách se týkaly synů mezi 21–24 lety.

Rovněž se zdá, že synové sedláků a chalupníků nastupovali na usedlost v nižším věku i proto, že to vyhovovalo otcově strategii. Otec v těchto případech obvykle spojoval majetkový transfer se sňatkem svého dědice. Vzhledem k tomu, že synové byli ještě nezletilí, měl otec pod plnou kontrolou nejen výběr synovy nevěsty a tedy i znění svatební smlouvy, ale obvykle rovněž mohl disponovat s věnem své snachy, které použil pro zabezpečení svých dalších dětí. Zároveň u takto mladých dědiců mohl uplatnit svou autoritu a ponechat si určitý vliv na synovo hospodaření.⁶⁶¹

---

⁶⁶¹ K tomu podrobněji A. VELKOVÁ, *Marriage and property transfers*.

2.3.4.4 Nástup na usedlost a sňatek dědice

Sňatek dědice byl významnou událostí pro celou rodinu. Mohl být tím faktorem, který měnil poměry na usedlosti, pokud se otec rozhodl, že odevzdá hospodářství synovi právě při příležitosti jeho sňatku.⁶⁶² Zároveň mohl být impulsem pro stanovení dědických podílů všech hospodářových dětí. Od nevěsty dědice se očekávalo, že s sebou do manželství přinese věno, které její manžel bude moci použít k vyplacení svých sourozenců.⁶⁶³ Brzké vyplacení dědických podílů totiž ovlivňovalo možnost sourozenců založit si vlastní rodinu.⁶⁶⁴

O sňatku v předindustriální společnosti se často soudí, že ho muž nemohl uzavřít, dokud si nebyl jist, že uživí rodinu.⁶⁶⁵ Tyto názory jsou přenášeny i na skupinu dědiců, o nichž by tedy mělo platit, že teprve převzetí usedlosti jim otevřelo cestu k manželství.⁶⁶⁶ Sepětí mezi dědictvím a založením rodiny, resp. reprodukcí charakterizovali Richard a Charles Tilly.⁶⁶⁷ Na základě posledních výzkumů lze ale konstatovat, že tato vazba nebyla zdaleka tak pevná,⁶⁶⁸ což potvrzují i výzkumy na Štáhlavsku. Je možné, že vyhlídka na výhodný sňatek dědice uspíšila otcovo rozhodnutí předat usedlost synovi, případně, že otec do výhodného sňatku syna tlačil,⁶⁶⁹ nástup na usedlost ovšem nebyl pro uzavření sňatku podmínkou. V případech, kdy syn zdědil statek jako nezletilý, byl de facto předurčeným hospodářem, resp. vlastníkem po právní stránce ještě před vlastním převzetím usedlosti. Pokud by pro vstup do manželství hrálo nejdůležitější roli ekonomické zabezpečení, očekávali bychom, že tito dědici budou uzavírat sňatek nejdříve, často ještě před vlastním nástupem na usedlost. Ve skutečnosti tomu tak zcela nebylo.

Dědici byli díky uplatňovanému dědickému právu jedinými osobami, které měly svou budoucnost jistou či v případě domkářů či menších chalupníků měly za-

---

⁶⁶² Právní předpisy upravující uzavírání sňatků od doby vlády Marie Terezie uvádí J. KLABOUCH, *Politický konsens*.

⁶⁶³ Výši věna je možné zjistit ze svatebních smluv. Jejich výzkumu se věnovali např.: H. BEIßNER, *Ehebeschreibung*; P. NÁCOVSKÁ, *Svatební smlouvy*; V. PROCHÁZKA, *Výbava a výměnek*.

⁶⁶⁴ Podrobnější rozbor okolností doprovázející sňatek dědice jsem provedla in: A. KLÁŠTERSKÁ, *Výběr partnera*.

⁶⁶⁵ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, s. 77–78; P. HORSKÁ – M. KUČERA – E. MAUR – M. STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří*, s. 288.

⁶⁶⁶ Vývoj tohoto názoru a následnou diskusi obsáhle zachycuje H. ZEITLHOFER, *Besitztransfer*, s. 209–224.

⁶⁶⁷ C. TILLY – R. TILLY, *Agenda for European Economic History*.

⁶⁶⁸ C. DUHAMELLE – J. SCHLUMBOHM, *Einleitung*, s. 23.

⁶⁶⁹ A. VELKOVÁ, *Marriage and property transfers*.

jištěnu alespoň střechu nad hlavou.⁶⁷⁰ To jim umožňovalo uzavírat sňatek dříve než ostatní, kteří si svou existenci museli nejdříve vybudovat. Dědici si také na rozdíl od svých sourozenců volili nevěsty pouze mezi svobodnými dívkami. Průměrný sňatkový věk mužských dědiců selských a chalupnických hospodářství dosahoval hodnot, které byly obecně typické spíše pro ženy. Také sňatkový věk dědiček byl o 2–3 roky nižší než celkový průměrný věk nevěst. Při bližším pohledu na jednotlivé sociální kategorie vidíme, že se od sebe oddělují dvě výrazné skupiny – dědici selských statků a dědici chalupnických usedlostí.

Pro dědice selských usedlostí byla charakteristická stabilita průměrného věku při prvním sňatku. Ten byl téměř shodný po celé sledované období a pohyboval se kolem 25 let. Ještě dříve se ženili dědici velkých selských statků (v průměru ve 24 letech). U dědiců chalupnických usedlostí došlo v průběhu doby k výrazným změnám. V období do roku 1788 se tito muži poprvé ženili o rok později než selští dědici, po roce 1787 jejich sňatkový věk poklesl v průměru o téměř tři roky, takže se naopak ženili v průměru o rok dříve než dědici selských statků. Jejich průměrný sňatkový věk při prvním sňatku nedosahoval v tomto období ani 24 let. Nejvyšší průměrný sňatkový věk měli v obou sledovaných obdobích domkářští dědici (kolem 26–28 let). Celkově lze konstatovat, že ve všech sociálních skupinách po roce 1787 průměrný sňatkový věk klesá. Tento trend byl obecný a na Štáhlavsku ho lze pozorovat v letech 1791 až 1830.

Tabulka II.22 Průměrný věk dědiců a jejich nevěst při prvním sňatku podle sociálních kategorií v letech 1691–1850

Sociální kategorie otce	Dědici				Nevěsty			
	1691–1787		1788–1850		1691–1786		1787–1835	
	počet	průměrný sňatk. věk	počet	průměrný sňatk. věk	počet	průměrný sňatk. věk	počet	průměrný sňatk. věk
Sedláci	62	25,4	61	24,7	49	23,3	35	21,5
Chalupníci	49	26,5	37	23,7	31	24,0	21	19,8
Domkáři	50	27,9	115	26,4	32	24,1	56	22,9
Celkem	161	26,5	213	25,4	112	23,7	112	21,9

Ze snoubenek dědiců byly nejstarší nevěsty domkářů. Jejich průměrný věk byl v prvním období 24 let a příliš nepoklesl ani po roce 1787, tehdy dosahoval 23 let. Naopak značné snížení průměrného sňatkového věku je možné pozorovat u nevěst sedláků a chalupníků, které se ve starším období vdávaly kolem 23–24 let. Po roce 1787 se jejich průměrný věk při prvním sňatku pohyboval kolem 20–22 let.

⁶⁷⁰ M. LANZINGER, *Das gesicherte Erbe*.

Dědici si v téměř čtyřech pětinach případů vodili domů mladší nevěsty, než byli sami. Nejčastěji byli muži starší o 5–9 let než jejich manželky, běžný byl i rozdíl 3–4 roky. Větší věkový rozdíl již tak častý nebyl, vyskytoval se u 10 % manželských párů. Starší partnerku volila necelá pětina dědiců, rozdíl mezi manželi však v tomto případě nebyl příliš velký – většinou jeden až dva roky. Mezi jednotlivými sociálními skupinami neexistovaly příliš významné rozdíly. S výrazněji mladšími nevěstami se nejčastěji ženili budoucí sedláci, starší manželky měli naopak o něco častěji synové chalupníků a domkářů. Věkové rozdíly mezi manželi se příliš nezměnily ani po roce 1787. Jedinou výraznější odlišnost je možné vidět v tom, že se redukoval výskyt největších věkových rozdílů. Pokud se dědic usedlosti oženil se starší nevěstou, byl mladší maximálně o osm let. Rovněž výrazně mladší snoubenky se po roce 1787 vyskytují již zřídka – nevěsty mladší o více než 9 let si přivedlo domů jen 6 % dědiců.

Tabulka II.23 Věkový rozdíl mezi dědici a jejich nevěstami, 1691–1850

Věkový rozdíl v dokončených letech	Sociální kategorie zděděné usedlosti							
	selská		chalupnická		domkářská		celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Nevěsta starší o								
10–14 let	1	1,7	–	–	1	1,3	2	1,2
5–9 let	1	1,7	–	–	2	2,7	3	1,8
3–4 roky	1	1,7	3	9,7	2	2,7	6	3,7
2 roky	5	8,6	2	6,5	3	4,0	10	6,1
1 rok	3	5,2	1	3,2	5	6,7	9	5,5
Starší nevěsta celkem	11	19,0	6	19,4	13	17,3	30	18,3
Stejně staří	–	–	2	6,5	3	4,0	5	3,0
Nevěsta mladší o								
1 rok	4	6,9	5	16,1	10	13,3	19	11,6
2 roky	6	10,3	3	9,7	5	6,7	14	8,5
3–4 roky	9	15,5	7	22,6	14	18,7	30	18,3
5–9 let	23	39,7	5	16,1	21	28,0	49	29,9
10–14 let	4	6,9	1	3,2	7	9,3	12	7,3
15–19 let	1	1,7	–	–	1	1,3	2	1,2
20+	–	–	–	–	1	1,3	1	0,6
Mladší nevěsta celkem	47	81,0	23	74,2	59	78,7	129	78,7
Celkem	58	100,0	31	100,0	75	100,0	164	100,0

Poznámka: Do tabulky byly zahrnuty pouze případy, v nichž bylo známo přesné datum narození dědiců i jejich nevěst

Zastavme se krátce i u dědiček, neboť jejich sňatek byl ve venkovské společnosti významným faktorem. Přiváděl na usedlost nového hospodáře, který byl až do konce 18. století obvykle považován za jediného držitele nabyté nemovitosti. U dědiček lze pozorovat podobný vývoj sňatkového věku jako u dědiců. Průměrný sňatkový věk dědiček selských usedlostí se také vyznačoval poměrně velkou stabilitou a navíc byl velice nízký – po celé sledované období se pohyboval kolem dvaceti let. Rovněž průměrný věk dědiček domkářských usedlostí se příliš neměnil. S téměř 24 lety byl nejvyšší ze všech nevěst dědicích nemovitost. U dědiček chalupnických usedlostí lze po roce 1787 pozorovat výrazný pokles průměrného sňatkového věku, a to o téměř pět let, takže se vyrovnává s průměrným sňatkovým věkem dědiček selských statků, dokonce je o něco nižší.⁶⁷¹ Nízký průměrný sňatkový věk dědiček hospodářských usedlostí vyplývá z jejich výhodné pozice na sňatkovém trhu. Pro muže byl sňatek s dědičkou jedna z mála příležitostí, jak se stát držitelem usedlosti. Protože případů, kdy selský statek dědila dcera, nebylo příliš mnoho, nápadníci se svatbou příliš neotáleli ani v situaci, kdy nebylo pravděpodobné, že tchán předá usedlosti do „cizích“ rukou v dohledné době.

Tabulka II.24 Průměrný sňatkový věk dědiček a jejich ženichů při prvním sňatku podle sociálních kategorií v letech 1691–1851

Sociální kategorie otce	Dědičky				Ženichové			
	1691–1787		1788–1850		1691–1787		1788–1850	
	počet	průměrný sňatk. věk	počet	průměrný sňatk. věk	počet	průměrný sňatk. věk	počet	průměrný sňatk. věk
Sedláci	12	19,6	7	20,4	6	28,0	6	22,2
Chalupníci	13	24,2	9	19,9	5	33,3	5	24,9
Domkáři	20	23,8	38	23,6	10	27,2	16	26,3
Celkem	45	22,8	54	22,6	21	28,9	27	25,3

Zajímavé je, že průměrný sňatkový věk ženichů dědiček byl v prvním období poměrně vysoký – dosahoval 29 let. Po roce 1787 se snížil o více než tři roky. Největší pokles – o šest až osm let – zaznamenáváme u sedláků a chalupníků. Je možné, že tato skutečnost souvisí se změnou dědického práva. Před rokem 1788 přebírala většina dědiců, dědičky nevyjímaje, usedlost až po otcově smrti. Navíc se žena mohla před rokem 1788 o své dědictví ucházet jen prostřednictvím manžela. Je možné, že z tohoto důvodu dávaly dědičky (resp. otcové či vrchnost) přednost starším mužům, kteří nemohli být jako případní hospodáři zpochybnitelní. Naproti tomu po roce 1787 (resp. po roce 1791) se dcera mohla stát samostatnou hospodyní. Navíc otcové v tomto období předávali usedlost dědicům poměrně často jen formálně, právě u příležitosti jejich sňatku. Tento postup přinášel otcovi značnou výhodu, zvláště pokud se po sňatku

⁶⁷¹ Nízký počet případů však mohl způsobit zkreslení výsledků.

dcery měl usedlosti ujmout zeť. Pokud byl ženichem dcery mladý muž, nemusel se otec příliš obávat jeho tlaku na převzetí usedlosti, navíc si ho mohl jako budoucího hospodáře „vychovat“.

Jednu z nejdůležitějších rolí při výběru životního partnera hrál sociální původ obou snoubenců.⁶⁷² Rodinná strategie přitom sledovala přirozený cíl – zajistit svým dětem co možná nejlepší postavení, nejjistější budoucnost či alespoň dosáhnout toho, aby se jejich postavení sňatkem se sociálně slabším partnerem příliš nezhoršilo. Při heterogenním sňatku byl totiž daleko pravděpodobnější sociální pád než vzestup. Pro dědice usedlosti bylo uzavření homogamního sňatku na jednu stranu snazší, na druhou stranu představovalo přímo nutnost. Důležité byly totiž ekonomické potřeby statku, protože od manželky dědice se očekávalo přiměřené věno, které pomůže vyplatit dědicovy sourozence.⁶⁷³ Neméně rozhodující byla však i okolnost, aby budoucí manželka hospodáře byla na svoji roli náležitě připravena, aby znala všechny potřebné práce, které na ni hospodářství kladlo a aby je byla schopna i vykonávat.⁶⁷⁴ Ne všechny ženy mohly obstát, jak ukazuje následující zápis z pozemkové knihy. V roce 1744 se vrátil z vojny Václav Raizer, dědic větší chalupnické usedlosti v Sedlci, a přivedl si s sebou i manželku. Vzhledem k tomu, že *manželka jeho, kterou sobě tam na vojně byl pojal, k tomu z mládí zvedená nebyla selskou práci konati*,⁶⁷⁵ musel statek postoupit svému bratrovi. Sám ze Sedlce odešel.

Tabulka II.25 Sociální původ snoubenek dědiců, 1691–1850

Sociální postavení otce ženicha	Sociální původ nevěsty									
	dcery sedláků		dcery chalupníků		dcery domkářů		ostatní		celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Větší sedláci	15	55,6	4	14,8	1	3,7	7	25,9	27	100
Menší sedláci	10	35,7	6	21,4	2	7,1	10	35,7	28	100
Větší chalupníci	8	32,0	3	11,1	–	–	16	59,3	27	100
Menší chalupníci	5	19,2	6	23,1	3	11,5	12	46,2	26	100
Domkáři	2	6,7	5	16,7	7	23,3	16	53,3	30	100
Celkem	40	29,0	24	17,4	13	9,4	61	44,2	138	100

Při výběru partnera byl brán ohled i na nově utvářené příbuzenské vazby či naopak se navazovalo již na vztahy vybudované. Neobvyklé nebyly ani dvojnásobné

⁶⁷² M. H. D. van LEEUWEN – I. MAAS – A. MILES (ed.), *Marriage Choices*.

⁶⁷³ *Československá vlastivěda* III. Lidová kultura, s. 220.

⁶⁷⁴ T. IIDA, *Wiederheiraten*, s. 132.

⁶⁷⁵ SOA Praha, PK Rokycany č. 233, s. 701, r. 1744.

svatby, kdy si dvě hospodářovy děti najednou braly sourozence z jiného statku. Obzvláště žádaný byl v těchto případech systém reciprocity, který měl zajistit co možná nejvýhodnější postavení všem zúčastněným. V praxi se postupovalo tak, že rodina umožnila jedné ze sester ženicha sňatek s vlastním synem-dědicem, aby mohla svou dceru provdat za dědice statku.

Při rozboru sociálního původu nevěst dědiců vidíme poměrně silnou tendenci k homogamním sňatkům. Počet dědiců, kteří si vybírali za ženy dcery sedláků, se s poklesem jejich sociální kategorie snižoval, naopak se zvyšoval podíl těch, kteří svou manželku volili v rodinách domkářů. Přitom je možné zároveň konstatovat, že spíše si vzal dědic domku dceru sedláka nebo chalupníka než dědic selské či chalupnické usedlosti dceru domkáře. Bylo tomu tak proto, že zdaleka ne všechny děti hospodářů se mohly udržet v sociální kategorii, do níž se narodily. V případech, kdy je otec nemohl vybavit větším věnem, nebyl sňatek s dědicem domkářské usedlosti tak nevýhodným řešením. Naproti tomu budoucí sedláci a chalupníci se snažili najít si nevěstu, která by jim přinesla dostatečně velké věno.

Ženichům se s poklesem jejich sociální kategorie snižovala šance na uzavření sňatku s nevěstou stejného či vyššího sociálního původu. Nejčastěji se s dívkami pocházejícími z rodin sedláků nebo chalupníků ženili dědici sedláků (minimálně ze 60 %).⁶⁷⁶ I zde však existoval rozdíl v poměru selských a chalupnických manželek. Zatímco dědici větších selských usedlostí si za manželku vybírali čtyřikrát častěji dceru sedláka než chalupníka, u dědiců menších selských statků nedosahoval počet manželek ze selských rodin ani dvojnásobku počtu chalupnických dcer. Domkářské dcery naopak volili nejčastěji dědici z méně majetných rodin, přičemž domkáři dvakrát častěji než dědici menších chalupnických usedlostí. Dcery chalupníků byly nej-
přitažlivější pro dědice menších selských a chalupnických usedlostí, i když také domkáři si manželku z chalupnické rodiny přiváděli domů poměrně často – častěji než dědici největších usedlostí.

Podívejme se nyní na to, jak sňatek dědice souvisel s jeho nástupem na usedlost. V této souvislosti byla důležitá i další okolnost – zda syn přebíral usedlost přímo od otce, či zda se jí ujímal až po jeho smrti. Lze říci, že po celé sledované období uzavírali častěji sňatky ještě před nástupem na usedlost synové přebírající hospodářství za života otce. Pokud by mělo platit pravidlo, že dědic usedlosti zakládal rodinu až poté, co získal samostatné postavení, očekávali bychom, že se před vlastním nástupem na usedlost budou ženit častěji muži, kteří již v právním smyslu vlastníky usedlosti byli, neboť ji zdělili po otcově smrti. Tito muži měli totiž své postavení již dopředu zajištěné. I když před rokem 1788 skutečně vstoupilo 58 % těchto dědiců do manželství ještě před převzetím nemovitosti, mužů, kteří se ženili

---

⁶⁷⁶ V tabulkách č. II.25, II.34, II.35 jsou mezi ostatními zahrnuty nejen sňatky s dítětem řemeslníka, úředníka nebo podruha, ale i ty, při kterých nebylo možné sociální původ snoubenců určit. Vzhledem k tomu, že neurčených sňatků bylo poměrně mnoho, je nutné počítat s tím, že skutečné podíly u jednotlivých kategorií budou vyšší než hodnoty uváděné v tabulce.

před převzetím usedlosti od otce, bylo ještě více (67 %). Tito muži byli zároveň v průměru déle ženatí (8 let) než synové, kteří se ke svému dědictví dostali až po smrti otce (6 let). Podíl případů, v nichž se dědici ženili ještě před nástupem na usedlost, byl před rokem 1788 výrazně nadpoloviční.⁶⁷⁷ Po roce 1787 se podíl sňatků, které dědici uzavírali před nástupem na usedlost, ustálil na jedné třetině. O něco déle (v průměru 8 let) však byli ženatí synové přebírající usedlost až po smrti svého otce než dědici, kteří se stali hospodáři ještě za otcova života (7 let) – jde tedy o opačnou situaci než před rokem 1788. Po celé období byla nejsilnější skupina, v níž synové uzavírali sňatek 5–9 let před nástupem na usedlost. Teprve na druhém místě byli synové, kteří usedlost převzali 1–2 roky po vstupu do manželství. U transferů *inter vivos* uskutečněných před rokem 1788 byla poměrně početná i skupina synů ženících se 10–14 let před nástupem na usedlost.

Po nástupu na usedlost uzavírali sňatek po celé období především synové přebírající usedlost až po smrti svého otce (před rokem 1788 šlo o 23 % dědiců, po roce 1787 o 33 %). U převodů *inter vivos* se dědici po nástupu na usedlost oženili před rokem 1788 pouze ve dvou případech, po roce 1787 se počet synů, kteří usedlost převzali od otce jako svobodní, o něco zvýšil, nepřesáhl však 15 % dědiců přebírajících usedlost za života svého otce. Tito synové uzavřeli svůj sňatek v průměru 4 roky po nástupu na usedlost.

Tyto výsledky jsou zajímavé o to více, uvědomíme-li si, že před rokem 1788 převládal model, v němž již ženatý dědic usedlosti žil i se svou rodinou stále u otce, jemuž se musel podřizovat. V tomto modelu otec vystupoval jako autorita plně určující rodinnou strategii. Syn byl v závislém postavení a nezbývalo mu než čekat, až mu otec přenechá své místo. Otec měl rozhodující slovo i ohledně doby synova sňatku a výběru jeho nevěsty. Syn se ujímal usedlosti v průměru ve 31 letech, když byl již osm let ženatý a měl nejčastěji čtyři děti. Nabízí se otázka, do jaké míry byl tento model skutečně udržitelný, aby nevyvolával napětí mezi otcem a synem.⁶⁷⁸ Znovu tak narážíme na otázku, zda zápis v pozemkové knize převod usedlosti zakládal, či potvrdzoval. Ve skutečnosti zřejmě nebyla situace tak vyhrocená. Zde popsáný model se uplatňoval především u domkářů (před rokem 1788 se ženilo před nástupem na usedlost 80 % dědiců přebírajících usedlost *inter vivos*, 43 % po roce 1787) a chalupníků (90 % převodů *inter vivos* před rokem 1788 a 31 % po roce 1787). Tam, kde mohl dělat největší problémy – totiž u sedláků – se vyskytoval v omezenější míře. Sedláci předávající statek za svého života si totiž i před rokem 1788 vybírali nejčastěji k předání usedlosti okamžik, kdy dědic zároveň uzavíral sňatek (50 %). Případů, v nichž dědic vstoupil do manželství ještě před nástupem na usedlost, bylo méně (42 %). Po roce 1787 jich potom ubylo ještě výrazněji (25 %). Je samozřejmě možné, že ani u těch případů, v nichž se jednalo o selskou či chalup-

---

⁶⁷⁷ I. J. GRULICH, *Převody poddanských nemovitostí*, s. 133. uvádí, že na Chýnovsku bylo obvyklé, že budoucí hospodáři uzavírali sňatek „dokonce několik let před převzetím usedlosti“.

⁶⁷⁸ M. HOHKAMP, *Wer will erben?*, s. 335.

nickou usedlost, situace konfliktní být nemusela – i když mu usedlost formálně nepatřila, mohl být syn tou rozhodující osobou, která hospodářství řídila. Syn se mohl rovněž hospodaření ujímat postupně, pokud mu otec přenechával část svých právomocí. Přesto se zdá, že otcové postupem času tento model opouštěli (před nástupem na usedlost se ženilo 40 % dědiců přebírající usedlost inter vivos v letech 1788–1820 a 29 % v letech 1821–1850) a spíše se přikláněli k variantě, v níž se dědic usedlosti ujal v souvislosti se vstupem do manželství.

Tabulka II.26 Časový rozdíl mezi sňatkem a nástupem na usedlost u synů dědiců otcovskou usedlost v letech 1691–1850

Časový rozdíl v dokončených letech	Nástup na usedlost							
	1691–1787				1788–1850			
	nástup dědice na usedlost				nástup dědice na usedlost			
	za života otce		po smrti otce		za života otce		po smrti otce	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Sňatek před nástupem na usedlost								
1–2	3	11,1	11	11,5	9	10,0	6	6,9
3–4	3	11,1	17	17,7	2	2,2	3	3,4
5–9	5	18,5	16	16,7	13	14,4	10	11,5
10–14	4	14,8	9	9,4	5	5,6	5	5,7
15–19	3	11,1	3	3,1	1	1,1	3	3,4
20+	–	–	–	–	1	1,1	2	2,3
Celkem	18	66,7	56	58,3	31	34,4	29	33,3
Průměr let	8,1		5,9		6,7		8,4	
V tomtéž roce	7	25,9	18	18,8	46	51,1	29	33,3
Sňatek po nástupu na usedlost								
1–2	1	3,7	8	8,3	6	6,7	16	18,4
3–4	–	–	6	6,3	2	2,2	6	6,9
5–9	1	3,7	5	5,2	5	5,6	3	3,4
10–14	–	–	2	2,1	–	–	1	1,1
15–19	–	–	–	–	–	–	2	2,3
20+	–	–	1	1,0	–	–	1	1,1
Celkem	2	7,4	22	22,9	13	14,5	29	33,3
Průměr let	4,0		5,1		3,8		4,7	
Všechny sňatky								
Úhrnem	27	100,0	96	100,0	90	100,0	87	100,0
Průměr let	5,6		2,7		2,3		1,8	

Posilovala i třetí eventualita – totiž že syn usedlost nejdříve převzal, a teprve poté se oženil (z 8 % převodů inter vivos v letech 1788–1820 na 28 % v letech 1821–1850). Ta potom znamenala zvýšení sňatkového věku, takže se tito selští synové ženili ve věku, jenž byl zpravidla typický spíše pro domkáře a podruhy (průměrný sňatkový věk této skupiny byl vyšší než 28 let, průměrný věk nástupu na usedlost dosahoval 25 let). Proč tito muži, kteří měli pro sňatek ideální podmínky, vstup do manželství oddalovali? Téměř polovina z nich se oženila až více než 4 roky poté, co převzala svoji usedlost. Zdá se tedy, že mezi dědici chalupnických a selských hospodářství existovala skupina mužů, která se z nějakého důvodu ženila později, než by z čistě ekonomického pohledu mohla. Znovu tedy narážíme na otázku, kdo vlastně stál o brzký dědicův sňatek. Byl to dědic sám, nebo spíše jeho otec? Nebyl průměrný sňatkový věk (23 let) těch dědiců, kteří se samostatnými hospodáři stali v souvislosti se svatbou nebo až po ní, spíše extrémně nízký? A nebylo nakonec chování, v němž se muž ženil až po dovršení 25 let, přirozenější?⁶⁷⁹

V každém případě lze říci, že otcí velmi záleželo na tom, aby mohl ovlivnit okolnosti dědicova sňatku. Dědicův sňatek byl totiž důležitý kvůli rozdělení podílů i pro ostatní hospodářovy děti. Asi nejvýhodnější pro uspořádání rodinných vztahů bylo, pokud se dědic ženil zároveň s nástupem na usedlost. Před rokem 1788 tak učinilo 26 % synů přebírajících usedlost za života svého otce, po roce 1787 se tento podíl ještě zdvojnásobil – v letech 1788–1820 dosahoval 47 % a v letech 1821–1850 již dokonce 56 %. Tento model přijaly za svůj všechny sociální vrstvy bez rozdílu (v letech 1788–1850 dosahoval u jednotlivých sociálních skupin 47–51%). Nejen pro otce bylo spojení dědicova sňatku s nástupem na usedlost výhodné. Syn se založením rodiny stával nejen teoreticky hlavou případné nové domácnosti, své samostatné postavení mohl okamžitě přenést i do praxe. Také načasování tohoto okamžiku bylo pro dědice usedlosti většinou příznivé. Stáří synů, kteří po roce 1787 přebírali od žijícího otce usedlost v tomtéž roce, kdy se ženili, se pohybovalo od 20 do 37 let. Většiny transakcí (85 %) se účastnili dědici mladší třiceti let, 42 % synů přebíralo usedlost před dovršením 24. roku života (průměrný věk byl 26 let).

Třetina z otců, kteří se po roce 1787 rozhodli odejít na výměnek, volila jiný model. V něm sňatek dědice předcházel, někdy i výrazně, vlastnímu převzetí usedlosti. Chalupníci a sedláci se v těchto případech snažili svého syna oženit co nejdříve zřejmě proto, aby mohli využít věna své snachy k vybytí ostatních dětí. Věno domkářské nevěsty zpravidla nemohlo být tak vysoké, aby jím otec mohl podělit ostatní děti. U domkářů předcházel sňatek dědice nástupu na usedlost spíše z praktických důvodů. Vzhledem k tomu, že domkáři se živili řemeslem, většinou stejným jako vykonával otec, popřípadě vykonávali nádenickou práci, nebylo vlastnictví domku pro uživení rodiny nezbytné. Z tohoto hlediska bylo tedy jedno, zda se syn ožení ještě před převzetím usedlosti, resp. syn neměl důvod svatbu odkládat. Vlastnictví domku mu spíše otevíralo různé cesty do budoucna – pokud by se např. rozhodl rodnou obec opustit,

---

⁶⁷⁹ A. VELKOVÁ, *Marriage and property transfers*,

mohly mu peníze utržené za prodej domku pomoci v začátcích někde jinde. Naopak pro otce bylo vlastnictví domku důležité pro zajištění svého stáří.

Tabulka II.27 Dědici přebírající usedlost v letech 1691–1850 podle věku při sňatku a okolností majetkového převodu

Věk při sňatku	Rok převzetí usedlosti							
	1691–1787				1787–1850			
	otec živý		otec mrtvý		otec živý		otec mrtvý	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
15–19	–	–	4	4,5	5	6,6	8	9,1
20–24	11	44,0	32	38,1	37	48,7	38	43,2
25–29	10	40,0	31	36,9	25	32,9	28	31,8
30–34	2	8,0	13	15,5	7	9,2	9	10,2
35–39	2	8,0	3	3,6	2	2,6	5	5,7
40+	–	–	1	1,2	–	–	–	–
Celkem	25	100,0	84	100,0	76	100,0	88	100,0

Tabulka II.28 Průměrný sňatkový věk dědiců přebírajících usedlost v letech 1691–1850 podle okolností majetkového převodu

Sociální kategorie otce	Rok převzetí usedlosti							
	1691–1787				1787–1850			
	otec živý		otec mrtvý		otec živý		otec mrtvý	
	prům. sn. věk	počet	prům. sn. věk	počet	prům. sn. věk	počet	prům. sn. věk	počet
Sedláci	26,0	11	25,6	34	25,8	26	24,8	28
Chalupníci	25,8	8	25,2	22	24,0	13	21,3	9
Domkáři	27,7	6	29,4	28	25,5	37	26,5	51
Celkem	26,3	25	26,8	84	25,3	76	25,4	88

Synové přebírající usedlost až po své svatbě se po roce 1787 opravdu ženili velmi brzy: 38 % z nich nedovršilo 22. rok svého života, před svými 30. narozeninami bylo ženatých již 92 % mužů. Je rovněž možné, že otec inicioval sňatek takto mladého syna proto, aby snáze prosadil svoji vůli při výběru nevěsty.⁶⁸⁰ V každém případě tito synové museli poměrně dlouho čekat na to, než se oficiálně mohli

⁶⁸⁰ Nezletilý syn nemohl uzavřít sňatek bez písemného souhlasu svého otce, který se poznamenával do sňatkové matriky.

ujmout svého dědictví. Lze také říci, že ač otec domluvil výhodný sňatek svého dědice, hospodaření či držení usedlosti se ještě vzdát nechtěl. Na usedlost nastupovali dědici mezi 19 a 46 lety – 60 % z nich se hospodáři stalo až po dovršení 28. roku života, starších než 33 let bylo 30 % dědiců (průměrný věk při nástupu na usedlost přesahoval u této skupiny 31 let). Opět zde narážíme na situaci, kdy se dospělý syn, který navíc již měl vlastní rodinu, musel podřizovat autoritě svého otce.

A znovu se zdá, že pro syny bylo spíše přirozené sňatek odsunout. U chudších sociálních vrstev, kam domkáři bezpochyby patřili, se soudí, že za pozdějším vstupem do manželství stojí především nepříznivé ekonomické podmínky. Položme si však otázku, zda sňatek v severozápadní Evropě byl opravdu pozdní v tom smyslu, jak se obvykle soudí. Co máme brát za ideální dobu pro uzavření sňatku? Byl to ten sňatkový věk, kterého na Štáhlavsku dosahovali dědici hospodářských usedlostí, kteří se díky (nebo kvůli?) majetku ženili dřív? Nebo byl naopak jejich sňatkový věk nepřirozeně nízký a za normu bychom měli považovat spíš chování mužů z jiných společenských vrstev? Měli lidé skutečně důvody toužit po dřívějším vstupu do manželství, který jim byl kvůli nejrůznějším omezením odepřen?

Odpověď bychom se mohli pokusit najít v bližším pohledu na tu část životního cyklu, kdy mladí lidé již dospěli, ale ještě neuzavřeli manželství. O tomto úseku lidského života Hajnal uvádí, že to bylo období maximální produktivity bez odpovědnosti za děti, tedy období, během něhož bylo snadné tvořit úspory.⁶⁸¹ Lidé si jistou atraktivitu tohoto období bezpochyby uvědomovali, stejně tak jako zvažovali, jaké výhody jim může přinést manželství uzavřené v určité konkrétní životní etapě.⁶⁸² Stejně tak jim muselo být zřejmé, že pozdější vstup do manželství s sebou přináší i menší počet dětí, což mohlo znamenat menší problémy se zajištěním jejich obživy i s jejich zabezpečením do budoucna. Proto si zřejmě muži vybírali za manželky partnerky, které byly jen o málo mladší než oni sami. V severozápadní Evropě bylo obvyklé, že muž byl o 1–3 roky starší než jeho žena.⁶⁸³ Z hlediska plodnosti byl samozřejmě klíčový sňatkový věk ženy, nikoli muže.⁶⁸⁴

Mezi výhody, které přinášelo manželství, bychom bezpochyby mohly zařadit legální a relativně bezproblémový sexuální život. Nicméně v této oblasti záleželo hodně na místních zvyklostech a na tom, co bylo z hlediska společnosti únosné chování, které bylo možno tolerovat. Výzkumy, které jsem provedla na štáhlavském panství, ukázaly, že pro příslušníky nižších sociálních vrstev byl předmanželský sexuální život nejpozději od konce 18. století poměrně běžnou záležitostí. Lze od-

---

⁶⁸¹ J. HAJNAL, *European Marriage Patterns*, s. 132.

⁶⁸² F. HENDRICKX, *West of the Hajnal line*, s. 86.

⁶⁸³ *Tamtéž*, s. 83

⁶⁸⁴ J. HAJNAL, *European Marriage Patterns*, s. 134; F. HENDRICKX, *West of the Hajnal line*, s. 83; G. FERTIG, *The Hajnal hypothesis*, s. 41.

hadovat, že sexuálním životem žily asi tři čtvrtiny mladých lidí pocházejících z nižších vrstev – u mužů byl tento podíl zřejmě ještě vyšší.⁶⁸⁵

Mladým, ale nemajetným lidem přinášel odklad sňatku nejen poměrně bezstarostnou životní fázi, během níž se nemuseli vyhýbat ani sexuálním vztahům a mohli si navíc našetřit peníze do budoucna, ale i vyhlídku v podobě menší (a lépe užitelné) budoucí rodiny. Hajnalovými slovy řečeno: „late marriage brings about wealth“. Hajnal k tomu ovšem dodává, že „wealth may equally cause late marriage“, neboť lidé se sňatkem čekali na dobu, která jim zajistí určitý životní standard.⁶⁸⁶

V každém případě lze rekapitulovat, že po změně dědického práva posílila spojitost sňatku s převodem usedlosti. Nicméně to neznamená, že by sňatek byl ziskem nezávislé pozice podmíněn. Sňatky, které se uskutečnily až poté, co otec odevzdal synovi svoji usedlost, nepředstavovaly příliš početnou skupinu. Jinými slovy je možné říci, že obecně přijímaná vazba mezi sňatkem a vybudováním samostatné pozice nebyla u dědiců usedlostí zdaleka tak těsná. Jde samozřejmě o poněkud zvláštní případy – dědici přeci jenom nemuseli mít existenční starosti takového rázu jako ostatní muži, kteří žádnou usedlost nezdědili. Ani dědici, kteří ještě statek nepřevzali, se nemuseli bát, že by svou rodinu neuživili. Šlo spíše o to nalézt modus vivendi, jak by spolu bez příliš velkého napětí mohla žít jak nově založená rodina budoucího hospodáře, tak rodina jeho dosud hospodařícího otce.

I když uvedené výsledky nemusí být přesné vzhledem k tomu, že je obtížné zjistit skutečnou dobu nástupu dědice na usedlost, do značné míry je potvrzuje i analýza průměrného sňatkového věku dědice. Ta ukazuje, že synové, kteří zdědili usedlost po smrti svého otce, se neženili výrazně dříve než ostatní dědici. Mezi sedláky a chalupníky měli sice nižší průměrný sňatkový věk synové, kteří usedlost přebírali až po otcově smrti, rozdílů i počty případů jsou však poměrně malé, takže z nich nelze vyvozovat přesnější závěry. Naopak se zdá, že u domkářů otcova smrt přinášela spíše odsun sňatkového věku – dědici domkářských usedlostí se ženili nejpozději, zvláště před rokem 1788.

Sňatek dědice hrál velkou roli v síti nejrůznějších rodinných zájmů, zvláště je patrná snaha otce uspořádat poměry na usedlosti ještě za svého života. Brzký sňatek dědice svědčí o dohledu otce na výběr vhodné nevěsty a tedy budoucí hospodyně. Je možné, že se zde vytvářely jakési sňatkové aliance a že sňatek dědice byl domlouván již dlouhá léta dopředu. Výběr nevěsty byl klíčový i z hlediska zaopatření dalších hospodářových dětí.⁶⁸⁷ Čím dříve se oženil dědic, tím větší měli naději i jeho sourozenci, že dostanou brzy vyplaceny své dědické podíly, které jim pomohou při zakládání rodiny, popř. při zisku vlastní nemovitosti. Právě o tom, jak

---

⁶⁸⁵ A. VELKOVÁ, *Nemanželské děti*, s. 223.

⁶⁸⁶ J. HAJNAL, *European Marriage Patterns*, s. 133.

⁶⁸⁷ Srovnej M. SEGALEN, *Die Familie*, s. 157–158.

výběr dědice, jeho sňatek i nástup na usedlost ovlivňovaly ostatní členy hospodářovy rodiny, pojednají následující odstavce.

2.3.4.5 Rodinná strategie

Nedělitelnost gruntů a z ní vyplývající dědická praxe, kdy celou usedlost přebíral pouze jeden dědic, s sebou přinášely daň v podobě nejistého osudu ostatních hospodářových dětí.⁶⁸⁸ Na jedné straně vyvolávalo toto dědické právo v 19. století kritiku, na straně druhé panoval názor, že se těmto dětem neděje žádná křivda, protože se už bez práva na dědictví nemovitosti narodily a byly vychovávány s vědomím, že mají nárok pouze na omezené dědictví. Snaha zajistit si obživu pak nutila sourozence dědiců k větší mobilitě, v krajních případech mohla vést i k jejich proletarizaci či k definitivnímu celibátu. Budoucnost dědicových sourozenců byla závislá především na ekonomických možnostech usedlosti. To, jaké tyto děti obdržely vybytí, resp. věno, přímo ovlivňovalo volbu jejich životního partnera i způsob obživy. Nedostatek hotových peněz však činil z výplaty věna záležitost několika let, jen skutečně bohatý sedlák si mohl dovolit předat své dceři věno najednou. Jak ukazuje Josef Mooser, který zkoumal strukturu venkovské společnosti ve východním Vestfálsku, vedla tato skutečnost k tomu, že jednotlivé rodiny či respektive usedlosti spolu byly provázány spleťtí ekonomických závazků. Dědic usedlosti, který měl povinnost vyplatit své sourozence, tak nemohl učinit bez věna své manželky. To však vázlo na usedlosti jejího bratra, který zase čekal na přínos své ženy. Problém nastával, oženil-li se někdo s chudým partnerem. Tehdy došlo k narušení tohoto systému, což vedlo téměř k nedobytnosti pohledávek.⁶⁸⁹

Podle J. Moosera měli synové sedláků, kteří statek nezdělili, i jiné možnosti uplatnění – živili se jako kněží a učitelé nebo odcházeli studovat.⁶⁹⁰ Pro naše prostředí však nepovažují takové zajištění druhorozených synů za časté ani typické, i když docházet k nim samozřejmě mohlo, jak ukazuje případ rodiny Lenkových, která žila ve Štáhlavech.

Kryštof Lenk (* kolem 1635–1709) přišel do Štáhlav zřejmě začátkem 60. let. Pocházel z nečtinského panství (Preitenštejn), jež v této době Kokořovci rovněž vlastnili. Nečtinských poddaných Kokořovci využívali k obsazení zpustlých hospodářství, což byl zřejmě i případ Kryštofa Lenka, jenž se v roce 1662 ve Štáhlavech oženil

---

⁶⁸⁸ Českým dědickým právem se podrobně zabývá ve své dosud nepřekonané monografii V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*. Nejnověji pak E. MAUR, *Das bäuerliche Erbrecht*, který přináší i vývoj dědického práva až do 19. století. Srv. též J. GRULICH, *Populační vývoj*; D. ŠTEFANOVÁ, *Erbschaftspraxis und Handlungsspielräume*, H. ZEITLHOFER, *Besitztransfer und sozialer Wandel*; A. VELKOVÁ, *Zásahy státu*; TÁŽ, *Proměny venkovské společnosti*.

⁶⁸⁹ J. MOOSER, *Ländliche Klassengesellschaft*, s. 195.

⁶⁹⁰ *Tamtéž*, s. 193.

s Marianou Melicharovou. Rodina se ale usadila ve Starém Plzenci, a to na chalupnickém gruntě, k němuž patřilo 10 strychů polí. Kryštofovi a Marianě se narodili tři synové a pět dcer, zvláště zajímavé jsou osudy mužských potomků. Nejstarší syn Jakub (1663–1712) se stal duchovním. Po studiích se vrátil do Plzně, kde jako farář působil více než 20 let. Rodná obec se mu odvděčila péčí o jeho náhrobek, který přečkal 300 let a dnes stojí na místním hřbitově (viz obrázek č. 56 v příloze). Prostřední syn Václav (1669–1738) byl určen za dědice otcovské usedlosti. Nejmladšímu synovi Bartoloměji (*1671) se podařilo uzavřít výhodný sňatek. V roce 1702 se oženil se Zuzanou Grymbovou, dcerou šňáhlavského hejtmána. Tchán Bartoloměji zřejmě zajistil výhodnou službu, neboť Bartoloměj i se svou rodinou rok po svatbě Starý Plzenec opustil.

Kryštofu Lenkovi se tedy nakonec podařilo zabezpečit všechny své syny. Obvykle se však nestávalo, aby si všichni dědicovi sourozenci mohli v dospělosti vybudovat takové postavení, které by jim přineslo podobnou životní úroveň, jakou měl zajištěnu dědic usedlosti. Jedním z rozhodujících faktorů byl v tomto směru dědicův sňatek. Pro otce byl příležitostí k uspořádání dědických vztahů na usedlosti – tedy ke stanovení podílů všech dětí. I když obvykle nedošlo k okamžitému vyplacení všech dědických pohledávek, přeci jen takový krok usnadňoval dědicovým sourozencům výběr partnera, neboť při dojednávání podmínek sňatku mohli nárokem na dědický podíl argumentovat, přestože momentálně nedisponovali hotovými penězi. Zdá se tedy, že pokles sňatkového věku na konci 18. století u dětí, jejichž otcové vlastnili usedlost, byl z části i důsledek změny dědického práva po roce 1787. Jestliže dědil statek nejmladší syn, musel otec buď nahospodařit takovou částku, aby ostatní jeho děti mohly uzavřít sňatek ještě před dědicem, nebo si musely tyto děti potřebnou částku naspořit samy, případně počkat až na věno dědicovy manželky, což ale mohlo znamenat velké zatížení usedlosti, pokud by všichni dědicovi starší sourozenci chtěli vstoupit do manželství co nejdříve po dědicově svatbě. Naopak systém, v němž usedlost dědil nejstarší syn, umožňoval, aby se také jeho sourozenci ženili a vdávali postupně tak, jak dospívali.

V každém případě měly děti sedláků a chalupníků, které nebyly určeny za dědice otcovské usedlosti, horší podmínky pro vstup do manželství, což se mohlo projevit odsunutím sňatku. Nelze však jednoznačně říci, že by se dědicovi sourozenci rozhodovali, kdy uzavřít sňatek, pouze na základě ekonomických podmínek.⁶⁹¹ Ani muži pocházející z bohatých rodin se neženili velmi mladí jenom proto, že si to „mohli dovolit“. Je pravděpodobné, že vyplacení dědického podílu mohlo uspořádat rozhodnutí uzavřít sňatek. Christine Fertig, která analyzovala smlouvy o převodu usedlosti ve Vestfálsku v 19. století, došla k závěru, že v žádné smlouvě nevystupuje dítě, které by bylo již vybyté, ale přitom neuzavřelo sňatek. Na druhou stranu ale uvádí, že byly rovněž řídké případy (10 %), aby dítě dostalo celý dědický podíl až poté, co uzavřelo sňatek. Ch. Fertig z toho vyvozuje, že spíše zájem dítěte o sňatek vedl rodiče

---

⁶⁹¹ Ch. FERTIG, *Hofübergabe*, s. 83–85.

popř. hospodařícího sourozence k vyplacení dědického podílu. Vyplácet svobodné děti považovali rodiče za zbytečnost v situaci, kdy zde čekali jiné, urgentnější pohledávky, a tak toto téma přicházelo v případě svobodných dětí na přetřes většinou až při transferu usedlosti.⁶⁹²

Tabulka II.29 Sňatkový věk dědiců otcovských usedlostí a jejich bratrů uzavírajících sňatek v letech 1691–1850 (v %)

Věk při prvním sňatku	Sociální kategorie otce						Celkem	
	sedlák		chalupník		domkář		dědici usedlosti	bratři dědiců
	dědici usedlosti	bratři dědiců	dědici usedlosti	bratři dědiců	dědici usedlosti	bratři dědiců		
1691–1787								
15–19	8,3	2,0	3,4	–	–	5,6	4,3	1,8
20–24	43,8	33,3	43,3	35,0	37,8	38,9	41,7	34,9
25–29	33,3	39,2	43,3	42,5	32,4	38,9	35,8	40,4
30–34	8,3	17,6	10,0	17,5	24,3	16,7	13,9	17,4
35–39	6,3	5,9	–	2,5	5,4	–	4,3	3,7
40+	–	2,0	–	2,5	–	–	–	1,8
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Počet	48	51	30	40	37	18	115	109
Průměrný sňatkový věk	25,6	27,4	25,1	27,5	27,5	25,8	26,1	27,2
1788–1850								
15–19	7,8	3,8	28,6	3,8	2,3	1,7	7,5	2,9
20–24	43,1	39,6	57,1	38,5	42,5	42,3	44,7	40,6
25–29	35,3	39,6	9,5	26,9	36,8	33,9	32,7	34,8
30–34	13,7	5,7	–	19,2	9,2	11,9	9,4	10,9
35–39	–	9,4	4,8	7,7	6,9	5,1	4,4	7,2
40+	–	1,9	–	–	2,3	5,1	1,3	2,9
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Počet	51	53	21	26	87	59	159	138
Průměrný sňatkový věk	25,3	26,6	22,9	26,5	26,8	27,2	25,8	26,8

⁶⁹² Ch. FERTIG, *Hofübergabe*, s. 81–83.

Je pravda, že bratři dědiců selských a chalupnických usedlostí se před rokem 1788 ženili v průměru o dva roky později než jejich šťastnější sourozenci. Jednak uzavírali méně sňatků ve věku do 25 let, jednak častěji vstupovali do manželství až po dovršení 30. roku života. Tato fakta lze však chápat i obráceně, totiž že se dědici usedlostí ženili abnormálně brzy. Sňatek dědice byl totiž většinou v zájmu celé rodiny – jednak přinášel na usedlost peníze a další náležitosti (dobytek, domácí vybavení), jednak v osobě dědicovy manželky přicházela i nová pracovní síla. Pokud byl nový hospodář v době, kdy zdědil grunt, nezletilý a statek vedla dědicova stárnoucí matka, byla potřeba nové hospodyně jednoznačná, což vyvolávalo i tlak na dědice, aby se oženil co nejdříve.

Po změně dědického práva v roce 1787 se okolnosti vstupu do manželství pro dědicovy bratry zlepšují. Patrné je to především u dětí sedláků, neboť průměrný sňatkový věk dědiců selských usedlostí se nezměnil. Před dovršením 25. roku života uzavřelo sňatek již 44 % dědicových sourozenců – tedy o 9 procentních bodů více než v předchozím období. Rovněž sňatků po třicítce ubylo, a to o 10 procentních bodů. Celkový průměrný sňatkový věk bratrů sedláků poklesl o jeden rok oproti období 1691–1787. Podobný posun je možné zaznamenat i u dětí pocházejících z chalupnických rodin. Také zde se průměrný sňatkový věk sourozenců chalupnických dědiců snížil o rok. Na rozdíl od situace v selských rodinách zde však nedošlo k jednoznačnému posunu sňatkového věku. Do 25 let sice uzavřelo svůj sňatek již více než 42 % dědicových bratrů (jde o nárůst o více než 7 procentních bodů), zároveň však o 4,5 procentních bodů narostl podíl mužů ženících se až po dosažení třiceti let.

Zdá se tedy, že změna dědického práva ovlivnila především ekonomicky dobře situované rodiny. Právě u nich se očekávalo, že dědicova nevěsta s sebou přinese i slušné věno. Na menších hospodářských usedlostech však skutečnost, že se dědic usedlosti ženil před svými bratry, nemohla výrazně vylepšit situaci nedědicích hospodářových dětí. Ty musely i po roce 1787 využívat k získání prostředků potřebných pro založení rodiny čelední službu, která přirozeně znamenala odsunutí manželství. Do tohoto obrazu dobře zapadají rovněž údaje o sestřích dědiců. Průměrný sňatkový věk sester dědiců nemá příliš smysl srovnávat se sňatkovým věkem dědiček, neboť těch bylo poměrně málo, navíc byla jejich situace dosti specifická.

Sňatek s dědičkou představoval totiž velmi výhodnou partii. Zcela výjimečná byla z tohoto hlediska možnost uzavření sňatku s dědičkou selského statku. Díky tomu se tyto ženy vdávaly velmi mladé – žádná z nich nedovršila 25. rok svého života, naopak před rokem 1788 se dvě třetiny z nich vdávaly ještě před dosažením 20. roku. Pozice dědiček chalupnických a domkářských usedlostí již tak výjimečná nebyla. Zde záleželo i na dalších okolnostech – jaké ekonomické podmínky provázely transfer usedlosti i jaká rodinná konstelace na usedlosti panovala. Snáz a dříve našla ženicha ta dědička, která se mohla svého majetku ujmout bezprostředně po své svatbě, než ta, která musela na své dědictví ještě několik let čekat. Nicméně v každém případě byla pozice dědiček usedlostí lepší než situace jejich sester.

Tabulka II.30 Sňatkový věk dědiček otcovských usedlostí a sester dědiců a dědiček uzavírajících sňatek v letech 1691–1850 (v %)

Věk při prvním sňatku	Sociální kategorie otce						Celkem	
	sedlák		chalupník		domkář		dědičky usedlostí	sestry dědiců
	dědičky usedlostí	sestry dědiců	dědičky usedlostí	sestry dědiců	dědičky usedlostí	sestry dědiců		
1691–1787								
15–19	66,7	20,0	15,4	15,1	15,0	3,5	28,9	14,9
20–24	33,3	53,3	46,2	51,3	55,0	52,6	46,7	52,4
25–29	–	16,7	30,8	21,0	15,0	22,8	15,6	19,6
30–34	–	4,2	7,6	8,4	10,0	10,5	6,7	7,1
35–39	–	1,7	–	4,2	10,0	8,8	4,4	4,0
40+	–	4,2	–	–	–	1,8	–	2,0
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Počet celkem	12	120	13	119	20	57	45	296
Průměrný sňatkový věk	19,6	23,8	24,2	24,1	23,8	26,2	22,8	24,4
1788–1850								
15–19	42,9	31,4	55,6	21,7	21,1	11,8	29,6	21,2
20–24	57,1	52,3	33,3	49,3	52,6	41,8	50,0	47,2
25–29	–	12,4	11,1	15,9	13,2	28,2	11,1	19,9
30–34	–	0,6	–	8,7	10,5	8,2	7,4	5,4
35–39	–	1,3	–	2,9	–	5,9	–	3,4
40+	–	2,0	–	1,5	2,6	4,1	1,9	2,8
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Počet celkem	7	153	9	69	38	170	54	392
Průměrný sňatkový věk	20,4	22,2	19,9	23,9	23,6	26,0	22,6	24,2

I u sester dědiců (a dědiček) platilo, že okolnosti jejich vstupu do manželství byly úzce svázány s ekonomickým potenciálem otcovské usedlosti. Dcery bohatších hospodářů měly větší naději na uzavření brzkého sňatku. Ve věku do dvaceti let se nejčastěji vdávaly dcery sedláků (20 % před rokem 1788, 31 % po roce 1787), které měly zároveň nejmenší podíl na sňatcích uzavřených po dovršení 30. roku života (před rokem 1788 10 %, po roce 1787 jen 4 %). U chalupnických dcer vývoj sňatkového věku po roce 1787 kopíroval situaci jejich bratrů-nedědiců. Na jedné straně narostl počet dívek vdávajících se před dvacátým rokem, na straně druhé podíl žen vstupujících do manželství až po dovršení 30. roku neklesl, spíše mírně vzrostl.

U dětí pocházejících z domkářských rodin byla situace poněkud složitější. Zde nelze předpokládat, že by sňatek usedlost nedědicích dětí byl nějak významněji ovlivněn dědicovým vstupem do manželství. Mezi dědici domkářských usedlostí a jejich bratry nejsou ve sňatkovém věku příliš velké rozdíly. V období před rokem 1788 se dokonce zdá, že se bratři domkářů ženili dříve. Je ovšem možné, že došlo k určitému zkreslení, které je způsobeno malým počtem zaznamenaných případů. Bratři dědiců domkářských usedlostí uzavírali po roce 1787 sňatek nejpozději z dětí držitelů usedlostí, což bylo způsobeno jejich častým odchodem do čelední služby. Lze předpokládat, že do čelední služby, popř. na vandr odcházeli i sami dědici domků. Navíc otcovskou usedlost přebírali tito synové poměrně pozdě – často až kolem třiceti let. Zřejmě i z těchto důvodů byl i jejich průměrný sňatkový věk poměrně vysoký. Ani sestry domkářů neměly příliš výhodnou pozici. Jejich průměrný sňatkový věk byl dokonce vyšší než průměrný sňatkový věk mužských dědiců selských a chalupnických usedlostí. I zde byl posun vstupu do manželství způsoben nejčastěji odchodem do čelední služby. Změna dědického práva do jejich životního cyklu nezasáhla, a tak v této sociální kategorii k výraznějším změnám nedošlo.

Tabulka II.31 Průměrný sňatkový věk snoubenců dědicových sourozenců při prvním sňatku podle jejich sociálních kategorií, 1691–1850

Sociální kategorie otce	Ženichové dědicových sester				Nevěsty dědicových bratrů			
	1691–1787		1788–1850		1691–1787		1788–1850	
	počet	průměrný sňatk. věk	počet	průměrný sňatk. věk	počet	průměrný sňatk. věk	počet	průměrný sňatk. věk
Sedláci	51	28,3	79	25,0	36	25,2	41	23,0
Chalupníci	49	29,6	55	27,9	29	26,5	21	23,6
Domkáři	26	30,8	115	28,6	18	23,8	41	22,8
Celkem	126	29,3	249	27,3	83	25,3	103	23,0

Horší pozici dědicových sourozenců na sňatkovém trhu potvrzují i další údaje, např. sňatkový věk jejich nevěst, věkový rozdíl mezi snoubenci a sociální původ nevěst. Nevěsty „bratrů“ byly ve srovnání s nevěstami dědiců selských a chalupnických usedlostí asi o dva až tři roky starší. Bratři dědiců se rovněž mnohem častěji ženili se ženami, které byly starší než oni sami (rozdíl však většinou nepřesáhl čtyři roky). Mladší ženu si vzala asi polovina bratrů chalupnických a selských usedlostí, dědiců však byly více než tři čtvrtiny případů. Na rozdíl od dědiců, kteří uzavírali sňatky pouze se svobodnými dívkami, vstupovali jejich bratři do manželství i s vdovami. Sňatek s vdovou zpravidla přinášel východisko v situaci, kdy si tito muži nebyli schopni obstarat usedlost jiným způsobem. Výhodný sňatek s ovdivelou hospodyní umožnil dědicovým bratrům oženit se dříve a zároveň jim zpravidla přinesl i potřebné zabezpečení. Oproti tomu pro sestry dědiců znamenal sňatek s vdovcem často východisko z nouze v situaci, kdy se jim nepodařilo provdat se ve

věku, který byl pro ženy obvyklý. V průměru se ženy vdávaly za vdovce o sedm let později než dívky, které vstoupily do manželství se svobodným mužem.

Tabulka II.32 Věkový rozdíl mezi bratry dědiců a jejich nevěstami, 1691–1850

Věkový rozdíl v dokončených letech	Sociální kategorie otcovské usedlosti							
	selská		chalupnická		domkářská		celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Nevěsta starší								
20+	1	1,4	–	–	–	–	1	0,6
15–19 let	1	1,4	1	2,0	–	–	2	1,1
10–14 let	2	2,8	3	6,1	–	–	5	2,8
5–9 let	6	8,3	2	4,1	1	1,8	9	5,1
3–4 roky	4	5,6	6	12,2	5	8,8	15	8,4
2 roky	4	5,6	1	2,0	2	3,5	7	3,9
1 rok	3	4,2	6	12,2	2	3,5	11	6,2
Starší nevěsta celkem	21	29,2	19	38,8	10	17,5	50	28,1
Stejně staří	10	13,9	4	8,2	5	8,8	19	10,7
Nevěsta mladší								
1 rok	4	5,6	2	4,1	6	10,5	12	6,7
2 roky	6	8,3	2	4,1	5	8,8	13	7,3
3–4 roky	8	11,1	9	18,4	11	19,3	28	15,7
5–9 let	15	20,8	8	16,3	13	22,8	36	20,2
10–14 let	5	6,9	3	6,1	3	5,3	11	6,2
15–19 let	3	4,2	1	2,0	3	5,3	7	3,9
20+	–	–	1	2,0	1	1,8	2	1,1
Mladší nevěsta celkem	41	56,9	26	53,1	42	73,7	109	61,2
Celkem	72	100,0	49	100,0	57	100,0	178	100,0

Bratři dědiců nemohli doufat ve sňatek s bohatou dívkou tak často jako jejich šťastnější sourozenci. Dokonce i synové sedláků se ve více než polovině případů ženili s dívkami, které nepocházely z rodiny usedlých hospodářů. Sňatek se selskou dcerou uzavírala oproti dědicům pouze polovina bratrů ze selských a chalupnických usedlostí. Ve sňatcích s nevěstou z chalupnického prostředí se bratři i dědici od sebe příliš nelišili, pouze dědici menších selských usedlostí a domků uzavírali sňatek s chalupnickou dcerou dvakrát častěji než jejich bratři; dvakrát častěji než u ostatních sociálních kategorií si pak domů přiváděli chalupnickou dceru synové menších chalupníků. Pro sňatky bratrů dědiců byl typický vyšší podíl sňatků s dcerou domkáře.

Tabulka II.33 Věkový rozdíl mezi sestrami dědiců a jejich ženichy, 1691–1850

Věkový rozdíl v dokončených letech	Sociální kategorie otcovské usedlosti							
	selská		chalupnická		domkářská		celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Ženich mladší o								
20+	–	–	–	–	1	0,7	1	0,3
15–19 let	–	–	–	–	–	–	–	–
10–14 let	1	0,8	–	–	2	1,5	3	0,8
5–9 let	4	3,2	2	2,0	6	4,4	12	3,3
3–4 roky	5	4,0	5	5,0	4	3,0	14	3,9
2 roky	7	5,6	4	4,0	3	2,2	14	3,9
1 rok	4	3,2	6	5,9	8	5,9	18	5,0
Mladší ženich celkem	21	16,7	17	16,8	24	17,8	62	17,1
Stejně staří	6	4,8	7	6,9	5	3,7	18	5,0
Ženich starší o								
1 rok	4	3,2	7	6,9	16	11,9	22	6,1
2 roky	14	11,1	8	7,9	10	7,4	32	8,8
3–4 roky	27	21,4	16	15,8	22	16,3	65	18,0
5–9 let	33	26,2	25	24,8	29	21,5	87	24,0
10–14 let	12	9,5	8	7,9	16	11,9	36	9,9
15–19 let	4	3,2	5	5,0	8	5,9	17	4,7
20+	5	4,0	8	7,9	5	3,7	18	5,0
Starší ženich celkem	99	78,5	77	76,3	106	78,5	282	77,9
Celkem	126	100,0	101	100,0	135	100,0	362	100,0

Při pohledu na sociální původ ženichů sester dědiců zjišťujeme, že mezi jednotlivými sociálními kategoriemi neexistovaly příliš velké rozdíly. Výrazněji se odlišují pouze dcery domkářů; ženichové selských a chalupnických dcer pocházeli z podobného sociálního prostředí. Procento sňatků, které tyto ženy uzavřely se sedlákem nebo chalupníkem se pohybuje od 30 do 41 %. Největší naději na sňatek s mužem pocházejícím ze stejné sociální vrstvy měly dcery sedláků. Celkově lze konstatovat, že vyhlídky sester na uzavření výhodného sňatku byly lepší než šance jejich bratrů. Partnera ze selských vrstev si vybralo téměř 19 % žen (o 1,5 % více než bratři dědiců), naopak pouze 10 % žen bylo nuceno provdat se za domkáře, což byla ve srovnání s bratry pouze polovina, pomineme-li nejvyšší sociální kategorii. Dcery domkářů měly pak téměř vyrovnané šance v tom, zda si vezmou opět domkáře, či zda se sňatkem dostanou do některé vyšší sociální kategorie.

Tabulka II.34 Sociální původ snoubenek bratrů dědiců, 1691–1850

Sociální postavení otce ženicha	Sociální postavení otce nevěsty									
	sedláci		chalupníci		domkáři		ostatní		celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Větší sedláci	20	31,7	7	11,1	4	6,3	32	50,8	63	100
Menší sedláci	9	15,5	8	13,8	6	10,3	35	60,3	58	100
Větší chalupníci	7	17,5	5	12,5	5	12,5	23	57,5	40	100
Menší chalupníci	3	7,9	9	23,7	6	15,8	20	52,6	38	100
Domkáři	10	12,0	7	8,4	23	27,7	43	51,8	83	100
Celkem	49	17,4	36	12,8	44	15,6	153	54,3	282	100

Tabulka II.35 Sociální původ snoubenců sester dědiců, 1691–1850

Sociální postavení otce nevěsty	Sociální postavení otce ženicha									
	sedláci		chalupníci		domkáři		ostatní		celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Větší sedláci	31	26,7	22	19,0	7	6,0	56	48,3	116	100
Menší sedláci	32	29,9	12	11,2	7	6,5	56	52,3	107	100
Větší chalupníci	19	20,9	12	13,2	8	8,8	52	57,1	91	100
Menší chalupníci	12	11,8	19	18,6	6	5,9	65	63,7	102	100
Domkáři	19	10,1	20	10,6	34	18,1	115	61,2	188	100
Celkem	113	18,7	85	14,1	62	10,3	344	57,0	604	100

Změny v dědickém právu neovlivňovaly pouze bezprostřední aktéry transferu usedlostí – tedy otce a dědice, jejich dopad pocítila více či méně celá hospodářova rodina. Jestliže před rokem 1788 přebíral syn přímo od otce usedlost v průměrném věku 31 let, kdy byl již průměrně 6 let ženatý, znamenalo to, že měl pouze patnáct let na to, aby nahospodařil takové prostředky, které by jeho nejstarším dětem, jež usedlost nedědily, umožnily vlastní existenci. Nastupující hospodář ovšem měl, kromě případných dluhů po bývalém hospodáři, často ještě závazky ke svým sourozencům. V prvních letech hospodaření byly všechny jeho síly napnuty k tomu, aby se vyrovnal se starými pohledávkami. Jestliže většinu dluhů splácel do pěti let, tak sourozenci si na své podíly museli počkat v průměru téměř třináct let. Je zřejmé, že pak již hospodáři nezůstávalo příliš prostoru k našetření prostředků pro vlastní děti.

Naproti tomu v následujícím období nebylo synovi, který přebíral usedlost přímo od otce, ještě 26 let a ženatý byl průměrně 2 roky. Doba k zajištění jeho dětí se tak prodloužila, vždyť nejstarší potomek, který se stával dědicem, mohl dosáhnout 20 let nejdříve 19 let poté, co jeho otec převzal usedlost. Mladší děti, o které po

roce 1787 především šlo, pak dospívaly ještě později. Otec tak měl o deset let delší dobu na zajištění svých dětí. Pokud se mu skutečně podařilo vyplatit některé z ostatních dětí ještě v době svého hospodaření, znamenalo to, že o to menší závazky přešly na dědice, který tak místo, aby byl nucen splácet podíly sourozencům, mohl soustředit své síly na zabezpečení svých vlastních dětí. To, že skutečně od 19. století dochází v tomto směru ke změně, dokazuje fakt, že se vyskytují poměrně často případy, kdy otec koupil usedlost jednomu či dokonce dvěma svým synům, kteří nezískali dědické právo k otcovské usedlosti.

Hospodáři však nebyli většinou schopni našetřit takové částky, které by umožňovaly všem jejich dětem postavení srovnatelné s dědicem usedlosti. V těchto případech hrál důležitou roli dědicův sňatek.⁶⁹³ Jak již bylo uvedeno výše, věno dědicovy nevěsty bylo často použito na vyplacení dědicových sourozenců. Je přirozené, že byl rozdíl, zda se dědic jako nejstarší syn ženil první, či zda se dědicem stával nejmladší syn, který dospíval jako poslední. V tom případě totiž museli jeho sourozenci většinou na své dědické podíly čekat, což znamenalo buď odložit svatbu, nebo žít z počátku s rodinou v méně výhodné sociální pozici. Odklad svatby potvrzuje i srovnání sňatkového věku dědiců a jejich sourozenců. Sňatkový věk hospodářskou usedlost nedědicích synů byl přibližně o dva roky vyšší než průměrný sňatkový věk dědiců selských a chalupnických usedlostí. Změněné podmínky umožnily po roce 1787 snížení sňatkového věku dědicových bratrů o rok. Také u sester dědiců lze v 19. století zaznamenat pokles sňatkového věku, jenž byl nejvýraznější u nejvyšší sociální kategorie.

Právě v nejvyšších majetkových kategoriích měla změna dědického práva největší dopad. U domkářů a chalupníků byla výše dědických podílů často tak malá, že k založení rodiny sama o sobě nestačila, navíc se zde splácení podílů značně vlekló. Naproti tomu vyhlídka na sňatek syna s bohatou nevěstou umožnila sedlákům stanovit výši věna pro jejich dcery v takové výši, aby se dcera mohla vdát se za ženicha s odpovídajícím sociálním postavením.⁶⁹⁴

Konečně zbývá ještě zhodnotit, jak se změny, které vzešly v život koncem 18. století, dotkly hospodářovy manželky. Jestliže před rokem 1788 bylo téměř 60 % dědiců v době otcovy smrti mladších dvaceti let, je jisté, že vdova po bývalém hospodáři byla pro překlenutí období do nástupu dědice důležitou osobou. V případech, kdy byla naděje, že dědic bude zanedlouho schopný sám hospodařit, mohla toto provizorium spolu s dědicem či dalšími dětmi zvládat sama. Kde byl dědic příliš malý a navíc neměl výrazně starší bratry, volila vdova častěji druhý sňatek. Její manžel se pak stával prozatímním hospodářem do dědicovy dospělosti.

Vzhledem k tomu, že od konce 18. století měl otec právo odkázat svou usedlost komukoli, klesl počet případů, v nichž byl dědic v době otcovy smrti nezletilý.

---

⁶⁹³ Srovnej H. MEDICK – D. SABEAN, *Emotionen*, s. 47.

⁶⁹⁴ K okolnostem, které doprovázely sňatek selských dcer, viz R.-E. MOHRMANN, *Die Stellung*.

Většinou se jednalo o ty případy, kdy měl otec pouze jediného syna či kdy zemřel poměrně mladý, takže i jeho nejstarší syn byl ještě příliš malý. To je dobře vidět na poklesu případů, v nichž bylo nutné najít prozatímního hospodáře – zatímco před rokem 1788 se podílely na všech změnách 18 %, po roce 1820 již jen 7 %. Jelikož byly tedy dvě třetiny dědiců po roce 1820 schopné ujmout se hospodářství ihned po otcově smrti, zmenšil se prostor pro hospodářovu vdovu, která se nejčastěji na prozatímním vedení podílela. Ta nyní častěji odcházela rovnou na výměnek a také příležitost uzavřít další sňatek se jí již nenaskýkala tak často (podíl vdov na uzavřených manželstvích tvořil 14 % před rokem 1788, v dalším období pouze 8 %).

Ani u vdov, které se buď staly prozatímními hospodyněmi, nebo které po smrti manžela měly k usedlosti přímo dispoziční právo, nebylo samozřejmé, že se znovu provdají. Nabízí se samozřejmě otázka, zda setrvání ve vdovství nebylo svobodně zvoleným údělem ženy, která tak mohla poprvé vystupovat a jednat sama za sebe. Určitě takové ženy existovaly a jejich počet pravděpodobně narůstal, přeci jen podstatný nárůst počtu znovu neprovdaných žen po roce 1787 nelze přičítat pouze vlastnímu rozhodnutí a strategii těchto vdov. Jejich rozhodování bylo ovlivňováno jejich sociálním postavením, věkem, počtem dětí a dalšími faktory.⁶⁹⁵ Na zhoršenou pozici vdov obecně ukazuje fakt, že zatímco před rokem 1788 se znovu vdala každá druhá ovdovělá žena, po roce 1787 zůstalo vdovou sedm z deseti ovdovělých žen. Hlavním důvodem byla změna dědického práva, jejímž důsledkem bylo zkrácení přechodného období, které bylo nutné překlenout do doby, než se dědic dospěje.

Druhým aspektem, který hrál důležitou roli v možnosti vdov znovu uzavřít sňatek, bylo jejich stáří. Zjednodušeně lze říci, že ženy, které se jako prozatímní hospodyně znovu vdaly, byly při svém ovdovění mladší než ženy, které hospodářství spravovaly samy. Před rokem 1788 byl průměrný věk při ovdovění těch žen, které se znovu vdaly, 39 let, těch, které se již neprovdaly, pak 46,5 let. Po roce 1787 i zde dochází k výrazným změnám, neboť výrazně klesl průměrný věk při ovdovění u žen, které znovu uzavřely sňatek (na 30 let), zatímco věk neprovdaných žen při ovdovění se výrazněji od předcházejícího období nelišil (42 let).

Tato skutečnost souvisí se stářím dědiců. Budeme-li předpokládat, že vdova po zemřelém hospodáři byla většinou i matkou dědice, znamená to logicky, že žena, jejíž nejstarší syn nedosáhl ještě 14 let, nebude starší než 35 let. To znásobovalo přitažlivost těchto žen. Ženy, které již ovdověly podruhé, měly vyhlídky na uzavření dalšího sňatku minimální. Tento případ nastal pouze jednou. Tricetiletá dvojnásobná vdova se stala dědičkou (nikoli jen prozatímní hospodyní) nejen hospody, ke které patřilo i 26 str. polí, ale i dalšího gruntu se 34 str. polí.⁶⁹⁶

*

---

⁶⁹⁵ A. VELKOVÁ, *Sebevědomé nebo zoufalé*.

⁶⁹⁶ SOA Praha, PK Blovice č. 161, fol. 271–276, r. 1804–25; SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 5–8, r. 1803–1809.

Pokusme se nyní o shrnutí dopadů, které měla změna dědického práva z roku 1787. Je na místě ptát se, jak byl patent přijímán tehdy žijícími lidmi, zda ho venkovské obyvatelstvo akceptovalo vstřícně či s ulehčením, nebo zda ho vnímalo jako negativní zásah do po dlouhá léta zaběhnutých zvyklostí. Bezprostřední reakce ze Štáhlavska bohužel k dispozici nemáme, můžeme se pouze dohadovat na základě nepřímých indicií. Je pravděpodobné, že z počátku byla změna přijímána s jistou nedůvěrou. Nicméně později zřejmě převážily její výhody. Tak lze alespoň soudit podle toho, že po třiceti letech se většina hospodářů již chovala podle tohoto patentu, i když tak činit nemusela. O sto let později již povědomí o tom, že kdysi bylo nějaké dědické právo ve prospěch nejmladšího syna, mizí úplně.

Nejpozitivnější dopad této změny byl v tom, že patent vytvořil větší prostor pro uplatňování rodinné strategie. V předchozím období otec jen zřídka viděl svého syna-dědice dospívat, nemohlo tak dojít k plynulé výměně generací, při které by syn přebíral nejen otcovy dovednosti a znalosti, ale také například okruh osob spojených s hospodářstvím (ať už se jednalo o čeledíny na statku pracující nebo o sousedy ochotné vypomoci v nesnázích). Příchod prozatímního hospodáře s sebou vždy přinášel určitý prvek diskontinuity, nehledě na to, že tento prozatímní hospodář měl za úkol pouze udržovat chod hospodářství.

Změna dědického práva umožnila otci nejen podílet se na výchově dědice a na výběru jeho nevěsty, a tedy budoucí hospodyně, nýbrž díky dřívějšímu sňatku dědice mohl hospodář využít věna své snachy a zajistit své další děti. Skutečnost, že měl větší šanci dožít se dospělosti svého syna, ovlivnila také jeho rozhodování o vlastním odchodu z hospodářství. Jistě se snadněji vzdával svého postavení, pokud věděl, že je jeho syn spolu se svou manželkou schopen zaujmout bez větších potíží jeho místo. Jeho hlavní starostí tak po předání usedlosti bylo, jak si zabezpečit klidné stáří v letech, které měl ještě před sebou. O tom, že soužití více generací nebylo vždy jednoduché či idylické, není třeba pochybovat. To, jak tyto vztahy skutečně vypadaly, se však můžeme jen dohadovat – prameny pocházející z panství Štáhlavy nám do nich příliš nahlédnout nedovolují.⁶⁹⁷

2.3.4.6 Převody usedlostí v rámci širší rodiny

Transfery nemovitostí, v nichž hospodář převáděl usedlost na některé ze svých dětí, byly sice nejrozšířenější, vyskytovaly se však i transakce, v nichž figurovali vzdálenější příbuzní. Převody na příbuzné z širší rodiny nebyly bezvýznamné především v období před rokem 1788, kdy se na celkovém počtu zápisů podílely 12 až 13 %. Po roce 1787 jejich podíl postupně klesá – celkově dosahuje jen 8 %. Vůbec lze říci, že především po roce 1820 se role příbuzných při transferech usedlostí oslabuje, a to nejen u převodů na vzdálenější příbuzné, ale i u případů, v nichž se

---

⁶⁹⁷ Srov. A. VELKOVÁ, *Staré ženy*.

usedlosti ujímaly děti předchozího hospodáře. V 18. století lze pozorovat snahu udržet usedlost v rodině, která vedla k tomu, že hospodáři, kteří z nějakého důvodu nemohli či nechtěli předat usedlost dítěti, vybírali za nástupce své sourozence, popřípadě jejich potomky. Po roce 1820 však hospodáři častěji prodávali usedlost nepříbuzným osobám. Hlavní důvod je zřejmě třeba hledat ve změně životních podmínek. Po roce 1820 se zvyšuje mobilita obyvatelstva, kterou umožnila postupující urbanizace a industrializace. Je zřejmé, že se stěhovali především nemajetní lidé – podruzi a částečně i domkáři. Spolu se zvýšenou úrovní migrace se oživuje i trh s nemovitostmi. Jestliže v 18. století bylo hlavním zájmem hospodářů předat usedlost dětem, popřípadě jiným příbuzným, nabízelo se k prodeji jen málo nemovitostí. Větší nabídka na trhu s nemovitostmi zřejmě podnítila i některé hospodáře k rozhodnutí pokusit se vylepšit si svou pozici prodejem gruntu a koupí dalšího někde jinde.

Tabulka II.36 Struktura převodů usedlostí mezi příbuznými a nepříbuznými osobami v letech 1691–1850

Vztah hospodáře nastupujícího k odstupujícímu	1691–1740		1741–1787		1788–1820		1821–1850	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Děti celkem	89	56,3	202	60,5	208	61,9	219	57,3
z toho: syn	73	46,2	157	47,0	163	48,5	177	46,3
dcera	–	–	16	4,8	38	11,3	41	10,7
zeť	16	10,1	29	8,7	7	2,1	1	0,3
Vdova celkem	13	8,2	25	7,5	20	6,0	13	3,4
z toho: vdova	10	6,3	18	5,4	18	5,4	13	3,4
manžel vdovy	3	1,9	7	2,1	2	0,6	–	–
Příbuzní celkem	19	12,0	43	12,9	34	10,1	25	6,6
z toho: bratr	13	8,2	23	6,9	6	1,8	7	1,8
sestra	–	–	2	0,6	6	1,8	–	–
švagr	2	1,3	7	2,1	6	1,8	5	1,3
ostatní příbuzní	4	2,5	11	3,3	16	4,8	13	3,4
Nepříbuzný kupec	37	23,4	64	19,2	74	22,0	125	32,7
Celkem	158	100,0	334	100,0	336	100,0	382	100,0
Prozatímní hospodář	58	–	95	–	46	–	29	–
Dohromady	216	–	429	–	382	–	411	–

K jakým konkrétním změnám v rámci převodů na příbuzné po roce 1787 dochází? Nejvýraznější posun nastal ve dvou oblastech. První z nich se týká převodů ve prospěch hospodářova bratra, jejichž podíl se po roce 1787 čtyřikrát zmenšil. Nejvýraznější pokles byl zaznamenán u selských a chalupnických usedlostí. Jestliže se v letech 1691–1787 hospodářův bratr ujímal selského statku v 8 % případů, po

roce 1787 byl tento typ zápisů zastoupen pouhým jedním procentem (dva případy)! Navíc jednou nešlo o skutečný transfer mezi bratry, ale pouze o spekulaci jejich otce. Podobně tomu bylo u chalupníků, kde podíl transferů ve prospěch bratrů poklesl z 6,6 % na 0,9 %. Pokles nastal i o domkářů, ve srovnání s hospodářskými kategoriemi byl jen poloviční – z 7,2 % na 2,4 %.

Důvodů, proč hospodáři před rokem 1788 volili svým nástupcem bratra ve větší míře, je víc. Zaprvé, ve více než čtvrtině případů šlo ve skutečnosti pouze o postoupení dědického práva. Určený dědic usedlosti – většinou nejmladší syn – neměl o nastoupení svého dědictví zájem a za určitý obnos přepustil své právo staršímu bratrovi. Po roce 1787 k tomuto druhu převodu již nedochází – nepochybně proto, že otec mohl bez větších problémů svobodně zvolit svého nástupce a nebyl vázán nutností dodržet právo nejmladšího syna. S tím souvisí i druhý důvod. Určitá skupina hospodářů získala před rokem 1788 dědictví usedlosti jenom proto, že na to měla nárok vzhledem k pořadí svého narození. Hospodářem se tak mohli stát i muži, kteří k vedení statku neměli vlohy, popřípadě se o ně valně nezajímali, a to jenom proto, že se narodili jako nejmladší synové. Tito muži se sice svého dědictví ujali, po určité době však zjistili, že je nad jejich síly, a tak ho raději přepustili někomu z bratrů. Konečně třetí důvod vychází z již několikrát naznačené motivace jednání lidí v 18. století. V této době je možné pozorovat velkou snahu o zachování rodinného majetku. V komplikovaných situacích, které v 19. století hospodáři mnohem častěji řešili prodejem usedlosti, neboť to pro ně bylo i ekonomicky výhodnější, se držitelé usedlostí v 18. století snažili najít schopného nástupce uvnitř své širší rodiny. Tato skutečnost bývala vyjádřena přímo v zápisech:

...byvše Martin Batěk od Pána Boha všemohoucího s slepotou na obě oči navštívený, takže k dalšímu hospodářství neschopným býti se sám přiznává: z kterýžto příčiny, by tento dvůr selský v cizí ruce nepřistál, svému staršímu bratrovi Václavovi Batěkovu takový ... propouští.⁶⁹⁸

Formulace, aby usedlost „v cizí ruce“ nepřišla, je v pramenech 18. století poměrně často používaná. Naopak v zápisech z 19. století ji už nenalezneme. Lze tedy říci, že v 19. století jednali hospodáři, kteří chtěli z usedlosti odejít, aniž by ji předali svým dětem, jinak než v 18. století. Tehdy se snažili v první řadě nalézt hospodáře uvnitř rodiny.⁶⁹⁹ V 19. století hledali mnohem spíše kupce – pokud o koupi usedlosti projevil zájem příbuzný, jenž nabízel slušnou cenu, nebránili se ani tomuto řešení. Nelze ovšem říci, že by ho upřednostňovali. V 18. století bylo předání usedlosti příbuzným spojeno nejčastěji s nějakou komplikací, která hospodáře postihla. Buď mohl být bezdětný, nebo jeho děti byly postižené, nebo z nějakého důvodu nemohl již dál hospodařit. Podobnou situaci zachycuje následující případ:

---

⁶⁹⁸ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 164, r. 1738.

⁶⁹⁹ K tomu viz F. KUTNAR, *Tvář české vesnice*, s. 31–32.

V roce 1731 zemřel ještě ne osmatřicetiletý Vavřinec Pražák (1692–1731), držitel plzeneckého gruntu o rozloze 40 str. V manželství s Annou Streglovou (* kolem 1690–1739), které trvalo deset let, se narodili pouze dva synové – starší Josef (1724–1732) a mladší Jan, jenž však zemřel před svými prvními narozeninami. V zápise vyhotoveném po smrti Vavřince Pražáka se můžeme dočíst:

*...netroufajíce sobě Anna, pozůstalá vdova po neboštíkovi Vávrovi Pražákovi, s sirotkem svým sedmiletým Josefem (který s padoucí nemocí obklíčen jest) na tejto živnosti hospodařiti, z tej příčiny, by jak jeho milosti císaře, tak taky panský povinnosti se vybejvati mohly a živnost v zkázu nepřišla, jest taková Matějovi Pražákovi...*⁷⁰⁰

V situaci, kdy Josef trpěl pravděpodobně epilepsií, nezbyla vdově jiná možnost než statek předat svému švagrovi, sedmačtyřicetiletému Matěji Pražákovi (1683–1758). V zápise je sice zmíněna hypotetická možnost: *...kdyby Josefa, pozůstalého sirotka po neboštíkovi Vávrovi, Pán Bůh všemohoucí od jeho padoucí nemoci vysvoboditi a jeho tak dlouho při živobyti zanechati ráčil, on taky kdyby k hospodářství schopný byl, dorostouce jakožto pravej dědic tu živnost užiti a strejci svému Matějovi, co by tak na ní zlepšil a vyplatil, vynahraditi a jeho bytem a nějakým kouskem pole, též loučkou až do smrti zaopatřiti povinen byl...* Pamatováno bylo i na více pravděpodobnou eventualitu, totiž že Josefův zdravotní stav nedovolí, aby se ujal hospodaření. Pro tento případ byl Josefovi i jeho matce Anně vyměřen poměrně rozsáhlý výměnek včetně výměnkářské chalupy a kusu pole: *1 kus pole na vršku pod 3 str. a kus louky k Sedlci, též chalupu na dvoře a za ní kousek zahrádky až do smrti, po smrti její pak kdyby Josef, sirotek, živ zůstal a k hospodářství schopnej nebyl, tehdy ta chalupa a polovic toho pole k jeho budoucímu vychování až do smrti patřiti, po smrti ale zase to vše k gruntu připadnouti má. To púlko, když vdova semeno svý dá, hospodář svým potahem jí vzdělávati bude.* Navíc Anna a Josef obdrželi i dobytek: 2 krávy, 2 staré ovce, 2 čtvrtletní prasata, 3 husy, 5 kachen a 8 slepic.⁷⁰¹

Z ostatních příbuzných kromě bratra přicházeli jako hospodářovi nástupci v úvahu nejčastěji sestra nebo její manžel. Po roce 1787 sice vzrůstá podíl převodů na jiné příbuzné, je to však proto, že v tomto období docházelo k čistě formálním převodům v rámci nejbližší rodiny – z manželky na manžela nebo naopak, ze syna na otce nebo na matku. Tyto transfery pokrývají téměř polovinu převodů, které se netýkají hospodářova bratra, švagra nebo sestry. Větší zastoupení vzdálenějších příbuzných (bratranec, synovec, manžel neteře) po roce 1787 se zdá potvrzovat strategii tehdejších hospodářů. V případě odchodu z usedlosti jim šlo o nalezení vhodného kupce, nikoli nejbližšího příbuzného, který by mohl usedlost převzít.

---

⁷⁰⁰ SOA Praha, PK Rokycany č. 233, s. 99, r. 1731.

⁷⁰¹ Tamtéž, s. 100–101.

2.4 Držba poddanské nemovitosti ženou

Majetkoprávní postavení žen se v minulosti lišilo v různých dobách, regionech, ale i společenských vrstvách. Měly na něj samozřejmě vliv i tradice a kulturněhistorický vývoj vůbec.⁷⁰² Obecně lze konstatovat, že i v rámci Evropy existovalo více systémů rodinného a manželského práva. V severozápadních částech Evropy převládala zvyklost, že se nemovitého majetku ujímal muž. Žena ovšem měla nárok na dědický podíl, který mohl dosahovat i stejné hodnoty, jakou měl majetek jejího bratra. Tento podíl dostávala většinou prostřednictvím věna, do nějž bývaly zahrnuty peníze, dobytek či vybavení domácnosti, nikoli však nemovitosti. V některých oblastech, které ležely u Středozemního moře a patřily do římsko-byzantské kulturní sféry, se vyskytovala preference ženských dědiček. Naopak ve východní Evropě se majetek obvykle rozděloval pouze mezi muže, ženy rovnocenný podíl na rodičovském majetku nezískávaly.⁷⁰³

V českých zemích bylo až do konce 18. století obvyklé, že hospodaření ženy na poddanské usedlosti bylo považováno jako provizorní a spíše nežádoucí stav. Toto přesvědčení mohlo na jednu stranu pramenit z názoru, že žena nebude tak schopnou hospodyní jako muž, že tedy může ohrozit jak stav hospodářství, tak fiskální zájmy vrchnosti a státu. Na druhou stranu hrály významnou roli i otázky rodinné strategie. Až do konce 18. století byla v Čechách obvyklá situace, že hospodář zemřel dříve, než jeho dědic dospěl. Pokud by po jeho smrti byla před dětmi jakožto dědička upřednostněna vdova po hospodáři, hrozilo, že se po jejím eventuálním provdání dostane statek do úplně cizích rukou. Vzhledem k tomu, že 18. století bylo dobou, v níž hospodáři ve zvýšené míře dbali na zachování rodové kontinuity, je pravděpodobné, že tato eventualita pro ně nebyla příliš žádoucí.

Dědictví nemovitosti dcerou bylo samozřejmě možné, a to nejen v případech, kdy hospodář neměl syna. Nicméně vrchnost se bránila tomu, aby se statku ujala neprovdaná žena, neboť zde nebyla záruka mužské pracovní síly, která byla u větších usedlostí potřebná. U domkářů vedly ženy domácnost přeci jen častěji. Ale ani tehdy, pokud byla žena-dědička vdaná, nebylo až do konce 18. století obvyklé, aby byla zapsaná do pozemkových knih jako jediná držitelka nemovitosti. Pokud by zemřela, změnila by se pozice jejího manžela z řádného hospodáře na hospodáře provizorního, který by si nemohl být jist svým dalším postavením. Navíc, kdyby se znovu oženil, neměly by děti z nového manželství nárok na žádný podíl z usedlosti, o jejíž chod se jejich otec po řadu let staral.

Reformy, které zasáhly venkov na konci 18. století, velmi výrazně změnily celkovou rodinnou strategii. S postupnou akceptací změny dědického práva se snižuje počet případů, v nichž byl dědic v době otcovy smrti nedospělý, provizorní

---

⁷⁰² M. DRIBE – C. LUNDH, *Gender aspects of inheritance strategies*.

⁷⁰³ K tomu blíže viz K. KASER, *Macht und Erbe*.

hospodaření vdovy již nebylo zapotřebí tak často jako dříve. Zcela zásadní vliv na majetkoprávní postavení žen měl především patent *O právě dědickém na selských statcích*, který byl vydán v roce 1791.⁷⁰⁴ Vedle dalších opatření stanovil, že pokud měli manželé uzavřenou dohodu o spoluvlastnictví, může ten, který druhého přežije, nadále držet nemovitost tak dlouho, jak bude chtít. Do té doby bylo toto právo vyhrazeno pouze mužům. Dopad tohoto ustanovení se projevil poměrně brzy. Po roce 1791 vzrůstá velmi výrazně zájem žen, respektive jejich rodičů, o to, aby je při sňatku budoucí manžel přijal do spoluvlastnictví. Před rokem 1788 je možné nalézt zmínku o spoluvlastnictví usedlosti ženou v pozemkových knihách pouze výjimečně – ženám totiž tento statut nepřinášel prakticky žádnou výhodu. To se však v 19. století mění. Především v případech, kdy nemovitost po rodičích zdědila žena a muž se k ní přiženil, dbal odstupující hospodář na dostatečné zabezpečení práv své dcery. Spoluvlastnictví obou manželů se tak v těchto případech stávalo pravidlem, výjimečné nebyly dokonce ani případy, že nemovitost byla zapsána pouze do vlastnictví dcery. Naopak již jen zřídka se setkáváme s tím, že by se držitelem usedlosti stal pouze zeť bývalého hospodáře, tedy bez své manželky.

Tabulka II.37 Srovnání způsobu zisku usedlosti mužem a ženou před rokem 1788

Způsob zisku usedlosti	1691–1740				1741–1787			
	ženy		muži		ženy		muži	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Koupě a výměna	1	2,3	36	16,4	3	3,6	60	15,5
Výstavba	1	2,3	42	19,1	3	3,6	40	10,4
Jako prozatímní hospodář	30	69,8	21	9,5	42	50,6	49	12,7
Od rodičů	–	–	73	33,2	12	14,5	157	40,7
Od dalších příbuzných	–	–	19	8,6	5	6,0	35	9,1
Od manžela / manželky	10	23,3	19	8,6	18	21,7	44	11,4
Neznámo	1	2,3	10	4,5	–	–	1	0,3
Celkem	43	100,0	220	100,0	83	100,0	386	100,0

Co je však ještě důležitější, je způsob, jakým došlo k majetkovému transferu v případech, kdy se hospodář rozhodl vybrat za dědičku dceru. Před rokem 1741 nebyla v této situaci nikdy zapsána jako držitelka dcera, pouze její manžel. V letech 1741–1787 byl manžel dědičky výhradním vlastníkem ve dvou třetinách případů. Po roce 1787 se však podíl takových případů výrazně redukuje: v letech 1788–1820 představoval 16 %, po roce 1820 dosahoval již jen méně než 5 %. V 19. století se

⁷⁰⁴ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 25, s. 307–309.

navíc ženy začaly objevovat jako spoluvlastnice i v těch případech, kdy nemovitost od rodičů zdědil muž.

V pozemkových knihách se ženy jako držitelky nemovitostí vyskytovaly samozřejmě i před rokem 1791. Situace, které přinášel reálný život si totiž vyžadovala i ta řešení, která v obecné rovině byla shledávána jako méně vhodná. Po celé zkoumané období ženy usedlosti kupovaly, měnily a dokonce i stavěly, alespoň tak to dokumentují pozemkové knihy. Ve srovnání s muži ženy ovšem k těmto typům majetkových transakcí přistupovaly spíše výjimečně – na 30 kupců připadala maximálně jedna žena. Jako další cesty, kterými ženy mohly získat usedlost, se nabízel převod od rodičů či dalších příbuzných a rovněž od manžela, resp. zisk usedlosti po manželově smrti. Ženy se ujímaly hospodaření i dočasně, pokud vedly usedlost do doby, než dospěje řádný dědic. Prozatímními hospodyněmi se stávaly nejčastěji vdovy po zemřelých hospodářích (a tedy většinou matky dědiců), mohly jimi být i dědicovy sestry, v pozemkové knize se v této roli vyskytla i dědicova babička.

Právě na roli ženy jako prozatímní hospodyně, která bude podrobněji popsána v následující kapitole, je nejlépe vidět proměna majetkoprávního postavení žen. Pokud byla ženě svěřena správa nemovitosti, došlo k tomu právě především z potřeby dosadit na usedlost prozatímního hospodáře. Nejzřetelněji je tato skutečnost patrná v letech 1691–1740, kdy žena držící usedlost byla ze 70 % prozatímní hospodyně. Naopak po roce 1821 je žen získávajících nemovitost tímto způsobem již jen 42 %.

Tabulka II.38 Srovnání způsobu zisku usedlosti mužem a ženou po roce 1787

Způsob zisku usedlosti	1788–1820				1821–1850			
	ženy		muži		ženy		muži	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Koupě a výměna	2	2,6	73	20,8	4	6,7	121	34,1
Výstavba	1	1,3	50	14,2	–	–	6	1,7
Jako prozatímní hospodář	38	48,7	5	1,4	25	41,7	3	0,8
Od rodičů	11	14,1	164	46,7	16	26,7	176	49,6
Od dalších příbuzných	8	10,3	22	6,3	1	1,7	19	5,4
Od manžela/manželky	18	23,1	36	10,3	14	23,2	29	8,2
Neznámo	–	–	1	0,3	–	–	1	0,3
Celkem	78	100,0	351	100,0	60	100,0	355	100,0

Zajímavé jsou ty případy, v nichž se ženy stávaly držitelkou usedlosti po smrti svého manžela. Tyto ženy měly po svém ovdovění několik možností a záviselo především na nich, kterou si vyberou. Mohly zůstat vdovami a buď se aktivně chopit správy nemovitosti, nebo naopak odejít na výměnek. Jako další eventualita se nabízel další sňatek, který ženy většinou uzavíraly tehdy, pokud chtěly nadále na used-

losti hospodařit, jen výjimečně se vdávaly ženy na výměnku. Při výzkumu četnosti nových sňatků u žen, které ovdověly, se můžeme často setkat s názorem, že šance vdov uzavřít sňatek ovlivňovaly především dva faktory: jejich věk a majetek, jímž disponovaly.⁷⁰⁵ Zjednodušeně řečeno – lepší vyhlídky měly vdovy mladé a bohaté než starší a chudé. Hranice oné „mladosti“ byla pak obvykle kladena někde mezi 35.– 40. rokem,⁷⁰⁶ o starších ženách se soudilo, že pokud chtěly manželství uzavřít, musely svému ženichovi nabídnout značný majetek, jenž poněkud vyrovnal jejich věkový handicap.

Taková formulace zkoumané problematiky je poněkud zjednodušená, neboť bezpochyby existovaly i další faktory, které ovlivňovaly ženino rozhodnutí zda vstoupit, nebo nevstoupit znovu do manželství. Důležité bylo jak ženino ekonomické zázemí, tak její rodinné poměry. Dosavadní výzkumy ukázaly, že historikové, kteří se tímto tématem zabývají, chápou vztah mezi ekonomickým faktorem a novým sňatkem vdovy rozdílně. Jeden názor soudí, že bohatství dělalo z žen atraktivní nevěsty, a tak jim zvyšovalo šanci na nový sňatek. Naproti tomu se objevuje přesvědčení, že ženy s dostatečným majetkem neměly sňatek zapotřebí, že majetné ženy spíše preferovaly samostatné hospodaření.⁷⁰⁷

Z hlediska rodinné situace ovdovělé ženy bylo důležité, kolik žilo v rodině zemřelého hospodáře dětí a zda tyto děti byly zároveň potomky přežilé hospodyně, či zda pocházely z hospodářova dřívějšího manželství. V této souvislosti je třeba sledovat nejen počet žijících dětí, za velmi důležitý považují i počet dětí, které žena dosud přivedla na svět. Nesmíme zapomínat ani na další faktor, který žena při svém rozhodování brala v potaz, a tím byla osoba eventuálního nápadníka. Svou roli mohl hrát ženichův věk, stav, majetek, ale rovněž i počet jeho dětí.

Všechny tyto okolnosti žena jistě pečlivě zvažovala. Tento rozhodovací proces před ní vyvstával především od 19. století a nelze říci, že by úsilí vdov bylo namířeno pouze jedním směrem – a to uzavřít znovu co nejrychleji nový sňatek. Tvrzení, že ovdovělé ženy se vdávaly méně často než muži, protože byly handicapovány svým věkem, opomíjí onu možnost volby, před kterou vdova stála. Zjednodušený je i názor, který říká, že o ženy, které se znovu nevdaly, nejspíš nikdo nestál. Zcela jistě existovaly ženy, které se zcela vědomě nesnažily uzavřít nový sňatek a raději daly přednost samostatnému postavení hospodyně. Rozhodnutí každé ženy bylo zároveň

---

⁷⁰⁵ Viz např. P. HORSKÁ – M. KUČERA – E. MAUR – M. STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří*; A. FAUVE-CHAMOUX, *K historii vdov*.

⁷⁰⁶ J. Dupâquier pro Francii v 1. polovině 18. století uvádí, že šanci na nový sňatek mělo 67 % žen, které ovdověly ve věku 20–20 let, 46 % 30–39letých vdov a jen 20 % čtyřicátnic. Oproti tomu podíl nových sňatků u stejně starých mužů se pohyboval mezi 80–52 %. Viz J. DUPÂQUIER, *La population française*. Srov. L. DUŠEK, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří*.

⁷⁰⁷ J. BOULTON, *London Widowhood Revisited*; B. J. TODD, *Demographic Determinism*; T. MCINTOSH, *Urban Decline*; S. C. OGILVIE – J. EDWARDS, *Women and the „second serfdom“*.

Tabulka II.39 Způsob života žen po ovdovění v letech 1801–1835

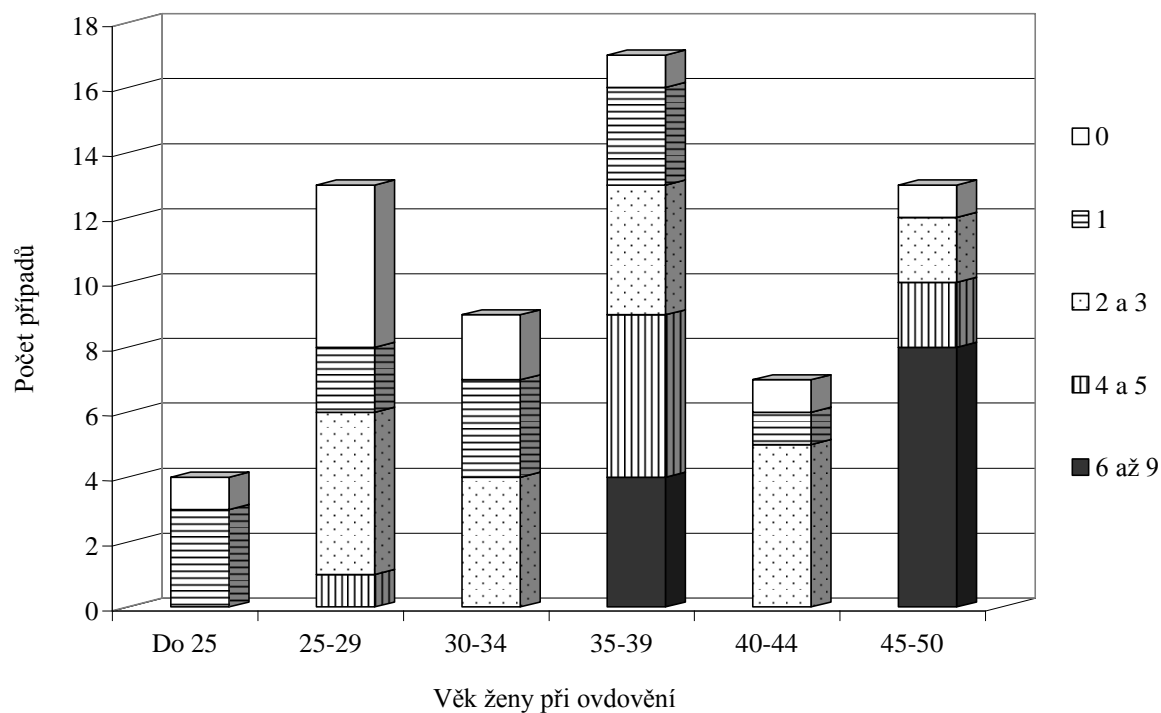
Věková skupina	Zůstala vdovou, hospodařila samostatně		Nový sňatek, hospodařila s manželem		Nový sňatek, ale bez dalšího hospodaření		Zůstala vdovou, odešla na výměnek		Celkem		
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	ÚM
Do 25 let	–	–	4	13,8	–	–	–	–	4	3,9	25,8
25–29	–	–	13	44,8	–	–	–	–	13	12,6	33,4
30–34	3	7,9	5	17,2	–	–	–	–	8	7,8	38,3
35–39	9	23,7	4	13,8	1	33,3	3	9,1	17	16,5	49,5
40–44	4	10,5	1	3,5	1	33,3	1	3,0	7	6,8	53,0
45–49	10	26,3	2	6,9	–	–	1	3,0	13	12,6	51,8
50–59	12	31,6	–	–	–	–	16	48,5	29	28,2	63,3
Nad 60	–	–	–	–	–	–	12	36,4	12	11,7	70,1
Neznámo	–	–	–	–	1	33,3	–	–	1	1,0	–
Celkem	38	100,0	29	100,0	3	100,0	33	100,0	103	100,0	52,4
Průměrný věk při ovdovění	45,3	–	30,1	–	41,0	–	57,2	–	44,6	–	–

ÚM – průměrný úmrtní věk manžela

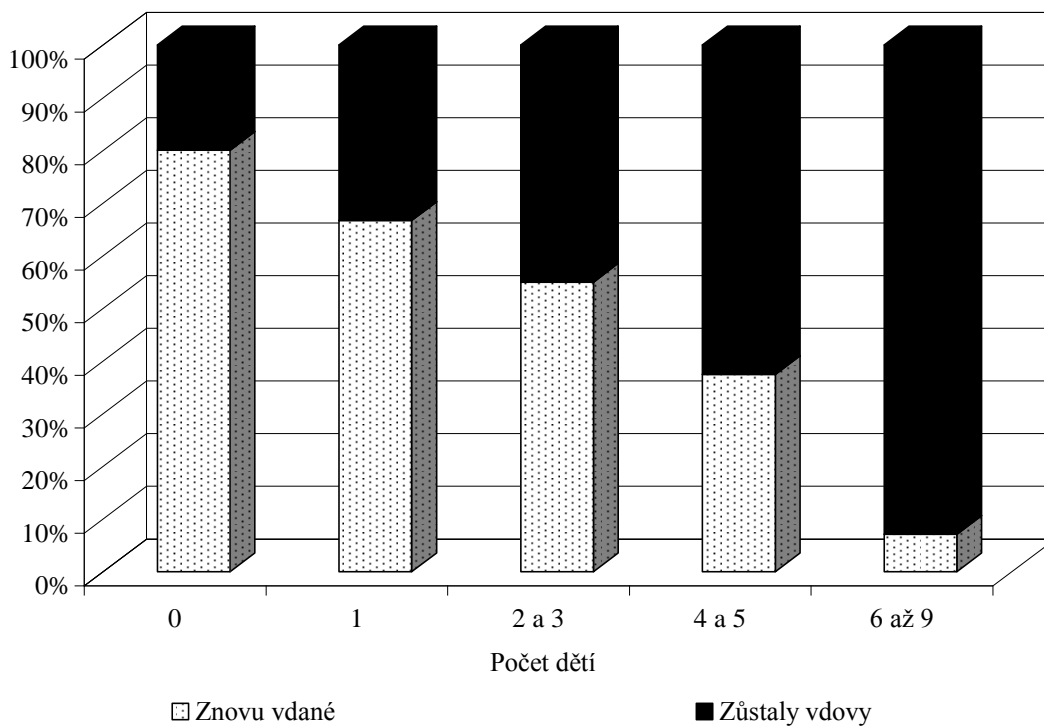
ovlivňováno jejími předchozími zkušenostmi. Pozitivně, ale i negativně mohly působit jak příklady sousedek, které se ocitly v podobné situaci, tak i prožitek z vlastní rodiny. Pro zjištění, jaký další život si vybíraly ženy po svém ovdovění, jsem provedla sondu na souboru, do něhož jsem zařadila 103 žen, které ovdověly v letech 1801–1835. Šlo o ženy, jejichž manželé drželi až do své smrti ve sledovaných lokalitách některou z domkářských, chalupnických nebo selských usedlostí.⁷⁰⁸ Z tohoto souboru uzavřelo nový sňatek celkem 31 % vdov (pouze 28 % žen však společně se svými manželi hospodařilo), 32 % vdov odešlo na výměnek, resp. žilo u některého z dětí, 37 % ovdovělých žen se pak stalo samostatnými hospodyněmi. Celkově se pro poslední cestu mohlo rozhodnout až 68 % žen, zbylé vdovy nedostaly k vedení usedlosti příležitost, neboť po smrti manžela nemovitost přešla přímo na některé z dětí. Šlo však většinou o domkářky, situace chalupnic a selek byla odlišná – v této kategorii se vedení hospodářství mohlo domáhat až 92 % vdov (naproti tomu právo vést domácnost mělo po svém ovdovění pouze 55 % domkářek). Pouze výjimečně se stalo, aby se žena možnosti hospodařit rovnou vzdala. Došlo k tomu pouze třikrát –

⁷⁰⁸ Pro podrobnější analýzu viz: A. VELKOVÁ, *Sebevědomé nebo zoufalé?*

Graf II.5 Skladba ovdovělých žen podle věku a počtu žijících dětí v době ovdovění matky

Graf II.6 Skladba ovdovělých a znovu vdaných žen mladších 50 let podle počtu jejich dětí žijících v době ovdovění

u triapadesátileté selky a u dvou domkářek, jímž bylo shodně 57 let. Šlo o ženy, které zároveň již zřejmě rezignovaly i na možnost uzavřít nový sňatek.⁷⁰⁹

Jedním z faktorů, který ovlivňoval další osud ovdovělých žen, byl jejich věk v době ovdovění. Věkový faktor nelze vykládat pouze tak, že čím byla žena starší, tím byly její možnosti omezenější. Spíš by se dalo říct, že v závislosti na věku preferovaly vdovy různé typy řešení své situace. Odrážely se v tom přirozeně i jejich dosavadní zážitky a zkušenosti. Mladší ženy toužící po manželovi a dětech, které navíc v roli hospodyně strávily příliš málo času na to, aby si troufily na samostatné hospodaření, volily raději nový sňatek. Naopak ženy starší, které již neměly zájem rodit děti ani se starat o eventuální děti nového manžela a kterým pocit soběstačnosti a samostatnosti vyhovoval, se do manželství nijak zvlášť nehrnuly. Ženy padesátileté a starší pak již měly možnost ovlivnit vlastním rozhodováním svůj budoucí osud poměrně omezenou. Jednak zde často odpadala potřeba prozatímního hospodaření – takto staré ženy většinou neměly nedospělé potomky, jednak se často neodvážily pouštět se v tomto věku do samostatného hospodaření, kromě toho podobnou roli od nich většinou neočekávala ani společnost.

Významným faktorem bylo, zda žena během svého prvního manželství stihla naplnit svou roli matky.⁷¹⁰ Mladé vdovy byly totiž velmi často bezdětné (35 %), případně měly naživu pouze jediné dítě (30 %). Z tohoto hlediska bylo jenom přirozené, pokud toužily uzavřít další sňatek. Naopak ženy, které měly v době svého ovdovění čtyři a více dětí, již do nového manželství většinou nevstupovaly.

Ženy s početnější rodinou mohla od dalšího sňatku odrazovat nejen skutečnost, že potencionální ženich přivede do nového manželství několik vlastních dětí, ale i to, že další děti se pravděpodobně narodí i v tomto novém manželství. Proto byl důležitý nejen počet žijících dětí, ale především celkový počet porodů, které žena již absolvovala. Pro ženu vyčerpanou mnoha porody nemusela být představa, že přivede na svět několik dalších životů, vůbec lákavá. Ženy, které se znovu vdaly, neměly většinou za sebou více než dva porody, pět a více porodů absolvovalo jen 30 % žen, které uzavřely nový sňatek. Naproti tomu ženy, které zůstaly vdovami, přivedly na svět až 13 dětí, 40 % z nich rodilo minimálně osmkrát. Nový sňatek mladých vdov tak byl výslednicí spolupůsobení několika různých faktorů – od touhy po partnerském životě, přes ne zcela naplněné mateřství i tlak společnosti, která by mohla ženu, jež v takové situaci zůstala neprovdána, považovat za odlišnou a podivínskou,⁷¹¹ až po skutečnost, že mladá, navíc často ekonomicky zajištěná, žena byla

---

⁷⁰⁹ J. Brown na základě výzkumu pro Dolní Rakousy dospěl k výsledkům, že polovina žen mladších 34 let se znovu vdala, druhá polovina byla hlavou samostatné domácnosti. Ve věkové skupině 34–43 let se vdalo 30 % a ženy staré 44–53 let se znovu vdaly z 21 %. Viz J. BROWN, *Becoming widowed*, s. 123.

⁷¹⁰ M. LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství?*

⁷¹¹ Svou nezanedbatelnou roli mohl hrát i tlak a zájem příbuzných. G. ALTER – C. CAPRON – M. NEVEN – M. ORIS, *When Dad Died*, s. 412–419.

pro řadu mužů značně atraktivní nevěstou, která si mohla nejednou mezi svými ženichy vybírat.

Tabulka II.40 Skladba ovdovělých a znovu vdaných žen podle jejich sociální příslušnosti a možnosti hospodařit

Kategorie	Možnost hospodaření	Znovu vdané (%)	Zůstaly vdovy (%)	Celkem	
				%	počet
Selky a chalupnice hospodařící	Do libosti	52,9	47,1	100,0	17
	Do zletilosti	20,0	80,0	100,0	15
Selky a chalupnice nehospodařící	Nemohly	–	100,0	100,0	3
	Nechtěly	–	100,0	100,0	1
Domkářky hospodařící	Do libosti	60,0	40,0	100,0	15
	Do zletilosti	40,0	60,0	100,0	20
Domkářky nehospodařící	Nemohly	10,0	90,0	100,0	30
	Nechtěly	–	100,0	100,0	2
Celkem (%)		31,1	68,9	100,0	
Počet		32	71	103	

Nicméně, pokud bychom přijali teorii, že žena měla větší možnost uzavřít sňatek, jestliže mohla svému potencionálnímu ženichovi nabídnout hospodaření na co největším statku co možná nejdéle, znamenalo by to, že by nejvíce vdaných žen mělo být ve skupině selek a chalupnic, které neměly dobu hospodaření nikterak omezenou. Ve skutečnosti se ukazuje, že častěji se v tomto případě vdávaly domkářky než selky a chalupnice. Zdá se tedy, že majetek nebyl tím prvořadým faktorem, který o novém sňatku rozhodoval, resp. že majetné ženy zřejmě o nový sňatek ne vždy usilovaly. Jestliže se totiž poměrně snadno provdaly i domkářky, které svému partnerovi mohly zajistit pouze střechu nad hlavou, zcela jistě nemohly mít problém s hledáním ženicha ani chalupnice a selky. Zde je však vidět jasný rozdíl v motivacích – zatímco domkářkám pouhé vlastnictví domku zdroj obživy neposkytovalo – ten jim a jejím dětem naopak mohl zaručit nový manžel – pro chalupnice a selky mohla být jejich hospodářství dostatečnou sociální pojistkou, a tak nového hospodáře kvůli uživení vlastní rodiny nepotřebovaly. Naopak zde mohlo dojít k situaci, že by byl pro ně z ekonomického hlediska nový sňatek nevýhodný. Představíme-li si selský statek jako hospodářskou jednotku, v níž se každý její člen větší či menší měrou podílí na tvorbě ekonomického zisku, zároveň ho však také spotřebovává, je otázkou, zda by nový manžel, který by do usedlosti přivedl několik svých dětí, byl z ekonomického hlediska pro statek přínosem, nebo naopak přítěží.⁷¹² Kromě toho

⁷¹² *Tamtéž*, s. 404–409.

nový sňatek výrazně měnil dosavadní rodinnou konstelaci a mohl ohrozit postavení dětí ovdovělé ženy. Zatímco dosud byly tyto děti často jedinými osobami, které měly nárok na dědický podíl z otcovské usedlosti, nový sňatek mohl vše změnit. Přirozenou snahou každého otce a hospodáře bylo totiž zabezpečit své vlastní děti, což mohlo vést k tomu, že by zájmy svých dětí preferoval před dosavadními dědici usedlosti. Ekonomický výnos usedlosti, z něhož původně těžila jen rodina nového hospodáře, by se tak nyní musel dělit mezi více osob.

Nový sňatek tedy nepředstavoval vždy tu nejlepší eventualitu z těch, které se ovdovělé hospodyně nabízely. Rozhodnutí zůstat samostatnou hospodyně tak nelze vždy interpretovat jenom jako stav, k němuž byla žena dohnána vnějšími okolnostmi (mám nedospělého dědice, nikdo mě nechce, nic jiného mě nezbyvá), ale z části jako vědomou volbu, které řada žen dala přednost před vyhlídkou nového sňatku (a rození dalších dětí). Možnost volby další cesty byla podmíněna nejen sebevědomím a vírou ve vlastní schopnosti, ale i ochotou společnosti takovou roli u ovdovělých žen akceptovat. Nabízí se tak poněkud provokativní myšlenka – fakt, že se ovdovělé ženy vdávaly méně často než muži ve stejné situaci by bylo možno vykládat i tak, že ženy narozdíl od mužů měly možnost volby. Výměna genderových rolí totiž byla pro společnost akceptovatelná v případě, že žena zastávala mužskou roli, nikoli však naopak. Muž by si převzetím ženské úlohy zadal, pro ženu bylo naopak přenesení do mužského světa spojeno s posílením její společenské prestiže. Z mužského hlediska

Tabulka II.41 Věk samostatně hospodařících žen v době jejich nástupu na usedlost

Věk	Doba nástupu na usedlost							
	1691–1740		1741–1787		1788–1820		1821–1850	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
15–19	–	–	2	2,9	2	2,9	1	2,1
20–24	–	–	2	2,9	6	8,8	10	20,8
25–29	–	–	9	13,2	12	17,6	8	16,7
30–34	–	–	10	14,7	8	11,8	8	16,7
35–39	3	11,5	10	14,7	13	19,1	4	8,3
40–44	3	11,5	15	22,1	11	16,2	2	4,2
45–49	10	38,5	3	4,4	9	13,2	6	12,5
50–54	6	23,1	7	10,3	4	5,9	5	10,4
55–59	2	7,7	5	7,4	1	1,5	3	6,3
60+	2	7,7	5	7,4	2	2,9	1	2,1
Celkem	26	100,0	68	100,0	68	100,0	48	100,0
Průměrný věk	49,0		40,5		36,8		35,6	
Medián	48,0		40,0		38,0		32,0	

byl sňatek většinou tím nejlepším a zároveň nejjednodušším řešením, zvláště pokud mu zemřelá manželka zanechala několik malých dětí. Rozhodování žen však zřejmě takto jednoznačné nebylo, do hry vstupovalo mnohem více faktorů.

V jakém věku se ženy, které se nejrůznějšími cestami dostaly k držbě usedlosti, stávaly samostatnými hospodyněmi a kdy naopak se hospodaření vzdávaly? V prvním období, kdy nedocházelo k tomu, aby žena získala usedlost dříve, než se provdala, byl průměrný věk hospodyň při nástupu na usedlost nejvyšší – dosahoval 49 let. Ženy totiž v tomto období přejímaly usedlost obvykle pouze jako prozatímní hospodyně po svém ovdovění, nejčastěji mezi 45–54 lety. V letech 1741–1787 byl častější věk žen v době nástupu na usedlost 25–49 let. Šlo o důsledek situace, že v této době ženy přeci jen začaly získávat usedlost přímo od rodičů. Tento jev se v posledním období ještě posiluje, takže nejvíce žen se stává hospodyní v mladém věku – mezi 20–34 lety, přičemž ve věku 20–24 let se usedlosti ujímá více než pětina žen.

Tabulka II.42 Věk samostatně hospodařících žen v době jejich odchodu z usedlosti

Věk	Doba nástupu na usedlost							
	1691–1740		1741–1787		1788–1820		1821–1850	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
20–24	–	–	–	–	2	4,3	–	–
25–29	–	–	3	5,4	4	8,7	4	7,5
30–34	1	5,3	2	3,6	1	2,2	3	5,7
35–39	1	5,3	1	1,8	2	4,3	6	11,3
40–44	–	–	4	7,1	3	6,5	5	9,4
45–49	3	15,8	6	10,7	7	15,2	5	9,4
50–54	4	21,1	5	8,9	6	13,0	9	17,0
55–59	4	21,1	7	12,5	6	13,0	7	13,2
60–64	2	10,5	11	19,6	6	13,0	5	9,4
65–69	–	–	10	17,9	5	10,9	6	11,3
70–74	3	15,8	3	5,4	3	6,5	1	1,9
75+	1	5,3	4	7,1	1	2,2	2	3,8
Celkem	19	100,0	56	100,0	46	100,0	53	100,0
Průměrný věk	55,3		56,8		51,0		50,5	
Medián	55,0		59,5		53,0		52,0	
Průměrný úmrtní věk	67,8		63,2		61,9		61,9	
Medián	70		65		64,0		61,0	

Získ usedlosti ovšem neznamenal, že žena zůstala hospodyní až do své smrti. Naopak lze říci, že podíl žen, které po určité době odešly na výměnek, se zvyšoval:

v prvním období hospodařila až do své smrti téměř polovina žen, po roce 1820 však již méně než čtvrtina. I zde se ukazuje podobný jev, jaký jsme mohli vidět v případě hospodaření mužů – řada lidí musela hospodařit déle, než chtěla, neboť jejich dědic nebyl ještě dospělý. To zřejmě platilo i u žen, které se především před rokem 1788 stávaly prozatímními hospodyněmi. Na druhou stranu, v 18. století je zřídka do pozemkových knih zapsáno skutečné datum, kdy se hospodyně vzdala vedení usedlosti. Zvláště v případech, kdy vdova hospodařila na místo nedospělého dědice, bylo obvyklé, že se dědic postupně svých povinností ujímal, takže na něj mohlo vedení statku přejít dříve, než o tom byl vyhotoven formální zápis. Někteří dědici se o potvrzení změny vlastnických vztahů začali starat až tehdy, když jejich matka zemřela. Nicméně přesto se zdá, že po roce 1787, kdy se začalo stále častěji uplatňovat dědické právo nejstaršího syna, se doba prozatímního hospodaření žen zkracovala s tím, jak se zvyšoval věk dědice. Zatímco v 18. století odevzdávaly ženy dědici usedlost, až téměř v 60 letech, po roce 1821 jim ve stejné situaci bylo průměrně jen 51 let.

Tabulka II.43 Samostatně hospodařící ženy podle důvodu odchodu z usedlosti

Důvod odchodu	Doba nástupu na usedlost							
	1691–1740		1741–1787		1788–1820		1821–1850	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Prodej, výměna	2	7,1	8	10,7	2	3,5	14	18,4
Odevzdání dědici, dědičce	15	53,6	37	49,3	28	49,1	31	40,8
Převod na dítě, resp. zetě	4	14,3	14	18,7	14	24,6	18	23,7
Převod na sourozence a další příbuzné	1	3,6	5	6,7	6	10,5	3	3,9
Převod na manžela	2	7,1	3	4	5	8,8	4	5,3
Převod na proz. hospodáře	3	10,7	7	9,3	2	3,5	6	7,9
Neznámý	1	3,6	1	1,3	–	–	–	–
Celkem	28	100,0	75	100,0	57	100,0	76	100,0
Průměrný věk	43,8		44,3		41,0		47,5	

Vzhledem k této okolnosti je nutné brát věk, v němž se ženy vzdávaly vedení usedlosti, jako přibližný. Nejobvykleji se po celou dobu pohyboval mezi 45–64 lety, po dosažení 65 let hospodařilo již jen kolem 20 % žen. S tím, jak začalo být po roce 1787 obvyklé, že ženy přebíraly usedlost od rodičů již nedlouho poté, co dospěly, rostl i podíl žen, které se tohoto hospodaření vzdaly dříve, než dosáhly 40 let. Takových žen byla po roce 1820 již čtvrtina; šlo především o ženy, které získanou usedlost v mladém věku prodaly a odstěhovaly se.

Naopak nejdéle si hospodaření ponechávaly ty ženy, které je posléze předaly některému z dětí. Šlo o skutečné, nikoli jen prozatímní hospodyně, k usedlosti měly tedy dispoziční právo. I zde se potvrzuje, že existovala skupina žen, které se zcela záměrně rozhodly k samostatnému spravování nemovitosti. Hospodařily do relativně vysokého věku – průměrně jim bylo více než 60 let – a to i přes to, že neměly nouzi o dospělého nástupce. Tato skupina byla navíc poměrně početná – touto cestou se vydala čtvrtina žen, které z usedlosti odcházely po roce 1787. Ženy, které hospodařily jen prozatímně, odcházely z usedlosti před rokem 1788 také až v době, kdy jim bylo kolem 60 let. Po roce 1788 se však díky změně dědického práva nutnost tak dlouhého prozatímního hospodaření omezuje. Nejstarší syn coby dědic dosahoval zletilosti zpravidla již v době, kdy jeho matce bylo v průměru kolem 50 let.

Tabulka II.44 Délka hospodaření samostatně hospodařících žen

Počet let	Doba nástupu na usedlost							
	1691–1740		1741–1787		1788–1820		1821–1850	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Do 1 roku	2	6,9	5	6,8	3	5,2	1	2,9
1–2	–	–	1	1,2	2	3,4	–	–
2–3	3	10,3	4	4,8	3	5,2	–	–
3–4	2	6,9	2	2,7	4	6,9	2	5,9
4–5	3	10,3	4	4,8	3	5,2	3	8,8
5–9	7	24,1	12	16,2	13	22,4	13	38,2
10–14	5	17,2	11	14,9	5	8,6	9	26,5
15–19	–	–	12	16,2	9	15,5	2	5,9
20–24	4	13,8	8	10,8	7	12,1	1	2,9
25–29	1	3,4	5	6,8	3	5,2	–	–
30–39	1	3,4	8	10,8	3	5,2	3	8,8
nad 40	1	3,4	2	2,7	3	5,2	–	–
Celkem	29	100,0	74	100,0	58	100,0	34	100,0
Průměrná délka	5,2		6,2		5,9		5,6	
Medián	5,0		6,0		6,0		5,0	
Hospodaření až do smrti	43,9 %		32,5 %		27,3 %		23,1 %	

Ženy, které měly k usedlosti dispoziční právo, hospodařily po roce 1787 velmi dlouho – v průměru 24 let, žádná z nich nebyla hospodyní méně než 6 let, což opět ukazuje na vědomou volbu, nikoli na nutnost. Naproti tomu polovina z těch žen, které nakonec po roce 1820 usedlost předaly také dětem, ale hospodařily pouze pro-

zatímně, držely nemovitost mnohem kratší dobu, méně než 9 let. I zde je vidět změna oproti 18. století – před rokem 1788 hospodařila polovina prozatímních hospodyň déle než 14 let. K další změně došlo v těch případech, kdy ženy svoji usedlost nakonec prodaly. Před rokem 1788 tak učinily průměrně až po 10 letech, po roce 1820 však polovina prodávajících žen držela usedlost méně než 5 let.

2.5 Institut prozatímního hospodáře

Institut prozatímního hospodáře byl určen pro situace, kdy nebylo možné, aby se usedlosti osobně ujal ten, kdo na ni měl nárok. K tomu docházelo nejčastěji, pokud hospodář zemřel dříve, než jeho syn, který měl grunt převzít, dospěl. Potřeba prozatímního hospodáře vyvstala i v méně častých případech, kdy byl dědic usedlosti momentálně nepřítomný (vandroval, byl odveden na vojnu). Pokud byla za dědičku usedlosti vybrána hospodářova dcera, mohla být usedlost svěřena prozatímnímu hospodáři i v případech, kdy byla dcera již dospělá. Do konce 18. století bylo převzetí usedlosti většinou vázáno na dědiččin sňatek, aby byl zaručen řádný mužský hospodář. Ani sňatek neotvíral vždy dědičce ihned cestu k zisku otcovské usedlosti. Pokud se vdova po zemřelém hospodáři provdala a prozatímním hospodářem byl ustanoven její nový manžel, bylo v 18. století možné, aby prozatímní hospodář držel usedlost až do smrti své manželky, popř. někdy dokonce až do své smrti.

*...poněvadž Tomáš Veis z tohoto bídného světa se odebral, po sobě vdovu s jedinkou dcerou jménem Barbora v sirobě zanechal, kteroužto vdovu sobě Tomáš Šiman za manželku pojal na způsob tento, by on na tejto chalupě až do smrti své manželky tak, jak sluší a náleží hospodařil, kdyby ale ta ze světa sejíti měla, tak tehdy povinen jest dceři Barboře Veisovej při jejím vzrostu, a pokud by se vdáti měla, chalupu tu, jak ji sám přijal, zase postoupiti...*⁷¹³

V některých případech dokonce mohl být nárok dědičky usedlosti zcela pomínut a jako hospodář mohl být upřednostněn nový manžel vdovy po předchozím hospodáři. Ten musel dokázat, že původní dědičce zajistil jinou řádnou existenci, což však nebylo vždy tak snadné.

*...sejdouce Jiřík Časta před třema lety z tohoto světa, zanechal po sobě vdovu Evu s tříletým sirotkem Veronikou, kteroužto vdovu sobě Vavřinec Runt za manželku pojal a toho sirotka za svý vlastní dítě přijal, tak pokudž s tím sirotkem dobře nakládati a o něj se starati bude, jemu tato živnost a budoucím jeho... Kdyby pak nadepsanýho sirotka zle chovati a jemu k místu dopomoci nechtěl, tehdy ta Veronika dorostouce po smrti matere svej tuto živnost před jinčími všem užiti má...*⁷¹⁴

---

⁷¹³ SOA Praha, PK Rokycany č. 275, fol. 55, r. 1755.

⁷¹⁴ SOA Praha, PK Rokycany č. 233, s. 131–133, r. 1729.

Jiří Časta (1676–1726) hospodařil v Plzenci na gruntě, k němuž patřilo asi 35 str. polí. V manželství s Evou Melicharovou (1685–1742) se mu narodilo šest dětí, dětský věk však přežila pouze nejmladší Veronika (1722–1793). Na statku hospodařící samotná vdova s malou dcerou byla za normálních okolností výhodná partie. V tom případě však existovalo několik okolností, které Evě Častové nalezení partnera ztěžovaly. V prvé řadě to byl špatný ekonomický stav statku. Jiří Časta se gruntu formálně ujal teprve 14 měsíců před svou smrtí – po smrti svého více než devadesátiletého otce v roce 1724. Na gruntu tehdy byli *dva špatný koně, dvě dvouletý a jedna roční jalovice, svině plemenná jedna, ovce s jehňaty jedna, vůz špatný, brána jedna, pluh jeden a jinší domácí nářadí.*⁷¹⁵ Jiří Časta přebíral dluhy – 13,5 zl. vrchnosti, 17,5 zl. za kontribuci – a navíc se musel postarat o otcovu třetí manželku (†1731) a své dva sourozence – nevidomého bratra a „věkem sešlou“ (devětatřicetiletou!) sestru Dorotu (1685–1740) – všichni tři měli na statku doživotní výměnek. Za dobu svého hospodaření Jiří Časta příliš dluhů nesplatil, naopak kontribuci nadále neplatil ani on, ani jeho vdova, takže dluhy do roku 1729 narostly na 73 zl. I když bylo Evě Častové v době smrti jejího manžela již přes 40 let, nakonec se přeci jen vdala. Sňatek uzavřela začátkem roku 1729 a ženichem byl asi padesátiletý vdovec Vavřinec Runt (* kolem 1680–1762) z Rakové.

*...tak jak sice Vavřinec Runt v listu 131 pojmuoce sobě pozůstalou vdovu Evu po nebožtíkovi Jiříkovi Častovi tuto živnost sobě dědičnou připsanou měl, však s tím znamenáným doložením, aby sirotku Veronice po smrti matere její k náležitýmu místu dopomohl, i sejdouce ale nadjemnovaná matka Eva z tohoto světa, tomu sirotkovi k místu dopomoci v stavu není, tak tehdy jí, Veronice, a manželu jejímu Kajetánu Burdovi...*⁷¹⁶

Veroničina matka zemřela v srpnu 1742. Čtyři měsíce předtím se Veronika provdala, a to za plzeneckého koláře Kajetána Burdu (* kolem 1718–1782), jenž sice roku 1736 zdědil otcovský domek, své dědické právo však za 13 zl. odstoupil staršímu bratrovi. Vzhledem k tomu, že se Veronika neprovdala za držitele usedlosti, musel jí otčím statek postoupit. Stalo se tak bezprostředně po smrti její matky. Zbývá dodat, že v říjnu 1742 se Vavřinec Runt znovu oženil s třicetiletou Rozálií Němcovou z Předenic (* kolem 1715–1766), s níž zřejmě zůstal na usedlosti své nevlastní dcery, kde měl zajištěný výměnek, až do smrti.

Institut prozatímního hospodáře přinášel zabezpečenou pozici na poměrně dlouhou dobu. Byl výhodný především pro ty muže, kteří nebyli v době, kdy se rozhodovali založit rodinu, schopni obstarat si usedlost jiným způsobem. Převzetí prozatímního hospodářství nabízelo jisté východisko, minimálně zajištění na několik (i 15–20) let, během nichž si hospodář, pokud si při spravování gruntu vedl úspěšně, mohl našetřit prostředky pro zakoupení usedlosti vlastní. Někteří prozatímní hospo-

---

⁷¹⁵ Tamtéž, fol. 130, r. 1725.

⁷¹⁶ Tamtéž, fol. 135, r. 1742.

dáři se dokonce mohli stát hospodáři trvalými, to v případech, kdy původní dědic zemřel a kdy dědictví usedlosti přešlo na vdovu po původním hospodáři, která se za prozatímního hospodáře provdala, nebo pokud dědic neměl o nastoupení svého dědictví zájem a s prozatímním hospodářem se vyrovnal jiným způsobem. Ale i tehdy, pokud se prozatímní hospodář nestal hospodářem trvalým, šlo o situaci, která prozatímnímu hospodáři přinášela spíše výhody. Pokud si nenechal prozatímní držbu zapsat do pozemkové knihy, nebyl vázán ani nutností platit dluhy či podíly. Jeho záležitostí nebylo ani zajištění budoucnosti dalších dětí zemřelého hospodáře, svůj zájem soustřeďoval na případné vlastní potomky, kteří vzešli ze sňatku s vdovou po bývalém hospodáři.

*Příčemž se přistupující hospodář na pozor vzíti má, aby tuto živnost nespouštěl, nýbrž ji možným způsobem zveleboval, potom takovou v dobrém způsobu sirotku, který by k hospodaření schopný byl, odevzdati hleděl, co on tak vyplatí a přihospodáří, to jemu a jeho budoucím vlastním dětem k užítku připadnouti, on ale budoucně po smrti manželky jeho, když dobře hospodařiti bude, taky vejminek z kterého by se živiti mohl, užítí moci bude....*⁷¹⁷

Určit, kdo se prozatímním hospodářem stal, nebylo vždy jednoduché. Často se stalo, kdy byl dědic nezletilý, řešil tím způsobem, že poměry na usedlosti nebyly oficiálně upraveny a zápis do pozemkové knihy se prováděl až v momentě, kdy dědic dospěl. Obtížné bylo rovněž rozhodnout, ve kterých případech vdova po smrti svého manžela přebírala usedlost jako právoplatná hospodyně, a kdy vystupovala pouze v roli dočasné držitelky.

Kdo se tedy v praxi stával prozatímním hospodářem? Nejdůležitější osobou byla v tomto ohledu vdova po zemřelém hospodáři. V prvním období byl obvyklý model, že se vdova znovu provdala, a teprve poté byl do pozemkových knih učiněn zápis, na jehož základě byl prozatímním hospodářem stanoven nový manžel vdovy (33 %). Někdy se však postupovalo opačně – jako prozatímní hospodyně byla nejdříve stanovena vdova, která se následně provdala (7 %). O něco častěji, než když se usedlosti ujal dědicův otčí, došlo k tomu, že se vdova po zemřelém hospodáři již neprovdala a usedlost vedla sama (43 %). Většinou se jednalo o ty případy, kdy do dědicovy zletilosti nezbyvala příliš dlouhá doba či kdy na statku žili i jiní muži (nejčastěji starší dědicovi bratři), kteří mohli vypomoci. Třetím nejčastěji voleným prozatímním hospodářem byl právě dědicův starší bratr (12 %), na ostatní příbuzné (manžel dědicovy sestry, dědicova sestra či synovec) přecházela dočasná správa statku již méně často (5 % případů). Někdy zůstala osoba prozatímního hospodáře nejasná, neboť o způsobu správy statku v době dědicovy nezletilosti nebyl učiněn žádný zápis a ani ze zápisu, jímž se dědic usedlosti ujímal, nebylo možné osobu prozatímního hospodáře určit. Vzhledem k výše uvedeným zvyklostem se však zdá být pravděpodobné, že i v těchto případech byla rozhodující osobou vdova po předchozím hospodáři.

---

⁷¹⁷ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 149–150, r. 1733.

Tabulka II.45 Výběr prozatímního hospodáře

Osoba prozatímního hospodáře	1691–1740		1741–1787		1788–1820		1821–1850	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Manžel vdovy	16	32,0	29	31,9	1	2,3	1	3,6
Znovu vdaná vdova	3	6,0	7	7,7	11	25,6	4	14,3
Vdova	27	54,0	33	36,3	26	60,5	16	57,1
Dědicův bratr	4	8,0	13	14,3	1	2,3	–	–
Manžel dědicovy sestry	–	–	4	4,4	–	–	–	–
Dědicova sestra	–	–	2	2,2	1	2,3	2	7,1
Dědicův bratranec	–	–	–	–	–	–	–	–
Dědicův synovec	–	–	2	2,2	2	4,7	–	–
Dědicův děda	–	–	–	–	1	2,3	–	–
Dědicova babička	–	–	–	–	–	–	1	3,6
Dědicův otec	–	–	–	–	2	4,7	1	3,6
Dědicova matka	–	–	–	–	–	–	2	7,1
Manžel vdovy po dědicově bratrovi	–	–	1	1,1	–	–	–	–
Pachter	–	–	–	–	–	–	1	3,6
Neznámo	8	–	4	–	3	–	1	–
Celkem	58	100,0	95	100,0	46	100,0	29	100,0
Podíl prozatímního hospodáře na všech majetkových transakcích (%)	26,9		22,1		12,0		7,1	

Vývoj po roce 1787 zdůraznil při hledání prozatímního hospodáře význam vdovy po předchozím hospodáři, která v období do roku 1850 vystupuje jako prozatímní hospodyně v 80 % případů, v nichž se dědic nemohl své usedlosti ihned ujmout. Toto posílení její pozice na úkor jiných prozatímních hospodářů souvisí s již připomínaným lepším postavením žen. Na druhou stranu došlo zároveň i ke zhoršení vyhlídek vdov po zemřelých hospodářích. Díky změně dědického práva a z ní vyplývajícimu vzrůstajícímu věku dědiců se potřeba prozatímního hospodáře čím dál více zmenšovala. Jestliže ve více než 13 % transferů usedlostí uskutečněných před rokem 1788 figurovala osoba bývalé a nyní ovdovělé hospodyně, podílejí se po roce 1787 vdovy na předávání usedlostí pouze z poloviny. Vzhledem k tomu, že stále častěji se usedlosti po zemřelém hospodáři ujímal přímo její dědic, musela se většina bývalých hospodyň spokojit se životem na výměnku. Klesal tak počet žen, které byly jako ovdovělé hospodyně výhodnými partiemi, neboť mohly jako věno svému novému manželovi nabídnout poměrně dlouhou perspektivu prozatímního hospodaření. Zároveň ani ženy už tolik o sňatek neusilovaly a toto kratší provizorium

zvládaly samy, případně s pomocí dorůstajícího dědice. V každém případě téměř tři čtvrtiny žen, které byly jakožto vdovy po předchozím hospodáři určeny po roce 1787 za prozatímní hospodyně, zůstaly již neprovdány a usedlost spravovaly samy.

Po roce 1820 se tento vývoj ještě zdůrazňuje. Změněné postavení žen vedlo k tomu, že i v případech, kdy ovdovělá hospodyně znovu uzavřela sňatek, bývala prozatímní hospodyní stanovena ona, nikoli její nový manžel. Ten se v tomto období objevuje jako prozatímní hospodář pouze jednou. Ostatní příbuzní se jako prozatímní hospodáři vyskytují již velmi zřídka. Jednou se setkáváme s dědicovým bratrem, dědem, babičkou, dvakrát se sestrou a jednou s otcem, jenž byl ustanoven jen prozatímním hospodářem vzhledem k tomu, že usedlost patřila jeho manželce, a dědicem se tak stával syn. Dvakrát byla prozatímní hospodyní vybrána dědicova matka, která však nebyla manželkou bývalého hospodáře. Jednou se tak stalo proto, že dědictví přecházelo z děda na vnuka (dědicův otec byl již mrtev). Podruhé hospodář stanovil dědicem svého nezletilého nemanželského syna a jeho matku určil za prozatímní hospodyní. Jednou byla situace na usedlosti řešena tím způsobem, že byl grunt dočasně do vzrostu dědice pronajat.

Tabulka II.46 Délka hospodaření prozatímního hospodáře, 1691–1787

Délka hospodaření (dokončené roky)	Prozatímní hospodář								Celkem	
	vdova		znovu vdaná vdova nebo její manžel		bratr		ostatní			
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
0–2	2	4,3	–	–	1	7,1	–	–	3	2,4
2–4	11	23,4	4	9,8	3	21,4	5	27,8	25	20,0
5–9	12	25,5	2	4,9	3	21,4	6	33,3	24	19,2
10–14	6	12,8	5	12,2	3	21,4	3	16,7	19	15,2
15–19	5	10,6	11	26,8	3	21,4	3	16,7	22	17,6
20–24	5	10,6	7	17,1	–	–	1	5,6	14	11,2
25–29	3	6,4	5	12,2	1	7,1	–	–	9	7,2
30–34	3	6,4	4	9,8	–	–	–	–	6	4,8
35–39	–	–	1	2,4	–	–	–	–	1	0,8
40–44	–	–	1	2,4	–	–	–	–	1	0,8
45–49	–	–	1	2,4	–	–	–	–	1	0,8
Celkem	47	100,0	41	100,0	14	100,0	18	100,0	125	100,0
Průměr	12,0		20,6		10,6		9,5		14,1	
Medián	8,0		19,0		9,5		8,0		13,0	

Změnu je možné po roce 1787 pozorovat i v délce trvání prozatímního hospodaření. Ta byla nejvíce závislá na věku nezletilého dědice v době, kdy jeho otec zemřel. Za hranici dospělosti se obvykle považoval věk 24 let. Až po dosažení tohoto stáří se dědic mohl přihlásit o své dědictví, odcházejícímu prozatímnímu hospodáři pak většinou náležel výměnek.

*...když nadjmenovaný Antonín Hruška věku dospělého jest dosáhl a běh administrace Jakuba Hrušky na tomto gruntě dle předešlého zápisu jest se dokonal, předstoupil tehdy již právní Antonín Hruška před knihy gruntovní, v poníženosti žádaje by jemu milostivě dovoleno bylo grunt tento k hospodářství nastoupiti a prostředkem zápisu pořádně odevzdati, což také milostivě povoleno bylo ... a poněvadž Jakub Hruška bratru svému nynějšímu nastupujícímu hospodáři Antonínovi grunt tento v stavu dobrém odevzdal a všechno to, cokoliv on sobě na tom gruntě přihospodařil, Antonín popustil. Pročež tehdy obojí strana se umluvila a vespolek dobrovolně ujednala, že totiž to nynější hospodář Antonín bratru svému Jakobovi a manželce jeho až do obojích smrti za horou pod 2 str. a na Skobotě pod 3 str. polí jakož i také auvarec pod Skoboty ... k užívání z lásky popustiti a dáti chce.*⁷¹⁸

Tabulka II.47 Délka hospodaření prozatímního hospodáře nastupujícího po roce 1787

Délka hospodaření (dokončené roky)	Prozatímní hospodář						Celkem	
	vdova		znovu vdaná vdova nebo její manžel		ostatní			
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
0–2	–	–	–	–	2	18,2	2	5,0
2–4	5	21,7	–	–	2	18,2	7	17,5
5–9	10	43,5	1	16,7	6	54,5	17	42,5
10–14	5	21,7	–	–	1	9,1	6	15,0
15–19	1	4,3	4	66,6	–	–	5	12,5
20–24	2	8,7	–	–	–	–	2	5,0
25–29	–	–	1	16,7	–	–	1	2,5
Celkem	23	100,0	6	100,0	11	100,0	40	100,0
Průměr	9,6		17,1		5,5		9,6	
Medián	8,0		17,0		6,0		8,0	

O době, po kterou trvalo po roce 1787 prozatímní hospodaření, lze říci, že se rovněž zkrátila s tím, jak se zvýšil věk dědice v době otcovy smrti. I když uvádím tabulku s délkou hospodaření u jednotlivých skupin prozatímních hospodářů, nelze

⁷¹⁸ SOA Praha, PK Plzeň 135, fol. 614–615, r. 1785.

provést přesnou analýzu, neboť někteří prozatímní hospodáři, kteří začali usedlost spravovat po roce 1787, ji dědici předali až po roce 1850.

Tabulka II.48 Věk dědice, za něhož hospodařil prozatímní hospodář, v době úmrtí hospodáře podle způsobu zajištění prozatímního hospodaření před rokem 1788

Věk dědice (dokončené roky)	Prozatímní hospodář								Celkem	
	vdova		znovu vdaná vdova nebo její manžel		bratr		ostatní			
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
0–4	7	17,1	23	52,5	1	7,7	2	10,0	33	28,0
5–9	13	31,7	10	23,3	4	38,5	7	35,0	34	28,8
10–14	7	17,1	7	16,3	4	30,8	6	30,0	24	20,3
15	2	4,9	1	2,3	–	–	1	5,0	4	3,4
16	2	4,9	1	2,3	1	7,7	–	–	4	3,4
17	–	–	1	2,3	1	7,7	1	5,0	3	2,5
18	4	9,8	1	2,3	–	–	2	10,0	7	5,9
19	1	2,4	–	–	1	7,7	–	–	2	1,7
20	1	2,4	–	–	–	–	–	–	1	0,8
Nad 20	4	9,8	–	–	1	7,7	1	5,0	6	5,1
Celkem	41	100,0	44	100,0	13	100,0	20	100,0	118	100,0
Průměr	11,8		6,6		13,2		11,7		10,0	
Medián	10,0		4,0		14,0		12,0		8,0	

Věk dědice v době otcovy smrti neovlivňoval jen délku prozatímního hospodaření, ale také rozhodování vdovy ohledně eventuelního vstupu do nového manželství. Samozřejmě, ne vždy vdova o nový sňatek stála – někdy samostatné postavení, které jí smrt manžela a z ní vyplývající prozatímní období přinášely, vítala. Přesto je patrné, že se šance na uzavření nového sňatku se vzrůstajícím dědicovým věkem snižovala. Z těch vdov, které se staly před rokem 1788 prozatímními hospodyněmi a znovu se vdaly, hospodařilo 53 % za dědice mladšího pěti let a další téměř čtvrtina žen za dědice mladšího deseti let. Hospodařením za dědice staršího patnácti let se dalo zlákat jen 9 % nových manželů těchto vdov. Naproti tomu vdovy, které se již znovu neprovdaly, hospodařily nejčastěji za dědice ve věku 5–9 let (32 %). Dědiců mladších pěti let bylo v těchto případech třikrát méně (17 %) než u znovu vdaných žen. Naopak téměř čtyřikrát častěji (34 %) spravovaly neprovdané ženy usedlost za dědice staršího patnácti let. Celkově lze říci, že 60 % ze všech dědiců, za něž před rokem 1788 museli usedlost vést prozatímní hospodáři, bylo mladších deseti let, starší patnácti let nebyla ani pětina dědiců.

Z věku dědice tak vyplývala i délka prozatímního hospodaření. Jeho celková průměrná délka byla před rokem 1788 čtrnáct let. Podle očekávání hospodařili nejdéle noví manželé vdov po bývalém hospodáři – v průměru více než dvacet let. I zde se tedy potvrzuje, že znovu se vdávaly především mladé vdovy s malými dětmi. Ženám, které se po svém ovdovění znovu provdaly, bylo v průměru 35 let, těm, které již nový sňatek neuzavíraly, bylo v době, kdy ovdověly, v průměru o deset let více. Čtvrtina vdov, které se již znovu neprovdaly, hospodařila pouze 2–4 roky, další čtvrtina 5–9 let. Déle než 15 let hospodařila třetina těchto žen; 13 % žen mělo údajně hospodařit více než 25 let – tedy déle než do doby dědicovy dospělosti.⁷¹⁹ Prozatímně hospodařící ženy však ve skutečnosti vedly hospodářství kratší dobu, než by vyplývalo z pozemkových knih. Jak dědic dorůstal, ujímal se postupně svých povinností. Hospodaření na něho tak přešlo plynule bez toho, že by měl potřebu nechat si o převzetí usedlosti učinit zápis. Navíc v těchto případech zřejmě synové fakticky přebírali svá dědictví dříve, než překročili hranici zletilosti, což byl asi další důvod,

Tabulka II.49 Věk dědice, za něhož hospodařil prozatímní hospodář, v době úmrtí hospodáře podle způsobu zajištění prozatímního hospodaření po roce 1787

Věk dědice (dokončené roky)	Prozatímní hospodář						Celkem	
	vdova		znovu vdaná vdova nebo její manžel		ostatní			
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
0–4	2	6,1	6	46,1	3	17,6	11	19,0
5–9	4	12,1	3	23,1	3	17,6	10	15,9
10–14	16	48,5	2	15,4	7	41,2	25	39,7
15	3	9,1	2	15,4	3	17,6	8	12,7
16	2	6,1	–	–	1	6,0	3	4,5
17	2	6,1	–	–	–	–	2	3,2
18	2	6,1	–	–	–	–	2	3,2
19	1	3,0	–	–	–	–	1	1,6
20	–	–	–	–	–	–	–	–
Nad 20	1	3,0	–	–	–	–	1	1,6
Celkem	33	100,0	13	100,0	17	100,0	63	100,0
Průměr	13,2		6,7		11,1		11,3	
Medián	12,0		5,0		13,0		12,0	

⁷¹⁹ Ch. FERTIG, která zkoumala převody gruntů ve Vestfálsku v 19. století uvádí, že vdova hospodařila jako samostatná hospodyně v průměru 6 let. Viz Ch. FERTIG, *Hofübergabe*, s. 71.

proč si dědici nechávali změnu do pozemkových knih zapsat často až po smrti prozatímně hospodařící vdovy.

S podobnými případy se setkáváme i u prozatímně hospodařící dědicovy matky a jejího nového manžela. V těchto případech mělo hospodařit více než 25 let dokonce téměř 30 % těchto manželů. Velký rozdíl je ve srovnání s neprovdanými vdovami patrný u případů hospodaření kratších než 10 let. Zatímco neprovdaných vdov hospodařících méně než 10 let bylo 53 %, vdov provdaných, resp. jejich manželů-prozatímních hospodářů bylo jen 15 %. Kratší dobu drželi jako prozatímní hospodáři usedlost rovněž další dědicovi příbuzní, jimiž byli nejčastěji jeho sourozenci, resp. švagrové či strýcové; v průměru hospodařili deset let. I když výše uvedená celková průměrná doba, po níž měli usedlost spravovat prozatímní hospodáři (14 let) odpovídá průměrnému věku dědice v době otcovy smrti (10 let), ve skutečnosti však byla kratší. Nezdá se totiž pravděpodobné, že by prozatímní hospodář opravdu držel usedlost 25 let či déle. To by např. znamenalo, že vedle více než třicetiletého dědice měla hlavní slovo na statku jeho stárnoucí matka. Lze předpokládat, že čím delší bylo prozatímní období, které zaznamenaly pozemkové knihy, tím větší byla pravděpodobnost, že dědic převzal usedlost již dříve. Po většinu 18. století neodrážely totiž pozemkové knihy obecně aktuální stav. U příbuzenských převodů se většinou hospodář necítil být potencionálně ohrožen ve svých právech, a proto na zformalizování skutečného stavu příliš nedbal. Méně se asi o to, zda zápisy v pozemkových knihách odpovídají skutečnému stavu, starali domkáři než hospodáři obdělávající pole, kteří formálním převzetím dědictví získali nezpochybnitelné právo převzít vedení gruntu do svých rukou. Ani prozatímní hospodáři si ovšem vždy nechávali právo spravovat usedlost potvrdit zápisem v pozemkových knihách a o jejich úloze se dozvídáme až ze zápisu, jímž se usedlosti ujímal její právoplatný dědic.

Institut prozatímního hospodáře došel po roce 1787 významných změn. Do té doby se jednalo o poměrně běžnou záležitost, která vyplývala z převládajícího dědicového systému. Patent z 3. dubna 1787 zasáhl do tohoto institutu velmi výrazným způsobem. Již sama změna dědicového práva, na jejímž základě se dědicem začal od této doby stávat nejstarší hospodářův syn, snížila počet případů, kdy hospodář po své smrti zanechal nezletilého dědice. Patent zároveň stanovoval, že v případě dědicovy nezletilosti má být určen poručník – nejčastěji dědicova matka a některý mužský příbuzný. Otčímové – tedy druzí manželé dědicovy matky – byly však z poručnictví vyloučeny,⁷²⁰ to znamená, že jejich role coby prozatímních hospodářů byla oslabena. Naopak výrazně vzrostla úloha vdovy po zemřelém hospodáři, jejíž důležitost se ještě zvýšila v roce 1791, kdy byl vydán patent *O právě dědicím na selských statcích v Čechách*. Pokud byla žena spoluvlastnicí svého manžela, mohla si ponechat hospodaření na usedlosti, a to nejen jako prozatímní hospodyně do dospělosti dědice, ale až do své smrti. Všechna tato ustanovení měla za následek, že po roce 1787 výrazně klesl počet usedlostí spravovaných prozatímním hospodářem

---

⁷²⁰ K tomu viz oddíl o dědicím právu.

– zatímco do té doby bylo možné prozatímního hospodáře najít na každé páté usedlosti, po roce 1787 již jen na každé dvanácté.

Celkový průměrný věk dědiců v době, kdy bylo třeba hledat osobu prozatímního hospodáře, se po roce 1787 zvyšuje asi o dva roky, což na první pohled není mnoho. Důležitější je, že se zmenšuje podíl dědiců spadajících do nejnižších věkových kategorií. Jestliže před rokem 1788 bylo v době otcovy smrti 30 % dědiců mladších pěti let a dalších 30 % dědiců spadalo do věkové skupiny 5–9 let, po roce 1787 byla mladších než 10 let pouze třetina dědiců. Naopak 40 % z nich patřilo do věkové skupiny 10–14 let a více než čtvrtina dědiců byla starší patnácti let. Po roce 1787 se znovu vdalo méně prozatím hospodařících žen než v období předchozím, a to i v těch případech, kdy dědic usedlosti byl velmi malý. Zatímco před rokem 1788 se znovu provdalo 62 % žen, jejichž syn byl v době otcovy smrti mladší deseti let, po roce 1787 jich bylo o 10 procentních bodů méně. U matek dědiců, kterým bylo v době otcovy smrti od 10 do 14 let, je tento rozdíl ještě vyšší – zatímco před rokem 1788 se znovu provdala polovina těchto žen, po roce 1787 již pouze 11 %! Domnívám se, že příčinou tohoto stavu nebyla pouze menší atraktivita prozatímních hospodyň pro své potencionální partnery. Spíše se zdá, že s tím, jak se stávalo stále obvyklejší, že samotná žena může vést hospodářství, posilovalo se obecně sebevědomí žen. Ženy, jejichž synové již byli odrostlejší, si po roce 1787 mnohem častěji troufaly na samostatné hospodaření.

S výběrem prozatímního hospodáře souvisí ještě jedna změna. Před rokem 1788 býval poměrně často (11 % případů) jako prozatímní hospodář ustanovován starší bratr dědice. Po změně dědického práva však tato možnost mizí – dědic je většinou zároveň nejstarším synem zemřelého hospodáře. Svůj, i když omezený, prostor (4 % případů) si naopak udržely sestry dědice, které se před rokem 1788 ujímaly prozatímního hospodaření prostřednictvím svých manželů, po tomto roce již samy za sebe. Zajímavé je, že po roce 1787 vystupují ve třech případech (4 %) v roli prozatímního hospodáře dědicovi otcové. I to souvisí se zrovnoprávněním ženy coby držitelky usedlosti – v případech, kdy byla žena samostatnou a jedinou držitelkou, mohl být její manžel po její smrti ustanoven pouze prozatímním hospodářem.

Některé případy, v nichž bylo nutné najít za nezletilého dědice prozatímního hospodáře, se mohly vyvinout v dost složitou situaci. Stávalo se to totiž, že rovněž prozatímní hospodář zemřel, popřípadě nechtěl dále hospodařit ještě dříve, než dědic dospěl, takže bylo nutné hledat znovu vhodnou osobu, jíž by bylo možné usedlost předat. To se pak většinou promítalo negativně na ekonomickém stavu usedlosti, které časté střídání hospodářů neprospívalo. Jednu takovou komplikovanější situaci ukazuje následující případ.

V roce 1762 nebo 1763 zemřel lhůtecký sedlák Martin Hadl (*1709), který byl dvakrát ženatý. Z prvního manželství uzavřeného roku 1733 s Barborou Bláhovou (1716–1742), dcerou sedleckého chalupníka, se Martinu Hadlovi narodilo pět dětí, z nichž se ani jediné nedožilo třetích narozenin. Když šest týdnů po porodu svého posledního dítěte zemřela i Barbora, oženil se Martin znovu, a to s Marianou Vucho-

vou (* kolem 1723–1772), která mu v letech 1744–1762 porodila osm dětí. V době smrti Martina Hadla byli naživu dcera Dorota (1749–1768) a tři synové – nejstarší Matěj (1744–1772), prostřední Jakub (1752–1772) a nejmladší Josef (1758–1832), jenž byl určen za dědice statku. Mariana Hadlová se nedlouho po svém ovdovění provdala za Josefa Šlezingera (* kolem 1735–1775), jemuž porodila ještě dceru Kateřinu (1764–1825).

V roce 1768 předstoupil Josef Šlezinger „před knihy gruntovní“ a žádal o zaplacení svého prozatímního hospodaření, aby mohl později na dědici žádat zpět to, co vynaloží na splácení dluhů, podílů a na vylepšení hospodářství (v letech 1766–1767 Šlezinger skutečně splatil z Hadlových dluhů 33 zl.). Rok 1772 zasáhl Hadlovský grunt velmi těžce.

Začátkem dubna zemřela Mariana Hadlová-Šlezingerová. Josef Šlezinger s poukazem na to, že měl grunt spravovat jen do manželčiny smrti, již dál hospodařit nechtěl a odevzdal prozatímní hospodaření nejstaršímu synovi své zemřelé manželky, osmadvacetiletému Matějovi, bratrovi dědice. Na statku zůstal Šlezinger dále v roli podruha, a to až do své smrti v roce 1775. V roce 1774 se znovu oženil, a to s Ludmilou Vuchovou z Rakové, jež možná byla příbuznou jeho první manželky. Šlezingerově dceři Kateřině, nevlastní sestře dědice Josefa Hadla, nezbylo než téměř celý život prožít jako podruhyně. Kateřina žila dlouho neprovdána, sňatek uzavřela až jako téměř padesátiletá, když se v roce 1813 provdala za ovdovělého šťáhlavského podruha Jana Moravce (* kolem 1755–1831).

Matěj Hadl byl v roce 1772, kdy se měl prozatím ujmout gruntu svého zemřelého otce, již tři roky ženatý s Ludmilou Šmolíkovou (* kolem 1746–1803), dcerou největšího lhůteckého sedláka, která mu porodila dvě dcery. První z nich se narodila dokonce více než rok před svatbou svých rodičů a nedožila se ani prvního roku. Druhá dcera Kateřina (*1769) zemřela deset dní po své babičce – 14. dubna 1772. Úmrtím u Hadlů však nebyl konec. Dne 28. dubna zemřel ještě ne dvacetiletý Matějův bratr Jakub a o měsíc později, 29. května 1772, ho následoval i Matěj. Statek tak opět zůstal bez hospodáře. V této situaci, kdy z celé rodiny zbyl naživu pouze čtrnáctiletý dědic Josef, se Ludmila, vdova po Matějovi, v červenci 1772 znovu vdala. Jejím manželem se stal Jakub Voves (* kolem 1745–1813), syn podruha z Únětic. Jakub Voves si nechal začátkem roku 1774 potvrdit své prozatímní hospodaření do pozemkových knih, přičemž mu byla správa statku, jenž se tak dostal do úplně cizích rukou, svěřena na deset let. Josef Hadl se skutečně svého dědictví ujal 1. 1. 1784, na den přesně po deseti letech od zápisu Jakuba Vovse. Bylo mu tehdy téměř šestadvacet let a byl přes rok ženatý s Barborou Steinerovou (1761–1799), dcerou již zemřelého lhůteckého chalupníka. Josef Hadl se snažil s bývalým hospodářem co nejrychleji vyrovnat, i když to znamenalo, že se musel zadlužit. Do dvou měsíců od převzetí statku vyplatil Jakubovi Vovsovi 76 zl., na něž měl Voves

nárok. Jakub Voves se poté i se svou manželkou a čtyřmi dětmi přestěhoval do nového domku, jenž si ve Lhůtě vystavěl.⁷²¹

Obrázek 20 Domek čp. 25 ve Lhůtě, který vystavěl Jakub Voves

Potřebnou částku poskytla Josefovi Hadlovi z velké části jeho manželka Barbora, zbylých 13 zl. zapůjčil Matěj Kinský, manžel Barbořiny nevlastní matky. Tento případ zároveň odkrývá příběhy dvou sirotek, které vychovávali cizí lidé. Josef Hadl přišel o otce, když mu bylo asi 5 let. Do svých 14 let žil s matkou a jejím druhým manželem. V roce 1772 však náhle během šesti týdnů ztratil jak matku, tak zbylé sourozence (dva bratry). Na statek přišel jako hospodář druhý manžel jeho švagrové. Dospívající Josef asi nenesl zrovna lehce, že se na svém gruntě musí podřizovat úplně cizímu člověku, jenž se k Josefovi choval spíš jako k pacholkovi (při převzetí statku vyúčtoval Josef Jakubovi Vovsovi za „služby“ 20 zl.). Po nastoupení svého dědictví se snažil za každou cenu dostat Vovse z gruntu pryč.

Naproti tomu případ Barbory Steinerové byl zcela odlišný. Barbora se stala úplným sirotkem, když jí ještě nebyly 4 roky. Z nejbližší rodiny jí zbyl jen o čtyři roky starší bratr Jan, dědic usedlosti o výměře 22 str. Oba sourozence vychovávala Apolena rozená Herejková, kterou si jejich otec vzal rok před svou smrtí. Bezprostředně po svém ovdovění se Apolena znovu vdala za Matěje Kinského, jenž byl určen za prozatímního hospodáře. Do zápisu, jímž se Matěj Kinský roku 1765 hospodaření

---

⁷²¹ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 98–103, r. 1768, r. 1774, r. 1784.

ujímal, byla vtělena douška, že ...*dle úmluvy přátelů sirotek uvolňuje se possesor za ten svrchu šacovanéj dobytek těch 75 zl. 45 kr. pro sirotky do kasy sirotčí, při obdržení zápisu polovici, též budoucího roku 1766 druhou polovici v hotovosti složit.*⁷²² Matěj Kinský vložil do roku 1768 do sirotčí kasy nejen zmíněných 75 zl., ale i dalších více než 50 zl., takže zaplatil celý šacunk chalupy. Zdá se, že mezi dětmi a prozatímními hospodáři panovaly velmi dobré vztahy. Zřejmě k tomu přispěl i fakt, že ani Apolena Herejková, ani Matěj Kinský neměli žádné vlastní děti, které by se dožily dospělosti. Jediná dcera, která se Apoleně narodila v manželství s Petrem Steinerem, zemřela tři týdny po porodu a rovněž žádné z pěti dětí Apoleny a Matěje Kinského se nedožilo 3. narozenin. Tomu, že mezi sourozenci Steinerovými a manželi Kinskými byl spíše vztah děti – rodiče, nasvědčují i zápisy v pozemkové knize. Zápis z roku 1784, v němž Matěj Kinský půjčoval 13 zl. manželovi Barbory Steinerové, označuje Matěje za „otce“ Barbory.⁷²³

Obrázek 21 Usedlost čp. 1 ve Lhůtě

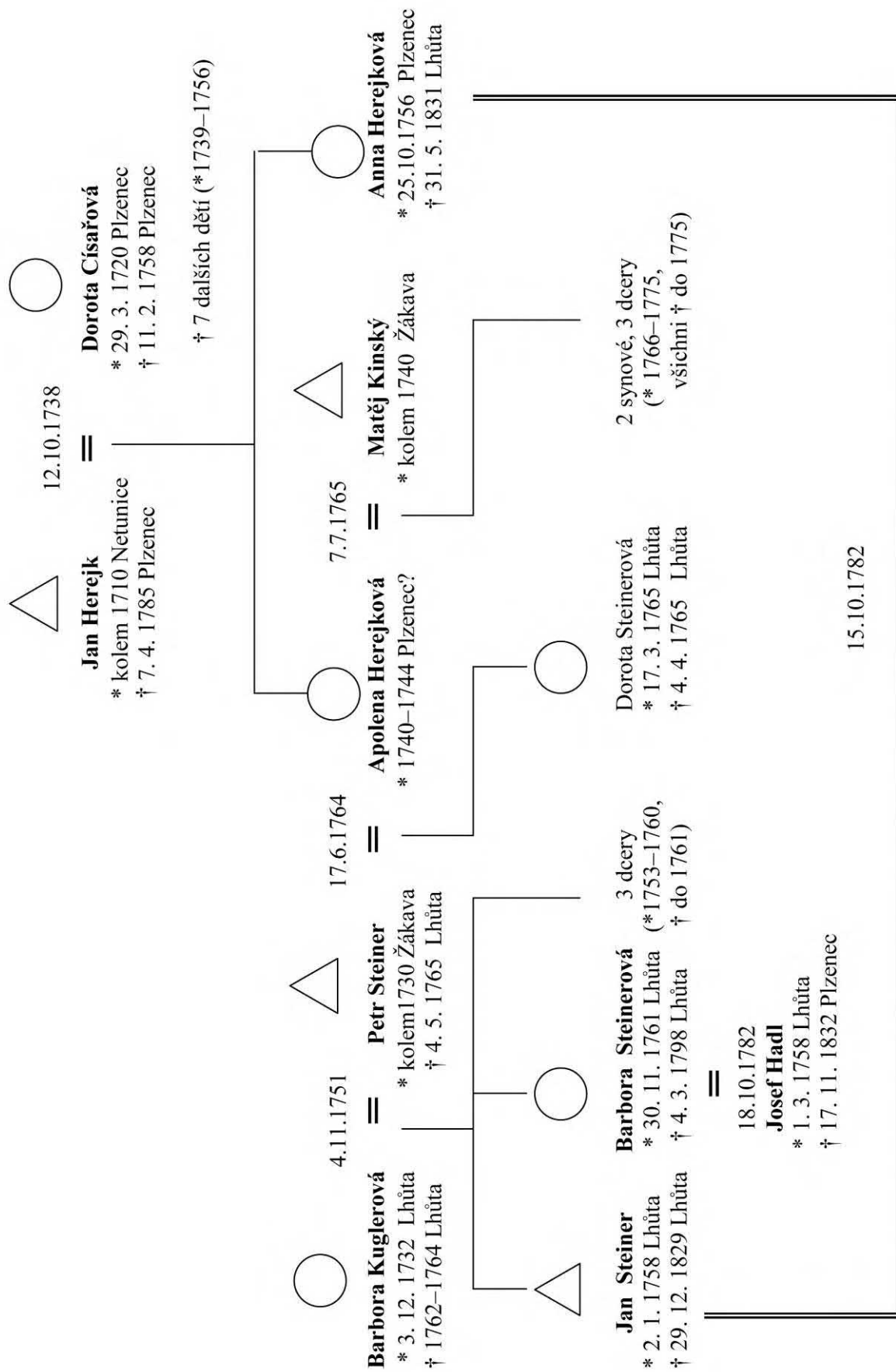
Na dobré vztahy ukazuje i zápis z roku 1785, jímž se Jan Steiner ujímal svého dědictví. Už z toho, že se o svůj majetek přihlásil až ve svých 27 letech, když byl již dva roky ženatý, se zdá, že Jan Steiner necítil potřebu svého otčima hospodaření zbavovat (na rozdíl od případu Josefa Hadla). Navíc *Matoušovi Kinskému na-*

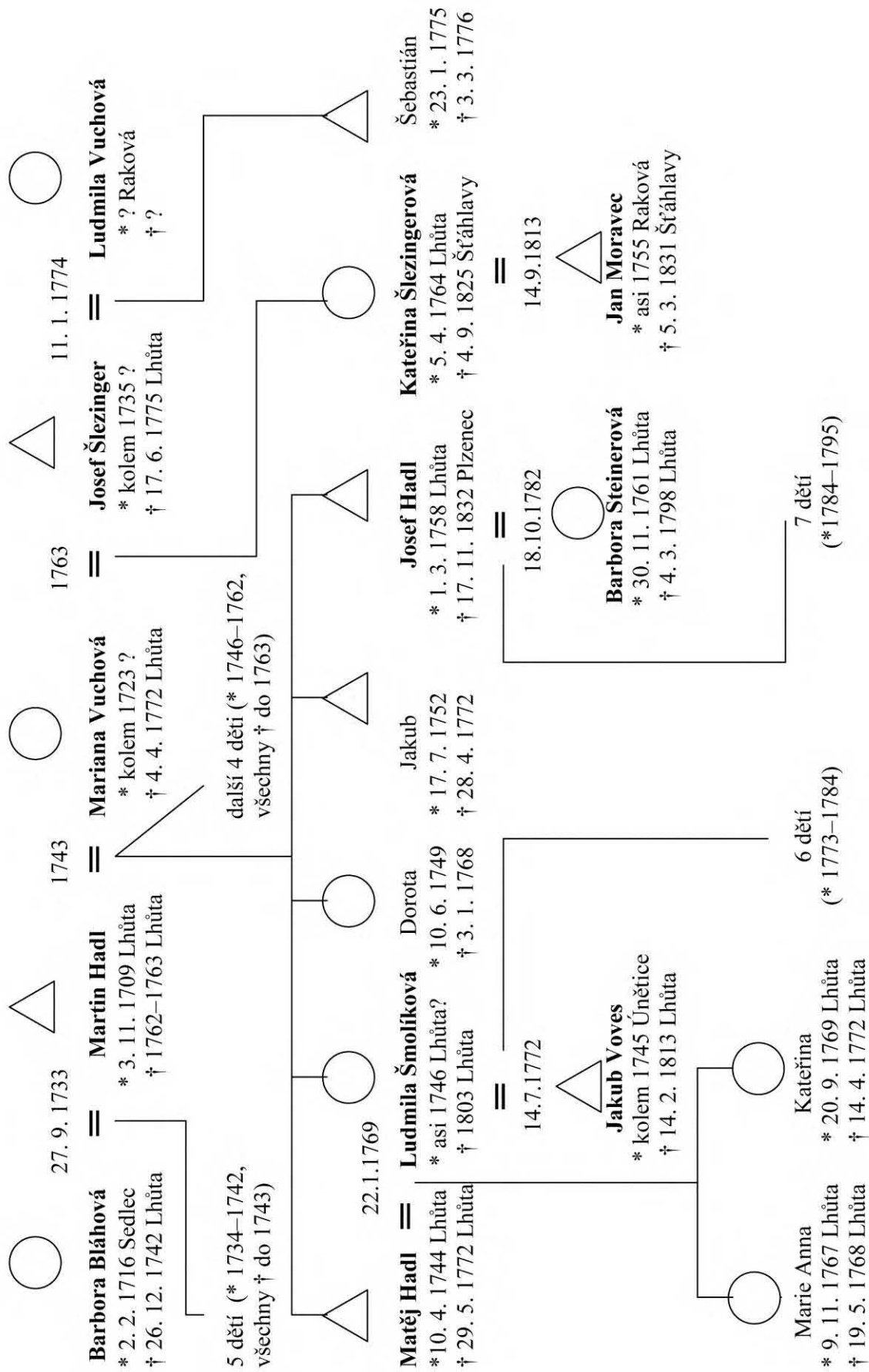
---

⁷²² SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 146, r. 1765.

⁷²³ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 103, r. 1784.

stupující Jan Steiner z ohledu, že prvnější jej k stavu dochoval, popouští na letošní rok pod 1 str. 2 m. ječmene a pod 1 v. 2 m. žita k sklizni, jakož i taky k snazšímu vychování obou rodičů každoročně až do obou smrti na zrně udělovati totiž: pšenice 1 v., žita 2 str., ječmena 1 str., hrachu 1 v. Svrchu psaná suma trhová, oněch 125 zl. 27 kr., patří jedině odstupujícímu hospodářovi Matouši Kinskému, poněvadž on času svého hospodářství nápadnický vyplatil a šacunk chalupy této zcela v pořádnost uvedl, což ale k budoucímu splacení obojí strana mezi s sebou v dobrotě a přátelství spraviti se uvoluje.⁷²⁴ Zbývá jen dodat, že dobré vztahy mezi oběma rodinami podtrhl sňatek Jana Steinera s o rok starší Annou Herejkovou (1756–1831), mladší sestrou jeho nevlastní matky Apoleny.

2.6 Výměnek

Výměnek lze charakterizovat jako institut sloužící k zabezpečení hospodáře nebo osob z jeho nejbližšího okruhu pro případ, že by si tito lidé nemohli sami zajistit obživu. Tato situace nastávala většinou v momentě, kdy hospodář (nebo v případě jeho smrti po něm pozůstává vdova) svou usedlost prodával nebo ji předával svému dědici. Přitom si, jak etymologie slova výměnek napovídá, vyhradil jisté podmínky, které jsou zahrnuty v postupní smlouvě, jež bývala zapisována do pozemkových knih.⁷²⁵ Tento způsob zabezpečení především starých osob se vyskytoval v západoevropském modelu rodiny, který se vyznačoval vyšším sňatkovým věkem a převahou domácností vytvářených nukleární rodinou.⁷²⁶ Výměnek byl poměrně významnou součástí rodinného práva,⁷²⁷ běžně se používal v řadě evropských oblastí. Konkrétní náplň výměnku, četnost jeho využívání i postavení výměnkářů byly různé a závisely na konkrétní dědické praxi i na místních zvyklostech.⁷²⁸

Bohužel při studiu dějin venkova zůstával výměnek poněkud stranou zájmu českých historiků. První studie o výměnku vznikly sice již v minulém století, jednalo

---

⁷²⁴ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 148, r. 1785.

⁷²⁵ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 435–436, uvádí jako další termíny používané v zápisech slovesné formy „vyměňovati“, „vyjmouti sobě“ a výrazy „užitek do smrti své“ nebo „příloh“ a jako analogické německé termíny „Ausgeding“, „Auszug“ a slovesné tvary „ausserdingen“ a „ausziehen“. C. HORÁČEK, *Výměnek*, s. 7, dodává i další německé výrazy „Altentheil“, „Leibgeding“, „Leibzucht“, „Ausbehalt“, „Winkel“ a též latinský výraz „contractus vitalitius“. V pramenech, které jsem měla k dispozici, jsem se setkala s obdobnými výrazy: „s tím vymíněním“, „vejminek učinil“, „vejminek potáhne“, „vymiňuje sobě“, „vyjímá sobě“.

⁷²⁶ J. HAJNAL, *European Marriage Patterns*; TÝŽ, *Two Kinds*.

⁷²⁷ D. ŠTEFANOVÁ – H. ZEITLHOFER, *Alter und Generationenbeziehungen in Böhmen*.

⁷²⁸ H. ZEITLHOFER, *Arbeit und Alter*, s. 42–43.

se však spíše o práce, které výměnek hodnotily z hlediska právního.⁷²⁹ Protože výměnek patřil k břemenům, všímaly si také zatížení, které s sebou přinášel pro statek, do historických exkurzů se ale příliš nepouštěly. Výměnek byl pro tyto autory aktuální institut a také předmět diskuse.⁷³⁰

Z tohoto hodnocení se vymyká práce Cyrila Horáčka, která byla vydána na samém počátku 20. století – nejprve česky a následně též německy.⁷³¹ Ač měla podtitul úvaha agrárně politická, stranou Horáčkova zájmu nezůstaly ani otázky historicko-sociální. I když Horáček konstatuje, že usedlosti s výměnkem jsou dvojnásobně zadlužené než statky bez výměnku, celkově hodnotí výměnek kladně. Soudí, že pro syna bylo vždy lepší, když mohl hospodařit sám, byť za cenu výměnku, než když byl závislý na otci.⁷³² Odchodem na výměnek umožnil zároveň starý hospodář svému nástupci, aby si založil rodinu.⁷³³

Pozitivně hodnotí výměnek také Josef Možuta. Za jeho největší výhodu považuje zajištění výměnkářů formou naturálních dávek. Oceňuje také skutečnost, že výměnek pomáhá udržet rodový majetek nedělený a nepředlužený.⁷³⁴ Ještě v roce 1942 Možuta konstatuje, že „výměnek je zcela vyhovující zařízení, zrušení nebo změny nejsou opodstatnělé.“⁷³⁵

Po druhé světové válce, kdy výměnek nebyl již zahrnut do nového občanského zákoníku, zájem o něj upadá. Výzkumu výměnku se začal věnovat až Vladimír Procházka v 60. letech.⁷³⁶ Ten považoval výměnek za ekonomickou nutnost v prostředí naturálního hospodářství. Pro postavení výměnkáře nejsou podle Procházky rozhodující pokrevní vazby, ale to zda výměnkář svůj statek převedl na nového hospodáře záplatně, či nezáplatně.⁷³⁷

---

⁷²⁹ E. F. RÖBLER, *Inaugural Dissertation*. A. MENOŠEK, *Výměnek a jeho postavení*.

⁷³⁰ J. O. WOREL, *Výměnek při exekuci*; K. VIŠKOVSKÝ, *Sociální pojišťování*.

⁷³¹ C. HORÁČEK, *Výměnek*.

⁷³² *Tamtéž*, s. 31, 40.

⁷³³ „Nemožnost založení vlastní rodiny v mužném věku nepostrádala by pak dozajista povážlivých účinků ve směru populačním i mravnostním.“ *Tamtéž*, s. 48. K souvislostem mezi majetkovým převodem a odchodem na výměnek viz M. DRIBE – C. LUNDH, *Retirement as a strategy*.

⁷³⁴ „I když se někdy cítí jako těžké břemeno, přece netíží tolik, jako kdyby musil nastupitel najednou skládati nějaký velký uhrazovací kapitál, z něhož by odstupitelé mohli býti do smrti zaplácáni.“ J. MOŽUTA, *Výměnkářská otázka*, s. 29; viz též s. 43.

⁷³⁵ J. MOŽUTA, *Praktické provádění výměnku*, s. 109.

⁷³⁶ V. PROCHÁZKA, *Výbava a výměnek*, s. 55–62. Tato studie byla zapracována i do největší Procházkovy práce, ve které uskutečnil dosud nejrozsáhlejší rozbor pozemkových knih (V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*).

⁷³⁷ V. PROCHÁZKA, *Výbava a výměnek*, s. 59, TÝŽ, *Česká poddanská nemovitost*, s. 435–436.

Vedle nevelkých studií v etnografickém časopise *Český lid*, které byly publikovány počátkem 70. let,⁷³⁸ se výměnku dostalo více pozornosti až v 90. letech, kdy byl studován v souvislosti s výzkumem venkovské rodiny, rodinných struktur a transferu usedlostí.⁷³⁹ Také v zahraničí byly publikovány práce, které se vztahují k výměnku. Vedle studie Davida Gaunta, která analyzuje výměnek především ve Švédsku, Norsku a Finsku, a výzkumu, který uskutečnil pro Dánsko Palle Ove Christiansen, jsou pro naše prostředí nejzajímavější studie o výměnku v Rakousku.⁷⁴⁰

Hermann Rebel vidí ve výměnku prostředek rodinné strategie. Rodiče svým odchodem na výměnek rozhodovali nejen o okamžiku, kdy si jejich dědic bude moci založit vlastní rodinu, ale druhotně též o velikosti domácnosti nového hospodáře. Thomas Held tvrdí, že četnost výskytu výměnku je podmíněna ekonomickými faktory. Zároveň považuje výměnek za alternativu k možnosti, že se odstupující hospodář-vdovec (či vdova) znovu ožení (provdá).⁷⁴¹

2.6.1 Vznik a vývoj výměnku

Kdy institut výměnku vzniká, není přesně jasné. Karl Schmidt klade původ výměnku do souvislosti s německými právními zvyklostmi. Zároveň spojuje jeho rozšíření se vznikem testamentů. Jejich výskyt, jak uvádí, nelze pramenně doložit do 14. století.⁷⁴² Ke 13.–14. století jako době vzniku výměnku se kloní i Cyril Horáček.⁷⁴³ Prameny, které by mohly toto tvrzení potvrdit, však chybí. Nejstarší záznam výměnku z českých zemí pochází z roku 1416, kdy si odstupující rodiče pro svou obživu vyhradili čtvrt lánu.⁷⁴⁴

David Gaunt soudí, že se výměnek začíná prosazovat poté, co sedláci získali dispoziční právo na své usedlosti. Do té doby docházelo ke změně vlastníka used-

---

⁷³⁸ J. ŠŤASTNÁ, *Výměnek*; M. ŠULCOVÁ, *Příspěvek*.

⁷³⁹ J. GRULICH, *Zu ausgewählten Aspekten*; D. ŠTEFANOVÁ, *Soziale Schichtung*; D. ŠTEFANOVÁ – M. CERMAN, *Lebensunterhalt und Erwerb*; D. ŠTEFANOVÁ – H. ZEITLHOFER, *Alter und Generationenbeziehungen*; A. VELKOVÁ, *Forma sociálního zabezpečení*; J. GRULICH, *Das ländliche Ausgedinge in der Frühen Neuzeit*; J. KOZLÍK, *Výměnkářská otázka v Čechách*.

⁷⁴⁰ D. GAUNT, *Formen der Altersversorgung*; P. O. CHRISTIANSEN, *Die vetrackte Hofübernahme*.

⁷⁴¹ T. HELD, *Ausgedinge*, s. 158, 184. Toutéž problematikou se T. HELD zabývá v článku *Rural Retirement*. Dále k výměnku: W. EHRMANN, *Das Ausgedinge*; L. KOGLER, *Das Ausgedinge*.

⁷⁴² K. SCHMIDT, *Gutsübergabe und Ausgedinge*, s. 12–13. O vzniku výměnku také B. CZERANOWSKI, *Das bäuerliche Altenteil*.

⁷⁴³ C. HORÁČEK, *Výmínek*, s. 11, uvádí, že v roce 1363 se ve Vestfálsku hovoří o výměnku jako o starém lidovém obyčeji.

⁷⁴⁴ F. TADRA, *Listy kláštera*, s. 228–229. Další příklad výměnku (z roku 1434) uvádí F. ROUBÍK, *Dějiny Chodů*, s. 617–618.

losti až po smrti předchozího hospodáře. Teprve, když si hospodář mohl zvolit svého nástupce, otvírá se cesta pro jeho odchod na výměnek.⁷⁴⁵ Písemných dokladů o výměnku máme do 17. století jen málo. Úměrně s rozšířením pozemkových knih, do nichž byly výměnkářské smlouvy nejčastěji zaznamenávány, se četnost záznamů o výměnku zvyšuje. Výměnek byl institut, který plně podléhal vrchnostenskému rozhodování. Vrchnost na něm měla eminentní zájem, neboť výměnek umožňoval, aby starý hospodář, který již nebyl zárukou dobrého hospodaření a včasného odvádění všech dávek a povinností, mohl usedlost ve vhodný čas předat novému mladému hospodáři. Na druhé straně musela vrchnost dbát na to, aby výměnek neznamenal přílišné zatížení statku. Proto byla na jednotlivých panstvích vydávána vrchnostenská nařízení, která se výměnku týkala. Za jedno z prvních je možné považovat *Zřízení meziříčské* vydané Janem Jetřichem Berkou z Dubé městu Velkému Meziříčí a vesnicím panství meziříčského na Moravě okolo roku 1630. Tato hospodářská instrukce zakazovala výměnek při prodeji usedlosti, protože měl negativní vliv na výši ceny.⁷⁴⁶

Od poloviny 18. století začíná do této oblasti výrazněji zasahovat stát. Podle dvorského reskriptu vydaného pro Čechy dne 27. srpna 1752 byla povolena „der Kauf und Verkauf der Ausgedingsgründe zwischen Unterthanen mit obrigkeitlichen Wissen“.⁷⁴⁷ Další, o rok mladší dvorský reskript, považoval výměnek za hlavní důvod zadlužování statků a špatného hospodaření, a proto v zájmu ochrany nového vlastníka, který často koupil usedlost ve špatném stavu a navíc zatíženou výměnkářským břemenem, omezoval takovéto kupní smlouvy předchozím souhlasem vrchnosti.⁷⁴⁸

Následující dvě nařízení, ve kterých je též upravován výměnek, se váží k nepokojům na dobříšském panství.⁷⁴⁹ Byla namířena proti těm výměnkům, které obsahovaly polnosti, a zároveň stanovovala, co může být napříště do výměnku zahrnuto.⁷⁵⁰

---

⁷⁴⁵ D. GAUNT, *Formen der Altersversorgung*, s. 159. V českém prostředí bylo dispoziční právo sedláků závislé na tom, zda drželi usedlost zakoupenou, či nezakoupenou. Také ve výběru dědice byl hospodář omezován zvyklostmi uplatňovanými v rámci dědického práva.

⁷⁴⁶ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 23, s. 115.

⁷⁴⁷ J. KROPATSCHEK (ed.), *Sammlung aller k. k. Verordnungen*, vol. I., s. 375.

⁷⁴⁸ J. KROPATSCHEK (ed.), *Sammlung aller k. k. Verordnungen*, vol. II., s. 224–227. Reskript byl vydán dne 31. srpna 1753.

⁷⁴⁹ Nejvyšší rozhodnutí k napravení a potrestání útiskův, páchaných na poddaných knížete Mannsfelda na panství Dobříšském podepsané Marií Terezií ve Vídni 12. května 1770, in: J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 24, s. 417. Patent z 24. května 1771, kterým se vydávají nařízení k zamezení rozmanitých útiskův poddaných od vrchnosti při robotách, panských potravinách, akcencích, jenž obecně slul Dobříšský patent, *tamtéž*, s. 438–439. K tomu viz K. KROFTA, *Dějiny selského stavu*, s. 239.

⁷⁵⁰ „Dass keine Benutzung der Felder, Gärten und anderer Gründe zum Ausgeding angewiesen, sondern darzu lediglich nebst der freien Wohnung und Benutzung einiger Stücke Viehs, ein gewisser Beitrag an Körnern in natura nach obrigkeitlichen Ermessen bestimmt werden solle.“ In: J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 24, s. 438–439.

Podobnou problematiku upravoval o více než padesát let mladší dekret dvorské kanceláře ze dne 15. února 1833, který stanovoval, že vlastníci pozemků nesmí napříště přenechávat výměnkáři část svých nemovitostí.⁷⁵¹

Guberniální nařízení ze 30. listopadu 1794 zakazovalo přiznávání výměnku pro druhého muže vdovy po původním hospodáři, která usedlost jistou dobu spravovala za nezletilého syna a po dosažení jeho plnoletosti nastupovala na výměnek.⁷⁵² Dvorský dekret ze 7. srpna 1795 naopak tento zákaz rušil.⁷⁵³

Problematiku výměnku upravoval i *Všeobecný občanský zákoník*, který byl vyhlášen patentem ze dne 1. června 1811, a to ve II. díle, 7. kapitole nazvané O služebnostech. Zde jsou podrobně rozebírány jednotlivé druhy práv uživatele služebnosti (mezi ně patřil i výměnkář). Po zrušení poddanství v roce 1848 nepodléhala již smlouva o výměnku vrchnostenskému schválení, ale výměnek jako věcné břemeno musel být i nadále zapisován do pozemkových knih.⁷⁵⁴

2.6.2 Výměnek v pozemkových knihách vesnice Lhůty

Pro analýzu výměnku jsem vybrala vesnici Lhůtu, která byla poměrně malá, a tak jsem mohla do této sondy zahrnout všechny výměnkářské smlouvy od založení pozemkových knih do roku 1850. Na přelomu 18. a 19. století žilo ve Lhůtě ve 35 domech asi 200 obyvatel, pouze sedm nemovitostí mělo charakter selského nebo chalupnického gruntu.

Tabulka II.50 Počet výměnků zapsaných u lhůteckých usedlostí v letech 1691– 1850

Období	Počet	Období	Počet
1691–1700	1	1771–1780	–
1701–1710	–	1781–1790	6
1711–1720	–	1791–1800	–
1721–1730	3	1801–1810	10
1731–1740	4	1811–1820	6
1741–1750	–	1821–1830	9
1751–1760	7	1831–1840	8
1761–1770	1	1841–1850	10

⁷⁵¹ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 25, s. 629.

⁷⁵² J. KROPATSCHEK (ed.), *Sammlung der Gesetze... des Kaisers Franz*, vol. IV., s. 598.

⁷⁵³ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 25, s. 383.

⁷⁵⁴ J. SEDLÁČEK, *Právo výměnku*, s. 103–104.

Smlouva o výměnek se vyskytuje v 65 zápisech (40 %) lhůteckých pozemkových knih. Nejstarší záznam se váže k roku 1698. Šlo o prodej usedlosti mezi dvěma bratry, při které si prodávající hospodář vyhradil užívání určitých polností. Bližší časové rozložení výměnkářských smluv ukazuje tabulka II.50.

Od počátku 19. století se výměnek objevuje stále častěji. V letech 1801–1850 zaznamenávají pozemkové knihy celkem 82 majetkových převodů. Jde o stejný počet smluv jako za celé 18. století. Ustanovení o výměnku obsahuje 43 zápisů (52,4%) z 1. poloviny 19. století, což představuje téměř dvojnásobný nárůst oproti 18. století, kdy se výměnek vyskytuje u 22 (26,8%) převodních smluv. Zároveň dochází i ke změnám jeho obsahové stránky. Zatímco v 18. století převládaly poměrně jednoduché zápisy, často spíše s důrazem na zajištění bytu a všeobecné zaopatření výměnkáře, od 19. století je výměnek podrobnější – zvláště ve 40. letech jde o velice rozsáhlé zápisy s detailním výpočtem nejrůznějších dávek.

Tabulka II.51 Četnost zápisů v pozemkových knihách vesnice Lhůty a výskytu výměnku podle typů usedlostí v letech 1691–1850

Typ usedlosti	Usedlosti		Zápisy		Výměnek	
	počet	%	počet	%	počet	%
1691 – 1800						
Selská	4	15,4	16	19,5	8	50,0
Chalupnická	3	11,5	14	17,1	6	42,9
Domkářská	19	73,1	52	63,4	8	15,4
Celkem	26	100,0	82	100,0	22	26,8
1801– 1850						
Selská	5	13,2	13	15,9	10	76,9
Chalupnická	3	7,9	7	8,5	4	57,1
Domkářská	30 ^a	78,9	62	75,6	29	46,8
Celkem	38	100,0	82	100,0	43	52,4

Poznámka: a – jde o počet hospodářů, nikoli domů. Postupně se totiž rozdělilo pět domkářských usedlostí, takže s 25 domy disponovalo celkem 30 držitelů. S každou polovinou se ale nakládalo tak, jako by šlo o oddělený subjekt, i v pozemkové knize byly vedeny zápisy zvlášť pro každou polovinu.

V 18. století dbali na zajištění výměnku hlavně hospodáři ze selských a chalupnických gruntů, kdežto u domkářských usedlostí se výměnkářské smlouvy vyskytovaly jen zřídka. Naproti tomu v 19. století dochází k výrazným změnám. Výměnek se stává obecně přijímaným zajištěním osob ve stáří a již tolik nezáleží na velikosti hospodářství, i když výměnky ze selských a domkářských usedlostí se samozřejmě obsahově odlišují a i nadále se výměnkářské dávky nejčastěji objevují u větších usedlostí.

2.6.2.1 Výměnkáři

Kdo vlastně odcházel na výměnek? Až do konce 18. století se výměnkáři častěji stávali sedláci než domkáři. Následující řádky se pokusí zobrazit, jak vypadala jejich rodinná situace, zda to byli lidé ženatí, nebo vdovci a vdovy, a jak dlouho výměnek užívali.

Při rozboru rodinného stavu 77 výměnkářů, o nichž byly informace zjištěny, se ukázalo, že častěji odcházely na výměnek ženy (44 případů) – ať už jako vdovy nebo jako manželky výměnkářů. Jejich vyšší počet je dán věkovým rozdílem mezi manželi, který se ještě zvýšil, pokud byla žena již druhou manželkou hospodáře. Ženy se tak častěji než muži dožívaly okamžiku, kdy byla usedlost předána novému hospodáři. Celkem ve 32 % případů byly tyto ženy druhými manželkami odstupujících nebo zemřelých hospodářů. Čtyři ženy (10 %), které byly prvními manželkami těchto hospodářů, se po smrti manžela znovu provdaly.

Muži přežili devětkrát své první manželky, jednou též manželku druhou. Jeden vdovec se poté, co odešel na výměnek, oženil ještě dvakrát. Také další vdovec se na výměnku znovu oženil. Ve dvou případech byli muži druhými manžely vdov po původním hospodáři. Po smrti svého prvního manžela tyto ženy nejdříve hospodařily a později se ještě před odchodem na výměnek provdaly. Tyto údaje ukazují, že zde zcela neplatila výše uvedená domněnka Thomase Helda, který tvrdil, že výměnkáři se již znovu neženili a že výměnek znamenal vlastně alternativu k dalšímu sňatku.⁷⁵⁵ Malý počet sňatků u výměnkářů byl spíše dán dědickým právem – dokud se dědicem stával nejmladší syn hospodáře, odcházelo na výměnek pouze malé množství otců (a ti, kteří se výměnku dožili, byli starší šedesáti let). U žen byla šance na uzavření dalšího sňatku silně ovlivňována jejich věkem. Přesto i zde nalezneme případy, kdy se vdova po zemřelém hospodáři vdala nedlouho před nástupem svého výměnku či zároveň s nástupem nového hospodáře.

Tabulka II.52 Rodinný stav lhůteckých výměnkářů v době jejich odchodu na výměnek

Pořadí manželství	Manželé	Vdovci	Vdovy
1. manželství obou	12	9	14
2. manželství obou	–	–	1
2. manželství muže, 1. manželství ženy	8	1	5
2. manželství ženy, 1. manželství muže	2	–	2
2. manželství muže, 3. manželství ženy	–	1	–
Celkem	22	11	22

Poznámka: Osoby, které se vyskytují ve více zápisech, započítávám pouze jednou. Jeden dvaatřicetiletý muž byl svobodný.

⁷⁵⁵ T. HELD, *Ausgedinge und ländliche Gesellschaft*, s. 184.

Tabulka II.53 Trvání výměnku podle pohlaví a rodinného stavu lhůteckých výměnkářů

Rodinný stav	Věk v době nástupu na výměnek			Délka výměnku		
	průměr	minimum	maximum	průměr	minimum	maximum
Ženatí muži	62,3	38	75	8,1	1	24
Vdané ženy	55,9	33	69	15,9	2	42
Vdovci	58,4	40	71	8,4	1	26
Vdovy	59,1	39	77	8,9	2	26
Muži celkem	58,7	38	75	8,3	1	26
Ženy celkem	57,4	33	77	12,2	2	42

Rozbor věku byl obtížnější, neboť převod nemusel být vždy ihned zapsán do pozemkových knih. Datum zápisu je tedy nutně brát jako východisko, ovšem ve skutečnosti mohli bývalí hospodáři pobírat svůj výměnek i několik let předtím, zápis sám znamenal pouze formální uspořádání vlastnických vztahů. Totéž platí o délce výměnku. Není jisté ani to, že výměnkáři pobírali dávky skutečně až do své smrti.

Z hlediska věku v době nástupu na výměnek a délky jeho trvání lze pozorovat největší rozdíly u manželských dvojic, které vyplývaly z věkových rozdílů mezi manželi. Ženy odstupujících hospodářů bývaly v průměru o více než šest let mladší, a tak pobíraly výměnek téměř dvojnásobně déle než jejich manželé. Spodní věková hranice při odchodu na výměnek, která se pohybuje do čtyřiceti let, je dána tím, že se jednalo o druhé partnery výměnkářů. Tak byla dosažena i rekordní délka výměnku, která činila 42 let – druhé manželce odstupujícího hospodáře bylo v době předání usedlosti teprve 33 let, manžela přežila o 25 let a sama zemřela ve věku 75 let. Druhý nejdelší výměnek trval 34 let a byl dán vysokým věkem, kterého se dožila jedna výměnkářka (91 let).

Pro bližší rozbor jsem výměnkáře rozdělila do čtyř skupin podle jejich vztahu k novému hospodáři:

- 1) otec nového hospodáře (s manželkou)
- 2) vdova po starém hospodáři
- 3) prodávající
- 4) třetí osoba

Výměnek pro otce

Do této skupiny spadá celkem 24 zápisů,⁷⁵⁶ z nichž patřil v deseti případech výměnek otci, který byl vdovcem, ve zbývajících čtrnácti zápisech byl výměnek určen pro manželskou dvojici. Tyto smlouvy znamenaly, že se otec rozhodl už dále nehospodařit a usedlost předat ještě za svého života svému nástupci. Tím býval nej-

⁷⁵⁶ Jednou nejde o vlastního otce, ale o strýce, který si vzal svou neteř za schovanku a svůj statek pak předal jejímu manželovi.

častěji syn (osmnáct zápisů), pokud hospodář syna neměl, nastupoval v 18. století dědický nárok dcery prostřednictvím manžela (jde o dva zápisy). V 19. století, kdy již bylo možné, aby žena sama hospodařila, předal jednou otec usedlost své svobodné dceři a ve třech zbývajících případech byla usedlost zapsána jako společné vlastnictví již vdané dcery a jejího manžela.

Pokud jde o důvody, pro které starý hospodář odstupoval, lze je rozdělit do tří skupin.

1) Věk a nemoc

Vyšší věk a špatný zdravotní stav byly nejdůležitějšími příčinami odchodu hospodáře na výměnek: *...nemohouce Adam Šlezinger skrze sešlost věku svýho s jeho manželkou dáleji hospodařiti...*⁷⁵⁷ Nedostatek fyzických sil znamenal pro sedláka ušlý zisk, protože práci, kterou doposud zastal sám, musel nyní vykonat někdo jiný. A pokud nemohl vypomoci někdo z rodiny, znamenalo to najmout pracovní sílu. Také vrchnost měla zájem na tom, aby lidé povinní robotovat nebyli vysílení starci neschopní odvést odpovídající práci.

Příliš brzký odchod na výměnek nebyl ale také žádoucí. Čím dříve k němu došlo, tím déle trvalo pro nového hospodáře zatížení, které s sebou výměnek přinášel. C. Horáček uvádí, že zadlužení usedlostí, na kterých vázl výměnek, bylo oproti hospodářstvím bez výměnku dvojnásobné,⁷⁵⁸ což mohlo přinášet i konflikty hospodáře s výměnkářem:

„Kdežto přirozený cit, láska synovská a povinnost vděčnosti velí, aby syn života svých rodičů si vážil, aby z jich zdraví upřímně se těšil a jim přál věku co nejdelšího ... zde naopak soukromý zájem a majetkový prospěch vyvolává v synovi přání opaku. Propuká zde v celé příkrostiti spor zájmů hospodářských s vrozenou láskou synovskou. A čím břímě výminkové těžší, čím déle trvá, čím věk rodičů vyšší, tím mocněji a určitěji ozývá se v nitru synově temná touha po brzké smrti otcově a matčině, tím úrodnější nabývá půdy, tím spíše jí syn popřává sluchu, až nakonec bažení to naplní celé srdce jeho a on nemá přání horoucnějšího, než aby co nejdříve zřel rodiče na loži smrtelném.“⁷⁵⁹

Tato situace pak zrovna neprospívala vzájemným vztahům mezi hospodářem a výměnkářem. Nedůvěru v řádnou synovskou péči je možné pozorovat v zápise z roku 1752, kde je připojen dodatek, podle kterého si otec vymínil, že pokud by *proti vsí naději od syna svého v uctivosti držán a náležitě vychován býti neměl,*⁷⁶⁰ má právo mu usedlost odebrat a odevzdat ji jinému synovi.

---

⁷⁵⁷ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 664, r. 1752.

⁷⁵⁸ C. HORÁČEK, *Výminek*, s. 31.

⁷⁵⁹ *Tamtéž*, s. 53.

⁷⁶⁰ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 664, r. 1752.

Ovšem ani ze strany otce-výměnkáře se nastupující syn nemohl spoléhat na nějaké úlevy či pochopení. Někteří otcové se chovali tak, jako kdyby zapomněli na vlastní problémy, se kterými se v dobách svého hospodaření museli potýkat, a statek zatěžovali svými neúměrnými požadavky.⁷⁶¹

2) Dluhy a hospodářské těžkosti

Zadlužení usedlostí nebylo nic neobvyklého, často na nich vázlo splácení různých závazků, jakými byly dluhy, různé dávky a platy a též dědické podíly pro hospodářovy sourozence. Tyto částky byly většinou strhávány formou ročních splátek, v případě, že je hospodář nestihl za svého života splatit, nezanikaly, ale přecházely jako povinnost na jeho dědice.

Na zadlužení a špatné hospodaření upozorňují přímo jednotlivé zápisy: ... *když Bartoloměj Tycar skrze všeliké nedostatky a velkou chudobu na této chalupě dálejc hospodařiti nemohl a rozličné dluhy vzdělal...*⁷⁶²

Zadlužení mohlo vést hospodáře k dřívějšímu předání usedlosti svému dědici, rozhodně však nelze říci, že by v českém prostředí mělo takové důsledky, jaké uvádí D. Gaunt pro Švédsko. Podle Gaunta volili hospodáři, kteří se dostali do potíží, raději odchod na výměnek, a to i v období, kdy byli na vrcholu svých sil. Tak se stávalo, že se na výměnku setkaly dvě generace hospodářů. Toto dvojnásobné zatížení výměnkem, které Gaunt zjistil u více než čtvrtiny statků, mělo pak za následek další zhoršení hospodářské situace.⁷⁶³ Ve vesnici Lhůtě však zadlužení statku takové důsledky nemělo. Pokud hospodář v produktivním věku opravdu nemohl dále hospodařit, řešil svoji situaci spíše prodejem usedlosti než předčasným odchodem na výměnek. Případ dvojnásobného výměnku se v pozemkových knihách vesnice Lhůty nevyskytuje ani jednou.

3) Svatba dědice

Sňatek syna či dcery, kteří měli usedlost zdědit, býval vhodnou příležitostí nově uspořádat majetkové vztahy na usedlosti. Jak bylo ukázáno výše, v průběhu doby spojovalo odchod z usedlosti se sňatkem dědice stále více otců – po roce 1787 se více než polovina transferů inter vivos konala u příležitosti dědicova sňatku. Těchto případů přibývalo i početně, protože před rokem 1788, kdy platilo dědické právo nejmladšího syna, otec málokdy viděl svého dědice dospívat, natož aby se dožil jeho svatby.

*

---

⁷⁶¹ D. GAUNT, *Formen der Altersversorgung*, s. 171, s odvoláním na kalorické propočty tvrdí, že výměnkáři si často vymíňovali takové množství potravin, které sami nemohli zkonsumovat, a přebytek pak často prodávali.

⁷⁶² SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 194, r. 1785.

⁷⁶³ D. GAUNT, *Formen der Altersversorgung*, s. 180.

Podíváme-li se nyní blíže na okolnosti, za kterých se otec-hospodář stával výměnkářem, zjistíme následující skutečnosti. Průměrný věk, který otec dosahoval při odevzdání hospodářství, byl 64,4 roku. Nejnižší zaznamenaný věk byl 51 let, naopak nejvyšší 75 let. V deseti případech byl hospodář již vdovcem, pokud jeho manželka ještě žila, byl její průměrný věk 54,2 roku. Průměrná délka života činila u otce 71 let, věk jeho manželky při úmrtí byl o rok nižší. Tyto údaje zároveň znamenají, že výměnkáři-otcové užívali svého výměnku v průměru 8,4 roku, jejich manželky o plných deset let déle. Nejdelší celkový výměnek trval 42 let, nejkratší necelý rok.

Výměnek pro vdovu

Samotná žena nastupovala na výměnek po smrti svého manžela, když hospodářství přešlo na některé z jeho dětí. Šestnáctkrát byl tímto dědicem syn (v šesti případech jde o syna z prvního manželství) a šestkrát dcera. Pouze v devíti z 22 zápisů se tak ale stalo bezprostředně po smrti hospodáře. V šesti případech byla vdovavýměnkářka druhou manželkou zemřelého hospodáře, to znamená, že se její věk v době smrti jejího manžela, pohyboval kolem 45 let. I mezi prvními manželkami se občas vyskytly ženy středního věku. Za této situace si tyto vdovy připadaly ještě příliš mladé na to, aby byly pouze odkázané na výměnek. Úmrtím manžela získaly samostatné postavení, které jim umožnilo rozhodovat o hospodářství. Tuto skutečnost nelze samozřejmě zobecňovat, vždy záleželo na konkrétním případě, na tom, jaké měla vdova zázemí, zda bylo v domě dostatek dospělých či dospívajících mužů, kteří jí byli schopni pomoci. Pokud tito muži v domě chyběli a nebyli najati, musela se vdova znovu provdat.

Celkem třikrát se vdova ještě před nástupem výměnku znovu vdala. Ve dvou případech, se stal její manžel dočasným hospodářem, v případě posledním předala vdova měsíc po svém sňatku usedlost svému nevlastnímu synovi a odešla na výměnek, který se ale vztahoval zřejmě jen na její osobu.

Na výměnku žily tyto ženy v průměru 10,6 roku, nejdelší výměnek trval 26 let, nejkratší dva roky. Nastupovaly ho, když jim bylo průměrně 56,5 roku, umíraly v průměrném věku 64,6 roku. Nejmladší výměnkářce bylo 39 let, nejstarší 77 let. Nejnižší zjištěný úmrtí věk pak byl 48 let, naopak nejvyšší 74 let.⁷⁶⁴

Výměnek pro prodávajícího

Tato skupina výměnkářů představuje osm hospodářů, kteří nastoupili na výměnek poté, co svou usedlost prodali. Kromě dvou případů byli tito výměnkáři ženatí a podle důvodu prodeje se dají rozdělit do tří skupin.

1) Do první skupiny zařazuji čtyři manželské páry, z nichž tři byly bezdětné a jeden měl dvě děti, kterým bylo již přes třicet let a byly zaopatřeny jinde. Tito

---

⁷⁶⁴ Úmrtí věk zmíněné ženy, která odcházela na výměnek v 77 letech, se mi zjistit nepodařilo.

hospodáři tedy neměli vlastního dědice, kterému by usedlost odevzdali. Zřejmě ani mezi širším příbuzenstvem se nevyskytla vhodná osoba, která by mohla nemovitost převzít, a tak zbyla pouze možnost prodeje nepřibuznému kupci. Pro prodávajícího, který neměl kam odejít a musel na usedlosti zůstat jako výměnkář, nešlo o příliš příjemnou alternativu. Znamenalo to soužití s cizími lidmi, které mohlo být problematické – zvláště pokud prodávaná nemovitost byla pouze malým domkem, ve kterém se výměnkářský pár musel tísnit s rodinou nového hospodáře. K domkářským usedlostem se také vztahovaly tři zde uvedené případy. Ze zápisů vyplývá, že dokud hospodář jen trochu mohl sám pracovat, bránil se prodeji, a teprve když *skrze svou starost a nedostatek zdraví svého na tomto gruntě dál hospodařiti nemohl, ano, již na sobě mdloby života cítil,*⁷⁶⁵ rozhodl se stát se výměnkářem. To, že hospodáři odložili prodej své usedlosti co možná nejdéle, dokazuje nejen jejich stáří v době, kdy na výměnek odcházeli (v průměru 66,3 roku), ale i skutečnost, že si svého výměnku příliš neužili a během roku či dvou zemřeli.

Dá se tedy říci, že prodejem usedlosti a pojištěním výměnku zabezpečovali tito muži hlavně své manželky. Ty byly o několik let mladší než jejich manželé (jejich průměrný věk byl 57 let) a výměnek se pro ně stal důležitým zajištěním životních potřeb. Po manželově smrti by totiž tyto vdovy jen těžko hledaly jinde obživu vzhledem k tomu, že neměly vlastní děti a že vyhlídka na sňatek se pro ženu po 40. roce života stávala mizivou. Výměnek jim poskytoval celkem slušné zabezpečení, neboť disponovaly i nemalou částkou hotových peněz získanou prodejem usedlosti. Vzhledem k tomu, že zde nebyly děti či jiné osoby, o které by se tyto výměnkářky musely starat, mohly mít poměrně dobrou životní úroveň. To ostatně dokládá i skutečnost, že tyto ženy žily na výměnku ještě velmi dlouho (v průměru 12,3 roku) a dožívaly se poměrně vysokého věku (průměrně 69,3 roku).

2) Do druhé skupiny řadím dva hospodáře, kteří po prodeji usedlost opustili. Oba byli mladší čtyřiceti let a zřejmě si našli jiné zajištění, snad i mimo vesnici. Oba také prodali svou usedlost blízkým příbuzným. První z nich, Matěj Ernst, který byl svobodný, prodal hospodářství švagrovi a jediný jeho požadavek se vztahoval k zajištění bytu, pokud by ho někdy potřeboval.⁷⁶⁶ Druhý hospodář byl bezdětný vdovec a usedlost prodal bratrovi za podmínky, že mu bude odvádět ročně 3 zl. a 4 str. žita. Byt si nevymíňoval.⁷⁶⁷

3) Zbývající dva zápisy se týkají hospodářů, kteří měli početnou rodinu, sami byli ještě v produktivním věku, ale přesto se rozhodli prodat své usedlosti, které patřily k největším ve vesnici. Zřejmě tak učinili proto, že se dostali do dluhů a hospodářských těžkostí. První zápis, který se váže k roku 1698, nedovoluje pro svou stručnost vyvodit přesnější závěry. Šlo o hospodáře, který svůj statek prodal bratrovi

---

⁷⁶⁵ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 4, r. 1789.

⁷⁶⁶ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 866, r. 1783.

⁷⁶⁷ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 9, r. 1825.

a na usedlosti zůstal nadále se svou rodinou, snad jako podruh. K jejich obživě měla sloužit určitá část polí, která po smrti výměnkářů připadla opět ke statku.⁷⁶⁸

Zato druhý případ umožňuje podrobně sledovat, jak dopadl největší sedlák ve vesnici, který zřejmě přecenil své schopnosti. V roce 1730 převzal Josef Šlezinger (1704–1768) otcovský statek, který byl silně zadlužený. Dluhy, které se nahromadily během hospodaření několika předchozích majitelů, přesahovaly 110 zl.⁷⁶⁹ Tuto částku nemohl Josef Šlezinger uhradit najednou. První tři léta splácel poměrně velké sumy – 6 až 11 zl. Pak se jeho splátky začaly snižovat, až po deseti letech téměř ustaly.⁷⁷⁰ V roce 1755, kdy se Josef Šlezinger rozhodl statek prodat, zbývalo zaplatit ještě 40 zl. z původní dlužné kontribuce a objevily se i nové dluhy ve výši dalších 13 zl. a navíc zde byla ještě povinnost odevzdat celkem 30 str. obilní dávky do komisioní kasy. Usedlost včetně inventáře byla prodána za 80 zl. a z této částky připadlo Josefu Šlezingerovi 27 zl.⁷⁷¹

Tento případ zároveň ilustruje, jak se mohlo výrazně změnit sociální postavení jedné rodiny. Potomci Josefa Šlezingera, kteří vyrůstali jako děti největšího sedláka ve vesnici, byli po prodání usedlosti nuceni žít v podruží a z této sociální vrstvy si také vybírali své budoucí partnery. Josef Šlezinger, kterému bylo v době, kdy došlo k prodeji usedlosti, teprve 51 let, si spolu se svou o šest let mladší manželkou Evou zajistil nevelký výměnek (*žita 3 str. a ječmena 1 str., k tomu byt svobodnej s hospodářem ve světnici*), který měl trvat *až do srovnání, kdyby ale odstupující s hospodářem se vždy dobře porovnal a jemu nic na vzdory nedělal, tedy až do smrti*.⁷⁷² To, že zde skutečně oba výměnkáři zůstali až do své smrti, dokládá ta skutečnost, že poslední splátka byla Josefovi Šlezingerovi složena až v roce 1768, tedy v tomtéž roce, kdy Josef Šlezinger, který byl již sedm let vdovcem, zemřel.

Výměnek pro třetí osobu

Většina výměnkářských smluv byla uzavírána obvykle při změně vlastníka usedlosti, ke které docházelo buď předáním hospodářství formou dědické posloupnosti, nebo jeho prodejem. Starý hospodář odcházel na výměnek (pokud si takový zajistil) a nový se ujímal svého vlastnictví. Někdy však byl v postupní smlouvě vymezen výměnek, který se nevztahoval na odstupujícího hospodáře, nýbrž na třetí osobu – ve lhůteckých pozemkových knihách takový případ nastal celkem jedenáctkrát; těchto jedenáct zápisů je možné rozdělit do tří skupin.

---

⁷⁶⁸ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 587, r. 1698.

⁷⁶⁹ Největší díl dluhu tvořily vrchnostenské dávky – 14 zl. 4 kr. 3,25 p. – a hlavně dlužná kontribuce – 67 zl. 53 kr. 1,75 p.

⁷⁷⁰ U čtyř ročních zápisů je poznámka, že neplatil pro nemožnost.

⁷⁷¹ Nový hospodář mu tuto částku splatil ovšem až v letech 1763–1768.

⁷⁷² SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 49, r. 1755.

1) V šesti postupních smlouvách jde o osobu, která již dříve v domě jako výměnkář žila a kterou nový majitel přebíral jako břemeno zároveň s celým hospodářstvím. Takový výměnkář nemusel mít žádný příbuzenský vztah k osobě prodávajícího ani kupujícího (jednou byla výměnkářkou manželka předchozího vlastníka, který usedlost prodal krátce před svou smrtí), nebo mohl být naopak příbuzným odstupujícího majitele (jednou šlo o bratra odstupujícího hospodáře a jednou o jeho tchána a tchyni), popřípadě dokonce obou hospodářů – jak starého, tak nového. Výměnkářkou se například stala tchyně bývalého hospodáře, kterému bylo hospodaření odejmuto. Ta byla zároveň matkou nového vlastníka. Ve dvou zbývajících zápisech si usedlost prodávali mezi sebou bratři, přičemž zůstal zachován výměnek pro jejich otce a jeho manželku.

2) Ve dvou případech se stala výměnkářkou vdova, která původně po smrti svého manžela na usedlosti do zletilosti dědice hospodařila. Z pozemkových knih není patrné, kdy dítě usedlost převzalo ani zda vdova již tehdy pobírala nějaký výměnek. Poté, co došlo k prodeji nemovitosti, zajistil odstupující hospodář této vdově výměnek. V obou případech dítě po odprodeji usedlosti opustilo vesnici. Matky volily setrvání na usedlosti u cizích lidí i přesto, že měly i další děti.

3) Ve zbývajících zápisech se výměnkářem stal otec, který kupoval usedlosti pro své nezletilé syny. Jde o zajímavý případ mimořádně podnikavého muže, který si zaslouží podrobnější přiblížení.

Vojtěch Kugler (1779–1852) byl nejmladším ze čtyř dětí lhůteckého chalupníka, jehož všechny tři starší děti zemřely v dětství. Krátce po dovršení dvaceti let se Vojtěch oženil s Marianou Zítkovou (* kolem 1784–1842), dcerou chválenického sedláka, která mu do roku 1825 porodila celkem dvanáct dětí. Nedlouho po sňatku se Vojtěch Kugler stal lhůteckým rychtářem a v této funkci vystupuje v pramenech téměř celou první polovinu 19. století. Svoji první usedlost získal Vojtěch Kugler bezzáplatně v roce 1805 od otce Matěje (1751–1827), který si vymínil pouze světničku a komůrku pro sebe a manželku Annu (1748–1824), 20 zl. a naturální dávky.⁷⁷³ S touto usedlostí se Vojtěch spokojil do doby, než začaly dorůstat jeho děti. V roce 1820 koupil Kugler za 2100 zl. c.m. selský grunt ve Lhůtě, k němuž patřilo 39 str. polí, formálně ovšem pro svého nejstaršího syna Jana (*1802). Ve skutečnosti však na tomto statku hospodařil Vojtěch Kugler minimálně v prvních letech sám. Pro případ předání usedlosti synovi si Vojtěch Kugler již při koupi v roce 1820 pojistil na usedlosti následující výměnek: *6 str. žita, 4 str. ječmene, 1 str. pšenice, ½ str. hrachu, 10 zl. c.m. peněz, 6 centýřů zelený píce, 1 kopy slámy.*⁷⁷⁴ Kdy přesně usedlost synovi předal, se z pramenů nedozvíme, možná v roce 1825, v době Janovy svatby s Kateřinou Šedivcovou (1805–1877), dcerou sedleckého sedláka (30 str.). Pravděpodobnější je ovšem to, že se Jan usedlosti formálně ujal až v roce 1833,

---

⁷⁷³ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 244, r. 1805.

⁷⁷⁴ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 109, r. 1820.

protože teprve v tomto roce uzavřel se svým tchánem dodatečnou svatební smlouvu pojišťující věno Kateřiny, do něhož bylo zahrnuto: 480 zl. c.m., 2 krávy, 2 hřibata, 10 ovcí a 10 jehňat, na Janově usedlosti.⁷⁷⁵ Podle této svatební smlouvy ustoupil Vojtěch Kugler od svého v roce 1820 vytyčeného požadavku, aby mu syn Jan z uhrazené ceny usedlosti vrátil 600 zl. c.m.

Také další usedlost získal Vojtěch Kugler prostřednictvím svého syna. Byl jím druhý nejstarší syn Vojtěch narozený v roce 1813. Dva měsíce předtím, než tento syn dosáhl patnácti let, začal Vojtěch Kugler spekulovat i jeho jménem s nákupem usedlosti. V roce 1828 pro něj koupil za 1200 zl. c.m. další lhůteckou usedlost, ke které patřilo 21 str. polí. Vojtěch Kugler si hned při koupi vymínil hospodaření až do synovi zletilosti a kromě toho ustanovil, že po předání usedlosti musí syn otci nahradit 200 zl. c.m. a dávat mu i výměnkářské dávky. Nezdá se pravděpodobné, že by Vojtěch Kugler ml. hospodaření na tomto gruntě vůbec nastoupil. V roce 1834, kdy mu bylo 21 let, ho prodal svému o téměř čtyři roky mladšímu bratrovi Václavovi (1816–1891), za něhož při koupi figuroval opět otec Vojtěch Kugler, jenž si podobně jako v předchozím případě zajistil hospodaření do Václavovy zletilosti a následně výměnek a navrácení 200 zl. c.m. z celkové ujednané ceny 500 zl. c.m. Tuto částku ovšem ve skutečnosti Vojtěch ml. nedostal ani od bratra Václava, ani od svého otce, neboť, jak se dočteme v pozemkové knize, Vojtěch byl vybyt již při svém ožení. Na rozdíl od předchozího případu víme přesně, kdy Vojtěch synovi Václavovi usedlost postoupil. O tomto transferu byl vyhotoven zápis, jenž nese dataci 1841, což znamená, že se odehrál minimálně tři roky po Václavově svatbě s Marií Čechurovou (* kolem 1822–1889), dcerou sedláka z Letkova, jež se pravděpodobně uskutečnila v roce 1838. Podle tohoto zápisu odevzdal Václav svému otci nejen původně požadovaných 200 zl. c.m., ale navíc dalších 120 zl. a dále svému otci a matce zajistil výměnek *4 str. žita, 2 str. ječmene, 1 str. ovsa, 2 str. brambor, půl kopy žitný slámy po 20 l., 12 žejdlíků másla, na penězích 5 zl. c.m., půl sáhu polenového dříví, který vejminek po zemření jednoho neb druhého vejminekáře celej ostat má.*⁷⁷⁶

Čtrnáct dní poté, co Vojtěch Kugler odevzdal usedlost synovi Václavovi, koupil znovu Janův grunt, a to za 3000 zl. c.m. Jan Kugler odešel poté ze Lhůty neznámo kam. Jeho manželka se už jako vdova vrátila do rodného domu v Sedlci, kde zemřela v roce 1877. Janův otec Vojtěch si usedlost ponechal šest let. Mezitím mu v roce 1842 zemřela žena. Vojtěch se nejspíše do dvou let znovu oženil (bylo mu již pětadesát let), a to s Annou Němcovou, dcerou domkáře z Olešné. Měl s ní poslední třinácté dítě – syna Antonína, který se narodil v roce 1845, ale během měsíce zemřel. V roce 1847 prodal Vojtěch Kugler bývalý grunt syna Jana synovi Václavovi za 4000 zl. c.m. Zajistil si na ní velmi rozsáhlý výměnek: *1 str. pšenice, 6 str. žita, 4 str. ječmene, 2 str. ovsa, 1 v. švestek, 1 v. hrušek přesedavek, vše*

---

⁷⁷⁵ SOA Praha, PK Blovice č. 138, fol. 37, r. 1833.

⁷⁷⁶ SOA Praha, PK Blovice č. 136, fol. 6, r. 1841.

vrchovaté míry a v pěkným a čistým zrně odvádět a do výměnkářova příbytku svým potahem přivézt. Jednu kopu žitný dlouhý slámy, otep po 20ti librách, 8 centýřů pěkného sena, jeden sáh polenového dříví, které, jakož i také nadepsanou slámu a seno, hospodář vejměnkáři do příbytku odvézt musí. Od velkého kusu pole z hořejší strany 1 str. neb 800 sáhů k sázení bramborů užívat, které jemu hospodář zorat a na něj každý rok 6 fůr hnoje z vejměnkářového příbytku vyvézt musí, pak konečně na přilepšení 10 zl. c.m.⁷⁷⁷ Pro úplnost je třeba ještě dodat, že dva měsíce po této transakci prodal Václav Kugler usedlost, kterou držel od roku 1841, znovu bratrovi Vojtěchovi, který do té doby žil v Mokrouších, a to za 2000 zl. c.m. Na Vojtěcha přešel již dříve pojištěný výměnek pro otce Vojtěcha. Vojtěch Kugler ml. si však tento statek sám příliš dlouho neponechal, za osm měsíců ho za 2800 zl. prodal nepřibuznému kupci. Výměnek pro otce Vojtěcha zůstal zachován.⁷⁷⁸

Po roce 1847 držel Vojtěch Kugler, kterému bylo 68 let, již pouze původní otcovskou usedlost. Odstoupil ji v roce 1852, osm měsíců před svou smrtí, za 700 zl. c.m. vnukovi Josefu Šebkovi, jenž byl synem Vojtěchovy dcery Barbory (*1808), která se v roce 1829 provdala za Vavřince Šebka (* asi 1807), syna šťáhlavického sedláka.⁷⁷⁹ V této usedlosti, na níž si také zajistil výměnek, Vojtěch zůstal až do své smrti.

*

V této souvislosti je třeba zmínit se i o dalších osobách, kterým výměnek mohl náležet. Stávalo se například, že výměnkář měl početnou rodinu – kromě manželky s ním žily i nezletilé nebo nezaopatřené děti. Tehdy se výměnek vztahoval i na ně, byl však časově omezen – buď konkrétní lhůtou, nebo okamžikem, kdy děti dosáhnou zletilosti. Důležitější byly výměnky, které je možné chápat jako náhradu za dědické podíly.

Zajištění výměnku byl jeden ze způsobů, jak mohli rodiče zaopatřit své dítě. Více byl rozšířen až v 19. století, kdy ho bylo použito celkem v devíti případech (tento výměnek byl vázán jednou na selskou, jednou na chalupnickou a sedmkrát na domkářskou usedlost – až na jeden případ byly výměnkářkami dcery hospodářů). V 18. století se určitá forma výměnku, pokud pomineme zápisy, kdy nezletilé děti dočasně sdílely výměnek rodičů, vyskytuje celkem třikrát. V jednom případě doplňuje převodní smlouvu zvláštní dodatek, podle kterého je novému hospodáři Bartoloměji Tycarovi uloženo, aby *obzvláště ale svého nejmladšího nemotorného bratra do jeho smrti s vychováním a šacením zaopatřil*.⁷⁸⁰ Tento zřejmě postižený bratr Matěj, který byl v době zápisu třináctiletý, zemřel již po pěti letech. V zápise z ro-

---

⁷⁷⁷ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 111–112, r. 1847.

⁷⁷⁸ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 132–133, r. 1847 a r. 1848.

⁷⁷⁹ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 245, r. 1852.

⁷⁸⁰ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 624, r. 1752. Viz též s. 197.

ku 1737 měl hospodář Martin Hadl (1709 – asi 1762), přebírající selskou usedlost, svému jedenatřicetiletému bratrovi Jakubovi (1705–1772), který obdržel stejný podíl jako ostatní sourozenci a podle poznámky byl s *jedním teletem a svatbou odbytej, ... podruží až do smrti přát.*⁷⁸¹ Ve třetím případě předala vdova Ludmila Hurtová (*1708) synovi Vojtěchovi devatenáct let po smrti svého manžela domkářskou usedlost. Zároveň si zajistila doživotní byt nejen pro sebe, ale i pro svobodnou dceru Kateřinu (1733–1800), které bylo v době zápisu 50 let, a bylo tedy zřejmé, že se již nevdá.⁷⁸² Kateřina dostala navíc podíl ve stejné výši jako její ostatní sourozenci.

Tyto případy ukazují, že nešlo o takové zajištění, kdy byl výměnek pro dítě použit jako náhrada za jeho dědický podíl. Tato situace nastala až v 1. polovině 19. století, a to celkem šestkrát – v zápisech se výslovně konstatuje, že dítě obdrží výměnek místo podílu. Obsahem výměnku byl většinou byt, jednou též komůrka a chlív.

Pouze jeden výměnek se skládal výhradně z naturálních dávek. Obsahoval 2 str. žita, 1 str. ječmene, 1/2 str. pšenice a 1 větel hrachu. Pobírala ho Kateřina Hadlová (1795–1850), sestra Václava Hadla, dědice selské usedlosti, která byla podle záznamu v soupise poddaných nemá.⁷⁸³ Toto postižení, které prakticky vylučovalo možnost, že by selská dcera mohla uzavřít manželství, zavazovalo morálně její rodinu, aby se o dívku postarala. Nejdříve to byli přirozeně rodiče, kteří zabezpečovali své dítě, teprve po jejich smrti přecházela tato povinnost na nového hospodáře. V postupní smlouvě je přímo uvedeno, že výměnek začne tato postižená dívka pobírat až po otcově smrti. Bratr byl vázán závazkem vůči sestře i poté, co usedlost o 21 let později prodal (v zápise se přímo uvádí, že *ta povinnost ostane na tom gruntě tak dlouho pojištěna, až se prodávající vykážou, že oni ten vejminek pro Kateřinu Hadlovou na jinčí způsob pojistili, až do zavedení toho důkazu není kupující povinen poslední částku trhovej ceny prodávajícím vyplatit.*)⁷⁸⁴

Naopak v jednom případě došlo k zakotvení výměnku až v okamžiku prodeje usedlosti. V zápise se uvádí, že *jsou kupující manželé povinni Anně Kuglerovej a jejímu manželovi Šebestianovi Kuglerovi byt na tej chalupě až do smrti přát.*⁷⁸⁵ Usedlost patřila sestře Anny Bystrické (1783–1821), která se v roce provdala 1810 za tesaře Šebastiana Kuglera (1766–1830), takže oba manželé zde žili již jedenáct let. Toto byla také jediná výjimka, kdy se výměnek vztahoval i na manžela dítěte. Zápisy většinou o případném sňatku výměnkáře nehovoří – pouze v jednom případě je stanoveno, že dcera má na výměnku zůstat, i kdyby se provdala.⁷⁸⁶

---

⁷⁸¹ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 591, r. 1737.

⁷⁸² SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 337, r. 1784.

⁷⁸³ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 104, r. 1807; Soupis poddaných, i. č. 49, fol. 185, r. 1817.

⁷⁸⁴ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 130, r. 1828.

⁷⁸⁵ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 922, r. 1821.

⁷⁸⁶ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 438, r. 1840.

I v případech, kdy dítě obdrželo místo dědického podílu výměnek, nemuselo jít o řešení trvalé. Některé zápisy přímo uváděly okolnosti, za kterých se dcera mohla rozhodnout buď pro výměnek, nebo pro podíl. Také v dalších případech záleželo především na dohodě mezi novým hospodářem a sourozencem na výměnku. V jednom případě si bratr domkáře nechal místo doživotní výživy a bytu raději vyplatit podíl 50 zl. – stejný, jaký dostali i ostatní sourozenci – a z domku se vystěhoval.⁷⁸⁷ Také Kateřina Batěková (*1791), která se do roka po uskutečnění zápisu vdala mimo Lhůtu, od výměnku odstoupila za ujednanou částku 100 zl. Šlo pro ni o mimořádně výhodné podmínky – vždyť původní dědický podíl, jaký obdrželi její sourozenci, činil pouze 10 zl.⁷⁸⁸

Celkem dvěma dcerám byl výměnek přiznán vedle jejich dědického podílu. Zvláště podíl Anny Tycarové (1787–1837), která byla kromě svého bratra Josefa, dědice usedlosti, jediným dítětem chalupníka, byl značný. Mimo to, že byl *nastupující hospodář povinen jeho sestru Annu Tycarovou až do její smrti v bytu míti a ji při svém stole až do smrti živiti a jednu krávu a čtyři ovce dáti*,⁷⁸⁹ dostala Anna i 300 zl. Zřejmě i ona byla nějak tělesně postižena, v otcovské usedlosti zůstala svobodná až do své smrti.⁷⁹⁰

Výměnek, který rodiče zřizovali pro své děti, měl sloužit tedy hlavně k zabezpečení těch osob (nejčastěji dcer), které měly horší předpoklady pro to, aby se o sebe dokázaly postarat samy. Takový výměnek užívali nejčastěji lidé tělesně či duševně postižení – těm bylo výměnkem obvykle postaráno i o jejich výživu – nebo dcery, které byly již příliš staré na vdávání a v otcovské usedlosti zůstaly.

Výše uvedený rozbor jednotlivých typů výměnku ukazuje, že výměnek byl důležitou součástí rodinné strategie. Ta se uplatňovala především v případech, ve kterých docházelo k předání usedlosti mezi příbuznými osobami. Rodinnou strategii je možné sledovat i v situacích, kdy se statku ujímá nepřibuzný hospodář. Výměnek pro prodávajícího znamenal často jediný způsob, jakým mohl odstupující, někdy bezdětný hospodář, zajistit svou manželku pro případ své smrti. I při dalších převodech na nepřibuznou osobu mohl odstupující hospodář prostřednictvím výměnku zabezpečit obživu dalším příslušníkům své rodiny – ať už se jednalo o jeho děti či sourozence.⁷⁹¹

---

⁷⁸⁷ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 106, r. 1816.

⁷⁸⁸ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 867, r. 1810–1811.

⁷⁸⁹ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 196, r. 1809.

⁷⁹⁰ O jejím postižení svědčí to, že byla osvobozena z placení kontribuce – u jejího jména byla poznámka „krum“. SOA Praha, VS Štáhlavy, Seznam obyvatelstva k předpisu daně z hlavy, i. č. 202, r. 1820.

⁷⁹¹ Srovnej D. ŠTEFANOVÁ, *Sozialeschichtug*, s. 221, 225.

2.6.2.2 Obsah výměnku

Výměnkářské smlouvy lze podle jejich obsahu rozdělit do dvou skupin. V první z nich je hlavní součástí výměnkářské dávky tzv. sypaný výměnek – to znamená, že výměnkáři bylo každoročně poskytováno určité množství obilí, hrachu, soli, brambor, popřípadě ovoce, ale též slámy, dříví a sena. Kromě toho mohl dále dostávat i peněžitý obnos (nejčasněji 5, 10 zl., někdy až 20 zl. ročně) a k tomu si zajišťoval i další potřeby, které považoval za důležité pro svůj život. Tento typ výměnku byl ovšem vázán pouze na statky s polnostmi (tzn. na selské a chalupnické usedlosti), které byly schopny vyprodukovat přebytky sloužící pak k obživě výměnkářů. Předpokládal zároveň, že výměnkáři budou mít v těchto případech vlastní oddělenou domácnost – minimálně se jednalo o oddělenou stravu, k jejíž přípravě jim měly sloužit právě potraviny získané naturálním výměnkem. Ten měl i další výhodu – část z těchto dávek mohli výměnkáři prodat a opatřit si tak prostředky na zakoupení dalších nezbytných potřeb – např. oděvu a obuvi.⁷⁹² To však bylo možné zřejmě jen u bývalých bohatých sedláků. Podle J. Honce roční spotřeba žita v domácnostech výměnkářů tvořila jen polovinu čelední nebo deputátní dávky. Částečně byl tento nepoměr vyrovnáván zvýšenými dávkami pšenice, ječmene a hrachu.⁷⁹³ V některých případech si výměnkář místo naturálních dávek vyhradil pole, které mu potom sloužilo jako zdroj obživy.

Menší usedlosti, které mívaly pouze malou zahrádku, takové zajištění výměnkářům poskytnout nemohly. Proto jsou tyto smlouvy abstraktnější – nový hospodář se v nich zavazuje výměnkáře živit, šatit a vůbec je zaopatřit vším potřebným.⁷⁹⁴ Výměnkář tak většinou vytvářel společenství s rodinou hospodáře, která mu poskytovala potřebné zajištění.

Součástí výměnku bez ohledu na velikost usedlosti pak býval i nárok na určité prostory – šlo hlavně o zajištění bytu, komory, sýpky, místa ve chlévě, ve sklepě, na půdě, užívání zahrádky nebo hnojiště. Pro mnoho výměnkářů býval důležitým doplňkem výměnkářských smluv též jakýsi morální závazek nového hospodáře, že si bude výměnkáře vážit, nijak mu nebude ubližovat, do smrti ho náležitě dochová a po ní mu vypraví slušný pohřeb, popřípadě nechá sloužit i mši svatou.

Nyní se na jednotlivé body výměnkářských smluv podíváme podrobněji.

---

⁷⁹² V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 446–447.

⁷⁹³ J. HONC, *Roční spotřeba žita*, s. 203.

⁷⁹⁴ V pramenech jsou užívány pojmy „vychovat“, „dochovat“ výměnkáře do smrti. V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 443, uvádí též německé termíny „halten“, „Nutz gewießen“, „betreuen“ a „verkösten“.

Naturální dávky

Výměnek, jehož hlavním obsahem bylo určité množství plodin a potravin, byl nejtýpčtějším zajištěním pro bývalé hospodáře ze středních a větších statků. Vyskytuje se u 80 % výměnkářských smluv usedlostí s polnostmi a jeho podíl na všech zápisech, ve kterých se zajištění výměnku objevuje, činí 37 %, což představuje 24 případů. Ve dvou zápisech je však pouze poznámka, že rodičům náleží výměnek v zrně dle úředního uznání, ale nejsou zde rozepsány jednotlivé dávky. Proto níže uvedené celkové součty vycházejí z 22 výměnkářských smluv.

Tabulka II.54 Skladba naturálního výměnku podle druhů dávek a počtu osob, kterým byl určen

Druh plodiny	Množství (strychy)				Počet výměnků, ve kterých se plodina vyskytuje
	celkem	průměr	minimální dávka	maximální dávka	
Pro jednu osobu					
Žito	35	3,5	2	6	10
Ječmen	10	1,4	0,5	4	7
Pšenice	7	0,9	0,5	2	8
Oves	7	1,4	0,5	4	5
Hrách	1,3	0,3	0,3	0,3	5
Brambory	8	4,0	2	4	2
Pro dvě osoby					
Žito	65	5,4	2	14	12
Ječmen	30	2,5	1	4	12
Pšenice	12,8	1,3	0,3	2	10
Oves	10,5	1,2	0,5	2	9
Hrách	2	0,3	0,3	0,5	6
Brambory	18	3,6	2	6	5

Pozn.: Až na žito se ostatní druhy dávek nevyskytují u všech zápisů. Uvádím tedy nejmenší odváděné množství.

Naturální výměnek se skládal hlavně z obilí – nejdůležitější bylo žito, kterého bylo také odváděno největší množství. Následoval ječmen, pšenice a oves. Důležitou plodinou byly brambory a součást výměnku tvořily dále hrách, sůl a máslo, ale též sláma, otava, seno a dříví. Jednotlivé dávky se odváděly obvykle jednou ročně, výměnkář mohl požadovat jejich odevzdávání i ve čtvrtletních intervalech. Celková množství jednotlivých složek sypaného výměnku uvádí tabulka II.52.

Podíváme-li se blíže na osoby, které tento typ výměnku pobíraly, zjistíme, že ve dvanácti případech šlo o manžele, v osmi o vdovy a pouze dva případy představuje tentýž bývalý hospodář, který usedlost prodal bratrovi a který si výměnek zajistil znovu po změně vlastníka. Pokud si budeme všimnout množství jednotlivých plodin, které výměnkáři pobírali, zjistíme, že průměrné dávky pro jednu osobu byly vyšší než ty, které dostávali manželé. U ovsa a brambor měl jeden výměnkář k dispozici dokonce větší množství uvedených potravin než manželský pár dohromady. Zdá se tedy, že výše výměnku závisela spíše na ekonomických možnostech, případném zadlužení jednotlivých statků a také na rodinných vztazích než na počtu osob, které výměnek pobíraly.⁷⁹⁵ Z výše uvedeného rozboru vyplývá, že dávky pro manželský pár zdaleka nedosahovaly dvojnásobku výměnku, který pobírala jedna osoba. Ve Lhůtě představovaly manželské páry na výměnku 2/5 všech výměnkářů a byly zastoupeny u všech hospodářských kategorií.

U výměnků, které náležely oběma manželům, bývalo též ustanovení, jak má být postupováno v případě smrti jednoho z nich. V zásadě byly možné dvě varianty – pozůstalá manželka (o kterou většinou šlo) dostávala nadále buď polovinu původního výměnku, nebo dávky v plné výši s výhradou, že pokud se znovu provdá, náleží výměnek pouze její osobě a po její smrti nemá hospodář stejnou povinnost k jejímu manželovi.

Byt

Zajištění příbytku je vůbec nejčastějším a nejdůležitějším ustanovením výměnkářských smluv. Vyskytuje se u 40 z celkového počtu 65 výměnků, to znamená u 61,5 % případů, v ostatních zápisech se zřejmě mlčky předpokládalo.⁷⁹⁶ V jedenácti smlouvách představuje právo bytu jediný výměnkářův požadavek. Znění jednotlivých zápisů nedovoluje vždy přesně rozlišit, zda výměnkář žil společně s novým hospodářem, či zda si vytvořil svou vlastní oddělenou domácnost. V devatenácti smlouvách se hovoří pouze o právu mít v usedlosti byt až do smrti, v deseti si výměnkář zajišťuje bydlení ve společné světnici s hospodářem. Ve zbývajících jedenácti případech se mluví o bytě ve světnici a lze těžko rozhodnout, zda je tím skutečně myšlena samostatná místnost určená pouze pro osobu výměnkáře.

Většina nemovitostí byla příliš malá na to, aby jedné či dvěma osobám výměnkářů mohla být poskytnuta zvláštní místnost. Tak se postupovalo hlavně v případech, kdy spolu s rodiči-výměnkáři žily nadále i jejich nezaopatřené děti. Velikost jedné domkářské usedlosti je zachycuje kupní smlouva, v jejímž rámci došlo k rozdělení nemovitosti a k odprodeji jedné poloviny. Domek obsahoval jednu velkou a jednu menší světnici, kuchyň a síň, k domu dále patřila půda, sklep a dva chlévy.⁷⁹⁷

---

⁷⁹⁵ T. HELD, *Ausgedinge*, s. 159.

⁷⁹⁶ Č. FLORIÁN, *O výměnku*, s. 109.

⁷⁹⁷ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 819, r. 1821.

Mohlo se stát i to, že výměnkář musel žít v jedné světnici s nepříbuzným nájemníkem, kterému držitel usedlosti pronajal byt. Dokládá to zápis na domek ve Štáhlavech, který v roce 1838 koupili manželé Vavřinec (1812–1910) a Anna (1819–1907) Trykarovi od domkáře Martina Kece (* kolem 1775–1838). Odstupující držitel si vymínil *v malé sednici teplý a pokojný byt. Má ale vlastníkům toho domku svobodno stát sobě do této světničky ještě nájemníka vzít moci, však ale jenom tak dlouho, dokavadě by on prodávající s ním srovnat se mohl, pak sobě vyjímá prodávající ovoce a trávu, vlastně užívání celé malé zahrádky a společné užívání s vlastníkama při jednom stole, kdyby ale buď jednej, neb druhéj straně se to nelíbilo, musejí vlastníci, resp. Václav Trykar, jemu prodávajícímu každoročně jménem vejminku strych pšenice a strych ječmene a Vojtěch Šmolík strych žita až do jeho smrti vydávati, byt užívání zahrádky zůstává, pak jemu také oba společně 10 liber másla a 10 liber soli vydávat se zavazujou.*⁷⁹⁸ Ve skutečnosti však v tomto případě zřejmě ke soužití s nájemníkem nedošlo. Martin Kec neměl žádnou rodinu a k prodeji domku se odhodlal až těsně před svou smrtí. Smlouva o prodeji byla do pozemkové knihy zapsána 2. 11. 1838, Martin Kec zemřel již 15. 11. 1838. Naopak oba novomanželé žili v koupeném domku nezvykle dlouho, zemřeli až na počátku 20. století, kdy bylo Vavřinci Trykarovi již téměř 100 let.

Ze žádné smlouvy přímo nevyplývá, že by při usedlosti existovala nějaká zvláštní výměnkářská chalupa.⁷⁹⁹ Pouze jednou se mluví o svobodném a pokojném bytě v malé světnici přes dům.⁸⁰⁰ Vrchnost totiž tato zvláštní stavení viděla jen nerada a většinou je zakazovala, protože v nich údajně často vznikal požár, který se mohl rozšířit na celé hospodářství.⁸⁰¹ Lhůta byla ovšem malá vesnice, v ostatních sledovaných lokalitách se podobné nemovitosti vyskytovaly.

Ve výjimečných situacích výměnkář s hospodářem odvádějícím mu dávky vůbec nebydlel na jedné usedlosti a hospodář musel výměnkáři vozit výměnek do jeho příbytku. K tomu došlo, pokud otec koupil pro syna jinou usedlost, ze které mu tento syn měl odvádět výměnek, případně jestliže se odstěhoval k jinému dítěti.

---

⁷⁹⁸ SOA Praha, PK Rokycany č. 276, fol. 257, r. 1838. Václav Trykar byl otec Vavřince, Vojtěch Šmolík pak otec Anny. Kupní smlouvu uzavřel Martin Kec s nimi s tím, že oba otcové domek koupili k rukám svých dětí, nastávajících manželů.

⁷⁹⁹ Naproti tomu V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 445, považuje existenci takového zvláštního výměnkářského domku za velice častou. Také Č. FLORIÁN, *O výměnku*, s. 110, uvádí, že od 17. století bývala tato zvláštní chaloupka zřizována, aby výměnkář hospodáři nepřekážel.

⁸⁰⁰ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 196, r. 1844.

⁸⁰¹ Viz Artikule o převodu majetku poddanského, o právě dědickém a o robotě zapsané na knížectví Schwarzenberském panství Kornhauském roku 1709. In: J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 24, s. 43. Těž Ustejnění živností selských a chalupnických, kterak zavádělo se na panství Kosmonoském podle smlouvy mezi vrchností a poddanými ujednané dne 8. a 11. září 1741, tamtéž, s. 236.

Zaopatření

V některých případech nebyl obsah výměnku definován konkrétně, odstupující hospodář si pouze pojišťoval své základní životní potřeby. Zavazoval například svého syna, *aby on otce k smrti dochoval a se všema potřebnostma zaopatřil*⁸⁰² či *aby jemu v ničem neubližoval*.⁸⁰³ Chudší usedlosti totiž často ani jiný druh obživy (tzn. v naturálních dávkách) neumožňovaly.

Nejdůležitější bylo zaopatření **stravou**, které ale nebylo vždy automatické. V některých případech se výměnkář zavazoval i nadále vypomáhat v hospodářství, a teprve *kdyby k práci schopný nebyl, jemu syn podle možnosti společnou stravou přispěje*.⁸⁰⁴ Vypomáhat v hospodářství však nebylo povinností výměnkáře – záleželo na dohodě obou stran. Naproti tomu Angela Taeger uvádí, že v německých zemích platila místní nařízení, která nejen určovala minimální věk, který musel výměnkář dosáhnout, aby mohl usedlost předat svému nástupci, ale také stanovovala, že výměnkář musí nadále v hospodářství pracovat, pokud mu síly budou stačit.⁸⁰⁵ Někdy je nový hospodář povinen výměnkáři poskytovat stejné jídlo, jakým se živí sám, protože *výměnkář starý a churavý jest a si chléb vydělat nemůže*.⁸⁰⁶ Ovšem ani toto tzv. „vychování při hospodářově stole“ nemuselo být dostatečnou zárukou toho, že výměnkář nebude trpět nedostatkem, jak ukazuje následující případ.

V roce 1720 převzal Bartoloměj Molaček největší statek ve vsi (čp. 19) a zároveň se zavázal živit Evu Šlezingerovou (* kolem 1670–1740), svou tchyni, až do její smrti. Ta se však již rok nato dostavila do šáhlovské kanceláře a stěžovala si, že *sie bey ihnen nicht bestehen kann*.⁸⁰⁷ Byl jí tedy vyměřen naturální výměnek. Zeť se však na statku dlouho neudržel, vrchnost ho pro jeho četné dluhy zbavila hospodaření a usedlost předala Josefovi Šlezingerovi (1704–1768), synovi zmíněné Evy Šlezingerové. Matka však tentokrát nenechávala nic náhodě a pojistila si, že pokud by vychování při hospodářově stole nebylo dostatečné, je jí syn povinen dávat stejný naturální výměnek, jaký měla určený již v předchozím zápise.⁸⁰⁸

Povinnost zabezpečit výměnkáři dostatek jídla se objevuje celkem v jedenácti zápisech. Zajímavé je zjištění, že výměnkáři-vdovci zajištění stravy v zápisech nepožadovali – kromě uvedených dvou případů, v nichž zdůvodňovali požadavek na stravu svou neschopností pracovat. Zdá se tedy, že odstupující hospodáři odcházeli na výměnek, aby usedlost předali svému dědici a umožnili mu tak založit rodinu.

---

⁸⁰² SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 804, r. 1834.

⁸⁰³ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 605, r. 1752.

⁸⁰⁴ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 388, r. 1833. Viz též fol. 872, r. 1810.

⁸⁰⁵ A. TAEGER, *Soziale Agrarpolitik*, s. 194–195

⁸⁰⁶ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 873, r. 1847,

⁸⁰⁷ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 573, r. 1721. K tomuto případu viz též s. 123 a 286.

⁸⁰⁸ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 571–575, l. 1720–1730.

Obrázek 22 Brána statku čp. 19 ve Lhůtě (dnešní stav)

Ve všech těchto případech byl nový hospodář buď čerstvě ženatý, nebo uzavřel sňatek do jednoho roku. To, že otec nastupoval výměnek, neznamenalo ale automaticky, že přestával pracovat. I když už nerozhodoval o hospodářství, mohl v něm i nadále vypomáhat, popřípadě se živit i prací jinde (např. v hutích). Svou roli mohla hrát i autorita výměnkáře; syn se mohl cítit být otci za předchozí hospodaření a za předání usedlosti zavázán, takže bylo automatické, že nyní, když se role vyměnily, mu poskytne potřebné zaopatření bez toho, aby si ho otec musel zvláště vymíňovat. Totéž platí o nároku na byt, který si nezajistili čtyři vdovci. Pro ilustraci uvádím i další obsah výměnků vdovců – třikrát si hospodář vymínil ovoce ze zahrádky; jednou požadoval užívání určitého pole, třikrát chléva a komory (jednou též sklepu); ve dvou případech se výměnek skládal z dávky 4 str. žita a 3 zl. ročně, čtyřikrát si zajistil celkové vychování a dvakrát vypravení pohřbu.

Spolu se základní obživou se ve čtyřech případech objevuje též požadavek týkající se **oblečení**. Zdá se, že zájem o tento druh zajištění projevovaly hlavně ženy – v uvedených situacích totiž třikrát nastupovala výměnek samotná vdova, ve zbývajícím případě se jednalo o manželský pár.

Celkové zaopatření výměnkáře bývá v zápisech označováno též pojmem „vychování“ či „dochování až do smrti“. V představách odstupujícího hospodáře zahrnoval nejen stravu, případně nárok na byt, ale obsahoval i jakýsi morální závazek, který měl zabezpečit slušné chování a zacházení ze strany nového hospodáře.

Služby

U rozsáhlejších a podrobnějších výměnků, které se vyskytují hlavně v mladších zápisech, požadují odstupující hospodáři i zvláštní služby např. *při hospodářovém dříví vařit, chleba pít, šaty vyprat a s jeho dřívím sedničku vytopit*⁸⁰⁹ nebo *teplou vodu z měděnce bráti, též vodu ze studně a k ní přístup*.⁸¹⁰ Tyto zápisy napovídají na nepříliš dobré rodinné vztahy; lze jen těžko uvěřit, že by syn za normálních okolností bránil svým rodičům brát vodu ze studně. Strach a nedůvěra zřejmě motivovaly i rodiče, kteří svou usedlost předali dceři a zeti, aby si zajistili na domkáře nezvykle široký výměnek: *...teplý a pokojný byt v hospodářově sednici, světlo a teplo, svobodné ohřívání na peci a u kamen, při hospodářovém dříví pít a vařit, prádlo vyprat, plac pro jednu krávu v chlívě, kde oni by jej vyvolejí, a sklep pro brambory a na mlíko i konečně půl vynacházející se při tomto domku zahrádky*.⁸¹¹

Dalším druhem služby býval již zmíněný odvoz výměnku do výměnkářova obydlí. Tento případ nastal pouze u jednoho zápisu, kdy výměnkář kromě odvozu požadoval též *od velkého kusu pole z hořejší strany 1 str. nebo 800 s. k sázení bramborů užívat, které jemu hospodář zorat a na něj každý rok šest fůr hnoje z vejminkářového příbytku vyvést musí*.⁸¹²

Pohřeb

Ze zápisů v pozemkových knihách vyplývá, že se výměnkáři nestarali pouze o svůj příští život pozemský, ale že jim leželo na srdci též náležitě vypravení jejich vlastního pohřbu. Zahnutí pohřbu do postupující smlouvy nebylo pro výměnkáře důležité jenom proto, že chtěli mít jistotu, že budou slušně a důstojně pochováni, ale také proto, že tím nového hospodáře zavazovali, aby uhradil náklady s pohřbem spojené. Ty se pohybovaly v 18. století kolem 5 zl., v 1. polovině 19. století byly zhruba dvakrát vyšší. Např. k roku 1757 jsou zaznamenány náklady na pohřeb ve výši 6 zl. 12 kr.⁸¹³ Zápis z roku 1821 pak uvádí částku 12 zl. 15 kr.⁸¹⁴

Povinnost, aby hospodář výměnkáře po *zemření řádně pochovat* dal,⁸¹⁵ na *vlastní autraty pohřbít* nechal⁸¹⁶ či aby mu *dle slušnosti funus* vybyl,⁸¹⁷ se objevuje

---

⁸⁰⁹ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 198, r. 1844.

⁸¹⁰ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 54, r. 1846.

⁸¹¹ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 882, r. 1843.

⁸¹² SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 111, r. 1847.

⁸¹³ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 193, r. 1757. Zápis z roku 1821 pak uvádí částku 12 zl. 15 kr.

⁸¹⁴ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 868, r. 1821.

⁸¹⁵ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 675, r. 1801.

⁸¹⁶ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 230, r. 1829.

⁸¹⁷ SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 664, r. 1752.

celkem v sedmi zápisech, jednou je navíc požadována i zádušní mše svatá. Všechny tyto „služby“ a zaopatření se objevují pouze u takového výměnku, který neobsahoval žádné naturální dávky, většinou tedy u domkářů.

Zvláštní prostory

Kromě bytu si výměnkář zajišťoval i další prostory patřící k usedlosti. Jednalo se především o komoru, sklep, chlév, půdu, sýpku a špejchar, často s přesnějším vymezením (např. komůrka na záspi, zadní chlév). Výměnkáři většinou nešlo o to, aby byl výhradním uživatelem těchto prostor, chtěl si zde pouze vyhradit místo pro svoji potřebu. Vymíná si například *užívání komůrky, plácek na brambory ve sklepě a plácek na hnojniště*⁸¹⁸ nebo *sejпку nad malou sednicí, místo na brambory a mlíko ve sklepě, chlív přes dvůr vedle vrat, jeden chlívce na prase*.⁸¹⁹

Celkem se tento druh výměnku vyskytuje v zápisech patnáctkrát a tentokrát nezáleželo na tom, zda se jednalo o usedlost selskou, chalupnickou nebo domkářskou.

Tabulka II.55 Výměnkářské prostory zajištěné ve smlouvách

Druh	Výskyt (počet)	Druh	Výskyt (počet)
Chlév	13	Sýpka	3
Komora	9	Půda	2
Sklep	6	Špejchar	1

Spolu s vyčleněním místa ve chlévě se v sedmi případech objevuje též ustanovení, podle kterého má být výměnkářův dobytek (většinou jde o jednu krávu nebo několik ovcí) chován mezi dobytkem hospodářovým, popřípadě na hospodářově píci či obroku.

Zahrádka

Zahrada bývala součástí každého většího statku, ale i většina domků, které neměly jiná pole, si od obce malou zahrádku pronajímala. Zmínka o zahradě se v zápisech objevuje celkem šestkrát. Užívání celé zahrady si výměnkář zajišťuje pouze jednou – u chalupnické usedlosti. V ostatních případech jde o domkáře a ti se spokojují s polovinou zahrádky. Výměnkáři ze zahrádek získávali hlavně ovoce, ale i travu. V dalších dvou zápisech si odstupující hospodáři vyhrazovali pouze určité stromy: *v zahradě užívání jedné jabloně, totiž té blíž k stavení a kruh švestek na-*

⁸¹⁸ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 821, r. 1836.

⁸¹⁹ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 54, r. 1846.

*proti sklepu vedle sebe;*⁸²⁰ *jakož sobě vymíňuje tři stromy švestky, dva a půl stromů hrušek k jeho užitku.*⁸²¹

Další skupinu tvoří sedm zápisů, kde se o zahradě přímo nemluví, zato výměnkáři požadují konkrétní množství ovoce jako roční dávku – jde pouze o selské nebo chalupnické usedlosti, které se velikostí dávky mezi sebou nelišily. Zde je důležité, že tato část výměnku byla většinou odváděna pouze za podmínky, *když se ovoce vyvede.*⁸²² Byla-li tedy úroda dostatečná, dostávali výměnkáři jeden až dva věrtele od každého druhu ovoce – švestek, hrušek a jablek. Jednou bylo množství ovoce stanoveno jako jeho třetí díl z celkové sklizně.

Polnosti

Zahrnutí polností do výměnku znamenalo pro výměnkáře značné polepšení. Dávalo mu možnost na jedné straně na polích hospodařit a plně využívat jejich výnosů, popřípadě úrodu prodat, na druhé straně výměnkář nebyl zatížen žádnými dávkami ani povinnostmi, jak tomu bylo u hospodáře.⁸²³ O důležitosti této skutečnosti svědčí i to, že obsahem nejstaršího výměnku, který se v lhučeckých pozemkových knihách vyskytuje, jsou právě pouze polnosti: *Za to si vymíňuje Mikuláš Hadl 2 str. pole a 2 str. louky pod 1 vůz sena do smrti své a své manželky; po jejich smrti případně jmenované pole a louka opět ke dvoru.*⁸²⁴

Celkem čtyřikrát sloužily polnosti výměnkáři za jediný zdroj obživy, v dalších třech zápisech dostává navíc i naturální dávky skládající se z obilí, brambor, ovoce i dalších potřeb. Výměra i poloha vymíněných polí bývala v zápisech přesně vymezena: *a toliko k jeho vyživení následovní pole sobě zanechává a vymíňuje, totiž 1 kus k Selci dlouhej pod 1 str. 2 v., 1 kus ke Skále pod 2 v., 2 kusy k Mokroušom pod 1 str. 1 v., 1 ouvarec k Selci a 1 ouvarec k Mokroušom pod 1 fůru sena a 1/2 fůry otavy.*⁸²⁵ Dvakrát se k polnostem vázala i povinnost nového hospodáře tato pole obdělávat a hnojit: *...které k užívání přenechané pole jí hospodář patričně zdělá a každý rok 1 str. s 10 fůrama hnoje pohnojí.*⁸²⁶

---

⁸²⁰ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 342, r. 1850.

⁸²¹ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 721, r. 1756.

⁸²² SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 149, r. 1819.

⁸²³ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 449–451.

⁸²⁴ Celková výměra usedlosti činila 31 str. polí. SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 587, r. 1698.

⁸²⁵ V tomto případě šlo o více než 1/7 polí a více než 1/3 luk celkové výměry této chalupnické usedlosti, v dalších zápisech se výměry polností pohybovaly většinou do 1 str. SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 195, r. 1785.

⁸²⁶ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 54, r. 1846.

Peníze

Peněžní dávky se stávají součástí výměnky až od 19. století.⁸²⁷ Velmi rychle se však ujaly – ze 43 zápisů, které vznikly v 19. století, se peněžní obnos objevuje u čtrnácti, tzn. u třetiny výměnků. Téměř pravidlem se peněžní dávka stávala u nemovitostí s polnostmi – plných dvanáct výměnkářů ze čtrnácti si ji zajistilo. Naproti tomu výměnkáři-domkáři požadovali peněžní částku pouze dvakrát, a to pouze jako jednorázovou sumu. V jednom zápise šlo o náhradní zajištění pro případ neshod:

*Syn Matěj svého otce až do smrti živiti a potom pochovat nechati musí. Kdyby ale se porovnat nemohli a otec již pracovati v stavu nebyl, tak syn Matěj jemu až do smrti každé měsíc 8 zl. dáti povinen bude.*⁸²⁸

Tabulka II.56 Peněžní dávky určené lhůteckým výměnkářům

Částka	Počet	Částka	Počet
3 zl.	2	8 zl.	1
4 zl.	2	10 zl.	3
5 zl.	2	20 zl.	2

Poznámka: Všechny zde uvedené peněžní obnosy jsou přepočítané na konvenční měnu. Je ovšem nutné vzít do úvahy proměnlivou hodnotu peněz.

Tabulka II.57 Peněžní dávky určené výměnkářům podle výměry lhůteckých usedlostí

Usedlost č.	Výměra		Částka konvenční měna	Rok	Částka konvenční měna	Rok
	jitra	sáhy				
16	27	281	10 zl.	1820	10 zl.	1847
36	24	1258	3 zl.	1825*	3 zl.	1828*
19	22	298	4 zl.	1811	4 zl.	1846*
1	21	1031	8 zl.	1819	–	–
6	14	1388	20 zl.	1809	10 zl.	1844
34	14	724	5 zl.	1847	–	–
15	13	1278	20 zl.	1805	–	–

Poznámka: Symbol »*« označuje částky, které jsou určeny pro jednotlivce, ostatní jsou pro manželský pár.

⁸²⁷ V předchozím období pouze v jednom zápise požaduje vdova Eva Šlezingerová 1 kopy grošů českých ročně, což představovalo 1 zl. 10 kr. Tuto peněžitou dávku obdržela teprve na základě stížnosti, kterou přednesla ve šňáhavské kanceláři – viz s. 296.

⁸²⁸ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 898, r. 1807.

Druhý zápis specifikoval jednorázové vyplacení peněz na přilepšenou: *a pak otci na každý požádání na přilepšenou 20 zl. c.m. vyplatil.*⁸²⁹

Zajímavé je také porovnání výše částek podle velikosti usedlostí. Vyplývá z něj, že se výše roční peněžní dávky pohybovala mezi 2–10 zl. na osobu. I zde platí stejný závěr jako u naturálních dávek – výše peněžní sumy i to, zda byla vůbec výměnkářům poskytována, záleželo na konkrétní situaci (nebo na zvyklostech) v dané usedlosti, nikoli na její velikosti.

*

Výměnek představoval sociální zajištění, které mohly využít osoby, jež nebyly schopné se samy uživit. V první řadě sloužil k zabezpečení další existence těch držitelů usedlosti, kteří z nějakého důvodu nechtěli dále hospodařit. Jejich životní potřeby měl nadále zajišťovat nový hospodář bez ohledu na to, zda mezi ním a výměnkářem existovaly příbuzenské vazby či nikoli.

Výměnek se nejčastěji vyskytoval u selských a chalupnických usedlostí, kde měl podobu tzv. sypaných dávek. Od poloviny 18. století se stále více rozšiřuje i u domkářských usedlostí. Na častější odchod odstupujících rodičů na výměnek měla vliv změna dědického práva z roku 1787. Tím, že se dědicem napříště stává nejstarší hospodářův syn, se zvýšila i pravděpodobnost, že se otec dožije synovy dospělosti a že k předání usedlosti dojde inter vivos.

Velice často se v souvislosti s výměnkem hovoří o enormním zatížením usedlosti. Výměnek určitě břemeno pro nového hospodáře znamenal, ale i tuto skutečnost je třeba vidět v širších souvislostech. V první řadě záleželo na věku odstupujícího hospodáře a tím i na délce trvání výměnku. Ale i skutečnost, že rodiče dědici odstoupili usedlost v produktivním věku, nemusela znamenat pouze negativní důsledky. Pokud byl nový hospodář ještě svobodný či pokud měl pouze malé děti, mohli tito rodiče v hospodářství vypomoci a nahradit tak chybějící pracovní síly. Zároveň pokud nebyla rodina nového hospodáře ještě velká, nemusel být takový problém uživit jednu či dvě osoby na výměnku. Zde ovšem záleželo i na velikosti dávek a na tom, jak dalece trvali rodiče na jejich přesném odvádění i v dobách neúrody.

Ještě důležitější byla forma, jakou dědic usedlost přebíral. Pokud byla nezaplacená nebo pokud byla cena usedlosti vzhledem k příbuzenským vazbám záměrně snížena, neznamenal výměnek pro nového hospodáře takové zatížení, jako kdyby musel hotově či ve splátkách složit rodičům větší množství peněz. Daleko největší zatížení znamenal výměnek tehdy, pokud byl vázán na usedlost, kterou hospodář převzal záplatně (respektive kterou koupil).

Totéž platí pro situaci výměnkářů. Odchod na výměnek mohl pro odstupujícího hospodáře na jedné straně znamenat úpadek v sociálním žebříčku, na druhé straně s sebou ale nutně nemusel nést zhoršení životní úrovně. Naopak, pokud výměnkář

---

⁸²⁹ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 804, r. 1834.

kromě příslušných dávek obdržel od nového hospodáře i hotovost, mohlo se jeho postavení vzhledem k tomu, že nebyl zatížen žádnými povinnostmi, i zlepšit.

Konkrétní situaci na jednotlivých usedlostech ovlivňovaly nejvíce vztahy mezi novým hospodářem a výměnkářem. Ty jsou častým námětem krásné literatury,⁸³⁰ která líčí situaci výměnkářů velice pochmurnými barvami. Již samotný fakt, že si rodiče museli písemně pojistit nárok na základní výživu, kterou měli dostávat od svých dětí, nevytváří příznivý dojem. Je však nutné si uvědomit, že nový hospodář nebyla vždy osoba příbuzná s předchozím držitelem, často to býval kupec. Ale i pokud usedlost převzalo vlastní hospodářovo dítě, se kterým měl budoucí výměnkář dobré vztahy, nemohl mít jistotu, že tento stav zůstane trvalý. Výměnek vytvářel vlastně určitou pojistku do budoucna, např. pro případ, že dědic usedlost prodá a hospodářem se stane nepříbuzná osoba.⁸³¹ Mohlo se také stát, že by výměnkářův syn či dcera, kteří na usedlosti hospodařili, zemřeli, a na statek by se tak sňatkem s pozůstalým partnerem dostal cizí člověk. Na druhé straně, pokud výměnkáři trvali na odvádění naturálních dávek bez ohledu na úrodu, mohli mít vyšší životní úroveň než hospodářova rodina. Pokud si rodiče zajistili obzvlášť široký výměnek, který trval dlouhá léta, nelze se hospodářově nevraživosti vůči výměnkářům divit.

Přes tyto okolnosti byl výměnek výhodný pro obě strany, o čemž svědčí i to, že se udržel až do poloviny 20. století. Pro syna bylo vždy lepší převzít usedlost a hospodařit jako vlastní pán – i za cenu břemene, jakým byl výměnek – než být závislý na otci.⁸³² Odchod na výměnek umožňoval na druhou stranu odstupujícímu hospodáři včasné uspořádání dědických záležitostí ještě za jeho života. Otec na výměnku mohl být pak také užitečným rádcem, který synovi předával své zkušenosti a který, jak je ze zápisů patrné, často ještě v hospodářství vypomáhal.

Výměnek nesloužil však jenom bývalým hospodářům, tuto formu zajištění základních životních potřeb využívaly i osoby nemocné, postižené či příliš staré, nejčastěji sourozenci nového hospodáře, kteří by jinde nenašli obživu. Tíha takového sociálního zabezpečení plně dopadala na hospodářovu rodinu.

---

⁸³⁰ Např. K. V. RAIS, *Povídky*; V. HÁLEK, *Na vejminku*; K. V. RAIS, *Výminkáři*.

⁸³¹ K tomu viz A. VELKOVÁ, *Staré ženy*, s. 216–217.

⁸³² H. FEIGL, *Bäuerliches Erbrecht*, s. 173.

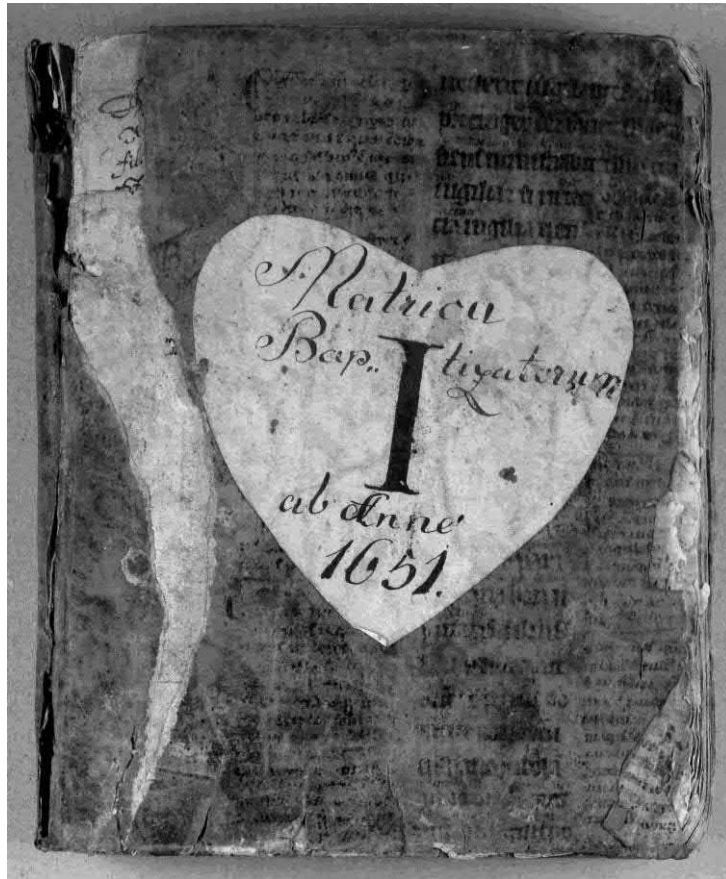

III. Životní cyklus a sociální mobilita

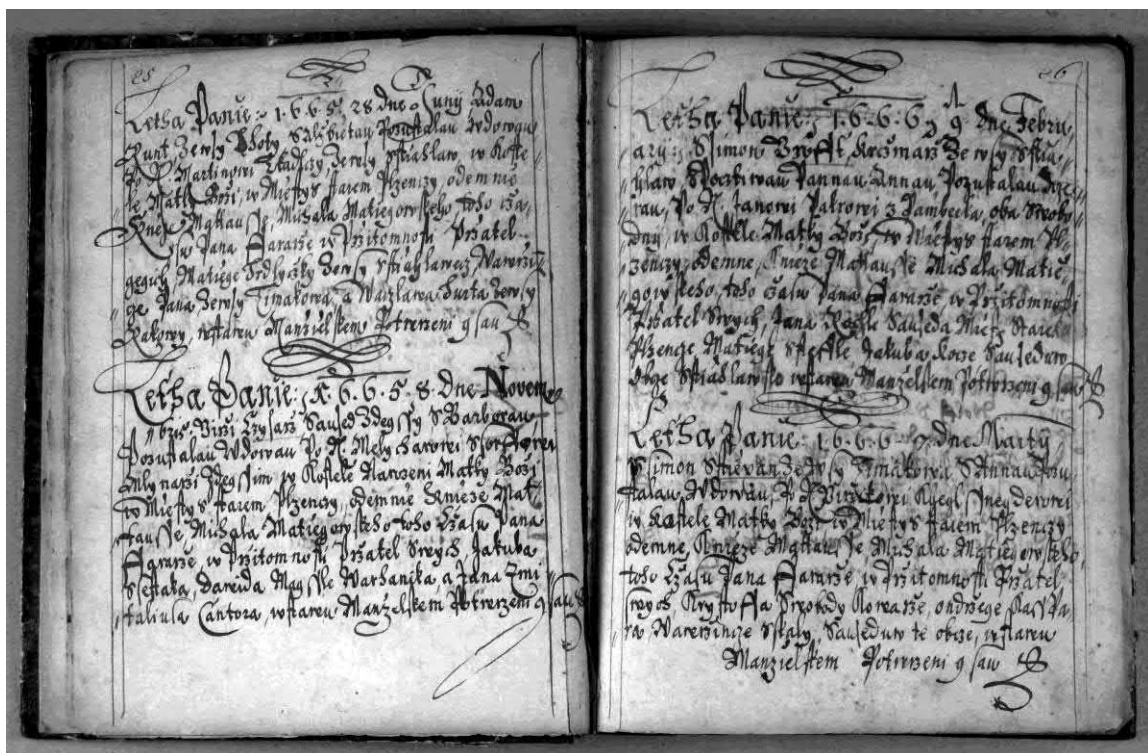
Výzkum venkovské rodiny by byl neúplný, pokud by zůstal omezen pouze na okolnosti spjaté s transferem poddanských nemovitostí. I když je tato problematika úzce svázána s dalšími tématy, jako je například sňatek dědice či zabezpečení hospodáře ve stáří, přeci jen dostatečně neukazuje, jakými cestami se ubírali jedinci pocházející z různých sociálních vrstev. Rodiny držitelů poddanských nemovitostí navíc představovaly pouze část venkovské společnosti, která v průběhu 18. století začíná v řadě lokalit ztrácet své dominantní postavení. Studium osudů lidí, kteří se narodili v rodinách bezzemků, není méně zajímavé, naopak bychom bez něho stěží mohli odpovědět na otázku, k jakým sociálním změnám a procesům na venkově v průběhu 18. a v první polovině 19. století dochází. Zároveň však je tento typ výzkumu velmi nesnadný, neboť se týká společenské vrstvy, která po sobě zanechala jen velmi nevýrazný otisk. Vzhledem k tomu, že lidé z této sociální skupiny neměli žádný významnější majetek, nemůžeme předpokládat, že by vystupovali jako aktéři nějakých smluv a dohod. Záznamy o nich nalézáme obvykle pouze v pramenech evidenční povahy, jako jsou matriky či nejrůznější soupisy obyvatel.

V případě panství Štáhlavy bohužel neexistují až do počátku 19. století žádné soupisy, které by evidovaly veškeré zdejší obyvatelstvo. Přesto jsem nechtěla rezignovat na výzkum neusedlého obyvatelstva v 18. století, a tak jsem pro tento druh analýzy zvolila metodu, která pracuje s kohortami narozených, tj. se souborem osob narozených v určitém období, zpravidla kratším, a sleduje jejich biografie. V tomto konkrétním případě bylo zvoleno jedno desetiletí. Jde tedy vlastně o výzkum osudů jedné generace. Při výběru kohort jsem se řídila především dostupnými prameny a dále také tím, aby toto studium bylo schopné postihnout změny, k nimž v průběhu celého zkoumaného období docházelo. Vybrala jsem proto tři kohorty narozených, mezi nimiž byl časový odstup padesát let. Do první kohorty jsem zařadila narozené v letech 1691–1700, do druhé v letech 1741–1750 a do třetí v letech 1791–1800. Výběr kohort byl zároveň proveden tak, abych vzhledem k ukončení mého výzkumu k roku 1850 mohla sledovat produktivní období lidí narozených i ve třetí generaci. Volba této třetí kohorty se ukázala velmi výhodnou především z hlediska pramenné základny, která umožnila rozšířit okruh zkoumaných problémů.

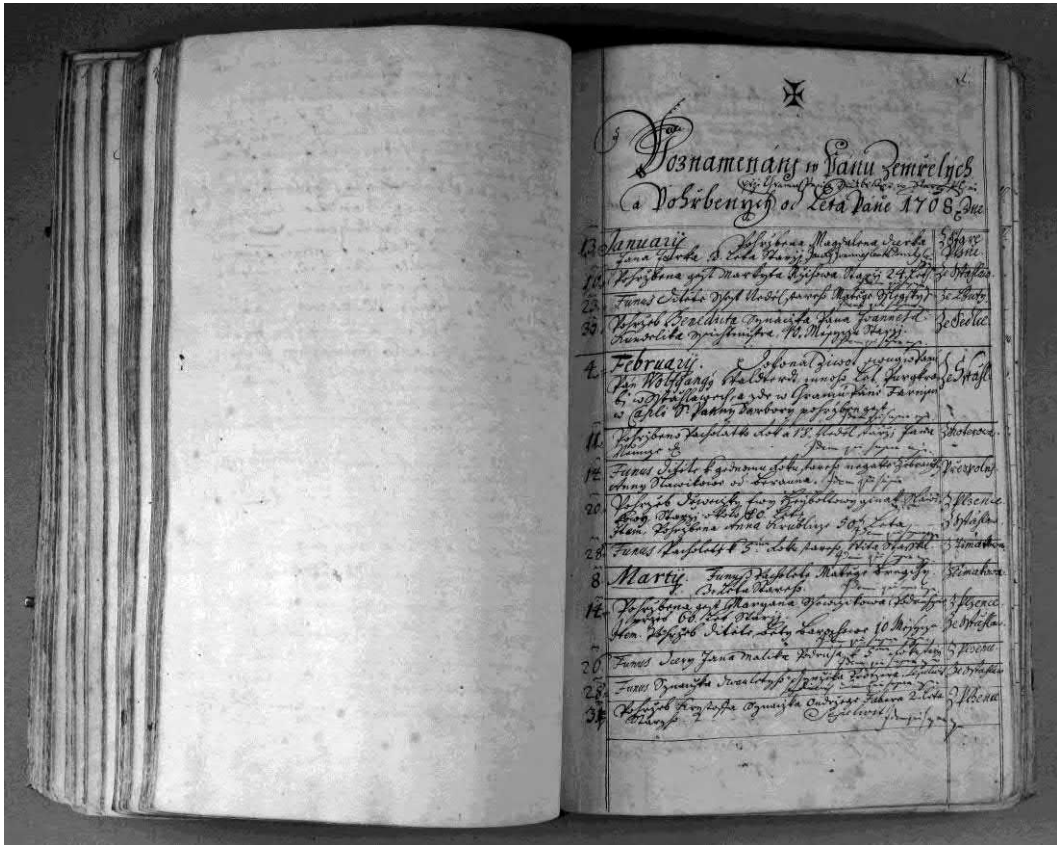
Nejproblematičtější byl naopak výzkum první kohorty, neboť pro období 1. poloviny 18. století bylo možné využít pouze dva prameny – pozemkové knihy a matriky, ty navíc v omezené míře. Matriky zemřelých se totiž v plzeňské farnosti začaly vést až od roku 1708, což znemožnilo provést analýzu úmrtnosti, a to jak pro děti narozené v první kohortě, tak i pro jejich rodiče. Z tohoto důvodu jsem se při výzkumu zmíněných tří kohort nezabývala totožnými problémy, i když určité základní životní etapy jsem se samozřejmě snažila zmapovat.

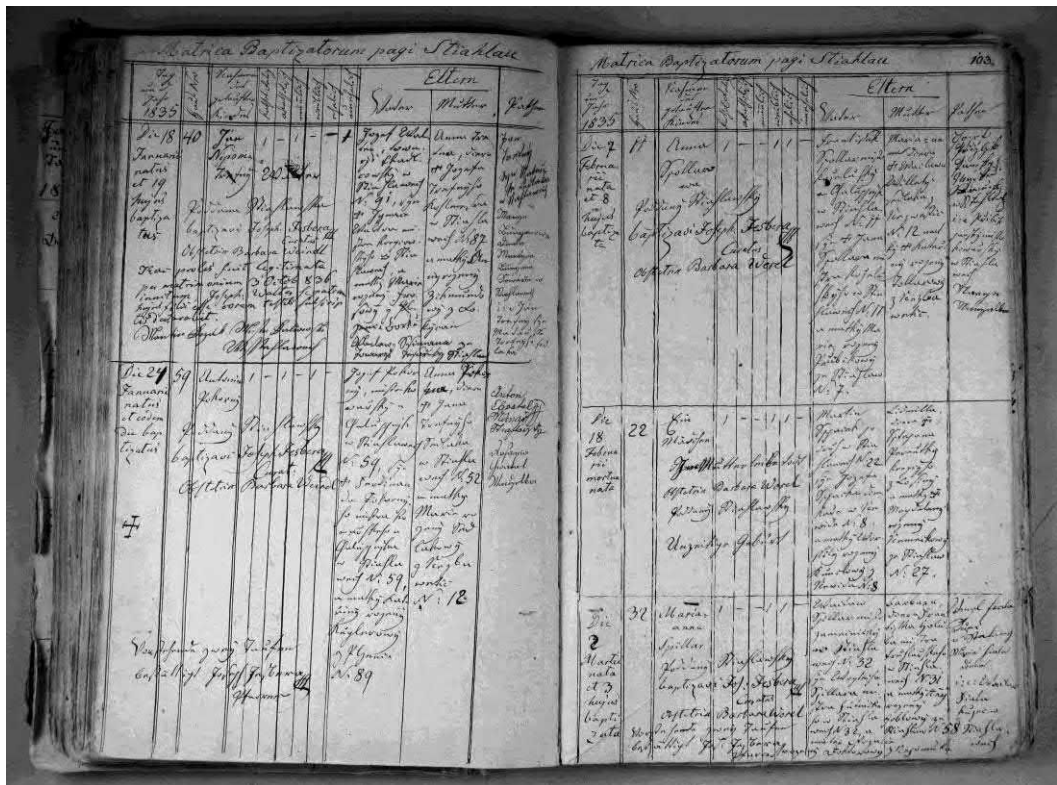
Obrázek 24 Matrika narozených farnosti Starý Plzenec založená roku 1651

Obrázek 25 Matrika oddaných farnosti Starý Plzenec (rok 1665)

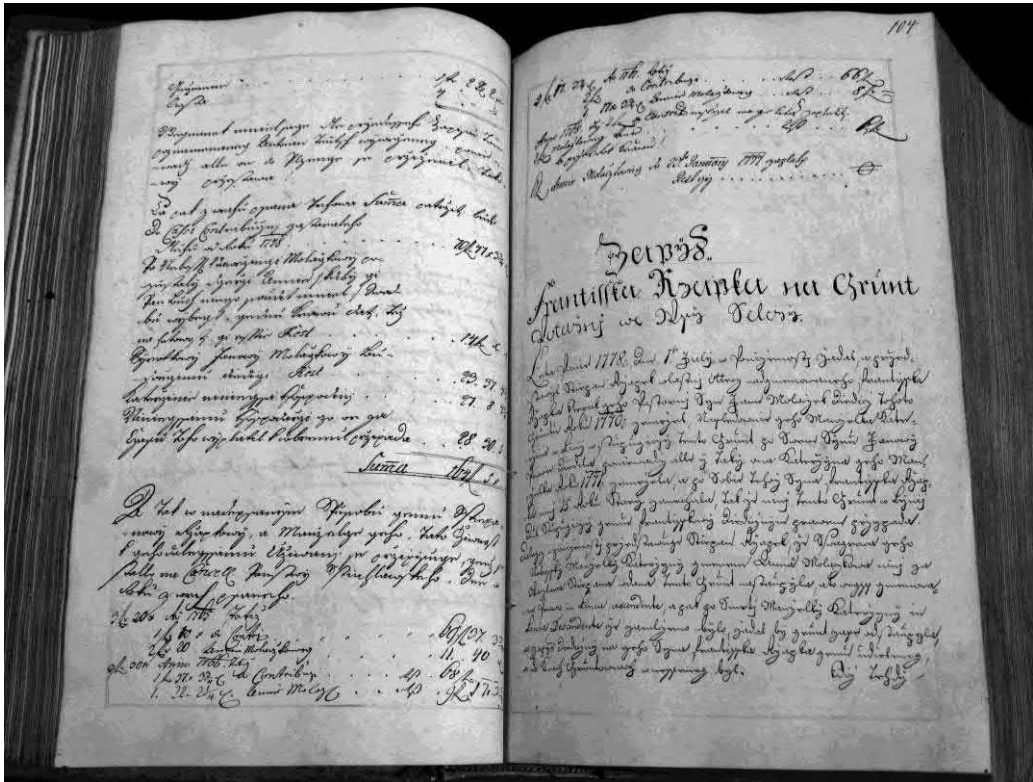

Obrázek 26 Matrika zemřelých farnosti Starý Plzenec založená roku 1708

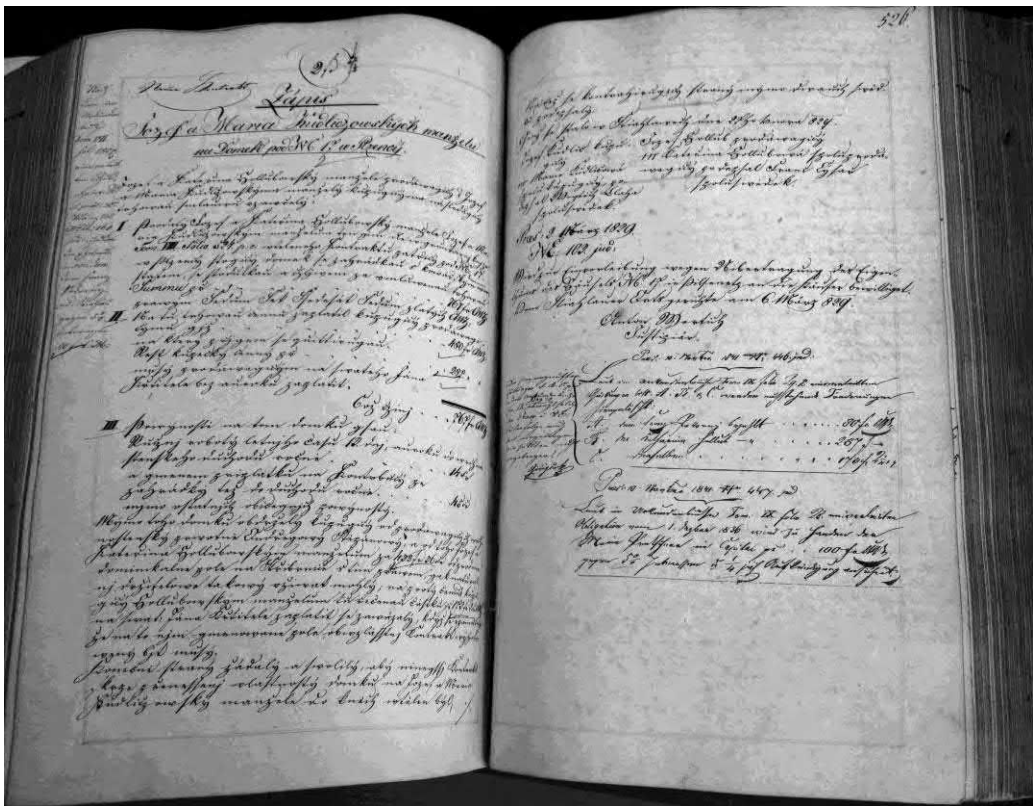

Obrázek 27 Matrika narozených farnosti Štáhlavy (rok 1835)

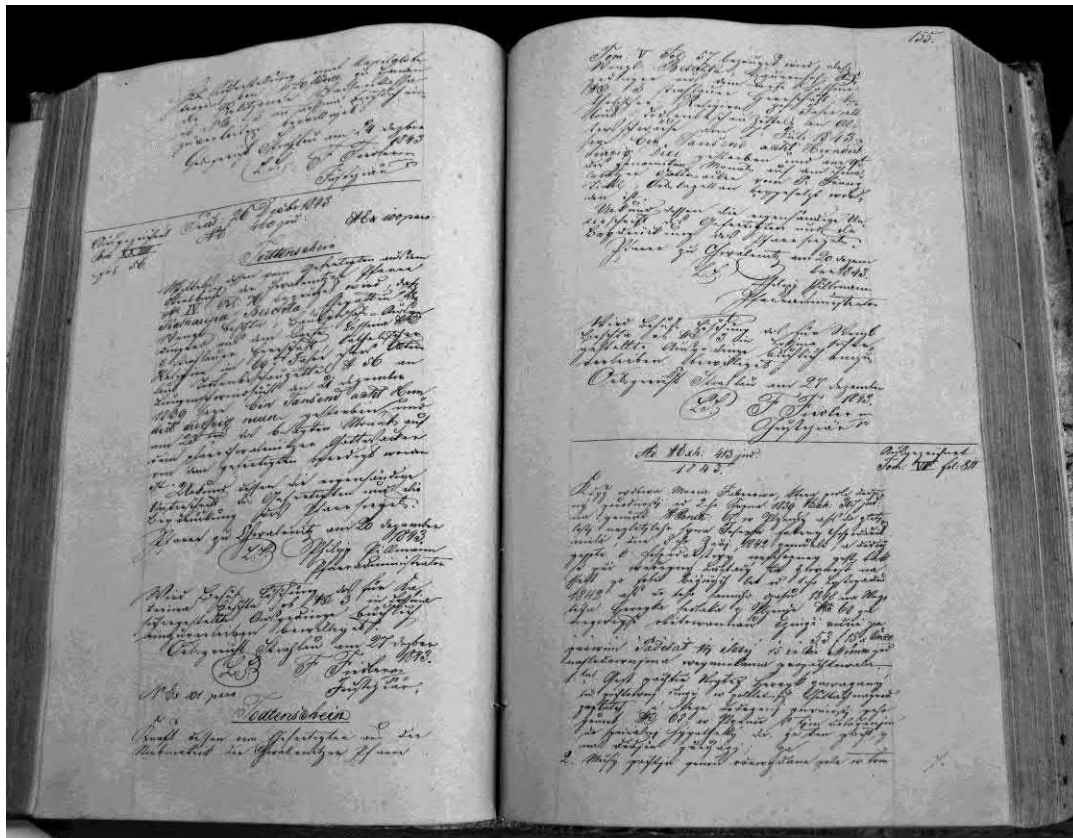

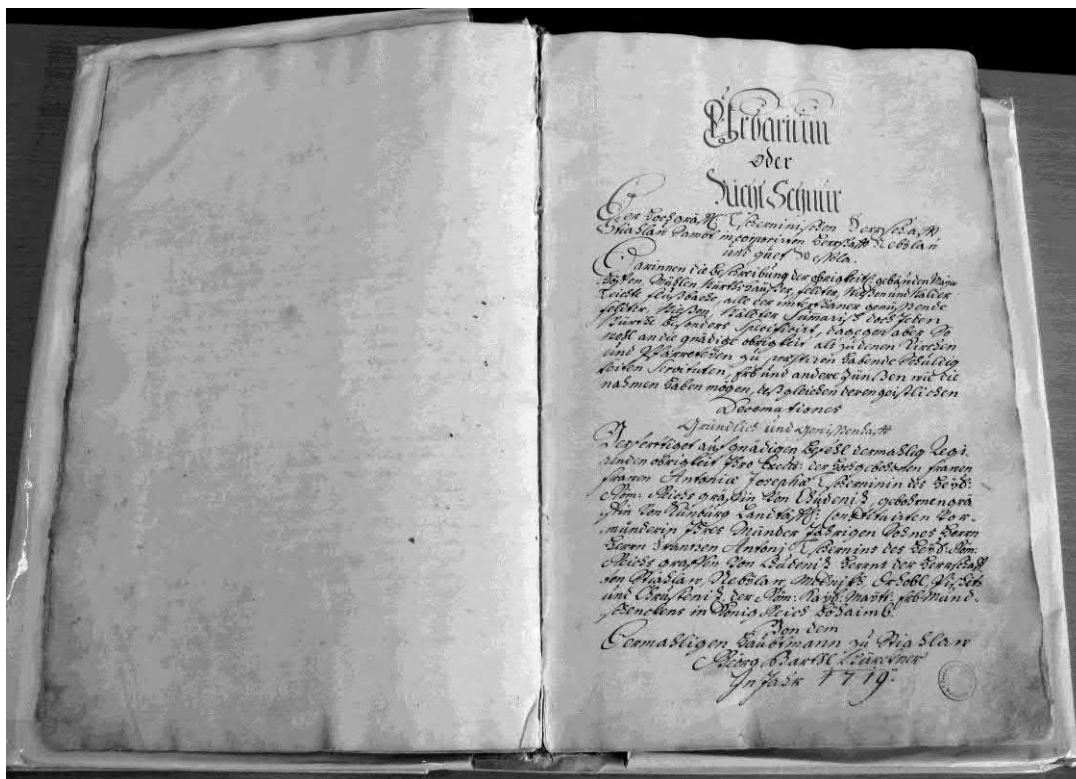
Obrázek 29 Zápis o nástupu Františka Řapka na grunt čp. 25 v Sedlci (rok 1778)

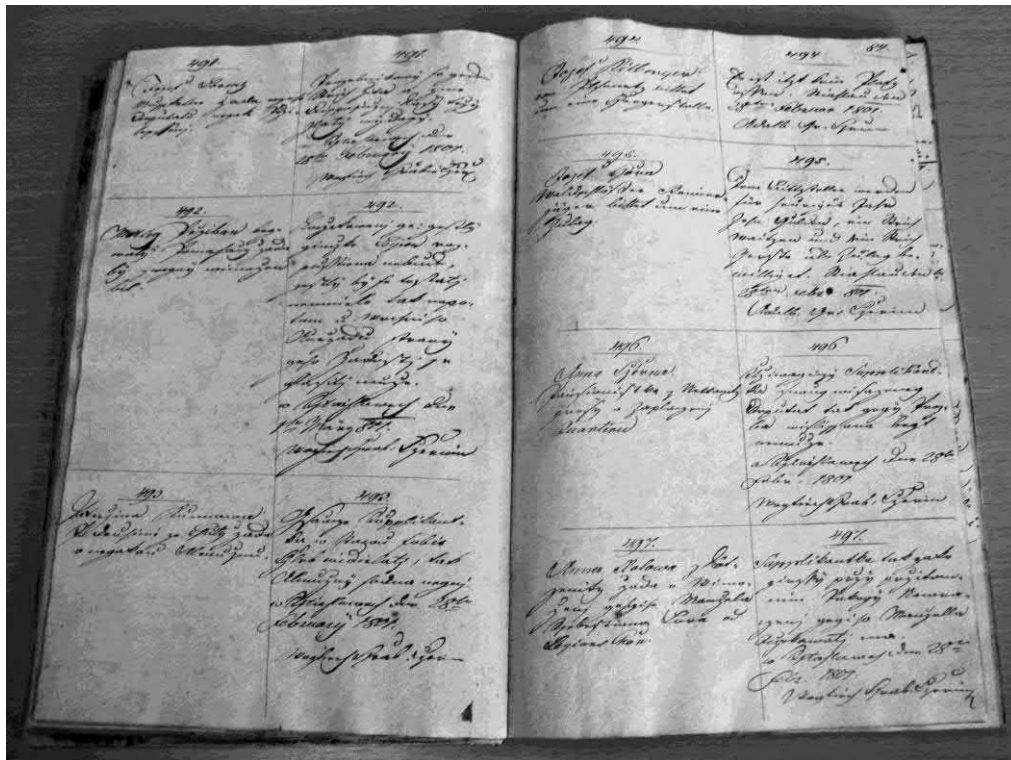
Obrázek 30 Zápis manželů Josefa a Marie Kudličových na domek čp. 17 ve Starém Plzenci (rok 1829)

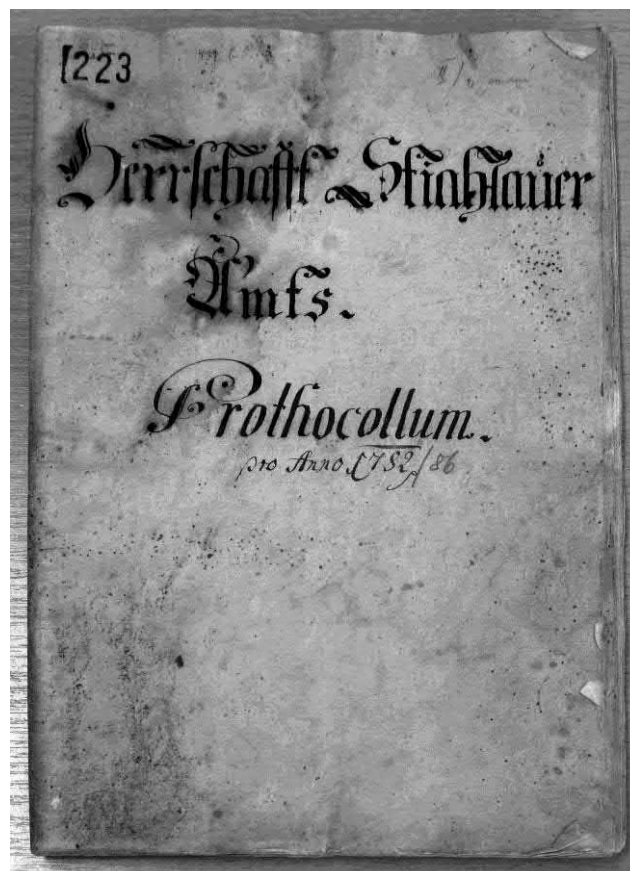
Obrázek 31 Zápis o pachtu usedlosti čp. 67 ve Starém Plzenci (rok 1842)

Obrázek 32 Úvodní strana urbáře panství Štáhlavy (rok 1719)

Obrázek 33 Kniha žádostí se záznamem žádosti Kateřiny Kunové (rok 1801)

Obrázek 34 Protokol soudních dní založený roku 1782

Index

1	Mialawice	1	Strisowitz	58
2	Mialawice	2	Wladowitz	61
3	Samalawice	3	Mollowitz	64
4	Mohawidice	4	Selesca n	68
5	Lornalitz	5	Sojina	71
6	Mollinow	6	Forek	78
7	Mialawice	7	Wilenitz	80
8	Moschowitz	8	Sedletz	97
9	Moschowitz	9	Skolla	99
10	Melilla	10	Takowa	107
11	Molawa	11	Melmo	108
12	Mobilow	12	Derwido	111

Obec Stahlan

1	Wladowitz	1	12
2	Wladowitz	2	12
3	Wladowitz	3	12
4	Wladowitz	4	12
5	Wladowitz	5	12
6	Wladowitz	6	12
7	Wladowitz	7	12
8	Wladowitz	8	12
9	Wladowitz	9	12
10	Wladowitz	10	12
11	Wladowitz	11	12
12	Wladowitz	12	12
13	Wladowitz	13	12
14	Wladowitz	14	12
15	Wladowitz	15	12
16	Wladowitz	16	12
17	Wladowitz	17	12
18	Wladowitz	18	12
19	Wladowitz	19	12
20	Wladowitz	20	12
21	Wladowitz	21	12
22	Wladowitz	22	12
23	Wladowitz	23	12
24	Wladowitz	24	12
25	Wladowitz	25	12
26	Wladowitz	26	12
27	Wladowitz	27	12
28	Wladowitz	28	12
29	Wladowitz	29	12
30	Wladowitz	30	12

Obrázek 35 Úvodní strana soupisu poddaných (rok 1802)

Sumář v seznamu obyvatelstva k předpisu daně z hlavy (rok 1824)

Ime	Podobné	Wozni	Podobné	Wozni	Podobné	Wozni
1	10	10	10	10	10	10
2	10	10	10	10	10	10
3	10	10	10	10	10	10
4	10	10	10	10	10	10
5	10	10	10	10	10	10
6	10	10	10	10	10	10
7	10	10	10	10	10	10
8	10	10	10	10	10	10
9	10	10	10	10	10	10
10	10	10	10	10	10	10
11	10	10	10	10	10	10
12	10	10	10	10	10	10
13	10	10	10	10	10	10
14	10	10	10	10	10	10
15	10	10	10	10	10	10
16	10	10	10	10	10	10
17	10	10	10	10	10	10
18	10	10	10	10	10	10
19	10	10	10	10	10	10
20	10	10	10	10	10	10
21	10	10	10	10	10	10
22	10	10	10	10	10	10
23	10	10	10	10	10	10
24	10	10	10	10	10	10
25	10	10	10	10	10	10
26	10	10	10	10	10	10
27	10	10	10	10	10	10
28	10	10	10	10	10	10
29	10	10	10	10	10	10
30	10	10	10	10	10	10

Obrázek 36 Sumář v seznamu obyvatelstva k předpisu daně z hlavy (rok 1824)

Mistři představenstvo.

Dle paměti byli rihtláři:
 Matej Pružák z Nl. 86, Vít Řeřha z Nl. 34,
 Dominik Fiedl z Nl. 70, Matej Šmolík z Nl. 58
 Dominik Šmolík z Nl. 40 l. 1788
 Matej Šmolík z Nl. 58 od l. 1807-1826.

Imena místních představených	Nastoupení uřadu	Vystoupení	Vlastnoruční podpis.
Martin Hruška konšel a oučtář z Nl. 28.	1817	1858.	Martin Hruška Konšel a oučtář
František Lisar rihtlár z Nl. 56	1826	1835	František Lisar
Matej Šmolík rihtlár z Nl. 58	1835	1843	Matej Šmolík
Vojtěch Lisar rihtlár z Nl. 80	1843	1846	Vojtěch Lisar
Matej Šmolík Druhý z Nl. 57. před stavem	1846	1855	Matej Šmolík
Horjosi Martin Hruška spolu oučtář Nl. 28	1855	1858	Martin Hruška

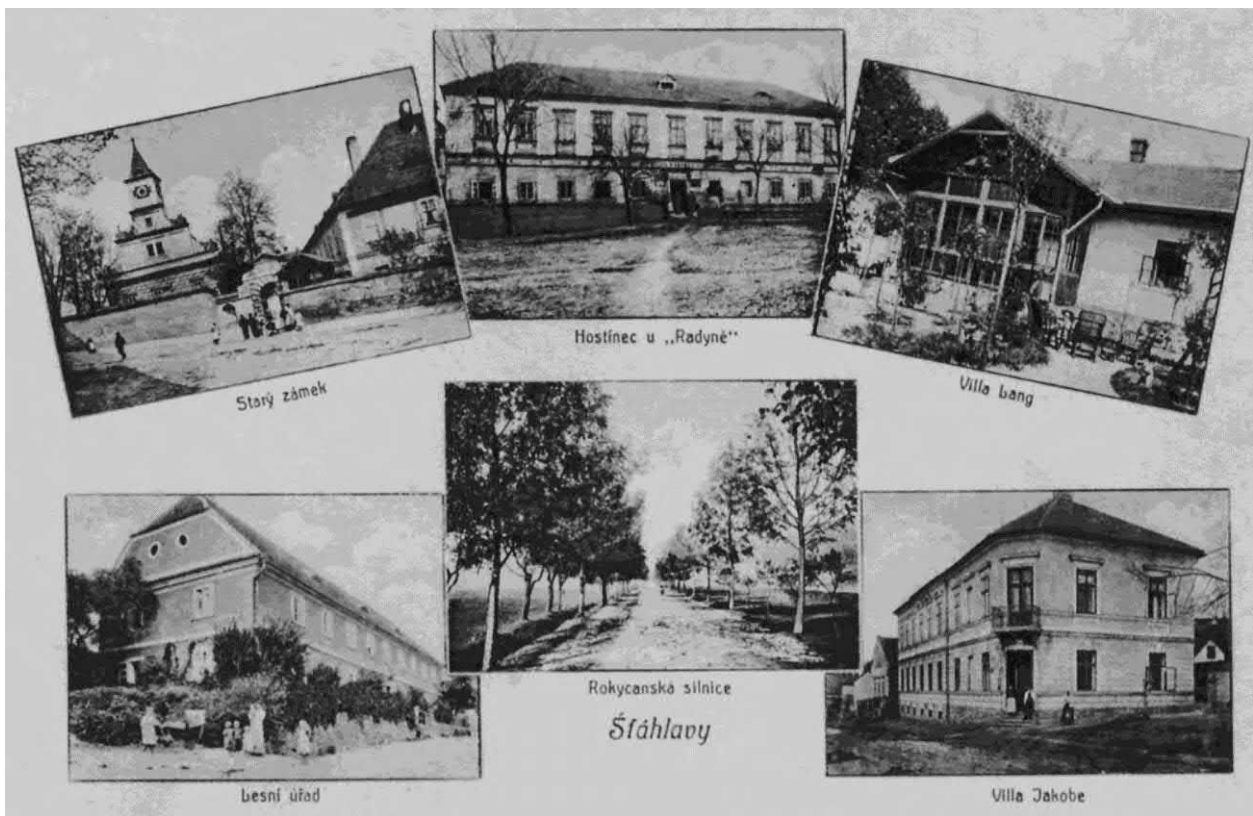
Obrázek 39 Soupis představenstva Starého Plzně v Památní knize pro městys Starý Plzenec Martina Hrušky

Obrázek 40 Celkový pohled na Štáhlavy od východu (rok 1900)

Obrázek 41 Štáhlavský zámek a kostel sv. Vojtěcha

Obrázek 42 Štáhlavy na pohlednici z roku 1910

Obrázek 43 Štáhlavy se zobrazením tzv. Plzeňky (čp. 102), návsi, záložny a nádraží

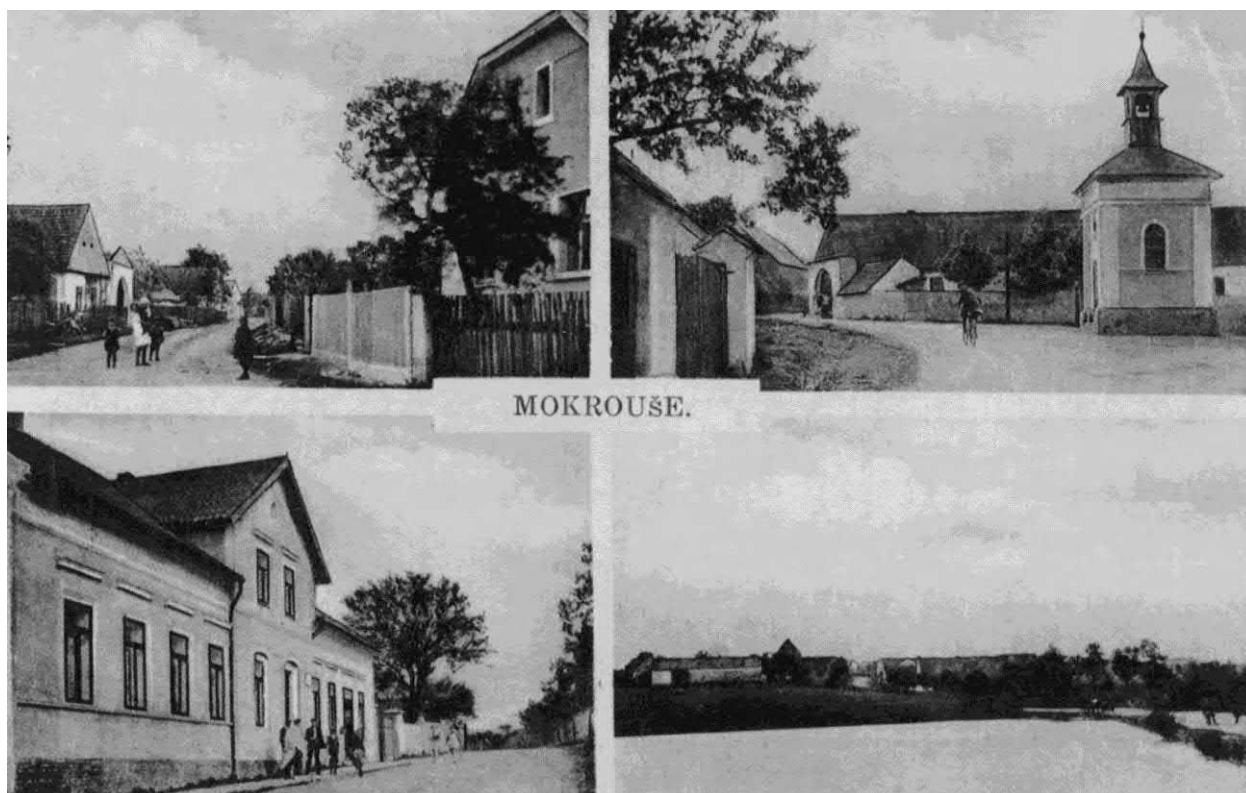
Obrázek 46 Pohled na nejstarší část Sedlce okolo rybníka (rok 1924)

Obrázek 47 Celkový pohled na Sedlec a hostinec v čp. 24, za nímž stojí čp. 23 a naproti čp. 63 (rok 1909)

Obrázek 48 Náves ve Lhůtě s dnes již neexistující tzv. Smolovnou (čp. 20), čp. 42 (vpravo) a čp. 1 (vlevo) v roce 1920

Obrázek 49 Mokrouše v roce 1930

Obrázek 50 Nevid v roce 1908

Obrázek 51 Domy v Týmákově při silnici na Plzeň (rok 1926)

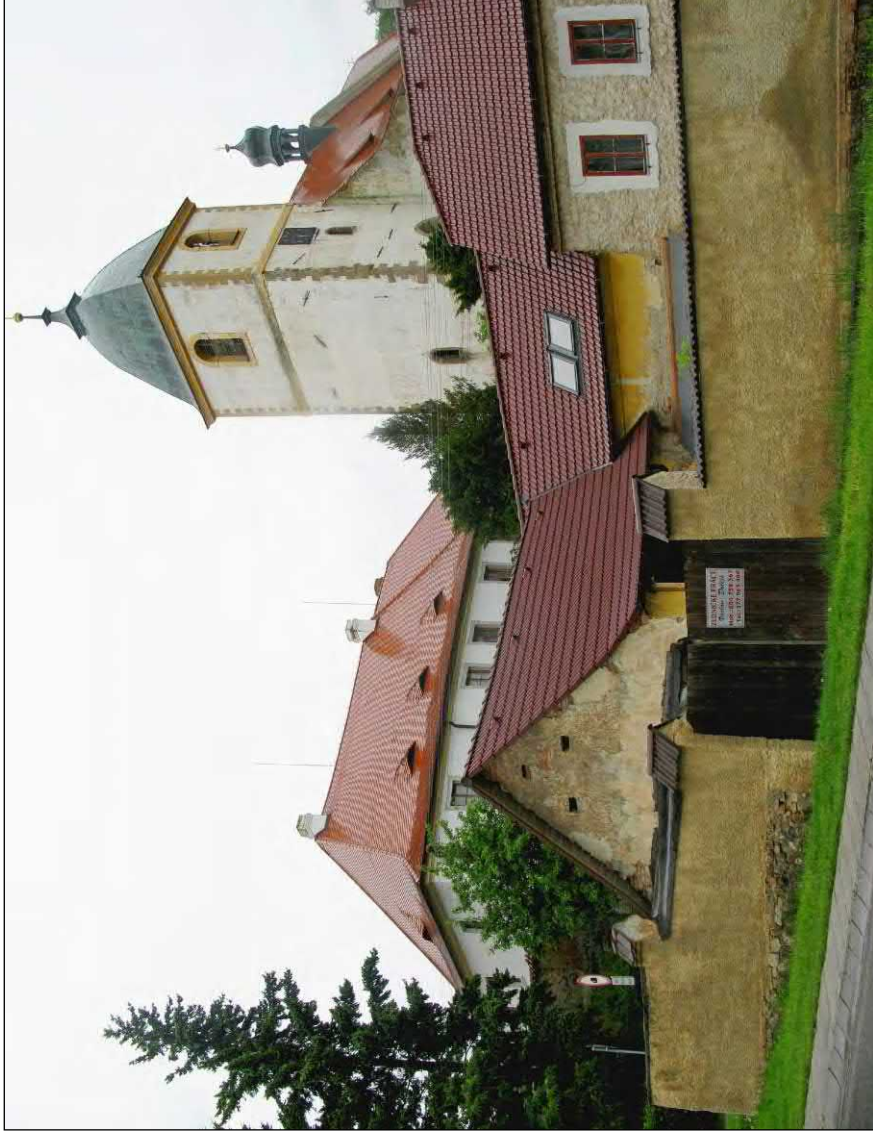
Obrázek 52 Raková v roce 1923

Obrázek 53 Zámek v Nebílovech

Obrázek 54 Hrobka Waldsteinů na hřbitově ve Štáhlavech

Obrázek 55 Kostel Panny Marie a fara ve Starém Plzenci

Obrázek 56 Hrob faráře Jakuba Lenka na hřbitově ve Starém Plzenci

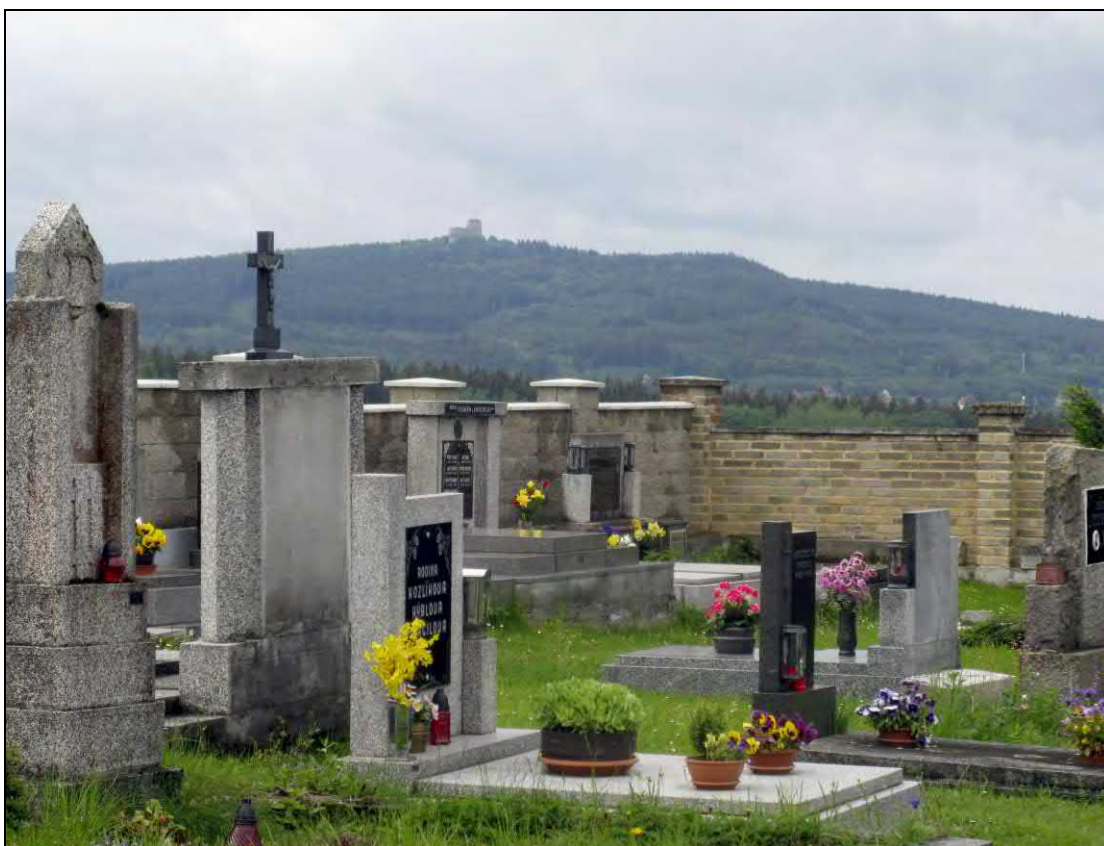
Obrázek 57 Hrob Amy Trykarové (1819–1907)
a Vavřince Trykara (1812–1910) na hřbitově ve Štáhlavech

Obrázek 58 Brána statku čp. 52 ve Štáhlavech (dnešní stav)

Obrázek 59 Letecký pohled na vesnici Lhůtu

Obrázek 60 Lhůtecký hřbitov se zříceninou hradu Radyně v pozadí

Obrázek 61 Kroj pro dospělé z Plzeňska

Obrázek 62 Dětský kroj z Plzeňska

Obrázek 65 Sedlec na výřezu z mapy J. A. Knittla (polovina 18. století)

Obrázek 66 Lhůta na výřezu z mapy J. A. Knittla (polovina 18. století)

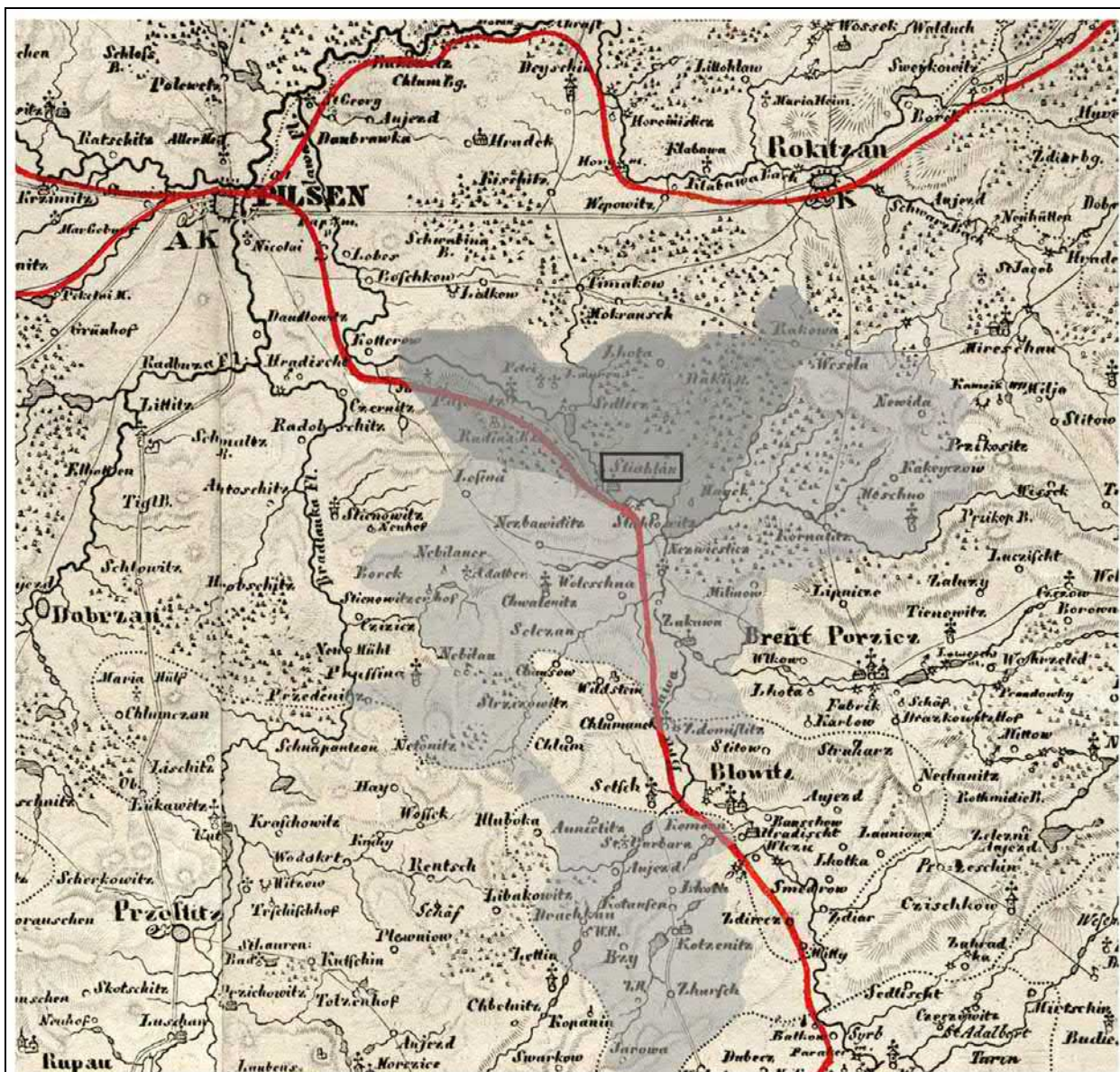

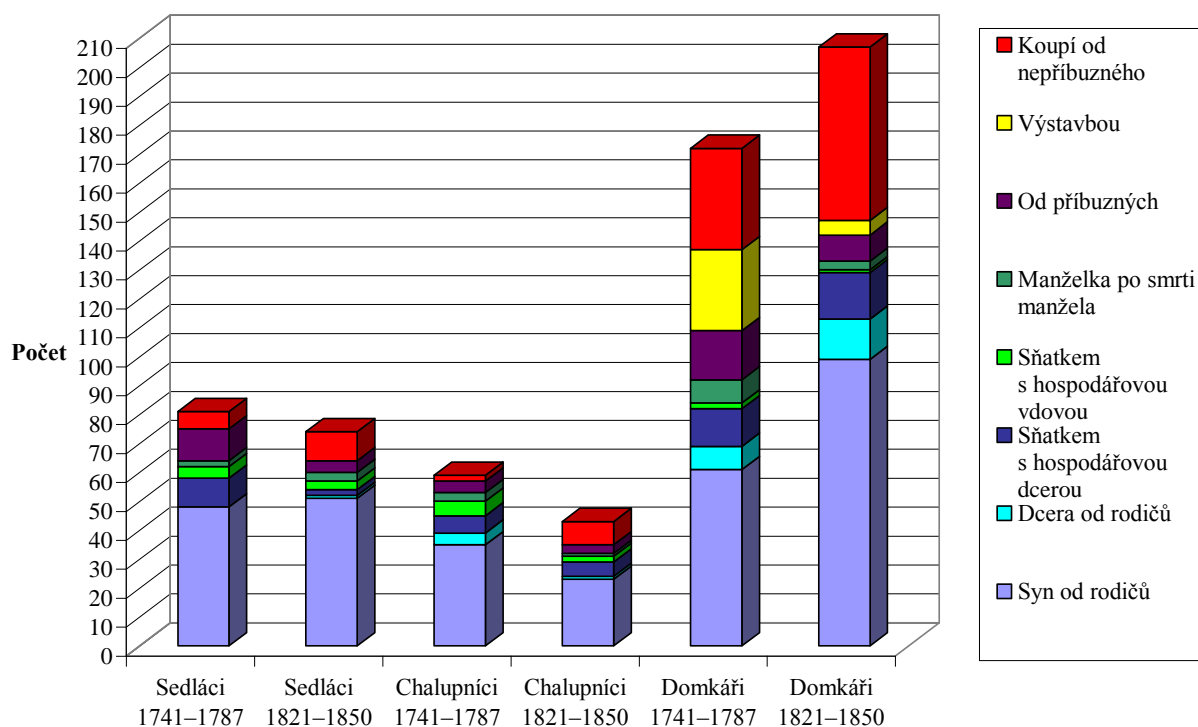

Legenda:

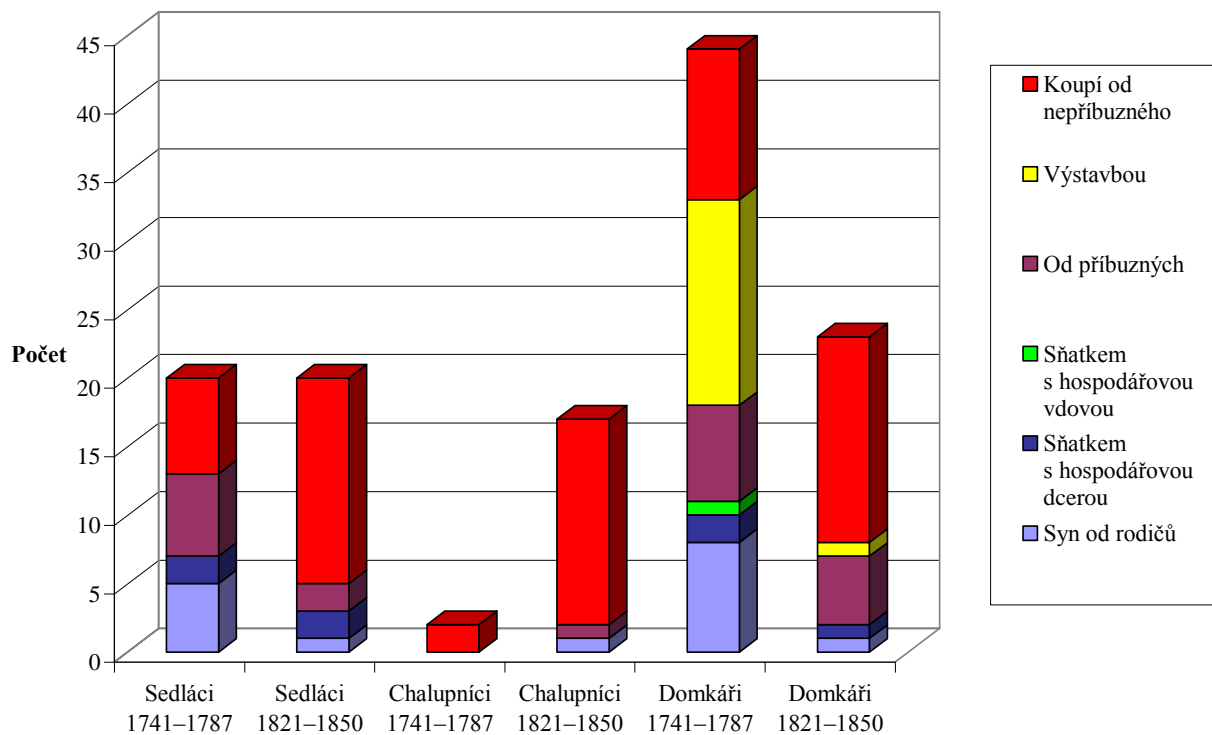
- Panství kolem roku 1650*
- Rozsah panství v 18. a 19. století*
- Sídlo panství*

Obrázek 71 Panství Štáhlavy na výřezu z mapy Plzeňského kraje Františka Jakuba Jindřicha Kreybicha (rok 1830)

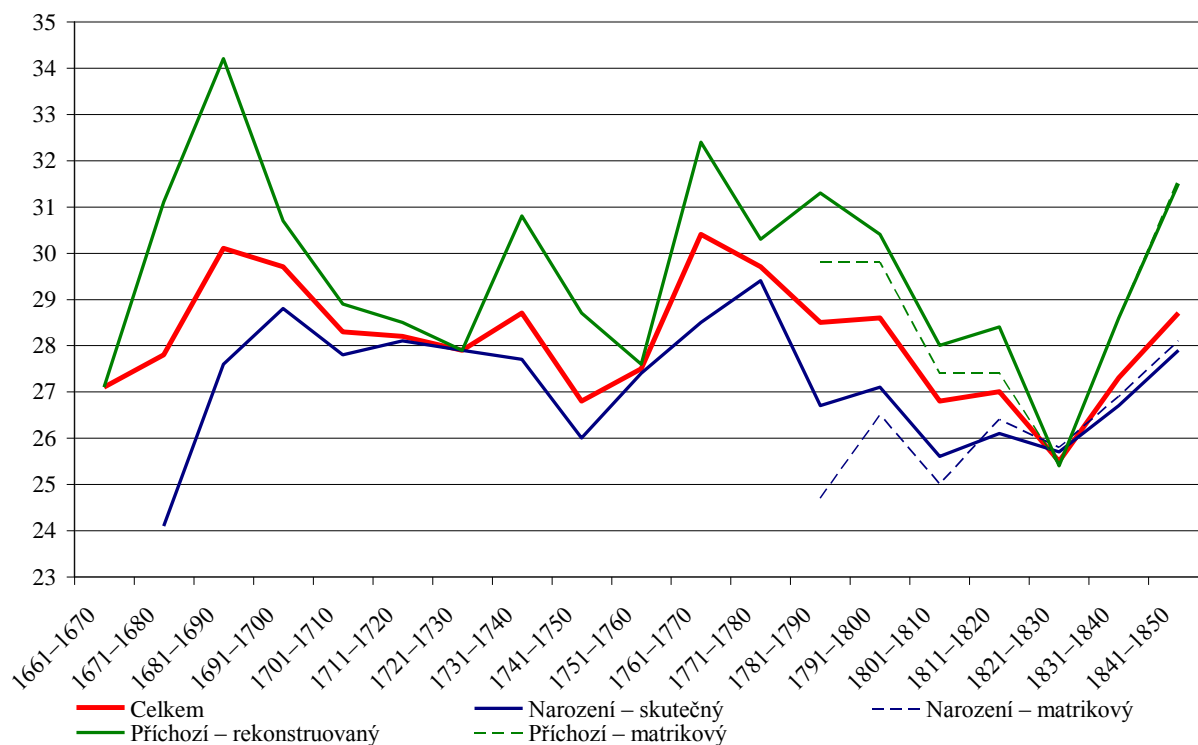
Graf IV.1 Srovnání způsobů nabytí první hospodářovy usedlosti v letech 1741–1787 a 1821–1850

Graf IV.2 Srovnání způsobů nabytí druhé a další hospodářovy usedlosti v letech 1741–1787 a 1821–1850

Graf IV.3 Průměrný sňatkový věk mužů při prvním sňatku v letech 1661–1850 podle způsobu rekonstrukce

Poznámka:

Graf rozlišuje metodiku výpočtu sňatkového věku. Ukazuje, jak se lišil sňatkový věk zachycený v matrikách od skutečnosti a dále rozlišuje sňatkový věk osob, které se narodily ve sledovaných lokalitách od sňatkového věku příchozí. Sňatkový věk narozených býval nižší než příchozích, neboť lidé, kteří ve svém rodišti zůstali až do svatby častěji pocházeli z vyšších sociálních skupin, které měly nižší sňatkový věk. Mezi příchozími byli naopak častěji než u narozených migrující osoby, které patřily k podružské vrstvě.

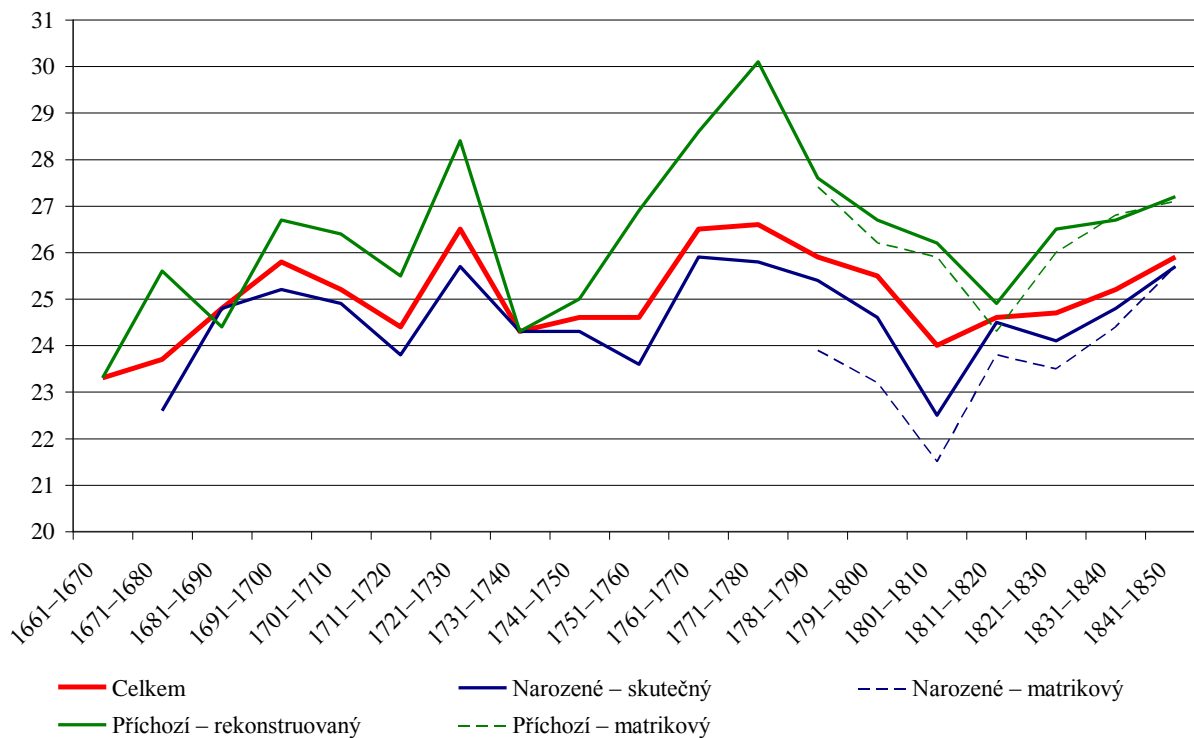
narozené – skutečný: známo přesné datum narození a tedy přesný sňatkový věk

narozené – matrikový: věk uvedený v matrice oddaných

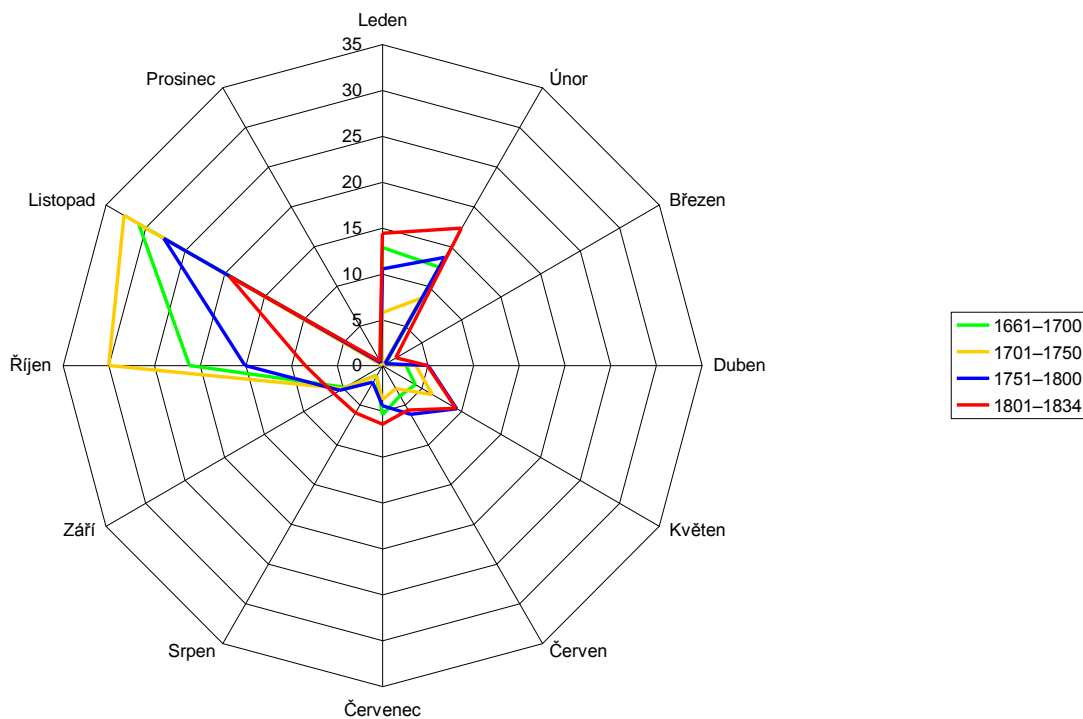
příchozí – rekonstruovaný: rekonstruovaný věk u osob s neznámým datem narození (na základě dalších údaje – úmrtního věku či věku zachyceného v soupisech obyvatel)

příchozí – matrikový: věk uvedený v matrice oddaných

Graf IV.4 Průměrný sňatkový věk žen při prvním sňatku v letech 1661–1850 podle způsobu rekonstrukce

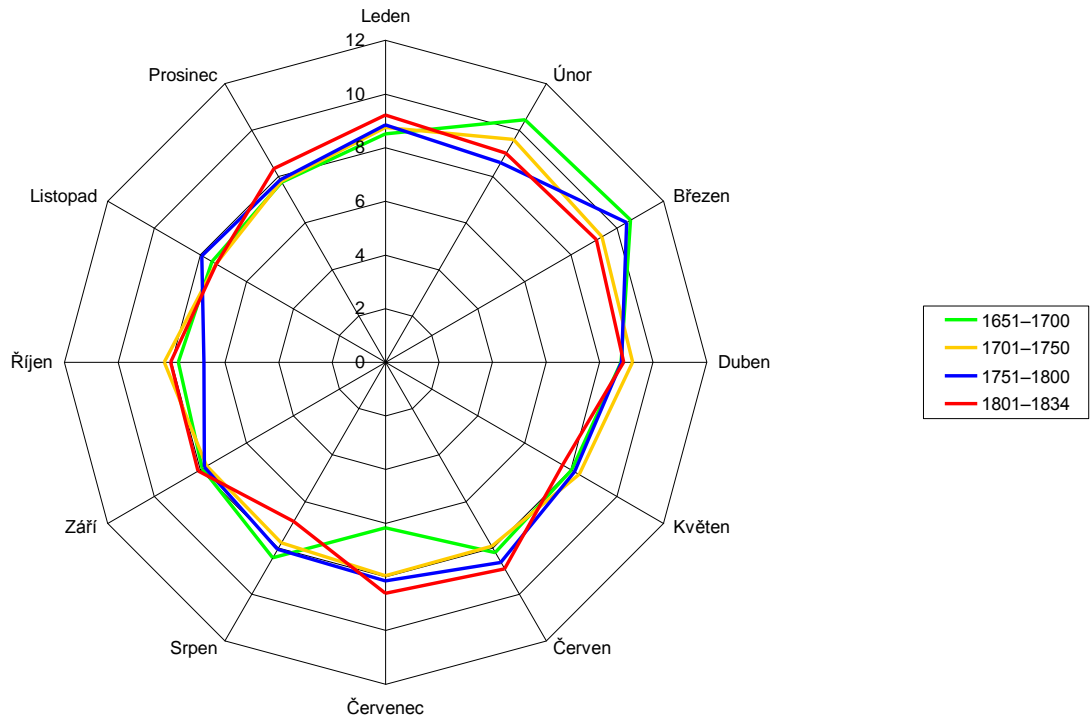

Graf IV.5 Sezónnost sňatků v letech 1661–1834

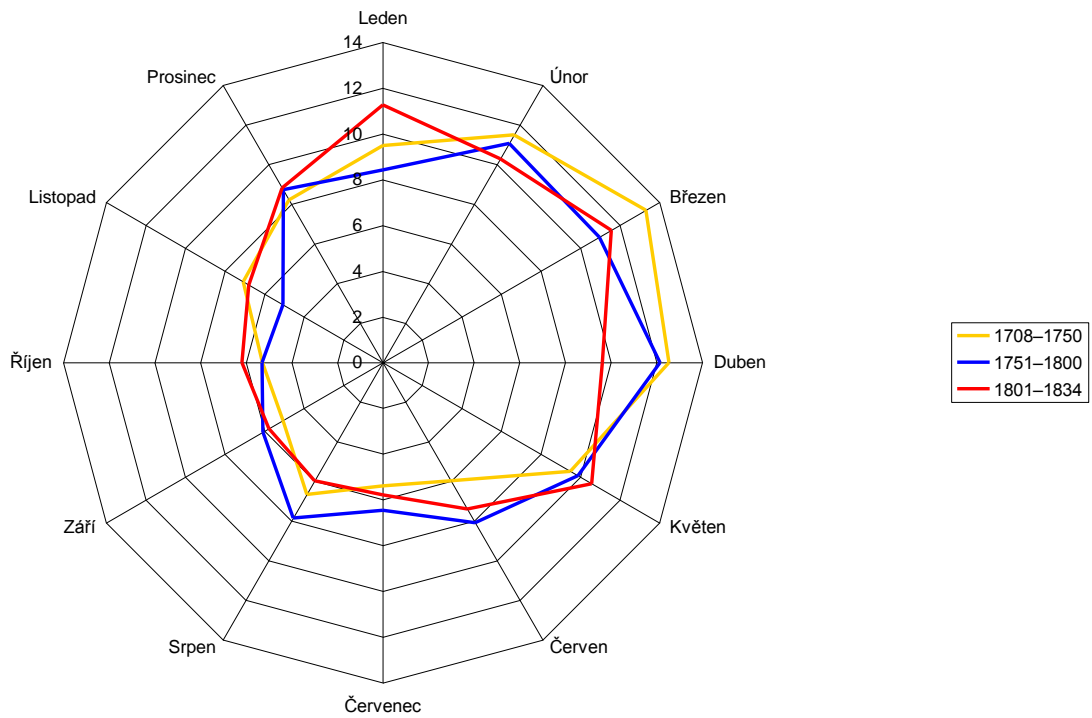

Graf IV.6 Sezónnost narozených v letech 1661–1834

Graf IV.7 Sezónnost zemřelých v letech 1708–1834

Studium životního cyklu má pro výzkum venkovské rodiny v minulosti zásadní význam.⁸³³ Díky uzavřenosti venkovského prostředí a jeho svázanosti s agrární sférou se až do poloviny 19. století životní osudy většiny venkovských lidí vzájemně velmi podobaly. Právě tato určitá typizovanost může při výzkumu neusedlé vrstvy pomoci.⁸³⁴ Existují životní fáze, které prožívá každý člověk – např. narození a smrt.⁸³⁵ I dalšími životními etapami, jakými jsou dětství, dospívání, manželství a stáří, procházela či prochází většina lidí – bez ohledu na dobu, v níž žili, a na sociální postavení, které zastávali. Každý z těchto životních úseků bývá spjat s určitým věkem a zároveň zcela přirozeně člení život každého jedince. I když většina lidí zažívala stejné životní etapy, jejich životy přesto nebyly stejné, neboť bylo důležité nejen jejich pohlaví a rodinný stav, ale hlavně prostředí, v němž se jejich životní cyklus odehrával. Byly to především společenské, kulturní, náboženské zvyklosti a sociální postavení každého jedince, které rozhodujícím způsobem ovlivnily nejen délku jednotlivých fází životního cyklu každého jedince, ale i jejich kvalitu.⁸³⁶

Prostřednictvím životního cyklu lze rozkrýt i to, k jakým sociálním změnám na venkově docházelo. Významným ukazatelem je v tomto směru sociální mobilita, která odhaluje, zda lidé změnili v průběhu života své sociální zařazení. Důležité je především zjištění, do jaké míry byl v té které době možný sociální vzestup, tedy vymanění se z určitého prostředí, do něhož se člověk narodil. Významné jsou však i okolnosti, které naopak vedly ke snížení sociálního statutu.⁸³⁷ Již předchozí kapitoly věnované majetkovým transferům naznačily, že v průběhu 18. století bylo stále těžší a méně obvyklé získat nemovitý majetek jinak než dědictvím po rodičích. Svědčí to o uzávírání jednotlivých sociálních vrstev, jehož následkem bylo velmi obtížné docílit sociálního vzestupu, zvláště pro neusedlé obyvatelstvo. Právě aplikace metody kohortní analýzy umožňuje sledovat rozdíly v životních cyklech příslušníků jednotlivých sociálních skupin.

Analýza kohort je rozdělena do dvou základních částí. V první jsou jednotlivé kohorty představeny co do početnosti a sociálního složení, přitom je zohledněno, že příslušnost k určité sociální skupině se mohla měnit. Pokud například muž založil rodinu dříve, než od otce převzal rodinný majetek, byl v době narození svých nejstarších dětí v podružském postavení, které však bylo pouze dočasné. Proto jsem zjišťovala, jaké bylo sociální postavení otců dětí, které se narodily v jednotlivých

---

⁸³³ Možnosti tohoto výzkumu shrnuje J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 173–178.

⁸³⁴ Výzkum životních cyklů má již několik desetiletí dlouhou tradici – viz např.: T. K. HAREVEN, *The family cycle*; R. M. SMITH (ed.), *Land, Kinship*; M. MITTERAUER, *Familiengröße – Familientypen – Familienzyklus*.

⁸³⁵ M. KUČERA, *Demografické hledisko*.

⁸³⁶ K tomu viz T. K. HAREVEN, *Familiengeschichte*; D. L. FEATHERMAN, *Gesellschaftlicher Strukturwandel*. Viz též V. VYNNYCZUK – A. SYROVÁTKA, *Studium životních cyklů*.

⁸³⁷ Srov. V. ROUBÍČEK, *Ekonomické aspekty*; R. SIEDER, *Sozialgeschichte der Familie*.

kohortách, nejen při jejich narození, ale rovněž v okamžiku, kdy děti dosáhly 15 let. Přirozeně mě zajímala i celková sociální skladba jednotlivých zkoumaných obcí. I zde jsem se snažila uplatnit dva přístupy, když jsem zkoumala jak sociální původ narozených, tak i příslušnost otců, kterým se v kohortách narodilo alespoň jedno dítě, k jednotlivých sociálním vrstvám. Pokud bych analyzovala pouze sociální původ narozených, mohlo by dojít ke zkreslení souvisejícímu s různým počtem dětí v rodinách a s různou intenzitou migrace jednotlivých sociálních skupin. Rodiny, které migrovaly méně a měly během sledovaného desetiletí více dětí, by tak mohly opticky mít ve společnosti vyšší zastoupení, než tomu bylo ve skutečnosti.

Druhá část kohortní analýzy rozebírá vybrané etapy životního cyklu. Nezapomínala jsem se v ní dětstvím, do dalšího výzkumu jsem zahrnuje pouze ty osoby, které se dožily patnácti let a poté se vyskytovaly v některé ze sledovaných lokalit. Zaměřila jsem se na to, v jakém věku a jak často odcházeli lidé do čelední služby, kdy vstupovali do manželství, dále i na období jejich ekonomické aktivity a migrace a konečně jsem sledovala i poslední léta jejich života a zkoumala, v jakém věku umírali. Ne všechny jevy se mi podařilo popsat stejně detailně v každé z analyzovaných kohort. Jak již bylo uvedeno výše, nejvíce informací bylo díky kvalitní prameně základně možné vytěžit z výzkumu poslední kohorty, nejméně pramenů bylo k dispozici pro první kohortu.

3.1 Kohorta narozených v letech 1691–1700

V době, kterou zachycuje první vybraná kohorta, se ve čtyřech sledovaných lokalitách narodilo ve 171 rodinách celkem 398 manželských dětí a mimo ně dalších 22 nemanželských dětí. Vzhledem k tomu, že matriky narozených v této době uvádějí sociální postavení otce jen velice sporadicky, musela jsem se při určení sociálního původu opírat především o pozemkové knihy. Zjišťovala jsem, zda v dané době byl otec narozeného dítěte držitelem nějaké nemovitosti. Pokud nebyl v pozem-

Tabulka III.1 Děti narozené v letech 1691–1700 podle místa narození, pohlaví a legitimacy

Místo narození	Celkem	Narození v manželství		Narození mimo manželství		
		chlapci	dívky	chlapci	dívky	% ND
	počet	počet	počet	počet	počet	
Starý Plzenec	151	72	72	3	4	4,6
Šťáhlavy	167	75	80	7	5	7,2
Sedlec	62	31	28	1	2	4,8
Lhůta	40	25	15	–	–	–
Celkem	420	203	195	11	11	5,2

% ND – % nemanželských dětí z úhrnu

kových knihách zapsán a nepodařilo se zjistit ani jiné specifické postavení (úředník, řemeslník), zařadila jsem ho mezi podruhy. Z tohoto důvodu je možné, že podíl této sociální vrstvy je oproti skutečnosti poněkud nadhodnocen.

3.1.1 Otcové

Podívejme se tedy na sociální původ dětí narozených v letech 1691–1700. V 17. a na začátku 18. století byla sociální stratifikace obcí na Štáhlavsku ještě značně jednoduchá. Téměř neexistovala vrstva domkářů, tedy držitelů nemovitostí, k nimž kromě malé zahrádky nepatřila žádná půda. Takové domky se ve sledovaných lokalitách začaly stavět až ve druhém a třetím desetiletí 18. století. Této vlny výstavby tak mohly využít právě příslušníci první sledované generace. Rodiny hospodářů (tedy sedláků a chalupníků) představovaly 36 % z těch rodin, v nichž se v 90. letech 17. století narodilo alespoň jedno dítě. Tyto rodiny tvořily jakési „stabilní jádro“ jednotlivých obcí, neboť v této době si rodiny začaly vytvářet pouto k určité konkrétní nemovitosti, a proto měly menší motivaci k migraci. Vzhledem k tomu, že tyto rodiny byly usedlejší, narodilo se v nich více dětí (celkem 41%), než by odpovídalo jejich zastoupení ve venkovské společnosti.

Tabulka III.2 Sociální postavení otců, jimž se narodilo dítě v letech 1691–1700, v době narození dětí

Kategorie otců	Místo narození dětí								Celkem	
	Starý Plzeňec		Štáhlavy		Sedlec		Lhůta		počet	%
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%		
Sedláci	12	18,8	7	10,3	3	13,0	3	18,8	25	14,6
Chalupníci	16	25,0	16	23,5	1	4,3	3	18,8	36	21,1
Dom.-řem.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Domkáři	–	–	–	–	1	4,3	1	6,2	2	1,2
Úředníci	4	6,2	5	7,4	1	4,3	–	–	10	5,8
Řemeslníci	3	4,7	6	8,8	–	–	–	–	9	5,3
Podruzi	29	42,2	34	50,0	17	73,9	9	56,2	89	52,0
Celkem	64	100,0	68	100,0	23	100,0	16	100,0	171	100,0
%	37,4	–	39,8	–	13,5	–	9,4	–	100,0	–

Vysoké procento podruhů rovněž naznačuje, že sociální poměry se na konci 17. století vyznačovaly určitou nestabilitou. Podružské rodiny nebyly v této době trvale usazené na jednom místě, naopak se často stěhovaly, takže se mohlo stát, že za celé desetiletí se v nich v konkrétní obci narodilo pouze jedno dítě (tento případ se týkal 43 % podružských rodin, avšak pouze 25 % rodin sedláků a chalupníků).

Nejlépe je to vidět na situaci v Sedlci, kde místní železářny nabízely příležitostnou práci. Otcové, kterým se zde v letech 1691–1700 narodilo dítě a kteří se živili jako podruzi (resp. hutníci), zde dosahovali podílu 74 %. Z dětí, které se zde v této době narodily, však do této vrstvy patřilo pouze 47 % – to odpovídá skutečnosti, že v 59 % sedleckých rodin se ve sledovaném desetiletí narodilo pouze jediné dítě (průměr byl 1,82 dítěte). Naproti tomu v rodinách sedleckých sedláků a chalupníků, které tvořily jen 17 %, se narodilo plných 40 % dětí (na jednu rodinu připadlo během deseti let v průměru 4,75 dítěte).

Tabulka III.3 Narození v letech 1691–1700 podle místa narození a sociálního původu při narození

Kategorie otců	Místo narození dětí								Celkem	
	Starý Plzenec		Štáhlo		Sedlec		Lhůta		počet	%
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%		
Sedláci	27	17,9	23	13,8	16	25,8	10	25,0	76	18,1
Chalupníci	42	27,8	37	22,2	9	14,5	9	22,5	97	23,1
Dom.-řem.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Domkáři	–	–	–	–	3	4,8	2	5,0	5	1,2
Úředníci	15	9,9	9	5,4	2	3,2	–	–	26	6,2
Řemeslníci	5	3,3	12	7,2	–	–	1	2,5	18	4,3
Podruzi	55	36,4	74	44,3	29	46,8	18	45,0	176	41,9
Otec neznám	7	4,6	12	7,2	3	4,8	–	–	22	5,2
Celkem	151	100,0	167	100,0	62	100,0	40	100,0	420	100,0

Tento trend potvrzuje i další analýza, která se zaměřuje pouze na ty rodiny, které zde zůstaly trvaleji usazeny, tedy na ty, v nichž se děti narozené v letech 1691–1700 dožily alespoň patnácti let (tabulka III.4). Sociální rozvrstvení těchto rodin se mění hlavně kvůli migraci nižších sociálních skupin, neboť rodiny podruhů, které byly v době narození dětí zastoupeny 52 %, se o 15 let později na sociálním spektru podílely již pouze 33 %, naopak podíl rodin sedláků a chalupníků stoupl z 36 % na 55 %. V této souvislosti byly důležité i případné změny sociálního postavení, kterými prošli otcové dětí narozených v letech 1691–1700 do doby, kdy tyto děti dosáhly 15 let.

Při porovnání sociálního postavení otců v době narození jejich dětí s obdobím o zhruba 15–20 let pozdějším, je patrné, že u velké většiny rodin (86 %) k žádné změně nedošlo. Je tomu tak i proto, že děti narozené v letech 1691–1700 přicházely na svět v různé fázi manželství svých rodičů – pocházely jak z nedávno uzavřených manželství, tak i z rodin, které byly založeny o mnoho let dříve a které již byly sociálně stabilizované. K sociální změně došlo pouze u deseti z jedenácti otců, jejichž alespoň jedno dítě narozené v letech 1691–1700 se dožilo 15. roku svého

života. Z těchto deseti mužů si šest sociální pozici zlepšilo, čtyři naopak pohoršili: tři sedláci se vinou svého špatného hospodaření ocitli mezi podruhy, z jednoho chalupníka se ze stejného důvodu stal domkář vykonávající řemeslo. Naopak dva chalupníci získali selský grunt, i když jeden pouze dočasně, neboť ho po deseti letech opět směnil za svou původní chalupnickou usedlost, jeden řemeslník si koupil domek a sociální pozici si vylepšili i tři z celkem 22 podruhů – dva si postavili domek a jeden se stal dokonce chalupníkem.

Tabulka III.4 Sociální zařazení otců, jimž se v letech 1691–1700 narodilo dítě, v době narození dětí a o 15 let později

Kategorie otců	Otcové, jimž se v letech 1691–1700 narodilo dítě		Otcové, jejichž dítě se vyskytovalo ve sledovaných lokalitách v 15. roce života			
			v době narození dítěte		ve věku, kdy dítě dosáhlo 15 let	
	počet	%	počet	%	počet	%
Sedláci	25	14,6	17	24,3	15	21,4
Chalupníci	36	21,1	22	31,4	21	30,0
Dom.-řem.	–	–	–	–	2	2,9
Domkáři	2	1,2	2	2,9	3	4,3
Úředníci	10	5,8	2	2,9	2	2,9
Řemeslníci	9	5,3	4	5,7	3	4,3
Podruzi	89	52,0	23	32,8	24	34,3
Celkem	171	100,0	70	100,0	70	100,0

3.1.2 Děti

V dalším rozboru se budu soustředit pouze na ty děti narozené v letech 1691–1700, jejichž další osudy po dovršení 15. roku života se mi podařilo alespoň zčásti rekonstruovat. Jedná se celkem o 53 mužů (24,8 %) a 66 žen (32 %). Příčinou tak nízkého počtu je vedle nedostatečné pramenné základny především stále ještě velká fluktuace obyvatelstva na přelomu 17. a 18. století. U usedlého obyvatelstva jsou tato čísla příznivější – u sedláků dosahují téměř 40 % a u chalupníků dokonce 50 % narozených. Vzhledem k tomu, že asi polovina narozených dětí umírala před dovršením patnácti let, byla úspěšnost u těchto skupin poměrně vysoká. Častěji se podařilo zachytit osudy žen, neboť sňatek se většinou odehrával v místě bydliště nevěsty, takže skutečnost, že dívka dosáhla dospělosti a provdala se, bylo možné zjistit spíše než u mužů, jejichž partnerka nepocházela ze sledované obce.

Tabulka III.5 Změna sociální pozice otců, jimž se v letech 1691–1700 narodilo dítě

Sociální postavení otce při narození dítěte	Sociální postavení otce v době dospělosti dítěte							Celkem	%
	sedlák	chalupník	domkář-řemeslník	domkář	úředník	řemeslník	podruh		
Sedlák	14	–	–	–	–	–	3	17	23,9
Chalupník	1	20	1	–	–	–	–	22	31,4
Domkář-řemeslník	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Domkář	–	–	–	1	–	–	1	2	2,9
Úředník	–	–	–	–	2	–	–	2	2,9
Řemeslník	–	–	1	–	–	3	–	4	5,7
Podruh	–	1	–	2	–	–	20	23	32,8
Celkem	15	21	2	3	2	3	24	70	100,0
%	21,4	30,0	2,9	4,3	2,9	4,3	34,3	100,0	–

Nejhůře bylo možné dopátrat se osudů nemanželských dětí, neboť ženy, které porodily nemanželské dítě, nezůstávaly většinou trvaleji spojeny s místem porodu. Velkou migrací se v této době vyznačovaly i rodiny podruhů, u nichž se podařilo odhalit osudy pouze 17,5 % z narozených dětí. Důvodem byla jak migrace rodičů těchto dětí, kteří sledované obce opouštěli často dříve, než děti dosáhly dospělosti, tak i vysoká migrací dětí, které se po dosažení dospělosti snažily najít nějaké výhodnější uplatnění, než jim mohla poskytnout rodná obec či nejbližší okolí. P. Horská s odkazem na francouzské výzkumy uvádí, že za odchodem z rodiny je možné rovněž pozorovat touhu po emancipaci a snahu vyhnout se dlouhodobým závazkům vůči rodičům.⁸³⁸

Na přelomu 17. a 18. století migrovali ovšem i lidé z vyšších sociálních vrstev, kteří v této době ještě nebyli tolik svázáni se svým majetkem, jenž většinou nebyl nějakým rodovým dědictvím, ale byl pojímán spíše jako investice do budoucnosti. Pokud se někde naskytla výhodnější existence, neváhali tito lidé svou dosavadní usedlost opustit a odebrat se na jiné místo.⁸³⁹ Jako nejstabilnější se v této době jeví vrstva chalupníků, jejichž ekonomická základna nebyla tak výnosná, aby jim umožňovala nějaké větší majetkové spekulace. Chalupnická živnost, často spojená s výkonem řemesla, přinášela většině rodin přeci jen určitou sociální jistotu, jejíž ztrátu tito lidé zřejmě nechtěli riskovat odchodem do neznáma.

⁸³⁸ P. HORSKÁ, *Vztah sociální a geografické mobility*, s. 232

⁸³⁹ Srv. H. ZEITLHOFER, *Formen der Selbsthaftigkeit*.

**Tabulka III.6 Sociální příslušnost narozených v letech 1691–1700
v době narození a při dosažení patnácti let**

Sociální postavení otce při narození dítěte	Muži			Ženy			Celkem		
	narození celkem	v obcích ve věku 15 let	%	narození celkem	v obcích ve věku 15 let	%	narození celkem	v obcích ve věku 15 let	%
Sedlák	39	11	28,2	37	18	48,6	76	29	38,2
Chalupník	53	21	39,6	44	27	61,4	97	48	49,5
Domkář	3	3	100,0	2	–	–	5	3	40,0
Úředník	14	1	7,1	12	2	16,7	26	3	11,5
Řemeslník	8	2	25,0	10	4	40,0	18	6	33,3
Podruh	86	15	17,4	90	15	16,7	176	30	17,5
Otec neznám	11	–	–	11	–	–	22	–	–
Celkem	214	53	24,8	206	66	32,0	420	119	28,3

V dalším rozboru, který je zaměřen na výzkum jednotlivých životních fází, se tedy budu podrobněji zabývat osudy celkem 119 mužů a žen, kteří vzhledem k výše popsané specifické situaci pocházeli především ze selských a chalupnických rodin (celkem 65 %). Dalších 26 % lidí se narodilo v rodinách podruhů, zastoupení ostatních sociálních vrstev bylo pak již velmi malé.

3.2 Kohorta narozených v letech 1741–1750

Ve druhé kohortě se narodilo celkem 550 dětí – tedy o 30 % více než o 50 let dříve. K největšímu nárůstu došlo ve Starém Plzenci, kde v letech 1741–1750 přišlo

Tabulka III.7 Děti narozené v letech 1741–1750 podle místa narození, pohlaví a legitimacy

Místo narození	Celkem	Narození v manželství		Narození mimo manželství		
		chlapci	dívky	chlapci	dívky	% ND
	počet	počet	počet	počet	počet	
Starý Plzenec	227	123	101	2	1	1,3
Šťáhlavy	204	96	95	5	8	6,4
Sedlec	69	38	27	2	2	5,8
Lhůta	50	28	20	1	1	4,0
Celkem	550	285	243	10	12	4,0

% ND – % nemanželských dětí z úhrnu

na svět jedenapůlkrát více dětí než v letech 1691–1700. Asi čtvrtinový přírůstek zaznamenáváme ve Lhůtě a Štáhlavech, v Sedlci došlo k nejmenšímu vzestupu – jen o 11 %. Následkem toho se zvýraznilo postavení Plzně, kde se v letech 1741–1750 narodilo již více než 41 % všech dětí, které v tomto období přišly na svět v některé ze sledovaných lokalit (v letech 1691–1700 šlo o 36 % narozených dětí). Jak se za oněch padesát let změnila ve sledovaných lokalitách sociální struktura, resp. jaké bylo sociální zastoupení rodin, v nichž se tyto děti narodily?

3.2.1 Otcové

Na sociální struktuře narozených v letech 1741–1750 je jasně patrný rozmach domkářské výstavby, ke kterému dochází především v prvních třiceti letech 18. století. Výstavba domků sice umožnila části mužů, kteří dosud žádnou usedlost nevlástnili, aby se nyní stali držiteli nemovitosti, podíl podruhů se tím však příliš nezmenšil.

Jejich řady totiž plynule doplňovaly a rozšiřovaly jednak jejich děti, jednak i děti z usedlých rodin, které na vlastnictví usedlosti nedosáhly. Následkem toho klesalo zastoupení hospodářských kategorií ve venkovském sociálním spektru. Nejlépe to je vidět na selských rodinách. V letech 1741–1750 se alespoň jedno dítě narodilo v celkem 25 rodinách sedláků, tedy ve stejném počtu rodin jako před padesáti lety. Tehdy těchto 25 rodin představovalo téměř 15 % z rodin, v nichž se v letech 1691–1700 narodilo alespoň jedno dítě. U druhé kohorty dosahují selské rodiny již jen 12 %.

K poklesu zastoupení chalupnických rodin přispěla i proměna sociální struktury ve Starém Plzenci. V první polovině 18. století se zde totiž zvětšila výměra u několika chalupnických usedlostí, čímž došlo k jejich přesunu mezi menší sedláky a ke zmenšení celkového počtu chalupnických usedlostí. Podíl plzeňských chalupnických rodin tak v průběhu padesáti let poklesl z 25 % na 8 %.

Nárůst naopak zaznamenáváme u domkářských kategorií. Na konci 17. století měli domkáři minimální zastoupení – na počtu rodin i narozených dětí se podíleli pouhým jedním procentem. To se však v průběhu 1. poloviny 18. století výrazně měnilo. Jejich podíl dosáhl již téměř 15 %, čímž se domkáři stali nejpočetnější skupinou z usedlých rodin, v nichž se v letech 1741–1750 narodilo dítě.

Podobně jako na konci 17. století se však od sebe lišil podíl rodin příslušejících do jednotlivých sociálních kategorií a podíl v těchto rodinách narozených dětí. Rodiny sedláků a chalupníků, v nichž se v letech 1741–1750 narodilo alespoň jedno dítě, tvořily 23 % ze všech rodin. Podíl dětí narozených v těchto rodinách byl však vyšší – dosahoval téměř 28 %. U podruhů byla situace přesně opačná – i když do této vrstvy patřilo 49 % rodin, narodilo se zde pouze 37 % dětí, což opět ukazuje na jejich vyšší mobilitu. Zdá se, že nejčastější pohyb zaznamenávaly v polovině 18. století podružské rodiny usazené alespoň na pár let ve Štáhlavech. Podružských rodin, které přivedly na svět dítě, zde bylo více než 41 %, narozených dětí pouze 25,5 %.

Tabulka III.8 Sociální postavení otců, kterým se narodilo dítě v letech 1741–1750, při narození dětí

Kategorie otců	Místo narození dětí								Celkem	
	Starý Plzenec		Štáhlavy		Sedlec		Lhůta		počet	%
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%		
Sedláci	13	14,3	9	12,3	–	–	3	17,6	25	12,1
Chalupníci	7	7,7	13	17,8	1	3,8	2	11,8	23	11,1
Dom.-řem.	2	2,2	2	2,7	2	7,7	2	11,8	8	3,9
Domkáři	12	13,2	4	5,5	2	7,7	4	23,5	22	10,6
Úředníci	3	3,3	7	9,6	3	11,5	–	–	13	6,3
Řemeslníci	5	5,5	8	11,0	2	7,7	–	–	15	7,2
Podruzi	49	53,8	30	41,1	16	61,5	6	35,3	101	48,8
Celkem	91	100,0	73	100,0	26	100,0	17	100,0	207	100,0
%	44,0	–	35,3	–	12,6	–	8,2	–	100,0	–

Tabulka III.9 Narození v letech 1741–1750 podle místa narození a sociálního původu

Sociální postavení otce při narození dítěte	Místo narození dětí								Celkem	
	Starý Plzenec		Štáhlavy		Sedlec		Lhůta		počet	%
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%		
Sedlák	33	14,5	28	13,7	–	–	11	22,0	72	13,1
Chalupník	24	10,6	44	21,6	6	8,7	6	12,0	80	14,5
Dom.-řem.	6	2,6	8	3,9	6	8,7	6	12,0	26	4,7
Domkář	43	18,9	11	5,4	5	7,2	7	14,0	66	12,0
Úředník	8	3,5	25	12,3	8	11,6	–	–	41	7,5
Řemeslník	11	4,8	22	10,8	7	10,1	–	–	40	7,3
Podruh	99	43,6	52	25,5	33	47,8	18	36,0	202	36,7
Otec neznám	3	1,3	14	6,9	4	5,6	2	4,0	23	4,2
Celkem	227	100,0	204	100,0	69	100,0	50	100,0	550	100,0

Vzhledem k větší migraci lidí náležejících k nižším sociálním vrstvám se složení rodin, v nichž se v letech 1741–1750 narodilo dítě, změní, budeme-li ho zkoumat v okamžiku, kdy tyto děti dosáhly 15. roku svého života. Nejvýrazněji klesá zastoupení podružských rodin, jejich podíl se zmenšuje z téměř poloviny na něco více než třetinu. Následkem toho naopak posilují rodiny sedláků a hospodářů. V době, kdy děti narozené v letech 1741–1750 dosáhly dospělosti, se spektrum rodin, z nichž

pocházely, výrazně změnilo i kvůli další okolnosti. Tou byla aktivní proměna sociálního postavení otců těchto dětí.

Jestliže u první kohorty dětí narozených v letech 1691–1700 jsme mohli vidět, že 86 % otců si udrželo pozici zastávanou v době narození dětí, u otců dětí narozených ve druhé kohortě došlo v tomto směru k výrazné proměně. Zhruba patnáct let po narození dítěte změnilo své sociální postavení celkem 35 % otců. K nejzásadnějšímu posunu došlo u kategorie podruhy. V době, kdy děti narozené v letech 1741–1750 dospěly, zůstalo podruhy pouze 39 % otců z těch, kteří byli původně zařazeni do této sociální vrstvy. Ze zbylých mužů si menší část (28 %) zakoupila či postavila domek, popřípadě zdědila domkářskou usedlost po rodičích. Větší část mužů (33 %) pak zažila mnohem výraznější postup, a to mezi chalupníky a sedláky. V těchto případech však nešlo o nějaký zázračný sociální vzestup dřívějších bezzemků. Ve skutečnosti se z velké části jednalo o dědice otcovských usedlostí, kteří se oženili a na svět přivedli dítě dříve, než se svého dědictví ujali. V letech 1741–1750 figurovali mezi podruhy, neboť ještě neměli vybudované samostatné postavení a byli závislí na svém otci. Tam, kde k převzetí otcovského majetku došlo, se zároveň změnilo i sociální postavení těchto mužů. I zde se tedy potvrzuje, že nebylo nezbytně nutné, aby dědic usedlosti získal stabilní postavení předtím, než založil rodinu.⁸⁴⁰

Tabulka III.10 Sociální zařazení rodin, v nichž se v letech 1741–1750 narodilo dítě, v době narození dětí a o 15 let později

Sociální postavení otce	Otcové, jimž se v letech 1741–1750 narodilo dítě		Otcové, jejichž dítě se vyskytovalo ve sledovaných lokalitách v 15. roce života			
			v době narození dítěte		ve věku, kdy dítě dosáhlo 15 let	
	počet	%	počet	%	počet	%
Sedláci	25	12,1	19	16,8	25	22,1
Chalupníci	23	11,1	20	17,7	26	23,0
Dom.-řem.	8	3,9	7	6,2	11	9,7
Domkáři	22	10,6	15	13,3	25	22,1
Úředníci	13	6,3	4	3,5	4	3,5
Řemeslníci	15	7,2	9	8,0	4	3,5
Podruzi	101	48,8	39	34,5	18	15,9
Celkem	207	100,0	113	100,0	113	100,0

K podobnému posunu došlo i u kategorie řemeslníků, kde si své postavení vylepšilo 56 % mužů. Většina z nich získala domek, jeden muž si polepšil výrazněji,

⁸⁴⁰ K tomu blíže s. 220–232.

když se stal chalupníkem. I v tomto případě se však jednalo o dědice otcovské usedlosti. Otec tohoto muže držel pouze malé hospodářství, a tak si musel přivydělávat jako hrnčíř. Stejnému řemeslu se vyučil i jeho dědic. Zajímavý je sociální posun domkářů, zvláště těch, kteří se stali sedláky. Zde však šlo ve dvou případech o zásah vrchnosti, která tyto domkáře dosadila v polovině 18. století na grunty hospodářů, kteří se zapojili do tzv. staroplzeneckého boje. Pouze dva domkáři si své postavení vylepšili vlastními silami, když svůj domek prodali a na místo něj zakoupili malé chalupnické hospodářství.

Celkem šest hospodářů (5 %) však zažilo situaci opačnou – v době dospělosti dítěte zastávali tito muži horší pozici než v letech 1741–1750. Kromě jednoho chalupníka šlo o bývalé sedláky. Tři z těchto mužů se stali podruhy; sociální pokles chalupníka byl způsoben tím, že chalupnickou usedlost držel pouze jako prozatímní hospodář. Poté, co musel usedlost odevzdat dědici, již žádnou další nevlastnil. Dva sedláci se dostali do dluhů, takže museli své selské statky prodat, a tak rovněž strávili poslední léta svého života jako podruzi. Změna sociální pozice zbývajících tří mužů nebyla způsobena ekonomickým úpadkem, spíše naopak. Tito otcové se rozhodli předat své statky svým dětem, zároveň však měli ještě dost finančních prostředků, aby nemuseli trávit své stáří na výměnku, takže si zakoupili domky.

Tabulka III.11 Změna sociální pozice otců, jimž se v letech 1741–1750 narodilo dítě

Sociální postavení otce v době narození dítěte	Sociální postavení otce v době dospělosti dítěte							Celkem	%
	sedlák	chalupník	dom.-řem.	domkář	úředník	řemeslník	podruh		
Sedlák	14	–	1	2	–	–	2	19	16,8
Chalupník	–	19	–	–	–	–	1	20	17,7
Dom.-řem.	–	1	7	–	–	–	–	8	6,2
Domkář	2	1	–	12	–	–	–	15	13,3
Úředník	–	–	–	–	4	–	–	4	3,5
Řemeslník	–	1	4	–	–	4	–	9	8,0
Podruh	9	4	–	11	–	–	15	39	34,5
Celkem	25	26	12	25	4	4	18	113	100,0
%	22,1	23,0	9,7	22,1	3,5	3,5	15,9	100,0	–

Vedle sociální pozice otců, jimž se před polovinou 18. století narodilo dítě, je zajímavý i jejich geografický původ. Lze říci, že více než polovina otců (52 %) do sledovaných lokalit přišla z jiných míst, i když nelze vyloučit ani to, že nebyli zapsáni do plzeneckých matrik narozených, ačkoli počet takových případů by nebyl zřejmě velký. V místě svého narození zůstalo až do smrti celkem 33 % mužů. I ti muži, kteří se narodili jinde, mohli do sledovaných lokalit přijít s rodiči již v dětském věku a vyrůstat tu. Z mužů narozených v některé ze sledovaných lokalit zemřelo 68 %

v místě původu, 20 % otců odešlo do některé ze tří zkoumaných lokalit a 12 % se odstěhovalo jinam. Z těch, kteří do sledovaných obcí přišli po svém narození, se zde trvale usadilo 57 % mužů, 43 % naopak opět odešlo. Přitom se ukazuje výjimečné postavení Starého Plzně. Zatímco otcové narození v ostatních vesnicích zůstali v místě svého původu v 45–61 % případů, v Plzenci zemřelo více než 90 % z mužů, kteří se zde narodili. Rovněž příchozí muži, kteří se rozhodli ve sledovaných lokalitách trvale usadit, volili nejčastěji Plzenec – zemřelo zde 43 % z těch mužů, kteří se narodili mimo sledované lokality, ale po svém příchodu v nich zůstali až do konce života. Důvodem bylo nepochybně to, že Plzenec jako jediné městečko panství poskytoval svým obyvatelům nejvíce různých příležitostí k obživě. Naopak Lhůtu, ale i železárenský Sedlec si příchozí muži za svůj trvalý domov vybírali jen výjimečně. Z uvedeného rozboru vyplývá, že v generaci otců, kterým se v polovině 18. století narodilo dítě, byla větší imigrace do sledovaných lokalit než emigrace z nich. Z tohoto zjištění se však vymyká Sedlec, kde se naopak kvůli vyšší emigraci počet trvale usazených rodin, v nichž se v letech 1741–1750 narodilo dítě, o 11 % snížil. Celkově lze shrnout, že díky příchozím se počet usazených rodin ve sledovaných lokalitách zvýšil o téměř polovinu.

Tabulka III.12 Místo úmrtí mužů, jimž se na Štáhlavsku v letech 1741–1750 narodilo dítě, podle místa jejich narození

Místo narození	Celkem		Místo úmrtí									
			Starý Plzenec		Štáhlavy		Sedlec		Lhůta		jinde nebo neznámo	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Starý Plzenec	41	19,8	37	90,3	1	2,4	1	2,4	–	–	2	4,9
Štáhlavy	29	14,0	9	31,0	13	44,8	–	–	–	–	7	24,1
Sedlec	18	8,7	2	11,1	1	5,6	11	61,1	2	11,1	2	11,1
Lhůta	12	5,8	1	8,3	2	16,7	1	8,3	7	58,3	1	8,3
Jinde	107	51,7	26	24,3	24	22,4	3	2,8	8	7,5	46	43,0
Celkem	207	100,0	75	36,2	41	19,8	16	7,7	17	8,2	58	28,0
Celkem obce	100	48,3	49	49,0	17	17,0	13	13,0	9	9,0	12	12,0

Své první manželky si otcové dětí narozených v letech 1741–1750 vybírali nejčastěji ve sledovaných lokalitách – pocházelo z nich minimálně 53 % nevěst. U třetiny manželek se místo jejich původu nepodařilo zjistit, 5 % žen se narodilo na panství Štáhlavy, 2 % na plzeňském panství, ale v téže farnosti, k níž sledované lokality patřily. Dalších 6 % mužů si manželky přivedlo ze vzdálenějších míst. Nejméně 62 % mužů z těch, kteří pocházeli z analyzovaných lokalit, se oženilo s dívka-

mi ze čtyř sledovaných lokalit. Se ženou pocházející ze stejné obce se oženilo 30 % mužů – nejvíce (42 %) ve Starém Plzenci. Ženichové, kteří nebyli místní, se do sledovaných lokalit přiznili v 44 % případů.

Tabulka III.13 Místo narození otců, jimž se v letech 1741–1750 narodilo dítě, a jejich prvních manželky

Místo narození otců	Celkem		Místo narození manželky											
			Starý Plzenec		Šťáhlavy		Sedlec		Lhůta		jinde		neznámo	
	P	%	P	%	P	%	P	%	P	%	P	%	P	%
Starý Plzenec	41	19,8	17	41,5	7	17,1	2	4,5	1	2,4	8	19,5	6	14,6
Šťáhlavy	29	14,0	4	13,8	10	34,5	2	6,9	1	3,4	2	6,9	10	34,5
Sedlec	18	8,7	5	27,8	3	16,7	2	11,1	–	–	3	16,7	5	27,8
Lhůta	12	5,8	3	25,0	3	25,0	1	8,3	1	8,3	3	25,0	1	8,3
Jinde	107	51,7	27	25,2	12	11,2	5	4,7	3	2,8	13	12,1	47	43,9
Celkem a	207	100,0	56	27,1	35	16,9	12	5,8	6	2,9	29	14,0	69	33,3
Celkem b	138	100,0	56	40,6	35	25,4	12	8,7	6	4,3	29	21,0	–	–

P – počet

V rodné obci setrvalo v době, kdy se jim narodilo první dítě, celkem 77 % z těch otců, kteří se narodili v některé ze sledovaných lokalit a zároveň v ní založili i svou rodinu. Nejvíce mužů (85 %) zůstalo ve Starém Plzenci. Celkově se ale nejvýše polovina prvorozených dětí narodila v téže obci, z jaké pocházel jejich otec. Přesné údaje zjistit nelze, neboť u příchozích neznáme místo narození prvorozeného dítěte. Ani u těch mužů, u nichž jsem zjistila narození prvního dítěte až po příchodu

Tabulka III.14 Srovnání místa narození otců původu s místem narození prvního dítěte, 1741–1750

Místo narození otce	Celkem		Místo narození prvního dítěte									
			Starý Plzenec		Šťáhlavy		Sedlec		Lhůta		jinde	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Starý Plzenec	41	100,0	35	85,4	2	4,9	1	2,4	–	–	3	7,3
Šťáhlavy	29	100,0	5	17,2	21	72,4	–	–	2	6,9	1	3,4
Sedlec	18	100,0	1	5,6	3	16,7	13	72,2	–	–	1	5,6
Lhůta	12	100,0	2	16,7	2	16,7	–	–	8	66,7	–	–
Jinde	107	100,0	37	34,6	39	36,4	10	9,3	3	2,8	18	16,8
Celkem	207	100,0	80	38,6	67	32,4	24	11,6	13	6,3	23	11,1

do sledovaných lokalit, nelze s jistotou vyloučit, že neměli již dříve dítě, resp. děti, které jim však zemřely.

Neplatilo však, že by sledovaní muži zůstali na místě, kde se jim narodilo jejich první dítě, až do své smrti. Více než 43 % mužů odešlo poté, co založili svou rodinu – 15 % do jiné ze sledovaných obcí a 28 % tyto lokality trvale opustilo. Lze tedy konstatovat, že pouze asi polovina mužů, kterým se v letech 1741–1750 narodilo ve čtyřech sledovaných místech dítě, zemřela ve stejné lokalitě, v jaké se poprvé nadechl jejich prvorozenec. Nejčastěji tito muži zůstávali ve Lhůtě a Starém Plzenci. Celý svůj život spojilo se svým rodištěm 68 % mužů, kteří se narodili v některé ze sledovaných lokalit a v letech 1741–1750 zde měli dítě.

Tabulka III.15 Srovnání místa narození prvorozených dětí s místem úmrtí jejich otců, 1741–1750

Místo narození dětí	Celkem		Místo úmrtí otců									
			Starý Plzenec		Šťáhlavy		Sedlec		Lhůta		jinde	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Starý Plzenec	80	38,6	59	73,8	1	1,2	–	–	–	–	20	25,0
Šťáhlavy	67	32,4	6	9,0	35	52,2	2	3,0	1	1,5	23	34,3
Sedlec	24	11,6	1	4,1	–	–	13	54,2	3	12,5	7	29,2
Lhůta	13	6,3	1	7,7	1	7,7	–	–	10	76,9	1	7,7
Jinde	23	11,1	8	34,8	4	17,4	1	4,3	3	13,0	7	30,4
Celkem	207	100,0	75	36,2	41	19,8	16	7,7	17	8,2	58	28,0

Zajímavé údaje vyplývají ze srovnání sociálního postavení s mírou migrace. První polovina 18. století byla dobou, kdy lidé teprve začali více spojovat svůj život i život svých potomků s jednou lokalitou. Nejlépe je to vidět na selské vrstvě. Pokud se sedláci rozhodli usadit se na určitém gruntu, jenž se měl stát rodovou základnou i pro budoucí generace, neměli zájem opět odejít. V této době však sedláci na Šťáhlavsku představovali stále ještě poměrně silně migrující skupinu – téměř polovina mužů patřící do této kategorie se ve sledovaných lokalitách nenarodila, nýbrž sem přišla. Dvě třetiny z těchto mužů se zde rozhodli usadit, třetina rodin sledované lokality opět opustila. Ani ti sedláci, kteří ze sledovaných lokalit pocházeli, nezůstali vždy ve své rodné obci – čtvrtina jich odešla pryč. Sedláci většinou disponovali poměrně velkými finančními prostředky – zvláště pokud svůj statek prodali – takže jim nečinilo problémy usadit se někde jinde. Při rozhodování zda zůstat, nebo odejít šlo především o míru sepjetí s místem působení. Sedláci, jejichž rodiny zde byly usazeny již delší dobu a kteří sami patřili k váženým a respektovaným

osobám v místě svého původu, se pro odchod rozhodovali méně často než muži, kteří teprve pro sebe hledali nejvýhodnější působiště.

Naopak malou migrací se vyznačovaly zbylé dvě usedlé vrstvy – chalupníci a domkáři. Pokud tito muži své rodiště opustili, neodcházeli většinou daleko, nýbrž do blízkého sousedství. Příchozí muži, kteří si chalupnickou nebo domkářskou usedlost zakoupili, již na svém novém působišti většinou zůstali (opět odešlo 15 %).

Tabulka III.16 Místo narození a úmrtí otců podle jejich sociálního postavení v letech 1741–1750

Kategorie	Počet	Narození ve sledovaných lokalitách					Narození mimo sledované lokality			
		počet	%	úmrtí v místě narození (%)	úmrtí ve třech ostatních lokalitách	úmrtí jinde %	počet	%	úmrtí ve sledovaných lokalitách %	úmrtí jinde %
Sedláci	25	14	56,0	78,7	7,1	14,2	11	44,0	63,6	36,4
Chalupníci	23	14	60,9	85,8	7,1	7,1	9	39,1	100,0	–
Dom.-řem.	8	6	75,0	66,7	33,3	–	2	25,0	100,0	–
Domkáři	22	13	59,1	84,6	15,4	–	9	40,9	66,7	33,3
Úředníci	13	4	30,8	25,0	50,0	25,0	9	69,2	22,2	77,8
Řemeslníci	15	4	26,7	75,0	–	25,0	11	73,3	72,7	27,3
Podruzi	101	45	44,6	60,0	24,4	15,6	56	55,4	48,2	51,8
Celkem	207	100	48,3	69,0	19,0	12,0	107	51,7	57,0	43,0

Vůbec nejvíce migrující skupinu představovali podruzi. Zvláště je to patrné u těch mužů, kteří do sledovaných obcí přišli – více než polovina z nich opět odešla. Tito muži neměli totiž příliš šanci získat alespoň domkářskou usedlost, takže byli závislí na tom, zda získají práci potřebnou k uživení své rodiny. Mezi muži, kteří patřili v letech 1741–1750 k podruhům, nacházíme také budoucí hospodáře-dědice usedlostí, kteří dosud na převzetí svého majetku čekali. Tito muži samozřejmě neměli žádný důvod svá rodiště opustit. I proto setrvalo v místě svého původu 60 % podruhů. Podruzi, kteří do sledovaných lokalit přišli, si však mohli svou pozici vylepšit jen stěží. Pro většinu z nich šlo jen o přechodnou stanicí.

3.2.2 Děti

V generaci narozených v letech 1741–1750 již bylo díky existenci úmrtních matrik možné analyzovat kojeneckou a dětskou úmrtnost. Z ní vyplývá, že 15. roku svého života se nedožila téměř polovina dětí. Vysoká byla především kojenecká úmrtnost – 10 % dětí zemřelo během prvního měsíce, dalších 15 % během násle-

dujících 11 měsíců. Pátých narozenin se nedožilo více než 40 % dětí. Poté se již úmrtnost snižovala, pokud se nevyskytly epidemie nebo další mortalitní krize, měly úmrtí dětí ve věku 5–14 let na svědomí zpravidla různé úrazy.

Tabulka III.17 Úmrtnost narozených v letech 1741–1750 do 15. roku života

Sociální postavení otce		Úmrtní věk dítěte						Celkem
		0–6 dnů	0–27 dnů	do 1 roku	0–4 roky	5–9 let	10–14 let	
Sedlák	počet	6	10	21	31	2	1	34
	‰	83	139	292	430	28	14	472
Chalupník	počet	3	8	17	27	2	–	29
	‰	38	100	213	338	25	–	363
Domkář-řemeslník	počet	3	5	6	11	1	–	12
	‰	115	192	231	424	38	–	462
Domkář	počet	4	7	15	30	2	–	32
	‰	61	106	227	455	30	–	485
Řemeslník	počet	3	3	9	17	1	1	19
	‰	75	75	225	425	25	25	475
Podruh	počet	9	19	45	88	5	3	96
	‰	45	94	223	435	25	15	475
Úředník	počet	2	4	8	16	3	–	19
	‰	49	98	195	390	73	–	463
Nemanželský původ	počet	2	4	9	9	1	–	10
	‰	87	174	391	391	44	–	435
Celkem	počet	32	60	130	229	17	5	251
	‰	58	109	236	416	31	9	456

Poznámka: Údaje týkající se úmrtnosti dětí starších 1 roku jsou částečně zkreslené, neboť nezahrnují ty děti, které zemřely poté, co ze sledovaných lokalit odešly. Podhodnocena je určitě úmrtnost nemanželských dětí a dětí podruhů, u nichž byla migrace zpravidla vyšší než u ostatních sociálních skupin.

Budeme-li sledovat osudy dětí narozených v letech 1741–1750 v 15. roce jejich života, musíme vyřadit 47 % dětí, které ve sledovaných obcích zemřely v dětství. S největší pravděpodobností zemřely v tomto období ještě další děti, jejichž datum úmrtí se nepodařilo dohledat – nejčastěji proto, že tyto děti spolu s rodiči ze sledovaných lokalit odešly. Odchod celých rodin zmenšil soubor osob, které zůstaly po 15. narozeninách v místě původu, o dalších minimálně 9 %. Osud dalších 12 % osob se rovněž nepodařil zjistit – vím pouze, že se ve sledovaných obcích v dospělosti již nevyskytovaly. Nelze ovšem vyloučit, že většinu mládí v místě původu pro-

žily a že odešly až při hledání místa pro čelední službu, popřípadě v době sňatku. Celkově tak do dalšího sledování vstupuje pouze 33 % narozených, tedy 62 % z těch, kteří se dožili alespoň 15 let. V dále sledovaném souboru mají nejmenší zastoupení děti narozené v Sedlci, jejichž přítomnost v 15. roce života se podařilo prokázat pouze u 51,5 % osob, které přežily dětský věk. Naopak ve Štáhlavech se v dospělosti vyskytovalo 60 %, ve Starém Plzenci 64,5 % a ve Lhůtě dokonce 72 % osob.

Tabulka III.18 Místo pobytu narozených 1741–1750 ve věku 15 let

Místo pobytu	Muži podle místa narození				Ženy podle místa narození				Celkem		
	Starý Plzenec	Štáhl.	Sedlec	Lhůta	Starý Plzenec	Štáhl.	Sedlec	Lhůta	počet	%	% b
Sledované lokality	41	25	12	10	37	41	6	8	180	32,7	61,9
Zemřeli	64	54	18	12	41	36	16	10	251	45,6	–
Asi zemřeli do 15 let	–	4	–	1	1	–	–	2	8	1,5	–
Odešli s rodiči	5	10	6	2	9	9	5	1	47	8,5	16,1
Neznámo	15	8	4	4	14	17	2	–	64	11,6	22,0
Celkem	125	101	40	29	102	103	29	21	550	100,0	100,0

% b – podíl z narozených, kteří přežili dětský věk

Jak se po patnácti letech změnil sledovaný soubor z hlediska sociální stratifikace a co jeho změnu způsobilo? Vzrostl podíl dětí, které se v letech 1741–1750 narodily otcům držícím nemovitost. Podíl dětí patřících v době mládí k selským a chalupnickým rodinám se zvětšil téměř o polovinu – jestliže v době narození náleželo k těmto rodinám 28 % dětí, v dospělosti mělo selský nebo chalupnický původ již 40 % osob ze sledovaného souboru. O 30 % se zvýšil i podíl domkářských dětí, i když především u domkářů-řemeslníků se tento nárůst vzhledem k malému počtu dětí patřících k těmto rodinám na celém souboru příliš neprojevil. Naopak kvůli vyšší úmrtnosti chlapců pocházejících z rodin řemeslo vykonávajících domkářů jejich podíl v dospělosti dokonce klesl a to přesto, že ve sledovaných obcích zůstali všichni synové domkářů-řemeslníků, kteří přežili dětský věk. Pomineme-li specifickou skupinu dětí nemanželského původu, nejvýrazněji – na méně než polovinu – pokleslo zastoupení dětí pocházejících z úřednických rodin. Rovněž dětí patřících k rodinám podruhů nalézáme v dospělosti ve sledovaných obcích výrazně méně.

Vzhledem k tomu, že až na kategorii chalupníků neexistovaly téměř žádné výraznější rozdíly v dětské úmrtnosti, lze změny v sociální struktuře považovat za následek migrace. Odejít mohly, jak jsme viděli výše, jak celé rodiny, tak samozřejmě

Tabulka III.19 Zastoupení dětí narozených v letech 1741–1750 podle sociálního původu při narození a v 15 letech (v %)

Sociální postavení otce při narození dítěte	Muži			Ženy			Celkem		
	v době narození	v 15 letech	zůstalo v obcích z osob, které přežily	v době narození	v 15 letech	zůstalo v obcích z osob, které přežily	v době narození	v 15 letech	zůstalo v obcích z osob, které přežily
Sedlák	13,6	15,9	73,7	12,5	16,3	88,2	13,1	16,1	80,6
Chalupník	11,5	17,0	83,3	18,0	29,3	87,1	14,5	23,3	85,7
Dom.-řem.	5,1	4,4	100,0	4,3	7,6	100,0	4,7	6,1	100,0
Domkář	12,2	18,2	88,9	11,9	13,0	80,0	12,0	15,6	84,8
Úředník	6,4	2,3	25,0	8,6	4,3	28,6	7,5	3,3	27,3
Řemeslník	7,5	10,2	75,0	7,1	5,5	55,6	7,3	7,8	66,7
Podruh	40,0	31,8	49,1	32,9	22,8	42,9	36,7	27,2	46,2
Otec neuveden	3,7	–	–	4,7	1,2	14,3	4,2	0,6	7,7
Celkem	100,0	100,0	62,0	100,0	100,0	61,7	100,0	100,0	61,9
Počet	295	88	88	255	92	92	550	180	180

i jednotlivci. Za přirozený a očekávaný je možné považovat úbytek dětí z rodin úředníků. Šlo o zvláštní skupinu, neboť otcové těchto dětí ze 70 % ze sledovaných lokalit nepocházeli, do místa svého většinou dočasného působiště byli pozváni vrchností, pro niž pracovali. Jelikož šlo o výše postavené osoby, někdy i osobně svobodné, bylo přirozené, že si tito otcové pro své děti představovali jinou budoucnost, než jaká byla typická pro většinu venkovského obyvatelstva. Navíc ani většina z těchto otců ve sledovaných obcích nezůstala až do smrti, ale odešla na jiné místo.

Vysoká migrace byla charakteristická pro děti podruhů, kterých ve sledovaných obcích zůstala v dospělosti méně než polovina. V rámci této kategorie lze rozlišit dvě rozdílné skupiny. Do první patří děti otců, kteří si v průběhu oněch patnácti let, jež uplynuly od narození sledovaných dětí, svou sociální pozici vylepšili. Jak bylo ukázáno výše, šlo většinou o budoucí dědice usedlostí. Ani jejich děti neměly později zájem odejít – chovaly se podobně jako děti patřící do usedlých rodin již od svého narození (ve sledovaných lokalitách zůstalo minimálně 82 % osob, které přežily dětský věk). Naproti tomu děti mužů, kteří zůstali podruhy po zbytek svého života, nacházíme v dospělosti ve sledovaných obcích mnohem méně. K jejich migraci došlo totiž často již v dětském věku, kdy následovaly své rodiče. Starších patnácti let zůstalo ve sledovaných obcích pouze 26 % z osob, které přežily dětský věk.

3.3 Kohorta narozených v letech 1791–1800

Výzkum třetí kohorty umožnil odpovědět na celou řadu otázek, na které jsem u prvních dvou generací musela kvůli omezené pramenné základně rezignovat. Pro přelom 18. a 19. století je totiž pro panství Štáhlavy k dispozici řada kvalitních pramenů. Vedle matrik a pozemkových knih byly v první čtvrtině 19. století vedeny dva typy soupisů obyvatel a dále byl v roce 1838 vyhotoven i soupis církevní provenience.⁸⁴¹ První dva soupisy bylo možné využít pro sledování pohybu osob narozených v letech 1791–1800 v době jejich mládí – i když s určitými omezeními. Tyto soupisy evidují obyvatelstvo v průběhu 22 let (v letech 1802/3–1824), bohužel se však nevyhotovovaly každoročně. Naopak v určitých letech jsou mezi zápisy značné mezery – do soupisu poddaných se např. zapisovalo v roce 1805, ale pak až v roce 1809, stejně tak jako po roce 1813 následoval až rok 1817. Tuto nevýhodu lze částečně kompenzovat použitím druhého pramene, seznamu obyvatelstva k předpisu daně z hlavy, který byl založen v roce 1816, také zde však došlo k poměrně velké prodlevě v zápisu (až do roku 1820). Lze shrnout, že k dispozici jsou záznamy z let 1802 (pouze pro Štáhlavy) a dále z let 1803, 1805, 1809, 1811, 1813, 1816, 1817, 1820, 1822 a 1824.

Tabulka III.20 Děti narozené v letech 1791–1800 podle místa narození, pohlaví a legitimacy

Místo narození	Celkem	Narození v manželství		Narození mimo manželství		
		chlapci	dívky	chlapci	dívky	% ND
	počet	počet	počet	počet	počet	
Starý Plzenec	265	130	126	8	1	3,4
Štáhlavy	276	130	136	6	4	3,6
Sedlec	100	42	53	4	1	5,0
Lhůta	60	25	29	2	4	10,0
Celkem	701	327	344	20	10	4,4

% ND – % nemanželských dětí z úhrnu

Kohorta narozených v letech 1791–1800 byla zajímavá ještě z dalších důvodů. Na konci 18. století totiž dochází ve venkovské společnosti k významným sociálním a ekonomickým změnám, jejichž uvedení do praxe bylo možné sledovat právě na vybrané skupině osob. Z hlediska tohoto výzkumu lze považovat za nejdůležitější již zmíněnou změnu dědického práva, kterou zavedl patent z 3. dubna 1787. Ke změně dědických zvyklostí ovšem nemohlo dojít ze dne na den. Plně tato změna zasáhla až nově zakládané rodiny. Z tohoto důvodu se ukazuje generace narozených v letech 1791–1800 jako velmi zajímavá, neboť rodiny, v nichž se tyto děti narodily, byly za-

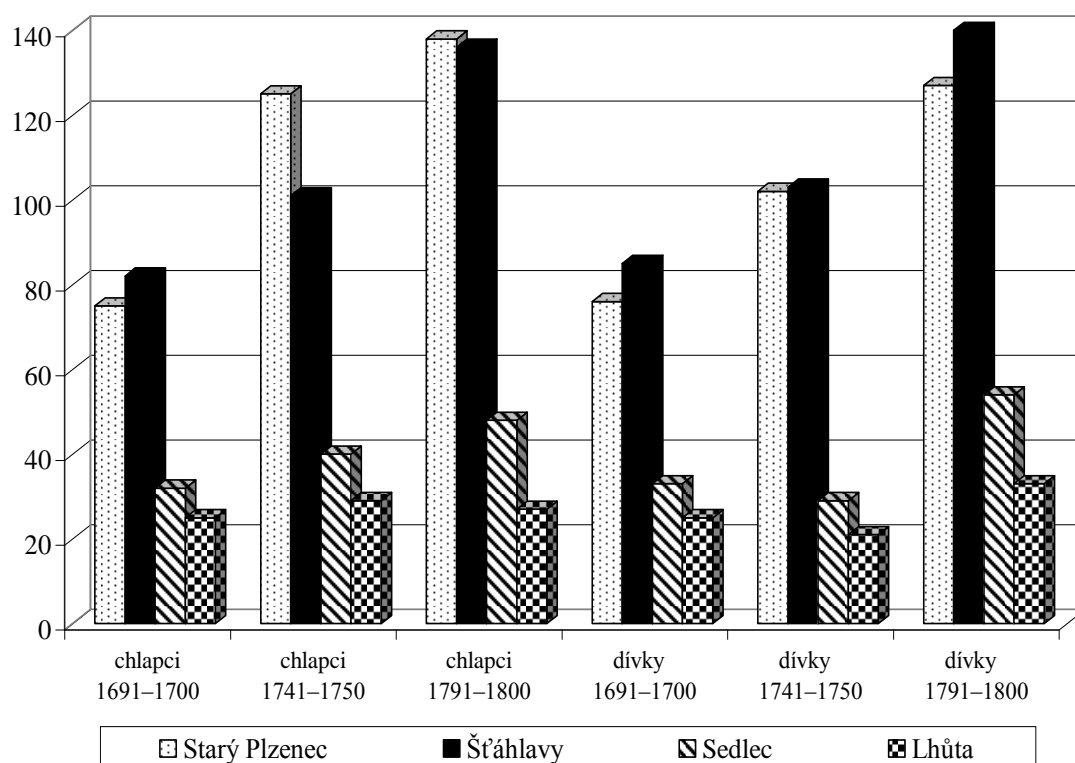
⁸⁴¹ Blíže k těmto pramenům viz úvod.

ložené jak před rokem 1788, tak i později. Tím bylo možné sledovat, zda mezi těmito dvěma skupinami skutečně existovaly rozdíly v uplatňování dědického práva.

Rovněž další změny spojené s josefínskou érou nemohly ve venkovském prostředí zůstat bez odezvy. I z tohoto hlediska je zajímavé zkoumat, zda lidé z uvedené generace využívali svobodného pohybu a zda hledali uplatnění ve městech či v jiných vzdálenějších lokalitách, nebo zda své životy nadále spojovali s místem narození, jak to bylo obvyklé dříve.

V letech 1791–1800 se ve čtyřech sledovaných lokalitách narodilo celkem 701 dětí. V tomto desetiletí přišlo na svět tedy o 27 % dětí více než v období 1741–1750. Zatímco o padesát let dříve se narodilo nejvíce dětí ve Starém Plzenci, nyní ho předstihly Štáhlavy. V počtu narozených dětí se Plzenec Štáhlavům téměř vyrovnal, ve srovnání s předcházejícím obdobím se zde však narodilo pouze o 17 % dětí více, kdežto Štáhlavy zaznamenaly nárůst o 35 %. K největšímu rozmachu však dochází v Sedlci, kde se ve srovnání s letech 1741–1750 nyní narodilo téměř jedena-půlkrát více dětí. Připomeňme si, že v letech 1741–1750 byl tento nárůst v Sedlci oproti období 1691–1700 naopak nejmenší, když činil pouze 11 %.

Graf III.1 Vývoj počtu narozených chlapců a dívek v jednotlivých generacích podle místa narození

3.3.1 Otcové

Sociální zastoupení otců, kterým se v letech 1791–1800 narodilo dítě, ukazuje na pokračující intenzivní výstavbu domků. Jejím důsledkem byla významná proměna sociální struktury, a to především v tom směru, že výrazně ubylo podruhů. Srovnáme-li počet otců-domkářů (30), kterým se narodilo dítě v letech 1741–1750, s počtem z doby o padesát let pozdější (95), vidíme více než trojnásobné zvýšení počtu domkářských rodin. Domkáři se tak na konci 18. století stali na Štáhlavsku nejpočetnější vrstvou otců – přesahovala 35 %. Podíl podruhů se naopak téměř o polovinu zmenšil (z 49 % na 26 %), v absolutních počtech šlo ovšem pouze o 30 % úbytek. Tato čísla lze interpretovat i tak, že se sice některým mužům pocházejícím z podružských rodin podařilo ve 2. polovině 18. století získat vlastní domek, daleko spíše se nové domkářské usedlosti staly útočištěm pro usedlost nedědicí děti sedláků a chalupníků, popřípadě i domkářů. Díky tomu tyto děti potom nerozšiřovaly řady podruhů.

Tabulka III.21 Sociální postavení otců dětí narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800

Kategorie otců	Místo narození dětí								Celkem	
	Starý Plzeňec		Štáhlavy		Sedlec		Lhůta			
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Sedláci	20	20,0	8	7,3	3	8,8	4	16,0	35	13,1
Chalupníci	6	6,0	19	17,4	4	11,8	4	16,0	33	12,3
Dom.-řem.	17	17,0	13	11,9	3	8,8	3	12,0	36	13,4
Domkáři	20	20,0	15	13,8	15	44,1	9	36,0	59	22,0
Úředníci	4	4,0	16	14,7	1	2,9	–	–	21	7,8
Řemeslníci	7	7,0	7	6,4	1	2,9	–	–	15	5,6
Podruzi	26	26,0	31	28,4	7	20,6	5	20,0	69	25,7
Celkem	100	100,0	109	100,0	34	100,0	25	100,0	268	100,0
%	37,3	–	40,7	–	12,7	–	9,3	–	100,0	–

Stejně jako u předchozích dvou kohort byl i v letech 1791–1800 podíl dětí narozených v rodinách vlastních usedlost vyšší, než by odpovídalo sociálnímu zastoupení těchto rodin. Tato nerovnoměrnost však byla menší než v letech 1741–1750. V 26 % rodinách sedláků a chalupníků se narodilo 28 % všech dětí, v 35 % rodin domkářů přišlo na svět 37 % dětí, naopak do 26 % podružských rodin patřilo pouze 20 % narozených dětí. Ukazuje se tedy, že migrace již nebyla tak výrazná jako před půl stoletím.

Obecně lze říci, že majetnější rodiny, u nichž můžeme předpokládat také větší stabilitu, měly ve sledovaném období více dětí. Je nutné si však uvědomit, že tyto

údaje neberou v úvahu délku trvání manželství ani počet partnerek, se kterými jednotliví otcové své děti zplodili. Je známo, že právě na těchto faktorech závisela délka meziporodních intervalů i celkový počet dětí narozených v manželství. Další zkrácení je způsobeno tím, že některé rodiny se v průběhu sledovaného období přestěhovaly z jedné lokality do druhé. Části otcům se tak narodily děti na různých místech.

Tabulka III.22 Narození v letech 1791–1800 podle místa narození a sociálního původu

Sociální postavení otce	Místo narození dětí								Celkem	
	Starý Plzenec		Šťáhlavy		Sedlec		Lhůta			
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Sedlák	59	22,3	22	8,0	15	15,0	12	20,0	108	15,4
Chalupník	16	6,0	47	17,0	13	13,0	11	18,3	87	12,4
Domkář-řemeslník	52	19,6	37	13,4	13	13,0	11	18,3	113	16,1
Domkář	56	21,1	36	13,0	38	38,0	14	23,3	144	20,5
Úředník	4	1,5	38	13,8	2	2,0	–	–	44	6,3
Řemeslník	13	4,9	20	7,2	2	2,0	–	–	35	5,0
Podruh	58	21,9	67	24,3	12	12,0	6	10,0	143	20,4
Otec neuveden	7	2,6	9	3,3	5	5,0	6	10,0	27	3,9
Celkem	265	100,0	276	100,0	100	100,0	60	100,0	701	100,0
%	37,8	–	39,4	–	14,3	–	8,5	–	100	–

Budeme-li sledovat spektrum otců, jejichž alespoň jedno dítě narozené v letech 1791–1800 se v patnácti letech vyskytovalo ve sledovaných obcích, zjistíme, že na rozdíl od předchozí kohorty se sociální složení otců příliš nezměnilo. Oproti situaci v době narození dětí dochází sice k mírnému posílení usedlých rodin (z 61 % na 68 %), ve srovnání s druhou kohortou (z 38 % na 54 %) jde však o nárůst čtyřikrát menší. Zdá se, že otcové dětí narozených ve třetí kohortě dosáhli svého definitivního sociálního statutu většinou ještě před rokem 1791, kdežto otcové dětí narozených v letech 1741–1750 své sociální postavení mnohem častěji měnili i v době, kdy přiváděli na svět své děti. Přitom ale neplatí, že by otcové z poslední kohorty byli ženatí déle než muži z druhé kohorty. Naopak, delší dobu před narozením dětí ze zkoumaných generací vstoupilo do manželství více otců z prostřední kohorty, takže by se dalo říci, že tito muži měli více času na vybudování své sociální pozice (21 % otců se poprvé ženilo před rokem 1730, dalších 28 % v letech 1730–1739; před rokem 1780 uzavřelo sňatek 14 % otců dětí narozených v letech 1791–1800, v letech 1780–1789 potom 38 % otců).

Pouze minimum otců dětí narozených v letech 1791–1800 změnilo v průběhu svého dalšího života svůj sociální statut – šlo o 10 mužů (5,6 %). K nejčastější

změně došlo u řemeslníků, kde si svou pozici vylepšilo 45 % mužů. Naopak u jednoho chalupníka a domkáře je možné pozorovat sociální pád mezi podruhy.

Tabulka III.23 Sociální zařazení rodin, v nichž se v letech 1791–1800 narodilo dítě, v době narození dětí a o 15 let později

Sociální postavení otců	Otcové, jimž se v letech 1791–1800 narodilo dítě		Otcové, jejichž dítě se vyskytovalo v obcích v 15. roce života			
			sociální postavení otců v době narození dítěte		sociální postavení otců v době dospělosti dítěte	
	počet	%	počet	%	počet	%
Sedláci	35	13,1	30	16,9	31	17,5
Chalupníci	33	12,3	22	12,5	22	12,5
Domk.-řemeslníci	36	13,4	28	15,8	31	17,5
Domkáři	59	22,0	41	23,2	43	24,3
Úředníci	21	7,8	8	4,5	8	4,5
Řemeslníci	15	5,6	11	6,2	6	3,4
Podruzi	69	25,7	37	20,9	36	20,3
Celkem	268	100,0	177	100,0	177	100,0

Lze tedy rekapitulovat, že v poslední čtvrtině 18. století dochází k významné změně sociální mobility. Prakticky poslední příležitost vylepšit výrazněji sociální pozici se nabízela v době, kdy lidé uzavírali sňatek. V průběhu manželství byl již sociální vzestup poměrně řídký, naopak hrozil sociální pád.⁸⁴² I u dědiců usedlostí se nástup na usedlost začal mnohem častěji vázat na sňatek, jak jsme mohli vidět ve II. oddílu. U druhé kohorty bylo obvyklejší, že se dědici svého majetku ujali až v době, kdy byli ženatí a měli děti (62 % podruhů se stalo majitelem usedlosti, ve třetí kohortě pouze 8 %). Na konci 18. století se děti naopak rodily častěji otcům, kteří již měli vybudovanou stabilní sociální pozici.

Podívejme se nyní blíže na to, do jakých rodin se děti v letech 1791–1800 narodily. Více než polovina otců pocházela ze sledovaných lokalit, 44 % sem naopak přišlo z jiných míst, popřípadě datum jejich narození nebylo zaneseno do excerpaných matrik. V místě svého narození zůstalo až do své smrti celkem 41 % otců. Z mužů narozených v některé ze sledovaných lokalit zemřelo 74 % v místě původu, 13 % v některé ze tří ostatních obcí a rovněž 13 % odešlo jinam. Tento výsledek je srovnatelný se situací o 50 let dříve. Tehdy dokonce zůstávalo až do smrti v lokalitě svého původu o něco méně mužů.

⁸⁴² K tomu též I. DEVOS – L. KENNEDY (ed.), *Marriage and rural economy*.

Tabulka III.24 Změna sociální pozice otce, jemuž se v letech 1791–1800 narodilo dítě

Sociální postavení otce v době narození dítěte	Sociální postavení otce v době dospělosti dítěte							Celkem	%
	sedlák	chalupník	domkář-řem.	domkář	úředník	řemeslník	podruh		
Sedlák	30	–	–	–	–	–	–	30	16,9
Chalupník	–	21	–	–	–	–	1	22	12,5
Dom.-řem.	–	–	28	–	–	–	–	28	15,8
Domkář	–	–	–	40	–	–	1	41	23,2
Úředník	–	–	–	–	8	–	–	8	4,5
Řemeslník	1	1	3	–	–	6	–	11	6,2
Podruh	–	–	–	3	–	–	34	37	20,9
Celkem	31	22	31	43	8	6	36	177	100,0
%	17,5	12,5	17,5	24,3	4,5	3,4	20,3	100,0	–

V tomto směru tedy nedochází u otců, jejichž děti se narodily na konci 18. století, ještě k žádné podstatné změně chování. Z těch, kteří do sledovaných obcí přišli po svém narození, se zde trvale usadilo 56 % mužů, 44 % naopak opět odešlo. Otcové častěji zůstávali ve svých rodných obcích, pokud pocházeli z větších lokalit. Pokud se příchozí muži rozhodli ve sledovaných lokalitách usadit, volili rovněž nejčastěji Štáhlavy a Plzenec, které jim přeci jen mohly poskytnout lepší zdroj obživy než zbylé dvě malé vesnice.

Z uvedeného rozboru vyplývá, že na konci 18. století se více otců do sledovaných lokalit přistěhovalo než odstěhovalo. Díky imigraci se tak počet usazených rodin v lokalitách zvýšil asi o třetinu. Ve srovnání se situací v polovině 18. století lze říci, že se na konci 18. století posiluje vazba s rodnou obcí. Větší část otců se ve sledovaných lokalitách narodila a více místních rodáků zde rovněž zemřelo. Naopak chování příchozích mužů se nezměnilo – ze sledovaných míst odešla téměř polovina otců.

Své první manželky si tito muži vybírali častěji z jiných než sledovaných lokalit. U 19 % žen místo jejich původu neznáme, 17 % žen pocházelo z jiných míst ležících na panství Štáhlavy. Další 2 % žen se narodila ve vesnicích, které patřily k farnosti Starý Plzenec, nebyly však součástí panství Štáhlavy, 4 % pocházela z blízkého okolí a 10 % přišlo ze vzdálenějších míst. Přímo ve sledovaných obcích se narodilo 47 % nevěst.

Muži, kteří pocházeli z analyzovaných lokalit, si manželky odjinud volili v 51 % případů. Ženichové, kteří nebyli místní, se do sledovaných lokalit přiženili v 45 % případů. Ze stejného místa, z jakého pocházeli, si nejčastěji volili svou první manželku plzenečtí muži (43 %), velmi málo sňatků, při nichž oba snoubenci pocházeli z téže vsi, se uskutečnilo v malých vesnicích Sedlci a Lhůtě. Celkově se s ženou ze

Tabulka III.25 Místo úmrtí mužů, jimž se v letech 1791–1800 narodilo dítě, podle místa jejich narození

Místo narození	Počet	%	Místo úmrtí									
			Starý Plzenec		Šťáhlavy		Sedlec		Lhůta		jinde	
			počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Starý Plzenec	63	23,5	51	81,0	2	3,2	1	1,6	2	3,2	7	11,1
Šťáhlavy	48	17,8	3	6,3	38	79,2	–	–	1	2,1	6	12,5
Sedlec	25	9,3	4	16,0	2	8,0	12	48,0	2	8,0	5	20,0
Lhůta	13	4,8	2	15,4	–	–	1	7,7	9	69,2	1	7,7
Jinde	119	44,4	23	19,2	30	25,0	6	5,0	8	6,7	52	44,2
Celkem	268	100,0	84	31,1	72	25,4	20	7,5	22	8,2	71	26,5

Tabulka III.26 Srovnání místa narození mužů, jimž se v letech 1791–1800 narodilo dítě, a místa narození jejich prvních manželek

Místo narození otců	Počet	%	Místo narození otce první manželky									
			Starý Plzenec		Šťáhlavy		Sedlec		Lhůta		jinde	
			počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Starý Plzenec	63	23,5	27	42,9	4	6,3	1	1,6	4	6,3	27	42,9
Šťáhlavy	48	17,8	3	6,2	15	31,3	3	6,2	1	2,1	26	54,2
Sedlec	25	9,3	2	8,0	1	4,0	5	20,0	2	8,0	15	60,0
Lhůta	13	4,8	2	15,4	1	7,7	–	–	2	15,4	8	61,5
Jinde	119	44,4	17	14,3	25	21,0	7	5,9	5	4,2	65	54,6
Celkem	268	100,0	51	19,0	46	17,2	16	6,0	14	5,2	141	52,6

stejného místa původu oženila třetina mužů narozených ve sledovaných lokalitách. Srovnání s druhou kohortou je v tomto případě poněkud problematické, neboť původ poměrně velké části nevěst se nepodařil zjistit. Nicméně se zdá, že pokud si muži na konci 18. století nevybrali ženu v místě svého původu, snažili se ji najít o něco častěji než o 50 let dříve na vzdálenějších místech.

V rodné obci setrvalo v době, kdy se jim narodilo první dítě, celkem 81 % otců, kteří se narodili v některé ze sledovaných lokalit. Nejvíce mužů zůstalo ve Šťáhlavech a Starém Plzenci (kolem 85 %). Lhůtečtí a sedlečtí muži přivedli na svět své prvorozené dítě ve svém rodišti pouze v necelých 70 % případů. Muži narození mimo sledované lokality založili téměř v polovině případů rodinu ve Šťáhla-

vech, téměř dvakrát častěji než ve Starém Plzenci. Přitom ve druhé kohortě se Štáhlavy a Plzenec podílely na místech narození dětí příchozích mužů stejnou měrou. I zde tedy můžeme vidět dynamičtější rozvoj Štáhlav ve 2. polovině 18. století.

Tabulka III.27 Srovnání místa narození původu mužů, jimž se v letech 1791–1800 narodilo dítě, s místem narození prvního dítěte

Místo narození otce	Otcové		Místo narození prvního dítěte									
			Starý Plzenec		Štáhlavy		Sedlec		Lhůta		jinde	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Starý Plzenec	63	100,0	53	84,1	3	4,8	1	1,6	1	1,6	5	7,9
Štáhlavy	48	100,0	3	6,3	42	87,5	–	–	1	2,1	2	4,2
Sedlec	25	100,0	2	8,0	3	12,0	17	68,0	2	8,0	1	4,0
Lhůta	13	100,0	1	7,8	–	–	2	15,4	9	69,2	1	7,7
Jinde	119	100,0	27	22,7	52	43,7	9	7,6	8	6,7	23	19,3
Celkem	268	100,0	86	32,1	100	37,3	29	10,8	21	7,8	32	11,9

Tabulka III.28 Srovnání místa úmrtí mužů, jimž se v letech 1791–1800 narodilo dítě, s místem narození prvního dítěte

Místo narození prvního dítěte	Narozené děti		Místo úmrtí otců									
			Starý Plzenec		Štáhlavy		Sedlec		Lhůta		jinde	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Starý Plzenec	100	37,3	75	75,0	1	1,0	1	1,0	2	2,0	21	21,0
Štáhlavy	109	40,7	1	0,9	70	64,2	–	–	–	–	38	34,9
Sedlec	34	12,7	5	14,7	1	2,9	19	55,9	1	2,9	8	23,5
Lhůta	25	9,3	2	8,0	–	–	–	–	19	76,0	4	16,0
Celkem	268	100,0	83	31,0	72	26,9	20	7,5	22	8,2	71	26,5

Otcové dětí ze třetí kohorty nesetřvali vždy na místě, kde se jim narodilo jejich první dítě, až do své smrti. Ve srovnání s druhou kohortou (43 %) opustilo sledované lokality méně otců (celkem 32 %). Tito muži častěji sledované lokality úplně opouštěli (v 27 %), do jiné ze sledovaných lokalit odešlo jen 5 % mužů (ve druhé kohortě 15 %). Na konci 18. století tedy zůstaly dvě třetiny otců v místě, kde se narodilo jejich první dítě, až do své smrti (ve druhé kohortě pouze polovina). Nejčastěji tito muži setrvali ve Lhůtě a Starém Plzenci, Štáhlavy opustilo naopak

36 % a Sedlec dokonce 44 % mužů. Od narození až do své smrti zůstalo na jednom místě 69 % otců, kterým se v letech 1791–1800 narodilo dítě – tedy prakticky stejně jako ve druhé kohortě. Pokud se však otcové rozhodli rodnou obec opustit, neusazovali se v blízkém okolí, nýbrž odcházeli na větší vzdálenosti.

Tabulka III.29 Místo narození a úmrtí mužů, kterým se v letech 1791–1800 narodilo dítě, podle jejich sociálního postavení v době narození dítěte

Sociální postavení otce	Počet	Narození ve sledovaných lokalitách					Narození mimo sledované lokality				
		počet	%	úmrtí v místě narození %	úmrtí ve třech ostatních lokalitách	úmrtí jinde %	počet	%	úmrtí ve sledovaných lokalitách %	úmrtí jinde %	
Sedlák	35	30	85,7	76,6	16,7	6,7	5	14,3	100,0	–	
Chalupník	33	25	75,8	84,0	8,0	8,0	8	24,2	100,0	–	
Domkář-řemeslník	36	29	80,1	86,2	6,9	6,9	7	19,9	71,4	28,6	
Domkář	59	33	55,9	75,8	21,2	3,0	26	44,1	96,2	3,8	
Úředník	21	2	9,5	50,0	–	50,0	19	90,5	31,6	68,4	
Řemeslník	15	5	33,3	60,0	20,0	20,0	10	66,7	40,0	60,0	
Podruh	69	25	36,2	64,0	16,0	20,0	44	63,8	63,6	36,4	
Celkem	268	149	55,6	76,5	14,1	9,4	119	44,4	58,8	41,2	

Zřetelná souvislost existovala mezi sociálním postavením a mírou migrace. Muži, kteří dosáhli vyššího postavení, se stěhovali méně, což podporují zjištění i z jiných oblastí.⁸⁴³ Celkem 86 % sedláků, kterým se na konci 18. století narodilo ve sledovaných obcích dítě, odtud také pocházelo. Více než tři čtvrtiny rodáků zaznamenáváme také u chalupníků a řemeslnických domkářů. Z domkářů, kteří se živili jako nádeníci, hutníci apod., se však ve sledovaných lokalitách narodilo již jen 56 % mužů a u řemeslníků a podruhů se tento podíl pohybuje kolem jedné třetiny. Nejvíce příchodích z jiných lokalit zaznamenáváme u vrstvy úředníků, z nichž bylo místního původu jen 10 % mužů. Celkově tedy došlo oproti druhé zkoumané kohortě k mnohem větší stabilizaci dvou nejmajetnějších vrstev.

Muži z usedlých vrstev své domovy rovněž zřídka opouštěli. Více než 94 % sedláků a chalupníků, kteří měli v letech 1791–1800 dítě, ve sledovaných obcích zemřelo. Z mužů, kteří se stali sedláky a chalupníky až poté, co do sledovaných lokalit přišli odjinud, zde zůstali dokonce všichni, což je znovu odlišné od situace v polovině 18. století, kdy opětovně odešlo 36 % příchodích sedláků. Pokud se pří-

⁸⁴³ Od konce 17. století se usedlé rodiny stále připoutávají ke konkrétnímu gruntu. Srovnej H. ZEITLHOFER, *Besitztransfer in frühneuzeitlichen ländlichen Gesellschaften*, s. 249.

chozím mužům podařilo na konci 18. století získat usedlost, téměř vždy se rozhodli zůstat již natrvalo (v 93 % případů). Oproti tomu v polovině 18. století volili muži, kteří se ocitli ve stejné situaci, ve 23 % případů odchod. Ve srovnání s příslušníky druhé kohorty se odlišně chovali i podruzi. V polovině 18. století mezi příchodními převládali muži, kteří pojímali svůj život aktivně a snažili se o vylepšení své pozice, takže ve více než polovině případů sledované obce opět opustili. Podruzi, kteří do sledovaných lokalit přišli na konci 18. století však ze 64 % na své postavení rezignovali a ve svém novém působišti zůstali až do své smrti. Jejich rozhodnutí mohla ovlivnit i pracovní příležitost, kterou jim nabízely místní železárny, jež v 1. polovině 19. století prožívaly konjunkturu výroby.

3.3.2 Děti

Ani z generace narozených v letech 1791–1800 se všechny děti nedožily věku, kdy se mohly začít samostatně rozhodovat o své životní dráze. Pro konec 18. století byla stále ještě stále typická vysoká úroveň kojenecké a dětské úmrtnosti.⁸⁴⁴ Před dosažením 15. roku svého života zemřela asi polovina všech dětí narozených v letech 1791–1800, přičemž nejvýraznější byla úmrtnost v prvních letech života (82 % z těch dětí, které zemřely do 15 let, se nedožilo 3. narozenin).⁸⁴⁵

V 15. roce svého života se z generace narozených v letech 1791–1800 ve sledovaných obcích vyskytovalo nebo v nich alespoň bylo evidováno celkem 303 osob (43 % z narozených) – 153 mužů a 150 žen. O zbylých asi 7 % dětí lze usuzovat, že odešly spolu se svými rodiči. Nejvíce rodin (9 %) opustilo Štřáhlavy, z ostatních lokalit odešlo pouze 3–5 % rodin. Největší migraci, která způsobila až pětinnový úbytek dětí mladších 15 let, lze pozorovat u řemeslníků a podruhů a také u úředníků, kteří ovšem v tomto směru představují specifickou vrstvu. U usedlých kategorií je naopak počet dětí, které spolu se svými rodiči opustily sledované lokality, zanedbatelný.

Chování usedlých rodin se vůbec velmi lišilo od strategie rodin z nižších sociálních skupin. Nejenže tyto rodiny zůstávaly v místech, kde držely svou usedlost, mnohem častěji, nebylo u nich ani obvyklé, aby posílaly pryč své děti. Děti sedláků, chalupníků, ale i domkářů zůstávaly až na výjimky minimálně do svých patnácti let

---

⁸⁴⁴ Kojenecká úmrtnost se v českých zemích začala výrazněji snižovat až na konci 19. století. Viz L. DOKOUPIL– L. NESLÁDKOVÁ, *Úmrtnost kojenců*; TITÍŽ, *Charakteristické rysy vývoje*; O. NOVÁKOVÁ, *Úmrtnost kojenců*.

⁸⁴⁵ Ke kojenecké a dětské úmrtnosti existuje řada dalších studií. Srov. např. A. ŠUBRTOVÁ, *Kojenecká úmrtnost*; J. PRAŽÁKOVÁ, *Kojenecká úmrtnost*; S. DUŠKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 136, 146–149. K metodologii studia kojenecké a dětské úmrtnosti viz L. FIALOVÁ, *Poznámky k možnostem studia*, především s. 167–179.

Tabulka III.30 Úmrtnost dětí narozených v letech 1791–1800 ve věku do 15 let podle jejich sociálního původu

Sociální postavení otce		Úmrtní věk dítěte						Celkem
		0–6 dnů	0–27 dnů	do 1 roku	0–4 roky	5–9 let	10–14 let	
Sedlák	počet	2	7	26	43	6	1	50
	‰	19	65	241	398	55	9	462
Chalupník	počet	5	9	26	39	2	2	43
	‰	57	103	299	448	23	23	494
Domkář-řemeslník	počet	6	10	25	52	2	1	55
	‰	53	88	221	460	18	9	487
Domkář	počet	7	19	37	61	5	1	67
	‰	49	132	257	424	35	7	465
Řemeslník	počet	1	3	9	17	1	–	18
	‰	29	86	257	486	29	–	514
Podruh	počet	8	19	36	53	4	2	59
	‰	56	133	252	371	28	14	413
Úředník	počet	4	7	13	22	2	–	24
	‰	91	159	295	500	45	–	545
Otec neznám	počet	3	4	12	14	1	–	15
	‰	111	148	444	519	37	–	556
Celkem	počet	36	78	184	301	23	7	331
	‰	51	111	262	429	33	10	472

Poznámka: Údaje týkající se úmrtnosti dětí starších 1 roku jsou částečně zkreslené, neboť nezahrnují ty děti, které zemřely poté, co ze sledovaných lokalit odešly. Podhodnocena je určitě úmrtnost nemanželských dětí a dětí podruhů, u nichž byla migrace zpravidla vyšší než u ostatních sociálních skupin.

u rodičů. Oproti tomu část podružských dětí odcházela ještě před dosažením 15. roku do čelední služby (mezi 14.–15. rokem sloužila asi pětina chlapců z ročníku). Oba tyto faktory způsobily, že po patnácti letech od narození dětí můžeme v usedlých rodinách nalézt 96–99 % z dětí, které se 15. roku svého života dožily. Oproti tomu děti narozené v podružských rodinách se ve sledovaných obcích vyskytovaly ze dvou třetin, dětí úředníků a řemeslníků bylo o něco více než polovina. Celkově strávilo své mládí v některé ze sledovaných obcí 85 % dětí narozených v letech 1791–1800, které přežily dětský věk.

Tabulka III.31 Místo výskytu narozených v letech 1791–1800 ve věku 15 let

Místo výskytu	Muži podle místa narození				Ženy podle místa narození				Celkem		
	Starý Plzenec	Št'áhla-vy	Sedlec	Lhůta	Starý Plzenec	Št'áhla-vy	Sedlec	Lhůta	počet	%	%
Sledované lokality	62	55	23	13	56	58	21	15	303	43,2	84,6
Zemřeli	61	63	22	9	66	68	28	14	331	47,2	–
Asi zemřeli do 15 let	3	2	–	1	–	2	1	3	12	1,7	–
Odešli s rodiči	10	15	1	2	5	10	3	–	46	6,6	12,9
Neznám	2	1	–	2	–	2	1	1	9	1,3	2,5
Celkem	138	136	46	27	127	140	54	33	701	100,0	100,0

Tabulka III.32 Zastoupení dětí narozených v letech 1791–1800 podle sociálního původu při narození a v 15 letech (v %)

Sociální postavení otce při narození dítěte	Muži			Ženy			Celkem		
	v době narození	v 15 letech	zůstalo v obcích z osob, které přežily	v době narození	v 15 letech	zůstalo v obcích z osob, které přežily	v době narození	v 15 letech	zůstalo v obcích z osob, které přežily
Sedlák	13,0	12,4	95,0	17,8	23,3	97,2	15,4	17,8	96,4
Chalupník	13,5	17,6	100,0	11,3	9,3	93,3	12,4	13,5	97,6
Domkář-řemeslník	13,0	17,0	100,0	19,2	19,3	93,5	16,1	18,2	96,5
Domkář	19,0	23,5	97,3	22,0	26,0	100,0	20,5	24,8	98,7
Úředník	7,2	2,0	33,3	5,4	5,3	72,7	6,3	3,6	55,0
Řemeslník	6,6	4,6	53,8	3,4	1,3	66,7	5,0	3,0	52,9
Podruh	22,8	19,6	66,7	18,1	15,3	67,6	20,4	17,5	67,1
Otec neznám	4,9	3,3	55,6	2,8	–	–	3,9	1,7	41,7
Celkem	347	153	82,3	354	150	87,2	701	303	84,6

Data nejsou plně srovnatelná s údaji z předchozí kohorty, neboť výskyt poměrně velké části narozených v letech 1741–1750 (22 % z osob, které přežily) se v 15. roce jejich života nepodařil zjistit. Ve sledovaných obcích se v mládí prokazatelně vyskytovalo 62 % osob, nicméně je téměř jisté, že k tomuto podílu je nutné

přičíst minimálně část z oněch 22 %. U dětí narozených v usedlých rodinách byl podíl dětí neurčeného výskytu nižší (13 %) než např. u dětí z podružských (23 %) nebo řemeslnických rodin (33 %). Naproti tomu u třetí kohorty byl podíl osob, jejichž osudy zůstaly neznámé, zanedbatelný (dosahoval 2,5 %).

I z narozených v letech 1791–1800 zůstávaly v rodných obcích v dospělosti častěji děti z usedlých než neusedlých rodin, což zvýšilo podíl těchto sociálních skupin ve zkoumaném souboru. Děti, které se narodily do rodin sedláků, chalupníků nebo domkářů, bylo 64 % z celkového počtu narozených. Mezi těmi osobami, které se v rodných obcích vyskytovaly po 15. roce života, představovaly děti z usedlých rodin již 74 %. Nicméně jde o rozdíl, který byl nižší než v případě druhé kohorty, kde děti příslušející do usedlých rodin měly při narození zastoupení 44 %, po uplynutí 15 let ale již 61 %. Zároveň se ukazuje, že během druhé poloviny 18. století došlo k významnému posílení domkářské vrstvy, díky čemuž poklesl podíl dětí pocházejících z neusedlých rodin (z 56 % na 36 %). Neusedlé rodiny se méně často rozhodovaly k migraci, než bylo obvyklé v 1. polovině 18. století.

3.4 Předmanželská početí a nemanželské děti

Předchozí kapitola přinesla základní charakteristiku jednotlivých kohort a ukázala rovněž, jak se v průběhu 18. století proměnilo sociální spektrum jednotlivých lokalit. Při dosavadním popisu kohort bylo ukázáno, jaká byla sociální příslušnost otců narozených dětí. Nicméně nesmíme zapomínat, že se rodily i děti, které otce v matrice zapsány neměly, případně zapsaný otec nebyl manželem jejich matky. Právě na tyto děti bude upřena pozornost v následujícím oddílu, který se bude věnovat nejen nemanželským dětem, ale i předmanželským početím.

Téma nemanželských dětí je úzce svázáno s výzkumem historické rodiny, v němž má své přirozené místo. Jak již bylo uvedeno výše, v Evropě obvykle rozlišujeme dva základní typy v utváření rodiny, z nichž byl výskyt nemanželských dětí četnější v severozápadní části Evropy, do níž můžeme řadit i naše země.⁸⁴⁶ Toto prostředí se obecně vyznačovalo vyšším sňatkovým věkem i vyšší mírou tzv. definitivního celibátu, což s sebou neslo i zvýšené „riziko“ nemanželských a předmanželských početí.⁸⁴⁷ I v rámci tohoto modelu však existovaly značné regionální rozdíly ve frekvenci výskytu nemanželských dětí. Vždy totiž záleželo na specifických podmínkách konkrétního území, tedy např. na tom zda se jednalo o katolické, či protestantské prostředí,⁸⁴⁸ jaký se zde uplatňoval dědický systém či jak široké vrstvy

⁸⁴⁶ J. HAJNAL, *European Marriage Patterns*; TÝŽ, *Two kinds*; P. LASLETT, *Characteristics of the Western Family*.

⁸⁴⁷ M. MITTERAUER, *Ledige Mütter*, s. 7.

⁸⁴⁸ Většina studií ukazuje na vyšší míru nemanželských a předmanželských početí v protestantských oblastech, i když ne vždy byly rozdíly výrazné, zvláště pokud se jednalo o smíšená území.

obyvatelstva měly přístup k uzavření sňatku.⁸⁴⁹ Ukazatel míry nemanželských počtů byl samozřejmě proměnlivý i v různých obdobích.⁸⁵⁰ Zvláště zajímavý byl přelom 18. a 19. století. Podle Edwarda Shortera se jednalo o dobu přechodu od tradiční k moderní rodině, která s sebou přinášela osvobození od vazeb k majetku.⁸⁵¹ Tato doba zároveň znamenala změnu v trestání některých mravnostních deliktů (smilstvo), které byly dříve trestány velmi krutě, když za ně mohl hrozit i trest smrti. Postupně bylo dekriminlizováno i mimomanželské těhotenství a za vlády Josefa II. byly dokonce dočasně zrovnoprávněny nemanželské děti s manželskými.⁸⁵² Některými autory bývá toto období označováno za „první sexuální revoluci“, která s sebou přinesla i podstatné zvýšení výskytu nemanželských dětí, což se pokusím ověřit na příkladu západočeských Štáhlav.⁸⁵³

Výzkum nemanželské sexuality naráží na řadu obtíží. První a zřejmě největší okruh problémů se týká pramenné základny. Již sama evidence nemanželských porodů bývala neúplná. Bylo tomu tak proto, že matky takových dětí rodily často mimo místo svého původu – ať už proto, aby svůj poklesek utajily, nebo protože do jiného stavu přišly v místě služby, kde zůstaly až do svého porodu – takže je neznal třeba ani farář.⁸⁵⁴ K neúplnosti v evidenci docházelo i tehdy, pokud novorozenec brzy zemřel, či se narodil jako mrtvý. V takových případech farář někdy tuto událost zapsal pouze do matriky zemřelých, nikoli už do matriky narozených.⁸⁵⁵ Obecně lze říci, že děti narozené mimo manželství umíraly v prvním roce svého života téměř dvakrát častěji než děti pocházející z úplných rodin. Prvních narozenin se nedožilo 40–45 % nemanželských dětí, kdežto v ostatních sociálních skupinách zemřela do jednoho roku pouze asi čtvrtina novorozenců. Srovnání intenzity úmrtnosti ve vyšším věku podle legitimacy již zpravidla není možné, neboť mnoho nemanželských dětí mizí z evidence, aniž by bylo možné dohledat datum jejich úmrtí.

Nemanželské děti umíraly jako malé hlavně v případech, kdy jejich matka neměla pevnější rodinné zázemí, které mohlo mít podobu např. trvalého mimoman-

---

K tomu viz M. MITTERAUER, *Ledige Mütter*, s. 33–37. J. E. KNODEL, *Demographic behavior*, s. 24 n., 214. Srov. J. SCHLUMBOHM, *Lebensläufe*, s. 125–129; P. ZSCHUNKE, *Konfession und Alltag in Oppenheim*; D. FREIST, *One body, two confessions*.

⁸⁴⁹ P. LASLETT, *Introduction: Comparing Illegitimacy*.

⁸⁵⁰ R. ADAIR, *Courtship, illegitimacy and marriage*; S. BREIT, „*Leichtfertigkeit*“.

⁸⁵¹ E. SHORTER, *The Making*. Viz též L. STONE, *The Family, Sex, and Marriage*; R. TRUMBACH, *The Rise*.

⁸⁵² K tomu viz D. TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství*, hl. s. 162–178, 327–335.

⁸⁵³ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*; M. MITTERAUER, *Ledige Mütter*, s. 7; E. SHORTER, *Illegitimacy, Sexual Revolution*. Právě článek E. Shortera vyvolal diskusi na toto téma a rozšířil používání tohoto termínu.

⁸⁵⁴ K těhotenstvím a porodům nemanželských dětí děveček viz S. SWAIN, *Maids and mothers*.

⁸⁵⁵ Pokud jsem narazila na takový případ, zahrнула jsem ho rovněž do počtu údajů o narozených.

želského svazku s otcem dítěte, popřípadě dodatečného sňatku nebo života u rodičů. Ženy, které byly odkázány pouze na službu, velmi často měnily místo svého působiště, přičemž své děti braly většinou s sebou, a tak je další osud těchto dětí možné sledovat pouze s obtížemi. Horší evidence nemanželských dětí souvisí i s tím, že jejich matky patřily většinou k nižším sociálním skupinám – a to buď již před porodem, nebo se do nich zařadily právě porodem nemanželského dítěte. Lidé příslušející do těchto nižších vrstev se v pramenech vyskytují méně často, údaje o nich nalézáme většinou pouze v matrikách či seznamech obyvatel.

V neposlední řadě se zájemce o problematiku nemanželských dětí musí vyrovnat s nedostatečným zpracováním tohoto tématu v české historiografii, která těmto otázkám věnovala dosud pouze okrajovou pozornost v rámci širěji koncipovaných studií převážně demografického charakteru. Naproti tomu v zahraničí byla tato problematika řešena mnohem komplexněji.⁸⁵⁶ Určitý dluh existuje i ve využití trestněprávních pramenů, které odrážejí extrémní případy osudů dětí narozených mimo manželství.⁸⁵⁷

Před tím, než přistoupím k vlastní analýze, považuji za vhodné vymezit, co pojmem „nemanželský“, popřípadě „ilegitimní“ rozumím. Tato označení nemusejí být vždy tak jednoznačná, jak se může na první pohled zdát. V případě termínu „nemanželský“ je výklad jednodušší, neboť tak můžeme označit děti narozené mimo manželství. Rozhodně však nelze položit rovnítko mezi pojem „nemanželský“ a „ilegitimní“. I děti narozené mimo manželství mohly být dodatečně legitimizovány sňatkem svých rodičů. Ilegitimita se jich tak mohla týkat pouze určitý, někdy značně omezený úsek života.⁸⁵⁸ Ve vztahu ke své matce nebyly tyto děti ilegitimními ani v případě, že se sňatek rodičů nakonec neuskutečnil. Pro matku byly plně legitemními dědici se všemi právy z toho vyplývajícími.⁸⁵⁹ Další otázkou je, zda je možné za ilegitimní označit děti vzešlé z dlouhodobého nesezdaného soužití rodičů,⁸⁶⁰ a to bez ohledu na to, zda tento vztah byl nakonec završen manželstvím, či nikoli.⁸⁶¹ Tento způsob partnerského soužití došel v první polovině 19. století značného rozšíření.⁸⁶² Zajímavý je v této souvislosti názor Davida Sabeana, který uvádí, že takový způsob soužití byl výhodný pro ženy, které neztrácely kontrolu nad svým majetkem, jímž

---

⁸⁵⁶ Viz např. S. F. HARTLEY, *Illegitimacy*; D. SABEAN, *Unehelichkeit*; R. BECK, *Illegitimität und voreheliche Sexualität*; M. MITTERAUER, *Ledige Mütter*.

⁸⁵⁷ R. van DÜLMEN, *Frauen vor Gericht*; O. ULBRICHT, *Kindsford und Aufklärung*; D. TINKOVÁ, *Předcházet či trestat?*; A. VELKOVÁ, *Dítě jako oběť*.

⁸⁵⁸ D. SABEAN, *Unehelichkeit*, s. 64.

⁸⁵⁹ *Tamtéž*, s. 68.

⁸⁶⁰ S. SOGNER, *Looking*.

⁸⁶¹ M. MITTERAUER, *Ledige Mütter*, s. 15.

⁸⁶² L. A. TILLY – J. SCOTT – M. COHEN, *Women's Work*; L. R. BERLANSTEIN, *Illegitimacy, Concubinage and Proletarianization*.

by v případě sňatku disponoval manžel.⁸⁶³ Domnívám se však, že případy partnerského soužití motivované tímto důvodem byly velmi omezené, pokud se vůbec vyskytovaly. Nesezdané soužití bylo totiž rozšířené především mezi lidmi pocházejících z nižších sociálních vrstev a tito lidé většinou žádným velkým majetkem nedisponovali. Navíc řada podobných dvojic nakonec přeci jenom manželství uzavřela.

Při hledání odpovědi na výše položené otázky musíme vyjít i z toho, jak na nemanželské děti pohlížela tehdejší společnost. Podle M. Mitterauera mohly být z hlediska společnosti jako nelegitimní často chápány i ty děti, které se sice v manželství narodily, počaty však byly ještě před jeho uzavřením.⁸⁶⁴ Názor společnosti na předmanželské sexuální vztahy se během doby vyvíjel. V 16. a mnohde ještě i v 17. století nebylo až tak důležité církevní potvrzení manželství, rozhodujícím okamžikem se pro společnost stával slib obou partnerů vstoupit do manželství, po němž sexuálním stykům již nic nebránilo.⁸⁶⁵ V 18. století však dochází ke „zcírkevnění uzavírání sňatku“, které s sebou přineslo i odmítání předmanželských sexuálních vztahů.⁸⁶⁶

Přesto však podíl předmanželských počtů nebyl v 18. a 19. století nevýznamný. Výzkum této problematiky znesnadňuje skutečnost, že z dnešního pohledu je u dětí narozených do konce devátého měsíce po svatbě obtížné s jistotou stanovit, zda k počtům došlo ještě před svatbou, nebo až po ní.⁸⁶⁷ U dětí narozených více než šest měsíců po svatbě totiž musíme vzít v úvahu možnost předčasných porodů, jejichž četnost a obvyklost lze posoudit jen stěží. Většina autorů chápe jako zplozené před manželstvím ty děti, které se narodily během prvních osmi měsíců po svatbě.⁸⁶⁸ V některých studiích vycházejících z anglického prostředí, kde se do matrik místo data narození zapisovalo pouze datum později konaného křtu, se můžeme setkat s tím, že jsou do těchto předmanželských počtů zahrnuty i děti, jejichž křest se konal v 9. měsíci po svatbě.⁸⁶⁹

Vzhledem k výše popsaným nejednoznačným metodologickým postupům jsem do své analýzy zahrnula veškeré případy nemanželsky narozených dětí i všechny porody, které se realizovaly do konce devátého měsíce po uzavření sňatku rodičů. Zároveň se ovšem snažím blíže osvětlit rozdíly v jednotlivých případech – zvláštní pozornost věnuji dětem, které byly pozdějším sňatkem rodičů legitimizovány; u porodů evidovaných v 7.–9. měsíci po svatbě provádím analýzu každého měsíce zvlášť.

---

⁸⁶³ D. SABEAN, *Unehelichkeit*, s. 68–69.

⁸⁶⁴ M. MITTERAUER, *Ledige Mütter*, s. 17.

⁸⁶⁵ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*.

⁸⁶⁶ R. van DÜLMEN, *Gesellschaft der Frühen Neuzeit*, s. 216–222.

⁸⁶⁷ K tomu viz M. S. HINDUS, *Premarital Pregnancy*; J. DUPÂQUIER (ed.), *Marriage and Remarriage*.

⁸⁶⁸ R. BECK, *Illegitimität*, s. 122.

⁸⁶⁹ P. LASLETT, *Introduction*; B. MIDI BERRY – R. S. SCHOFIELD, *Age at baptism*.

Studium předmanželských koncepcí nebylo možné provést na kvalitativně stejné úrovni u všech tří kohort. Matriční údaje narozených v letech 1691–1700 jsou velice stručné. U nemanželských dětí v drtivé většině chybí jakýkoli zpřesňující údaj o matce kromě jejího křestního jména. Otcové těchto dětí pak v matrikách nejsou uvedeni vůbec. Z tohoto důvodu nebylo možné analyzovat sociální zázemí žen, jímž se v letech 1691–1700 narodilo nemanželské dítě. Kvůli pozdnímu založení úmrtní matriky jsem nemohla studovat ani úmrtnost těchto dětí. Rovněž u kohorty narozených v letech 1741–1750 jsem se potýkala s podobnými problémy. Matky nemanželských dětí byly sice v matrikách již uvedeny jménem i příjmením, bohužel často bez bližšího určení jejich rodičů, což rovněž nedovoluje jejich přesnou identifikaci. I u nich je tedy prakticky nemožné zkoumat otázky spojené s jejich sociálním původem či další budoucností (sňatek apod.)

Pominu-li tyto problémy, zajímal mě nejprve podíl nemanželských porodů a dětí, které se sice narodily v manželství, ale zplozeny byly ještě před jeho uzavřením. Kde to bude možné, zabývám se sociálním původem matek nemanželských dětí; zvláštní pozornost věnuji případům, v nichž ženy porodily během svého života více nemanželských dětí, popřípadě se vymykaly svým sociálním původem. Dále se zabývám tím, jak porod nemanželského dítěte ovlivnil možnost jejich matek uzavřít manželství a jak často uzavíraly ženy dodatečný sňatek s otcem svého nemanželského dítěte. Podobné otázky si kladu i ve druhé části, v níž zaměřuji na ženy narozené ve zmíněných kohortách. Snažím se stanovit, jak velká skupina žen se musela vyrovnat s porodem nemanželského dítěte a jak tato skutečnost ovlivnila další osud těchto žen.

*

Podíl dětí narozených mimo manželství ve čtyřech vybraných lokalitách panství Štáhlavy v letech 1651–1834 kolísal (tabulka III.33). Více nemanželských dětí se narodilo ve druhé polovině 17. století, kolem 7–8 %. Na konci 17. století jejich podíl klesl a celou první polovinu století následujícího se udržoval mezi 3–5 %. V polovině 18. století, zřejmě vlivem válečných konfliktů, opět stoupl na téměř 8 %, následující tři desetiletí se pohyboval kolem 6 %. Konec 18. a začátek 19. století s sebou přinesl poměrně nízký podíl dětí narozených mimo manželství (4–5 %). Od druhého desetiletí 19. století je však možné pozorovat výrazný nárůst nemanželských porodů, které přesáhly 10 % a oproti předcházejícímu období se tak zdvojnásobily.⁸⁷⁰

---

⁸⁷⁰ Podobný vývoj míry nemanželských dětí, jenž se vyznačuje vyšším výskytem v 2. polovině 17. století, poklesem v 1. polovině 18. století a výrazným nárůstem v 1. polovině 19. století, uvádí i J. SCHLUMBOHM pro farnost Belm – viz *Lebensläufe*, s. 124. Nárůst podílu nemanželských dětí z 5 % na začátku 19. století na 15 % v polovině 19. století dokládá i L. FIALOVÁ, *Sňatečnost obyvatelstva*, s. 52.

Tabulka III.33 Počty narozených podle legitimacy a průměrný věk žen při prvním sňatku v letech 1651–1830

Doba narození	Celkem narozených	Nemanželské děti		Průměrný věk žen při prvním sňatku
	počet	počet	%	
1651–1660	238	16	6,7	–
1661–1670	295	9	3,1	–
1671–1680	266	21	7,9	22,6
1681–1690	359	28	7,8	24,8
1691–1700	420	22	5,2	25,2
1701–1710	434	23	5,3	24,9
1711–1720	552	17	3,1	23,9
1721–1730	558	27	4,8	25,7
1731–1740	525	16	3,0	24,3
1741–1750	550	22	4,0	24,5
1751–1760	664	52	7,8	23,6
1761–1770	569	32	5,6	25,9
1771–1780	530	33	6,2	25,8
1781–1790	627	36	5,7	25,4
1791–1800	701	30	4,3	24,6
1801–1810	796	40	5,0	22,5
1811–1820	917	94	10,3	24,5
1821–1830	929	80	8,6	24,1
1831–1834	372	38	10,2	24,8

Poznámka: Průměrný sňatkový věk byl vypočítán pouze u těch žen, u nichž bylo známo přesné datum narození.

Je samozřejmě otázkou, do jaké míry jsou tyto údaje vzhledem k podregistraci nemanželských dětí přesné. Uvedené číselné údaje tak znamenají minimální podíl nemanželských dětí, skutečný počet byl zřejmě o něco vyšší. Vzestup podílu na začátku 19. století mohl být částečně ovlivněn i zpřesněním matriční evidence, k němuž v této době dochází (např. záznamy o sňatkovém i úmrtním věku se v tomto období začínají více blížit skutečným, na základě známého data narození vypočteným údajům), nicméně zcela určitě došlo zároveň i ke změně chování. Tuto změnu je možné pozorovat i na samotných matričních zápisech, v nichž narůstá počet případů, kdy se otec ke svému nemanželskému dítěti přihlásil bezprostředně po porodu. Zvýšil se i počet případů, kdy nesezdaná dvojice udržovala svůj vztah dlouhodobě a na svět přivedla několik nemanželských dětí.

Nelze říci, že by na panství Štáhlavy existovala přímá souvislost mezi průměrným věkem žen při prvním sňatku a mírou výskytu nemanželských dětí. Neplatilo tedy, že by odsunutí sňatku nebo zhoršení podmínek pro vstup do manželství s sebou přinášely nárůst podílu nemanželských dětí. Naopak v určitých obdobích platila v tomto vztahu spíše nepřímá úměrnost – například u žen narozených na konci 17. století průměrný sňatkový věk rostl, podíl nemanželských dětí však klesal, podobně se průměrný sňatkový věk žen narozených v polovině 18. století dostal na vůbec nejnižší hladinu v 18. století, podíl nemanželských dětí byl naopak v této době nejvyšší. Ani pro první polovinu 19. století nelze tvrdit, že by výrazný nárůst podílu nemanželských dětí, k němuž v tomto období dochází, byl odrazem vysokého sňatkového věku žen; ten byl totiž spíše průměrný a srovnatelný s obdobími, kdy se podíl nemanželských dětí pohyboval kolem 3–4 %. Zdá se, že nejde jen o nějaké místní ojedinělé specifikum. Podobné závěry jsou známy i z obdobných výzkumů uskutečněných pro Německo nebo Anglii.⁸⁷¹

3.4.1 Nemanželské děti

Zaměříme se nyní na tři uvedené kohorty. Celkový podíl mimomanželských porodů byl ve všech třech obdobích poměrně nízký, téměř se nelišil – pohyboval se kolem 4–5 %. Zároveň nelze říci, že by obě větší lokality, tedy Štáhlavy a Starý Plzenec, vykazovaly větší podíl nemanželských dětí. To, že Štáhlavy a Plzenec nabízely více příležitostí k čelední službě než Sedlec a Lhůta (např. v roce 1820 sloužilo ve Štáhlavech 33 čeledínů a 50 děveček, v Plzenci po 20 čeledínech a děvečkách, kdežto v Sedlci pouze 6 čeledínů a stejný počet děveček a ve Lhůtě potom bylo místo jen pro 2 čeledíny a 1 děvečku),⁸⁷² tedy příliš neovlivňovalo míru nemanželské porodnosti. Pokud některá žena chtěla svůj poklesek utajit a skrýt ho v cizím prostředí, volila za tímto účelem nejspíš porod v nedaleké Plzni, kde se podíl nemanželských dětí v 80. a 90. letech 18. století pohyboval mezi 9 a 10 %.⁸⁷³

K výkyvu podílu nemanželských dětí došlo v letech 1791–1800 u Lhůty. Až na jeden případ byly všechny matky, které ve Lhůtě porodily nemanželské děti, dcery zde usedlých rodičů. Tím jedním zvláštním případem byla Kateřina Bemrová, dcera podruha z Nevada, která v průběhu 90. let porodila celkem tři nemanželské děti – dvě dcery ve Lhůtě a syna v Sedlci. I kvůli tomuto případu byl podíl mimomanželské porodnosti ve Lhůtě vyšší než v ostatních lokalitách.

---

⁸⁷¹ P. LASLETT, *Introduction*, s. 20 n.; E. A. WRIGLEY, *Marriage, fertility*, s. 155 n. ukazuje i na opačný trend ve Francii.

⁸⁷² SOA Praha, VS Štáhlavy, Seznam obyvatelstva k předpisu daně z hlavy, i. č. 202, r. 1820. Blíže k tomu viz A. VELKOVÁ, *Složení domácností*.

⁸⁷³ Převzato z: L. DOKOUPIL– L. FIALOVÁ – E. MAUR – L. NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna*, s. 47, tabulka 3.4.

Tabulka III.34 Nemanželské děti narozené v kohortách podle místa narození

Místo narození	1691–1700		1741–1750		1791–1800	
	počet	% z celkově narozených	počet	% z celkově narozených	počet	% z celkově narozených
Plzenec	7	4,6	3	1,3	9	3,4
Šťáhlavy	12	7,2	13	6,4	10	3,6
Sedlec	3	4,8	4	5,8	5	5,0
Lhůta	–	–	2	4,0	6	10,0
Celkem	22	5,2	22	4,0	30	4,4

Situace, kdy se ženě opakovaně narodilo nemanželské dítě, nebyla až tak výjimečná. I přes neúplnost matričních údajů z přelomu 17. a 18. století je možné mezi matkami nemanželských dětí nalézt minimálně tři ženy (tedy minimálně 15 %, ale spíše více, protože většina matek byla v matrikách zapsána pouze křestními jmény), které nemanželské dítě porodily opakovaně. Jedna žena porodila děti dvě, dvě ženy dokonce děti tři. Obdobná situace nastala u kohorty narozených v polovině 18. století. Také zde se vyskytly tři ženy, které se staly matkami několika nemanželských dětí. Dvě ženy porodily během svého života tři a jedna žena dokonce čtyři děti. Touto ženou byla Dorota Kuglerová, pravděpodobně dcera Václava Kuglera, jenž byl mladším synem lhůteckého chalupníka, v dospělosti však žil v podruží. Dorota se narodila v roce 1725 a své první dítě, dceru Marianu, porodila někdy na sklonku roku 1745, pravděpodobně v místě, kde sloužila. O tomto dítěti víme pouze to, že o rok a půl později zemřelo ve Šťáhlavech. Zbývající tři děti se Dorotě narodily již ve Lhůtě. V roce 1749 přišla na svět Mariana, která zemřela jako čtyřměsíční kojeneček, o tři roky později se narodila Barbora, která se rovněž dožila pouze roku a půl, a poslední dítě – nevedeného pohlaví – se narodilo v roce 1756, kdy bylo Dorotě 31 let, a ještě v den porodu zemřelo.

Pokud jde o třetí kohortu narozených, lze říci, že z celkového souboru dvaceti sedmi žen, které porodily nemanželské děti v průběhu 90. let 18. století, mělo minimálně pět žen (18,5 %) v průběhu svého života alespoň dvě nemanželské děti. Nejvíce nemanželských porodů jsem zaznamenala u Voršily Šlejškové, která ve Starém Plzenci přivedla na svět celkem čtyři nemanželské děti, z toho dvě v období poslední sledované kohorty: v roce 1791 syna Karla a v roce 1792 syna Josefa. Voršila Šlejšková se narodila v roce 1760 ve Lhůtě a sama byla rovněž nemanželského původu. Nejpozději začátkem 80. let odešla do Plzně, kde se jí v letech 1783 a 1785 narodili dva nemanželští synové. O otci (otcích) těchto dětí se mi nepodařilo nic zjistit, naopak u druhých dvou synů je pravděpodobné, že jejich otcem byl Voršilin pozdější manžel – horník a podruh Josef Suchý (brali se v roce 1793, měsíc po narození Josefa).

Lze tedy rekapitulovat, že vedle žen, kterým se narodilo pouze jedno nemanželské dítě, existovala i početná skupina žen, která během svého života porodila ne-

manželských dětí více. I když nemám dostatek potřebných informací, především o otcích těchto nemanželských dětí, domnívám se, že v 18. století ještě nešlo o případy, kdy by rodiče spolu žili v trvalém nesezdaném svazku. Pokud rodiče nemanželského dítěte zamýšleli společnou budoucnost, které nebránily nějaké závažné překážky, skončili většinou nejpozději po narození druhého dítěte u oltáře.

Případy, kdy nemanželské porody byly výsledkem předmanželských vztahů rodičů, kteří později uzavřeli sňatek, byly poměrně časté. Vzhledem k neúplnosti matričních zápisů jsem se rozhodla tuto problematiku zkoumat pouze na třetí kohortě narozených v letech 1791–1800. Zde se rodiče nemanželského dítěte dodatečně vzali celkem v sedmi případech (26 %). Celkově lze říci, že takto začínalo na přelomu 18. a 19. století asi 8 % manželství. Doba, která uplynula mezi narozením dítěte a sňatkem rodičů, byla různá. Například tři páry s legitimizací svého dítěte poměrně pospíchaly a nechaly se oddat v jednom případě týden, ve zbylých případech dva měsíce po narození dítěte, naopak dva páry se svatbou vyčkávaly a uskutečnily ji 20, resp. 22 měsíců poté, co se dítě narodilo.

Podívejme se nyní na sociální původ matek nemanželských dětí. Obvykle se předpokládá, že tyto ženy pocházely z nižších sociálních vrstev.⁸⁷⁴ Jak tomu tedy bylo na štáhlavském panství na konci 18. století? Většina těchto žen byla skutečně dcerou podruha nebo domkáře, nacházíme zde i dceru vojáka, uhlíře a krejčího, dvě ženy měly samy nemanželský původ. Pouze tři ženy vybočují z této řady.

První byla **Barbora Tinklerová**, která se neodlišovala ani tak sociálním původem, jako spíše rodinným stavem. Když se v roce 1796 stala matkou nemanželské dcery Mariany, byla již tři roky vdovou.⁸⁷⁵ O této ženě, se mi podařilo zjistit pouze to, že spolu se svým manželem, jenž pracoval jako mlynářský tovaryš, přišla do Sedlce někdy v roce 1787 a zřejmě zde později (před rokem 1803) též zemřela. V soupisech z počátku 19. století jsou zachyceny její děti – Vojtěch, kterému bylo v roce 1803 11 let, je v Sedlci evidován ještě v roce 1811. Naproti tomu u sedmnáctileté dcery Barbory je stejně jako u šestileté nemanželské dcery Mariany v letech 1803–1805 poznamenáno, že se vyskytují ve Strašicích, snad v místě původu matky. Zatímco Barbora se v letech 1809–1811 opět objevuje v Sedlci, mizí její nevlastní sestra z evidence úplně.⁸⁷⁶

Další dvě ženy se od ostatních matek nemanželských dětí odlišují svým sociálním původem. Obě byly totiž dcerami sedláků. Spojuje je to, že své otce ztratily ve velmi raném věku a že jejich matky se znovu provdaly, aby na statek přivedly prozatímního hospodáře. První z nich, **Mariana Říhová** (1766–1828), pocházela z plzeňského statku, ke kterému patřilo 44 strychů polí. V roce 1755, kdy se hos-

---

⁸⁷⁴ *Tamtéž*, s. 47.

⁸⁷⁵ Jejím manželem byl Václav Tinkler. Výskyt vdov mezi matkami nemanželských dětí označuje za velmi řídký i např. M. MITTERAUER, *Ledige Mütter*, s. 19.

⁸⁷⁶ SOA Praha, VS Štáhlavy, Soupis poddaných, i. č. 43–49, r. 1802–1817.

podání oficiálně ujímal Marianin již sedm let ženatý otec Vít Říha (1722–1772), by se mohlo zdát, že šlo o dobře prosperující statek, neboť zde byli drženi dva koně a jeden vůl a do inventáře patřily i dva vozy a dva pluhy.⁸⁷⁷ V posledních letech otcova života se zde zřejmě už tak dobře nevedlo, u vozů nacházíme poznámku, že byly *sešlé* a především existoval veliký dluh na kontribuci, který se od roku 1748 vyšplhal na 84,5 zl. Další menší dluhy sousedům činily dohromady 28 zl. (z toho 8 zl. židu Joachimovi), navíc hospodář musel vracet i vypůjčené obilí. Vít Říha se zpočátku snažil splácet asi 8 zl. ročně, v roce 1762 tuto splátku snížil na 6 zl., v letech 1763–1767 splácel již jen 4 zl. ročně a od roku 1768 ustaly splátky úplně. Naopak byl Říha nucen udělat dluhy nové, takže v roce 1772 je zde evidován starý kontribuční dluh ještě ve výši 58 zl., dále dluh do vrchnostenské pokladny 10 zl. i 20 zl. do kasy obecní; dalších téměř 100 zl. dlužil po částkách 5–16 zl. svým sousedům. Zadlužení bylo tak veliké, že se v pozemkové knize dočteme, že *dluhy převyšují šacunk*.⁸⁷⁸ V únoru 1772 Vít Říha zemřel a již v listopadu téhož roku si dvačtyřicetiletá vdova Alžběta (1730–1795) přivedla na statek druhého manžela, o více než 15 let mladšího Václava Černého (* kolem 1746–1812), syna sedláka z Netunic, který se stal prozatímním hospodářem do doby, než dospěje Vojtěch (1769–1854), syn Víta Říhy. V zápise, jímž se Václav Černý ujímal v roce 1772 hospodaření, se dočteme, že na statku nechovali již žádného koně, jen tři voly a že zde zbyl již jen jeden vůl.⁸⁷⁹ Václav Černý sice za dvacet let svého hospodaření umožnil celkem 50 zl. ze starého dluhu, dalších téměř 150 zl. však nově nadělal, takže když v roce 1792 předával hospodářství Vojtěchu Říhovi, vážlo na něm více než 280 zl. dluhů a dalších celkem 60 zl. bylo určeno jako podíl pro tři Vojtěchovy sestry. Vojtěchovi se všechny dluhy podařilo splatit do roku 1802 – zřejmě i díky věnu svých dvou manželek (poprvé se ženil v roce 1792, podruhé v roce 1802).

Z tohoto vylíčení sociálního zázemí Mariany Říhové vyplývá, že špatná ekonomická situace její rodiny ovlivnila výběr budoucích partnerů dětí Víta Říhy. Vojtěch Říha měl jako dědic pozici nejsnazší, což mu umožnilo vybrat si manželky z odpovídající sociální vrstvy (jeho první žena byla dcera sedláka, druhá dcera chalupníka). Jeho nejstarší sestra Anna (*1755) se v roce 1778 provdala za šafáře v kornatickém dvoře. Prostřední sestře Markétě (1758–1833) se v roce 1781 podařilo uzavřít sňatek s chalupníkem a hrnčířem z nedalekých Chválenic, její manžel byl ovšem již vdovcem. Nejmladší sestra Mariana navázala vztah s o dva roky starším Ignácem Škodou (1764–1825), kovářem a synem plzeneckého tesaře a chalupníka. Z tohoto vztahu se na sklonku roku 1792 narodila dcera Kateřina. Její rodiče se svatbou čekali téměř dva roky. Možná, že důvodem odkladu svatby bylo nevyřešené zázemí budoucí rodiny, možná se ženich zpěchoval vzít si matku svého dítěte, nebo

---

⁸⁷⁷ SOA Praha, PK Plzeň 135., fol. 467–468, r. 1755.

⁸⁷⁸ SOA Praha, PK Plzeň 135, fol. 469, r. 1772.

⁸⁷⁹ SOA Praha, PK Plzeň 135, fol. 468–469, r. 1772.

nerovnému sňatku bránila rodina nevěsty. Necelý rok po narození dcery Kateřiny obdržel Ignác Škoda z vrchnostenské kanceláře povolení, aby si na obecním místě vystavěl domek s kovárnou, za další rok se konala svatba. Marianě a Ignáci Škodovi se v letech 1796–1807 narodili další dvě dcery a tři synové. Všechny děti (včetně nemanželské Kateřiny) se dožily dospělosti. Mariana Škodová zemřela jako dvaadešátiletá v roce 1828, tři roky po smrti svého manžela.

Žádná z dcer Víta Říhy nezůstala tedy v selském stavu. Dědický podíl ve výši 20 zl. nebyl sice malý (byla to zhruba cena dvou krav), pro selské dcery ale nebyl dostatečný k zajištění rovného sňatku. Mariana Říhová se sice dostala svým mimomanželským vztahem do nezáviděníhodné situace, která zřejmě nebyla ani prosta hanby a opovržení, otce svého dítěte si však nakonec vzala. Složitější byly osudy druhé selské dcery, která rovněž porodila nemanželské dítě.

Barbora Bastlová se narodila v roce 1770 z druhého manželství jejího otce Josefa Bastla (* kolem 1725–1771). Byla jediným dítětem, které z tohoto manželství přežilo. Z prvního manželství se dospělosti dožily další tři děti – dcera Anna (1752–1793) a synové Václav (* kolem 1758) a Josef (* kolem 1760–1814). Josef Bastl hospodařil od smrti svého otce v roce 1753 na plzeneckém statku, ke kterému patřilo více než 66 str. polí, k jejichž obhospodařování zde byli chováni tři koně. Statek byl zřejmě v dobrém stavu, jediným podstatným dluhem (kromě dědických podílů), který se zde vyskytoval v době vyhotovení zápisu v roce 1755, bylo 50 zl. za dlužnou kontribuci, kterou Bastl splatil do roku 1768. Josef Bastl však zemřel jako ještě ne padesátiletý v prosinci roku 1771. Jeho teprve sedmadvacetiletá vdova Dorota (1744–1801) se po půl roce znovu provdala za stejně starého Václava Kurzendorfa, který pocházel asi z polovičního plzeneckého gruntu, než byl ten Bastlův. Václav Kurzendorfer nehospodařil dlouho, někdy během roku 1780 nebo 1781 zemřel. Protože v té době již dospěl původní dědic Josef Bastl, ujal se statku a zároveň se oženil s Kateřinou Šmolíkovou (1761–1819), dcerou sedláka ze Sedlce.

Jeho znovu ovdovělá ještě ne čtyřicetiletá macecha Dorota dostala výměnkářskou chalupu, která stála na Bastlově gruntě a měla dvě komory a dva chlévy. V ní žila spolu se svými čtyřmi malými dětmi – s jedenáctiletou Barborou z prvního manželství i se třemi dětmi z manželství druhého: dcerou Annou (*1774) a syny Václavem (*1776) a Matějem (*1780). O případné opravy chalupy se musela starat sama, od svého nevlastního syna měla nárok pouze na 3 strychy žita, 1 strych pšenice, 2 strychy ječmene, 1 strych hrachu a 2 strychy ovsa, což měla dostávat každý rok až do své smrti. Pokud jde o finanční zabezpečení, patřil vdově Dorotě stejný podíl jako všem dětem jejího prvního manžela (dceru Barboru nevyjímaje), a ten činil necelých 25 zl. Její děti z druhého manželství měly určeno za dědický podíl po necelých 5 zl. Není mi ovšem známo, kdy a zda vůbec byly tyto dědické podíly vyplaceny. Rozhodně se tak nestalo do roku 1793, dokdy se splátky zaznamenávaly do pozemkové knihy.

Situace vdovy se čtyřmi malými dětmi nemohla být rozhodně snadná. Není tedy divu, že nejstarší dcera Barbora, ač selská dcera, musela odejít sloužit. O místu

její služby ani o dalších jejích osudech však není nic známo až do roku 1797, kdy se jí narodil nemanželský syn Josef, který po šesti týdnech zemřel. O jeho otci matrika mlčí, matka měla být v době porodu služebnou. Podle místa narození jejího syna se Barbora Bastlová vrátila v době porodu k matce. Její matka žila ještě další čtyři roky, zemřela v dubnu 1801. O tři roky později se Barbora Bastlová, které v této době bylo již 33 let, provdala za přibližně stejně starého Františka Němečka, vdovce z Losiné, jehož bližší sociální postavení v době sňatku nebylo v matrice bohužel uvedeno. Barbora se zřejmě přestěhovala za ním, neboť o jejím dalším osudu ani o době úmrtí nejsou ve zdejších pramenech žádné zmínky. O moc radostnější osud neměli ani nevlastní sourozenci Barbory. Otcovu sociální pozici si zachoval pouze dědic usedlosti, ostatní děti Josefa Bastla i Václava Kurzendorfra čekal sociální pád mezi domkáře a podruhy

Z vylíčení výše uvedených dvou případů je možné učinit závěr, že porod nemanželského dítěte selskou dcerou nebyl rozhodně běžný. U obou zmíněných žen hrála zřejmě důležitou roli jejich rodinná a ekonomická situace – Barbora Bastlová otěhotněla pravděpodobně ve službě, do které selské dcery odcházely výjimečně. I při zhoršené sociální situaci však selský původ pomáhám ženám, které nechtěně otěhotněly, nakonec uzavřít sňatek. Jak však dopadly ostatní matky nemanželských dětí? Kolik z nich se provdalo a kolik zůstalo svobodnými? Jak již bylo zmíněno výše, sedm ze dvaceti sedmi žen (26 %), které porodily v 90. letech nemanželské dítě, se později provdalo za otce tohoto dítěte, další žena si vzala otce svého druhého nemanželského dítěte, které porodila v roce 1808. Rovněž minimálně dalších deset žen (37 %) uzavřelo nakonec sňatek. Jedna z těchto žen, Dorota Nekolová, se vdávala v roce 1811 ve svých 33 letech za vojáka pouhých 6 týdnů před porodem svého třetího dítěte. První dítě porodila jako teprve devatenáctiletá, druhé dítě se jí narodilo o devět let později. O otcích těchto dětí není nic známo. Pouze u tří (11 %) ze zbylých deseti žen se mi podařilo zjistit datum jejich úmrtí (zemřely jako svobodné), ostatních 26 % žen se ztrácí z evidence.

Lze tedy rekapitulovat, že na přelomu 18. a 19. století nebylo nemanželské dítě překážkou pro to, aby se žena později mohla provdat. Nejméně dvě třetiny matek nemanželských dětí si manžela našly, i když v pozdějším věku, než bylo obvyklé u jejich vrstevnic (průměrný sňatkový věk této skupiny žen byl 30,7 let, průměrný sňatkový věk žen narozených ve sledovaných lokalitách v letech 1761–1780 byl 24,8 let). Nelze však všeobecně tvrdit, že by předmanželský vztah, ze kterého se narodilo dítě, byl přímým důsledkem situace, kdy žena z nejrůznějších (především ekonomických) důvodů nemohla uzavřít sňatek. Téměř 43 % žen porodilo své nemanželské dítě před dosažením 25. roku svého života, dalším 29 % pak nebylo ještě ani dvacet let. Stejně početná (tj. 29 %) byla pak i skupina žen rodící až po třicítce. Nedá se zcela vyloučit, že část těchto žen vědomě rezignovala na stále slábnoucí možnost porodit dítě v manželství a svoji touhu po dítěti řešila tímto způsobem. Přesto tuto motivaci považuji v 18. století za málo pravděpodobnou, neboť osud svobodné matky nebyl určitě příjemný. Naopak se dá předpokládat, že většina

žen vstupovala do mimomanželského vztahu s nadějí, že nakonec bude posvěcen svátostí manželskou. U žen, které měly nemanželské dítě jako velmi mladé, nastávaly dva možné scénáře. Buďto se dívka poměrně brzy (většinou během několika týdnů) provdala, nebo, a to častěji, musela na sňatek velmi dlouho (8–14 let) čekat, či dokonce zemřela jako svobodná. Celkově činila doba, která uplynula od porodu nemanželského dítěte do doby, než matka uzavřela sňatek, v průměru pět let. Ženy, které si braly otce svého dítěte, tak však učinily zpravidla do roka, naopak ženy, jejichž manžel pravděpodobně nebyl otcem nemanželského dítěte, se vdaly v průměru až 9 let po porodu. Nejstaršími matkami se staly dvě ženy, které své dítě porodily až po dosažení 38. roku života. Obě se provdaly – jedna 9 měsíců po porodu za otce svého dítěte, druhá 2,5 roku po porodu. Nejstarší nevěstě z tohoto souboru bylo téměř 49 let. Svě dítě porodila jako třicetiletá a o 18 let později se provdala za ponocného.

3.4.2 Předmanželská početí

Porod nemanželského dítěte byl nejviditelnějším důsledkem předmanželských sexuálních vztahů. Šlo o vztahy, které samozřejmě neudržovaly pouze matky nemanželských dětí, toto chování bylo rozšířené mnohem víc. Analýza předmanželských početí je zajímavá i tím, že odhaluje rozdíly v sexuálním chování lidí narozených v jednotlivých kohortách.

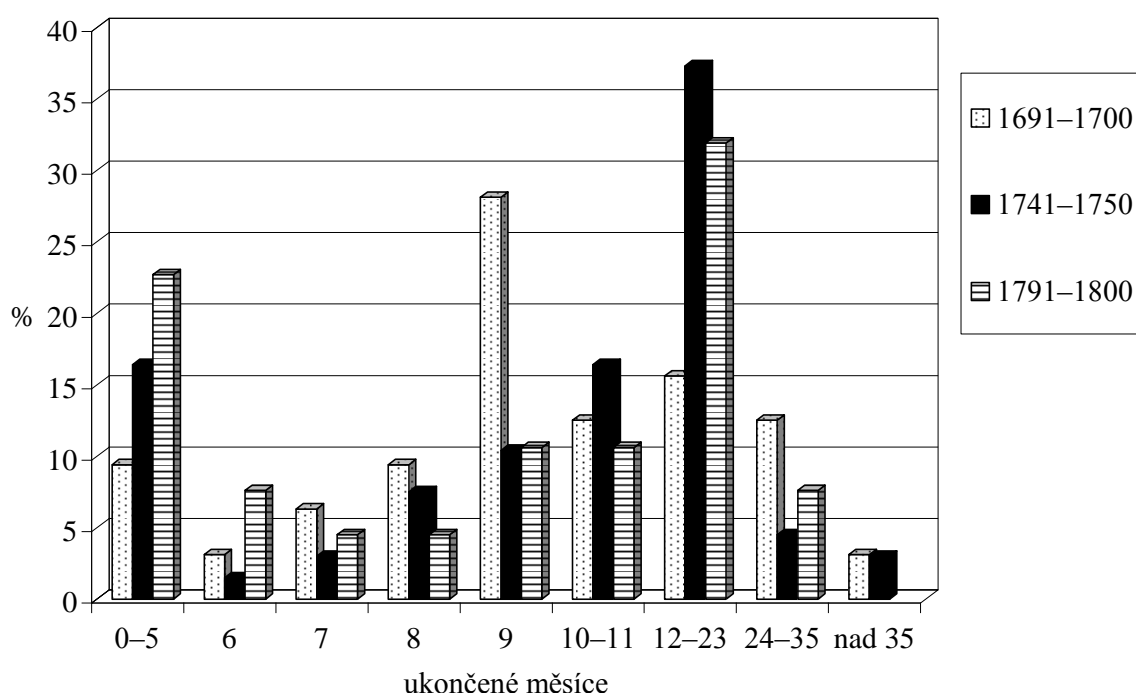
Lze konstatovat, že předmanželská početí v první a druhé kohortě byla mnohem méně častá než na přelomu 18. a 19. století. Během 8 měsíců po svatbě se v první kohortě narodilo kolem 20 % prvorozených dětí, na konci 18. století již však 35 %. Ani o jednom období nelze jednoznačně říci, že by předmanželská početí byla výsledkem chování, kdy pár, který již měl domluvenou svatbu, spolu začal sexuálně žít několik týdnů či měsíců před svatbou.⁸⁸⁰ Naopak se zdá, že se čím dál více prosazoval trend, kdy se mladí lidé nejprve intimně sblížili, a teprve když z tohoto vztahu bylo počato dítě, začali plánovat a připravovat svatbu.⁸⁸¹ V některých případech ke svatbě nikdy nedošlo, což mělo za následek porod nemanželského dítěte. Asi polovina dětí počatá v předmanželském vztahu se narodila během prvních čtyř měsíců po svatbě (u druhé kohorty to byly dokonce dvě třetiny dětí). Naopak početí do dvou měsíců před svatbou nebyla zdaleka tak častá, byla jich pouze čtvrtina ze všech předmanželských početí. Počet narozených dětí se zvyšuje od ukončeného 9. měsíce po svatbě. Velký počet dětí – ve druhé a třetí kohortě kolem třetiny – se rodil během druhého roku, který uplynul od uzavření manželství rodičů. Narození prvorozeného dítěte později než dva roky po svatbě bylo již dosti řídké (kolem 7 %).

---

⁸⁸⁰ J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, s. 74.

⁸⁸¹ K podobným závěrům dochází i G. FERTIG, *Heirat*, s. 109–110. Podle něj se tomuto modelu chování nevyhýbali ani lidé pocházející z vyšších sociálních vrstev, kteří se stali dědici gruntu.

Graf č. III.2 Doba mezi svatbou a porodem prvního dítěte v jednotlivých kohortách

Srovnáme-li podíl předmanželských počtí s podílem nemanželských dětí, vidíme, že zatímco podíl nemanželských dětí zůstal během sledovaného století prakticky konstantní, podíl předmanželských počtí postupně rostl – na konci 18. století byl ve srovnání s koncem století 17. téměř dvojnásobný. Přesto ani na konci 18. století nedosahoval podílu nemanželských dětí – je asi o 1 % nižší. Lze tedy říci, že pokud bylo během 18. století počato v nemanželském vztahu dítě, narodilo se častěji mimo manželství. O kohortě narozených v letech 1791–1800, pro kterou jako jedinou jsem byla schopná zjistit potřebné údaje, však lze konstatovat, že nakonec skončila většina nemanželských vztahů přeci jenom u oltáře. Z 59 párů, které počaly dítě před svatbou (resp. jejichž dítě se narodilo dříve než 9 měsíců po svatbě), jich 26 (44 %) uzavřelo manželství před narozením dítěte a dalších 7 (11,9 %) své dítě legitimizovalo dodatečně uzavřeným sňatkem. Celkově je možné konstatovat, že až 8,5 % dětí narozených v 90. letech 18. století mělo mimomanželský původ (tj. nebylo počato v manželství). Ukazuje se, že sexuální vztahy před manželstvím nebyly ničím výjimečným. Navazovala je zřejmě většina mladých lidí.

3.4.3 Matky nemanželských dětí

Následující odstavce jsou věnovány ženám narozeným v jednotlivých kohortách. Bohužel jsem musela z velké části rezignovat na záměr zjistit, jak velké části žen se porod nemanželského dítěte týkal, tedy jak častý byl tento typ chování od začátku 18. do začátku 19. století, a zda v této oblasti došlo k nějaké změně. Tuto analýzu

bylo opět možné uskutečnit pouze u třetí kohorty. U zbývajících kohort, zvláště u té první, bylo velmi těžké další osudy matek nemanželských dětí sledovat. I když samozřejmě ani u třetí kohorty nelze vyloučit, že se porody nemanželských dětí u části žen nepodařilo odhalit, byla tato možnost u žen narozených v letech 1691–1700 a 1741–1750 mnohem pravděpodobnější. Přesto budu alespoň u těch žen, kde se mi podařilo porod nemanželského dítěte zjistit, sledovat jejich další osudy, především chci odpovědět na otázku, zda byl porod nemanželského dítěte pro tyto ženy handicapem z hlediska případného pozdějšího vstupu do manželství.

Tabulka III.35 Ženy narozené v letech 1691–1700 podle sociálního původu, vstupu do manželství a eventuálního porodu nemanželského dítěte

Sociální postavení otce	Uzavřely manželství					Celkem
	ano		ne		neznámo	
	počet	z toho porodilo nemanželské dítě (počet)	počet	z toho porodilo nemanželské dítě (počet)		
Sedlák	14	–	1	–	1	16
Chalupník	26	2	–	–	1	27
Úředník	2	–	–	–	–	2
Domk.-řem.	2	–	–	–	–	2
Řemeslník	3	–	–	–	–	3
Domkář	2	–	–	–	–	2
Podruh	14	–	–	–	–	14
Celkem	63	2	1	–	2	66

O první kohortě narozených v letech 1691–1700 lze říci pouze to, že jen u 66 z 206 žen (32 %) se podařilo s jistotou stanovit, že se dožily alespoň 15. roku svého života a že se v této době ještě stále vyskytovaly ve sledovaných lokalitách. Pouze o jedné ženě z tohoto souboru lze s určitostí říci, že se nevdala, u dvou dalších žen se mi údaj o sňatku nepodařil zjistit; zbylých 63 žen sňatek uzavřelo. Porod nemanželského dítěte jsem bezpečně určila u dvou žen, obě byly dcery chalupníků a nakonec se vdaly. První žena udržovala dlouhodobější intimní vztah se svým budoucím manželem, druhá žena si nakonec vzala zřejmě jiného muže, než byl otec jejího prvního dítěte. Podívejme se nyní na jejich osudy blíže.

Kordule Šimanová (*1691) byla pravděpodobně nejmladším dítětem šťáhlavského chalupníka Pavla Šimana. Její rodiče se ve Šťáhlavech objevují poprvé v roce 1676, kdy zdejší matrika zaznamenává narození jejich syna Filipa Jakuba. Další dítě se podle matričních záznamů narodilo až o deset let později. Držitelem chalupnické

usedlosti o rozloze 11 str. se Pavel Šiman stal nejpozději roku 1694.⁸⁸² V průběhu dalších čtrnácti let zemřel a usedlost přešla na zmíněného Filipa Jakuba. Bohužel o těchto vlastnických změnách chybí v pozemkové knize jakýkoli zápis, takže není ani možné říci, jaký dědický podíl z usedlosti připadl Kordule. Po smrti svého otce žila Kordule pravděpodobně u své matky, která zemřela až v roce 1729. V roce 1717, kdy jí bylo šestadvacet let, se Kordule sblížila s Antonínem Holubem, synem Matěje Holuba ze Štáhlav, jenž zřejmě držel podobné hospodářství jako Pavel Šiman.⁸⁸³ Z tohoto vztahu se narodily dvě nemanželské děti – o Vánocích 1717 syn Jan Karel a o čtyři roky později dcera Alžběta. Šest týdnů po narození Alžběty se Kordule a Antonín Holub vzali. Proč se svatba nekonala dříve, není zcela jasné. Po svatbě manželé Štáhlavy zřejmě opustili, neboť o jejich dalších osudech není nic známo.

Kateřina Šuchmanová (1696–1743) přišla na svět jako třetí ze čtrnácti dětí, které se narodily v celkem dvou manželstvích Pavla Šuchmana (* kolem 1660–1746), jenž v roce 1713 v Plzenci koupil chalupnickou usedlost s 12 str. polí. O Kateřinině mládí opět není známo nic bližšího. Poprvé se v pramenech objevuje v roce 1719, kdy jako dvaadvacetiletá porodila nemanželského syna Josefa, o jehož otci matriční zápis mlčí. Shodou okolností se tak stalo dva měsíce po smrti Kateřinininy matky. Pavel Šuchman se znovu oženil v roce 1721 a o rok později se rozhodl z důvodu nemožnosti dále hospodařit předat usedlost nejstaršímu synovi Matějovi (*1691). V zápise o změně hospodáře se o Kateřině vůbec nemluví, takže nelze posoudit, zda a jak velký dědický podíl dostala.⁸⁸⁴ Pavel Šuchman se zřejmě po čase, kdy se jeho nová rodina začala značně rozrůstat (v druhém manželství se mu narodilo ještě devět dětí), rozhodl vystavět v Plzenci domek. Zápis na něj učinil v roce 1730 a žil v něm až do své smrti v roce 1746.⁸⁸⁵

Mezitím se v únoru roku 1725 Kateřina vdala. Jejím manželem se stal Ondřej Marek z Kněžic (* kolem 1700–1763). Zdá se, že ještě předtím – pravděpodobně někdy kolem roku 1722 – přivedla Kateřina na svět další nemanželské dítě, a to dceru Kateřinu (†1761). Zdejší matriky o jejím narození nic nevědí, takže je pravděpodobné, že ji Kateřina porodila někde jinde. Je možné, že jejím otcem byl Ondřej Marek, neboť tato dcera je v době svého sňatku v roce 1744 v matrikách zapsána pod příjmením Marková. Zajímavé je, že navzdory svému původu se Kateřině Markové podařilo uzavřít poměrně výhodný sňatek. Provdala se za ovdovělého o osm

---

⁸⁸² SOA Praha, PK Rokycany č. 268, s. 61–62, r. 1694.

⁸⁸³ V pozemkových knihách nenalezneme o vlastnictví Matěje Holuba žádnou zmínku. V tereziánském katastru je však k r. 1719 zapsán Matěj Holub jako držitel 11 str. polí. NA, TK, Plzeňsko 61, Štáhlavy a Nebilovy panství, rustikální fase, i. č. 2252, č. k. 684, r. 1719.

⁸⁸⁴ SOA Praha, PK Rokycany č. 233, s. 607–612, r. 1713 a r. 1722. Je možné, že na něj kvůli porodu nemanželského dítěte ztratila nárok.

⁸⁸⁵ SOA Praha, PK Rokycany č. 233, s. 615–616, r. 1730 a r. 1744.

let staršího Matěje Šmolíka, staroplzeneckého sedláka a rychtáře, jemuž porodila celkem osm dětí.

Kateřina Šuchmanová a Ondřej Marek zplodili s určitostí před vstupem do manželství ještě další dítě, a to dceru Marianu (1725–1726), která se narodila čtyři měsíce po svatbě svých rodičů. Kateřina a Ondřej zůstali po svatbě v Plzenci a v letech 1727–1734 zde přivedli na svět ještě další čtyři děti. Kateřina zemřela již v roce 1743, tedy ještě dříve než její otec. Ondřej Marek, který se během pěti měsíců znovu oženil, přežil Kateřinu o dvacet let.

*

Ve druhé kohortě se v letech 1741–1750 narodilo celkem 255 žen. Patnáctého roku svého života se jich nedožilo minimálně 103 (40,4 %), pravděpodobně se zdá úmrtí dalších tří žen (1,2 %). Dalších minimálně 24 žen (9,4 %) opustilo sledované obce již v dětském věku spolu se svými rodiči a osud dalších 33 (12,9 %) žen mi zůstal utajen. Celkem o 92 ženách (36,1 %) narozených v této druhé kohortě lze s jistotou říci, že se ve sledovaných obcích vyskytovaly ještě po 15. roce svého života.

Tabulka III.36 Ženy narozené v letech 1741–1750 podle sociálního původu, vstupu do manželství a eventuálního porodu nemanželského dítěte

Sociální postavení otce	Uzavřely sňatek					Celkem
	ano		ne		neznámo	
	počet	z toho porodilo nemanželské dítě (počet)	počet	z toho porodilo nemanželské dítě (počet)		
Sedlák	21	–	3	1	–	24
Chalupník	19	2	2	–	7	28
Úředník	4	–	–	–	–	4
Dom.-řemesl.	6	–	3	–	1	10
Řemeslník	2	–	–	–	–	2
Domkář	13	–	2	1	2	17
Podruh	4	1	2	–	–	6
Nemanželský původ	1	–	–	–	–	1
Celkem	70	3	12	2	10	92

Při výzkumu partnerského života těchto 92 žen bylo zjištěno, že minimálně 70 z nich (76 %) uzavřelo manželství. Naopak nikdy se nevdalo minimálně 12 žen (13 %). O případném sňatku či dalším osudu 10 žen (11 %) se mi nic zjistit nepodařilo. Nemanželské dítě porodilo během svého života nejméně 5 žen (ze souboru

82 žen to představuje 6 %). Jejich sociální původ byl různý a rozhodně zde neplatilo, že by matkou nemanželského dítěte byly většinou ženy pocházející z nižších sociálních vrstev. Porod nemanželského dítěte nebyl také zásadní překážkou k tomu, aby tyto ženy následně uzavřely sňatek – do manželství nakonec vstoupily tři z těchto pěti žen, pouze jedna se však provdala za otce svého prvorozeného nemanželského dítěte. Podívejme se opět blíže na jejich osudy.

Anna Bláhová (1747–1812) se narodila jako dvanácté, předposlední dítě velkého štářlávského sedláka Josefa Bláhy (1685–1756), který hospodařil na 68 str. polí. Z potomků Josefa Bláhy, kteří přežili dětský věk, byla nejmladší, navíc jediná dcera. V době narození Anny bylo jejímu otci již 62 let. Matkou Anny byla Magdalena Haladová (* kolem 1720–1787), třetí manželka Josefa Bláhy, která se za něj provdala v roce 1740. Z předchozích manželství se dospělosti dožili synové Václav (1727–1761), Jan (1735–1805) a Ondřej (1738–1761), přežil i Blažej (1745–1829), vlastní bratr Anny. V roce 1755 se sedmdesátiletý Josef Bláha rozhodl předat grunt svému nástupci a odejít na výměnek. Místo teprve desetiletého nejmladšího syna Blažeje vybral za dědice osmadvacetiletého, již pět let ženatého nejstaršího syna Václava.

V době, kdy Josef Bláha odcházel na výměnek, byl jeho grunt silně zadlužený. Celková výše dluhů dosáhla 185 zl., z toho nejvíce (82 zl.) představovala dlužná kontribuce. Pro osmiletou Annu tato situace znamenala, že jí, ani žádnému z jejích sourozenců, nebyl vyměřen žádný dědický podíl. Po otcově smrti Anna nežila zřejmě zrovna v podmínkách, které by odpovídaly postavení jediné dcery velkého sedláka. Situace se zřejmě ještě zhoršila po roce 1761, kdy zemřel Annin nevlastní bratr a zároveň hospodář Václav. Václavova vdova Kateřina (1727–1797) se totiž rok po svém ovdovění vdala za Martina Doláka z Milínova (* kolem 1730–1771), a na statek tak přivedla úplně cizího hospodáře. Ten však nehospodařil dlouho, zemřel v roce 1771. Jak se situace na statku vyvíjela dále, není úplně jasné. Hospodyní byla pravděpodobně Kateřina, která zde žila se svými pěti dětmi – dvouletým Jakubem z druhého manželství a s dětmi Václava Bláhy: dvacetiletou Kateřinou (roku 1773 se provdala), osmnáctiletou Marianou (roku 1774 se provdala), čtrnáctiletou Marií Magdalenou (provádala se roku 1782) a jedenáctiletým Václavem (1760–1848). Na statku pravděpodobně bydlel i Kateřinin šestatřicetiletý švagr Jan Bláha, jenž se nejpozději roku 1776 oženil a kterému se zde v letech 1777 a 1781 narodily dvě děti. Na výměnku dále žila i Kateřinina jednapadesátiletá tchyně s šestadvacetiletým synem Blažejem Bláhou a čtyřadvacetiletou dcerou Annou Bláhovou.

Někdy v roce 1776 došlo k zásadnímu zvratu. Blažej Bláha, který se zřejmě právě oženil, se rozhodl napadnout stávající situaci s poukazem na to, že byl nejmladším synem Josefa Bláhy, a statek měl tedy připadnout jemu. Skutečně se mu podařilo přesvědčit vrchnost, a tak se v roce 1777 stal hospodářem otcovského gruntu, čímž byly pominuty nároky Blažejova tehdy již sedmnáctiletého synovce Václava. Ten se však se situací nesmířil a někdy na konci 18. století začal vést proti Blažejovi

spor, který skončil v roce 1802 dohodou, že statek připadne Václavu Bláhovi, který Blažejovi odstoupí 28 str. polí.⁸⁸⁶

Jaký dopad měly tyto dědické spory na Annu Bláhovou, můžeme odhadovat jen stěží. Jediný přínos, který z této situace pro ni vyplynul, bylo vyměření dědického podílu, který byl v roce 1777 stanoven na pouhých 1,5 zl. Tato částka ovšem nemohla tehdy třicetileté Anně nijak pomoci. Anně tak nezbylo než dál zůstat podruhní. I když byla původem selská dcera, nikdy se jí nepodařilo uzavřít sňatek, zato porodila dvě nemanželské děti. První dcera Marie se narodila na konci roku 1781, kdy bylo Anně 34 let. Nepřežila však první rok svého života. O tři roky později, začátkem roku 1785, Anna porodila druhou dceru Marianu. Ta se sice dospělosti dožila, čekal ji však podobný osud jako její matku. Od mládí musela sloužit a v roce 1811 jako pětadvacetiletá porodila nemanželskou dceru Annu. Rok poté pětadesátiletá Anna Bláhová zemřela. V úmrtní matrice byla charakterizována jako žebračka.

Magdalena Štěpánová (*1747– asi 1803) byla dcerou sedleckého chalupníka Václava Štěpána hospodařícího na 19 str. polí. Když jí bylo třináct let, zemřela její matka a otec se během dvou měsíců podruhé oženil. Po smrti otce v roce 1766 byl Magdaleně vyměřen dědický podíl 13,5 zl., do roku 1777 z něj však neobdržela nic, naopak třemi zlatými sama přispěla na otcův pohřeb.⁸⁸⁷ O mládí Magdaleny toho vzhledem k nedostatku pramenů příliš nevíme. Je možné, že odešla do čelední služby. Jako jednadvacetiletá se sblížila s Ignácem Cinkem (1743–1772), synem již zemřelého plzeneckého kováře a domkáře. Z tohoto vztahu se roku 1769 narodil nemanželský syn Martin (†1835). Další nemanželské dítě porodila Magdalena o deset let později. Je pravděpodobné, že otcem dcery Terezie byl Magdalenin budoucí manžel Josef Libeš z Rakové (* kolem 1755–1814). Magdaleně se tedy podařilo vdát se přesto, že jí bylo již 34 let a do manželství přivedla dvě nemanželské děti – téměř třináctiletého syna a rok a půl starou dceru. Pravdou ovšem je, že syn Martin byl již ve věku, kdy některé děti odcházely do služby, případně pracovaly doma. Manželé si po roce 1789 vystavěli v Sedlci domek, kde žili až do své smrti.⁸⁸⁸ Na závěr zbývá dodat, že i Terezie „po vzoru“ matky v dospělosti porodila nemanželské děti. Její tři dcery se narodily v letech 1805, 1812 a 1814. Na rozdíl od matky se však Terezie nikdy nevdala, zemřela svobodná v roce 1824. Tehdy byla její matka již více než dvacet let mrtvá – zemřela jako šestapadesátiletá v roce 1803. Její manžel, který se podruhé oženil, ji přežil o jedenáct let.⁸⁸⁹

Kateřina Šuchmanová (1743–1811) byla dcerou Václava Šuchmana (1698–1753), plzeneckého chalupníka obdělávajícího 21 str. polí. Narodila se jako druhá z celkem devíti dětí. Dospělosti se však kromě ní dožil pouze bratr Dominik (1750–

---

⁸⁸⁶ SOA Praha, PK Rokycany č. 270, fol. 97–101, r. 1755, r. 1777 a r. 1802.

⁸⁸⁷ SOA Praha, PK Rokycany č. 273, fol. 148–150, r. 1768 a r. 1777.

⁸⁸⁸ SOA Praha, PK Rokycany č. 273, fol. 848, r. 1789 a r. 1814.

⁸⁸⁹ Podrobněji je osud Magdaleny Štěpánové popsán na s. 182.

1809). Když jí bylo deset let, zemřel její otec. Matka Apolena (* kolem 1715–1797) se po čtyřech letech svého vdovství znovu provdala a hospodařila společně s manželem Janem Kuglerem. Statek synovi Dominikovi předala formálně až v roce 1776, kdy byl rovněž vyměřen podíl pro Kateřinu. Ta měla původně nárok na peněžitý obnos 14 zl., místo toho jí však bratr Dominik odstoupil na gruntě stojící podružský domek, jehož cena byla odhadnuta na 36 zl. Za to se Kateřina zavázala místo Dominika vyplatit dědický podíl 14 zl. své matce.⁸⁹⁰

V té době byla třiatřicetiletá Kateřina již šest let vdaná. Jejím manželem se v únoru 1770 stal Antonín Černý (* kolem 1746–1819), syn podruha z Předenic. Ještě předtím, čtyři měsíce před svatbou, porodila Kateřina nemanželského syna Daniela, jenž v červnu 1770 zemřel. Jako otec dítěte byl do matriky zapsán právě Antonín Černý. V manželství přivedla Kateřina na svět v letech 1771–1778 ještě dalších šest dětí. Někdy na konci 18. století se její manžel stal panským poklasným. V prvním desetiletí 19. století se rodina přestěhovala do nově postaveného plzenec-kého domku, který Kateřina koupila od Josefa Sedláka za 311 zl. c.m. Svůj původní domek naopak postoupila synovci Tomáši Šuchmanovi (1778–1848) za 30 zl.⁸⁹¹ Kateřina zemřela jako sedmašedesátiletá v roce 1811. Její manžel, který se vzápětí poté znovu oženil, ji přežil o osm let.

Anna Šlezingerová (1741–1795) se narodila jako šesté z deseti dětí největšího lhůteckého sedláka. Josef Šlezinger (1704–1768) hospodařil sice na 50 str. polí, jeho statek byl však již v roce 1730, kdy ho přebíral, silně zadlužený. Šlezingerovi se nepodařilo dluhů se zbavit, a tak se v roce 1755 rozhodl svoji usedlost prodat a na statku zůstat jako výměnkář.⁸⁹² Jeho čtyři děti, které se dožily dospělosti, nedostaly z usedlosti žádný podíl, musely žít jako podruzi a ze stejné vrstvy si vybíraly i své partnery.

Také Anna se stala podruhyní. V roce 1776 jako pětatřicetiletá přivedla na svět nemanželskou dceru Josefu, která však po dvou měsících zemřela. Nakonec se Anně přeci jenom podařilo provdat se, a to v roce 1782, kdy jí bylo téměř 41 let. Vzala si Blažeje Lauřima (* kolem 1738–1787), syna lhůteckého domkáře. Manželům se měsíc po svatbě narodil syn Matěj, který zůstal jejich jediným dítětem. Rodina zřejmě žila v podruží v domě, který po smrti otce převzal Blažejův bratr Jan (1740–1796). Manželství však netrvalo dlouho, po pěti letech Blažej Lauřim zemřel a Anna žila dalších osm let jako vdova. Zemřela v roce 1795 ve věku 54 let.

Ludmila Šimanová (*1744) byla druhorozenou z deseti dětí (dospělosti se dožilo pět z nich) šťáhlavského domkáře a hutníka Tomáše Šimana (* kolem 1720–1769). V červnu 1769, shodou okolností čtrnáct dní po smrti svého otce, porodila pětadvacetiletá Ludmila nemanželského syna Jana, za jehož otce byl do matriky za-

---

⁸⁹⁰ SOA Praha, PK Plzeň č. 136, fol. 480–482, r. 1776.

⁸⁹¹ SOA Praha, PK Plzeň č. 134, fol. 478, r. 1825. Tamtéž, fol. 598, r. 1826.

⁸⁹² SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol. 49, r. 1755. K tomu viz s. 286 a 296.

psán voják Václav Netina. Chlapec zemřel jako dvouletý v roce 1771. Tento údaj je zároveň posledním dokladem o tom, že se Ludmila zdržovala v otcovském domě. Z dědického vypořádání, které bylo ovšem uskutečněno až v roce 1784, se můžeme dozvědět, že jí – údajně ještě otec – poskytl 5 zl. na *vejhost na svobodu* do Horšovského Týna. O Ludmiliných dalších osudech není nic známo. Určitě žila ještě v roce 1793, kdy jí byl vyplacena poslední část dědického podílu (ten jí po odečtení zmíněných 5 zl. byl vyměřen na 6 zl.). V zápise se však neuvádí nic o tom, zda byla Ludmila vdaná, či nikoli.⁸⁹³

*

V poslední zkoumané kohortě se v letech 1791–1800 narodilo celkem 150 žen, které se 15. roku svého života dožily v některé ze sledovaných lokalit. U patnácti žen se mi nepodařilo zjistit jejich další osud po dosažení dospělosti, proto budu dále pracovat se souborem 135 žen. Celkem devatenáct žen (14 %) nikdy neuzavřelo manželství, čtrnáct žen z této skupiny zemřelo v bezdětném stavu, čtyři ženy měly jedno nemanželské dítě, jedna žena porodila dvojčata. Zdá se, že ve druhém a třetím desetiletí 19. století, kdy většina žen ze sledované kohorty porodila své první dítě, navazovali mladí lidé sexuální vztahy ještě před manželstvím poměrně běžně, alespoň v určitých sociálních vrstvách. Ne všechny předmanželské vztahy však zůstaly „bez následků“. Větší část žen po zjištění svého těhotenství uzavřela sňatek ještě dříve, než se dítě narodilo. Některým ženám se do manželství podařilo vstoupit alespoň dodatečně, když dítě bylo již na světě. Existovala ale také skupina dívek a žen, které se nikdy neprovdaly, některé ženy udržovaly mimomanželský vztah i dlouhodobě nebo opakovaně.

Ze 135 žen porodilo alespoň jedno nemanželské dítě celkem 20 žen – tedy 15 %. Více nemanželských dětí mělo pět žen. Zdá se, že pro naprostou většinu žen bylo jejich těhotenství nečekanou, či minimálně nežádoucí záležitostí. Domnívám se, že většina žen navazovala předmanželské vztahy s vidinou budoucího manželství. Narození nemanželského dítěte muselo z tohoto pohledu znamenat častěji spíše zklamání než zrealizovanou touhu po dítěti. Pokud některá žena, která cítila, že nemá příliš šancí porodit své dítě v manželství, řešila svou mateřskou touhu nemanželským vztahem, představovala spíše výjimku. Této možnosti nenasvědčuje ani věk žen v době porodu nemanželského dítěte. Před dovršením 23. roku porodilo nemanželské dítě 47 % žen, do konce 25. roku svého života 73 % žen. V pozdějším věku se nemanželské dítě narodilo pouze čtyřem ženám. Dvě ženy měly dítě po dovršení 28 let, jedna po 32. roce a jedna dokonce až po 36. roce svého života. Tyto čtyři ženy se však nakonec přeci jenom vdaly. Pravdou ovšem je, že děti tří ze čtyř těchto žen nepřežily více než několik týdnů svého života.

Nejdříve se podařilo uzavřít sňatek **Barboře Valterové** (1796–1849), dceři domkáře-ševce ze Štáhlav. Vdala se šestnáct měsíců poté, co v červenci 1825 jako

---

⁸⁹³ SOA Praha, PK Rokycany č. 276, fol. 148, r. 1784.

osmadvacetiletá porodila nemanželské dítě, které bezprostředně po porodu zemřelo. Jejím manželem se stal Vavřinec Šťastný (* kolem 1795–1856), syn šťáhlavského domkáře. Vavřinec se vyučil ševcem, několik let strávil na vojně a v roce 1826 získal od otce domek ve Šťáhlavech, v němž s manželkou žili až do smrti.

Druhá žena, **Alžběta Škodová** (1798–1869), se narodila jako dcera plzeneckého domkáře-kováře. V roce 1824 odešla sloužit do Plzně a je možné, že tam také otěhotněla. V srpnu 1827 se jí ve Starém Plzenci, kam se vrátila, narodil syn Matěj. V říjnu 1833, když bylo Alžbětě již 35 let, se provdala za Dominika Pražáka (1809–1880), syna plzeneckého havíře, jenž byl o více než 10 let mladší než jeho manželka a živil se rovněž jako havíř.

Mariana Maislová (1795–1858) byla dcerou plzeneckého domkáře-krejčího. V roce 1816 sloužila v Plzni, v letech 1820 a 1822 byla však již opět evidována u matky ve Starém Plzenci.⁸⁹⁴ V otcovském domku zřejmě zůstala i poté, co ho v roce 1823 převzala sestra Klára Holubová (* kolem 1798–1861). V březnu roku 1828 se zde Marianě narodil syn Jan, který ovšem žil pouze tři měsíce. Mariana se jako šestatřicetiletá vdala v říjnu 1831 za vdovce Františka Viletu (1786–1874), jenž byl ve Šťáhlavech domkářem-sedlářem.

Marianě Slavíkové (*1797) bylo v červenci 1837, kdy si brala Martina Majera, již čtyřicet let. Její snoubenec, hrnčířský mistr, který se narodil ševcovskému mistrovi ze Spáleného Poříčí, byl o celých patnáct let mladší. Mariana byla dcerou hutníka Františka Slavíka a po smrti své matky (1805) se stala dědičkou poloviny domkářské usedlosti ve Šťáhlavech, kterou její matka zdědila po svém otci. I když v pozemkové knize nejsou uvedeny podrobnosti,⁸⁹⁵ je pravděpodobné, že František Slavík, který se v roce 1805 znovu oženil, měl právo si držbu usedlosti ponechat až do své smrti. Slavík zemřel v roce 1835, a až tehdy se zřejmě Marianě vytvořil prostor k převzetí dědictví, které jí v roce 1837 napomohlo ke sňatku. Mezitím ovšem v prosinci 1833 Mariana porodila nemanželského syna Františka, který o tři měsíce později zemřel. Dva měsíce po svém sňatku Mariana prodala za 248 zl. c.m. zděděnou polovinu usedlosti svému bratranci, jenž vlastnil druhou polovinu, a spolu se svým manželem ze Šťáhlav odešla.⁸⁹⁶

*

Podívejme se nyní na sociální původ žen narozených v letech 1791–1800, které porodily nemanželské dítě. Jak se dalo očekávat, patřila většina z nich k nižším sociálním kategoriím. Zatímco dcery sedláků porodily nemanželské dítě jen za výjimečné situace (3 % žen) a ani u dcer chalupníků nebyla četnost porodů ne-

---

⁸⁹⁴ SOA Praha, VS Šťáhlavy, Seznam obyvatelstva k předpisu daně z hlavy, i. č. 201–204, r. 1816–1824.

⁸⁹⁵ SOA Praha, PK Rokycany č. 276, fol. 422, r. 1805.

⁸⁹⁶ Tamtéž, fol. 423, r. 1837.

manželských dětí nijak vysoká (8 %), u dcer domkářů-řemeslníků, domkářů nebo podruhů porod nemanželského dítěte již tak výjimečný nebyl – týkal se 18–25 % žen.

Tabulka III.37 Ženy narozené v letech 1791–1800 podle sociálního původu, vstupu do manželství a eventuálního porodu nemanželského dítěte

Sociální postavení otce	Uzavřely sňatek					Celkem
	ano		ne		neznámo	
	počet	z toho porodilo nemanželské dítě (počet)	počet	z toho porodilo nemanželské dítě (počet)		
Sedlák	32	1	2	–	1	35
Chalupník	10	–	3	1	1	14
Úředník	6	1	–	–	2	8
Dom.-řem.	20	5	8	2	1	29
Řemeslník	1	–	–	–	1	2
Domkář	33	5	3	2	3	39
Podruh	14	3	3	–	6	23
Celkem	116	15	19	5	15	150

Zároveň však nelze říci, že nemanželské dítě představovalo pro jeho matku závažný handicap z hlediska možnosti uzavřít později sňatek. Většina matek nemanželských dětí (75 %) se totiž nakonec provdala, i když je pravda, že ne vždy za otce svého dítěte. Protože otec nemanželského dítěte nebýval vždy zapisován do matriky, je těžké posoudit, zda byl totožný s budoucím manželem matky. Určitým ukazatelem může v tomto směru být časová prodleva mezi porodem a sňatkem. Pokud matka nemanželského dítěte vstoupila do manželství několik málo týdnů či měsíců po svém porodu, lze téměř s jistotou tvrdit, že se provdala za otce svého dítěte. Pokud však od porodu uběhlo již několik let a dítě navíc mezitím zemřelo, je pravděpodobnější, že se manželem stal někdo jiný.

Pokud se mi podařilo zjistit, vdalo se za otce svého dítěte celkem šest žen. Dvě ženy si vzaly otce svého druhého nemanželského dítěte, přičemž alespoň v jednom z těchto dvou případů byl tento muž s největší pravděpodobností otcem i dítěte prvního. Zbýlých 47 % žen se zřejmě provdalo za jiného muže. V 18. století bylo ještě výjimečné, aby lidé udržovali dlouhodobý nemanželský poměr. V 19. století se však již s takovými případy setkáváme, jak ukazuje následující příběh Marie Chlandové a Jakuba Krákory.

Jakub Krákora (1790–1866) pocházel z Nebílov, jeho sociální původ však není znám, vím pouze, že byl odveden na vojnu. V lednu 1817 se poprvé objevuje ve šňáhlavské matrice, a to jako otec Jana Chlandy, jehož matkou byla Marie Chlandová (1792–1849), dcera sedleckého podruha. Marie v době porodu sloužila

ve šťáhlavském dvoře, který byl v matrice uveden i jako místo jejího porodu. Ve službě Marie Chlandová nezůstala dlouho. Nejpozději v roce 1819 se vrátila k rodičům do Sedlce, kde v říjnu 1819 porodila druhého syna (Josefa), za jehož otce byl zapsán rovněž Jakub Krákora, tentokrát označený za invalidu a podruha. Mimomanželský vztah Marie Chlandové s Jakubem Krákorou pokračoval i po narození jejich druhého dítěte. Třetí dítě tohoto páru (Marie) se narodilo v lednu roku 1824. V této době se Jakub Krákora sblížil ještě s další ženou, Marií Cinkovou (* kolem 1800–1844), dcerou sedleckého pastýře a domkáře. Ta mu v listopadu 1824 porodila syna Václava, který ale nepřežil první měsíc svého života. Jakub Krákora se nakonec v květnu 1825 oženil s Marií Chlandovou, se kterou přivedl na svět v letech 1827–1830 ještě další tři děti. Nakonec se vdala i Marie Cinková, které otec v listopadu 1828 u příležitosti jejího sňatku odstoupil svůj domek, a to za Františka Frose (*1798), krejčovského mistra z Plzně.

Netypický byl i příběh **Mariany Suché** (1800–1888), dcery plzeňského domkáře, a Jana Škody (1800–1874), syna plzeňského kováře-domkáře. O Marianě se z matrik dozvídáme, že v dubnu 1823 porodila svého prvorozeného nemanželského syna Františka. O tři roky později, v květnu 1826, se Marianě narodila dcera Kateřina. Jako otec Kateřiny byl do matriky zapsán Jan Škoda, tehdy kovářský tovaryš, který si Marianu nakonec vzal, ovšem až v listopadu 1835. Kdo byl otcem Františka, nevíme.⁸⁹⁷ Jan Škoda však zřejmě ne, neboť František nikdy nepřijal jeho jméno, ale jak při své svatbě v roce 1850, tak po celý život užíval po matce příjmení Suchý. Proč se Jan Škoda a Mariana Suchá vzali až téměř deset let po narození svého dítěte, také nevíme. Snad byly překážkou jejich sňatku ekonomické důvody. Jan byl sice kovářem, ale nikdy se mu nepodařilo získat vlastní domek. Zdržoval se buď v otcovském domě, který od roku 1825, kdy otec zemřel, patřil bratru Františkovi (1807–1856), nebo jinde v podruží.

*

Při výzkumu fenoménu nemanželských dětí se pozornost obvykle soustřeďuje převážně jen na jejich matky, o otcích se toho moc nedozvíme. Tato jednostrannost je dána již samotnými prameny, které o otcích nemanželských dětí často mlčí. Na muže nemělo narození nemanželského dítěte zdaleka takový dopad jako na ženu, kterou porod za svobodna poznamenal nejen po stránce společenské, ale i ekonomické. Přesto není nezajímavé ukázat si i osudy dvou mužů narozených ve třetí kohortě, kteří se stali otci nemanželských dětí.

Antonín Páv (1793–1849) se narodil jako třetí z devíti dětí plzeňského domkáře Martina Páva (* kolem 1765–1833). Za dědice otcovské usedlosti byl určen jeho mladší bratr Václav (*1797), i když podle patentu z roku 1787 by dědické právo mělo náležet Antonínovi, který musel hledat zabezpečení jinde, ač byl nejstarší syn. Do roku 1805 byl evidován u svých rodičů, v roce 1809 vystupuje v pramenech jako

---

⁸⁹⁷ František je uveden jako syn Jana Škody a jeho ženy v soupise duší z r. 1838.

čeledín u plzeňského sedláka Blažeje Lukeše. V letech 1811–1813 sloužil v plzeňském dvoře. Následně byl odveden na vojnu, na ní však zřejmě nezůstal dlouho. V únoru 1819 se Barboře Hofmanové (1799–1839), devatenáctileté dceři sedleckého tesaře, narodila nemanželská dcera Marie, za jejíhož otce se prohlásil Antonín Páv, který v té době vystupoval jako podruh v otcovském domě. Barbora Hofmanová porodila v letech 1823–1831 ještě další čtyři nemanželské děti, poslední, šesté, dítě se jí narodilo v roce 1837. U těchto ostatních dětí nejsou otcové v matrice uvedeni, takže se nedá s jistotou říci, zda některé z těchto dalších dětí nebylo rovněž Antonína Páva.

V roce 1825 se Antonín Páv sblížil ještě s jinou ženou, kterou byla Marie Příbáňová (1800–1836), dcera panského hajného na Kozlu. I z jejich vztahu se v listopadu 1825 narodilo nemanželské dítě – syn Jan (1825–1865). Tentokrát se však Antonín s Marií oženil, a to v listopadu 1826, tedy rok po narození syna. Po svatbě žil Antonín Páv se svou rodinou v podruží u plzeňského sedláka Jana Císaře, kde se mu narodily ještě dvě děti – v roce 1828 syn Josef a v roce 1830 syn Martin. Místa, kde žil v podruží, Antonín Páv často střídal. V listopadu 1836 Antonínova manželka zemřela. Antonín se v červenci následujícího roku oženil s Annou Zítkovou (* kolem 1787–1860), již padesátiletou dcerou pastýře z Klabavy. Druhý sňatek však Antonínovi Pávovi žádnou změnu jeho pozice nepřinesl. Antonín zůstal až do smrti v roce 1849 podruhem, jeho druhá manželka ho přežila o 10 let.

Jan Petr (1800–1870) se narodil jako poslední, jedenácté, dítě plzeňského sedláka Ondřeje Petra (1749–1823), jenž obdělával 68 str. polí. Jako na jediného ze tří synů na něj nezbyla žádná nemovitá část dědického podílu. Svému nejstaršímu synu Dominikovi (1780–1851) postoupil otec v roce 1807 od svého gruntu (čp. 38) 27 strychů a zbylé polnosti i se statkem předal v roce 1813 prostřednímu synu Josefovi (1787–1878). Janovi byl při této příležitosti vyměřen dědický podíl 200 zl. w.w.⁸⁹⁸ Nedlouho poté Jan odešel do Plzně, kde zřejmě sloužil. Jak dlouho v Plzni zůstal, z pramenů nevyplývá. Je však pravděpodobné, že minimálně do roku 1824, neboť se do té doby v plzeňské evidenci vůbec nevyskytuje. Je možné, že právě v Plzni se sblížil se svou nevlastní sestřenicí Josefou Šmolíkovou (1801–1877), neboť podle seznamu obyvatelstva k předpisu daně z hlavy zde Josefa v roce 1824 sloužila. Jejich vztah ovšem nebyl vůbec jednoduchý a mělo trvat dvacet let, než mohl být završen svatbou.

Josefa Šmolíková byla dcerou plzeňského rychtáře a sedláka Matěje Šmolíka (1764–1830) hospodařícího na 70 str. polí. Matěj Šmolík byl nevlastním bratrem matky Jana Petra (měli společného otce, ale různé matky). Vztah Jana Petra a Josefy Šmolíkové byl problematický už vzhledem k příbuzenství. Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 v § 65 kapitoly o právu manželském sňatek bratrance a sestřenice zakazoval, dispens byl ovšem možný. Zdá se však, že hlavní překážku představovali rodiče, především ze strany Josefy (otec Jana Petra zemřel již v roce 1823).

---

⁸⁹⁸ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 165–166, r. 1813.

Možná, že mezi oběma rodinami existovala nějaká dlouholetá nevraživost, která měla kořeny v dětství či mládí obou nevlastních sourozenců. V každém případě se situace nezměnila ani po smrti Matěje Šmolíka. V dědickém vypořádání z roku 1831, které zachycuje pozemková kniha, se můžeme dočíst, že *dcera Josefa Šmolíková obdrží jménem podílu odkaz 1000 zl., dva odrostlý kusy hovězího dobytka a 10 ovcí s tou ale vejmkou, že ona všeho podílu zbavená být má, kdyby sobě Jana Petra, sedláře, za manžela vzít chtěla, kdyby se ale za žádnýho jinýho provdati neměla, tak jest dědic Matěj Šmolík povinen ji proti ztrátě toho podílu a dobytka v gruntě do smrti vyživit.*⁸⁹⁹ V dalším o deset let pozdějším zápise, kterým Josefín bratr Matěj otcovský grunt prodal, se o Josefě vůbec nemluví, a tak není jasné, zda dědický podíl dostala vyplacen, či nikoli.

Vraťme se však zpátky do poloviny 20. let. Josefa tehdy otěhotněla a někdy v roce 1825 nebo 1826 porodila Jana, který byl téměř s jistotou synem Jana Petra. Z toho, že plzeňské matriky narození tohoto nemanželského dítěte nezaznamenaly (o jeho existenci se dozvídáme až v roce 1838, kdy jej eviduje status animarum), se zdá být pravděpodobné, že ho Josefa porodila v Plzni nebo jinde, kam ji mohli rodiče poslat, aby se vyhnuli hanbě. Další nemanželské dítě (syn Josef) se Josefě narodilo v červnu 1831, tedy půl roku po smrti jejího otce a tři měsíce po onom dědickém vyrovnání. Jako otec byl do matriky zapsán Jan Petr, není ovšem jasné, zda ihned po narození syna, či až v roce 1844, kdy ho sňatkem legitimizoval. Tohoto druhého syna porodila Josefa v otcovském domě. Zdá se však, že nejpozději během dalších pěti či šesti let spolu Jan Petr a Josefa Šmolíková začali i žít jakoby byli manželé. Status animarum eviduje v roce 1838 Jana Petra jako sedláře žijícího v podružské domácnosti a *při něm* i Josefu Šmolíkovou a jejich tři děti (jako třetí se narodila v roce 1837 dcera Barbora).⁹⁰⁰ Jan Petr a Josefa Šmolíková se nakonec přeci jenom vzali. Jejich svatba se konala v listopadu 1844, kdy se svým věkem blížili již k polovině páté desítky. Přesto však měli před sebou ještě poměrně dlouhou budoucnost. Jako první zemřel v roce 1870 Jan Petr, jeho manželka ho přežila o sedm let. Zbývá ještě doplnit, že v březnu 1846, rok a půl po svatbě, se Janu Petrovi podařilo koupit za 187 zl. c.m. od plzeňského chalupníka Jana Fencla místo ke stavbě domku. Ve vystavěném domku, který v roce 1867 předali synovi Josefovi a jeho manželce, zůstali Jan i Josefa až do své smrti.⁹⁰¹

*

Nemanželské děti, jejich výskyt a postavení ve společnosti je tématem značně širokým, které zde nebylo možné obsáhnout v úplnosti. Výše nastíněný výzkum byl zaměřen především na okolnosti narození těchto dětí na přelomu 18. a 19. století

---

⁸⁹⁹ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 62, r. 1831.

⁹⁰⁰ SOKA Plzeň-jih se sídlem v Blovicích, Archiv fary Starý Plzenec, i. č. 3a, Stav duší, rok 1838.

⁹⁰¹ SOA Praha, PK Plzeň č. 134, fol. 50–51, r. 1846 a 1867.

a na další osudy jejich matek. Údaje pro období předcházející jsou více torzovité, přesto však je možné vysledovat v sexuální chování mladých lidí v 18. století určitý trend. Jak se zdá, udržovalo předmanželské, resp. nemanželské intimní vztahy stále více lidí. Tento trend zřejmě souvisí i se změnou celkové sociální struktury sledovaných obcí. Zatímco na začátku 18. století měly významnou pozici v sociální skladbě jednotlivých vesnic rodiny sedláků a chalupníků, o sto let později si již získaly výraznou většinu rodiny domkářů a podruhů. I když bylo na případech z první a druhé kohorty vidět, že nemanželskému dítěti se úplně nevyhnuly ani dcery chalupníků či dokonce sedláků, přesto však k tomuto chování měly více příležitostí ženy pocházející z nižších sociálních vrstev, které mnohem častěji odcházely z domova do čelední služby. Menší výskyt nemanželských porodů u níže postavených žen narozených v první a druhé kohortě bych spíše přisuzovala nedostatečné evidenci. Pokud ženy porodily své děti mimo sledované obce a jejich děti zemřely dříve, než se tyto ženy vrátily domů, mohly z přehledu matek nemanželských dětí úplně vypadnout.

Nárůst podílu nemanželských dětí je možné pozorovat především od druhého desetiletí 19. století. Nedomnívám se, že by v pozadí tohoto jevu stálo plánované rozhodnutí této skupiny žen ve smyslu teorie, s níž přišel David Sabean, který tvrdí, že ženy, které neměly příliš šanci uzavřít sňatek, se vědomě rozhodly pro porod nemanželského dítěte, které jim mělo přinést zajištění pro případ stáří. Porodem nemanželského dítěte se tyto ženy měly stát rovněž atraktivnějšími z hlediska potenciálního manžela, neboť mohly do manželství přivést další pracovní sílu. Sabean dokonce uvádí, že porod nemanželského dítěte, s jehož výchovou a obživou vypořádali prarodiče, mohl být pro ženu někdy méně rizikový než ekonomicky ne zcela zajištěné manželství. Porod nemanželského dítěte vykládá Sabean tedy jako formu předem uvážené strategie.⁹⁰²

Na základě svého výzkumu se však domnívám, že pro většinu žen, které porodily nemanželské dítě, nebylo jejich těhotenství výsledkem předem promyšlené strategie, nýbrž že šlo spíše o těhotenství nechtěné a neplánované, čemuž nasvědčuje i věk těchto žen v době jejich otěhotnění. Rovněž atraktivita manželství se zdá být z hlediska těchto žen nesporná. Většina žen, které nemanželské dítě porodily, se nakonec vdala, to znamená, že o sňatek tyto ženy zcela jistě stály a usilovaly. Kalkulace, že by žena přivedla na svět nemanželské dítě, aby si vytvořila pojistku pro stáří, se nezdá pravděpodobnou i z toho důvodu, že většina nemanželských dětí zemřela v dětském věku, tedy dříve, než mohla začít plnit funkci „živitele“. Pokud by se ženy chtěly opravdu tímto způsobem zabezpečit, musely by během svého života porodit více dětí, což se ovšem tak často nestávalo. Při posuzování okolností narození nemanželského dítěte nemůžeme pustit ze zřetele ani společenskou stránku věci.

I když z mého výzkumu vyplývá, že předmanželské sexuální vztahy udržovala zvláště v první polovině 19. století většina mladých lidí pocházejících z nižších

---

⁹⁰² D. SABEAN, *Unehelichkeit*, s. 69–71.

sociálních vrstev, pohlížela společnost na poklesky žen vyústěné v narození nemanželského dítěte s opovržením a despektem, ve starší době byly tyto ženy často i vyšetřovány a stíhány, což změnilo až osvícenství.⁹⁰³ Ženám příslušejícím k nižším společenským vrstvám (a to i děvečkám) byly společností často automaticky přisuzovány vlastnosti jako nestoudnost a nemravnost a porod nemanželského dítěte byl chápán jako přirozený důsledek tohoto chování.⁹⁰⁴ Přesto postupně rostl počet případů, v nichž nemanželské děti nerodily pouze ženy bez partnera, ale rovněž ženy žijící v trvalém, byť nesezdaném svazku. „Romantická láska“, která se v 19. století stále více prosazovala, ovšem často narážela na společenské i ekonomické bariéry, jejichž překonání mělo trvat ještě velmi dlouho.

3.5 Životní cyklus

V následující části se snažím postihnout nejdůležitější životní fáze, jimiž během svého života prošla většina lidí – čelední službu, vstup do manželství, období ekonomické aktivity, stáří a smrt. Při těchto jednotlivých analýzách vycházím ze souborů, jež tvoří narození z jednotlivých kohort, kteří se v rodných obcích vyskytovali i poté, co dosáhli 15. roku života. Pokud to je možné, snažím se o srovnání jednotlivých kohort, aby bylo možné zjistit, zda a jak se prožívání výše uvedených klíčových okamžiků lidského života v průběhu 18. století změnilo.

3.5.1 Čelední služba

Čelední služba je tématem, které lze v rámci vybraných kohort zkoumat bohužel pouze u lidí narozených v letech 1791–1800. Výzkum čelední služby totiž předpokládá existenci kvalitních pramenů, na jejichž základě je možné rekonstruovat pohyb jednotlivých osob. Tyto prameny – již zmiňované soupisy obyvatel – jsem měla k dispozici pouze pro začátek 19. století. I když ani tyto soupisy nejsou pro tuto analýzu zcela ideální, neboť nebyly vyhotovovány každý rok, přeci jen umožnily odpovědět alespoň na základní otázku, totiž jak velké části mladých lidí se čelední služba týkala, resp. jak často touto životní fází mladí lidé procházeli.

K tématu čelední služby existuje bohatá literatura.⁹⁰⁵ V souvislosti s čelední službou se nejčastěji objevují dvě teorie, z nichž první, dnes až na výjimky opuštěná,

---

⁹⁰³ J. DIBELKA, *Obranné strategie*; TÝŽ, *K novým možnostem studia*; P. MATLAS, *Delikt smilstva*.

⁹⁰⁴ K tomu např. R. DÜRR, *Mägde in der Stadt*.

⁹⁰⁵ Např. D. SAUERMAN, *Knechte und Mägde*; C. FAIRCHILDS, *Domestic Enemies*; M. MITTERAUER, *Sozialgeschichte der Jugend*; R. DÜRR, *Mägde in der Stadt*; A. FAUVE-CHAMOUX – L. FIALOVÁ (edd.), *Le phénomène*; E. MAUR, *Čeled' a tovaryši*; TÝŽ, *Das Gesinde*; A. FAUVE-CHAMOUX – R. WALL, *Domestic servants*.

hovoří o tom, že čelední služba byla svázána s nižšími sociálními skupinami a znamenala i definitivní zařazení do této sociální vrstvy.⁹⁰⁶ Druhá teorie přijímá čelední službu spíše jako určitou přechodnou životní fázi, kterou procházeli mladí lidé z různých sociálních kategorií a která nemusela mít vliv na jejich budoucí postavení,⁹⁰⁷ tedy jako období mezi dětstvím a vstupem do manželství.⁹⁰⁸ Např. P. Ariès a J. R. Gillis chápou dětství, mládí a čelední službu jako jeden celek.⁹⁰⁹

Na základě mých dřívějších výzkumů čelední služby na Štáhlavsku lze konstatovat, že při najímání čeledi hrála důležitou roli dvě hlediska.⁹¹⁰ Prvním byla potřeba pracovní síly, která se zvyšovala s velikostí statku. Čeled' byla zapotřebí i na panských dvorech a dalších vrchnostenských provozovnách, kde většinou docházelo i k určité hierarchizaci čeledních prací,⁹¹¹ což s sebou neslo i mzdovou diferenciaci.⁹¹² Potřeba pracovní síly byla ovlivněna i převládajícím ekotypem.⁹¹³ V méně úrodných hornatých krajích bylo obvykle méně čeledi než v úrodnějších nížinách.⁹¹⁴

Rozhodující skutečností pro to, zda musela být čeled' na statek skutečně přijata, bylo složení vlastní hospodářovy rodiny. Pokud měl hospodář dost dětí, které byly ve vhodném věku, aby zastaly práce na statku, mohl se bez čeledi obejít. Kde v rodině děti nebyly nebo spolu s malými dětmi převažovaly staré osoby, musela být čeled' najata.⁹¹⁵ Těmto předpokladům odpovídají i výsledky analýzy provedené na panství Štáhlavy.⁹¹⁶

---

⁹⁰⁶ F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu II.*, s. 220–228; J. PETRÁŇ, *Poddaný lid*, s. 83, 86, 252, 253; A. MÍKA, *Poddaný lid*, s. 150–159; J. MACEK, *Jagellonský věk III.*, s. 106–108; TÝŽ, *Jagellonský věk IV.*, s. 31–33.

⁹⁰⁷ Problematiku tzv. „life-cycle servants“ nastolili již J. HAJNAL, *European Marriage Patterns*; a P. LASLETT, *Characteristics of the Western Family*; TÝŽ, *Family and Household as Work Group*. Tuto teorii dále rozvinuli především P. ILISCH, *Zum Leben*; a M. MITTERAUER, *Gesindedienst und Jugendphase*.

⁹⁰⁸ J. SCHLUMBOHM, *Gesindedienst*, s. 23–39, především s. 28.

⁹⁰⁹ P. ARIÈS, *L'Enfant et la vie*; J. R. GILLIS, *Youth and History*; Srovnej též R. ENGELSING, *Der Arbeitsmarkt*; A. KUSSMAUL, *Servants in Husbandry*.

⁹¹⁰ A. VELKOVÁ, *Složení domácností*.

⁹¹¹ Např. na štáhlavském dvoře v roce 1791 pracovali: šafář a šafářka, 1 děvečka, 1 pasák, 3 pacholci ke koním, 2 k volům a 2 pohůnkové. In: VS Štáhlavy, H. Vojtěch Černín – osobní, peněžní, statková korespondence 1748–1805, i. č. 347, č. k. 2, r. 1812.

⁹¹² E. MAUR, *Poddaní*, s. 293–296; J. KŘIVKA, *Mzdové poměry*, s. 104.

⁹¹³ K tomu teorie ekotypů: M. MITTERAUER, *Formen ländlicher Familienwirtschaft*; D. GAUNT, *Pre-Industrial economy*; ke kritice viz: E. LANDSTEINER – E. LANGTHALER, *Ökotypus Weinbau*.

⁹¹⁴ J. KŘIVKA, *Čeled' v poddanském hospodářství*, s. 7.

⁹¹⁵ J. SCHLUMBOHM, *Gesindedienst*, s. 29.

⁹¹⁶ Viz výše v kapitole věnované typologii domácností, s. 82–85.

Následující rozbor se zaměří především na otázku, jak velké části mladých lidí se čelední služba týkala a zda se tedy jednalo či nejednalo o životní fázi. I když tato analýza vychází z dlouhodobého pozorování osudů zkoumaného vzorku obyvatelstva, přesto bylo nutné vypořádat se s určitými obtížemi. První vyplývají z již zmíněné povahy pramenů, kdy se evidence obyvatelstva nevyhotovovala každoročně. Z tohoto důvodu nelze s jistotou stanovit, jak dlouhou dobu mladí lidé ve službě strávili ani kdy přesně do ní nastupovali a kdy ji naopak opouštěli. V této souvislosti se ovšem vynořuje i další otázka, totiž do jaké míry byly údaje zapsané v seznamech úplné – tedy, zda do nich byly zaneseny úplně všechny čelední poměry. Zvláště u některých podružských rodin se nezdá být pravděpodobné, že by ani jedno dítě neodešlo sloužit. Tyto sporné případy spolu s těmi, u nichž se údaj o čelední službě nedal zjistit, protože osoba zmizela z evidence dříve, než dosáhla 30–35 let, tedy věku, ve kterém již lidé do čelední služby nenastupovali, naopak ji většinou již opustili, jsou řazeny do rubriky „neznámo“. Případy, v nichž osoba uzavřela sňatek v mladém věku (kolem 20 let) či pocházela z vyšších sociálních vrstev (popřípadě oba faktory) a nebylo známo, že by sloužila, byly vyhodnoceny jako neabsolvování čelední služby.

Zodpovědět otázku, kde a jak lidé narození v letech 1791–1800 trávili své mládí, se ukázalo složitější u mužů než u žen. Ženy, pokud neodešly sloužit, zůstávaly většinou až do uzavření sňatku u svých rodičů. Mužům se vedle čelední služby nabízely i jiné alternativy, jimiž bylo vyučení se řemeslu, odchod na vojnu nebo v případě panství Štáhlavy i zaměstnání jako hutník.⁹¹⁷ Do čelední služby odcházeli především synové domkářů, z nichž sloužila asi polovina. Poměrně rozšířenou byla čelední služba u podruhů (min. 30 %) a kupodivu i u chalupníků (min. 33 %). Pouze výjimečně nalézáme sloužit syna domkáře-řemeslníka, neboť tito muži se mnohem častěji vyučili řemeslu. Synové sedláků odcházeli do služby asi v pětině případů. V této sociální vrstvě nalézáme nejvíce mužů, kteří až do své svatby zůstali na otcovském statku – byla jich téměř polovina. U ostatních sociálních skupin nepřesáhl podíl synů, kteří v mládí z domu neodešli, 15 %.

Vedle čelední služby poutalo zájem mladých mužů především řemeslo. Muži narození v letech 1791–1800 volili čelední službu až druhou v pořadí, tedy v případech, kdy se řemeslu vyučit nemohli. Poměr mezi čelední službou a řemeslem by se dal charakterizovat tak, že na 6 čeledinů připadalo 10 řemeslníků.⁹¹⁸ Řemeslo nebylo vyhledávaným zdrojem obživy pouze u synů pocházejících z rodin domkářů-řemeslníků a řemeslníků, i když v těchto skupinách mělo přirozeně největší zastoupení (92 % synů domkářů-řemeslníků a minimálně 71,4 % synů řemeslníků), vyhledávali ho synové podruhů (minimálně 43 %), pro něž byl příslibem lepšího postavení do budoucna, ale i synové z chalupnických (minimálně 33 %) a dokonce

---

⁹¹⁷ Typy a definice čelední služby přináší např. C. FAIRCHILDS, *Domestic Enemies*.

⁹¹⁸ K tomu viz R. S. ELKAR, *Schola migrationis.*; H. BRÄUER, *Probleme der Migration*; U. ENGELHARDT (ed.), *Handwerker in der Industrialisierung*.

selských rodin (21 %). Vyučení řemeslu nebylo však možné dopřát každému. Dát syna do učení bylo pro otce sice menší ekonomickou zátěží než mu opatřit třeba usedlost, přesto však nešlo o levnou záležitost. Výuční list syna tak lze přirovnat k velmi slušnému věnu dcery.

Tabulka III.38 Muži narození v letech 1791–1800 podle sociálního původu a absolvování čelední služby

Sociální postavení otce	Čelední služba									Počet celkem
	ano		neznámo		ne		jiné			
	počet	%	počet	%	počet	%	řemeslník	hutník	voják	
Sedlák	4	21,1	–	–	8	42,1	4	–	3	19
Chalupník	9	33,3	4	14,8	3	11,1	9	1	1	27
Domkář-řemeslník	1	3,8	–	–	–	–	24	–	1	26
Domkář	17	47,2	1	2,8	4	11,1	8	5	1	36
Úředník	–	–	2	66,7	–	–	1	–	–	3
Řemeslník	–	–	1	14,3	1	14,3	5	–	–	7
Podruh	9	30,0	4	13,3	1	3,3	13	2	1	30
Otec neznám	1	20,0	–	–	–	–	2	2	–	5
Celkem	41	26,8	12	7,8	17	11,1	66	10	7	153

Muži na panství Štáhlavy mohli v době svého mládí pracovat rovněž v hutích – nalézáme zde především syny domkářů a podruhů. Mladým mužům však hrozila ještě jedna eventualita, totiž že budou odvedeni na vojnu. Vojenská služba postihla asi šestinu až pětinu mladých mužů na Štáhlavsku. Necelé dvě třetiny z nich odcházely na vojnu přímo z domu rodičů, třetina předtím již absolvovala čelední službu, vyučila se řemeslu, popřípadě pracovala v hutích. Zdá se, že největší ochranu před vojenskou službou, kromě dědictví hospodářství, přinášelo vyučení se řemeslu. Možná to bylo i proto, že řemeslníci odcházeli na vandru,⁹¹⁹ což znamenalo, že v době odvodu nebyli na panství přítomni. (Zda vandrující muži měli vždy povolení k vandru, dokud toho bylo ještě potřeba, je otázkou.) V každém případě se vojenská služba vyhnula 96 % synů domkářů-řemeslníků a 86 % synů řemeslníků. Naopak nejčastěji byli na vojnu povoláni synové domkářů a kupodivu i sedláků (kolem 22 %).

⁹¹⁹ A. STEIDL, *Auf nach Wien!*; K. ROTH (ed.), *Handwerk in Mittel- und Südosteuropa*.

Tabulka III.39 Muži narození v letech 1791–1800 podle sociálního původu a absolvování vojenské služby

Sociální postavení otce	Vojenská služba								Počet celkem
	ano						ne		
	počet	z rodič. domu	po čelední službě	po řemeslu	po hutnictví	po hutnictví a řemeslu	počet	%	
Sedlák	4	3	1	–	–	–	15	78,9	19
Chalupník	5	1	1	2	1	–	22	81,5	27
Dom.-řem.	1	1	–	–	–	–	25	96,2	26
Domkář	8	1	5	–	1	1	28	77,7	36
Úředník	–	–	–	–	–	–	3	100,0	3
Řemeslník	1	–	–	1	–	–	6	85,7	7
Podruh	6	1	4	1	–	–	24	80,0	30
Nemanželský původ	1	–	–	1	–	–	4	80,0	5
Celkem	26	7	11	6	1	1	127	83,0	153

Rodičovský dům opustilo ještě před svatbou 81–89 % mužů narozených v letech 1791–1800. Více než polovina z nich odešla proto, aby se vyučila nějakému řemeslu, třetina nastoupila do čelední služby.⁹²⁰ Ostatní eventuality se týkaly již mnohem méně mladíků – asi 8 % mladých mužů pracovalo v hutích a 6 % bylo ještě předtím, než mohlo odejít do čelední služby nebo na řemeslo, odvedeno na vojnu. Na vojnu se dostalo ještě minimálně dalších 11 % mužů, kteří již předtím otcovský dům opustili.

U žen byla situace kolem čelední služby transparentnější v tom, že se jim jiná alternativa než setrvání v rodičovském domě do sňatku nenabízela. Zároveň lze s menší jistotou stanovit podíl dívek, které do služebního poměru nastoupily, neboť u téměř čtvrtiny žen nebylo možné určit, zda v mládí čelední službu absolvovaly. U žen jednoznačně platilo, že čím vyšší měla dívka sociální původ, tím větší byla pravděpodobnost, že se čelední službě vyhne. Selské dcery sloužily naprosto výjimečně – maximálně z 5–10 %. Chalupnické dívky se do služby dostaly již častěji – asi v jedné třetině případů. Z ostatních sociálních kategorií odcházela do služby již asi polovina dcer, přičemž u domkářů a podruhů se podíl sloužících dívek mohl vyšplhat až ke třem čtvrtinám.

⁹²⁰ P. O. CHRISTIANSEN, *Die vertrackte Hofübernahme*, s. 154 upozorňuje, že v pozici čeledína se mohly ocitnout i děti na otcovském gruntě. Pro rodiče představovaly levnou pracovní sílu, které většinou nemuseli vyplácet peníze.

Tabulka III.40 Ženy narozené v letech 1791–1800 podle sociálního původu a absolvování čelední služby

Sociální postavení otce	Čelední služba						Počet celkem
	ano		ne		neznámo		
	počet	%	počet	%	počet	%	
Sedlák	1	2,9	29	82,9	5	14,3	35
Chalupník	4	28,6	8	57,1	2	14,3	14
Dom.-řemeslník	11	37,9	10	34,5	8	27,6	29
Domkář	18	46,2	11	28,2	10	25,6	39
Úředník	3	37,5	3	37,5	2	25,0	8
Řemeslník	1	50,0	–	–	1	50,0	2
Podruh	10	43,5	5	21,7	8	34,8	23
Celkem	48	32,0	66	44,0	36	24,0	150

Určení věku, v jakém mladí lidé do služby odcházeli, bylo vzhledem k neúplnosti pramenů obtížné. Zjistit bylo možné pouze to, v jakém věku chlapci a dívky již určitě sloužili. Zdá se, že muži odcházeli do služby dříve než ženy. V pramelech je mezi čeledíny uveden i dvanácti a třináctiletý chlapec. Pravděpodobně však šlo o výjimky, na počátku 19. století se na Štáhlavsku nevyskytovali žádní čeledíni nebo děvečky mladší deseti let, které pro 17. století dokládá na Prachaticku a Třeboňsku Josef Grulich,⁹²¹ i když i on se kloní k závěru, že se jednalo spíše o sirotky dané na vychování do cizích rodin. Jednoznačně nelze pro Štáhlavsko tvrdit ani to, že děti z chudších rodin odcházely sloužit výrazně dříve než ostatní mladí lidé.⁹²² Mezi 14.–15. rokem již byla čelední služba poměrně běžná (sloužila asi pětina budoucích čeledínů), což souvisí s fyzickým potencionálem takto starých chlapců. I z tohoto důvodu nemělo valný smysl přijímat do čelední služby mladší děti, které by bylo možné využít maximálně pro lehčí práce. Před dosažením 17. roku odešla do služby téměř polovina chlapců, o rok starších mužů nacházíme ve službě již téměř dvě třetiny. Před dovršením 22. roku života se nechalo najmout minimálně 91 % čeledínů.

Při rozboru věku, kdy se muži začínali učit řemeslu, se musíme vypořádat ještě s dalším problémem. Z pramenů není zcela jasné, zda evidence muže jako řemeslníka znamená, že byl již vyučený, či zda do učení teprve nastupoval, nebo zda například odcházela na vandr. Lze tak pouze konstatovat, že muži byli za řemeslníka označování přibližně ve stejné míře a ve stejném věku jako čeledínové.

⁹²¹ J. GRULICH, *Sociální a demografický vývoj*, s. 227.

⁹²² E. SHORTER, *The Making*; P. ARIÈS, *Geschichte der Kindheit*.

Na vojnu se naopak dostávali spíše starší muži. Žádný muž nebyl v pramenech označen jako voják dříve, než mu bylo osmnáct let. Zdá se, že nadpoloviční většina mužů se stala vojáky až po dovršení 22. roku života.

Pro ženy přicházela čelední služba v úvahu zřejmě až kolem 18. roku života. Výjimečně se v pramenech sice objevily i čtrnáctileté děvečky, přesto do dovršení 18. roku nalzáme ve službě pouze asi pětinu dívek. Zdá se, že právě období mezi 18.–19. rokem bylo pro odchod do služby u žen nejčastější. Před dovršením 19. roku sloužila již téměř polovina dívek. V průběhu dalších tří let vzrostl podíl sloužících dívek na 80 %, v pozdějším věku se již příchod nových děveček zpomaluje, takže se zdá, že po dovršení 22. roku života odcházely do služby především ty dívky, kterým se z nějakého důvodu nepodařilo uzavřít sňatek (šlo např. o dcery chalupníků, popřípadě úřednickou dceru).

Věk, v němž lidé narození v letech 1791–1800 čelední službu opouštěli, se dá určit ještě obtížněji. Důvodem je především to, že pouze u 29 % sloužících mužů je známo datum jejich svatby, kterou je možné čelední fázi definitivně ukončit (pokud ovšem tito muži neopustili čelední službu již dříve). Ve středoevropském prostoru nebylo obvyklé, aby se v čelední službě vyskytovaly osoby, které již uzavřely manželství.⁹²³ U ostatních mužů přesné období konce čelední služby neznáme, navíc šlo často o muže, kteří se po několika letech z evidence ztrácí. Nicméně se dá říci, že většina mužů opustila čelední službu před 30. rokem svého života, u žen tato hranice byla zřejmě ještě nižší a pohybovala se kolem 26. roku.

Z uvedeného rozboru se nabízí několik závěrů. Čelední služba byla opravdu na začátku 19. století běžnou fází života, kterou prošla většina mladých lidí. Podíl sloužící mládeže se odhadem pohyboval mezi 50–66 %.⁹²⁴ Zároveň je nutné uvést, že tato „běžnost“ vyplývala z celkového sociálního složení vesnice, ve které na přelomu 18. a 19. století převládaly rodiny bezzemků.⁹²⁵ V jednotlivých sociálních vrstvách existovaly významné rozdíly v míře akceptování čelední služby.⁹²⁶ U dětí pocházejících ze zámožnějších rodin vlastnicích polnosti nebyla čelední služba zdaleka častou a samozřejmou záležitostí. Děti sedláků zůstávaly většinou na statku svých rodičů, kteří jejich pracovní sílu potřebovali. Čelední služba v této vrstvě byla spíše výjimečná, především u žen. Nelze samozřejmě vyloučit, že selské rodiny praktikovaly jakousi výměnnou službu, kdy posílaly své děti na krátkodobou zkušenou na

---

⁹²³ M. MITTERAUER, *Familie*, s. 193.

⁹²⁴ M. Mitterauer odhaduje podíl sloužící mládeže na polovinu příslušné věkové skupiny. Zároveň se domnívá, že čelední služba se týkala všech vrstev obyvatel. (M. MITTERAUER, *Gesindedienst*, s. 183–189; TÝŽ, *Ledige Mütter*, s. 68.) Podle J. Schlumbohma sloužilo v polovině 19. století v severozápadním Německu asi 40 % mládeže do 25 let. (J. SCHLUMBOHM, *Gesindedienst*, s. 30.)

⁹²⁵ M. CERMAN – E. MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur*; E. MAUR, *Die böhmische Gesellschaft*.

⁹²⁶ E. MAUR, *Das Gesinde*, s. 88; TÝŽ, *Čeled' a tovaryši*, s. 86–87.

jiný statek. V těchto případech ovšem nešlo o klasický čelední poměr, neboť se neodrazil v evidenci poddaných. Děti sedláků také většinou nepotřebovaly sloužit proto, aby našetřily dostatek prostředků pro založení vlastní rodiny. Jejich sňatkový věk býval naopak nejnižší, takže pokud tyto děti opouštěly v mládí otcovský statek, byl důvodem mnohem častěji sňatek než čelední služba. Podobná situace panovala také u chalupníků, i když v této vrstvě děti sloužily již přeci jenom častěji. Důvodem mohla být horší finanční a sociální situace některých chalupnických hospodářů i menší potřeba pracovní síly.

U dětí pocházejících z nižších sociálních vrstev byla čelední služba naopak často jedinou možností k našetření obnosu nutného k založení vlastní rodiny.⁹²⁷ Chudší domácnosti nebyly navíc schopné uživit všechny děti, a tak čelední služba představovala významnou pomoc i v tomto směru.⁹²⁸ Lze tedy souhlasit s názorem Josefa Petráně, který uvádí, že čeled' sloužící v polovině 19. století u sedláků se většinou rekrutovala z chudších domácností ve vsi nebo v okolí.⁹²⁹ Tento závěr ovšem neznamená, že by bylo možné čelední službu chápat jako jakýsi sociální stav. Rozhodně nelze zjednodušeně říci, že by čeledíni a děvečky patřili automaticky ke spodním vrstvám společnosti ani to, že čelední službou se do nižší sociální kategorie jednou provždy zařadili.⁹³⁰ Od nejnižších vrstev se sloužící mladí lidé lišili nejenom tím, že toto jejich postavení bylo časově (resp. věkem) omezené, ale i tím, že jejich pozice byla přeci jenom poměrně stabilní. Čeledíni a děvečky nežili na okraji společnosti,⁹³¹ ale byli součástí hospodářovy domácnosti, jejich služební poměr měl určitá základní pravidla.⁹³²

S čelední službou bývala obvykle spojena i migrace. Mladí lidé v průběhu této životní etapy vystřídali většinou několik zaměstnavatelů, obvykle se čelední poměr sjednával na jeden rok. Josef Brož např. uvádí, že čeled' na plzeňských dvorech v 17. století „najímána byla na rok, a to již na podzim, v září, a na utvrzení smlouvy dán jí závdavek“.⁹³³ Čelední služba tedy s sebou často přinášela putování od vesnice k vesnici, někteří lidé střídali i vesnické a městské lokality (např. Plzeň). Podle Eduarda Maura záležela skutečnost, zda mladí lidé zůstávali jako čeled' uvnitř panství, nebo hledali službu někde jinde, na usedlostní struktuře a urbanizaci každého

---

⁹²⁷ J. GRULICH – H. ZEITLHOFER, *Lebensformen*, s. 36.

⁹²⁸ Srovnej R. WALL, *The Age*.

⁹²⁹ J. PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic*, s. 162.

⁹³⁰ L. STONE, *Social Mobility*; F. ETIENNE, *Unterschichten und Armut*.

⁹³¹ Výzkum čeledínů a děveček jako pachatelů trestných činů i jejich obětí uskutečnili C. KUKLO – M. KAMECKA, *Polští sloužící*.

⁹³² R. DÜRR, *Mägde*, s. 25

⁹³³ J. BROŽ, *Mzdy čeledi*, s. 288.

panství.⁹³⁴ Z hlediska vzdálenosti, na kterou mládež odcházela, se projevovaly rozdíly mezi oběma pohlavími, které je možné pozorovat již v předbělohorském období a které se významněji nezměnily ani na počátku 19. století.⁹³⁵ Ženy se zpravidla pohybovaly v poměrně malém okruhu od místa svého původu, muži častěji odcházeli na větší vzdálenosti.⁹³⁶ Příčiny tohoto stavu bychom mohli zřejmě hledat ve větší vazbě žen na svou původní rodinu i v oblasti mentality, kdy ženy odcházely do vzdálenějších míst většinou v případě, jestliže se mohly opřít o již existující příbuzenskou síť. To potvrzuje i situace na panství Šťáhlavy, kde existovaly rodiny, z nichž několik dcer odešlo postupně do Prahy. Tyto dívky se vydaly na dalekou cestu až v momentě, kdy jim jejich sestry či jiní příbuzní připravili vhodné podmínky a pomohli zajistit pracovní místo.⁹³⁷

Naproti tomu muži snadněji a ochotněji odcházeli do neznáma, a to i na větší vzdálenosti. U mužů ovšem existovala významná skupina, která již ze své podstaty musela opustit rodnou vesnici. Tou byli budoucí řemeslníci, kteří se vydávali na několikaletý vandr. Na genderový rozdíl v migracích poukázala již moje dřívější analýza seznamu obyvatelstva k předpisu daně z hlavy z roku 1820. Z ní vyplynulo, že v místě původu si našlo službu celkem 30 % žen a 18 % mužů. Do 5 km od místa bydliště odešlo sloužit 17 % žen a 13 % mužů. Na vzdálenost větší než 20 km se vydala více než polovina mužů, ale jen 18 % žen.⁹³⁸ Konkrétní ukázkou toho, jak mladí lidé střídali své služební poměry, ukazují dva následující případy.

Josef Říha (1792–1865) byl prvorozeným synem plzeňského domkáře, který si svůj domek vystavěl nedlouho po Josefově narození, jinak se ovšem živil jako nádeník. Josef byl jako nejstarší syn sice určen za dědice otcovské usedlosti, čelední služba se mu však nevyhnula. Do služby odešel nejpozději v roce 1809, tedy jako sedmnáctiletý. Sloužit začal nejprve ve svém rodišti, u Dominika Páva, jednoho z největších plzeňských sedláků (obhospodařoval 72 str.). O dva roky později Josef Říha sloužil v sedleckém dvoře. Nejpozději za další dva roky (1813) odešel do Šťáhlavic, kde nastoupil službu u sedláka Josefa Nekoly. Zde zůstal zřejmě delší dobu – vyskytoval se zde ještě jak v roce 1816, tak i v roce 1817. V roce 1820 sloužil u šťáhlavského šafáře Josefa Zikmunda. Čelední službu Josef Říha opustil před svými 30. narozeninami. V roce 1822 byl již evidován v otcovském domě, který převzal následně v roce 1826 v souvislosti se svou svatbou.⁹³⁹ Oženil se s Annou

---

⁹³⁴ E. MAUR, *Populační vývoj*, s. 44.

⁹³⁵ J. GRULICH – H. ZEITLHOFER, *Migrace*, s. 90.

⁹³⁶ Opačný model uvádí pro Finsko v 18. století B. Moring, která tvrdí, že ženy byly geograficky více mobilní (z 90 %), zatímco muži zůstávali v polovině případů do smrti na rodném statku. Viz B. MORING, *Marriage and social change*, s. 103.

⁹³⁷ K roli sourozenců při migraci žen viz H. BRAS – M. NEVEN, *The effects of siblings*.

⁹³⁸ A. VELKOVÁ, *Složení domácností*, s. 152–154.

⁹³⁹ SOA Praha, PK Plzeň č. 134, fol. 384, r. 1826.

Zikmundovou (* kolem 1800–1882), dcerou podruha z 5 km vzdálených Želčan. Annina matka pocházela původně rovněž ze Starého Plzece, byla dcerou podruha Bartoloměje Bastla. Josef Říha se po svatbě živil jako havíř. V roce 1849, kdy mu bylo 57 let, odevzdal svůj domek dceři a zeti a odešel na výměnek.⁹⁴⁰

Anna Kozáková (1791–1837) byla dcerou podruha Václava Kozáka (* kolem 1750–1819), jenž těsně před narozením Anny zdědil ve Štáhlavech domek po svém tchánovi. Tento domek nakonec dostala Annina mladší sestra Mariana (1794–1857),⁹⁴¹ jediný sourozenec Anny, který přežil z prvního manželství Václava Kozáka. Do čelední služby ovšem odešla jak Mariana, tak Anna, která začala sloužit nejpozději jako osmnáctiletá v roce 1809. Tehdy ji nalézáme u štáhlavského ovčáckého mistra Jana Zítka. Se Štáhlavami spojila Anna celé období své čelední služby. V roce 1811 sloužila u štáhlavského hejtmána a v roce 1813 u sedláka Vavřince Trefného (61 str.), u něhož byla evidována ještě v roce 1816. Anna Kozáková ukončila čelední službu sňatkem, jenž uzavřela jako šestadvacetiletá v roce 1817. Vdala se za Vojtěcha Raizera (1790–1844), nedávno ovdovělého hutníka a domkáře ze Sedlce.

Lze tedy shrnout, že výsledky analýzy čelední služby na panství Štáhlavy se plně ztotožňují s obecnými závěry, jaké před třiceti lety vyslovil J. Hajnal, jenž čelední službu charakterizoval sedmi body:⁹⁴²

- 1) Podíl čeledi byl minimálně 6 %, obvykle přes 10 % obyvatelstva⁹⁴³
- 2) Většina čeledi byla neženatá (neprovdaná) a mladá – obvykle mezi 10 a 30 lety.
- 3) Podstatný podíl mladých lidí obou pohlaví byl v některé své životní fázi ve službě.
- 4) Většina čeledi se nepodílela na domácích pracích, ale pracovala v hospodářství nebo řemesle.
- 5) Čeled' žila jako integrovaní členové domácnosti svých mistrů, resp. hospodářů.
- 6) Většina čeledi měla uzavřenou smlouvu na limitované období.
- 7) Neexistuje doklad toho, že by čeledinové byli jen proto, že jsou ve službě, sociálně podřízeni svým mistrům (zaměstnavatelům). Sociální postavení čeledi mohla být před a po službě na stejné úrovni jako sociální status zaměstnavatelů.

3.5.2 Sňatek

Jednou z funkcí čelední služby bylo umožnit mladým lidem našetřit si prostředky, které by jim dovolily vybudovat samostatnou pozici a založit rodinu.⁹⁴⁴ Sňatek tak na čelední službu často přímo navazoval. U mužů se stávalo pouze zřídka,

---

⁹⁴⁰ SOA Praha, PK Plzeň č. 134, fol. 385, r. 1849.

⁹⁴¹ SOA Praha, PK Rokycany č. 276, fol. 557–558, r. 1846.

⁹⁴² J. HAJNAL, *Two kinds*, s. 96–97.

⁹⁴³ V roce 1820 dosahoval podíl čeledi ve zkoumaných lokalitách asi 8 %.

⁹⁴⁴ E. MAUR, *Problémy demografické struktury*, s. 850–853.

že by uzavřeli sňatek poté, co všechna předchozí léta strávili v rodičovském domě. Pokud nebyl muž předurčeným dědicem, bylo obvyklé, že odcházel nejprve do učení nebo právě do čelední služby. Dívky, zvláště ty, které pocházely ze selských či chalupnických rodin, naproti tomu často zůstávaly v otcovském domě až do svého provdání. Do čelední služby odcházely především ty ženy, které nemohly od svých rodičů očekávat dostatečně velké věno.

Sňatek byl jedním z rozhodujících momentů v životním cyklu jedince. Byla to rovněž rodinná událost řazená k „slavnostním okamžikům“.⁹⁴⁵ V minulých dobách měl sňatek ovšem i další funkce, neboť teprve uzavření sňatku s sebou většinou přinášelo definitivní uznání dospělosti obou snoubenců. Ukazují to například různé soupisy poddaných, které svobodné osoby řadí do pozic dětí či sirotků, i když věkově dospělými nesporně byly. Muž měl v ideálním případě uzavřít sňatek až tehdy, byl-li si jist, že je schopen zabezpečit svoji rodinu či že k tomu – jako např. potencionální dědic – bude mít v budoucnu předpoklady. V praxi tomu ovšem zdaleka tak nebylo, jak ukázal i můj výzkum zaměřený na souvislost mezi majetkovým transferem a sňatkem dědice.⁹⁴⁶ Při sňatku nešlo pouze o rozhodnutí dvou jedinců, kteří se chtěli vzít. Jak ukazuje Michaela Hohkamp, sňatek v selské společnosti byl vždy výslednicí spletené sítě zájmů nejrůznějších osob, které byly propojeny složitým systémem příbuzenských vztahů.⁹⁴⁷ Právě tyto vazby hrály vedle materiálních podmínek největší roli při výběru partnera, a určovaly tak rodinnou strategii, jejíž cílem bylo zabezpečit dítě co možná nejlépe. Přitom ovšem sňatek každého dítěte ovlivňoval vyhlídky dalších sourozenců na uzavření manželství.⁹⁴⁸ Ale ani děti z jedné rodiny nemusely mít rovné šance a stejné výchozí podmínky pro to, aby si našly partnera odpovídajícího jejich stavu. Systém dědického práva uplatňovaný v našich zemích určoval už dopředu, kdo se stane dědicem. Důležité bylo totiž pořadí, v jakém děti přicházely na svět. Dědic usedlosti si zpravidla vybíral partnera ze stejné sociální vrstvy, což se však nedá říci o jeho sourozencích, kteří byli závislí na dědickém podílu, jehož výše byla značně proměnlivá a nejistá. Budoucnost dětí, které neměly to štěstí, aby zdědily grunt, mohla být velice různá. V zásadě byl možný jak jejich sociální vzestup, tak samozřejmě i pád. A právě sňatek býval tím určujícím momentem, který rozhodoval o dalším sociálním zařazení jednotlivých osob. Věno nevěsty či zajištěné postavení ženicha představovaly rozhodující faktory pro budoucí sociální pozici celé nově vzniklé rodiny.⁹⁴⁹

---

⁹⁴⁵ J. GRULICH, „Slavnostní okamžiky“.

⁹⁴⁶ Srov. s. 220–232.

⁹⁴⁷ M. HOHKAMP, *Wer will erben?*, s. 334. Viz též J. MRÁZKOVÁ, „*Prislibujou sobě věrnost*“.

⁹⁴⁸ H. MEDICK – D. SABEAN, *Emotionen*, s. 47.

⁹⁴⁹ Nově vzniklá rodina ovšem často žila v podruží. Srovnej H. ZEITLHOFER, *Besitztransfer und sozialer Wandel*, s. 230–234.

Pokud jde o okolnosti, které sňatek v předindustriální společnosti doprovázely, často se hovoří o tzv. evropském sňatkovém vzorci, jehož demograficko-ekonomickou charakteristiku podal John Hajnal.⁹⁵⁰ Hajnal v návaznosti na T. R. Malthuse představil model,⁹⁵¹ v němž je sňatek silně svázán se založením vlastní domácnosti.⁹⁵² Dostupnost sňatku byla obvykle dáována do souvislosti s ekonomickými podmínkami.⁹⁵³ Mělo jít o vzájemné působení, neboť ekonomický systém měl být podobně ovlivněn sňatkovým vzorcem (pozdní sňatek zpomaloval populační růst).⁹⁵⁴ Muži se podle Hajnala ženili pozdě, protože „they have to wait until they have a livelihood, a farmer till he acquires land“.⁹⁵⁵ V této hypotéze byl po dlouhou dobu spatřován klíč evropského populačního a ekonomického vývoje,⁹⁵⁶ i když se jednotliví autoři lišili v názoru na fungování mechanismů, jimiž se vzájemně ovlivňovaly ekonomické podmínky a populační chování lidí.⁹⁵⁷

Z důrazu na ekonomické podmínky, které nedovolily zdaleka všem lidem uzavřít manželství, vyplynulo i chápání sňatku jako privilegia.⁹⁵⁸ To je podstatou tzv. Nische modelu, podle nějž muži museli mít ještě před uzavřením sňatku vybudovanou určitou pozici,⁹⁵⁹ neboli existoval „Kette zwischen Erbschaft und Reproduktion“.⁹⁶⁰ Na hlavní principy této vazby, které jsou ovšem zároveň i jejími slabiny, poukázal Georg Fertig.⁹⁶¹ První vychází ze životního cyklu člověka, v němž jdou po sobě smrt otce, kterou se uvolní místo pro dítě, jež se může oženit a začít plodit děti. Zadruhé vzhledem ke spojitosti mezi dědictvím a reprodukcí měla existovat rovnováha mezi počtem obyvatel a zdroji obživy, z čehož pak vyplývala i rovnováha mezi nabídkou pracovní síly a poptávkou po ní. Bohužel tyto modely platí do značné míry pouze právě v teorii, nejnovější výzkumy ověřené v praxi přinášejí

---

⁹⁵⁰ J. HAJNAL, *European Marriage Patterns*.

⁹⁵¹ T. R. MALTHUS, *An eessay*.

⁹⁵² Srv. C. DUHAMELLE – J. SCHLUMBOHM, *Einleitung*, s. 11.

⁹⁵³ G. MACKENROTH, *Bevölkerungslehre*, hl. s. 119 an., 408 an.

⁹⁵⁴ J. HAJNAL, *European Marriage Patterns*, s. 132.

⁹⁵⁵ *Tamtéž*, s. 133.

⁹⁵⁶ G. W. OESTERDIEKHOF, *Familie, Wirtschaft und Gesellschaft*.

⁹⁵⁷ E. A. WRIGLEY – R. S. SCHOFIELD, *The Population History*.

⁹⁵⁸ C. PFISTER, *Bevölkerungsgeschichte*, s. 24.

⁹⁵⁹ Principy této teorie shrnuje nejnověji H. ZEITLHOFER, *Die „eisernen Ketten“*. Viz též např. G. FERTIG, „*Wenn zwey Menschen eine Stelle sehen*“; E. A. WRIGLEY – R. S. SCHOFIELD, *The population history*.

⁹⁶⁰ G. FERTIG, *Demographische Autoregulation*. Někteří autoři mluví o „železném řetězu“: viz J. SCHLUMBOHM, *Lebensläufe*, s. 97–98.

⁹⁶¹ G. FERTIG, *Heirat*, s. 94–95.

mnohem pestřejší a složitější obraz.⁹⁶² Právě např. G. Fertig na základě svého výzkumu označuje spojitost mezi založením rodiny a získáním zděděné pozice za chiméru.⁹⁶³ Pokud bychom totiž připustili, že se člověk bez vybudované pozice nemohl oženit, vyloučili bychom z manželství prakticky všechny bezzemky odkázané na podružství a námezdní práci. I když do josefínských reforem existovaly snahy vrchností regulovat sňatky nejchudších lidí,⁹⁶⁴ přeci jenom většina lidí z nejnižších vrstev do manželství vstoupila. Pravděpodobně větší význam mělo ekonomické zabezpečení (tj. výše dědických podílů, resp. věna) u žen než u mužů. Výše věna mohla být tím rozhodujícím faktorem, jímž se muž řídil při výběru nevěsty.

Důležitou roli měl hrát rovněž princip autoregulační rovnováhy mezi sňatkovým věkem, podílem svobodného obyvatelstva a ekonomickými zdroji.⁹⁶⁵ Další výzkumy však ukázaly, že tato spojitost nebyla tak přímá⁹⁶⁶ a že je navíc nutné rozlišovat mezi pozicí (Nische), která člověku umožňovala uživit rodinu, a tou, která toto nedovolovala, přičemž je otázkou, jak lze vlastně určit hranici zaručující relativně bezproblémovou obživu rodiny. Naopak nelze vyloučit, že některé pozice vhodné pro zabezpečení rodin byly obsazeny svobodnými osobami.⁹⁶⁷

Poslední výzkumy ukazují, že teorie spojující striktně dostupnost sňatku s ekonomickými podmínkami vytváří příliš statický obraz společnosti a že spíše než jeden vzorec existovala řada systémů, které reagovaly na konkrétní situaci.⁹⁶⁸ Mikrohistorické výzkumy upozornily na to, že chování lidí při vstupu do manželství se v různých regionech odlišovalo, přestože tito lidé měli podobné sociální postavení a tedy i ekonomické podmínky pro vstup do manželství.⁹⁶⁹ Rovněž neplatí absolutně tvrzení, že by mechanismy agrární společnosti zabraňovaly dřívějšímu vstupu do manželství, který měl být naopak typický pro společnost proto-industriální.⁹⁷⁰

---

⁹⁶² H. ZEITLHOFER, *Die „eisernen Ketten“*.

⁹⁶³ G. FERTIG, *Heirat*, s. 117.

⁹⁶⁴ *Dějiny obyvatelstva*, s. 159; E. MANTL, *Heirat als Privileg*.

⁹⁶⁵ J. EHMER, *Heiratsverahlten*, s. 63–67.

⁹⁶⁶ P. P. VIAZZO, *Upland Communities*, s. 187, 221.

⁹⁶⁷ J. EHMER, *Heiratsverahlten*, s. 68–69.

⁹⁶⁸ E. A. WRIGLEY, *Marriage, fertility*. Viz též A. VELKOVÁ, *Marriage and property transfers*.

⁹⁶⁹ B. MORING, *Marriage and Social Change*; TÁŽ, *Systems of Survival*, s. 181–183; J. SCHLUMBOHM, *Lebensläufe*, s. 116–117.

⁹⁷⁰ P. KRIEDTE – H. MEDICK – J. SCHLUMBOHM, *Industrialisierung vor der Industrialisierung*; srov. TITÍŽ, *Sozialgeschichte in der Erweiterung*. Tuto teorii vyvrátila např. S. C. OGILVIE, *State corporatism*, hl. s. 243–248. Ke kritice protoindustriálního modelu viz i L. DOKOUPIL – L. FIALOVÁ – E. MAUR – L. NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna*, s. 107–113.

3.5.2.1 Sňatek ve farnosti Starý Plzenec

Předtím, než se budu zabývat otázkou, za jakých podmínek vstupovali do manželství lidé ze tří vybraných generací, považuji za vhodné charakterizovat sňatečnost ve sledovaných obcích farnosti Starý Plzenec z dlouhodobějšího hlediska.⁹⁷¹ Úvodem je třeba objasnit metodiku výzkumu. Při analýze sňatečnosti jsem vycházela z dat získaných rekonstrukcí rodin. Vzhledem k tomu, že se v matrikách farnosti Starý Plzenec věk snoubenců zapisoval až od roku 1784, byla rekonstrukce rodin pro stanovení sňatkového věku snoubenců nezbytná. Pokud bylo známo přesné datum narození, byl sňatkový věk určen jako věk dokončený ke dni sňatku. V ostatních případech jsem se pokusila na základě různých pramenů určit co možná nejpřesněji rok narození. Využívala jsem jak po roce 1784 v matrikách uváděného sňatkového věku, tak i úmrtního věku, popř. i soupisů poddaných,⁹⁷² které u každého poddaného uvádějí jeho aktuální stáří. S pomocí takto odhadnutého roku narození jsem potom rekonstruovala věk v době svatby. Touto metodou se mi podařilo zmenšit chybu, která by vznikla pouhým převzetím matričních údajů. Ze srovnání rekonstruovaného sňatkového věku a sňatkového věku uváděného v matrikách vyplývá, že sňatkový věk zachycený v matrikách býval oproti skutečnosti v průměru o 1–2 roky podhodnocený (viz grafy IV.3 a IV.4 v příloze). Asi od druhého desetiletí 19. století dochází ke zpřesnění matričních údajů, takže se matriční věk od skutečného stáří liší jen minimálně. Ve své analýze pracuji jak se sňatkovým věkem souboru osob, jejichž přesné datum narození mi bylo známo, tak i s celkovým souborem, do něhož zahrnuji navíc i osoby, jejichž rok narození jsem rekonstruovala. Počet případů, při nichž bylo možné použít přesný sňatkový věk, byl vyšší u žen než u mužů. Tento výsledek vyplýval ze zvyklosti uzavírat sňatek v místě, odkud pocházela nevěsta. Jestliže se ženich narodil jinde než ve sledovaných lokalitách a po svatbě se zde manželský pár neusadil trvale, nebylo možné sňatkový věk ženicha před rokem 1784 vůbec stanovit.

Excerpce z matrik oddaných byla započata v roce 1661, kdy byla založena první matrika oddaných ve farnosti Starý Plzenec, a ukončena k roku 1850. Nejprve se podívejme, jaký byl rodinný stav snoubenců, kteří uzavřeli manželství. Podíl sňatků, ve kterých oba snoubenci vstupovali do svého prvního manželství, byl v průměru asi 75 %. Nejvyšší byl na konci 17. a v první čtvrtině 18. století. Od té doby klesal, až dosáhl svého minima v době mortalitní krize na počátku 70. let 18. století. Tehdy představovala manželství dvou svobodných lidí pouze o něco více než polovinu uzavíraných sňatků. Po odeznění hladomoru stoupl podíl těchto sňatků

---

⁹⁷¹ Rozsáhlou analýzu sňatečnosti, kde je shrnuta i starší literatura včetně objasnění tzv. evropského sňatkového vzorce a jeho možných příčin, provedl J. EHMER, *Heiratsverhalten*. Pro české prostředí viz též J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, s. 61–68.

⁹⁷² SOA Praha, VS Štáhlavy, Soupis poddaných, i. č. 43–49, 1802–1817. Věk zachycený v těchto soupisech až překvapivě odpovídá skutečnosti.

opět na 75 %, kde se s výjimkou poslední dekády, kdy ještě vzrostl, udržel až do konce sledovaného období.

Tabulka III.41 Sňatky podle rodinného stavu snoubenců ve farnosti Starý Plzeňec v letech 1661–1850

Období	Celkem	Oba svobodní		Vdovec – svobodná		Svobodný – vdova		Oba ovdovělí	
	počet	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
1661–1670	45	35	77,8	2	4,4	6	13,3	2	4,4
1671–1680	51	35	68,6	7	13,7	4	7,8	5	9,8
1681–1690	76	65	85,5	3	3,9	6	7,9	2	2,6
1691–1700	66	50	75,8	8	12,1	5	7,6	3	4,5
1701–1710	90	73	81,1	8	8,9	6	6,7	3	3,3
1711–1720	104	83	79,8	8	7,7	8	7,7	5	4,8
1721–1730	99	74	74,7	13	13,1	8	8,1	4	4,1
1731–1740	108	71	65,7	23	21,3	10	9,3	4	3,7
1741–1750	128	85	66,4	20	15,6	17	13,3	6	4,7
1751–1760	115	72	62,6	25	21,7	11	9,6	7	6,1
1761–1770	99	55	55,6	25	25,3	12	12,1	7	7,1
1771–1780	108	61	56,5	24	22,2	18	16,7	5	4,6
1781–1790	146	115	78,8	15	10,3	7	4,8	9	6,2
1791–1800	152	115	75,7	28	18,4	5	3,3	4	2,6
1801–1810	161	126	78,3	21	13,0	7	4,3	7	4,3
1811–1820	185	140	75,7	28	15,1	11	5,9	6	3,2
1821–1830	149	112	75,2	21	14,1	9	6,0	7	4,7
1831–1840	184	138	75,0	33	17,9	7	3,8	6	3,3
1841–1850	227	189	83,3	23	10,1	10	4,4	5	2,2
1661–1720	432	341	78,9	36	8,3	35	8,1	20	4,6
1721–1787	745	487	65,4	139	18,7	81	10,9	38	5,1
1788–1850	1116	866	77,6	160	14,3	51	4,6	39	3,5
Celkem	2293	1694	73,9	335	14,6	167	7,3	97	4,2

Budeme-li analyzovat zvlášť první a zvlášť druhé sňatky, dojdeme k zajímavým závěrům. Muži, kteří se ženili poprvé, si brali v 9 % vdovu, ženy se vdávaly za vdovce v 16,5 % případů. Při druhých sňatcích uzavírali vdovci v 79 % případů sňatky se svobodnými ženami, vdovy si braly svobodné muže v 64 % případů. Tato čísla by pouze potvrzovala horší šance žen na sňatek se svobodným mužem, zajímavý je však vývoj podílu vdov a vdovců na uzavřených manželstvích v souvislosti se změnou dědického práva. V letech 1661–1780 se svobodné ženy vdaly za vdovce

v 18 % případů. Pokud se znovu vdávala již žena ovdovělá, uzavřela sňatek s vdovcem ve 30 % případů. U mužů vypadala situace tak, že 13 % svobodných mužů uzavřelo v letech 1661–1780 sňatek s vdovou a 22 % vdovců si při druhém či dalším sňatku zvolilo za manželku také vdovu.

Tabulka III.42 Průměrný sňatkový věk snoubenců podle rodinného stavu v letech 1661–1850 (vypočítaný i rekonstruovaný sňatkový věk)

Rodinný stav	Muži						Ženy					
	1661–1720		1721–1787		1788–1850		1661–1720		1721–1787		1788–1850	
	poč.	PSV	poč.	PSV	poč.	PSV	poč.	PSV	poč.	PSV	poč.	PSV
První sňatky												
Oba svobodní	142	27,9	257	27,5	587	26,8	195	24,1	359	24,1	632	23,4
Partner ovdovělý	14	31,2	47	27,7	15	25,9	20	26,8	95	28,2	86	30,7
Celkem první sňatky	156	28,2	304	27,5	602	26,8	215	24,4	454	25,0	718	24,3
Druhé sňatky												
Partner svobodný	18	41,9	51	44,9	89	44,2	11	33,4	41	34,7	22	30,5
Oba ovdovělí	9	41,0	23	50,4	15	52,7	6	40,5	21	38,9	20	40,6
Celkem druhé sňatky	27	41,6	74	46,6	103	45,9	17	35,9	62	36,1	42	35,3

Poč. – počet

PSV – průměrný sňatkový věk

Po roce 1780 se výrazně zhoršily vyhlídky ovdovělých žen. Zatímco před rokem 1781 byla ve 14 % sňatků nevěstou vdova, participují po roce 1780 vdovy již pouze na 8 % uzavřených manželstvích. U mužů se situace tak dramaticky nezměnila. V letech 1661–1780 měli ovdovělí ženichové zastoupení 20 %, v následujícím období stále ještě 18 %. Rozdíly mezi muži a ženami jsou patrné také v tom, zda při sňatku volili spíše svobodného nebo ovdovělého partnera. Ženy se při svém prvním sňatku vdávaly v letech 1661–1780 za vdovce v 18 % případů, po roce 1780 byl tento podíl stále ještě 15 %. Naproti tomu muži si při vstupu do prvního manželství mnohem častěji volili svobodné dívky. Před rokem 1781 se tak stalo v 87 % případů, po roce 1780 nepřesáhly sňatky svobodných mužů s vdovou 6 %. U druhých sňatků žen se situace ještě zhoršila. Jestliže se před rokem 1781 vdalo 30 % ovdovělých žen za vdovce, v letech 1781–1850 jich bylo již 44 %. Naproti tomu zůstal podíl ovdovělých mužů ženících se s vdovou více méně konstantní, když před rokem 1781 představoval 22 % a po roce 1780 21 %.

To, že na konci 18. a v první polovině 19. století poklesl mezi snoubenkami podíl vdov, se nezdá být způsobeno demografickou změnou, která by se projevila nedostatkem mužů vhodných k uzavření sňatku. Vysvětlení je podle mého názoru nutné hledat v sociální oblasti. Vdovy obecně měly méně příležitostí k novému sňatku, neboť muži dávali spíše přednost svobodným dívkám. Výjimku v tomto směru před-

stavovaly ženy, které disponovaly určitým majetkem, např. byly ustanoveny prozatímními hospodyněmi za nezletilého dědice. Tyto případy se ovšem v důsledku změny dědického práva stávají po roce 1787 méně častými, neboť dědic byl zpravidla již schopen ujmout se svého dědictví bezprostředně po otcově smrti. Bývalé hospodyně tak nemohly svým novým manželům nabídnout kromě výměnkářských dávek téměř nic, naopak bylo časté, že vdovy novým sňatkem nárok na výměnek ztrácely. Pokles podílu sňatků ovdovělých žen však může mít i jinou příčinu. Na konci 18. století se výrazně zlepšilo majetkoprávní postavení žen, kterým od té doby již nic nebránilo, aby se staly samostatnými hospodyněmi. Je možné, že část majetkově dobře situovaných vdov dala před novým sňatkem přednost samostatnému postavení.⁹⁷³

U sňatků s ovdovělým partnerem se tak objevují významné rozdíly mezi pohlavími. Pro muže sňatek s vdovou neznamenal východisko z nouze, ale spíše snadnější způsob budoucího zajištění, neměl tedy tak výrazný dopad v oblasti sňatkového věku. Naproti tomu ženy, které se při svém prvním sňatku vdávaly za vdovce, byly podstatně starší než nevěsty, které uzavíraly sňatek se svobodným mužem. Ženy, které nemohly počítat s velkým věnem, naopak si musely na svou výbavu našetřit, odsouvaly vstup do manželství, a sňatek s vdovcem byl tak pro ně často jediné řešení. Po roce 1787 nastává paradoxní situace, kdy průměrný věk vdov uzavírajících druhý sňatek se svobodným mužem byl nižší než těch žen, které vstupovaly do svého prvního manželství s vdovcem. Tato skutečnost dokresluje již zmíněné zhoršené možnosti vdov nedisponujících nějakým větším majetkem – i u nich začal vedle jejich sociálního zabezpečení hrát roli věk, a tak šanci na uzavření druhého sňatku se svobodným mužem měly pouze mladé vdovy – v průměru byly o 10 let mladší než vdovy, které si při druhém sňatku braly ovdovělé muže.

Průměrný věk při prvním sňatku se na Štáhlavsku pohyboval obvykle mezi 24–25 lety u žen a 27–28,5 lety u mužů, což jsou v mezinárodním srovnání spíše nižší údaje.⁹⁷⁴ Hodnoty průměrného sňatkového věku byly ve sledovaném období poměrně stabilní. K určitému poklesu došlo před polovinou 18. století a potom především v první čtvrtině 19. století. Tehdy se průměrný sňatkový věk snížil o téměř dva roky, když se u mužů pohyboval kolem 26 let a u žen kolem 23,5 let. Mohlo by se tedy zdát, že se na konci 18. století a v první polovině 19. století sňatek stal obecně dostupnějším než v období předcházejícím, což mělo za důsledek pokles sňatkového věku. Tento trend ovšem není možné zevšeobecňovat, protože se týkal jen určitých sociálních skupin, u jiných docházelo k jevu úplně opačnému.⁹⁷⁵

---

⁹⁷³ A. VELKOVÁ, *Sebevědomé nebo zoufalé?* Viz též s. 247–259.

⁹⁷⁴ Srov. M. CERMAN, *Central Europe*.

⁹⁷⁵ Srovnej *Dějiny obyvatelstva*, s.158–163.

Tabulka III.43 Průměrný sňatkový věk a medián sňatkového věku mužů při prvním sňatku, 1661–1850

Rok uzavření sňatku	Všechny případy			Známé datum narození		
	počet	průměrný sňatkový věk	medián	počet	průměrný sňatkový věk	medián
1661–1700	75	28,8	28,0	37	27,3	26,0
1701–1725	124	27,7	27,0	75	28,1	27,0
1726–1750	146	27,1	26,0	99	26,7	26,0
1751–1775	126	28,1	27,0	71	27,5	26,0
1776–1800	205	28,4	27,0	124	27,6	26,0
1801–1825	262	26,2	25,0	145	25,9	24,0
1826–1850	258	27,1	26,0	188	27,1	26,0

Poznámka: Tabulky III.43, III.44 přinášejí jak průměrný sňatkový věk všech osob, u nichž bylo možné stanovit věk v době vstupu do manželství, tak i přesný sňatkový věk, který byl vypočítáván pouze u lidí, u nichž bylo známé přesné datum narození. Nicméně není možné říci, že průměrný sňatkový věk vypočítaný touto druhou metodou je přesnější, neboť při tomto výpočtu dochází ke zkreslení. Do úvahy jsou v tomto případě brány pouze sňatky lidí, kteří v rodné obci zůstali až do sňatku. To však byli častěji lidé pocházející z usedlých rodin, děti podruků měly větší tendenci rodnou obec opustit ještě před sňatkem. Snoubenci z usedlých rodin však uzavírali manželství obvykle dříve než lidé z nižších sociálních vrstev. Proto je nutné brát do úvahy i průměrný věk, který zahrnuje údaje přichozích osob a který je tak většinou vyšší než průměrný sňatkový věk místních rodáků. Toto zkreslení je výraznější u mužů než u žen, neboť přichozí muži byli většinou příslušníky neusedlých vrstev. Naproti tomu mezi přichozími ženami byly i nevěsty budoucích hospodářů, tedy dívky z vyšších sociálních kategorií.

Tabulka III.44 Průměrný sňatkový věk a medián sňatkového věku žen při prvním sňatku, 1661–1850

Rok uzavření sňatku	Všechny případy			Známé datum narození		
	počet	průměrný sňatkový věk	medián	počet	průměrný sňatkový věk	medián
1661–1700	99	24,4	23,0	60	24,5	23,0
1701–1725	169	24,7	24,0	122	24,7	24,0
1726–1750	180	24,3	23,0	129	24,5	23,0
1751–1775	181	24,9	23,0	137	24,9	23,0
1776–1800	281	25,4	23,0	196	25,2	23,0
1801–1825	343	23,7	22,0	236	23,5	22,0
1826–1850	393	25,1	24,0	312	25,2	23,0

Podívejme se nyní podrobněji, jak vypadal sňatkový věk v jednotlivých generacích. Samotné porovnání průměrného sňatkového věku lidí pocházejících ze tří

kohort by však nebylo dostatečné, více může povědět až zasazení těchto údajů do širšího kontextu. Přitom je třeba zohlednit také míru migrace, která průměrný sňatkový věk osob narozených ve sledovaných lokalitách rovněž ovlivňovala. Zdá se, že lidé narození v první kohortě měli poměrně příhodné podmínky pro uzavření sňatku. Právě oni měli možnost postavit si domek a získat tak vlastní nemovitost.

Tabulka III.45 Průměrný sňatkový věk a medián sňatkového věku mužů a žen narozených v letech 1651–1830 (známo přesné datum narození)

Datum narození	Muži			Ženy		
	počet	průměrný věk	medián	počet	průměrný věk	medián
1651–1660	16	27,3	28,0	25	25,4	24,0
1661–1670	23	29,1	26,0	22	24,2	23,0
1671–1680	18	30,7	29,0	37	26,9	26,0
1681–1690	33	27,3	27,0	42	24,5	23,0
1691–1700	28	27,7	26,5	60	25,1	23,5
1651–1700	118	28,2	27,0	187	25,2	24,0
1701–1710	33	29,9	28,0	40	25,7	24,0
1711–1720	33	26,7	25,0	58	24,9	23,0
1721–1730	51	26,0	25,0	53	25,5	23,0
1731–1740	30	29,4	26,0	53	26,1	22,0
1741–1750	42	29,0	28,0	67	24,8	23,0
1701–1750	199	28,0	26,0	271	25,4	23,0
1751–1760	35	28,5	27,0	72	26,2	25,0
1761–1770	45	25,6	25,0	74	24,7	23,0
1771–1780	46	25,9	24,0	74	23,9	22,0
1781–1790	63	26,5	25,0	91	25,5	22,0
1791–1800	62	25,8	24,0	114	24,2	22,0
1751–1800	252	26,4	25,0	426	24,9	23,0
1801–1810	67	26,5	25,0	98	24,2	23,0
1811–1820	69	27,3	26,0	131	23,5	22,0

Průměrný sňatkový věk mužů i žen narozených na konci 17. století byl skutečně ve srovnání s dříve narozenými lidmi nižší. Toto příznivé období však netrvalo dlouho. Kolem poloviny 18. století nastala naopak doba, kdy tento velký stavební boom ustal. Lidé narození ve druhé kohortě tak měli již menší šance na získání vlastní nemovitosti. Zároveň byla druhá polovina 18. století, kdy děti narozené ve druhé kohortě vyrůstaly, obdobím s omezenou migrací. Lidé mnohem častěji než dříve i později svázali své osudy s rodnou obcí, která jim ale mnoho příležitostí

k sociálnímu vzestupu nemohla poskytnout. Možná i z tohoto důvodu se průměrný sňatkový věk lidí narozených kolem poloviny 18. století zvýšil. Lidé, kteří přišli na svět v poslední třetině 18. století, vstupovali do manželství opět o něco dříve. Nejnižšího průměrného sňatkového věku dosáhla generace narozená ve třetí kohortě, která dospívala v první čtvrtině 19. století, tedy v době, kdy se již začaly projevovat důsledky josefínských reforem a migrace se opětovně zvyšovala.⁹⁷⁶ Je možné, že pokles sňatkového věku částečně ovlivnila i změna dědického práva, která umožnila dědicovým sourozencům dostat se dříve ke svým dědickým podílům.⁹⁷⁷ Nicméně se zdá, že snížení průměrného sňatkového věku bylo jen přechodné a že kolem poloviny 19. století dochází na Štáhlavsku k jeho opětovnému zvýšení. Jde o trend, který zasáhl české země obecně – v tomto období lidé začali vstup do manželství odsouvat, takže se snížil podíl nejmladších snoubenců, naopak rostl počet mužů, kteří manželství uzavírali až po dovršení třicítky.⁹⁷⁸

3.5.2.2 Sňatek lidí narozených v jednotlivých generacích

Vraťme se nyní ke sledovaným kohortám a podívejme se, zda a jak se lišil sňatkový věk osob pocházejících z různých sociálních vrstev. Nejdříve je však třeba uvést, kolik lidí ze sledovaných kohort do manželství vůbec vstoupilo. Je pravděpodobné, že většina lidí sňatek uzavřít chtěla. Ludmila Fialová uvádí, že ženatý muž a vdaná žena měli výrazně vyšší společenské postavení než jejich svobodní vrstevníci, a to i v případě následného ovdovění, takže lidé obecně měli zájem sňatky uzavírat.⁹⁷⁹ U lidí, kteří zůstali mimo manželství, tak můžeme předpokládat nějakou překážku, která jim bránila uzavřít sňatek (mohlo jít o ekonomické důvody či tělesný handicap, do manželství již většinou nevstupovali ani vysloužilí vojáci).

Jaký byl tedy na Štáhlavsku podíl lidí, kteří nikdy neuzavřeli manželství?⁹⁸⁰ U první kohorty nelze stanovit počet osob, které přežily dětský věk. Při zkoumání sňatečnosti je možné vycházet pouze z údajů o osobách, které se v dospělosti vysky-

---

⁹⁷⁶ Stejný vývoj ukázal ve Vestfálsku G. FERTIG, *Heirat*, s. 101–102. Šlo o hodnoty, které jsou spíše typické pro anglický model – viz E. A. WRIGLEY – R. S. DAVIES – J. E. OEPPEN – R. S. SCHOFIELD, *English population history*. Naopak v rámci českých zemích se jedná o netypický trend – viz *Dějiny obyvatelstva*, s. 161–162.

⁹⁷⁷ Závislost sňatkového věku na dědickém právu nalézáme např. u G. FERTIG, „*Wenn zwey Menschen eine Stelle sehen*“, s. 105–107.

⁹⁷⁸ Viz graf IV.10 na s. 565. K tomu viz též L. FIALOVÁ, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti*; TÁŽ, *Sňatečnost obyvatelstva*; TÁŽ, *Některé aspekty vývoje*.

⁹⁷⁹ L. FIALOVÁ, *Sňatečnost obyvatelstva*, s. 45; Těž T. JÍLEK, *Způsob života*, s. 393; J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 271.

⁹⁸⁰ K výzkumu celibátu viz např. D. WEIR, *Rather never than late*.

Tabulka III.46 Skladba narozených v jednotlivých kohortách podle jejich dalších osudů

	Muži – datum narození			Ženy – datum narození		
	1691–1700	1741–1750	1791–1800	1691–1700	1741–1750	1791–1800
Přežili dětský věk	(106)	142	186	(132)	149	172
Před 15. rokem odešli nebo neznámo	–	54	33	–	57	22
Zůstávali v 15 letech v sledovaných lokalitách	53	88	153	66	92	150
Zemřeli svobodní	9	14	12	1	12	19
Uzavření sňatku není známo	4	13	54	2	12	17
Uzavřeli sňatek	40	61	88	63	68	114
– zemřeli v obcích po uzavření manželství (%)	80,0	86,9	69,0	65,1	54,4	56,9
– místo úmrtí po uzavření manželství neznámé (%)	20,0	13,1	31,0	34,9	45,6	43,1

tovaly ve zkoumaných lokalitách. Druhá a třetí kohorta již umožňují přesnější analýzu této problematiky. Na základě dostupných údajů lze říci, že z osob, které se dožily alespoň 15 let, do manželství nikdy nevstoupilo minimálně 10 % mužů a 8 % žen narozených v letech 1741–1750. Z narozených v letech 1791–1800 zůstalo mimo manželství minimálně 6,5 % mužů a 10 % žen. O minimální počty se jedná proto, že je pravděpodobné, že vedle lidí, o nichž vím, že zemřeli ve svobodném stavu, neuzavřely manželství i další osoby, které zkoumané lokality opustily – ať již v dětství nebo v době svého mládí. Tyto údaje ovšem v sobě zahrnují i ty případy, v nichž lidé ze zkoumaných souborů zemřeli příliš mladí, takže není vyloučeno, že by později sňatek uzavřeli. Budeme-li zjišťovat definitivní celibát – tj. podíl svobodných z těch osob, které dosáhly padesáti let – dostaneme se na hodnotu 9 % mužů a více než 11 % žen u druhé kohorty a 17 % žen narozených v letech 1791–1800. Z mužů, kteří se narodili ve třetí kohortě, nezemřel ve svobodném stavu nikdo starší padesáti let.⁹⁸¹

Lidé, o nichž je známo, že zemřeli jako svobodní, pocházeli většinou z rodin podruhů nebo domkářů, což ukazuje na důležitou roli finančního zázemí pro vstup do manželství. Jedinou výjimkou ve druhé kohortě byla v tomto směru Anna Bláhová, dcera sedláka, která se stala matkou nemanželského dítěte.⁹⁸² I ve třetí kohortě převládali mezi svobodnými osobami lidé pocházející z nižších sociálních vrstev. Jedinou neprovdanou selskou dcerou byla Kateřina Hadlová (1795–1850), kterou ovšem pra-

⁹⁸¹ L. FIALOVÁ, *Sňatečnost obyvatelstva*, s. 48 uvádí, že obvyklý podíl svobodných žen ve věku 45–50 let byl 10 % a že u mužů byl tento podíl nižší.

⁹⁸² Její případ je popsán výše na s. 352–353.

meny označují jako chromou. Již v době, kdy jí bylo teprve 12 let, jí otec na svém gruntě, který tehdy předával svému synovi, vyměřil doživotní výměnek.⁹⁸³

Tabulka III.47 Zemřelí podle věku, rodinného stavu a pohlaví

	Kohorta 1691–1700						Kohorta 1741–1750						Kohorta 1791–1800					
	věk při úmrtí						věk při úmrtí						věk při úmrtí					
	15–24		25–49		50+		15–24		25–49		50+		15–24		25–49		50+	
	SV	M	SV	M	SV	M	SV	M	SV	M	SV	M	SV	M	SV	M	SV	M
Muži	1	–	6	12	2	20	8	2	3	8	4	40	8	1	4	13	–	46
Ženy	1	–	–	8	–	33	5	–	3	6	4	31	4	1	3	16	10	49

SV – svobodní

M – ženatí, vdané

Podívejme se nyní blíže na sňatkový věk lidí narozených v jednotlivých kohortách. Budeme-li srovnávat muže narozené v první a druhé kohortě, vidíme u obou skupin podobný podíl mužů ženících se před dovršením 25. roku života (asi třetina mužů). U mužů, kteří byli starší 24 let a byli tedy ve věku, jenž byl pro vstup do manželství nejtypičtější, však již existovaly významné rozdíly. Zatímco 48 % mužů narozených v letech 1691–1700 se ženilo v 25–29 letech, o padesát let později jich bylo dvakrát méně. Muži narození v letech 1741–1750 se tak ženili nejčastěji (ve třetině případů) až mezi 30.–35. rokem svého života. I po dovršení 35. roku života existovala dost velká skupina mužů (14 %) narozených v letech 1741–1750, která nakonec uzavřela sňatek. Naproti tomu pouze pětina mužů pocházejících z první kohorty se ženila až po dosažení 30. roku života. U mužů narozených až na konci 18. století došlo k omezení sňatků starších osob. I když existovaly i takové výjimky, které uzavíraly svůj první sňatek až po dosažení čtyřicítky, 84 % mužů se ženilo před dovršením 30. roku života (u mužů ze druhé kohorty byl tento podíl jen 52 %, u první kohorty 79 %). Nešlo ani tak o posílení skupiny 25–29letých mužů – těch uzavíralo manželství 31 %. K podstatnému nárůstu došlo u mužů ještě mladších, 20–24letých, kterých vstupovalo do manželství již 44 % a spolu s muži, kteří se ženili ještě před dosažením dvaceti let, představovali nadpoloviční většinu (53 %, z první kohorty se ženilo do 25 let 36 % mužů, ze druhé 31 % mužů). Muži narození v letech 1791–1800 se tedy ženili velmi mladí – ve věku, v němž se zpravidla vdávaly ženy. Mužů uzavírajících sňatek až po 30. roce života bylo v tomto období dokonce méně než žen.

⁹⁸³ SOA Praha, PK Rokycany č. 274, fol.104, r. 1807.

Tabulka III.48 Sňatky podle věku svobodných mužů narozených v jednotlivých kohortách

Věk při sňatku	Datum narození					
	1691–1700		1741–1750		1791–1800	
	počet	kumulativní %	počet	kumulativní %	počet	kumulativní %
15	–	–	–	–	–	–
16	–	–	–	–	1	1,1
17	–	–	–	–	–	1,1
18	–	–	–	–	2	3,4
19	1	2,8	–	–	3	6,8
20	–	2,8	2	3,6	11	19,3
21	2	8,3	1	5,5	9	29,5
22	2	13,9	5	14,5	4	34,1
23	6	30,6	5	23,6	6	40,9
24	2	36,1	2	27,3	11	53,4
25	2	41,7	5	36,4	7	61,4
26	3	50,0	4	43,6	5	67,0
27	4	59,5	3	49,1	6	73,9
28	4	70,3	4	56,4	5	79,5
29	4	81,1	–	56,4	4	84,1
30	3	89,2	4	63,6	2	86,4
31	1	91,9	5	72,7	–	86,4
32	–	91,9	4	80,0	2	88,6
33	1	94,6	3	85,5	2	90,9
34	–	94,6	1	87,3	1	92,0
35–39	–	94,6	6	98,2	4	96,6
40–44	1	97,3	–	98,2	3	100,0
45	1	100,0	1	100,0	–	100,0
Průměrný sňatkový věk	27,4		28,8		25,6	
Medián	27,0		28,0		24,0	
Počet	37		55		88	

Poznámka: Do tabulky byly zahrnuty i případy, v nichž datum sňatku nebylo uvedeno v excerpovaných matrikách, dalo se ale přibližně stanovit. Celkový průměrný sňatkový věk získaný touto metodou se příliš neliší od průměrného sňatkového věku mužů, jejichž datum sňatku bylo známo (u první kohorty byl rozdíl 0,3 roku, u dalších dvou jen 0,2 roku).

Tabulka III.49 Sňatky podle věku svobodných žen narozených v jednotlivých kohortách

Věk při sňatku	Datum narození					
	1691–1700		1741–1750		1791–1800	
	počet	kumulativní %	počet	kumulativní %	počet	kumulativní %
15	–	–	2	3,0	2	3,0
16	1	1,7	–	3,0	–	3,0
17	1	3,3	1	4,5	1	4,5
18	3	8,3	5	11,9	5	11,9
19	1	10,0	5	19,4	5	19,4
20	7	21,7	10	34,3	10	34,3
21	5	30,0	5	41,8	5	41,8
22	7	41,7	4	47,8	4	47,8
23	5	50,0	5	55,2	5	55,2
24	5	58,3	7	65,7	7	65,7
25	1	60,0	1	67,2	1	67,2
26	2	63,3	5	74,6	5	74,6
27	6	73,3	2	77,6	2	77,6
28	4	80,0	2	80,6	2	80,6
29	3	85,0	3	85,1	3	85,1
30	2	88,3	1	86,6	1	86,6
31	1	90,0	–	86,6	–	86,6
32	2	93,3	–	86,6	–	86,6
33	3	95,0	–	86,6	–	86,6
34	–	95,0	2	89,6	2	89,6
35–39	3	100,0	4	95,5	4	95,5
40–44	–	100,0	2	98,5	2	98,5
45	–	100,0	1	100,0	1	100,0
Průměrný sňatkový věk		25,1		24,8		24,2
Medián		23,5		23,0		22,0
Počet		60		67		114

Poznámka: Do tabulky byly zahrnuty i případy, v nichž datum sňatku nebylo uvedeno v excerpaných matrikách, dalo se ale přibližně stanovit.

Ženy ze všech tří kohort se nejčastěji vdávaly mezi 20.–25. rokem svého života. Takových nevěst bylo 46–51 % a jejich podíl měl rostoucí tendenci. Zároveň se zvyšoval podíl žen, které vstupovaly do manželství ještě před dosažením dvaceti

let. Zatímco v generaci narozené v letech 1691–1700 bylo takových nevěst pouze 10 %, u žen ze druhé kohorty došlo k téměř zdvojnásobení tohoto podílu (19 %), jenž se mírně zvýšil i v případě třetí kohorty (22 %). Jestliže jsme u mužů mohli pozorovat omezování sňatků starších věkových skupin, trend u žen byl přesně opačný. Jakési pomyslné nůžky mezi nejmladšími a nejstaršími nevěstami se v průběhu sledovaného období stále více rozevíraly.

Tabulka III.50 Průměrný sňatkový věk žen narozených v jednotlivých kohortách při prvním sňatku podle sociálního původu

Sociální postavení otce	Datum narození					
	1691–1700		1741–1750		1791–1800	
	průměrný sňat. věk	počet	průměrný sňat. věk	počet	průměrný sňat. věk	počet
Sedlák	23,0	13	23,7	11	21,1	32
Chalupník	24,5	24	25,6	13	23,7	10
Dom.-řemeslník	(27,5)	2	24,7	6	27,1	20
Domkář	(27,0)	2	27,0	14	24,9	33
Úředník	(23,0)	2	(19,5)	2	24,2	6
Řemeslník	(25,8)	3	(21,0)	2	–	–
Podruh	27,8	14	27,8	7	25,6	13
Nemanželský původ	–	–	(21,0)	1	–	–
Celkem	25,1	60	24,8	67	24,2	114
Medián	23,5	60	23,0	67	22,0	114

Poznámka: Do tabulky byly zahrnuty i případy, v nichž datum sňatku nebylo uvedeno v excerpaných matrikách, dalo se ale přibližně stanovit.

Nevěst starších než 30 let bylo v první kohortě pouze 15 %, po dovršení 35. roku života se vdávalo jen necelých 5 % žen. Ženy narozené v letech 1741–1750 sice po dovršení 30. roku uzavíraly sňatek rovněž v 15 % případů, většina z nich (více než 10 %) tak však učinila až ve věku nad 35 let. U třetí kohorty se udržel vysoký podíl žen vstupujících do manželství až po dokončení 35. roku života (10 %). Narůst ovšem zaznamenáváme i u věkové skupiny 30–34 let, takže žen uzavírajících sňatek až po třicítce bylo již 17 %, tedy o něco více než mužů. Diferenciace sňatkového věku žen v závislosti na jejich sociálním původu byla výraznější,⁹⁸⁴ i když počet jednotlivých případů je při rozdělení nejen žen, ale i mužů do sociálních kategorií velmi malý, takže mohlo dojít ke zkreslení.

⁹⁸⁴ G. FERTIG, „Wenn zwey Menschen eine Stelle sehen“, s. 102–103; J. SCHLUMBOHM, *Lebesläufe*, s. 100.

V letech 1691–1700, kdy se narodili lidé z první sledované generace, bylo sociální spektrum zkoumaných lokalit ještě málo diferencované. Téměř chyběla vrstva domkářů, takže je možné porovnat sňatkový věk jen u dětí pocházejících z rodin sedláků, chalupníků a podruhů. Nicméně skutečně existovaly podstatné rozdíly, které jsou obzvláště výrazné u žen. Zatímco dcery sedláků se vdávaly v průměru ve 23 letech, dívky z podružských rodin čekaly na svou svatbu v průměru dalších pět let. Podobný, i když o něco menší rozdíl, existoval i u žen narozených v letech 1741–1750. Dcery pocházející ze selských a chalupnických rodin se oproti dívkám z první kohorty vdávaly o něco později. Již dříve velmi vysoký průměrný sňatkový věk žen pocházejících z podružských rodin neměl příliš kam růst, takže se udržel na 28 letech. Poměrně vysoký průměrný sňatkový věk (27 let) měly i dcery domkářů. U třetí kohorty narozených došlo k dramatickému snížení sňatkového věku selských dcer, které se vdávaly průměrně již ve 21 letech. Snížení průměrného věku o dva roky nastalo i u dívek pocházejících z rodin chalupníků. Dcery domkářů a podruhů se vdávaly již výrazně později než dívky z majetnějších rodin – v průměru až mezi 25.–27. rokem.

Vliv sociálního původu na sňatkový věk je patrný i u mužů. Nejnižší průměrný sňatkový věk měli ve všech sledovaných obdobích synové sedláků. U narozených v letech 1691–1700 a 1741–1750 se pohyboval kolem 26–27 let, u mužů pocházejících ze třetí kohorty se ještě o dva roky snížil. Nízký sňatkový věk synů sedláků se udržel i za situace, kdy ostatní muži narození v letech 1741–1750 uzavírali sňatek výrazně později – průměrný sňatkový věk mužů narozených ve druhé kohortě byl poměrně vysoký, když dosahoval 29 let. Synové domkářů se tehdy ženili nejčastěji mezi 28–30 lety, muži z rodin podruhů a řemeslníků až po dosažení 31 let. U mužů narozených v letech 1791–1800 dochází podobně jako u žen k poklesu sňatkového věku. Nejvýraznější rozdíl je možné pozorovat u mužů pocházejících z nejnižších sociálních skupiny, kteří uzavírali sňatek v průměru v 26 letech, tedy o šest let dříve než muži narození o padesát let dříve. Nezdá se mi pravděpodobné, že by josefínské reformy natolik zpřístupnily sňatek chudším vrstvám, aby došlo k tak výraznému poklesu sňatkového věku. Daleko spíše jde o následek zvýšené migrace těchto skupin. Muži z podružských a řemeslnických rodin, u nichž se mi podařilo prokázat uzavření sňatku, zřejmě patřili k těm šťastnějším, kterým se podařilo poměrně brzy vybudovat solidní postavení. Muži, kteří toto štěstí neměli, se většinou snažili nalézt lepší zdroje obživy odchodem z rodných vsí, které jim nabízely pouze omezené možnosti. Lze předpokládat, že jejich sňatkový věk byl tedy vyšší. Tuto domněnku potvrzují i následující údaje: zatímco u mužů pocházejících z rodin sedláků se mi podařilo zjistit uzavření sňatku v 79 % případů, u podruhů to bylo pouze v 44 %. Vzhledem k tomu, že zjištěný průměrný sňatkový věk synů podruhů se netýkal ani poloviny souboru, mohlo tak dojít k jeho zkreslení.

Při porovnání průměrného sňatkového věku se sociálním původem se tedy potvrzuje, že nižší průměrný sňatkový věk měli lidé pocházející z vyšších sociálních kategorií – konkrétně z rodin sedláků, chalupníků, popř. úředníků. Sociální a eko-

nomické podmínky dětí pocházejících z těchto rodin byly většinou tak dobré, že sňatek mohl být skutečně, jakmile se objevil vhodný protějšek. U žen byla závislost sňatkového věku na sociálním původu ještě výraznější. Dívky pocházející ze selských rodin se vdávaly o 2–4 roky dříve než domkářské dcery. U mužů se rovněž jasně vydělovali synové sedláků a chalupníků, kteří se ženili nejdříve – průměrný sňatkový věk těchto mužů narozených v letech 1791–1800 dosahoval hodnot typických spíše pro ženy. Muži pocházející z ostatních sociálních kategorií se ženili později, nelze však jednoznačně tvrdit, že by nejvyšší průměrný sňatkový věk měli synové podruhů, alespoň to neplatí pro generaci narozenou v letech 1791–1800.

Tabulka III.51 Průměrný sňatkový věk mužů narozených v jednotlivých kohortách při prvním sňatku podle sociálního původu

Sociální postavení otce	Datum narození					
	1691–1700		1741–1750		1791–1800	
	průměrný sňat. věk	počet	průměrný sňat. věk	počet	průměrný sňat. věk	počet
Sedlák	26,2	6	26,4	11	23,7	15
Chalupník	27,4	12	27,5	13	23,8	15
Domk.-řemesl.	–	–	29,6	6	27,1	19
Domkář	(21,5)	1	29,3	14	27,1	19
Úředník	–	–	(29,5)	2	–	–
Řemeslník	(24,5)	2	(31,5)	2	(25,8)	4
Podruh	28,4	16	31,5	7	26,0	14
Nemanželský původ	–	–	–	–	(27,0)	2
Celkem	27,3	37	28,7	55	25,6	88
Medián	26,5	37	28,0	55	24,0	88

Poznámka: Do tabulky byly zahrnuty i případy, v nichž datum sňatku nebylo uvedeno v excerpovaných matrikách, dalo se ale přibližně stanovit.

Odlišný sňatkový věk mohl souviset i s rozdílným životním cyklem mladých lidí. Dědici selských a chalupnických usedlostí, a často ani jejich sourozenci, zpravidla neodcházeli do čelední služby ani na vandr. Tato životní fáze zcela přirozeně sňatek odsouvala do vyššího věku. Vzhledem k tomu, že do čelední služby nastupovaly ve větší míře děti z chudších rodin, může vznikat dojem, že odložení sňatku způsobily ekonomické faktory a že skutečně existovala přímá vazba mezi sňatkovým věkem a sociálním původem. Při rozhodování o vstupu do manželství však nelze zcela opomíjet ani vlastní vůli jednotlivců. Je možné, že řada mužů, zvláště pokud pocházeli z nižších sociálních vrstev, neviděla důvod příliš do manželství spěchat. Založení rodiny s sebou neslo nutnost převzít odpovědnost za druhé – za

manželku a děti. Přitom dosavadní život vyplněný čelední službou nebo vandrem mohl pro některé muže představovat celkem příjemnou životní etapu, v níž měli zabezpečeny své základní potřeby (bydlení, stravu, šactvo) bez toho, že by se museli starat o jiné. Některé vandrovníky mohla navíc lákat i svoboda pohybu a možnost poznávat nové kraje. Nabízí se i teorie, že za nízkým sňatkovým věkem mužů z usedlých rodin mohl být tlak otce, jenž z hlediska rodinné strategie považoval brzký sňatek dědice nemovitosti za výhodný. Umožňoval mu totiž ovlivnit výběr snachy a dohlédnout na to, aby se novomanželé naučili správně vést hospodářství. Otcové rovněž často disponovali i věnem své snachy, kterého mohli použít k zabezpečení dalších svých dětí.⁹⁸⁵

U žen se nezdá být pravděpodobné, že by záměrně oddalovaly dobu vstupu do manželství. Předmanželská životní etapa pro ně zřejmě nebyla zdaleka tak příjemná, jako tomu mohlo být u některých mužů. Kromě toho, že ženy v čelední službě byly více „ohroženy“ nechtěným těhotenstvím, přinášelo odsunutí vstupu do manželství i riziko, že se nakonec sen o manželství rozplyne úplně. Zatímco u mužů nebyla šance na uzavření sňatku vázána na věk, hrálo stáří žen v tomto ohledu významnou roli. Závislost průměrného sňatkového věku na původu je u žen zřetelná. Dcery chalupníků se vdávaly později než dcery sedláků, i když jejich životní cyklus býval podobný – do čelední služby tyto dívky většinou neodcházely, nýbrž zůstávaly až do svatby v otcovském domě. Svoji roli zde zřejmě hrálo vyšší věno selských dívek, které zvyšovalo atraktivitu těchto nevěst a tedy snižovalo také jejich sňatkový věk.

Na sociálním původu byl závislý i výběr partnera, resp. partnerky. Lze předpokládat, že lidé pocházející z vyšších sociálních vrstev si své budoucí partnery hledali ve stejně či podobně postavených rodinách, které mohly své děti vybavit do života lépe než rodiny bezzemků. Podobně děti podruhů mohly jen stěží pomýšlet na sňatek s potomky sedláků. Takto nerovné sňatky byly možné jen ve výjimečných situacích, nejčastěji tehdy, když se selská nebo chalupnická rodina nacházela v silných ekonomických těžkostech a nebyla schopna svým dcerám poskytnout věno, které by odpovídalo jejich původu. Srovnání sociálního postavení snoubenců stejně jako další analýzy, v nichž figurují snoubenci osob narozených v jednotlivých kohortách, bylo možné provést pouze u narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800. Sociální původ snoubenců lidí narozených v letech 1691–1700 se podařilo zjistit pouze výjimečně, většinou tehdy, pokud se oba snoubenci narodili ve sledované kohortě. Nevěsty mužů pocházejících z první kohorty byly v dostupných pramenech uváděny většinou pouze křestním jménem, které vylučovalo bližší identifikaci, a ani ženichové zpravidla nebyli blíže sociálně specifikováni.

---

⁹⁸⁵ Tuto teorii potvrdil můj další výzkum, jenž skutečně ukázal rozdílnost sňatkového věku v případech, kdy otec mohl načasování synova sňatku ovlivnit. Viz A. VELKOVÁ, *Marriage and property transfers*.

Tabulka III.52 Sociální původ mužů narozených v letech 1741–1750 a jejich nevěst při prvním sňatku

Sociální postavení otce ženicha	Sociální původ otce nevěsty								Celkem
	sedlák	chalup.	D+Ř	domkář	úřed.	řemesl.	podruh	neznám	
Sedlák	5	1	1	–	–	–	1	4	12
Chalupník	2	3	–	1	1	2	–	6	15
Domk.-řemesl.	1	1	–	–	–	–	2	2	6
Domkář	1	2	–	1	–	–	4	7	15
Úředník	–	1	–	1	–	–	–	–	2
Řemeslník	1	–	1	–	–	–	–	–	2
Podruh	1	1	–	2	–	1	2	1	8
Celkem	11	9	2	5	1	3	9	20	60

D+Ř – domkář-řemeslník

Ani v případě druhé kohorty se vždy nepodařilo určit sociální zázemí snoubenců. Více bylo neurčených nevěst – plná třetina – než ženichů (15 %), takže údaje o sociálním původu nevěst je nutné brát s rezervou. Nicméně lze říci, že nejlepší vyhlídky na sňatek se ženou stejného, popř. lepšího původu měli synové sedláků. Rovněž u mužů z chalupnických rodin nebylo pravidlem, aby si svou nevěstu hledali v neusedlých rodinách. Zato domkáři si domů přiváděli nevěstu z podružské rodiny poměrně často, i když na druhou stranu se někteří muži mohli oženit i s dcerou zchudlého chalupníka nebo sedláka. Šanci uzavřít podobný sňatek měli i synové podruhů, i když ti si mnohem častěji volili nevěstu mezi bezzemky, popř. domkáři.

Tabulka III.53 Sociální původ mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800 a jejich nevěst při prvním sňatku

Sociální původ otce ženicha	Sociální původ otce nevěsty								Celkem
	sedlák	chalup.	D+Ř	domkář	úřed.	řem.	podruh	neznám	
Sedlák	6	1	1	2	1	1	2	1	15
Chalupník	5	2	1	2	1	1	3	–	15
Domkář-řemesl.	2	3	1	5	1	4	2	1	19
Domkář	3	2	2	2	1	1	7	1	19
Řemeslník	–	–	–	3	–	1	–	–	4
Podruh	1	2	1	4	1	–	5	–	14
Nemanželský	–	1	1	–	–	–	–	–	2
Celkem	17	11	7	18	5	8	19	3	88

D+Ř – domkář-řemeslník

**Tabulka III.54 Sociální původ žen narozených v letech 1741–1750
a jejich ženichů při prvním sňatku**

Sociální původ nevěšt	Sociální původ ženichů								Celkem
	sedlák	chalup.	D+Ř	domkář	úřed.	řemesl.	podruh	neznám	
Sedlák	6	1	1	–	5	3	3	2	21
Chalupník	4	6	–	–	3	–	4	2	19
Domkář-řemesl.	–	1	–	1	–	1	1	2	6
Domkář	1	2	1	1	–	1	3	3	12
Úředník	1	–	–	–	3	–	–	–	4
Řemeslník	–	–	–	–	–	1	–	–	1
Podruh	1	1	–	–	–	–	1	1	4
Nemanželský	–	1	–	–	–	–	–	–	1
Celkem	13	12	2	2	11	6	12	10	68

D+Ř – domkář-řemeslník

Tato situace se příliš nezměnila ani o padesát let později. Synové sedláků a chalupníků si nadále domů přiváděli nejbohatší nevěsty. U mužů narozených v letech 1791–1800 se zřetelněji ukazují rozdílné pozice synů domkářů-řemeslníků a domkářů živících se nádenickou prací. Synové domkářů-řemeslníků si pouze zřídka vybírali nevěsty v rodinách podruhů – v tomto směru se podobali synům chalupníků a sedláků, spíše dávali přednost dcerám řemeslníků nebo domkářů. Naproti tomu muži z domkářských rodin se ženili s dcerou podruha asi v 37 % případů, tedy

**Tabulka III.55 Sociální původ žen narozených v letech 1791–1800
a jejich ženichů při prvním sňatku**

Sociální původ nevěšt	Sociální původ ženichů								Celkem
	sedlák	chalup.	D+Ř	domkář	úřed.	řemesl.	podruh	neznám	
Sedlák	20	6	–	3	–	1	1	1	32
Chalupník	1	2	–	1	1	1	4	–	10
Úředník	4	–	–	–	1	–	1	–	6
Domk.-řemesl.	1	2	3	3	–	3	7	1	20
Domkář	2	–	3	7	1	5	13	2	33
Podruh	–	1	1	2	–	1	6	2	13
Celkem	28	11	7	16	3	11	33	6	114

D+Ř – domkář-řemeslník

stejně často či dokonce o něco častěji jako synové podruhů. Znalost řemesla, kterou synové z řemeslnických rodin většinou disponovali, ztraktivňovala tyto muže na sňatkovém trhu. U muže ovládajícího řemeslo byla totiž větší pravděpodobnost, že si v průběhu svého života bude schopen ušetřit na vlastní domek, než u muže, který se živil jako nádeník.

Tabulka III.56 Průměrný sňatkový věk ženichů žen narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800 podle sociálního původu nevěst

Sociální postavení otce nevěsty	Ženichové žen narozených v letech 1741–1750				Ženichové žen narozených v letech 1791–1800			
	všichni ženichové		z toho známo datum narození		všichni ženichové		z toho známo datum narození	
	počet	průměrný věk	počet	průměrný věk	počet	průměrný věk	počet	průměrný věk
Sedlák	12	32,0	8	29,8	32	27,6	16	25,1
Chalupník	16	29,8	9	29,8	10	28,6	3	(30,8)
Dom.-řem.	2	(37,0)	–	–	20	31,1	10	30,2
Domkář	9	33,3	4	(30,3)	33	25,4	16	24,4
Úředník	–	–	–	–	6	32,0	2	(35,5)
Řemeslník	–	–	–	–	–	–	–	–
Podruh	3	(36,3)	–	–	13	32,3	6	35,0
Celkem	42	32,0	21	29,9	114	28,4	54	27,7
Medián	42	31,0	21	28,0	114	26,0	54	25,5

Ve srovnání s muži se zdá, že ženy měly vyhlídky na homogamní sňatek zhoršený. I když malé počty případů v jednotlivých sociálních kategoriích spolu již s výskytem snoubenců neznámého původu nedovolují přesnější analýzu, přesto lze konstatovat, že i dívky z usedlých rodin se poměrně často provdaly za muže pocházejícího ze spodních vrstev sociálního spektra. Pouze dcery sedláků narozené v letech 1791–1800 představovaly v tomto směru výjimku – homogamní sňatek uzavřely téměř dvě třetiny těchto dívek a další téměř pětina žen se provdala za syna chalupníka.⁹⁸⁶ Je ovšem pravda, že sňatek s mužem stejného sociálního původu neznamenal automaticky, že v téže kategorii nová manželská dvojice setrvá až do smrti. V případě, že se muž nestal dědicem usedlosti, záviselo sociálního zařazení nového páru do značné míry na rodičích obou snoubenců, respektive na tom, jak dalece jim byli při budování sociální pozice nápomocni.

⁹⁸⁶ Vzhledem k malým počtům mohlo dojít ke zkreslení. Podrobnější výzkum obdobné tematiky učiněný za delší období (1701–1850) naopak naznačuje, že ženy z usedlých rodin měly lepší šance provdat se za muže odpovídajícího původu (viz s. 239–240).

Je pravděpodobné, že u žen více než u mužů záleželo na výši jejich dědickeho podílu, resp. věna. Dívka, která sice pocházela z vyšších sociálních vrstev, avšak nebyla od rodičů vybavena patřičným věnem, nemohla svému manželovi pomoci vylepšit sociální pozici nově zakládané rodiny. Naproti tomu syn sedláka nebo chalupníka, jehož dědickeý podíl rovněž nebyl příliš velký a jehož nově zakládaná rodina musela po svatbě žít v podruží, měl v budoucnu přeci jenom šanci posunout sebe i svoji rodinu na společenském žebříčku výše. Pokud ho rodiče nechali vyučit alespoň nějakému řemeslu, mohl se pokusit zlepšit si své postavení vlastními silami. Existovala i další možnost – že si na něj vzpomene nějaký příbuzný a odkáže mu nebo levně prodá svou usedlost. Bez šancí nebylo ani to, že se tento muž nakonec přeci jenom stane dědicem otcovské usedlosti – např. v případě smrti bratra-dědice.

Tabulka III.57 Průměrný sňatkový věk nevěst mužů narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800 podle sociálního původu ženichů

Sociální postavení otce ženicha	Nevěsty mužů narozených v letech 1741–1750				Nevěsty mužů narozených v letech 1791–1800			
	všechny nevěsty		z toho známo datum narození		všechny nevěsty		z toho známo datum narození	
	počet	průměrný věk	počet	průměrný věk	počet	průměrný věk	počet	průměrný věk
Sedlák	10	21,4	5	(22,9)	13 (12)	22,8 (21,0)	6 (5)	22,8 (18,7)
Chalupník	9	26,0	5	(30,5)	13	20,9	6	19,7
Dom.-řemesl.	6	24,0	4	(23,5)	15	25,2	8	24,8
Domkář	13	26,8	6	29,5	18	23,1	7	22,9
Úředník	2	(24,6)	2	(24,6)	–	–	–	–
Řemeslník	2	(28,5)	2	(28,5)	4	(22,1)	3	(20,5)
Podruh	7	26,7	4	(27,0)	11	24,3	6	24,3
Nemanželský původ	–	–	–	–	2	(23,0)	2	(23,0)
Celkem	49	25,1	28	26,9	76 75	23,2 22,9	38 37	22,8 22,3
Medián	49	24,0	28	24,5	76	23,0	38	21,5

Poznámka: U řádků sedlák a celkem uvádějí údaje kurzivou průměrný sňatkový věk bez popsaného případu Josefy Šmolíkové (viz s. 359–360), která se jako dcera sedláka vdávala ve 43 letech

I sňatkový věk partnerů sledovaných osob byl ovlivněn jejich sociálním původem. Synové sedláků a chalupníků narození v letech 1741–1750 se nečastěji ze všech sociálních vrstev ženili s dívkami z bohatších rodin. Přesto i mezi sedláky

a chalupníky existovaly rozdíly. Nevěsty selských synů byly velmi mladé, dokonce asi o dva roky mladší, než byly v době sňatku selské dcery narozené v letech 1741–1750, sňatkový věk partnerek chalupnických synů však byl podstatně vyšší. I to by nasvědčovalo tomu, že chalupnickým synům se sice podařilo najít si odpovídající partnerku, někteří z nich museli však vybírat mezi ženami, které samy měly z nějakého důvodu horší šance na uzavření rovného sňatku. Sňatkový věk nevěst, které se vdávaly za syny podruhů a domkářů, byl srovnatelný s průměrným sňatkovým věkem žen, které se v letech 1741–1750 narodily do podružských a domkářských rodin.

O sňatkovém věku ženichů žen narozených v letech 1741–1750 se dá říci, že byl hodně vysoký. Prakticky nezáleželo na tom, z jaké sociální vrstvy pocházela nevěsta – průměrný věk manželů se vždy pohyboval okolo třiceti let nebo nad touto hranicí. Na této skutečnosti, stejně jako na vyšším sňatkovém věku některých nevěst mužů narozených ve druhé kohortě, se podílela mortalitní krize, která začátkem 70. let 18. století zasáhla většinu českého území. Vysoká úmrtnost, která se nevyhnula ani mladším věkovým skupinám, ovlivnila sňatky uzavírané po skončení mortalitní krize. V zásadě se dá říci, že mortalitní krize umožnila vstoupit do manželství i těm ženám, které by jinak byly na sňatek již staré – jednak proto, že bylo méně mladších nevěst, za druhé i díky zvýšené poptávce, která byla způsobena řadou ovdovělých mužů. Tito vdovci byli ovšem již starší, což zvyšovalo i průměrný sňatkový věk ženichů žen narozených v letech 1741–1750. Jak bude ukázáno dále, za vdovce se skutečně vdalo poměrně hodně žen pocházejících ze druhé kohorty – plná pětina.

Tabulka III.58 Průměrný sňatkový věk ženichů žen narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800 podle sociálního původu ženichů

Sociální postavení otce ženicha	Ženichové žen narozených v letech 1741–1750				Ženichové žen narozených v letech 1791–1800			
	všichni ženichové		z toho známo datum narození		všichni ženichové		z toho známo datum narození	
	počet	průměrný věk	počet	průměrný věk	počet	průměrný věk	počet	průměrný věk
Sedlák	11	31,5	7	30,6	29	28,3	14	28,1
Chalupník	9	30,4	5	29,7	10	24,8	7	24,1
Dom.-řem.	2	(32,5)	2	(32,5)	7	30,6	7	30,6
Domkář	2	(31,8)	1	(28,5)	16	29,3	11	25,0
Úředník	4	(36,9)	1	(25,5)	3	(29,0)	–	–
Řemeslník	2	(32,3)	1	(32,5)	11	26,0	5	(28,5)
Podruh	10	30,3	4	28,3	32	30,4	9	30,4
Neznámo	2	(45,0)	–	–	6	24,5	–	–
Celkem	42	32,3	21	29,9	114	28,4	54	27,7
Medián	42	31,0	21	28,0	114	26,0	54	25,5

Z výzkumu průměrného sňatkového věku snoubenců osob narozených v letech 1791–1800 vyplývá, že snoubenky sledovaných mužů se vdávaly asi o 1–2 roky dříve než ženy narozené v kohortě, zatímco snoubenci sledovaných žen měli naopak průměrný sňatkový věk vyšší než muži narození v letech 1791–1800 – v průměru asi o 3 roky, u synů podruhů a chalupníků činil tento rozdíl téměř šest let. Z této situace vyplývá, že muži narození v kohortě se ženili dříve a brali si mladší nevěsty, zatímco ženy narozené v kohortě se vdávaly později za starší muže. Věkový rozdíl mezi manžely zůstával tedy přibližně stejný.

Synové sedláků měli, podobně jako v případě druhé kohorty, mladé nevěsty, velmi mladé partnerky si nyní přiváděli i synové chalupníků. Ke starším nevěstám patřily snoubenky domkářských a podružských synů, i když ve srovnání se situací před padesáti lety došlo i u nich k výraznému poklesu sňatkového věku. Dívky narozené v letech 1791–1800 se vdaly za mladší ženichy než ženy z druhé kohorty, a to v průměru asi o čtyři roky. K nejstarším ženichům patřili partneři podružských dívek a žen pocházejících z rodin domkářů-řemeslníků.

Tabulka III.59 Průměrný sňatkový věk nevěst mužů narozených v letech 1791–1800 a 1791–1800 podle sociálního původu nevěst

Sociální postavení otce nevěsty	Nevěsty mužů narozených v letech 1741–1750				Nevěsty mužů narozených v letech 1791–1800			
	všechny nevěsty		z toho známo datum narození		všechny nevěsty		z toho známo datum narození	
	počet	průměrný věk	počet	průměrný věk	počet	průměrný věk	počet	průměrný věk
Sedlák	9	26,2	8	27,4	17 16	22,4 21,1	11 10	22,6 20,5
Chalupník	9	23,4	7	24,6	9	21,8	2	(22,5)
Dom.-řemesl.	2	(24,5)	2	(24,5)	7	22,9	4	(21,0)
Domkář	5	(26,7)	5	(26,7)	18	23,3	14	22,9
Úředník	1	(20,0)	–	–	4	(20,6)	1	(21,5)
Řemeslník	2	(27,3)	1	(28,5)	5	(27,5)	1	(29,5)
Podruh	9	28,9	5	29,9	16	24,1	5	23,5
Neznámo	12	23,5	–	–	–	–	–	–
Celkem	49	25,1	28	26,9	76 75	23,2 22,9	38 37	22,8 22,3
Medián	49	24,0	28	24,5	76	23,0	38	21,5

Poznámka: U řádků sedlák a celkem uvádějí údaje kurzivou průměrný sňatkový věk bez popsaného případu Josefy Šmolíkové (viz s. 359–360), která se jako dcera sedláka vdávala ve 43 letech

Sňatkový věk snoubenců osob narozených ve dvou sledovaných kohortách rovněž závisel na jejich sociálním původu. V mladším věku většinou uzavírali sňatek lidé pocházející z vyšších sociálních vrstev. Výjimku ovšem představují snoubenci pocházející se selských vrstev. Jejich sňatkový věk byl v letech 1741–1750 spíše vyšší. Situace o padesát let později byla již jiná. Selské nevěsty mužů narozených v letech 1791–1800 patřily k nejmladší snoubenkám vůbec a rovněž sňatkový věk selských ženichů dívek narozených v letech 1791–1800 se snížil. Zůstal sice vyšší než průměrný sňatkový věk snoubenců pocházejících z rodin chalupníků, jejich sňatkový věk je však možné považovat za extrémně nízký. Celkově lze říci, že stejně jako se snížil sňatkový věk osob narozených v letech 1791–1800 ve srovnání se situací o padesát let dříve, klesl i průměrný sňatkový věk jejich snoubenců.

Tabulka III.60 Věkový rozdíl mezi osobami narozenými v letech 1741–1750 a jejich snoubenci

Věkový rozdíl (dokončené roky)	Ženichem muž narozený v letech 1741–1750	Nevěstou žena narozená v letech 1741–1750	Oba snoubenci narození v letech 1741–1750	Celkem	
Ženich starší než nevěsta	14	10	4	28	71,8
15 a více let	1	2	–	3	7,7
10–14 let	4	2	–	6	15,4
5–9 let	5	6	–	11	28,2
4	1	–	–	1	2,6
3	1	–	1	2	5,1
2	2	–	–	2	5,1
1	–	–	3	3	7,7
Stejně staří	–	–	3	3	7,7
Ženich mladší než nevěsta	4	1	3	8	20,5
1	–	–	1	1	2,6
2	–	–	1	1	2,6
3	1	1	1	3	7,7
4	–	–	–	–	–
5	–	–	–	–	–
10 a více let	3	–	–	3	7,7
Celkem	18	11	10	39	100,0

Pokud jde o věkový rozdíl mezi manžely, je možné konstatovat, že u narozených v letech 1741–1750 převládal model, kdy byl muž starší než žena, a to často

výrazně. Nejobvyklejší věkový rozdíl byl 5–9 let, časté byly i případy, v nichž byl muž starší ještě více – o 10–14 let či dokonce o více než 15 let.⁹⁸⁷ U více než poloviny párů, z nichž alespoň jeden snoubenec pocházel z kohorty narozených v letech 1741–1750, byl muž o více než 5 let starší než jeho manželka. Naopak situace, kdy byla nevěsta starší než ženich, se týkala asi pětiny manželských dvojic. Většinou šlo o rozdíl nepřesahující 3 roky, ve třech případech (8 %) byla nevěsta starší o více než 10 let než ženich.

Tabulka III.61 Věkový rozdíl mezi osobami narozenými v letech 1791–1800 a jejich snoubenci

Věkový rozdíl (dokončené roky)	Ženichem muž narozený v letech 1791–1800		Nevěstou žena narozená v letech 1791–1800		Oba snoubenci narození v letech 1791–1800		Celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Ženich starší než nevěsta	14	93,3	25	86,3	14	56,0	53	76,8
15 a více let	2	13,3	4	13,7	–	–	6	8,7
10–14 let	2	13,3	8	27,7	–	–	10	14,5
5–9 let	4	26,8	10	34,6	2	8,0	16	23,2
4	2	13,3	–	–	2	8,0	4	5,8
3	2	13,3	–	–	3	12,0	5	7,2
2	–	–	1	3,4	3	12,0	4	5,8
1	2	13,3	2	6,9	4	16,0	8	11,6
Stejně staří	–	–	–	–	4	16,0	4	5,8
Ženich mladší než nevěsta	1	6,7	4	13,7	7	28,0	12	17,4
1	–	–	–	–	4	16,0	4	5,8
2	–	–	1	3,4	2	8,0	3	4,3
3	–	–	1	3,4	–	–	1	1,4
4	–	–	–	–	1	4,0	1	1,4
5	1	6,7	–	–	–	–	1	1,4
10 a více let	–	–	2	6,9	–	–	2	2,9
Celkem	15	100,0	29	100,0	25	100,0	69	100,0

⁹⁸⁷ K podobným výsledkům došli i J. GRULICH pro Chýnovsko v 17. století či B. Lašťovková pro Hostivař v 18. století – jde tedy zřejmě o obvyklý jev – viz J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 248; B. LAŠŤOVKOVÁ, *Demografický vývoj*.

U narozených v letech 1791–1800 byl podíl sňatků, při nichž byl muž starší než žena, ještě větší než o padesát let dříve – dosahoval téměř 77 %. I nyní byly nejčastější případy, kdy byl muž starší o 5–9 let, i když jich bylo již o něco méně. Celkově se rozdíl, kdy byl manžel o více než 5 let starší než jeho manželka, týkal 46 % párů. Zároveň ubylo dvojic, v nichž byl naopak manžel mladší než manželka. V těchto případech převládal věkový rozdíl do dvou až tří let. Nejvíce se zvýšil podíl dvojic, v nichž byl manžel maximálně o 4 roky starší než manželka, a to z 20 % na 36 %.⁹⁸⁸

Tabulka III.62 Srovnání místa původu žen narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800 a jejich ženichů (v %)

Místo narození nevěsty	Místo narození ženicha				Uzavření sňatku není známo	Celkem (počet)
	stejná obec	jiná sledovaná obec	jiné	neznámo		
Kohorta 1741–1750						
Starý Plzenec	25,0	25,0	38,9	–	11,1	36
Šťáhlavy	20,6	20,6	38,2	–	20,6	34
Sedlec	33,3	33,3	33,3	–	–	3
Lhůta	14,3	14,3	14,3	47,8	14,3	7
Celkem	26,3	18,3	36,3	3,4	13,5	100,0
Počet	21	15	29	3	11	80
Kohorta 1791–1800						
Starý Plzenec	44,7	17,0	23,4	4,3	10,6	47
Šťáhlavy	35,8	17,0	32,1	3,8	11,3	53
Sedlec	10,5	36,8	47,4	–	5,3	19
Lhůta	14,3	21,4	50,0	–	14,3	14
Celkem	33,1	21,1	33,1	3,0	10,5	100,0
Počet	44	28	44	4	14	133

Při analýze okolností, za nichž osoby pocházející z jednotlivých kohort uzavíraly sňatek, se otevírá otázka, kde si tito lidé své snoubence hledali.⁹⁸⁹ Je samozřejmé,

⁹⁸⁸ S. Dušková uvádí pro sňatky v Ústí nad Labem v letech 1800–1829 podobný podíl v základním rozdělení věkového rozdílu mezi manžely. V Ústí nad Labem se však vyskytovalo více mužů, kteří byli výrazně starší než jejich manželky (věkový rozdíl větší než 15 let se týkal 14 % párů, naopak případů, kdy manžel byl starší než manželka o méně než 5 let, bylo jen 27 %). In: S. DUŠKOVÁ, *Demografický vývoj*, s. 122.

⁹⁸⁹ Ke sňatkové migraci viz např. P. HUDSON – S. KING, *A Sence of Place*; J. EHMER *Heiratsverhalten*, J. KALSEROVÁ, *Populační vývoj*; J. GRULICH – H. ZEITLHOFER,

že ne vždy mohli lidé nalézt odpovídajícího partnera v obci svého původu. Malá vesnice nabízela samozřejmě menší výběr než například městečko. Navíc, jak jsem ukázala výše, se lidé snažili hledat partnera v podobné socioprofesionální vrstvě, z jaké sami pocházeli, což okruh možných adeptů ještě zužovalo.⁹⁹⁰ K tomu, že spolu vstupovali do manželství lidé pocházející i z poměrně vzdálených míst, přispívala i předšňatková migrace, kdy především muži odcházeli na vandr nebo do čelední služby na větší vzdálenosti, kde mohli poznat i svou budoucí manželku.⁹⁹¹ U šňatkové migrace hrála před koncem 18. století důležitou roli i ochota vrchnosti umožnit svým poddaným sňatek s osobou pocházející z jiného panství.⁹⁹²

Tabulka III.63 Srovnání místa původu mužů narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800 a jejich nevěst (v %)

Místo narození ženicha	Místo narození nevěsty				Uzavření sňatku není známo	Celkem (počet)
	stejná obec	jiná sledovaná obec	jiné	neznámo		
Kohorta 1741–1750						
Starý Plzenec	27,0	16,2	10,8	27,0	18,9	37
Šťáhlavy	35,0	30,0	5,0	20,0	10,0	20
Sedlec	12,5	25,0	12,5	25,0	25,0	8
Lhůta	11,2	44,4	–	22,2	22,2	9
Celkem	25,7	24,3	8,1	24,3	17,6	100,0
Počet	19	18	6	18	13	74
Kohorta 1791–1800						
Starý Plzenec	28,9	11,9	20,3	5,1	33,9	59
Šťáhlavy	18,4	12,2	20,4	–	49,0	49
Sedlec	18,2	18,2	40,9	–	22,7	22
Lhůta	27,2	18,2	18,2	–	36,4	11
Celkem	23,4	13,5	23,4	2,1	37,6	100,0
Počet	33	19	33	3	53	141

Migrace jihočeského obyvatelstva; J. GRULICH, *Sňatkové migrace*; TÝŽ, *Populační vývoj*, s. 256–262.

⁹⁹⁰ J. GRULICH, *Sociální a demografický vývoj*, s. 280–281.

⁹⁹¹ M. DRIBE, *Leaving home*.

⁹⁹² E. MAUR, *K demografickým aspektům*. Nově jako *Demographische Aspekte der „zweiten Leibeigenschaft“*.

Přesný výzkum sňatkové migrace na panství Štáhlavy není bohužel možný, neboť nebyl znám původ všech snoubenců. O části osob narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800 nevím ani to, zda vůbec sňatek uzavřely, největší je tento podíl u mužů pocházející ze třetí kohorty, zde dosahuje téměř 38 %. Vyskytly se rovněž i případy, kdy uzavření sňatku známo bylo, původ partnera však nikoli. Nebyly však příliš časté, týkaly se asi 3 % případů, výjimku představovaly nevěsty mužů narozených ve druhé kohortě – u téměř čtvrtiny z nich nebyla vzdálenost, z které přišly známa. Lze předpokládat, že všechny tyto neznámé případy neovlivní zastoupení snoubenců pocházející ze stejného místa, případně z lokality vzdálené do 5 km. V okruhu pěti kilometrů totiž zpravidla ležely tři zbylé sledované obce, takže je málo pravděpodobné, že by takový sňatek nebyl zaznamenán. Naopak lidé, u nichž není uzavření sňatku známo, odešli patrně na větší vzdálenost, nejspíš i dále než na 20 km.

Tabulka III.64 Vzdálenost místa původu, odkud pocházeli ženichové žen narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800

Místo narození nevěsty	Vzdálenost místa, odkud pocházeli ženich (km)					Vzdálenost neznáma	Uzavření sňatku neznámo	Celkem	Sňatek neuzavřeli
	stejná obec	0–5	5–10	10–20	nad 20				
Kohorta 1741–1750									
Starý Plzenec	9	11	7	2	3	–	4	36	1
Štáhlavy	7	7	8	1	4	–	7	34	7
Sedlec	1	1	1	–	–	–	–	3	3
Lhůta	1	1	–	–	1	3	1	7	1
Celkem	18	20	16	3	8	3	12	80	11
%	22,5	25,0	20,0	3,8	10,0	3,8	15,0	100,0	100,0
Kohorta 1791–1800									
Starý Plzenec	21	10	4	–	5	2	5	47	9
Štáhlavy	19	14	6	1	5	2	6	53	5
Sedlec	2	9	6	1	–	–	1	19	2
Lhůta	2	4	3	2	1	–	2	14	1
Celkem	44	37	19	4	11	4	14	133	17
%	33,1	27,8	14,3	3,0	8,3	3,0	10,5	100,0	–

Ve stejném místě, z jakého sami pocházeli, si hledali svého partnera především lidé, kteří bydleli v obou větších lokalitách – ve Starém Plzenci a Štáhlavech. Musíme si ovšem uvědomit, že i když si příslušníci druhé a třetí kohorty brali snou-

bence, kteří v době sňatku bydleli v tomtéž místě, nemuselo nutně jít o místní rodáky. Šťáhlavy a především Starý Plzenec přitahovaly imigranty, kteří si v novém bydlišti mohli najít své budoucí partnery. Ze srovnání obou kohort vyplývá, že pokud si lidé narození v polovině 18. století nenašli partnera přímo ve svém rodišti, hledali ho častěji než o 50 let později v některé z dalších tří sledovaných lokalit. Oproti tomu lidé narození na konci 18. století obraceli ve stejné situaci svůj zájem do vzdálenějších míst. Na začátku 19. století se již také výrazněji odlišuje sňatkové chování mužů a žen. Přímo v rodné obci si nevěstu našli nejčastěji muži, kteří pocházeli ze Starého Plzece (29 %). Šťáhlavští muži si na rozdíl od situace před 50 lety, kdy si domů přivedlo místní partnerku 35 % ženichů, v 80 % hledali snoubenku ve větší vzdálenosti.

Tabulka III.65 Vzdálenost místa původu, odkud pocházely nevěsty mužů narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800

Místo narození ženicha	Vzdálenost místa, odkud pocházela nevěsta (km)					Vzdálenost neznáma	Uzavření sňatku neznámo	Celkem	Sňatek neuzavřeli
	stejná obec	0–5	5–10	10–20	nad 20				
Kohorta 1741–1750									
Starý Plzenec	10	6	1	1	2	10	7	37	4
Šťáhlavy	7	6	–	1	–	4	2	20	5
Sedlec	1	2	–	1	–	2	2	8	4
Lhůta	1	4	–	–	–	2	2	9	1
Celkem	19	18	1	3	2	18	13	74	14
%	25,7	24,3	1,4	4,1	2,7	24,3	17,6	100,0	–
Kohorta 1791–1800									
Starý Plzenec	17	11	5	–	3	3	20	59	3
Šťáhlavy	9	10	4	–	2	–	24	49	6
Sedlec	4	6	6	1	–	–	5	22	1
Lhůta	3	2	1	–	1	–	4	11	2
Celkem	33	29	16	1	6	3	53	141	12
%	23,4	20,6	11,3	0,7	4,3	2,1	37,6	100,0	–

U žen byla strategie výběru partnera na začátku 19. století odlišná. Podíl žen, které se vdaly za místní muže výrazně posílil. Jestliže se plzenecké dívky narozené v polovině 18. století vdávaly za muže z Plzece ve čtvrtině případů, o 50 let později tento podíl vzrostl již na 45 %. Rovněž šťáhlavské nevěsty preferovaly více než dřív místní rodáky (ženy z druhé kohorty se provdaly za muže ze Šťáhlav v 21 %

případů, o 50 let později již v 36 %). Obě zbývající vesnice, Sedlec a Lhůta, byly příliš malé na to, aby si v nich místní rodáci mohli najít budoucího partnera.

Při analýze vzdálenosti, na níž si příslušníci jednotlivých generací hledali své partnery, se ukázalo, že u osob pocházejících z druhé kohorty nebyl v tomto směru patrný příliš velký rozdíl mezi pohlavími. V místě původu si snoubence našla asi čtvrtina mužů i žen, další čtvrtina snoubenců pocházela z nejbližšího okolí vzdáleného do 5 km. Ženy prokazatelně uzavíraly sňatky i s dalšími muži, kteří nebydleli ve velké vzdálenosti – v pětině případů pocházel ženich ze vzdálenosti 5–10 km. Mužům se podařilo nalézt pouze jedinou nevěstu z této vzdálenosti. Nicméně to ještě nemusí znamenat, že by muži v okruhu 5–10 km své nevěsty nehledali. Téměř ve čtvrtině případů nebyl původ nevěst znám, takže je možné, že některé z těchto žen ze vzdálenosti do 10 km pocházely. Zdá se však, že muži narození ve druhé kohortě vstupovali pravděpodobněji než ženy do manželství s partnerkou pocházející z větší vzdálenosti, resp. že častěji uzavírali sňatek na jiném než rodném místě. Pokud bychom všechny neznámé případy počítali jako sňatek s partnerem pocházejícím ze vzdálenosti větší než 20 km, byl by podíl takových ženichů žen narozených ve druhé kohortě maximálně 29 %, u nevěst mužů však mohl dosahovat až 45 %.

U žen narozených v letech 1791–1800 bylo ještě častější než u žen narozených o 50 let dříve, že uzavíraly sňatky s muži z nepříliš vzdálených míst. Za muže ze stejné obce se vdala třetina žen, dalších minimálně 42 % žen vstoupilo do manželství s muži pocházejícími z míst do 10 km. Skupina žen, která se vdala za muže z nejbližšího okolí (do 5 km), představovala u žen narozených v letech 1791–1800 minimálně 60 %, u žen narozených v letech 1741–1750 jen 48 %. S muži ze větších vzdáleností (nad 10 km) uzavřela sňatek maximálně čtvrtina žen pocházejících ze třetí kohorty.

Muži narození v letech 1791–1800 se častěji než muži z druhé kohorty poohlíželi po nevěstách narozených mimo sledované obce. Zatímco muži narození v letech 1741–1750 se minimálně v polovině případů ženili se ženami pocházejícími do 5 km od jejich bydliště, u mužů narozených ve třetí kohortě byl tento podíl 44 %. Muži svá rodiště mnohem častěji než dříve opouštěli ještě před vstupem do manželství – podíl osob, u nichž uzavření sňatku není známo, byl u této generace již 38 %, zatímco u mužů z druhé kohorty dosahoval jen 18 %. Až 44 % mužů narozených v letech 1791–1800 mohlo uzavřít sňatek s nevěstou pocházející ze vzdálenějších míst – tento podíl je ve srovnání s ženami narozenými ve stejné době dvojnásobný.

Pokud bychom zkoumali původ snoubenců osob narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800 z hlediska jejich příslušnosti k panství Štáhlavy-Nebílovy, zjistíme, že partnera pocházejícího z panství si bralo více žen než mužů. Muži narození v obou sledovaných kohortách se ženili se ženou příslušnou k panství Štáhlavy-Nebílovy minimálně v 53 % případů. Snoubenci žen narozených v letech 1741–1750 patřili k témuž panství minimálně v 60 % případů a tento podíl se u partnerů žen pocházejících ze třetí kohorty ještě zvyšuje na 70 %. Naopak žádnou významnější

roli z hlediska sňatkového trhu nehrálo s panstvím Štáhlavy-Nebílovy v letech 1764–1814 a znovu od roku 1840 administrativně spojené panství Chocenice. Snoubenců, kteří odtud pocházeli, nebylo nikdy více než 2 %.

Tabulka III.66 První sňatky podle rodinného stavu u narozených v jednotlivých kohortách

Narození v kohortě	Oba svobodní		Partner ovdovělý		Celkem	Neznámo
	počet	%	počet	%		
Kohorta 1691–1700						
Muži	22	91,7	2	8,3	24	16
Ženy	44	86,3	7	13,7	51	12
Celkem	66	88,0	9	12,0	75	28
Kohorta 1741–1750						
Muži	44	91,7	4	8,3	48	11
Ženy	55	80,9	13	19,1	68	0
Celkem	99	85,3	17	14,7	116	11
Kohorta 1791–1800						
Muži	81	97,6	2	2,4	2	83
Ženy	97	86,6	15	13,4	4	112
Celkem	178	91,3	17	8,7	6	195

Zbývá podívat se na sňatky z hlediska rodinného stavu snoubenců. Do tohoto druhu výzkumu bylo možné zahrnout i první kohortu narozených, i když je třeba mít na paměti poměrně velký počet případů (37 %), v nichž se rodinný stav snoubenců nepodařilo zjistit. U všech tří kohort uzavíraly první sňatky s ovdovělou osobou častěji ženy než muži. Podíl sňatků svobodných žen s vdovcem se pohyboval kolem 14–20 %, nejvyšší byl v případě druhé kohorty, což bylo ovlivněno mortalitní krizí ze začátku 70. let. Naopak muži se ženili z více než 90 % se svobodnými dívkami a zdá se, že tento podíl na začátku 19. století spíše narůstal. I zde se ukazují změny, které josefínské reformy přinesly do situace vdov. Ovdovělé ženy, které se již tak často jako dříve nestávaly prozatímními hospodyněmi, měly horší vyhlídky na nový sňatek. Na druhou stranu se rozšiřuje skupina žen, které před novým manželstvím dávaly přednost samostatnému postavení.

3.5.3 Období ekonomické aktivity a migrace

Pokud si lidé nevytvořili samostatné postavení již dříve, byl to právě sňatek, který vedl k jejich ekonomickému osamostatnění. Za „ekonomicky aktivní“ lze tedy označit osoby, které se musely umět postarat často nejen o sebe, ale i o své rodiny.

V jistém smyslu byli ekonomicky činní již čeledíni a děvečky, kteří vstupem do čelední služby uzavírali určitý pracovní poměr, za nějž zpravidla dostávali finanční částku, byť nevelkou, neboť součástí jejich „mzdy“ bývaly i byt, strava a ošacení. Tito lidé, z nichž někteří opouštěli své domovy ještě v dětském věku, však odchodem od rodičů nenabývali skutečného samostatného postavení. V první řadě podléhali stále rodičovské autoritě. Vstupem do čelední služby se tato podřízenost nerušila, pouze se přenášela na novou osobu – hospodáře, který čeledíny a děvečky zaměstnával. Vztah mezi hospodářem a čeledí se podobal vztahu mezi rodičem a dětmi. Je otázkou, jakou míru autority si udrželi skuteční rodiče poté, co jejich děti z domova odešly, jak tedy životy svých dětí dále ovlivňovali. Pravděpodobně zasahovali minimálně do rozhodnutí, kde bude dítě sloužit a koho si vybere za životního partnera.⁹⁹³ Lze předpokládat, že místo služby vybírali rodiče především v případě prvního čeledního poměru a dále u mladších dětí. Zde zřejmě záleželo i na vzdálenosti, na kterou děti odcházely sloužit. Vzhledem k tomu, že čeled' místa svého působení poměrně často střídala – většinou jednou i dvakrát ročně – je pravděpodobné, že si starší děti pohybuující se dál od domova čelední poměr sjednávaly samy.

Čelední služba pomáhala chudším a početnějším rodinám v jejich existenčních starostech, především ale byla poměrem, jenž sloužícím chlapcům a dívkám přinášel základní životní jistoty a zabezpečení. Čelední poměr, popřípadě učední léta u řemeslníka, vybavovaly mladé lidi do života i určitými znalostmi a dovednostmi. Po společenské stránce patřili sice čeledíni a děvečky k nižší sociální vrstvě, to bylo však způsobeno tím, že do skutečného života nebyli ještě zařazeni. Na jejich budoucí sociální postavení nemusela mít čelední služba zásadní vliv, i když je pravda, že do čelední služby odcházely především děti z chudších rodin, které měly do budoucna horší vyhlídky než potomci sedláků či chalupníků.

Čelední služba bývala velmi často ukončena sňatkem, který tak pomyslně uzavíral jednu životní fázi a znamenal vykročení do etapy nové. Sňatkem se lidé většinou definitivně vyvazovali z otcovské pravomoci, muži se stávali hlavou nově vzniklé rodiny i domácnosti. Svobodní lidé, byť již dávno překročili hranici zletilosti, nebyli po určité stránce považováni za zcela plnoprávné – například bývali evidováni u rodičů, po jejich smrti mezi sirotky. Není zcela zřejmé, jak bylo období čelední služby zakončeno u osob, které sňatek uzavíraly až po dosažení třiceti let. Právě věk kolem třicítky čeledního poměr obvykle ukončoval – starší osoby nalezneme sloužit jen výjimečně. Proč někdo přestal být najednou čeledínem a stal se například podruhem, není úplně jasné. Tento přechod zřejmě souvisel s pracovní příležitostí. Je možné, že lidé z čelední služby odcházeli, pokud si zajistili určité dlouhodobější místo, které bylo finančně lépe oceněné než služba. Pokud toto místo zároveň umožňovalo založit a uživit rodinu, následoval v brzké době i sňatek.

Přesto však existovala skupina mužů, jimž ani sňatek nepřinesl automaticky svébytné postavení. Šlo o dědice, kteří byli jakýmsi čekateli samostatnosti. V oddílu

---

⁹⁹³ P. POPELKA, *Rodičovská autorita*.

věnovaném majetkovým transferům bylo ukázáno, že se ženili často ještě předtím, než jim otec předal samostatné hospodaření. V některých případech byla tato provizorní doba řešena smluvně, když se hospodařící otec zavazoval svého ženatého syna i jeho rodinu vyživovat, většinou však nebyly vztahy na usedlosti upraveny nějakou formální dohodou. Rozsah otcových pravomocí a jejich uplatňování vůči dědici a jeho rodině mohly být různé a záležely na konkrétní situaci.

Ani konec „aktivního“ života nelze určit zcela jednoznačně. Nejtransparentnější se zdá být situace u hospodářů, kteří svou usedlost předali nástupci a odešli na výměnek. Tento právní akt se ovšem nemusel vždy krýt s okamžikem skutečné změny – někteří hospodáři svůj statek předali ještě před formální změnou, jiní si naopak uchovávali vliv na vedení hospodářství i po ní. Ještě složitější je situace u domkářů. To, že byli tito lidé držiteli nemovitosti, se příliš netýkalo způsobu, jakým se živili. Aby se užívali, museli domkáři většinou pracovat i poté, co nemovitost předali dítěti. Určitý problém mohl nastat u domkářů-řemeslníků. Ti měli v domku zpravidla i svou řemeslnickou dílnu, takže majetková transakce mohla ohrozit i výkon jejich řemesla. Někteří z nich řešili tuto situaci tak, že si nechávali právo užívat řemeslnickou dílnu i náradí zapsat do výměnkářské smlouvy. Nejhuř se ovšem okamžik, kdy si již lidé nebyli schopni práci vydělat na živobytí, určuje u podruhů. Tito lidé, pokud se jich neujali příbuzní, byli nuceni pracovat až do konce svých dnů, a pokud toho nebyli schopni, byli odkázáni na milodary a žebrání.

Tabulka III.67 Sociální původ narozených v letech 1691–1700, kteří byli v místě původu evidováni i v 15. roce života

Kategorie otců v dospělosti dětí	Místo narození								Celkem			
	Plzenec		Št'áhlavy		Sedlec		Lhůta		muži	ženy	C	%
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy				
Sedláci	3	5	3	8	2	2	1	1	9	16	25	21,0
Chalupníci	10	15	8	7	–	4	2	2	20	28	48	40,3
Dom.-řemeslníci	–	2	–	–	–	–	–	–	–	2	2	1,7
Domkáři	–	1	–	1	2	–	–	–	2	2	4	3,4
Úředníci	1	1	–	1	–	–	–	–	1	2	3	2,5
Řemeslníci	–	1	2	1	–	–	–	1	2	3	5	4,2
Podruzi	5	5	6	6	4	1	4	1	219	13	32	26,9
Celkem	19	30	19	24	8	7	7	5	53	66	119	100,0

I když jsem se snažila shromáždit o lidech narozených ve sledovaných kohortách co nejvíce informací, přeci jen jsem mohla proměny jejich sociálních pozic sledovat jen v hrubých a základních rysech. V první řadě jsem mohla sociální status zjistit pouze u těch jednotlivců, kteří po celý svůj život nebo podstatnou jeho část zůstávali v některé ze sledovaných lokalit. U lidí, kteří v průběhu svého života odešli

jinam, se nedá vyloučit, že si svou pozici třeba i významně dokázali zlepšit. Nejjednodušejí bylo možné sociální zařazení určit u osob, které držely nemovitost, popřípadě s ní prováděly nějakou transakci. U ostatních lidí bylo možné zjistit sociální postavení především z matrik. Pokud měl sledovaný muž děti, bylo možné nalézt charakteristiku jeho sociální pozice v době, kdy se mu děti narodily, popř. kdy uzavíraly sňatek. Ke stanovení sociálního postavení v době smrti bylo možné využít i úmrtní matriku. Tento postup není samozřejmě úplně ideální a zvláště v případě první kohorty nebyl vždy úspěšný, neboť matriční zápisy na Štáhlavsku nebyly v první polovině 18. století ještě příliš podrobné. U druhé a třetí kohorty již bylo možné získat i další údaje ze soupisů obyvatel vedených v první čtvrtině 19. století. Osoby narozené v letech 1741–1750 tak bylo možné postihnout v době jejich stáří, neboť v roce 1803, kdy se tyto prameny začaly vést, jim bylo 52–62 let. U lidí narozených v letech 1791–1800 bylo naopak možné přiblížit dobu jejich mládí. Pro zjištění dalších osudů této třetí generace jsem využila i status animarum z roku 1838 a „knihy listin“,⁹⁹⁴ které byly založeny roku 1805 a sloužily pro zapisování svatební smluv, testamentů a dalších právních dohod a pořízení.

Tabulka III.68 Sociální původ narozených v letech 1741–1750, kteří byli v místě původu evidováni i v 15. roce života

Kategorie otců v dospělosti dětí	Místo narození								Celkem			
	Plzenec		Štáhlavy		Sedlec		Lhůta		muži	ženy	C	%
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy				
Sedláci	7	13	5	9	1	1	2	1	15	24	39	21,7
Chalupníci	7	10	6	15	7	2	2	1	22	28	50	27,8
Dom.-řemeslníci	5	2	–	4	3	2	–	2	8	10	18	10,0
Domkáři	14	6	5	8	–	–	2	3	21	17	38	21,1
Úředníci	–	3	2	1	–	–	–	–	2	4	6	3,3
Řemeslníci	1	–	4	2	–	–	–	–	5	2	7	3,9
Podruzi	7	3	3	1	1	1	4	1	15	6	21	11,7
Otec neuveden	–	–	–	1	–	–	–	–	–	1	1	0,6
Celkem	41	37	25	41	12	6	10	8	88	92	180	100,0

Nejdříve se podíváme na to, jaké osoby vstupují do dalšího pozorování. Koncentrace na ty osoby, které se ve sledovaných lokalitách vyskytovaly v dospělosti, opět promění sociální spektrum zkoumaných kohort. Vzhledem k vyšší migraci neusedlých osob i kvůli zlepšení sociálního statutu některých otců dětí ze sledovaných generací se totiž opticky posilují vrstvy usedlých. Výsledný podíl jednotlivých

⁹⁹⁴ SOA Praha, PK Blovice č. 133–139.

sociálních kategorií byl samozřejmě závislý na sociální polarizaci lokalit v té určité době. Největší podíl dětí sedláků a chalupníků lze přirozeně doložit u kohorty narozených v letech 1691–1700 – přesahoval 61 %. Naopak počet domkářských dětí zde byl zanedbatelný. Z narozených v letech 1741–1750, kteří žili ve sledovaných lokalitách v dospělosti, patřilo k sedlákům a chalupníkům 50 %, výrazně se zvyšuje podíl domkářských dětí – ty byly zastoupené z 31 %. Děti, které se narodily na konci 18. století domkářům, bylo ještě více – 42 %. Následkem rozšíření počtu domkářských, ale i podružských rodin naopak klesá podíl dětí pocházejících z rodin sedláků a na chalupníků na 31 %.

Tabulka III.69 Sociální původ narozených v letech 1791–1800, kteří byli v místě původu evidováni i v 15. roce života

Kategorie otců v dospělosti dětí	Místo narození								Celkem			
	Plzenec		Štáhlavy		Sedlec		Lhůta		muži	ženy	C	%
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy				
Sedláci	16	15	1	11	–	3	2	6	19	35	54	17,8
Chalupníci	14	4	14	9	3	1	6	–	26	14	40	13,2
Dom.-řemeslníci	13	16	9	6	2	3	2	4	26	29	55	18,2
Domkáři	15	13	5	11	12	10	2	5	34	39	73	24,1
Úředníci	1	1	2	6	–	1	–	–	3	8	11	3,6
Řemeslníci	1	–	6	2	1	–	–	–	8	2	10	3,3
Podruzi	11	7	17	13	3	3	1	–	32	23	55	18,2
Otec neuveden	2	–	1	–	2	–	–	–	5	–	5	1,7
Celkem	62	56	55	58	23	21	13	15	153	150	303	100,0

Pokusme se nyní podívat se na to, zda osoby narozené v jednotlivých kohortách častěji svá rodiště opouštěly, nebo zda v nich zůstávaly i v dospělosti, a zda v této oblasti nastaly v průběhu sledovaných sta let nějaké změny. Za účelem tohoto výzkumu nebylo možné vycházet ze souborů pouze těch osob, které se ve sledovaných lokalitách vyskytovaly i po dosažení 15. let. Tyto soubory nejsou totiž v jednotlivých kohortách srovnatelné. Pro první kohortu nebyly k dispozici ani údaje o dětské úmrtnosti, takže to, kdo přežil a popřípadě zůstal doma i v dalších letech, bylo možné zjistit pouze na základě údajů o sňatku, narození dětí, popřípadě o úmrtí po roce 1708, kdy byla úmrtní matrika založena. Podobně ani u druhé kohorty jsem kvůli pramennému omezení nedokázala stanovit, kdo ze sledovaných osob odešel v době svého mládí – tj. po dosažení 15 let, ale před uzavřením sňatku a vytvořením rodiny. Tuto životní fázi jsem mohla sledovat pouze u třetí kohorty. U ní jsem prokázala přítomnost v dospělosti asi u 43 % mužů i žen narozených v letech 1791–1800, což je téměř maximální možný počet, neboť téměř polovina dětí zemřela před dosažením 15 let a kolem 7 % dětí odešlo spolu se svými rodiči. U první a druhé

kohorty však byl tento podíl menší – 25 % mužů a 32 % žen narozených v letech 1691–1700 a 30 % mužů a 36 % žen narozených v letech 1741–1750 bylo prokazatelně ve svých rodištích přítomno i v dospělosti.

Alespoň trochu srovnatelné údaje získáme, budeme-li porovnávat, kolik osob z narozených v jednotlivých kohortách zemřelo v dospělosti ve sledovaných místech. Dětská úmrtnost se totiž pohybovala na přibližně stejné úrovni, takže o ostatních osobách, jejichž datum úmrtí zůstalo neznámé, je možné předpokládat, že odešly. Samozřejmě, že mohlo dojít k chybám v matriční evidenci – některé údaje o úmrtí sledovaných osob mohly vypadnout např. v důsledku zvyku zapisovat do matriky záznamy až hromadně po určité době. Excerpované matriky rovněž nemusely zachytit údaje o úmrtí osob, které sice byly dlouhodobě usazeny ve zkoumaných lokalitách, v době svého úmrtí je však krátkodobě či přechodně opustily. Nicméně lze předpokládat, že tímto způsobem byly ovlivněny všechny kohorty (třetí kohorta možná o něco méně).

V jakém věku či v jaké životní fázi lidé svá rodiště nejčastěji opouštěli? Tuto otázku vzhledem k limitované výpovědní hodnotě pramenů není lehké zodpovědět, a to především u první a z části i u druhé kohorty. U první generace je nutné počet zemřelých v dětském věku odhadnout. Pokud bychom stanovili podíl zemřelých dětí do 15 let na 50 %, bylo by v souboru dospělých 210 osob (107 mužů a 103 žen). V některé ze sledovaných obcí zůstalo až do své smrti 41 mužů (asi 38 % z přeživších) a 42 žen (41 %). Ti, co odešli, opustili svá rodiště nejčastěji v mládí, tedy při odchodu do čelední služby, ale ještě před uzavřením sňatku. U mužů se jednalo asi o 53 %, u žen o 38 %. Velká část dívek odešla z domu svých rodičů v souvislosti se svým sňatkem, resp. po něm – jednalo se o 21 % žen, které následovaly své manžele mimo zkoumané území. Migraci související se sňatkem můžeme samozřejmě předpokládat i u některých z oněch 53 % mužů, kteří opustili sledované obce před sňatkem. Vzhledem k tomu, že svatba se většinou konala v místě původu nevěsty, nelze vyloučit, že část z těchto mužů zůstala až do sňatku u svých rodičů a z domova odešla skutečně až po svatbě. Častější byl však zřejmě model, že mladí muži odcházeli z domova nejdříve do čelední služby nebo na vandr a v místě svého nového působiště si našli i nevěstu. Někteří z nich se s novomanželkou vrátili domů, častěji však byl sňatek impulsem k trvalému opuštění rodiště. Dalších 9 % mužů odešlo ze sledovaných míst až poté, co se oženilo a založilo rodinu.

U narozených v letech 1741–1750 lze tyto údaje ještě zpřesnit. Víme, že minimálně 16 % mužů i žen, kteří přežili dětský věk, odešlo ještě v době svého dětství se svými rodiči. Dalších 30 % mužů a žen opustilo sledované obce před uzavřením sňatku – z toho u 22 % nevíme přesnější dobu odchodu a o 8 % lidí můžeme říci, že se ve svém rodišti zdržovali minimálně do svých 15. narozenin. Po uzavření sňatku opustilo sledované lokality 6 % mužů a 21 % žen. V místě svého původu zůstalo tedy 37 % mužů a 28 % žen, dalších 11 % mužů a 5 % žen se usadilo v některé z dalších zkoumaných obcí.

Nejpřesnější údaje jsou pro generaci narozenou v letech 1791–1800. V dětském věku odešlo s rodiči 15 % chlapců a 11 % dívek, někdy v době dětství nebo mládí opustila svá rodiště další 3 % chlapců a 2 % dívek z dětí, které přežily dětský věk. Mezi 15. narozeninami a uzavřením sňatku odešlo 36 % mužů a 11 % žen. Po svatbě opustilo sledované obce 9 % mužů a 28 % žen. V místě svého rodiště tedy trvale zůstalo 32 % mužů a 39 % žen, v dalších sledovaných obcích se usadilo 5 % mužů a 9 % žen.

Vzhledem k tomu, že pro osoby narozené v letech 1791–1800 existovaly i soupisy obyvatel, bylo možné alespoň částečně zjistit, v jakém věku tito lidé nejčastěji odcházeli. Skutečně se potvrzuje souvislost s dobou, kterou mladí lidé často vyplňovali čelední službou. Tento výsledek nepřekvapuje, neboť právě migrující mladí lidé měli nejvíce příležitostí ke změně. Pokud se vandrujícím nebo sloužícím mužům v místě jejich pobytu nabídly výhodnější podmínky pro budoucí existenci či pokud si v novém působišti vybrali nevěstu, ke které se přistěhovali, je zřejmé, že se domů již nevrátili. Rovněž některé dívky nepřišly po absolvování čelední služby zpět domů. U nich mohlo být kromě sňatku příčinou např. nechtěné těhotenství a porod, které pociťovaly jako hanbu a které chtěly utajit.⁹⁹⁵ Domů se nevraceli ani lidé, kteří odešli do vzdálených velkých měst – např. do Prahy. Zdá se však, že osoby narozené na přelomu 18. a 19. století ještě odliv do měst tolik nezasáhl, ten se týkal až následující generace. Rozvoj průmyslu na Plzeňsku totiž nastává až ve druhé polovině 19. století.

Z údajů, které byly k dispozici, lze konstatovat, že asi třetina z těch osob, které natrvalo své rodné obce opustily, odešla velmi brzy – buď již v dětství, nebo před dosažením 20 let. Mezi 20.–25. rokem následovala další velká vlna odchodů. Šlo o věk, kdy řada lidí – především žen – uzavírala sňatky a odcházela za svými partnery. Velké množství mužů se vydalo na vandr, popřípadě bylo odvedeno na vojnu. Změny působiště byly obvyklé i u třicátníků, především u těch, kteří si ještě nevybudovali stabilní pozici. Po dosažení čtyřicátého roku života byly již migrace méně časté – z mužů odešlo ještě asi 20 %, z žen již pouze 10 %. Migrace po padesátce se již jen zřídka odehrávaly ve znamení změny životního stylu. Spíše odcházeli rodiče, kteří se z nějakého důvodu (nejčastěji chudoba, stáří a potřeba pomoci) přestěhovali k jině bydlicím dětem.

Zajímavý je rovněž vztah migrace a sňatku.⁹⁹⁶ Odešli lidé, kteří v místě svého bydliště uzavřeli sňatek, vzápětí po svatbě, nebo až za několik let? U žen byla situace jednoznačná. Svatba se sice většinou konala v místě bydliště nevěsty, ihned po ní se však dvě třetiny žen odstěhovaly za svým manželem. Více než 25 % žen žilo v místě svého původu ještě alespoň pět let po uzavření sňatku, 10 % žen odešlo více než 15 let po svatbě. Muži odcházeli v souvislosti se svou svatbou nebo nedlouho po ní ve

---

⁹⁹⁵ K osvícenecké snaze prosadit dekriminalizaci prostého smilstva a zrušení „bezectnosti“ nemanželského početí viz D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*, hl. s. 146–148, 158–159.

⁹⁹⁶ B. ŠTĚRBOVÁ, *Sňatečnost a sňatková migrace*; J. GRULICH, *Sňatkové migrace*.

20 % z těch případů, kdy se sňatek konal v některé ze sledovaných obcí.⁹⁹⁷ Polovina mužů odešla více než 15 let po své svatbě, 25 % mužů se ke změně svého působiště odhodlalo dokonce až více než 25 let po uzavření manželství.

Lze tedy rekapitulovat, že většina mužů svá rodiště opouštěla ještě dříve, než si vybudovala stabilnější pozici, popřípadě než založila rodinu. Jen výjimečně se muži ženili poté, co všechna předchozí léta strávili v otcovském domě. Tato situace nastávala nejčastěji u dědiců selských či chalupnických usedlostí, kteří se v době svého mládí připravovali na roli budoucího hospodáře.⁹⁹⁸ U žen byl nejčastějším důvodem k odchodu jejich sňatek – do té doby řada z nich – především ty z lépe situovaných rodin – žila v rodičovském domě.

Na základě srovnání druhé a třetí kohorty lze pozorovat rostoucí migraci mužů i rozdíly mezi oběma pohlavími. Zdá se, že muži narození v letech 1741–1750 častěji zůstávali ve svých rodištích až do své smrti, popřípadě se poměrně často usazovali v blízkých vesnicích. Ve sledovaných lokalitách zůstala v dospělosti trvale asi polovina mužů pocházejících ze druhé kohorty, ale již jen 37 % mužů narozených v letech 1791–1800. Naproti tomu ženy narozené v letech 1791–1800 se k migracím nestavěly příliš aktivně. V souvislosti s čelední službou – dalo by se tedy říci, že z vlastního popudu – odešlo jen asi 10 % dívek – tedy třikrát méně než mužů. Ženy z třetí kohorty opouštěly své předchozí domovy především kvůli uzavřenému sňatku, ale i v tomto případě by se dalo říci, že dávaly přednost partnerům z místa bydliště nebo z nedalekého okolí – z místa vzdáleného do 10 km pocházelo 75 % jejich ženichů. I z tohoto důvodu setrvala v některé ze sledovaných míst až do smrti asi polovina žen pocházejících z generace narozených v letech 1791–1800.

Zajímavé je rovněž srovnání místa narození a místa úmrtí příslušníků jednotlivých generací. Ukazuje se, že existovaly nejen významné rozdíly mezi pohlavími, ale že bylo rovněž důležité, z jak velkého místa každý jedinec pocházel. U mužů je patrný stále se snižující podíl těch, kteří zůstali ve svém rodišti od narození do smrti. Muži ze Starého Plzně zůstávali doma nejčastěji. Místo jejich původu jim zřejmě bylo schopné poskytnout dostatek pracovních příležitostí, takže z příslušníků první a generace nevidělo důvod k odchodu 72, resp. 63 % mužů. Na začátku 19. století však dochází i zde ke změně. Muži narození v poslední kohortě již volili jiný model chování a z 57 % případů Starý Plzenec opouštěli. Ve Štáhlavech byla migrace vyšší a především muži narození na konci 18. století zůstali doma jen výjimečně – z 27 %. Zajímavý je případ Sedlce, jehož muži narození v první kohortě zůstali nejméně často trvale usazeni v rodné obci. Rozvoj místních železáren však zřejmě způsobil, že další generace častěji zůstávaly než odcházely.

---

⁹⁹⁷ J. Grulich došel ve svém výzkumu farnosti České Budějovice ke stejným závěrům. Muži, kteří pocházeli z vesnic, zůstávali na přelomu 18. a 19. století po svém sňatku z 80 % v téže obci, v níž žili před vstupem do manželství. Viz J. GRULICH, *Sňatkové migrace*, s. 45.

⁹⁹⁸ U dědiců bylo naopak neobvyklé, aby se vraceli na otcovskou usedlost po letech strávených v čelední službě nebo v podruží. Srv. J. GRULICH, *Převody poddanských nemovitostí*, s. 126.

**Tabulka III.70 Místo úmrtí osob narozených v letech 1691–1700
a vyskytujících se ve sledovaných obcích i po 15. roce života**

Sociální postavení otce v době dospělosti dětí	Místo úmrtí – muži				Místo úmrtí – ženy			
	celkem	místo narození	další sledované obce	jinde	celkem	místo narození	další sledované obce	jinde
	počet	počet	počet	počet	počet	počet	počet	počet
Sedláci	9	8	–	1	16	6	3	7
Chalupníci	20	12	4	4	28	16	4	8
Domk.-řem.	–	–	–	–	2	1	1	–
Domkáři	2	–	–	2	2	2	–	–
Úředníci	1	1	–	–	2	–	–	2
Řemeslníci	2	1	1	–	3	2	1	–
Podruzi	19	8	6	5	13	3	3	7
Celkem	53	29	12	12	66	29	13	24
%	100,0	54,3	22,6	22,6	100,0	43,9	19,7	36,4
% ze všech narozených	24,8	13,6	5,6	5,6	32,0	14,1	6,3	11,7

Tabulka III.71 Místo úmrtí osob narozených v letech 1741–1750

Sociální postavení otce v době dospělosti dětí	Místo úmrtí – muži				Místo úmrtí – ženy			
	celkem	místo narození	další sledované obce	jinde	celkem	místo narození	další sledované obce	jinde
	počet	počet	počet	počet	počet	počet	počet	počet
Sedláci	40	30	2	8	32	22	–	10
Chalupníci	34	24	1	9	46	26	2	18
Domk.-řem.	15	11	–	4	11	5	–	6
Domkáři	36	28	3	5	30	19	3	8
Úředníci	19	11	2	6	22	8	–	14
Řemeslníci	22	14	2	6	18	10	–	8
Podruzi	118	73	10	35	84	49	3	32
Otec neveden	11	5	–	6	12	4	1	7
Celkem	295	196	20	79	255	143	9	103
%	100,0	66,4	6,8	26,8	100,0	56,1	3,5	40,4

**Tabulka III.72 Místo úmrtí osob narozených v letech 1741–1750
a vyskytujících se ve sledovaných obcích i po 15. roce života**

Sociální postavení otce v době dospělosti dětí	Místo úmrtí – muži				Místo úmrtí – ženy			
	celkem	místo narození	další sledované obce	jinde	celkem	místo narození	další sledované obce	jinde
	počet	počet	počet	počet	počet	počet	počet	počet
Sedláci	15	10	4	1	24	12	3	9
Chalupníci	22	13	3	6	28	12	2	14
Domk.-řemesl.	8	6	–	2	10	3	–	7
Domkáři	21	14	2	5	17	8	3	6
Úředníci	2	1	1	–	4	–	–	4
Řemeslníci	5	1	1	3	2	–	–	2
Podruzi	15	8	4	3	6	6	–	–
Otec neuveden	–	–	–	–	1	–	–	1
Celkem	88	53	15	20	92	41	8	43
%	100,0	60,2	17,0	22,8	100,0	44,6	8,7	46,7
% ze všech narozených	29,8	18,0	5,1	6,8	36,1	16,1	3,1	16,9

Z mužů narozených v poslední kohortě měli sedlečtí rodáci nejvyšší podíl těch, kdo v rodné obci zůstali až do smrti. Lhůta byla velmi malá vesnice, která svým rodákům nebyla schopná nabídnout dostatek výhodných pracovních příležitostí. To si uvědomovala již druhá generace lhůteckých mužů – její příslušníci nejčastěji (ze 40 %) ze všech sledovaných obcí odcházeli do větších vzdáleností. Ve třetí kohortě se tento trend ještě posílil. Obecně lze o všech zkoumaných lokalitách konstatovat, že pokud muži v rodné obci nezůstali, odcházeli spíše do vzdálenějších míst než do některé ze tří zbývajících zkoumaných obcí. Platí to především o plzeňských mužích, neboť jiné místo na panství jim těžko mohlo nabídnout lepší uplatnění než jejich rodiště. Starý Plzenec byl naopak relativně přitažlivý pro rodáky z ostatních sledovaných míst.

Situace u žen byla jiná. Nedá se jednoznačně tvrdit, že v průběhu 18. a 1. poloviny 19. století klesal podíl žen, které zůstávaly od narození do smrti ve svých rodištích. Odchody žen velmi silně souvisely s výběrem životního partnera, neboť k většině odchodů docházelo v souvislosti se sňatkem. Viděli jsme však, že ženy narozené na konci 18. století měly silnou tendenci vybírat si ženicha buď přímo v místě svého narození, nebo v jeho nejbližším okolí. Důsledkem toho podíl žen zůstávajících v rodné obci od narození do smrti nijak rychle neklesal, naopak například ve Štáhlavech měl spíše rostoucí tendenci. Rovněž ve Starém Plzenci byl podíl žen, které pocházely ze třetí generace a zůstaly celý život v jedné lokalitě, velmi vysoký

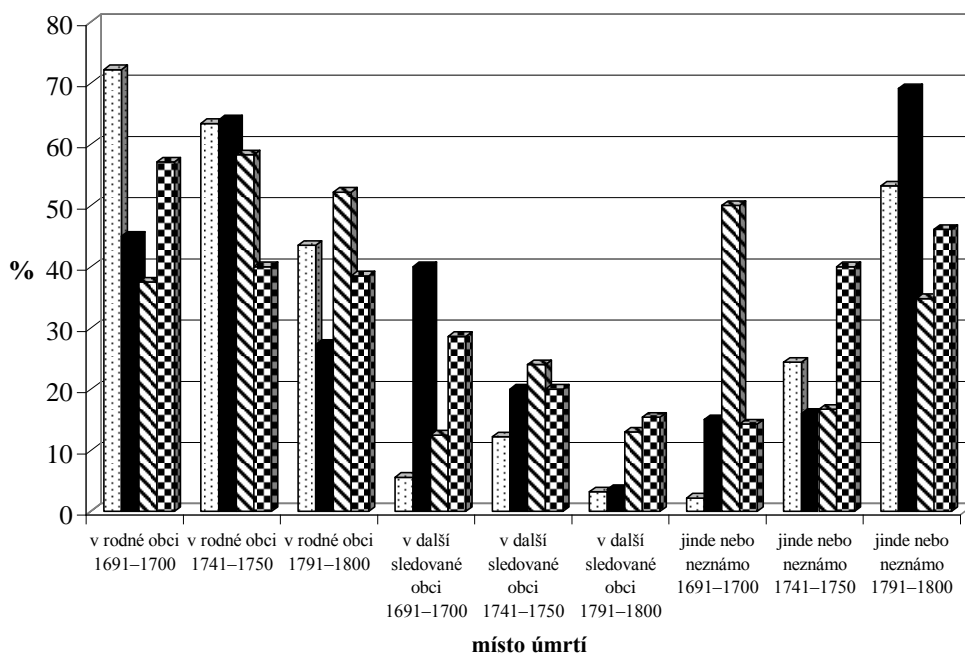
Tabulka III.73 Místo úmrtí osob narozených v letech 1791–1800

Sociální postavení otce v době dospělosti dětí	Místo úmrtí – muži				Místo úmrtí – ženy			
	celkem	místo narození	další sledované obce	jinde	celkem	místo narození	další sledované obce	jinde
	počet	počet	počet	počet	počet	počet	počet	počet
Sedláci	45	34	1	10	63	41	2	20
Chalupníci	47	26	2	19	40	30	2	8
Domk.-řemesl.	44	28	3	13	64	48	5	11
Domkáři	66	46	1	19	78	53	8	17
Úředníci	25	16	–	9	19	9	–	10
Řemeslníci	23	11	2	10	16	13	–	3
Podruzi	80	39	2	39	64	39	2	23
Otec neuveden	17	9	1	7	10	6	1	3
Celkem	347	209	12	126	354	239	20	95
%	100,0	60,2	3,5	36,3	100,0	67,5	5,6	26,8

Tabulka III.74 Místo úmrtí osob narozených v letech 1791–1800 a vyskytujících se ve sledovaných obcích i po 15. roce života

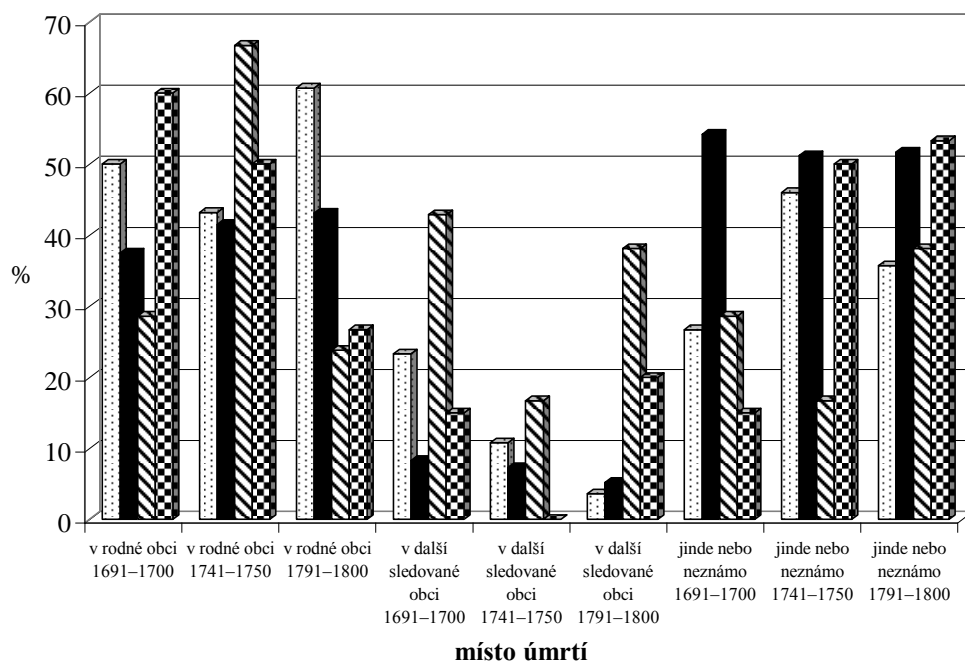
Sociální postavení otce v době dospělosti dětí	Místo úmrtí – muži				Místo úmrtí – ženy			
	celkem	místo narození	další sledované obce	jinde	celkem	místo narození	další sledované obce	jinde
	počet	počet	počet	počet	počet	počet	počet	počet
Sedláci	19	10	1	8	35	16	2	17
Chalupníci	26	7	2	17	14	7	1	6
Domk.-řemesl.	26	12	2	12	29	14	5	10
Domkáři	34	17	1	16	39	17	6	16
Úředníci	3	1	–	2	8	1	–	7
Řemeslníci	8	1	2	5	2	1	–	1
Podruzi	32	9	1	22	23	11	2	10
Otec neuveden	5	2	–	3	–	–	–	–
Celkem	153	59	9	85	150	67	16	67
%	100,0	38,6	5,9	55,5	100,0	44,7	10,6	44,7
% ze všech narozených	44,1	17,0	2,6	24,5	42,4	18,9	4,5	18,9

Graf III.3 Místo úmrtí mužů pocházejících z jednotlivých generací podle místa jejich narození

Starý Plzenec
  Šťáhlavy
  Sedlec
  Lhůta

Graf III.4 Místo úmrtí žen pocházejících z jednotlivých generací podle místa jejich narození

Starý Plzenec
  Šťáhlavy
  Sedlec
  Lhůta

– oproti druhé kohortě se dokonce výrazně zvýšil (z 43 % na 61 %). Ženy narozené v obou menších lokalitách měly možnost, že se vdají za muže z rodné vesnice, omezenější. I proto jich zde zůstávalo trvale usazeno méně. Sedlecké ženy se však poměrně často provdávaly do Štáhlav nebo Starého Plzece, takže jich na větší vzdálenosti odcházelo poměrně málo.

Při sledování migrací nesmíme ovšem zapomínat na dočasné odchody. Životní osudy lidí nebyly nikdy přímočaré, zdaleka ne o všech lidech, kteří nezemřeli ve sledovaných lokalitách, by se dalo říci, že absolvovali čelední službu, našli si partnera a s ním potom odešli jinam, kde založili rodinu a zůstali až do své smrti. Tak tomu bylo nejspíš u lidí, kterým se podařilo získat usedlost, s níž spojili i svůj další život. Lidé, kteří byli i po vstupu do manželství odkázáni na život v podruží, mnohem častěji putovali z místa na místo, kde se jim naskytl příležitostná práce. Při této cestě mohli i několikrát za život znovu zavítat do svého rodiště a zůstat tu pár let. V této souvislosti nesmíme opominout ani důležitou roli příbuzenské záchranné sítě, dočasný návrat k původní rodině mohl být někdy jediným východiskem z kritické situace. I někteří z těch lidí, kteří nakonec zemřeli v místě svého narození, mohli i podstatnou část života prožít na jiném místě. Do rodného domu se například vracely ovdovělé bezdětné ženy, svobodné matky nebo vysloužilí vojáci. Existovaly i další typy krátkodobé migrace – muži kupříkladu odcházeli za sezónní prací, aby mohli lépe uživit svoji rodinu. Podle J. Svobody bylo ve 2. polovině 18. století obvyklé, že se lidé „mohli vcelku volně pohybovat na krátkou dobu nejen v Čechách, ale také v ostatních zemích rakouské monarchie. Chtěl-li nevolník odejít z panství na několik dnů či týdnů, vyžadoval si souhlas jen výjimečně. Vrchnostenská úředníci většinou ani na takových propustkách netrvali a obvykle pro ně neměli stanoven ani příslušný poplatek. ... [Zákazy pobytu] cizích nevolníků se však uplatňovaly maximálně jen vůči tulákům a žebrákům.“⁹⁹⁹ P. Horská poukazuje na „zřejmé korelace mezi druhem migrací a typem rodiny v různých sociálních vrstvách“.¹⁰⁰⁰

Některé ženy trávily část svého těhotenství, porod či dobu po narození dítěte u svých matek, rovněž tak tyto matky mohly odcházet do domů svých dcer, aby zde vypomáhaly s domácností a péčí o děti. Budeme-li do krátkodobých migrací počítat i návštěvy u příbuzných, popřípadě účast na svatbách, křtinách, pohřbech nebo pouťích, masopustech apod., dojdeme k závěru, že pouze malá část venkovského obyvatelstva zůstala po celý svůj život na jednom místě.

Jaké byly konkrétní proměny sociální pozice lidí narozených ve sledovaných kohortách? Zde je třeba uvést, že dále sleduji změny ekonomické pozice pouze u mužů. Ženy totiž přebíraly postavení svých manželů, popřípadě zůstávaly u příbuzných nebo žily jako podruhyně. Jejich sledování jsem tedy ukončila analýzou sociálního původu jejich partnerů.

---

⁹⁹⁹ J. SVOBODA, *Feudální závislost*, s. 87.

¹⁰⁰⁰ P. HORSKÁ, *Vztah sociální a geografické mobility*, s. 232.

U mužů se nejdříve nabízí srovnání výchozí pozice s nejvyšším sociálním statutem, jehož příslušníci jednotlivých kohort dosáhli během svého života. Za onu výchozí pozici považují sociální postavení otce v době synovy dospělosti, nikoli při narození. Tuto nejvyšší dosaženou pozici lze srovnávat se sociálním statutem, jenž sledovaní muži zastávali před svou smrtí. Při těchto analýzách jsem se musela vyrovnat s několika problémy.

Za prvé šlo opět o malou výpovědní hodnotu pramenů vážících se k lidem narozených v letech 1691–1700. Vzhledem k tomu, že úmrtí matriky neuvádějí před zavedením jednotného formuláře v roce 1784 sociální pozici v době úmrtí, nebylo u mužů pocházejících z první kohorty prakticky možné tuto pozici srovnat s jejich nejvyšším dosaženým statutem. Částečné zkreslení mohou přinést i předčasná úmrtí, tedy úmrtí lidí před dosažením 40. roku života. Příslušnost těchto lidí k nižším vrstvám tak mohla být způsobena pouze tím, že si tito lidé nestihli před svým úmrtím vybudovat stabilní pozici. Mezi podruhy jsem tak například zařadila i syna sedláka, který zemřel jako mladý v době, kdy ještě pobýval v rodičovském domě, neboť v tuto dobu neměl žádné vlastní postavení. Podobný problém nastával i u mužů, kteří v době, kdy si většina lidí svůj sociální status vytvářela, ze sledovaných obcí odešli. Jestliže poslední známá pozice těchto osob byla svázána s čelední službou, byly řazeny rovněž mezi podruhy i přesto, že ve svém novém působišti mohly získat mnohem lepší postavení. Abych tyto problémy alespoň částečně eliminovala, uskutečnila jsem zvláštní analýzu pouze pro ty muže, kteří ve sledovaných lokalitách zemřeli, takže jejich sociální vývoj bylo možné sledovat podrobněji.

Tabulka III.75 Srovnání nejvyšší dosažené sociální pozice se sociálním původem u mužů narozených v letech 1691–1700

Sociální postavení otce v dospělosti	Nejvyšší sociální pozice						Celkem	
	sedlák	chalup.	domkář	úředn.	řemesl.	podruh	počet	%
Sedláci	4	–	1	–	–	4	9	17,0
Chalupníci	–	7	–	–	1	12	20	37,7
Domkáři	–	–	–	–	–	2	2	3,8
Úředníci	–	–	–	–	–	1	1	1,9
Řemeslníci	–	–	1	1	–	–	2	3,8
Podruzi	–	2	3	–	–	14	19	35,8
Celkem	4	9	5	1	1	33	53	100,0
%	7,5	17,0	9,4	1,9	1,9	62,3	100,0	–

Nejprve se podívejme na to, jakých nejvyšších sociálních pozic dosahovali muži pocházející z jednotlivých kohort. Následující analýza samozřejmě nemohla přinést zcela přesný obraz, neboť zdaleka ne všichni muži, kteří vstupují do tohoto pozorování, se celý život zdržovali ve sledovaných obcích. U prvních dvou kohort

jsem nejvyšší dosaženou pozici mohla určit u 77 % mužů. U 56 % mužů narozených v letech 1791–1800 jsem však byla schopná stanovit pouze nejvyšší známou pozici, neboť tyto lidé sledované lokality definitivně opustili, a to většinou v době, kdy si teprve svůj příští sociální status budovali. Vzhledem k tomu je zastoupení mužů, kteří dosáhli jen na některou z nižších sociálních kategorií (podruzi, řemeslníci, popř. domkáři), v konečném výsledku zřejmě vyšší, než by odpovídalo skutečnosti.

Tabulka III.76 Srovnání nejvyšší dosažené sociální pozice se sociálním původem u mužů narozených v letech 1691–1700 a zemřelých ve Štáhlavech, Plzenci, Sedlci nebo Lhůtě

Sociální postavení otce v dospělosti	Nejvyšší sociální pozice						Celkem	
	sedlák	chalup.	domkář	úředník	řemesl.	podruh	počet	%
Sedláci	4	–	1	–	–	3	8	19,5
Chalupníci	–	5	–	–	1	10	16	39,0
Domkáři	–	–	–	–	–	–	–	–
Úředníci	–	–	–	–	–	1	1	2,4
Řemeslníci	–	–	1	1	–	–	2	4,9
Podruzi	–	2	3	–	–	9	14	34,2
Celkem	4	7	5	1	1	23	41	100,0
%	9,8	17,1	12,2	2,4	2,4	56,1	100,0	–

Tabulka III.77 Srovnání nejvyšší dosažené sociální pozice se sociálním původem u mužů narozených v letech 1741–1750

Sociální původ v době dospělosti	Nejvyšší známá dosažená pozice								Celkem	
	sedlák	chalup.	D+Ř	dom.	úřed.	řemes.	podruh	voják	počet	%
Sedláci	8	1	3	–	–	1	2	–	15	17,0
Chalupníci	3	7	–	1	–	2	9	–	22	25,0
Domkáři-řemesl.	–	–	5	1	–	–	2	–	8	9,1
Domkáři	1	1	2	8	–	–	7	2	21	23,9
Úředníci	–	–	–	1	1	–	–	–	2	2,3
Řemeslníci	–	–	2	–	–	–	1	2	5	5,7
Podruzi	1	–	–	1	–	–	10	3	15	17,0
Celkem	13	9	12	12	1	3	31	7	88	100,0
%	14,5	10,2	13,6	13,6	1,1	3,4	35,2	8,0	100,0	–

D+Ř – domkář řemeslník

Tabulka III.78 Srovnání nejvyšší dosažené sociální pozice se sociálním původem u mužů narozených v letech 1741–1750 a zemřelých ve Štáhlavech, Plzenci, Sedlci nebo Lhůtě

Sociální původ v době dospělosti	Nejvyšší sociální pozice								Celkem	
	sedlák	chalup.	D+Ř	dom.	úřed.	řemes.	podruh	voják	počet	%
Sedláci	8	–	3	–	–	1	2	–	14	20,6
Chalupníci	3	6	–	1	–	2	4	–	16	23,5
Domkáři-řemesl.	–	–	4	1	–	–	1	–	6	8,8
Domkáři	1	1	2	7	–	–	5	–	16	23,5
Úředníci	–	–	–	1	1	–	–	–	2	3,0
Řemeslníci	–	–	1	–	–	–	1	–	2	3,0
Podruzi	1	–	–	1	–	–	9	1	12	17,6
Celkem	13	7	10	11	1	3	22	1	68	100,0
%	19,1	10,2	14,7	16,2	1,5	4,4	32,4	1,5	100,0	–

D+Ř – domkář-řemeslník

Odcházejícími byli nejčastěji mladí lidé – z jakých však pocházeli rodin? Ukázalo se, že při výzkumu tohoto tématu se odlišuje třetí kohorta od prvních dvou. Ve starších dvou generacích opouštěli svá rodiště nejčastěji muži z podružských rodin. Není divu, neboť pouze menší část z nich dosáhla vylepšení svého sociálního statutu v místě bydliště, popřípadě v okolních sledovaných obcích. To se podařilo čtvrtině mužů narozených v letech 1691–1700 a pocházejících z podružských rodin a jen 13 % podružských synů narozených v letech 1741–1750. I chalupnických synů odešlo poměrně hodně – pětina z mužů narozených v letech 1691–1700 a 27 % z mužů narozených o padesát let později. Zatímco v první kohortě šlo jak o muže, kteří si již před svým odchodem vybudovali pozici chalupníka, tak o ty, kteří se zatím pohybovali v kategorii podruhů, u kohorty narozených v letech 1741–1750 převládali synové chalupníků, kteří se před svým odchodem řadili k podruhům.

U třetí kohorty byl odchod mladých mužů mnohem masivnější a postihl všechny sociální kategorie. Nejméně často sledované obce opouštěli synové sedláků (42 %), nejčastěji opět odcházeli synové podruhů (téměř ze 70 %) a synové chalupníků (65 %). Mezi chalupnickými syny existovalo i dost mužů, kteří odešli až poté, co sami dosáhli postavení chalupníka. Tito muži dokonce častěji sledované lokality opouštěli, než zůstávali. Odešla i většina původních chalupníků patřící nyní do kategorie podruhů a rovněž všichni chalupničtí synové, kteří se vyučili řemeslu. Vyučení se řemeslu chápali muži obecně jako impuls a příležitost zkusit své štěstí jinde. Z 36 mužů, jejichž nejvyšší známý status byl právě řemeslník, jich mimo sledované obce zemřelo 70 %. I když pětina z těchto řemeslníků skončila svůj život na vojně, tedy dá se říci předčasně, přeci jenom byli řemeslníci silně migrující skupinou, neboť

Tabulka III.79 Srovnání nejvyšší dosažené pozice se sociálním původem u mužů narozených v letech 1791–1800

Sociální původ v době dospělosti	Nejvyšší známá dosažená pozice								Celkem	
	sedlák	chalup.	D+Ř	dom.	úřed.	řemes.	podruh	voják	počet	%
Sedláci	7	2	2	2	–	2	4	–	19	12,4
Chalupníci	1	9	1	–	–	4	12	–	27	17,6
Domkáři-řemesl.	–	2	10	–	–	12	2	–	26	17,0
Domkáři	–	–	4	8	1	4	17	2	36	23,5
Úředníci	–	–	–	–	1	1	1	–	3	2,0
Řemeslníci	–	–	2	–	–	3	2	–	7	4,6
Podruzi	–	1	1	3	2	8	15	–	30	19,6
Nemanželský původ	–	–	–	1	–	2	2	–	5	3,3
Celkem	8	14	20	14	4	36	55	2	153	100,0
%	5,2	9,2	13,1	9,2	2,6	23,5	35,9	1,3	100,0	–

D+Ř – domkář-řemeslník

Tabulka III.80 Srovnání nejvyšší dosažené pozice se sociálním původem u mužů narozených v letech 1791–1800 a zemřelých ve Štáhlavech, Plzenci, Sedlci nebo Lhůtě

Sociální původ v dospělosti	Nejvyšší známá dosažená pozice								Celkem	
	sedlák	chalup.	D+Ř	dom.	úřed.	řemes.	podruh	počet	%	
Sedláci	6	–	2	2	–	–	1	11	16,2	
Chalupníci	1	4	–	–	–	–	4	9	13,2	
Domkáři-řemesl.	–	–	7	–	–	6	1	14	20,6	
Domkáři	–	–	4	7	–	–	7	18	26,4	
Úředníci	–	–	–	–	1	–	–	1	1,5	
Řemeslníci	–	–	2	–	–	1	–	3	4,4	
Podruzi	–	–	1	1	1	2	5	10	14,7	
Nemanželský původ	–	–	–	1	–	1	–	2	3,0	
Celkem	7	4	16	11	2	10	18	68	100,0	
%	10,2	6,0	23,5	16,2	3,0	14,7	26,4	100,0	–	

D+Ř – domkář-řemeslník

v 19. století mohli na vesnici jen těžko dosáhnout nějaké výrazně lepší pozice.¹⁰⁰¹ Doba, kdy se i neusedlí lidé mohli stát hospodáři, již minula, a tak své schopnosti a dovednosti mohli uplatnit spíše ve městech.¹⁰⁰²

Naopak nejméně migrovali lidé, kteří se během svého života vypracovali na sedláky. Z prvních dvou kohort neodešel ani jediný muž, který se stal sedlákem, ze třetí kohorty opustil sledované obce jediný sedlák. Sedláky se většinou stávaly opět děti sedláků, méně často chalupníků. Lidé z ostatních rodin dosáhli tohoto postu jen výjimečně. Poměrně malá byla migrace i u domkářů. Z mužů narozených v letech 1691–1700 zůstali ve sledovaných lokalitách všichni domkáři. Z domkářů narozených v letech 1741–1750 odešla osmina mužů, u mužů ze třetí kohorty činil podíl odešlých domkářů již jednu pětinu. Mezi domkáři nalézáme často syny podruhů a řemeslníků (to především u první kohorty, kdy se výstavba domků teprve rozvíjela, a proto téměř chybějí děti domkářů) a především opět domkářů. Dvě třetiny mužů narozených v letech 1741–1750, které dosáhly na pozici domkáře, pocházely z domkářských rodin. Stejný podíl původně domkářských synů nalézáme i mezi domkáři narozenými o padesát let později. Mezi domkáři se ovšem objevují i muži pocházející z vyšších vrstev – synové chalupníků nebo sedláků, kteří se nestali dědici otcovské usedlosti. Zajímavé je, že tendenci odejít měli spíše domkáři pocházející z nižších sociálních vrstev. Muži, kteří byli původně syny chalupníků a sedláků, se s poklesem sociálního statutu smířili a nepokusili se své postavení vylepšit odchodem na jiné místo.

V zásadě se dá říci, že ve všech sledovaných kohortách si své sociální postavení vylepšila asi sedmina lidí a naopak sociální pád čekal asi třetinu mužů. I když by se na první pohled zdálo, že lépe na tom byly děti pocházející z vyšších sociálních vrstev, ve skutečnosti je případný sociální pád postihl mnohem více než např. děti domkářů, protože proměna jejich postavení i životního stylu byla pro ně mnohem radikálnější. Děti podruhů a řemeslníků mohly v budoucím životě vlastně jenom získat. Z tohoto hlediska byl pro ně mnohem snazší i odchod na jiné místo – na střídání míst pobytu byly většinou zvyklé již z doby svého dětství a mládí, kdy doprovázely své stěhující se rodiče nebo kdy odchodem do čelední služby a na vandr samy měnily svá působiště. Pro muže, jejichž rodiny byly na jednom místě usazené již po deseti lety, bylo zřejmě obtížnější odhodlat se k odchodu. Pokud se jim podařilo získat alespoň domek, zůstávali většinou ve svém rodišti.

Rozdíl mezi jednotlivými kohortami se nejvíce projevuje v proměně sociálního spektra sledovaných souborů. Pokud se zaměříme pouze na osoby, které ve sledovaných lokalitách zemřely, zjistíme, že se neustále zmenšoval podíl selské a chalupnické vrstvy. Téměř 60 % ze souboru mužů narozených v letech 1691–1700, kteří přežili 15. rok svého života a zemřeli v některém ze zkoumaných míst, patřilo v době, kdy vstupovali do života, k rodinám sedláků a chalupníků. Naopak malé bylo ještě

---

¹⁰⁰¹ K tomu A. VELKOVÁ, *Proměny venkovské společnosti*, s. 822–823.

¹⁰⁰² P. HORSKÁ – E. MAUR – J. MUSIL, *Zrod velkoměsta*.

zastoupení domkářské vrstvy – jen 2,4 %. To se v průběhu života těchto mužů změnilo, když se zvýšil podíl domkářské (12 %) a podružské kategorie (z 34 na 56 %) a naopak klesl podíl mužů, kteří se stali sedláky a chalupníky (na 27 %).

V dalších kohortách se tento vývoj prohloubil. Z kohorty narozených v letech 1741–1750 pocházelo 44 % z mužů, kteří jako dospělí zemřeli ve sledovaných obcích, z rodin sedláků a chalupníků. Ve srovnání se situací před padesáti lety silně posílila domkářská vrstva (32 %) a naopak se snížil podíl podruhů (18 %). Synové domkářů vzhledem ke svému postavení patřili k mužům, jejichž budoucí sociální pozice se mohla vyvíjet oběma směry. Skutečně se dvěma domkářským synům podařilo stát se chalupníkem a sedlákem, naopak šest mužů kleslo mezi podruhy. Domkářskou kategorii doplňovali muži pocházející jak z nižších, tak ještě častěji z vyšších sociálních vrstev. Synové chalupníků a sedláků se spíš zařadili mezi podruhy, opačný posun byl ojedinělý, takže celkově došlo k oslabení vrstvy sedláků a chalupníků (29 %) a k téměř zdvojnásobení vrstvy podruhů (32 %).

U kohorty narozených v letech 1791–1800 patřilo k selským a chalupnickým rodinám již jen 29 % z těch mužů, kteří vstupovali do dalšího pozorování. Díky novému stavebnímu rozmachu výrazně posílila skupina mužů, jejichž otcové získali domek (47 %). V průběhu svého ekonomicky aktivního života dosáhlo z celého souboru mužů, kteří zemřeli ve sledovaných obcích, již jen 16 % na pozici sedláka nebo chalupníka. Naopak řady podruhů se rozšířily z 15 % na 26 % a poprvé podstatně narůstá i podíl mužů, kteří se stali řemeslníky (z 4 na 15 %).

Budoucí sociální postavení jedince významně ovlivňoval jeho původ. Nejlepší šance na alespoň zachování stejné sociální pozice, jako byla ta otcova, měli především dědici otcovských usedlostí. Generace narozená v letech 1791–1800 byla vybrána i proto, že bylo možné zjistit, jakým způsobem otec svého dědice vybíral a zda se od sebe lišily rodiny vzniklé před a po roce 1788. Vlastníkem minimálně jedné usedlosti bylo během svého života celkem 168 otců, jimž se narodilo dítě v letech 1791–1800. Většinu těchto usedlostí jejich hospodáři převedli na některé ze svých dětí. Celkem v šesti případech se dítě nemohlo dědicem stát, neboť otec usedlost držel pouze jako prozatímní hospodář a vlastníkem další nemovitosti se již nestal. Při zjišťování, jak často hospodáři převáděli usedlosti na své děti, se ukázaly zajímavé rozdíly mezi rodinami založenými před a po roce 1788.

Obecně je možné konstatovat, že hospodáři, kteří se ženili před rokem 1788, se více snažili zachovat usedlost pro následující generaci. Důležitou byla v této souvislosti okolnost, zda tito muži vlastnili jednu nebo více usedlostí. Držitelem druhé popřípadě další usedlosti se hospodáři stávali většinou proto, že chtěli či byli nuceni změnit své sociální postavení – buď se jim ekonomicky dařilo, a pak chtěli tento svůj úspěch zúročit koupí větší usedlosti, nebo se naopak dostali do dluhů, které je donutily stávající usedlost prodat či vyměnit za levnější nemovitost. Zcela přirozeně v těchto případech hospodáři nejdříve svou první usedlost prodali a pak teprve koupili usedlost druhou. Pouze menšina hospodářů vlastnila dvě usedlosti zároveň, popřípadě si koupila druhou usedlost poté, co první nemovitost odstoupila dítěti.

Odstoupení usedlosti dítěti bylo naopak typické a velmi časté u usedlostí, které jejich hospodáři drželi jako druhé v pořadí.

Konkrétně lze říci, že 83 % z 66 mužů, kteří se ženili před rokem 1788 a během svého života vlastnili pouze jednu usedlost, předalo tuto usedlost některému ze svých dětí; dalších 5 % mužů zvolilo za dědice svou manželku, která ovšem nakonec usedlost rovněž předala dítěti. Pouze 11 % hospodářů prodalo svoji jedinou usedlost nepřibuznému kupci. Vlastníci dvou a více usedlostí volili prodej první usedlosti mnohem častěji – v 52 % z 21 případů. Některé z dětí obdrželo otcovu první usedlost celkem ve třetině případů, zbylé převody se uskutečnily v rámci širší rodiny. U druhých a dalších usedlostí se novými hospodáři stávaly téměř výhradně děti odstupujících hospodářů. Cizí kupec figuroval pouze u 5 % případů.

Budeme-li zkoumat druhou skupinu hospodářů – totiž muže, kteří se ženili až po roce 1788 – zjistíme, že tito hospodáři usedlost častěji prodali cizímu kupci, a to na úkor vlastních dětí. Z mužů vlastnících jednu usedlost uskutečnilo převod ve prospěch dítěte 71 % z 56 otců (jeden otec určil za dědičku manželku, která usedlost později převedla na syna). Cizímu kupci prodalo usedlost 24 % těchto mužů. Rovněž vlastníci více usedlostí volili nyní častěji prodej cizímu kupci – u první usedlosti dosáhl tento prodej téměř dvou třetin z celkových 16 případů. Naopak některé z dětí se stalo hospodářem pouze čtvrtiny prvních usedlostí. Rovněž u druhých usedlostí byl podíl prodaných usedlostí vyšší ve srovnání s převody hospodářů, kteří se ženili před rokem 1788 (19 % oproti 5 %). I tento rozbor ukazuje, že muži zakládající rodiny až po roce 1787 byli aktivnější ve vyhledávání příležitostí, jak změnit svůj sociální status, a že se tedy vyznačovali větší mobilitou.

Rozdíly mezi rodinami vzniklými před a po roce 1787 jsou patrné rovněž při výběru dědice otcovské usedlosti. Všechny převody usedlostí, v nichž muž, kterému se v 90. letech 18. století narodilo dítě, odstoupil svou nemovitost potomkovi, se uskutečnily až po změně dědického práva v roce 1787. Přesto se však nestalo, a ani to nebylo v praxi možné, že by otcové ve všech případech akceptovali novou dědickou úpravu. Hospodáře, jejichž starší děti byly v roce 1787 již dospělé či dospívající, mohla nová úprava dědického řádu zastihnout v situaci, kdy svého nejstaršího syna, jenž měl být určen za dědice usedlosti, zabezpečili již jinak. I v případech, kdy nejstarší syn prozatím žádnou vlastní usedlost nedoručil, nebylo většinou dost dobře možné měnit určitou rodinou konstelaci, která byla součástí rodinné strategie. Někteří hospodáři navíc preferovali za budoucího dědice nejmladšího syna, neboť jim tento výběr umožňoval delší vlastní aktivní hospodaření. Nejstaršího syna volili za dědice především otcové, kteří sami již dál hospodařit nechtěli, popřípadě kterým vedení hospodářství znemožňoval jejich zdravotní stav. Navíc hospodáři nebyli novou dědickou úpravou striktně vázáni, neboť již rok měli ke svým usedlostem testamenní právo. Otcova poslední vůle, která mohla mít jak písemnou, tak ústní formu,

měla přednost před ustanoveními patentu z 3. 4. 1787, která byla uplatňována na ostatní případy, v nichž hospodář zemřel bez zanechaného posledního pořízení.¹⁰⁰³

Muži, kteří se oženili před rokem 1788, se nejčastěji drželi starší zvyklosti, že dědicem se stává nejmladší hospodářův syn. Pokud měli možnost volby (tj. dospělosti se dožili alespoň dva synové), přiklonili se k tomuto řešení téměř v polovině případů. V další téměř čtvrtině případů volili otcové za dědice již nejstaršího syna. Zajímavé je, že poměrně velký prostor se nabízel i dalším hospodářovým synům – ve 12 % případů se dědicem stal druhý nejstarší hospodářův syn a v dalších 10 % syn prostřední. Je možné, že šlo právě o případy, kdy byl nejstarší hospodářův syn, který se měl podle nového dědického řádu stát držitelem otcovské usedlosti, již zabezpečen jinde. U mužů, kteří se ženili až po roce 1787, dostali pouze u 6 % případů jiní synové než nejmladší či nejstarší šanci stát se hospodářem po svém otci. Při výběru dědice se u této druhé skupiny otců poměr mezi nejmladším a nejstarším synem zcela obrátil. Nejstarší syn se stal dědicem v téměř polovině případů, nejmladší syn byl vybrán necelou čtvrtinou otců (viz graf II.2 na s. 204).

Velmi zajímavá je pozice dcer jakožto dědiček otcovské usedlosti. I na příkladu rodin, do nichž se v letech 1791–1800 narodilo alespoň jedno dítě, lze pozorovat zlepšené postavení žen v oblasti majetkových transakcí. V 19. století dochází i k dalším změnám. Poměrně často došlo k tomu, že otec předal svoji usedlost raději dceři, a to i přesto že měl syna. Tato praxe se ujala hlavně mezi domkáři – domkářské rodiny založené po roce 1787 ji uplatnily téměř ve třetině případů. K rozšíření tohoto jevu napomohla rostoucí mobilita domkářských dětí. V době, kdy otec-domkář zemřel nebo kdy se rozhodl předat usedlost svému nástupci, nebyli mužští dědici často k dispozici, neboť např. vandrovali nebo sloužili v armádě. K preferenci dcery před synem však docházelo i u sedláků. Důvodem zde většinou byla špatná ekonomická situace odstupujícího hospodáře. Pokud byl sedlák značně zadlužen, nemohl mu převod usedlosti na syna zajistit prakticky žádné prostředky nutné k úhradě dluhů, neboť syn disponoval pouze majetkem získaným od otce. Naproti tomu zeť mohl přinést hotové peníze, které odstupující hospodář využil jak k splacení dluhů, tak pro zabezpečení svých dalších dětí.

Při výběru dědice hrála přirozeně roli i velikost usedlosti. Nová zásada, podle níž se dědicem usedlosti měl stát napříště nejstarší hospodářův syn, se ujala nejrychleji mezi domkáři. Ti dřívějším předáním usedlosti, které bylo s akceptováním „pravidla nejstaršího syna“ spojené, většinou nic neztráceli. Zdrojem obživy jim bylo buď řemeslo, nebo námezdní práce, a pokud si otec vymínil v předávané nemovitosti byt, nemuselo se pro něj prakticky nic změnit. Muži, kteří zakládali rodinu před rokem 1788 a vlastnili jen domek, vybrali nejstaršího syna za dědice v 35 % případů – sedláci a chalupníci naproti tomu pouze v 10 %. U druhé skupiny mužů uzavírající sňatek až po roce 1787 nenalezneme v preferenci nejstaršího syna téměř

---

¹⁰⁰³ Důsledky změny dědického práva pro venkovskou rodinu jsem se zabývala in: A. KLÁŠTERSKÁ-VELKOVÁ, *Zásahy státu*.

žádný rozdíl mezi domkáři a hospodářskými kategoriemi. Sedláci a chalupníci se ovšem odlišovali od sebe navzájem. Lze říci, že chalupníci se nejvíce drželi zvyklostí uplatňovaných v 18. století. Ti, kteří se ženili před rokem 1788, vybírali v 70 % případů za dědice nejmladšího syna, chalupníci ženící se po roce 1787 preferovali nejmladšího syna stále ještě ve 40 % případů. Ještě jeden rys odlišoval chalupníky od ostatních mužů. U chalupníků nedošlo nikdy k tomu, že by dali přednost dceři před synem.

Provedený rozbor dědické praxe svědčí o tom, že hospodáři po roce 1787 volili svého nástupce především na základě konkrétní rodinné a hospodářské situace. Pokud to bylo pro ně výhodnější – např. pokud chtěli hospodařit co nejdéle nebo pokud se jim podařilo starší syny zabezpečit jinak – vybírali za dědice nejmladšího syna nebo třeba dali přednost dceři před synem.¹⁰⁰⁴ Přesto však s postupem doby stále narůstala řada rodin, které znění patentu přijaly za své. Ukazuje se tedy, že patent z roku 1787 nebyl nařízením, které by šlo proti duchu dědické praxe či proti zájmu hospodařících poddaných. Spolu s udělením testamentárního práva vytvořil patent pro držitele venkovských usedlostí širší manévrovací prostor, který umožnil nalézt pro rodinu nejvýhodnější řešení. V průběhu 19. století se otcové při výběru dědice své usedlosti stále více přikláněli na stranu nejstaršího syna, až povědomí o dědickém právu nejmladšího syna prakticky vymizelo.

*

I na základě výzkumu vybraných kohort lze tedy říci, že během sledovaných sta let se výrazně proměnila sociální stratifikace venkovského prostředí. Jestliže po třicetileté válce a ještě i na přelomu 17. a 18. století nacházíme na vesnicích většinou selské a chalupnické grunty, domkářská výstavba tento obraz během sta let zásadně změnila. Výstavba domků sice umožnila řadě lidí pocházejících z původně neusedlých rodin získat vlastní nemovitost, přesto se celkový podíl neusedlého obyvatelstva významněji nesnížil, postupem doby naopak rostl. Celkový počet rodin obývajících jednotlivé lokality byl totiž vždy podstatně vyšší než počet nemovitostí a neusedlé obyvatelstvo se navíc rozšiřovalo o ty děti sedláků, chalupníků a domkářů, které otcovskou usedlost nedědily a kterým se ani nepodařilo získat žádnou jinou nemovitost. První čtvrtinu 19. století lze zřejmě považovat za dobu, v níž byl tento nepoměr největší. Během 18. století totiž došlo k vzestupu počtu obyvatelstva, které ještě stále nejčastěji spojovalo svůj život s venkovským prostředím. K masovějšímu odchodu do měst a k přesunu mimo zemědělskou sféru začíná docházet až od 2. čtvrtiny 19. století.¹⁰⁰⁵

---

¹⁰⁰⁴ H. Zeithofer ukazuje, že v jihočeských Kapličkách přetrvávala ještě na počátku 19. století preference nejmladšího syna, resp. že při výběru dědice usedlosti neexistoval jednoznačný model. In: H. ZEITLHOFER, *Besitztransfer und sozialer Wandel*, s. 162–163.

¹⁰⁰⁵ Ani výzkum J. Grulichy (J. GRULICH, *Sňatkové migrace*) neukázal, že by v 1. čtvrtině 19. století docházelo k nějakému masovějšímu odchodu obyvatel z rodných vsí.

To, že sociální vzestup nebyl na počátku 19. století vůbec jednoduchý, ukazuje skutečnost, že pouze u tří ze 68 mužů, kteří se narodili v letech 1791–1800 a ve sledovaných obcích zůstali až do své smrti, můžeme mluvit o výraznějším zlepšení původní situace. K tomuto zlepšení však došlo spíše shodou okolností než vlastním úsilím těchto mužů. Ve dvou případech hrál důležitou roli sňatek a ve třetím nečekané dědictví.

Obrázek 23 Pohled na bývalou chalupnickou usedlost čp. 7 v Sedlci, na jejímž pozemku později byl postaven domek čp. 46

Nejlepší výchozí pozici měl **Jan Raizer** (1793–1837), druhorozené dítě Matěje Raizera (1767–1803). Jako desetiletý se stal po smrti otce dědicem usedlosti čp. 7 o výměře 17 str., kterou však zřejmě převzal až po své svatbě. V roce 1811 se oženil s Marianou Šedivcovou (* kolem 1795), dcerou sedleckého sedláka hospodářícího na 33 str. polí. V roce 1828 vyměnil Jan Raizer svoji chalupnickou usedlost v Sedlci za menší plzeňský statek, k němuž patřilo již 42 str. Za tuto výměnu doplatil 800 zl. w. w., které všechny šly na dluhy po předchozím hospodáři. Tuto druhou usedlost držel Raizer až do své smrti v roce 1837.¹⁰⁰⁶

Druhý muž, **Josef Kudlič** (1793–1861), se narodil jako šesté z celkem osmi dětí ševcovského mistra Jana Kudliče (1752–1813), který byl od roku 1789 držitelem domku v Plzenci. Josef byl starším ze dvou synů. V této souvislosti je zajímavé, že jeho o dva roky mladší bratr, který se rovněž jmenoval Josef, byl poslán na

---

¹⁰⁰⁶ SOA Praha, PK Rokycany č. 273, fol. 198–201, r. 1803 a r. 1828.

studie, aby se z něho stal učitel. Snad zde zapůsobil vliv Josefa Šmolíka, chválenického kantora, který oběma synům Jana Kudliče byl za kmotra. Starší Josef se stejně jako jeho otec vyučil ševcem. V letech 1803–1805 byl evidován doma u otce, v roce 1809, kdy mu bylo šestnáct let, byl již připomínán jako švec. Josefův jednašedesátiletý otec v červenci 1813 zemřel, a tak se dvacetiletý Josef stal dědicem otcovského domku.¹⁰⁰⁷ Čtyři měsíce po otcově smrti se Josef oženil se stejně starou Marií Faberovou (* kolem 1793–1873), dcerou chalupníka z Plzně (18 str.). Podle svaatební smlouvy obdržela Marie od svého otce věnem 150 zl., za což ji Josef učinil spolumajitelkou svého domku.¹⁰⁰⁸

V únoru 1829 se Josef Kudlič rozhodl koupit od Josefa Holuba další domek v Plzni, za který zaplatil 767 zl. c.m. (480 zl. složil v hotovosti jako závdavek).¹⁰⁰⁹ Svůj původní otcovský dům prodal o rok později nevládnímu synovi své sestry Marie Fremrové a utržil za něj 400 zl. c.m.¹⁰¹⁰ Někdy v průběhu dalších deseti let si Kudlič ke svému domku přikoupil dominikální pole, jehož velikost však v pramenech není specifikovaná. Toto pole si Kudlič a jeho manželka ponechali k užívání až do smrti i poté, co v roce 1841 svůj domek předali mladšímu synovi Václavovi Tomášovi (*1819) u příležitosti jeho svatby. Václav měl za tento majetkový transfer zaplatit 360 zl. c.m, z čehož si jeho rodiče pro svou dispozici ponechali 100 zl. c.m. Vedle pole si pojistili i užívání malé světnice a místo v chlévě pro krávu.¹⁰¹¹ Josef Kudlič s manželkou však v domku syna Václava nakonec nezůstali. Zda to bylo proto, že Václav svůj domek později prodal a z Plzně odešel (neznáme jeho datum úmrtí), nebo že si Josef s manželkou zakoupili později ještě další domek, to se vzhledem k ukončení analýzy k roku 1850 nedalo zjistit. Je možné, že se Josef s manželkou přestěhovali k nějakému jinému dítěti – dcera Marie Kateřina (*1821) se v roce 1842 provdala za Jana Holuba (*1815), syna Josefa Holuba, od něhož Josef Kudlič koupil svůj druhý domek.¹⁰¹² Josef Kudlič zemřel jako osmašedesátiletý v roce 1861 v Plzni čp. 135. Stejně místo úmrtí udává matrika i u jeho manželky, která ho přežila o více než dvanáct let.

Třetí muž, **Václav Laciný** (1798–1846), se narodil ve Starém Plzni více než tři měsíce po smrti svého otce Václava (1749–1797), farského pacholka. Václav Laciný st. se ženil až v roce 1795, kdy si vzal o 17 let mladší Terezii (1766–1834), dceru plzeneckého domkáře Josefa Pražáka (1725–1772). Kromě syna Václava se mu narodil pouze syn Jan (*1795, čtrnáct dní po svatbě rodičů), který zemřel nedlouho po svém otci, v březnu 1798. Po smrti svého manžela se Terezie již znovu

---

¹⁰⁰⁷ SOA Praha, PK Plzeň č. 134, fol. 39, r. 1813.

¹⁰⁰⁸ SOA Praha, PK Blovice č. 133, fol. 309, r. 1813.

¹⁰⁰⁹ SOA Praha, PK Plzeň č. 136, fol. 525–526, r. 1829.

¹⁰¹⁰ SOA Praha, PK Plzeň č. 134, fol. 39–40, r. 1830.

¹⁰¹¹ SOA Praha, PK Plzeň č. 136, fol. 526–527, r. 1841.

¹⁰¹² K rodině Josefa Holuba viz více A. VELKOVÁ, *Seběvědomé, nebo zoufalé?*, s. 321–323.

nevдалa a přestěhovala se do otcovského domku, který v té době patřil jejímu mladšímu bratrovi Matějovi (1769–1813), kováři a vysloužilému vojákovvi, který se nikdy neoženil a zemřel ve věku 44 let. Matěj Pražák, který měl pouze sestry, se rozhodl odkázat svůj domek patnáctiletému synovci Václavovi Lacinému. Za patnáctiletého Václava se správy domku ujala jeho matka. Václav se vyučil kovářem a poté se vydal na vandr (v roce 1816 měl pobývat na roudnickém panství). Vandroval ještě v roce 1820 a do Plzně se vrátil nejpozději v roce 1824, kdy se oženil s o dva roky mladší Johanou Frosovou (1800–1884), dcerou plzeňského domkáře-krejčího. Také v tomto případě byla Johana v době svatby těhotná. Dcera Alžběta se narodila v lednu 1825, jen čtyři a půl měsíce po svatbě rodičů (vzápětí však zemřela). Václav Laciný zůstal v domku, který získal vlastně jen shodou okolností a bez vlastního přičinění, až do své smrti v roce 1846. Jeho manželka ho přežila o 37 let.

*

Mužů, kteří se narodili na konci 18. století a u nichž došlo k sociálnímu poklesu, by bylo možné uvést naopak celou řadu. Většinou se však jednalo o děti pocházející z vyšších vrstev, které se nemohly v původní kategorii udržet především proto, že jim jejich dědické podíly nebyly schopny zajistit totéž postavení, jaké náleželo dědici otcovského statku. Pouze u jediného muže došlo k výraznému sociálnímu poklesu až v průběhu jeho aktivního života. Do zhoršené životní situace se tedy dostal sám, přes dobré výchozí podmínky.

Martin Bastl (1796–1867) se narodil jako prostřední ze tří synů plzeňského sedláka Josefa Bastla (* kolem 1760–1814). Jeho otec držel jeden z největších gruntů, který se postupně rozrostl na 86 str. Vzhledem k tomu, že Martinův starší bratr Václav (1784–1836), jenž měl být jako nejstarší syn dědicem otcovské usedlosti, se v roce 1806 výhodně oženil a získal v Plzni jiný selský statek, byl za dědice určen právě Martin. Když otec zemřel, bylo Martinovi teprve 18 let, a tak bylo při dědickém řízení určeno, že do Martinovy zletilosti bude hospodařit jeho třiapadesátiletá matka Kateřina (1761–1819).¹⁰¹³ Lze předpokládat, že Martin se postupně ujal povinností hospodáře a v lednu 1817, kdy mu bylo dvacet let, se oženil. Za nevěstu si vybral mladičkou, ještě ne šestnáctiletou Annu Císařovou (1801–1826), která pocházela z přibližně stejně velkého plzeňského statku. Během devíti let spolu měli šest dětí, z nichž ovšem žádné nepřežilo první měsíce svého života. Po porodu posledního dítěte zemřela i pětadvacetiletá Anna. Martin Bastl se do roka oženil s dvacetiletou Kateřinou Kuglerovou (1806–1870), rovněž dcerou plzeňského sedláka.

Již za dva roky se však Martin Bastl dostal do takových ekonomických potíží, že musel statek prodat. O jeho předchozí ekonomické situaci není bohužel známo příliš podrobností. Když v roce 1814 Bastl statek přebíral, byla jeho hodnota odhadnuta na téměř 5300 zl. w. w. Z toho byl povinen vyplatit 3100 zl. jako dědické podíly sourozencům, 320 zl. přínosu (věna) matce a 570 zl. dluhů. I když nejsou

---

¹⁰¹³ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 319, r. 1815.

dochovány svatební smlouvy mezi Martinem Bastlem a jeho manželkami, ze zápisu pozemkové knihy víme, že první Bastlově manželce Anně byl jako dědický podíl kromě jedné krávy, čtyř ovcí a vybytí svatby určeno 600 zl. (zřejmě konvenční měny – tj. 1500 zl. w. w.).¹⁰¹⁴ Ani dědický podíl Kateřiny Kuglerové nebyl malý, obnášel celkem téměř 1800 zl. (měna neudána).¹⁰¹⁵ Podle zápisu o prodeji statku z roku 1828 však Martin Bastl neměl odepsaný ani jeden dluh či podíl, se kterými statek přejímal. Bastl sice do zápisu uvedl, že mnoho dluhů již zaplatil a že si na ně opatří kvitance, aby mu kupující tyto dluhy proplatil, ovšem zda to byla pravda a o jak velké částky se jednalo, opět nelze určit. V každém případě Bastl statek prodal za 2440 zl. c.m. (tj. 6100 zl. w.w.), z čehož dostal hotově pouze 20 zl. c.m., zbylých asi 572 zl. c.m. měl obdržet zhruba do půl roku.¹⁰¹⁶ Pokud by Bastl dostal ještě další peníze za proplacené dluhy, zdá se nepochopitelné, že by si za tyto finance nekoupil nějakou jinou usedlost. Bastl ovšem zůstal v podruží a jako podruh často měnil místo. Zemřel jako sedmdesátiletý v roce 1867 v plzeňském domku čp. 92, který patřil za havíře provdané Barboře Laštovkové, jež byla dcerou jeho sestry. Pouhých 14 dní po jeho smrti se na hrušce stojící v poli pod Radyní oběsil Martinův sedmatřicetiletý syn Václav (1829–1867), který jako svobodný havíř žil rovněž v domku čp. 92. Manželka Kateřina přežila Martina o tři roky.

*

To, že někteří lidé se během svého života nedokázali vymanit z podružské pozice, nebylo způsobeno jen jejich neschopností, popř. horšími výchozími podmínkami, ale i předčasným úmrtím. Zhruba 15 % mužů narozených v jednotlivých kohortách zemřelo ve věku, v němž si většina lidí teprve začínala budovat své postavení. Až na výjimky si tito lidé skutečně nestihli zajistit jinou než podružskou pozici, což je třeba mít na paměti při hodnocení podílu podružské vrstvy. Celkově lze ovšem říci, že většina lidí měla k vybudování svého postavení dostatek času. Nejvíce mužů (asi 45 %) zemřelo až po dosažení 60. roku života. Před padesátkou zemřela zhruba třetina mužů.

3.5.4 Stáří a smrt

Postavení starých lidí v minulosti nebyla u nás dosud věnována příliš velká pozornost.¹⁰¹⁷ Zkoumání této vrstvy naráží totiž na četné obtíže – lidé, kteří přestali

---

¹⁰¹⁴ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 364, r. 1815.

¹⁰¹⁵ Tamtéž, fol. 761, r. 1816.

¹⁰¹⁶ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 320–321, r. 1828.

¹⁰¹⁷ Problematice stáří se věnují především zahraniční studie. Viz např. D. ŠTEFANOVÁ – H. ZEITLHOFER, *Alter und Generationbeziehungen*; J. EHMER, *Zur Stellung*; P. THANE, *A History of Old Age*.

být ekonomicky produktivní, často unikají z evidence pramenů. Jde o téma velmi zajímavé, a to přesto že podíl osob starších 50 let na celkové populaci dosahoval jen asi 10 %.¹⁰¹⁸ Výzkum postavení starých osob, včetně úcty či neúcty ke stáří, může totiž vypovídat i o společnosti jako takové.

Na rozdíl od hranice zletilosti neexistoval v minulosti žádný pevně stanovený okamžik, který by ukončoval dobu produktivní činnosti a byl by srovnatelný s dnešním „důchodovým věkem“.¹⁰¹⁹ Můžeme se tedy setkat např. s definicí, že stáří je období, ve kterém lidé přestávali být schopni pracovat, ubývaly jim tělesné síly a naopak přibývaly vnější fyzické znaky stáří (např. šedivé vlasy).¹⁰²⁰ Věkovou hranici pro zařazení osoby mezi staré lidi chápou ovšem autoři různě. Pro Emmanuela Le Roy Ladurie byli staří lidé nad 50 let,¹⁰²¹ Karl Kaser zkoumá osoby starší 60 let¹⁰²² a Richard Wall řadí do této skupiny až osoby, které dosáhly věku 65 let.¹⁰²³

V jakém věku se ale hodnotili jako staří sami lidé žijící na přelomu 18. a 19. století? Na tuto otázku jsem hledala odpověď v pozemkových knihách, v jejichž zápisech je možné číst formulace jako např., že hospodář *skrz sešlost věku dálejič hospodařiti v stavu není*. Abych si ověřila, co pro autory těchto zápisů znamenala „sešlost věku“, dohledávala jsem skutečný věk takto definovaných lidí. Po porovnání s matričními údaji jsem zjistila, že většině těchto lidí bylo 65–75 let; ženy byly mladší – jejich průměrný věk byl 63 let, průměrný věk mužů dosahoval 70 let. Vyskytli se zde i lidé kolem osmdesátky, můžeme nalézt i druhý extrém – hospodáře mezi 50–60 lety, jejichž chuť dál hospodařit mohl ovlivnit i osud, který postihl jejich rodinu. Zajímavý je případ **Františka Knedlíčka** (1731–1800), sedláka ze Starého Plzně hospodařícího na 66 str. polí.¹⁰²⁴ Františkovi Knedlíčkovi bylo v roce 1788, kdy statek předal svému zeti, 56 let. Ač již byl počtvrté ženatý, neměl mužského potomka, který by hospodářství mohl převzít. V jednotlivých manželstvích se mu sice narodilo sedm synů a čtyři dcery, šest synů a jedna dcera však nepřežili třetí rok svého života. Definitivní zlom v jeho životě přinesla zřejmě smrt jeho posledního, osmnáctiletého syna, který zemřel v květnu 1788. František Knedlíček

---

¹⁰¹⁸ *Dějiny obyvatelstva*, s. 155. Obecnější analýzu stáří z hlediska např. naděje na dožití nebo podílu starých osob v různých evropských i mimoevropských společnostech přináší P. LASLETT, *Necessary Knowledge*.

¹⁰¹⁹ Za hranici stáří považuji v souladu se Sunbargovým členěním 50 let (publikováno ve Stockholmu v roce 1900 v knize *La Suède, son peuple et son industrie. Exposé historique et statistique*). Jde o hranici reprodukčního a postreprodukčního věku, která lépe odpovídá historické realitě než soudobá hranice 60 či 65 let.

¹⁰²⁰ R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život I.*, s. 207

¹⁰²¹ E. Le Roy LADURIE, *Montaillou.*, s. 238.

¹⁰²² K. KASER, *Macht und Erbe*, s. 222.

¹⁰²³ R. WALL, *Elderly Persons*, s. 81.

¹⁰²⁴ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 362, r. 1788.

se rozhodl *pro nedostatek zdraví a sešlost věku svého*¹⁰²⁵ odejít i se svou manželkou na výměnek. Zemřel až za dvanáct let.

Konkrétní rodinná situace tak mohla ovlivnit přístup k aktivnímu životu. Nechuť dál hospodařit, popřípadě snahu zabezpečit se výměnkem ještě před dosažením šedesáti let je možné pozorovat také u lidí bezdětných. Zvláštní skupinu představují vdovy, které také většinou nestály o to ovlivňovat chod hospodářství až do své smrti. Předáním usedlosti uvolňovaly prostor pro syna-dědice, který se brzy poté oženil. Takový případ nastal například u vdovy **Kateřiny Němcové** (* kolem 1710–1771), která po pětiletém samostatném hospodaření na 44 stryších odevzdala v roce 1760, kdy jí bylo teprve kolem 50 let, grunt 24letému synovi, který se do roka oženil.¹⁰²⁶ I tomto případě byl poukaz na „sešlost věku“ zřejmě jenom záminkou, která měla umožnit hladký průběh transakce, neboť Kateřina Němcová žila ještě dalších jedenáct let. V podobných případech to zřejmě nebyl věk, který by přiměl hospodářící vdovy odejít na výměnek. Svou roli tu asi hrála více hospodářská situace nebo osobní vztahy v rodině. Například 55letá **Ludmila Zítková** (1739–1810) se v roce 1794 po sedmiletém vdovství vzdala hospodářství o rozloze 62 strychů ve prospěch svého teprve 18letého Josefa – dědice.¹⁰²⁷ Prozatímní hospodaření pro ni bylo zřejmě jenom břemenem, které byla schopna zvládat jen díky přítomnosti staršího syna Václava (*1760), který na statku do té doby žil se svou rodinou (v roce 1793 si začal stavět vlastní domek, kam se odstěhoval). Ludmila Zítková žila na výměnku ještě dalších šestnáct let. To, že některé ženy nebyly schopné udržovat byť jen samotný domek bez polností, ukazuje také případ **Kateřiny Pávové** (1719–1769), která ve svých 27 letech – pouze rok po uzavření sňatku – ovdověla. Po čtrnácti letech, kdy jí bylo teprve 41 let, odevzdala zchátralý domek manželovi své neteře.¹⁰²⁸

Zdá se tedy, že pojem „stáří“ nelze spojovat s určitým konkrétním věkem. Za staré či věkem sešlé se spíše považovali lidé, kteří z nějakého důvodu odcházeli z aktivního ekonomického života např. na výměnek a uvolňovali tak místo mladší generaci. Pojem „starý“ se mohl používat i jako určité synonymum slova bývalý (např. starý hospodář) či prostě jako prvek odlišující dvě osoby téhož jména – otce a syna. Skutečné stáří nehrálo příliš velkou roli. Lidé se jen málo zabývali tím, kolik jim je doopravdy let. Určitý význam např. z hlediska oprávněnosti žádat majetek měla pouze hranice zletilosti, která byla 24 let,¹⁰²⁹ ovšem ani ta nebyla nijak přesně evidována či kontrolována. Faráři, kteří zapisovali úmrtní věk do matrik, se řídili spíše vlastním odhadem a pocitem. Proto se u vyšších věkových kategorií můžeme setkat i s velmi značnými odchylkami úmrtního matričního a skutečně dosaženého věku. Lze říci,

---

¹⁰²⁵ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 362, r. 1788.

¹⁰²⁶ SOA Praha, PK Plzeň č. 135, fol. 662, r. 1760.

¹⁰²⁷ SOA Praha, PK Rokycany, č. 270, fol. 292, r. 1794.

¹⁰²⁸ SOA Praha, PK Rokycany, č. 273, fol. 771, r. 1760.

¹⁰²⁹ Kodifikoval ji až občanský zákoník z roku 1811.

že faráři jednotlivým osobám oproti jejich skutečnému věku spíše přidávali (asi v 66 % případů), než ubírali. Odchytky se pohybovaly ve většině případů do pěti let (často se zde projevovala tendence věk zaokrouhlovat), lze ovšem nalézt i výrazné rozdíly – osoby, které byly ve skutečnosti o 15–20 let mladší. Celkově však podíl osob, jejichž úmrtní věk se lišil od skutečného o více než deset let, nepřesáhl na Štáhlavsku 6 % u žen a 8 % u mužů.

Vyšší věk se stával skutečným problémem až v momentě, když staří lidé nechtěli či nemohli dále pracovat. I staří hospodáři, kteří stále aktivně vedli svůj statek, neměli problém s prosazováním své autority. Můžeme pouze spekulovat o tom, zda stáří samo o sobě bylo důvodem pro projevy nějaké mimořádné úcty. K stáří bývají často řazeny vlastnosti jako moudrost, vyrovnanost, zkušenost, nicméně Peter Borscheid se na základě rozboru soudobých autorů domnívá, že větší úctu ke stáří s sebou přináší až osvícenství.¹⁰³⁰ Některé výzkumy rovněž ukázaly, že zdaleka ne vždy a všude byly staré osoby vnímány jen pozitivně, což platilo především pro ženy. Spojení „stará čarodějnice“ není náhodné, motiv staré ženy připodobňované k čarodějnici prostupuje různými druhy umění již od středověku.¹⁰³¹

Různé autority požívalo stáří v závislosti na druhu dědického práva a s tím souvisejícím typem rodiny.¹⁰³² Obecně lze říci, že v tzv. systému velkorodin, jenž byl obvyklý ve východní Evropě, se nestávalo, aby lidé ve stáří žili izolovaně od svých rodin, jako k tomu docházelo v Evropě západní.¹⁰³³ Ukazuje se totiž, že představa, že staří lidé v tradiční společnosti žili pospolu se svými rodinami, které je podporovaly a nenechaly v osamění, je mýtem, stejně jako názor, že teprve moderní doba – industrializace a urbanizace – měla toto tradiční soužití narušit a staré lidi z této ideální pospolitosti vytrhnout.¹⁰³⁴ Provedené výzkumy dokázaly, že vícegenerační soužití nebylo v západní Evropě nikdy převažujícím jevem. Naopak typickou domácností, a to i v našem prostředí, byla rodina nukleární, která zahrnovala pouze rodiče a děti.¹⁰³⁵ Když děti dospěly a založily si vlastní rodinu, jejich rodiče obvykle nadále vedli svoji domácnost odděleně. Výjimkou nebyli ani lidé, kteří ve stáří žili úplně osamoceně.¹⁰³⁶

---

¹⁰³⁰ P. BORSCHIED, *Geschichte des Alters*, s. 107–120, především s. 113.

¹⁰³¹ W. BEHRENDT – E. HAUCK, *Der Teufel*; W. BRÜCKNER, *Populäre Druckgraphik Europas*; S. KNÖLL, „... noch böser als der Teufel“.

¹⁰³² K typologii rodin viz J. HAJNAL, *European Marriage Patterns*; TÝŽ, *Two kinds*; P. LASLETT – R. WALL, *Household and Family*; A. KAGAN – M. MITTERAUER, *Russische und mitteleuropäische Familienstrukturen*.

¹⁰³³ Podle výzkumů R. Walla žilo v předindustriální Anglii osamoceně až 16% žen a 5% mužů. In: R. WALL, *Elderly Persons*, s. 88.

¹⁰³⁴ T. K. HAREVEN, *Introduction: Aging and Generational Relations*, s. 2.

¹⁰³⁵ P. LASLETT – R. WALL (ed.), *Household and family*; P. LASLETT, *Family life*; J. HORSKÝ – M. SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*.

¹⁰³⁶ A. VELKOVÁ, *Staré ženy*, s. 212–219.

Rozdíly mezi východní a západní částí Evropy se projevovaly i v tom, že na Východě si hospodáři většinou ponechávali svoje postavení až do smrti, kdežto na Západě část hospodářů převáděla svou usedlost na syna, aby mu tak umožnila nezávislé ekonomické postavení. Trefně vystihuje situaci Karl Kaser, který říká, že v západní Evropě nepředstavovalo stáří ani tak problém pro staré lidi, jako pro mladé, kteří nemohli rodiče k předání hospodářství nutit, a byli tedy závislí na jejich rozhodnutí.¹⁰³⁷

Otázkou je, do jaké míry zůstávali lidé aktivní i po odstoupení svých usedlosti – tedy zda v hospodářství i nadále svým dětem vypomáhali.¹⁰³⁸ Angela Taeger zastává názor, že odchod na výměnek nezbavoval starší generaci zodpovědnosti za rodinu a hospodářství – i staří rodiče museli nadále vypomáhat, dokud jim síly stačily.¹⁰³⁹ Richard van Dülmen se domnívá, že lidé pracovali prakticky až do své smrti a pokud se jim „z důvodů nemoci, fyzické sešlosti a stáří nedostávalo sil, takže se už nemohli věnovat žádné činnosti, obvykle velmi záhy umírali“.¹⁰⁴⁰

Je těžké rozhodnout, do jaké míry se na práci v hospodářství podíleli i bývalí hospodáři. Tato otázka souvisí totiž i se společenským postavením, s mírou sociální degradace, kterou s sebou odchod na výměnek přinášel. Bohatí sedláci, kteří si zajistili rozsáhlé výměnkářské dávky, by se zřejmě k nějaké podřadné práci nesnížili. Nicméně určitě je možné očekávat určitou participaci starých žen na vedení domácnosti a výchově dětí (resp. vnoučat). V každém případě nelze říci, že by lidé, kteří ve zmiňovaných zápisech pozemkových knih o sobě hovoří jako o „věkem sešlých“, byli vážně nemocní a práce neschopní. Naopak jejich zdravotní stav byl většinou zřejmě dobrý – vždyť poté, co odevzdali hospodářství, žili v průměru ještě 6–7 let, výjimkou nebyly ani výměnky trvající více než 10 let.

V obtížnější situaci než bývalí hospodáři byli určitě lidé, kteří nikdy žádnou usedlost nevlastnili – podruzi a nádeníci. Ti byli skutečně zpravidla nuceni pracovat, pokud to jen trochu bylo možné.¹⁰⁴¹ Jestliže již ale na svou práci nestačili nebo je nikdo nechtěl zaměstnat, býval jejich další život nelehký. Pokud se o ně nepostaral někdo z rodiny, stávali se žebráky či lidmi odkázanými na almužnu a milosrdenství.

V některých případech mohli chudí využít instituce, která se péčí o staré a nemocné přímo zabývala – špitálu.¹⁰⁴² Na panství Štáhlavy je takový špitál doložen s jistotou již k roku 1719, kdy je popsán v urbáři (stál ve Starém Plzenci).¹⁰⁴³ V zá-

---

¹⁰³⁷ K. KASER, *Macht und Erbe*, s. 221.

¹⁰³⁸ D. ŠTEFANOVÁ – M. CERMAN, *Lebensunterhalt*.

¹⁰³⁹ A. TAEGER, *Soziale Agrarpolitik*, s. 195.

¹⁰⁴⁰ R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život I.*, s. 214.

¹⁰⁴¹ K tomu viz H. ZEITLHOFER, *Arbeit und Alter*, s. 46–52.

¹⁰⁴² P. GUTSCHNER, *Von der kommunalen Armenpflege*; J. SMÍŠKOVÁ, *Špitál svatého Jakuba*.

¹⁰⁴³ SOA Praha, VS Štáhlavy, urbář, i. č. 6, s. 35–36, též s. 47–48, r. 1719.

pise je uvedeno, že ho založil již Jiří Petr Kokořovec, Václav Černý pak jeho vznik datuje do 40. let 17. století.¹⁰⁴⁴ Nesmíme si ovšem představovat, že šlo o zařízení pro velký počet lidí. Bylo zde místo pro tři muže a tři ženy, nesměli sem být přijímáni lidé z cizího panství. Špitálníci dostávali od vrchnostenské kanceláře ročně celkem 26 strychů žita, 6 str. pšenice, 6 str. ječmene, 3 str. hrachu, 1 žejdlík soli, 12 sáhů dříví, 4 džbery piva, na hotovosti 4 zlaté 40 krejcarů a každé 2 roky oblečení. Za to se museli dvakrát denně modlit růženec ve farním kostele Panny Marie.¹⁰⁴⁵ Pro srovnání selský výměnek pro dvě osoby zahrnoval mj. 6 strychů žita, 4 str. pšenice, 3 str. ječmene, 1 str. ovsa, 1 věrtel hrachu, 8 pytlů brambor, 1 věrtel soli, 4 sáhy dříví a 10 zl. na hotovosti. O místo ve špitále se musela žádat vrchnost.¹⁰⁴⁶ V knize žádostí dochované z l. 1796–1805 je možné např. číst supliku více než 70 let staré vdovy Anny Perautkové, která v roce 1797 *poniženě žádá o nějakou almužnu a nějaké místo v špitále*. Bylo jí odpovězeno: *Když nějaké místo v špitále prázdný bude, se ohlásiti může, kde se na potom spatří, jestli ona nejpotřebnější pomoc potřebuje*.¹⁰⁴⁷ Anna Perautková zřejmě místo ve špitále nakonec obdržela, protože při úmrtí v roce 1806 byla označena za špitálníci.

Ve zmíněné knize se mnohem častěji než žádosti o přijetí do špitálu vyskytují prosby o almužnu nebo podporu. Vrchnost skutečně poměrně štedře prosebníky obdarovávala. Mezi potřebnými nalézáme většinou vdovy, vrchnost však vyhověla např. i prosbě 65letého Františka Hrdličky (1737–1803), šťáhlavského zámečníka a domkáře, kterému v roce 1802 přidělila 0,5 str. pšenice, 0,5 str. hrachu a 2 str. žita *k obživení*.¹⁰⁴⁸ Naopak Kateřině Kunové, podruhyni ze Lhůty, bylo v roce 1801 odpovězeno: *Jsouce suplikantka v stavu sobě chléb vydělati, tak almužny hodna není*.¹⁰⁴⁹ Vedle naturálních dávek poskytovala vrchnost prosebníkům i peněžní dary – např. 50leté Zuzaně Šilhánkové (1750–1808), vdově po šafáři, byla na rok 1801 přiznána částka 4 zl. měsíčně.¹⁰⁵⁰ V odpovědích na žádosti bylo často zdůrazněno, že udělený dar je pouze zvláštní milostí a nezakládá nárok na nějakou pravidelnou dávku. Vrchnost dokázala projevit přísnost i laskavost zároveň, jak ukazuje případ 53letého bednáře Jana Beneše, který v roce 1802 žádal o milostivý chléb (tedy o službu). Výrok z vrchnostenské kanceláře zněl: *Prosebník se tak nezachoval, jak poctivému služebníkovu se patří, tedy také žádnou milost nezaslouží, jakožto almužna bez*

---

¹⁰⁴⁴ V. ČERNÝ, *Staroplzeňský boj*, s. 15.

¹⁰⁴⁵ SOA Praha, VS Šťáhlavy, urbář, i. č. 6, p. 35–36, r. 1719.

¹⁰⁴⁶ Přijímání špitálních je blíže popsáno na případu Mariany Pražákové-Batěkové – viz A. VELKOVÁ, *Staré ženy*, s. 217–219.

¹⁰⁴⁷ SOA Praha, VS Šťáhlavy, Kniha žádostí, i. č. 50, fol. 28, r. 1797.

¹⁰⁴⁸ SOA Praha, VS Šťáhlavy, Kniha žádostí, i. č. 50, fol. 24, r. 1797.

¹⁰⁴⁹ SOA Praha, VS Šťáhlavy, Kniha žádostí, i. č. 50, fol. 83, r. 1801.

¹⁰⁵⁰ SOA Praha, VS Šťáhlavy, Kniha žádostí, i. č. 50, fol. 89, r. 1801.

*konsequenci se jemu 10 zl. z dispoziční kasy vydají.*¹⁰⁵¹ Podle Angely Treiber byly častěji a více v podobných situacích podporovány ženy. Jednak proto, že ženy byly většinou odkázané na zabezpečení ze strany manžela a po jeho smrti se dostávaly do svízelné situace. Na druhou stranu větší ochota vypomoci ženám souvisela i s tím, že od mužů se očekávalo, že budou schopni se sami o sebe postarat.¹⁰⁵²

Nabízí se otázka, v jakém věku se rodiče (či staří lidé obecně) vzdávali aktivního života a předávali své živnosti (statky) mladší generaci. Na základě svých výzkumů se kloním k názoru, že hospodařící lidé odcházeli na výměnek nejčastěji mezi 55.–65. rokem života, pokud se samozřejmě tohoto věku vůbec dožili.¹⁰⁵³ Řada lidí totiž pracovala až do své smrti. Šlo jednak o osoby, které zemřely, dalo by se říci, předčasně, a dále o ty jedince, kterým nic jiného nezbývalo, pokud nechtěli být odkázáni na žebrotu. Kromě toho existovala především v 18. století skupina hospodářů, kteří si držbu svého statku ponechávali i ve vyšším věku, protože jejich dědic (nejmladší syn) byl ještě nedospělý.

*

Vraťme se nyní ke třem analyzovaným kohortám a podívejme se jednak na to, v jaké sociální pozici jednotliví lidé umírali, a dále na to, jakého věku se dožili. Pokud jde o pozici v době smrti, lze říci, že asi polovina mužů z těch, kteří vlastnili během svého života nemovitost, ji držela až do své smrti. Druhá polovina potom dožívala na výměnku, popřípadě u dětí nebo příbuzných, někteří lidé však ještě na sklonku svého života zažili i sociální pád mezi podruhy nebo žebráky. Lidé, kteří žili v podruží a živili se nádenickou prací, museli často pracovat až do své smrti. Přesto i u této vrstvy existovala určitá záchranná síť, kterou společnými silami vytvářelo širší příbuzenstvo. Jak ukázali J. Schlumbohm i D. W. Sabean, důležitost této sítě se nejenže v 19. století nezmenšila, její význam se spíše posílil.¹⁰⁵⁴ Kdo však touto sítí propadl, zůstal odkázán na almužny a milodary. Tento model byl prakticky shodný pro osoby pocházející ze všech tří kohort, lze říci, že byl univerzální pro 18. století i pro 1. polovinu 19. století.

---

¹⁰⁵¹ SOA Praha, VS Štáhlavy, Kniha žádostí, i. č. 50, fol. 98, r. 1802.

¹⁰⁵² A. TREIBER, *Bäuerliche Altenfürsorge*, s. 158–159.

¹⁰⁵³ A. VELKOVÁ-KLÁŠTERSKÁ, *Zásahy státu*, především s. 60–63. Průměrný věk otců, kteří předali v letech 1788–1819 svoji usedlost synovi byl 64,3 let.

¹⁰⁵⁴ J. SCHLUMBOHM, *Familie, Verwandtschaft*; D. W. SABEAN, *Kinship*.

Tabulka III.81 Muži narození v letech 1691–1700 a zemřelí ve sledovaných obcích podle sociální pozice v době úmrtí a podle nejvyšší dosažené pozice

Nejvyšší dosažená pozice	Zastávané postavení v době úmrtí					Celkem
	stejně	výměnkář	podruh	žebrák	neznámé	
Sedláci	2	–	2	–	–	4
Chalupníci	4	2	1	–	2	9
Domkáři	5	–	–	–	–	5
Úředníci	–	1	–	–	–	1
Řemeslníci	1	–	–	–	–	1
Podruzi	22	–	–	1	10	33
Celkem	34	3	3	1	12	53
%	64,3	5,7	5,7	1,9	22,6	100,0
Zemřelí v obcích	34	3	3	1	–	41
%	83,0	7,3	7,3	2,4	–	100,0

Tabulka III.82 Muži narození v letech 1741–1750 a zemřelí ve sledovaných obcích podle sociální pozice v době úmrtí a podle nejvyšší dosažené pozice

Nejvyšší dosažená pozice	Zastávané postavení v době úmrtí						Celkem
	stejně	výměnkář	u dítěte	domkář	žebrák	neznámé	
Sedláci	4	6	–	3	–	–	13
Chalupníci	3	4	–	–	–	2	9
Domkáři-řemesl.	4	6	–	–	–	2	12
Domkáři	6	5	–	–	–	1	12
Úředníci	1	–	–	–	–	–	1
Řemeslníci	3	–	–	–	–	–	3
Podruzi	19	–	1	–	2	–	22
Vojáci	–	–	–	–	1	6	7
Neznámá	–	–	–	–	–	9	9
Celkem	40	21	1	3	3	20	88
%	45,5	23,9	1,1	3,4	3,4	22,7	100,0
Zemřelí v obcích	40	21	1	3	3	–	68
%	58,8	30,9	1,5	4,4	4,4	–	100,0

Pro podrobnější rozbor nejsou malé počty lidí, kteří z jednotlivých kohort ve sledovaných obcích zemřeli, příliš vhodné. Je však možné využít dřívější analýzy provedené na vzorku 463 osob, které ve sledovaných lokalitách zemřely v letech

1791–1820.¹⁰⁵⁵ Z tohoto rozboru vyplynulo, že největší podíl výměnkářů měli bývalí sedláci, především ti velcí, kterým výměnkářské dávky poskytovaly slušné zabezpečení. Poměrně velká ochota, s jakou se velcí sedláci vzdávali svého hospodaření, se zdá nasvědčovat i tomu, že odchod z ekonomicky aktivního života nenesl s sebou v těchto případech nějakou výraznou společenskou degradaci. Pravděpodobné se zdá, že i na výměnku si tito bývalí sedláci zachovali mezi svými sousedy značnou autoritu.

Tabulka III.83 Muži narození v letech 1791–1800 a zemřelí ve sledovaných obcích podle sociální pozice v době úmrtí a podle nejvyšší dosažené pozice

Nejvyšší dosažená pozice	Zastávané postavení v době úmrtí									Celkem
	stejně	výměnkář	u dítěte	u příbuzných	podruh	řemeslník	voják	žebřák	neznámé	
Sedláci	3	2	1	1	–	–	–	–	1	8
Chalupníci	4	1	–	–	–	1	–	–	8	14
Dom.-řem.	8	3	3	–	–	2	–	–	4	20
Domkáři	6	–	2	–	3	–	–	1	2	14
Úředníci	2	–	–	–	–	–	–	–	2	4
Řemeslníci	8	–	–	–	3	–	5	–	20	36
Podruzi	15	–	–	–	–	–	8	2	28	53
Vojáci	2	–	–	–	–	–	–	–	–	2
Nemanželský původ	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2
Celkem	48	6	6	1	6	3	13	3	67	153
%	31,4	3,9	3,9	0,7	3,9	2,0	8,5	2,0	43,8	100,0
Zemřelí v obcích	48	6	6	1	6	3	1	3	–	74
%	64,9	8,1	8,1	1,4	8,1	4,1	1,4	4,1	–	100,0

S menším hospodářstvím se ovšem šance na solidní zabezpečení ve stáří zmenšovala. Proto se chalupníci a především domkáři často snažili zůstat majitelem nemovitosti až do smrti, neboť tak měli zajištěnu alespoň základní jistotu – střechu nad hlavou. Část domkářů dožívala své poslední dny u některého z dětí bez smluvně zajištěného výměnku. Naděje, že se jich ujme některé dítě, nebyla příliš velká u podruhů či nádeníků. Takový osud čekal jen asi 15 % osob. Minimálně stejný počet lidí skončil ve špitále nebo byl odkázán na žebrotu. Obecně lze říci, že situace na

¹⁰⁵⁵ A. VELKOVÁ, *Fenomén stáří*. Viz též A. VELKOVÁ, *Staré ženy*.

panství Štáhlavy potvrzuje výše uvedený závěr Angely Treiber, podle níž byly častěji v obtížných situacích podporovány ženy než muži. Ženy na Štáhlavsku mohly spíše než muži doufat, že naleznou pomoc i v širším příbuzenstvu. Nesmíme zapomínat na významnou roli prarodičů jakožto osob spolupůsobících při výchově vnoučat.¹⁰⁵⁶ V každém případě byly rodinné vazby v tomto období velmi významné a, přestože některé vztahy mezi rodiči-výměnkáři a hospodařícími dětmi nebyly zrovna idylické, morální povinnost rodiny postarat se o staré a nemocné osoby byla nepochybná.¹⁰⁵⁷

Tabulka III.84 Skladba zemřelých podle věku a pohlaví, 1708–1834 (v %)

Matriční úmrtní věk	Doba úmrtí						Celkem	
	1708–1750		1751–1800		1801–1834		muži	ženy
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy		
0	31,1	26,4	32,5	27,0	38,6	31,8	34,0	28,3
1–4	21,1	22,3	23,7	21,5	16,7	17,4	20,7	20,5
5–14	7,3	5,5	7,6	5,4	5,8	4,9	6,9	5,3
15–29	6,4	5,6	4,6	4,3	5,5	5,6	5,4	5,1
30–49	9,8	10,6	8,1	10,2	5,2	9,7	7,7	10,2
50+	20,5	26,5	22,5	30,6	25,6	29,8	22,8	29,2
Věk neuveden	3,7	3,2	1,2	0,9	2,7	0,8	2,4	1,5
Celkový počet	1017	933	1298	1339	1043	1033	3358	3305

Poznámka: Výzkum byl omezen roky 1708 a 1834, neboť v roce 1708 byla založena nejstarší úmrtní matrika; k roku 1835 byla ukončena excerpce z matrik narozených, dále byla dohledávána jen úmrtí osob narozených před tímto datem

Zbývá podívat se na úmrtní věk mužů a žen narozených ve vybraných kohortách. Pro zařazení do širších souvislostí je vhodné uvést některé obecné údaje, které se týkají skladby zemřelých osob na Štáhlavsku v 18. a 1. polovině 19. století. Z analýzy úmrtních matrik a v nich uvedeného stáří osob v době smrti vyplývá, že mezi zemřelými se vyskytovaly převážně děti. Zvláště úmrtnost v prvních měsících a letech života byla velmi vysoká, takže mezi zemřelými nalézáme v jednotlivých obdobích asi 50–60 % dětí do 15 let.¹⁰⁵⁸ Ve věkové skupině 5–29 let byla úmrtnost poměrně nízká, poněkud se zvyšovala po 30. roce života. Zdá se, že mezi 30.–50. rokem umíraly více ženy než muži, což by nasvědčovalo úmrtím spojeným s těhotenstvím a porodem. Zaměříme se nyní podrobněji na úmrtí lidí, kteří dosáhli 50 let věku. Mezi celkovým

¹⁰⁵⁶ E. CHVOJKA, *Geschichte der Großelternrollen*.

¹⁰⁵⁷ J. EHMER – P. GUTSCHNER (ed.), *Das Alter im Spiel der Generationen*.

¹⁰⁵⁸ Srv. L. DOKOUPIL – L. FIALOVÁ – E. MAUR – L. NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna*, především s. 52–58.

Tabulka III.85 Skladba zemřelých (v %) ve věku nad 50 let podle věku a pohlaví, 1708–1850 (na základě úmrtního věku uvedeného v matrikách zemřelých)

Úmrtní věk	Doba úmrtí					
	1708–50		1751–1800		1801–50	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
50–59	33,5	27,9	31,6	28,0	18,9	21,0
60–69	29,7	31,2	27,5	34,9	30,4	31,3
70–79	16,3	21,5	25,4	22,0	27,1	27,5
80+	20,6	19,4	15,5	15,1	23,6	20,2
Celkový počet	209	247	291	410	426	499
Průměrný úmrtní věk osob 50+	66,0	67,0	65,7	64,9	69,6	68,2
Medián	62,0	65,0	65,0	64,0	70,0	68,0

Tabulka III.86 Skladba zemřelých ve věku nad 50 let, jejichž datum narození je známo, podle věku a pohlaví, 1708–1850

Úmrtní věk	Doba úmrtí					
	1708–1750		1751–1800		1801–1850	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
50–59	44,6	51,0	27,3	27,2	24,5	29,8
60–69	38,5	30,6	42,1	42,4	32,3	41,6
70–79	15,4	16,4	24,0	27,2	30,0	24,2
80+	1,5	2,0	6,6	3,2	13,2	4,4
Celkový počet	72	53	131	99	230	184
Průměrný úmrtní věk osob 50+	60,7	61,0	64,1	63,8	66,7	64,9
Medián	60,0	59,0	65,0	65,0	66,0	64,0

Poznámka: Složení zemřelých v letech 1708–1750 je zkreslené (podhodnoceny jsou nejstarší věkové skupiny), neboť matriky narozených byly založeny až v roce 1651, a tak zde nemohla být podchycena úmrtí osob narozených před tímto datem.

počtem úmrtí představoval podíl zemřelých starších padesáti let asi čtvrtinu až třetinu, přičemž se této věkové hranice častěji dožívaly ženy než muži. Muži nakonec umírali v průměru zpravidla později než ženy, průměrný úmrtní věk těch jedinců, kteří se dožili alespoň padesáti let, byl o něco vyšší u mužů než u žen. Staří lidé nejčastěji umírali ve věku 60–69 let, do této věkové skupiny spadá v letech 1751–1850 v průměru až 36 % úmrtí mužů starších padesáti let a dokonce 42 % úmrtí žen. Poměrně vyrovnané byly skupiny zemřelých padesátníků a sedmdesát-

níků (kolem 25 %). Opět zde platí, že ženy umíraly spíše mladší (větší podíl jich nalezneme ve skupině 50–59 let, u mužů byla naopak početnější skupina 70–79 let). Nejvýrazněji se rozdíl mezi muži a ženami projevuje u nejstarších osob. Více než osmdesát let se v letech 1801–1850 dožilo 13 % starých mužů, žen bylo třikrát méně. U nejstarších osob dochází k největšímu zkreslení jejich skutečného věku při zápise v matrikách. Obecně se dá říci, že v matrikách je silně nadhodnocen podíl lidí, kteří zemřeli starší než 80 let. Zastoupení mužů v této věkové kategorii je dvojnásobné, než by odpovídalo na základě známého data narození vypočítanému věku, u žen převyšuje matrikový podíl zemřelých nad 80 let dokonce více než čtyřikrát skutečný stav.

Bylo to způsobeno tím, že u velmi starých lidí byl málokdo schopen si pamatovat jejich skutečný věk. Jejich vrstevníci byli většinou mrtví a vzhledem k tomu, že většina sousedů byla mladší, byl těmto zemřelým přisuzován neskutečně vysoký věk – výjimkou podle matrik nebyli ani století staříci a stařenky. Z takových údajů lze usuzovat na fyzickou sešlost starých lidí, kteří svůj život vyplnili namáhavou prací, takže jejich vzhled neodpovídal jejich skutečnému biologickému věku. Naopak oproti skutečnosti byla v matrikách podhodnocena věková skupina 60–69letých.

Jak vypadalo věkové složení zemřelých osob, které pocházely z jednotlivých sledovaných kohort a dožily se alespoň patnácti let? Obecně lze říci, že úmrtní věk těch jedinců, kteří zůstali v některé z analyzovaných obcí až do své smrti, se pohyboval průměrně mezi 55–60 lety. Mezi muži narozenými v letech 1741–1750 byl zvýšený podíl úmrtí ve věkové skupině 20–29 let, což je nepochybně důsledek mortalitní krize z let 1771–1772. Zajímavé je, že u žen k tak výraznému navýšení úmrtí nedošlo. I na kohortách narozených lze pozorovat, že se více mužů než žen dožívalo věku nad 70 let. Ženy umíraly nejčastěji ve věku 50–69 let.

Tabulka III.87 Úmrtní věk osob, které se narodily ve sledovaných kohortách a dožily se dospělosti

Datum narození	Úmrtní věk							Počet	Průměrný úmrtní věk osob 15+	Medián
	15–19	20–29	30–49	50–59	60–69	70–79	80+			
Muži										
1691–1700	1	5	13	5	13	4	–	41	50,6	51,0
1741–1750	1	14	6	9	14	15	9	68	57,8	65,0
1791–1800	3	7	12	16	8	21	1	68	55,8	57,0
Ženy										
1691–1700	–	1	8	10	13	10	–	42	59,7	62,0
1741–1750	4	4	6	11	15	8	1	49	55,6	59,0
1791–1800	2	4	18	21	20	14	4	83	56,4	58,0

Tabulka III.88 Úmrtní věk mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1691–1700 podle nejvyšší dosažené sociální pozice

Nejvyšší dosažená pozice	Úmrtní věk					Počet	Průměrný úmrtní věk
	15–19	20–29	30–49	50–59	60+		
Sedlák	–	–	1	1	2	4	52,8
Chalupník	–	–	2	1	4	7	57,5
Dom.-řemesl.	–	–	–	–	–	–	–
Domkář	–	–	1	1	3	5	60,7
Úředník	–	–	–	–	1	1	65,0
Řemeslník	–	–	–	–	1	1	64,0
Podruh	1	5	9	2	6	23	44,7
Celkem	1	5	13	5	17	41	50,6
%	2,4	12,2	31,7	12,2	41,5	100,0	–

Tabulka III.89 Úmrtní věk mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1741–1750 podle nejvyšší dosažené sociální pozice

Nejvyšší dosažená pozice	Úmrtní věk					Počet	Průměrný úmrtní věk
	15–19	20–29	30–49	50–59	60+		
Sedlák	–	2	1	2	8	13	61,3
Chalupník	–	1	–	–	6	7	66,8
Dom.-řemesl.	–	–	1	3	6	10	67,1
Domkář	–	–	–	2	9	11	67,9
Úředník	–	–	–	–	1	1	70,0
Řemeslník	–	1	1	–	1	3	45,5
Podruh	1	10	3	–	8	22	45,3
Voják	–	–	–	1	–	1	55,0
Celkem	1	14	6	8	39	68	57,8
%	1,5	20,6	8,8	11,8	57,4	100,0	–

Pokud sledujeme úmrtní věk mužů pocházejících z jednotlivých kohort podle jejich nejvyšší dosažené sociální pozice, jsou velmi dobře patrná předčasná úmrtí, která zemřelým mužům zabránila pokusit se vylepšit si svoje postavení. Zejména mezi zemřelými do 30 let nalézáme nejčastěji podruhy, i když existují určité rozdíly mezi jednotlivými kohortami. Zdá se, že tím, jak se v průběhu 18. století muži častěji dostávali k držbě usedlosti díky příbuzenským převodům (dědictvím po rodičích),

se zvyšoval počet lidí, kterým se podařilo dosáhnout určité samostatnější sociální pozice přesto, že zemřeli v mladém věku.

Tabulka III.90 Úmrtní věk mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800 podle nejvyšší dosažené sociální pozice

Nejvyšší dosažená pozice	Úmrtní věk					Počet	Průměrný úmrtní věk
	15–19	20–29	30–49	50–59	60+		
Sedlák	–	–	2	2	3	7	60,8
Chalupník	–	1	–	1	2	4	57,8
Domk.-řemesl.	–	–	3	4	9	16	62,6
Domkář	–	3	–	2	6	11	55,6
Úředník	2	–	–	–	–	2	18,5
Řemeslník	–	2	4	–	4	10	52,2
Podruh	1	2	3	6	6	18	51,8
Celkem	3	8	12	15	30	68	55,8
%	4,4	11,8	17,6	22,1	44,1	100,0	–

IV. Závěr

Předloženou práci by bylo možné označit za sondu do studia venkovské historické rodiny. Závěry prezentované na základě tohoto výzkumu si proto nemohou a nechtějí činit nárok na univerzálnost, ostatně to ani vzhledem k povaze zkoumaného předmětu studia není možné. Rodina byla v různých kulturách a společnostech proměnlivým útvarem, z čehož pramení rozdíly jak v životním cyklu, tak v uplatňování dědické praxe i rodinných strategií. Nicméně se domnívám, že zde uvedené závěry mohou velmi dobře sloužit ke komparaci různých prostředí i jako impuls pro provedení podobných výzkumů. I já jsem se ostatně inspirovala řadou již uskutečněných analýz, jejichž teorie jsem se pokoušela ověřit na příkladě Štáhlavska a jejichž závěry jsem porovnávala s výsledky, kterých jsem dosáhla. Inspiraci jsem hledala i v rovině metodologické. Využívala jsem především postupů vycházejících z metod historické demografie, snažila jsem se i o kombinaci přístupu mikro- a makrohistorického. Pokoušela jsem se o vytvoření co možná nejkompaktnějšího obrazu jedné venkovské společnosti a jejího vývoje během 150 sledovaných let. Jsem si vědoma, že tento obraz zdaleka není úplný, ani ostatně nemůže být, neboť existuje určitá hranice daná prameny a jejich zachováním.

Výzkum ukázal, že v průběhu sledovaného období došlo k významné proměně zkoumané společnosti. Pro lepší pochopení a zachycení těchto změn, k nimž ve sledovaném období dochází, jsem svoji analýzu rozdělila do tří oblastí. V úvodní části jsem se pokusila postihnout transformaci sociální struktury venkovské společnosti. Jedná se o téma klíčové, neboť právě sociální stratifikace výrazně ovlivňovala možnosti a strategie lidí týkající se změny jejich sociálního zařazení. Zároveň jde přitom o oblast, v níž se nejvíce projevíly ony makrohistorické vlivy, mezi něž lze řadit např. demografický vývoj populace či hospodářské podmínky, jako byly způsob obživy obyvatelstva určitého regionu, ale i růst cen nemovitostí. Na sociální složení vesnice měly vliv i další faktory, mezi něž patřila například míra migrace, dědická praxe, ale i způsob utváření rodiny, s nímž souvisel i výskyt jednotlivých typů domácností.

Druhá oblast výzkumu se týkala změn v majetkoprávní sféře a jejich vlivu na venkovskou rodinu. Zásahy v legislativní oblasti, které byly v prostředí venkovské společnosti od druhé poloviny 18. století ze strany státu stále častější, spoluvytvářely podmínky pro vývoj venkovské společnosti a výrazným způsobem ovlivňovaly strategii a chování příslušníků venkovské poddanské rodiny a promítly se i do životního cyklu jednotlivých rodinných příslušníků.

Na postižení životního cyklu byl zaměřen třetí oddíl práce. V něm jsem použila metodu kohortní analýzy, která umožnila zahrnout do výzkumu příslušníky všech sociálních vrstev na Štáhlavsku, a tím i sledovat otázky spojené se sociální mobilitou. Změna sociální pozice jednotlivců byla klíčovým tématem, jež prostupovalo celou touto prací, neboť zprostředkovaně vypovídá i o změnách, které ve venkovské společnosti v 18. a v 1. polovině 19. století probíhaly. Mojí cílem bylo tyto změny nejen postihnout, ale také ukázat, jaký dopad měly na životy konkrétních lidí.

Na konci 17. století existovalo ve čtyřech sledovaných lokalitách jen velmi málo usedlostí bez polností. Naprostou většinu zástavby tvořily selské a chalupnické grunty a tomu odpovídalo i sociální rozvrstvení rodin, ve kterých se v průběhu tří vybraných desetiletí narodily děti. Na konci 17. století patřilo k selské a chalupnické kategorii 40 % rodin, dalších 48 % rodin žilo v podruží. Domkářská vrstva byla zanedbatelná (1 %). Od 2. čtvrtiny 18. století zažívají sledované obce velký stavební rozvoj, který během 18. století tento stav zcela obrátil. Kolem roku 1820 patřilo do podružské kategorie přibližně 25 % rodin, stejný podíl ze sociálního spektra zabíraly i rodiny hospodářů, tedy sedláků a chalupníků. Nejvíce rodin však žilo v domkářských usedlostech (37 %). Zmenšení podružské vrstvy však neznamenalo, že by v 18. století bylo pro osoby pocházející z podružských rodin jednoduché získat vlastní usedlost. Někteří podruzi si sice skutečně k nemovitosti dopomohli, v daleko větší míře sloužily domky jako útočiště pro ty děti sedláků a chalupníků, popřípadě i domkářů, které otcovskou usedlost nezdědily. Protože tyto děti zakotvily v řadách domkářů, vrstva podruhů se tolik nerozšiřovala, takže vzhledem k rychlejšímu růstu počtu obyvatelstva došlo k jejímu relativnímu zmenšení. Tento stav byl ovšem jen dočasný. Vzhledem k tomu, že v 1. polovině 19. století se výstavba usedlostí na Štáhlavsku značně zpomalila, dalo by se říci i téměř zastavila, a že k masovějšímu odlivu lidí způsobenému urbanizací a industrializací docházelo až od 2. poloviny 19. století, začíná podružská vrstva v 19. století opět zesilovat.

Při analýze domácností, která byla založená především na seznamu obyvatelstva k předpisu daně z hlavy z roku 1820, byla použita Laslettova klasifikace domácností. Přitom byly zvoleny dva přístupy, kdy při prvním nebyla brána do úvahy čeleď, která se v některých domácnostech vyskytovala, při druhém byl zkoumán podíl zastoupení čeledi v zjištěných typech rodin, aniž by však zahrnutí čeledi do domácnosti ovlivnilo již použitou typologii domácností. Při této analýze bylo zjištěno, že převažujícím typem byla jednoduchá rodinná domácnost, která byla zastoupena z 83 %, což potvrzuje příslušnost sledovaného území k západoevropskému typu rodiny. Druhým nejčastějším typem byla nerodinná domácnost jednotlivce (8 %), jako třetí se objevovala rozšířená rodinná domácnost (6 %) a poslední na Štáhlavsku se vyskytující typ – nerodinná vícečlenná domácnost – měla zastoupení pouze u 3 % domácností. V rámci jednoduché rodinné domácnosti se nejčastěji vyskytovalo společenství rodičů a dětí, které představovalo 55 % všech domácností.

Výzkum typologie domácností ukázal spojitost mezi složením a velikostí domácností a životními podmínkami venkovských obyvatel. Poměrně jasná vazba se projevila mezi dědickým právem a způsobem utváření domácností, kdy se zpravidla uplatňoval neolokalismus. Princip jediného dědice a tím i jediného oprávněného držitele usedlosti, který ve svých rukou soustředil rozhodující pravomoc, znamenal, že se rovněž domácnost redukovala pouze na příslušníky hospodářovy rodiny (manželka a děti), které většinou doplňovala již jen čeleď. Oddělené domácnosti mívaly i rodiny na statku žijících podruhů, a to i v případě, že hlavou takové domácnosti byl bratr nebo švagr hospodáře. Zajímavé je, že společnou domácnost

s hospodářem zpravidla nesdíleli ani rodiče. Pravdou ovšem je, že takových oddělených domácností složených z bývalého hospodáře a jeho rodiny nebylo mnoho. Dokud se větší měrou neprosadilo dědické právo nejstaršího syna (až od 3. desetiletí 19. století), vedla situace, v níž usedlost dědil nejmladší syn, k tomu, že hospodář umíral dříve, než jeho dědic dospěl. Na případný výměnek pak často odcházela již jen samotná vdova po předchozím hospodáři, jejíž starší děti byly většinou dospělé. To, zda odstupující rodiče vytvořili oddělenou domácnost, záleželo i na jejich příštím zabezpečení, resp. na výši naturálních výměnkářských dávek. Výměnek bývalých bohatých sedláků umožňoval nejenom oddělené bydlení a stravu, ale v lepších případech i prodej přebytků. Chalupníci s dětmi bydleli častěji, neboť chalupnická usedlost zpravidla oddělené bydlení výměnkářů nedovolala, a tak se zde s případy tzv. rozšířených rodinných domácností, kdy byl do rodiny hospodáře počítán i ovdovělý rodič, setkáváme poměrně často (20 %).

Strukturu domácností ovlivňovaly i ekonomické podmínky rodin a vůbec způsob jejich obživy. U domkářů živících se nádenickou prací bylo obvyklé, že otec si držbu domku ponechával až do své smrti. Pokud se syn-dědic oženil ještě dříve, než domek převzal, zakládal vlastní oddělenou domácnost. U řemeslníků je z četnosti výskytu jednotlivých typů domácností dobře vidět určitá „nezakotvenost“ nebo „přechodnost“ této kategorie. Řemeslníci měli vysoké zastoupení domácností složených z bezdětného manželského páru (42 %). Jednalo se buď o mladé manžele, kteří rodinu založili teprve nedávno a kteří později většinou domek získali, nebo naopak o bývalé řemeslníky-domkáře, kteří již uvolnili místo nové generaci. Zcela zvláštními a specifickými kategoriemi pak byly domácnosti úředníků a žebráků.

Pro postižení typu a charakteru domácností bylo velmi důležité i to, v jakých typech domácností se vykytovala čeleď. Na panství Štáhlavy plně platilo obecné pravidlo, podle něž přítomnost čeledi souvisela s potřebou pracovní síly, která se zvyšovala s velikostí statku. Počet a skladba čeledi byla ovlivněna také složením hospodářovy rodiny. Mladý hospodář, který teprve založil rodinu, musel najímat více čeledi než starší hospodář s dospívajícími či dospělými dětmi. Nejvíce čeledi zaměstnávali sedláci, kteří měli největší statky, a to i tehdy, pokud již měli vlastní děti. Potřeba pracovní síly zde byla větší než např. u chalupníků, kde lze pozorovat těsnější vazbu mezi velikostí hospodářovy rodiny (počtem dětí) a potřebou čelední práce. V menší míře byla čeleď zastoupena i u dalších vrstev – například u řemeslníků, kteří měli v učení tovaryše, nebo u ovčáků, kteří byli řazeni mezi podruhy.

*

Výzkum poddanských usedlostí, na nějž byl zaměřen II. oddíl, ukázal, že na štáhlavském panství se vedle dominikálních usedlostí, k nimž patřily většinou mlýny a hospody, vyskytovaly nejpozději od konce 17. století pouze zakoupené poddanské usedlosti, k nimž měli jejich držitelé poměrně široká dispoziční práva. Před vlastním výzkumem transferů poddanských nemovitostí bylo důležité najít odpověď na otázku, do jaké míry byly změny v držbě usedlostí vyvolávány autonomním rozhodnutím

hospodářů a jakou roli si v tomto směru pro sebe vyhradila vrchnost. Nesmíme ovšem zapomínat ani na „třetího partnera“, jímž byla obec (resp. obce). Role obecních společenství na Štáhlavsku není ze sledovaných pramenů příliš zřejmá. Aktivnější působení obecních orgánů vychází na povrch až v konfliktní a krizové situaci, jakou byl v tomto případě tzv. „staroplzenecký boj“. Zdá se, že příslušnost k obci nebyla jen určitým formalismem, zcela jistě dodávala členům obce pocit sebevědomí a souvátlosti. Na konkrétním případě Starého Plzece je možné ilustrovat, že obec dokázala úspěšně zmobilizovat své síly a vytvořit protistranu, kterou vrchnost musela brát vážně. Případ Starého Plzece byl do určité míry atypický a nelze předpokládat, že by postavení všech obecních společenství bylo analogické. I samotní Plzeňáci se jako obyvatelé „privilegovaného městečka“ cítili být povýšeni nad ostatními pouhými „vesnickými poddanými“.

Při majetkovém transferu vykonávali členové obce roli dohlížecí a dosvědčující. Rychtář a další vážení představitelé obce figurovali u ošacování nemovitostí, sepisování svatebních smluv a testamentů, od 19. století se příslušníci obce objevují i jako svědkové změn v držbě usedlosti. Obec ovšem vystupovala i jako majitel lesů a pozemků, které poskytovala k výstavbě domků, i jako vlastník budov, které sloužily jako útočiště chudých a potřebných, popř. v nichž nacházeli příbytek lidé spojení s obcí určitou službou (obecní kovář, ovčák, ponocný, učitel). Ohledně vztahu vrchnost – obec lze konstatovat, že v běžných dobách, v nichž se neodehrával vypjatý konflikt, se obecní představitelé (často ve spolupráci s okolními obcemi) snažili u vrchnosti dosáhnout určitých úlev nebo výhod, které by přinesly prospěch jak obci jako celku, tak jejím jednotlivým členům. V knize žádostí, která byla štáhlavskou vrchnostenskou kanceláří vedena v letech 1796–1805, se můžeme dočíst, jak představitelé obcí usilovali o osvobození od vojenských poplatků, zmírnění roboty, popřípadě jak žádali o vrchnostenské dříví nebo možnost konat jarmarky. Zároveň však obecní představitelé byli k vrchnosti loajální – vrchnost sama se snažila, aby tyto pozice obsazovaly především osoby, u nichž si mohla být loajalitou jista.

Pokud jde o roli vrchnosti, její přístup k poddaným a jejich hospodářstvím byl ryze pragmatický, neboť vrchnost sledovala především svůj ekonomický prospěch. Jejím zájmem bylo, aby poddanské usedlosti byly obsazeny schopnými hospodáři, kteří by řádně plnili své povinnosti jak vůči ní, tak vůči státu. Do poddanských transakcí příliš nezasahovala, pokud k tomu neměla důvod. Tímto důvodem se mohl stát upadající stav gruntu, i když i v tomto případě vrchnost rozlišovala neschopného hospodáře od sedláka, který si své potíže nezavinil (např. vyhořel). První případ obvykle řešila sehnáním, druhý spíše formou dočasných úlev od povinností. Vrchnost podporovala zachování usedlostí v rodině, což se projevovalo jak tehdy, pokud oprávněný hospodář neměl o usedlost zájem, tak i tehdy, jestliže dosazovala nového držitele na místo sehnání hospodáře. Nelze také říci, že by tyto vrchnostenské zásahy byly poddanými vnímány jako nějaké příkoří. Z pramenů se spíše zdá, že sehnání špatného hospodáře bylo bráno jako vrchnostenské právo vyplývající ze situace, kterou si postižený zavinil sám. Naopak se poddaní za určitých okolností

zásahů vrchnosti přímo dožadovali. Na vrchnost se totiž obraceli v případě majetkových sporů a nutno říci, že se v těchto případech nezdráhali použít ani polopravd, aby dosáhli svého. Konečně se někteří poddaní obraceli k vrchnosti i v případě nouze – žádali např. o vyvázání syna z vojenské služby, o povolení vystavět si domek, popř. o poskytnutí dříví na jeho stavbu, o službu pro sebe nebo své dítě, vdovy často prosily o almužnu nebo naturální dávky, které by jim pomohly v obživě. Vrchnost však dbala vždy velmi pečlivě na to, aby ani náznakem nebyl narušen systém, v jehož rámci se poddaní mohli pohybovat. V žádném případě neudělala nic, co by mohlo ohrozit její mocenskou autoritu, a poddaní si byli vědomi toho, že jakékoli protivení se vrchnosti bude potrestáno nejen kvůli eventuelním škodám, které poddaní svým jednáním napáchají, ale především jako výstraha, která má poddané odkazovat do patřičných mezí.

Další důležitý problém, jemuž byla v rámci výzkumu transferů poddanských usedlostí věnována pozornost, se týkal role příbuzenských vztahů. Zjišťován byl především poměr převodů usedlostí mezi příbuznými a nepříbuznými osobami. V tomto směru je možné na Štáhlavsku ve zkoumaném období pozorovat významnou dynamiku. Zatímco druhá polovina 17. století se ještě odvíjela ve znamení zvýšené fluktuace hospodářů, což byl důsledek nestabilní poválečné situace, která se projevovala i v počtu uvolněných usedlostí, dochází od začátku 18. století k usazování rodin a stabilizaci rodového majetku. Tento trend podporovala i vrchnost, a to jak výhodnými nákupními částkami, tak také prostřednictvím výstavby domků, jež se rozvíjela hlavně po roce 1710, kdy panství koupili Černínové z Chudenic. Rostoucí počet domků napomohl tomu, aby se i děti, které nedědily otcovskou usedlost, mohly usadit v rodné vesnici. Za zlomové je možné považovat období kolem roku 1720 – zatímco v předchozím dvacetiletí se nepříbuzné osoby podílely na transferech usedlostí 38 %, v následujících dvaceti letech dosahovaly tyto koupě a prodeje pouze 16 % podílu.

Tento stav se udržel po celé 18. století a k jeho opětovné změně došlo až po stu letech. Důvody této proměny je třeba hledat nejen v rovině ekonomické či společenské, ale také i v mentalitě venkovského obyvatelstva. Zdá se, že od konce 18. století se i růst cen nemovitostí podílel na zvýšené polarizaci venkovského prostředí. Objevuje se vrstva ekonomicky silných jedinců, kteří se začínají realizovat ve spekulativních prodejích a koupích, které nemají již nic společného s rodinným sentimentem. Zdá se, že k většímu kupnímu potenciálu mohla přispět i změna dědického práva, která vstoupila v platnost v roce 1787. Hospodářící otec mohl díky této změně zabezpečit během svého života více dětí, a tak na dědice přenesl méně závazků. Tento nový hospodář se tak místo na splácení pohledávek mohl více soustředit na zúročení svého ekonomického prospěchu.

Druhým důvodem byly společenské změny, které se na konci 18. století v souvislosti s josefínskými reformami začínají projevovat. Protoindustrializace, rostoucí města i stále se rozšiřující možnosti uplatnění mimo zemědělskou sféru měly za následek, že lidé začali stále více a častěji opouštět hranice panství, z nichž pocházeli,

a snažili se o aktivnější přístup k vlastnímu životu. Usedlé obyvatelstvo, zvláště hospodáři vlastníci velké grundy, bylo těmito změnami ovlivňováno pomaleji. Nicméně i v těchto vrstvách je možné v průběhu 2. čtvrtiny 19. století pozorovat významné změny. Je samozřejmé, že takové případy, kdy by např. sedlák prodal svůj grunt, aby mohl odejít do Prahy, byly výjimečné, pokud se vůbec stávaly. Neobvyklé ovšem nebylo, že sedlák prodal statek proto, aby si mohl koupit nějaký lepší o kus dál. Tento aktivnější přístup umožnil i více rozhybat „trh“ s poddanskými nemovitostmi. Zde již narážíme na třetí oblast změn.

Zatímco v 18. století stála v myšlení usedlého obyvatelstva na prvním místě širší rodina, v 19. století dochází i v tomto směru k významné proměně. V 18. století se hospodáři snažili vybudovat rodový majetek, který se měl předávat z pokolení na pokolení. Cit pro rodinu a úcta k otcovskému majetku jim velel, aby i v případě, kdy se dostali do krizové situace a statek nemohli převést na své dítě, našli svého pokračovatele v rámci širší rodiny, aby usedlost „v cizí ruce“ nepřišla. Naproti tomu v 19. století se hospodáři začínají chovat mnohem pragmatičtěji. Důležité se stává nikoli to, co je dobré z hlediska rodu, ale to, co přinese prospěch jejich současné rodině. Otcovské usedlosti se začínají pro část hospodářů stávat brzdou v jejich dalším ekonomickém růstu. Důležité je, že i ti sedláci, kteří se rozhodli zpřetrhat rodové pouto, které je dosud k jejich statku vázalo, si svého nástupce vybírali opět optikou největšího možného zisku. Samotná osoba nového hospodáře pro ně již tak důležitá nebyla (pokud do hry nevstupovaly ještě další faktory, např. na statku zůstávající rodiče-výměnkáři), takže kupce již nehledali primárně v okruhu svých příbuzných.

Od 20. let 19. století opět vzrostl počet převodů mezi nepřibuznými osobami, které se v letech 1821–1850 na uskutečněných transakcích podílely již jednou třetinou. To však neznamená, že by hospodáři přestali myslet na své děti. Ve většině případů otcové svou poslední usedlost některému z dětí předali. Změna oproti 18. století spočívala v tom, že se vždy nejednalo o tutéž usedlost, na níž jako hospodáři začínali a kterou obhospodařovali již jejich otcové nebo dědové. I když samozřejmě i nadále existovaly rodiny, které se na svém gruntu udržely několik desetiletí nebo dokonce staletí, je možné pozorovat narůstající podíl hospodářů, kteří za svůj život uskutečnili několik majetkových transakcí.

Nejdůležitějším typem majetkové transakce byl po celé sledované období převod usedlosti ve prospěch vlastního dítěte. I v 19. století, kdy začaly narůstat podíly nepřibuzenských převodů, zůstalo dítě bývalého hospodáře tou osobou, která se v nadpoloviční většině případů ujímala usedlosti. Nejčastěji převáděli hospodáři usedlost na dítě v letech 1741–1820, tedy právě v období, kdy rodinné vazby hrály velkou roli. Podíl těchto převodů na celkovém počtu transakcí dosahoval 61–62 %, ve zbývajících sledovaných obdobích byl o něco nižší (56–57 %). Ve většině případů se otcovské usedlosti ujímal syn. Dcera, resp. její manžel, získali hospodaření asi v jedné pětině převodů uskutečněných ve prospěch dítěte. U části těchto transferů se dcera stala dědičkou usedlosti jen proto, že otec neměl syna. Po roce 1820

se i v této oblasti projeví určité změny, když se zvýšil podíl dcer, kterým hospodáři dali přednost před synem. Docházelo k tomu především u domkářů, jejichž synové začali ve větší míře využívat společenských změn a častěji své rodné obce natrvalo opouštěli, čímž poskytovali větší prostor svým sestřím.

Důležité je, že od konce 18. století se mění postavení žen v oblasti majetkového rodinného práva. Do té doby nebývalo příliš obvyklé, aby se žena ujímala usedlosti sama za sebe. V případech, kdy zdědila otcovskou usedlost, býval zápis vyhotoven na jméno jejího manžela – v 18. století se tak stalo u 80 % případů. V 19. století však odstupující otec dbal již téměř vždy na to, aby se jeho dcera stala alespoň spolumajitelkou otcovské usedlosti. V letech 1788–1820 figuroval samotný zeť jen u 16 % zápisů, v letech 1821–1850 byl v jeho prospěch vyhotoven již jen jediný zápis (2 %). Naopak samotná dcera se v letech 1788–1820 stala jedinou držitelkou usedlosti ve 29 % případů, po roce 1821 již ve 36 %. K posilování role ženy v majetkových otázkách docházelo i v případech, kdy byl dědicem ustanoven syn předchozího hospodáře. Zatímco před rokem 1788 se ani v jednom případě neobjevila dědicova manželka při vyhotovování zápisu jako spolumajitelka, po roce 1821 se spoluvlastnictví manželů týkalo již téměř pětiny zápisů.

O něco příznivější byla v 18. století situace vdov po zemřelém hospodáři. Pokud byl dědic usedlosti v době otcovy smrti nezletilý, byla to často právě jeho matka (i nevlastní), kdo se fakticky správy usedlosti ujal. I v těchto případech se ovšem stávalo spíše výjimečně, aby byl vyhotoven zápis ve prospěch této ovdovělé hospodyně. Naproti tomu, pokud se vdova znovu vdala, bylo prozatímní hospodaření jejího manžela do pozemkových knih zapisováno celkem pravidelně. Hospodaření samotných vdov, i když poměrně časté, tak bylo až do konce 18. století ze strany vrchnosti vnímáno jako provizorium a jakýsi neplnohodnotný stav. Dědic mohl v takovém případě ihned po té, co dospěl, žádat na matce, aby mu hospodaření odstoupila, což ona musela udělat.

Patentem z roku 1791 se však tato situace mění. Pokud byla hospodyně se svým manželem spolumajitelkou usedlosti, mohla se po svém ovdovění sama rozhodnout, zda se hospodaření vzdá a předá ho zletilému synovi, nebo zda si držbu usedlosti ponechá třeba až do své smrti. V praxi se ovšem nestávalo příliš často, aby žena odmítla hospodářství synovi předat. Navíc po roce 1787 měla k tomuto rozhodování stále méně příležitostí, neboť se změnou dědického práva stoupl počet případů, kdy otec usedlost předal synovi ještě za svého života. I když se tedy postavení ženy od konce 18. století po právní stránce posiluje, role hospodyň (manželek bývalých hospodářů) naopak slábne. Důsledkem této oslabené pozice byla menší šance ovdovělých hospodyň na uzavření nového sňatku. Zatímco před rokem 1788 se znovu vdala každá druhá prozatímně hospodařící žena, po roce 1787 zůstalo vdovou sedm z deseti ovdovělých žen. Je možné, že i tato na první pohled negativní situace nakonec přinášela svá pozitiva. Lze předpokládat, že úspěšnost hospodyň, které se s vedením gruntu musely vyrovnávat samy, zvedala sebevědomí a posilovala odvahu dalších žen postupovat stejným způsobem. K poklesu podílu znovu vdaných ovdovělých žen postupovat stejným způsobem. K poklesu podílu znovu vdaných ovdovělých žen postupovat stejným způsobem.

vělých žen mohlo však dojít i proto, že některé ženy v 1. polovině 19. století raději využily nově nabízené možnosti samostatně hospodařit a nový sňatek ani nevyhledávaly. Rozhodně nelze říci, že by všechny ovdovělé hospodyně považovaly další sňatek za nejlepší způsob zajištění své budoucnosti. Tak tomu bylo u mladých vdov, které nechtěly rezignovat na partnerský život a toužily též naplnit svoji mateřskou roli. Pro starší ženy, které na svět přivedly již více dětí a zároveň si z předchozího manželství přinesly dostatek zkušeností s vedením hospodářství, mohlo samostatné postavení, které jim vdovství přineslo, představovat poměrně lákavou eventualitu.

Při transferu usedlostí z rodičů na děti hrálo významnou roli dědické právo. Proto bylo důležité zjistit, jaká dědická praxe se na zkoumaném území uplatňovala, tedy jaký dědický systém zde převládal. Dědické právo vytvářelo určité mantinely, v nichž se jednotliví členové rodiny pohybovali, a zásadně ovlivňovalo chování a osudy těchto rodinných příslušníků. Změna dědického práva uskutečněná na základě patentu Josefa II. ze dne 3. 4. 1787 silně zasáhla do prostředí venkovské rodiny, neboť jejím důsledkem byla změna životního cyklu ve vrstvě usedlého obyvatelstva. Výzkum provedený na štáhlavském panství význam této změny plně prokázal.

Z analýzy dědické praxe ve vybraných lokalitách vyplynulo, že se na Štáhlavsku, podobně jako na většině území Čech, až do konce 18. století při výběru dědice usedlosti uplatňovala preference nejmladšího hospodářova syna, který se stal dědicem v 73 %. Častěji se pravidlo nejmladšího syna respektovalo tehdy, pokud se dědic stanovoval až po hospodářově smrti (79 %). Jestliže hospodář nechtěl sám dále hospodařit, většinou proto, že se dostal do ekonomických potíží, volil za dědice častěji staršího syna, neboť nejmladší syn byl většinou ještě nedospělý. K nerespektování dědického práva nejmladšího syna docházelo v zásadě pouze u výjimečných a závažných případech, kdy byl původní dědic k hospodaření nezpůsobilý.

Po změně dědického práva začalo již před koncem 18. století přibývat dědiců-nejstarších synů (před rokem 1788 tvořil jejich podíl 10 %, v letech 1788–1820 přesáhl 30 %), od třetího desetiletí 19. století byla již jasně dávána přednost nejstaršímu synovi (45 %) před synem nejmladším (26 %), i když poměrně často byli za dědicem ustanovováni i jiní hospodářovi synové (12 %) a v 17 % případů dostala před synem přednost dcera. Zvláště zřetelně se preference nejstaršího syna projevila u převodů, k nimž došlo za otcova života. Počet těchto případů se po roce 1787 ve srovnání s předchozím obdobím výrazně zvýšil. Zatímco před rokem 1788 přebíral syn z 83 % usedlost až po smrti svého otce, v letech 1788–1820 stále ještě v 74 %, tak v období 1821–1850 převládají již převody inter vivos (53 %). Tento důsledek změny dědického práva považují za vůbec nejdůležitější, neboť ovlivnil celkovou rodinnou strategii.

Následkem toho, že otec mohl po roce 1787 předat statek nejstaršímu synovi, došlo k významnému omezení potřeby prozatímních hospodářů, neboť se již tak často nestávalo, že by byl dědic v době otcovy smrti nezletilý. Před rokem 1788 hospodařil otec až do své smrti většinou právě proto, že jeho dědic byl na převzetí usedlosti ještě mladý – 27 % dědiců bylo totiž v době otcovy smrti mladších deseti

let. Naproti tomu po roce 1820, kdy došlo k plné akceptaci dědického práva nejstaršího syna, dosahoval podíl dědiců mladších deseti let pouze 9 %. Změny se projevíly i u starších věkových kategorií. Zatímco před rokem 1788 bylo v době, kdy otec zemřel, 43 % dědiců ve věku, jenž byl obvyklý pro přejímání usedlosti (nad 25 let), po roce 1820 patřilo do této věkové kategorie již 60 % dědiců. Znamená to, že po roce 1787 mohl otec častěji vidět svého syna-dědice dospívat, mohl se výrazněji podílet na jeho výchově, na předávání zkušeností i na výběru dědicovy partnerky. Věk, v němž se dědic ujímal otcovské usedlosti v případech, kdy o době dědicova nástupu na usedlost rozhodovala otcova vůle a nikoli jeho strategií neolivnitelné úmrtí, se po roce 1787 ustálil v průměru mezi 26 a 27 lety. Průměrný věk otců v době, kdy se vzdával hospodaření v průběhu doby neustále klesal. Zatímco před rokem 1788 byla polovina z těch otců, kteří usedlost předali synovi ještě za svého života, starší než 68 let, převládala po roce 1820 polovina otců usedlost na syna před dosažením 61. roku života. Zdá se tedy, že otcové většinou neměli zájem hospodařit až do své smrti a že tak před rokem 1788 činili do značné míry z nutnosti. I když rozhodnutí zda a kdy odejít na výměnek ovlivňovaly vedle rodinné situace i další aspekty (např. velikost gruntu, hospodářův zdravotní stav), lze konstatovat, že hospodáři začali považovat za nejvýhodnější pro předání usedlosti dobu, kdy dosáhli kolem 60 let. Je nepochybné, že tomuto stavu napomohla právě změna dědického práva. Preference nejstaršího syna totiž znamenala, že se dědicův věk v době, kdy otec dosáhl šedesáti let, pohyboval kolem 30 let. Pro muže tohoto věku mohlo být již neúnosné podřizovat se nadále autoritě svého otce. Za snížením věkové hranice, v níž se otcové vzdávali hospodaření, je tak možné tušit i vzrůstající tlak zpravidla ženatého dědice, který se chtěl stát samostatným hospodářem.

Právě analýza vztahu mezi sňatkem dědice a okamžikem převzetí usedlosti přinesla velmi zajímavé výsledky. Ve starší literatuře se často objevující hypotéza, že dědici uzavírali sňatek, až poté, co se stali vlastníky otcovy usedlosti, se nepotvrdila. Neprokázala se ani ta domněnka, že nejdříve vstupovali do manželství synové, kteří usedlost zdědili jako nezletilí a kteří si sňatkem mohli eventuálně vymoci převzetí usedlosti od prozatímního hospodáře. Bližší analýza naopak ukázala, že po celé sledované období uzavírali častěji sňatky ještě před nástupem na usedlost synové přebírající hospodářství za života otce. V období před rokem 1788 převládaly případy, v nichž se dědic oženil ještě před převzetím usedlosti. Pouze 7 % synů z těch, kteří převzali usedlost ještě za otcova života, se oženilo až poté, co se stalo samostatnými hospodáři. Po roce 1787 stoupl podíl synů ženících se po převzetí usedlosti asi dvojnásobně, nicméně ani v této době se nejednalo o převládající model. Spíše se posílila spojitost mezi nabytím usedlosti a sňatkem dědice, zvláště když o okamžiku majetkového transferu rozhodoval otec – před rokem 1788 přebíral dědic usedlost v souvislosti se svým sňatkem v 26 % případů, poté již v 51 %. Možnost spojit předání usedlosti s dědicovým sňatkem preferoval především otec. Od 19. století bylo stále obvyklejší, že se v těchto případech uzavíraly svatební smlouvy, které jasně specifikovaly celkové rozdělení dědických podílů. Jestliže se

dědicem usedlosti stával nejstarší syn, mohl otec využít věna jeho nastávající manželky k vybytí svých mladších dětí. Zde je nutné podotknout, že formální předání usedlosti synovi a snaše neznamenal vždy, že by se otec hospodaření opravdu vzdával. V některých případech otec sice nechal statek na nastávající novomanžele přepsat, vymínil si však hospodaření až do své libosti, přičemž se zároveň zavazoval nového držitele usedlosti i jeho rodinu živit.

Také u synů, kteří usedlost přebírali až po otcově smrti, posílila po roce 1787 souvislost mezi dědicovým sňatkem a jeho nástupem na usedlost (z 19 % na 33 %). Jednalo se především o ty případy, kdy byl dědic v době otcovy smrti nezletilý a grunt přebíral až po dosažení dospělosti od prozatímního hospodáře. Je možné, že existovaly i takové případy, v nichž dědic nechtěl se svou rodinou žít v područí hospodářického otce, a tak se založením rodiny čekal až na dobu, kdy otec zemře a on se stane samostatným hospodářem. Lze konstatovat, že synové dědicí usedlost až po otcově smrti využívali po roce 1787 ve stejné míře všech tří modelů – tedy že se ženili stejně často před nástupem, ve spojitosti s nástupem i po nástupu na usedlost. Celkový podíl synů ženících se až po nástupu na usedlost byl ovšem v obou sledovaných obdobích poměrně nízký (20 % před rokem 1788, 24 % po roce 1787), takže v žádném případě nelze tvrdit, že se muž mohl oženit až poté, co dosáhl samostatného postavení.

Dědicův sňatek hrál důležitou úlohu i v osudu dalších hospodářových dětí, neboť peníze, které dědici přinesla věnem jeho manželka, byly často použity právě na vyplacení sourozenců. Jestliže se dědic jako nejstarší syn po roce 1787 ženil jako první, mohli i jeho sourozenci spíše doufat v relativně brzký sňatek. Změna dědického práva ovlivnila výrazně i celkovou rodinnou strategii. Hospodář, který se usedlosti ujímal před rokem 1788 tak činil často za situace, kdy na usedlosti vážily dluhy a především dědické podíly jeho sourozenců. Vzhledem k tomu, že byl tento dědic již v průměru 6 let ženatý, měl pouze asi 15 let na to, aby vyrovnal staré závazky a nahospodařil takové prostředky, které by umožnily start do života jeho nejstarším dětem. To se mu většinou nepodařilo, takže nutnost vyplatit podíly usedlost nedědicím dětem přecházela na nového hospodáře, který tak opět musel preferovat zajištění sourozenců před vlastními dětmi. Po roce 1787 se však dědic častěji oženil ve spojitosti s převzetím usedlosti a pokud se stal dědicem jako nejstarší syn, prodloužilo se období, v němž mohl spořit peníze pro své mladší děti. Jestliže se mu podařilo zaopatřit některé z mladších dětí ještě v době svého hospodaření, mohl pak usedlost svému dědici předat s menšími závazky, což pro nového hospodáře vytvořilo opětovně příznivější podmínky pro zabezpečení vlastních dětí.

Změna dědického práva rovněž výrazně omezila potřebu a význam prozatímního hospodáře. Zatímco před rokem 1788 figuroval prozatímní hospodář jako „mezičlánek“ u 40 % převodů mezi rodiči a dětmi, po roce 1787 přebíralo svou usedlost od prozatímního hospodáře již jen 19 % dědiců otcovské usedlosti. Zkrátila se rovněž doba, po kterou byla správa prozatímního hospodáře nutná. Zatímco

před rokem 1787 držela polovina prozatímních hospodářů usedlost déle než 13 let, po roce 1788 končila polovina prozatímních hospodaření dříve než za 8 let.

Prozatímní hospodaření představovalo jednu z možností, jak si vylepšit sociální postavení. Muži, kteří nebyli vybráni za dědice a ani neměli dostatek prostředků ke koupi vlastní usedlosti, mohli díky prozatímnímu hospodaření našetřit peníze a nakonec nemovitost získat. Výraznějšího sociálního vzestupu bylo možné dosáhnout zpravidla jen do poloviny 18. století. V dalším období se však v důsledku usazení rodin majetková situace na Štáhlavsku stabilizovala a zároveň došlo k uza-
vření jednotlivých sociálních vrstev. Posun v sociálním žebříčku byl obtížnější než dřív, držba nemovitosti byla až na výjimky vyhrazena lidem, kteří pocházeli z usedlých rodin. Děti bezzemků se mezi držiteli nemovitostí objevují méně a méně.

*

Přesto však nejsou osudy lidí pocházejících z neusedlých rodin nezajímavé. K jejich zachycení byla ve III. oddíle použita metoda kohortní analýzy, která umožnila rozšířit výzkum na všechny venkovské sociální vrstvy. Prostřednictvím rekonstrukce životních cest celkem 1671 osob pocházejících z tří generací narozených v letech 1691–1700, 1741–1750 a 1791–1800 byla sledována problematika životního cyklu a sociální mobility.

I výzkum jednotlivých generací potvrdil hypotézu, že během 18. století došlo ke stabilizaci usedlých rodin a rovněž ke zmenšení míry migrace. Děti narozené na konci 17. století mizí v poměrně hojném počtu z evidence, neboť jejich rodiče ze sledovaných obcí odešli. V této době se jednalo jak o podružské rodiny, tak i o rodiny patřící k horním sociálním vrstvám, které ještě nebyly tolik svázané s určitou konkrétní usedlostí. Tento trend se udržel ještě i v 1. polovině 18. století. Naproti tomu na konci 18. století již lidé, kteří drželi usedlost, ze svých domovů neodcházeli. K nejstabilnější sociální vrstvě patřili v této době sedláci. Menší mírou migrací se ovšem vyznačovali rovněž podruzi, kteří nyní ke svému životu přistupovali méně aktivně. Vzhledem k tomu, že jejich šance na získání usedlosti na přelomu 18. a 19. století poklesly, opustila většina podruhů život, v němž často svá působiště střídala, a usadila se trvale na jednom místě. Rozhodnutí osob živících se nádenickou prací zůstat v rodné obci či v jejím nejbližším okolí mohla ovlivnit i pracovní příležitost, kterou nabízely sedlecké železárny prožívající v 1. polovině 19. století konjunkturu výroby. Tendenci usadit se však měli i lidé, kteří se ve sledovaných lokalitách nenarodili a na konci 18. století sem přišli. Tento trend byl ještě výraznější v případě, kdy se přichozím mužům podařilo ve sledovaných lokalitách získat usedlost. Zatímco v polovině 18. století téměř čtvrtina takových mužů opět po několika letech odešla, o padesát let později zůstalo až do své smrti 93 % držitelů nově získaných usedlostí

Hlavní záměr výzkumu tří vybraných generací spočíval ve sledování proměn sociálního postavení jedinců narozených v různých sociálních vrstvách. Srovnáváno bylo sociální zařazení těchto osob v době, kdy se narodily, uzavíraly sňatek, dosáhly

nejvyšší sociální pozice a kdy umíraly. Kromě toho byla zkoumána i předmanželská a mimomanželská početí a čelední služba, které však byly kvůli nedostatku vhodných pramenů analyzovány jen u třetí kohorty narozených.

Výzkum problematiky mimomanželských porodů potvrdil, že většina žen, které na konci 18. století přivedly na svět nemanželské dítě, pocházela z dolních vrstev venkovského společenského žebříčku. Nelze však říci, že by se jednalo o ženy již starší, kterým bylo z nějakého důvodu odepřeno uzavřít sňatek. Téměř 43 % žen porodilo své nemanželské dítě před dosažením 25. roku věku. Nemanželské dítě nebylo překážkou k tomu, aby jeho matka později vstoupila do manželství. Minimálně dvě třetiny až tři čtvrtiny žen si manžela nakonec našly, i když se vdávaly znatelně později než jejich vrstevnice (v průměru ve 31 letech) a pouze asi polovina z nich si vzala otce svého dítěte. Poměrně běžná byla i předmanželská početí, kterými na konci 18. století začínalo asi 8 % manželství, v průběhu 19. století se toto chování stalo v nižších sociálních vrstvách ještě obvyklejší. Přibývalo nemanželských dětí a začíná se objevovat i nový typ soužití párů, kdy muž se ženou žili v dlouhodobém nesezdaném vztahu, do něhož přiváděli na svět i své děti. Celkově lze shrnout, že asi 13 % žen narozených na konci 18. století, mělo před svatbou nemanželské dítě a 4 % žen porodila nemanželského potomka, aniž by kdy sňatek uzavřela. Až 40 % dalších žen počalo své první dítě ještě před svatbou. Z toho, že většina dětí se narodila do šesti měsíců po svatbě, lze usuzovat, že sexuální vztahy rodičů nevznikly až v době, kdy byla svatba budoucích manželů naplánována, ale zřejmě byly běžné již dříve.

Rovněž čelední služba bývá spojována s příslušníky dolních sociálních vrstev. Bylo zjišťováno, zda je možné čelední službu považovat za běžnou životní fázi mladých lidí, nebo zda se čeleď pohybovala na spodním žebříčku sociálního spektra. Z výzkumu vyplynul závěr, že čelední služba byla opravdu na počátku 19. století běžnou fází, kterou prošla asi polovina až dvě třetiny venkovské mládeže. Zároveň je však třeba uvést, že tato „běžnost“ vyplývala z celkového sociálního složení sledovaných lokalit, kde pouze asi pětina rodin patřila k chalupnickým a selským vrstvám. V nich se čelední služba vyskytovala již méně často, u selských dcer pak byla naprosto výjimečná. S nižším sociálním původem se podíl dětí, které odcházely do čelední služby zvyšoval, což bylo způsobeno i tím, že chudší domácnosti nebyly schopné uživit všechny své děti a na rozdíl od chalupníků a sedláků většinou nepotřebovaly ani jejich pracovní sílu. Nelze však jednoznačně tvrdit, že by všichni čeledníci a děvečky automaticky patřili ke spodním vrstvám nebo že by se do nich čelední službou jednou provždy zařadili. Čelední poměr měl svá základní pravidla, mladým ženám a mužům přinášel základní zabezpečení i možnost našetřit si prostředky pro založení vlastní rodiny, děvečky a čeledníci byli navíc součástí hospodářovy domácnosti.

Na základě výzkumu se zdá, že čelední služba na Štáhlavsku byla na začátku 19. století typická až pro fázi mládí, nikoli dětství. Mladým mužům začínal jejich první čelední poměr nejčastěji mezi 15.–17. rokem života, dívky zřejmě odcházely

do služby později, až kolem 18. roku života. Dívky rovněž sloužily kratší dobu, čelední poměr opouštěly obvykle před dosažením 26. roku života, v souvislosti se vstupem do manželství. U mužů se hranice konce čelední služby pohybovala kolem 30. roku. Ženy obvykle hledaly služby blíže k domovu než muži. V místě původu zůstalo 30 % žen a 18 % mužů. Na vzdálenější místa odcházely ženy většinou tehdy, pokud se mohly opřít o již vybudovanou příbuzenskou síť. U mužů byla větší geografická mobilita způsobena i tím, že větší část mladíků dávala před čelední službou přednost řemeslu, jehož součástí býval několikaletý vandr.

Na čelední službu obvykle navazoval sňatek. Při výzkumu průměrného věku při prvním sňatku se ukázalo, že po roce 1800 došlo na Štáhlavsku k poklesu sňatkového věku, který se pohyboval kolem 25–26 let u mužů a 22,5–24,5 u žen. Průměrný sňatkový věk se však značně lišil podle sociálního původu. Nižší býval u dětí chalupníků a sedláků, u nichž také byl zmíněn pokles průměrného sňatkového věku nejvýraznější. Je možné, že i tento trend souvisel se změnou dědického práva. Pokud byl dědicem nejmladší syn, ženil se zpravidla až jako poslední, svatba nejstaršího syna naopak umožnila i dřívější sňatek jeho sourozenců.

Po celé sledované období se na Štáhlavsku uplatňovala výrazná sociální homogamie nově zakládaných manželských svazků, snoubenci si vybírali svého partnera většinou v téže vrstvě, z jaké sami pocházeli. Přitom platilo, že i ti manželé, z nichž jeden či oba partneři pocházeli z usedlých rodin, se mohli po sňatku ocitnout mezi bezzemky. Opačný posun, totiž aby se člověk z podružské rodiny stal díky sňatku hospodářem, byl spíše neobvyklý. Většinou přicházel v úvahu ve výjimečných případech, např. pokud starší ovdovělá hospodyně hledala manžela, který by se stal prozatímním hospodářem za nezletilého dědice. Zvlášť důležitý byl sociální původ snoubenců u dětí z bohatších rodin, neboť zde se od nevěsty očekávalo přiměřené věno, které bylo obzvlášť důležité pro dědice otcovských usedlostí.

Se sňatkem bývala spojena migrace. Ukázalo se, že v průběhu 18. století se ženy stále častěji vdávaly za muže pocházejícího z bezprostředního okolí, především tehdy, pokud pocházely ze Štáhlav nebo Starého Plzně. Oproti tomu muži si nevěsty vybírali spíše ve vzdálenějších lokalitách. To souviselo s odchodem do čelední služby, neboť muži se vydávali sloužit na větší vzdálenost, popř. vandrovali. Z narozených v letech 1791–1800 uzavřelo minimálně 61 % žen sňatek s mužem pocházejícím z lokality vzdálené méně než 5 km, u mužů byl tento podíl jen 44 %. Po celé sledované období uzavírala většina lidí sňatek s partnerem pocházejícím z panství Štáhlavy-Nebílovy. Panství Chocenice, které bylo v letech 1764–1814 administrativně připojené, nehrálo z hlediska sňatkového trhu žádnou významnější roli.

Sňatek byl jednou z příležitostí, kdy lidé natrvalo opouštěli svá rodiště. Při výzkumu sledovaných generací bylo zjištěno i to, kolik lidí zůstávalo v rodných obcích až do své smrti a v jaké životní fázi odcházeli ti ostatní. I zde se ukázaly významné rozdíly mezi pohlavími. Podíl žen, které se dožily alespoň 15 let a celý svůj život prožily v rodné obci, zůstal po celé sledované období konstantní (45 %), bezpochyby i díky vysokému podílu sňatků s místními muži. Ženy narozené v prv-

ních dvou generacích však častěji než muži odcházely na větší vzdálenosti, což opět souviselo se sňatkovou migrací. Muži narození v letech 1691–1700 zůstávali ve svých rodištích v 55 % případů, muži z druhé kohorty dokonce ze 60 % případů. Právě mužů narozených v polovině 18. století se nejvíce týkala stabilizace majetkových poměrů a s tím související i omezená migrace. Muži, kteří ze své rodné obce odešli, měli v této době spíš tendenci usadit v nejbližším okolí (27 % z nich volilo jednu ze zbylých tří sledovaných lokalit) než odejít do neznáma (23 %). Toto chování se však v průběhu dalších padesáti let mění. Pro většinu mužů (56 %) narozených v letech 1791–1800 již jejich rodiště či jeho nejbližší okolí nepředstavovalo místo, s nímž chtěli spojit svůj další osud. V místě svého narození zůstalo trvale jen 39 % mužů. V této třetí generaci tedy odcházeli častěji muži než ženy, které své chování nijak zásadně nezměnily.

Velmi zajímavé výsledky přinesl výzkum změn sociálního postavení v době ekonomické aktivity, a to i přesto, že byl omezen jen na muže, neboť sociální status žen se v této době odvozoval od sociálního postavení manžela. Ve všech sledovaných kohortách si své sociální postavení oproti původu vylepšila asi sedmina mužů, naopak sociální pád postihl asi třetinu mužů. Postupem doby byla čím dál tím méně pravděpodobná nějaká závratná „kariéra“. Většina sociálních vzestupů se odehrávala v té rovině, že si muž z podružské nebo řemeslnické rodiny vystavěl nebo koupil domek, v němž žil až do smrti. V 19. století mohl podruh získat usedlost s polnostmi jenom výjimečně. Z tohoto hlediska dochází k větší uzavřenosti sociálních vrstev, kterou ještě zdůrazňují další aspekty jako výběr životního partnera. Přitom si ale řada osob nedokázala udržet sociální statut, se kterým se narodila. I když by se mohlo zdát, že lepší vyhlídky měly děti pocházející z rodin sedláků a chalupníků, jejich osudy mohly být horší než u dětí podruhů, neboť jejich sociální pád v případě, že se dostali mezi podruhy, byl tvrdší.

Podruzi museli obvykle tvrdě pracovat až do své smrti. Z držitelů usedlostí hospodařila až do smrti asi polovina mužů. Ostatní bývalí hospodáři odešli na výměnek, případně žili u dětí nebo příbuzných. Někteří lidé však ještě na sklonku svého života zažili sociální pád mezi podruhy a žebráky. Tento osud často čekal i staré osoby z nižších vrstev. Jedinou nadějí byla pomoc širšího příbuzenstva, které vytvářelo důležitou záchrannou síť, jejíž význam se v průběhu 19. století nezmenšoval. S větší ochotou postarat se o chudé, nemocné nebo nemohoucí příbuzné se obvykle setkávaly ženy než muži, zvláště pokud byly svobodné nebo ovdovělé. O mužích se většinou soudilo, že by se měli dokázat o sebe postarat sami. Tento model byl v zásadě univerzální jak pro 18., tak i pro 1. polovinu 19. století.

Transformace, jíž prošel venkov v 18. a v první polovině 19. století, byla opravdu výrazná a mírou intenzity nesrovnatelná s předchozím vývojem. V polovině 19. století nacházíme ve venkovských obcích společnost, jež se diametrálně liší od prostředí počátku 18. století. Zdaleka však nešlo jen o změny sociální struktury, kdy původní dominantní vrstva sedláků a chalupníků byla vystřídána masou bezzemků. Proměny se dotkly i myšlenkového světa venkovských lidí a jejich nejpri-

vátnějšího prostoru – rodiny. Dochází k zužování obsahu pojmu rodina, do něhož se na počátku 18. století vešlo mnohem širší spektrum osob, ale i funkcí. V 18. století existoval velký důraz na vytváření a udržování rodinných vazeb, jemuž napomáhala poměrně malá migrace lidí, která znamenala relativně snadnou dosažitelnost příbuzných. Tento trend se projevoval nejen v socializační rovině, ale i v oblasti majetkové. V první polovině 19. století se tato situace začíná proměňovat. Myšlení a zájem lidí se mnohem více koncentruje na zajištění prospěchu těch nejbližších. K uzavřenosti rodiny a k zúžení jejích funkcí přispěly ovšem i společenské změny a reformy, neboť stát začíná mnohem intenzivněji a důrazněji než dříve vstupovat do oblastí, v nichž dříve rodinné prostředí hrálo klíčovou roli. Zároveň se tak pomalu ale přeci jen mění i žebříček hodnot venkovských obyvatel, když se jejich zájem obrací novým směrem. I na venkově jsme tak svědky modernizačního procesu, jenž probouzí lidi z jejich fatalismu a ukazuje jim novou cestu jak vylepšit budoucí postavení nejen sobě, ale především svým potomkům – pochopením a oceněním role vzdělání a otevřením se novým technologiím a postupům. V polovině 19. století tak na venkově nacházíme společnost, jejíž osudy a životní podmínky vzbuzují mnohem více zájmu než dříve a která zároveň sama začíná vystupovat ze své izolace a probouzí v sobě zájem o svět kolem sebe.

Cruel Landlords, Poor Subjects?

Transformations of the Rural Family and Society in the 18th and in the First Half of the 19th Centuries

Summary

The present work can be described as a probe into the study of the historical rural family. The study was carried out in four selected localities in the domain of Štáhlavy, near Pilsen, in western Bohemia. In the time span covered by the study, i.e. in the years 1700–1850, the domain belonged to two different noble families, first to the Černíns of Chudenice, then, in 1816, it went over to the Wallensteins. For a more detailed analysis, four localities have been chosen: Starý Plzenec, which was the only small town of the domain, Štáhlavy, the administrative centre of the domain, and two little villages of Sedlec and Lhůta, situated near the iron mills owned by the landlord. At the beginning of the 18th century, these places totalled approximately 900 persons; by 1850 their population trebled and went up to 2800 people. Most of its inhabitants made their living from farming; especially from the second half of the 18th century, other complementary sources of livelihood started to appear, various common crafts being among the most important. As early as the 17th century, iron ore was extracted on the territory of the domain and iron production, which reached its peak in the first half of the 19th century, became another relevant source of job opportunities for local subjects, especially for those living in Sedlec.

My research is chiefly based on parish registers, which I used to excerpt data on more than 15.000 individuals and to carry out a family reconstruction based on these data. The registers also provided essential information on the social status of people, which was further refined by data contained in land registers started in 1694–1695, cadastres (The Berní rula cadastre from 1654 and the Theresian cadastre, completed in 1757), urbaries from 1719 and lists of population from the first half of the 19th century. Other supplementary sources were also exploited, such as lists of population according to their belief, dating from 1651, conscription of population of Starý Plzenec from 1775, a book of pleas lodged by the subjects at the turn of the 18th and the 19th centuries, and the so-called protocol of law-court days from the eighties of the 18th century.

The work has been divided into three parts. The introductory part provides an overview of the different streams of historical family research in the past fifty years. This section also describes the methodology applied to the study of the Štáhlavy domain, including the key questions which are subsequently being answered. The first part also contains a chapter concerned with the transformations of the social stratification of the rural population in the 18th and in the first half of the 19th centuries. This transformation is illustrated by concrete examples from the

Štáhlavy domain, whose territorial and population expansion is also thoroughly described. The introductory chapter is concluded by an analysis of different types of households existing in the Štáhlavy domain, special attention being also given to life-cycle service.

The second chapter focuses on farm holdings held by the subjects and on changes in their ownership. It also explains the role played by the landlords and introduces the inheritance practice applied on the domain. The main aim of the research summarized in this chapter was to elucidate the circumstances and conditions of property transfers both between relatives and between non-related persons. Special attention was paid to women who held a property as well as to the role of interim farm-holders and to retirement arrangements of retired farmers.

The third chapter contains the so-called cohort analysis, whose aim was to cover transformations of social mobility even among those persons who never held any property. A reconstruction of the life stories of 1671 individuals born in three generations in 1691–1700, 1741–1750 and 1791–1800, made it possible to study various stages of their lives.

*

My research has shown that in the 18th century, significant changes in the social spectrum of the society occurred. At the end of the 17th century, only very few properties in the four selected places did not have any lands. An overwhelming majority of buildings at that time consisted of houses belonging to full peasant holders and smallholders. That also corresponded with the social stratification of families in which children were born in the three selected decades. At the end of the 17th century, full peasant holder and smallholder families accounted for 40 percent of all the families, houseless lodgers represented another 48 percent, the category of cottagers being quite negligible (1 percent). From the second quarter of the 18th century onwards, the villages in question saw a great construction boom which, in the course of that century, totally reversed the situation as just described. Around 1820, about 25 percent of families were houseless lodgers; farm holders, i.e. full peasant holders and smallholders together made up another 25 percent, the most numerous being the category of cottagers (37 percent). The declining number of houseless lodgers, however, does not by any account imply that it was easier for members of houseless families to gain possession of their own farm. Although some of them did in the end manage to acquire a property, much more often available houses went over into the hands of those children of smallholders and full peasant holders who were not going to inherit the family farm. Since these children fell into the category of cottagers, the group of houseless lodgers did not expand so quickly, and given the rapid population growth at that time, the category of lodgers became relatively small in proportion to the remaining strata. That situation however did not last for long. Due to the fact that in the first half of the 19th century the construction of properties in the Štáhlavy region slowed down considerably, or

rather came to a complete standstill, and given that the mass outflow of people caused by urbanization and industrialization only manifested itself after the mid-19th century, at the beginning of the 19th century the category of houseless lodgers started to expand again.

In the analysis of households, which was mainly based on the lists of population drawn for the purposes of capitation tax in 1820, I used the Laslette classification of households, taking two different lines of study. In the first one, I did not include the servants living in the households, while in the second one I analyzed the numbers of servants living in the households, but without changing the previously established household typology by the inclusion of servants.

The analysis has shown that the prevailing type of household, accounting for 83 percent of the total, was the simple family household. This percentage fully confirms that, concerning this aspect, the territory in question belonged to the West-European family pattern. The second most frequent type of household was the solitaries (8 percent), followed by an extended family household (6 percent). The last type to be found in the Štáhlavy region – non-family household composed of more than one member – made up a mere 3 percent of all the households. As for the simple family households, these consisted most frequently of parents and children, which was the case in 55 percent of all the households.

The research into the typology of households showed a clear link between the size and composition of households and the living conditions of the rural population. There exists a relatively straightforward relationship between the inheritance legislation and the structure of the family, where neolocalism applied as a rule. Observing the principle of a single heir, who was the only rightful holder of the property and who concentrated the decisive power in his hands, also meant that the household was restricted only to the members of the farmer's family (his wife and his children), usually completed only by the servants.

Even houseless lodgers who lived on a farm used to have their own separate households, including in those cases where the head of the family was the farmer's brother or brother-in-law. It is interesting to note that neither the farmer's parents usually shared his household. On the other hand, it is true that such separate households, consisting of the outgoing farmer and his family, were not very numerous.

Before the inheritance right of the oldest son took firm root (which occurred only from the third decade of the 19th century), in a situation where the holding was passed on the youngest son, the farmer himself often died before his heir reached adult age. In such cases, it was often only the deceased farmer's widow who went to live according to the peasant retirement arrangements, her children usually being grown up already. Whether the retiring parents set up their own separate household or not also depended on their material security for the future, i.e. on how abundant were their retirement benefits in kind. If they were rich enough, they could afford not only to live and eat separately, but under more fortunate circumstances, also to sell surpluses. As for cottagers, they used to live under one roof with their children

more often, since on a cottager farm it was usually impossible to have a separate household for the retired parents. That is why among cottagers we relatively often (20 percent) encounter the extended family households, which included the widowed parent of the farmer.

The structure of the household was also influenced by the economic conditions of the families and generally by their means of earning livelihood. For instance, among cottagers who lived by day labouring it was quite common that the father kept the cottage until his death. If the son-heir got married before he took over the cottage, he as a rule set up his own separate household.

As for craftsmen, there is a certain „instability“ or „volatility“ as concerns the number of individual types of households. In their category, there is a high percentage of households made up of childless married couples (42 percent). These were either young people who had only recently been married and who later usually managed to gain possession of a house, or they were former cottagers-craftsmen, who had already retired to give place to the new generation. Finally, the picture would not be complete without mentioning the specific category of households of clerks and beggars.

Another important characteristic of the households was the presence of servants. In the Štáhlavy region, their presence was connected with the need for labour force, which was the stronger the larger was the farm. The number and structure of the servants also depended on the composition of the farmer's family. A young farmer who only just set up his family had to hire more servants compared to an older farmer with teen-age or adult children. It was the full peasant holders, who employed the most servants, even when they already had their own children, since their farms were the largest. Their demand for servants was higher than e.g. among smallholders, where there is a clearer connection between the size of the farmer's family (the number of his children) and the demand for servant labour. To a lesser extent, servants also worked for the other social categories – e.g. for craftsmen, who had apprentices, or for shepherds, who were considered as houseless lodgers.

*

The second chapter of the present work focuses on research into properties held by the subjects. It emerged that apart from dominical holdings, which also included mills and taverns, the only other existing type, at the latest from the end of the 17th century onwards, was represented by „emphyteutic subject farms“, over which their holders had relatively extensive right of disposal. Before analyzing the transfers of subject properties in itself, it is important, in the first place, to answer the question to what extent it was the farmers themselves who decided autonomously on the transfer of the property and what was the role of the landlords in taking those decisions. Also, we must not forget the third „player“, i.e. the village community (or communities). The role of village communities in the Štáhlavy region is not covered in any particular way by the sources used. The local village

authorities emerge a more active player only at times of conflict and crisis, such as the clash of Starý Plzenec („staroplzenecký boj“). It appears, too, that belonging to a village community was not a mere formality, but that it almost certainly gave its members a feeling of self-assurance and solidarity.

The example of Starý Plzenec clearly demonstrates that it was possible for a village to mobilize its forces successfully and to constitute itself as a partner which the landlord had to respect. To a large extent, however, the case of Starý Plzenec is to be seen as an exception and we cannot infer from it that the situation in other village communities was similar. Even the inhabitants of Starý Plzenec themselves felt superior as citizens of a „privileged town“ and looked down on the others, whom they considered as mere „village subjects“.

In property transfers, members of the village authorities exercised the role of supervisors and witnesses. The reeve and other respectable members of the local community also assisted at the evaluation of properties, drafting of marriage contracts and testaments, from the 19th century onwards they also acted as witnesses of property transfers. Moreover, the village also acted as owner of forests and lands, which it provided for the construction of cottages, and also as a proprietor of lodgings which served as a refuge for the poor and needy, or for those professionals who provided a certain service to the whole village (a village blacksmith, a shepherd, a bellman, a teacher).

Concerning the relationship between the landlord and the village, in peaceful times, when no serious conflicts took place, the village representatives, often in conjunction with the neighbouring villages, tried to obtain from the landlord various reliefs or advantages which would benefit the village as a whole as well as its individual members. The book of pleas, kept by the Štáhlavy landlord's bureau in 1796–1805, contains information on how the village representatives tried to obtain e.g. a dispensation from military tax, alleviation of labour, permission to use the landlord's timber or to hold fairs. At the same time, however, the village representatives were loyal to their landlord – it was in fact the landlord himself who tried to ensure that the key posts were always occupied persons whose loyalty could be counted on.

As regards the role of the landlord and as concerns his attitude to his subjects and to their holdings, it can mostly be described as purely pragmatic, i.e. the main concern of the landlord was his economic benefit. It was in the landlord's interest that subject holdings were run by experienced managers who would duly fulfil their obligations both towards the landlord and towards the State. The landlord did not much interfere in the transactions between his subjects, unless there was a really serious reason to do so. It may have been, for instance, a poor condition of a farm, although even in such cases the landlord distinguished between an incapable farmer and a farmer who was not responsible for his difficulties (e.g. when his farm was destroyed by fire). In the first case, the solution usually consisted in expelling the farmer, while in the second case the landlord may have decided, for example, to

grant the unlucky farmer a temporary relief from his duties. The landlord also encouraged the tenancy of the holding within one single family. This became especially evident when the rightful farmer was not interested in continuing to run the farm and also when the landlord was appointing a new farmer in place of an expelled one. It also needs to be pointed out that similar steps were not usually regarded by the subjects as an injury on the part of the landlord. The sources rather seem to indicate that expelling an inefficient farmer was usually perceived by the subjects as a right the landlord was made to enforce in a situation caused by the incompetent farmer himself. In certain cases, it was the subjects themselves who demanded the landlord's intervention. They turned to the landlord especially to solve disputes over property, in which, to paint an honest picture of the facts, they sometimes did not hesitate to hide the truth in order to achieve their goals. Similar conflicts only emphasize the importance of land registers, without which it would have been impossible to solve easily and unambiguously disputes in which each of the litigants tried to find numerous witnesses who would testify in their favour. Finally, some subjects turned to the landlord in case of material need, e.g. asking for their son to be exempted from military service, for a permission to build a cottage or to use the landlord's timber, or for a job for themselves or their child, widows often asking for some kind of charity or a benefit in kind, which would help them secure their livelihood. On the other hand, it has to be clearly noted that the landlord was always very careful not to disrupt the framework in which the subjects were allowed to act. He never did anything which might possibly jeopardize his power and authority and the subjects themselves were well aware that any resistance to the landlord would be punished, not just as a recompense to a possible damage caused by improper behaviour but especially as a deterrent for other subjects.

Another issue I dealt with in connection with transfers of subject holdings was the role of family relationships, where I tried to compare the ratio of property transfers between related and non-related persons. In this respect, the Štáhlavy region experienced dynamic changes in the period concerned. While in the second half of the 17th century, farmers still frequently moved from one place to another, which among other factors was caused by a highly unstable post-war situation and a large number of abandoned holdings, from the beginning of the 18th century families gradually started to settle down in one place, family property thus becoming more stable. This trend was also encouraged by the landlord, both by setting affordable emphyteutic prices as well as by building cottages, whose construction intensified especially after 1710, when the domain was bought by the Černíns of Chudenice. An ever increasing number of cottages available made it possible even for those children of farmers who did not inherit the family farm to settle down in their native village. The period around 1720 can be considered as a breaking point – while in the two decades before that year, non-related persons participated in property transfers in as many as 38 percent of the total, in the two decades after that year, such transactions, involving non-related parties, accounted for a mere 16 percent.

This situation remained stable for the rest of the 18th century and changed again only after another one hundred years had elapsed. The reasons for this change, in my view, are to be found not only in the social and economic sphere, but also in the mentality of the rural population. It appears, too, that since the end of the 18th century, the increase in prices of immovable property also helped polarize the countryside. A new group of economically strong individuals emerges, who engage in speculative property transactions which have nothing in common with any kind of sentimental attachment to family values. The modifications of inheritance legislation, which entered into force in 1787, may also have contributed to a higher purchasing potential of the population since thanks to those changes the farming father was able to secure the future of more of his children during his lifetime and left fewer debts to his successor. As a consequence, the heir-incoming farmer was able to concentrate on expanding his economic potential rather than on paying off debts from the past.

Another cause of the changes consisted in social transformations resulting from the Josephine reforms which started to make themselves felt at the end of the 18th century. Proto-industrialization, growing towns and wider opportunities to find work outside agriculture made it easier for people to leave their domain of origin and also to become more actively involved in shaping their own lives. It was mostly the settled populations, especially owners of large holdings, who were much more slowly affected by these changes. Nevertheless, even among these groups of population significant changes became evident in the course of the second quarter of the 19th century. Needless to say that it was very rare, if it happened at all, for a farmer to sell his farm and leave for a town, let's say Prague. It was however not at all unusual for a farmer to sell his holding and buy a better one a few miles away. This more active approach thus helped dynamize the „market“ with subject properties, which brings us to a third important area of substantial changes.

In the 18th century, the family in its extended form was at the forefront of the minds of settled populations. In the 19th century, however, this way of thinking underwent significant changes. In the 18th century, farmers tried to build up family property, so that it could be subsequently handed over from generation to generation. Even in a critical situation, when they were not able to pass the farm over to their offspring, a sentimental attachment to one's family as well as respect for parental assets made them seek their successor within the extended family, so that the landholding would not end up „in the hands of a stranger“. By contrast, in the 19th century farmers started to behave much more pragmatically. What became important was not what brought benefit to the stem-family but what was beneficial for the farmer's own nuclear family. In this way, certain farmers were even starting to see their family property as an obstacle to their economic expansion. It is equally important to note that even those farm holders who decided to sever the family ties which bound them to their estate, also selected their successor on the basis of the highest possible gain. The personality of the succeeding farmer is no longer as

important as it used to be (unless other factors come into play – such as parents who continue to live on the property according to their retirement arrangements), and so the farm holders no longer seek a suitable buyer primarily among their closest kin.

From the twenties of the 19th century, the number of transfers between non-related persons increased again, and in 1821–1850 this type of transfer already accounted for as many as one third of all the transactions. That did not mean, however, that fathers would no longer consider it essential to secure their children's future. In most cases the fathers did in the end pass their last farm over to one of their children. The difference, compared to the 18th century, was that it may not have been the same holding that the farmer inherited from his own father and which had been worked on by his ancestors. Although families who had been running one single landholding for decades or even centuries continued to exist, there is an increasing percentage of farmers who carried out several property transactions during their lifetime.

Throughout the whole period under study, the most important type of property transaction was the transfer of a farm from father to child. Even in the 19th century, when the number of transfers between non-related buyers increased, the outgoing farmer's child inherited the property in more than 50 percent of the cases. This percentage was the highest in the years 1741–1820, i.e. when family ties played a substantial role. In those years, such transfers accounted for 61–62 percent of all transfers; in the rest of the period under study this percentage was slightly lower (56–57 percent). In most cases it was the farmer's son who succeeded his father in taking over the property. The daughter, or rather her husband, acquired the farm in about one fifth of all the transfers carried out in favour of an offspring. In some of these cases, the daughter inherited the farm only because the father had no son, who would otherwise have been given preference. After 1820, things changed even in this respect, and the number of daughters who were given preference over sons increased. This was especially the case in the cottager category, where the sons to a much larger extent started to take advantage of the ongoing social changes and were quicker to leave their native village permanently, leaving thus more room for their sisters.

Another important change which started towards the end of the 18th century concerned the status of women in the area of family property rights. Until that time it was rather unusual for a woman to take over a farm and run it on her own. If she did inherit a family farm, it was usually her husband whose name was entered in the land registers – in the 18th century a farmer's daughter was entered as a rightful owner of the farm only in 20 percent of these transfers. In the 19th century, however, the retiring father almost always made sure that his daughter would become at least a co-owner of the inherited farm. While between 1788 and 1820 the son-in-law alone is registered in 16 percent of the entries, in 1821–1850 only one entry (2 percent) is made in favour of the son-in-law alone. As for registering the daughters

alone, between 1788–1820 29 percent of the transfers are in their favour, after 1821 the proportion rises up to 36 percent. The strengthened legal position of women in property matters is evident even in such cases where the son of a previous farmer was appointed as heir. While before 1788 the heir's wife does not appear as co-owner in any single case of property transfer, after 1821 both the husband and his wife are registered as co-owners in almost one fifth of the cases.

As for widows of farmers, their condition in the 18th century was more favourable in certain respects. If the heir of the holding was still minor when his father died, it was often his mother (or stepmother) who took over the holding in real terms. Even in those cases, however, it was rather exceptional that the formal record of the transfer would contain the name of the widowed housewife as the rightful holder. If the widow remarried, it was her second husband, the interim farm manager, who was regularly registered in the land books. Farming of independent widows, though relatively frequent, was, at least until the end of the 18th century, perceived by the landlord as a provisional, irregular situation. In such cases, the rightful heir could, upon coming of age, ask his mother to turn the holding over to him, which she was obliged to do.

The patent issued in 1791 substantially changed this framework. If the housewife was appointed as co-owner of the holding together with her husband, after she became widowed it was up to her alone to decide whether she would give up the farm and pass it over to her adult son or whether she would keep running it by herself until her own death. In practice, however, it did not very often happen that a widow would refuse to pass the farm on to her son. Moreover, after 1787 there were fewer opportunities to do so since the modifications of inheritance legislation led to a higher number of cases of fathers transferring their holdings while still alive. Although from the end of the 18th century the legal position of women is strengthening, the role of woman farm keepers (wives of deceased farmers) is becoming more fragile. As a result of this weakened position, widowed housewives had fewer opportunities to remarry. While before 1788 one out of two women-farmers running the farm on a temporary basis remarried, after 1787 seven out of ten widowed women did not marry again. It is possible, however, that this trend, negative on the face of it, also had certain advantages. It is reasonable to assume in fact that those women-farmers who succeeded in running the farm on their own helped boost the self-confidence and courage of other such women, encouraging them to follow in their footsteps.

The declining number of widows who remarried may have also been due to the fact that, in the first half of the 19th century, some women preferred to take the opportunity to manage their farm independently and did not in fact even attempt to marry again. It can by no means be affirmed that for all widowed housewives a new marriage was the best possible option of securing their future. It was certainly so in the case of young widows who did not yet give up on partner life and who still wished to fulfil their role as a mother. By contrast, for older women, who had already given birth to several children and had acquired enough skills and experience with

running a farm in their previous marriage, a position of independent farm manager may have represented a rather tempting option.

When holdings were transferred from parents to children, inheritance legislation played an important role. Therefore it was essential to establish what type of inheritance practice was applied on the territory under study, in other words which inheritance system prevailed. Inheritance legislation provided a specific framework for the members of a family and had a crucial impact on their behaviour and life stories. The modifications of inheritance legislation which took place on the basis of Joseph II's patent from 3 April 1787 had a profound impact on the rural family, since it influenced the lifecycles of the settled rural population. Research carried out in the Štáhlavy region fully confirmed the far-reaching consequences of those modifications.

A closer look at inheritance practice in the selected localities has shown that in the region of Štáhlavy, as well as in most of the territory of Bohemia, up until the end of the 18th century it was the youngest son of the farmer who was selected as the heir of the holding, becoming heir in 73 percent of the cases. The youngest son was more frequently appointed as heir in those cases when the heir was selected only after the farmer's death (79 percent). If a farmer no longer wished to continue running his farm, usually due to various economic difficulties, he tended to appoint his eldest son as heir, largely because his youngest was usually still minor. The inheritance right of the youngest son was deviated from essentially only in exceptional cases, when the original heir was incapable of running the farm.

After inheritance legislation changed, heirs-eldest sons started to be appointed more frequently even before the end of the 18th century (before 1788, they accounted for only 10 percent of all appointed heirs, while in 1788–1820 their share was more than 30 percent). From the third decade of the 19th century onwards, the eldest son was regularly given clear preference over the youngest one (45 percent to 26 percent respectively). Quite often, it was also sons of another birth rank who were appointed as heirs, and in 17 percent of the cases a daughter was preferred to a son. The preference for the eldest son was most evident when the transfer took place while the outgoing farmer was still alive. Compared to the first period, after 1787 the frequency of such transfers *inter vivos* grew significantly: while before 1788 the son took the property over only after his father's death in 83 percent of the cases, and in 1788–1820 still in 74 percent of the cases, in 1821–1850 transfers *inter vivos* already prevail (53 percent). Personally, I consider this consequence of the modifications of inheritance legislation as the most important since it had a huge bearing on the global family strategy.

Another consequence of the changes in legislation was that farmers managing holdings on a temporary basis were less frequently needed, since after 1787 the father could pass the property over to his eldest son, and therefore it happened much less often that the rightful heir would still be minor at the time of his father's death. Before 1788, if a father chose to run the farm until his death, it was mainly

because his heir was too young to succeed him – in fact as many as 27 percent of the heirs were still under age when their father died. Compared to that, after 1820, when the right to inherit of the eldest son became more universally accepted, the heirs less than ten years of age accounted for a mere 9 percent. The changes also concerned the older age categories. While before 1788, only 43 percent of the heirs had reached the average age at which a farm was usually transferred to them (25 years) by the time their father had died, after 1820 the percentage of heirs of this age was already 60 percent.

The consequence of all these changes was that after 1787 a father could more often see his son-heir grow into adulthood, which meant that he could play a much more prominent role in his education, share skills and experience with his him and have a say in the choice of his successor's partner. Under normal circumstances, i.e. when it was the outgoing farmer who decided to transfer the farm (i.e. the transfer was not necessitated by some unavoidable events such as death), the mean age of the heirs settled between 26 and 27.

As for the age of the fathers, the average age at which retiring farmers gave up farming fell constantly over time. While before 1788, one half of the fathers who gave the property over to their son during their lifetime, were over 68, after 1820 50 percent of the fathers transferred the farm to their son before they reached the age of 61. It looks therefore as if the fathers themselves did not wish deliberately to run the farm until their death but rather that, before 1788, to a large extent, they did so out of necessity. Although whether and when the farmer would retire was influenced not just by the family situation but also by other factors (size of the holding, farmer's health), we may say that farmers generally started to consider the age of 60 as an ideal time for transferring their farm to their successor. Undoubtedly, this was also due to the described changes in inheritance legislation.

Under the new system, where it was the oldest son who was appointed as heir, he was usually around thirty by the time his retiring father reached the age of sixty. For a thirty-year-old man, it may have been too hard to obey his father and conform to his authority. The lower age at which farmers retired may therefore have also been caused by increasing pressure from the heir, usually married, to become independent.

It is the comparison of the time of the heir's marriage and of the property transfer that has led to some very interesting conclusions. The hypothesis, often found especially in older literature, that heirs entered into marriage only after they inherited the farm, was not confirmed. Neither was confirmed the assumption that the earliest to get married were those heirs who inherited the property as minors and who by means of a marriage may have been able to press on the interim manager of the farm to turn it over to them. On the contrary, a more detailed look at the data showed that, throughout the whole period covered, it was precisely those sons who were taking over the farm while their father was still alive who married more frequently before they came to succeed their fathers. Until 1788, marriages

taking place prior to the property transfer were more frequent than those which were concluded after the transfer. A mere 7 percent of those sons who took over the farm during their father's lifetime got married only after they had gained full independence as farm managers. In the period after 1787, the proportion of sons marrying after inheriting the property roughly doubled, however not even then it was the most widespread pattern. Rather, the marriage of the heir came to coincide more often with the property transfer, especially when it was the father who decided on the timing of the transfer – before 1788 the heir took the farm over simultaneously with his marriage in 26 percent, after that year the percentage rose to 51 percent.

It was the outgoing farmer himself who preferred to make the two events, namely the transfer of the farm and the marriage, coincide. Since the 19th century, it was becoming more and more common that marriage contracts were drawn up on such occasions, clearly laying down the individual inheritance shares. In case the farm went over to the eldest son, the retiring farmer was able to use the dowry of his son's bride to buy out his younger children. Here it has to be reminded, however, that a formal transfer of a farm to the son and the daughter-in-law did not always mean that the father would actually give up running the farm. In certain cases, although the father did formally register the farm in the name of the married couple, he reserved himself the right to manage the farm for as long as he wished, at the same time obliging his son to sustain him and his family.

As for those sons who inherited the farm after their father's death, the connection between the heir's marriage and his independent status as farm manager was also stronger after 1787 (it rose from 19 to 33 percent). It concerned especially those cases where the heir was still minor when his father died and was taking over the farm from an interim farm-holder after he had reached adulthood. It is also possible that sometimes the son, in order to avoid being subject to his father's authority, decided to postpone setting up his own family until his father had died and he could become fully independent. We may say that sons inheriting land-holdings after their fathers' death used the three possibilities equally as often, i.e. they married before, after or when they were taking over the property. The overall proportion of sons marrying only after having assumed an independent position on the farm was relatively low in both periods (20 percent before 1788, 24 percent after 1787), and therefore it can by no means be affirmed that a man could get married only after he achieved independence.

The heir's marriage played an important role in the lives of the farmer's remaining children as well, since the money the heir's bride brought into the family was often used to buy out the other siblings. So if, after 1787, the eldest son-heir got married as the first child in the family, his brothers and sisters could also hope to get married relatively early. The modification of inheritance legislation had thus far-reaching consequences for the entire family strategy. Before 1788, when a farmer inherited a property, he often had to cope with debts due on the farm and especially the inheritance shares of his siblings. Given the fact that, usually, the heir had

already been married for six years on average, he had only about fifteen more years to settle old claims and save enough money to help his own children to „start in their lives“. Usually however, he was not able to do so, and consequently the duty to pay out shares to the non-inheriting children had to be assumed by the following farm-manager, who, in his turn, also had to put buying out his siblings before trying to secure the future of his own children. After 1787, on the other hand, the heir more often got married in connection with the transfer of property and therefore, if he was the eldest among his siblings, the period during which he could save in order to secure his own children became longer. If he managed to provide security for some of his children while he was still active, he could subsequently pass the farm over to his successor with fewer debts, which made it much easier for the new farmer to provide for his own offspring.

The modifications of inheritance law also significantly reduced the demand for interim farm-holders, who ran the farm only on a temporary basis. While before 1788 they acted as a „bridge“ in transfers from parents to children in 40 percent, after 1787 only 19 percent of heirs of a parental farm took their property over from such a provisional farmer. Equally, the time of interim farm-management was also reduced. Before 1787, the average time of temporary farming amounted to more than thirteen years, while it was less than eight years after 1788.

Temporary farm management was one of the possible ways of rising higher on the social ladder. Those men who were not selected as heirs and neither had sufficient means to buy their own property were often able to save enough money by running a farm on a temporary basis on someone else's account, and in the end they could even obtain the farm. However, a marked social ascent was only possible to attain until the middle of the 18th century. Later, as a consequence of families becoming settled in one particular place, the situation in the Štáhlavy region stabilized and the individual social strata became relatively enclosed. It was much harder then to move up the social scale and the tenancy of a property, but for a few exceptions, was reserved for people descending from settled families. Children of the landless are to be found among property holders less and less frequently.

*

Despite that, the lives of people coming from non-settled families are by no means without interest. To describe this population category, the method of cohort analysis was used in the III. section, allowing to extend the research to all social strata of rural population. The reconstruction of lives of 1671 persons of three generations, born in 1691–1700, 1741–1750 and 1791–1800 made it possible to study the lifecycles and social mobility of these people.

Even the analyses focusing on each of the three generations individually confirmed the hypothesis that, in the course of the 18th century, settled families became further stabilized and the overall rate of migration dropped. Children born towards the end of the 17th century were often missing from later registers simply because

their parents had left the villages in question. At that time, such migration concerned both families of houseless lodgers as well as families from the upper social strata who had not yet established a firm bond with a specific landholding. This trend continued well into the middle of the 18th century. In contrast to this, at the end of the 18th century, people who held farms did no longer leave their property. One of the most stable social categories at that time was that of full peasant holders. Another group with a relatively low rate of migration was that of houseless lodgers, who no longer migrated as often as before. Given that at the turn of the 18th and the 19th centuries their chances of acquiring a landholding dropped, most houseless lodgers abandoned the errant way of life, which consisted in frequently moving from one place to another, and settled permanently in one place. The decision of these people, who made their living by day-labouring, whether they would move around or settle down in their native village or in its imminent neighbourhood may have also been influenced by the jobs offered by the iron mills in the town of Sedlec, whose production was peaking at that time. However, it was not only the native population who tended to settle down, but also the people who arrived there towards the end of the 18th century, especially when the newly-arrived men managed to acquire a property there. While in the middle of the 18th century almost one quarter of such men left the village again after several years, fifty years later, 93 percent of the holders of newly acquired landholdings stayed until their death.

The main aim of the study of the three selected generations consisted in observing the transformations in the social position of individuals born in different social strata. I compared the social categories to which these individuals belonged at their birth, at the time of their marriage, when they reached their social climax and at their death. In addition to that, I also analyzed the phenomenon of pre-marital conception and conception out of wedlock, as well as the issue of lifecycle service; due to a lack of available sources, these phenomena were analyzed only in the third cohort.

A close look at births of children born out of wedlock confirmed that a large majority of the women who gave birth to an illegitimate child descended from lower social strata. They were not, however, women of an older age, who, for one reason or another, could not get married. Almost 43 percent of these women, in fact, had their child before they reached the age of 25. A child born out of wedlock, however, was not an obstacle to a future marriage of his mother. From two thirds to three quarters of these women eventually did find a husband, although they got married on average later than their peers (their mean age of marriage being 31) and only about 50 percent of them married their child's father. Extra-marital conceptions were also relatively common and at the end of the 18th century they were the main cause of 8 percent of marriages. In the course of the 19th century, this behaviour became even more widespread in the lower social strata and the number of illegitimate children increased. At that time, a new type of cohabitation of man and

woman started to appear, consisting in living together for a relatively long time and having children, without getting married properly.

Overall, about 13 percent of women born towards the end of the 18th century had their child before they married and 4 percent of women had a child without ever getting married. Up to 40 percent of women conceived their child before their wedding. The fact that most children were born six months after the wedding implies that sexual relations of the parents did not start only when the marriage had been planned, but were quite common even earlier.

As for life-cycle service, it is another phenomenon usually seen as something concerning mostly the lower social strata. I tried to establish whether this kind of service was a common phase of all young people's lives or whether servants came exclusively from the lower social spectrum. The conclusions show that life-cycle service was indeed a common phase of life, experienced by one half to two thirds of all rural youth. At the same time, however, it has to be pointed out that the currency of this service also resulted from the social structure of the selected localities, where only about one fifth of the families were smallholders and full peasant holders. In these two social strata, life-cycle service was indeed less widespread and altogether exceptional for peasant daughters. The lower the social category the more children left for the service, which was also partly due to the fact that contrary to full peasant holders and smallholders, poorer people were often not able to support all their children and they also did not need their children's labour. It cannot be claimed, however, that all male and female servants would automatically come from a lower social category or that by performing life-cycle service they would once and for all become part of it. The life-cycle service was a system in its own right, providing young men and women with essential resources and security as well as offering them the possibility to save up enough means to set up a proper family; in addition, for the duration of the service, servants formed part of the farmer's household.

The results of my research indicate that at the beginning of the 19th century, life-cycle service was typical for young people, but not for children. Young men usually started their first term of service between 15 and 17, girls probably leaving slightly later, around 18 years of age. In addition, girls served for a shorter period of time and usually left the service before they reached 26, which was their average marriage age. As for men, they usually left the service at around 30. Compared to men, women also served nearer to their homes. 30 percent of women and 18 percent of men performed the life-cycle service in their village of origin. As for women, they usually moved further away only if they could rely on a well-established network of relatives, while the higher territorial mobility of men was probably also due to the fact that the majority of young men rather than go to the service preferred to learn a craft, which involved a several-year „tour“.

Life-cycle service was usually followed by marriage. When I analyzed the mean age at first marriage, I found out that it was 25 – 26 years for men, and 22,5 –

24,5 for women. The mean marriage age also greatly depended on social origin. The age of children descending from families of full peasant holders and small-holders was lower, and it was in this category that the above-mentioned drop in marriage age was also the most marked. It is possible that this trend was also connected with the changes of inheritance legislation. If the youngest son was appointed as heir, he usually got married last, while if the eldest son was selected as heir and got married, his brothers and sisters could get married earlier.

Over the whole period under study, there was a distinct social homogamy of the newly concluded marriages, which in other words means that future husbands and wives usually chose their partners from among the same social category. It was also true that if one or both of the partners came from settled families, by getting married they could become landless. By contrast, the opposite shift, i.e. that is the possibility for houseless lodgers to become full farmers through marriage, was rather unusual. This was a rather exceptional case, when for example an elderly widowed housewife was looking for a husband who would temporarily run the farm before the rightful heir reached majority. Especially important was the social origin of future husbands and wives from more affluent families, since here a corresponding dowry was expected, which was of essential importance for heirs of paternal holdings.

Marriage was also closely connected with migration. Research has shown that in the course of the 18th century women more often married men coming from their close neighbourhood, especially if they came from Štáhlavy or Starý Plzenec. In contrast, men tended to choose wives from more distant places. That may have been due to the fact that men more often went to serve further away or went on a tour and chose their partners in the place where they were working. Among those born in 1791–1800, at least 61 percent of women married a man who came from a place less than five kilometres away, as for men, it was only 44 percent. Over the whole period in question, most people chose partners coming from the Štáhlavy – Nebílovy domain. The Chocenice domain, which in 1764–1814 was administered jointly with Štáhlavy, did not play any major role from the marital point of view.

Marriage was one of the events in life which made people permanently leave their birthplace. When I studied the three cohorts, I was also interested in the percentages of people who stayed in their native village until their death and in what life stage left those who did not. Even here, there were significant differences between the two sexes. The proportion of women who survived the age of 15 and lived all their life in their native village remained constant throughout the whole period (45 percent), no doubt also due to a high percentage of marriages with local men. Women born in the first two generations, however, more often than men left and settled further away, which was also connected to marriage migration. Men born in the years 1691–1700 remained in their birthplace in 55 percent of the cases, men from the second cohort in as many as 60 percent. It was those men who were born in the middle of the 18th century who were the most concerned with the stabi-

lization of property conditions and the related restriction of migration. Those men who left their native village were more inclined to settle down in its close neighbourhood (27 percent of them opted for one of the remaining three localities) than to leave for some unknown far-away places (23 percent). However, that pattern of behaviour changed in the fifty years to follow. For most men (56 percent) born in 1791–1800, their native village or the nearby villages were no longer the place they would choose for their life. Only 39 percent of the men born in that cohort remained permanently in their birthplace. In this third generation, men left for far-away places more often than women, whose behaviour remained substantially unchanged.

The research into the changes of social position in the economically active period of life also led to some highly interesting results, despite the fact that it only concerned men, because the social status of a woman at that time derived from that of her husband. In all three cohorts, about one seventh of the men improved their social position, while about one third of them went down on the social ladder. As time passed, a vertiginous ascent was less and less likely. The most frequent type of social ascent consisted in craftsmen or houseless lodgers building or buying a cottage in which they lived until their death. In the 19th century, it was very rare for a houseless lodger to obtain a landholding. From this point of view, therefore, we can say that the individual social strata become more enclosed, which is further emphasized by other aspects such as choosing a partner. At the same time, however, many people did not manage to maintain the social status acquired at birth. Although it may seem that the chances were higher for children of smallholders and full peasants holders, their lives could in the end be far more dramatic, since if they fell, for example, into the category of houseless lodgers, their social descent was much more abrupt.

Houseless lodgers usually had to work hard until their death. As for farmholders, here it was about one half of them who ran the farm until their death. The others went to live according to their retirement arrangements or stayed with their children or other relatives. Some of them, however, experienced a fall among houseless lodgers or beggars even towards the end of their lives. Such was often the destiny even for old people from the lower social strata, whose only hope was then the help of their wider family, since relatives, including the more distant ones created an essential safety network, whose importance in the 19th century was definitely not declining. However, it was women, who more often than men found their relatives willing to help the poor and needy, especially if they were unmarried or widowed. As for men, the general view was that they should be able to look after themselves. This model applied universally both in the 18th as well as in the first half of the 19th centuries.

The transformation of the rural society in the 18th and in the first half of the 19th centuries was truly substantial and in its intensity quite incomparable with any previous changes. The society which we encounter in the middle of the 19th century is radically different from what we find at the beginning of the previous age. The

changes, however, did not consist only in the transformation of the social structure, whereby the dominant category of full peasant holders and smallholders was replaced by a mass of the landless. The transformations also concerned the mental world of the rural population and its most private space – the family. What we witness is the narrowing of the concept of family, which at the beginning of the 18th century still comprised a much larger spectrum not only of persons, but also of functions. In the 18th century, a strong emphasis was placed on creating and maintaining family ties, which was also encouraged by a relatively low migration of people, making relatives more easily accessible. This trend was evident not only on the level of social networks but also in property matters. In the first half of the 19th century, this situation starts to change. People's thoughts and interests become much more concentrated on securing the benefit of their closest kin. The narrowing of the concept of family and its functions was also the result of numerous social changes and reforms, since thanks to them the State could in a more decisive way intervene in areas in which the family previously used to play a key role. At the same time, the value ladder of the rural population also underwent a gradual transformation and the objectives and aspirations of people turned in a new direction. Thus, even in the countryside we are witnessing the process of modernization, which awakens people from their fatalism and shows them a way to improve not only their own social position, but especially that of their children – by understanding and appreciating the role of education and by opening to new methods and technologies. The countryside of the mid-19th century, with its life stories and living conditions, starts to receive much closer attention from the general society than before, while at the same time the rural society itself is breaking out of its isolation and starts to show a much more vivid interest in the outside world.

Seznam míst zmíněných v textu*

- Blovice** [Blowitz], město 10,5 km J od Štáhlav; TK: panství Hradiště, Klatovský kraj, držitel hr. Prokop Krakovský z Kolovrat
- Čížice** [Čížice, Čížitz, Tschischitz] obec 8 km JZ od Štáhlav; TK: statek Štěnovice, Plzeňský kraj, držitel: hr. Terezie Pöttingová
- Čížkov** [Čischkau, Tschischkau], obec 10 km SV od Nepomuku, 18 km JV od Štáhlav; TK: držitelem královské město Rokycany, Plzeňský kraj
- Domyslice** viz Zdemyslice
- Doubravka** [Doubrávka, Doubraken, Dobraken], dnes na východním okraji Plzně, 10 km SZ od Štáhlav; TK: držitelem královské město Plzeň, Plzeňský kraj
- Horšovský Týn** [Horšův Týn, Bischofteinitz], město 10 km S od Domažile, 50 km JZ od Štáhlav; TK: panství Horšovský Týn, Hostouň a Tasnovice, Klatovský kraj, držitel: hr. František Norbert Trautmansdorf
- Chocenice** [Kocenice, Kotzenitz], obec panství Chocenice, připojeného k panství Štáhlavy, 14,5 km J od Štáhlav
- Chválenice** [Chwalenitz], obec na panství Štáhlavy, 5km JZ od Štáhlav
- Kasejovice** [Kassejowitz], 12 km V od Nepomuku, 30 km JV od Štáhlav; TK: panství Lnáře, Prácheňský kraj, držitel: hr. František Karel Sweerts-Spork
- Klabava** [Klabavá, Klabawa], obec 4 km SZ od Rokycan, 10 km SV od Štáhlav; TK: držitelem královské město Rokycany, Plzeňský kraj
- Kněžice** [Kněžitz, Knieschitz], osada obce Strážov 8 km J od Klatov, 45 km JZ od Štáhlav; TK: panství Bystřice nad Úhlavou, Klatovský kraj, držitel: Karel Josef z Palmu
- Koterov** [Koturov, Koterow, Kotterau], obec 6 km SZ od Štáhlav TK: držitelem královské město Plzeň, Plzeňský kraj
- Kozel**, zámek na panství Štáhlavy a osada obce Štáhlavy, 2 km V od Štáhlav
- Letkov** [Ledkov, Letkow, Letkau], obec 7 km S od Štáhlav; TK: držitelem královské město Plzeň, Plzeňský kraj
- Lobzy** [Lobes, Lobez], dnes na východním okraji Plzně, 10km SZ od Štáhlav; TK: držitelem královské město Plzeň, Plzeňský kraj
- Losiná** [Losina, Losin], obec na panství Štáhlavy, 5km Z od Štáhlav
- Milínov** [Milinow, Milinow, Milinow], obec na panství Štáhlavy, 6km JV od Štáhlav
- Mokrouše** [Mokrouš, Mokrousch, Mokrausch], osada obce Tymákov, 5 km S od Štáhlav; TK: držitelem královské město Rokycany, Plzeňský kraj
- Nebílovský Borek** [Borek u Nebylova, Borek Nebillau, Nebylovský Borek], obec na panství Štáhlavy, 10 km Z od Štáhlav

---

* Níže uvedené údaje jsem převzala z následující prací: Tereziánský katastr český (dále TK), sv. 1–2, Rustikál; Retrospektivní lexikon obcí; Ortslexikon der böhmischen Länder.

Nebílovy [Nebylovy, Nebylov, Nebilov, Nebillau], obec na panství Štáhlavy, 7 km JZ od Štáhlav

Nečtiny [Netschetin, Preitenstein], městys 10 km Z od Manětína, 45 km SZ od Štáhlav; TK: panství Nečtiny, Plzeňský kraj, držitel: hr. Ferdinand Jakub Kokořovec z Kokořova

Netunice [Netonice, Netonitz], obec na panství Štáhlavy, 8 km JZ od Štáhlav

Nevid [Nevido, Nevidy, Newid, Newido], obec na panství Štáhlavy, 7 km V od Štáhlav

Nezbavětice [Nezbawětitz, Nesbawietitz], osada obce Štáhlavy na panství Štáhlavy, 3 km JZ od Štáhlav

Nezvěstice [Nezwiestitz, Neswiestitz], obec na panství Štáhlavy, 4 km J od Štáhlav

Olešná [Volešná, Wolesschna], osada obce Nezvěstice na panství Štáhlavy, 4 km J od Štáhlav

Preitenštejn viz Nečtiny

Předenice [Predenitz, Pschedenitz], osada obce Netunice na panství Štáhlavy, 10 km JZ od Štáhlav

Radnice [Radnitz], město 12 km S od Rokycan, 21 km S od Štáhlav; TK: panství Radnice, držitel: hr. Jan Václav z Bubna a Litic

Raková [Rakowa], obec na panství Štáhlavy, 7 km SZ od Štáhlav

Rokycany [Rokican], město 11 km SV od Štáhlav; TK: královské město

Spálené Poříčí [Spálené Poříčí, Brennporitschen, Brenn-Poritschen], městys 10 km JV od Štáhlav; TK: panství Spálené Poříčí, Plzeňský kraj, držitel: pražská kapitula

Štáhlavice [Stiahlawitz], osada obce Štáhlavy na panství Štáhlavy, 2 km JV od Štáhlav

Štěnovice [Štěňovice, Stienowitz], obec 14 km Z od Štáhlav; TK: statek Štěnovice, Plzeňský kraj, držitel: Terezie Pöttingová

Tymákov [Timakov, Timakow], obec 6 km S od Štáhlav; TK: držitelem královské město Rokycany, Plzeňský kraj

Únětice [Aunětice, Ounětice, Aunětitz, Aunietitz], obec na panství Chocenice připojeném k panství Štáhlavy, 10 km J od Štáhlav

Veselá [Veselé, Wesela, Wessela], obec na panství Štáhlavy, 8 km SV od Štáhlav

Volduchy [Wolduch], obec 4 km S od Rokycan, 14 km SV od Štáhlav; TK: statek Osek, Plzeňský kraj, držitel: hr. Jan Nepomuk Šternberk

Zdemyslice [Domyslice, Domislitz], obec na panství Štáhlavy, 7 km J od Štáhlav

Želčany [Selčany, Seltschan], osada obce Chválenice na panství Štáhlavy, 5 km J od Štáhlav

Seznam tabulek, grafů a vyobrazení

Seznam tabulek

Tabulka I.1	Přehled o úspěšnosti rekonstrukce údajů na základě matričních zápisů	38
Tabulka I.2	Odhad počtu obyvatel na základě počtu domů 1650–1800.....	51
Tabulka I.3	Počty narozených, zemřelých a oddaných 1651–1850 (Starý Plzenec, Štáhlavy, Sedlec a Lhůta)	52
Tabulka I.4	Vývoj počtu obyvatel v letech 1820–1900.....	54
Tabulka I.5	Počet obyvatel, domů a domácností v roce 1820	54
Tabulka I.6	Kategorie hospodářů podle berní ruly (1654)	61
Tabulka I.7	Hospodářství podle výměry k roku 1654	61
Tabulka I.8	Výměra usedlostí podle tereziánského katastru (1757)	63
Tabulka I.9	Výměra poddanských hospodářství na základě pozemkových knih 1691–1820	63
Tabulka I.10	Skladba domácností složených z přítomných osob roku 1820 podle Laslettovy typologie	78
Tabulka I.11	Domácnosti s čeledí na Štáhlavsku roku 1820	83
Tabulka I.12	Domácnosti na Štáhlavsku podle počtu dětí evidovaných v roce 1820	84
Tabulka II.1	Četnost zápisů podle vztahu nastupujícího hospodáře k odstupujícímu v letech 1691–1850	132
Tabulka II.2	Mužští hospodáři nastupující na první usedlost 1691–1850 podle věku.....	136
Tabulka II.3	Mužští hospodáři nastupující na první usedlost 1691–1787 podle věku a typu usedlosti	137
Tabulka II.4	Mužští hospodáři nastupující na první usedlost podle věku a typu usedlosti v letech 1788–1850	138
Tabulka II.5	Průměrný věk mužů při nástupu na usedlost podle způsobu zisku usedlosti v letech 1691–1850.....	138
Tabulka II.6	Průměrný věk hospodářů při odchodu z jejich poslední usedlosti v letech 1691–1850 (muži)	141
Tabulka II.7	Úmrtní věk mužských hospodářů odstupujících z usedlosti v letech 1691–1850.....	141
Tabulka II.8	Věk hospodářů při předávání usedlosti příbuzným v letech 1691–1850 (muži).....	142
Tabulka II.9	Způsob odchodu z usedlostí, které jejich hospodáři získali koupí nebo dědictvím po rodičích	143

Tabulka II.10	Průměrná doba hospodaření (v letech) mužských držitelů usedlostí na Štáhlavsku (1691–1850) podle data nástupu na usedlost..	144
Tabulka II.11	Podíl mužů hospodařících do 5 let a nad 20 let podle doby nástupu na usedlost (v %)	145
Tabulka II.12	Délka hospodaření sedláků podle doby nástupu na usedlost v letech 1691–1820	146
Tabulka II.13	Délka hospodaření chalupníků podle doby nástupu na usedlost v letech 1691–1820	147
Tabulka II.14	Délka hospodaření domkářů podle doby nástupu na usedlost v letech 1691–1820	148
Tabulka II.15	Struktura převodů usedlostí podle doby převodu (hospodáři předávající nemovitý majetek jen jednomu dítěti), 1691–1850..	195
Tabulka II.16	Skladba dědiců otců, kteří předali dítěti jen jednu usedlost, 1691–1850	200
Tabulka II.17	Skladba dědiců podle doby a okolností jejich nástupu na usedlost, 1791–1850 (v %) ..	202
Tabulka II.18	Věk otce při odevzdání usedlosti v letech 1691–1850 (otcové předávající usedlost jednomu dítěti)	213
Tabulka II.19	Průměrný věk otce při odevzdání usedlosti a jeho průměrný úmrtní věk v letech 1691–1850 (otcové předávající usedlost jednomu dítěti)	214
Tabulka II.20	Otcové podle délky života od předání usedlosti dítěti do smrti..	215
Tabulka II.21	Průměrný věk dědiců při převzetí usedlosti v letech 1691–1850...	217
Tabulka II.22	Průměrný věk dědiců a jejich nevěst při prvním sňatku podle sociálních kategorií v letech 1691–1850	221
Tabulka II.23	Věkový rozdíl mezi dědici a jejich nevěstami, 1691–1850	222
Tabulka II.24	Průměrný sňatkový věk dědiček a jejich ženichů při prvním sňatku podle sociálních kategorií v letech 1691–1851	223
Tabulka II.25	Sociální původ snoubenek dědiců, 1691–1850	224
Tabulka II.26	Časový rozdíl mezi sňatkem a nástupem na usedlost u synů dědiců otcovskou usedlost v letech 1691–1850	227
Tabulka II.27	Dědici přebírající usedlost v letech 1691–1850 podle věku při sňatku a okolností majetkového převodu	229
Tabulka II.28	Průměrný sňatkový věk dědiců přebírajících usedlost v letech 1691–1850 podle okolností majetkového převodu	229
Tabulka II.29	Sňatkový věk dědiců otcovských usedlostí a jejich bratrů uzavírajících sňatek v letech 1691–1850 (v %) ..	234
Tabulka II.30	Sňatkový věk dědiček otcovských usedlostí a sester dědiců a dědiček uzavírajících sňatek v letech 1691–1850 (v %) ..	236
Tabulka II.31	Průměrný sňatkový věk snoubenců dědicových sourozenců při prvním sňatku podle jejich sociálních kategorií, 1691–1850 ..	237
Tabulka II.32	Věkový rozdíl mezi bratry dědiců a jejich nevěstami, 1691–1850..	238

Tabulka II.33	Věkový rozdíl mezi sestrami dědiců a jejich ženichy, 1691–1850 ..	239
Tabulka II.34	Sociální původ snoubenek bratrů dědiců, 1691–1850	240
Tabulka II.35	Sociální původ snoubenců sester dědiců, 1691–1850	240
Tabulka II.36	Struktura převodů usedlostí mezi příbuznými a nepříbuznými osobami v letech 1691–1850	244
Tabulka II.37	Srovnání způsobu zisku usedlosti mužem a ženou před rokem 1788	248
Tabulka II.38	Srovnání způsobu zisku usedlosti mužem a ženou po roce 1787	249
Tabulka II.39	Způsob života žen po ovdovění v letech 1801–1835	251
Tabulka II.40	Skladba ovdovělých a znovu vdaných žen podle jejich sociální příslušnosti a možnosti hospodařit	254
Tabulka II.41	Věk samostatně hospodařících žen v době jejich nástupu na usedlost	255
Tabulka II.42	Věk samostatně hospodařících žen v době jejich odchodu z usedlosti	256
Tabulka II.43	Samostatně hospodařící ženy podle důvodu odchodu z usedlosti ..	257
Tabulka II.44	Délka hospodaření samostatně hospodařících žen	258
Tabulka II.45	Výběr prozatímního hospodáře	262
Tabulka II.46	Délka hospodaření prozatímního hospodáře, 1691–1787	263
Tabulka II.47	Délka hospodaření prozatímního hospodáře nastupujícího po roce 1787	264
Tabulka II.48	Věk dědice, za něhož hospodařil prozatímní hospodář, v době úmrtí hospodáře podle způsobu zajištění prozatímního hospodaření před rokem 1788	265
Tabulka II.49	Věk dědice, za něhož hospodařil prozatímní hospodář, v době úmrtí hospodáře podle způsobu zajištění prozatímního hospodaření po roce 1787	266
Tabulka II.50	Počet výměnků zapsaných u lhůteckých usedlostí v letech 1691–1850	278
Tabulka II.51	Četnost zápisů v pozemkových knihách vesnice Lhůty a výskytu výměnku podle typů usedlostí v letech 1691–1850	279
Tabulka II.52	Rodinný stav lhůteckých výměnkářů v době jejich odchodu na výměnek	280
Tabulka II.53	Trvání výměnku podle pohlaví a rodinného stavu lhůteckých výměnkářů	281
Tabulka II.54	Skladba naturálního výměnku podle druhů dávek a počtu osob, kterým byl určen	293
Tabulka II.55	Výměnkářské prostory zajištěné ve smlouvách	299
Tabulka II.56	Peněžní dávky určené lhůteckým výměnkářům	301
Tabulka II.57	Peněžní dávky určené výměnkářům podle výměry lhůteckých usedlostí	301

Tabulka III.1	Děti narozené v letech 1691–1700 podle místa narození, pohlaví a legitimacy.....	306
Tabulka III.2	Sociální postavení otců, jimž se narodilo dítě v letech 1691–1700, v době narození dětí	307
Tabulka III.3	Narození v letech 1691–1700 podle místa narození a sociálního původu při narození.....	308
Tabulka III.4	Sociální zařazení otců, jimž se v letech 1691–1700 narodilo dítě, v době narození dětí a o 15 let později.....	309
Tabulka III.5	Změna sociální pozice otců, jimž se v letech 1691–1700 narodilo dítě.....	310
Tabulka III.6	Sociální příslušnost narozených v letech 1691–1700 v době narození a při dosažení patnácti let	311
Tabulka III.7	Děti narozené v letech 1741–1750 podle místa narození, pohlaví a legitimacy.....	311
Tabulka III.8	Sociální postavení otců, kterým se narodilo dítě v letech 1741–1750, při narození dětí.....	313
Tabulka III.9	Narození v letech 1741–1750 podle místa narození a sociálního původu	313
Tabulka III.10	Sociální zařazení rodin, v nichž se v letech 1741–1750 narodilo dítě, v době narození dětí a o 15 let později	314
Tabulka III.11	Změna sociální pozice otců, jimž se v letech 1741–1750 narodilo dítě	315
Tabulka III.12	Místo úmrtí mužů, jimž se na Štáhlavsku v letech 1741–1750 narodilo dítě, podle místa jejich narození	316
Tabulka III.13	Místo narození otců, jimž se v letech 1741–1750 narodilo dítě, a jejich prvních manželék.....	317
Tabulka III.14	Srovnání místa narození otců původu s místem narození prvního dítěte, 1741–1750.....	317
Tabulka III.15	Srovnání místa narození prvorozených dětí s místem úmrtí jejich otců, 1741–1750	318
Tabulka III.16	Místo narození a úmrtí otců podle jejich sociálního postavení v letech 1741–1750	319
Tabulka III.17	Úmrtnost narozených v letech 1741–1750 do 15. roku života ...	320
Tabulka III.18	Místo pobytu narozených 1741–1750 ve věku 15 let	321
Tabulka III.19	Zastoupení dětí narozených v letech 1741–1750 podle sociálního původu při narození a v 15 letech (v %).....	322
Tabulka III.20	Děti narozené v letech 1791–1800 podle místa narození, pohlaví a legitimacy.....	323
Tabulka III.21	Sociální postavení otců dětí narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800	325
Tabulka III.22	Narození v letech 1791–1800 podle místa narození a sociálního původu	326

Tabulka III.23	Sociální zařazení rodin, v nichž se v letech 1791–1800 narodilo dítě, v době narození dětí a o 15 let později.....	327
Tabulka III.24	Změna sociální pozice otce, jemuž se v letech 1791–1800 narodilo dítě.....	328
Tabulka III.25	Místo úmrtí mužů, jimž se v letech 1791–1800 narodilo dítě, podle místa jejich narození.....	329
Tabulka III.26	Srovnání místa narození mužů, jimž se v letech 1791–1800 narodilo dítě, a místa narození jejich prvních manželek.....	329
Tabulka III.27	Srovnání místa narození původu mužů, jimž se v letech 1791–1800 narodilo dítě, s místem narození prvního dítěte.....	330
Tabulka III.28	Srovnání místa úmrtí mužů, jimž se v letech 1791–1800 narodilo dítě, s místem narození prvního dítěte.....	330
Tabulka III.29	Místo narození a úmrtí mužů, kterým se v letech 1791–1800 narodilo dítě, podle jejich sociálního postavení v době narození dítěte.....	331
Tabulka III.30	Úmrtnost dětí narozených v letech 1791–1800 ve věku do 15 let podle jejich sociálního původu.....	333
Tabulka III.31	Místo výskytu narozených v letech 1791–1800 ve věku 15 let..	334
Tabulka III.32	Zastoupení dětí narozených v letech 1791–1800 podle sociálního původu při narození a v 15 letech (v %).....	334
Tabulka III.33	Počty narozených podle legitimacy a průměrný věk žen při prvním sňatku v letech 1651–1830.....	340
Tabulka III.34	Nemanželské děti narozené v kohortách podle místa narození...	342
Tabulka III.35	Ženy narozené v letech 1691–1700 podle sociálního původu, vstupu do manželství a eventuálního porodu nemanželského dítěte.....	349
Tabulka III.36	Ženy narozené v letech 1741–1750 podle sociálního původu, vstupu do manželství a eventuálního porodu nemanželského dítěte.....	351
Tabulka III.37	Ženy narozené v letech 1791–1800 podle sociálního původu, vstupu do manželství a eventuálního porodu nemanželského dítěte.....	357
Tabulka III.38	Muži narození v letech 1791–1800 podle sociálního původu a absolvování čelední služby.....	365
Tabulka III.39	Muži narození v letech 1791–1800 podle sociálního původu a absolvování vojenské služby.....	366
Tabulka III.40	Ženy narozené v letech 1791–1800 podle sociálního původu a absolvování čelední služby.....	367
Tabulka III.41	Sňatky podle rodinného stavu snoubenců ve farnosti Starý Plzeňec v letech 1661–1850.....	376
Tabulka III.42	Průměrný sňatkový věk snoubenců podle rodinného stavu v letech 1661–1850 (vypočítaný i rekonstruovaný sňatkový věk)....	377

Tabulka III.43	Průměrný sňatkový věk a medián sňatkového věku mužů při prvním sňatku, 1661–1850.....	379
Tabulka III.44	Průměrný sňatkový věk a medián sňatkového věku žen při prvním sňatku, 1661–1850	379
Tabulka III.45	Průměrný sňatkový věk a medián sňatkového věku mužů a žen narozených v letech 1651–1830 (známo přesné datum narození) ..	380
Tabulka III.46	Skladba narozených v jednotlivých kohortách podle jejich dalších osudů	382
Tabulka III.47	Zemřelí podle věku, rodinného stavu a pohlaví	383
Tabulka III.48	Sňatky podle věku svobodných mužů narozených v jednotlivých kohortách	384
Tabulka III.49	Sňatky podle věku svobodných žen narozených v jednotlivých kohortách	385
Tabulka III.50	Průměrný sňatkový věk žen narozených v jednotlivých kohortách při prvním sňatku podle sociálního původu	386
Tabulka III.51	Průměrný sňatkový věk mužů narozených v jednotlivých kohortách při prvním sňatku podle sociálního původu	388
Tabulka III.52	Sociální původ mužů narozených v letech 1741–1750 a jejich nevěst při prvním sňatku	390
Tabulka III.53	Sociální původ mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800 a jejich nevěst při prvním sňatku	390
Tabulka III.54	Sociální původ žen narozených v letech 1741–1750 a jejich ženichů při prvním sňatku	391
Tabulka III.55	Sociální původ žen narozených v letech 1791–1800 a jejich ženichů při prvním sňatku	391
Tabulka III.56	Průměrný sňatkový věk ženichů žen narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800 podle sociálního původu nevěst	392
Tabulka III.57	Průměrný sňatkový věk nevěst mužů narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800 podle sociálního původu ženichů	393
Tabulka III.58	Průměrný sňatkový věk ženichů žen narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800 podle sociálního původu ženichů	394
Tabulka III.59	Průměrný sňatkový věk nevěst mužů narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800 podle sociálního původu nevěst	395
Tabulka III.60	Věkový rozdíl mezi osobami narozenými v letech 1741–1750 a jejich snoubenci	396
Tabulka III.61	Věkový rozdíl mezi osobami narozenými v letech 1791–1800 a jejich snoubenci	397
Tabulka III.62	Srovnání místa původu žen narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800 a jejich ženichů (v %)	398
Tabulka III.63	Srovnání místa původu mužů narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800 a jejich nevěst (v %)	399

Tabulka III.64	Vzdálenost místa původu, odkud pocházeli ženichové žen narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800	400
Tabulka III.65	Vzdálenost místa původu, odkud pocházely nevěsty mužů narozených v letech 1741–1750 a 1791–1800	401
Tabulka III.66	První sňatky podle rodinného stavu u narozených v jednotlivých kohortách	403
Tabulka III.67	Sociální původ narozených v letech 1691–1700, kteří byli v místě původu evidováni i v 15. roce života.....	405
Tabulka III.68	Sociální původ narozených v letech 1741–1750, kteří byli v místě původu evidováni i v 15. roce života.....	406
Tabulka III.69	Sociální původ narozených v letech 1791–1800, kteří byli v místě původu evidováni i v 15. roce života.....	407
Tabulka III.70	Místo úmrtí osob narozených v letech 1691–1700 vyskytujících se ve sledovaných obcích i po 15. roce života	411
Tabulka III.71	Místo úmrtí osob narozených v letech 1741–1750	411
Tabulka III.72	Místo úmrtí osob narozených v letech 1741–1750 a vyskytujících se ve sledovaných obcích i po 15. roce života	412
Tabulka III.73	Místo úmrtí osob narozených v letech 1791–1800	413
Tabulka III.74	Místo úmrtí osob narozených v letech 1791–1800 a vyskytujících se ve sledovaných obcích i po 15. roce života	413
Tabulka III.75	Srovnání nejvyšší dosažené sociální pozice se sociálním původem u mužů narozených v letech 1691–1700	416
Tabulka III.76	Srovnání nejvyšší dosažené sociální pozice se sociálním původem u mužů narozených v letech 1691–1700 a zemřelých ve Štáhlavech, Plzenci, Sedlci nebo Lhůtě	417
Tabulka III.77	Srovnání nejvyšší dosažené sociální pozice se sociálním původem u mužů narozených v letech 1741–1750	417
Tabulka III.78	Srovnání nejvyšší dosažené sociální pozice se sociálním původem u mužů narozených v letech 1741–1750 a zemřelých ve Štáhlavech, Plzenci, Sedlci nebo Lhůtě	418
Tabulka III.79	Srovnání nejvyšší dosažené pozice se sociálním původem u mužů narozených v letech 1791–1800	419
Tabulka III.80	Srovnání nejvyšší dosažené pozice se sociálním původem u mužů narozených v letech 1791–1800 a zemřelých ve Štáhlavech, Plzenci, Sedlci nebo Lhůtě.....	419
Tabulka III.81	Muži narození v letech 1691–1700 a zemřelí ve sledovaných obcích podle sociální pozice v době úmrtí a podle nejvyšší dosažené pozice	435
Tabulka III.82	Muži narození v letech 1741–1750 a zemřelí ve sledovaných obcích podle sociální pozice v době úmrtí a podle nejvyšší dosažené pozice	435

Tabulka III.83	Muži narození v letech 1791–1800 a zemřelí ve sledovaných obcích podle sociální pozice v době úmrtí a podle nejvyšší dosažené pozice.....	436
Tabulka III.84	Skladba zemřelých podle věku a pohlaví 1708–1834 (v %).....	437
Tabulka III.85	Skladba zemřelých (v %) ve věku nad 50 let podle věku a pohlaví 1708–1850 (na základě úmrtního věku uvedeného v matrikách zemřelých)	438
Tabulka III.86	Skladba zemřelých ve věku nad 50 let, jejichž datum narození je známo, podle věku a pohlaví, 1708–1850	438
Tabulka III.87	Úmrtní věk osob, které se narodily ve sledovaných kohortách a dožily se dospělosti.....	439
Tabulka III.88	Úmrtní věk mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1691–1700 podle nejvyšší dosažené sociální pozice	440
Tabulka III.89	Úmrtní věk mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1741–1750 podle nejvyšší dosažené sociální pozice	440
Tabulka III.90	Úmrtní věk mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800 podle nejvyšší dosažené sociální pozice	441

Seznam grafů

Graf I.1	Proměna sociální struktury sledovaných lokalit v letech 1691–1820 na základě kohort narozených a údajů ze seznamu obyvatelstva z roku 1820	66
Graf I.2	Proměna sociální struktury Starého Plzně v letech 1691–1820 na základě kohort narozených údajů ze seznamu obyvatelstva z roku 1820	68
Graf I.3	Proměna sociální struktury Štáhlav v letech 1691–1820 na základě kohort narozených a seznamu obyvatelstva z roku 1820.....	68
Graf I.4	Proměna sociální struktury Sedlce v letech 1691–1820 na základě kohort narozených a seznamu obyvatelstva z roku 1820.....	69
Graf I.5	Proměna sociální struktury Lhůty v letech 1691–1820 na základě kohort narozených a seznamu obyvatelstva z roku 1820.....	69
Graf II.1	Podíl převodů ve prospěch nepříbuzného kupce, Štáhlavsko 1691–1850	130
Graf II.2	Výběr dědice v rodinách, v nichž se v letech 1791–1800 narodilo alespoň jedno dítě, podle doby vzniku rodiny.....	204
Graf II.3	Dědicové podle věku v době otcovy smrti podle doby předání usedlosti (jen případy, kdy otcové předávali dítěti jen jednu usedlost)	216

Graf II.4	Dědicové podle věku v době otcovy smrti podle doby předání usedlosti (jen případy, kdy otcové hospodařili až do smrti a předávali dítěti jen jednu usedlost)	216
Graf II.5	Skladba ovdovělých žen podle věku a počtu žijících dětí v době ovdovění matky	252
Graf II.6	Skladba ovdovělých a znovu vdaných žen mladších 50 let podle počtu jejich dětí žijících v době ovdovění.....	252
Graf III.1	Vývoj počtu narozených chlapců a dívek v jednotlivých generacích podle místa narození.....	324
Graf III.2	Doba mezi svatbou a porodem prvního dítěte v jednotlivých kohortách..	348
Graf III.3	Místo úmrtí mužů pocházejících z jednotlivých generací podle místa jejich narození.....	414
Graf III.4	Místo úmrtí žen pocházejících z jednotlivých generací podle místa jejich narození	414

Seznam grafů v příloze:

Příloha 8

Graf IV.8	Počty narozených, sňatků a zemřelých v letech 1651–1830 (desetileté klouzavé průměry).....	564
Graf IV.9	Roční úhrnné počty zemřelých mužů a žen v letech 1708–1834	564

Příloha 9

Graf IV.10	Sňatky podle věku snoubenců v letech 1661–1850 (v procentech)..	565
------------	---	-----

Příloha 10

Graf IV.11	Výběr dědice u sedláků držících jednu usedlost (bez případů, kdy měl hospodář pouze jednoho syna)	566
Graf IV.12	Výběr dědice u chalupníků držících jednu usedlost (bez případů, kdy měl hospodář pouze jednoho syna)	566
Graf IV.13	Výběr dědice u domkářů držících jednu usedlost (bez případů, kdy měl hospodář pouze jednoho syna)	567
Graf IV.14	Vztah nastupujícího hospodáře k odstupujícímu	567

Seznam grafů v nestránkované příloze:

Graf IV.1	Srovnání způsobů nabytí první hospodářovy usedlosti v letech 1741–1787 a 1821–1850
Graf IV.2	Srovnání způsobů nabytí druhé a další hospodářovy usedlosti v letech 1741–1787 a 1821–1850
Graf IV.3	Průměrný sňatkový věk mužů při prvním sňatku v letech 1661–1850 podle způsobu rekonstrukce

- Graf IV.4 Průměrný sňatkový věk žen při prvním sňatku v letech 1661–1850 podle způsobu rekonstrukce
- Graf IV.5 Sezónnost sňatků v letech 1661–1834
- Graf IV.6 Sezónnost narozených v letech 1661–1834
- Graf IV.7 Sezónnost zemřelých v letech 1708–1834

Rodokmen rodiny Herejků ze Starého Plzněce	272
Rodokmen rodiny Hadlů ze Lhůty	273

Seznam vyobrazení*

Obrázek 1	Kristian Waldstein ve vyobrazení <i>Památní knihy pro městys Starý Plzenec</i> Martina Hrušky (Archiv města Plzně, Rukopis, i. č. 947, sign. 6a11)	49
Obrázek 2	Sedlecké železářny na dobové rytině z roku 1910 (v pozadí zřícenina hradu Radyně, převzato z: F. BATĚK – H. HRACHOVÁ – P. PRÁŠIL, <i>Rokycansko na starých pohlednicích</i> , s. 231)	50
Obrázek 3	Sedlecké železářny v roce 1900 (Převzato z: F. BATĚK – H. HRACHOVÁ – P. PRÁŠIL, <i>Rokycansko na starých pohlednicích</i> , s. 230...)	50
Obrázek 4	Bývalý mlýn čp. 70 ve Šťáhlavech (dnešní stav)	73
Obrázek 5	Domek ve Lhůtě čp. 8 (dnešní stav)	94
Obrázek 6	Statek ve Starém Plzenci čp. 38 (dnešní stav)	103
Obrázek 7	Chalupnická usedlost čp. 25 ve Šťáhlavech (dnešní stav)	105
Obrázek 8	Obecní kovárna ve Šťáhlavech čp. 37 v roce 1918 (Sbírka paní Jany Dvořákové).....	106
Obrázek 9	Statek Diviše Haškana čp. 80 ve Starém Plzenci	118
Obrázek 10	Dvůr statku čp. 80 ve Starém Plzenci.....	118
Obrázek 11	Statek Václava Šolara čp. 58 ve Starém Plzenci	119
Obrázek 12	Chalupa Josefa Šolara čp. 31 ve Starém Plzenci.....	119
Obrázek 13	Domek ve Šťáhlavech čp. 41 (Sbírka paní Krystiny Holanové).....	135
Obrázek 14	Marie Tycarová roz. Šmolíková (1863–1941), dcera Josefa Šmolíka ze Lhůty čp. 19 (sbírka paní Marie Lodlové).....	167
Obrázek 15	Dnešní stav domků čp. 10 a 26 ve Lhůtě.....	184
Obrázek 16	Selský statek ve Starém Plzenci čp. 33 (dnešní stav)	185
Obrázek 17	Martin Hruška v jeho Památní knize pro městys Starý Plzenec (Archiv města Plzně, Rukopis, i. č. 947, sign. 6a11)	186
Obrázek 18	Statek Matěje Zikmunda čp. 88 ve Starém Plzenci (dnešní stav)	188

---

* Pokud není uveden jiný zdroj, pochází vyobrazení z archivu autorky.

Obrázek 19	Chalupnická usedlost ve Lhůtě čp. 6 (vlevo) a domek čp. 28 patřící rodině Tycarů (stav ve 20. letech 20. století, Sbíрка paní Marie Lodlové).....	197
Obrázek 20	Domek čp. 25 ve Lhůtě, který vystavěl Jakub Voves (Sbíрка Obecního úřadu ve Lhůtě)	270
Obrázek 21	Usedlost ve Lhůtě čp. 1 (Převzato z: F. BATĚK – H. HRACHOVÁ – P. PRÁŠIL, <i>Rokycansko na starých pohlednicích</i> , s. 142).....	271
Obrázek 22	Brána statku čp. 19 ve Lhůtě (dnešní stav)	297
Obrázek 23	Pohled na bývalou chalupnickou usedlost v Sedlci čp. 7, na jejímž pozemku byl později postaven domek čp. 46.....	425

Seznam vyobrazení v černobílé nestránkované příloze:

Obrázek 24	Matrika narozených farnosti Starý Plzenec, založená roku 1651 (SOA Plzeň, Římskokatolická fara Starý Plzenec, sign. 1, matrika narozených, farní obvod, 1651–1689)
Obrázek 25	Matrika oddaných farnosti Starý Plzenec (rok 1665, SOA Plzeň, Římskokatolická fara Starý Plzenec, sign. 3, matrika oddaných, farní obvod, 1661–1707)
Obrázek 26	Matrika zemřelých farnosti Starý Plzenec založená roku 1708 (SOA Plzeň, Římskokatolická fara Starý Plzenec, sign. 4, matrika narozených, oddaných a zemřelých, farní obvod, 1708–1729)
Obrázek 27	Matrika narozených farnosti Šťáhlavy (rok 1835, SOA Plzeň, Římskokatolická fara Šťáhlavy, sign. 1, matrika narozených, Šťáhlavy, 1814–1841)
Obrázek 28	Zápis o sehnání Diviše Haškana a nástupu Jana Císaře na grunt čp. 80 ve Starém Plzenci v nově založené pozemkové knize (rok 1757, SOA Praha, Sbíрка pozemkových knih, Plzeň č. 135)
Obrázek 29	Zápis o nástupu Františka Řapka na grunt čp. 25 v Sedlci (rok 1778, SOA Praha, Sbíрка pozemkových knih, Rokycany č. 273)
Obrázek 30	Zápis manželů Josefa a Marie Kudličových na domek čp. 17 ve Starém Plzenci (rok 1829, SOA Praha, Sbíрка pozemkových knih, Plzeň č. 136)
Obrázek 31	Zápis o pachtu usedlosti čp. 67 ve Starém Plzenci (rok 1842, SOA Praha, Sbíрка pozemkových knih, Blovice č. 136)
Obrázek 32	Úvodní strana urbáře panství Šťáhlavy (rok 1719, SOA Praha, fond Velkostatek Šťáhlavy, Urbář panství Šťáhlavy-Nebílovy, i. č. 6)
Obrázek 33	Knihá žádostí se záznamem žádosti Kateřiny Kunové (rok 1801, SOA Praha, fond Velkostatek Šťáhlavy, Knihá žádostí, i. č. 50)
Obrázek 34	Protokol soudních dní založený roku 1782 (SOA Praha, fond Velkostatek Šťáhlavy, Protokol soudních dní, i. č. 223)

- Obrázek 35 Úvodní strana soupisu poddaných (rok 1802, SOA Praha, fond Velkostatek Štáhlavy, Soupis poddaných, i. č. 44)
- Obrázek 36 Sumář v seznamu obyvatelstva k předpisu daně z hlavy (rok 1824, SOA Praha, fond Velkostatek Štáhlavy, Seznam obyvatelstva k předpisu daně z hlavy, i. č. 204)
- Obrázek 37 Status animarum pro Sedlec (rok 1838, SOkA Plzeň-jih v Blovicích, fond Farní archiv Starý Plzenec, Stav duší (Status animarum), i. č. 2a)
- Obrázek 38 Ukázka z Památní knihy pro městys Starý Plzenec Martina Hrušky (založena 1850, Archiv města Plzně, Rukopis, i. č. 947, sign. 6a11)
- Obrázek 39 Soupis představenstva Starého Plzeňce v Památní knize pro městys Starý Plzenec Martina Hrušky (Archiv města Plzně, Rukopis, i. č. 947, sign. 6a11)
- Obrázek 40 Celkový pohled na Štáhlavy od východu (rok 1900, Sbírka pana Josefa Lásky)
- Obrázek 41 Štáhlavský zámek a kostel sv. Vojtěcha (Sbírka pana Josefa Lásky)
- Obrázek 42 Štáhlavy na pohlednici z roku 1910 (Převzato z: F. BATĚK – H. HRACHOVÁ – P. PRÁŠIL, *Rokycansko na starých pohlednicích*, s. 263)
- Obrázek 43 Štáhlavy se zobrazením tzv. Plzeňky (čp. 102), návsi, záložny a nádraží (Sbírka pana Josefa Lásky)
- Obrázek 44 Zámek Kozel (rok 1920, převzato z: F. BATĚK – H. HRACHOVÁ – P. PRÁŠIL, *Rokycansko na starých pohlednicích*, s. 269)
- Obrázek 45 Celkový pohled na tzv. Malou stranu Starého Plzeňce s kostelem Panny Marie
- Obrázek 46 Pohled na nejstarší část Sedlce okolo rybníka (rok 1924, převzato z: F. BATĚK – H. HRACHOVÁ – P. PRÁŠIL, *Rokycansko na starých pohlednicích*, s. 232)
- Obrázek 47 Celkový pohled na Sedlec a hostinec v čp. 24, za nímž stojí čp. 23 a naproti čp. 63 (rok 1909, převzato z: F. BATĚK – H. HRACHOVÁ – P. PRÁŠIL, *Rokycansko na starých pohlednicích*, s. 231)
- Obrázek 48 Náves ve Lhůtě s dnes již neexistující tzv. Smolovnou (čp. 20), čp. 42 (vpravo) a čp. 1 (vlevo) v roce 1920 (Sbírka Obecního úřadu ve Lhůtě)
- Obrázek 49 Mokrouše v roce 1930 (Převzato z: F. BATĚK – H. HRACHOVÁ – P. PRÁŠIL, *Rokycansko na starých pohlednicích*, s. 170)
- Obrázek 50 Nevid v roce 1908 (Převzato z: F. BATĚK – H. HRACHOVÁ – P. PRÁŠIL, *Rokycansko na starých pohlednicích*, s. 177.)
- Obrázek 51 Domy v Tymákově při silnici na Plzeň (rok 1926, převzato z: F. BATĚK – H. HRACHOVÁ – P. PRÁŠIL, *Rokycansko na starých pohlednicích*, s. 279)
- Obrázek 52 Raková v roce 1923 (Převzato z: F. BATĚK – H. HRACHOVÁ – P. PRÁŠIL, *Rokycansko na starých pohlednicích*, s. 227.)

Seznam vyobrazení v barevné nestránkované příloze:

- Obrázek 53 Zámek v Nebílovech
- Obrázek 54 Hrobka Waldsteinů na hřbitově ve Štáhlavech
- Obrázek 55 Kostel Panny Marie a fara ve Starém Plzenci
- Obrázek 56 Hrob faráře Jakuba Lenka na hřbitově ve Starém Plzenci
- Obrázek 57 Hrob Anny Trykarové (1819–1907) a Vavřince Trykara (1812–1910) na hřbitově ve Štáhlavech
- Obrázek 58 Brána statku čp. 52 ve Štáhlavech (dnešní stav)
- Obrázek 59 Letecký pohled na vesnici Lhůtu (Sbírka Obecního úřadu ve Lhůtě)
- Obrázek 60 Lhůtecký hřbitov se zříceninou hradu Radyně v pozadí
- Obrázek 61 Kroj pro dospělé z Plzeňska
- Obrázek 62 Dětský kroj z Plzeňska
- Obrázek 63 Štáhlavy na výřezu z mapy J. A. Knittla (polovina 18. století, SOA Praha, fond Velkostatek Štáhlavy, Přehledná mapa velkostatku Štáhlavy, J. A. Knittl, I. díl, i. č. 2531)
- Obrázek 64 Starý Plzenec na výřezu z mapy J. A. Knittla (polovina 18. století, SOA Praha, fond Velkostatek Štáhlavy, Přehledná mapa velkostatku Štáhlavy, J. A. Knittl, I. díl, i. č. 2531)
- Obrázek 65 Sedlec na výřezu z mapy J. A. Knittla (polovina 18. století, SOA Praha, fond Velkostatek Štáhlavy, Přehledná mapa velkostatku Štáhlavy, J. A. Knittl, I. díl, i. č. 2531)
- Obrázek 66 Lhůta na výřezu z mapy J. A. Knittla (polovina 18. století, SOA Praha, fond Velkostatek Štáhlavy, Přehledná mapa velkostatku Štáhlavy, J. A. Knittl, I. díl, i. č. 2531)
- Obrázek 67 Štáhlavy na indikační skice Stablního katastru (rok 1838, NA, fond Stablní katastr, indikační skici, kraj Plzeňský, okres Rokycany, obec Štáhlavy, sign. 6677 Plz 487)
- Obrázek 68 Starý Plzenec na indikační skice Stablního katastru (rok 1838, NA, fond Stablní katastr, indikační skici, kraj Plzeňský, okres Plzeň, Starý Plzenec, sign. 6558 Plz 369)
- Obrázek 69 Sedlec na indikační skice Stablního katastru (rok 1838, NA, fond Stablní katastr, indikační skici, kraj Plzeňský, okres Plzeň, Sedlec (obec Starý Plzenec), sign. 6652 Plz 462)
- Obrázek 70 Lhůta na indikační skice Stablního katastru (rok 1838, NA, fond Stablní katastr, indikační skici, kraj Plzeňský, okres Rokycany, Lhůta (obec Tymákov), sign. 6430 Plz 241)
- Obrázek 71 Panství Štáhlavy na výřezu z mapy Plzeňského kraje Františka Jakuba Jindřicha Kreybicha (rok 1830, Historický ústav AV ČR, v. v. i. Praha, Mapová sbírka, sign. A-427)

Seznam pramenů

Prameny vydané

- Pavla BURDOVÁ – Dagmar CULKOVÁ – Eliška ČAŇOVÁ – Marie LIŠKOVÁ – František RAJTORAL (ed.), *Tereziánský katastr český*, sv. 3, Dominikál. Praha 1970.
- Iva ČADKOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (ed.), *Berní rula 24*, Kraj Plzeňský II. Praha 2002.
- Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL (ed.), *Tereziánský katastr český*, sv. 1, Rustikál (kraje A–CH). Praha 1964.
- Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL (ed.), *Tereziánský katastr český*, sv. 2, Rustikál (kraje K–Ž). Praha 1966.
- Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské*, AČ 23. Praha 1906; AČ 24. Praha 1908; AČ 25. Praha 1910.
- Joseph KROPATSCHEK (ed.), *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph II. für die k. k. Erbländer eingegangenen Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1780 bis 1789*, vol. X. Wien 1788; vol. XIII. Wien 1789; vol. XV. Wien 1789; vol. XVII. Wien 1791.
- Joseph KROPATSCHEK (ed.), *Sammlung der Gesetze, welche unter der glorreichsten Regierung des Kaisers Leopold des II. in den sämtlichen k. k. Erbländern erschienen sind: in einer chronologischen Ordnung*, vol. II. Wien 1791.
- Joseph KROPATSCHEK (ed.), *Sammlung der Gesetze, welche unter der glorreichsten Regierung des Kaisers Franz des II. in den sämtlichen k. k. Erbländern erschienen sind: in einer chronologischen Ordnung*, vol. IV. Wien 1794.
- Joseph KROPATSCHEK (ed.), *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeändert sind, in einer chronologischen Ordnung*, vol. I. Wien 1786; vol. II. Wien 1786.
- Obecný zákonník občanský mocnářství rakouského a nařízení pozdější*. Praha 1898
- František PALACKÝ, *Popis království českého*. Praha 1848.
- Josef Antonín RIEGGER, *Kurzverfasste Beschreibung der sämtlichen 16 Kreise des Königreichs Böhmen mit beigefügten Landkarten*. Prag 1794.
- Jaroslav SCHALLER, *Topografie des Königsreichs Böhmen*. Prag 1785–1790.
- Josef SCHWOY, *Topografie vom Markgrafthum Mähren*. Wien 1793–1794.
- Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt*, 6. Band, Pilsner Kreis. Prag 1838.
- Magda ZAHRADNÍKOVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*, Plzeňsko-Klatovsko 2. Praha 2003.

Prameny nevydané

Archiv města Plzně

Rukopis, i. č. 551, sign. 6a15, Pamětní kniha města Plzně od nejstarších dob do r. 1870 od plzeňského měšťana a městského účetního Martina Hrušky. (Na předsádce knihy uveden titul: Rozličné pamětihodné záležitosti obce Plzeňské. Vlastnoručně od Martina Hrušky bývalého účtaře a posléz purkmistra v Plzenci, nyní měšťana krajského města Plzně a přisedícího u c. k. krajského soudu, sepsané v 80. roku stáří svého, 1865.)

Rukopis, i. č. 266, sign. 6a36, Pamětní kniha města Plzně 1829–1859.

Rukopis, i. č. 947, sign. 6a11, Martin Hruška, Památní kniha pro městys Starý Plzenec.

Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i. Praha

Mapová sbírka, Mapa Plzeňského kraje Františka Jakuba Jindřicha Kreybicha, sign. A-427.

Národní archiv

fond Berní rula, Plzeňsko, i. č. 18, fol. 576–583, r. 1654.

fond Soupis poddaných podle víry 1651, sign. SM R 109/45, P–K 86.

fond Stablní katastr, indikační skici, kraj Plzeňský:

okres Plzeň, Sedlec (obec Starý Plzenec), sign. 6652 Plz 462.

okres Plzeň, Starý Plzenec, sign. 6558 Plz 369.

okres Rokycany, obec Šťáhlavy, sign. 6677 Plz 487.

okres Rokycany, Lhůta (obec Tymákov), sign. 6430 Plz 241.

fond Tereziánský katastr:

Plzeňsko 61, Šťáhlavy a Nebílovy panství, rustikální fase, i. č. 2252, č. kartonu 684, r. 1719.

Kraj Plzeňský (P–S), Šťáhlavy a Nebílovy panství, i. č. 27, fol. 238–257, r. 1748.

Kraj Plzeňský (R–S), Šťáhlavy a Nebílovy panství, i. č. 90, fol. 44–86, r. 1757.

Státní oblastní archiv v Plzni

Římskokatolická fara Starý Plzenec, sign. 1–9, 12, 15–18, 21, 23, 26, 31, 35, narození 1651–1850, oddaní 1661–1850, zemřelí 1708–1850.

Římskokatolická fara Šťáhlavy, sign. 1–4, narození 1814–1850, oddaní 1814–1850, zemřelí 1814–1850.

Státní oblastní archiv v Praze

Sbírka pozemkových knih Blovice č. 133–139, 161, 168, roky 1757–1850.

Sbírka pozemkových knih Plzeň č. 134, 135, 136, roky 1694–1850.

Sbírka pozemkových knih Rokycany č. 233, 268, 270, 273, 274, 275, 276, roky 1686–1850.

fond Velkostatek Štáhlavy:

Kniha rozsudků osob obviněných z lesního pychu, i. č. 224, 1787–88.

Kniha žádostí, i. č. 50, 1796–1805.

Konskripce obyvatel Starého Plzece, i. č. 169, 1775.

Protokol soudních dní, i. č. 223, 1782–1786.

Seznam obyvatelstva k předpisu daně z hlavy, i. č. 201–204, 1816–1824.

Soupis poddaných, i. č. 44–49, 1803–1817.

Urbář panství Štáhlavy-Nebílovy, i. č. 6, 1719.

Vrchnostenská nařízení, i. č. 32, 1816–1823.

mapy a plány uložené ve fondu velkostatku:

Přehledná mapa velkostatku Štáhlavy, J. A. Knittl, I. díl, i. č. 2531; II. díl, i. č. 2532, polovina 18. století.

Velkostatek Štáhlavy, i. č. 2533, 1877

Pozemky dvora Štáhlavy, i. č. 2546

Pozemky dvora Sedlec, i. č. 2547

Plán na stavbu hájovny ve Štáhlavech, i. č. 2574, 1857

Státní okresní archiv Plzeň-jih v Blovicích

fond Farní archiv Starý Plzenec:

Stav duší (Status animarum), i. č. 2a, 1838.

Kniha birmovanců, i. č. 5, 1758–1908

fond Archiv obce Starý Plzenec:

Kniha pachtu pozemků příjmu vydání, i. č. 6, 1790–1815.

Tabelární přehled zrušených robot, 1848

Ústřední archiv zeměměřičský a katastrální

Fond B2/a/6/, Mapy ke Stabilnímu katastru, Plzeňský kraj, Panství Štáhlavy, 1838:

Lhůta, i. č. 3970; Sedlec i. č. 6784; Starý Plzenec, i. č. 7307; Štáhlavy, i. č. 7808

Seznam literatury

- Wilhelm ABEL (ed.), *Handwerksgeschichte in neuer Sicht*. Göttingen 1978².
- Richard ADAIR, *Courtship, illegitimacy and marriage in early modern England*. Manchester 1996.
- Karel Václav ADÁMEK, *Lid na Hlinecku*. Praha 1900.
- Karel Václav ADÁMEK, *Příspěvky k dějinám selského lidu z okolí Hlinska v 18. věku*, Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Třída I., ročník VI., 1897, s. 1–76.
- Walter ACHILLES, *Landwirtschaft in der frühen Neuzeit*. Enzyklopädie deutscher Geschichte 10. München 1991.
- Sune AKERMAN – Hans Christian JOHANSEN – David GAUNT (ed.), *Social and Economic Studies in Historical Demography in the Baltic Area*. Odense 1978.
- Kurt W. ALT – Ariane KEMKES-GROTTENTHALER (ed.), *Kinderwelten. Anthropologie – Geschichte – Kulturvergleich*. Köln – Weimar – Wien 2002.
- George ALTER – Catherine CAPRON – Muriel NEVEN – Michel ORIS, *When Dad Died: Household Economy and Family Culture in Nineteenth Century East Belgium*, in: Renzo Derosas – Michel Oris (ed.), *When Dad Died. Individuals and Families Coping with Family Stress in Past Societies*. Bern 2002, s. 389–420.
- Rudolf ANDĚL, *Demografické poměry na lenních statcích Frydlantska v první polovině XVII. století*, HD 5, 1971, s. 66–75.
- Theodor ANTL – Josef PEKAŘ, *Kojákovice. Materiály k dějinám české vesnice*, ČČH 7, 1901, s. 163–187.
- Zora APÁTHYOVÁ–RUSNÁKOVÁ, *Príspevok ku klasifikácii vidieckej rodiny na Slovensku*, Slovenský národopis 20, 1972, s. 449–460.
- Sara ARBER (ed.), *Families and Households: Divisions and Change*. London 1992.
- Philippe ARIÈS, *L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*. Paris 1960.
- Philippe ARIÈS, *Geschichte der Kindheit*. München 1975.
- Philippe ARIÈS, *The Dead in the Early Middle Ages. Commentator at Annual Meeting of the American Historical Association*. Washington 1980.
- Philippe ARIÈS – Georges DUBY, *Histoire de la vie privée*. I. De l'Empire romain à l'an mil. Paris 1985; II. De l'Europe féodale à la Renaissance. Paris 1985; III. De la Renaissance aux Lumières. Paris 1986; IV. De la Révolution à la Grande guerre. Paris 1987; V. De la Première Guerre mondiale à nos jours. Paris 1987.
- Jean-Pierre BARDET – Jacques DUPÂQUIER, *Histoire des populations de l'Europe*. I. Des origines aux prémices de la révolution démographique. Paris 1997; II. La révolution démographique, 1750–1914. Paris 1998; III. Les temps incertains, 1914–1998. Paris 1999.

- František BARTOŠ, *Naše děti. Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesie, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888.
- František BARTOŠ, *Příspěvky k charakteristice našeho lidu*. Brno 1905.
- František BARTOŠ, *Lid a národ*. Sebrané rozpravy národopisné a literární Františka Bartoše, svazek druhý. Velké Meziříčí 1885.
- František BATĚK – Hana HRACHOVÁ – Petr PRÁŠIL, *Rokycansko na starých pohlednicích*. Hostivice 2007.
- Jaroslav BATĚK, *Hospodaření na štáhlavském velkostatku v období přechodu od trojhonné soustavy ke střídavému hospodaření*. Disertační kandidátská práce z československých dějin, FFUK. Praha 1990.
- Jaroslav BATĚK, *Z dějin Štáhlav*. Okresní muzeum v Blovicích 1967.
- Rainer BECK, *Frauen in Krise. Eheleben und Ehescheidung in der ländlichen Gesellschaft Bayerns während des Ancien Régime*, in: Richard van Dülmen (ed.), *Dynamik der Tradition, Studien zur historischen Kulturforschung*. Frankfurt am Main 1992, s. 137–212.
- Rainer BECK, *Illegitimität und voreheliche Sexualität auf dem Land. Unterfinning, 1671–1770*, in: Richard van Dülmen (ed.), *Kultur der einfachen Leute. Bayerisches Volksleben vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*. München 1983, s. 112–150.
- Rainer BECK, *Unterfinning. Ländliche Welt vor Anbruch der Moderne*. München 1993.
- Walter BEHRENDT – Eva HAUCK, *Der Teufel und das alte Weib. Ein Exempel-Motiv im Drama des 16. Jahrhunderts*, in: Ulrike Gaebel – Erika Kartschoke (ed.), *Böse Frauen – Gute Frauen: Darstellungskonventionen in Texten und Bildern des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*. Trier 2001, s. 239–251.
- Heinz BEIßNER, *Ehebeschreibung (Ehevertäge) in den Ämtern Bückeberg und Arensburg von 1740 bis 1770*, ZAA 34, 1986, s. 160–175.
- Pavel BĚLINA, *K počátkům statistiky v českých zemích*, ČSČH 25, 1977, s. 63–86.
- Pavel BĚLINA, *Postavení a úloha lidu v teorii osvícenského absolutismu. Lid a lidová kultura národního obrození*. Praha 1983.
- Pavel BĚLINA, *Teoretické kořeny a státní praxe osvícenského absolutismu v habsburské monarchii*, ČSČH 29, 1981, s. 879–905.
- Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny země Koruny české X, 1740–1792*. Praha – Litomyšl 2001.
- Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Liblínské panství po třicetileté válce*, *Minulostí Rokycanska* 8, 1971, s. 18–29.
- Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Obyvatelstvo Rokycan a poddanských vesnic po válce třicetileté*, MZK 6, 1968, s. 190–207.
- Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Plzeňské vesnice v polovině 19. století*, ČL 49, 1962, s. 121–129.
- Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Příspěvek k poznání populačních a bytových poměrů v první polovině 19. století ve Starém Plzenci*, HD 4, 1970, s. 60.

- Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Staré míry, váhy a peníze*, Kroniky a minulost 4, Západočeské muzeum Plzeň 1983.
- Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Vývoj mortality v Plzni v l. 1750–1800*, MZK 17, 1981, s. 77–86.
- Lutz K. BERKNER, *Inheritance, land tenure and peasant family structure: a German regional comparasion*, in: Jack Goody – Joan Thirsk – Edward Palmer Thompson (ed.), *Family and Inheritance: Rural Society in Western Europe 1200–1800*. Cambridge 1976, s. 71–95
- Lutz K. BERKNER, *The Stem Family and the Developmental Cycle of the Peasant Household: An Eighteenth-Century Austrian Example*, *American Historical Review* 77, 1972, s. 398–418.
- Lutz K. BERKNER – Franklin F. MENDELS, *Inheritance Systems, Family Structure, and Demographic Patterns in Western Europe 1700–1900*, in: Charles Tilly (ed.), *Historical Studies of Changing Fertility*. Princenton 1978, s. 209–223
- Lenard R. BERLANSTEIN, *Illegitimacy, Concubinage and Proletarianization in a French Town, 1760–1940*, *JFH* 5, 1980, s. 360–374.
- Alexandr BERNDORF, *Z utrpení selského lidu na Kasejovicku*, *Plzeňsko VIII*, 1926, s. 118–119.
- Alexandr BERNDORF, *K historii selských rebelií a poddanství v našem kraji*, *Plzeňsko VIII*, 1926, s. 72–74.
- Boyd Midi BERRY – Roger S. SCHOFIELD, *Age at baptism in pre-industrial England*, *Population studies* 25, 1971, s. 453–463.
- Anton BLASCHKA, *Das Trautenauer Untertanenverzeichnis vom Jahre 1651*, *JbDRGV* 1925, s. 110–148.
- Anton BLASCHKA, *Die Bevölkerung Nordostböhmens nach dem Dreißigjährigen Kriege*, *JbDRGV* 1930, s. 215–229.
- Antonín BLAŽEK, *Poddanství na panství hrochovo-týneckém v XVIII. věku*, *ČL* 14, 1905, s. 163–168.
- Peter BLICKLE (ed.), *Landgemeinde und Stadtgemeinde in Mitteleuropa. (Ein struktureller Vergleich)*. München 1991.
- Antonín BOHÁČ, *Přirozená měna obyvatelstva na Moravě a ve Slezsku*, *Národopisný věstník československý IV*, Praha 1909.
- Jean-Claude BOLOGNE, *Svatby. Dějiny svatebních obřadů na Západě*. Praha 1997.
- Lloyd BONFIELD, *Developments in European Family Law*, in: David I. Kertzer – Marzio Barbagli (ed.), *The History of the European Family, I. Family Life in Early Modern Times 1500–1789*. Yale University 2001, s. 87–124.
- Tomáš BOROVSÝ – Bronislav CHOCHOLÁČ – Pavel PUMPR (ed.), *Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*. Brno 2007.

- Peter BORSCHIED, *Alltagsgeschichte – Modetorheit oder neues Tor zur Vergangenheit?*, in: Wolfgang Schieder – Volker Sellin (ed.), *Sozialgeschichte in Deutschland* 3. Göttingen 1987, s. 78–100.
- Peter BORSCHIED, *Geschichte des Alters. 16.–18. Jahrhundert*. Münster 1987
- Peter BORSCHIED, *Geschichte des Alters vom Spätmittelalter zum 18. Jahrhundert*. München 1989.
- Peter BORSCHIED, *Romantick love or material interest: choosing partners in nineteenth-century Germany*, JFH 11, 1986, s. 157–168.
- Jeremy BOULTON, *London Widowhood Revisited*, *Continuity and Change* 5, 1990, s. 323–55.
- Pierre BOURDIEU, *Boden und Heiratsstrategien*, in: Týž, *Sozialer Sinn. Kritik der theoretischen Vernunft*. Frankfurt am Main 1987, s. 264–287.
- Pierre BOURDIEU, *Marriage Strategies as Strategies of Social Reproduction*, in: R. Forster – O. Ranum (ed.), *Family and Society*. Baltimore 1976, s. 117–142.
- J. BOŽEK, *Čeští sedláci a jejich vrchnosti od r. 1626 do konce 17. století*, *Osvěta* 1906, s. 876–892, 957–969, 1071–1080.
- Helmut BRÄUER, *Probleme der Migration von Handwerkern und Gesellen während des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit*, *Beiträge zur historischen Sozialkunde* 19, 1989, s. 78–82.
- Stefan BRAKENSIEK (ed.), *Generationengerechtigkeit? Normen und Praxis im Erb- und Ehegüterrecht 1500–1850*, *Zeitschrift für historische Forschung*, Beiheft 37, Berlin 2006.
- Konrad BRANDNER, *Die Bevölkerung der Pfarre Weichselboden in Steiermark*. Graz 1920.
- Wilhelm BRAUNEDER, *Die Entwicklung des bäuerlichen Erbrechtes*, in: Alfons Dworsky – Harmut Schider (ed.), *Die ehre Erbhof. Analyse einer jungen Tradition*. Salzburg – Wien 1980, s. 55–67.
- Hilde BRAS – Muriel NEVEN, *The effects of siblings on the migration of women in two rural areas of Belgium an the Netherlands, 1829–1940*, *Population studies* 61, 2007, s. 53–71.
- Stefan BREIT, *„Leichtfertigkeit“ und ländliche Gesellschaft. Voreheliche Sexualität in der frühen Neuzeit*. München 1991.
- James O. BROWN – Markus CERMAN, *Forschungen zur Sozialgeschichte der Familie in der österreichisch–ungarischen Monarchie*, in: Franz X. Eder – Peter Feldbauer – Erich Landsteiner (ed.), *Wiener Wege der Sozialgeschichte. Themen – Perspektiven – Vermittlungen*. Wien – Köln – Weimar 1997, s. 119–144.
- James O. BROWN – Markus CERMAN, *The Social History of the Family in the Territories of the Austrian Monarchy*, *Austrian History Yearbook* 29, 1998, s. 265–288.

- Jim BROWN, *Becoming widowed: rural widows in Lower Austria, 1788–1848*, The History of the Family 7: Special Issue Widows in European Society, ed. Richard WALL, 2002, s. 117–124.
- Josef BROŽ, *Mzdy čeledi při dvorech města Plzně v 17. století*, ČDV 1925, s. 288.
- Wolfgang BRÜCKNER, *Populäre Druckgraphik Europas: Deutschland vom 15. bis zum 20. Jahrhundert*. München 1975.
- Otto BRUNNER, *Das „ganze Haus“ und die alteuropäische Ökonomik*, in: Týž, *Neue Wege der Verfassungs- und Sozialgeschichte*, 2. rozšířené vydání, Göttingen 1968, s. 103–127.
- Neithardt BULST – Joseph GOY – Jochen HOOCK (ed.), *Familie zwischen Tradition und Moderne. Studien zur Geschichte der Familie in Deutschen und Frankreich vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Göttingen 1981.
- Pavla BURDOVÁ, *Nařízení o užívání příjmení v 18. století*, Demografie 29, 1987, s. 348–349.
- Pavla BURDOVÁ, *Poměry námezdně pracujících v zemědělství na Mnichovohradištsku po třicetileté válce*, SAP 4, 1954, s. 99–119.
- André BURGUIÈRE (ed.), *Geschichte der Familie*. I. Altertum. Frankfurt am Main 1996; II. Mittelalter. Frankfurt am Main 1997; III. Neuzeit. Frankfurt am Main 1997; IV. 20. Jahrhundert. Frankfurt am Main 1997.
- Peter BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví*. Praha 2004.
- Peter BURKE, *The French Historical Revolution. The Annales School 1929–1989*. Stanford 1990.
- Václav BŮŽEK – Jaroslav DIBELKA (ed.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*. České Budějovice 2007.
- Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (ed.), *Člověk českého raného novověku*. Praha 2007.
- Václav BŮŽEK – Dana ŠTEFANOVÁ (edd.), *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*. České Budějovice 2001.
- A. CERMAN, *Vývoj soukromého práva k půdě v 19. století*, Zemědělský archiv 3, 1912, s. 210–11.
- Markus CERMAN, *Agrarische Klassenstruktur und sozioökonomische Entwicklung in Böhmen im 17. und 18. Jahrhundert*, in: Thomas Winkelbauer (ed.), *Kontakte und Konflikte: Böhmen, Mähren und Österreich*. Waidhofen 1993, s. 215–230.
- Markus CERMAN, *Bohemia after Thirty Years' War: Some Theses on Population Structure, Marriage and Family*, JFH 19, 1994, s. 149–175.
- Markus CERMAN, *Central Europe and the „European Marriage Pattern“: Marriage Patterns and Family Structure in Central Europe, Sixteenth through Nineteenth Centuries*, in: Richard Wall – Tamara K. Hareven – Josef Ehmer with the assistance of Markus Cerman (edd.), *Family History Revisited. Comparative Perspectives*. Newark – London 2002, s. 282–307.

- Markus CERMAN, *Das Projekt „Soziale Strukturen in Böhmen, 16.–19. Jahrhundert“*, Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen 5, 1999, s. 185–203.
- Markus CERMAN, *Historické formy rodiny v Rusku a na Ukrajině v evropském srovnání (mezinárodní workshop ve Vídni)*, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 2, 2002, s. 76–90.
- Markus CERMAN, *Mitteleuropa und die „europäischen Muster“*. *Heiratsverhalten und Familienstruktur in Mitteleuropa, 16.–19. Jahrhundert*, in: Josef Ehmer – Tamara K. Hareven – Richard Wall (ed.), *Historische Familienforschung. Ergebnisse und Kontroversen. Michael Mitterauer zum 60. Geburtstag*. Frankfurt am Main – New York 1997, s. 327–346.
- Markus CERMAN, *Rural Economy and Society*, in: Peter H. Wilson (ed.), *A Companion to Eighteenth-Century Europe*. New York 2008, s. 47–65.
- Markus CERMAN, *Social structure and land markets in late medieval central and east-central Europe*, *Continuity and Change* 23, 2008, s. 55–100.
- Markus CERMAN, *Unterbäuerliche Schichten in ländlichen Gesellschaften des spätmittelalterlichen östlichen Mitteleuropa*, *Bohemia* 46, 2005, s. 373–401.
- Markus CERMAN, *Venkovské společnosti a agrárně-dějepisecské tvoření modelů v nové perspektivě. Srovnávací analýza středo- a východoevropských agrárních struktur od 14. do 17. století*, *ČMM* 120, 2001, s. 337–395.
- Markus CERMAN – Robert LUFT (ed.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*. *Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit*. München 2005.
- Markus CERMAN – Lenka MATUŠÍKOVÁ – Hermann ZEITLHOFER, *Rozbor pramenů s použitím počítače: projekt „Sociální struktury v Čechách“*, *AČ* 49, 1999.
- Markus CERMAN – Eduard MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750*, *ČČH* 98, 2000, s. 737–773.
- Markus CERMAN – Eduard MAUR – Hermann ZEITLHOFER, *Wirtschaft, Sozialstruktur und Besitztransfer*, in: Markus Cerman – Hermann Zeitlhofer (ed.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften 16.–19. Jahrhundert*. Wien – München 2002, s. 262–285.
- Markus CERMAN – Hermann ZEITLHOFER (ed.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften 16.–19. Jahrhundert*. Wien – München 2002.
- Markus CERMAN – Sheilagh C. OGILVIE, *Proto-Industrialisierung in Europa. Industrielle Produktion vor dem Fabrikszeitalter*. Wien 1994.
- Donald COLEMAN, *Proto-industrialization: a concept too many*, *Economic History Review* 36, 1983, s. 435–448.
- Alain COLLOMP, *Spannung, Konflikt und Bruch. Familienkonflikte und häusliche Gemeinschaften in der Haute-Provence im 17. und 18. Jahrhundert*, in: Hans

- Medick – David Sabeau (ed.), *Emotionen und materielle Interessen. Sozialanthropologische und historische Beiträge zur Familienforschung. Fünfzehn Beiträge.* Göttingen 1984, s. 199–230.
- Christoph CONRAD – Hans Joachim von KONDRATOWITZ (ed.), *Gerontologie und Sozialgeschichte. Wege zu einer historischen Betrachtung des Alters.* Berlin 1983.
- Christoph CONRAD – Hans Joachim von KONDRATOWITZ (ed.), *Zur Kulturgeschichte des Alterns.* Berlin 1993.
- Werner CONZE, *Sozialgeschichte der Familie. Neue Literatur – Probleme der Forschung*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 65, 1978, s. 357–369.
- Jean CUISENIER – Martine SEGALLEN (ed.), *The Family Life Cycle in European Societies – Le cycle de la vie familiale dans les sociétés européennes.* Mouton 1977.
- Dagmar CULKOVÁ, *Dotazník o stavu poddaných z roku 1802*, ČL 69, 1982, s. 231–233.
- Barbara CZERANNOWSKI, *Das bäuerliche Altenteil in Holstein, Lauenburg und Angeln 1650–1850. Eine Studie anhand archivalischer und literarischer Quellen*, Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte Schleswig–Holsteins 20, Neumünster 1988.
- Kateřina ČADKOVÁ – Milena LENDEROVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ (ed.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie.* Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále, 27.–28. dubna 2006. Pardubice 2006.
- Eliška ČAŇOVÁ, *K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov*, HD 27, 2003, s. 243–249.
- Eliška ČAŇOVÁ, *Populační vývoj od poloviny 17. století do konce 18. století*, HD 12, 1987, s. 153–176.
- Eliška ČAŇOVÁ, *Prameny k vývoji migrací v Čechách (17. a 18. stol.)*, HD 10, 1986, s. 145–60.
- Eliška ČAŇOVÁ, *Rekonstrukce rodin (příspěvek k metodice historickodemografického výzkumu)*, AČ 33, 1983, s. 17–23.
- Eliška ČAŇOVÁ, *Sezónní pohyb narozených v předstatistickém období*, Demografie 32, 1990, s. 41–44.
- Eliška ČAŇOVÁ, *Složení domácností v Čechách v roce 1651*, HD 16, 1992, s. 63–66.
- Eliška ČAŇOVÁ, *Soupis poddaných podle víry a studium historické rodiny*, AČ 42, 1992, s. 28–34.
- Eliška ČAŇOVÁ, *Studium historické rodiny*, Demografie 34, 1992, s. 131–136.
- Eliška ČAŇOVÁ, *Vliv mortalitních krizí na vývoj porodnosti*, Demografie 25, 1983, s. 144–149.
- Eliška ČAŇOVÁ, *Vývoj úmrtnosti od poloviny 17. do poloviny 19. století*, AČ 27, 1977, s. 222–225.

- Eliška ČAŇOVÁ – Pavla HORSKÁ, *Existuje střeoevropský model rodiny pro předstatistické období?*, in: Zdeněk Pavlík (ed.), *Sňatečnost a rodina*. Praha 1992, s. 90–103.
- Eliška ČAŇOVÁ – Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR, *Les listes nominatives de la Bohême, sources de données pour l'histoire sociale et la démographie historique*, *Annales de démographie historique* 24, 1987, s. 295–312.
- F. J. ČEČETKA, *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha 1900.
- Jaroslav ČECHURA, *Broumovská rebelie*. Praha 1997.
- Jaroslav ČECHURA, *Broumovsko 1615–1754: nový rozměr evropské protoindustrie*, *ČNM – řada historická* 163, 1996, s. 61–88.
- Jaroslav ČECHURA, *Černínové versus Kysibelští*. Praha 2003.
- Jaroslav ČECHURA, *Die Gutswirtschaft des Adels in Böhmen in der Epoche vor der Schlacht am Weißen Berg*, *Bohemia* 36, 1995, s. 1–18.
- Jaroslav ČECHURA, *Die Struktur der Grundherrschaften im mittelalterlichen Böhmen unter besonderer Berücksichtigung der Klosterherrschaften*, *Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte* 39, 1994, s. 146–56.
- Jaroslav ČECHURA, *Mikrohistorie – nová perspektiva dějepisectví konce tisíciletí*, *DaS* 1994/1, s. 2–5.
- Jaroslav ČECHURA, *Mikrohistorie konfliktu či historické události: březnový patent Leopolda I. a rolnická rebelie roku 1680*, *SSD* 6, 2001, s. 93–102.
- Jaroslav ČECHURA, *Selské rebelie roku 1680*. Praha 2001.
- Jaroslav ČECHURA, *Sociální struktura Plzeňska ve 14.–17. stol. a její zpracování*, *MZK* 23, 1987, s. 171–182.
- Jaroslav ČECHURA, „...toho roku byla velká nadúroda ořechů“. *Objektivní a subjektivní moment v peticích selských revolt 17. století – příklad Kysíbl*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (ed.), *Historik nechtěných dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*. Praha 2003, s. 211–220.
- Jaroslav ČECHURA, *Žili snad na panství Frýdlant v 17. století lvi? K metodice studia velkostatkových struktur střední Evropy raného novověku*, *ČNM – řada historická* 168, 1999, s. 1–20.
- Jaroslav ČECHURA – Jana ČECHUROVÁ, *Mobilita v jedné české pobělohorské vsi: Pelejovice 1650–1700*, in: Zdeněk Kárník – Jiří Štaif (ed.), *K novověkým sociálním dějinám českých zemí I. Čechy mezi tradicí a modernizací 1566–1848*. Praha 1999, s. 94–124.
- Václav ČEPELÁK, *Povstání nevolníků v západních Čechách r. 1680*. Plzeň 1956.
- Václav ČEPELÁK, *Waldsteinské železářny v Sedlci, kolébka Škodových závodů*, *SDPVT* 1, 1954, s. 147–169.
- Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*. Praha 1930.
- Václav ČERNÝ, *Pozemková reforma v XVIII. století*, *ČDV* 14, 1927.
- Václav ČERNÝ, *Staroplzeňský boj za právo*. Starý Plzenec 1941.
- Československá vlastivěda*. Díl III. Lidová kultura. Praha 1968.

- Československá vlastivěda. Řada II. Národopis. Praha 1936.
- Václav DAVÍDEK, *Statistické příspěvky o demografii české země v 18. a do poloviny 19. století*, Demografie 9, 1967, s. 142–154, 250–260.
- Julia DAVIS, *Land and Family in Pisticci*. New York 1973.
- Natalie Zemon DAVIS, *Frauen und Gesellschaft am Beginn der Neuzeit*. Frankfurt am Main 1989.
- Dějiny hmotné kultury II/2. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha 1997.
- Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996.
- Dějiny Plzně I. Od počátku do roku 1788*. Plzeň 1965.
- Josef DEMLEITNER – Adolf ROTH, *Der weg zur Volksgenealogie. Anleitung zur übersichtlichen Darstellung des sippenkundlichen Inhalts der Kirchenbücher in Familienbüchern*. München – Berlin 1936².
- Demografie nejen pro demografy*. Praha 1998.
- John DEMOS, *A Little Commonwealth: Family Life in Plymouth Colony*. New York 1970.
- Renzo DEROSAS – Michel ORIS (ed.), *When Dad Died. Individuals and Families Coping with Family Stress in Past Societies*. Bern 2002.
- Isabelle DEVOS – Liam KENNEDY (ed.), *Marriage and rural economy. Western Europe since 1400*. Turnhout 1999.
- Tereza DIEWOKOVÁ, *Obraz ideální matky v díle J. J. Rousseaua a jeho recepcce ve střední Evropě*, Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C, Fakulta humanitních studií 7, 2001, s. 59–70.
- Jaroslav DIBELKA, *K novým možnostem studia trestněprávní problematiky. Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva na treboňském panství (1650–1750)*, ČČH 106, 2008, s. 19–53
- Jaroslav DIBELKA, *Obranné strategie „zmrhaných“ žen na jindřichohradeckém panství v 17. a na počátku 18. století*, HD 31, 2007, s. 5–20.
- Lumír DOKOUPIL – Ludmila FIALOVÁ – Eduard MAUR – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha 1999.
- Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Charakteristické rysy vývoje úmrtnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století*, HD 12, 1987, s. 193–206.
- Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *K základním tendencím vývoje populace Moravy od třicetileté války do revoluce 1848*, HD 18, 1994, s. 105–114.
- Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Úmrtnost kojenců a mladších dětí v českých zemích na sklonku feudalismu*, HD 11, 1987, s. 141–158.
- Eduard DOMLUVIL, *Obrazy ze života rolnického na Valašsku od XVI. do XIX. století*. Meziříčí nad Bečvou 1900.
- Martin DRIBE, *Leaving home in a peasant society. Economic fluctuations, household dynamics and youth migration in southern Sweden, 1829–1866*. Lund 2000.

- Martin DRIBE – Christer LUNDH, *Gender aspects of inheritance strategies and land transmission in rural Scania. Sweden, 1720–1840*, *The History of the Family* 10, 2005, s. 293–308.
- Martin DRIBE – Christer LUNDH, *Retirement as a strategy for land transmission: a micro-study of pre-industrial rural Sweden*, *Continuity and Change* 20, 2005, s. 165–192.
- Drobné spisy Bohuše sv. pána Riegra I*. Praha 1914.
- Ota DUBSKÝ, *Několik poznámek k národopisu Plzeňska*, *Sborník městského historického musea v Plzni* 5, 1920, s. 85–96
- Georges DUBY – Michelle PERROT, *Histoire des femmes en Occident*. I. L'Antiquité. Paris 1991; II. Le Moyen âge. Paris 1991; III. XVIe–XVIIIe siècles. Paris 1991; IV. Le XIXe siècle. Paris 1991; V. Le XXe siècle. Paris 1991.
- Richard van DÜLMEN, *Bezcitní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*. Praha 2003.
- Richard van DÜLMEN (ed.), *Dynamik der Tradition, Studien zur historischen Kulturforschung*. Frankfurt am Main 1992.
- Richard van DÜLMEN, *Frauen vor Gericht. Kindsmord in der frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main 1991.
- Richard van DÜLMEN, *Gesellschaft der Frühen Neuzeit. Kulturelles Handeln und sozialer Prozess*. Wien – Köln – Weimar 1993.
- Richard van DÜLMEN, *Historische Anthropologie*. Köln – Weimar – Wien 2001.
- Richard van DÜLMEN, *Kultur und Alltag in der frühen Neuzeit I-III*. München 1990–1994.
- Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*. Díl 1: Dům a jeho lidé. Praha 1999; Díl 2: Vesnice a město. Praha 2006; Díl 3: Náboženství, magie, osvícenství. Praha 2006.
- Richard van DÜLMEN, *Theater des Schreckens. Gerichtspraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit*. München 1988.
- Christophe DUHAMELLE – Jürgen SCHLUMBOHM (ed.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*. Göttingen 2003.
- Christophe DUHAMELLE – Jürgen SCHLUMBOHM, *Einleitung: Vom „europäischen Heiratsmuster“ zu Strategien der Eheschließung?*, in: Titíž (ed.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*. Göttingen 2003, s. 11–33.
- Jacques DUPÂQUIER et al. (ed.), *Marriage and Remarriage in Populations of the Past*. London 1981.
- Jacques DUPÂQUIER, *L'autorégulation de la population française (16e–18e siècle)*, in: Týž (ed.), *Histoire de la population française II*. Paris 1988, s. 413–436.
- Jacques DUPÂQUIER, *La population française au XVIIe et XVIIIe siècles*. Paris 1979.
- Jacques DUPÂQUIER, *Úvod ke kulatému stolu o rodině*, HD 16, 1992, s. 7–10.

- Renate DÜRR, *Mägde in der Stadt. Das Beispiel Schwäbisch Hall in der Frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main 1995.
- Ladislav DUŠEK, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří v l. 1701–1850*, ÚSH 1985, s. 143–239.
- Ladislav DUŠEK – Ludmila FIALOVÁ, *Age structure of the population of Česká Kamenice in 1670–1750*, HD 13, 1989, s. 59–124.
- Sabina DUŠKOVÁ, *Demografický vývoj Ústí nad Labem v 19. století*, HD 24, 2000, s. 109–162.
- Alfons DWORSKY – Harmut SCHIDER (ed.), *Die ehre Erbhof. Analyse einer jungen Tradition*. Salzburg – Wien 1980.
- Ivana EBELOVÁ – Michal ŘEZNÍČEK – Klára WOITSCHOVÁ – Jiří WOITSCH, *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska V. Židovské obyvatelstvo v Čechách v letech 1792–1794*. Praha 2007.
- Josef EHMER, *Bevölkerungsgeschichte und Historische Demographie 1800–2000*. München 2000.
- Josef EHMER, *Heiratsverahlten, Sozialstruktur, ökonomischer Wandel. England und Mitteleuropa in der Formationsperiode des Kapitalismus*. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 92. Göttingen 1991.
- Josef EHMER, *House and the Stem Family in Austria*, in: Antoinette Fauve-Chamoux – Emilio Ochiai (ed.), *House and Stem Family in Eurasian Perspective*. Kyoto 1998, s. 59–81.
- Josef EHMER, *Sozialgeschichte des Alters*. Frankfurt am Main 1990.
- Josef EHMER, *Zur Stellung alter Menschen in Haushalt und Familie. Thesen auf der Grundlage von quantitativen Quellen aus europäischen Städten seit dem 17. Jahrhundert*, in: Helmut Konrad (ed.), *Der alte Mensch in der Geschichte*. Wien 1982, s. 62–106.
- Josef EHMER – Peter GUTSCHNER (ed.), *Das Alter im Spiel der Generationen. Historische u. Sozialwissenschaftliche Beiträge*. Wien 2000.
- Josef EHMER – Tamara K. HAREVEN – Richard WALL (ed.), *Historische Familienforschung. Ergebnisse und Kontroversen*. Michael Mitterauer zum 60. Geburtstag. Frankfurt am Main – New York 1997.
- Josef EHMER – Michael MITTERAUER (ed.), *Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften*. Wien 1986.
- Wilfried EHRMANN, *Das Ausgedinge im 19. Jahrhundert im österreichischen Donauraum*. Dissertation Wien 1976.
- Norbert ELIAS, *Zum Begriff des Alltags*, in: Kurt Hammersch – Michael Klein: *Materialien zur Soziologie des Alltags*. Opladen 1978, s. 22–29.
- Rainer S. ELKAR, *Schola migrationis. Überlegungen und Thesen zur neuzeitlichen Geschichte der Gesellenwanderungen aus der Perspektive quantitativer Untersuchungen*, in: Klaus Roth (ed.), *Handwerk in Mittel- und Südosteuropa. Mobilität, Vermittlung und Wandel im Handwerk des 18. bis 20. Jahrhunderts*. München 1987, s. 87–108.

- Theo ENGELN – Arthur P. WOLF (ed.), *Marriage and the family in Eurasia. Perspectives on the Hajnal hypothesis*. Amsterdam 2005.
- Ulrich ENGELHARDT (ed.), *Handwerker in der Industrialisierung. Lage, Kultur und Politik vom späten 18. bis ins frühe 20. Jh.* Stuttgart 1984.
- Rolf ENGELSING, *Der Arbeitsmarkt der Dienstboten im 17., 18. und 19. Jahrhundert*, in: Hermann Kellenbenz (ed.), *Wirtschaftspolitik und Arbeitsmarkt*. München 1974, s. 159–237.
- François ETIENNE, *Unterschichten und Armut in rheinischen Residenzstädten des 18. Jahrhunderts*, *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 62, 1975, s. 433–464.
- Richard J. EVANS – William Robert LEE, *The German Family. Essays on the Social History of the Family in 19th and 20th Century Germany*. London – New Jersey 1981.
- Cissie FAIRCHILDS, *Domestic Enemies. Servant and Their Masters in Old Regime France*. Baltimore – London 1984.
- Antoinette FAUVE-CHAMOUX, *Besitzweitergabe, familiäre Machtverhältnisse und Rolle der Frauen im Frankreich des 18. und 19. Jahrhunderts*, in: Reiner Prass – Jürgen Schlumbohm – Gérard Béaur – Christophe Duhamelle (ed.), *Ländliche Gesellschaften in Deutschland und Frankreich, 18.–19. Jahrhundert*. Göttingen 2003, s. 167–186.
- Antoinette FAUVE-CHAMOUX, *K historii vdov*, HD 23, 1999, s. 15–28.
- Antoinette FAUVE-CHAMOUX, *Od rodiny k domácnosti v preindustriální Evropě (16.–18. století)*, HD 16, 1992, s. 50–51.
- Antoinette FAUVE-CHAMOUX, *Quitter la maison: enfance et domesticité dans les Pyrénées centrales (1793–1911)*, in: Marie Koldinská – Alice VELKOVÁ (ed.), *Historik nechtěných dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*. Praha 2003, s. 129–139.
- Antoinette FAUVE-CHAMOUX – Ludmila FIALOVÁ (ed.), *Le phénomène de la domesticité en Europe, XVIe–XXe siècles*, *Acta demographica* 13, 1997, s. 75–94.
- Antoinette FAUVE-CHAMOUX – Emilio OCHIAI (ed.), *House and Stem Family in Eurasian Perspective*. Kyoto 1998.
- Antoinette FAUVE-CHAMOUX – Richard WALL, *Domestic servants in comparative perspective: Introduction*, *The History of the Family* 10, 2005, s. 345–354.
- David L. FEATHERMAN, *Gesellschaftlicher Strukturwandel, soziale Mobilität und Lebenslauf*, in: Angsgar Weymann (ed.), *Handlungsspielräume: Untersuchung zur Individualisierung und Institutionalisierung von Lebensläufen in der Moderne*. Stuttgart 1989, s. 61–75.
- Helmuth FEIGL, *Bäuerliches Erbrecht und Erbgewohnheiten in Niederösterreich*, *Jahrbuch für Landeskunde* 33, 1967, s. 161–183.
- Helmuth FEIGL, *Die Auswirkungen der theresianisch–josephinischen Reformgesetzgebung auf die ländliche Sozialstruktur Österreichs*, in: Richard Georg Plaschka (ed.), *Österreich im Europa der Aufklärung 1*. Wien 1985, s. 45–66.

- Helmuth FEIGL, *Heiratsbriefe und Verlassenschaftsabhandlungen als Quellen zur Alltagsgeschichte*, in: Helmuth Feigl – Othmar Pickl (ed.), *Methoden und Probleme der Alltagsforschung im Zeitalter des Barock* (Veröffentlichungen der Kommission für Sozial-, Wirtschafts- und Stadtgeschichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 5). Wien 1982, s. 83–99.
- Helmuth FEIGL, *Zur Rechtslage der unterbäuerlichen Schichten im 15., 16. und 17. Jahrhundert*, in: Herbert Knittler (ed.), *Wirtschafts- und sozialgeschichtliche Beiträge* (Festschrift für Alfred Hoffmann). Wien 1979, s. 247–271.
- Helmuth FEIGL – Othmar PICKL (ed.), *Methoden und Probleme der Alltagsforschung im Zeitalter des Barock* (Veröffentlichungen der Kommission für Sozial-, Wirtschafts- und Stadtgeschichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 5). Wien 1982.
- Christine FERTIG, *Hofübergabe im Westfalen des 19. Jahrhunderts: Wendepunkt des bäuerlichen Familienzyklus?*, in: Christophe Duhamelle – Jürgen Schlumbohm (ed.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*. Göttingen 2003, s. 65–92.
- Christine FERTIG – Volker LÜNNEMANN – Georg FERTIG, *Inheritance, succession, and familial transfer in rural Westphalia, 1800–1900*, *The History of the Family* 10, 2005, s. 309–326.
- Georg FERTIG, *Demographische Autoregulation in vorindustriellen Bevölkerung*, *Beiträge zur Historischen Sozialkunde* 30, 2000, s. 93–98.
- Georg FERTIG, *The Hajnal hypothesis before Hajnal*, in: Theo Engelen – Arthur P. Wolf (ed.), *Marriage and the family in Eurasia. Perspectives on the Hajnal hypothesis*. Amsterdam 2005, s. 37–50.
- Georg FERTIG, „*Wenn zwey Menschen eine Stelle sehen*“. *Heirat, Besitztransfer und Lebenslauf im ländlichen Westfalen des 19. Jahrhunderts*, in: Christophe Duhamelle – Jürgen Schlumbohm (ed.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*. Göttingen 2003, s. 93–124.
- Ludmila FIALOVÁ, *Česká republika v kontextu evropského demografického vývoje dříve a dnes*, *Demografie* 40, 1998, s. 259–261.
- Ludmila FIALOVÁ, *Historicko-demografický výzkum v 90. letech a výhledy do dalších let*, *SSD* 6, 2001, s. 51–57.
- Ludmila FIALOVÁ, *K vývoji obyvatelstva přirozenou měnou v českých zemích 17. a 18. století*, *HD* 18, 1994, s. 127–166.
- Ludmila FIALOVÁ, *Některé aspekty vývoje sňatečnosti v České republice v nové době z pohledu demografie*, in: Martina Halířová (ed.), *Oznamuje se láskám našim... aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí. Sborník z konference konané 13.–14. září 2007 ve Východočeském muzeu v Pardubicích*. Pardubice 2007, s. 57–60.
- Ludmila FIALOVÁ, *Poznámky k možnostem studia úmrtnosti obyvatelstva českých zemí v 18. století*, *HD* 24, 2000, s. 163–188.

- Ludmila FIALOVÁ, *Příspěvek k možnostem studia sňatečnosti v českých zemích za demografické revoluce*, HD 9, 1985, s. 89–121.
- Ludmila FIALOVÁ, *Sezónnost demografických událostí v českých zemích v 17. až 20. století*, Demografie 37, 1995, s. 9–21.
- Ludmila FIALOVÁ, *Sňatečnost obyvatelstva v českých zemích v 19. století*, SSDD 7/1, 1997, s. 45–58.
- Ludmila FIALOVÁ, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století*, HD 12, 1987, s. 207–242.
- Ludmila FIALOVÁ – Pavla HORSKÁ, *Pražské barokní matriky jako pramen pro studium sociálních dějin*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (ed.), *Historik nechtěných dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*. Praha 2003, s. 71–82.
- František FIEDLER, *Zemědělská politika*. Praha 1899.
- A. FILÁČEK, *Soupis obyvatelstva na Litomyšlsku z roku 1651 jako historický pramen*, ČDV XIII, 1926.
- Jean-Louis FLANDRIN, *Familien. Soziologie – Ökonomie – Sexualität*. Berlin 1978.
- Jean-Louis FLANDRIN, *Families in Former Times. Kinship, Household and Sexuality*. Cambridge 1979.
- Čeněk FLORIÁN, *O výměnku na panství chrudimském okolo r. 1700*, ČDV 10, 1923, s. 109–112.
- Karel FOJTÍK, *Společnost a rodina na moravském Valašsku v druhé polovině XVII. století*, Československá etnografie 10, 1962, s. 1–26.
- Karel FOJTÍK, *Svatba na střední a západní Moravě v 16. a 17. století*, ČL 52, 1965, s. 332–343.
- Laurence FONTAINE – Jürgen SCHLUMBOHM (ed.), *Household strategies for survival, 1600–2000: Fission, faction and cooperation*. Cambridge 2000.
- Dagmar FREIST, *One body, two confessions: mixed marriages in Germany*, in: Ulinka Rublack (ed.), *Gender in early modern history*. Cambridge 2002, s. 275–305.
- Winfried FREITAG, *Haushalt und Familie in traditionellen Gesellschaften: Konzepte, Probleme und Perspektiven der Forschung*, GG 14, 1988, s. 5–37.
- Robert von FRIEDEBURG, *Bauern und Tagelöhner: Die Entwicklung gesellschaftlicher Polarisierung in Schwalm und Knüll im Gewand der traditionellen Dorfgemeinde 1737–1855*, ZAA 39, 1991, s. 44–68.
- Robert von FRIEDEBURG, *Ländliche Gesellschaft und Obrigkeit. Gemeindeprotest und politische Mobilisierung im 18. und 19. Jahrhundert*. Göttingen 1997.
- Gotthard FRÜHSORGE – Rainer GRUENTNER – Beatrix WOLFF METTERNICH (ed.), *Gesinde im 18. Jahrhundert*. Hamburg 1995.
- František GABRIEL, *Lidnatost Čech na počátku 18. století*, Demografie 9, 1967, s. 241–249, 343–348.

- David GAUNT, *Formen der Altersversorgung in Bauernfamilien Nord- und Mitteleuropas*, in: Michael Mitterauer – Reinhard Sieder (ed.), *Historische Familienforschung*. Frankfurt am Main 1982, s. 156–192.
- David GAUNT, *Household Typology: Problems, Methods, Results*, in: Sune Akerman – Hans Chr. Johansen – David Gaunt (ed.), *Social and Economic Studies in Historical Demography in the Baltic Area*. Odense 1978, s. 69–83.
- David GAUNT, *Pre-Industrial Economy and Population Structure: The Elements of Variance in Early Modern Sweden*, *Scandinavian Journal of History* 2, 1977, s. 183–210.
- Andreas GESTRICH, *Geschichte der Familie im 19. und 20. Jahrhundert*. München 1999.
- John R. GILLIS, *Youth and History: Tradition and Change in European Age – Relation 1770 – Present*. New York 1974.
- Carlo GINZBURG, *Der Käse und die Würmer (Die Welt eines Müllers um 1600)*. Berlin 1996.
- Carlo GINZBURG, *Mikro–Historie. Zwei oder drei Dinge, die ich von ihr weiß*, HA 1, 1993, s. 169–192.
- Carlo GINZBURG – Carlo PONI, *Was ist Mikrogeschichte?*, *Geschichtswerkstatt* 6, 1985, s. 48–52.
- D. V. GLASS – D. E. C. EVERSELEY (ed.), *Population in History*. London 1965.
- Jack GOODY, *Death, Property and the Ancestors*. Stanford 1962.
- Jack GOODY, *Die Entwicklung von Ehe und Familie in Europa*. Frankfurt am Main 1989.
- Jack GOODY, *Introduction*, in: Jack Goody – Joan Thirsk – Edward Palmer Thompson (ed.), *Family and Inheritance: Rural Society in Western Europe 1200–1800*. Cambridge 1976, s. 1–9.
- Jack GOODY, *Inheritance, property and women: some comparative considerations*, in: Jack Goody – Joan Thirsk – Edward Palmer Thompson (ed.), *Family and Inheritance: Rural Society in Western Europe 1200–1800*. Cambridge 1976, s. 10–36.
- Jack GOODY, *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha 2006.
- Jack GOODY, *The Development of the Family and Marriage in Europe*. Cambridge 1983.
- Jack GOODY (ed.), *The Developmental Cycle in Domestic Groups*. Cambridge 1958.
- Jack GOODY – Joan THIRSK – Edward Palmer THOMPSON – Jack GOODY (ed.), *Family and Inheritance: Rural Society in Western Europe 1200–1800*. Cambridge 1976.
- Pierre GOUBERT, *Une richesse historique en cour d'exploitation: Les registres paroissiaux*, *Annales E. S. C.* 9, 1954, s. 83–93.
- František GRAUS, *Dějiny venkovského lidu II. Od poloviny 13. století do r. 1419*. Praha 1957.

- Josef GRUBER, *Agrární zřízení. Právní a hmotné postavení selského lidu v českých zemích v minulosti a přítomnosti*. Praha 1914.
- Karl GRÜNBERG, *Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien. I–II*. Leipzig 1893–1894.
- Josef GRULICH, *Besitztransfer und regionale Mobilität der untertänigen Bevölkerung (Südböhmen 16. –18. Jahrhundert)*, in: Markus Cerman – Robert Luft (ed.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*. München 2005, s. 127–151.
- Josef GRULICH, *Das ländliche Ausgedinge in der Frühen Neuzeit. Ein Beitrag zur Problematik der Wahrnehmung sozialer Kategorien im 17. und 18. Jahrhundert*, in: Václav Bůžek – Dana Štefanová (ed.), *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*. České Budějovice 2001, s. 343–369.
- Josef GRULICH, *Historická demografie a dějiny rodiny v Evropě a v České republice po roce 1950*, HD 26, 2002, s. 123–146.
- Josef GRULICH, *Hospodáři na Chýnovsku v druhé polovině 17. století*, JSH 63, 1994, s. 44–54.
- Josef GRULICH, *Lebensläufe von Untertanen in Südböhmen im 17. und 18. Jahrhundert (am Beispiel der Herrschaft Chýnov)*, in: Markus Cerman – Eduard Maur – Hermann Zeitlhofer (ed.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften 16.–19. Jahrhundert*. Wien – München 2002, s. 192–205.
- Josef GRULICH, *Motivace migrací a mobility venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 17. –18. století*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (ed.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*. České Budějovice 2007, s. 255–290.
- Josef GRULICH, *Obyvatelstvo chýnovského panství po třicetileté válce*, OH 4, 1995, s. 125–143.
- Josef GRULICH, *Okolnosti změn vlastnických poměrů v poddanském prostředí (Situace na jihočeském panství Chýnov v rozmezí let 1625–1795)*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (ed.), *Historik nechtěných dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*. Praha 2003, s. 108–128.
- Josef GRULICH, *Poddanská nemovitost a dědické právo na Tábořsku. Vřesecká rychta v letech 1625–1825*, JSH 65, 1996, s. 34–42.
- Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. České Budějovice 2008.
- Josef GRULICH, *Převody poddanských nemovitostí a migrace obyvatelstva na jihu Čech. Situace na Chýnovsku v druhé polovině 17. a 18. století*, SSD 6, 2001, s. 117–136.

- Josef GRULICH, „*Slavnostní okamžiky*“ – *svatební a křestní obřad v období raného novověku (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století)*, HD 24, 2000, s. 49–82.
- Josef GRULICH, *Sňatkové migrace na jihu Čech (1750–1824)*, in: Eduard Maur – Josef Grulich (ed.), *Dějiny migrací v Českých zemích v novověku*, HD 30/suplement, 2006, s. 19–72.
- Josef GRULICH, *Sociální a demografický vývoj jihočeského venkova v 17.–18. století. I–II*. Disertační práce, FFUK 2002.
- Josef GRULICH, *Venkovská žena v období raného novověku (16.–18. století)*, Česko-slovenská historická ročenka 2001, s. 223–235.
- Josef GRULICH, *Zkoumání „maličností“*. (*Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie*), ČČH 99, 2001, s. 519–546.
- Josef GRULICH, *Zu ausgewählten Aspekten des Familien- und Lebenszyklus*, HD 20, 1996, s. 9–56.
- Josef GRULICH – Alice KLÁŠTERSKÁ, „*Týkáje se mé mohovitosti, usmyslel jsem sobě ustanovit...*“, DaS 1998/2, s. 12–15.
- Josef GRULICH – Hermann ZEITLHOFER, *Lebensformen und soziale Muster in Südböhmen im 16. und 17. Jahrhundert*, JSH 66–67, 1997–1998, s. 26–50.
- Josef GRULICH – Hermann ZEITLHOFER, *Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení*, HD 22, 1998, s. 79–105.
- Josef GRULICH – Hermann ZEITLHOFER, *Struktura jihočeských venkovských a městských domácností v 16. a 17. století (Příspěvek k dějinám sociální každodennosti poddaných v období raného novověku)*, HD 23, 1999, s. 31–84.
- Karl GUTKAS, *Probleme der Landwirtschaft zur Zeit Maria Theresias*, in: Helmut Feigl (ed.), *Die Auswirkungen der Theresianisch-Josephinischen Reformen auf die Landwirtschaft und die ländliche sozialstruktur Niederösterreichs. Vorträge und Diskussionen des ersten Symposiums des Niederösterreichischen Institutes für Landeskunde, Geras 9.–11. Oktober 1980. Wien 1982*, s. 1–35.
- Peter GUTSCHNER, *Von der kommunalen Armenpflege zur staatlichen Versicherung Altersversorgung im 19. und 20. Jahrhundert*, in: Thomas Weidenholzer – Erich Marx (ed.), *Hundert Jahre „Versorgung Nonntal“: Zur Geschichte der Alters- und Armenversorgung der Stadt Salzburg. Salzburg 1998*, s. 31–66.
- Antonín HAAS, *Omezení odúmrti a vdovská třetina v starém českém právu městském*, PHS 17, 1973, s. 199–218.
- John HAJNAL, *European Marriage Patterns in Perspektive*, in: D. V. Glass – D. E. C. Everseley (ed.), *Population in History. London 1965*, s. 101–143.
- John HAJNAL, *Two kinds of pre-industrial household formation systems*, in: Richard Wall – Jean Robin – Peter Laslett (ed.), *Family Forms in Historic Europe. Cambridge 1983*, s. 65–104.
- Václav HÁLEK, *Na vejminku*. Sebrané spisy V. Háлка VII. Praha 1909.

- Eugene Alfred HAMMEL, *The Zadruga as Process*, in: Peter Laslett – Richard Wall (ed.), *Household and Family in Past Time*. Cambridge – London – New York – Melbourne 1972, s. 335–373.
- Eugene Alfred HAMMEL – Peter LASLETT, *Comparing household structure over time and between cultures*, *Comparative studies in society and history* 16, 1974, s. 73–109.
- Josef HANZAL, *Demografické poměry v šumavské oblasti 2. poloviny 17. a poč. 18. stol.*, HD 2, 1968, s. 9–16.
- Josef HANZAL, *Poznámky ke studiu ceny poddanské nemovitosti v 16.–17. století*, in: Eduard Maur (ed.), *Příspěvky k dějinám cen nemovitostí*. Praha 1963, s. 39–48.
- Josef HANZAL, *Současný stav a úkoly studia českých pozemkových knih*, SAP 14, 1964, s. 39–56.
- Tamara K. HAREVEN, *Familienforschung und Geschichtswissenschaft. Familie, Lebenslauf und Sozialgeschichte*, in: Josef Ehmer – Tamara K. Hareven – Richard Wall (ed.), *Historische Familienforschung. Ergebnisse und Kontroversen. Michael Mitterauer zum 60. Geburtstag*. Frankfurt am Main – New York 1997, s. 17–37.
- Tamara K. HAREVEN, *Familiengeschichte, Lebenslauf und sozialer Wandel*. Frankfurt am Main, 1999.
- Tamara K. HAREVEN, *Families, History and Social Change. Life-Course and Cross-Cultural Perspectives*. Boulder 2000.
- Tamara K. HAREVEN, *Family Time and Industrial Time: The Relationship Between the Family and Work in a New England Industrial Community*. New York – Cambridge 1982.
- Tamara K. HAREVEN, *Transitions: The Family and the Life Course in Historical Perspective*. New York 1978.
- Tamara K. HAREVEN, *The Family Cycle in Historical Perspective: a Proposal for a Developmental Approach*, in: Jean Cuisenier – Martine Segalen (ed.), *The family life cycle in European societies*. Mouton – The Hague – Paris 1977, s. 339–352.
- Shirley Foster HARTLEY, *Illegitimacy*. Berkley – Los Angeles 1975.
- Jan HAVRÁNEK, *K otázce mikroanalýzy ve studiu demografického vývoje 19. stol.*, in: Zdeněk Fiala – Rostislav Nový (ed.), *Z českých dějin. Sborník in memoriam prof. Dr. Václava Husy*. Praha 1966, s. 221–236.
- Jan HAVRÁNEK – Josef PETRÁŇ, *Základy statistické metody pro historiky*. Praha 1963.
- Zdeněk HÁZA, *Počty obyvatel na panství Nový Kunstberk v 17. a 18. stol.*, HD 3, 1969, s. 52–72.
- Thomas HELD, *Ausgedinge und ländliche Gesellschaft. Generationenverhältnisse im Österreich des 17. bis 19. Jahrhunderts*, in: Christoph Conrad – Hans

- Joachim von Kondratowitz (ed.), *Gerontologie und Sozialgeschichte. Wege zu einer historischen Betrachtung des Alters*. Berlin 1983, s. 151–185.
- Thomas HELD, *Rural Retirement Arrangements in Seventeenth- to Nineteenth-Century Austria: A Cross-Community Analysis*, JFH 7, 1982, s. 227–254.
- François HENDRICKX, *West of the Hajnal Line: North-West Europe*, in: Theo Engelen – Arthur P. Wolf, *Marriage and the Family in Eurasia. Perspectives on the Hajnal Hypothesis*. Amsterdam 2005, s. 73–103.
- Renate HENNERBICHLER, *Witwe – ein Leben nach dem Tod: Jenseitsvorstellungen und sozio-ökonomische Aspekte des Witwenstandes im historischen und interkulturellen Vergleich*. Diss. Universität Wien 1998.
- Friedrich-Wilhelm HENNING, *Bauernwirtschaft und Bauerneinkommen in Fürstentum Paderborn im 18. Jahrhundert*. Berlin 1970, s. 18–34.
- Louis HENRY, *Manuel de démographie historique*. Genève – Paris 1967.
- Louis HENRY, *Une richesse démographique en fiche: les registres paroissiaux*, Population 8, 1953, s. 281–290.
- Louis HENRY – Michel FLEURY, *Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*. Paris 1956.
- Iva HEROLDOVÁ, *Uzavírání sňatků a svatební obyčeje v Čechách ve druhé polovině 18. století a v první polovině 19. století*, ČL 62, 1975, s. 129–139.
- Iva HEROLDOVÁ, *Vesnická poddanská rodina v Čechách před vydáním patentu o zrušení nevolnictví a po něm*, ČL 68, 1981, s. 156–168.
- Pavel HIML, *Die 'armen Leüte' und die Macht. Die Untertanen der südböhmischen Herrschaft Český Krumlov/Krumau im Spannungsfeld zwischen Gemeinde, Obrigkeit und Kirche (1680–1781)*. Stuttgart 2003.
- Pavel HIML, *Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestně právních pramenů*, OH 4, 1995, s. 153–194.
- Pavel HIML, *Vrchnost a venkované v myšlení poddanské společnosti na česko-krumlovském panství v 17. a 18. století*, OH 5, 1996, s. 639–660.
- Pavel HIML, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách v 17. a 18. století*. Praha 2007.
- Michael Stephen HINDUS, *Premarital Pregnancy in America 1640–1970*, JIH 4, 1974, s. 537–70.
- Wolfgang von HIPPEL, *Armut, Unterschichten, Randgruppen in der Frühen Neuzeit*. München 1995
- Petra HOFFMANNOVÁ, *Rodina v 16. století z pohledu testamentů královského města Louny*, in: Michaela Hrubá (ed.), *Města severozápadních Čech v raném novověku*. Ústí nad Labem 2000, s. 107–122.
- Gustav HOFMANN, *Populace Čech na sklonku 17. století*, SAP 41, 1991, s. 417–446.
- Michaela HOHKAMP, *Herrschaft in der Herrschaft. Die vorderösterreichische Obervogtei Triberg von 1737 bis 1780*. Göttingen 1998.

- Michaela HOHKAMP, *Wer will erben? Überlegungen zur Erbpraxis in geschlechtsspezifischer Perspektive in der Herrschaft Triberg von 1654–1806*, in: Jan Peters (ed.), *Gutsherrschaft als soziales Modell. Historische Zeitschrift, Beihefte 18*. München 1995.
- B. A. HOLDERNESS, *Widows in pre-industrial society: an essay upon their economic functions*, in: Richard M. Smith (ed.), *Land, Kinship and Life-Cycle*. Cambridge 1984, s. 423–442.
- Ivana HOLZBACHOVÁ, *Škola Annales a současné pojetí dějin*. Antologie textů. Brno 1995.
- Jaroslav HONC, *Přehled literatury k dějinám cen a mezd v Československu za léta 1788–1962*, ZKČDAS 6, 1962.
- Jaroslav HONC, *Roční spotřeba žita a chleba v čeledních dávkách, deputátech, výměncích a ve špitálních dávkách v l. 1452–1845*, AUCPH 1, 1971, s. 177–210.
- Cyril HORÁČEK, *Výminek, úvaha agrárně politická*. Praha 1900.
- Pavla HORSKÁ, *Česká historická demografie*, ČČH 89, 1991, s. 519–32.
- Pavla HORSKÁ, *Česká a francouzská historická demografie roku 1999: po třiceti letech kontaktů – jak dále?*, HD 23, 1999, s. 5–13.
- Pavla HORSKÁ, *Evropská rodina se mění*, in: Pavla Horská – Milan Kučera – Eduard Maur – Milan Stloukal, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha 1990, s. 291–300.
- Pavla HORSKÁ, *Historical Models of the Central European Family: Czech and Slovak Examples*, JFH 19, 1994, s. 99–106.
- Pavla HORSKÁ, *K historickému modelu středoevropské rodiny*, Demografie 31, 1989, s. 137–143.
- Pavla HORSKÁ, *K otázce sociálně diferenciacní historické demografie*, ČSČH 19, 1971, s. 263–269.
- Pavla HORSKÁ, *K otázce vlivu nemanželských porodů na vývoj plodnosti z hlediska historické demografie*, Demografie 22, 1980, s. 343–350.
- Pavla HORSKÁ, *Metody současné historické demografie pro analýzu archivních pramenů*, AČ 26, 1976, s. 140–148.
- Pavla HORSKÁ, *Naše prababičky feministky*. Praha 1999.
- Pavla HORSKÁ, *Rodinná skupina v Československu očima historiografie*, HD 16, 1992, s. 57–61.
- Pavla HORSKÁ, *Rodinná strategie ve vesnici Záblatí na třeboňském panství (1661–1820)*, HD 16, 1992, s. 131–152.
- Pavla HORSKÁ, *Rozdíl v úmrtnosti mužů a žen z hlediska historické demografie*, Demografie 27, 1985, s. 321–328.
- Pavla HORSKÁ, *Sociální dějiny ve francouzské historiografii druhé poloviny sedesátých let*, ČsČH 21, 1973, s. 436–443.
- Pavla HORSKÁ, *Umělé přerušování těhotenství pohledem historické demografie*, HD 27, 2003, s. 225–242.

- Pavla HORSKÁ, *Vliv počátků samostatné výdělečné činnosti žen na vývoj rodiny*, ČL 70, 1983, s. 223–228.
- Pavla HORSKÁ, *Vztah sociální a geografické mobility v dějinách obyvatelstva českých zemí*, HD 12, 1987, s. 225–242.
- Pavla HORSKÁ – Jan HAVRÁNEK, *Historická demografie do roku 1985*, Historický časopis 34, 1986, s. 403–423.
- Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Milan STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha 1990.
- Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR – Jiří MUSIL, *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropy*. Praha – Litomyšl 2002.
- Jan HORSKÝ, *Ältere Diskussion über die Zadruga und das Familienbesitzgemeinschaft in Böhmen und das heutige Studium der Familienstrukturen und -typen*, HD 17, 1993, s. 37–52.
- Jan HORSKÝ, *Historická antropologie. (Úvahy a poznámky na okraj mezinárodního kursu, konaného v Otzenhausenu ve dnech 27. 2.–15. 3. 1993)*, HD 17, 1993, s. 241–270.
- Jan HORSKÝ, *Historická demografie a nové metodické pohledy na sociální dějiny*, HD 19, 1995, s. 135–154.
- Jan HORSKÝ, *Příspěvek ke studiu rodinných struktur v Čechách v 16. století. Panství Třeboň – sonda*, JSH 62, 1993, s. 50–57.
- Jan HORSKÝ, *Tematika ženy v německé historicko-antropologické literatuře*, in: Jiří Pešek – Václav Ledvinka (ed.), *Žena v dějinách Prahy*, Documenta Pragensia 13. Praha 1996, s. 31–40.
- Jan HORSKÝ – Eduard MAUR, *Die Familie, Familienstrukturen und Typologie der Familien in der böhmischen Historiographie*, HD 17, 1993, s. 7–35.
- Jan HORSKÝ – Iva SEDLÁČKOVÁ – Markéta SELIGOVÁ, *Ein einheitliches „altes demographisches Regime“ oder die Bindung eines demographischen Verhaltens zu „Ökotypen“?*, HD 20, 1996, s. 57–91.
- Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*. Praha 1996.
- Jan HORSKÝ – Miloš SLÁDEK, *Rodinné, sociální a demografické poměry v poddanských vsích na panství Třeboň v letech 1586 a 1651*, HD 17, 1993, s. 71–109.
- Cicely HOWELL, *Land, Family and Inheritance in Transition: Kibworth Harcourt 1280–1700*. Cambridge 1983.
- Miroslav HROCH – Josef PETRÁŇ, *17. století – krize feudální společnosti*. Praha 1976.
- Michaela HRUBÁ, *Možnosti studia předbělohorských testamentů a inventářů pozůstalostí v královských městech severozápadních Čech*, in: Michaela Hrubá (ed.), *Města severozápadních Čech v raném novověku*. Ústí nad Labem 2000, s. 7–34.
- Michaela HRUBÁ, *„Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“*. *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*. Ústí nad Labem 2002.

- František HRUBÝ, *Selské a panské inventáře v době předbělohorské*, ČČH 33, 1927, s. 21–58, 263–306.
- Věra HRUŠKOVÁ, *Přeměna socioprofesionální struktury vesnice v 2. polovině 19. století (Na příkladě obce Přezletice, o. Praha–východ)*, ČL 73, 1986, s. 143–152.
- William HUBBART, *Familiengeschichte. Materialien zur deutschen Familie seit dem Ende des 18. Jahrhundert*. München 1983.
- Václav HUBINGER, *Přemítání vysloužilého ovocnáře aneb kulturní/sociální antropologie versus etnografie/etnologie*, ČL 92, 2005, s. 72–85.
- Paul HUDSON – Steve KING, *A Sence of Place: Industrializing Townships in Eighteenth Century Yorkshire*, in: René Leboutte (ed.), *Proto-Industrialization Recent Research and New Perspectives*. Geneve 1996, s. 198–200.
- Jane HUMPHREYS, *Female-Headed Households in Early Industrial Britain: The Vanguard of the Proletariat?*, *Labour History Review* 63, 1998, s. 31–65.
- Hana HYNKOVÁ, *Pozůstalostní inventáře z Orlických hor s ukázkami z Rychnova nad Kněžnou*, ČL 54, 1967, s. 16–30.
- Aleš CHALUPA, *Venkovské obyvatelstvo v Čechách v tereziánských katastroch (1700–1750)*, SNM v Praze, řada A, 23, 1969, s. 197–378.
- Bronislav CHOCHOLÁČ, *K hospodaření poddaných na pernštejnském panství v druhé polovině 17. století*, ČMM 109, 1990, s. 83–111.
- Bronislav CHOCHOLÁČ, *O studiu pozemkových knih*, SPFFBU C 40, 1993, s. 51–61.
- Bronislav CHOCHOLÁČ, *Poddaní na venkově*, in: Tomáš Borovský – Bronislav Chocholáč – Pavel Pumpr (ed.), *Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*. Brno 2007, s. 292–336.
- Bronislav CHOCHOLÁČ, *Poddanský úvěr na Moravě v 16. a 17. století*, ČČH 99, 2001, s. 59–84.
- Bronislav CHOCHOLÁČ, *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*. Brno 1999.
- Bronislav CHOCHOLÁČ, *Zadluženost a poddanské dávky (Příspěvek ke studiu sociálně-ekonomických problémů poddaných v druhé polovině 16. století na základě rozboru pernštejnských pozemkových knih)*, JM 25, 1989, s. 75–87.
- Palle Ove CHRISTIANSEN, *Die vertrackte Hofübernahme. Zur gutsherrlichen Rekrutierung von Bauern in der ländlichen Gesellschaft des östlichen Dänemark im 18. Jahrhundert*, HA 3, 1995, s. 144–164.
- Palle Ove CHRISTIANSEN, *Lebensstile im Gutsdorf des 18. Jahrhunderts. Kultur und Kontraste unter den ostdänischen Gutsbauern*, in: Jan Peters (ed.), *Gutsherrschaft als soziale Modell*. München 1995, s. 129–154.
- Erhard CHVOJKA, *Geschichte der Großelternrollen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Wien 2003.
- Georg G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha 2002.

- Takashi IIDA, *Wiederheiraten und Verwandtschaftsnetze auf dem unteilbaren Hofbauern, Büdner und Einlieger des brandenburgischen Amtes Alt-Ruppin im 18. Jahrhundert*, in: Christophe Duhamelle – Jürgen Schlumbohm (ed.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*. Göttingen 2003, s. 125–155.
- Peter ILISCH, *Zum Leben von Knechten und Mägden in vorindustrieller Zeit*, *Rheinisch–Westfälische Zeitschrift für Volkskunde* 22, 1976, s. 255–265.
- Arthur E. IMHOF, *Historische Anthropologie*. Otzenhausen 1993.
- Arthur E. IMHOF, *Die verlorenen Welten. Alltagsbewältigung durch unsere Vorfahren*. München 1984.
- Evert van IMHOFF – Anton KUIJSTEN – Pieter HOOIMEIJER – Leo van WISSEN, *Household Demography and Household Modeling*. New York – London 1995.
- Gunther IPSEN, *Agrarische Bevölkerung*, *Archiv für Bevölkerungswissenschaft und Bevölkerungspolitik* 11, 1941, s. 209–220.
- Petr JANČÁREK, *Populační vývoj českých zemí v přebělohorském období a problematika jeho studia*, HD 12, 1987, s. 125–136.
- Josef JANÁČEK, *Přehled vývoje řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu*. Praha 1963.
- Emanuel JANOUŠEK, *Historický vývoj produktivity práce v zemědělství v období pobělohorském*. *Prameny historie zemědělství a lesnictví*. Praha 1967.
- Emanuel JANOUŠEK, *Hospodářské a sociální poměry české vesnice ve století osmnáctém a jejich studium metodou vlastivědnou*, ČSPS 51–53, 1943–1945, s. 161–174.
- Emanuel JANOUŠEK, *Několik demografických dat z české vesnice na počátku 19. století*, HD 2, 1968, s. 67–71.
- Martin JEMELKA, *Populace Šalomounské hornické kolonie v Moravské Ostravě (1890–1930)*, HD 28, 2004, s. 157–200.
- Richard JEŘÁBEK – Eduard MAUR – Jaroslav ŠTIKA – Josef VAŘEKA (ed.), *Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500–1900)*. *Národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny*. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska* 4. Praha 2004.
- Tomáš JÍLEK, *Způsob života venkovského lidu západních Čech v 19. století*, SSDD 7/1, 1997, s. 101–104.
- Tomáš JÍLEK, *Způsob života venkovského lidu západních Čech v 19. století*, SSDD 7/2, 1997, s. 381–398.
- O. JOSEK, *Kalouskův přehledný výklad o dějinách selského stavu v Čechách a jeho edice pramenů k těmto dějinám*, *Agrární archiv* 3, 1916, s. 216–234.
- Jaroslav JOSÍFEK, *Pojištění osob samostatně v zemědělství hospodařících a výněnek*, VČAZ 19, 1942, s. 112–115.
- Jiří JUROK (ed.), *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci*. *Sborník příspěvků z mezinárodního odborného symposia uspořádaného ve dnech 5.–6. října 2001 v Příboře*. Ostrava 2002.

- Jaroslav KACAFÍREK, *Výměnek*, HL 24, 1899, s. 211.
- Karel KADLEC, *Rodinný nedíl čili záduha v právu slovanském*. Praha 1898.
- Karel KADLEC, *Rodinný nedíl ve světle dat srovnávacích dějin právních*. Brno 1901.
- Alexander KAGAN – Michael MITTERAUER, *Russische und mitteleuropäische Familienstrukturen*, in: Michael Mitterauer (ed.), *Historisch-anthropologische Familienforschung*. Wien – Köln 1990, s. 147–190.
- Květa KALIBOVÁ, *Úvod do historické demografie*. Praha 2005.
- Zdeněk KALISTA, *Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko*. Praha 1970.
- Zdeněk KALISTA, *Tvář baroka*. Praha 1992.
- Josef KALOUSEK, *O staročeském právě dědickém a královském právě odúmrtém na statcích svobodných v Čechách i v Moravě*. Praha 1894.
- Jaroslava KALSEROVÁ, *Populační vývoj jihočeské vesnice v 17. století a v 1. polovině 18. století*, HD 1, 1967, s. 28–34.
- Josef KANDERT, *Skutečný a ideální obraz rodiny v jedné horehronské vesnici*, Slovenský národopis 24, 1976.
- Josef KANDERT, *K výzkumu rodiny na středním Slovensku v druhé polovině 19. století a ve 20. století*, Demografie 24, 1982.
- Josef KANDERT, *Struktura rodiny a tradice*, Slovenský národopis 31, 1983, s. 517–521.
- Jan KAPRAS, *K dějinám českého zástavního práva*, Sborník věd právních a státních 3, 1903.
- Jan KAPRAS, *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského*. Praha 1908.
- Jan KAPRAS, *O zletilosti dle čes. práva*, Sborník věd právních a státních 7, 1904.
- Jan KAPRAS, *Opolskoratibořské robotní řády ze XVI. století*, Sborník věd právních a státních 16, 1916.
- Jan KAPRAS, *Právní dějiny zemí koruny České I*. Praha 1913.
- Jan KAPRAS, *Poručenství nad sirotky v právu českém*. Praha 1904.
- Joannis KARACHRISTOS, *Familie, Verwandtschaft, Heirat und Eigentumsübertragungen. Das Beispiel der griechischen Insel Syros 1750–1820*. Dissertation Universität Wien 1998.
- Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha 1965.
- Wolfgang KASCHUBA – Carola LIPP, *Dörfliches Überleben. Zur Geschichte materieller und sozialer Reproduktion ländlicher Gesellschaft im 19. und frühen 20. Jahrhundert*. Tübingen 1982.
- Karl KASER, *Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan. Analyse einer untergehenden Kultur*. Wien – Köln – Weimar 1995.
- Karl KASER, *Macht und Erbe. Männerherrschaft, Besitz und Familie im östlichen Europa (1500–1900)*. Wien – Köln – Weimar 2000.
- Karl KASER, *Patriarchy after Patriarchy. Gender Relations in Turkey and in the Balkans, 1500–2000*. Wien 2008.

- K. H. KAUFHOLD, *Umfang und Gliederung des deutschen Handwerks um 1800*, in: Wilhelm Abel (ed.), *Handwerksgeschichte in neuer Sicht*. Göttingen 1978², s. 28–63.
- Hermann KELLENBENZ (ed.), *Wirtschaftspolitik und Arbeitsmarkt*. München 1974.
- David I. KERTZER, *Future Directions in Historical Household Studies*. (Review Essay), *JFH* 10, 1985, s. 98–107.
- David I. KERTZER – Peter LASLETT (ed.), *Aging in the Past: Demography, Society and Old Age*. University of California 1995.
- Jiří KLABOUC, *Manželství a rodina v minulosti*. Praha 1962.
- Jiří KLABOUC, *Politický konsens k manželství v Čechách (Z novějších dějin manželství v našich zemích)*. Praha 1960.
- Alice KLÁŠTERSKÁ, *Forma sociálního zabezpečení na vesnici v 18. a první polovině 19. století (Výměnek v pozemkových knihách vesnice Lhůty u Štáhlav)*, *HD* 21, 1997, s. 115–116.
- Alice KLÁŠTERSKÁ, *Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Štáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století*, *HD* 22, 1998, s. 145–168.
- Alice KLÁŠTERSKÁ-VELKOVÁ, *Zásahy státu do vztahu mezi vrchností a poddanými a jejich dopad na vesnickou rodinu na přelomu 18. a 19. století*, *ČNM – řada historická* 168, 1999, s. 53–73.
- Arnošt KLÍMA, *Čechy v období temna*. Praha 1958.
- Arnošt KLÍMA, *Manufakturní období v Čechách*. Praha 1955.
- John E. KNODEL, *Demographic Behavior in the Past. A Study of Fourteen German Village Populations in the 18th and 19th Centuries*. Cambridge 1988.
- Stefanie KNÖLL, „... noch böser als der Teufel“. *Zur Darstellung alter Frauen in der Kunst der Frühen Neuzeit*, in: Heiner Fangerau et al. (ed.), *Alterskulturen und Potentiale des Alter(n)s*. Berlin 2007, s. 97–107.
- Tomáš KNOZ, *Poddaný v právních normativních pramenech předbělohorské Moravy*, *ČMM* 111, 1992, s. 31–51.
- Jürgen KOCKA, *Familie, Unternehmer und Kapitalismus. An Beispielen aus der frühen deutschen Industrialisierung*, *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte* 24, 1979, s. 99–135.
- Jürgen KOCKA, *Gesellschaftsgeschichte: Profil, Probleme und Perspektiven*, in: Josef Ehmer – Tamara K. Hareven – Richard Wall (ed.), *Historische Familienforschung. Ergebnisse und Kontroversen*. Michael Mitterauer zum 60. Geburtstag. Frankfurt am Main – New York 1997, s. 57–68.
- Jürgen KOCKA, *Weder Stand noch Klasse. Unterschichten um 1800*. Bonn 1990, s. 83–95.
- Jürgen KOCKA – Karl DITT – Josef MOOSER – Heinz REIF – Reinhard SCHÜREN (ed.), *Familie und soziale Platzierung. Studien zum Verhältnis von Familie, sozialer Mobilität und Heiratsverhalten im späten 18. und 19. Jahrhundert*. Opladen 1980.

- Leopold KOGLER, *Das Ausgedinge vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Analyse zweien Bauerngemeiden Seitenstetten und St. Peter*, Dissertation Universität Wien 1983.
- Pavel Kristián z KOLDÍNA, *Práva městská království českého a markrabství moravského*. Ed. Hermenegild Jireček. Praha 1876.
- Marie KOLDINSKÁ – Alice VELKOVÁ (ed.), *Historik nechtěných dějin*. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi. Praha 2003.
- Helmut KONRAD (ed.), *Der alte Mensch in der Geschichte*. Wien 1982.
- František KORANDA, *Finanční zatížení zemědělců výměnkem*, VČAZ 19, 1942, s. 109–111.
- Jan KOŘAN, *Staré české železářství*. Praha 1946.
- František KOŠÁK, *Nemoc, smrt a pohřeb v pověrách, v pověstech a obyčejích lidu na Rokycansku*, ČL 8, 1899, s. 194–198.
- Anděla KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy v českém právu zemském. Práce ze semináře českého práva na Karlově universitě v Praze*. Praha 1926.
- Jaroslav KOZLÍK, *Výměnkářská otázka v Čechách v letech 1873–1912*. Diplomová práce, FFUK Praha 1966.
- Jaroslav KOZLÍK, *Výměnkářská otázka v Čechách v letech 1873–1912 na základě poznání výměnku ve vybraných obcích okresu Příbram, Podbrdsko VII*, 2000, s. 67–136.
- Peter KRIEDTE, *Eine Stadt am seidenen Faden. Haushalt, Hausindustrie und soziale Bewegung in Krefeld in der Mitte des 19. Jahrhunderts*. Göttingen 1992².
- Peter KRIEDTE – Hans MEDICK – Jürgen SCHLUMBOHM, *Industrialisierung vor der Industrialisierung. Gewerbliche Warenproduktion auf dem Land in der Formationsperiode des Kapitalismus*. Göttingen 1977.
- Peter KRIEDTE – Hans MEDICK – Jürgen SCHLUMBOHM, *Sozialgeschichte in der Erweiterung – Proto-Industrialisierung in der Verengung? Demographie, Sozialstruktur, moderne Hausindustrie: eine Zwischenbilanz der Proto-Industrialisierungs-Forschung*, GG 18, 1992, s. 70–87, 231–255.
- Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu*. Praha 1949.
- Kamil KROFTA, *Začátky české berně*. Praha 1931.
- František KROUPA, *Tábor v době pobělohorské*, JSH 1, 1928.
- Barbara KRUG-RICHTER, *Konfliktregulierung zwischen dörlicher Sozialkontrolle und patrimonialer Gerichtsbarkeit. Das Rügegericht in der westfälischen Herrschaft Canstein 1718/19*, HA 5, 1997, s. 212–228.
- Josef KŘIVKA, *Čeled' v poddanském hospodářství po třicetileté válce*, ČL 56, 1969, s. 35–41.
- Josef KŘIVKA, *Čeled' v poddanském hospodářství po třicetileté válce a její podíl na celkovém počtu vesnického obyvatelstva*, HD 2, 1968, s. 2–8.
- Josef KŘIVKA, *Mzdové poměry poddanské čeledě po třicetileté válce*, ČL 57, 1970, s. 100–105.

- Josef KŘIVKA, *Populační a hospodářské důsledky morové epidemie z r. 1713 pro roudnické panství*, ČL 50, 1963, s. 29–34.
- Josef KŘIVKA, *Příspěvek k dějinám poddanského hospodaření v 1. polovině 18. století*, SČAZV, Historie a musejnictví 2 (30), 1957, s. 79–94, 301–320.
- Josef KŘIVKA, *Význam poddanských seznamů pro demografické bádání*, HD 4, 1970, s. 50–58.
- Martin KUČERA, *Demografické hledisko životních cyklů obyvatelstva*, Demografie 22, 1980, s. 17–20.
- Cezary KUKLO – Malgorzata KAMECKA, *Polští sloužící v právní praxi: pravidla a jejich porušování (konec 15. – počátek 19. století)*, HD 27, 2003, s. 123–132.
- Ann KUSSMAUL, *Servants in Husbandry in Early Modern England*. Cambridge 1981.
- František KUTNAR, *Cesta selského lidu k svobodě*. Praha 1948.
- František KUTNAR, *Dějinný pohled na vesnické společenské vrstvy*, ČL 36, 1949, s. 97–102.
- František KUTNAR, *K otázce názoru na robotu v době josefínské*, ČČH 38, 1932, s. 561–564.
- František KUTNAR, *K otázce struktury historického faktu*, ZKČDAS 2, 1957, s. 10–17. V upravené verzi též in: Filosofický časopis XVII, 1969, s. 28–32.
- František KUTNAR, *Obrozenecký nacionalismus*. Praha 1940
- František KUTNAR (ed.), *Paměti sedláka Josefa Dlaska*. Praha 1941.
- František KUTNAR, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu. Trojí pohled na český obrozený lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám*. Praha 1948.
- František KUTNAR, *Tvář české vesnice v minulosti*. Praha 1942.
- Erich LANDSTEINER – Ernst LANGTHALER, *Ökotypus Weinbau. Tagelöhner-oder Smallholder-Gesellschaft?*, in: Wiener Wege zur Sozialgeschichte. Wien – Köln – Weimar 1997, s. 183–224.
- Jiří LANGER, *Forma rodiny mezi dvěma typy domácností v předindustriální společnosti v západních Karpatech*, HD 16, 1992, s. 87–98.
- Jiří LANGER, *Vývoj dědického práva a rodinných forem. Lidová stavební kultura v československých Karpatech a přilehlých územích*, Lidová kultura a současnost 7, Brno 1981, s. 193–211.
- Margareth LANZINGER, *Das gesicherte Erbe. Heirat in lokalen und familialen Kontexten: Innichen 1700–1900*. Wien 2003.
- Peter LASLETT (ed.), *An Introduction to English Historical Demography*. London 1966.
- Peter LASLETT, *Characteristics of the Western Family Considered Over Time*, in: Týž, *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations*. Cambridge 1977, s. 12–49
- Peter LASLETT, *Introduction: Comparing Illegitimacy Over Time and Between Cultures*, in: Peter Laslett – Karla Oosterveen – Richard M. Smith (ed.), *Bastardy and its Comparative History*. London 1980, s. 1–64.

- Peter LASLETT, *Family and Household as Work Group and Kin Group: Areas of Traditional Europe Compared*, in: Richard Wall – Jean Robin – Peter Laslett (ed.), *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge 1983, s. 513–563.
- Peter LASLETT, *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations*. Essays in Historical Sociologie. Cambridge 1977.
- Peter LASLETT, *Introduction: The History of the family*, in: Peter Laslett, Richard Wall (ed.), *Household and Family in Past Time*. Cambridge – London – New York – Melbourne 1972, s. 1–89.
- Peter LASLETT, *Necessary Knowledge: Age and Aging in the Societies of the Past*, in: David I. Kertzer – Peter Laslett (ed.), *Aging in the Past: Demography, Society and Old Age*. University of California 1995, s. 3–77.
- Peter LASLETT, *The Comparative History of Household and Family*. Cambridge 1971.
- Peter LASLETT, *The World We Have Lost*. London 1965.
- Peter LASLETT – Richard WALL (ed.), *Household and Family in Past Time*. Cambridge – London – New York – Melbourne 1972.
- Barbora LAŠŤOVKOVÁ, *Demografický vývoj hostivařské farnosti v 18. století*. Diplomová práce FF UK, Praha 1994.
- Marco H. D. van LEEUWEN – Inke MAAS – Andrew MILES (ed.), *Marriage Choices and Class Boundaries: Social Endogamy in History*. Cambridge 2005, s. 43–64.
- Milena LENDEROVÁ, *...Bůh nás obdaril malou Pepiškou (Několik poznámek o mateřství v Čechách 18.–19. století)*, *Historický obzor* 8, 1997, s. 264–268.
- Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha 1999.
- Milena LENDEROVÁ, *Město Hradec Králové ve světle soupisu obyvatelstva Čech podle víry z roku 1651*, *Východočeský sborník historický* 2, 1992, s. 131–140.
- Milena LENDEROVÁ, *Zrození dětství*, *Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C, Fakulta humanitních studií* 7, 2001, s. 71–88.
- Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha – Litomyšl 2006.
- Frédéric LE PLAY, *L'organisation de la famille selon le vrai modèle signalé par l'histoire de toutes les races et de tous les temps*. Tours 1875².
- Frédéric LE PLAY, *Les ouvriers des deux mondes*. 5 Bde. Paris, Tours 1857–85.
- Emmanuel Le Roy LADURIE, *Family structures and inheritance customs in sixteenth-century France*, in: Jack Goody – Joan Thirsk – Edward Palmer Thompson (ed.), *Family and Inheritance: Rural Society in Western Europe 1200–1800*. Cambridge 1976, s. 37–70.
- Emmanuel Le Roy LADURIE, *Les paysans de Languedoc*. Paris 1966.
- Emmanuel Le Roy LADURIE, *Montaillou. Ein Dorf vor dem Inquisitor 1294 bis 1324*. Frankfurt am Main – Berlin 1993. (v českém překladu Praha 2005).
- Giovanni LEVI, *Das immaterielle Erbe. Eine bäuerliche Welt an der Schwelle zur Moderne*. Berlin 1986.

- Giovanni LEVI (ed.), *Geschichte der Jugend*. I. Von der Antike bis zum Absolutismus. Frankfurt am Main 1996; II. Von der Aufklärung bis zur Gegenwart. Frankfurt am Main 1997.
- Hans LINDE, *Proto-Industrialisierung. Zur Justierung eines neuen Leitbegriffes des sozialgeschichtlichen Forschung*, GG 6, 1980, s. 103–124.
- Massimo LIVI-BACCI, *Populace v evropské historii*. Praha 2003.
- Jitka LNĚNIČKOVÁ, *Česká země v době předbřeznové 1792–1848*. Praha 1999.
- Françoise LOUX, *Frauen, Männer und Tod in den Ritualen um die Geburt*, in: Jürgen Schlumbohm – Barbara Duden – Jacques Gélis – Patrice Veit (ed.), *Rituale der Geburt. Eine Kulturgeschichte*. München 1998, s. 50–65.
- Alf LÜDTKE, *Alltagsgeschichte, Mikro-Historie, historische Anthropologie*, in: Hans-Jürgen Goertz (ed.), *Geschichte. Ein Grundkurs*. Reinbeck 1998, s. 557–578.
- Alf LÜDTKE (ed.), *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*. Frankfurt am Main – New York 1989.
- Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)*. III. díl Města. Praha 1998; IV. díl Venkovský lid. Národnostní otázka. Praha 1999.
- Gerhard MACKENROTH, *Bevölkerungslehre. Theorie, Soziologie und Statistik der Bevölkerung*. Berlin 1953.
- Fridolín MACHÁČEK, *Plzenecká rebelie*, České slovo z 28. 3. 1937.
- Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Chudé (dolní) vrstvy společnosti českých zemí v 19. století. Sociální pozice a vzory chování*, SSD 1 (8), 1998, s. 121–303.
- Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *K metodologii historiografie: teorie, metody a výsledky výzkumu vzorů chování v 19. století a takzvané mentality*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (ed.), *Historik nechtěných dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*. Praha 2003, s. 33–41.
- Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *K pojetí výkladu sociálního vývoje*, SSD 6, 2001, s. 39–46.
- Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. Opava 2002.
- Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK (ed.), *Otázky sociálního vývoje a jeho národnostních souvislostí (1780–1914)*. Opava 1991.
- Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Sociální a hospodářský vývoj českých zemí v 19. století. Shrnující poznámky*, SSDD 6, 1996, s. 241–318.
- Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Sociální historiografie období industrializace českých zemí z let 1990–2000*, ČČH 99, 2001, s. 294–312.
- Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Sociální stratifikace a mobilita v českých zemích v 19. století*, SSD 2 (9), 1998, s. 9–138.
- Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Stav výzkumu horních vrstev společnosti českých zemí v 19. století za léta 1989–1998*, SSD 3, 1999, s. 19–22.
- Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Vzory chování a takzvané mentality. Výsledky výzkumu vzorů chování v českých zemích v 19. století z let 1995–1997*, SSD 8, 2001, s. 38–44.

- Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Vzory chování v českých zemích v 19. století*, SSDD 7/2, 1997, s. 399–482.
- Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Vzory chování v dolních vrstvách v 19. století*, SSDD 7/1, 1997, s. 117–122.
- Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Výsledky výzkumu sociálního vývoje českých zemí v 19. století z let 1945–1990*, SSDD 1, 1992.
- Andreas MAISCH, *Notdürftiger Unterhalt und gehörige Schranken. Lebensbedingungen und Lebensstile in württembergischen Dörfern der frühen Neuzeit*. Stuttgart – Jena – New York 1992, s. 83–87
- Thomas R. MALTHUS, *An Essay on the Principle of Population* (1798). Patricia James (ed.). Cambridge 1989.
- Karel MALÝ a kol., *Dějiny českého a československého práva do r. 1945*. Praha 1997.
- Karel MALÝ – Florian SIVÁK, *Dějiny státu a práva v českých zemích a na Slovensku. I. Do r. 1918*. Jinočany 1993.
- Elisabeth MANTL, *Heirat als Privileg. Obrigkeitsliche Heiratsbeschränkungen in Tirol und Vorarlberg 1820 bis 1920*. Wien 1997.
- Jaroslav MAREK – František ŠMAHEL, *Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví*, ČČH 97, s. 1–18, Praha 1999.
- M. MARTÍNEK, *Rakouské zákonodárství v oblasti chudinství, zdravotnictví a sociální správy*, Sborník k dějinám 19. a 20. století 4, 1977, s. 63–85.
- Zdeněk MARTÍNEK (ed.), *Řemeslná, domácí a manufakturní výroba a obchod v Čechách v letech 1752–56*. Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska 3. Praha 2000.
- Jiří MATĚJČEK, *K metodice a obsahu historického výzkumu rodiny*, ČL 78, 1991, s. 257–260.
- Jiří MATĚJČEK, *Několik poznámek k vytváření reprodukčních vzorů a zvyklostí v populačním vývoji*, Demografie 20, 1978, s. 147–151.
- Jiří MATĚJČEK, *Úvodní studie k výzkumu kulturního vývoje českých zemí a kultivace jejich obyvatelstva 1781–1914 (1938)*, SSD 5, 2000, s. 273–314.
- František MATĚJEK, *Lán v dějinném vývoji (se zvláštním zřetelem k Moravě)*, SAP 35, 1985, s. 283–330.
- František MATĚJEK, *Cesta poddaného lidu na Moravě ke znevolnění*. Brno 2000.
- Herbert MATIS (ed.), *Von der Glückseligkeit des Staates. Stadt, Wirtschaft und Gesellschaft in Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*. Berlin 1981.
- Pavel MATLAS, *Delikt smilstva a jeho postih na schwarzenberském panství Hluboká nad Vltavou (1666–1760)*, Archivum Trebonense 11, 2006 [vyd. 2007], s. 76–96.
- Eduard MAUR, *Církevní matriky jako historický pramen (se zvláštním zřetelem k historické demografii)*, SAP 20, 1970, s. 425–457.
- Eduard MAUR, *Církevní soupisy obyvatelstva v katolické a protestantské Evropě*, HD 4, 1970, s. 4–18.

- Eduard MAUR, *Čeled' a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651*, HD 23, 1999, s. 85–135.
- Eduard MAUR, *České dějiny 1648 až 1781 v naší historiografii posledního desetiletí*, FHB 5, 1983, s. 395–400.
- Eduard MAUR, *Český komorní velkostatek a trh v druhé polovině 17. století*, SH 22, 1974, s. 53–113.
- Eduard MAUR, *Český komorní velkostatek v 17. stol.*, AUCPH, monografie LIX, 1975.
- Eduard MAUR, *Člověk a mor v dějinách*, Demografie 37, 1995, s. 36–41.
- Eduard MAUR, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis in Böhmen im 16.–18. Jahrhundert*, HD 20, 1996, s. 93–118.
- Eduard MAUR, *Das Gesinde in Böhmen in der frühen Neuzeit*, in: Antoinette Fauve-Chamoux – Ludmila Fialová (ed.), *Le phénomène de la domesticité en Europe, XVIe–XXe siècles*, Acta demographica 13, 1997, s. 75–94.
- Eduard MAUR, *Demographische Aspekte der „zweiten Leibeigenschaft“*, in: Týž, *Gutsherrschaft und „zweite Leibeigenschaft“ in Böhmen. Studien zur Wirtschafts-, Sozial- und Bevölkerungsgeschichte (14.–18. Jahrhundert)*. Wien – München 2001, s. 100–121.
- Eduard MAUR, *Dětství a mládí jako fáze životního cyklu v pojetí J. A. Komenského*, Studia Comeniana et historica 62, 29/1999, s. 113–125.
- Eduard MAUR, *Die böhmische Gesellschaft und die Folgen des Dreißigjährigen Krieges (1648–1740)*, in: Týž, *Gutsherrschaft und „zweite Leibeigenschaft“ in Böhmen. Studien zur Wirtschafts-, Sozial- und Bevölkerungsgeschichte (14.–18. Jahrhundert)*. Wien – München 2001, s. 189–214.
- Eduard MAUR, *Farní matriky v Čechách a jejich vývoj*, Zpravodaj pro přátele rodopisu a heraldiky 1/5–6, 1969, s. 75–90.
- Eduard MAUR, *Geneze a specifické rysy českého pozdněfeudálního velkostatku. Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, AUCPH 1, 1976, s. 229–258.
- Eduard MAUR, *Geneze „osvobozovacího patentu“ Karla VII. z 5. července 1742*, in: Michal Svatoš – Luboš Velek – Alice Velková (ed.), *Magister noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc.* Praha 2005, s. 445–455.
- Eduard MAUR, *Gutsherrschaft und „zweite Leibeigenschaft“ in Böhmen. Studien zur Wirtschafts-, Sozial- und Bevölkerungsgeschichte (14.–18. Jahrhundert)*. München – Wien 2001.
- Eduard MAUR, *Historie – demografie – historická demografie*, Historický obzor 3, 1992 s. 261–265.
- Eduard MAUR, *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví*, HD 8, 1983, s. 7–43.

- Eduard MAUR, *K způsobu tvoření a splácení cen poddanských nemovitostí v 17. století a počátkem 18. století*, in: Eduard Maur (ed.), *Příspěvky k dějinám cen nemovitostí*. Praha 1963, s. 71–84.
- Eduard MAUR, *Metoda rekonstrukce rodin v historické demografii*, *Demografie* 24, 1982, s. 101–102.
- Eduard MAUR, *Myšlenkový svět české vesnice na prahu procesu modernizace*, *Historický obzor* 5, 1994, s. 209–211.
- Eduard MAUR, *Na okraj francouzských metod historickodemografického bádání*, *HD* 2, 1968, s. 72–81.
- Eduard MAUR, *Nové příspěvky k dějinám antikoncepce*, *Demografie* 13, 1971, s. 64–64.
- Eduard MAUR, *O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům*, *HD* 3, 1968, s. 4–19.
- Eduard MAUR, *Poddaní točnického panství ve 2. polovině 17. století*, *SAP* 14–15, 1964–65, s. 57–88, 277–297.
- Eduard MAUR, *Poddanská otázka v předbělohorských Čechách*, *FHB* 11, 1987, s. 133–159.
- Eduard MAUR, *Poddanská politika pobělohorského absolutismu v českých zemích. Historická úloha absolutní monarchie ve střední Evropě 17.–18. století*, *AUCPH* 3, 1989, s. 87–99.
- Eduard MAUR, *Populační důsledky třicetileté války*, *HD* 12, 1987, s. 137–152.
- Eduard MAUR, *Populační teorie a populační politika v českých zemích za feudalismu*, *Demografie* 16, 1974, s. 133–146.
- Eduard MAUR, *Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté*, *AUCPH* 3, 1972, s. 9–80.
- Eduard MAUR, *Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. století*, *ČSČH* 19, 1971, s. 839–870.
- Eduard MAUR, *Příspěvek k vývoji poddanského purkrechtu v pobělohorském období*, *Vědecké práce Zemědělského muzea* 14, 1974, s. 51–61.
- Eduard MAUR (ed.), *Příspěvky k dějinám cen a nemovitostí*. Praha 1963.
- Eduard MAUR, *Staat und (lokale) Gutsherrschaft in Böhmen 1650–1750*, in: Markus Cerman – Robert Luft (ed.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*. Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit. München 2005, s. 31–50.
- Eduard MAUR, *Vrchnosti a poddaní za třicetileté války*, *FHB* 8, 1985, s. 241–264.
- Eduard MAUR, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, *HD* 6, 1972, s. 40–58.
- Eduard MAUR, *Waldsteinská strojárna v Plzni*, *MZK* 1, 1962, s. 145–159.
- Eduard MAUR, *Základy historické demografie*. Praha 1978.
- Eduard MAUR, *Západočeské protirobotní bouře za bavorské vlády 1741–1742*, *MZK* 1970, s. 106–122.
- Eduard MAUR – JOSEF GRULICH (ed.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, *HD* 30/suplement, 2006.

- Eduard MAUR – Pavla HORSKÁ (edd.), *Dlouhodobé populační trendy na území ČSR (předstatistické období)*, Acta demographica 4, 1981.
- Eduard MAUR – Pavla HORSKÁ, *Zemědělské obyvatelstvo v českých zemích v 17.–19. století*, HD 10, 1986, s. 177–189.
- Eduard MAUR – Alice VELKOVÁ (ed.), *Rodina a domácnost od 16. do 20. století*. (v tisku)
- Heinz MAYER (ed.), *Recht in Österreich und Europa. Festschrift Karl Hempel zum 60. Geburtstag*. Wien – Mainz 1997.
- Terence MCINTOSH, *Urban Decline in Early Modern Germany*. Chapel Hill 1997.
- Hans MEDICK (ed.), *Mikro-Historie. Neue Pfade in die Sozialgeschichte*. Frankfurt am Main 1994.
- Hans MEDICK, *Missionaries in the Row Boat*, Comparative Studies in Society and History 29, 1987, s. 76–98.
- Hans MEDICK, *Quo vadis Historische Anthropologie? Geschichtsforschung zwischen Historischer Kulturwissenschaft und Mikro-Historie*, HA 9, 2001, s. 78–92.
- Hans MEDICK, *Weben und Überleben in Laichingen 1650–1900*. Lokalsgeschichte als Allgemeine Geschichte. Göttingen 1997².
- Hans MEDICK – David SABEAN, *Emotionen und materielle Interessen in Familie und Verwandtschaft: Überlegungen zu neuen Wegen und Bereichen einer historischen und sozialanthropologischen Familienforschung*, in: Hans Medick – David Sabean (ed.), *Emotionen und materielle Interessen. Sozialanthropologische und historische Beiträge zur Familienforschung*. Fünfzehn Beiträge. Göttingen 1984, s. 27–53.
- Hans MEDICK – David SABEAN (ed.), *Emotionen und materielle Interessen. Sozialanthropologische und historische Beiträge zur Familienforschung*. Fünfzehn Beiträge. Göttingen 1984.
- Christian MEIER, *Notizen zum Verhältnis von Makro- und Mikrogeschichte*, in: Karl Acham – Winfried Schulze (ed.), *Teil und Ganzes. Beiträge zur Historik* 6. München 1990, s. 111–140.
- Miroslava MELKESOVÁ, *ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRES VOCANTUR. Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti*, HD 27, 2003, s. 63–122.
- Franklin F. MENDELS, *Proto-industrialization: the first phase of the industrialization process*, Journal of Economic History 32, 1972, s. 241–61.
- Antonín MENOŠEK, *Výměnek a jeho postavení při dražbě reální*. Praha 1898.
- Alois MÍKA, *Nástin vývoje zemědělské výroby v českých zemích v epoše feudalismu*. Praha 1960.
- Alois MÍKA, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960.
- Jiří MIKULEC, *Dějiny venkovského poddaného lidu v 17. a 18. století a česká historiografie posledních dvaceti let*, ČČH 88, 1990, s. 119–130.
- Jiří MIKULEC, *Poddanská otázka v barokních Čechách*. Praha 1993.

- Michael MITTERAUER, *Die Entwicklung zum modernen Familienzyklus*, in: Michael Mitterauer – Reinhard Sieder, *Vom Patriarchat zur Partnerschaft. Zum Strukturwandel der Familie*. München 1977, s. 66–93.
- Michael MITTERAUER, *Familie und Arbeitsteilung*. Wien 1992.
- Michael MITTERAUER, *Familiengröße – Familientypen – Familienzyklus. Probleme quantitativer Auswertung von österreichischen Quellenmaterial*, GG 1, 1975, s. 226–55.
- Michael MITTERAUER, *Formen ländlicher Familienwirtschaft. Historische Ökotypen und familiäre Arbeitsorganisation im österreichischen Raum*, in: Josef Ehmer – Michael Mitterauer (ed.), *Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften*. Wien 1986, s. 185–323.
- Michael MITTERAUER, *Gesindedienst und Jugendphase im europäischen Vergleich*, GG 11, 1985, s. 177–204.
- Michael MITTERAUER, *Geschlechtsspezifische Arbeitsteilung in vorindustrieller Zeit*, Beiträge zur historischen Sozialkunde 11, 1981, s. 77–87.
- Michael MITTERAUER, *Historisch-anthropologische Familienforschung*. Wien – Köln 1990.
- Michael MITTERAUER, *Lebensformen und Lebensverhältnisse ländlicher Unterschichten*, in: Herbert Matis (ed.), *Von der Glückseligkeit des Staates. Stadt, Wirtschaft und Gesellschaft in Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*. Berlin 1981, s. 315–338.
- Michael MITTERAUER, *Ledige Mütter. Zur Geschichte unehelicher Geburten in Europa*. München 1983.
- Michael MITTERAUER, „Mit sechzig Jahr...“. *Zur Problematik traditioneller Lebensstufenkozepte*, in: Heinz Mayer (ed.), *Recht in Österreich und Europa. Festschrift Karl Hempel zum 60. Geburtstag*. Wien – Mainz 1997, s. 349–357.
- Michael MITTERAUER, *Peasant and Non-Peasant Family Forms in Relation to the Physical Environment and the Local Economy*, in: Richard L. Rudolf (ed.), *The European Peasant Family and Society. Historical Studies*. Liverpool 1995.
- Michael MITTERAUER, *Sozialgeschichte der Jugend*. Frankfurt am Main 1986.
- Michael MITTERAUER – Reinhard SIEDER, *Auswirkungen der Agrarrevolution auf die ländliche Familienstruktur*, in: Helmuth Feigl (ed.), *Die Auswirkungen der theresianisch-josephinischen Reformen auf die Landwirtschaft und die ländliche Sozialstruktur Niederösterreichs*. Wien 1982, s. 139–172.
- Michael MITTERAUER – Reinhard SIEDER (ed.), *Historische Familienforschung*. Frankfurt am Main 1982.
- Michael MITTERAUER – Reinhard SIEDER, *Vom Patriarchat zur Partnerschaft. Zum Strukturwandel der Familie*. München 1977.
- Ruth-E. MOHRMANN, *Die Stellung der Frau im bäuerlichen Ehe- und Erbrecht. Ein historisch-volkskundlicher Vergleich*, ZAA, 1992, s. 248–258.
- Josef MOOSER, *Ländliche Klassengesellschaft 1770–1848. Bauern und Unterschichten, Landwirtschaft und Gewerbe im östlichen Westfalen*. Göttingen 1984.

- Beatrice MORING, *Family Strategies, Inheritance Systems and the Care of the Elderly in Historical Perspective – Eastern and Western Finland*, *Historical Social Research* 23, 1998, s. 67–82.
- Beatrice MORING, *Marriage and social change in south-western Finland, 1700–1870*, *Continuity and Change* 11, 1996.
- Beatrice MORING, *Systems of Survival. Continuities and Discontinuities after the Death of the Household Head*, in: Renzo Derosas – Michel Oris (ed.), *When Dad Died. Individuals and Families Coping with Family Stress in Past Societies*. Bern 2002, s. 173–193.
- Ivo MOŽNÝ, *Moderní rodina (mýty a skutečnosti)*. Praha 1990.
- Josef MOŽUTA, *Praktické provádění výměnky a nástupnické smlouvy u nás*, *VČAZ* 19, 1942, s. 104–109.
- Josef MOŽUTA, *Výměnkářská otázka*. Praha 1936
- J. MRÁČEK, *Úprava poměrů poddanských státem v l. 1680–1848 provedená v zemích českých*, *Vzdělání lidu* 6, 1909, s. 42–43, 57–58, 89–90.
- Jana MRÁZKOVÁ, „*Přislibujou sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati.*“ *Vliv rodiny a „přátel“ na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století*, *HD* 29, 2005, s. 53–107.
- Paul MÜNCH, *Lebensformen in der Frühen Neuzeit 1500 bis 1800*. Frankfurt am Main – Berlin 1992.
- Dana MUSILOVÁ, *Možnosti uplatnění kategorie gender v sociální historiografii*, *SSD* 8, 2001, s. 45–52.
- Petr MUŽÍK, *Kojenecká a dětská úmrtnost v Domažlicích v l. 1690–1830*, *SAP* 30, 1980, s. 229–243.
- Petr MUŽÍK, *Obyvatelstvo města Domažlic v l. 1631–1830*, *SAP* 36, 1986, s. 103–207.
- Milan MYŠKA, *Protoindustrializace (Čtvrtstoletá bilance jednoho historického paradigmatu)*, *ČČH* 92, 1994, s. 759–774.
- Milan MYŠKA, *Proto-industriální železářství v Českých zemích. Roboty a jiné formy nucené práce v železářských manufakturách*. Ostrava 1992.
- Milan MYŠKA – Aleš ZÁŘICKÝ (ed.), *Člověk v Ostravě v XIX. století*. Ostrava 2007.
- Pavla NÁCOVSKÁ, *Svatební smlouvy jako pramen sociálně-dějinného a historickodemografického poznání (Kutná Hora 1550–1660)*, *HD* 21, 1997, s. 37–72.
- Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha 2004.
- Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Poslední pořízení v lidovém právním vědomí*, in: *Obyčejové právo. Sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčejy MKKK konané v Martině-Vrútkách v roce 2001*. Praha 2002, s. 88–106.
- Friedhelm NEIDHARDT, *Die Familie in Deutschland, Gesellschaftliche Stellung, Struktur und Funktionen*. Opladen 1966.

- Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Obyvatelstvo střední Moravy od třicetileté války do poloviny 19. století*, Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity, *Historica* 6, 1998, s. 39–70.
- Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů*. Praha 2003.
- Ludmila NESLÁDKOVÁ – Lumír DOKOUPIL, *K základním tendencím vývoje populace Moravy od třicetileté války do revoluce 1848*, *HD* 18, 1994, s. 105–114.
- Zdeněk R. NEŠPOR, *Dvojitý život historické antropologie. Interdisciplinární (ne)porozumění mezi historiky, sociology a sociálními antropology*, *Dějiny – teorie – kritika* 2, 2005, s. 87–104.
- Zdeněk R. NEŠPOR – Marek JAKOUBEK, *Co je a co není kulturní/sociální antropologie*, *ČL* 91, 2004, s. 53–79 + diskuse in: *ČL* 2004/3 a 4.
- Zdeněk R. NEŠPOR – Marek JAKOUBEK, *Co je a co není kulturní/sociální antropologie po dvou letech. Závěr diskuse*, *ČL* 93, 2006, 71–84.
- Martin NODL, *Dětství v předmoderní době*, *Souvislosti* 4, 1996, s. 7–29.
- František NOSEK, *Předkové naši, jak pečovali o sirotky*, *Selský archiv* 5, 1906, s. 165–176.
- Pavel NOVÁK – Josef HOLEČEK, *Jak u nás žijí a umírají (Sonda do sociální situace na jihočeské vesnici druhé poloviny 19. století)*, *SSD* 5, 2000, s. 61–92.
- Olga NOVÁKOVÁ, *Úmrtnost kojenců a mladších dětí v 19. a 1. polovině 20. století*, *Demografie* 45, 2003, s. 177–188.
- Jaroslav NOVOTNÝ, *Prameny k dějinám cen a mezd na Moravě v 16. a 17. století*, *SAP* 18, 1968, s. 478–497.
- Rostislav NOVÝ, *Vývoj sociální struktury Plzeňska ve 14.–17. století*, *MZK* 21, 1985, s. 157–166.
- Sheilagh C. OGILVIE, *A bitter living. Women, markets, and social capital in early modern Germany*. Oxford 2003.
- Sheilagh C. OGILVIE, *Communities and the „second serfdom“ in early modern Bohemia*, *Past and Present* 187, 2004, s. 69–119.
- Sheilagh C. OGILVIE, *“So That Every Subject Knows How To Behave”: Social Disciplining in Early Modern Bohemia*, *Comparative Studies in Society and History* 48, 2006 s. 38–78.
- Sheilagh C. OGILVIE, *State Corporatism and Proto-industry. The Württemberg Black Forest, 1580–1797*. Cambridge 1997.
- Sheilagh C. OGILVIE, *Staat und Untertanen in einer lokalen Gesellschaft: die Herrschaft Friedland 1583–1692*, in: Markus Cerman – Robert Luft (ed.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*. Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit. München 2005, s. 51–86.
- Sheilagh C. OGILVIE, *The Economic World of the Bohemian Serf: Economic Concepts, Preferences and Constraints on the Estate of Friedland, 1583–1692*, *Economic History Review* 54, 2001, s. 430–453.

- Sheilagh C. OGILVIE, *Vesnická obec a tzv. „druhé nevolnictví“ v raně novověkých Čechách*, ČČH 107, 2009, s. 46–94.
- Sheilagh C. OGILVIE, *Village Community and Village Headman in Early Modern Bohemia*, Bohemia 46, 2005, s. 402–451.
- Sheilagh C. OGILVIE, *Zur ökonomischen Welt der Untertanen in Böhmen. Eine Fallstudie zur Herrschaft Frydlant*, in: Markus Cerman – Hermann Zeitlhofer (ed.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaften in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*. Wien – München 2002, s. 145–173.
- Sheilagh C. OGILVIE – Markus CERMAN, *The Bohemian Census of 1651 and the Position of Inmates*, Social History 28, 1995, s. 333–346.
- Sheilagh C. OGILVIE – Jeremy EDWARDS, *Women and the „second serfdom“: evidence from early modern Bohemia*, Journal of economic history 60, 2000, s. 961–994.
- Sheilagh C. OGILVIE – Jeremy EDWARDS, *Ženy a „druhé nevolnictví“ v Čechách na počátku novověku*, HD 22, 1998, s. 5–49.
- Georg W. OESTERDIEKHOF, *Familie, Wirtschaft und Gesellschaft in Europa: die historische Entwicklung von Familie und Ehe im Kulturvergleich (Der europäische Sonderweg 6)*, Stuttgart 2002².
- Otakar G. PAROUBEK, *O lidu poddaném na panství poděbradském za XVIII. věku*, ČL 3, 1894, s. 137–147, 216–224, 405–415, 510–523 a ČL 4, 1895.
- Zdeněk PAVLÍK (ed.), *Sňatečnost a rodina*. Praha 1992.
- Alena PAZDEROVÁ, *Venkovští poddaní rychnovského panství v 17. století ve světle gruntovní knihy (Příspěvek k problematice tzv. druhého nevolnictví)*, HD 22, 1998, s. 61–62.
- Jan PEISKER, *Slovo o záduze*. Praha 1899.
- Josef PEKAŘ, *České katastry 1654–1789*. Praha 1932.
- Josef PEKAŘ, *K českým dějinám agrárním ve středověku*, ČČH 7, 1901, s. 326–363.
- Josef PEKAŘ, *K sporu o záduhu staroslovanskou*, ČČH 6, 1900, s. 249–262.
- Josef PEKAŘ, *Knihy o Kosti*, I.–II. díl. Praha 1909–11.
- Jan PELANT, *Města a městečka západočeského kraje*. Plzeň 1984.
- Jan PETERS (ed.), *Gutsherrschaft als soziales Modell*. Historische Zeitschrift. Beihefte 18, München 1995.
- Jan PETERS, *Gutsherrschaft. Ein Jahrzehnt Postdamer Forschungserfahrungen*, ZAA 53, 2005, s. 77–85.
- Jan PETERS (ed.), *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*. Berlin 1997.
- Jan PETERS (ed.), *Konflikt und Kontrolle in Gutsherrschaftsgesellschaften. Über Resistenz- und Herrschaftsverhalten in ländlichen Sozialgebilden der Frühen Neuzeit*. Göttingen 1995.

- Josef PETRÁŇ, *Mikrohistorie, anebo o nedějínách*, in: Jan Klápště – Eva Plešková – Josef Žemlička (ed.), *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*. Praha 2003, s. 201–208.
- Josef PETRÁŇ, *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*. Praha 1964.
- Josef PETRÁŇ, *Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho osobní právní vztahy v Čechách v době předbělohorské*, ČSČH 5, 1957, s. 26–58, 399–477.
- Josef PETRÁŇ (ed.), *Problémy cen, mezd a materiálních podmínek života od 16. do poloviny 19. století*, AUCPH, *Studia historica* V, 1971.
- Josef PETRÁŇ (ed.), *Problémy cen, mezd a materiálních podmínek života lidu v Čechách v 17.–19. století II*, AUCPH, *Studia historica* XVII, 1977.
- Josef PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic. Mikrohistorie české vesnice*. Praha 2001.
- Josef PETRÁŇ, *Rebelie. Příběh jednoho týdne a dvou dní v březnu roku 1775*. Praha 1975.
- Alena PETRÁŇOVÁ, *Venkovská chudina evidovaná v buquoyském „zaopatřovacím“ zřízení ve II. polovině 18. století*, JSH 30, 1961, s. 114–134.
- Lydia PETRÁŇOVÁ, *Nové historickoantropologické proudy evropského národopisu (k problému integrované „historické sociální vědy“)*, ČL 78, 1991, s. 21–29.
- Josef a Lydia PETRÁŇOVI, *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha 2000.
- Christian PFISTER, *Bevölkerungsgeschichte und historische Demographie 1500–1800*. Enzyklopädie Deutscher Geschichte 28. Munich 1994, 2007².
- Josef PÍSECKÝ, *Zvyky při křtinách na Prachaticku*, ČL 22, 1913, s. 321–326.
- Bonaventura PITER, *Krátká kronika Staré Plzně. Breve chronicon Antiquae Plznae*. K vydání připravil Miloslav Šváb. Plzeň 1988.
- Blanka PITRONOVÁ, *Problémy vývoje rodiny*, *Demografie* 27, 1985.
- Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.–18. století*. Praha 1957.
- Antonín PODLAHA, *Poddanství jakožto překážka sňatku manželského v Čechách ve století XVII. a XVIII*, *Časopis katolického duchovenstva* 45, 1904, s. 389–91.
- Jaroslav PODZIMEK, *Vývoj československé statistiky do vzniku Státního úřadu statistického*. Praha 1974.
- Stanislav POLÁK, *Knihy pozemkové a knihy městské*, AČ 16, 1966, s. 208–15.
- Linda A. POLLOCK, *Forgotten Children: Parent-Child Relations from 1500 to 1900*. New York 1983.
- Pavel POPELKA, *Morální normy vesnického společenství ve vztahu k manželství*. *Lidová kultura a současnost* 2, Brno 1975, s. 173–176.
- Pavel POPELKA, *Rodičovská autorita a uzavírání manželství v agrární komunitě na Uherskobrodsku (od 2. poloviny 18. století)*, *Národopisné aktuality* 16, 1979, s. 13–21.
- Reiner PRASS – Jürgen SCHLUMBOHM – Gérard BÉAUR – Christophe DUHAMELLE (ed.), *Ländliche Gesellschaften in Deutschland und Frankreich, 18.–19. Jahrhundert*. Göttingen 2003.

- Jana PRAŽÁKOVÁ, *Kojenecká úmrtnost ve smečenské farnosti v letech 1730–1779 (na základě matrik)*, Demografie 26, 1984, s. 229–236.
- Bedřich PROFELD, *Poddanské poměry na panství náchodském v první polovině XVII. století*, ČL 19, 1910, s. 21–23.
- Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963.
- Vladimír PROCHÁZKA, *K použití statistické metody při studiu poddanských poměrů v 16.–18. století*, PHS 4, 1958, s. 292–294.
- Vladimír PROCHÁZKA, *Příspěvky k dějinám pozemkového práva na území ČSR do r. 1848*, Praha 1919.
- Vladimír PROCHÁZKA, *Trhová smlouva na poddanskou nemovitost v Čechách v 16. a 17. století*, SH 10, 1962, s. 93–144.
- Vladimír PROCHÁZKA, *Výbava a výměnek na české vesnici v 16. a 17. století*, ČL 49, 1962, s. 55–62.
- Jaroslav PROKEŠ, *Memoriály o hospodářském stavu Čech před selskou bouří z r. 1775*, ČDV 11, 1924, s. 37–53, 110–118; 12, 1925, s. 49–57, 111–116, 158–167.
- Příspěvky k historické demografii Čech 17.–18. století*, AUCPH 3, Studia historica VIII, 1972.
- Karel Václav RAIS, *Povídky*. Praha 1967.
- Karel Václav RAIS, *Výminkáři*. Praha 1961.
- Jana RATAJOVÁ, *Pražské testamenty (1600–1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur*, Pražský sborník historický 30, 1998, s. 90–127.
- Rudolf RAUSCHER, *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě I. Doba státu patrimoniálního*. Bratislava 1931.
- Rudolf RAUSCHER, *O zvolené posloupnosti v českém právu zemském*. Práce ze semináře českého práva na Karlově universitě v Praze. Praha 1921.
- Hermann REBEL, *Peasant Stem Families in Early Modern Austria: Life Plans, Status Tactics, and the Grid of Inheritance*, Social Science History 2, 1978, s. 268–270.
- David S. REHER – Roger S. SCHOFIELD (ed.), *Old and new methods in historical demography*. Oxford 1993.
- Heinz REIF (ed.), *Die Familie in der Geschichte*. Göttingen 1982.
- Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970 I/1; II/1*. Odpovědná redaktorka Ludmila FIALOVÁ, Praha 1978.
- Irmintraut RICHARZ (ed.), *Haushalten in Geschichte und Gegenwart*. Beiträge eines internationalen disziplinübergreifenden Symposions an der Universität Münster vom 6.–8. Oktober 1993. Göttingen 1994.
- Gerhard A. RITTER – Rudolf VIERHAUS (ed.), *Aspekte der historischen Forschung in Frankreich und Deutschland / Aspects de la recherche historique en France et en Allemagne. Schwerpunkte und Methoden / Tendances et méthodes*.

- Deutsch-Französisches Historikertreffen in Göttingen vom 3. bis 6. Oktober 1976. Göttingen 1981.
- E. F. RÖBLER, *Inaugural Dissertation über das Ausgedinge auf Bauerngütern nach den bestehenden Vorschriften in Österreich mit besondere Rücksicht auf das Königreich Böhmen*. Prag 1842.
- Roman ROSDOLSKY, *Untertan und Staat in Galizien: die Reformen unter Maria Theresia und Joseph II*, ed. Ralph Melville. Mainz 1992.
- Heidi ROSENBAUM (ed.), *Familie und Gesellschaftsstruktur*. Frankfurt am Main 1974. Přepřacováno a doplněno: Seminar: *Familie und Gesellschaftsstruktur*. Frankfurt am Main 1978.
- Heidi ROSENBAUM, *Zur neueren Entwicklung der Historischen Familienforschung*, GG 1, 1975, s. 210–225.
- Hans ROSENBERG, *Probleme der deutschen Sozialgeschichte*. Frankfurt am Main 1969.
- Klaus ROTH (ed.), *Handwerk in Mittel- und Südosteuropa. Mobilität, Vermittlung und Wandel im Handwerk des 18. bis 20. Jahrhundert*. München 1987.
- Vladimír ROUBÍČEK, *Ekonomické aspekty životních cyklů obyvatelstva a možnosti jejich zkoumání*, Demografie 22, 1980, s. 20–23.
- Susanne ROUETTE, *Erbrecht und Besitzweitergabe: Praktiken in der ländlichen Gesellschaft Deutschlands, Diskurse in Politik und Wissenschaft*, in: Reiner Prass – Jürgen Schlumbohm – Gérard Béaur – Christophe Duhamelle (ed.), *Ländliche Gesellschaften in Deutschland und Frankreich, 18.–19. Jahrhundert*. Göttingen 2003, s. 145–166.
- František ROUBÍK, *Dějiny Chodů u Domažlic*. Praha 1931.
- František ROUBÍK, *K vyvazení gruntů v Čechách v letech 1848–1853*, SAP 9, 1959, s. 160–219.
- Richard L. RUDOLF, *Major Issues in the Study of the European Peasant Family, Economy, and Society*, in: Týž (ed.), *The European Peasant Family and Society. Historical Studies*. Liverpool 1995.
- Richard L. RUDOLF (ed.), *The European Peasant Family and Society. Historical Studies*. Liverpool 1995.
- Diedrich SAALFELD, *Stellung und Differenzierung der ländlichen Bevölkerung Nordwestdeutschlands in den Ständegesellschaft des 18. Jahrhunderts*, in: Hinrichs Ernst – Wiegelmann Günther (ed.), *Sozialer und kultureller Wandel in der ländlichen Welt des 18. Jahrhunderts*. Wolfenbüttel 1982, s. 229–251.
- David Warren SABEAN, *Aspects of kinship behaviour and property in rural Western Europe before 1800*, in: Jack Goody – Joan Thirsk – Edward Palmer Thompson (ed.), *Family and Inheritance: Rural Society in Western Europe 1200–1800*. Cambridge 1976, s. 96–111.
- David Warren SABEAN, „*Junge Immen im leeren Korb*“. *Beziehungen zwischen Schwägern in einem schwäbischen Dorf*, in: Hans Medick – David Warren Sabean (ed.), *Emotionen und materielle Interessen. Sozialanthropologische*

- und historische Beiträge zur Familienforschung. Fünfzehn Beiträge. Göttingen 1984, s. 232–250.
- David Warren SABEAN, *Kinship in Neckerhausen, 1700–1870*. Cambridge 1998.
- David Warren SABEAN, *Property, Production and Family in Neckerhausen, 1700–1870*. Cambridge 1990.
- David Warren SABEAN, *Unehelichkeit: Ein Aspekt sozialer Reproduktion kleinbäuerlicher Produzenten. Zu einer Analyse dörflicher Quellen um 1800*, in: Robert M. Berdahl a kol. (ed.), *Klassen und Kultur. Sozialanthropologische Perspektiven in der Geschichtsschreibung*. Frankfurt am Main 1982, s. 54–76.
- David Warren SABEAN – Simon TEUSCHER – Jon MATHIEU (ed.), *Kinship in Europe: approaches to long-term development (1300–1900)*. New York 2007.
- Josef SALABA, *Príspevek k dějinám selského práva dědického v 17. století, ČCH 12, 1906*, s. 191–197.
- Dietmar SAUERMAN, *Bäuerliche Brautschätze in Westfalen (17.–20. Jh.)*, Rheinisch–westfälische Zeitschrift für Volkskunde 18/19, 1971/72, s. 103–153.
- Dietmar SAUERMAN, *Hofidee und bäuerliche Familienverträge in Westfalen*, Rheinisch–westfälische Zeitschrift für Volkskunde 17, 1970, s. 58–78.
- Dietmar SAUERMAN, *Knechte und Mägde in Westfalen um 1900*. Münster 1979².
- Jürgen SCHLUMBOHM, *Familie, Verwandtschaft und soziale Ungleichheit: Der Wandel einer ländlichen Gesellschaft vom 17. zum 19. Jahrhundert*. in: Rudolf Vierhaus (ed.), *Forschungen zur Vielschichtigkeit von Übergangsprozessen*. Göttingen 1992, s. 133–156.
- Jürgen SCHLUMBOHM, *Gesindedienst als Lebensphase und als Klassenphänomen: Mägde und Knechte in einem ländlichen Kirchspiel Nordwestdeutschlands. 1650–1860*, in: Antoinette Fauve-Chamoux – Ludmila Fialová (ed.), *Le phénomène de la domesticité en Europe, XVIe–XXe siècles*, Acta demographica 13, 1997.
- Jürgen SCHLUMBOHM, *Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in protoindustrieller Zeit, 1650–1860*. Göttingen 1994.
- Jürgen SCHLUMBOHM, *Mächtige Mythen und flexible Praktiken: Erbhof und Stammfamilie in Deutschland*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (ed.), *Historik nechtěných dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*. Praha 2003, s. 162–180.
- Jürgen SCHLUMBOHM (ed.), *Mikrogeschichte – Makrogeschichte: Kompetentär oder inkommensurabel?* Göttingen 1998.
- Jürgen SCHLUMBOHM, *Micro-history and the macro-models of the European demographic system in pre-industrial times. Life course patterns in the parish of Belm (Northwest Germany), seventeenth to the nineteenth centuries*, *The History of the Family* 1, 1996, s. 81–95.
- Karl SCHMIDT, *Gutsübergabe und Ausgedinge*. Wien – Leipzig 1920.

- Jona SCHELLEKENS, *Determinants of Marriage Patterns among Farmers and Agricultural Laborers in two Eighteenth-Century Duch Villages*, JFH 16, 1991, s. 139–155.
- Karen SCHÖNWÄLDER, *Historiker und Politik, Geschichtswissenschaft im Nationalismus*. Frankfurt am Main 1992.
- Helga SCHULTZ, *Landhandwerk und ländliche Sozialstruktur um 1800*, Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte 1981/II, s. 11–49.
- Winfried SCHULZE, *Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945*. München 1989.
- Winfried SCHULZE, *Mikrohistorie versus Makrohistorie? Anmerkungen zu einem aktuellen Thema*, in: Christian Meier – Jörn Rüsen (ed.), *Historische Methode, Beiträge zur Historik 5*. München 1988, s. 319–341.
- Winfried SCHULZE (ed.), *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie*. Göttingen 1994.
- August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze*, díl 13, Plzeňsko, Praha 1905, s. 77.
- Jaromír SEDLÁČEK, *Právo výměnku v dějinném vývoji*, VČAZ 19, 1942, s. 101–104.
- Jaromír SEDLÁČEK, *Vývoj právních předpisů o selských usedlostech v Čechách a na Moravě od polovice 18. století*, Právní prakse 9, 1944–45, s. 126–135.
- Iva SEDLÁČKOVÁ, *Struktura obyvatelstva podle rodinného stavu v polovině 17. století ve vybraných panstvích Loketského kraje (Příspěvek ke studiu typů historického utváření rodiny)*, HD 18, 1995, s. 39–58.
- Václav SEKERA (ed.), *Obyvatelstvo českých zemí 1754–1918*. Díl I. 1754–1866. Praha 1978.
- Martine SEGALÉN, *Die Familie. Geschichte, Soziologie, Anthropologie*. Frankfurt am Main – New York 1990.
- Martine SEGALÉN, „*Sein Teil haben*“. *Geschwisterbeziehungen in einem egalitären Vererbungssystem*, in: Hans Medick – David Sabeau (ed.), *Emotionen und materielle Interessen. Sozialanthropologische und historische Beiträge zur Familienforschung. Fünfzehn Beiträge*. Göttingen 1984, s. 181–198.
- Markéta SELIGOVÁ, *Obyvatelstvo děčínského panství v polovině 17. století podle věku a rodinného stavu*, HD 18, 1995, s. 23–38.
- Markéta SELIGOVÁ, *Příspěvek ke studiu rodinných struktur v Čechách v polovině 17. století (panství Děčín – sonda)*, HD 17, 1993, s. 111–130.
- David SIDDLE, *Inheritance strategies and lineage development in peasant society, Continuity and Change 1*, 1986, s. 333–361.
- Reinhard SIEDER, *Sozialgeschichte der Familie*. Frankfurt am Main 1987.
- Reinhard SIEDER, *Strukturprobleme der ländlichen Familie im 19. Jahrhundert*, Zeitschrift für bayrische Landesgeschichte 41, 1978, s. 173–217.
- Edward SHORTER, *Die Geburt der modernen Familie*. Reinbeck 1977.
- Edward SHORTER, *Illegitimacy, Sexual Revolution and Social Change in Modern Europe*, JIH 12, 1981, s. 237–272.
- Edward SHORTER, *The Making of the Modern Family*. New York 1976.

- Jindřich SKOPEC (ed.), *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1814*. Praha 1907–38.
- Jana SMÍŠKOVÁ, *Špitál svatého Jakuba a chudinská péče v Drážďanech v období raného novověku*, *Paginae historiae* 9, 2001, s. 5–28.
- Richard M. SMITH (ed.), *Land, Kinship and Life-Cycle*. Cambridge 1984.
- Sølvi SOGNER, *Looking for the principles of marriage by looking at non-marital cohabitation. A Norwegian parish in the eighteenth and nineteenth centuries*, in: Christophe Duhamelle – Jürgen Schlumbohm (ed.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*. Göttingen 2003, s. 215–239.
- Vladimír SRB, *1000 let obyvatelstva Českých zemí*. Praha 2004.
- Annemarie STEIDL, *Auf nach Wien! Die Mobilität des mitteleuropäischen Handwerkes im 18. und 19. Jahrhundert am Beispiel der Haupt- und Residenzstadt*. Wien 2003.
- Lawrence STONE, *Social Mobility in Europe 1500–1700*, *Past and Present* 33, 1966, s. 16–55
- Lawrence STONE, *The Family, Sex, and Marriage in England, 1500–1800*. New York 1977.
- Robert STRAKA, *O staré Plzni*, Almanach českých učitelských ústavů. Plzeň 1919/20.
- Robert STRAKA, *Kronikáři a historikové Starého Plzně, bývalé Staré Plzně*, *Muzejní a vlastivědné práce* 10, 1972, s. 192–97.
- Josef STRNAD, *O starobylosti a významu Plzně*. Plzenec 1903.
- Heribert STURM (ed.), *Ortslexikon der böhmischen Länder 1910–1965*. München² 1995.
- Vlasta SUKOVÁ, *Společenské a hospodářské poměry na píseckém panství v letech 1781–1848*, *ČL* 77, 1990, s. 156–160.
- Jiří SVOBODA, *Feudální závislost poddaných na české vesnici v době tereziánské*, *AUCPH* 3, 1969, s. 71–106.
- Jiří SVOBODA, *Ke studiu sociálního rozvrstvení venkovského lidu v Čechách v druhé polovině 18. století*, *ČSČH* 5, 1957, s. 447–473.
- Jiří SVOBODA, *Spory poddaných s vrchností na panství zábřežském na začátku 18. století*, *Zápisy katedry československých dějin a archivního studia* 1956, s. 39–41.
- Petr SVOBODNÝ, *Vlašský špitál na Malé Straně a jeho místo v péči o matku a dítě do josefínských reforem (1602–1789)*, *Documenta Pragensia* 1987, VII/1, s. 113–134.
- Shurlee SWAIN, *Maids and mothers: Domestic servants and illegitimacy in 19th-century Australia*, *The History of the Family* 10, 2005, s. 461–472.
- Mikołaj SZOŁTYSEK, *Central European household and family systems, and the „Hajnal–Mitterauer“ linie: the parish Bujakow (18th–19th centuries)*, *The History of the Family* 12, 2007, s. 19–42.

- Mikołaj SZOŁTYSEK – Konrad RZEMIENIECKI, *Between „Traditional“ Collectivity and „Modern“ Individuality: An Atomistic Perspective on Family and Household astride the Hajnal Line (Upper Silesia and Great Poland at the End of the 18th Century)*, *Historische Sozialforschung* 30, Sonderheft: Geschwister – Eltern – Großeltern. Beiträge der historischen, anthropologischen und demographischen Forschung, 2005, s. 130–170.
- Alena ŠIMŮNKOVÁ, *Ke vztahu historiografie a antropologie: perspektivy aplikování antropologických přístupů*, *ČL* 82, 1995, s. 99–112.
- Alena ŠIMŮNKOVÁ, *Statut, odpovědnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století*, *ČČH* 95, 1997, s. 55–109.
- Milan ŠMERDA, *Postavení poddaných ve střední Evropě v období pozdního feudalismu se zřetelem k jejich právním vztahům k půdě, zvláště ve Slezsku*, *Slovenské historické studie* IV, Praha 1961, s. 263–322.
- Milan ŠMERDA, *Zrušení nevolnictví a české obrození. K 200. výročí zrušení nevolnictví v českých zemích*, *Slezský přehled* 68, 1982, s. 1–12.
- Jiří ŠTAIF, *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*. Praha 2005.
- Jiří ŠTAIF, *Současné problémy sociálních dějin: sociální struktura předbřeznových Čech*, *SSD* 6, 2001, s. 22–38.
- Michaela ŠTAJNEROVÁ, *Testamenty litoměřických měšťanů z let 1527–1576 jako pramen k dějinám rodinných struktur*, in: Michaela Hrubá (ed.), *Města severozápadních Čech v raném novověku*. Ústí nad Labem 2000, s. 87–106.
- Jarmila ŠTASTNÁ, *Poddanské povinnosti ve vztahu ke stravě venkovského obyvatelstva Čech (Konec 18. a 1. polovina 19. století)*, *ČL* 68, 1981, s. 145–155.
- Jarmila ŠTASTNÁ, *Výměnek a postavení výměnkářů v západním Podkrkonoší*, *ČL* 58, 1971, s. 283–290.
- Dana ŠTEFANOVÁ, *Die Erbschaftspraxis, das Ausgedinge und das Phänomen der „zweiten Leibeigenschaft“ in der nordböhmisches Dörfern der Herrschaft Frýdlant. Ein Beitrag zur Existenz der Familie unter obrigkeitlicher Einflußnahme (1650–170)*, in: Erich Landsteiner – Franz X. Eder – Peter Feldbauer (ed.), *Wiener Wege der Sozialgeschichte. Themen – Wege – Vermittlungen*. Wien – Köln – Weimar 1997, s. 225–241.
- Dana ŠTEFANOVÁ, *Dorfgemeinde in der Gutsherrschaft. Ein Beitrag zu Handlungsräumen der Gemeinde am Beispiel Nordböhmens (1558–1750)*, in: Markus Cerman – Robert Luft (ed.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*. Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit. München 2005, s. 235–255.
- Dana ŠTEFANOVÁ, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume von Untertanen in der Gutsherrschaft. Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen, 1558–1750*. Wien – München 2009.

- Dana ŠTEFANOVÁ, *Erbschaftspraxis und Handlungsspielräume der Untertanen in einer gutsherrschaftlichen Gesellschaft. Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen, 1558–1750*. Dissertation Universität Wien 1999.
- Dana ŠTEFANOVÁ, *K aspektům role příbuzenských vztahů a majetkových transakcí. Situace na frýdlantském panství v letech 1558–1750*, HD 22, 1998, s. 125–130.
- Dana ŠTEFANOVÁ, *Soziale Schichtung in der Herrschaft Frýdlant*, HD 20, 1996, s. 218–219.
- Dana ŠTEFANOVÁ – Markus CERMAN, *Lebensunterhalt und Erwerb im Alter in ländlichen Gesellschaften der frühen Neuzeit*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (ed.), *Historik nechtěných dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*. Praha 2003, s. 83–107.
- Dana ŠTEFANOVÁ – Hermann ZEITLHOFER, *Alter und Generationbeziehungen in Böhmen. Zum Ausgedinge in nord- und südböhmischen Dörfern in der Frühen Neuzeit*, in: Josef Ehmer – Peter Gutschner (ed.), *Das Alter im Spiel der Generationen. Historische u. Sozialwissenschaftliche Beiträge*. Wien 2000, s. 231–258.
- Karel ŠTEFEK, *K problematice strukturalismu v Kutnarově díle*, in: Ivo Navrátil (red.), *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisceví na formování obrazu české minulosti, Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 4, Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 24.–25. dubna 1998 v lázních Sedmihorkách*. Semily 1998, s. 184–191.
- Blanka ŠTĚRBOVÁ, *Sňatečnost a sňatková migrace ve farnosti Střelecké Hoštice v letech 1654–1890*, JSH 58, 1989, s. 127–129.
- Blanka ŠTĚRBOVÁ, *Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686–1910*, HD 11, 1987, s. 115–120.
- Ivan ŠŤOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*. Praha 2002.
- Alena ŠUBRTOVÁ, *Kojenecká úmrtnost v Praze v letech 1785–1815 na základě matrik*, HD 2, 1968, s. 45–57.
- Alena ŠUBRTOVÁ, *Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech k předstatistickému období*, HD 15, 1991, s. 9–46.
- Alena ŠUBRTOVÁ, *Dějiny populačního myšlení a populačních teorií*. Praha 1989.
- Alena ŠUBRTOVÁ, *Dějiny populačního myšlení v českých zemích*. Praha 2006.
- Milada ŠULCOVÁ, *Příspěvek ke studiu života výměnkářů*, ČL 60, 1973, s. 97–99.
- Soňa ŠVECOVÁ, *Dva typy tradiční rolnické rodiny v Československu*, ČL 76, 1989, s. 210–222.
- Soňa ŠVECOVÁ, *Právomoc hlavy rodiny v rolnické rodine na Slovensku*, Slovenský národopis 24, 1976, s. 446–457.
- Soňa ŠVECOVÁ, *Slovenská a česká rodina*, ČL 73, 1986, s. 203–205.

- Ferdinand TADRA, *Listy kláštera zbraslavského č. 268*, Historický archiv 23, Praha 1904, s. 228–229.
- Angela TAEGER, *Soziale Agrarpolitik: Der lange Weg von der familiären Versorgung alter Bauern bis zur gesetzlichen Altershilfe*, ZAA 41, 1993.
- František TEPLÝ, *Selské bouře*. Praha 1931.
- Pat THANE (ed.), *A History of Old Age*. London 2005.
- Joan THIRSK, *The European debate on customs of inheritance, 1500–1700*, in: Jack Goody – Joan Thirsk – Edwadr Palmer Thompson (ed.), *Family and Inheritance: Rural Society in Western Europe 1200–1800*. Cambridge 1976, s. 177–191.
- Charles TILLY – Richard TILLY, *Agenda for European economic history in 1970s*, Journal of economic history 31, 1971, s. 184–98.
- Louise A. TILLY – Joan W. SCOTT – Miriam COHEN, *Women's Work and European Fertility Patterns*, JIH 6, 1976, s. 465–466.
- Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha 2004.
- Daniela TINKOVÁ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*, HD 27, 2003, s. 133–172.
- Daniela TINKOVÁ, *Předcházet či trestat? Problém infanticidia v osvícenské společnosti*, ČČH 101, 2003, s. 27–75.
- Josef TLAPÁK, *K některým otázkám poddanské nezákupní držby v Čechách v 16.–18. století*, PHS 19, 1975, s. 177–209.
- Josef TLAPÁK, *K otázce rozšíření nezakoupených hospodářství v západních Čechách*, MZK 7, 1970, s. 174–200.
- Josef TLAPÁK, *K otázce rozšíření nezakoupených rustikálních usedlostí ve východních Čechách v druhé polovině 18. století*, VPČZM 8, 1968, s. 213–232.
- Josef TLAPÁK, *Vývoj poddanského purkrechtu v pobělohorském období na území někdejšího Kouřimského a Berounského kraje se zvláštním zřetelem ke otázce vzniku a rozšíření nezákupné držby*, VPČZM 11, 1971, s. 107–182.
- Barbara J. TODD, *Demographic Determinism and Female Agency, Continuity and Change* 9, 1994, s. 421–50.
- Antonín TOMÍČEK, *Otázka zákupu v Čechách*, ČDV 10, 1923, s. 133–136.
- Antonín TOMÍČEK, *Rodinný nedíl v dědickém právu městském a na Litomyšlsku v 15. a 16. století*, ČL 9, 1900, s. 248–252.
- Marie TOŠNEROVÁ, *Obyvatelstvo města Berouna na konci 18. století*, HD 26, 2002, s. 63–80.
- Angela TREIBER, *Bäuerliche Altenfürsorge in Franken am Beispiel eines fränkischen Juradorfes*. Würzburg 1988
- Werner TROßBACH, *Bauern 1648–1806*. Enzyklopädie Deutscher Geschichte 19. München 1993.
- Randolph TRUMBACH, *The Rise of the Egalitarian Family*. New York 1978.

- Otto ULBRICHT, *Kindschmord und Aufklärung in Deutschland*. München 1990.
- Marie ULČOVÁ, *Selská svatba z Plzeňska*, MZK 10, 1974, s. 147–157.
- Marie ULČOVÁ, *Výbava chalupnické nevěsty z Plzeňska v roce 1800*, ČL 65, 1978, s. 37–39.
- Valentin URFUS, *Právní postavení námezdních pracovníků u nás v 16.–18. století*, PHS 2, 1956, s. 198–256.
- František VACEK, *K dějinám selské roboty v Čechách*, ČDV 23, 1936, s. 1–10, 57–69.
- František VACEK, *Selský stav v Čechách v l. 1419–1620*, ČDV 14, 1927.
- František VACEK, *Urbáře a pozemkové knihy*, ČDV 13, 1926, s. 8–31.
- Josef VÁLKA, *Česká společnost v 17.–18. století. II. Bělohorská doba. Společnost a kultura „manýrismu“*. Praha 1983.
- Josef VÁLKA, *K otázce práva v postavení poddaných*, SPFFBU 11, C 9, s. 51–66.
- Jaroslav VANIŠ, *Příspěvek k dějinám cen a mezd koncem 16. a počátkem 17. století*, ČSČH 15, 1967, s. 421–438.
- Josef VAŘEKA, *Národopis/etnografie/etnologie a antropologie*, ČL 92, 2005, s. 181–188.
- Alice VELKOVÁ, *Der Besitztransfer untertäniger Anwesen in Štáhlavy im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, in: Markus Cerman – Herman Zeitlhofer (ed.), *Soziale Strukturen in Böhmen in der Frühen Neuzeit*. Wien – München 2002, s. 228–229.
- Alice VELKOVÁ, *Die Herrschaft Štáhlavy: Wirtschaft, soziale Strukturen und Demographie*, in: Markus Cerman – Herman Zeitlhofer (ed.), *Soziale Strukturen in Böhmen in der Frühen Neuzeit*. Wien – München 2002, s. 29–42.
- Alice VELKOVÁ, *Dítě jako oběť. Vraždy dětí spáchané jejich matkami ve 2. polovině 19. století*, in: Martina Halířová (ed.), *Od početí ke školní brašně. Sborník z odborného semináře konaného 29. – 30. května 2008 ve Východočeském muzeu v Pardubicích*. Pardubice 2008, s. 147–164.
- Alice VELKOVÁ, *Fenomén stáří venkovských obyvatel na přelomu 18. a 19. století*, SSD 6, 2001, s. 145–156.
- Alice VELKOVÁ, *„Kdyby mi pánbůh z tohoto světa povolati ráčil“*. *Význam právních pořízení ve venkovské rodině v 1. polovině 19. století*, in: Milan Řepa (ed.), *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly. Moderní dějiny – Supplementum 1*. Praha 2008, s. 504–531.
- Alice VELKOVÁ, *Marriage and property transfers in rural environment. Western Bohemia 1700–1850*, in: Peter Pozsgai (ed.), *Inheritance practices, marriage strategies and household formation in European rural societies* (v tisku).
- Alice VELKOVÁ, *Metodické přístupy v českém historickodemografickém výzkumu v posledních 20 letech*, in: Hanna Kurowska (ed.), *Przemiany demograficzne Europy Środkowej od XVIII wieku* (v tisku).
- Alice VELKOVÁ, *Migrace ve venkovské společnosti v 18. a 19. století*, *Forum Statisticum Slovacum* 3, 2007, s. 246–249.

- Alice VELKOVÁ, *Migrace a životní cyklus venkovského obyvatelstva na Štáhlavsku v letech 1750–1850*, in: Eduard Maur – Josef Grulich (ed.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*. HD 30, 2006 – suplement, s. 73–98.
- Alice VELKOVÁ, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (ed.), *Dítě a dětství napříč staletími*. 2. Pardubické bienále 4. – 5. dubna 2002. Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, série C, Fakulta humanitních studií, supplementum 5, 2002. Pardubice 2003, s. 205–227.
- Alice VELKOVÁ, *Proměny venkovské společnosti v letech 1750–1850*, ČČH 105, 2007, s. 809–857.
- Alice VELKOVÁ, *Sebevědomé nebo zoufalé? Vdovy hospodařící na venkovských usedlostech v první polovině 19. století*, in: Milan Vojáček (ed.), *Reflexe a sebe-reflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Praha 2007, s. 321–340.
- Alice VELKOVÁ, *Skladba obyvatelstva podle náboženství na tzv. státních statcích roku 1802*, HD 29, 2005, s. 109–137
- Alice VELKOVÁ, *Složení domácností a problematika čelední služby na panství Štáhlavy počátkem 19. století*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (ed.), *Historik nechtěných dějin*. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi. Praha 2003, s. 140–161.
- Alice VELKOVÁ, *Složení obyvatelstva podle věku a rodinného stavu na počátku 19. století (Analýza registru daně z hlavy sepsaného na panství Štáhlavy u Plzně)*, in: Alena Pazderová (red.), *Poceta Elišce Čáňové*. Sborník k životnímu jubileu. Státní ústřední archiv v Praze 2003, s. 150–162.
- Alice VELKOVÁ, *Sociální stratifikace venkova na přelomu 18. a 19. století*, SSD 10, 2002, s. 53–66.
- Alice VELKOVÁ, *Staatliches Eingreifen in die Beziehung zwischen Gutsherrschaft und Untertanen. Zu Erbrecht und ländlicher Familienstruktur in Westböhmen an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*, in: Markus Cerman – Robert Luft (ed.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*. Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit. München 2005, s. 153–175.
- Alice VELKOVÁ, *Staré ženy ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, in: Zdeněk Hojda – Marta Ottlová – Roman Prahel (edd.), *Vetché stáří nebo zralý věk moudrosti*. Sborník příspěvků z 28. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň, 28. 2. – 1. 3. 2008. Praha 2009, s. 204–224.
- Alice VELKOVÁ, *Střední vrstvy ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, SSD 10, 2002, s. 53–66.
- Alice VELKOVÁ, *Svatební smlouvy ve venkovském prostředí v 1. polovině 19. století*, in: Martina Halířová (red.), *Oznamuje se láskám našim... aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí*. Pardubice 2007, s. 75–87.
- Alice VELKOVÁ, *Venkovské ženy v letech 1650–1850. Perspektivy výzkumu s využitím historické demografie, mikrohistorie, historické antropologie a dějin*

- každodennosti*, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, sborník příspěvků z IV. pardubického bienále, 27.–28. dubna 2006. Pardubice 2006, s. 125–144.
- Alice VELKOVÁ, *Vývoj sociálních a demografických struktur české vesnice v 18. a 1. polovině 19. století*, disertační práce FF UK, Praha 2004.
- Alice VELKOVÁ, *Výzkum sociální mobility na příkladu osob narozených v letech 1791–1800 na panství Štáhlavy*, HD 27, 2003, s. 173–224.
- Alice VELKOVÁ – Luboš VELEK, *Vnímání národnostní identity u venkovského obyvatelstva v Čechách na začátku 19. století*, in: Jiří Pokorný – Luboš Velek – Alice Velková (edd.), *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století. Pocta Jiřímu Kořalkovi k 75. narozeninám / Nationalismus, Gesellschaft und Kultur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Festschrift für Jiří Kořalka zum 75. Geburtstag*. Praha 2007, s. 39–51.
- Pier Paolo VIAZZO, *Upland Communities. Environment, Population And Social Structure In The Alps Since The Sixteenth Century*. Cambridge 1989, 2006².
- Rudolf VIERHAUS (ed.), *Forschungen zur Vielschichtigkeit von Übergangsprozessen*. Göttingen 1992.
- Karel VIŠKOVSKÝ, *Sociální pojišťování v zemědělství*. Praha 1911.
- Miloslav VOLF, *Výsledky soupisu gruntovních knih v Středočeském kraji*, SAP 16, 1966, s. 50–127.
- Václav VOJTÍŠEK, *Z nejstarších právních dějin města Plzně*, Sborník městského historického musea v Plzni 5, 1920, s. 1–75.
- Felix VONDRUŠKA, *O vzpouře plzeňské r. 1753*, Plzeňsko. List pro vlastivědu západních Čech XIV, 1932, s. 23–27
- Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Prameny a metody výzkumu dějin mentalit*, SSD 6, 2001, s. 47–50.
- Vladimír VYNNYCZUK – Augustin SYROVÁTKA, *Studium životních cyklů obyvatelstva z hlediska sociálního a zdravotního*, Demografie 22, 1980, s. 24–26.
- Richard WALL, *The Age at Leaving Home*, JFH 3, 1978, s. 181–202.
- Richard WALL, *Beyond the Household: Marriage, Household Formation and the Role of Kin and Neighbours*, International Review of Social History 44, 1999, s. 55–67.
- Richard WALL, *Elderly Persons and Members of Their Households in England and Wales from Preindustrial Times to the Present*, in: David I. Kertzer – Peter Laslett (ed.), *Ageing in the Past. Demography, Society, and Old Age*. Berkeley 2005, s. 81–106.
- Richard WALL, *Introduction*, in: Richard Wall – Jean Robin – Peter Laslett (ed.), *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge 1983.
- Richard WALL, *Leaving home and the process of household formation in pre-industrial England*, Continuity and Change 2, 1987.

- Richard WALL, *Relationships Between the Generations in British Families Past and Present*, in: Catherine Marsh – Sara Arber (ed.): *Families and Households: Divisions and Change*. London 1992, s. 63–85.
- Richard WALL – Jean ROBIN – Peter LASLETT (ed.), *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge 1983.
- Hans-Ulrich WEHLER (ed.), *Moderne Deutsche Sozialgeschichte*. Köln 1966.
- Thomas WEIDENHOLZER – Erich MARX (ed.), *Hundert Jahre „Versorgung Nonntal“: Zur Geschichte der Alters- und Armenversorgung der Stadt Salzburg*. Salzburg 1998.
- David WEIR, *Rather never than late. Celibacy and age at marriage in English cohort fertility, 1541–1871*. JFH 9, 1984, s. 340–354.
- Volkmar WEISS, *Bevölkerung und soziale Mobilität. Sachsen 1550–1880*. Berlin 1993.
- Volkmar WEISS, *Wissenschaftliche Auswertungen von Familienregistern, familienweisen Kirchenbuchverkartungen und Ortssippenbüchern vor 1956*. Herold-Jahrbuch, N.F. 3, 1998, s. 197–216.
- Volkmar WEISS – Katja MÜNCHOW, *Bestandsverzeichnis der Abt. Deutsche Zentralstelle für Genealogie im Sächsischen Staatsarchiv Leipzig, Teil IV. Ortsfamilienbücher mit Standort Leipzig in Deutscher Bücherei und Deutscher Zentralstelle für Genealogie*. Neustadt – Aisch 1996¹; Neustadt – Aisch 1998² (rozšířené a aktualizované vydání).
- Robert WHEATON, *Family and Kinship in Western Europe: The Problem of the Joint Family Household*, JIH 5, 1975, s. 606–628.
- Johannes WIMMER, *Gesundheit, Krankheit und Tod im Zeitalter der Aufklärung. Fallstudien aus den habsburgischen Erbländern*. Wien – Köln 1991.
- Thomas WINKELBAUER, *Grundherrschaft und bäuerliche Gemeinde im Waldviertel*, in: Ulrike Kerschbaum – Erich Rabl (ed.), *Heimatsforschung Heute. Referate des Symposiums „Neue Aspekte zu Orts- und Regionalgeschichte“ vom 24. bis 26. Oktober 1987. Krems and der Donau – Horn 1988*, s. 59–85.
- Zikmund WINTER, *Z rodiny a domácnosti staročeské. Ze života XVI. století*. Praha 1912.
- J. O. WOREL, *Výměnek při exekuci*. Praha 1902.
- Edward Antony WRIGLEY, *The Effect of Migration on the Estimation of Marriage Age in Family Reconstruction Studies*, *Population Studies* 48, 1994, s. 81–97.
- Edward Antony WRIGLEY, *Marriage, fertility and population growth in 18th-century England*, in: R. B. Outhwaite (ed.), *Marriage and society. Studies in the social history of marriage*. London 1981, s. 137–185.
- Edward Antony WRIGLEY, *Population and History*. London 1966.
- Edward Antony WRIGLEY – Roger S. SCHOFIELD, *The Population History of England 1541–1871*. Cambridge 1981.

- Edward Antony WRIGLEY – R. S. DAVIES – Jim E. OEPPEN – Roger S. SCHOFIELD, *English population history from family reconstitution 1580–1837*. Cambridge 1997.
- Heide WUNDER, *Arbeiten, Wirtschaften, Haushalten: Geschlechterverhältnisse und Geschlechterbeziehungen im Wandel der deutschen Agrargesellschaft des 18. und 19. Jahrhunderts*, in: Reiner Prass – Jürgen Schlumbohm – Gérard Béaur – Christophe Duhamelle (ed.), *Ländliche Gesellschaften in Deutschland und Frankreich, 18.–19. Jahrhundert*. Göttingen 2003, s. 187–204.
- Hermann ZEITLHOFER, *Arbeit und Alter in ländlichen Gesellschaften der Frühen Neuzeit. Die Erwerbstätigkeit im Alter zwischen eigenem Besitz und den Zwängen einer „Ökonomie des Auskommens“*, *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* 2008/1, s. 31–54.
- Hermann ZEITLHOFER, *Besitztransfer in frühneuzeitlichen ländlichen Gesellschaften: die südböhmische Pfarre Kapličky (Herrschaft Vyšší Brod) 1640–1840*, in: Markus Cerman – Hermann Zeitlhofer (ed.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften 16.–19. Jahrhundert*. Wien – München 2002, s. 240–261.
- Hermann ZEITLHOFER, *Besitztransfer und sozialer Wandel in einer ländlichen Gesellschaft der Frühen Neuzeit. Das Beispiel der südböhmischen Pfarre Kapličky, 1640–1840*. Dissertation Universität Wien 2001.
- Hermann ZEITLHOFER, *Die „eisernen Ketten“ der Heirat. Eine Diskussion des Modells der „ökonomischen Nischen“ am Beispiel der südböhmischen Pfarre Kapličky, 1640–1840*, in: Christophe Duhamelle – Jürgen Schlumbohm (ed.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*. Göttingen 2003, s. 35–63.
- Hermann ZEITLHOFER, *Formen der Selbsthaftigkeit bei Hausbesitzer und Landlosen in der südböhmischen Pfarre Kapličky, 1640–1840*, *IMIS-Beiträge* 18, 2001, s. 51–67.
- Hermann ZEITLHOFER, *Headship Succession and Retirement in South Bohemia, 1640–1840*, in: David R. Green – Alastair Owens (ed.), *Family Welfare. Gender, Property, and Inheritance since the Seventeenth Century*, Westport 2004, s. 73–96.
- Hermann ZEITLHOFER, *Land, Family and the Transmission of Property in a Rural Society of South Bohemia, 1641–1840*, *Continuity and Change* 22, 2007, s. 519–544.
- Peter ZSCHUNKE, *Konfession und Alltag in Oppenheim. Beiträge zur Geschichte von Bevölkerung und Gesellschaft in einer gemischtkonfessionellen Kleinstadt in der frühen Neuzeit*. Wiesbaden 1984.

Seznam zkratek

AČ	Archiv český Archivní časopis (od 1951)
AUCPH	Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica
c. m.	Konvenční měna
ČČH	Český časopis historický
ČDV	Časopis pro dějiny venkova
č. k.	Číslo kartonu
ČL	Český lid
ČMM	Časopis Matice moravské
čp.	Číslo popisné
ČSPS	Časopis Společnosti přátel starožitností
DaS	Dějiny a současnost
Dom.-řem.	Domkář-řemeslník (též domk.-řemesl.)
FA	Farní archiv
FFUK	Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
FHB	Folia historica Bohemica
GG	Geschichte und Gesellschaft
HD	Historická demografie
i. č.	Inventární číslo
j.	Jitro
JFH	Journal of Family History
JIH	Journal of Interdisciplinary History
JM	Jižní Morava
JSH	Jihočeský sborník historický
MZK	Minulostí Západočeského kraje
MVP	Muzejní a vlastivědné práce
NA	Národní archiv
NC	Numerus conscriptus (číslo popisné)
OH	Opera historica
PHS	Právněhistorické studie
PK	Sbírka státních pozemkových knih
PP	Právní prakse
r.	Rok
RČSAV	Rozpravy Československé akademie věd
SAP	Sborník archivních prací
SČAZV	Sborník Československé akademie zemědělských věd
SDPVT	Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky
SH	Sborník historický
s.	Sáh (v poznámkách u odkazů na literaturu či prameny strana)

sign.	Signatura
SNM	Sborník Národního muzea
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
SPFFBU	Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity
SSD	Studie k sociálním dějinám
SSDD	Studie k sociálním dějinám 19. století
SVPS	Sborník věd právních a státních
str.	Strych
TK	Tereziánský katastr
ÚSH	Ústecký sborník historický
VČAZ	Věstník České akademie zemědělské
VPČZM	Vědecké práce Československého zemědělského muzea
VS	Velkostatek
w.w.	Vídeňská měna
ZKČAS	Zápisky katedry československých dějin a archivního studia

Seznam příloh

Příloha 1	Seznam rychtářů ve sledovaných lokalitách.....	547
Příloha 2	Soupis usedlostí ve Starém Plzenci.....	549
Příloha 3	Soupis usedlostí ve Štáhlavech.....	554
Příloha 4	Soupis usedlostí v Sedlci.....	558
Příloha 5	Soupis usedlostí ve Lhůtě	560
Příloha 6	Převody vybraných měrných jednotek.....	562
Příloha 7	Územní rozsah panství Štáhlavy v letech 1650–1850.....	563
Příloha 8	Graf IV.8 Počty narozených, sňatků a zemřelých v letech 1651–1830 (desetileté klouzavé průměry).....	564
	Graf IV.9 Roční úhrnné počty zemřelých mužů a žen v letech 1708–1834.....	564
Příloha 9	Graf IV.10 Sňatky podle věku snoubenců v letech 1661–1850 (v %).....	565
Příloha 10	Graf IV.11 Výběr dědice u sedláků držících jednu usedlost (bez případů, kdy měl hospodář pouze jednoho syna).....	566
	Graf IV.12 Výběr dědice u chalupníků držících jednu usedlost (bez případů, kdy měl hospodář pouze jednoho syna).....	566
	Graf IV.13 Výběr dědice u domkářů držících jednu usedlost (bez případů, kdy měl hospodář pouze jednoho syna).....	567
	Graf IV.14 Vztah nastupujícího hospodáře k odstupujícímu	567
Příloha 11	Mikoláš Aleš, z cyklu <i>Ze zašlých dob</i>	568

Příloha 1 Seznam rychtářů ve sledovaných lokalitách *

Starý Plzenec

1662	Daniel Straka (* kolem 1610)
1688–1689	Jan Haškan (* kolem 1630), sedlák v čp. 80
1710	Ondřej Faber (1667–1738), chalupník v čp. 67
1725	Jiří Vilém Tomášek (1664–1727), chalupník v čp. 53
1729	Matěj Knedlíček (1688–1752), sedlák v čp. 58
1743	Vít Haškan (1701–1754), chalupník v čp. 65
1749	Matěj Pražák (1683–1758), sedlák v čp. 42
1751–1783	Dominik Kesl (1715–1798), držitel hospody čp. 70
1776	Matěj Šmolík (1714–1790), sedlák v čp. 58 a 56
1784–1789	Matěj Šmolík (1714–1790), sedlák v čp. 58 a 56
1789–1807	Dominik Šmolík (1749–1832), sedlák v čp. 40 a 32
1807–1826	Matěj Šmolík (1764–1830), sedlák v čp. 58
1826–1835	František Císař (1784–1861), sedlák v čp. 56 a 15
1835–1843	Matěj Šmolík (1808–1869), sedlák v čp. 58 a 37
1843–1846	Vojtěch Císař (1805–1861), sedlák v čp. 80
1846–1855	Matěj Šmolík (1808–1869), sedlák v čp. 58 a 37

Štáhlavy

1660	Matěj Šefl (* kolem 1620), sedlák v čp. 54
1724–1746	Jan Hobl (* kolem 1665), sedlák v čp. 52
1745	Ondřej Hobl (1699–1760), sedlák v čp. 54
1755–1757	Martin Pokorný (1711–1759), sedlák v čp. 40 a 15

---

* Tento seznam je sestaven na základě výskytu uvedených osob v mně dostupných pramenech. Zachycuje tedy roky, v nichž byli tito lidé jako rychtáři označeni, nicméně je možné, že tuto funkci zastávali i v dalších či předchozích letech. Je ovšem možné, že rychtářem byli i další muži, které excerpované prameny nepodchytily.

1762, 1767	Josef Trefný (1728–1809), sedlák v čp. 58, 52 a 44
1773	Josef Nolc (* kolem 1725)
1777–1805	Josef Trefný (1728–1809), sedlák v čp. 58, 52 a 44
1805–1816	Jan Janda (1759–1837), sedlák v čp. 14 a 69
1826–1840	Jan Šebek (1781–1868), sedlák v čp. 39
1844	Martin Škarda

Sedlec

1724	Adam Raizer (* kolem 1670), chalupník v čp. 7
1755	Václav Šmolík (1730–1805), sedlák v čp. 6
1761–1790	Štěpán Řapek (* kolem 1730–1793), sedlák v čp. 25 a 29
1777	Václav Šmolík (1730–1805), sedlák v čp. 6
1798–1800	Václav Šmolík (1730–1805), sedlák v čp. 6
1805–1814	František Šmolík (1775–1815), sedlák v čp. 6 a 5
1816	Vavřinec Šilpoch (1757–1816), chalupník v čp. 4
1818–1820	Matěj Šilpoch (*1794), chalupník v čp. 4
1823	Jan Raizer (1793–1837), chalupník v čp. 7, od roku 1828 sedlák ve Starém Plzenci čp. 32
1841–1847	Jan Šedivec (1770–1853), sedlák v čp. 25

Lhůta

1791	Matěj Šmolík (1750–1829), sedlák v čp. 19, držitel čp. 30 ve Štáhlavech
1778, 1798	Jan Zikmund (* kolem 1730–1800), sedlák a držitel hospody čp. 21, čp. 5 a 36
1802–1845	Vojtěch Kugler (1779–1852), sedlák v čp. 16, 15 a 34

Příloha 2 Soupis usedlostí ve Starém Plzenci¹

Číslo popisné a charakteristika vzniku	Rok prvního výskytu v pramenech	Výměra k roku 1700 (strychy)	Výměra k roku 1750 (strychy)	Výměra k roku 1800 (strychy)	Výměra k roku 1850 (strychy)
1 – fara					
2 – dominikální hospoda	1755		9,50	15,66	15,66
3 – na obci	1730	–	0	0	0
4	1734	–	0	0	0
5 – na obci	1724	–	0	0	0
6 – na obci	1755	–	–	0	0
7 – na čp. 73	1757	–	–	0	0
8 – na obci	1759	–	–	0	0
9 – na obci	1766	–	–	0	0
10 – na obci	1757	–	–	0	0
11	1780	–	–	0	0
12 – na obci	1731	–	0	0	0
13 – na obci	1764	–	–	0	26,50 1807 od čp. 38
14 dominikální vinice	1794	–	–	?	?
15	1654	28,00	66,00	66,30	42,75
16 – na obci	1724	–	0	0	0
17	1654	7,75	7,75	0 ²	0
18	1654	10,00	17,27	17,27	17,27
19 – na čp. 58	1723	–	0	0	0
20	1755	–	0	0	0
21	1694	0	0	1814 rozdělen	0

¹ Letopočty označené kurzivou (též v případě seznamů usedlostí ve Štáhlavech, Sedlci a Lhůtě) znamenají, že daná usedlost vznikla pravděpodobně mnohem dříve, v uvedeném roce byla pouze poprvé zachycena v pramenech. I v ostatních případech se zápis o vzniku usedlosti prováděl s časovým odstupem, obvykle však ne delším než několik let.

² V roce 1759 byla pole odprodána vrchnosti.

Číslo popisné a charakteristika vzniku	Rok prvního výskytu v pramenech	Výměra k roku 1700 (strychy)	Výměra k roku 1750 (strychy)	Výměra k roku 1800 (strychy)	Výměra k roku 1850 (strychy)
22 – vrchnostenská budova (špitál)					
23 – na obci	1760	–	–	0	0
24 – na čp. 25	1776	–	–	0	0
25	1654	23,00	65,87	65,87	65,87
26	1654	8,00	13,81	13,81	13,81
27	1718	–	0	0	0
28 – na čp. 18	1757	–	0	0	20,75 1810 od čp. 44
29 – na obci	1796	–	–	0	0
30 – z výměnkářské chalupy na čp. 88	1816	–	–	–	0
31	1654	18,00	23,62	32,75	32,75
32	1654	31,00	42,12	42,12	42,12
33	1654	31,00	56,37	56,37	44,75
34	1654	14,00	16,75	16,75	16,75
35 – na obci	1737	–	0	0	0
36	1654	12,00	26,25	26,25	26,25
37	1654	42,25	51,75	46,75	46,75
38	1654	35,50	67,00	67,00	60,25
39 – na čp. 40	1715	–	0	0	0
40	1695	20,00	20,00	85,75	85,75
41	1654	6,00	15,00	18,25	18,25
42	1654	38,00	44,12	64,12	32,25
43 – na čp. 41	1760	–	–	0	0
44	1724	–	0	1805 rozdělen	0
45 – vrchnostenská budova					
46 – na obci	1764	–	–	0	0
47 – obecní dům (pastýř)					
48 – na čp. 52	1739	–	0	0	0

Číslo popisné a charakteristika vzniku	Rok prvního výskytu v pramenech	Výměra k roku 1700 (strychy)	Výměra k roku 1750 (strychy)	Výměra k roku 1800 (strychy)	Výměra k roku 1850 (strychy)
49 – panský dvůr					
50 – na obci	1714	–	0	0	0
51	1699	8,00	16,50	16,50	16,50
52	1654	12,00	16,00	16,80	18,50
53 – domini-kální domek	1654	0	0	0	0
54	1654	32,00	44,83	44,83	46,75
55	1654	42,25	38,62	46,75	46,75
56	1695	5,00	24,37	24,37	24,37
57 – z výměn-kářské chalupy na čp. 58	1771	–	–	0	0
58	1654	54,50	71,25	71,25	71,25
59 – na čp. 60	1723	–	0	0	0
60	1654	44,50	54,00	72,50	72,50
61 – na čp. 62	1809	–	–	0	0
62	1654	12,00	21,00	21,00	26,00
63	1654	9,00	32,50	32,50	29,50
64	1695	6,25	12,00	15,00	16,37
65	1654	18,00	18,00	21,18	21,18
66 – na čp. 67	1728	–	0	0	0
67	1654	14,00	24,12	24,12	19,00
68	1654	30,25	26,00	26,00	37,75
69	1654	18,00	25,63	35,25	35,25
70 – hospoda	1686	55,00	55,00	55,00	55,00
71	1654	12,00	29,87	29,87	39,75
72	1654	8,00	8,00	13,00	13,00
73	1654	37,75	58,63	61,75	38,50
74 – na čp. 73	1839	–	–	–	0
75 – na obci	1755	–	–	0	0

Číslo popisné a charakteristika vzniku	Rok prvního výskytu v pramenech	Výměra k roku 1700 (strychy)	Výměra k roku 1750 (strychy)	Výměra k roku 1800 (strychy)	Výměra k roku 1850 (strychy)
76	1714	30,00	30,00 ³	28,50 1800 od čp. 37	25,00
77 – bývalý obecní dům	1799	–	–	9,33	9,33
78 – na čp. 38	1765	–	–	0	0
79 – na obci	1755	–	–	0	23,25 1838 od čp. 73
80	1654	52,50	79,75	79,75	63,00
81 – na obci	1724	–	0	1775 rozdělen	0
82 – na obci	1724	–	0	0	0
83	1654	8,75	15,00	22,30	22,30
84 – na obci	1724	–	–	0	0
85	1757	–	–	0	0
86	1654	23,00	32,25	36,25	36,25
87	1654	31,00	54,00	43,00	43,00
88	1654	19,5	38,63	50,25	24,50
90 – domini- kální mlýn	1715	4,00	4,00	4,00	4,00
91 – původně obecní domek s grunty	1789	–	–	12,10	0
92 na čp. 57	1774	–	–	0	0
93 – z výměn- kářské chalupy na čp. 17	1777	–	–	0	0
94 – na čp. 85	1786	–	–	0	0
95 – na obci	1790	–	–	0	0

³ 1759 prodal tehdejší držitel Jiří Straka grunt vrchnosti (rovněž odprodal i pole od čp. 17, které též držel), která vzápětí prodala již jen domek se zahrádkou Bartoloměji Nekolovi. V roce 1800 byla k čp. 76 přičleněna část gruntů od čp. 37.

Číslo popisné a charakteristika vzniku	Rok prvního výskytu v pramenech	Výměra k roku 1700 (strychy)	Výměra k roku 1750 (strychy)	Výměra k roku 1800 (strychy)	Výměra k roku 1850 (strychy)
96 – škola					
97 – vrchnostenská budova					
98 – na obci	1792	–	–	0	0
99 – na obci	1793	–	0	0	0
100	1737	–	0	0	0
101 – na obci	1793	–	–	0	0
102 – na obci	1811	–	–	–	0
103 – na obci	1811	–	–	–	0
104 – na obci	1809	–	–	–	0
105 – na obci	1802	–	–	–	0
106 – na obci	1800	–	–	0	0
107 – na obci	1802	–	–	–	0
108 – na čp. 17	1803	–	–	–	1840 42,75 od čp. 15
109 – na obci	1836	–	–	–	0
110 – na čp. 75	1776	–	–	0	0
111 – na čp. 42	1787	–	–	0	0
112 – na obci	1801	–	–	–	0
113 – na obci	1802	–	–	–	0
114 – z dílny při čp. 36	1816	–	–	–	0
115 – na čp. 42	1812	–	–	–	0
116	1808	–	–	–	0
117 – na čp. 63	1811	–	–	24,75 od čp. 63	26,40
118 – na čp. 42	1825	–	–	–	42,32 od čp. 42
119 – na čp. 88	1828	–	–	–	0
120 – na čp. 15	1840	–	–	–	0
122 – na čp. 65	1846	–	–	–	0
126	1849	–	–	–	0

Příloha 3 Soupis usedlostí ve Štáhlavech

Číslo popisné a charakteristika vzniku	Rok prvního výskytu v pramenech	Výměra k roku 1700 (strychy)	Výměra k roku 1750 (strychy)	Výměra k roku 1800 (strychy)	Výměra k roku 1850 (strychy)
1 – zámek					
2 – panský dvůr					
3 – vrchnostenská budova					
4 – vrchnostenská budova					
5 – na obci	1729	–	0	0	0
6 – na obci	1734	–	0	1794 rozdělen	0
7 – vrchnostenská kovárna	1819	–	–	0	0
8	1654	6,75	7,80	7,80	7,80
9	1654	6,00	9,00	9,00	9,00
10	1654	11,00	11,75	11,75	11,75
11	1654	7,00	11,25	11,25	11,25
12	1654	5,25	6,25	6,25	6,25
13	1654	6,00	8,10	8,10	13,50
14	1654	33,25	39,80	46,10	46,10
15	1654	9,69	9,69	32,75	11,00
16	1654	6,00	6,75	5,75	5,75
17	1654	5,00	5,30	5,30	11,00
18	1654	6,50	7,60	7,60	9,60
19	1654	5,50	5,50	5,50	5,50
20 – obecní dům (pastýř)					
21 – na obci	1724	–	0	0	0
22	1654	4,75	9,50	9,50	9,50
23 – na obci	1724	–	0	0	0
24	1654	6,50	8, 25	8, 25	12,25 (část 1802 od čp. 60)
25	1654	5,75	7,60	7,	7,

Číslo popisné a charakteristika vzniku	Rok prvního výskytu v pramenech	Výměra k roku 1700 (strychy)	Výměra k roku 1750 (strychy)	Výměra k roku 1800 (strychy)	Výměra k roku 1850 (strychy)
				60	60
26 – na obci	1756	–	–	0	0
27 – na obci	1762	–	–	0	0
28	1755	–	6,00	8,50	8,50
29/1 – na obci	1730	–	0	0	0
29/2 – na obci	1730	–	0	0	0
30	1654	4,75	4,75	6,50	6,50
31 – dominikální chalupník	1714	0	1748 od vrchnosti 12,00	12,00	12,00
32 – na obci	1715	–	0	0	0
33	1709	–	0	0	0
34 – na obci	1752	–	0	0	0
35	1654	27,75	36,30	39,00	39,00
36 – domini- kální pole	1715	3,50	3,00	3,00	3,00
37 – obecní dům (kovárna)					
38	1730	–	0	0	0
39	1654	28,00	39,30	41,00	41,00
40 – hospoda	1710	–	25,75	25,75	30,84
41	1695	3,00	0	0	0
42	1654	70,75	70,75	85,50	85,50
43	1654	31,10	46,00	46,00	46,00
44	1695	0	0	0	0
45	1654	6,50	8,13	11,00	11,00
46 – vrchnostenský domek (pastýř)					
47	1654	47,50	53,50	62,20	62,20
48 – na obci	1724	–	0	0	0
49 – na obci	1728	–	0	0	0
50	1764	–	–	0	0
51 – domini- kální domek	1728	–	6,75	6,75	4,80
52	1691	65,50	65,50	81,00	63,00

Číslo popisné a charakteristika vzniku	Rok prvního výskytu v pramenech	Výměra k roku 1700 (strychy)	Výměra k roku 1750 (strychy)	Výměra k roku 1800 (strychy)	Výměra k roku 1850 (strychy)
53 – na obci	1723	–	0	0	0
54	1654	42,50	56,30	60,80	60,80
55 – vrchnostenská budova					
56 – vrchnostenská budova (špitál)					
57 – vrchnostenská budova					
58	1654	31,25	53,50	53,50	53,50
59	1654	18,25	21,30	25,20	25,20
60	1654	59,50	68,30	41,00	41,00
61 – vrchnostenská budova					
62 – vrchnostenská budova					
63 – ze špejcharu na čp. 21	1777	–	–	0	0
64 – z výměnkářské chalupy na čp. 43	1777	–	–	0	0
65 – vrchnostenská budova					
66 – z výměnkářské chalupy na čp. 42	1777	–	–	0	0
67 – zámek Kozel					
68 – vrchnostenská budova na Kozlu (myslivna)					
69 – na obci	1793	–	–	0	0
70 – domínkální mlýn	1715	4,50	4,50	4,50	4,50
71 – vrchnostenská budova (škola)					
72 – na obci	1792	–	–	0	0
73 – vrchnostenská budova – nadlesní					
74 – vrchnostenská budova – revírník					
75 – na obci	1812	–	–	–	0
76 – na obci	1785	–	–	0	0
77 – na obci	1792	–	–	0	0
78 – na obci	1792	–	–	0	0
79 – na obci	1794	–	–	0	0

Číslo popisné a charakteristika vzniku	Rok prvního výskytu v pramenech	Výměra k roku 1700 (strychy)	Výměra k roku 1750 (strychy)	Výměra k roku 1800 (strychy)	Výměra k roku 1850 (strychy)
80 – na obci	1796	–	–	–	0
81/82 – od čp. 52	1797	–	–	27,30	23,00
83 – na čp. 51	1797	–	–	0	0
84 – na čp. 30	1801	–	–	0	0
85 – od čp. 60	1802	–	–	27,00	27,00
86 – na vrchnostenským gruntě	1803	–	–	–	0 (dominikální domek)
87 – na čp. 85	1805	–	–	–	0
88 – vrchnostenská budova na Kozlu					
89 – na čp. 32	1806	–	–	–	0
90 – na čp. 17	1808	–	–	–	0
91 – dominikální domek	1820	–	–	–	0
92 – fara					
93	1850	–	–	–	0

Příloha 4 Soupis usedlostí v Sedlci

Číslo popisné a charakteristika vzniku	Rok prvního výskytu v pramenech	Výměra k roku 1700 (strychy)	Výměra k roku 1750 (strychy)	Výměra k roku 1800 (strychy)	Výměra k roku 1850 (strychy)
1 – panský dvůr					
2	1654	12,50	18,67	19,75	19,75
3 – z výměnkářské chalupy na čp. 2	1777	–	–	0	10,20 dominikální pole
4	1654	7,00	8,75	8,75	8,75
5 – z výměnkářské chalupy na čp. 6	1794	–	–	0	0
6	1654	40,75	49,75	49,75	49,75
7	1654	13,00	17,40	17,40	1 7,40
8	1654	28,00	35,75	40,10	40,10
9 – na obci	1755	–	–	0	0
10 – dominiální domek	1720	–	0	0	0
11 – na čp. 10	1734	–	0	0	0
12 – dominiální hospoda	1756	–	–	0	0
13 – na obci	1755	–	–	0	0
14 – na obci	1750	–	0	0	0
15 – na obci	1728	–	0	0	0
16	1743	–	0	0	0
17	1732	–	0	0	0
18 – na obci	1718	–	0	0	0
19 – obecní dům (pastýř)					
20 – na obci	1714	–	0	0	0
21 – na obci	1755	–	–	0	0
22 – na obci	1724	–	0	0	0
23 – na obci	1724	–	0	0	0

Číslo popisné a charakteristika vzniku	Rok prvního výskytu v pramenech	Výměra k roku 1700 (strychy)	Výměra k roku 1750 (strychy)	Výměra k roku 1800 (strychy)	Výměra k roku 1850 (strychy)
24 – na obci	1750	–	0	0	0
25	1654	24,00	32,50	32,50	32,50
26 – na obci	1784	–	–	0	0
27 – na obci	1788	–	–	0	0
28 – na obci	1789	–	–	0	0
29 – na obci	1789	–	–	0	0
30 – na obci	1791	–	–	0	0
31 – na vrchnostenském gruntě	1790	–	–	0	0
32 – na obci	1789	–	–	0	0
33 – na obci	1799	–	–	0	0
34 – na obci	1792	–	–	0	0
35 – na obci	1801	–	–	–	0
36 – na obci	1801	–	–	–	0
37 – na čp. 13	1803	–	–	–	0
38 – na čp. 13	1803	–	–	–	0
39 – dominikální domek	1814	–	–	–	0
40 – na čp. 4	1839	–	–	–	0
44 – na obci	1847	–	–	–	0

Příloha 5 Soupis usedlostí ve Lhůtě

Číslo popisné a charakteristika vzniku	Rok prvního výskytu v pramenech	Výměra k roku 1700 (strychy)	Výměra k roku 1750 (strychy)	Výměra k roku 1800 (strychy)	Výměra k roku 1850 (strychy)
1	1654	15,00	21,90	31,65	31,65
2	1654	32,25	69,10	34,40 (1789 k čp. 36)	31,90
3 z výměnkářské chalupy na čp. 2	1744	–	0	0	0
4 – na obci	1709	–	1718 rozdělen	0	0
5 – na obci	1724	–	0	1811 rozdělen	0
6	1654	9,00	21,88	22,38	22,38
7 – na obci	1765	0	0	0	0
8 – na obci	1728	–	0	1805 rozdělen	0
9 – obecní dům (pastýř)					
10 – na obci	1723	–	1784 rozdělen	0	0
11	1747 ⁴	–	0	0	0
12 – na obci	1724	–	0	0	0
13 – na obci	1718	–	0	0	0
14	1770 ⁵	–	–	0	0
15	1654	12,50	14,37	19,79	19,79
16	1654	30,75	44,25	60,52	39,37 (1807 k čp. 34)
17 – na obci	1755	–	–	0	0

⁴ Domek zřejmě původně stál na gruntě čp. 19, pak ho koupila obec, od ní opět 1747 znovu odkoupen.

⁵ Stál zde domek, jenž byl odprodán vrchnosti, ta z něj 1770 prodala dříví, bylo třeba ho znovu vystavět.

Číslo popisné a charakteristika vzniku	Rok prvního výskytu v pramenech	Výměra k roku 1700 (strychy)	Výměra k roku 1750 (strychy)	Výměra k roku 1800 (strychy)	Výměra k roku 1850 (strychy)
18 – na obci	1724	–	1770 rozdělen	0	0
19	1654	38,00	54,62	64,38	64,38
20 – na obci	1757	–	–	0	0
21 – dominikální hospoda	1722	5,75	5,75	26,50	30,0
22 – na obci	1757	–	–	0	0
23 – pohodnice	1720	2,00	4,25	5,68	6,73
24 – domini-kální domek	1804	–	–	2	2
25 – na obci	1784	–	–	0	0
26 – na čp. 10	1783	–	–	0	0
27	1811	–	–	–	0
28	1815	–	–	–	0
29 – na obci	1793	–	–	0	0
30 – na čp. 18	1806	–	–	–	0
31 – na obci	1814	–	–	–	0
32 – na obci	1799	–	–	0	0
33 – výměn-kářské chalupy na čp. 16	1805	–	–	–	0
34 od čp. 16	1807	–	–	27,90	21,15
35 – na obci	1807	–	–	–	0
36 od čp. 2	1789	–	–	34,70	35,63

Příloha 6 Převody vybraných jednotek*

Míry plošné

1 měrice	0,191821 ha
(= 1/3 jitra = 2/3 korce = 533,3 čtv. sáhů)	
1 korec (strych)	0,287732 ha
(= 1/2 jitra = 1,5 měrice = 800 čtv. sáhů)	
1 jitro	0,575464 ha
(= 2 korce = 3 měrice = 1600 čtv. sáhů)	
1 lán	17,26392 ha
(= 30 jiter = 60 korců = 90 měřic = 48 000 čtv. sáhů)	

Míry duté

1 měrice vídeňská	61,4868 l
1 korec (strych)	96,6 l
(= 1,5 měrice = 4 věrtele = 16 čtvrtí)	
1 hl pšenice	cca 80 kg
1 hl žita	cca 70 kg
1 hl ječmene	cca 62 kg
1 hl ovsa	cca 50 kg

Měny

1 zlatý rýnský = 2 kopy míšeňské 10 krejcarů = 150 krejcarů (stav r. 1619)

Měna dvacetizlatová z roku 1750 (konvenční)

1 zlatý = 60 krejcarů

1 kopa česká = 1 zl. 10 kr. = 70 kr.

1 kopa míšeňská = 1 zl. 10 kr. = 70 kr.

Stav roku 1765

1 zlatý český = 56 krejcarů

1 zlatý rýnský = 60 krejcarů

1 krejcar = 6 peníz bílý

Finanční patent z roku 1811 (Vídeňská měna)

5 zlatý v bankocetlích = 1 zl. víd. měny (w. w.)

1 zlatý v bankocetlích = 12 kr. w. w.

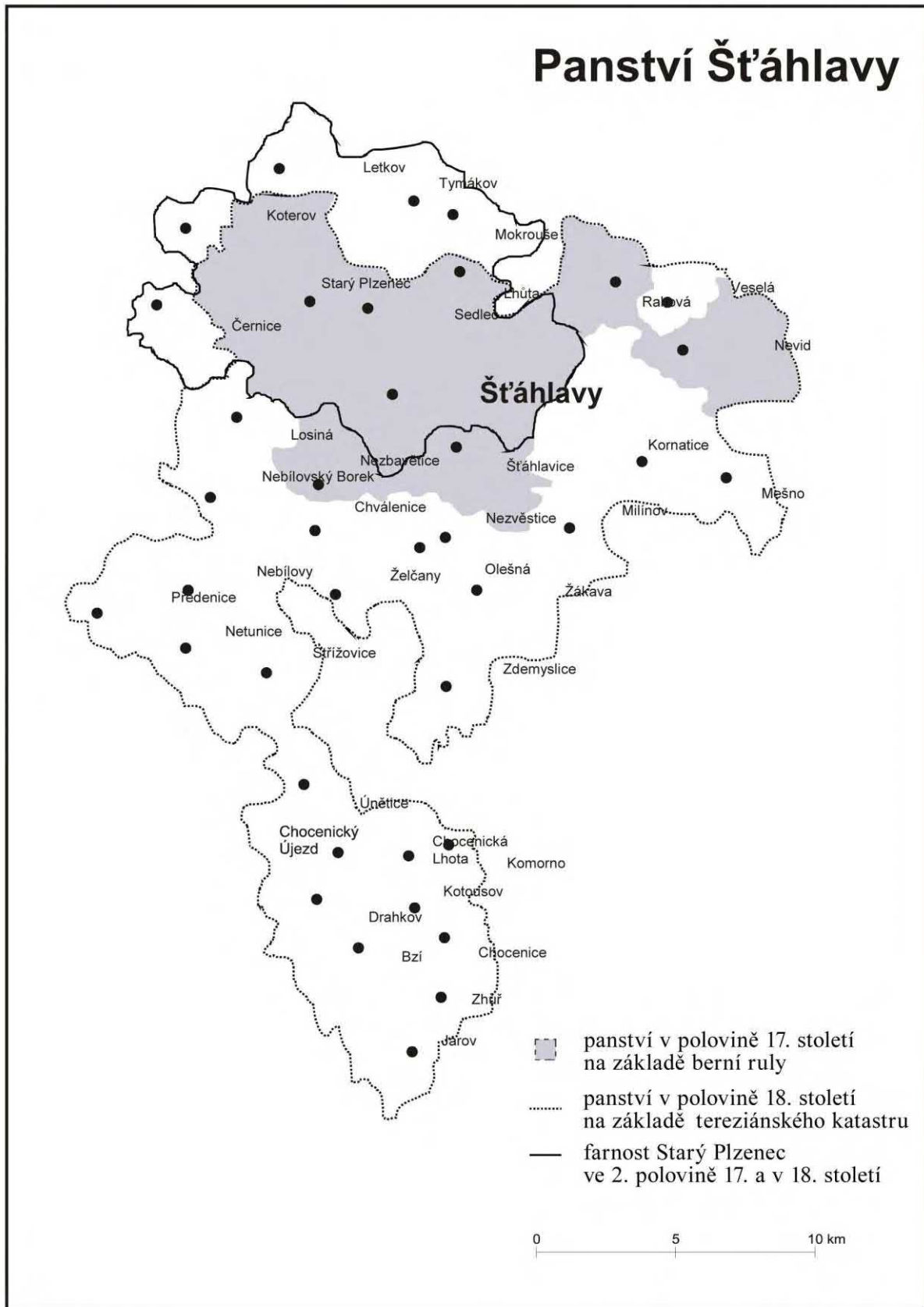
Dohoda s národní bankou z 20. března 1820 (Konvenční měna)

250 zlatých v.m. .... 100 zl. c. m.

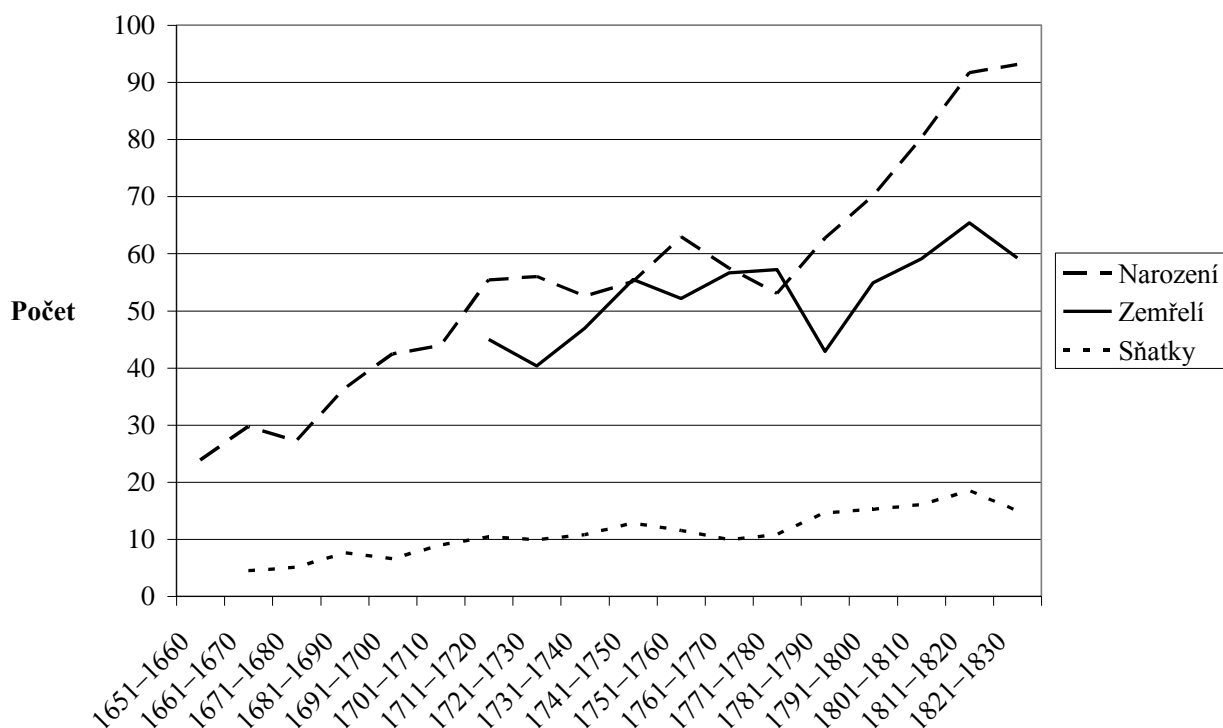
* Zpracováno podle M. BĚLOHLÁVKA, *Staré míry, váhy a peníze*.

Příloha 7 Územní rozsah panství Štáhlavy v letech 1650–1850

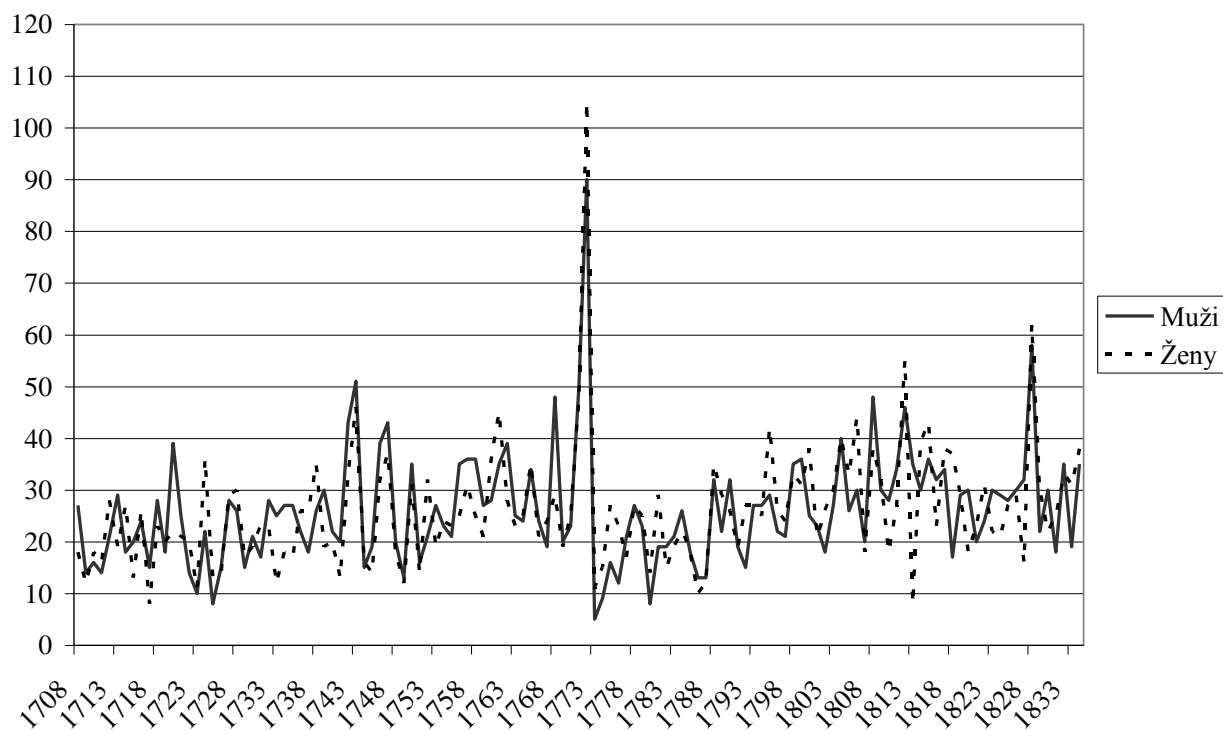

Příloha 8

**Graf IV.8 Počty narozených, sňatků a zemřelých v letech 1651–1830
(desetileté klouzavé průměry)**

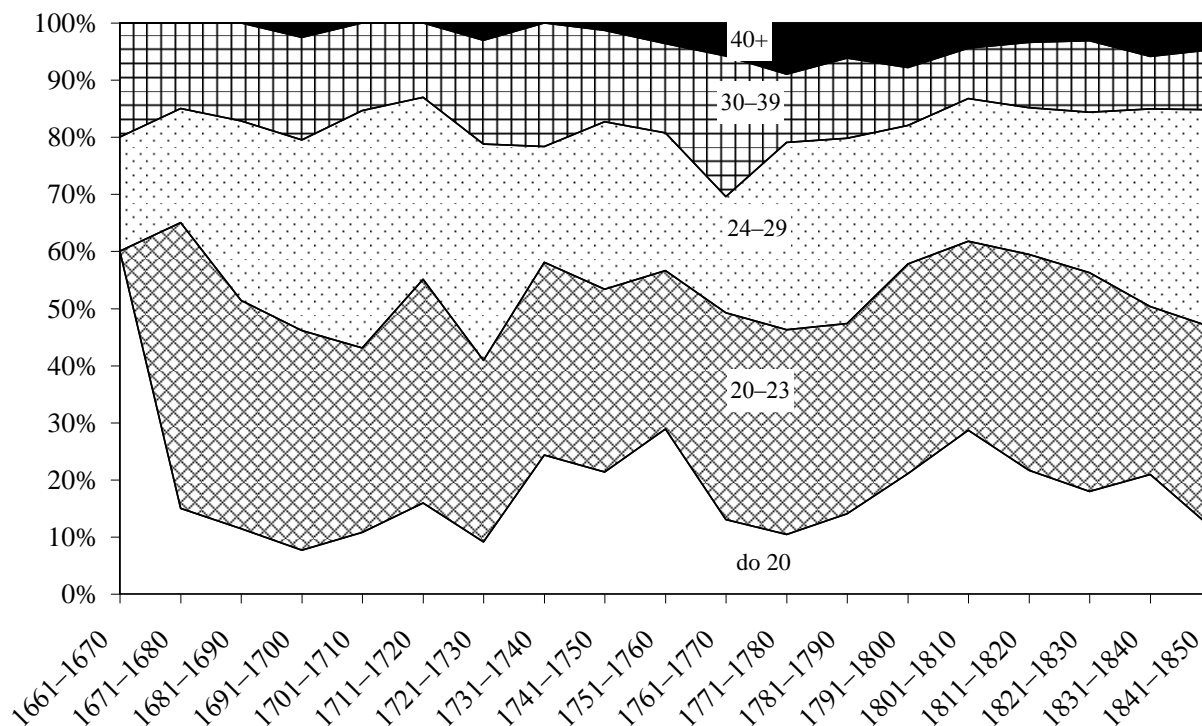

Graf IV.9 Roční úhrnné počty zemřelých mužů a žen v letech 1708–1834

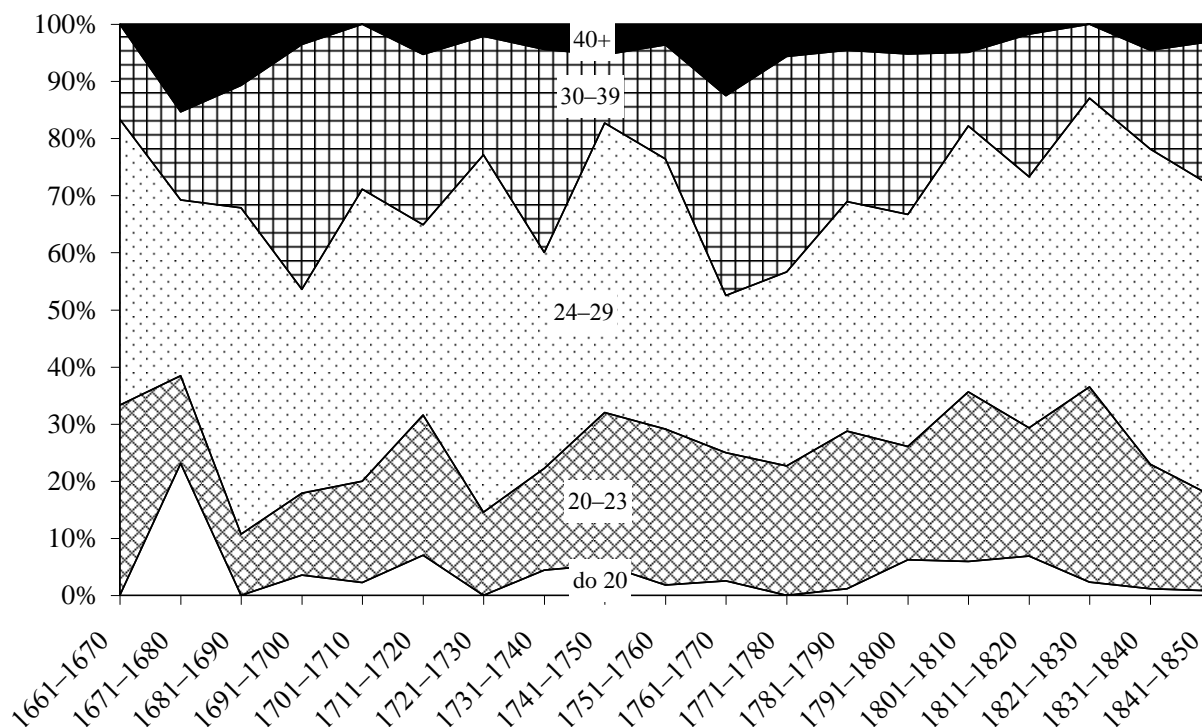

Příloha 9

Graf IV.10 Sňatky podle věku snoubenců v letech 1661–1850 (v procentech)
Ženy

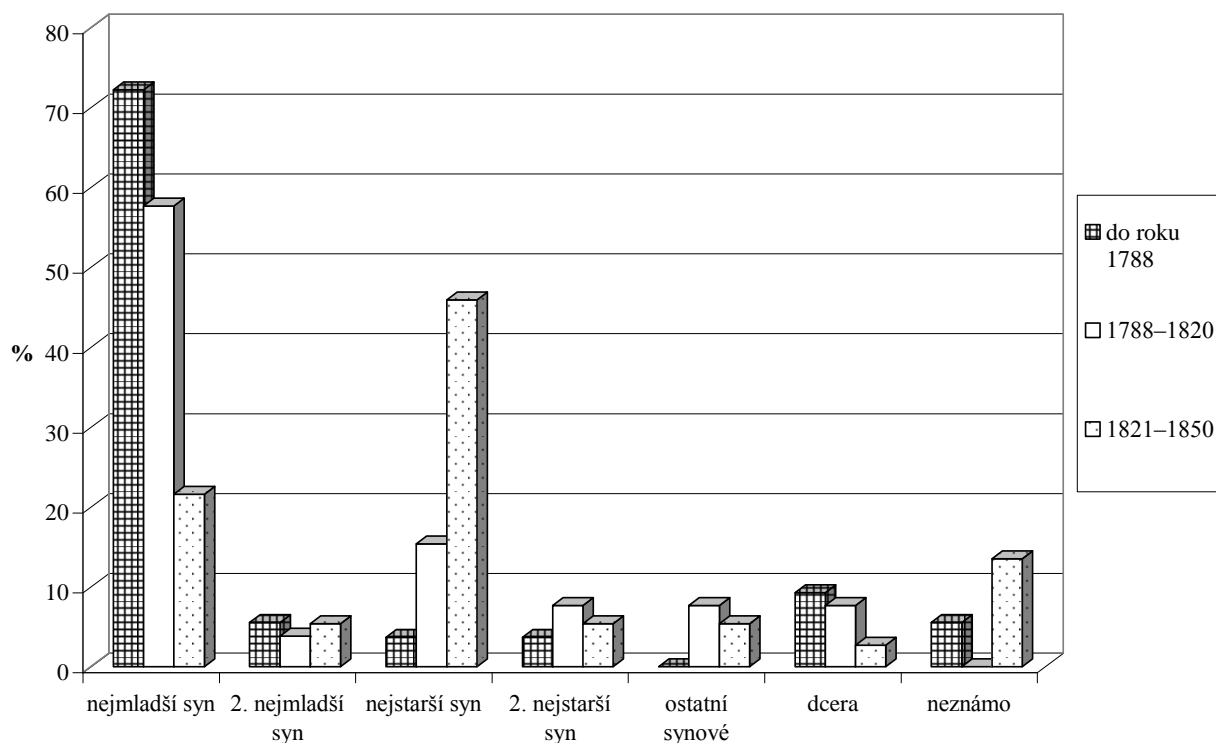

Muži

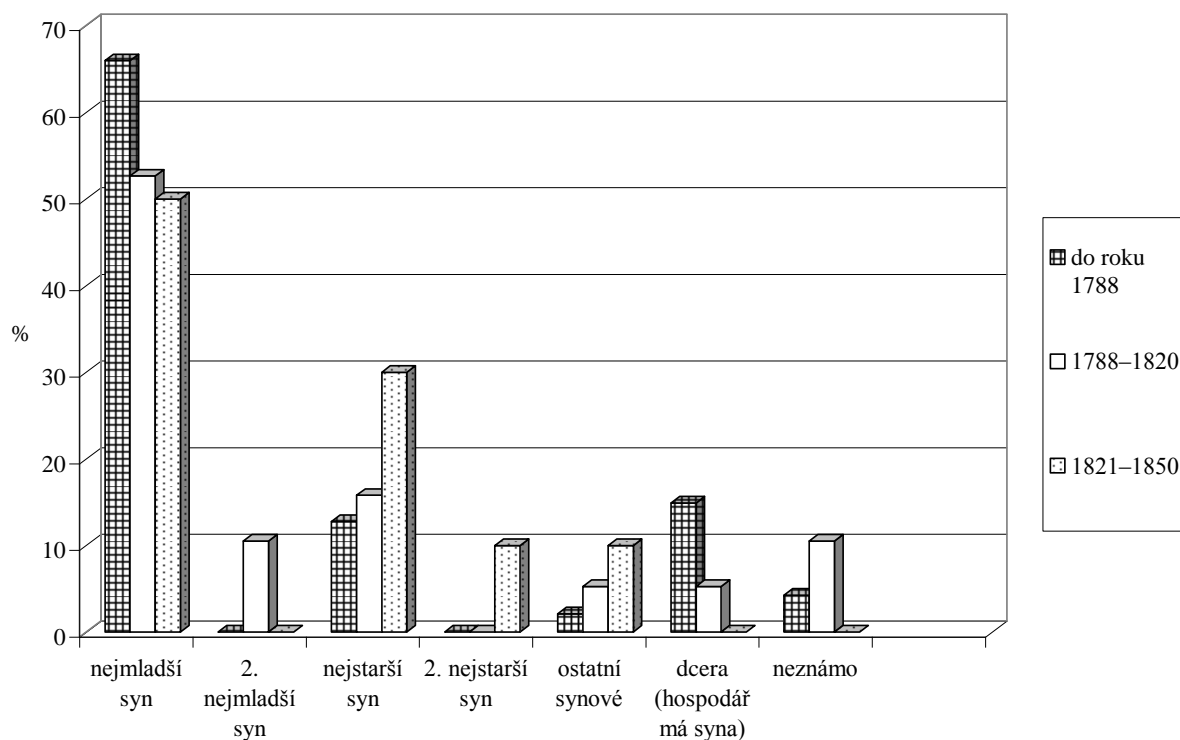

Příloha 10

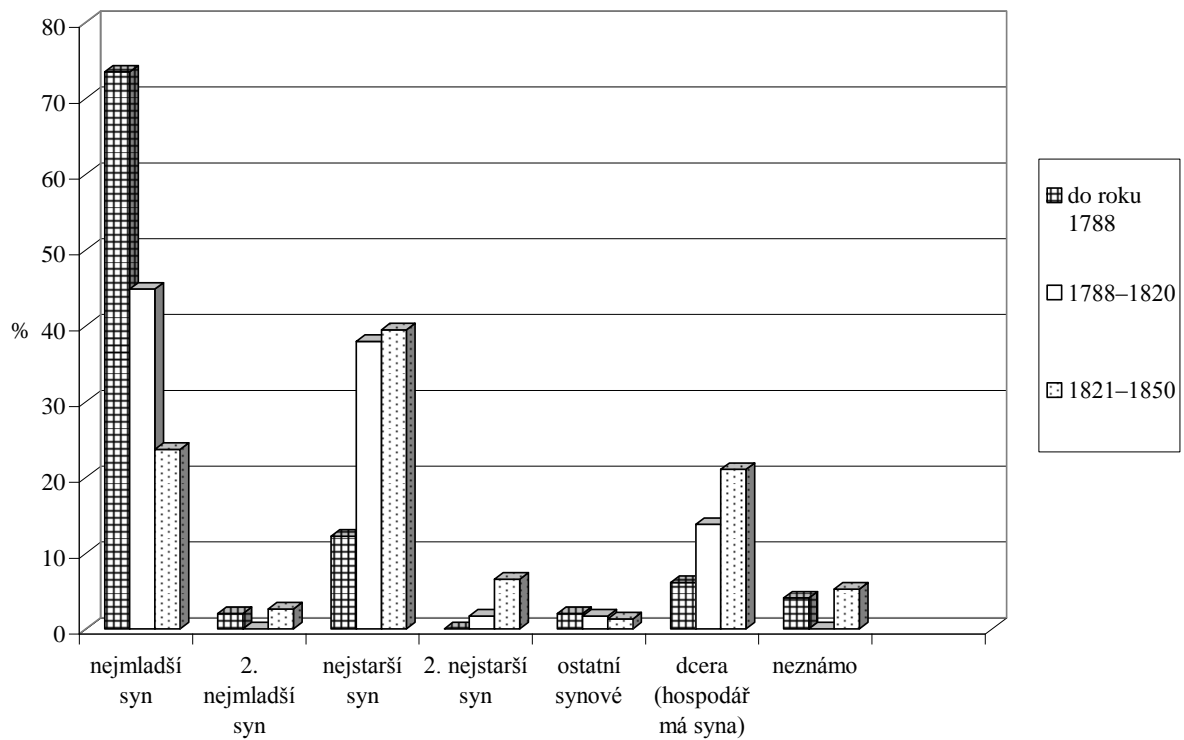
**Graf IV.11 Výběr dědice u sedláků držících jednu usedlost
(bez případů, kdy měl hospodář pouze jednoho syna)**

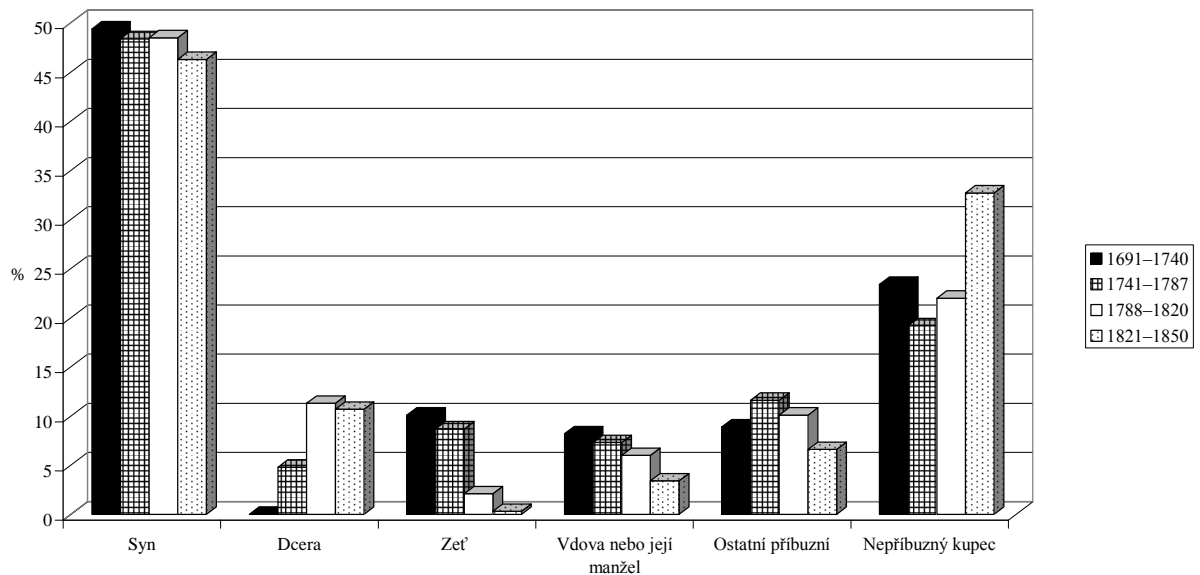
**Graf IV.12 Výběr dědice u chalupníků držících jednu usedlost
(bez případů, kdy měl hospodář pouze jednoho syna)**

Graf IV.13 Výběr dědice u domkářů držících jednu usedlost (bez případů, kdy měl hospodář pouze jednoho syna)

Graf IV.14 Vztah nastupujícího hospodáře k odstupujícímu

Jmenný rejstřík

- Bastl Bartoloměj (1721–1774), podruh, bratr Josefa Bastla st. ze Starého Plzně 15 96, 371
Bastl Josef (* kolem 1725–1771), sedlák ve Starém Plzenci čp. 15 96, 345, 346
Bastl Josef (* kolem 1760–1814), sedlák ve Starém Plzenci čp. 15 345, 427
Bastl Kryštof (* kolem 1685–1753), prozatímní hospodář ve Starém Plzenci čp. 15, podruh 96
Bastl Martin (1796–1867), sedlák ve Starém Plzenci čp. 15 427, 428
Bastl Václav (* kolem 1758), syn Josefa Bastla 345
Bastl Václav (1784–1836), sedlák ve Starém Plzenci čp. 40 427
Bastl Václav (1829–1867), havíř ve Starém Plzenci 428
Bastlová Anna viz Cinková Anna
Bastlová Anna, roz. Císařová (1801–1826), manželka Martina Bastla 427
Batěková Kateřina viz Runtová Kateřina
Bastlová Kateřina (* kolem 1700–1758), druhá manželka Kryštofa Bastla 96
Bastlová Kateřina, roz. Kuglerová (1806–1870), manželka Martina Bastla 427, 428
Bastlová Kateřina, roz. Šmolíková (1761–1819), manželka Josefa Bastla ml. 345, 427
Batěk Jan (* 1779), držitel domku čp. 8 ve Lhůtě 93
Batěk Martin (1701–1768), sedlák ve Štáhlavech čp. 14 245
Batěk Václav (1695–1757), sedlák ve Štáhlavech čp. 14 245
Batěková Kateřina viz Runtová Kateřina
Batěková Marie, roz. Bystřická (* 1786), manželka Jana Batěka ze Lhůty čp. 8 93
Baumgartl Antonín (* 1693), syn sedláka ve Starém Plzenci čp. 87 202
Behmová Kateřina, roz. Říhová-Škodová (* 1792), manželka ponocného ve Štáhlavech 344, 345
Belani František, ředitel štáhlavských železáren ve 40. letech 19. století 49
Belani Josef, ředitel sedlecké a později plzeňské strojírny 49
Bemrová Kateřina viz Vovsová Kateřina
Beneda (14. století), první známý majitel Štáhlav 46
Beneš Jan (* 1749), bednář a domkář ve Štáhlavech čp. 86 434
Berka z Dubé Jan Jetřich (17. století) 277
Bláha Bartoloměj (1663–1714), sedlák v Sedlci čp. 8 178, 179
Bláha Bartoloměj (1693–1747), podruh a hutník v Sedlci 179
Bláha Blažej (1745–1829), sedlák ve Štáhlavech čp. 60 a 85, držitel domku čp. 76 352, 353
Bláha František (1786–1839), zedník, držitel domku čp. 13 v Sedlci 97
Bláha Havel (1689–1759), sedlák v Sedlci čp. 8 179
Bláha Jan (1652–1737), sedlák ve Štáhlavech čp. 60 201
Bláha Jan (1687–1762), chalupník ve Starém Plzenci čp. 83 201
Bláha Jan (1735–1805), domkář ve Štáhlavech čp. 76 352
Bláha Jan (1796–1860), přidavač u pece v Sedlci 97
Bláha Josef (1685–1756), sedlák ve Štáhlavech čp. 60 201, 352, 353
Bláha Kryštof (1782–1820), hutník, držitel domku čp. 38 v Sedlci 97
Bláha Matěj (1707–1757), zedník a držitel domku v Sedlci čp. 13 179
Bláha Matěj (1750–1813), podruh, držitel domku čp. 13 v Sedlci 97
Bláha Ondřej (1696–1723), podruh v Sedlci 179
Bláha Ondřej (1738–1761), syn Josefa Bláhy 352
Bláha Václav (1727–1761), sedlák ve Štáhlavech čp. 60 352
Bláha Václav (1760–1848), sedlák ve Štáhlavech čp. 60 352, 353
Bláha Vít (1701–1743), domkář v Sedlci čp. 16 179
Bláhová Anna (1747–1812), dcera Josefa Bláhy, podruhně ve Štáhlavech 352, 353, 382

Bláhová Anna (1811–1814), dcera Marianny Bláhové 353
 Bláhová Dorota, roz. Šimanová (* kolem 1710–1759), manželka Matěje Bláhy 179
 Bláhová Kateřina viz Doláková-Bláhová Kateřina
 Bláhová Kateřina viz Přibíková Kateřina
 Bláhová Kateřina (* kolem 1665–1727), manželka Bartoloměje Bláhy 178, 179
 Bláhová Kateřina (1708–1756), dcera Bartoloměje Bláhy 179
 Bláhová Kateřina, roz. Runtová, manželka Bartoloměje Bláhy 179
 Bláhová Magdalena, roz. Haladová (* kolem 1720–1787), manželka Josefa Bláhy 352, 354
 Bláhová Magdalena, roz. Smolařová (1686– asi 1743), manželka Bartoloměje Bláhy 179
 Bláhová Magdalena, roz. Zikmundová (1687–1765), manželka Havla Bláhy 179
 Bláhová Mariana viz Herejková Mariana
 Bláhová Mariana (* kolem 1702–1772), manželka Víta Bláhy 179
 Bláhová Mariana (* 1785), dcera Anny Bláhové 353
 Bláhová Marie (1781–1782), dcera Anny Bláhové 353
 Bláhová Marie viz Sobotová-Sedláková Marie
 Bláhová Marie Magdalena viz Fialová Marie Magdalena
 Burda Jan, chalupník ve Starém Plzenci čp. 63 110, 112, 113, 117, 122
 Burda Jan (1737–1808), syn Martina Burdy, kožešnický mistr a držitel poloviny domku čp. 81 ve Starém Plzenci 93
 Burda Jiří, sedlák ve Starém Plzenci čp. 33
 Burda Josef (1743–1818), syn Martina Burdy, krejčí a a držitel poloviny domku čp. 81 ve Starém Plzenci 93
 Burda Kajetán (* kolem 1718–1782), sedlák ve Starém Plzenci čp. 32, držitel domku čp. 75 260
 Burda Martin (1701–1775), krejčí a držitel domku čp. 81 ve Starém Plzenci 93
 Burda Matěj († 1742), chalupník ve Starém Plzenci čp. 63 113
 Burda Petr, krejčí a hradní strážce v Praze 117
 Burdová Eleonora, roz. Pechová (* kolem 1710–1786), manželka Martina Burdy 93
 Burdová Mariana († 1743), manželka Matěje Burdy 110, 113
 Burdová Veronika, roz. Častová (1722–1793), manželka Kajetána Burdy 259, 260

Cink Ignác (1743–1772), podruh ve Starém Plzenci 182, 353
 Cink Josef (1720–1772), domkář a sedlák ve Starém Plzenci čp. 50, 59 a 60 114
 Cinková Anna, roz. Bastlová (1752–1793), manželka domkáře ve Starém Plzenci čp. 8 345
 Cinková Marie viz Frosová Marie
 Císař Bartoloměj (* kolem 1737–1794), sedlák ve Starém Plzenci čp. 56 205
 Císař Dominik (1776–1849), sedlák ve Starém Plzenci čp. 76 188
 Císař František (1784–1861), sedlák ve Starém Plzenci čp. 15 a 56 95
 Císař František (1815–1869), sedlák ve Starém Plzenci čp. 15 95
 Císař Jan (1717–1765), domkář a sedlák ve Starém Plzenci čp. 80 a 20 116, 122, 205
 Císař Jan (1745–1798), krejčí a domkář ve Starém Plzenci čp. 48 205, 206
 Císař Jan (1799–1872), sedlák ve Starém Plzenci čp. 87 207, 208, 359
 Císař Jan (1819–1862), sedlák ve Starém Plzenci čp. 108 95
 Císař Josef (1795–1843), sedlák ve Starém Plzenci čp. 60 208, 209
 Císař Konstantin (1715–1771), podruh ve Starém Plzenci 205
 Císař Martin (*1789), kněz, syn Václava Císaře 208, 209
 Císař Matěj (1680–1758), sedlák ve Starém Plzenci čp. 37, držitel domků čp. 20 a 48 196, 205
 Císař Matěj (1721–1748), sedlák ve Starém Plzenci čp. 37, syn Matěje Císaře 196
 Císař Václav (1756–1820), sedlák ve Starém Plzenci čp. 80 187, 208, 209
 Císař Václav (* 1809), držitel domku čp. 120 ve Starém Plzenci 95

Císař Vojtěch (1748–1823), sedlák ve Starém Plzenci čp. 37 122, 123, 205, 206
 Císař Vojtěch (1805–1861), sedlák ve Starém Plzenci čp. 80 208, 209
 Císařová Anna Marie viz Hanzelinová Anna Marie
 Císařová Anna, roz. Pechová, dcera sedláka Josefa Pecha z Čižic, manželka Františka Císaře (1815–1869) ze Starého Plzeňce čp. 15 95
 Císařová Anna, roz. Šlaufová (1707–1757), manželka Matěje Císaře 205, 206
 Císařová Barbora viz Lukešová-Krečová Barbora
 Císařová Josefa viz Tycarová-Císařová Josefa
 Císařová Kateřina, roz. Fenclová (1783–1850), manželka Františka Císaře (1784–1861) ze Starého Plzeňce čp. 15 95
 Císařová Kateřina, roz. Zikmundová (* kolem 1760–1835), manželka Václava Císaře 208, 209
 Císařová Mariana, roz. Kuglerová (1795–1859), manželka Jana Císaře z čp. 87 208
 Císařová Zuzana viz Příbáňová Zuzana

Časta Jiří (1676–1726), sedlák ve Starém Plzenci čp. 32 259, 260
 Častová Dorota (1685–1740), sestra Jiřího Časty 260
 Černá Kateřina, roz. Šuchmanová (1743–1811), držitelka domků ve Starém Plzenci čp. 61 a 103, manželka Antonína Černého 354
 Černá-Říhová Alžběta, roz. Haškanová (1730–1795), manželka Víta Říhy a Václava Černého 344
 Černý Antonín (* kolem 1746–1819), poklasný ve Starém Plzenci 354
 Černý Václav (* kolem 1746–1812), prozatímní hospodář ve Starém Plzenci čp. 54, později poklasný 344

Dobromyslová Barbora, roz. Štěpánová (* 1762), dcera Petra Štěpána 170
 Dolák Martin (* kolem 1730–1771), prozatímní hospodář ve Štáhlavech čp. 60 352
 Doláková-Bláhová Kateřina, roz. Hoblová (1727–1797), manželka Václava Bláhy a Martina Doláka 352
 z Doupova Bohuslav († 1524), majitel panství Štáhlavy 46

Faber Josef (* 1829), chalupník ve Starém Plzenci čp. 67 169
 Faber Matěj (1766–1843), chalupník ve Starém Plzenci čp. 67 170, 187, 188
 Faber Vojtěch (* kolem 1800–1839), chalupník ve Starém Plzenci čp. 67 169
 Faberová Anna viz Zikmundová Anna
 Faberová Kateřina (* 1820), dcera Vojtěcha Fabera 169
 Faberová Mariana, roz. Molačková (*1783), manželka Matěje Fabery 187, 188
 Faberová Marie, roz. Sedláčková (* kolem 1795–1842), manželka Vojtěcha Fabera 169
 Faifr Jan (1726–1793), chalupník a vysloužilý voják ve Starém Plzenci 104
 Faifr Karel (1722–1760), chalupník ve Starém Plzenci čp. 34 104
 Faifr Šimon (1696–1742), chalupník ve Starém Plzenci čp. 34 104
 Faifrová Scholastika roz. Kilbergerová (*1719), manželka Šimona Faifra 104
 Fencel Jan (* kolem 1818–1853), chalupník ve Starém Plzenci čp. 65 360
 Ferdinand I. (1503–1564), český a uherský král, císař Svaté říše římské 109
 Ferdinand III. (1608–1657), český a uherský král, císař Svaté říše římské 109
 Fialová Marie Anna, roz. Štěpánová (* 1768), dcera Petra Štěpána 170
 Fialová Marie Magdalena, roz. Bláhová (* 1757), dcera Václava Bláhy, manželka chalupnického syna z Nezvěstic 352
 Fremr Jan (* kolem 1805–1870), krejčí a domkář ve Starém Plzenci čp. 57
 Fremr Jiří (cca 1690–1760), chalupník ve Štáhlavech čp. 25 104–107
 Fremr Tomáš (1714–1782), chalupník ve Štáhlavech čp. 25 104, 105

Fremrová Marie, roz. Kudličová (* kolem 1783), manželka krejčího ve Štěnovicích 426
 Fremrová-Šlezingerová Kateřina, roz. Kačerovská (*1677), manželka Jiřího Fremra a Jakuba Šlezingera 105, 106, 180
 Fros František (*1798), krejčí a domkář v Sedlci čp. 36 127, 128, 358
 Fros Josef (1731–1807), sedlák ve Starém Plzenci čp. 71 102
 Frosová Marie, roz. Cinková (* kolem 1800–1844), manželka Františka Frose 127, 128, 358

Hadl Jakub (1705–1772), podruh ve Lhůtě, bratr Martina Hadla 290
 Hadl Jakub (1752–1772), syn Martina Hadla 269
 Hadl Josef (1758–1832), sedlák ve Lhůtě čp. 16 173, 269, 270, 383
 Hadl Martin (1709 – asi 1762), sedlák ve Lhůtě čp. 16 268, 269, 290
 Hadl Matěj (1744–1772), prozatímní hospodář ve Lhůtě čp. 16 269
 Hadl Mikuláš (* kolem 1660), sedlák ve Lhůtě čp. 16 300
 Hadl Václav (* 1784), sedlák ve Lhůtě čp. 34 290, 383
 Hadlová Barbora, roz. Bláhová (1716–1742), manželka Martina Hadla 268, 269
 Hadlová Barbora, roz. Steinerová (1761–1799), manželka Josefa Hadla 173, 269–273
 Hadlová Dorota (1749–1768), dcera Martina Hadla 269
 Hadlová Kateřina (1795–1850), dcera Josefa Hadla, sestra Václava Hadla 290, 383
 Hanzelinová Anna Marie, roz. Císařová (* 1821), manželka Martina Hanzelina, sedláka z Čižic a dcera Františka Císaře ze Starého Plzece čp. 15 95, 96
 Haškan Diviš (1723–1756), sedlák ve Starém Plzenci čp. 80 111, 112, 116, 117, 120, 122
 Haškan Matěj (1684–1737), sedlák ve Starém Plzenci čp. 80 117
 Haškan Václav (* 1703), krejčí ve Starém Plzenci 194
 Haškan Vít (1701–1754), rychtář a chalupník ve Starém Plzenci čp. 65 117, 194
 Hejlová Barbora, roz. Kuglerová (*1718), dcera Petra Kuglera 167
 Herejk Jan (* 1795), chalupník ve Šťáhlavech čp. 24 80
 Herejková Mariana, roz. Bláhová (1753–1831), dcera Václava Bláhy, manželka chalupníka ve Šťáhlavech čp. 24 352
 Herink Jan, manžel Kateřiny Nolcové, ovdovělé Haškanové 116
 Herinková-Haškanová Kateřina, roz. Nolcová, manželka Divíše Haškana 112, 116, 120
 Hobl Vojtěch (1731–1785), sedlák ve Šťáhlavech čp. 52 a 58 210
 Hofmanová Barbora (1799–1839), podruhně, dcera tesaře v Sedlci 359
 Hofmanová Františka, roz. Kurzendorferová (1808–1873), dcera Matěje Kurzendorfefa a manželka truhláře a domkáře v Sedlci čp. 16 164, 165
 Holub Antonín, syn Matěje Holuba 350
 Holub Jan (*1815), tkadlec a syn Josefa Holuba 426
 Holub Josef (1787–1830), držitel domků ve Starém Plzenci čp. 27 a 17 a chalupník čp. 56 426
 Holub Matěj (* kolem 1660–1720), chalupník ve Šťáhlavech čp. 31 350
 Holubová Klára, roz. Maislová (* kolem 1798–1861), držitelka domku ve Starém Plzenci čp. 94, manželka tkalce 356
 Holubová Kordule, roz. Šimanová (* 1691), manželka Antonína Holuba 350
 Holubová Marie Kateřina, roz. Kudličová (*1821), manželka Jana Holuba 426
 Hrdlička František (1737–1803), zámečník a domkář ve Šťáhlavech čp. 34 160, 161, 433
 Hrdlička Václav (* kolem 1705–1797), zámečník a domkář ve Šťáhlavech čp. 34 160
 Hruška Antonín (1757–1845), sedlák ve Starém Plzenci čp. 33 184–187, 264
 Hruška Dominik (*1789), voják a syn Antonína Hrušky 186
 Hruška František (*1795), voják a syn Antonína Hrušky 186
 Hruška Jakub (1742–1795), prozatímní hospodář ve Starém Plzenci čp. 33, držitel domku čp. 82 264
 Hruška Jan (* asi 1747), podruh ve Starém Plzenci čp. 13 102

Hruška Martin (1785–1874), sklenář, chalupník a kronikář ve Starém Plzenci čp. 28 49, 185, 186
Hruška Martin (1815–1871), archivář města Plzně, syn předešlého 185
Hruška Václav (1798–1877), sedlák ve Starém Plzenci čp. 33 187
Hrušková Anna, roz. Keslová (1759–1829), manželka Antonína Hrušky 184
Hrušková Anna, roz. Solarová (1755–1811), manželka Jakuba Hrušky 264
Hrušková Kateřina, roz. Hoblová (*1795), manželka Martina Hrušky 185
Hrušková Marie, roz. Korandová (* kolem 1798–1885), manželka Václava Hrušky 187
Hrušková-Petrová Voršila, roz. Nolcová (* kolem 1730–1794), manželka Josefa Petra 101–103, 156
Hřebík Jan (1731–1764), prozatímní hospodář ve Štáhlavech čp. 17 194
Hřebíková Anna, roz. Rausová (1735–1806), manželka Jana Hřebíka, podruhně 194
Hurt Jan (1741–1811), domkář ve Lhůtě čp. 26 183
Hurt Josef (1703–1764), podruh a domkář ve Lhůtě čp. 10 183, 184
Hurt Ondřej (1730–1757), syn Josefa Hurta 183
Hurt Vojtěch (*1746), podruh a domkář ve Lhůtě čp. 10 183, 184, 290
Hurtová Barbora (* kolem 1738–1765), podruhně ve Lhůtě, dcera Josefa Hurta 183
Hurtová Eva, roz. Víchová (* asi 1751), manželka Vojtěcha Hurta 184
Hurtová Kateřina (1733–1800), podruhně ve Lhůtě, dcera Josefa Hurta 183, 290
Hurtová Ludmila, roz. Batěková (*1708), manželka Josefa Hurta 183, 290
Hurtová Ludmila, roz. Libešová (* kolem 1744–1798), manželka Jana Hurta 183
Hurtová Ludmila, roz. Synková (* kolem 1745–1833), manželka Jana Hurta 183

Chlanda Jan (*1817), nemanželský syn Marie Chlandové a Jakuba Krákory 358
Chlanda Josef (*1819), nemanželský syn Marie Chlandové a Jakuba Krákory 358
Chlandová Marie (1824–1826), nemanželská dcera Marie Chlandové a Jakuba Krákory 358
z Chudenic Antonie Josefa hraběnka Černínová, roz. z Khüenburgu (1685–1755), manželka
Heřmana Jakuba Gottlieba Černína, nejvyššího purkrabího Království českého, matka
Františka Antonína Černína 47, 109, 121
z Chudenic František Antonín hrabě Černín (1710–1739), majitel panství Štáhlavy a Nebílovy
47, 121
z Chudenic Heřman Jakub Černín (1706–1784), majitel panství Štáhlavy, Nebílovy a Chocenice
48, 122
z Chudenic Jan Vojtěch (1746–1816), nejvyšší lovčí Království českého, syn Heřmana Jakuba
Černína 48, 50, 63
Chumlík Tomáš (* kolem 1678–1731), prozatímní hospodář v Sedlci čp. 2 180
Chumlíková-Štěpánová Ludmila, roz. Pletichová (*1667) 180

Joachim, žid 344

Josef II. (1741–1790), český a uherský král, císař Svaté říše římské 12, 100, 116, 150, 153, 174,
324, 336, 374, 381, 387, 403, 447, 449

Karel IV. (1316–1378), český král, císař Svaté říše římské 109

Karel VI. (1685–1740), český a uherský král, císař Svaté říše římské 110, 117, 121, 125

Kašpar Tomáš (1772–1837), držitel poloviny domku čp. 8 ve Lhůtě u Štáhlav 93

Kec Martin (* kolem 1775–1838), domkář ve Štáhlavech čp. 76 295

Kec Vít (1672–1742), sedlák ve Štáhlavech čp. 47 102

Kermesová-Kankelíková Terezie, roz. Říhová (1799–1854), dcera Vojtěcha Říhy, manželka zed-
níka ve Starém Plzenci 140

Kesl David (* kolem 1670–1752), horník v Sedlci a ve Štáhlavech 180

Kesl Dominik (1715–1798), držitel hospody čp. 70 ve Starém Plzenci, rychtář ve Starém Plzenci 112, 115, 156
 Kesl Josef (*1724), voják, syn Matěje Kesla 201, 202
 Kesl Matěj (*1689), sedlák ve Starém Plzenci čp. 69 201, 202
 Kesl Tomáš (* kolem 1700–1788), prozatímní hospodář ve Starém Plzenci čp. 41, poté držitel domku čp. 43 102
 Keslová Anna, roz. Petrová (* 1743), dcera Matěje Petra 161
 Keslová Anna, roz. Šlezingerová (1686–1714), manželka Davida Kesla 180
 Kilberger Kryštof (1683–1754), sedlák ve Starém Plzenci čp. 33 117, 120
 Kinská-Steinerová Apolena, roz. Herejková, manželka Matěje Kinského a Petra Steinera 270–274
 Kinský František Oldřich (1634–1699), hrabě, majitel panství Chlumecko n/C, nejvyšší kancléř Království českého 35
 Kinský Matěj (* kolem 1740), chalupník ve Lhůtě čp. 1 173, 270–274
 z Klenové, hrabě, plzeňský krajský hejtman 110, 111
 Knedlíček František (1731–1800), sedlák ve Starém Plzenci čp. 25, držitel domku čp. 20 429, 430
 Knedlíčková Mariana, roz. Krnaulová (* kolem 1730–1795), manželka Františka Knedlíčka 430
 Kokořovec z Kokořova Adam Jiřík Kokořovec († 1584), majitel panství Štáhlavy 46
 Kokořovec z Kokořova Adam Václav (†1673), syn Jiřího Petra, majitel panství Štáhlavy a části panství Žlutice 47, 121
 Kokořovec z Kokořova Jan Jindřich (†1721), syn Adama Václava, majitel panství Štáhlavy a Nebílovy 47, 109, 121
 Kokořovec z Kokořova Jiří Petr († 1650), syn Karla, majitel panství Štáhlavy 47, 109, 121, 433
 Kokořovec z Kokořova Karel Kokořovec (1552–1605), syn Adama Jiříka, majitel panství Štáhlavy a Spáleného Poříčí 47
 Kokořovec z Kokořova Kryštof Karel († 1636), syn Karla, majitel panství Nebílovy 47
 Kokořovec z Kokořova Petr (1545–1633), syn Adama Jiříka, majitel panství Žlutice 47
 Koutská Marie, roz. Štěpánová (1736–1775), dcera Václava Štěpána 181
 Koutský Matěj, manžel Barbory Štěpánové 181
 Kozlíková Barbora, roz. Šedivcová (* kolem 1799), dcera Jana Šedivce 161
 Kozák Václav (* kolem 1750–1819), domkář ve Štáhlavech čp. 66 371
 Kozáková Mariana viz Zikmundová Mariana
 Krákora Jakub (* kolem 1789–1866), bývalý voják a podruh v Sedlci 357, 358
 Krákorová Marie, roz. Chlandová (1792–1849), manželka Jakuba Krákory 357, 358
 Křesadlo Karel, měchař v sedleckých železárnách 49
 Kudlič Diviš (1743–1764), syn Řehoře Kudliče 193
 Kudlič Jan (1752–1813), švec a domkář ve Starém Plzenci čp. 57 425, 426
 Kudlič Josef (*1795), učitel, syn Jana Kudliče 425
 Kudlič Josef (1793–1861), švec a domkář ve Starém Plzenci čp. 57 a čp. 17 425, 426
 Kudlič Matěj (1724–1785), sedlák ve Starém Plzenci čp. 40, později domkář čp. 46 102, 193
 Kudlič Řehoř (* kolem 1685–1749), sedlák ve Starém Plzenci čp. 40 193
 Kudlič Václav Tomáš (*1819), domkář ve Starém Plzenci čp. 17 426
 Kudličová Marie, roz. Faberová (* kolem 1793–1873), manželka Josefa Kudliče 426
 Kugler Bartoloměj (*1709 † 1734–1738), tesař ve Štáhlavech 167
 Kugler Dominik (*1801), syn Jana Kuglera, sládek v Radnicích 208
 Kugler Jan, manžel Apoleny Šuchmanové-Kuglerové 354
 Kugler Jan (1769–1839), sedlák ve Starém Plzenci čp. 87 208
 Kugler Jan (*1802), sedlák ve Lhůtě čp. 16 161, 287, 288
 Kugler Kašpar (* kolem 1650–1713), chalupník ve Lhůtě čp. 1, otec Ondřeje 180
 Kugler Matěj (1751–1827), sedlák ve Lhůtě čp. 15 287

Kugler Ondřej (1694–1757), chalupník ve Lhůtě čp. 1 180
 Kugler Petr (1671–1732), chalupník ve Štáhlavech čp. 11 167
 Kugler Šebastian (1766–1830), tesař ve Lhůtě 290
 Kugler Václav (1690–1744), podruh ve Lhůtě 342
 Kugler Václav (1714–1751), chalupník ve Štáhlavech čp. 11 167
 Kugler Václav (1816–1891), sedlák ve Lhůtě čp. 34 a čp. 16 288, 289
 Kugler Vojtěch (1779–1852), rychtář a sedlák ve Lhůtě čp. 15 163, 287–289
 Kugler Vojtěch (* 1813), sedlák ve Lhůtě čp. 34 288, 289
 Kuglerová Alžběta roz. Tatmanová (1653–1733), manželka Kašpara Kuglera, matka Ondřeje 180
 Kuglerová Anna, roz. Bystrická (1783–1821), manželka Šebastiana Kuglera 290
 Kuglerová Anna, roz. Němcová, manželka rychtáře Vojtěcha Kuglera 288
 Kuglerová Anna, roz. Šmolíková (1748–1824), manželka Matěje Kuglera 287
 Kuglerová Dorota (*1725), podruhyně ve Lhůtě, dcera podruha Václava Kuglera 342
 Kuglerová Kateřina (* 1734), dcera Bartoloměje Kuglera 167
 Kuglerová Kateřina, roz. Šedivcová (1805–1877), manželka Jana Kuglera ze Lhůty 161, 162, 287, 288
 Kuglerová Mariana, roz. Hoblová (* kolem 1705), manželka Bartoloměje Kuglera 167
 Kuglerová Mariana, roz. Šlezingerová (1697–1750), manželka Ondřeje Kuglera 180
 Kuglerová Mariana, roz. Zítková (* kolem 1784–1842), manželka Vojtěcha Kuglera 287
 Kuglerová Marie, roz. Čechurovou (* kolem 1822–1889), manželka Václava Kuglera 288
 Kuglerová Rozalie, roz. Burdová (* kolem 1683–1738), manželka Petra Kuglera 167
 Kuglerová-Šuchmanová Apolena, roz. Říhová (* kolem 1715–1797), manželka Václava Šuchmana ze Starého Plzece čp. 62 113, 354
 Kuchyňková-Šimanová Markéta, roz. Štěpánová (1764–1803), manželka chalupníka ve Štáhlavech čp. 67 170
 Kunciter (též Kurzendorfer) Vavřinec (1794–1847), sedlák ve Starém Plzenci čp. 117 134
 Kunová Kateřina, podruhyně ze Lhůty 433
 Kurzendorfer Antonín (1796–1814), syn Matěje Kurzendorfra 164, 165
 Kurzendorfer Jan (* kolem 1700), chalupník ve Starém Plzenci čp. 63 117
 Kurzendorfer Jan (* 1817), syn Václav Kurzendorfra z čp. 63 168
 Kurzendorfer Josef (1819–1881) havíř ve Starém Plzenci, syn Václava Kurzendorfra z čp. 63 168
 Kurzendorfer Karel (* 1784), učitel v Chrastu, bratr Václava Kurzendorfra z čp. 63 168
 Kurzendorfer Matěj (1765–1814), domkář ve Starém Plzenci čp. 21 164
 Kurzendorfer Matěj (1823–1834), syn Václav Kurzendorfra z čp. 63 168
 Kurzendorfer Matěj (* 1780), syn prozatímního hospodáře Václava Kurzendorfra 345, 346
 Kurzendorfer Štěpán (* 1790), bratr Václav Kurzendorfra z čp. 63 168
 Kurzendorfer Václav (* kolem 1743–1781), prozatímní hospodář ve Starém Plzenci čp. 15 345
 Kurzendorfer Václav (* 1776), syn předchozího 345, 346
 Kurzendorfer Václav (1787–1830), půlsedlák ve Starém Plzenci čp. 63 168
 Kurzendorfer Václav (* 1803), držitel poloviny domku čp. 21 ve Starém Plzenci 164, 165
 Kurzendorfer Václav (* 1821), syn Václava Kurzendorfra z čp. 63
 Kurzendorferová Anna viz Mošnová Anna
 Kurzendorferová Kateřina viz Nová Kateřina
 Kurzendorferová Kateřina viz Šlaufová Kateřina
 Kurzendorferová Marie, roz. Petrová (1795–1871), manželka Václava Kurzendorfra 168
 Kurzendorferová Marie (* 1828), dcera Václava Kurzendorfra z čp. 63 168
 Kurzendorferová Uršula (Voršila) (1769–1829), manželka Matěje Kurzendorfra 164–166
 Kurzendorferová-Bastlová Dorota, roz. Pleserová (1744–1801) manželka Josefa Bastla a Václava Kurzendorfra 345

Laciná Johana, roz. Frosová (1800–1884), manželka kováře Václava Laciného 427
 Laciná Terezie, roz. Pražáková (1766–1834), manželka farského pacholka Václava 426, 427
 Laciný Václav (1749–1797), farský pacholek ve Starém Plzenci 426
 Laciný Václav (1798–1846), kovář a domkář ve Starém Plzenci čp. 9 426, 427
 Ladislav Pohrobek (1440–1457), český a uherský král 109
 z Lamberg-Greifenfels Josefina, roz. Waldstein-Wartenberg (1877–1941), majitelka železáren na bývalém panství Štáhlavy 50
 Laštovka Josef (* kolem 1742–1825), důchodní ve Štáhlavech, správce v Chocenicích 210
 Laštovková Barbora, roz. Krnaulová (1814–1876), držitelka domku ve Starém Plzenci čp. 92 428
 Laštovková Marie, roz. Trefná (*1767), manželka Josefa Laštovky, držitelka selského gruntu ve Štáhlavech čp. 81 210
 Laštovková Markéta, roz. Říhová (1758–1833), manželka chalupníka ve Chválenicích 344
 Lauřim Blažej (* kolem 1738–1787), podruh ve Lhůtě 354, 355
 Lauřim Jan (1740–1796), podruh a domkář ve Lhůtě čp. 8 354
 Lauřim Matěj (*1782), syn Blažeje Lauřima 354
 Lauřimová Anna, roz. Šlezingerová (1741–1795), manželka Blažeje Lauřima 354, 355
 Lenk Bartoloměj (* 1671), syn Kryštofa Lenka 233
 Lenk Jakub (1663–1712), farář ve Starém Plzenci 233
 Lenk Kryštof (* kolem 1635–1709), chalupník ve Starém Plzenci čp. 18 88, 232, 233
 Lenk Václav (1669–1738), chalupník ve Starém Plzenci čp. 18 233
 Lenk Matěj (1781–1844), havíř a držitel poloviny domku čp. 81 ve Starém Plzenci 128
 Lenková Mariana, roz. Melicharová, manželka Kryštofa Lenka 233
 Lenková Zuzana, roz. Grymbová, dcera štáhlavského hejtmána, manželka Bartoloměje Lenka 233
 Leopold II. (1747–1792) český, uherský a římský král 153
 Levý Matěj, sedlák v Zdemyslicích 108
 Libeš Josef (* kolem 1755–1814), domkář v Sedlci čp. 32 182, 353, 354
 Libeš Martin, roz. Štěpán (1769–1835), hutník a domkář v Sedlci čp. 32 182, 353
 Libešová Magdalena, roz. Štěpánová (1747– asi 1803), manželka Josefa Libeše 182, 353, 354
 Libešová Terezie, roz. Štěpánová (1780–1824), podruhně v Sedlci, nemanželská dcera Magdaleny Libešové 182, 353
 Ludvík Jagellonský (1506–1526), český a uherský král 109
 Lukeš Blažej (* kolem 1785–1837), sedlák ve Starém Plzenci čp. 31 359
 Lukešová-Krečová Barbora, roz. Císařová (1786–1860), manželka Blažeje Lukeše 207

Majer Martin (* kolem 1812), hrnčír 356
 Majerová Mariana, roz. Slavíková (*1797), držitelka poloviny domku ve Štáhlavech čp. 6, manželka Martina Majera 356
 Petr Ernst II. hrabě Mansfeld (1580–1626), vojevůdce podporující české stavy za třicetileté války 48
 Mareš (14. století), první známý majitel Štáhlav 46
 Marie Terezie (1717–1780), česká a uherská královna 13, 40, 94, 110, 112, 150, 151, 220, 277
 Marek Ondřej (* kolem 1700–1763), podruh ve Starém Plzenci 350, 351
 Marková Kateřina, roz. Šuchmanová (1696–1743), manželka Ondřeje Marka 350, 351
 Marková Mariana (1725–1726), dcera Ondřeje Marka 351
 Maxmilián II. (1527–1576), český a uherský král, císař Svaté říše římské 109
 Mayer Antonín, šichtmistr v sedleckých železárnách 49
 Milbachová Alžběta, roz. Petrová (* 1743), dcera Matěje Petra 161
 Molaček Bartoloměj (* kolem 1690), sedlák ve Lhůtě čp. 19 296
 Molaček Jakub (*1793), švec a voják, syn Jana Molačka 189
 Molaček Jan (1747–1825), podruh ve Štáhlavech 187–189

Molaček Josef (*1779), voják, syn Jana Molačka 187
Molaček Josef (*1827), syn Karla Molačka 189
Molaček Karel (*1776 † asi před 1792), syn Jana Molačka 187
Molaček Karel (1792–1858), havíř a držitel domků ve Starém Plzenci čp. 61 a 102 188, 189
Molaček Štěpán (1749–1827), tesař a domkář ve Starém Plzenci čp. 89 187
Molaček Martin (1727–1760), sedlák v Sedlci čp. 25 181
Molaček Václav (*1785), voják, syn Jana Molačka 188
Molaček Vavřinec (1690–1737), sedlák v Sedlci čp. 25 181
Molačková Barbora, roz. Vokounová (* kolem 1795–1865), manželka Karla Molačka 188, 189
Molačková Dorota, roz. Kabelová (* kolem 1750–1832), manželka Jana Molačka 187
Moravec Jan (* kolem 1755–1831) podruh ve Štáhlavech 269
Moravcová Kateřina, roz. Šlezingerová (1764–1825), manželka Jana Moravce 269
Mošnová Anna, roz. Kurzendorferová (* 1774), dcera prozatímního hospodáře Václava Kurzen-
dorfra 345, 346

Nekola Josef, sedlák ve Štáhlavicích 370
Nekolová Dorota viz Runtová Dorota
Nekolová Kateřina, roz. Kuglerová (* 1701), dcera Petra Kuglera 167
Němcová Kateřina (* kolem 1710–1771), manželka sedláka ve Starém Plzenci čp. 42 430
Němcová–Jirmařová Marie, roz. Kurzendorferová (* 1789), dcera Matěje Kurzendorfra 164, 165
Němec Jan (1736–1772), sedlák ve Starém Plzenci čp. 42 419
Němečková Barbora, roz. Bastlová (* 1770), dcera Josefa Bastla 345, 346
Nová Kateřina, roz. Kurzendorferová (* 1826), dcera Václava z čp. 63 168

Ottys Franc, otec Barbory Říhové 139

Páník František (* 1815), chalupník ve Starém Plzenci čp. 72 134
Páník Vojtěch (* kolem 1793), chalupník ve Starém Plzenci čp. 72 134
Páníková–Ambrožová Anna, roz. Korandová (* kolem 1790), manželka Vojtěcha Páníka 134
Páníková Barbora, roz. Raizerová (* 1816), manželka Františka Páníka 134
Páníková Kateřina (* 1828), dcera Vojtěcha Páníka 134
Páv Antonín (1793–1849), podruh a nádeník ve Starém Plzenci 359
Páv Dominik (* kolem 1745–1778), sedlák ve Starém Plzenci čp. 60 114, 122
Páv Dominik (*1777), sedlák ve Starém Plzenci čp. 60 370
Páv Jan (* kolem 1715), sedlák ve Starém Plzenci čp. 60 111–114, 120, 122
Páv Jan, roz. Příbáň (1825–1865), havíř a bývalý voják, nemanželský syn Marie Pávové 359
Páv Martin (* kolem 1765–1833), domkář ve Starém Plzenci čp. 10 359
Páv Matěj, podruh ve Starém Plzenci 183
Páv Václav (*1797), vrchní kočí na Kozlu a domkář ve Starém Plzenci čp. 10 359
Páv Vojtěch (1708–1771), sedlák ve Starém Plzenci čp. 60 114
Pávová Anna, roz. Zítková (* kolem 1787–1860), manželka Antonína Páva 359
Pávová Johana, roz. Čechurová (* kolem 1730–1760), manželka Jana Páva 113
Pávová Kateřina, roz. Melicharová (1678–1762), matka Jana Páva 113
Pávová Kateřina, roz. Vilémová (1719–1769), manželka podruha, držitelka domku v Sedlci čp. 11 430
Pávová Magdalena, roz. Hurtová (*1743), manželka podruha ve Starém Plzenci 183
Pávová Marie, roz. Příbáňová (1800–1836), manželka Antonína Páva 359
Pekárková Dorota, roz. Bláhová (1776–1811), manželka hutníka ze Sedlce 97
Perautková Anna (* kolem 1730–1806), špitálnice ve Starém Plzenci 433
Perautková Anna, roz. Kurzendorferová (* 1816), dcera Matěje Kurzendorfra 164, 165

Petr Augustin (1758–1811), domkář ve Starém Plzenci čp. 13 a 23 156
 Petr Dominik (1780–1851), sedlák ve Starém Plzenci čp. 13 359
 Petr Jan (1800–1870), sedlář a domkář ve Starém Plzenci čp. 122 359, 360
 Petr Josef (1730–1768), sedlák ve Starém Plzenci čp. 38, poté držitel domku čp. 13 101–103, 156
 Petr Josef (1787–1878), sedlák ve Starém Plzenci čp. 38 359
 Petr Josef, roz. Šmolík (* 1831), nemanželský syn Josefy a Jana Petrových 360
 Petr Matěj (* asi 1719–1784), sedlák ve Starém Plzenci čp. 38 102, 103, 156, 161
 Petr Ondřej (* kolem 1690–1745), sedlák ve Starém Plzenci čp. 38 101
 Petr Ondřej (1749–1823), sedlák ve Starém Plzenci čp. 38 161, 359, 360
 Petr Václav (* kolem 1775–1859), domkář v Sedlci čp. 3 182
 Petr Vavřinec (1725–1772), domkář ve Starém Plzenci čp. 78 103
 Petrová Anna, roz. Štěpánová (1692–1757), manželka Ondřeje Petra ze Starého Plzece 101
 Petrová Josefa, roz. Šmolíková (1801–1877), manželka Jana Petra 359, 360, 393, 395
 Petrová-Kecová Ludmila, roz. Mikešová (* kolem 1713–1786), manželka Víta Kece a Matěje Petra 102
 Petrová-Štěpánová Mariana, roz. Divišová (* kolem 1769–1832), manželka Václava Štěpána z čp. 3 a Václava Petra 182
 Pirner Vít (1726–1796), krejčí a domkář ve Štáhlavech čp. 5 107
 Pražák Dominik (1809–1880), havíř ve Starém Plzenci 356
 Pražák Isidor (1731–1793), sedlák ve Starém Plzenci čp. 86 201
 Pražák Josef (* kolem 1685–1765), sedlák ve Starém Plzenci čp. 86 201
 Pražák Josef (1724–1732), syn Vavřince Pražáka 246
 Pražák Josef (1725–1772), domkář ve Starém Plzenci čp. 9 201, 426
 Pražák Matěj (1683–1758), sedlák ve Starém Plzenci čp. 42 246
 Pražák Matěj (1769–1813), kovář, bývalý voják a domkář ve Starém Plzenci čp. 9 426
 Pražák Václav (1773–1828), sedlák ve Starém Plzenci čp. 86 188
 Pražák Vavřinec (1692–1731), sedlák ve Starém Plzenci čp. 42 246
 Pražáková Alžběta, roz. Škodová (1798–1869), manželka Dominika Pražáka 356
 Pražáková Anna, roz. Streglová (* kolem 1690–1739), manželka Vavřince Pražáka 246
 Pražáková Kateřina, roz. Škodová (1806–1886), manželka sedláka ve Starém Plzenci 207
 Přibáň Vojtěch (* kolem 1730), domkář ve Starém Plzenci čp. 48 206
 Přibáňová Zuzana, roz. Císařová (1743–1774), manželka Vojtěcha Přibáně 205, 206
 Přibíková Kateřina, roz. Bláhová (1751–1813), dcera Václava Bláhy, manželka kováře ze Štáhlav 352

Raizer Jan (1793–1837), chalupník v Sedlci čp. 7, sedlák ve Starém Plzenci čp. 32 425
 Raizer Matěj (1767–1803), chalupník v Sedlci čp. 7 425
 Raizer Václav (* 1714), dědic chalupnické usedlosti v Sedlci čp. 7 224
 Raizer Vojtěch (1790–1844), hutník a domkář v Sedlci čp. 22 371
 Raizerová Anna, roz. Kozáková (1791–1837), manželka Vojtěcha Raizera 371
 Raizerová Marie, roz. Šedivcová (* kolem 1795), manželka Jana Raizera 161, 425
 Raus Jan (*1738), chalupník ve Štáhlavech čp. 24, pak v Milínově 194
 Raus Josef (1749–1834), chalupník ve Štáhlavech čp. 17 194, 198
 Raus Martin (* kolem 1700–1755), chalupník ve Štáhlavech čp. 17 194
 Rausová Anna, roz. Tycarová († 1803), manželka Josefa Rause 194, 195
 Rausová Kateřina viz Šimanová Kateřina
 Rausová Ludmila (1744–1814), podruhně ve Štáhlavech 194
 Rausová Salomena, roz. Šrámková (* kolem 1703–1759), manželka Martina Rause 194
 Roch František (1761–1834), hutník a držitel domku čp. 24 v Sedlci 99

Runt Vavřinec (* kolem 1680–1762), prozatímní hospodář ve Starém Plzenci čp. 32 259, 260
 Runtová Dorota, roz. Nekolová (*1777), manželka vojáka 346
 Runtová Kateřina, roz. Batěková (*1791), dcera domkáře ve Lhůtě čp. 17 291
 Runtová Rozálie, roz. Němcová (* kolem 1715–1766), manželka Vavřince Runta 260
 Runtová-Častová Eva, roz. Melicharová (1685–1742), manželka Jiřího Časty a Vavřince Runta 259, 260
 Rybář Vojtěch (* kolem 1744–1808), šafář a držitel domku čp. 3 ve Lhůtě 184
 Rybářová Ludmila, roz. Víchová (* kolem 1747–1816), manželka Vojtěcha Rybáře 184

Řapek František (1761–1822), sedlák v Sedlci čp. 25 181, 183
 Řapek Jan, sedlák v Zdemyslicích 108
 Řapek Štěpán (* kolem 1730–1793), sedlák v Sedlci čp. 25 181
 Řapkova-Molačková Kateřina, roz. Hejcová (* kolem 1730–1771), manželka Martina Molačka a Štěpána Řapka 181
 Řapkova-Štěpánová Magdalena, roz. Palečková (* kolem 1758–1788), manželka Jana Štěpána a Františka Řapka 183
 Říha František (1824–1861), syn Vojtěcha Řapka, slévač ve Starém Plzenci 140
 Říha Josef (1792–1865) havíř a domkář ve Starém Plzenci čp. 29 370, 371
 Říha Martin (* 1817), sedlák ve Starém Plzenci čp. 54 139
 Říha Šimon (1686–1759), sedlák ve Starém Plzenci čp. 54 158
 Říha Vít (1722–1772), sedlák ve Starém Plzenci čp. 54 158, 344, 345
 Říha Vojtěch (1769–1854), sedlák ve Starém Plzenci čp. 54, držitel domku čp. 119 139, 344
 Říhová Anna viz Tolarová Anna
 Říhová Anna, roz. Zikmundová (* kolem 1800–1882), manželka Josefa Říhy 371
 Říhová Barbora, roz. Ottysová (* kolem 1820–1892), manželka Martina Říhy 139, 140
 Říhová Marie (1805–1839), dcera Vojtěcha Říhy 140
 Říhová Markéta viz Laštovková Markéta
 Říhová Terezie viz Kermesová-Kankelíková Terezie
 Říhová-Škodová Kateřina viz Behmová Kateřina

Schwarzenbergová Josefina Marie, roz. Vratislavová z Mitrovic (1802–1881) manželka Karla II. Schwarzenberga 48
 Slavík František (* kolem 1768–1835), hutník a domkář ve Štáhlavech čp. 6 356
 Sobotová-Sedláková Marie, roz. Bláhová (1791–1849), manželka domkáře ze Lhůty 97
 Stašek Jan (* kolem 1816), syn sedláka z Mokrouš 166
 Stašková Marie, roz. Šmolíková (*1820), manželka Jana Staška 166
 ze Steinau Adam Jindřich (* kolem 1640–1712), císařský generál, majitel panství Nebílovy, Chlumčany a Žinkovy 47
 Steiner Jan (1758–1829), chalupník ve Lhůtě čp. 1 270–274
 Steiner Petr (* kolem 1730–1765), chalupník ve Lhůtě čp. 1 271, 272
 Steinerová Anna, roz. Herejková (1756–1831), manželka Jana Steinera 274
 Suchá Anna, roz. Raizerová (1793–1871), manželka Václava Suchého st. 135
 Suchá Voršila, roz. Šlejšková (1760–1832), manželka Josefa Suchého 342
 Suchá-Vovsová Kateřina, roz. Petrová (* kolem 1788), manželka Tomáše Vovša 163, 164
 Suchý František (* 1823), havíř ve Starém Plzenci, nemanželský syn Mariany Škodové 358
 Suchý Josef (* kolem 1755–1814), horník a podruh ve Starém Plzenci 342
 Suchý Václav (* kolem 1790–1837), držitel domku ve Štáhlavech čp. 41 135
 Suchý Václav (* 1813), držitel domku ve Štáhlavech čp. 41 135

Šebek Josef (* kolem 1832–1886), chalupník ve Lhūtě čp. 15 289
 Šebek Šimon (* kolem 1770), sedlák ve Štáhlavicích 210
 Šebek Vavřinec (* asi 1807), syn štáhlavického sedláka 289
 Šebková Barbora, roz. Kuglerová (*1808), matka Josefa Šebka 289
 Šebková Kateřina, roz. Trefná (*1773), manželka Šimona Šebka, dcera Josefa Trefného 210
 Šedivcová Anna, roz. Zítková (1806–71), manželka Jana Šedivce 161, 162
 Šedivcová Barbora, roz. Tomášková (* kolem 1770–1839), manželka Jana Šedivce 162
 Šedivec Jan (* kolem 1770–1853), rychtář a sedlák v Sedlci čp. 25 161, 162
 Šedivec Jan (1807–1891), sedlák v Sedlci čp. 25 161, 162
 Šilhánek Josef (* kolem 1816), horník a držitel domku ve Starém Plzenci čp. 61 189
 Šilhánek Vojtěch (* kolem 1770–1835), podruh ve Starém Plzenci 187
 Šilhánková Barbora, roz. Molačková (*1820), manželka Josefa Šilhánka 189
 Šilhánková Kateřina, roz. Molačková (1780–1861), manželka Vojtěcha Šilhánka 187
 Šilhánková Zuzana, roz. Kurzendorferová (1750–1808), manželka šafáře ve Štáhlavech 433
 Šiman Filip Jakub (1676–1727), chalupník ve Štáhlavech čp. 10 350
 Šiman Jan (1769–1771), nemanželský syn Ludmily Šimanové 355
 Šiman Jan Karel (*1717), nemanželský syn Holubové Kordule, roz. Šimanové 350
 Šiman Pavel (* kolem 1640 † kolem 1700), chalupník ve Štáhlavech čp. 10 350
 Šiman Tomáš (1712–1759), chalupník ve Štáhlavech čp. 22 259
 Šiman Tomáš (* kolem 1720–1769), domkář ve Štáhlavech čp. 49 355
 Šimanová Alžběta (*1721), nemanželská dcera Kordule Holubové, roz. Šimanové 350
 Šimanová Barbora (* kolem 1650 † 1729), manželka Pavla Šimana 350
 Šimanová Kateřina, roz. Rausová (1742–1805), manželka podruha ve Štáhlavech 194
 Šimanová Ludmila (*1744), dcera domkáře Tomáš Šimana 355
 Šimanová Markéta viz Kuchyňková-Šimanová Markéta
 Šimanová-Veisová Mariana, manželka Tomáše Vaise a chalupníka Tomáše Šimana 259
 Šimek Jan, sedlák v Zdemyslicích 108
 Škoda Blažej (*1814), syn Františka Škody 206
 Škoda Dominik (1809–1881), švec, hutník a domkář ve Starém Plzenci čp. 35 207
 Škoda Emil (1839–1900), vrchní inženýr v plzeňské strojírně 50, 72
 Škoda František (1780–1837), sedlák ve Starém Plzenci čp. 69 206, 207
 Škoda František (1807–1856), hutník a domkář ve Starém Plzenci čp. 101 358
 Škoda František (1811–1834), syn Františka Škody 206
 Škoda Ignác (1764–1825), kovář a domkář ve Starém Plzenci čp. 101 344, 345
 Škoda Jan (1800–1874), kovář ve Starém Plzenci, syn Ignáce Škody 358
 Škoda Jiří (* kolem 1725–1804), sedlák ve Starém Plzenci čp. 69 201
 Škoda Josef (*1818), krejčí a domkář ve Starém Plzenci čp. 75 207
 Škoda Matěj (*1803), hrnčíř a domkář ve Starém Plzenci čp. 35 207
 Škoda Václav (*1820), sedlák ve Starém Plzenci čp. 69 207
 Škodová Anna, roz. Kurzendorferová (1819–1866), manželka Josefa Škody 207
 Škodová Anna, roz. Minaříková (* kolem 1810), manželka Matěje Škody 207
 Škodová Kateřina viz Behmová Kateřina
 Škodová Kateřina viz Pražáková Kateřina
 Škodová Mariana, roz. Řihová (1766–1828), manželka Ignáce Škody 343–345
 Škodová Mariana, roz. Suchá (1800–1888), manželka Jana Škody 358
 Škodová Marie, roz. Burdová (1781–1847), manželka Františka Škody 206, 207
 Škodová Marie Barbora viz Šuchmanová Marie Barbora
 Škodová Veronika, roz. Pražáková (1814–1887), manželka Dominika Škody 207
 Šlauf Pavel (* kolem 1670–1740), chalupník ve Starém Plzenci čp. 52 206

Šlaufová Kateřina, roz. Kurzendorferová (* 1806), dcera Matěje Kurzendorfra 164, 165
 Šlezinger Adam (1691–1757), držitel domku čp. 5 a hospody čp. 21 ve Lhůtě 106, 180, 282
 Šlezinger Jakub (1681–1713), chalupník v Štáhlavech čp. 25 106, 180
 Šlezinger Jakub (* asi 1763), poklasný ve Lhůtě a Veselé 193, 194
 Šlezinger Jan (1683–1743), podruh ve Starém Plzenci 180
 Šlezinger Jan (* 1744), podruh ve Lhůtě 123
 Šlezinger Josef (1704–1768), sedlák ve Lhůtě čp. 19 123, 286, 296, 354
 Šlezinger Josef (* kolem 1735–1775), prozatímní hospodář ve Lhůtě čp. 16 269
 Šlezinger Matěj (* kolem 1740–1772), domkář ve Lhůtě čp. 14 193
 Šlezinger Matěj (* asi 1764–1772), syn Matěje Šlezingera 193, 194
 Šlezinger Ondřej (* kolem 1655–1713), kolář ve Lhůtě 179, 189
 Šlezinger Tomáš (1716–1787), chalupník v Štáhlavech čp. 37 a 25 105–107
 Šlezinger Tomáš (* asi 1767–1770), syn Matěje Šlezingera 193
 Šlezingerová Anna (* asi 1769–1772), dcera Matěje Šlezingera 193
 Šlezingerová Anna, roz. Parýzková (1685–1736), manželka Jana Šlezingera 180
 Šlezingerová Dorota, roz. Chlandová (1658–1727), manželka Ondřeje Šlezingera 179
 Šlezingerová Dorota, roz. Kaislerová (* kolem 1690–1768), manželka Adama Šlezingera 180
 Šlezingerová Eva, roz. Hadlová (* kolem 1670–1740), matka Josefa Šlezignera 296, 301
 Šlezingerová Eva, roz. Kuglerová (1709–1761), manželka Josefa Šlezingera 286
 Šlezingerová Kateřina (* asi 1765–1772), dcera Matěje Šlezingera 193
 Šlezingerová Kateřina, roz. Kačerovská viz Fremrová-Šlezingerová Kateřina
 Šlezingerová Kateřina, viz Moravcová Kateřina
 Šlezingerová Ludmila, roz. Vuchová, manželka Josefa Šlezingera 269
 Šlezingerová-Hadlová Mariana, roz. Vuchová (* kolem 1723–1772), manželka Martina Hadla a Josefa Šlezingera 269
 Šmolík Jan (* kolem 1825), nemanželský syn Josefky Petrové 360
 Šmolík Jan (1817–1887), držitel hospody ve Lhůtě čp. 21 166
 Šmolík Josef, kantor ve Chválenicích 425
 Šmolík Josef (1825–1906), sedlák ve Lhůtě čp. 19 166
 Šmolík Josef (*1831), nemanželský syn Josefky Petrové 360
 Šmolík Kryštof (1787–1845), sedlák ve Lhůtě čp. 19 166
 Šmolík Martin (1822–1889), rolník ve Lhůtě čp. 30 166
 Šmolík Matěj (1714–1790), rychtář a sedlák ve Starém Plzenci čp. 58 114–116, 122, 123, 156
 Šmolík Matěj (1764–1830), rychtář a sedlák ve Starém Plzenci čp. 58 359, 360
 Šmolík Matěj (1808–1869), sedlák ve Starém Plzenci čp. 58 a čp. 31 360
 Šmolík Matěj (*1838), syn Kryštofa Šmolíka 166
 Šmolík Šebastian (1723–1794), sedlák ve Lhůtě čp. 19 123
 Šmolík Vojtěch (*1798), chalupník ve Štáhlavech čp. 30 295
 Šmolíková Anna, roz. Knedlíčková (1713–1743), manželka Matěje Šmolíka 115
 Šmolíková Anna, roz. Rausová (* kolem 1817–1894), manželka Jana Šmolíka ze Lhůty čp. 21 166
 Šmolíková Barbora (*1837), nemanželská dcera Josefky Petrové 360
 Šmolíková Kateřina, roz. Herejková (1831–1912), manželka Josefa Šmolíka 166
 Šmolíková Kateřina, roz. Šuchmanová-Marková (* kolem 1722–1761), manželka Matěje Šmolíka 350, 351
 Šmolíková Kateřina, roz. Zikmundová (1796–1862), manželka Kryštofa Šmolíka 166
 Šmolíková Mariana, roz. Tycarová (1754–1845), manželka sedláka ve Lhůtě čp. 19 198
 Šolar Antonín (*1730), syn Josefa Šolara 113
 Šolar František (1750–1816), koželuh a domkář ve Starém Plzenci čp. 84 a 114 99
 Šolar Jakub (*1690), bratr Josefa Šolara, bílinský farář 116

Šolar Jan (*1722), syn Josefa Šolara 113
Šolar Josef (* 1694), chalupník ve Starém Plzenci čp. 31 112, 113, 116, 122
Šolar Karel (1668–1734), chalupník ve Starém Plzenci čp. 36 117
Šolar Tomáš (1674–1744), podruh ve Starém Plzenci 117
Šolar Václav (* kolem 1660–1743), chalupník ve Starém Plzenci čp. 31 117
Šolar Václav (*1695), bratr Josefa Šolara 116
Šolar Václav (*1721), sedlák ve Starém Plzenci čp. 58 111–117, 120, 122
Šolarová-Ambrožová Apolena, roz. Knedlíčková (*1721), manželka Václava Šolara 113–116, 120
Štaif Matěj, sedlák v Lobzích, otec Josefiny Císařové-Tycarové 208
Šťastná Barbora, roz. Valterová (1796–1849), manželka Vavřince Šťastného 356
Šťastný Vavřinec (* kolem 1795–1856), švec a domkář ve Štáhlavech čp. 79 356
Štěpán Jakub (*1749), syn Václava Štěpána 182
Štěpán Jan (* kolem 1753–1784), chalupník v Sedlci čp. 2 181, 183
Štěpán Jan (* 1778), syn Petra Štěpána 170
Štěpán Josef (1785–1839), sedlák ve Štáhlavech čp. 22 a čp. 14 170
Štěpán Josef, pacholek na gruntu Václava Škody 207
Štěpán Martin viz Libeš Martin
Štěpán Matěj (1742–1769), syn Václava Štěpána 181
Štěpán Petr (* kolem 1735–1798), chalupník ve Štáhlavech čp. 22 170
Štěpán Václav (1701–1766), chalupník v Sedlci čp. 2 180, 353
Štěpán Václav (1744–1805), chalupník v Sedlci čp. 3 181–183
Štěpán Václav (* 1794), syn Petra Štěpána 170
Štěpánová Anna, roz. Molačková (1733–1792), manželka Václava Štěpána z čp. 3 181–183
Štěpánová Barbora, roz. Nová (* kolem 1720–1784), druhá manželka Václava Štěpána 180, 353
Štěpánová Barbora, roz. Šmolíková (* kolem 1710–1760), manželka Václava Štěpána 180, 353
Štěpánová Terezie viz Libešová Terezie
Štěpánová Terezie (* 1773), dcera Petra Štěpána 170
Štěpánová-Laštovková Barbora, roz. Veisová (1741–1789), manželka Petra Štěpána 170, 259
ze Šternberka Adam († 1560), držitel Starého Plzence 109
ze Šternberka Zdeněk († 1575), syn Adama ze Šternberka, držitel Starého Plzence 46
Šuchman Jan (1790–1850), chalupník ve Starém Plzenci čp. 62 186
Šuchman Josef (*1719), nemanželský syn Kateřiny Markové 350
Šuchman Josef (1813–1866), chalupník ve Starém Plzenci čp. 62 186
Šuchman Dominik (1750–1809), chalupník ve Starém Plzenci čp. 62 113, 354
Šuchman Matěj (*1691), chalupník ve Starém Plzenci čp. 62 111–114, 122, 350
Šuchman Matěj (*1719), syn předchozího 113
Šuchman Pavel (* kolem 1660–1746), chalupník ve Starém Plzenci čp. 62 a držitel domku čp. 3 209, 350
Šuchman Tomáš (1778–1848), havíř ve Starém Plzenci, držitel domků čp. 61 a 115 354
Šuchman Václav (1698–1753), chalupník ve Starém Plzenci čp. 62 113, 354
Šuchmanová Anna, roz. Hrušková (1792–1870), manželka Jana Šuchmana 185, 186
Šuchmanová Apolena viz Kuglerová-Šuchmanová Apolena
Šuchmanová Ludmila (†1755), manželka Matěje Šuchmana 113, 114, 120, 122
Šuchmanová Marie Barbora, roz. Škodová (*1822), manželka Josefa Šuchmana 207
Šuchmanová Voršila, roz. Fišerová (* kolem 1665–1719), manželka Pavla Šuchmana 350
Šuchmanová-Marková Kateřina viz Šmolíková Kateřina

Thomayer, z Falce, usazen ve Starém Plzenci 120

Tinkler Václav (* kolem 1755–1793), mlynářský tovaryš v Sedlci,

Tinkler Vojtěch (*1792), syn Václava Tinklera 343
 Tinklerová Barbora, roz. Šimanová manželka Václava Tinklera 343
 Tinklerová Barbora (* kolem 1785), dcera Václava Tinklera 343
 Tinklerová Mariana (*1796), nemanželská dcera Barbory Tinklerové 343
 Tolar Václav (* kolem 1785–1859), kovář a chalupník ve Starém Plzenci čp. 51 159
 Tolar Václav (1813–1883), kovář a chalupník ve Starém Plzenci čp. 51 159
 Tolarová Anna, roz. Říhová (*1755), manželka šafáře v Kornaticích 344
 Tolarová Kateřina, roz. Hejlová (1784–1852), manželka Václava Tolara 159
 Tolarová Marie, roz. Petrová (* 1821), manželka Václava Tolara 159
 Trefná Barbora, roz. Přibíková (* kolem 1785–1861), manželka Václava Trefného 211
 Trefná Mariana, roz. Hoblová (1767–1841), manželka Vavřince Trefného 210
 Trefná Marie, roz. Přibíková (* kolem 1738–1812), manželka Josefa Trefného 210, 211
 Trefný Jan (1782–1810), sedlák ve Štáhlavech čp. 52 210
 Trefný Josef (1728–1809), rychtář a sedlák ve Štáhlavech čp. 58 a 52 210, 211
 Trefný Petr (1744–1808), sedlák ve Štáhlavech čp. 35 210
 Trefný Václav (1776–1816), domkář ve Štáhlavech čp. 44 211
 Trefný Vavřinec (1765–1840), sedlák ve Štáhlavech čp. 54 210, 371
 Trykar Vavřinec (1812–1910), domkář ve Štáhlavech čp. 76 295
 Trykar Vojtěch, rychtář v Zdemyslicích 108
 Trykarová Anna, roz. Šmolíková (1819–1907), manželka Vavřince Trykara 295
 Tycar Bartoloměj (1722–1788), chalupník ve Lhůtě čp. 6 197, 198, 283, 289
 Tycar Jakub (1718–1767), voják a podruh ve Lhůtě 197
 Tycar Jan (1759–1815), domkář ve Lhůtě čp. 28 198
 Tycar Jiří (* kolem 1680–1747), chalupník ve Lhůtě čp. 6 197
 Tycar Josef (* kolem 1783–1861), chalupník ve Lhůtě čp. 6 291
 Tycar Martin (*1763), voják, syn Bartoloměje Tycara 198
 Tycar Matěj (1773–1834), voják a podruh ve Lhůtě 198
 Tycar Matouš (1738–1757), syn Jiřího Tycara 197, 199
 Tycar Matouš (1775–1805), podruh ve Lhůtě 198
 Tycar Tomáš (1752–1833), chalupník ve Lhůtě čp. 6 198, 199
 Tycar Vojtěch (*1750), prozatímní hospodář ve Štáhlavech čp. 17 198
 Tycarová Anna (* kolem 1780–1800), manželka Matouše Tycara 198
 Tycarová Anna (1787–1837), dcera Tomáše Tycara 291
 Tycarová Dorota, roz. Rausová (* kolem 1728–1805), manželka Bartoloměje Tycara 194
 Tycarová Kateřina, roz. Hurtová (1776–1817), manželka podruha Matouše Tycara 198
 Tycarová Magdalena, roz. Hachová (asi 1761–1826), manželka Jana Tycara 198
 Tycarová Mariana viz Šmolíková Mariana
 Tycarová Mariana, roz. Šteflová (* kolem 1780), manželka Matěje Tycara 198
 Tycarová Marie, roz. Bendová (* kolem 1752–1825), manželka Tomáše Tycara 198
 Tycarová Marie, roz. Šmolíková (1863–1941), manželka chalupníka ze Lhůty 6 167
 Tycarová Markéta, roz. Vebrová (* kolem 1710–1763), manželka Jiřího Tycara 197, 199
 Tycarová-Císařová Josefa, roz. Štaifová (* kolem 1800–1874), manželka Josefa Císaře 208, 209

 Veis Tomáš (1715–1741), chalupník ve Štáhlavech čp. 22 259
 Veisová Barbora viz Štěpánová-Laštovková Barbora
 Vávrová Anna, roz. Šimanová (1717–1749), manželka podruha Jana Vávry, držitele domku čp. 79 ve Starém Plzenci 97
 Vileta František (1786–1874), sedlák a domkář ve Štáhlavech čp. 75 356
 Viletová Mariana, roz. Maislová (1795–1858), manželka Františka Viletý 356

Vladislav Jagellonský (1456–1616), český a uherský král 109

Voves Jakub (* kolem 1745–1813), prozatímní hospodář ve Lhůtě čp. 16, poté domkář v čp. 25 173, 269, 270, 273

Voves Matěj, syn Tomáše Vovsa 163, 164

Voves Tomáš (1773–1816), podruh a domkář ve Lhůtě čp. 25 163

Voves Václav (* kolem 1805–1880), nádeník a domkář ve Lhůtě čp. 25 163, 164

Vovsová Kateřina viz Suchá-Vovsová Kateřina

Vovsová Kateřina, roz. Bemrová (* kolem 1770–1815), manželka Jakuba Vovse 341

Vovsová Marie (* kolem 1807–1859), nádenice ve Lhůtě, dcera Tomáše Vovsa 163

Vovsová Rozalie, dcera Tomáše Vovsa 163

Vovsová-Hadlová Ludmila, roz. Šmolíková (* kolem 1746–1803), manželka Matěje Hadla a Jakuba Vovse 269

Vuch Vojtěch (1729–1772), chalupník ve Starém Plzenci čp. 31 116

Waldstein-Wartenberg Adolf (1868–1930), syn Ernsta Antona Franze 50

Waldstein-Wartenberg Ernst Anton Franz (1821–1904), syn Kristiana Vinzenze 49, 50

Waldstein-Wartenberg Ernst Karl (1849–1913), syn Ernsta Antona Franze

Waldstein-Wartenberg Kristian Vinzenz (1794–1858), prezident Musea Království českého 48–50, 98

z Wrtby Antonie (*1690), dcera Adama Jindřicha ze Steinau, manželka Františka Václava z Wrtby, majitelka panství Nebílovy a statku Netunice 47

Würckner, hejtman štáhlavského panství 121

Zikmund Josef (1765–1836), šafář ve Štáhlavech 370

Zikmund Josef (* kolem 1783–1846), havíř a domkář ve Starém Plzenci čp. 104 188

Zikmund Josef (* kolem 1790–1879), hajný a domkář ve Starém Plzenci čp. 7 165

Zikmund Matěj (1767–1841), sedlák ve Starém Plzenci čp. 88 188

Zikmundová Anna, roz. Faberová (1831–1886), manželka hajného Josefa Zikmunda 169

Zikmundová Anna, roz. Molačková (1790–1872), manželka havíře Josefa Zikmunda 188

Zikmundová Barbora, roz. Kurzendorferová (1798–1861), manželka hajného Josefa Zikmunda, držitelka poloviny domku ve Starém Plzenci čp. 21 164, 165

Zikmundová Mariana, matka havíře Josefa Zikmunda 188

Zikmundová Mariana roz. Kozáková (1794–1857), držitelka domku ve Štáhlavech čp. 66

Zítek Josef (1776–1851), sedlák ve Štáhlavech čp. 47 161, 211, 430

Zítek Jan (* kolem 1750), ovčácký mistr ve Štáhlavech 371

Zítek Matěj (* kolem 1730–1788), sedlák ve Štáhlavech čp. 47 103

Zítek Václav (*1760), držitel domku ve Štáhlavech čp. 69, pak chalupník čp. 25 430

Zítková Anna, roz. Trefná (1775–1837), manželka Josefa Zítka 211

Zítková Ludmila, roz. Kecová (1739–1810), manželka Matěje Zítka 102, 103, 430

Žáček, hejtman štáhlavského panství 120

Velková, Alice

Krutá vrchnost, ubozí poddaní?

**Proměny venkovské rodiny a společnosti
v 18. a první polovině 19. století
na příkladu západočeského panství Št'áhlavy**

PRÁCE HISTORICKÉHO ÚSTAVU AV ČR
OPERA INSTITUTI HISTORICI PRAGAE
Řada A – Monographia
Svazek 27

Nakladatelství
Historický ústav
Praha 2009
Vědecká redaktorka:
prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc.

ISBN 978–80–7286–151–4

Na obálce je použita fotografie obrazu
„Hejtman, obroční písař a písař při výběru dávek“
z mobiliárního fondu NKP zámek Manětín
ve správě NPÚ ÚOP v Plzni (sign. MA00761a-01)
a výřez z mapy „Zeměpisná poloha panství Dolnoluhavického“
od Václava Jana Maška, sedláka z Vodokrt, 1. polovina 19. století
(uložena v Muzeu jižního Plzeňska v Blovicích)

Adresa:
Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 76, 190 00 Praha 9
Telefon, telefax: +420 - 286 887 513
E-mail – sekretariát: volesakova@hiu.cas.cz